יצחק שניאורסאן

לעבן און קאמף פון ייהן
אין צארישן רוסלאנד

1905 - 1917

זכרונות

לעבן און קאמף פון יידן אין צארישן רוסלאנד

1905 — 1917

זכרונות

Isaac SCHNEERSOHN

VIE ET LUTTE DES JUIFS DANS LA RUSSIE TSARISTE

1905 - 1917

MÉMOIRES

vDigitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2020

LES EDITIONS POLYGLOTTES
PARIS, 1968

יצחק שניאורסאָן

לעבן און קאַמף פון ייִדן אין צאַרישן רוסלאַנד

1905-1917

זכרונות

Digitized by Touro College Libraries
For Project Zikaron
www.zikaron.tourolib.org
2020

פאַרלאַג „עדיסיאָן פּאָליגלאָט"

1968 פּאַריז

איך ווידמע דאָס בוך דעם אָנדענק פון
מיין אומפאַרגעסלעכער לעבנס־באַגלייטערין,
וועלכע איז במשך פון 64 יאָר געווען
נישט נאָר אַן עדות, נאָר האַט זיך אַקטיוו
באַטיליקט אין מיין אַרבעט
ד ב ו ר ה ־ ל א ה ש נ י א ו ר ס ן

הקדמה פון דיכטער זלמן שניאור און פון דער רעדאַקציע פון ניו־יאָרקער „דער טאָג" (פון 17־טן מאַי 1952) צו דער צווייטער סעריע פון די מעמואַרן פון ר' יצחק שניאורסאָן.

ר' יצחק שניאורסאָנס מעמואַרן.

וועגן דער נייער סעריע זכרונות פון אַ יידישן כלל־טוער, וואָס הויבט זיך אָן דרוקן מאָרגן אין „טאָג".
א וואָרט פון ז. שניאור.

פון דער רעדאַקציע:

„דער טאָג" הויבט אָן דרוקן מאָרגן אַ נייע סעריע מעמואַרן פון דעם באַרימטן יידישן כלל־טוער פון רוסלאַנד, ר' יצחק שניאורסאָן, געווען ראָבינער פון טשערניגאָוו.

די דאָזיקע נייע סעריע מעמואַרן האָט אונז געבראַכט פון פאַריז דער גרויסער יידישער דיכטער און שריפטשטעלער, ז. שניאור, וועלכער איז אַ נאָענטער פריינט פון דעם מחבר פון די מעמואַרן.

דער נאָמען יצחק שניאורסאָן איז פאַר די לייענער פון „טאָג" ניט פרעמד.

מיר האָבן געדוּרקט זיינע מעמואַרן אין משך פון פיל חדשים. אין די פריערדיקע מעמואַרן האָט ער געשילדערט די עפאָכע פון דער צייט, וועלכע ער האָט פאַרלאָזט זיין היים, ביז וואַנען ער איז געקומען קיין טשערניגאָוו און האָט דאָרט רעאָרגאַניזירט די יידישע קהילה אַלס אַ דעמאָקראַטישע אינסטיטוציע, און דעם גרויסן קאָמף, וואָס ער האָט געהאָט מיטן גובערנאַטאָר.

די נייע מעמואַרן הויבט ער אָן פון דער צייט, וועלכע די ערשטע דומע איז דערוויילט געוואָרן אין רוסלאַנד און דעם קאָמף פאַר יידישע רעכט.

ז. שניאור איז באַקאַנט מיט דעם אינהאַלט פון די מעמואַרן, און ער זאָגט דאָ זיין מיינונג וועגן זיי.

מיר דאַנקען דעם גרויסן דיכטער פאַר זיין „וואָרט", און מיר ציען די אויפמערקזאַמקייט פון אונזערע לייענער צו דער נייער סעריע פון ה' שניאורסאָנס מעמואַרן, וועלכע שטעלן מיט זיך פאָר אַ וויכטיקן קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון דעם רוסישן יידנטום.

די געשיכטע פון ר' יצחק שניאורסאָנס מעמואַרן, וועלכע האָבן אַזוי אויסגענומען ביים יידישן לייענער, איז אַזאַ:

ר' יצחק שניאורסאָנס הויז אין פאַריז איז באַקאַנט מיט זיין פריינטלעכקייט

און מיט זיינע טראַדיציעס פון הכנסת־אורחים, וועלכע שטאַמען נאָך פון זיינע עלטערנס עלטערן — די אדמו"רים פון ליאַדי און ליובאַוויטש.

פרייטיק צו נאַכטס ווערן געפֿראַווען טישן פֿאַר קרובים, פריינט און געסט. ניטאָ קיין איין פֿערזענלעכקייט פון שרייבער, מאָלער, כלל־טוער — וועלכער זאָל דורכפֿאָרן פֿאַריז און זאָל פייערלעך ניט איינגעלאַדן ווערן שבת צו נאַכטס צו ר׳ יצחק שניאורסאָנס טיש. דורכפֿאָרנדיק פֿאַריז, האָב איך ביי אים אין הויז אַלעמאָל געטראָפן באַקאַנטע און אומבאַקאַנטע פון אַלע דיאַספֿאָרעס פון דער גאָרער וועלט: פון אַמעריקע, פון ישראל, פון ענגלאַנד, פון זיד־אַפריקע און אויסטראַליע. זוי אַזוי ער געפינט אויס די דאָזיקע אורחים, ווי אַזוי ער לאָדט זיי איין — איז פֿאַר מיר אַלעמאָל געווען אַ סוד.

די אַלטע טראַדיציע פון הכנסת־אורחים און ליבשאַפט צום שבת־קודש שפּילן דאָ, הפנים, די ראָל פון וועגווייזער, געפינען אויס און לאָדן איין וועמען מען דאַרף. די שענסטע „אַטראַקציע" נאָך דער שבתדיקער סעודה איז אַלעמאָל געווען דער צוויטער טייל: ביים טיי־טיש. דעמאָלט פלעגן זיך די צינגער צעבינדן און יעדער האָט אַרויסגעברומט דאָס, וואָס ס׳האָט אים געבראַכט קיין פֿאַריז: דעם כלל־טוער — דעם צוועק פון זיין קומען; דער רייזנדער — לעבנס־בילדער פון זיין לאַנד און פון יידישן קיבוץ, וועלכער וואוינט דאָרט; דער שרייבער האָט פֿאַרגעליינט זיינע ווערק; דער קינסטלער האָט דערציילט וועגן נייע שטרעמונגען אין מאָלערײ, טעאַטער א. א. וו.

ר׳ יצחק שניאורסאָן אַליין, דער מכניס־אורח און פריינטלעכער ווירט, איז קיינמאָל ניט אָפּגעשטאַנען פון זיינע אינטערעסאַנטע געסט. אַז ער פלעגט זיך צעוואַרעמען, פלעגט ער אויך דערציילן... און ער האָט געהאַט וואָס צו דערציילן, אָפט מער ווי זיינע געהויבענע געסט. ער אַליין האָט דורכגעמאַכט אַ רייך פּילפֿאַרביק לעבן אַלס אַ רבינס אַ זון, דערנאָך אַלס ראַבינער, וועלכער איז געשיקט געווארן מיט כלערליי דעלעגאַציעס קיין פּעטערבורג און מאָסקווע. דערנאָך אַלס כלל־טוער, דערנאָך אַלס גרויסער אינדוסטריעלער אין פראַנקרייך, דערנאָך אַלס דער הויפּט־איניציאַטאָר פון „דאָקומענטאַציע־צענטער", וואָס האָט געזאַמלט הונדערטער טויזנטער דאָקומענטן, פאָטאָגראַפיעס און מאוויס פון דער גרויסער יידישער קאַטאַסטראָפע בשעת דער היטלער־ממשלה. די ראָל, וואָס די דאָזיקע דאָקומענטן האָבן געשפּילט בשעת דעם רייניקונגס־פּראָצעס קעגן די נאַצים אין נירנבערג, איז אַלעמען באַקאַנט און ס׳איז ניט נויטיק איבערצוחזרן. איצט איז ר׳ יצחק שניאורסאָן באַשעפטיקט מיט אויפשטעלן אַ וועלט־דענקמאָל אין פֿאַריז פֿאַר דעם „אומבאַקאַנטן יידישן קרבן" פון דער היטלער־ממשלה, וועלכער זאָל דינען אַלס אַ „זכור את אשר עשה לך עמלק" דעם גאַנצן וועלט־יידנטום און אַלס וואָרענונג צו דייטשלאַנד, וועלכע זוכט כלומרשט, איצט, שלום צו מאַכן מיטן יידישן אויסגערויבטן און פֿאַרפיניקטן פֿאָלק...

ווי געזאָגט: ר׳ יצחק שניאורסאָן האָט געהאַט וואָס צו דערציילן, און דערציילט האָט ער דאָס מיט אַן אומפֿאַרגלייכלעכער שילדערונגס־קראַפט, אַ סך מאָל מיט האַרציקן הומאָר, וועלכע אַ סך שרייבער און געשוואירענע הומאָריסטן וואָלטן געמעגט מקנא זיין.

אויסהערנדיק איין מאָל און צוויי מאָל און צען מאָל זיינע שילדערונגען, וועלכע זענען געווען אילוסטרירט דורך אים אַליין, מיט טרויעריקע און פריילעכע פאַקטן, איז מיר געקומען אויפן געדאַנק, אַז אזעלכע דערציילונגען טאָרן גיט באַהאַלטן ווערן. איך האָב געזומען צושטיין צו ר' יצחק שניאורסאָנען, ער זאָל פאַרפיקסירן דאָס, וואָס ער דערציילט, און איך וועל שאָפן אַ פּאַסיק אָרט וואו צו אָפדרוקן דאָס — פריער אין באַזונדערע קאַפּיטלעך, דערנאָך — אין אַ בוך.

אין לויף פון עטלעכע יאָר, בין איך צו אים יעדעסמאָל צוגעשטאַנען, און ער האָט זיך אַלעמאָל אַוועקגעמאַכט, צעפּירט מיט די הענט זייער ענייוותדיק:

„וויי קום איך צו זיין אַ שרייבער? איך קען אפשר דערציילן, שרייבן זאָלן אַנדערע..."

„אויב — האָב איך אים פאַרזיכערט — אייער שרייבן וועט זיין צען פּראָצענט אַזוי גוט ווי אייער דערציילן, וועלן מיר האָבן אַ ווערטפול בוך אין דער יידישער ליטעראַטור. שטעלט צוזאַמען אַ סינאָפּסיס (תוכן־הענינים) און זעצט זיך שרייבן אַדער דיקטירן. דער דערפאָלג איז געזיכערט!".

שליסלעך האָט ער נאָכגעגעבן און געזומען שרייבן. די ערשטע סעריע האָב איך איבערגעגעבן דעם רעדאַקטאָר פון „טאָג" — קאַלעגע דינגאָל — פאַראיאַרן. היינטיקס יאָר — די צווייטע סעריע. די ערשטע סעריע האָט זיך געדרוקט אין „טאָג" בשעת איך בין (אַ האַלב יאָר) געזעסן אין ישראל.

איך האָב אָבער געהאַט אַ סך גרוסן פון זייער דערפאָלג, פון אַלערליי לייענער: פון אַרטאָדאָקסן, אינטעליגענטן, שרייבער און סתם לייענער. און איך בין זיכער, אַז די צווייטע סעריע וועט נאָך שטאַרקער אויסנעמען, ווייל דאָ גייט דער מעמואַרן־שרייבער אַריין, אזוי צוזאָגן, אין די „עכטע געדיכטע"; אין אַ קאָכיקער עפּאָכע, וועו די רוסישע רעוואָלוציע — אין ניקאָלאַי דעם צווייטנס צייטן — האָט זיך אָנגעהויבן: סטאָליפּינס ממשלה און זיין דערשאָסן וועלן פונעם יידישן רעוואָלוציאָנער באַגראָבן; מאַקלאַקאָוו; דער יום־טוב פון דריי הונדערט יאָר פון דער ראָמאַנאָוו־דינאַסטיע, העט־העט אזוי וויט, ביז די רעוואָלוציע קעגן דער זעלבער דינאַסטיע ברעכט אויס. דערנאָך, די ערשטע וועלט־מלחמה; די באָלשעוויסטישע רעוואָלוציע. אַ צעפּעכערונג פון געשטאַלטן און פאַקטן, וואָס מוזן און וועלן גע־לייענט ווערן מיט גרויס שפּאַנונג פון אַלע יידישע לייענער אָן אונטערשיד.

פֿאָרוואָרט

די ערשטע רוסישע רעוואָלוציע פון 1905־טן יאָר האָט אַרויסגעריסן ביים צאָר ניקאָלײַ דעם צווייטן אַ קאָנסטיטוציע. ניקאָלײַ דער צווייטער, וועלכן מען האָט גערופן „ביזאַנטיער", זײַן רעגירונג און זײַן קאַמאַרילע האָבן חרטה געהאַט, וואָס זיי האָבן געגעבן די קאָנסטיטוציע און האָבן זי געוואָלט פֿאַרטרינקען אין טײַכן פון יידיש בלוט. זיי האָבן אַרגאַניזירט פֿאָגראָמען אין תחום המושב. אין פּעטערבורג און אין מאָסקווע האָט די רעגירונג נישט געקענט אַרגאַניזירן קיין פֿאָגראָמען, ווייל זי האָט מורא געהאַט, אַז פֿאָגראָמען וועלן אַרויסרופן גרויסע פּראָטעסטן אין אייראָפּע און אין אַמעריקע. עס איז נאָך געווען די צייט, ווען אייראָפּע און אַמעריקע פֿלעגן שטאַרק רעאַגירן און פּראָטעסטירן און די גאַנצע פּרעסע פלעגט פירן אַ פּראָפּאַגאַנדע קעגן רוסלאַנד. עס זענען אפילו געווען פֿאַלן, ווען אַמעריקע האָט איבערגעריסן האַנדלס־באַציאונגען מיט רוסלאַנד צוליב די רדיפות אויף יידן. די מאַראַל פון יענער צייט איז נישט געווען גלייך צו דער מאַראַל פון דער היטלער־תקופה, ווען די וועלט איז געווען גלייכגילטיק צו דער גרויסער יידישער טראַגעדיע.

אָבער אין תחום המושב האָבן די שוואַרצע מאהניקעס און די פֿאַליציי אַרגאַניזירט פֿאָגראָמען. די דאָזיקע פֿאָגראָמען האָבן זיך נישט אויסגעצייכנט מיט קיין גרויסער צאָל הרוגים. זיי זענען בעיקר באַשטאַנען אין רויב פון יידישע פֿאַרמעגנס. אין אַלע שטעט און שטעטלעך אין וועלכע יידן האָבן געוואוינט, האָבן די פֿאָגראָמשטשיקעס געשלאָגן און געריבט יידישע פֿאַרמעגנס. אַלע יידישע קרעמערלעך, בעלי־מלאכות אוו האַרעפֿאַשניקעס זענען אַרויס מון אַ פֿאָגראָם בעירום ובחוסר כל און מען האָט ביי זיי אַלץ צוגעראַבעוועט.

אין אַזאַ צייט האָב איך ניט געקענט ענדיקן מיינע סטודיעס. איך בין אויס־געוויילט געוואָרן אין 1906־טן יאָר, קוים פיר און צוואַנציק יאָר אַלט, אַלס ראָבינער פון גאָראָדניע, אין דער טשערניגאָווער גובערניע. די לאַגע פון אַלע יידישע שטעטלעך און אַפילו שטעט איז געווען אַ טראַגישע. זענדיק דעם מצב פון די פֿאָגראָמירטע יידן האָב איך מיט אַ חסידישער התלהבות אָנגעהויבן צו אַרבעטן, כדי צו העלפן אונזערע מאַסן.

איך אַליין בין געבוירן געוואָרן ביי מיין פֿאָטער, אַ רב און אַ רבי, וואָס פֿאַר אים זענען געווען זיבן דורות פון רביים, אָנהויבנדיק פון אַלטן רבי שניאור זלמן מלאַדי, דעם גרינדער פון חבדישער חסידות, דעם מחבר פון ספר „בעל התניא" און פון שולחן ערוך. דאָס זענען געווען זיבן דורות פון רביס, וועלכע האָבן אַנט־וויקלט די חבדישע חסידות. איך אַליין בין אויסגעוואַקסן אין דער אַטמאָספער פון חסידות. זייענדיק אין די ישיבות האָב איך איינגעזאַפּט אין זיך די חבדישע דעוויזן, אַז גאָט קען מען דינען ניט נאָר מיט תפילה און ניט נאָר מיט תורה, נאָר אויך מיט מעשים טובים. מיט ראַטעווען מענטשן, וואָס זענען אויף צרות און מיט זיין אַן אוהב ישראל. אין אַזאַ מין שטימונג האָב איך פֿאַרלאָזט די סטו־דיעס און האָב זיך אַרײַנגעוואָרפן אין דער אַרבעט פון ראַטעווען די אומגליקלעכע יידישע מאַסן.

***

אַ פּאָגראָם האָט געדויערט אַ טאָג אָדער צוויי און דורך דער צייט האָט מען ניט געזען קיין איין פּאָליציאַנט און קיין פאָרשטייער פון דער מאַכט. די שוואַרצע מאהניקעס האָבן געהעצט די מאַסן און האָבן דערקלערט אין זייער פּראָפּאַגאַנדע, אַז די פּאָגראָמען זענען אַ רעזולטאַט פונעם „צאָרן פון פאָלק" קעגן יידן. ערשט ווען די צייטונגען האָבן אָנגעהויבן צו שרייבן וועגן די פּאָגראָמען און די רוסישע אינטעליגענץ, וואָס האָט געשטיצט די יידן, האָט געמאַכט פּראָטעסטן, האָט די רעגירונג אָנגעהויבן מורא צו האָבן, אַז די ידיעות וועגן די פּאָגראָמען וועלן דורך דער פּרעסע דערגיין צו אייראָפּע און צו אַמעריקע. דערצו האָבן די פאָלקס־מאַסן און די פויערים, צעהיצטע פון פּאָגראָם אויף יידן, אָנגעהויבן צו פאָדערן, אַז מען זאָל פּאָגראָמירן אויך די רייכע ערד־באַזיצער און צונעמען ביי זיי די „זיעמליצאַ" (די ערד). ערשט דאַן איז מיטאַמאָל געקומען די פּאָליציי און אין אַ האַלבער שעה אַרום איז דער פּאָגראָם געווען געענדיקט. מיטאַמאָל איז דער „צאָרן פון פאָלק" שטיל געוואָרן.

איך האָב אָנגעהויבן מרעיש עולם צו זיין. איך האָב טעלעגראַפירט צו דעפו־טאַטן און צו מיניסטאָרן, צו די גרויסע יידישע כלל־טוער אין פּעטערבורג און אין מאָסקווע. איך האָב טעלעגראַפירט דעם באַראָן גינזבורג, סליאָזבערגן, ווינאַווערן, גרוזענבערגן, מיליוקאָוון און אייניקע דעפוטאַטן און סענאַטאָרן פון דער טשער־ניגאָווער גובערניע גופא און געפאָדערט תיכף אָפּצושטעלן די שוואַרצע מאהניקעס און זייער פּראָפּאַגאַנדע. איך האָב זיך געווענדעט צו די גרויסע ליבעראַלן פון די זיעמסטוועס און פון די מוניציפּאַליטעטן און זיי פאָרגעשטעלט די טראַגעדיע פון די פּאָגראָמען. דאָס האָט אויף אַזויפיל געהאָלפן, אַז די רעגירונג האָט אָנגע־נומען מיטלען, כדי צו באַרואיקן סיי די יידן און סיי די פאַרסמטע רעאַקציאָנערן, אַז זיי זאָלן מער ניט מאַכן קיין פּאָגראָמען. אין פּעטערבורג איז שוין געווען אָרגאַניזירט אַ גרויסער קאָמיטעט צו העלפן צוריקבויען די חרובע יידישע היימען און עס זענען געקומען פאָרשטייער פון ייק"א און פון די אַמעריקאַנער יידן.

איך בין אַליין געפאָרן קיין פּעטערבורג. דאָרט האָב איך קודם כל אָפּגעגעבן אַ באַריכט וועגן חורבן און בעיקר ווי אַזוי עס זענען אָרגאַניזירט געוואָרן די פּאָגראָמען דורך דער רעגירונג אַליין. גלייכצייטיק איז אַלץ איבערגעגעבן געוואָרן דער פּרעסע און די געשעענישן האָבן געמאַכט אַ געוואַלטיקן רושם, ווייל קיינער האָט ניט געוואוסט ווי אַזוי זענען די פּאָגראָמען אָרגאַניזירט געוואָרן און קיינער האָט ניט געקענט די לאַגע פון די פּאָגראָמירטע. צוזאַמען מיט מיר איז קיין גאָ־ראָדניע דערנאָך געקומען אַ פאָרשטייער פון פּעטערבורגער קאָמיטעט מיט גרויסע געלט־סומעס, כדי העלפן צוריק אויפבויען די יידישע שטעטלעך און די יידן.

***

במשך פון צוויי יאָר האָב איך געאַרבעט ניט נאָר פאַרן גאָראָדניער אויעזד (סו־פּרעפעקטור), נאָר אויך אין דער גאַנצער טשערניגאָווער גובערניע און אפילו

אין האָמעל. איך האָב זוכה געווען, מיט דער הילף פון די קאָמיטעטן פון פּעטער־בורג און פון מאָסקווע, צו פירן אַן אינטענסיווע טעטיקייט און העלפן צוריקבויען די צעראַבירטע יידישע מאַסן. זיי האָבן אָנגעהויבן פונדאָסניי נאָרמאַל צו אַרבעטן.

אין 1908 בין איך אויסגעוויילט געוואָרן אַלס ראַבינער אין טשערניגאָוו. די טשערניגאָווער גובערניע איז באַשטאַנען פון זעכצן אויעזדן (סו־פּרעפעקטורן) מיט אַ באַפעלקערונג פון בערך דריי הונדערט טויזנט יידן, אין דער שפּיץ פון וועלכע איך בין געוואָרן געשטעלט. עס איז ניט אַדורכגעגאַנגען קיין טאָג, אַז איך זאָל ניט האָבן קיין צרות. אָדער מען האָט אַרויסגעטריבן יידן פון דערפער און פון שטעטלעך, אָדער עס איז געווען אַן אַגיטאַציע צו אַ פּאָגראָם, אָדער אַ סך אַנדערע באַגרענעצונגען און רדיפות, וואָס זענען געוואָרן פון טאָג צו טאָג אַלץ שטאַרקער.

אָט דאָס אַלץ האָב איך באַשריבן אין מיינע מעמואַרן, וועלכע איך גיב איבער דעם לייענער. מיינע מעמואַרן שטעלן פאַר דאָס לעבן פון די יידן פאַר דער רעוואָלוציע פון 1905־טן יאָר און אין דער צייט פון די דריי רעוואָלוציעס: אין 1905; 1917 און די קערענסקי־עפּאָכע; און אין דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע.

מיר האָבן איבערגעלעבט דריי עפּאָכעס. פאַרן יאָר 1905 האָבן יידן ניט געהאַט קיין רעכט. עס איז געווען אַ נומערוס קלאַוזוס אין די מיטל־שולן און אין די אוניווערסיטעטן. יידן האָבן ניט געהאַט קיין רעכט צו זיין רעפּרעזענטירט ניט אין די זיעמסטוועס (גענעראַל־ראַטן) און ניט אין די מוניציפּאַליטעטן. דאָס יידישע לעבן האָט זיך קאָנצענטרירט אין די דלד אמות פון בית־מדרש. אין די גרויסע שטעט און אין די שטעטלעך האָבן יידן אַליין געגרינדעט תלמוד־תורהס, ישיבות, מושבי־זקנים, אייגענע שפּיטאָלן, קינדער־היימען, הילפס־קאָמיטעטן, חברות פון גמילות־חסדים א. אַנד. אין דעם בית־מדרש האָט זיך עס אַרויסגעוויזן די גאַנצע געזעלשאַפטלעכע פעאיקייט פון יידן, וועלכע האָבן געהאַט זייער אייגענעם פריי־ווילקן שטייערן־סיסטעם. עס איז אין די בתי־מדרשים אַנטשטאַנען אַ באַזונדערע יידישע מלוכה, וואָס האָט אָנגעפירט מיט דער קולטורעלער, רעליגיעזער און סאָ־ציאַלער אַרבעט. דאָרט איז אויך פאָרגעקומען די גאַנצע פּראָפּאַגאַנדע ביים אויס־וויילן די קאָמיטעטן. עס האָט זיך געפירט אַ לעבהאַפטע געזעלשאַפטלעכע טעטי־קייט. אָבער אויסערהאַלב דעם בית־מדרש האָט ניט עקזיסטירט קיין שום פּאָלי־טישע טעטיקייט אין תחום המושב.

אין פּעטערבורג און אין מאָסקווע איז געווען פאַרבאָטן פאַר יידן צו וואוינען, אויסער פאַר ניקאָלאַיעווסקע סאָלדאַטן, די אַזוי גערופענע קאַנטאָניסטן, יידן מיט אוניווערסיטעט־דיפּלאָמען און גרויסע יידישע סוחרים פון ערשטער גילדע. קיין יידישע מאַסן זענען אין די צוויי גרויסע שטעט ניט געווען. אין פּעטערבורג און אין מאָסקווע האָבן די דאָרטיקע עסקנים אָנגעפירט אַ גרויסע פּאָליטישע טעטי־קייט פאַר יידישע רעכט און זיי האָבן געגרינדעט אַ ריי גרויסע אָרגאַניזאַציעס, ווי די געזעלשאַפט פון קאַמף פאַר יידישע גלייכבאַרעכטיקונג, חברה מפיצי השכלה, „אָרט", ייק"א, הילפס־קאָמיטעט פאַר די פּאָגראָמירטע יידן א. אַנד. וואָס האָבן געזאַמלט געלט פאַר די יידן פון תחום המושב. גאַנץ אָפט פלעגן די פּעטערבורגער עסקנים רופן די פאָרשטייער פון דער פּראָווינץ, כדי פון איין זייט צו וויסן וואָס

עס טוט זיך אין תחום המושב און פון דער אַנדערער זייט זיי אינפֿאַרמירן וועגן דער פֿאָליטישער אַרבעט, וואָס ווערט געפירט וועגן די רעכט פון יידן.

***

די לאַגע ענדערט זיך מיט דער רעוואָלוציע פון 1905־טן יאָר. עס האָבן זיך באַוויזן פֿאָליטישע פֿארטייען, ווי „בונד" און ציוניסטן און זיי האָבן אַרײַנ־געפירט אַ נייעם גייסט אין די יידישע מאַסן און בפרט ביי דער יידישער יוגנט. די יידישע יוגנט האָט זיך אויך באַטייליקט אין די רעוואָלוציאָנערע און סאָציאַליס־טישע באַוועגונגען.

די נייע קאָנסטיטוציע האָט געגעבן יידן רעכט ניט נאָר צו באַטייליקן זיך אין די וואַלן, נאָר אויך צו ווערן אויסגעווײלט. אָבער די אַלע פּריערדיקע באַגרע־נעצונגען זענען ניט בטול געוואָרן. דאָס באַדייט, אַז זיי האָבן ניט געקענט געווײלט ווערן ניט אין די זיעמסטוועס, ניט אין די מוניציפּאַליטעטן און אויך ניט אין קיין אַנדערע אַדמיניסטראַטיוו אַרגאַנען. עס איז געווען פֿאַראַדאָקסאַל. יידן, וואָס זייער לעבן און זייער טעטיקייט האָט זיך באַגרענעצט צום בית־מדרש, האָבן זיך ניט געוואָלט באַטייליקן אין די וואַלן. זיי האָבן געטענהט, אַז ווען מען האָט באַקומען די קאָנסטיטוציע האָבן יידן פֿאר איר באַצאָלט מיט פֿאַרמאָגן און איצט זאָלן זיי גיין צום טייוול — מיר ווילן זיך דערין ניט באַטייליקן. די אַרבעט איז דעריבער באַשטאַנען אין איינרעדן די יידן, אַז זיי זאָלן ניט נאָר נעמען אַן אָנטייל אין די וואַלן, כדי עס זאָלן אויסגעווײלט ווערן ליבעראַלן און סאָציאַליסטן, וואָס זענען פֿאַר יידישע רעכט, נאָר זיי זאָלן אויך מיט זייערע שטימען אויסווײלן אַ יידישן דעפּוטאַט. פון דער אַנדערער זייט איז אויך נויטיק געווען צו איבערצייגן די ליבעראַלן און די סאָציאַליסטן, אַז יידן דאַרפֿן האָבן זייער אייגענעם דעפּוטאַט, וואָס זאָל פֿאַרטיידיקן זייערע רעכט.

דאָס איז געווען אַ גרויסע אַרבעט, מיט וועלכער עס האָט אָנגעפירט דער ספּעציעלער יידישער קאָמיטעט אין פּעטערבורג, וואָס האָט פֿאַר דער טשערני־גאָווער גובערניע באַשטימט ל. בראַמסאָנען און מיך. עס איז נויטיק געווען צו פירן די פּראָפּאַגאַנדע לפּנים ולחוץ, אַז די יידן זאָלן זיך אינטערעסירן מיט די וואַלן און אויך פֿאַרלייגן, אַז פֿאַר זייערע שטימען, וואָס וועלן אָפּגעגעבן ווערן פֿאַר די ליבעראַלן און סאָציאַליסטן, זאָלן די פֿאַרטייען שטימען פֿאַר אַ יידישן דעפּוטאַט.

***

צווישן דער ערשטער רעוואָלוציע פון 1905 און דער צווייטער פון 1917, האָבן יידן געפירט אַ גרויסע פֿאָליטישע און געזעלשאַפֿטלעכע אַרבעט און קאָמף פֿאַר יידישע רעכט. עס זענען פֿאַרגעקומען גרויסע געשעענישן, קאָנגרעסן און פֿאַרזאַמלונגען. איך אַליין, ווי אַ פֿאַרשטייער פון דער טשערניגאָווער גובערניע, האָב געזומען אָנטייל אין גרויסן קאָמף פֿאַר יידישער גלייכבאַרעכטיקונג און זייענדיק אַזוי אַרום דירעקט און ענג פֿאַרבונדן מיטן דאָזיקן קאָמף בין איך געווען

אַ לעבעדיקער עדות פון דער געפירטער אַרבעט. איך האָב געהאַלטן פאַר מיין חוב דאָס אַלץ איבערצוגעבן אין מיינע מעמואַרן.

***

איך האָב ביי זיך געהאַט אַ סך נאָטיצן. אָבער צום באַדויערן, האָבן די דייטשן בעת דער לעצטער אָקופּאַציע צוגענומען מיינע מעבל צוזאַמען מיט די נאָטיצן, דערביבער האָב איך אַלץ געשריבן פון זכרון.

איך פלעג די זכרונות דערציילן בעת מיינע מסיבות. די פאַרשידענע פּאַסי־רונגען פון רוסלאַנד האָבן פאַראינטערעסירט אַ סך מענטשן. דער ערשטער איז צו מיר צוגעשטאַנען שלום אש. ער האָט מיר געזאָגט: גזלן, האָסט אַזויפיל צו דערציילן פון דעם, וואָס דו האָסט אַליין איבערגעלעבט. פאַרוואָס שרייבסטו ניט זייער מעמואַרן? דאָס אַלץ, וואָס דו ווייסט, וועט פאַרגעסן ווערן.

דערנאָך איז צו מיר צוגעשטאַנען זייער ענערגיש דער נאַציאָנאַלער פּאָעט זלמן שניאור, וועלכער האָט בפועל ממש מיך געצוואונגען צו שרייבן. איך האָב מער ניט געקענט אים זיך קעגנשטעלן און האָב אָנגעשריבן מיינע ערשטע אַכט קאַפּיטלען און אים געוויזן. ער האָט מיך שטאַרק דערמוטיקט און אפילו געפאָדערט פון מיר מיטן כוח פון זיין פריינטשאַפט און קרובהשאַפט ממשיך צו זיין די אַרבעט. איך האָב אָנגעשריבן די מעמואַרן, וועלכע איך שטעל איצט פאַר דעם לייענער.

***

מיין אַרבעט אין „צענטער פון היינטצייטיקער יידישער דאָקומענטאַציע" און אין „מעמאָריאַל" האָט מיך אָזוי פאַרכאָפּט, בפרט וואָס איך האָב זיך אָנגעשטויסן אויף אַ גרויסע אָפּאָזיציע קעגן מעמאָריאַל, אַז איך האָב אַ געוויסע צייט ניט געשריבן. איך האָב מיינע זכרונות געהאַט ביז דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע. דער־מיט ענדיק איך.

במשך פון צוויי יאָר האָט זיך געדרוקט אין ניו־יאָרקער „טאָג־מאָרגן־זשורנאַל" אַלע שבת אַ קאַפּיטל פון מיינע מעמואַרן. כ׳האָב באַקומען הונדערטער בריוו פון מענטשן, וואָס האָבן אַרויסגעוויזן אַ גרויסן אינטערעס. הונדערטער מענטשן האָבן מיר געדאַנקט פאַר דערמאָנען דאָס יידישע לעבן אין אַמאָליקן רוסלאַנד. עס האָבן מיר אויך געשריבן אַרגאַניזאַציעס און אפילו דער גרויסער יידישער אינסטיטוט ייוו״א האָט מיר געשריבן, אַז ביי זיי לייענט מען מיינע מעמואַרן מיט אַ גרויסן אינטערעס און זיי שניידן אויס „קופּירן" אַלס היסטאָרישע דאָקומענטן.

אייניקע קאַפּיטלען פון מיינע מעמואַרן זענען איבערגעזעצט געוואָרן אין פראַנצויזיש און פאַרעפנטלעכט געוואָרן. זיי האָבן אַרויסגערופן אינטערעס אַפילו ביי אַ סך יידן, וואָס האָבן ניט געקענט דאָס יידישע לעבן אין רוסלאַנד.

איך אַליין, וואָס איך בין געווען פאַרבונדן מיט אַלע גרויסע פּאָליטישע, געזעלשאַפטלעכע יידישע עסקנים, און זייענדיק אַ קאַדעט, וואָס האָט אין די לעצטע יאָרן זיך באַטייליקט אין די סעסיעס פון זייער עקזעקוטיוו־קאָמיטעט און

אין זייערע אַלגעמיינע פֿאַרזאַמלונגען, זייענדיק נאָענט צו פֿאַוועל מיליוקאָוו, באַראָן דוד גינזבורג, ה. סליאָזבערג, ל. בראַמסאָן, שעפּטעל, מ. ווינאַווער, שינגאַריאָוו, נעקראַסאָוו, פּיאַדאָראָוו, אָסטראָוו, טשערנאַקאָוו, קיזיוועטער, די גרעפּין פֿאַיינאַ, דעם פּירשט דאָלגאָרוקאָוו א. אַנד. האָב איך געהאַט אַלע מעגלעכקייטן אויך צו זען אוֹן באַטייליקן זיך אין גאַנצן קאַמף פון רוסישן פֿאָלק אין די דריי עפּאָכעס.

אין פּייער פון דער באָלשעוויסטישער רעוואָלוציע זענען פֿאַרשוואונדן געוואָרן אַלע יידישע אָרגאַניזאַציעס, עס זענען פֿאַרבאַנט געוואָרן אַלע זייערע אוֹרכיוון אוֹן אַלץ, וואָס עס איז געשריבן געוואָרן אין די לעצטע צוואַנציק יאָר וועגן לעבן פון די רוסישע יידן. מיינע מעמואָרן שטעלן פֿאָר דאָס לעבן אוֹן דעם קאַמף, וואָס עס האָט געפירט פֿאַר זיינע רעכט דער גרויסער יידישער ישוב אין רוסלאַנד.

האדמו"ר הזקן מייסד כולל חב"ד בירושלים,
מחבר ה"שולחן ערוך" ו"ספר תניא",
ר' שניאור זלמן מלאדי זצ"ל.

קאפיטל א.

לומדות און השכלה. — די גאַלדענע קייט רייסט זיך איבער. — להבדיל בין ראַבינער לראַבינער. — רעוואָלוציע דורך פּאַגראָמען. — ווי אַזוי פון אַ שונא־ישראל ווערט אַ אוהב־ישראל. — ששון ושמחה ביי די סנאָוועסקער יידן.

אין יאָר 1906 בין איך געווארן אויסגעקליבן אַלס ראַבינער אין גאָראָדניע, טשערניגאָווער גובערניע, אָבער אין שייכות דערמיט זענען אַנטשטאַנען אַ סך שווע־ריקייטן: אינגאַנצן בין איך דעמאָלט אַלט געווען בסך־הכל 24 יאָר, און לויט די צאָרישע געזעצן האָט מען ניט געקענט באַשטעטיקט ווערן דורכן גובערנאַטאָר אונטער די 25 יאָר. די יידישע קהילה האָט אָבער אויסגעווירקט ביים גובערנאַטאָר, אַז ער וועט לאָזן ביי זיך מיין דאָסיע במשך פון אַ יאָר צייט, און דערווייל וועל איך מ׳עגן פּראָקטיצירן אַלס ראַבינער, ביז צו דער אָפּיציעלער באַשטעטיקונג מצד דער רעגירונג.

עס זענען אָבער געווען נאָך שוועריקייטן פון גאָר אַן אַנדער מין: זיבן דורות, וואָס האָבן זיך געצויגן פון דעם אַלטן רבין אַן — דעם שעף פון אונזער דינאַסטיע — בעל התניא; גאונים און גדולי־ישראל, וואָס זענען געווען לויטער רביים, אָט די גאָלדענע קייט האָב איך אָפּגעהאַקט, מחמת איך האָב ניט געוואָלט זיין קיין רבי. מיין פּאָטער, עליו השלום, וואָס איז געווען אַ רבי און אַ רב, האָט געטענה׳ט: „געוואָלט, ווי אַזוי שניידט מען דאָס אָפּ אַזאַ גאָלדענע קייט?!...״ דערצו האָב איך געהאַט סמיכות־רבנות שוין צו זעכצן אַ האַלב יאָר און האָב שוין דאַן געזאָגט חסידות און געהאַלטן דרשות. האָט מען טאַקע געלייגט גרויסע האָפענונגען אויף מיר אַז איך וועל ממשיך זיין די גאָלדענע קייט...

אָבער איך האָב גאָר אַנגעהויבן לייענען די השכלה־ביכלעך און בין געוואָרן ר״ל היוצא ונפגע: איך בין געוואָרן פריי און זיך מיט התמדה געמומען לערנען צו בחינת־עקסטערנע. די גאַנצע פאַמיליע האָט תפילה געטאָן און גאָט געבעטן, אַז כ׳זאָל אַדורכפאַלן ביי מיינע עקזאַמענס. אָבער ווי אויף צו להכעיס, בין איך אַדורך די גאַנצע גימנאַזיע. אָבער ניט נאָר וואָס כ׳האָב נישט געהאַט קיין שום הילף פון קיינעם, נאָר די פאַמיליע האָט געטאָן אַלץ, בכדי מיר צו שטערן צו דערגרייכן מיין ציל, אַזוי אַז איך האָב געמוזט אפילו דעם זייגער פאַרקויפן און אַלץ, וואָס האָט זיך געלאָזט, מאַכן צו געלט בכדי בשלום ענדיקן די עקזאַמענס. איך בין שוין מיט מזל געהאַט אַריינגעקראָכן מיט איין פוס אין אוניווערזיטעט, אָבער מיט וואָס אָפּצוצאָלן די „פּראָווא אוטשעניא״ (לערן־רעכט), האָב איך נישט געהאַט און אַזוי ווי איך בין, צו יענער צייט, שוין געווען קיין עין־הרע, אַ טאַטע פון אַ קינד, האָב איך געמוזט מאַכן אַ פּשרה און ווערן אַ ראַבינער.

הייסן האָט עס געהייסן אָפּיציעל „אָבשטשעסטוועני ראַבין״ (געזעלשאַפּטלעכער ראַבינער), אָבער אַזוי ווי כידוע זענען די ראַבינערס ניט געווען קיין גרויסע יראַ־שמימ׳ס און ר״ל גלוחים דערצו — פלעגן די פרומע קהילות, בכדי אונטערצושיידן להבדיל בין טומאה לטהרה, אָנרופן די רעליגיעזע רבנים; ראַבינערס און אונזער חברה האָט מען אַ נאָמען געגעבן קאָזיאָנע ראַבינערס, מיט אַ קוועטש אויף דעם „קאָזיאָנע״.

מיין פאַטער ע"ה, וועלכער איז געווען אַ גרויסער תלמיד־חכם און אַ קלוגער ייד, האָט צו מיר אָפטמאָל געזאָגט: „אויב דו וועסט זיין אַ ראַבינער ניט פאַרן רבונו־של־עולם, טאָ זיי כאָטש אַ גרויסער עוסק בצבור ובאמונה און זע, פאַר־טיידיק דאָס יהדות בכל לבבך ובכל נפשך".

דאָס איז געווען אַ גרויסער קאָמפראָמיס מצד דער גאַנצער משפחה. אינעם שטעטל גאָראָדניע גופא און אין גאַנצן אויעזד מיט דער שכנותדיקער סביבה, האָבן די חבדניקעס פון די סתם פרומע יידן געזאָגט, אַז קיין וואַשנער ביישפיל פאַר יידן איז עס ניט: „אַז דעם רבינס אייניקל און רבינס אַ זון האָט זיך געלערנט אין די ביכלעך און איז אַרויס פון בית־מדרשו של שם און אַריין אין בית־מדרשו של יפת, טאָ וואָס זאָלן שוין אונזערע טאָן?"....

אויך די משכילים און אינטעליגענץ האָבן ביי זיך געטראַכט: „וואָס עסעס אַ רבינס אַ זון זאָל קומען צו אונז?..."

דעם „כל התחלות קשות" האָב איך גאַנץ ממשותדיק געפילט אויף זיך. אַריין געפאַלן בין איך באַלד נאָך דער ערשטער רוסישער רעוואָלוציע, וואָס האָט געצילט צו פאַרטרינקען די יידישע „רעוואָלוציאָנערן" אין אַ מבול פון בלוט. אין גאַנץ רוסלאַנד איז דאַן אַדורך אַן אומגעהויערע כוואָליע פון פאָגראָמען, און אַזוי ווי מיין שטאָט און די שטעטלעך אַרום האָבן זיך געפונען אין תחום־המושב — זענען די רעזולטאַטן פון אָט די אַלע פאָגראָמען געווען ממש שוידערלעכע. די גאַנצע יידישע באָפעלקערונג איז שטאַרק פאַרחרובט געוואָרן פון די מאַסן־שחיטות. מען האָט ניט געטאָרט פאַרלירן דעם קאָפּ, נאָר קומען מיט שנעלער הילף פאַר די אומגליקלעכע קרבנות.

מיטן גאַנצן ברען פון מיין ענערגיע, מיט מיין גאַנצן יוגנטלעכן דינאַמיזם, האָב איך זיך געמומען קודם־כל טעלעגראַפירן צו די יידישע קאָמיטעטן אין פעטערבורג און מאָסקווע, בעטנדיק ביי זיי דרינגנדיקע הילף. מיטן ערשטן באָקומענעם גלעלט האָב איך גלייך גענומען העלפן אויפבויען די חורבות און צוריק אויפשטעלן די געשעפטן, בכדי די פאָגראָמירטע יידן זאָלן קענען צוריק פון זיי ציען חיונה.

אָבער מיין אַרבעט האָט זיך ניט באַגרענעצט בלויז לטובת מיין אויעזד. איך האָב אויסגעבריטערט מיין אַקטיוויטעט אויף דער גאַנצער טשערניגאָווער גובערניע. אומעטום האָב איך געבויט קאָאָפּעראַטיוון באַנקן און געמומען אַנטוויקלען אַ ברייטע סאָציאַלע אַרבעט: תלמוד־תורה'ס, „באָגאָדיעלניעס" (מושב־זקנים'ס), קינדער־הייזער, און די אַרבעט איז אַוועק מיט אַ גרויסן טעמפּאָ.

דאָ בעט זיך ממש אויף דער פעדער אַ טשיקאַווער עפיזאָד, וועלכער כאַראַקטעריזירט די באָדינגונגען פון די יידן אין דעמאָלטדיקן צאַרישן רוסלאַנד:

אין איינעם פון די שטעטלעך פון גאָראָדניער אויעזד, מיטן נאָמען סנאָווסק, זענען געקומען די יידן מיט אַ גרויסן אַלאַרם, אַז עס גרייט זיך דאָרטן אַ פאָגראָם. איך האָב גלייך ענערגיש געפאָדערט טעלעגראַפיש פון דעם גובערנאַטאָר, אַז ער זאָל ניט דערלאָזן צו אַ פאָגראָם. גלייכצייטיק האָב איך געבעטן ביי די פאָרשטייערס פון דער גובערנסקער זימסטוואָ, אַז זיי זאָלן מאַכן אַ וועגדונג צום גובערנאַטאָר וועגן פאַרהיטן פון אַ פאָגראָם.

איך האָב זיך אויך תיכף געוואָגדן צום איספראָווניק (סו־פרעפעקט) און ge־

בעטן, אַז ער זאָל אַנגעמען מיטלען ניט צו דערלאַנגן צו אַ פּאָגראָם. ער האָט שוין אינצווישנצייט, געהאַט באַקומען אַ באַפעל פונעם גובערנאַטאָר, צו טאָן וואָס מען דאַרף.

איז ער געפֿאָרן מיט אַ סך „סטראָזש" (פּאָליציי) און מיט מיר בתוכם, קיין סנאָווסק. דאָרט האָט ער צונויפגערופן די „פּאָזשאָרנאיא קאָמאַנדאַ" (פּייערלעשער) און געזאָגט צו זיי בזה הלשון:

„היות די יידן זענען אַזעלכע געטרייע אונטערטאַנען צו אונזער צאַר־באַטיושקאַ וועל איך בשום־אופן ניט דערלאָזן צו אַ פּאָגראָם. איך וועל שיסן יעדן איינציקן, וואָס וועט זיך וואָגן צו טשעפּען יידן!..."

די דאָזיקע וועדטער האָבן געווירקט ווי אַ כשוף. דאָס באַווייזט, אַז וועגן די מאַכט האָט באמת ניט געוואָלט, זענען קיין פּאָגראָמען ניט פּאָרגעקומען.

זיין רעדע האָט אויף אַלעמען גאָר אַ גרויסן רושם. וועגן ער איז געקומען אין שול אַריין, האָבן די יידן אים צוגעטראָגן ברויט און זאַלץ, און עס איז ביי זיי געווען ששון ושמחה.

אין אַ וואַך אַרום, קומט אַ דעלעגאַציע פון דריי יידן פון סנאָווסק, וואָס דערציילן, אַז אין סנאָווסק איז אויסגעבראָכן אַ בהלה, מחמת דער זעלבער איספּראָווניק האָט אַרויסגעגעבן אַ פּאַראַדענונג אַרויסצוטרייבן אַלע יידן פון סנאָווסק.

סנאָווסק איז געווען אַ שטעטל, וואו עס האָבן זיך קאָנצענטרירט וואַרשטאַטן צו פּאַריכטן לאָקאָמאָטיוון און דאָרטן זענען געווען באַשעפטיקט אַרום דריי טויזנט אַרבעטער. אינעם שטעטל גופא, האָבן יידן געמעגט וואוינען, דאַקעגן איז זיי געווען פּאַרבאָטן צו וואוינען אויסער דער שטאָט. אָבער יידן האָבן שוין דווקא יאָ געוואוינט דאָ, וואו זיי האָבן ניט געטאָרט. און דאָס איז געווען אַ מקור פון פרנסה סיי פּאַר אחינו און סיי פּאַר דער פּאָליציי, וועלכע האָט מכלומרשט „פּאַרמאַכט די אויגן" אויף דער דאָזיקער איבערשרייטונג פון די געזעצן.

איך בין געווען זייער דערשטוינט פון אָט דער מעשה. וואָס עפּעס גייט מען אַרויסטרייבן אַלע דריי טויזנט יידן פון שטעטל?! וואָס פּאַר אַ חטא זענען זיי דען באַגאַנגען?...

איך בין גלייך אַוועק צום איספּראָווניק און געזאָגט צו אים:

„וולאַדימיר פּעטראָוויטש, היתכן? דו ביזט דאָך אַליין אַהינגעפּאָרן און געהאַלטן אַזאַ שיינע דרשה פּאַר די יידן, ניט צוגעלאָזט צו אַ פּאָגראָם, און איצטער גאָר, אינמיטן דערינען, רופסטו אַליין צו אַ פּאָגראָם!?... ווי אַזוי זאָל מען דאָס פּאַרשטיין?..."

„איך דאַרף דיר זאָגן, אַז די יידן פון סנאָווסק זענען געפערלעכע רעוואָלוציאָנערן. זיי מיינען, אַז זיי לעבן אין פּראַנקרייך און מעגן טאָן, וואָס זייער האַרץ גלוסט. זיי האָבן ניט קיין שום רעספּעקט פּאַר דער רעגירונג און זיי שפּייען אונז אין פּנים. זיי האָבן פיינט די „וולאַסט" (מאַכט). אַז איך בין געקומען און געהאַלטן אַזאַ שיינע רעדע פּאַר זייערטוועגן, האָב איך געמיינט, אַז זיי וועלן וויסן ווי אַזוי מיר אָפּצודאַנקען ברויט מיט זאַלץ!... אויף כפּרות דאַרף איך זייער ברויט! אַ ברויט קויף איך מיר אַליין! תחילת האָב איך געגלויבט, אַז אינעווייניק אינעם ברויט ליגט

עפּעס פֿאַר מיר: אַ פיינע מטבע, אַדער אַזוי זיך אַ היבשע מתנה, האָב איך אויפֿ־געריסן דאָס ברויט... אַ נעכטיקער טאָג!.... זיי חזקן גאָר פון מיר. זיי מיינען, אַז זיי זענען אין „פרייַען פֿראַנקרייך". אַזעלכע יידן דאַרף איך ניט האָבן. און מיר וועלן זיי אַלע אַרויסטרייבן פון דאָנען!..."

איך בין נאָך דעמאָלט געווען גאָר יונג און אומדערפֿאַרן. נאָר־וואָס אַראָפּ פון דער לערן־באַנק... די רוסישע רעאַליטעט איז מיר נאָך פֿרעמד געווען. איך בין נבהל ונשתומם געוואָרן פון אָט דעם אָפּענעם צינזיזם מצד אַ הויכן צאַרישן רעגי־רונגס־באַאַמטן און גלייכצייטיק האָט מיר געווייטיקט דאָס האַרץ אויף דער אומ־גליקלעכער עדה יידן.

ווען איך האָב זיך צוריקגעקערט, האָבן די סנאָוסקער יידן זיך דערשראָקן, דערקענענדיק לויט מיין אומעטיקער מינע, אַז עס גייט ניט אַלץ אַזוי כשורה. „שלעכט — האָבן זיי געזאָגט — דער רשע וויל אונז טאַקע אויף אַן אמת אַנטון צרות!"

אָבער, ווען איך האָב זיי איבערגעגעבן מיין שמועס מיטן איספֿראָוויניק אין זיינע טענות צו די סנאָוסקער יידן, איז ביי זיי געוואָרן ממש ששון ושמחה: „נו, — האָבן זיי געזאָגט — איצטער דאַרף מען אָפּצאָלן כפרה־געלט, אַבי מען זאָל אונז לאָזן לעבן", און באַרואיקט זענען זיי אַוועק אַהיים.

צומאָרגנס אינדערפרי, זענען צוריקגעקומען די דריי יידן מיט שיינע אויסגע־קעמטע בערד און אין די שבתדיקע זשופיצעס, און האָבן געבראַכט אַ קאָנווערט מיט 300 רובל (דאָס איז צו יענער צייט געווען גאָר אַ היבשע סומע). איך אַליין האָב, דורך גאַנצער צייט, וואָס כ׳בין געווען ראַבינער — קיין כאַבאַר ניט געגעבן; האָב איך דעריבער אויך איצט ניט געוואָלט גיין געבן דאָס געלט. איך האָב בלויז שריפֿטלעך געבעטן דעם איספֿראָוויניק, אַז ער זאָל די מתנה צונעמען.

ווען זיי האָבן אים געבראַכט דעם קאָנווערט מיט די דריי מאות, איז דער צאַרנ־דיקער איספֿראָוויניק געוואָרן זיס ווי צוקער, און געזאָגט צו זיי:

„איר קענט אייך רואיק אַהיימפֿאָרן. אָט גיב איך אָקאָרשט אַרויס אַ באַפֿעל, אַז מען זאָל אייך ניט אָנרירן, נאָר אַזוי ווי מען דאַרף, אַז אַלע צדדים זאָלן זיין צופֿרידן — וואָלט זיך „פֿאָלאַגאַיעט", אַז איר זאָלט געבן עפּעס אויך דעם סטאַנאָוואי פֿריס־טאָוו מיט דעם אוריאַדניק. אַזוי אַרום וועט זיין שלום ושלוה על ישראל ועל העמים".

די יידן זענען אַוועקגעפֿאָרן זייער צופֿרידן און אַזוי ווי דאָס זענען געווען הבדישע יידן, האָבן זיי געזאָגט:

„איצטער פֿאַרשטייען מיר שוין, פֿאַרוואָס דער רבונו־של־עולם האָט באַדאַרפט אַזוי מאַכן, אַז דעם רבינס אַן אייניקל זאָל זיין ניט קיין רב, ניט קיין רבי, נאָר אַ ראַבינער, און דינען יידן און זייער באַשעפֿער אויף אַן אַנדער אופן!..."

דעם זעלבן אויפֿדערנאַכט, ווען איך בין געקומען צו מיר אין שטוב, האָב איך באַגעגנט דעם איספֿראָוויניק, וועלכער האָט געזאָגט צו מיר:

„איסאַאַק סאַלאָמאָנאָוויטש! איך דאַרף זיך פֿאַר דיר אַנטשולדיקן: איך האָב געערעדט לשון־הרע און רכילות אויף די סנאָוסקער יידן. זיי זענען לגמרי ניט קיין סאָציאַליסטן, נאָר אמתע געטרייע בירגער, וואָס האָבן דרך־ארץ פֿאַר דער „וולאַסט". מיט אַזעלכע יידן קען מען לעבן בשלום און פֿיין אויסקומען מיט זיי!..."

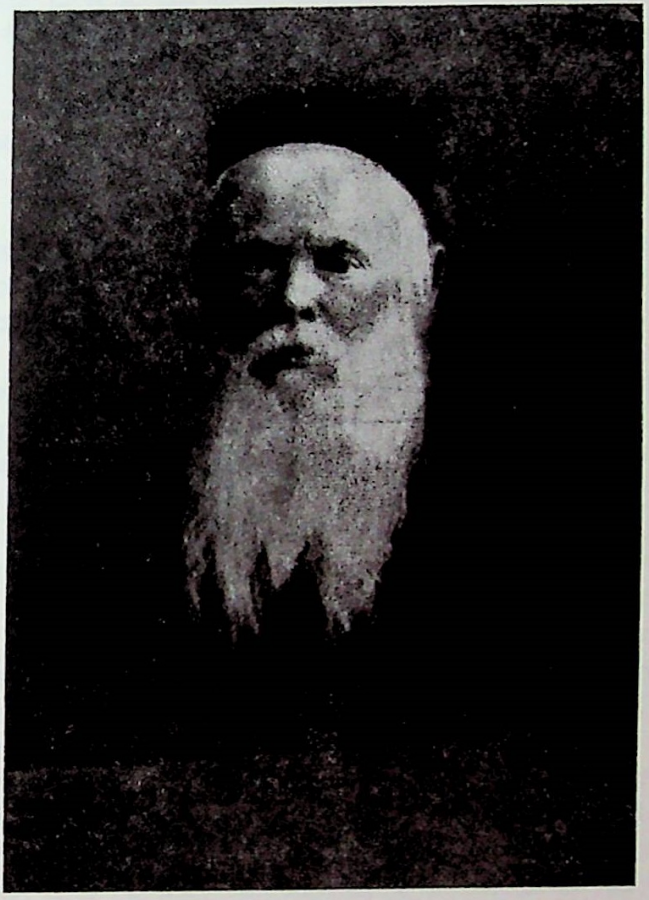

האדמו"ר ר' שניאור זלמן, הרב מהומל זצ"ל,
אבי המחבר יצחק שניאורסאָן

קאַפּיטל ב.

אביונים, קבצנים, דלפנים — דייך אין תורה און אין בטחון. — מען הונגערט און מען צאַלט שכר־למוד. — לופט־מענטשן — קרבנות פון דעספּאַטיזם. — אַ לעקציע פון זעלבסטווירדע און נאַציאָנאַלן שטאָלץ. — פּלאי־פּלאים: איך פּאַר אין אַ גרעפּישער קאַטש און עס כשרות ביי ערלים. — גייסטיקע גבורה ביים „עם הספר".

איך האָב זיך אַביסל אַרומגעקוקט אויפן מעמד פונעם יידישן לעבן אין דעם אויעזד, וואו איך בין געוואָרן דער פֿאַרשטייער פון דער יידישער געמיינדע. דער גאָראָדניער אויעזד איז באַשטאַנען פון הונדערטער דערפער און דריי גרעסערע שטעטלעך.

איינע איז געווען ליובּיטש. דאָרטן האָבן געוואוינט ביי אַ פופציק יידישע פֿאַמיליעס. ליובּיטש אַליין האָט געפּייערט דעמאָלט די טויזנט יאָר פון איר עקזיס־טענץ. זי האָט אָנגעהערט צום גראַף מילאָראַדאָוויטש, וועלכער איז געווען דער „גיבערנסקי פּרעזוואָדיטעל דוואָריאַנסטוואָ" (פּאַרשטייער פון אַדעליקן קלאַס). די פּרוי זיינע איז געווען אַ „פּרייליין" ביי דער צאַרין. דער גראַף איז געווען דער פּאַק־טישער הערשער איבערן שטעטל.

צווישן דער יידישער באַפעלקערונג פונעם שטעטל זענען קיין גבירים און קיין גרויסע סוחרים ניט געווען. זי איז באַשטאַנען פון קליינע קרעמערלעך, שניידערלעך און אַנדערע בעלי־מלאכות. איינמאָל אין וואָך איז געווען אַ מאַרק־טאָג, פון וועלכן יידן האָבן געדאַרפט ציען פרנסה אויף אַ גאַנצע וואָך. זיי פלעגן אינעם מאַרק־טאָג אויפקויפן ביי די פּויערים תבואה, ווייץ, האָבער א. א. וו.; עס איז פאַרשטענדלעך, אַז יידן האָבן שטאַרק אויסגעקוקט אויפן מאַרק־טאָג, אַלס דעם איינציקן מקור פון זייער פרנסה, ווייל בלויז אין יענעם טאָג האָבן זיי געאַרבעט, הגם דאָס האָט ווייט ניט געקלעקט אויף חיונה. האָבן זיי טאַקע בפועל־ממש, געלעבט אין גרויס דחקות.

דער גביר פון שטאָט, וואָס האָט געהאַט געשעפטן מיטן גראַף, האָט געהייסן ר' זלמן אַלעקסאַנדראָוו; ניט־קוקנדיק דערויף, וואָס ער האָט אינגעהאַנדלט פאַר־שידענע סחורות פאַרן גראַף און האָט געמאַכט אַ שיין לעבן — איז ער נאָך גאַנץ ווייט געווען צו זיין אַ ראָטשילד. אָבער צווישן דער חאָפּטע שטעטלדיקע קבצנים, איז ער אָנגעגאַנגען ממש פאַר אַ ראָקפעלער.

ער האָט געגעבן אַ סך צדקה און געזאָרגט פאַר די הצטרכותן פון דער קהילה. ער איז געווען זייער באַליבט און געאַכט פון דער באַפעלקערונג.

דער רב פון שטעטל איז געווען אַ גרויסער למדן און ירא־שמים, אָבער דאָס האָט אים ניט געשטערט צו זיין אַ קבצן אין זיבן פאָלעס. זיין למדנות און חריפות האָבן ניט געקענט איבערשטייגן די אביונישקייט, וואָס האָט געהערשט ביי אים אין שטוב. געלעבט האָט ער דערפון, וואָס די רביצין האָט פאַרקויפט צו די וויבער הייוון און הבדלה־ליכטלעך.

פון דער „קאַראַבקע" האָט דאָס שטעטל באַקומען פון פופציק ביז הונדערט

רובל אַ יאָר, וואָס האָבן געדאַרפט דעקן די הוצאות פאַר דער שול און פאַרן רב. ער האָט אויך געגאָסן פון חנוכה־געלט, פורים־געלט און אַ ברייטע הכנסה איז אויך געווען פאַר דאָס מכירת־חמץ.

דאָס שטעטל האָט פאַרמאָגט אַ גרויסע שול, געבויט פון האָלץ, וואָס איז געווען זייער אַרעם איינגעריכטעט, אָבער דערפאַר איז זי געווען רייך אין בני־תורה, אין חברה משניות, חברה עין־יעקב, חברה קדישא, וואָס האָט געשפילט אַן אָנגעזעענע ראָל ביז גאָר; עס איז אויך געווען אַ חברה גמילות־חסדים, וואָס האָט געזאָרגט פאַר די נויטבאַדערפטיקע אָרעמע־לייט, אַ חברה הכנסת־כלה האָט חתונה געמאַכט אָרעמע יתומות; עס איז געווען אַ תלמוד־תורה און אַ מושב־זקנים, אַ חוץ אַ דיי אַנדערע וואוילטעטיקע חברות, וועלכע האָבן געזאָרגט פאַר קראַנקע, קאַליקעס און יתומים. בסך־הכל האָבן דאָרטן געוואוינט בערך אַ פופציק יידישע פאַמיליעס, אָבער־עס איז אָנגעגאַנגען אַן אינטענסיוו, רעליגיעז, געזעלשאַפטלעך און סאָציאַל יידיש לעבן.

דאָס ערשטע מאָל, וועו איך בין געקומען צו זיי מיט אַ וויזיט, האָט מען פונקט דעמאָלט באַדאַרפט אויסקלייבן גבאים אין דער שול. ווי דער שטייגער איז, האָט מען — לויטן הערשנדיקן געזעץ — געדאַרפט האָבן, בעת די וואָלן, די אָנוועזנהייט פונעם סטאַנאָוואי פריסטאָו מיטן אוריאַדניק, דער סטאַנאָוואי איז געקומען פון ריעפקע, דער אוריאַדניק איז געווען אַ דאָרטיקער. אין שטעטל איז געוואָרן אַ רעש: דער סטאַנאָוואי אַליין איז געקומען אין שול אַריין!.... די פאָליציי האָט זיך בטבע נישט זייער דזשענטלמענישט באַצויגן צו דער יידישער באַפעלקערונג. איז טאַקע דער וואונדער געווען נאָך גרעסער, וועו מען האָט געזען דעם סטאַנאָוואי פריסטאָו זיך שטעלן פאַר מיר מיט גרויס רעספעקט. פונעם פאַקט גופא, וואָס איך בין אַזוי נאָענט מיטן סו־פרעפעקט, איז שוין דווקא דאָס שטעטל געווען שטאַרק צופרידן און ועל אחת כמה וכמה — וואָס די רעגירונג האָט דרך־ארץ פאַר זייערס אַ ראַבינער.

איך האָב זיך נאָך פריער געהאַט אַביסל אַרומגעקוקט און זיך באַקענט אַביסל מיט די לעבנס־באַדינגונגען פון די אָרטיקע יידן, פון אָט דער קליינער עדה, וואָס מאַטערט זיך אין אַ קבצנותדיקער פאַרהאָוועטקייט: יידן אָן רעכט, יידן, וואָס לעבן פון לופט. די קאַרגע פאָר רובל, וואָס מען דאַרף צו האָבן אויף צו פירן די געשעפטן אינעם מאַרק־טאָג, זענען אויך ניטאָ. אָבער פונדעסטוועגן — וויפיל מוט, וויפיל בטחון, וויפיל אָקטיוויטעט!.... ווי קליין דאָס שטעטל איז ניט געווען, האָט עס דאָך פאַרמאָגט אַן אייגענע תלמוד־תורה, אייגענע חדרים, בכדי די קינדער זאָלן ח"ו ניט גיין אין די גויאישע שולן און זאָלן חלילה ניט אויסוואַקסן קיין אפיקורסים.

נאָך די וואָלן, וועלכע זענען אַדורך זייער שטורמיש (עס זענען אויסגעבראָכן געשלעגן צווישן די צדדים און דאָס שטעטל איז געגאַנגען האָראָרס...) — האָב איך פאַר זיי געהאַלטן אַ רעדע. די ערשטע זאַך האָב איך זיי באַקענט מיט דער אַלגעמיינער לאָגע אין דער וועלט. און וועו די יידן האָבן דערהערט, אַז אין איטאַליע איז דעמאָלט געווען אַ יידישער מיניסטער, איז זייער שמחה געווען אין לשער. בכלל האָבן יידן זייער ליב געהאַט פאָליטיק, און אַז עס איז געקומען אַ מענטש פון דער ברייטער וועלט, וואָס לייענט די גויאישע צייטונגען און גיט זיי אָפּ אַ גרוס פון

די יידן אין דער גאָרער וועלט — האָט מען שוין אפילו אָן די וואָלן פאַרגעסן און מען האָט אויפגעשטעלט מויל און אויערן, כדי אַריינצוכאַפּן וואָס מער נייעסן.

איך בין צוגעגאַנגען אַ קוק טאָן צו דער תלמוד־תורה. זי איז געווען אין דעם בית־התפילה. ווי אומעטום, זענען די מלמדים דאָ געווען יידישע מלמדים, וואָס זענען אין הלכות פּעדאַגאָגיע געווען קנאַפּע בקיאים...

די תלמידים זענען געגאַנגען זאָגן תהילים, ווען עס איז געווען אַ מת אין שטעטל; זיי האָבן געזאַמלט אויף צדקה תציל ממות און אָנטייל געגומען אין סאָציאָלן לעבן, צוגלייך מיט זייערע טאַטעס. איך האָב זיי אָבער איינגערעדט, אַז מען דאַרף זיך אַביסל באַקענען מיט דער יידישער געשיכטע, מיט דער יידישער שפּראַך, און אַז מען דאַרף זיך ניט שעמען צו לערנען אַ מלאכה.

הגם עס איז געווען ניט אַזוי גרינג זיי איבערצוצייגן, האָב איך דאָך געהאָט אויף זיי אַ שטיקל השפּעה.

דער אָלטער גראַף מילאָראַדאָוויטש איז געשטאָרבן. די אלמנה זיינע, וואָס איז געווען אַ גוטאַכטעטע הויף־דאַמע און געשפּילט אַ וויכטיקע ראָל בייַ דער צאַרין — איז שוין אויך אַלט געוואָרן. אָבער פונדעסטוועגן, פלעגט יעדער נייַ־אויסגעווייַלטער גובערנאַטאָר קומען צו איר זיך כורעים ומשתחוה זיין. אויך אין שטעטל האָט זי געשפּילט אַ צאַרישע ראָל, וויייל פאַקטיש איז זי געווען די גאַנצע בעל־הביתטע אי־בערן שטעטל.

די גרעפין האָט געהאָט אַ זון, אַ דעגענעראַט און אַ שיכור. ער פלעגט זיך גאַנצע טעג אַרומשפּאַצירן מיט אַ נאַהייקע און זיך געפּירט ווי אַ סאַטראַפּ. אויב יידן האָבן געצויגן חיונה פון גרעפּישן הויף, האָט זיך שוין דערפּאַר דאָס צעבאַלעוועטע גרעפּישע זונדל איזדיקעווועט איבער זיי און געשלאָגן מיטן קאַנטשיק אויף טריט און שריט.

יידן האָבן פאַר אים שטאַרק מורא געהאַט. זיי האָבן געוואוסט, אַז באַקלאָגן זיך אויף אים וועט גאָרניט העלפן, וויייל פאָליציי וועט סיי־ווי־סיי תמיד זיין אויף זיין זייט.

פאַרבייגייענדיק פאַר דער שול, בעת עס זענען דאָרט פאָרגעקומען די וואָלן, וועלכע איך האָב פרעזידירט — איז ער זיך בריט אַריינגעגאַנגען, מעשה בעל־הבית, און חוצפּהדיק אָנגעהויבן דאָרט אַרומקאָמאַנדעוונען.

איך האָב אים גלייך אָפּגעשטעלט מיט דער באַמערקונג, אַז היות איך בין געקומען אַלס פאָרשטייער מצד דער רעגירונג אַדורכצופירן די וואָלן, בעט איך אים דעריבער, אַז ער זאָל ניט שטערן.

ער איז אַליין נשתומם געוואָרן, וואָס אַ ייד האָט די חוצפּה אַזוי צו רעדן צו אַ גראַף, אָבער באַלד האָט ער זיך נאָך שטאַרקער געגומען כעסנען. דערויף האָב איך צו אים געזאָגט:

„ה' גראַף, אויב דו וועסט נישט אויפהערן צו שטערן מיר אין אויספירן מיינע פונקציעס, וועלכע זענען מיר באַשטימט געוואָרן דורכן געזעץ, וועל איך זיין גע־צוואונגען צונויפצושטעלן אַ פּראָטאָקאָל פאַר שטערן מיר בייזוויליק אין מיין אַרבעט".

פון איבעראַשונג, איז אים אַזש אָפּגענומען געוואָרן דאָס לשון אויף אַ וויייל, באַלד האָט ער זיך אָבער באַהערשט און האָט געגומען שיסן מיט גאָר חוצפּהדיקע

רייד, כאטש דעם קאנטשיק האָט ער, וואָס אַן אמת, שוין געהאַלטן אַראָפגעלאָזט צו דער ערד.

איך האָב זיך דאַן רואיק געוענדעט צום סטאַנאָוואי פריסטאָוו, זאָגנדיק אים:

„איך פאַראַרדן דיר תיכף צו מאַכן אַ פראָטאָקאָל, אַז בעתן אויספירן מיינע אָפיציעלע רעגירונגס־פונקציעס, בין איך דורכן גראַף געשטערט געווארן אין מיין אַרבעט".

דער סטאַנאָוואי פריסטאָוו האָט געווארפן אויף מיר אַ זייטיקן בליק און, זעענדיק די אַנטשלאָסנקייט אין מיין טאָן — האָט ער אַנדערש ניט געקענט טון און געמוזט צונויפשטעלן אַ פראָטאָקאָל, פאַרענטפערנדיק זיך בשעת־מעשה פאַרן גראַף, אַז ער זאָל אים מוחל זיין, אָבער אַז אַזוי פאָדערט דער „זאַקאָן" (געזעץ).

דער גראַף איז אַרויס מיטן באַקאַנטן זידל־וואָרט און דראָענדיק: „איך וועל זיי שוין ווייזן, וואָס זאַקאָן הייסט" — איז ער אַוועק.

אויפן שטעטל איז אָנגעפאַלן אַ גרויסע אימה. די עלטערע יידן האָבן געטענה'ט: „דער ראַבינער אונזערער איז נאָך גאָר אַ יונגערמאַן און האָט שוין אין זיך דעם שטאָלץ פון דער אַלטער יידישער גזע, וואָס וויל זיך ניט בויגן פאַר די פריצים".

אָבער די גרעפין — וועמען דער סטאַנאָוואי האָט איר איבערגעגעבן די מעשה — האָט געזאָגט: „איך האָב באַלד געוואוסט, וואָס פאַר אַ משוגענעם און אויסגעלאָסענעם זון איך פאַרמאָג" — און גלייך דערויף האָט זי געשיקט צו מיר, בעטנדיק אַז איך זאָל זי באַזוכן.

מיין תשובה איז געווען, אַז איך זע ניט קיין שום נויטוועניקייט צו איר צו קומען. איך בין בלויז אַהערגעקומען אויספירן מיינע פונקציעס און וויייטער האָב איך ניט מיט איר קיין שום געשעפטן.

זי האָט אָבער איר איינלאַדונג ניט אויפגעגעבן: זי האָט תיכף געשיקט צו מיר איר סעקרעטאַר מיט זייער אַ שיינעם „וויזיט" (עקיפאַזש) און האָט מיך דאָסמאָל אָפיציעל פאַרבעטן צו זיך. מיין ענטפער איז געווען, אַז נאָכדעם ווי איר זון האָט זיך צו מיר אַזוי באַצויגן, געפין איך ניט פאַר מעגלעך צו איר צו קומען און איך דאַנק איר פאַר דער איינלאַדונג.

אָבער דאָ האָט זיך געטראָפן אַן אַנדער מעשה: אין דעם שטעטל איז ניט געווען קיין אכסניות און איך בין אויף דער קורצער צייט פאַרפאָרן צו זלמן אַלעקסאַנדראָוו. דערוויסנדיק זיך, וואו איך האַלט מיך אויף, האָט די גרעפין געבעטן זלמנען, אַז ער זאָל זען מאַכן אַ שלום, ווייל זי ווייל אויסמיידן סקאַנדאַלן מיט איר זון.

דעמאָלט האָבן זיך שוין אַלע יידן אַריינגעלייגט אין אַ שלום; זיי האָבן געטענה'ט: „ה' ראַבינער, איר פאָרט זיך טאַקע אַוועק, אָבער מיר בלייבן דאָ מיטן כלב און מיר ווילן מיט אים נישט איינרייסן. באַזונדער דאַרף מען ניט פאַרגעסן, אַז מיר לעבן אַלע פון דער גרעפין, איז ממילא אַ יושר, אַז איר זאָלט אויף אונז רחמנות האָבן און איינגיין אויף אַ שלום, אַז ניט וועט פאַר אונז קיין גוטס ניט אַרויסקומען"...

די דאָזיקע יידן האָבן זיך ניט אָפגעגעבן קיין חשבון, אַז וואָס מער שטאָלצער

און ווירדיקער איך וועל זיך האַלטן לגבי דער גרעפין, וועט איר באַציאונג צו די־יידן ווערן אַ בעסערע און מענטשלעכערע.

אינצווישן, האָב איך באַקומען אַ פּערזענלעכן בריוו פון דער גרעפין, אַז זי באַדויערט זייער שטאַרק דעם אינצידענט, וואָס איז פאַרגעקומען צווישן מיר מיט איר זון, וואָס איז געווען מבוסם און זי בעט מיך זייער, אַז כ׳זאָל קומען צו איר אויף אַ מיטאָג. און זי פאַרענדיקט מיט דער העפלעכער באַמערקונג, אַז זי גלויבט, אַז אַ דאַמע וועל איך דאָס ניט אָפּזאָגן.

דאָ איז אויך זלמן צוגעשטאַנען צו מיר — צוזאַמען מיט זיין פרוי — אַ וואויל־יידענע, אַן אמתע אשה כשרה. דער „היסטאָריישער" בריוו האָט צירקולירט איבערן גאַנצן שטעטל, פון איין האַנט אין דער אַנדערער. אָלע האָבן זיך געווונדערט, פון וואַנען נעמט זיך עס צו אַ יידן אַזאַ מין אומ־רוח, ער זאָל זיך וואַגן אַזוי עקשנות־דיק אַנטקעגנצושטעלן דער פאַקטישער הערשערין פונעם שטעטל.

דעם וויזיט האָב איך סוף־כל־סוף אָפּגעגעבן. די גרעפין האָט מיך אויפגענומען מיט גרויס כבוד. זי האָט מיך עטלעכע מאָל געבעטן פאַרצייאונג און געזאָגט צו מיר:

„ה׳ ויאַבינער, איר זענט נאָך יונג און איר האָט קליינע קינדער; וועט איר־אפשר אין צוואַנציק יאָר אַרום פאַרשטיין דעם צער פון אַ מוטער, וואָס האָט אַזאַ זון ווי מייגער!... דער אַלטער גראַף — מיין זעליקער מאַן — האָט געהאַלטן בכבוד די יידן, און איך, פון מיין זייט, האָב זיך קיינמאָל ניט אָפּגעזאָגט פון טון זיי אַ טובה. און איצטער קען איך אייך פאַרזיכערן, אַז איר וועט ביי מיר קיין טרפות ניט עסן; איך האָב לכבוד אייך צוגעגרייט פיש מיט מילכיקע מאכלים, ווייל איך ווייס, אַז אייער רעליגיע דערלויבט אייך ניט צו עסן קיין ניט־כשר פלייש".

דער דאָזיקער פאַקט האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע סענסאַציע אינעם שטעטל, און נאָך גרעסער איז געווען די איבערראַשונג, ווען מען איז געוואויער געוואָרן, אַז זי האָט געשריבן צום גובערנאַטאָר בריוו מיט גרויסע שבחים איבער מיר, קלאָגנדיק זיך גלייכצייטיק אויף איר שלעכט־דערצויגענעם זון. אין רעזולטאַט פון איר אייר־דעלער האַנדלונג, האָב איך דאַן געבעטן דעם סטאַנאָווּאי צו פאַרניכטן דעם פראָ־טאָקאָל.

פאַר מיין אָפּפאָר, האָב איך אין מיין געזעגענונגס־רעדע דערציילט פאַר די שטעטלדיקע יידן, וועגן דער לאַגע פון אחינו אין דער וועלט, וועגן די מאָדערנע חדרים, וועלכע פאַרנעמען בהדרגהדיק דאָס אָרט פון די עפושדיקע קאַמערן, וואו מען פאַרדאַרבט דאָס געזונט פון אונזער יונגן דור. איך האָב געפּועלט ביי זיי אייר־צופירן געוויסע היגיענישע אויסבעסערונגען אין דער תלמוד־תורה. שפּעטער, האָב איך זיי געשיקט לערן־ביכער און חומשים.

מיט דער הילף פון דער גרעפין, האָב איך דאָרט איינגעפירט אַ „סודאָ־סבערע־גאָטעלנאָיע טאָוואָרישטשעסטווא" (ליי־קאָאפּעראַטיוו), וואו די רעגירונג האָט גע־געבן צען מאָל מער פונעם קאַפּיטאַל, און מען האָט ניט געצאָלט דערפון קיין שטייערן. יעדער ייד האָט געקענט באַקומען פון פופציק ביז הונדערט רובל אַ הלוואה און מען האָט דאָס אויסגעצאָלט אין אַכצן חדשים. צו יענער צייט, איז דאָס געווען אַ געוואָלטיקע סומע. דאָס האָט שטאַרק פאַרלייכטערט די מאַטעריעלע לאַגע פון דער פאַראָרעמטער באַפעלקערונג, מחמת מען האָט פאַרן חוב אָפּגעצאָלט יעדע

וואָך בלויז אַ קליניקייט, און דאָס — אויסשליסלעך פונעם איינקונפט. דאָס אָפּצאָלן דעם חוב האָט לגמרי ניט געשווערט אויף זייער בודזשעט און די גרונט־סומע איז ביי זיי געבליבן אַלס קאַפּיטאַל־באַזע צום האַנדל.

צו מיין אָפּפאָר, איז די יידן אין שטעטל באַשערט געווען נאָך אַ גרעסערער סיורפריז: די גרעפּין האָט, נעמלעך, צוגעשיקט פּאַר מיר איר גרויסאַרטיקן עקי־פּאַזש אויף אָפּצופירן מיך קיין גאָראָדניע — אָנשטאָט די צווויי אויסגעדאַרטע פּאָטש־טאָווע קליאַטשעס.

פּאָרנדיק אינעם רייכן „וויעזד", האָב איך ניט אויפגעהערט צו באַוואונדערן אין דער מחשבה דעם גייסטיקן כוח פון אונזערע אָרעמע יידעלעך, וואָס ניט־קוקנ־דיק דערויף, וואָס מען האַלט זיי אַזוי שפּלדיק און זיי זענען אונטערגעוואָרפן די דעספּאָטישע קאַפּריזן פון אַזעלכע דעגענעריטע און צעבאַלעוועטע גרעפּישע זונד־לעך — פּאַרמאָגן זיי נאָך אין זיך דעם וואונדערלעכן אויסדויער צו שאַפן אין זייערע פּאַרחושכטע דלד־אמות, קאָמיטעטן, שולן, תלמוד־תורה'ס, בתי־מדרשים, פּאַרשי־דענע חברות; זיי האָבן נאָך אין זיך, טראָץ אַלע דערנידערונגען, וואָס עס קומט זיי אויס אויסצושטיין — דעם הייליקן דראַנג צו לערנען תורה, צו ווייטן ראשי־קהילות, שוחטים, גבאים, חזנים, שמשים, מיט דעם גאַנצן כלי־קודש; זיי פירן אין זייער קליינינקער, באַשרענקטער און אָפּגעצוימטער וועלט אַ ריזיקע אַרבעט פון רעליי־גיעזן, נאַציאָנאַלן, געזעלשאַפּטלעכן און סאָציאַלן כאַראַקטער, וואָס באַשטעטיקט פולשטענדיק, אַז יידן זענען, און וועלן בלייבן אייביק, דער אמתער „עם־הספר"!

קאַפּיטל ג.

ריעפקע — אַ שטאַט וואָס האַנדלט אַן פינאַנצן. — די איינציקע דאגות פון די ריעפקער בעלי־בתים. — שנאת־ריעפקע — אַ שם־דבר. — ר׳ זלמנקע ווערט אַ סוחר. — צום פאַרלירן דאַרף מען אויך זיין אַ גאון. — ר׳ זלמנקע ווערט רבי אין ריעפקע. — דער ערשטער אַריינפאַל קיין ריעפקע. — אַ טריומף־צוג, וואָס די וועלט האָט ניט געזען. — אַ סוף צו אַ דורות־לאַנגער שנאה. — שלום ושלוה אין ריעפקע. — קינד און קייט איז זיך משמח.

דאָס צווייטע שטעטל איז געווען ריעפקע. די דאָזיקע שטאָט איז שוין געווען גרעסער ווי ליובישט. זי האָט פאַרמאָגט ביי אַ דריי הונדערט יידישע משפחות און איז געווען דריי־פערטל יידיש. די יידישע באַפעלקערונג איז באַשטאַנען פון קרעמערלעך און בעלי־מלאכות, ווי שניידערס, שוסטערס, סטאָליאַרעס, אָבער דעם הויפט־מקור פון פרנסה האָט מען געצויגן פון מאַרק־טאָג. יעדן מיטוואָך, פון 5 פאַרטאָג ביז 4 נאָכמיטאָג, פלעגן די יידן אויפקויפן אויפן מאַרק תבואות, אייער, הינער, בהמות און זיי פלעגן דאָס נאָך דעם זעלבן פאַרנאַכט פאַרקויפן צו די אָפּנעמער; דאָס זענען געווען גרויסע עקספאָרט־קאַנטאָרן פון קאָוועל און טשערני־גאָוו, וועלכע פלעגן צושיקן זייערע מענטשן אויפן אָרט אָפּצונעמען ביי די יידן זייערע אַרטיקלען.

ניט קוקנדיק דערויף, זענען די פאַרדינסטן פאָרט געווען נישטיקע. איז טאַקע קיין וואונדער ניט, וואָס יידן האָבן געלעבט אין גרויס דחקות און אביונישקייט. קיין גבירים זענען דאָרט כמעט ניט געווען, אַ חוץ אַ צוויי — דריי רייכערע פאַמיליעס. וואָס האָבן פאַרמאָגט זייערע אייגענע דירות און עטלעכע טויזנט רובל דערצו. אָבער אויך זיי זענען גאָנץ ווייט געווען פון צו זיין אַ ראָטשילד.

די דאָזיקע באַשרענקטע מאַטעריעלע לאָגע האָט דעם שטעטל לחלוטין ניט געשטערט צו פאַרמאָגן צוויי גרויסע שולן, אין וועלכע עס האָבן עוסק געווען בתורה, חברה עין־יעקב, חברה משניות, וועלכע האָבן געלערנט משניות יומם ולילה. פון צייט צו צייט, פלעגט אַראָפקומען פון ליובאַוויטש אַ חוזר, וואָס פלעגט זאָגן חסידות. אַזוי ווי דער שטייגער איז, האָט נאָך דאָרטן עקזיסטירט אויך אַ חברה גמילות־חסדים, וואָס האָט פאַרזאָרגט די אָרעמע־לייט; פאַרשידענע צדקה־חברות האָבן אויפגעהאַלטן די זקנים, יתומים און קאַליקעס; עס האָבן אויך ניט געפעלט קיין תלמוד־תורה׳ס, חדרים און אַלץ, וואָס איז נויטיק געווען אַנצופירן אַן אינטעניסיוו רעליגיעז און גייסטיק יידיש לעבן. עס איז נאָר געווען אַ וואונדער, מיט וועלכע מיטלען זענען די דאָזיקע יידן — וואָס זענען אַליין געווען גרויסע קבצנים — נאָך אימשטאַנד געווען אויסצוהאַלטן אַנדערע קבצנים, ניט קלענערע פון זיי.

צוקוקנדיק זיך צו דער רירעוודיקער טעטיקייט, וואָס איז דאָרטן צווישן זיי אַנגעגאַנגען, האָט זיך געקענט אויסדאַכטן, אַז אָט די יידן פאַרמאָגן שוין ניט קיין שום פערזענלעכע זאָרגן, אַ חוץ די דאגות לטובת אַנדערע נצרכים.

עס זענען דאָרטן געווען אַזש צוויי שוחטים: איינער, ר׳ בער, אַן אַלטער ירא־שמים און זייער אַ בכבודיקער ייד, איז געווען מער אַריינגעטאָן אין חסידות

מיט קבלה, ווי אין נסתר. דער אַנדערער, רב שמואל דער שוחט, איז שוין געווען אַביסל ווייניקער אין חסידות, אָבער דערפאַר — אַ גרויסער למדן. אַז ער פלעגט זאָגן עין־יעקב און לערנען משניות, פלעגן זיך יידן ממש באַלעקן... די עלטערע חסידים האָבן אים, וואָס אַן אמת, חושד געווען, אַז ער כאַפּט אַ קוק אין די השכלה־ביכלעך; מען האָט נאָך געזאָגט אויף אים, אַז ער לייענט דעם כוזרי און אַז ער איז שוין אַ צו גרויסער מתמיד אינעם רמב״ם.

די הויפּט־ראָל האָט אין ריעפקע געשפּילט די חברה קדישא. זיי האָבן געהאַט זייער פּנקס. אַלע ערב ראש־חודש פלעגט מען נעמען צו ביסעלעך משקה. און ווער שמועסט, אַז עס איז געווען ר״ל אַ מת אין שטעטל — איז דער ״שהכול״ געווען גאָר אייַ־אייַ־אייַ! הויפּטזאַכלעך, האָט מען געקערט אַ וועלט אין חמשה עשר בשבט, ווען די חברה קדישא האָט געמאַכט אַ סעודה, וואָס איז געווען מפורסם מיט זי געשמאַקע לאַטקעס און געגנדזלעך און גריוועגעס. זיי זענען געווען אַ שם דבר אין דער גאַנצער אַרומיקער געגנט. אויף די טישן זענען געווען אָנגעשטעלט גרויסע בוטלעס מיט משקה און עס איז געווען חי געלעבט!...

אָבער די שולן גופא האָבן צווישן זיך געפירט אַ שטאַרקע קאָנקורענץ. עס פלעגן אָפט אויסברעכן מחלוקתן, וואָס זענען דערגאַנגען ביז... פעטש. עס האָט זיך אפילו געטראָפן אַ מעשה, וואָס האָט דער שטאָט ניט פאַרשאַפט קיין כבוד: ווען ביי הערשל שקאָלניקאָוו האָט אָפּגעברענט דאָס הויז, האָבן בייזע צינגער אים גע־מסרט, אַז ער זאָל האָבן אַליין געמאַכט דעם בורא מאורי האש און ער איז דערפאַר איינגעזעצט געוואָרן אין תפיסה.

פון דעמאָלט אָן האָט זיך צעפלאַמט אַ דויערנדיקע שנאה צווישן די צוויי גרעסטע פאַרצווייגטע משפחות אין ריעפקע, וועלכע האָבן געהאַט די גרעסטע השפּעה אויפן יידישן לעבן אין שטאָט. די דאָזיקע שנאה האָט זיך אויסגעדרוקט אין אַן אומאויפהערלעכן שטרייט, וואָס איז פאַרשפּרייט געוואָרן אויף אַ בייזוויליקן אופן מצד די צאָלרייכע מיטגלידער פון יעדנס צד, אַזוי אַז עס איז ניט אָדורכ־געגאַנגען קיין איין יום־טוב אָדער שמחה ביי יידן, וואָס זאָל זיך ניט ענדיקן מיט אַ שאַרפער קריגעריי.

די שטאָט ריעפקע האָט סוף־כל־סוף, אָנגעהויבן צו שמ׳ען אין גאַנצן תחום־המושב פון דער טשערניגאָווער גובערניע, אַלס אַ שטעטל פון מסירות, מחלוקתן און קריגעריין. עס איז דעריבער כדאי צו פאַרצייכענען די דעצידירנדיקע געשעע־נישן, וואָס איז פאָרגעקומען אין 1896־טן יאָר און האָט געהאַט שפּעטער אַ גרויסן אָפּקלאַנג אויפן וויטערדיקן כלל־לעבן אין ריעפקע און וואָס האָט גורם געווען די דאָזיקע יידן חוזר למוטב זיין.

דאָס גרויסע געשעענישן האָט זיך אָנגעהויבן דערמיט, וואָס צו די ריעפקער יידן איז אָנגעקומען פאָר אַ רב און רבי, דעם רעטשיצער רבינס זון — ר׳ שניאור זלמן שניאורסאָן ז״ל, וואָס איז געווען אַן אייניקל פון ליובאַוויטש און קאָפּיסט און דאָס איז געווען מיין זעליקער פאָטער.

דער ריעפקער רב, וואָס איז געווען גאָוואָרן רב־רבי, איז געווען אַ זון פון גרויסן תבון, ר׳ שלום־בער פון רעטשיצע.

עס איז געווען אַזוי איינגעפירט, אַז די אַלטע פּוילישע גוטע יידן פלעגן זיך

משדך זיין צווישן זיך, ד. ה. — אַ רבי מיט אַ רבי. אָבער די ליובאַוויטשער קינדער פלעגן נישט מדקדק זיין דערויף און האָבן זיך מתחתן געווען מיט אַנדערע שיינע מיוחסדיקע פאַמיליעס פון אָנגעזעענע חסידישע הייזער. די דאָזיקע שיינע יידן פלעגן זוכן צווישן די ליובאַוויטשער קינדער די געראָטענע חתנים און טוען מיט זיי יחוס־שידוכים.

אויפן זעלבן וועג האָט דער באַוואוסטער רעטשיצער רבי געטאָן אַ שידוך מיט ר׳ פישל ברייטמאַן, אַ גרויסן גביר און למדן פון קאַמיענעץ־פּאָדאָלסק, וואָס איז געווען אַן אייניקל פון ר׳ שמואל־אבא און פּנחס באַרעדער. זיי האָט מען גערופן ד׳ „געשמיסענע" (זיי זענען געהאַט אַדורכגעגאַנגען דעם צאַרישן „סטראָי") און זיי זענען געווען ממש פאַרהייליקט צווישן די פרומע יידן.

ר׳ שניאור־זלמן, מיין פאָטער, וועלכן מען האָט גערופן רב זלמינקע — איז געווען אַ גרויסער יפת־תואר און זייער אַ בהדרתדיקער מענטש. מען האָט אים געהאַלטן פאַר אַ גאונישן יידישן יונגנמאַן, אַן אמתן עילוי.

די ערשטע צייטן איז ער געזעסן אויף קעסט און געלערנט יומם ולילה. און כאָטש קאַמעניעץ האָט פאַרמאָגט, צום גרעסטן טייל, פּוילישע חסידים — פלעגט ער דאָך צונויפנעמען חבדישע חסידים און יעדן שבת־צונאַכטס צו שלש סעודות, פלעגט ער אַליין זאָגן פאַר זיי חסידות.

הגם די פּוילישע חסידים האָבן לגמרי ניט פאַרשטאַנען זיין חסידות, פלעגן זיי פונדעסטוועגן זאָגן: „אַזאַ יונגערמאַן, אַליין אַ חסיד און פון אַ חסידישער פאַ־מיליע, וואָס דבקה׳ט זיך אַלע שבת־צו־נאַכטס אין שול צו דער תפילה און באָמקעט צום דאַווענען און זאָגט חסידות — איז כאָטש ער איז ניט אונזער שטייגער, פונ־דעסטוועגן „ירבו כמותו בישראל"....

און צוליב דעם, וואָס ער איז נאָך דעמאָלט זייער יונג געווען, האָט מען אים גערופן ניט אַנדערש ווי „אַ תכשיט אַ יונגערמאַן".

אָבער נאָכדעם, ווי עס זענען אַוועק דריי — פיר יאָר, האָט די משפּחה אָנגעהויבן פאָדערן פון ר׳ זלמינקען, אַז ער זאָל ווערן אַ סוחר. ער האָט זיך גענומען צו מסחר. אָנגעהויבן האַנדלען מיט צוקער, טיי וכדומה, און אַזוי במשך פון צוויי יאָר צייט, אויפשטיין 6 אַ זייגער פאַרטאָגס, טרינקען טיי און גיין אין געשעפט. 10 אַ זייגער, פלעגט קומען אין קראָם מיין מוטער ע״ה און ער פלעגט אַוועקגיין דאַווענען און לערנען. נאָכן עסן, פלעגט ער שוין זיצן ביז מנחה ומעריב אין געשעפט. דאַן פלעגט ער ווידער אַוועקגיין אין בית־התפילה און דאָרט אָפּזיצן אַ גאַנצן אָוונט.

במשך פון גאָר אַ קורצער צייט, האָט ער אָנגעוואוירן, נישט נאָר דאָס גאַנצע געלט, וואָס ער האָט פאַרמאָגט זיין אייגנס, נאָר אויך וואָס די שוואָגערס האָבן אים אויסגעבאָרגט, ווי אויך זיין שוויגער, וואָס איז שוין דעמאָלט געווען אַן אלמנה. מיין באָבע האָט נאָך צו יענער צייט פאַרמאָגט עטלעכע הייזער און אַביסל געלט.

ווען די באָבע איז געוואויער געוואָרן פון זיינע שלים־מזלדיקע געשעפטן, האָט זי אים אַ פרעג געטאָן:

„מען האָט דיך גענומען פאַר אַ לומדישן קאָפּ, טאָ ווי קומט עס, וואָס דו האָסט אין אַזאַ קורצער צייט געפּטרט אַזוי פיל געלט?..."

האָט ער דערויף אָפּגעענטפערט:

„וואו ליגט דער חילוק פון אַ גוטן ביז אַ שלעכטן קאָפּ? דאָס וואָס אַ גויאישער קאָפּ דאַרף האָבן חדשים־ווייז, מאַכט דאָס אַ יידישער קאָפּ גאָר גיך. אָט אַזאַ גרויסער קאַפּיטאַל פון אַ הונדערט טויזנט רובל (אין יענע יאָרן — אַ פאַרמעגנס), וואָס איר האָט מיר געגעבן צום האַנדל — ווען דאָס טרעפט אָן אויף אַ פראָסטן קאָפּ, וואָלט דאָס געדויערט יאָרן, ביז וואַנען ער וואָלט דאָס געפטרט, אָבער איך, מיטן גוטן קאָפּ, האָב דאָס אָנגעוואוירן איינס און צוויי"...

אָבער מיין באָבע, פרומע ברייטמאַן, האָט שטאַרק ליב געהאַט איר יונגן, שיינעם און געראָטענעם איידעם. זי האָט זיך געגרויסט מיט אים און אים אַרויס־געוויזן גרויס דרך־ארץ. האָט זי אים דעריבער אַלץ מוחל געווען.

און דער טאַטע האָט דעמאָלט באַשלאָסן: „זרוק חיטרא א אוירא אעיקרא קאי" — („וואַרף אַ ווייץ, פאַלט זי אויף איר קאָרע"). „עס איז, הייסט עס, אָנגעצייכנט משמים אַז דער ליובאַוויטשער אייניקל דאַרף עוסק זיין רק בתורה און ממשיך זיין די אַרבעט פון זיינע אבות" און ער האָט אַוועקגעוואָרפן דעם האַנדל און איז אַוועקגעפאָרן צום רעטשיצער זיידן, מיטנעמענדיק מיך מיט זיך.

און הגם איך בין נאָך דעמאָלט גאָר אַ קינד געווען, געדענק איך גאַנץ גענוי, וואָס פאַר אַ גרויסער עולם חסידים עס איז געקומען, זיך מיט אים צו געזעגענען. און די סוחרים, מיין פאָטערס גוטע פריינט, האָבן געזאָגט:

„מיר האָבן גלייך פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז ניט אונזערס אַ חבר: מיר באַגלייטן אים בהדרת הכבוד און מיט גרויס ליבע"....

איך געדענק, אַז טויזנטער יידן זענען דעמאָלט געשטאַנען צונויפגעזאַמלט, ביז זיין אָפּפאָרן.

מיין פאָטער, ע"ה, איז געווען שטאַרק גערירט פון אָט דער צוגעבונדנקייט מצד די אַלע צאָלרייכע יידן און עס האָבן זיך אים געשטעלט טרערן אין די אויגן. די אויגן זענען אים פייכט געווען, ביז מיר זענען אָפּגעפאָרן. ערשט אויפן וועג האָט ער מיר געגעבן די דערקלערונג, פון וואַנען קומט עס צו אים, אַז ער זאָל וויינען: ער האָט מיר דערציילט, אַז פון דעם צמח־צדק אָן, רבי מענדעלע ליובאַוויטשער איז דער עלטסטער זון, רבי לייב קאָפּיסט, זכותו יגן עלינו, וואָס איז געווען מיין פאָטערס זיידע — געווען אַ גרויסער בעל־בכי און, ווי עס ווייזט אויס, איז עס ביי אונז געבליבן בירושה.

אַזוי איז ער אָפּגעזעסן אין רעטשיצע ביי זיין פאָטער אַ יאָר צייט און געלערנט.

די רביס זענען קיינמאָל ניט געפאָרן אין די גרויסע שטעט, נאָר געקומען אין די קליינע שטעטלעך. האָט זיך אַזוי געמאַכט, אַז גראָד דעמאָלט, ווען דער שם־דבר איבער די מחלוקתן פון ריעפּקע איז אַריינגעדרונגען אין יעדער יידישער קהילה — איז געקומען אַ דעפוטאַציע פון די ריעפּקער יידן און געבעטן דעם רעטשיצער רבין, אַז ער זאָל באַוויליקן אַהינצושיקן זיין זון, ר' זלמינקע, כדי מטהר צו זיין דאָס שטעטל, וואָס טרינקט זיך, ל"ע אין בלבולים און אין שנאה. זיי האָבן זיך מתחייב געווען צו האַלטן אים בכבוד ובעושר און האָבן געזאָגט:

„מען האַלט אונז, טאַקע פאַר קבצנים; יעדער ייד פאַר זיך איז טאַקע אַ קבצן, אָבער אַלע יידן צוזאַמען זענען קיין קבצנים ניט".

דאָס ערשטע, וואָס מען האָט אים אָפּגעגעבן אין שטאָט איז געווען די הכנסה

פון די הייוון און די ליכט. דאָס אַלץ איז אַריינגעגעבן געוואָרן צו אַ קרעמער, וועל־כער האָט זיך פאַרפליכטעט אים אָפצוגעבן יעדע וואָך אַ נשקשהדיקע סומע.

מהוץ לזה, האָבן זיך די שולן מחייב געווען אים אָפצוגעבן אַלץ, וואָס עס קומט זיי פון דער „קאָראָבקע" און דערביי האָט מען אים פאַרזיכערט, אַז מען וועט אים האַלטן בכבוד, ווי אַ מלך אין שטאָט: „מאי מלכא רבנים".

דער רעטשיצער רבי, מיין זיידע ז"ל, האָט געעצהט מיין פאָטער אַהינצופאָרן, זאָגנדיק צו אים בשעת־מעשה: „אויב אַן עדה יידן איז זיך מתחייב חוזר בתשובה צו זיין, בכדי זיי זאָלן אויפהערן ביי זיי די מחלוקתן — איז אונזער חוב זיי צו העלפן. פאָר־זשע אַהין וד' יצליחך".

די רייזע, ווי אַזוי מיר זענען אַרויסגעפאָרן מיטן פאַראַכאָד פון רעטשיצע ביז לאַיוון, וועל איך קיינמאָל ניט פאַרגעסן. עס שטייט מיר נאָך עד היום פאַר די אויגן דאָס בילד, ווי אַזוי אַלטע חסידים זענען מיטגעפאָרן קיין לאַיוון אים צו באַגלייטן. אין לאַיוון אַליין האָבן אים שוין אָפגעוואָרט הונדערטער אַלטע חבדער חסידים, וועלכע האָבן אים, מיטן גאַנצן חסידישן קנאַק, געמאַכט אַ גרויסאַרטיקן אויפנאַם און אים מקבל־פנים געווען מיטן באַרימטן אַלטן וואונדערבאַרן הרבס נגון, געזונגען מיט אמת־חסידישן הייליקן התלהבות. נאָך אַביסל משקה (תקון), געדענק איך, ווי מיין פאָטער איז אַריין אין אמתער דבקות און האָט אַ לאַנגע צייט נאָכאַנאַנד געזאָגט חסידות. די חסידים זענען געווען ווי פאַרכשופט פון מיין פאָטערס אַראַטאַרישן טאַלאַנט. זיי האָבן דורשטיק אינגעזאָפט אין זיך יעדעס הייליקע וואָרט, וואָס איז אַרויס פון זיין מויל און וועט מיין פאָטער האָט פאַרענדיקט דאָס זאָגן תורה, האָט דער הרבס נגון וויידער אָפגעהילכט מיט נאָך אַ גרעסערער התפעלות און די התלהבות איז דערגאַנגען עד לב השמים.

נאָכדעם האָט מען געבראַכט אַ בויד מיט די פאָטשטאָוע פערדלעך און איך מיט מיין פאָטער האָבן מיר זיך אַריינגעזעצט אין דער בויד. מיט אונז זענען געווען: בער סערעברעני, אַן אַלטער חבדער חסיד און אַ גאָר וויכטיקע פערזענלעכקייט אין דער חסידישער וועלט, ווי אויך דער רב פון לאַיוון. נאָך אונז זענען נאָכגעפאָרן עטלעכע פורלעך מיט אַ המון חסידים, וואָס האָבן אונז מיטבאַגלייט ביז ריעפקע.

אין מיטן וועג האָט מען אונז אָפגעשטעלט, מחמת עס זענען אַרויסגעפאָרן אַ צוואַנציק מענטשן אַלס דעלעגאַציע פון ריעפקע, בכדי אונז מקבל־פנים צו זיין, ווי עס פאַסט זיך פאַר אַזאַ הייליקן גאַסט. מען האָט גלייך אַרויסגעטראָגן עטלעכע „שקאַליקלעך" מיט בראָנפן און לעקעך און געטרונקען דעם אמתן לחיים. און עס איז אַוועק אַ סדרה ווינטשעוואָניעס און מזל־טובס מצד די לאַיוועער יידן צו די ריעפקער יידן, וואָס וועלן זוכה זיין צו האָבן ביי זיך אַזאַ גאונישן רב און רבין, אַזאַ צדיק, ווי עס איז ר' זלמינקע.

די יידן האָבן נישט אויפגעהערט צו זינגען און צו טאַנצן מיטן אמתן חסידישן רקודל, וואָס האָט אַרומגעכאַפט אַלעמען ווי אַ הייליקער פלאַם און אָנגעפילט זייערע נשמות מיט אַ רוחניותדיקן תענוג.

צוליב דעם לאַנגן אויפהאַלטן זיך אין מיטן וועג, זענען מיר קיין ריעפקע אָנגעקומען ערשט אויפדערנאַכט.

דער ערשטער רושם איז געווען ממש אַ שרעקלעכער: אָנצוקוקן דאָס אביו־

נישע שטעטל מיט די קליינע איינגעהויקערטע הייזלעך, האָט אונז אַרומגעכאַפּט אַ געפיל פון רחמנות צו אָט די אַרעמע יידן, וואָס קלאַמערן זיך מיט אַלע כוחות אין אַ העכערן גייסטיקן כוח, ווייל זיי ווילן נישט זינקען אין שפלות. עס האָט זיך שטאַרק געוואָלט אַ פרעג טון, וואו וועט דאָס שטעטל נעמען אויף מפרנס צו זיין אַ רב און אַ רבין? אָבער די פרייד פון די ריעפקער איינוואוינער איז געווען אַזאַ רירנדע, אַזאַ פאַרשיכורנדיקע, אַז דאָס האָט מיטאַמאָל אָפּגעשלאָגן אַלע חקירות. פון אַלע שטיבער איז מען אַרויסגעקומען מיט לאָמפּן און ליכט צום מקבל־פּנים זיין און אַזוי האָט מען אונז געפירט דורכן שטעטל, ווי אַ טריומף־צוג, ביז צו דער דירה, וואָס די שטאָט האָט פאַרן רבין געהאַט צוגעגרייט.

די דירה איז געווען אַ באַקוועמע און האָט זיך געפונען אין דעם אייַנציקן מויער, וואָס די שטאָט האָט פאַרמאָגט. וען מיר זענען אַהין אַנגעקומען, זענען שוין געשטאַנען טישן, באַדעקטע מיט ווייסע טישטעכער, אויף וועלכע עס זענען געווען אָנגעשטעלט אַ סך פלעשער מיט משקה, ווי אויך מעדני מלך אויף צוביסן. אין אַזוי ווי מיין פאָטער איז געווען אַ קאָפּיסטער אייניקל, האָבן חסידים צוגעגרייט ניט ווייניקער, ווי 70־ער.

אַלע יידן האָבן געבראַכט זייערע שבתדיקע לייכטער און די גאַנצע שטאָט איז געווען פאַרזאַמלט אויף אין אָרט, נשים וטף.

אויך די דאָרטיקע חסידים האָבן דעם נייעם רב און רבין, ר׳ זלמינקען, באַגעגנט מיטן מתיקותדיקן הרבס נגון, וועלכן זיי האָבן אַרויסגעבראַכט מיטן אמתדיקן חסידישן קנייטש און אין גרויס באַגייסטערונג. מיין פאָטער איז געווען שטאַרק געירערט פון אָט דער אויפריכטיקער חסידישער אחדות און ער האָט געהאַלטן אַ חסידות וואָס איז באַוואוסט אין די חסידישע קרייזן אַלס „אבנט". די חסידים האָבן זיך אַוועקגעלאָזט אין אַ רקודל, וואָס האָט געמאַכט אויפציטערן דעם גאַנצן מויער און, איך געדענק נאָך ביז היינטיקן טאָג, אַז מיין פאָטער, וואָס איז געווען אַ גרויסע שיינקייט און געהאַט אַ געטלעך פּנים — האָט מיט זיין זיסער שטימע, וואָס האָט אָפּגעקלונגען פון אַיין עק שטוב ביזן אַנדערן — באַצויבערט אַלע חסידישע הערצער.

דאַן האָט דער טאָטע, עליו השלום, זיך געוועדעט צו די פאַרזאַמלטע חסידים מיט די פאָלגנדיקע ווערטער:

„איך קען אייך נישט אויסדריקן, ווי געירירט איך בין פון אייער ליבן קבלת־פּנים, אָבער דער גרעסטער קבלת־פּנים וועט זיין פאַר מיר, וען איר — די ביידע צעקריגטע פאַמיליעס פון דער שטאָט — וועט אייך מוחל זיין אייניע די אַנדערע און וועט אייך געבן תקיעת־כף פאַר אַ שלום, דאָ פאַר אונז אַלעמען אין די אויגן. אַזוי אַרום וועט איר אייך מתחייב זיין מער נישט צו רעדן לשון־הרע אייניער אויפן אַנדערן און צו בלייבן אייביקע גוטע פריינט, אמן!".

אין גרויס התפעלות, האָבן די צעקריגטע משפחות באַלד אויפן אָרט אָפּגעגעבן אַ שבועה אַז פון היינטמאָל אָן אויף להבא, זענען זיי זיך מוחל אייניער דעם אַנדערן און ווינטשן זיך נישט קיין שום שלעכטס.

ביי אַזעלכע אומשטענדן איז צושטאַנד געקומען דער וואונדערלעכער אָקט, צו וועלכן קיינער אין שטעטל האָט ניט געקאָנט דערפירן. מיט איינמאָל האָט ר׳ זלמינקע

אַ סוף געמאַכט צו אַ לאַנגיעריקער מיאוסער קריגעריי צווישן די צוויי אָנגעזעענסטע משפחות אין שטאָט, וואָס האָבן פון ביידע זייטן געהאַט אַ גרויסן אינפלוס אויפן גייסטיקן לעבן פון דער יידישער באַפעלקערונג.

דער גאַנצער עולם איז געוואָרן שטאַרק איבערראַשט פון אָט דעם אומגעריכטן געשעענישׂ. און נאָכמער באַגייסטערט און מיט אַ פרישן כוח, האָבן זיי זיך אַוועק־געלאָזט אין אַ ניי טענצל, ביז אינדערפרי.

אָט אַזוי האָט אויסגעזען אונזער ערשטער אַריינפאַר קיין ריעפקע.

קאַפּיטל ד.

די נייע בעל־הבתישקייט. — אַ סביבה — רעליגיעז און וועלטלעך. — דעס רבינס רוחניותדיקע און „גשמיותדיקע" אַקטיוויטעט. — שמעון־מיכל דער אפיקורס. — יום־כפּור אין ריעפקע. — דער פחד פֿאַרן יום־הדין. — אַ „סטראַי" פון טעלערס... יידן שטורמען די שערי־שמים.

דאָס שטעטל ריעפקע איז באַשטאַנען פון לויטער הילצערנע פויערשע הייזער, אַ חוץ דעם אייניקן מויער (פון איין שטאָק), וועלכן די יידן האָבן בכבוד רב אָפּ־געגעבן מיין פאָטער. וואָס שייך מעבל, איז די פּראַגע געלייזט געווארן אויפן בעסטן אופן: אין שטעטל האָט זיך געפונען אַן אַלטער גוי, מיטן נאָמען ריאַוואי, וועלכער איז געווען אַ גרויסער קינסטלער אין דער סטאָלערייי־מלאכה, אויף אַזוי ווייט, אַז ער פלעגט אַרבעטן פֿאַרן סאַמע גראַף מילאָראַדאָוויטש. אים האָבן עס טאַקע די ריעפקער יידן אָנפאַרטרויט די באַשטעלונג אויסצופֿאַרטיקן דאָס מעבל פֿאַרן רבין, און הגם די אַרבעט איז געווען גאַנץ ווייט פון סטיל און האַרמאָניע, איז זי דאָך געווען אויסגעפירט מיט געשמאַק.

גלייך דערויף האָבן די ריעפקער יידן אָנגעהויבן פֿאַדערן, אַז דער רבי זאָל אַראָפּברענגען די רביצין מיט די קינדער, און זיי האָבן זיך געזונטן צוגרייטן אויפצונעמען זי ווי געהעריק. קודם־כל, האָבן די שטעטלשע בעלי־בתים אָנגעברענגט פאַרשידענע כלים און געפּעסן, אַזוי אַז די שטוב האָט געזונטן אויסזען ווי אַ מוזיי פון מאָזאיק. די רביצין אַליין האָט אויך אָנגעברענגט פון כל־טוב און געזונטן אינאַרדענען אַ וואַרעמע, אינטימע, נגידישע היים. די רביצין אַליין, האָט אויסגעזען זייער אימפּאָזאַנט מיט איר שיין געזיכט און שלאַנקען געוויקס. דערצו איז אויף איר געווען אויסגעגאָסן אַ וועלט מיט חסידישן חן, הגם זי איז ניט געווען קיין געוואַלדיקע מלומדת, איז זי דאָך געווען אַ גרויסע בקיאה אין די צאינה־וראינה. תנ"ך האָט זי געקענט אין דער יידישער איבערזעצונג, און אַזוי ווי זי האָט געשטאַמט פון אַ לומדישער שטוב, האָט זי אָפט אַריינגעכאַפּט אין רעדן אַ מאמר חז"ל, אַ פסוק א. א. וו. זי פלעגט רעדן אַביסל רוסיש, און אַז מען האָט אין שטעטל באַדאַרפט האָבן אַן אַדרעס געשריבן אויף דייטש אָדער פראַנצויזיש, איז מען נאַטירלעך, געקומען צו דער רביצין, אַז זי זאָל אים אָנשרייבן. אָלע, פון קליין ביז גרויס, האָבן געקוקט אויף איר מיט גרויס יראת־הכבוד און איר אַרויסגעווייזן דעם גרעסטן דרך־ארץ, ווי עס פּאַסט פאַר דער גרעסטער מלומדת אין שטעטל, און ווי עס קומט איר לויט איר יחוס און לויט איר ראַנג.

זייענדיק אַ גבירישע טאָכטער פון דער היים, געוואוינט צו אַ בעל־הבתיש לעבן, האָט זי מיטגעבראַכט פון קאַמעניץ־פּאָדאָלסק אונזער געפּעס, וועש, מלבושים, ווי אויך זילבערוואַרג, וואָס זי האָט געהאַט באַקומען צו דער חתונה אָלס דרשה־געשאַנק און איבערהויפט, אָלע ווערטפולע קאָסטבאַרע מתנות פון איר גרויסאַרטיקער חתונה. די באָבע ע"ה, האָט איר נאָך מיטגעגעבן פֿאַרן איידעם פינף הונדערט רובל אויף איינצואַרדענען זיך, האָט שוין די מאַמע געהאַט אויף די איבעריקע אויסגאַבן, ווי צוצוקויפן אָלע אַנדערע זאַכן און דערצו האָט זי געהאַט אַ

באַזונדערן אַריסטאָקראַטישן געשמאַק אויף צו שאַפן אַ ניט־צו־רייכע, אָבער אַ באַקוועמע און אינטימע, נגידיש־בעל־הבתישע היים.

אונזער שטוב האָט אינגיכן באַקומען אַ שם אין דער גאַנצער אומגעגנט, אַלס די לומדיש־בעל־הבתישע סביבה, נישט צופיל „פאַרקנייטשט" און געגוג וועלטלעך. אויך האָט אונזער שטוב געקענט דינען פאַר אַ מוסטער, ווי אַזוי מען לעבט זיך בעושר ובכבוד.

בעת מיין מוטער איז אָנגעקומען קיין ריעפקע מיט מיינע צוויי ברידער און צוויי שוועסטער, האָבן די שטאָטישע בעל־הביתטעס באַגעגנט מיט גרויס יראת־הכבוד. אויך די עלטערע חסידים זענען געקומען איר אָפּגעבן כבוד און זי מקבל־פנים געווען אַזוי ווי דער שטייגער איז — ניט־קוקנדיק אויף איר. מען האָט זי אייפגענומען ווי עס פאַסט פאַר אַ בת תלמיד־חכם; אַן אשת־חבד און אשת־חיל.

מיין מאַמע איז געווען אַביסל טרויעריק צו פאַרלאָזן דאָס שיינע קאַמעניעץ־פאָדאָלסק און זיך צו באַזעצן אין אַזאַ קליין, וויסט און אָרעם שטעטל, פונדעסטוועגן — אין אָנבליק פון דעם אויסערגעווייניעכן קבלת־פּנים, וואָס די ריעפקער בעלי־בתים האָבן איר געמאַכט, און זעענדיק דעם גרויסן כבוד, וואָס זיי האָבן אָפּגעגעבן איר מאַן — דעם רבין — האָט זי גובר געווען איר טרויעריקע שטימונג, האָט אויף זיך מצדיק־הדין געווען און, ווי עס פאַסט פאַר אַן אשה כשרה, העושה את רצון בעלה, האָט זי זיך מיט רעזיגנאַציע אונטערגעגעבן איר גורל און אַלץ אָנגענומען באהבה.

נאָכן האָבן אייניגעאַרדנט די שטוב, האָט מיין פאָטער ע"ה זיך געזומען צו דער אַרבעט. די ערשטע אַרבעט זיינע איז געווען אַ ריין־גייסטיקע און איז באַשטאַנען אין לערנען און אין פאַרשפרייטן תורה אַרום און אַרום. אַלע דאָנערשטיק ביינאַכט פלעגט ער לערנען מיט די חסידים אין שטוב דעם „תניא"; פרייטיק־צו־נאַכטס, פלעגט ער זאָגן חסידות, און שבת־צו־נאַכטס האָט ער געפּראָווט ביחידות. בעת דער עולם פלעגט זיך פאַרקלייבן אין גרויסן זאַל, זינגענדיק חסידישע נגונים. בלויז צום הרבס באַרימטן נגון, פלעגט ער אַרויסקומען פון זיין חדר. אַזוי ווי ער האָט זיך באַווייזן — אַ גרויסער יפה־תואר איז ער געווען — אין סאָבוילנעם היטל, אין זיין שיינער זיידענער זשופיצע, אַרומגענומען מיט אַ זיידענעם גאַרטל — פלעגט זיך דער גאַנצער עולם מיט גרויס יראת־הכבוד אויפשטעלן און ער האָט זיך אַוועקגעזעצט ביים טיש און געזאָגט אַ שעה — אַנדערהאַלבן, חסידות. זיין מתיקותדיק קול, זיין גרויסער אַראַטאָרישער טאַלאַנט האָבן געקלונגען צויבערהאַפט און אַזש עלעקטריזירט די גאַנצע עדה יידן, אַזוי אַז מען האָט ניט געהערט אפילו דאָס זשומען פון אַ פליג.

נאָכן אָפּזאָגן דאָס חסידות, פלעגט ער זיך אומקערן אין זיין חדר און דער עולם האָט זיך געשטעלט דאָוונען מעריב. נאָכן ענדיקן דעם מעריב, פלעגט ער אַרויסגיין און מאַכן הבדלה אין אַ שיינעם חבדישן נוסח און מיט גרויס דבקות. ער אַליין פלעגט דעם כוס ניט טרינקען, נאָר געגעבן אים צו טרינקען דעם מלמד, דוד שטריקל.

אַ חוץ וואָס מיין פאָטער פלעגט זיך ספּעציעל אָפּגעבן מיטן חנוך פון די גמרא־בחורים און געזאָגט פאַר זיי איין מאָל אין וואָך אַ שיעור, האָט ער אויך

געלייגט אַ סך אויפמערקזאַמקייט אויף דער תלמוד־תורה, אַז זי זאָל קענען אויס־האַלטן די מלמדים און זאָל באַקומען די ספרים, וועלכע זי האָט געהאַט נויטיק פאַר די קינדער.

אויך אין „גשמיותדיקן" זין האָט מיין פאָטער ניט ווייניקער געזאָרגט פאַר דער שטעטלשער באַפעלקערונג. דאָס ערשטע, האָט ער געזאַמלט צווישן די קאָ־פיסטער חסידים עטלעכע טויזנט רובל און געשאַפן אַ חברה גמילות־חסדים, וועלכע פלעגט יעדן מאָנטיק, ערב דעם מאַרק־טאָג, לייען יעדן ייד פון פינף און צוואַנציק ביז הונדערט רובל, אויף צום האַנדלען. נאָכן מאַרק, פלעגן די יידן אָפגעבן דעם חוב און דער ריווח איז געבליבן ביי זיי. די דאָזיקע מאַטעריעלע הילף איז געווען פון אַ געוואַלטיקער באַדייטונג פאַר די דאָזיקע נויטבאַדערפטיקע יידן, וועלכע פלעגן אָזוי אָרום, אויף אַ בכבודיקן אופן קענען אַרויסציען זייער חיונה. זייענדיק אַליין אַ געווען סוחר, האָט מיין פאָטער געוואוסט ווי אָזוי צו שאַפן ממשות־דיקע הילף אויך פאַר די קרעמער. ער האָט צוליב דעם רעאַגאַניזירט דעם גאַנצן יידישן מסחר אין ריעפקע. ביז דאַן, פלעגן די ריעפקער קרעמערס קויפן אַלץ אין טשערניגאָוו (ריעפקע האָט זיך געפונען אין מיטוועגס צווישן טשערניגאָוו און גאָמעל). אין טשערניגאָוו זענען ניט געווען קיין גרויסע אָפטאָוועס געשעפטן און עס איז געווען ביי די קליינע עקזיסטירנדיקע געשעפטן זייער טייער. דאָקעגן איז גאָמעל געווען אַ גרויסער האַנדלס־פונקט. עס זענען דאָרטן געווען גרויסע געשעפטן, וואָס האָבן געגעבן סחורה אויף גוטע באַדינגונגען און באַדייטנדיק ביליקער. אָזוי ווי מיין פאָטער האָט געקענט אַ סך פון די אָפטאָוועס יידישע געשעפטן — האָט ער ביסלעכווייז צוזאַמענגעפירט די ריעפקער מסחר־געשעפטן מיט די גאָמעלער הור־טאָווע סקלאַדן, און דאָס האָט געעפנט פאַר די ריעפקער יידן גרויסע מעגלעכקייטן סיי אין קרעדיט, סיי אין די פרייזן. די עקאָנאָמישע לאָגע האָט זיך בהדרגהדיק אָנגעהויבן צו פאַרבעסערן ביי די ריעפקער יידן אויף אָזוי ווייט, אַז זיי אַליין האָבן ביסלעכווייז אָנגעהויבן צו פאַרקויפן אין די קליינע דערפלעך אָרום טשערניגאָוו און זענען מיט דער צייט, אַליין אויסגעוואַקסן צו קליינע אָפטאָוועס געשעפטן פאַר די אָרומיקע קרעמלעך.

אָבער עס איז אין ריעפקע געווען נאָך אַ קאָטעגאָריע קרעמער, וועלכע האָבן זיך שטאַרק געמוטשעט מיט פרנסה, דאָס זענען געווען די יידן, וואָס פאָרן אויף מערק און ירידים, איבער די דערפער, ווי אויך די הויזירער, וועלכע קלאַפן פון טיר צו טיר מיט אַ פעקל סחורה אויף די פלייצעס. מיין פאָטער האָט אויך זיי אויס־געבעסערט די מאַטעריעלע לאָגע מיט דער הילף פון די הלוואות, סחורה און קרע־דיט, און אפילו אויך אַ דאָנק דעם, וואָס זיי פלעגן באַקומען אַ וואָגן מיט פערד אָרומצופאָרן איבער די דערפער. אין שייכות דערמיט זענען די צוואַנציק מענטשן. וואָס האָבן געהערט צו אָט דער קאָטעגאָריע, שפעטער אַליין געווארן בעלי־הבתישע יידן און אפילו גבירים.

צוליב דעם וואָס צו מיין פאָטער פלעגן קומען, פון צייט צו צייט, פון פאַר־שידענע מקומות — אַ סך חסידים און רבנים — האָט דאָס, אַ חוץ דעם פרעסטיזש, פון וועלכן דאָס שטעטל האָט געוואונען — אויך איינגעשאָפט אַ היפש ביסל פרנסה אין שטעטל. עס האָבן זיך געזונדען מערן אכסניה'ס אויף אויפצונעמען די חשובע

געסט און דערפון האָבן די איינוואוינער געצופט אַביסל חיונה. אונזער שטוב איז געווען אויך אַ צענטער פאַר די דעמאָלטיקע „אַריסטאָקראַטן" אין האַרטע קאַפּע־ליושן, מיט די פאַרשוירענע בערדלעך, אָדער גאָר גלוחים וואָס קומען אין שול אַרײַן בלויז איינמאָל אין יאָר, צו די ימים־נוראים, וועו אַ „פיש אין וואַסער צי־טערט", און אפשר דאָס איינע מאָל אויך ניט. אַזעלכע „איבערגעכאַפּטע" פלעגן ביי מיין פאָטער געפינען אַ וואַרעמע אויפנאַמע, ווי אויך זייערע פרויען ביי מיין מוטער. אונזער היים איז געווען אַ צענטער פאַר אַלע שיכטן און אַלע קלאַסן, סיי פאַר חסידים, סיי פאַר אפיקורסים. מיין פאָטער, זייענדיק אַליין אַ פילאָזאָף, מיט ברייטע בליקן אויפן לעבן, האָט געזאָרגט דערפאַר, אַז זיין סביבה זאָל אַלעמען געפעלן. ער האָט אַלעמען מקרב געווען און אָפט דיסקוטירט מיט זיי וועגן פאַרשידענע פראַגן.

דערצו פלעגט נאָך מיין פאָטער באַקומען דעם „המליץ", וואָס פלעגט אויך ניט ווייניק צוציען צו אונז יידן פון פאַרשידענע קרייזן. ווייל יעדער האָט געוואָלט וויסן, וואָס עס הערט זיך אויף דער וועלט און געוואויער ווערן אַביסל פאָליטיק.

אין אַזאַ מין סאָרט אַטמאָספערע, וואו עס האָט געהערשט סיי תורה, סיי וועלטלעכקייט, ליבשאַפט, פריינטשאַפט, טאָלעראַנץ און אחדות — בין איך אויס־געוואַקסן און זיך גייסטיק געווערט אין מיינע יונגע יאָרן.

קאַפּיטל ה.

שמעון־מיכל דער אפיקורס ערב יום־כּפּור אין שול. — זיין איראַנישע באַציאונג צו די יידישע ימים־טובֿים. — ווי אַזוי יידן אין ריעפקע האָבן זיך געגרייט צום הייליקן יום־הדין. — יידן קערן ווועלטן. — דער פּחד אין שול ווען „אַ פּיש אין וואַסער ציטערט". — יידן שטורמען די שערי־שמים. — שמעון־מיכל לאַזט אַ טרער.

איך מוז דאָ דערמאָנען די פּיגור פון דעם „איבערגעכאַפּטן" שמעון־מיכל ספּי־קאָווסקי, וועלכער האָט איבערגעלאָזט אויף מיין גייסטיקן מהות זיין השפּעה, וואָס האָט זיך אָפּגערופן ביז אין מיינע שפּעטערדיקע יאָרן.

שמעון־מיכל איז געווען אַ יידּ, וואָס האָט געהאַט אַ ווינט־מיל אויפן שליאַך, און אַזוי ווי נישט אַלעמאָל האָט ער געהאַט וויין צום מאָלן, האָט ער אָפּגעגעבן זיין פּרייַ צייט אויף צו לייענען חסידישע און פילאָזאָפישע ווערק — און האָט זיך, ווי דער שטייגער איז — אָנגעשטעקט מיט השכלה ר"ל. ער האָט באַזעסן אַ זייער שאַרפן מוח און האָט זיך פּשוט אויסגעלאַכט פון אַלצדינג. דערצו איז ער געווען נישט קיין קליינער לץ און די פּרומע יידן פלעגן זאָגן, אַז ער איז מומר־להכעיס.

ערב יום־כּפּור פלעגט דער דאָזיקער אַלטער אפיקורס קומען אין שול אַריין, וואו ער פלעגט זיצן נישט־דאַוונענדיק, אָנגעטאָן מיטן טלית און קיטל און גע־האַלטן אין איין שמייכלען איראָניש. אָבער די אַטמאָספער פון יום־כּפּור אין ריעפקע איז געווען אַזאַ גרויליקע, אַז עס איז באמת שווער געווען צו פאַרבלייבן גלייכ־גילטיק צו איר. די דאָזיקע יידן, וואָס זענען געווען, אין די גרויע טעג פון אַ גאַנץ יאָר, באַגרענעצט אין זייערע עלעמענטאַרע מענטשלעכע רעכט, דערנידעריקט אין זייער ווירדע, געטרעטן מיט די פּיס, געדופט און געפּלאָגט — האָבן שוין באַלד פון ערב ראש־השנה אָן — זיך געגומען גרייטן צום הייליקן יום־הדין. אַלע יידן זענען באַהערשט געווארן פון אַ גאַטספּאַרכטיקן פּחד און האָבן ניט אויפגעהערט צו דאַוונען און תשובה צו טאָן. דעם טאָג פון ערב יום־כּפּור, פלעגט אַ יידּ שוין 7 אָ זייגער אינדערפרי שלאָגן כּפּרות. דערנאָך, פלעגט ער לויפן אין מקווה אַריין און שפּעטער געגאַנגען אין שול דאַוונען. נאָכן דאַוונען, האָבן די גבאים יעדן יידּ מכבד געווען מיט אַ לחיים און מיט אַ שטיקל האַניג־לעקעך צום פאַרבייסן.

אינדערהיים, פלעגט מען פראַווען די אמתע סעודה מיט די יויך און די קרעפ־לעך. נאָכדעם, איז מען געגאַנגען אין באָד און אין מקווה. שפּעטער — אין שול אַריין צו דאַוונען מנחה. עס הויבט זיך שוין אָן צו פילן אין דער לופט די אימה פאַרן יום־כּפּור. מען שלאָגט דעם יידּ מלקות און דערווייל רוקט זיך אָן די צייט צום פאַרפאַסטן און צום גיין אין שול אַריין. יעדער יידּ איז געווען אַ גאַנצער קענער אויסצוגעפינען מיטלען וואָס זאָלן העלפן אַריבערטראָגן בשלום דעם תענית: קאָלטע טיי, קאַלטע קאַווע, אָדער אַביסל וואַסער מיט צוקער צום פאַרפאַסטן. אינעם טאָבאַק פלעגט מען אַריינגיסן עטלעכע טראָפּנס דענאַטורירטן שפּירט, כדי צו געבן אַ שמעק צו טאָן, טאָמער חלשט, חלילה, אַ יידּ. בכלל, איז אין יענעם טאָג

ריעפקע געווען נישט צום דערקענען. יידן האָבן זיך ממש געטרייסלט פאַר פחד פאַר דעם שרעקלעכן יום־הדין און האָבן געקערט וועלטן.

ביי אונז אין שטוב, פלעגט מיין מאַמע שטאַרק ווײנען ביים ליכט־בענטשן. נאָכדעם, פלעגט זי אונז אַלעמען בענטשן. מיין טאַטע האָט זיך געטראַכט: „אַ קשיא אויף אַ מעשה, שטייט אַזאַ צעבראָכענע יידישע טאַכטער און ווײנט פאַרן רבונו־של־עולם, האָט דאָך איר ברכה מסתמא אַ גרויסן ווערט!“... פלעגט מיין טאַטע וועלן כאָפן אָט די ברכה פון דער מאַמען און געזאָגט: „וכל מה שתאמר לך שרה, שמע בקולה“, ד. ה. — אַ יידישע טאַכטער, אַז זי ווײנט, הערט דער רבונו־של־עולם איר קול.

24 שעה זענען די יידן אָפגעשטאַנען אין שול און שפּעטער געזונגען שירה. שוין אָנהויבנדיק פון דער נאָכט צו כל־נדרי, „ווען אַ פיש אין וואַסער ציטערט“ – האָט דאָס שטעטל, וואָס איז באַשטאַנען פון דריי־פערטל יידישע באַפעלקערונג — געזומען מאַכן אַזאַ רעש און אַזאַ טומל, אַז עס האָט געמוזט דערגיין צו שערי־שמים. עס האָט געהערשט אַזאַ שרעק און אַזאַ אימה, אַז די לופט איז געוואָרן ווי אויפגעשטורעמט און די נשמה אינגאַנצן צעטרייסלט. איך געדענק נאָך, אַז ווען איך בין דורכגעגאַנגען מיט דער מאַמען צוזאַמען דאָס געסל צו דער שול, האָבן מיר אויפן וועג אָנגעטראָפן אַ גוי מיט אַ שיקסע, וואָס האָבן זיך געהאַלטן ניט גאָר בצניעות. זאָגט די מאַמע צו מיר: „גיב נאָר אַ קוק, ווי דאָס איז אַזוי אַן עם הדומה לחמור — ניט עס ווייסט, וואָס עס איז אַזעלכעס יום־כּפּור, ניט וואָס עס איז אַ יום־הדין, עס גייט אַרום, אַזוי ווי אַ בהמה. צי ווייסט אַ בהמה, וואָס יום־כּפּור איז?“....

ענטפער איך דערויף דער מאַמען מיט אַ פראַגע: „און ווי אַזוי איז, אַז ביי זיי איז די „סטראָסטנאַיאַ פיאַטניצאַ“? (דער הייליקער פרייטיק). זיי גייען אַרום ביז 12 ביינאַכט מיט פראָצעסיעס, זיי דאַוונען און פאַסטן אויך, און בשעת־מעשה גייען מיר אַרום, אַזוי ווי זיי איצטער“...

ענטפערט מיר די מאַמע מיט אַ חנעוודיקער פשטות: „וואָס רעדסטו?!... דאָס זענען דאָך געצנדינערס! און מיר זענען דאָך, להבדיל, יידן!“...

די שול גופא האָט באמת מוראדיק באַווירקט מיט איר געשפּענסטפולן אויסזען. פון אַלע זייטן ליכט. אַלע יידן אין קיטלען און טליתים, שטייען אין אַ געשפּאַנטער שטימונג און וואַרטן אויף כל־נדרי. די לופט — אַ שטיקנדיקע, פון די שמעלצנ־דיקע ליכט און פון דער אויסערגעווײנלעכער ענגשאַפט. דערצו נאָך, שטייט דאָס רוב יידן קיין איין מינוט ניט לייַדיק: איידער מען האָט נאָך אָנגעהויבן זאָגן כל־נדרי, האָבן שוין אַ טייל יידן באַוויזן אַרײַנצוכאַפּן אַ קאַפּיטל תהילים, אַ משניות. אַנדערע האָבן דערווייל געזאָגט פּיוט, געדאַוונט אין מחזור, נאָך אַנדערע האָבן דערווייל אונטערגעזונגען שטילערהייט אַ געשמאַקן תהילים־ניגון. מיט איין וואָרט: קיינער איז ניט געבליבן אומאַקטיוו. יעדער האָט געאַרבעט מעשים, אויף זיין שטייגער. דערנאָך, ביי כל־נדרי, איז די געשפּאַנטקייט דערגאַנגען צום קולמינאַציע־פונקט און דער פחד האָט ממש געשפּאַלטן די הימלען.

ווער עס האָט זיך צוגעקוקט צו די אָנווועזנדיקע יידן אין יענעם מאָמענט, האָט זיי לחלוטין ניט דערקענט. אַז דאָס זאָלן זיין די זעלבע יידן פון אַ גאַנץ יאָר,

וואָס האַנדלען און וואַנדלען, קאָנקורירן צווישן זיך און וועלטלען זיך איבער. איצטער, האָבן די שול אויסגעפילט יידן, וואָס זענען גיכער ענלעך געווען צו מלאכים מיט זייערע בלאָסע, אויסגעאייזלטע, פון 24־שעהדיקן תענית, פנימער: מיט דער קדושה, וואָס האָט געוואָלט אויף זייערע געמיטער; מיט זייער גאַנצן נשמה־צושטאַנד, וואָס האָט זיי ווי אָפּגעטון פון דעם ערדישן אַרום און האָט זיי דערהויבן אין די הימלישע הויכן, דאָרטן וואו פֿאַרן כסא־של־מעלה שפילט זיך איצטער אָפּ זייער ווייטערדיקער גורל, און עס וועלט אַרויסגעטראָגן דער משפט איבער יעדן פון זיי באַזונדער. יעדער פון זיי בעט, אין זיין גאַטספאַרכטיקער הכנעה־דיקייט, אַ בעסערע צוקונפט, אַ ליכטיקערע צייט, ווי ער האָט געהאַט ביז איצט.

און אין טויזנטער שולן שטייען איצט טויזנטער אַנדערע יידן, אָנגעטון אין קיטלען מיט טליתים, און פאַסטן און שטורעמען די פמליא־של־מעלה און בעטן רחמים פאַר זייערע פאַרגאַנגענע זינד. און איבערן גאַנצן כדור־הארץ צעטראָגן זיך די טראַדיציאָנעלע יידישע געזאַנגען, אונטער פאַרשידענע נוסחאות, וואָס הילכן אָפּ אין ארבע פינות העולם, מיט זייער איגנאַרטיקער אינציקייט, און וואָס באַשטעטיקן, אַז דאָס יידישע פאָלק און זיין באַשעפער זענען „עם אחד וד' אחד".

שטייענדיק ביי דער מזרח־וואַנט, טראַכטן זיי אָלע ווי איינער, וועגן ירושלים, ארץ־ישראל, מיט דער האָפענונג — אין דער צוקונפט נאָך זוכה צו זיין עולה זיין אין זייער לאַנד.

די דאָזיקע הייליקע אַטמאָספער האָט שטאַרק באַווירקט שמעון־מיכלען און הגם ער האָט נאָך אַביסל ליצנותדיק געשמייכלט — האָט זיך געמערקט אַן ענדערונג אין זיין שטימונג. ער איז געוואָרן אַ סך ערנסטער.

איך געדענק, אַז וועג אין אַ געוויסן מאָמענט, האָט שמעון־מיכל טראָציק אַ שמייכל געטאָן און דאָס האָט באַמערקט דוד שטריקל, איז דער לעצטער דערפאַר אויף אים שטאַרק אין כעס געוואָרן און נישט קיינעמדיק זיך באַהערשן, געזאָגט:

„וועג עס זאָל ניט זיין איצטער דער הייליקער יום־כפור, וואָלט איך אים גע־זאָגט: „ימח שמו וזכרו" — אָבער באַלד דערויף האָט זיך דוד שטריקל געכאַפט, אַז ער איז צו ווייט פאַרקראָכן און ער האָט גלייך צוגעגעבן: „מיר, וואָס שטייען איצטער פאַרן רבונו־של־עולם און בעטן סליחה וכפרה — ווי אַזוי מעג מען דען זאָגן אַזאַ זאַך אויף אַ יידן? אף־על־פי שחטא ישראל, טאָ זאָל אים גאָט העלפן, אַז ער זאָל תשובה טאָן!"

אָבער, וועג עס איז געקומען צו דער עבודה און די יידן האָבן אָנגעהויבן שרייען און ווייגען און דערציילן וועגן די עשרה הרוגי מלכות, איז שמעון־מיכלס פנים גע־וואָרן שטאַרק געשפאַנט.

און אַז מען האָט אָנגעהויבן צו זאָגן: 'וכך היה אומר" און ווי דער כהן־גדול איז אַרייַנגעגאַנגען אין קדשי־קדשים און ווי מען האָט דערמאָנט די גרויסקייט פון בית־המקדש, וואָס איז חרוב געוואָרן, איז דער טראַדיציאָנעלער ניגון פון די נוסח־אות געוואָרן אַזוי שטאַרק און אַזוי אָנגעצויגן, אַז שמעון־מיכל אפילו איז געוואָרן געריבט. און הגם ער איז נישט געפאָלן כורעים, אַזוי ווי אַלע, האָט זיין פנים אויסגעדריקט באַגייסטערונג און גרויס טרויער.

און וועג עס איז געקומען צו נעילה, האָבן יידן מיט אַ פרישן אימפעט געגומען

שטורעמען די שערי־שמים. עס איז אַ כאַראַקטעריסטישער פאַל, וואָס די גאַנצע 24 שעה, שטייענדיק אין בית־המדרש און פילנדיק, אַז די הימלען זענען נאָך אָפן, האָבן זיי זיך געהאַלטן שטיל. נאָר ווי זיי האָבן דערפילט, אַז עס דערנענטערט זיך די מינוט, וואָס מען גייט זיי פאַרשפאַרן — האָט אויסגעבראָכן אַ פרישער גע־וואַלד און אַ געשריי: „שערי־שמים פתח!"... די דאָזיקע פאַרפאַלגטע און דער־נידעריקטע יידן, וואָס זענען במשך פון אַלע זייערע יאָרן געווען פאַרטון אין גשמיות־דיקע געשעפטן — אַז זיי געפינען זיך אין אַטמאָספער פון תפילה און קדושה — שוין 24 שעה דערווייטערט פון דער גשמיותדיקער ערד — פאַרגעסן זיי אין אַלע געשעפטן, אין אָט דער התפשטות־הגשמיות, זיי טוען זיך אָפּ פון אַלע ערדישע עסקים, זיי ווערן אַרומגענומען פון אַ מוראדיקער בענקשאָפט און זיי בעטן זיך רחמים: „שערי־שמים פתח!" — מיר ווילן פאַרגעסן די זינדיקע ערד!"...

און דאָ איז פאַרגעקומען דער פאַטעטישער מאָמענט, בעת שמעון־מיכלס געמיט איז אַרונטעדגעפאַלן אונטערן כוח פון די יידנס תפילות. ווען זיי האָבן אָנגעהויבן די דעצידירנדיקע אַטאַקע און ווען דער חזן, צוזאַמען מיטן ציבור, האָבן געזונגען שרייענדיק בקולי־קולות: „שמע ישראל השם האלהים" — איז די גרויסקייט פון דער הייליקער אַטמאָספער געווען אַזוי פאַרכאַפנדיק, אַז אַן אויפגעטרייסלטער ביז אין די טיפסטע טיפענישן פון זיין נשמה, האָט שמעון־מיכלס געמיט התלהבותדיק מיטשרייען מיט אַלע יידן: „לשנה הבאה בירושלים!", ניט־פילנדיק בשעת־מעשה ווי טרערן קאַפען אים פון זיינע אויגן. דאָ האָט די קדושה גובר געווען דעם פאַר־האַרטעוועטן אפיקורס. ער האָט אַליין נישט געפילט, ווי אַזוי ער איז מיטגעריסן געוואָרן מיט דער אַלגעמיינער באַגייסטערונג. שמעון־מיכל איז אַרויס אַ באַזיגטער.

קאַפּיטל ו׳.

גמרא־בחור צו אַכט יאָר. — די פּעולה פון קאַנטשיק. — מען טאָר ניט זיין קיין קינד. — אַ טאָג פון תורה ועבודה. — צי האָט אַ ייד צייט צו זיין שיכור? — מיינע בחורשע יאָרן. — די ערשטע דרשות. — מיין ברודער פישל ברענגט חסידים און „באַשווינדלט" מיך. — איך פסקן די ערשטע שאלות. — ראוי לחופה. — מיין באַגעגעניש מיטן גאָרנאָסטאַיפּאָלער רבין.

אין אַזעלכע באַדינגונגען און ביי אַזאַ סביבה זענען אַדורכגעגאַנגען מיינע קינדערשע און בחורשע יאָרן. אָנגעקומען קיין ריעפּקע, בין איך שוין דעמאָלט געווען אַ בחורל פון אַ יאָר 14, און דער שטייגער איז, פון 8 יאָר אָן האָבן מיר שוין געלערנט גמרא. איך בין שוין געווען אַ גאַנצער בקי אין אַ סך מסכתות, געלערנט שולחן־ערוך, פוסקים און שאלות ותשובות.

עס איז נאָך פריש אין מיין זכרון מיין קינדהייט אין קאַמעניעץ ביי 8 יאָר: פון 8 אינדערפרי ביז 8 אויפדערנאַכט — מיט אָן איבערייס בלויז אויף מיטאָג־עסן — פלעגט מען אָפּזיצן אין חדר. אַהיימקומען פלעגט מען מיט אַ לאַמטערנדל אין האַנט, אָן אויסגעבענקטער נאָך דער וואַרעמער און היימלעכער שטוב, און מיט אַ זמרל אויף די ליפּן. די היים האָט געלאָקט, האָט געצויגן צו זיך, ווי אַ מאַגנעט און — עס איז ניט קיין וואונדער: אַ גאַנצן טאָג, דער ענגער חדר מיטן רבין, דעם שטרענגן ר׳ אלי קאַנטשיק (אַזוי האָט מען אים גערופן צוליבן אָפטן באַנוצן זיך מיטן קאַנטשיק), פלעגט ער ניט זשאַלעווען די קינדער קיין שמיץ, און דאָס „פון אונזער טובה וועגן"... אָפטמאָל פלעגט די רביצין אַריינקומען בעת ער האָט אונז געשמיסן און זי פלעגט שרייען אויף אים: „געוואַלד, גזלן! וואָס ווילסטו פון קינד?... ביזט דאָך אַן אכזר אויף די קינדער! וואָס שמייסטו זיי?" פלעגט ער ענטפערן: „עס איז אַ גרויסע סגולה צו דערמאָנען, אַז אַ ייד דאַרף אויף זיך האָבן אַן עול, און די בעסטע סגולה דערצו איז דער קאַנטשיק!"

איז טאַקע ניט קיין וואונדער, וואָס — אַהיימעקומען אין דער וואַרעמער, פריילעכער שטוב — פלעגט מיר ווערן ליכטיק אויף דער נשמה. פלעג איך אַמאָל געשטרויכלט ווערן און זיך גענומען צו דברי־חול, שפילן אין פילקע, איז דאָס ניט געפעלן געווארן מיין מאַמען ע״ה און זי פלעגט מיך מוסרן:

„געוואַלד, געוואַלד! סאַראַ בזיון דאָס איז, אַז אזאַ גרויס יינגל, אַ גמרא־בחור, קיין עין־הרע, זאָל שפילן אין פילקע גאָר"... און ווען איך פלעג מיך דערפילן אַ וויילע — אַ באַפרייטער פונעם שווערן עול פון חדר, האָב איך — ווי דער שטייגער איז — ליב געהאַט פון צייט צו צייט, אַ שטיף צו טאָן — אַזוי ווי געווינלעך, אַ קינד אין מיינע יאָרן. זי האָט אַבער געטענה׳ט: „געוואַלד, סאַראַ פוסטעפאַסניק דאָס איז! האָט קיין שום עול ניט אויף זיך, רק שפילן ווילט זיך אים"...

האָט דער פאָטער, בשעת־מעשה, שמייכלענדיק אויף מיר אַ קוק געטאָן און געזאָגט צו דער מאַמען: „וואָס ווילסטו? „עבדא בהפקורא ניחא לו" („אַ קנעכט האָט ליב לויידיק־גייערייַ").

אין ריעפּקע האָט איך אַ סך געלערנט און אַ סך געאַרבעט. די ערשטע זאַך:

אינדערפרי פלעגט מען אויפשטיין 7 אַ זייגער, טרינקען טיי און בעת דעם טרינקען, האָט מען געכאפט אַ בליק אין אַ ספר. דערנאָך איז מען געגאַנגען דאַוונען. קומענדיק פון דאַוונען, האָב איך שוין אַליין געלערנט גמרא און פוסקים. אַ סך האָב איך גענאָסן, וואָס איך האָב געלערנט צוזאַמען מיט ר׳ שמואל דעם שוחט. ער איז געווען אַ גרויסער למדן און אמתדיקער חריף.

נאָכן וואַרעמעס, האָב איך געלערנט צוזאַמען מיט מיין פאָטער, במשך פון דריי שעה צייט, ביז צו מנחה ומעריב. אין שול, צווישן מנחה און מעריב, פלעגט יעדער לערנען מיט גרויס התמדה: שמואל פלעגט לערנען עין־יעקב ביי איין טיש; געצל דער שמש, ביי אַ צווייטן טיש, פלעגט לערנען אַ פרק משניות, און פריי איז געווען די בחירה פאַר יעדן צוצוגיין צו וועלכן טיש עס געפעלט, כדי צו לערנען.

נאָך מעריב, פלעג איך לערנען חבדישע חסידות. גרויס וויסן האָב איך געשעפט פינעם מלמד, ר׳ דוד שטריקל, וועלכער איז געווען אַ גרויסער בעל־קבלה אין אַ גרויסער ידען אין חסידות. „שטריקל״ האָט מען אים געהויפן דערפאַר, וואָס ער האָט ל״ע ניט געהאַט קיין האָר אויפן קאָפּ, אָבער דערפאַר איז ער געווען באַקרוינט מיט אַ היבשער ליסינע. די פיאות ביי אים זענען באַשטאַנען בסך־הכל פון עטלעכע האָר און זענען ביי אים געהאַנגען, ווי שטריקלעך. ביי זיין אמתן נאָמען האָט מען אים קיינמאָל ניט גערופן. מען פלעגט אויף אים זאָגן, אַז ער האָט ניט פיינט צו נעמען אַ כוסה, אָבער דעם אמת זאָגנדיק האָב איך ניט פאַרשטאַנען, וואָס האָט דער ייד געמוסען צייט אויף צו שיכורן, אַז דעם גאַנצן טאָג, פון 7 אינדערפרי ביז 9, פלעגט ער לערנען; נאָך 9 אַ זייגער, פלעגט ער שוין דעם גאַנצן טאָג זיין פאַרנומען מיט לערנען די קינדער אין חדר. נאָכדעם, פלעגט ער קומען צו מיר לערנען חסידות. טאָ וועג אַ שטייגער, האָט ער געקענט שיכורן?... אָבער פונדעסטוועגן האָט ער געהאַט אַ שם פאַר אַ יידישן שיכור; אַז עס איז געקומען למשל אַ יומא דפגרא און אַ שמחת־תורה, אָדער וועך שמועסט נאָך אַ י״ט כסלו (דער חבדישער יום־טוב), פלעגט ער „אַריינהאַקן אין דער לינקער כלי״ און מענטשן האָבן אינגעפונען, אַז ער איז מבוסם. טיילמאָל, זייענדיק אַביסל „פאַרדרייט״ — פלעגט ער אַלע פערטל שעה אַרויסקריען אַ „ברכו״...

איינמאָל, אין שמחת־תורה, האָבן אַלע באַשיינפערלעך געמוזט איינזען, אַז דוד שטריקל איז אַ בפירושער שיכור ל״ע: ער איז אַרויפגעקראָכן אויפן פריפּעטשיק און געמוסען ווייזען און שרייען בקולי־קולות: „איך וויל ניט זיין מחוץ־לארץ! איך וויל פאָרן קיין ארץ־ישראל!״

נאָך דער וועטשערע, פלעגט ער זיך אַוועקזעצן לערנען גמרא אויפן קול, ביז אַ זייגער עלף ביינאַכט. אויף אַן ענלעכן אופן איז אויך אַדורכגעגאַנגען מיין אַרבעטס־טאָג — ביי אַ כסדרדיקן לערנען פון אינדערפרי ביז שפּעט ביינאַכט. מיט דער צייט, האָב איך אָנגעהויבן אַליין זאָגן דרשות אין שול, אין אַ שבת־חנוכה למשל, אין אַ שבת ראש־חודש, אַ שבת־תשובה. אַ סך יידן זענען געקומען הערן, פאַראינטערעסירט אין דער חוצפה פון אַזאַ יונג בחורל, וואָס שטעלט זיך אונטער מיט אַזוי פיל זיכערקייט, צו רעדן עפּנטלעך פאַר אַן עדה עלטערע יידן.

אַז דער טאַטע ע״ה פלעגט אַוועקפאָרן, האָב איך שוין שבת אויף דער נאַכט

געזאָגט חסידות. דערביי דערמאָנט זיך מיר, אין שייכות דערמיט, אַ קאָמישע מעשה וועלכע עס איז כדאי איבערצודערציילן:

עס איז געווען זייער שווער פאַר אַ יינגל פון 14 יאָר, אַז אַלטע יידן זאָלן וועלן קומען הערן זיין חסידות. פישל, מיין ברודער, וועלכער איז נאָך דעמאָלט געווען גאָר אַ קינד — אינגאַנצן אַכט יאָר אַלט, און וואָס האָט שוין געהאַט אַ שם מיט זיין חריפות — האָט מיר אַ סך צוגעהאָלפן אין פאַרגרעסערן דעם קרייז פון מיינע צוהערער: אים פלעג איך געבן אַ קאָפּיקע, אַז ער זאָל מיר ברענגען יידן. אָבער איך האָב שוין דעמאָלט אינסטינקטיוו געפילט, אַז וואָס מער חשובערע און אָנגעזעענערע יידן עס וועלן מיך קומען הערן, אַלץ מערער וועט וואַקסן מיין פּרעס־טיזש און מיין אָנזען אין דער חסידישער וועלט. האָב איך אים דעריבער צוגעזאָגט אַ טאָפּלטן פּרייז, דאָס הייסט, גאַנצע צוויי קאָפּיקעס — בתנאי אַז ער זאָל מיר ברענגען דעם גרויסן זייל פון חסידות — ר' אבא בער דעם שוחט.

דעם דאָזיקן „לייב" איז אָבער געווען זייער שווער צו קריגן, ווייל ר' אבא־בער האָט געהערט צום העכסטן חסידישן שטאָפּל און איז געפאָרן צום ליובא־וויטשער.

קיין גרויסע געלטער האָב איך ניט פאַרמאָגט, האָט מיר די מאַמע אויסגע־באָרגט די דריי קאָפּיקעס, וועלכע זענען, אגב, פאַר מיר געווען אַ גרויסער אוצר מיט געלט. אָבער — צו מיין גרויסן פאַרדרוס — און ניט קוקנדיק אויף די גרויסע „מאַטעריעלע" אָנשטרענגונגען צו געבן אַזאַ גרויסע סומע — זענען פישלס הבטחות ניט מקויים געווארן און רבי בער איז פאַרט ניט געקומען. אָבער פישל האָט שוין געהאַט אויסגעגעבן די דריי קאָפּיקעס. עס איז זיך שווער פאַרצושטעלן מיין דעמאָלט־דיקע אָנטוישונג: איך געדענק, ווי אַזוי איך האָב דעמאָלט געזידלט פישלען פאַר זיין „באָשווינדלען" מיך. איך האָב אים אפילו אָנגערופן „מאָשענניק", ווייל דאָס געלט האָט ער ביי מיר אויסגענאַרט און ר' אבא־בערן ניט געבראַכט...

אַרבעטנדיק אַזוי פיל אין לערנען, פלעג איך פון צייט צו צייט אַרײַנכאַפן אַ שטיקל תנ"ך אויף אויסנווייניק, ווען ר' אבא־בער דער שוחט האָט דאָס באַ־מערקט, האָט ער אויף מיר אַ קוק געטאָן און געזאָגט: „אַזאַ געראָטענער יונגער־מאַן, ווי דו, דאַרף ניט אַוועקגעבן די צייט אויף לערנען תנ"ך. אָבער אַז איך האָב פאַרט וווייטער געלערנט, האָט ער געזאָגט: „איך האָב מורא, אַז ער וועט שוין אינגיכן אָנהויבן לערנען דקדוק אויכעט. אַ קשיא אויף אַ מעשה: אויף אים איז דאָס אויך צו גלויבן..." „און וואָס קען דען שוין זיין אַן ערגערער סימן פאַר אַ בן־תורה און אַ מתמיד דערצו?"....

איך געדענק, אַז איינמאָל — בעת איך האָב געטרונקען טיי אַרום 5 אַ זייגער, איז אָנגעקומען ר' אבא־בער דער שוחט. זענדיק, אַז אין לייען דעם עין־יעקב, האָט ער מיך געמוסרט: „דו ווייסט, דו ביזט אַ גרויסער בעל־תאוה: אָנשטאָט צו פאַר־ברענגען די צייט אין לערנען פוסקים און שאלות ותשובות, ביזטו משעשע דיין צייט אויף לערנען אגדה".

מיט דער צייט בין איך אַוועק אַזוי ווייט אין לערנען, אַז ווען עס געקומען צו פסקענען אַ שאלה וועגן בשר וחלב, וועגן אַ הון מיט אַ צעבראָכן ביינדל, אָדער

אַ געלעכערטן פּופּיק, פלעגט דער טאַטע מיר דאָס אָפּגעבן און זאָגן: „חנוך לנער על פּי דרכו"...

און ווען איך בין אַלט געווען זעכצן מיט אַ האַלב יאָר און האָב באַקומען כּמיכה אויף רבנות, האָט מיין פּאָטער געמאַכט אַ גרויסע סעודה, בעת וועלכער ר' דוד שטריקל — וועלכער האָט שוין, אגב, דעמאָלט געהאַט געזומען אַ ביסעלע משקה — האָט מיך אויפגעפּאָדערט צו זאָגן חסידות אין דער אָנוועזנהייט פון מיין פּאָטער. מיין פּאָטער האָט מיר דערלויבט און ר' דוד שטריקל האָט געזאָגט: „בכל אדם מתקנא חוץ מאב בבנו ורב בתלמידו..."

ר' דוד שטריקל האָט מיר געוואונטשן מזל־טוב און, נעמענדיק אַ גלעזעלע אויף אַ לחיים, האָט ער געזאָגט צו מיין מוטער:

„לחיים, רביצין! „ירבו כמותו בישראל"! און ר' אבא־בער דער שוהט, וואָס איז אויך גיט געווען קיגן אַ גלעזעלע בראָנפן מיט פּאַרבייסעכץ, האָט בעת־מעשה מיר צוגעוואָרפן אַ בליק, זאָגנדיק: „אוודאי וואלסטו געקענט אַ סך לערנען, וועז זאָלסט גיט זיין אַזאַ בעל־תאוה און ליב האָבן תנ"ך, עין־יעקב און אַנדערע מדרשים. אָבער פונדעסטוועגן, גיב איך דיר אָפּ אַ מזל־טוב און גאָט זאָל דיר העלפן, זאָלסט זוכה זיין ממשיך צו זיין די השפּעה, וואָס האָט זיך געצויגן פון אַלטן רבינס קינדער, און זאָלסט גיין בדרך אבותיך".

און אַזוי האָב איך זיך געגרייט צו רבנות און צו גיין אין וועג פון מיינע עלטערן.

שדכנים פלעגן קומען ספּעציעל צו פאָרן פון אַרום און אַרום און פלעגן זיך שושקען מיט מיין טאַטן וועגן אַ שידוך פאַר מיינעטוועגן.

איך געדענק, אַז איינמאָל איז געקומען גאָר אַ באַרימטער שדכן, האָט מען מיר אָנגעטאָן דאָס שבתדיקע מלבוש און מען האָט מיר אָנגעזאָגט, אַז איך זאָל זיך אויפּפירן בנעימות, ווייל ער ברענגט מיט זיך גרויסע גליקן. דער ייד האָט געהאַט ביי זיך אַ ביכעלע, וואָס האָט אַנטהאַלטן אין זיך די גרעסטע שידוכים, פון וועלט־יחוס און רייכסטע נדנים.

אָבער דאָ איז פּאָרגעקומען אַ גרויס געשעעניש, וואָס האָט געבראַכט צו אַן ענדערונג אינעם גאַנצן גאַנג פון מיין שפּעטערדיק לעבן; און פּאָרגעקומען איז די מעשה אַזוי:

איינמאָל, בין איך געפאָרן צו מיין זיידן אין רעטשיצע, צו ר' שלום־בער ז"ל, צו גאַסט. פון ריעפקע איז מען געפאָרן מיט פערד ביז לאַיעוו, און פון לאַיעוו מיטן פּאַראָכאָד ביז רעטשיצע.

קומענדיק אויפן פּאַראָכאָד, האָב איך דערזען, אַז ער איז אָנגעשטאָפּט מיט אַ סך יידן און יידענעס. דער לייטער, וואָס האָט געפירט ביז אונטן, צום ערשטן קלאַס — איז געווען איבערגעפולט מיט אַ גרויסן המון, וואָס האָט זיך געדרענגט און געשטויסן צום גבאי. דער לעצטער, אַ פאַרנומענער, אַ פאַרפאַרעטער — האָט געהאַלטן אין איין אָננעמען פּדיונות, צונעמענדיק די אָנגעשריבענע קוויטלעך.

פּרעג איך, וואָס איז דאָס? ענטפערט מען מיר, אַז דאָס פּאָרט דער גאַרנאָסטאַי־פּאָלער רבי מיטן פּאַראָכאָד. דערווייל ווערט מען ממש דערשטיקט פונעם געשטו־פּערייַ. מיטן כוח פון עלנבויגן דערשלאָגט מען זיך קוים צום גבאי.

בעט איך אים, דעם גבאי, אַז ער זאָל איבערגעבן דעם גאָרנאָסטאַיפּאָלער רבין, אַז דעם ריעפּקער רבס זון וויל אים זען.

גיט דער גבאי אַ קוק אויף מיר מיט ביטול: אַזאַ יונגער שנעק זאָל האָבן די העזה צו פּאַדערן דעם גאָרנאָסטאַיפּאָלער רבין!... וועלט ער אין כעס און זאָגט מיר, אַז ער האָט קיין צייט ניט.

דערווייל איז ער ניט מפסיק אין זיין אַרבעט צו נעמען די פּדיונות ביי די אַרומשטייענדיקע ווייבער. און אָט אין דעם צונעמען די עטלעכע קאָפּיקעס האָב איך אים געשטערט...

בין איך שוין אויך געוואָרן אין כעס און געזאָגט: „אַז איך זאָג אייך, איר זאָלט גיין צום גאָרנאָסטאַיפּאָלער רבין און אים זאָגן, אַז דעם ריעפּקערס זון און רעטשיצערס אייניקל וויל אים זען — זאָלט איר עס תיכף טאָן!"

דאָ האָט זיך דער גבאי דערמאָנט, אַז רב חיים, דעם רעטשיצער רבינס זון, און מיין פּעטער — איז דעם גאָרנאָסטאַיפּאָלערס אַן איידעם. האָט ער זיך באַלד אַ כאַפּ געטאָן, און איבערלאָזנדיק אַלע יידענעס מיט זייערע פּדיונות, איז ער אַוועק צום רבין. אַזוי ווי דער רבי האָט דערהערט, וועלט ער עס וויל אים זען, האָט ער גע־ הייסן מפסיק זיין, אָפּשטעלן דערווייל דאָס צונעמען די קוויטלעך, און געהייסן דעם גבאי, אַז ער זאָל מיך צו אים אַרייַנפירן.

כבוד קדשו האדמו"ר הגאון
מרדכי בער מגאַרנאַסטאַיפאַל זצ"ל,
מחבר „חיבור לטהרה".

קאַפּיטל ז׳.

די פֿערזענלעכקייט פון ר׳ מרדכי־בערעלע דער גאָרנאָסטאַיפּאָלער. — דער וועג צו דינען דעם רבונו־של־עולם. — יידן בענקען נאָך מופתים. — די שיטה פון חסידיזם. — אַ בעל־צדקה, וואָס באַגנבעט זיך אַליין. — ביחידות מיטן גאָרנאָסטאַיפּאָלער גאון. — איך וועל אַ חתן, אַן מיין וויסן.

דער גאָרנאָסטאַיפּאָלער רבי, ר׳ מרדכי־בער זי״ל, איז געווען דער איידעם פון דברי־חיים, וועמענס נאָמען איז געווען ר׳ חיים צאַנזור — אַ באַוואוסטער גאון אין אייגער פון די גרעסטע רביס אין גאַליציע. ער איז געווען מפורסם מיט זיין מחלוקת קעגן דעם סאַדיגורער רבין, ווי אויך מיט זיין אַרויסטריט קעגן דער לוקסוס־רייכער פירונג פון געוויסע רבישע הויפן, וואָס די חסידים האָבן באַצייכנט, אַז „דער ריזשינגער און זיינע קינדער זענען געווען בבחינת תפארת״.

פון דער אַנדערער זייט, איז ער געווען אַן אייניקל פון טשערקאַסער רבין, וואָס איז געווען איינער פון די באַרימטע זין פון דעם באַוואוסטן טשערנאָבילער מגיד, ר׳ מאָטעלע.

זיין פֿאָטער, ר׳ זוסיע, איז אַליין ניט געווען קיין רבי, הגם זייער אַ שיינער ייד, אָבער ר׳ מרדכי־בערעלע איז שוין גראָד געווען שטאַרק באַרימט, אַלס גרויס־סער גאון און אַלס מחבר פונעם ספר „חיבור לטהרה״, דערצו נאָך אַלס גרויסער צדיק, שטאַרק מפורסם מיט זיינע מידות און זיין אויסערגעווייניגלעכער צדקה.

די יידן האָבן אים שפּעטער אויסגעקליבן צו זיין דער יורש־עצר פון זיין זיידן, דעם טשערקאַסער רבין זי״ל, און גאָר גיך האָט זיך זיין רום פֿאַרשפּרייט איבער גאַנץ אוקראַינע, אַלס איינער פון די גרעסטע רביס. דעם אמת געזאָגט, האָבן אַנדערע חסידים לכתחילה געקוקט אויף אים אַביסל מאָדנע. די פּוילישע חסידים האָבן פֿאַרהייליקט זייערע רביס, ניט אַזוי ווייט צוליב זייער לומדות אָדער גאונות, ווי צוליב זייערע מעשים־טובים און זייער קדושה. זיי פלעגן פֿראַוועון מופתים און גלויביקע חסידים פלעגן יעדן מופת אָננעמען ווי אַ נס מן־השמים. בנוגע ר׳ מרדכי־בערעלען, פלעגן די חסידים זאָגן, אַז ער איז טאַקע אַ גאון, אַ גרויסער מענטש און אַ שיינער ייד, אָבער אַ רבי דאַרף גאָר ניט זיין קיין איבער־ריקער למדן: עס איז גענוג, ווען ער טוט אויף וואונדער. אָבער איינמאָל, זוען דער טשערקאַסער רבי (וואָס איז געווען איינער פון די גערעטענע זין פון הייליקן טשערנאָבילער מגיד, ר׳ מאָטעלע), און איז געווען פֿאַרהייליקט ביי יידן — האָט אין סאָמע ערב יום־כּפּור אַ זאָג געטאָן צו זיין וויב, די רביצין, וועלכע איז דעמאָלט ניט געזונט געווען — „גיב אַ פּדיון מיין אייניקל, ר׳ מרדכי־בערעלען״, האָבן שוין יידן תופס געווען, אַז זיין הייליקייט איז ניט סתם אַזוי פשוט... די נייעס האָט זיך באַלד פֿאַרשפּרייט, ווי אַ פּייל אויסן בויגן און געמאַכט אַ גרויסן רושם אין דער חסידישער וועלט; זיין נאָמען איז גיך באַרימט געוואָרן און זיין שם האָט אָנגעהויבן צו שטייגן אַלץ מער און מער. באַזונדער מפורסם איז ער געוואָרן אין די מקומות, וואָס זענען געווען באַוואוינט פון חבדער חסידים.

עס איז געווען אַ גרויסער אונטערשיד אין דער מאָראַלישער אויפֿפֿאַסונג צווישן

די פּוילישע רביס, וואָס זענען געווען די תלמידים פון בעל־שם־טוב און צווישן די חבדישע רביס, וואָס קומען אַרויס פון אַלטן רב, דעם בעל־התניא — ר׳ זלמן שניאור מלאַדי, און וואָס זענען אָנהענגער פון בעל־שם־טובס שיטה:

די פּוילישע רביס האָבן אַרויסגענומען פון בעל־שם־טוב די גרויסע דעמאָקראַטיזאַציע פון יידישן גייסט, ד. ה. אַז זיין אָ גוטער ייד קען מען, אויב אפילו מען איז ניט קיין איבעריקער למדן און מען איז דווקא ניט עוסק יומם ולילה בתורה; אַז דינען דעם רבונו־של־עולם קען מען פונקט אַזוי גוט בלב ונפש, ניט נאָר מיטן מוח, נאָר אויך מיטן האַרץ, מיט דער נשמה, מיט מעשים־טובים, מיט צדקה, מיט תפילה, אהבת־ישראל און מסירת־נפש פאַר יידישקייט. זייענדיק אַליין גרויסע צדיקים, אַדורכגעדרונגען מיט קדושה און מעשים־טובים, האָבן זיי אידעאיש משפּיע געווען זייערע חסידים, וועלכע זענען געפאָרן צו זייערע רביס, ניט בלויז צו זוכן תורה ועבודה, נאָר אויך זיך מקדש צו זיין, אַזוי ווי זייערע גוטע יידן, למעשים טובים. די חסידים האָבן געוואָלט, אַז זייערע רביס זאָלן זיך מיען פאַר זייערטוועגן פאַרן רבונו־של־עולם — וועגן קינדער־האָבן, געזונט, פרנסה, און בכלל האָבן זיי געגלויבט, אַז דער רבי קען זיי אַרויסשלעפּן פון אַלע צרות. און דערפאַר האָבן זיי געגעבן דעם רבין אָ פּדיון, אָ צעטל, וואו זיי האָבן אויסגעדריקט זייערע באַדערפענישן, זייענדיק זיכער, אַז דער רבי וועט אויספּועלן פאַר זיי אַלע זייערע בקשות, ווי למשל — אָ רפואה שלימה פאַר אָ חולה־מסוכן, אָן עקרה זאָל געבענטשט ווערן מיט אַ בן־זכר, ער זאָל מציל זיין פון גויאישע הענט — פון סאָלדאַטן, פון אָ מסירה א. א. וו.

דער דאָזיקער צושטאַנד האָט געבראַכט דערצו, אַז ניט נאָר די חסידים פלעגן פאָרן צום רבין, נאָר אויך זייערע ווייבער, כדי אויסצופועלן אָ ברכה אויף אַלץ וואָס זיי בעטן ביים הייליקן רבין.

וועגן דער קדושה פון די רביס האָבן זיך אַלץ מער פאַרשפּרייט צאָלרייכע לעגענדעס, איינע פאַנטאַסטישער פון דער אַנדערער, וואָס האָבן צוגעצויגן גרויסע פאָלקס־מאַסן, אַזוי אַז ווען עס פלעגט זיך מאַכן, אַז אַ רבי האָט אונטערגענומען אָ נסיעה, פלעגט ער ממש באַלאַגערט ווערן פון גרויסע מאַסן מענטשן.

און הגם די חבדישע חסידים האָבן געהאַלטן פון דער זעלבער שיטה פון בעל־שם־טוב, אַז דעם רבונו־של־עולם קען מען דינען ניט נאָר מיטן מוח, נאָר אויך בלב ובנפש — האָט זיך דאָך זייער פירונג אונטערגעשיידט פון די מנהגים פון די פּוילישע רביס, וואָס זיי האָבן קיין מופתים ניט געפּראַווען, האָבן קיין ווייבער ניט אויפגענומען, און אויב זיי פלעגן נעמען אָ פּדיון, איז דאָס געווען אויף „תיקון־הנפש". זיי פלעגן דערציבער ניט אַרומפאָרן איבער דער וועלט, נאָר געזעסן בייַ זיך און געזאָגט חסידות פאַר זייערע הייסע אָנהענגער.

די אייניקלעך פון ר׳ זלמן שניאור מלאַדי האָבן געהאַלטן, אַז צו דינען דעם רבונו־של־עולם, דאַרף מען ספּעציעל ניט זיין קיין גרויסער למדן, אָ פּשוטער ייד פון פראָסטן שטאָנד, אויב ער דאַוונט מיט האַרץ, ניט פאַרשטייענדיק אפילו דעם פּירוש־המלים, וועלט זיין תפילה אָנגענומען בייַם רבונו־של־עולם, צוגלייך מיט דער תפילה פון אָ מתנגד, וואָס איז אָ למדן און פאַרשטייט דעם פּירוש־המלים. פונדעסטוועגן האָבן די חבדער רביס אָפּגעגעבן אָ סך אויף קדושה, און מיט זייער

זאָגן חסידות האָבן זיי אַ סך גורם געווען צו פאָפולאַריזירן און דעמאָקראַטיזירן די קבלה.

זיי פלעגן פאַר די חסידים אַ סך דערציילן וועגן צדיקים און זייערע נפלאות און הידושים; זיי האָבן באַוויזן, אַז מען דאַרף דאַוונען, דבקה'נען זיך דערבייַ, צו־נויפבינדן זיך מיט גאָט מיט אַן אמתן וואַרעמען ניגון, וואָס קומט פון השתפכות־הנפש, און ניט וויסנדיק די באַדייטונג פון איר, אָבער פאַרשטייענדיק די גרויסקייט פון דער יידישער עבודה מיט לערנען חסידות.

צו די ליובאַוויטשער קינדער — חבדישע גוטע יידן — זענען אַלזאָ געפאָרן חסידים בלויז אויף צו הערן חסידות און צו דאַוונען צוזאַמען מיטן רבין, אָבער ווי געזאָגט — קיין מופתים האָבן זיי פון זייערע רביס ניט געפאָדערט.

אָבער, אין דער גאַנצער געגנט, וואָס איז געווען אונטער דער השפעה פון חב"ד, זענען ניט אַלע יידן געווען מוכשר צו תורה און תפילה שבלב. די ברייטע מאַסן האָבן זיך געניטיקט אין רביס, וואָס זאָלן באַווייזן מופתים און אַנטקעגנקומען אַזוי אַרום זייערע טאָג־טעגלעכע גשמיותדיקע באַדערפענישן. זייער נאַאיוועד גלויבן אין רבישע נסים האָט זיי געשטויסן צו זוכן וואונדער ביי די גוטע יידן, און אָט אין אַזאַ מין אַטמאָספער איז אויסגעקומען דעם גאַרנאָסטאַיפאָלער רבין צו פאַר־שפרייטן זיין השפעה איבער די חבדישע געגנטן, וואו די פאָלקס־מאַסן האָבן גע־לעכצט נאָך הייליקע מופתים.

ר' מרדכי־בערעלע, דער גרויסער גאון און גרויסער קדוש, האָט זיך דערוואָרבן אַ געוואַלטיקן שם מיט זיין פאַרשפרייטן אי תורה שבלב, אי תורה בממש. זיין דער־פאָלג האָט ווייט איבערגעשטיגן די געגנט. די לעגענדעס און מעשיות וועגן זיינע וואונדערלעכע מופתים און מעשים־טובים האָבן זיך אַזוי באַרימט געמאַכט אין דער־חסידישער וועלט, אַז וואו נאָר ער פלעגט זיך באַוויזן, פלעגן אים באַלאַגערן טויזנטער מענטשן, וואָס זענען געקומען צו אים זוכן אַ לייזונג צו זייערע צרות און לייד, גלויבנדיק דערבייַ, אַז מיט זיין קדושה און זיין תפילה וועט ער ברענגען די אמתע ישועה.

און פלעגט נאָר ר' מרדכי־בערעלע ערגעץ אַנקומען, ווי למשל: אין טשערני־גאָוו, זענען שוין גרויסע המונים מענטשן געשטאַנען ביי די טירן. מיטן בלויזן שטיין ביי זיין טיש, פלעגן יידן זיך שוין דערפילן געלייטערט אין זייערע נשמות און אַז ער פלעגט אָנהויבן זאָגן חסידות, פלעגן זיי באַצויבערטע, שלינגען יעדעס וואָרט, פאַרגעסנדיק אויף וועלכער וועלט זיי זענען.

איבערהויפט האָט מען זיך אָנדערציילט וואונדער וועגן זיינע אייגנאַרטיקע אופנים פון געבן צדקה.

אַלע יידן פלעגן אים טראָגן געלט, און תמיד פלעגט אויף זיין טיש זיין פול אָנגעוואָרפן מיט פדיונות. אָבער ניט בלויז די געבערס פלעגן קומען צו אים, נאָר אויך די נעמערס: אויב אַ ייד, אַ נויטבאַדערפטיקער, פלעגט קומען צו אים און אים דערציילן, אַז ער דאַרף חתונה מאַכן אַ טאָכטער, נאָר פאַרמאָגט ניט קיין גראָשן אויף די הוצאות — פלעגט ער שוין ליידיק פון רבין ניט אַוועקגיין. דער רבי פלעגט אים אָנפאָקן די קעשענעס מיט גאַנצע זשמעניעס געלט, און געגעבן האָט

ער אָן אַ חשבון, אויף אַזוי ווייט, אַז אַ סך מאָל פלעגט אים אַליין אויספעלן געלט אויף אַ בילעט צו פאָרן אין אַ שכנותדיקער שטאָט.

ר׳ מרדכי־בערעלע געהערט — אָן ספק — צו די גרעסטע רביס, וועלכע זענען אַמאָל פאַרהייליקט געוואָרן ביי יידן.

רעדנדיק וועגן גאָרנאָסטאַיפּאָלער צדיק, מוז איך דאָ דערמאָנען אַ געשעעניש, וועלכעס איך אַליין האָב בייגעוואוינט אַלס פערזענלעכער עדות:

איינמאָל, איז געקומען צו אים אַ ייד אַ מלמד, און דערציילט אַז ער האָט אין עלטערע בתולה חתונה צו מאַכן, פאַר וועלכער ער האָט שוין באַקומען אַ חתן, אָבער ל״ע האָט ער ניט, ניט נאָר אויפן נדן, נאָר אפילו ניט אויף די מינדסטע חתונה־הוצאות. און ער האָט געבעטן דעם רבין, אפשר קען ער אים מיט עפעס העלפן. צום שלים־מזל האָט דער רבי פונקט דעמאָלט אַליין אויך ניט פאַרמאָגט קיין קאָפּיקע זיין אייגנס, האָט ער געהייסן דעם ייד קומען צו זיך 5 אַ זייגער פאַרטאָגט. ער האָט אויסגענוצט די געלעגנהייט, וואָס די רביצין איז געשלאָפן און האָט דעמ יידן אַוועקגעגעבן זיינע אייגענע קאַנדעלאָברעס מיטן פסחדיקן זילבערוואָרג, צו פאַרזעצן אין לאָמבאַרד, בכדי פאַר דעם באַקומענעם געלט חתונה צו מאַכן דר טאָכטער.

עס איז מיר פונקט אויסגעקומען צו זיין ביים רבין יענעם ערב־פסח און בייצו־ווינען דעם טומל, וואָס די רביצין — וועלכע איז אגב געווען אַ גרויסע כעסנטע — האָט אויפגעהויבן אין שייכות מיטן פאַרשוואונדן פון שטוב פונעם פסחדיקן זילבער. זי איז אַרויס מיט אַוועלכע קולות, אַז די שטוב־מענטשן האָבן זיך ממש מיט אַן אמת איבערגעשראָקן.

ווי גרויס דעם רבינס פרעסטיזש זאָל ניט האָבן געווען, און ווי געשעצט און רעספעקטירט ער זאָל ניט האָבן געווען ביי זיינע קינדער — האָט ער זיך פונדעסט־ווענען אויך דערפילט אַביסל דערשראָקן פון אירע געשרייען.

„דו האָסט ניט קיין חרפה און בושה״ — האָט זי געוואָלדעוועט — „ווייל ווער דען האָט עס געקענט טאָן, אַז ניט דו? — צוצונעמען ביי מיר דאָס גאָנצע פסח־דיקע זילבער און עס אַוועקגעבן אַ ייד אַ קבצן צו פאַרזעצן?... צי בין איך דען ניט אַזאַ קבצנטע ווי יענער?״ — און זי האָט אָנגעהויבן שטאַרק צו ווייגען.

האָט זיך ר׳ מרדכי־בערעלע אויפגעהויבן און געזאָגט בזה הלשון:

„איך פאַרשטיי דיך ניט: ווען דו זאָלסט זיין אַ פראָסטע יידישע טאָכטער, וואָלט דיר די זאַך געווען פאַרשטענדלעך, אַז ווען אַן אָרימער ייד דאַרף התונה מאַכן זיין טאָכטער, האָב איך געגנבעט ביי דיר דאָס פסחדיקע זילבער. נו, און דיין טאָטע, דער הייליקער ר׳ חיים צאַנזור? איז ער דען ניט געווען אַזאַ גנב ווי איך? האָט ער דען ניט צוגענומען ביי דיין מאַמען אַלע זאַכן און פאַרטיילט זיי צו קבצנים און אָפּגעגעבן פאַר הכנסת־כלה?

„טאָ וואָס־זשע בייזערסטו זיך, אַז מיר זענען דאָך פון זעלבן יחוס, דער שווער מיטן איידעם? !...״

ווען זי האָט דערהערט דעם נאָמען פון איר הייליקן פאָטער דערמאָנען ביי אַזאַ געלעגנהייט, איז זי שטיל געוואָרן. די דאָזיקע געשיכטע האָט זיך אָבער גלייך

פּאַרשפּרייט צווישן די חסידים, זענען זיי באַלד געלאָפן אין לאָמבאַרד, אַרויסגע־נומען דאָס זילבער און עס צוריקגעבראַכט דער רביצין.

אָט צו דעם באַרימטן ר׳ מרדכי־בערעלען איז געקומען זיין גבאי אָנזאָגן, אַז איך וויל אים זען. האָט ער גלייך אָפּגעשטעלט דאָס אָננעמען די חסידים און באַ־פוילן מיך אַריינצופירן.

די פּאַראַכאָדנע געזעלשאַפט האָט אים געהאַט אָפּגעגעבן דעם גרויסן זאַל פון ערשטן קלאַס. איך האָב אים דעמאָלט געזען צום ערשטן מאָל. ער איז געווען ניט פון הויכן וואוקס, אַ מאָגערער, מיט אַ קליין בערדל. ער האָט פּאַרמאָגט שוואַרצע, שאַרפּע דורכדרינגלעכע אויגן און דאָס פּנים זיינס האָט אויסגעזען זייער פּאַר־דבקה׳ט. אַז ער האָט אויפגעהויבן אויף עמיצן זיינע אויגן, פלעגט ער יענעם גלייך מכניע זיין צו זיך. יענעם פלעגט בשעת־מעשה באַהערשן דאָס געפיל, אַז ער שטייט דאָ פּאַר אַ גדול בישראל.

בשעת איך בין אַריינגעקומען, איז דער רבי געזעסן ביי אַ טיש, אויף וועלכן עס איז געשטאַנען אַ סאַמאָוואַר און דער גבאי האָט אים דערלאַנגט טיי. דער רבי האָט מיך זייער פריינטלעך מקבל־פּנים געווען. ער האָט מיך אַוועקגעזעצט נעבן זיך און מיר געהייסן דערלאַנגען טיי. דאָס האָט מיך שטאַרק איבערראַשט. און אַז וועג ער האָט מיר צוגערוקט די טיי, האָט ער מיר גלייך אַריינגעלייגט צוקער און אויסגעמישט.

דאַן האָט ער אָנגעהויבן מיט מיר שמועסן וועגן לערנען. אַזוי ווי ער איז געווען אַ גרויסער גאון און איך — נאָך בסך־הכל אַ יונגער בחורל — האָב איך געגלויבט אויף זיך די דרייסטקייט צו רעדן וועגן אַזעלכע זאַכן, אין וועלכע איך האָב געהאַט אַ ידיעה.

איך געדענק, אַז אונזער שמועס האָט זיך געפירט וועגן מאַשין־מצות, צו וועלכע די רבנים האָבן געהאַט דעמאָלט אַ נעגאַטיווע באַציאונג. איך האָב פּאַרבראַכט ביי אים גאַנצע צוויי שעה צייט און בין געווען שטאַרק באַגייסטערט פון אונזער שמועס. די גאַנצע צייט האָב איך ניט אַרויסגעלאָזט די איניציאַטיוו פון מיינע הענט און זיך באַמיט דעם שמועס צו מאַכן וואָס מער לעבעדיקער און אינטערעסאַנטער. איך האָב דערביי געפילט אַ גרויסן נחת־רוח, סיי פונעם געשפּרעך, און סיי דערפון, וואָס דער רבי האָט מיך אַזוי מקרב געווען.

ביים אַוועקגיין, האָט ער מיר געזאָגט: „זאָלסט אָפּגעבן אַ גרוס דעם מחותן, דעם רעטשיצער רבין און דיין פּאָטער, דעם ריעפּקער רב״ — און ער האָט פּאַר־ענדיקט מיט אַ פּריינטלעכן „להתראות״.

אַזוי ווי אַ פּאַרכישופּטער, בין איך אַרויס פון רבינס חדר, טיף באַגייסטערט פון דעם חזות־קודש. וועג איך בין אַרויס אויפן דעק, האָבן די יידן, וועלכע האָבן אויף מיר פריער געקוקט מיט אַ ניט־פּאַרבאַהאַלטענעם ביטול — איצט אינגאַנצן געביטן זייער באַציאונג צו מיר. זיי האָבן געמוען קוקן אויף מיר מיט גרויס דרך־ארץ, געמישט מיט באַוואונדערונג, ווי אַזוי קען עס דען מעגלעך זיין, אַז אַזאַ יונגער שנעק זאָל האָבן די זכיה אָפּצוזיצן ביים רבין אַזוי לאַנג?!...

צום גליק, איז דער פּאַראַכאַד צוגעקומען צו רעטשיצע און איך בין אַרויס־געשטיגן.

אין אַ חודש אַרום, איז געקומען דער הויפט־גבאי (אויך אַ ר׳ מאָטעלע) פון גאָרנאָסטאַיפּאָלער רבין, מיט אַ פּאָרשלאָג צו מיינע עלטערן, אַז דער רבי זויל מיך מזווג זיין מיט זיין אייניקל, דעם טשערקאָסער רבס טאָכטער — אויך אַ שני־אורסאָן.

מיינע עלטערן זענען געווען שטאַרק צופרידן פון דער בשורה, אַז דער גאָרנאָ־סטאַיפּאָלער אַליין האָט באַווילליקט אויסצוקלויבן זייער יצחקן פּאַר דעם טשערקאַ־סערס טאָכטער, וועלכע איז ביי אים די באַליבטסטע פון אַלע זיינע אייניקלעך. און ניט פרעגנדיק ביי מיר קיין מיינונג, האָבן זיי ביי זיך אָפּגעשטימט:

„אַ בחור פון 17 יאָר, האָט נאָך קיין כלה ניט — איז שוין אַ האַלב־פּאַר־עסענער, און אַזאַ גליק, ראוי צו זיין, אַז דער גאָרנאָסטאַיפּאָלער, זאָל לעבן, אַליין — דער גרויסער גאון און באַרימטער צדיק, זאָל אים אויסקלויבן פּאַר אַ חתן, איז דאָס באמת אַ זכות מן השמים. אויף כּפּרות דאַרפן מיר די גרויסע נדנס, וואָט די שדכנים רייסן אונז אָפּ מיט זיי די טירן".

אַזוי אַרום איז דעצידירט געוואָרן מיין גורל, הגם מען האָט בכלל ניט גע־פונען פּאַר צוועקמעסיק מיך וועגן דעם צו אינפאָרמירן.

קאַפּיטל ח׳.

אַ יידישע חתונה

1.

ר׳ מאַטעלעס שליחות. — תנאים אַן חתן־כלה און אַן מחותנים. — מיין פּרעסטיזש שטייגט. — די ערשטע שטראַמען פון ציוניזם. משכילים לייגן איין וועלטן אוו „שמדן" מיך אָפּ. — איך ווער אַ „רעוואָלוציאָנער".

די מיסיע פון ר׳ מאַטעלען. וועלכער איז געווען הויפּט־גבאי ביים גאַרנאַסטאַי־פּאַלער רבין — איז באַשטאַנען אין מאַכן נסיעות לטובת דעם רבינס וועגן אוו אויס־צופירן פּאַר אים פּאַרשידענע שליחותן. ער פלעגט תמיד אונטערקרעכצן אוו יידן האָבן אויסגעפונען, אַז ער האָט נעבעך אַ צעבראָכן האַרץ; זיי פלעגן זאָגן, אַז זיין קרעכצן מוז דערגרייכן וואו מען דאַרף אוו ברענגען מיט זיך אַ ישועה.

ווי נאָר ר׳ מאַטעלע פלעגט זיך באַווייזן אין שול, האָבן אים גלייך אַרומגע־רינגלט מחנות חסידים, דורשטיקע אויסצוהערן זיינע וואונדערלעכע מעשיות, וועלכע ער פלעגט שיטן, ווי פון אַרבל. ער פלעגט מיט זיי נעמען אַ גלעזעלע אויף אַ לחיים פּאַר „תיקון־הנשמה" אוו אַ שטיקעלע לעקעך צום פּאַרבייסן, ניט אויפהערנדיק בשעת־מעשה צו דערציילן זיינע מופתים. ער איז געווען אַ וואונדערלעכער דער־ציילער אוו אַ מייסטער אויף צו פּאַראינטערעסירן די צוהערער. מיט זיינע מעשיות וועגן צדיקים אוו גוטע יידן פלעגט ער באַצויבערן די אוידיטאָריע אוו מיט זיינע שילדערונגען האָט ער אויף זיי אָנגעווארפן אַן אמתן פּחד. די גרעסטע התפעלות אוו די גרעסטע פּאַרוגג פלעגט ער אָבער אַרויסרופן צום גאַרנאַסטאַיפּאַלער רבין, אַ דאַנק זיינע דערציילונגען וועגן זיינע וואונדערלעכע מופתים, אוו לסוף איז דער אינטערעס פון די צוהערער אזוי געוואַקסן, אַז זיי האָבן תיכף באַשלאָסן צו פּאַרן צום גאַרנאַסטאַיפּאַלער אוו צו ווערן זיינע הייסע חסידים.

אין שייכות מיט זיין שליחות, האָט ער געזאָגט צו מיינע עלטערן, אַז דאָס מאָל איז ער געקומען אין שליחות פון רבין אַליין, מחמת ער וויל זייער זון אַלס חתן פּאַר זיין איניקל, דעם טשערקאַסער רבס טאָכטער.

די ידיעה, אַז זייער יצחקל איז געפעלן געוואָרן דעם באַרימטן גאון, האָט אַרויסגערופן ביי מיינע עלטערן אַ שטאַרקע צופרידנקייט. די שדכנים, וואָס האָבן געהאַט פּאַר מיר צאָלרייכע שידוכים, האָבן זיי געפּרואווט אָפּרעדן פון אָט דעם שריט, טענה׳נענדיק אַז עס איז אַן עבירה אַדורכצולאָזן אַזעלכע גבירישע נדנים, וועלכע זיי לייגן פּאַר, און זיך משדך זיין מיט קבצנישע רבים, אָבער ר׳ מאַטעלעס כוח־הדיבור האָט מנצח געווען אַלע אָפּאָזיציעס. במשך פון אַ גאַנצער וואָך, האָט ער ניט אויפגעהערט אַרייננצורעדן אין מיינע עלטערן און צום סוף איז באַשלאָסן געוואָרן, אַז מיין מוטער זאָל פּאַרן אַנקוקן די כלה.

די כלה איז מיין מוטער זייער געפעלן געווארן און מען האָט באַלד אָפּגע־
שמועסט די תנאים.

צו אָט דער געשעעניש האָט מען מיך אַליין זייער וויניק משתף געווען. מען האָט מיר בלויז געזאָגט, אַז איך זאָל זיך פאַרלאָזן אויף מיינע עלטערן, וויל זיי וויסן בעסער מיך צו פאַרזאָרגן, ווי איך אַליין.

די תנאים זענען פאָרגעקומען ביים גאָרנאָסטאַיפּאָלער רבין; ניט דער חתן ניט די כלה און אויך ניט די מחותנים זענען געווען דערבי. דער באָפולמעכטיקטער פון דער כלהס צד איז געווען דער גאָרנאָסטאַיפּאָלער אַליין, און מיין פאָטער — פון זיין זייט — האָט געשיקט זיינעם א נאָענטן פריינט און גרויסן חסיד, ר׳ חאַטשע אַלעקסאַנדראָוו, וועלכער איז געווען זייער אָנגעזען אין שטעטל און געשפילט דאָרט א גרויסע ראָלע. ער האָט פאַרמאָגט אַן אָפּטאָוו געשעפט און יידן האָבן זיך מיט אים שטאַרק געראַטן. עס איז נאַטירלעך פאַר אים געווען א גרויסער כבוד, צוואַ־
מען מיטן הייליקן גאָרנאָסטאַיפּאָלער צו זיין די פאַרשטייער פון ביידע צדדים, וואָס שרייבן אונטער די תנאים.

פונדעסטוועגן, האָט מיך דער גאָרנאָסטאַיפּאָלער איינגעלאָדן צו זיך אויף טומות. אויך די כלה איז דאָרטן געווען און — אויף אַזא אופן — האָבן מיר זיך צום ערשטן מאָל געזען.

מען קען זיך לייכט פאָרשטעלן, ווי וויים מיין פרעסטיזש האָט אָנגעהויבן שטייגן. נאָכדעם ווי כ׳בין געוואָרן א גאָרנאָסטאַיפּאָלער חתן. דאָסמאָל פלעגט שוין צו מיין זאָגן חסידות אויך קומען דער סאַמאָראָדנע ר׳ אבא בער דער שוחט, צוליב וועלכן איך האָב זיך אַמאָל געהאַט עקריגט מיט מיין ברודער, פישלען.

אָבער דאָ איז פאַרגעקומען א געשעעניש, וואָס האָט אַרויסגערופן א גאַנצע איבערקערעניש אין מיין גייסטיקן מהות, און ניט וויניקער — אין מיין פריוואָטן לעבן:

ביי אונז אין שטעטל האָט געוואוינט א ייד, חנן דער סטאָליער, וועלכער האָט געהאַט א זון אין מיין עלטער. מיר זענען געווען חברים און פלעגן לערנען צוזאַמען.

מיט איינמאָל, האָט זיין פאָטער אים אַוועקגעשיקט קיין קיעוו, כדי ער זאָל זיך דאָרטן פאַרפולקאָמענען אין זיין פאַך, אַלס מאָדערנער סטאָליער. דער בחור האָט לערנענדיק סטאָלעריי — אָנגעהויבן לייענען אַזעלכע זאכן, וואָס האָבן מיט סטאָלעריי געהאַט א קנאַפּן שייכות. אַזוי ווייט, אַז ער איז ל״ע געוואָרן א.... ציוניסט.

אין דער דעמאָלטיקער עפּאָכע האָט דער ציוניזם ממש רעוואָלוציאָניזירט די יידישע וועלט. און אָט איז איינער פון די „רעוואָלוציאָנערן״ געקומען צו גאַסט צו מיין פאָטער

איינמאָל אין א שבת, נאָך מיין דרשה — איז מיין חבר אַרויף אויף דעם באַלעמער און געזומען מיט פייער רעדן וועגן ציוניזם. ער האָט אַגיטירט, אַז יידן מוזן האָבן אַן אייגענע מדינה און אַן אייגענע היים.

ער איז געווען א פאָלקסטימלעכער רעדנער און האָט געמאַכט א שטאַרקן איינדרוק מיט זיין פראַפאַגאַנדע. איך מוז מודה זיין, אַז אויך איך בין ניט וויניקער באַאיינפלוסט געוואָרן פון זיינע ווערטער.

פון דעמאָלט אָן, האָט ער אָנגעהויבן ברענגען ביכער, וועלכע איך האָב אָנגע־

הויבן אויפמערקזאַם צו לייענען. ער האָט מיר אויך שפּעטער איבערגעשיקט ביכער פון סמאָלענסקי, מאַפּו א. א. וו. און איך האָב, ווי דער שטייגער, זיי אָנגעהויבן שילינגען מיט התמדה. אַזוי ווי אין ריעפקע זענען קיין ביכער ניט געווען בנמצא, בין איך געפֿאָרן קיין טשערניגאָוו, כדי איינצוהאַנדלען מיר וואָס מער לייען־מאַטעריאַל. אין די קרייזן פון די דאָרטיקע משכילים האָט מען מיך גערן גענומען שטאָפּן מיט ציוניסטישער ליטעראַטור, מחמת זיי האָבן געוואָלט „מגייר זיין אַן אָרטאָדאָקס פֿאַר אַ משכיל". ביי די חסידים האָט דאָס געהייסן פּשוט „אָפּשמד'ן". און דאָ הויבט זיך אָן אַ נייע תקופה אין מיין שפּעטערדיקן לעבן.

אַ יידישע חתונה

2.

על פרשת־דרכים. — נייע וועלט — נייע אַספּיראַציעס. — גייסטיקע מעטאַמאָר־פאָזע. — דער ענדגילטיקער באַשלוס. — אַדורכגעפאַלענע קאָנספּיראַציע. — די שפּראַך פון האַרץ. — וויכוח צווישן טאַטע און זון. — דער שכל איז גובר.

עס הויבט זיך אָן ביי מיר אַ נייער פּעריאָד. אויסערלעך קען זיך אויסדוכטן, אַז עס האָט זיך ביי מיר גאָרניט געענדערט: צוגלייך ווי פריער, לערן איך כסדר מיט גרויס התמדה, גמרא, שולחן־ערוך, פוסקים, חסידות, אָבער שטילערהייט געם איך זיך צום לייענען „טריפה־פסול“... אַ סך האָט מיר געהאָלפן דערין חנן דעם סטאָליערס זונדל, וועלכער האָט פריער געהייסן בערעלע און איז מיטאַמאָל געוואָרן אַ גאַנצער „באָריס“. ער פלעגט מיר באַהאַלטענערהייט אונטערשטופן קליינע בראָ־שורקעס פון ציוניסטישער פראָפאַגאַנדע, ווי אויך ליטעראַטור פון יהודה ליב גורדון, סמאָלענסקי, מאַפו א. א. וו. און אַז איך האָב מיך אַרייngעלאָזט דערין, בין איך אַזוי באַהערשט געוואָרן, אַז כ'האָב געזוכט מיטלען, ווי אַזוי צו שלינגען די ביכלעך, וועג אַלע שטוביקע זענען שוין געשלאָפן. אָדער מיר פלעגן זיך כאָר־קלייבן גאָר דאָרט, וואו יידן זאָגן, אַז דער „קייסער גייט צו פוס (בית־הכסא) און געלייענט, וויפיל עס האָט זיך נאָר געלאָזט.

דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן, האָט זיך פאָר מיר אַנטפלעקט אַ נייע שייך־קייט אין דער לשון־קודשדיקער שפּראַך — אַ שיינקייט, וואָס ליגט ניט בלויז אין לומדות און אין די חסידישע ספּרים, נאָר דעקט אויף נייע אַספּעקטן פון יידישן לעבן, פון קאַמף פאַר אידייען, פון ליבע און עטיק; פאַר מיינע אויגן האָט זיך געעפנט אַ נייע וועלט. עס האָבן זיך צעברויזט נייע שטראָמען און מיר אַנטדעקט נייע סודות, וועגן וועלכע איך האָב פריער קיין אַנונג ניט געהאַט. ממילא איז פאַר־שטענדלעך, אַז שמעון מיכל ספּיוואַקאָווסקי האָט געטאָן אַלץ וואָס מעגלעך, כדי מיך וואָס מער צו באַזאָרגן מיט דער „קאָנטראַבאַנדע“־ליטעראַטור און אַזוי אַרום, וואָס מער מיך אַרויינצושטופן אין דער סיטרא־אחרא. און זעענדיק וואָס פאַר אַ גע־האָרכזאַמער תלמיד איך בין, האָט ער געהאַט פון מיר גרויס נחת, מחמת איך גיי אַלץ וויייטער „בדרך־הישר“...

אַזוי ווי ריעפקע איז געווען אינגאַנצן דרייסיק וויאָרסט פון טשערניגאָוו, פלעגט איך שוין מיטן דיליזשאַנס צופאָרן אַהין, אָפּיציעל האָט עס געהייסן, אַז איך פאָר זיך זען מיט חסידישע יידן. דאָרטן האָט זיך געפונען דער באַרימטער רב, ר' הירשל חן, וואָס האָט זיך געריכט פאַר איינעם פון די מפורסמסטע רבנים פון דער גאַנצער חבדישער סביבה. דאָרטן איז אויך געווען איינער פון מיין פאַטערס חסידים, אַ גרויסער ירא־שמים און אַ בעל־הביתישער יידי, מיטן נאָמען נחמן ראַבקע. ער האָט געהאַט אַן אכסניא, אַ האָטעל אַזעלכן צו יענע צייטן, און צו אים בין איך דאָט טאַקע יעדעס מאָל פאָרפאָרן. ער האָט געהאַט דריי זין סטודענטן, און אַלע ר"ל

פֿאַרבראַכט ציוניסטן. פון גירסא דינקותא האָבן זיי נאָך געדענקט גמרא, עין־יעקב, געוואָקסן אין אַ טראַדיציאָנעלער יידישער שטוב ביי אַ פּאָטער אַ למדן, אַבער אָזוי ווי זיי זענען אַלע געווען סטודענטן, האָבן זיי מיך אויך געזוכט אַריינצוציען אין די נייע שטראָמונגען, באַקענען מיך מיט די אידעאָלן פון ציוניזם. האָבן זיי מיך דעריבער געשטאָפּט מיט ביכער, וויפיל נאָר זיי האָבן געקענט. זיי האָבן מיך באַקענט מיט איינעם אַ באַוואוסטן משכיל און אַ גרויסן יידישן אינטעליגענט מיטן נאָמען פראַדקין, וועלכער האָט געהאַט אַ גרויס אָפּטאָוו געשעפט פון טאַבאַק, דער דאָזיקער פראַדקין איז געווען זייער רייך, ניט באַדאַרפט אַ סך אַרבעטן, האָט ער זיך מיט לייב און לעבן אַריינגעלאָזט אין דער ציוניסטישער טעטיקייט. זיין שטוב איז תמיד פול געווען מיט מענטשן, וואָס האָבן געקענט קענען דער אָרטאָדאָקסיע, קענען דער רעאַקציע, צוגלייך מיט די פּינאָנרן פון דער נייער אידעע. פראַדקינס שטוב איז געווען דער צענטער פון דיסקוסיעס, מיינונגס־אויסטוישן און פראָפּאַגאַנדע לטובת דעם ציוניזם. אין די חסידישע קרייזן, איז אָט די ציוניסטישע נעסט באַקאַנט געווען אונטערן צונאָמען: „דער מושב־לצים". ווען עס פלעגט זיך דערהערן די „התקוה", מיט וועלכער די ציוניסטן פלעגן פאַרענדיקן זייערע צייַטאַמענקונפטן, האָבן די חסידים געזאָגט: „זיי פרעפלען שוין"... (אַזוי ווי מען פלעגט זאָגן אויף גלחים, להבדיל).

אויף מיר האָט פראַדקין געמאַכט אַ געוואַלטיקן איינדרוק. איך האָב אין אים געזען די פאַרקערפערונג פון אַלע מעלות: אַ גרויסער משכיל, אַ פייערדיקער רעדנער, אַן אָפענער קאָפּ. מיר האָט זיך בשעת־מעשה אויסגעוויזן, אַז פערל שיטן זיך ממש פון זיין מויל.

נייע האָריזאָנטן האָבן זיך פאַר מיר מיטאַמאָל צעעפנט. מיין שמאָל באַגרענעצטע וועלטל פון בלויז חסידות האָט זיך פלוצלינג אויסגעבריטערט צו כישופדיקע פראָפּאָרציעס. פראַדקין האָט אין מיר געפונען אַ דאַנקבאַרן אָנהענגער פון זיין פראָפּאַגאַנדע. ער האָט געהאַלטן פאַר אַ גרויסע מצוה, מיך — אַ רבניש קינד — וואָס זאָגט אַליין דרשות אַוועקצורייסן פון דער אַלטמאָדישער וועלט און אַרויסצופירן אויף נייע, אומבאַקאַנטע פאַר מיר — שליאַכן. דערצו בין איך נאָך געווען אַ מלא וגדוש, און יונג, פול מיט ברען און התלהבות. האָט ער געהאַלטן פאַר אַ הייליקן חוב אין מיר אַריינצופלאָנצן די נייע השכלה־שטימונגען, די חיבת־ציון־אידעאַלן א. א. וו.

ווי נאָר איך פלעג זיך באַווייזן אין טשערניגאָוו, פלעגט ער מיך שוין ניט אָפּלאָזן, נאָר מיך פאַרהאַלטן אויף אַ גאַנצן טאָג. און מיר פלעגן דאַן רעדן פון גרויסע זאכן: מיר האָבן באַרירט ויכטיקע פראָבלעמען, אַזעלכע וואָס האָבן מיך ביז דעמאָלט, לחלוטין ניט אינטערעסירט. און פראַדקין האָט אַגיטירט, וויפיל עס האָט זיך נאָר געלאָזט, מיט דער הילף פון דיסקוסיע, פון אַרגומענטאַציע, און הויפּטזעכלעך מיט דער הילף פון ביכער, אויף וועלכע איך בין געווען אַזאַ ליידנשאַפטלעכער אָפּנעמער.

כדי ניט צו ציען אויף זיך קיין חשד, פלעגן די ביכער איבערגעשיקט ווערן אַהין און צוריק, מיטן דיליזשאַנס. דער הויפּט־פאַרמיטלער איז דערביי געווען ר׳ שמעון־מיכל.

אַזוי האָט זיך געפירט במשך פון עטלעכע חדשים, אָבער וואָס מער איך האָב אין מיר אַריינגעזאַפט וויסן, אַלץ דורשטיקער בין איך געוואָרן נאָך נייע איינדרוקן. איך האָב ביז דאָן קיין רוסיש ניט געקענט, ווייל אַלץ האָב איך געלערנט אין לשון־קודש, אָבער מיינע נייע פריינט האָבן מיך אָנגעהויבן צורעדן, אַז כ׳זאָל אַוועק פון דער היים און ווערן אַ מענטש מיט אַלגעמיינער בילדונג, כדי שפּעטער צו קענען זיין אַ גרויסער קעמפער פאַר יידן, אָבער אין אַ היפּוכדיקן וועג, ווי מען האָט עס מיך געלערנט ביז איצט...

מען האָט מיך צונויפגעפירט מיט פּראָפעסאָר מאַנדעלשטאַם, וועלכער האָט מיך געוואָלט צונעמען קיין קיעוו.

איינמאָל, האָב איך אָנגענומען דעם פעסטן באַשלוס צו אַנטלויפן פון דער היים. עס איז אָפּגערעדט געוואָרן פון פריער, צווישן מיר און מיין חברה, אַז 12 אַ זייגער ביינאַכט, ווען אַלע שלאָפן, זאָל איך אַוועקגיין צו שמעון מיכל ספיוואַקאָווסקי, וואָס האָט געוואוינט אויסער דער שטאָט, מיטן שליאַך. ביי אים האָב איך געזאָלט שלאָפן ביז 5 אַ זייגער און דאָן, מיטן דיליזשאַנס, אָפּפאָרן קיין טשערניגאָוו. דאָס האָט באַדאַרפט זיין מיין דעציידירנדיקער שריט, איבערצוריסן מיט מיין אַלטמאָדישער און צוריקגעשטאַנענער היים און אַריינצוטרעטן אין אַ נייער פאַרגעשריטענער וועלט.

לאַנג האָט זיך געפירט אַ קאַמף אין מיין נשמה, איידער איך האָב אָנגענומען דעם געוואָגטן באַשלוס. אָבער מיטן מאָמענט, וועו מיין דעציזיע איז אָפּגעשטימט געוואָרן, האָב איך גענומען פיבערהאַפט אינפּאַקן מיינע זאַכן. כאַראַקטעריסטיש איז, אַז דאָס ערשטע האָב איך זאָרגפעלטיק איינגעפּאַקט מיינע תפילין, ווי אויך אייניקע ספרים, וועלכע איך האָב באַזונדערס ליב געהאַט. איידער איך האָב זיך געלייגט שלאָפן, אין יענער נאַכט, בלויז אויף איין שעה — פון 11 ביז 12 — האָב איך ניט פאַרגעסן אָפּצולייענען קריאת־שמע. אָבער איך האָב באין־אופן ניט געקענט איינשלאָפן: אין מיין אינערלעכער וועלט איז אָנגעגאַנגען אַן אומאויפהערלעכער קאַמף: אַוועקוואַרפן די היים, וואָס האָט מיר געגעבן אַזוי פיל ליבע, רוחניות, תורה ועבודה, און פאַרלאָזן מיין פאָטער און מוטער, וואָס האָבן די גאַנצע יאָרן זיך אַוועקגעברענגט פאַר מיר, כדי מיך צו דערציען וואָס קלוגער, רייפער און פאַר־שטענדיקער — לויט זייער שטאַנדפונקט — דאָס איז געווען פאַר מיר אַ שרעק־לעכער שריט. אין מיין דמיון האָבן געמען אויפטויכן די לאַנגע נעכט, וועו מיינע עלטערן האָבן געוואַכט ביי מיין בעט, בעת איך בין קראַנק געווען. וויפיל מסירות־נפש, וויפיל ליבע און איבערגעגעבנקייט האָבן זיי מיר געשענקט! און איצט... דאַרף איך זיי אָפּצאָלן מיט אַזאַ הימלשרייענדיקער אומדאַנקבאַרקייט? אַזוי האָבן מיך כסדר געפּיניקט די געוויסנסביסן, אָבער סוף־כל־סוף האָב איך זיך אַנטשלאָסן: והיה מה, זאָל זיין וואָס עס וויל!... איך מוז און איך דאַרף פאָרן.

אָבער דאָ איז געשען אַ זאַך, וואָס האָט פולקאָם צונישט געמאַכט אַלע מיינע פּלענער. שמעון־מיכל, דער גרויסער אפּיקורס און הייסער קעמפער, וועלכער האָט באַדאַרפט קומען מיך נעמען — האָט אין דער לעצטער מינוט זיך דערשראָקן פאַר זיין אייגענער טאַט און ער האָט אַליין מודה געווען פאַר מיין פאָטער די גאַנצע „פאַרשווערונג“....

די סצענע, וועלכע האָט זיך נאַכהער אָפּגעשפּילט, וועל איך קיינמאָל אין מיין

לעבן ניט פֿאַרגעסן: 12 אַ זייגער אָן אַ פערטל, איז מיין פֿאָטער שטילערהייט אַרײַנגעקומען צו מיר אין צימער. זײַן פּנים איז געווען פֿאַרחושכט, די אויגן אויס־געלאָשן. און הגם ער איז געווען זייער דערשיטערט, האָט ער זיך באַהערשט ווי וויַיט ער האָט געקענט, וויסנדיק ווי אַ ייד אַ חכם, אַז מיט שרייַען און געוואַלדעווען וועט ער גאָרניט אויספירן ביי אַ לחורל אין מיינע יאָרן.

מיט אָן איבערמענטשלעכער אָנשטרענגונג, מיט גרויס אָנגעשפּאַנטקייט, כדי אויסצוזען וואָס רואיקער, איז ער צוגעגאַנגען צו מיין בעט, וואו איך בין געלעגן, און אָנגעהויבן צו מיר רעדן מיט קלוגע רייד, וואָס זאָלן זיין מסוגל מיך צו באַרו־איקן. ער האָט געזאָגט:

„17 יאָר האָב איך געטאָן, וואָס איך האָב געקענט, כדי דיך צו מאַכן וואָס גליקלעכער און בעסער — לויט דעם ווי איך האָב עס פֿאַרשטאַנען — און, אַ דאַנק זיין ליבן נאָמען, האָב איך אין די 17 יאָר דערגרייכט, אַז דו האָסט סמיכות־רבנות. האָלסט דרשות פֿאַר יידן, זאָגסט חסידות און דערצו האָסטו אַ כלה, אַ בת־ישראל כשרה, אַ יפֿת־תואר, וועלכע דו ביזט זיכער ניט ווערט. דו פֿאַלסט אַריין אין אַ שטוב פֿון גדולי־ישראל, פֿון אויסדערוויילטע פֿערזענלעכקייטן פֿון דער יידישער וועלט. און מיטאַמאָל, ווילסטו גאָר מיט אַלץ איבערייסן און אַרײַנטרעטן אין אַ נייער וועלט, אשר לא ידעו אבותינו, וואָס אונזערע עלטערן האָבן ניט געקענט, און דו — אוודאי ניט. ווילסט פֿאַרלאָזן דיינע עלטערן, דיין מאַמע, וואָס וועט אויף דיר ווײַנען אַלע אירע יאָרן!“.

זײַן שיין הדרתדיק פּנים איז געווען פֿאַרפֿלאַמט און, ניט־ווילנדיק, האָבן זיך אים אָנגעהויבן גיסן טרערן פון זיינע אויגן.

מען קאָן זיך קוים פֿאָרשטעלן די לאַגע פון אַ זון, וואָס האָט ליב געהאַט זיין פֿאָטער מער ווי אַלץ אין דער וועלט, וואָס האָט אים געשעצט אין זיין טאָלעראַנטער באַציאונג, במשך פון אַלע יאָרן. מיין פֿאָטער איז געווען פֿאַר מיר, דאָס גאַנצע לעבן, אַ מדריך און אַ פריינט; איך האָב אים געזען תמיד אין ליכט פון זיין ריינער מענטשלעכער עטיק, אין אַלע זיינע מידות און מעשים־טובים; תמיד האָט פון אים ארויסגעשטראָלט חכמה, לומדות און תורה. אַזאַ פֿאָטער, ווען מען זעט אים וויינען צוליב אייגענער שולד, איז עס באמת אַ פיינלעכער מאָמענט. וואָלט ער זיך געבייזערט אויף מיר, וואָלט דאָס אפשר ארויסגערופן אין מיר אַ רעאַקציע, אָבער דברי חכמים בנחת נשמעים און בפרט, ווען זיי וועלן ארויסגעזאָגט מיט אַזאַ געלאַסענעם טאָן, אָן קפדנות און אָן געשרייען. מיין לאַגע איז, אין יענעם מאָמענט, געווען זייער אַ ביטערע. און ער האָט נאָך געפֿרואווט אויף מיר ווירקן מיט שכלדיקע אַרגומענטן, וועלנדיק מיך איבערצייגן מיט לאָגישע רייד:

„דו פֿאַרשטייסט דאָך אַליין“ — האָט ער צו מיר געזאָגט — „אַז ווי נאָר דער גאַרנאָסטאַיפֿאַלער רבי וועט געווואויער ווערן פון אָט דער מעשה, וועט ער אַ מינוט ניט פֿאַרלירן, נאָר גלייך אָפּלאָזן דעם שידוך. דו האָסט געזען די כלה, אָן אמתע בת־תלמיד־חכם און אַ יפֿת־תואר דערצו. אַלע האָבן דיך מקנא געווען, אַ דאַנק אירע אויסערגעווײַנלעכע מעלות: אַ מיושבדיקע, אַ געלאַסענע יידישע טאָכטער, פון אַזאַ יחוסדיקער שטוב. נו, דאַרף מען שוין אַלץ ווײַטער? אויס טאָטע־מאָמע! אויס כלה?.... צי וועט דיך טאַקע קיינער אַוועקפירן אויפֿן ריכטיקן וועג?...“

ביי די וועלטער, האָט זיך באַוויזן די מאַמע, וועלכע האָט שוין פון פריער געהאַט פֿאַרויסגעפילט, אַז עס קומט דאָ עפעס פֿאַר, וואָס איז ניט אַזוי גלאַט... איז זי שטיל אַראָפּגעקומען אין מיין צימער, אָבער הערנדיק וועגן וואָס דאָ קומט פֿאַר, האָט זי זיך ניט געקענט באַהערשן און זיך צעווויינט בקול־רם. זי האָט מיך בשעת־מעשה געדריקט צו זיך און געקושט, ווי געווויינלעך, אָ מאַמע אין אַזאַ פֿאַל. און די דאָזיקע פֿאַטעטישע סצענע האָט באמת געקענט רירן אָ שטיין.

אָבער איך בין געשטאַנען במרדי און ניט רעאַגירט אויף אָט די אַלע אויט־ברוכן. אַזוי האָט עס געדויערט ביז 5 אָ זייגער פֿאַרטאָגס. האָט דער טאַטע ווידער אָנגעהויבן מיט מיר אײַנצוטענה'ען:

„קיינער וועט דאָך דיר ניט שטערן — ווען דו וועסט חתונה האָבן און ווערן מער זעלבסטשטענדיק — אַז זאָלסט זיך שפּעטער אָנהויבן לערנען, האָבנדיק בײַ דער זײַט אַזאָ שיינע יונגע פרוי". — און בשעת־מעשה, אַלס אָ ייד אָ חכם, גיט ער צו: „מיר אַליין אַז מיר ווילן עפעס טאָן לשם־שמים, זוכן מיר ניט די תענוגים פון עולם־הזה, איר וואָס איר האַלט דאָך פון עולם־הזה מערער ווי מיר — פֿאַר דיר זענען דאָך אַזעלכע באַדינגונגען ווי געוואונטשן: לערנען וויפיל דאָס האַרץ גלוסט, און האָבן אָ לעבנס־באַגלייטערין מיט אַלע מעלות, באַזיצן נאָך דערצו אַביסל געלט, זיין זעלבסטשטענדיק — וואָס קען מען נאָך בעסער פֿאַרלאַנגען?!.... אַלץ וועסטו דאָך קענען אַדורכפירן נאָך דיין חתונה. ווען מען זאָל מיר, למשל, היינט קומען זאָגן, אַז דו ביזט חלילה ניט געזונט אָדער אַז דו ביזט אין אַן עוה־צרה און מען דאַרף האָבן, אַז עמיצער פון אונז זאָל זיך פֿאַר דיר מוסר־נפש זיין — וואָלט דען פֿאַר מיר מיט דיין מאַמען געווען עפעס צו טייער, כדי דיך צו ראַטעווען? ווען דיין שריט איז פֿאַר אונז אַזאָ גרויסער חילול־השם, אַזאָ שרעקלעכער אום־גליק און דו וווייסט גוט, וואָס דאָס וועט אונז חס־ושלום קאָסטן, און דערצו האָסטו נאָך אָ פֿאַראַנטוואָרטלעכקייט לגבי דיין כלה, נו, איז דאָס אַלץ נאָך בײַ דיר גאָרניט?... נאָר וואָס דען? אָט אָ דער „דרך־הישר", וואו עס פירט דיך דער תכשיט פראַדקין און נאָך אַזעלכע מין סאָרט ליידיקגייערס, דאָס איז בײַ דיר דער עיקר, און פֿאַר אים גייסטו אַלצדינג מקריב זיין?..."

מען איז אַזוי געוויסן ביזן גרויען טאָג אַריין און, די גאַנצע צייט, האָבן זיך אין מיר סותר געווען פֿאַרשידענע געפילן: פון איין זייט, דער דראַנג נאָך וויסן, די בענקשאַפט נאָך דער גרויסער, ברייטער, אומבאַקאַנטער וועלט, נאָך נייע אײַנ־דרוקן, נאָך נייע איבערלעבונגען, אָ נייע סכנה, אָ נייע עקזיסטענץ; פון דער אַנדע־רער זייט, האָבן מיינע 17 יאָר דערמאָנט די צוגעבונדנקייט צו מיינע עלטערן, וועלכע זענען מיר אַזוי געטרייַ, און צו מיין לומדישער סביבה. די טראַגעדיע, וואָס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין מיין נשמה, איז דאָ דערגאַנגען צו איר פֿאַראָקסיזם.

געבליבן איז, אַז איך וועל אינגיכן חתונה האָבן, און אַזוי ווי איך וועל נאָר ווערן זעלבסטשטענדיק, וועל איך האָנדלען לויט מיין ווילן, און מיין פֿאָטער — פון זיין זייט — וועט זיך ניט מישן אין מיינע ענינים, אויב איך וועל וועלן לערנען, ער וועט מיר, הייסט עס, אין גאָרניט שטערן, אויף וויפיל, נאַטירלעך, דאָס איז אָפּהענגיק פון אים. און אַזוי אַרום, האָב איך זיך מכניע געווען צו דעם באַשלוס ואנוכי שמעתי את הדבר.

אַזוי ווי מיין פאָטער איז געווען שטאַרק אויפגעבראַכט אויף פראַדקינען און די ציוניסטן, וואָס האָבן אים געוואָלט צונעמען זיין זון, האָט ער שבת — ביים טיש — דערציילט די חסידים אַ מעשה מיטן טשאָרטקאָווער רבין:

„דער טשאָרטקאָווער רבי, ר' דודל, וועלכער איז געווען שטאַרק פאַרהייליקט ביי יידן, איז געווען אַ גרויסער קעגנער פון ציוניזם. ער האָט אָנגערופן די ציוניסטן, די „מלא־מצוה'ניקעס", מחמת די גמרא זאָגט: 'פושעי־ישראל מלאים מצוות כרימון" (די אפיקורסים זענען פול מיט מצוות ווי אַ מילגרוים"), דאָס באַווייזט, אַז אַזוי ווי דער טשאָרטקאָווער האָט ניט געוואָלט מבייש זיין אַן עדה יידן, אָנרופנדיק זיי: „פושעי־ישראל", האָט ער אויך זיי געזאָגט, בלשון סגי־נהור, אַז זיי זענען „מלא־מצוה'ניקעס"...

אַ יידישע חתונה

.3

„דיפלאָמאַטישע" קאָמפּראָמיסן. — מען גרייט זיך צו דער חתונה. — די ערשטע געסט. — מיין פעטער שמואלס „האַנט" באַווייזט מופתים. — אַ כפרה דאָקטוירים פאַר דעם רבינס קדושה. — דער פאַרשפּיל. — דער פייערלעכער אָפּפאָר. — יידן ברענגען אייגענע געשפּאַנען. — פאָסעסאָרן ברענגען טאָרטן. — די מורא פאַר אַ צוזאַמענשטויס. — גאַליציאַנער און חבדער לבוש. — דער קבלת־פּנים. — „מזל־טוב! דער חתן פאָרט!" — באָרד און פאות אין מאַגנאַטישע עקיפאָזשן.

מיטן קאָמפּראָמיס, וואָס איז געמאַכט געוואָרן צווישן מיר און מיין פאָטער, האָט יעדער פון אונז געהאַט אַ באַהאַלטענע כוונה, ווי אַזוי צו רעאַליזירן אים אויף זיין פּערזענלעכן שטייגער.

די עלטערע יידן האָבן תמיד געהאַלטן, אַז חתונה מאַכן אַ קינד איז אַ סגולה צו אַ סך זאַכן. „לא טוב להיות אדם לבדו". („אַ ייד טאָר ניט זיין אַליין"). אָבער פונדעסטוועגן, אַ חוץ דעם וואָס מיטן חתונה האָבן, באַקומט אַ ייד „רחמים על צוארו" — לאָזט ער זיך אַרויס פון פוסטע נאַרישקייטן און ווערט אַן ערנסטער מענטש.

מיין פאָטער האָט דעריבער אינטערפּרעטירט דעם קאָמפּראָמיס אויף אַזאַ אופן. „אַז מיין זון וועט אויף זיך נעמען דעם עול פון אַ פאַמיליע־לעבן און דערצו נאָך, מיט אַזאַ שיינער און גערָאטענער כלה — וועט אים די נייע עקזיסטענץ אַרויס־טרייבן פון קאָפּ אַלע זיינע שטותים און וועט אים אַוועקשטעלן על דרך אבותיו".

האָט ער מיר געגעבן האָפענונגען: „דו וועסט זען, אַז וועסט קענען טאָן אַלץ וואָס וועסט ווילן". אָבער טראָכטן האָט ער געטראָכט: „מסתמא וועט דער אויבערשטער רחמנות האָבן, און אין זכות־אבות וועט ער ניצול ווערן פון אַלע מכשולים".

גאָנץ אַנדערע געדאַנקען האָבן מיר אָבער, בשעת־מעשה, געעגבערט אין מוח. „ביי היינטיקן טאָג, קען איך נאָך ניט אַ וואָרט רוסיש, און לייגן אַלץ אויף יידיש און העברעאיש. אפילו מיטן פּראָפעסאָר מאַנדעלשטאַם פלעג איך זיך כמעט ניט קענען פאַרשטענדיקן: ער פלעגט רעדן דייטשמעריש, און איך — יידיש. אָבער גלייך נאָך מיין חתונה, אם ירצה השם, וועל איך זיך אַנהויבן לערנען רוסיש און ווערן מער זעלבסטשטענדיק, און דערצו איז טשערקאַס ניט אַזאַ קליין שטעטל ווי ריעפקע, נאָר אַ שטאָט, וואָס ציילט ביי אַ 15.000 יידישע איינווויינער, און אין אַ גרעסער אָרט זענען תמיד פאָרהאַן בריטערע מעגלעכקייטן. די הויפּט־סיבה אָבער, וואָס האָט מיך — דעם אמת געזאָגט — באַוואויגן איינצוגיין אויף אָט דעם קאָמפּראָמיס, איז געווען די פערספּעקטיוו חתונה צו האָבן מיט אַזאַ שיינער און גערָאטענער כלה. הגם איך האָב זי וויניק געקענט — בסך־הכל איינמאָל זי געזען — האָב איך דאָך שוין פאָרט געהאַט צו איר אַ געפיל, וואָס האָט גורם געווען מיך אָפּצוהאַלטן פון באַגיין אַן איבערגעאיילטן שריט, איבערצורייסן מיט איינמאָל מיט מיין אַלטער וועלט.

ביידע צדדים האָבן זיך געגרייט צו דער חתונה. מיין פאָטער ע״ה האָט זיך צונויפגעשריבן מיטן גאָרנאָסטאַיפאָלער און מען האָט אָפּגעשטימט די חתונה אויפן 7־טן נאָוועמבער 1906, ד. ה. אין פינף חדשים אַרום.

ווי דער מנהג איז געווען אין דער אַמאָליקער צייט, האָט מען צוגעגרייט אַן אויסערגעווייניגלעכע גאָרדעראָב. מען האָט געהאַלטן אין איין פאָרן קיין טשערניגאָוו צום גרעסטן שניידער, און כסדר איז מען געווען פאַרנומען מיטן קויפן, מאַכן און מעסטן. דעם לעצטן חודש, האָט זיך דער גרויסער שניידער אַליין מטריח געווען פון טשערניגאָוו און זיך אַוועקגעזעצט ביי אונז אין שטוב אויף דריי וואָכן צייט, בכדי אויסצופּנדיקן דעם אויסשטייער, וואָס ער האָט אָנגעהויבן ביי זיך אינדערהיים.

די גאַנצע פאַמיליע האָט זיך פיבערהאַפט געגרייט צו דער חתונה. אין שטוב האָט געהערשט אַזאַ טומל, ווי מען איז געווואוינט געווען אין יעדער יחוסדיקער היים, ווען מען פלעגט זיך גרייטן צו אַ יידישער חתונה.

שוין אַ וואָך צייט פאַר דער חתונה, האָבן אָנגעהויבן קומען קרובים און גוטע פריינט, עס האָט זיך געקאָכט, ווי אויף אַ ירידּ, און דאָס האָט נאָך מער פאַרגרעסערט דעם רעש און געפילדער אין שטוב.

פרייטיק, ערב דעם חתן־מאָל, געדענק איך, איז אין שטוב געווען אַ גרויסער ציזאַמענקום פון פריינט. פאַרנאַכט זענען געקומען די יידישע כלי־זמר פון טשערניגאָוו, וואָס האָבן פאַרבראַכט ביי אונז אַ גאַנצע וואָך. זיי האָבן תיכף געמאַכט דעם אמתן אויפשפיל. אויפדערנאַכט זענען אָנגעקומען אַ סך רבנים, שוחטים, דיינים, די גאַנצע כלי־קודש און אָנגעזעענע חסידים פון אַרום און אַרום, אַזוי אַז עס האָבן זיך, קיין עין־הרע, אָנגעקליבן מענטשן צו פאַרטיילן אויף אַנדערע צען יידישע חתונות. ביים טיש האָט מען מיך — מעשה חתן — שוין אַוועקגעזעצט אויבן־אָן, נעבן טאַטן ע״ה. די חסידים האָבן געגומען לחיים אַ קאַפּיטשקע בראַנפן (ווייַן — האָבן זיי געהאַלטן — איז אַ משקה פאַר נשים...), זיי זענען געווען מייסטערס צו מאַכן פונטשן פון ראָם און קאָניאַק. זיי האָבן געטרונקען ווישניק און כלערליי משקאות, האָבן געצמאָקעט מיט די ליפּן פאַר תענוג און פאַר גרויס הנאה.

אַזוי ווי דער חתן איז דומה למלך און קען אַרויסרופן עת רצון — האָבן די עלטערע חסידים געבעטן דעם טאַטן, אַז ער זאָל מיר הייסן זאָגן חסידות. איך האָב דעמאָלט געזאָגט אויף דער טעמע: „כלה למה נכנסה לחופּה״, און דאָס איז שוין געווען ניט נאָר אַן ענין פון מוסר, נאָר אויך אַ רמז אויף פילאָזאָפיע. איך האָב זיך בשעת־מעשה שטאַרק פאַרפלאַקערט און איך געדענק, אַז אַלע זענען געווען אַזוי באַגייסטערט, אַז אפילו ר׳ בער דער שוחט, האָט זיך אויפגעשטעלט און, פול מיט התפעלות, האָט ער געזאָגט צו מיין פאָטער:

„רבי, איך גיב אייך אָפּ צוויי מאָל מזל־טוב! איינמאָל צוליב דער חתונה, און דאָס צווייטע מאָל דערפאַר, וואָס איר האָט אַ זון, וואָס קען קיין עין־הרע אָפּזאָגן אַזאַ שיינע חסידות״. און מיר האָט זיך, אין יענעם מאָמענט, אויסגעוויזן אַז מיין פאָטער האָט אויף מיר געוואָרפן אַ בליק, אַזוי ווי ער וואָלט געזאָגט צו מיר:

„איך האָף אויפן גרויסן גאָט און אויפן זכות פון אונזערע הייליקע אבות, אַז: זיי וועלן אים פירן בדרך־הישר. איך האָב דיך געפירט לתורה ועבודה און גאָט זאָל העלפן אַז דו זאָלסט גיין למעשים־טובים...״

שבת אינדערפרי, האָט מען זיך געגרייט צו גיין אין שול אַריין, צום חתן־מאָל. — ביי אונז זענען אָבער געווען צוויי שולן, טאָ וועלכע אויסקלייבן?... אַזוי וויי מיין פאָטער האָט אַלעמאָל געפירט אַ פאָליטיק פאַר שלום, האָט ער ניט געוואָלט אַרויסרופן קיין חילוקי־דעות צווישן ביידע שולן און האָט אויך ניט געוואָלט אַרויסווייזן קיין פאַרצוג לגבי איינער פון זיי. האָט מען דעריבער באַשלאָסן, אַז עס זאָל זיין על־פי גורל. און דער גורל איז געפאַלן אויף דער נייער שול. צוליב דעם האָט די אַלטע שול אָנגעהויבן דאָס דאַוונען מיט אַ שעה פריער, בכדי צו קענען פאַר־ענדיקן פריער און באַווייזן צו קומען צו קריאת־התורה אין דער נייער שול, אזן כדי אַלע מתפללים פון דער אַלטער שול זאָלן האָבן די מעגלעכקייט בייצו־וואוינען דעם חתן־מאָל און זיך משתתף זיין אין דער שמחה פון זייער באַליבטן רב און רבין.

אַזוי וויי עס זענען זיך אָנגעפאָרן אַ סך פריינט, רבנים, אַלטע חסידים, קרובים וכדומה, האָבן אַלע ניט געקענט אַריין אין שול אַריין. האָט מען דעריבער בריט צעעפנט אַלע טירן, אַזוי אַז יידן האָבן געקענט זען, סיי פון פאָליש, סיי פון דער גאַס, אַלץ וואָס קומט פאָר אינעווייניק. כדי מיר אָפצוגעבן דעם מפטיר, וועלכער איז געקומען מיין פאָטער, איז ער דאָסמאָל אויפגערופן געוואָרן צו שלישי.

צו מיין חתונה איז געקומען אויך מיינער אַ פעטער, מיין מוטערס אַ ברודער, ר׳ שמואל בריסטמאַן. ער האָט געשמט פאַר אַ גרויסן למדן, אַ ירא־שמים, אַ בעל־מידות טובות און פאַר אַ גרויסן טשאָרטקאָווער חסיד. ער איז געווען אַ פיינער מנגן, באַזעסן אַ פרעכטיקע שטימע און איז געווען זייער באַרימט אין די קרייזן פון די טשאָרטקאָווער חסידים. מען פלעגט איבערגעבן פון מויל צו מויל, אַז ווען ר׳ דודל טשאָרטקאָווער, וועלכער איז געווען דער לעצטער זון, וואָס איז פאַרבליבן פון ריזשינער — פלעגט טאַנצן די הקפות — האָט ער בשעת־מעשה געהאַלטן שמואלן ביי דער האַנט; שמואל האָט געזונגען און ביידע האָבן געטאַנצט, אויף אַזוי וויי האָט ר׳ דודל ליב געהאַט שמואלס ניגונים. קיין גרויסער איבערקלייבער אויף זיין אייגענעם רעפערטואַר איז שמואל ניט געווען: ער פלעגט זינגען, וואָס עס איז אים געקומען אויפן זינען; ער פלעגט ניט זעלטן אַ קנאַק טאָן מיט זיין שיין קול און אַרויסציקלען עפעס אַ ניגון, מעג זיין פון אַן אָפערא, אָבער ער אַליין האָט אפילו ניט געוואוסט, פון וואַנען דער ניגון שטאַמט. און יידן האָבן געקוואָלן פון זיין קונסט.

איך געדענק נאָך פון מיינע קינדערשע יאָרן, אַז ווען שמואל פלעגט קומען קיין קאַמעניעץ צוריק פון טשאָרטקאָוו, פלעגט ער תמיד האַלטן פאַרבונדן די האַנט אַ לאַנגע צייט, כדי די קדושה פון רבינס האַנט־דרוק זאָל ניט אויסגעוועפט ווערן...

איינמאָל האָט זיך געמאַכט, אַז מיין באָבע ע״ה האָט געהאַט אַ רויז. געווען איז דאָס אַקוראַט אין דער צייט, וואָס שמואל איז צוריקגעקומען פון שמחת־תורה פון טשאָרטקאָוו, מיט זיין פאַרבונדענער האַנט. די באָבע איז דעמאָלט געווען אין גרויס סכנות. שמואל האָט אָבער אַזוי שטאַרק געגלויבט אין דער הייל־קונסט פון זיין קדושה־האַנט, אַז יעדן טאָג האָט ער אַדורכגעפירט מיט זיין האַנט איבערן קראַנקן אָרט.

די טשאַרטקאָוער חסידים האָבן — פול מיט אמונה — פאַרזיכערט, אַז עס איז שוין קיין פראַגע ניט וועגן דאָקטוירים מיט רפואות. עס איז געווג, אַז „שמואל מיט דער האַנט" זאָל זיך באַווייזן, און אַלץ וועט זיך בשלום אויסהיילן צום גוטן. און אַזוי איז טאַקע געווען...

אָט דער שמואל האָט אין יענעם שבת געדאַוונט מוסף פאַרן עמוד. זיין זיס קול איז צעשוואומען אין אַלע אברים. די חסידים זענען געווען ווי פאַרכישופט פונעם וואונדערלעכן געזאַנג. אַזוי האָט מען פאַרבראַכט דעם גאַנצן שבת. אינדערהיים איז שוין געווען צוגעגרייט אַ גרויסאַרטיקע סעודה. אַ גאַנצן טאָג, ביז צו מנחה, האָבן חסידים פאַרבראַכט ביים טיש. נאָכדעם האָט מען אָפגעריכט שלש סעודות און מיין פאָטער האָט געזאָגט חסידות. אָבער די שמחה האָט זיך ערשט ריכטיק פאָנאַנדערגעקאַטשעט נאָך הבדלה. עס זענען געקומען די כלי־זמר, געשפילט פאַרשידענע זאכן, צווישן וועלכע דעם באַרימטן „סאָלאָוויי". חסידים האָבן צוגעצאָקעט מיט די ליפן צום טאַקט, און פון צייט צו צייט, מקיים געווען די מצוה פון כאַפן אַ לעק בראָנפן. אַזוי האָט מען געטאַנצט, געשפילט, געזונגען און זיך משמח געווען ביז אינדערפרי. במשך פון זונטיק און מאָנטיק, זענען כסדר אָנגעקומען נייע חסידים, גוטע פריינט און סתם אַזוי גאַסטפאַרכטיקע יידן און די שמחה האָט דערגרייכט די העכסטע מדרגה.

דער דינסטיקדיקער טאָג איז געווען געווידמעט די צוגרייטונגען צו אונזער אָפּפאָר. מען האָט געבראַכט פון דער פאָטשטאָוער סטאַציע צוויי בוידן. דעם זעלבן טאָג, זענען געקומען צו אונז אַלע מאַרק־יידן, וועלכע האָבן זיך במשך פון דער גאַנצער צייט, נשקשהדיק אַרויפגעכאַפט, אַ דאַנק מיין פאָטערס איניציאַטיוו לטובת זייער פראָפעסיע, וואָס מיר האָבן שוין באַשריבן אין קאַפּיטל ד. אָט די אַלע אַמאַליקע הויזירער און פעקל־טרעגער האָבן זיך איצט דערשלאָגן צו אייגענע געשפאַנען, אויף צו פירן זייער סחורה אויף מערק און ירידים. אַלע האָבן זיי ספאָנטאַן געשטעלט זייערע פורלעך אין רשות פון די חסידים, וועלכע באַגערן צו באַגלייטן זייער רבין.

דאָס בילד איז געווען באמת אימפאָזאַנט: פון עלף אינדערפרי אָן, האָט שוין חברה געמומען, פון צייט צו צייט, אַ קאַפּעטשקע בראָנפן. כלי־זמר האָבן געשפילט: חסידים האָבן זיך געלאָזט אין אַ ריקודל. און אַזוי — מיט מוזיק, געזאַנג און טענץ — איז מען אַריין אין די בוידן. איך געדענק, אַז ר' אבא בער האָט געשריגן צו מיר: „נו, חתן, גיי אין „באָד" (געמיינט צו זאָגן: „גיי אין בויד") אַריין"...

אַזוי זענען מיר אָפּגעפאָרן אַ פופצן וויאָרסט און די חברה אין די פורלעך האָט כסדר געמומען צו ביסלעך משקה און ניט אויפגעהערט צו זינגען חסידישע ניגונים.

אין מיטן וועג, האָבן מיר זיך אָפּגעשטעלט, מחמת עס זענען אָנגעקומען נייע מענטשן פון די אַרומיקע געגנטן, מיט חתונה־מתנות. צווישן די אָנגעקומענע איז געווען אויך דער פאָעסאָר גלוכאָווסקי, זייער אַ שיינער ייד, מיט אַ יידישן שטאָט און קולטורעלן אויסזען. ער האָט געבראַכט טאָרטן, לעקעך און משקה, ווי אויך חתונה־מתנות. און עס האָט זיך אָנגעהויבן פונדאָסגיי: אַ ריקודל — אַ טרונק

בראָנפן!.... אַזוי האָט עס געדויערט ביז טשערניגאָוו, פון וואַנען מיר האָבן גענומען די באַן גלייך קיין טשערקאַס.

חסידים האָבן זיך לחלוטין ניט זשענירט און זיך געפירט אויפן וואָקזאַל, ווי ביי זיך אינדערהיים. אָבער די נשקשהדיקע צאָל פון גראָדאָוואיען און זשאַנדאַרמען, וועלכע האָבן אָנגעפילט דעם וואָקזאַל, האָט זיי אַביסל אָפגעקילט און זיי זענען אַביסל אַראָפגעפאַלן אין זייער התלהבות.

איבער דער גאַנצער צייט פון אָט די גראַנדיעזע פייערלעכקייטן, פול מיט טומל, רעש און געפילדער — האָט זיך אין מיין אינערלעכער וועלט פונאַנדערגעוויקלט אַ גאַנצער חשבון־הנפש. פאַרשידענע געדאַנקען, אפילו גאַנץ אפיקורסישע, האָבן ניט אויפגעהערט צו עגבערן אין מיין מוח: איך האָב אָנגעהויבן צו פאַרשטיין, אַז מען קאָן זיך לייגן שלאָפן אָן קריאת־שמע; אַז מען קאָן פאַרפעלן אַ מנחה ומעריב. איך האָב עס גאַנץ געוווי פאַרשטאַנען, האָב אָבער ניט געהאַט די העזה דאָס צו רעאַליזירן....

ביי מיר אין מוח האָט זיך ערגעץ־וואו אַרומגעבלאָנקעט דער געדאַנק, אַז מען קאָן פירן אַ לעבן אָן די אַלע מנהגים און אין גאָר אַן אַנדערער סביבה... ממיילא האָב איך שוין אויף פרומקייט וווייניקער מדקדק געווען, אַזוי אַז מיין פאַמיליע האָט מיך באַהאַלטענערהייט חושד געווען, אַז כ'בין — לויט זייער שטאַנדפונקט — ר"ל אַראָפּ מיט אַ סך מדרגות נידעריקער. האָט זיך דעריבער ביי זיי געשאַפן די מורא, אַז קומענדיק אין אַ נענטערן קאָנטאַקט מיט דער סביבה פון מיינע נייע מחותנים — קען עס נאָך ברענגען דערצו, אַז עס זאָלן אויסברעכן, חלילה וחס, אינצידענטן וועלכע זאָלן האָבן פאַר מיר שוועריע קאָנסעקווענצן און זאָלן ביי מיר אַרויסרופן אַ פיינטשאַפט צו מיין נייער היים, וואָס איז אייגנטלעך געווען גענוג פאַנאַטיש.

**
*

איך האָב שוין פריער דערמאָנט דעם אונטערשיד צווישן די שיטות פון בעל שם־טובס תלמידים — פוילישע גוטע יידן, און אויך צווישן דעם בעל שם־טובס תלמידים פון די חבדישע רביס — די קינדער פון ר' שניאור זלמן מלאַדי, דער בעל־התניא. די פוילישע און די גאַליציאַנער רביס זענען אין חיצוניות געווען געקלידט, אַזוי ווי די גאַליציאַנער יידן, שטענדיק אין זיידנס, מיט שטריימלעך אום שבת און סאַמעטענע קאַפּעליושן אינדערוואָכנס. די לאַנגע פיאות האָבן זיך ביי זיי געקרייזלט ווי די גרייצערס. זיי האָבן ניט געטראָגן קיין קראַוואַטן; די לאַנגע טלית־קטנס האָבן זיך געבאָמבלט מיט די ציצית אינדרויסן. די הויזן זענען געווען אַרייַנגעמאַכט אין די שטיוול, און איבערהויפט האָט זייער הלבשה געטראָגן אויף זיך דעם חותם פון אַ רעליגיעזער טראַכט.

דאָקעגן, זענען די חבדישע רביס געווען אָנגעטאָן אַזוי ווי אַלע יידן אין רוס־לאַנד — ניט שטאַרק לאַנגע קאַפאָטעס און אפילו מיט אַ שפּאַלט פון הינטן. זיי האָבן געטראָגן ווייסע העמדער מיט קראַוואַטן. די פיאות זענען געווען ניט צו לאַנגע.

קען מען זיך טאַקע אויסמאַלן, ווי טיף איז געווען דער אונטערשיד פון אונזער

שטוב ביז דער סביבה פון גאַרנאַסטאַיפאָלער רבין, און פון מיין שוועסטער, ר׳ נחום זלמן, דעם טשערקאַסער רב ז״ל.

דערמיט דערקלערט זיך די מורא, וואָס האָט באַהערשט מיינע עלטערן ביים געדאַנק, אַז איך מיט מיינע פרייַע געדאַנקען, וועל זיך אפשר ניט קענען אַריינפּאַסן אין אָט דער נייער „פּאַרקנייטשטער״ סביבה. זיי האָבן געציטערט, טאָמער וועט מיך מיין נייַע היים נאָך מער אָפּשרעקן, און צי וועט נאָך, חס־וחלילה, דערפון עפעס ניט אויסברעכן...

שוין גלייך אין צוג, פּאַרנדיק מיט מיר אין מיין נייעם וואויִן־אָרט, האָט זיך מיין פעטער שמואל געפעדערט און געפרואווט מיך פון פּאַראויס צוגרייטן צו די נייע סיטואַציעס. ער האָט געזוכט צו מאַכן „צו קליין־געלט״ דעם תחום, וואָס געפינט זיך צווישן אונזערע ביידע וועלטן, זאָגנדיק: „די חבדישע רביס זענען אַזוי גרויס ווי די פּוילישע, און פּאַרקערט. מען דאַרף ניט נתפּעל ווערן פון זייער פּירונג, פּונקט אַזוי ווי מען דאַרף ניט נתפּעל ווערן פון אונזער שטייגער לעבן. יעדער האָט זיך זיינע מנהגים און כל ישראל קדושים הם״.

מיר דערנענטערן זיך צו טשערקאַס. דאָס איז געווען אַ גרויסע שטאָט פון 30.000 איינוואוינער, צווישן וועלכע אַ העלפט יידן. זי האָט באַזעסן אַ צוקער־ראַפינעריע, איינע פון די גרעסטע אין רוסלאַנד, 14 זעגמילן און אַ ריי אַנדערע פאַבריקן, אָבער דער הויפּט־קוואַל איז געלעגן אין די הענט פון די גרויסע פּאָד־ראַדטשיקעס (אונטערנעמער) פאַר בויען אייזנבאַנען און פאַרן אַלגעמיינעם בוי־ווען, ווי הייזער, פאַבריקן, בנינים א. א. וו. די שטאָט האָט פאַרמאָגט גרויס עשירות, רייכע מאַגנאַטן, הויז־באַזיצערס, וואָס האָבן פאַרמאָגט פרעכטיקע ווילעס פון באַרימטער אַרכיטעקטור, אויך זייערע עקיפאַזשן מיט פערד זענען געווען אַ שם־דבר אין דער גאַנצער אַרומיקער געגנט. און אָט אַזעלכע צוועלף עקיפאַזשן האָט מען צוגעשטעלט אין רשות פון טשערקאַסער רב, בכדי ער זאָל קענען, מיטן געהעריקן כבוד, באַגעגענען דעם חתן.

מקבל־פּנים צו זיין דעם חתן האָט דער גאַרנאַסטאַיפּאָלער אַרויסגעשיקט — אַ חוץ די קינדער — דער כלהס ברידער און דעם גאַרנאַסטאַיפּאָלערס אייניקלעך; עס זענען אויך אָנגעקומען די גרעסטע רבנים, וואָס זענען געקומען צו דער חתונה אָפּגעבן מזל־טוב דעם גאַרנאַסטאַיפּאָלער רבין, ווי אויך סתם אַ כאָפּטע חסידים, וואָס זענען תמיד גיריק בייצוווואוינען אַ גרויס געשעעניש ביי יידן.

מיך האָט מען ניט אַראָפּגעלאָזט פונעם וואָגן און מיין פעטער שמואל האָט געשריגן: „דו זיך! אַז מען וועט דיך נעמען, וועסטו גיין!״....

עס האָבן זיך פון דרויסן צו מיר שוין דערטראָגן די שטימען פון בראַס־לאַווער רב, פון ר׳ בערל דעם שוחט און פון ר׳ בן־ציון דעם חזן, וואָס זענען געווען שוחט און חזן ביים אַלטן טשערקאַסער רבין אַליין. איך האָב געהערט, ווי זיי האָבן אַ געשריי געטאָן: „נעמט דעם חתן!״... דאָ האָט זיך אין מיר צעבונטעוועט אַן אינערלעכער פּראָטעסט: „וואָס בין איך דען, אַן עוף, וואָס מען קומט מיך נעמען אונטער די פליגלען?״... אָבער דער פעטער האָט אַ געשריי געטאָן מיט זיין גאַנצן אויטאָריטעט:

„מאַך ניט קיין בזיונות דיינע עלטערן און פיר זיך ווי אַ מענטש!״...

דעמאָלט זענען אַרויף דריי יידן, הויכע, שיינע, געזונטע, הדרתדיקע — אַנגע־
טאָן אין די שבתדיקע בגדים — אַ מחיה געווען אויף זיי אַ קוק צו טאָן!...
דער בראַסלאָווער פון איין זייט און דער שוחט פון דער צווייטער, האָבן מיר
אַ כאַפּ געטאָן אונטערן אָרעם און תיכף האָבן מיר זיך אַלע אַרײַנגעזעצט אין די
רײַכע, מאַגנאַטישע עקיפאַזשן, איינגעשפּאַנטע אין פייערדיקע ראַסאָווע פערד, וועלכע
האָבן זיכער, צום ערשטן מאָל אין זייער פערדישער קאַריערע, געפירט אַזעלכע
מאָדנע מיני פּאַסאַזשירן: מיט באָרד און פּיאות און אָנגעטאָן אין זיידענע בגדים,
וואָס זענען בכלל ניט ענלעך געווען צו די סמאָקינגס פון זייערע אַריסטאָקראַטישע
הערשאַפטן.

אַ יידישע חתונה

4.

רבישער אַנטאַגאָניזם. — די רביצין איז ניט צופרידן. — טשערקאַס פייערט דעם גאַרנאַסטאַיפאַלערס שמחה. — דעם רבינס אַ וואַרט מאַכט וואונדער. — דאָס באַזינגען. — כלה־באַדעקנס. — דאָס אונטערפירעכץ. — די הויפט־צע־רעמאָניע. — דער מאַמעס שלאָפקייט. — די מאַמע פאַרלאַנגט נסים. — די מאַמע פירט אויס. — דער רבי איז גובר דאָס חולאת.

אונזער פייערלעכער אַריינפאָר קיין טשערקאַס אין די רייכע פאַיעטאַנעס פון די גויאישע פריצים, האָט אַרויסגערופן אַ געוואַלדיקע סענסאַציע און קינד אוו קייט האָט זיך אַוועקגעשטעלט קוקן אויף דעם אומגעווײנלעכן וואונדער. מען האָט אונז צוגעפירט צו אַ רחבותדיק הויז, וואָס איז אָקאָרשט וואָס אויפגעבויט געוואָרן פון אַ חסיד, וועלכער האָט שטאַרק געוואָלט, אַז דעם רבינס מחותנים מיטן חתן זאָלן אים אָנטאָן דעם כבוד און זאָלן ביי אים איינשטיין. איך בין ממש פאַרבליפט געוואָרן פון די גרויסע זאָלן, וועלכע זענען שוין געווען צוגעגרייט צו א גרויסאַרטיקער אויפנאַמע.

מיד פונעם וועג און פון דעם גאַנצן טאַראַראַם, האָבן מיר ווי עס איז זיך אָנגעהויבן אויסצופאָקן, זיך איבערצוטאָן; מיר האָבן געגאַרט אויסרופן זיך. אַבער לאַנג האָט מען אונז ניט צורו געלאָזן: עס האָבן אָנגעהויבן אָנקומען קרובים, חסידים, גוטע פריינט און סתם ידידים; יעדער האָט צוגעוואונטשן, אָפּגע־געגעבן מזל־טוב, געשיט מיט ברכות.

אַרום זעקס אַ זייגער איז אָנגעקומען די גאַרנאַסטאַיפאַלער רביצין, דער כלה'ס באָבע. זי איז געווען אַן אייגענע טאַכטער פון דברי־חיים, וואָס אין גאַנץ גאַליציע האָט מען אים גערופן: דער „בעל־חיים". זי איז געווען אַן עלטערע יידענע פון מאַיעסטעטישן וואוקס, זייער אימפּאָזאַנט, פון אַריסטאָקראַטישן אויסזען. זי איז געקומען אין דער באַגלייטונג פון אירע פיר טעכטער און פיר שנורן — אַלע אין פּרעכטיקע שטערן־טיכלעך, באַהאָנגען מיט פּערל און צירונג, וואָס איז דורות־וויים איבערגעגאַנגען בירושה פון אין דינאַסטיע צו דער אַנדערער. מיט זיי זענען מיטגעקומען זייערע „הויף־דאַמעס" און גוטע פריינט. דאָס בילד איז געווען באמת אייגדרוקספול. די חסידים זענען, מיט גרויס הדרת־כבוד געשטאַנען אין אַ זייט און זיך דרך־ארצ'דיק צוגעקוקט צו אָט דער סצענע.

איך — אַזוי ווי דער שטייגער איז פון די חבדישע קינדער — בין געווען אָנגעטאָן אין אַ זייער שיינעם ברוינעם אַנצוג, אויסגעשניטן אין דער פאָרם פון אַ רעדינגאָט, קורץ ביז צו די קני און מיט אַ שפּאָלט פון הינטן, וואָס איז — צו יענער צייט און אין יענע קרייזן — באַטראַכט געווען ווי אַ גרויסע פרייהייט. מיין עלעגאַנץ איז נאָך מער אונטערגעשטראָכן געוואָרן דורך מיין שניי־ווייס העמד מיטן האַרטן קאָלנער און מיטן שיינעם טונקל־גראַנאַטענעם שניפּס. אויפן קאָפּ

האָב איך געהאַט אַ קליינע זיידענע יאַרמולקע. קיין סימן פון קיין באָרד האָט זיך נאָך אויף מיר ניט געהאַט אָנגעזען, צוליב מיין יונגן עלטער (בסך־הכל — זיבעצן און אַ האַלב יאָר), נאָר בלויז קליינע געקרייזלטע פיאות, וואָס מען האָט זיי קוים אָנגעזען.

די באָבע מיט איר סוויטע זענען געגאַנגען זייער פייערלעך און האָבן זיך געגייגט פון ביידע זייטן, אַזוי ווי אויף אַ צערעמאָניע. אָבער פון געבן די האַנט האָט קיין רייד ניט געטאָרט זיין: „הנותן יד לאשה...“

מיר האָבן זיך קעגנזייטיק אַזוי באַגריסט, אָנבויגנדיק דעם קאָפּ, פון אײן צד צום אַנדערן, און זיי אַלע האָבן מיר געוואונטשן מזל־טוב.

איך האָב זיי באַדאַנקט, אָבער די באָבע — די גרויסע גאָרנאָסטאַיפאָלער רביצין, דעם הייליקן דברי־חיימ'ס אַ טאָכטער — האָט, ווי אַן אמתע גאַליציאַנערין, ניט געקענט אַריבערטראָגן צו זען דעם חתן ניט אָנגעטאָן אין בגדי־זיידנס און סאַמעט און דערצו נאָך האָט ער געטראָגן אַ וויסן קאַלנער און זיין אַנצוג איז געווען אַ ברוינער!.... האָט זי גלייך אַ געשריי געטאָן: „אוי ווי! אוי ווי! ווען ער זאָל דאָס געווען געוואוסט פריער, וואָלט ער דעם שידוך ניט געוואָלט, אפילו מען זאָל מיר געווען אָפּצייילן נדן צווויי הונדערט טויזנט ריניש!“... אָפּגעזאָגט דאָס, איז זי באַלד אַוועקגעאַנגען, און ביים געזעגענען זיך האָט זי נאָך צוגעגעבן: „גאָט ווייסט, צי מיר האָבן זיך נישט „אַרײַנגעכאַפּט“ מיט אונזער אייניקל לאה'ניו, ווי עס איז אַרײַנגעפאַלן דער זשיטאָמירער רב (אירס אַ פלימעניק) מיט אחד־העמ'ען! נאָר וואָס איז פאַרהאַן צו רעדן אויף די ליטוואָקעס!? — זיי זענען דאָך אמתע צלם־קעפּ!...“

נאָך איר אַוועקגיין, האָבן ניט אויפגעהערט צו קומען מענער און פרויען אָפּ־צוגעבן מיר מזל־טוב און בעטן מיך בשעת־מעשה, אַז איך זאָל זיי בענטשן. מען האָט מיר דערנאָך געגעבן צו פאַרשטיין, אַז „חתן דומה למלך ועת רצון“... איז ממילא זענען זיי געקומען כאָפּן אַ ברכה. אַ קשיא אויף אַ מעשה!.... אפשר וועט עס עפּעס העלפן...

אָבער, די הויפּט־סצענע האָט זיך אָפּגעשפּילט ביינאַכט, וועו מען איז געקומען מקבל־פּנים זיין דעם חתן: געקומען איז דער גאָרנאָסטאַיפאָלער אַליין, מיט זיינע פיר זין און דריי אייִדעמס, וועלכע זענען שוין אַליין דאָן אויך געווען רביס. אַ חוץ פאַרשידענע קרובים פון ראַכמיסטריווקע און פון די אַרומיקע געגנטן, און סתם גוטע יידן, נאָך וועלכע עס האָט אַ פליין געטאָן אַ שטראָם פון טויזנטער מענטשן, וואָס האָבן ממש באַלאָגערט דאָס הויז. ערשט איצט איז מיר קלאָר געווארן, נאָך וואָס מען האָט באַדאַרפט האָבן אַזעלכע גערוימע זאָלן.

דער רבי האָט זיך אַוועקגעזעצט, מיר אָפּגעגעבן מזל־טוב און מיר געגעבן ברכות. נאָך אים זענען דורכגעגאַנגען אַלע יידן. די צערעמאָניע האָט אַזוי גע־דויערט איבער צוויי שעה. דאָס בילד איז געווען זייער אייגנאַרטיק, אָבער איך בין געווען אַזוי מיד, אַז איך בין קוים געזעסן.

וועו זיי זענען אַוועק, האָבן מיר פאַרשלאָסן די טירן, בכדי מיר זאָלן זיך קענען אָפּרוען כאָטש ביז מאָרגן, דעם טאָג פון הרת־עולם.

צומאָרגנס, 4 אַ זייגער, האָט געזאָלט זיין די חופּה. ממילא איז פאַרשטענדלעך,

אַז איך האָב געפּאַסט; אויך מיין פּאָטער מיט מיין פּעטער שמואל האָבן געפּאַסט, אָבער דאָס — צוליב גאַנץ אַנדערע טעמים... זיי האָבן פּשוט דערמיט תפילה געטאָן אַז איך זאָל ניט אַרויסשפּרינגען מיט עפּעס אַ „סיורפּריז", וואָס האָט חלילה געקענט פּאַרשטערן די שמחה...

עס איז שווער צו באַשרייבן, וואָס אין שטאָט האָט זיך דעמאָלט אָפּגעטאָן! טשערקאַס איז געשטאַנען אויפן טייך דניעפּר. יעדן טאָג זענען געגאַנגען דריי פּאַראַכאָדן פון קיעוו קיין יעקאַטערינאָסלאַוו, דורך טשערקאַס און אויך אויף צוריק, אָבער דאָ, צו דער חתונה, זענען געקומען אַזוי פיל פּאַסאַזשירן, אַז צוליב דעם צופלוס פון די מענטשן, האָט מען געמוזט פּאַרטאָפּלען די צאָל פּאַראַכאָדן. אויך די באַנען זענען געקומען איבערגעפּאַקט פול מיט געסט.

קרוב צו 4 אַ זייגער, האָבן די אַרבעטער פון אַלע פערצן זעג־פאַבריקן, צוקער־זאַוואָדן א. אַנד. — איבערגעלאָזט אויף זייער אָרט אַ צווייטע שיכט אַרבעטער און זענען אַליין געקומען זען די חתונה.

אין טשערקאַס זענען געווען צוויי פּאָלקן סאָדאָטן, צווישן זיי דריי הונדערט יידן. אַזוי ווי מיין שוועסטער איז, אַלס רב, געשטאַנען מיט זיי אין כסדרדיקער פּאַר־בינדונג צוליב דעם, וואָס ער פלעגט באַקומען פּאַר זיי די פּאָסט, פלעגט זיי צו־שטעלן מצות א. א. וו. — האָבן די קאָלאָנעלן פון ביידע פּאָלקן געגעבן די יידישע זעלנער פּריי, בכדי זיי זאָלן האָבן די מעגלעכקייט אויך בייצוואוינען די חתונה. זיי אַלע האָבן זיך אויסגעשטעלט אין אַ שפּאַלער פון ביידע זייטן, כדי צו מאַכן אַ וועג צו דער חופּה. אָבער דער המון איז געווען אַזוי געדיכט, אַז די זעלנער האָבן זיך ניט געקענט קיין עצה געבן, אַזוי אַז מען האָט געמוזט אָנקומען צו פּאָליציי מיט זשאַנדאַרמען, אַז זיי זאָלן ווי עס איז מאַכן אַ וועג. דערביי האָט מען אַרגאַ־ניזירט, אַז דאָס באַדעקנס זאָל פּאַרקומען אין אַ וואוינונג נאָענט נעבן דער שול, כדי מען זאָל ניט דאַרפן אַדורכמאַכן קיין גרויסן שטח פון דעם חתנס קוואַרטיר ביז צו דער כלהס וואוינונג. אָבער טראָץ אַלע באַמיאונגען מצד דער פּאָליציי און די זשאַנדאַרמען, איז בשום־אופן ניט מעגלעך געווען דורכצוגיין.

און דערצו, האָבן זיך נאָך געמוזט אַריינמישן היציקע יידן, וואָס האָבן אָנגעהויבן שרייען: „עס איז אַ חילול־השם!... דער רבי גייט, און מען לאָזט ניט אַדורך. וואָס מער זיי האָבן געפּראָווט מאַכן אַרדענונג, אַלץ ערגער איז געווארן דאָס געשטופּעריי.

געווען איז דאָס אין חודש נאָוועמבער, ווען אין רוסלאַנד איז זייער קאַלט, אָבער ניט־קוקנדיק דערויף, זענען אויפן גאַנצן וועג פונעם מאַרשרוט אַלע פענצטער געווען אָפן און געדיכט באַזעצט מיט מענטשן.

אין דעם קאַרטעזש האָבן זיך אויך געפונען די גרעסטע גוטע יידן פון יענער צייט, ווי אויך צענדליקער רבנים, שוחטים, גבאים, דיינים, חסידים מיוחסים, גבירים, אדירים און סתם שיינע יידן.

דאָס דרענגעניש איז געווארן וואָס אַמאָל ענגער און געדיכטער, עס איז פּשוט אוממעגלעך געווען צו שטעלן אַ טראָט. זעענדיק דאָס, איז אַרויסגעגאַנגען דער גאַרנאַסטאַיפּאָלער אַליין און האָט אַ זאָג געטאָן צו די מענטשן: „יידן! לאָזט אַדורכגיין חתן־כלה"!

ערשט איצט, ווען דער אַלטינקער רבי בכבודו ובעצמו האָט זיך באַוויזן, ער, וואָס איז געווען אַזוי ביי אַליבט ביי אַלעמען — מיט זיינע אויסדרוקספולע דורכ־דרינגענדיקע קלוגע אויגן, מיט זיין הדרתדיק פנים, אויף וועלכן עס איז געווען אויסגעגאָסן די קדושה — ביי אָט די ווערטער זענען די יידן אַזוי ווי עלעקטריזירט געוואָרן: זיי האָבן מיט איין קול אַ געשריי געטאָן: „לאָזט אַדורכגיין דעם רבין!", און דאָס, וואָס עס האָבן ניט געקאָנט אויספירן אַלע סאַלדאַטן, מיט פּאָליציי און זשאַנדאַרמען בתוכם — האָט כהרף־עין באַוויזן דער אימפּעט פון די חסידישע עלנבויגנס: און דאָס, בלויז אונטער דעם כישוף פון אָט די פּאָר מאַגישע ווערטער פון רבין: „איך בעט אייך יידן, לאָזט אַדורך חתן־וכלה צו דער חופּה!"...

אָבער טראָץ אַלעם, האָט די כלה, דורכגייענדיק — פֿאַרלוירן אין ענגשאַפט איין טיכל, צוזאַמען מיטן ווייסן מאַנטל, וואָס זי האָט געטראָגן אויף זיך.

מיט איבערמענטשלעכע אָנשטרענגונגען זענען מיר סוף־כל־סוף אָנגעקומען אויפן שול־הויף, וואָס איז געווען אומגעהויער גרויס און האָט געקענט אַרײַנגענעמען עטלעכע טויזנט מענטשן. אָבער, די אמתע חסידים, וואָס האָבן בעסער געוואָלט זען דעם רבין מיט די חתן־כלה, זענען אַרויף אויף די שכנותדיקע דעכער און אויף די אַרומיקע בוימער.

ווען מיר זענען ענדלעך אַהין אָנגעקומען, האָט מען מיך געפּירט באַדעקן די כלה. דאָס איז אויך געווען אַ גענוג־בילדערישע סצענע: די כלה,הויך־געוויקסיק, אָנגעטאָן אין אַ וואונדערבאַר ווייס אַטלעסן חופּה־קלייד, וואָס איז אויסגעפּאַרטיקט געוואָרן דורכן גרעסטן שניידער אין קיעוו. ער האָט געהאַלטן פּאַרן גרעסטן כבוד צו מאַכן דאָס חופּה־קלייד פּאַרן גאַרנאָסטאַיפּאָלערס אייניקל. דאָס האָט זיך געדעכטן, ניט־נאָר פּאַר אַ גאָר גרויסע זכיה, נאָר דאָס איז געווען אַן אויסערגעווייניקלעכע רעקלאַמע. מיטן פּרעכטיקן שלייער — אַרומגערינגלט מיט דער גאַרנאָסטאַיפּאָלער רביצין, מיט אירע שנורן, טעכטער און אייניקלעך, האָט די כלה אויסגעזען ווי אַן אמתע פּרינצעסין.

באַלד דערויף האָט דער בדחן אַ זינג אויף געטאָן מיט אַ ווייַנענדיקן ניגון: „הער אויס, מיין כלה!"... און די כלי־זמר האָבן צוגעשפּילט. איך האָב זיך דערנענטערט; מען האָט מיך באַוואָרפן מיט האָפן, און איך האָב באַדאַרפט באַדעקן מיטן דעקטוך דער כלהס קאָפּ. די מוזיק האָט געשפּילט, ווייבער האָבן געכליפּעט און פון גרויס עמאָציע זענען אויך ביי אַ טייל מענער געשטאַנען טרערן אין די אויגן.

צום אונטערפּירן האָב איך — פון איין זייט — געהאַט דעם פּעטער שמואל, און פון דער אַנדערער זייט, איינעם פון די פּעטערס — ר׳ אַרעלע, ווי אויך מיין פּאָטער און מיין שווער ע״ה. דערנאָך איז — אין דער ריי — געגאַנגען דער גאַרנאָסטאַיפּאָלער און הינטער אים, אַלע רביס, רבנים, כלי־קודש א. א. וו.

די כלה האָט אונטערגעפּירט די באָבע, מיין מוטער, מיין שוויגער און נאָכדעם, לויטן ראַנג — אַלע ווייבער־באַגלייטערינס. אַזוי זענען מיר געגאַנגען צו דער חופּה.

די ערשטע ברכה האָט מען אָפּגעגעבן מיין פּאָטער. מיט אַ חבדישן ניגון, מיט גרויס געפּיל, האָט זיין קול, וואָס איז תמיד געווען אַזוי מתיקותדיק און אַנגענעם

— שטאַרק משפּיע געוועזן אויף די אַרומיקע. זיין פּנים האָט אויסגעדריקט טיפּע באַגייסטערונג, באַהויכט מיט רוחניות, און פון גרויס געירטקייט, האָט ער בשעת־מעשׂה געלאָזט אַ טרער. מיט דער צווייטער ברכה האָט מען מכבד געווען דער כלהס פאָטער, דעם טשערקאַסער רב, ר׳ נחום זלמן. ער איז געווען זייער אימפּאָנאַנט מיט זיין הויכער שיינער פיגור, מיט זיין אַריסטאָקראַטישן אויסזען, מיט זיין אידל פּנים, איינגעראָמט אין אַ שיין שוואַרץ בערדל. מיט אַ געלאַסענעם טאָן און מעלאָדישן נוסח האָט ער געזאָגט די ברכות אויפן פּולישן שטייגער. דערנאָך האָט ר׳ בערעלע, דער עלטסטער זון פון גאָרנאָסטאַיפּאָלער, וועלכער איז שוין, צו יענער צייט, געווען מפורסם פאַר אַ גרויסן רבין — געלייענט די כתובה, און לסוף. האָט דער גאָרנאָסטאַיפּאָלער אַליין געזאָגט די איבעריקע ברכות. ער האָט בכלל געהאַט זיין אייגענעם אייגנאַרטיקן זיסן נוסח. געווען בשעת־מעשׂה פאַרדבקה׳ט, פאַרטראַכט, שטאַרק אַריינגעטאָן אין זיך; אין זיין בליק איז געווען עפּעס אַ כוח, וואָס האָט אַלעמען באַצויבערט. מיט זיינע האַלב־פאַרמאַכטע אויגן, מיט דעם הייליקן אויסדרוק, וואָס איז געווען אויסגעגאָסן אויף זיין פּנים, האָט ער געזאָגט די ברכות און די חסידים האָבן גיריק געשלונגען יעדעס וואָרט זיינס. אין יענעם מאָמענט, איז די התפּעלות דערגאַנגען צו איר קולמינאַציע־פונקט.

אַ סך חסידים האָבן דעמאָלט געזאָגט: „אַזאַ גרויסע נסיעה, אַזאַ שטופּן זיך און אויסקוועטשן זיך, האָט געלוינט שוין בלויז צוליב דער אינציקער מינוט!״.

מען האָט געגעבן צו טרינקען דעם חתן פונעם כוס און דערנאָך דער כלה. און דער גאָרנאָסטאַיפּאָלער אַליין האָט — אָפּגעבנדיק מיר מזל־טוב — זיך מיט מיר צעקושט אויף בײדע באַקן. ער האָט אָפּגעגעבן דער כלה מזל־טוב און זי האָט אים אַ קוש געטאָן אין האַנט.

וועגן דעם, אַז חתן־כלה זאָלן זיך צעקושן, האָט דאָרט קיין רייד ניט געטאָרט זיין. דאָס וואָלט געווען ניט קיין דבר־צנוע. מען האָט אונז דאָך, מיט גרויס מי, אַוועקגעפּירט אין אייגענעם הויף אין אַ צימער, כדי מיר זאָלן זיך „אָפּפּאַסטן״, אבער בשעת־מעשׂה איז געווען דערביי די מאַמע, די שוויגער א. א. וו.

דאָ מוז איך דערמאָנען אַ טשעקאָווע פּאַסירונג, וואָס האָט אַרויסגערופן אַ גרויסן אָפּקלאַנג אין דער גאַנצער חסידישער וועלט:

דער פּעטער ר׳ שמואל, וועלכער איז געווען אַ הייסער טשערקאַסער חסיד, וועלכער האָט מיטוואָך, צום ערשטן מאָל, דערזען דעם גאָרנאָסטאַיפּאָלער — האָט ער תיכף דערפּילט אין אים אַ גרויסן רבין; ער האָט אָבער, טראָץ אַלעם, ניט געוואָלט אים געבן אַ פּדיון, וויל דאָס וואָלט געהייסן אַ „בגידה לגבי זיינעם״. דעם טשאָרטקאָווער רבין, וועלכער איז אין זיינע אויגן געווען דער צדיק־הדור.

דאָנערשטיק, וען ער האָט אים געזען נאָכאָמאָל, האָט ער מיר געזאָגט, אַז ז׳עם אמת זאָגנדיק, איז ער זייער אַ הייליקער רבי, אָבער מען קען אים ניט פאַר־גלייכן צום טשאָרטקאָווער, וואָס איז אַ זקן און דער אינציקער זון, וואָס איז געבליבן פונעם ריזשינער — דעם צדיק־הדור. אָבער, דאָנערשטיק אינדערפרי איז מיין מוטער פלוצלינג ניט געזונט געוואָרן, אַזוי אַז מען האָט געמוזט רופן דעם דאָקטאָר אָפּצון. ער האָט געזאָגט, אַז ביי איר איז אַ לונגען־אַנטצינדונג. מיר האָבן זיך זייער דערשראָקן און דער פּעטער האָט בשעת־מעשׂה געזאָגט, אַז ווען דאָס

וואָלט געווען דער טשאַרטקאָווער, וואָלט ער דאָס ניט דערלאָזט און וואָלט גלייך אָפּגעטאָן דאָס חולאת. דערמיט אַליין האָט ער געהאַט די באַהאַלטענע כוונה צו פּראָוואָצירן דער מאַמען, אַז זי זאָל צווינגען דעם גאַרנאָסטאַיפּאָלער רבין איר צו געבן אַ רפואה־שלימה, וואָס זאָל זי שטעלן אויף די פּיס צו גיין צו דער חופה.

מיין מאַמע האָט גלייך געשיקט זאָגן, אַז זי וויל דורכאויס זיין אויף דער שמחה פון איר ערשטן זון, דעם בכור — און זי פֿאַרלאַנגט, אַז מען זאָל אָפּלייגן די חתונה אויף אַכט טעג. און זי האָט צו מיר געזאָגט:

„בעזרת כבוד־אם פּאָדער איך פון דיר, אַז דו זאָלסט ניט גיין צו דער חופה!".

היינט קען מען זיך טאַקע פֿאַרשטעלן, ווי אַזוי וואָלט מעגלעך געווען אָפּצולייגן אַזאַ חתונה, צו וועלכער עס זענען זיך אָנגעפֿאָרן אַזוי פיל געסט און וואו מען האָט צוגעגרייט אַ מאָלצייט פֿאַר עטלעכע טויזנט מאָל.

איז מיין שוויגער ע"ה געלאָפן צו איר פֿאָטער, דעם גאַרנאָסטאַיפּאָלער רבין און געווינט פֿאַר אים: וואָס זאָל זי איצט טאָן?...

דער גאַרנאָסטאַיפּאָלער האָט גלייך געשיקט צו מיין מאַמען זיין גבאי, בערקע בעטנדיק זי אַראָפּצונעמען די גזירה, בכדי די חופה זאָל קענען פֿאָרקומען.

דאָ האָט זיך מיין מאַמע איינגעעקשנט און געטענהט, אַז זי קען ניט מסכים זיין ניט בייצוואוינען איר ערשטן זונס חתונה. דאַן האָט דער גאַרנאָסטאַיפּאָלער געשיקט צו איר זיין עלטערן גבאי — אַ גרויסן מפורסם — רב' דן, וועלכער האָט איר מודיע געווען, אַז דער רבי האָט געפֿאַדערט, אַז עס זאָל זיין די חתונה אוֹן האָט גלייכצייטיק געבעטן, אַז מיין מוטער זאָל ניט פֿאַרשטערן די שמחה.

דערווייל האָט מיין פּעטער שמואל געאַרבעט מעשים: ער האָט געגעבן צו פֿאַרשטיין זיין שוועסטער — מיין מאַמען — אַז די גרויסע צדיקים דאַרפן נאָר וועלן, קענען זיי אַלצדינג באַווייזן... דעריבער האָט די מאַמע געענטפֿערט ר' דנען. אַז זי קען ניט דערלאָזן, אַז די חופה זאָל פֿאָרקומען אָן איר. זי באַשטייט ניט דערויף און זי האָלט, אַז דאָס איז אַ גאָטס־זאַך; ווען גאָט זאָל וועלן, עס זאָל פֿאָרקומען די חופה, וואָלט ער ניט אונטערגעשיקט די חולאת.

ווען דער גאַרנאָסטאַיפּאָלער האָט געזען, אַז עס האָלט גאָר שלעכט מיט דער מאַמעס איינגעשפּאַרטקייט, האָט ער ערשט דאָן אָנגעטאָן זיין פּוטער מיטן שטריימל און איז בכבודו ובעצמו געקומען — מיט אַ פּורל — צו מיין מאַמען.

די מורא, וואָס האָט אַלעמען באַהערשט ביי דער ידיעה, אַז דער גאַרנאָסטאַי־פּאָלער אַליין איז געקומען — איז געווען אין לשער. ער איז גלייך אַריין אין שלאָף־חדר פון מיין מוטער און געזאָגט צו איר בזה־הלשון:

„מחותנתטע, איך בעט אייך, פֿאַרשטערט מיר ניט די חתונה! טוט זיך אָן אוז גייט צו דער חופה!".

ענטפֿערט זי אים:

„רבי, אָבער איר ווייסט דאָך, אַז דער דאָקטאָר האָט מיר אָנגעזאָגט צו ליגן אין בעט, ווייל ביי מיר איז אַ לונגען־אַנטצינדונג. דער דאָקטאָר איז דאָך דאָ, קענט איר אים פֿרעגן. און איר ווייסט דאָך, רבי, אַז איך בין אַ מוטער פון פּינף קינדער. נו, טאָ ווי אַזוי קען איך גיין קעגן דעם באַפֿעל פונעם דאָקטאָר!?..."

האָט ער אַ טיפן קרעכץ געטאָן און געווארפן אַ זייטיקן בליק צו דער מאַמען. ער האָט זיך פאַרשטעלט די אויגן מיט דער האַנט און געזאָגט:

„מחותנתטע, איך זאָג אייך, אַז איר זאָלט אייך אַנטאָן און גיין צו דער חופה! גאָט וועט אייך געבן אַ רפואה־שלימה און איר וועט זיין געזונט! איך הייס אייך! טוט זיך אָן און גייט צו דער חופה!"

נו, דאָ האָט שוין די מאַמע גלייך פאַרשטאַנען, אַז זי האָט דעם אַלטן, זאָל לעבן, „אַריינגעכאַפּט" ווי עס באַדאַרף צו זיין און אַז פון איצט אָן, וועט שוין אַלץ גיין כשורה. זאָגט זי צו אים:

„אויב אַזוי, רבי, טו איך זיך אָן און גיי צו דער חופה, אָבער איר זאָלט וויסן זיין, אַז איר נעמט אויף זיך אַן אחריות פון אַ מוטער פון פינף קינדער!..."

דער אַלטער האָט שוין מער ניט געוועדט, ער האָט איר בלויז נאָכאַמאָל גע־וואונטשן מזל־טוב מיט אַ רפואה־שלימה, און איז אַוועקגעגאַנגען.

ביי דער מאַמען איז שוין מער קיין שום ספק ניט געווען, אַז איצטער איז שוין אַלץ אין אָרדענונג און אַז זי וועט זיין געזונט.

דער דר. אָפּען, ווען ער איז געוואויער געוואָרן די גאַנצע מעשה, איז אַריין אין אַ שטאַרקן כעס און האָט אַ זאָג געטאָן צו מיר:

„וואָס קומט דאָ פאָר?... סאַראַ מין סאָרט רוצחים דאָס זענען!.... אַז איך זאָג, אַז די מאַמע איז קראַנק, קומט ער צו גיין און זאָגט, אַז עס איז גאָרניט!..."

אָבער, מיין פעטער שמואל האָט טריאומפירט און געזאָגט: „נו, ביזט טאַקע אַ שוטה און פאַרשטייסט ניט קיין ענין. זעסטו, די מאַמע איז אַ מענטש! זי האָט דעם אַלטן גוט „אַריינגעכאַפּט", און אַ דאַנק דעם, וועט זי מיט גאָטס הילף, זיין געזונט".

און צום טאַטן האָט ער אַ זאָג געטאָן:

„נו, וואָס זאָגסטו צו מיין שוועסטער גיטל? זי איז אַ מענטש! אַן אמתע אשת־חיל! זי האָט אים גוט אָפּגעטאָן, דעם אַלטן: זי האָט אים פשוט געצוואונגען אַז ער זאָל איר געבן די רפואה!.... די חברה, אַז זיי ווילן, קענען זיי!"...

אַזוי ווי כ'האָב געמאַכט אַ מינע צו אַן איראָנישן שמייכל, האָט שמואל מורא געקריגן, אַז כ'זאָל זיך ניט אַרויסכאַפּן מיט עפּעס, וואָס מ'טאָר ניט, און נאָך אין אַזאַ גרויסן טאָג דערצו, האָט ער מיר גיך אַ זאָג געטאָן:

„אין אַזאַ טאָג — רעד וואָס ווייניקער! און בכלל, איידער צו רעדן שטותים, טאָ רעד שוין גלייכער גאָרניט!"...

אַ יידישע חתונה

.5

די „גילדענע יויך" — דער סימבאָל פון יידישן שטייגער־לעבן. — אַ חתונה־מאָלצייט „פאַרן קיסר צו שטעלן". — דעם גאָרנאָסטאַיפּאָלערס קדושה איז משפּיע די חתונה. — דער „כשר־טאַנץ". — דער רבי איז ממשיך די שמחה אין מיין נייער היים. — אין חדר־המיוחד. — מענטשלעכע רייד פון אַ צדיק־הדור.

דער עולם האָט זיך אָנגעהויבן קלייבן צום טיש, צו דער סעודה מיט דער „גילדענער יויך". מען האָט ניט געקענט געפינען קיין גרעסערן זאַל און גרעסערן פּלאַץ, ווי אין דער טשערקאַסער רבינס שול. די שול איז געווען אַזוי גרויס, אַז ווען מען איז געשטאַנען אין איין ווינקל פון מזרח, האָט מען ניט געקענט דער־כאַפּן מיטן אויג די ווייטקייט פונעם אַנטקעגנאיבערדיקן ווינקל, און דאָרטן האָבן געקענט אַריין פיל טויזנטער מענטשן. אַלץ איז געווען פון דאָרט אויסגערוימט און עס זענען אַוועקגעשטעלט געוואָרן טישן אין דער פאָרם פון אַ „ח". אָבער אויך אינדערמיט האָט מען געמוזט צושטעלן נייע טישן.

ניט־קוקנדיק דערויף, האָבן דאָך ניט אַלע געסט געקענט געפינען אַן אָרט, און אַ סך געסט זענען געשטאַנען. אויך אין דער ווייבערשער שול איז געווען איבער־פולט. ממילא־מובן, אַז די ווייבער זענען געזעסן באַזונדער, ווייט פון די מאַנסבילן, און די כלה — צווישן די ווייבער. איך האָב זי בכלל ניט געזען, ביז צום מאָמענט, ווען מיר זענען געקומען מיטן גאָרנאָסטאַיפּאָלער רבין, אין דער באַגלייטונג פון מיין פאָטער און מוטער, מיט אַלע קינדער, מיט די רביס, רבנים און רביים — און מיר זענען אַלע אַריינגעטרעטן אין זאַל. די כלי־זמר האָבן אויפגעשפּילט אַ פריי־לעכס, חסידים האָבן צוגעזונגען, און דאָס צוגיין אויף אונזער אָרט איז געווען באמת גרויסאַרטיק. דער שטייגער איז, אַז דער צענטער פון דער שמחה זענען תמיד התן־כלה. אפילו די שטענדיקע גרינגשעצונג מצד די אַלטע חסידים צו די „שנעקעס" ווערט דעמאָלט אויך פאַרוואַנדלט אין דרך־ארץ. אַזוי פירט זיך עס ביי יידן און ביי די אומות־העולם פון כמה יאָרן, אַז וויפיל מען זאָל ניט קענען דעם חתן פון קליינווייז אויף — ווערט ער אינעם חופּה־טאָג די צענטראַלע פיגור פון דער אַלגעמיינער אויפמערקזאַמקייט, און די אויגן פון גאַנצן אַרומיקן עולם זענען צו אים געווענדעט, ווי צום גרעסטן מיוחס. אויך ביי מיין חתונה זענען אַלעמענס בליקן געהאָנגען אויף מיר, אָבער די הויפּט־צוציאונגס־קראַפט איז — אָן ספק — געווען די פּערזאָן פון דעם גאָרנאָסטאַיפּאָלער רבין, וואָס האָט ווי אַ מאַגנעטישער כוח געצויגן צו זיך אַלעמענס בליקן.

ער איז געווען אָנגעטאָן אין אַ שיינער זיידענער זשופּיצע, וואָס האָט זיך פאַרשפּילעט פון פאָרנט אויף סאַמעט; מיט אַ שיינעם שטריימל, וואָס האָט גע־האַט אונטער זיך אַ סאַמעטענע יאַרמולקע. ער איז געווען זייער דורכגענומען. זיין פּנים איז געווען אינגאַנצן פאַרפלאַקערט, עס האָט ממש געברענט פון התלהבות

און דבקות. זייַנע אויגן — זייער שאַרף און פול מיט געטלעכקייט, און עס האָבן פון זיי געשטראַלט פונקען, וואָס האָבן פשוט עלעקטריזירט די עדה חסידים. אַלע האָבן אַרויסגעזען אין רבין, אַז ער געפינט זיך איצטער אין די העכערע וועלטן, און דאָס האָט געווירקט, אַז אַזוי פיל טויזנטער יידן, וואָס האָבן זיך אַזוי געשטופט און געשטויסן אין אומבאַשרייבלעכער ענגשאַפט, זאָלן זיך האַלטן רואיק און גע־לאַסן, און אַז עס זאָל מיט דרך־ארץ אָפגעהיט ווערן די בעסטע אָרדענונג.

צום ערשטן האָט מען דערלאַנגט די פיש, פאַר דריי מענטשן אויף איין טעלער, מחמת עס האָט ניט געסטייעט קיין כלים פאַר אַזאַ ריזיקן עולם. אָבער דער רוב פון די געסט האָבן בכלל ניט געהאַט אין זינען דאָס עסן. זיי האָבן געהאַט אַן אַנדער עונג־רוחני, וואָס שטייט פיל העכער ווי דער חומר. ער אַליין, האָט געגומען אַ צוויי־דריי ביס, און דאָס איבעריקע האָבן די יידן צעכאַפט שיריים. דערנאָך האָט מען דערלאַנגט די „גילדענע יוּיך", וואָס אויף יעדער יידישער חתונה האָט זי איר סימבאָלישן טעם און איר אייגנאַרטיקן געשמאַק, אָבער וואָס פאַר אַ באַזונדערן טעם האָט זי געהאַט ביי אָט דער מסיבה, וועַן דער רבי אַליין איז געווען דערבי!....

דערנאָך האָט מען דערלאַנגט עופות מיט פלייש מיט אַלערליי מינים מעדנים און מאכלים, וואָס — לויט יעדנס אָפשאַצונג — האָט מען זיי געקענט שטעלן „פאַרן קיסר אַליין".

דורך דער גאַנצער צייט פונעם מאָלצייט האָבן די אַרקעסטערס (פינף אַרקעס־טערס פון טשערקאַס און אומגעגנט), וואָס האָבן באַשיינט די שמחה, ניט אויפגע־הערט שפילן איינער נאָכן אַנדערן.

נאָכן פלייש, האָט זיך דער רבי אָנגעהויבן דבקהנען, אַרויסלאָזנדיק פון צייט צו צייט אַ טיפן זיפץ, און דאָס האָט אַרויסגערופן אַ שטאַרקע התעוררות ביי די חסידים. דאַן האָט דער רבי רעזאַגט דעם גבאי בערקען, וואָס איז געווען אַ גרויסער בעל־מנגן, אַז ער זאָל אָנהייבן זינגען. מיט אָט דעם זמר האָט זיך די גאַנצע עדה יידן ביסלעכווייז דערוואַרעמט און טויזנטער מיילער האָבן אים לעבעדיק אונטער־געכאַפט, ביים כסדרדיקן אַקאָמפּאַניאַמענט פון דער מוזיק.

וואָס מער דער רבי זיך געדבקהט, אַלץ מער האָבן יידן זיך דורכגענומען מיטן פייערלעכן מאָמענט.

דערנאָך האָט זיך צו מיר געוונדעט דער גאָרנאָסטאַיפאָלער רבי — שוין דעמאָלט מיין זיידע — און האָט מיר געזאָגט מיט אַ גלייכווערטל: „אויב דו ווילסט האָבן דרשה־געשאַנק, דאַרפסטו זאָגן דיין דרשה"...

נאָך פאַר דער חתונה, האָט מיין זיידע — דער רעטשיצער רבי — מיר געהאַט געזאָגט: „זאָלסט וויסן, אַז דו פאַלסט איצטער אַריין צו פּוילישע רבים; זאָלסט ניט פאַרגעסן, אַז דו ביזט אַ ליובאַוויטשער אייניקל, און זאָלסט ניט לויפן אין זייערע מקוות. וועַן דו וועסט זאָגן אַ דרשה, זאָל זי זיין אַ חבדישע!...."

האָב איך אָנגעהויבן זאָגן — געדענק איך נאָך ווי היינט — דאָס באַקאַנטע חסידות: „קול חתן וקול כלה, קול ששון וקול שמחה". אויף אָט דער טעמע האָט מיין דרשה געדויערט בערך אַ 15 מינוט. נאָכדעם האָט מיר דער גאָרנאָסטאַיפאָלער רבי אַ זאָג געטאָן: „אַ יישר כוח! און פאַר חסידות — איז גענוג!"...

מיין פאָטער ע"ה איז געווען זייער ניט צופריידן און האָט מיר דערנאָך גע־

זאָגט, אַז די פּוילישע יידן האָבן ניט ליב קיין חסידות. דערצו דאַרף מען האָבן גרעסערע מוחות, ווי זיי זענען....

אין אָט די עטלעכע ווערטער פון ביידע צדדים האָט זיך בולט אָפּגעשפּיגלט דער אַנטאַגאָניזם, וואָס האָט אָנגעהאַלטן צווישן פּוילישע רבֿיס און די ליובאַוויטשער.

נאָך מיין דרשה, האָט דער גאָרנאָסטאַיפּאָלער אַליין געזאָגט עטלעכע ווערטער אין נוסח פון די פּוילישע גוטע יידן. זייער שטיל, וואָס מען האָט קוים געהערט. אפילו די נאָענטע האָבן געהערט זייער ווייניק. זיי האָבן בלויז געזען, ווי זיינע ליפּן באַווועגן זיך און ווי ער איז שטאַרק פֿאַרדבקהט, און דאָס איז שוין פֿאַר זיי גענוג, אַז זיי זאָלן אַריין אין די גרויסע התפּעלות.

און אָנדערע פון די גרויסע חסידים, וואָס האָבן גאָרניט געהערט, האָבן געזאָגט: „זיי ווייסן, וואָס זיי זאָגן, און זיי ווייסן, וואָס זיי טוען. זאָלן זיי מאריך ימים ושנים זיין, אמן!“....

דערנאָך איז אַרויף אויפן טיש דער גבאי אברהם־דוד מיט די ווייסע זאָקן אין האָט אויסגערופן די נעמען פון די דרשה־געשאַנק־געבער, אויסרעכנדיק דערבי אַלע מתנות.

דאָס האָט געדויערט איבער אַ שעה צייט. עס איז אוממעגלעך איבערצוגעבן, וואָס דאָרט האָט זיך אָנגעקליבן זילבערנע און קרישטאָלענע מתנות. עס האָט שוין ממש אויסגעפעלט פּלאַץ, ווו זיי אָוועקצולייגן! דערצו זענען געשטאַנען באַזונדער גבאים, וואָס האָבן עס צוגענומען און אָוועקגעפירט. און די, וואָס האָבן ניט באַוויזן צו קויפן אַ מתנה, האָבן געגעבן מזומן. אַזוי האָט זיך אָנגעקליבן אַ מטמון מיט געלט.

אַיידער מען האָט אָנגעהויבן בענטשן, האָט דער גאָרנאָסטאַיפּאָלער צו מיר געזאָגט: „אפילו אויב אַ חתן איז דומה למלך, און אַלע דאָרפן אים געבן מתנה, דאָרפסטו אויך ניט פאָרגעסן, אַז עס זענען פֿאָרהאַן אַ סך אָרעמע יידישע טעכטער, וואָס דאָרפן חתונה האָבן און האָבן ניט, ניט־נאָר אויף קיין חתונה־הוצאות, נאָר אויך ניט ווער עס זאָל זיי שענקען דרשה־געשאַנק. דאָרפסטו דעריבער אַ טייל פון דיינע מתנות אָפּגעבן צו אָרעמע כלות, וואָס האָבן ניט אויף הוצאות־החתונה און קיינער וועט זיי קיין געשאַנק ניט געבן. און דאָס צעטל פון די אָרעמע כלות, וואָס דאָרפן חתונה האָבן און פֿאַרמאָגן גאָרניט זייער אייגנס — וועל איך דיר שוין געבן, איך האָב אים ביי מיר!“...

און צו מיר זאָגט ער: „און פון געלט, וואָס פאַלט פון דרשה־געשאַנק, דאָרף אַ ייד בכלל אָפּגעבן מעשר 10 פּראָצענט, און דעם אמת זאָגנדיק, דאָרפסטו ווייזן דעם רבונו־של־עולם, אַז די צען פּראָצענט דאָרף מען געבן מיטן גאַנצן האָרצן און אפילו מיט אַ פּולער האַנט און ניט בצמצום“.

דערויף האָב איך אים אַ פּרעג געטאָן:

„זיידע, רעכנט איר, אַז מען דאָרף אָפּגעבן האַלב?“

„אויב אַזוי“ — האָט ער אַ צופּרידענער אויסגערופן — „זאָג איך דיר מזל־טוב און השם־יתברך זאָל דיר העלפן!“...

און מיין פעטער שמואל האָט מיר שטילערהייט אַ זאָג געטאָן:

„נו, ניט נאָר וואָס דו האָסט געטאָן אַ שיינע טאַט אין אַזאַ גרויסן טאָג, נאָר האָסט נאָך דערגרייכט, אַז דער „אַלטער", זאָל לעבן, זאָל פון דיר נחת האָבן, און — דער עיקר — האָסט אַריינגעכאַפּט אַ ברכה, וואָס איז מערער פון געלט און פון אַלצדינג"...

אינצווישן האָבן די חסידים אויסגעקנאַקט מיט אַ פיינעם ניגון, דערנאָך האָט מען גאָבראָכט מים־אחרונים און מען האָט זיך מכין געווען צום בענטשן.

דער גאַרנאָסטאַיפּאָלער האָט מכבד געווען מיט מזומן מיין פאָטער ע"ה, אָבער ביים סוף פון יעדן קאַפּיטל האָט מען געוואָרט, אַז דער רבי זאָל פאַרענדיקן. עס איז בשעת־מעשה געווען אַזוי שטיל ביים טיש, אַז מען האָט דייטלעך געקענט הערן דאָס זשומען פון אַ פליג אויף דער וואַנט. און נאָכדעם ווי דער רבי האָט געהאַט אָפּגעזאָגט די לעצטע שורה, האָבן די חסידים געגעבן אַ קלאַפּ אָפּ אויף גיך די איבעריקע קאַפּיטלעך, ווי אַ פייל אויפן בויגן.

נאָכן בענטשן, האָט דער רבי אַליין געזאָגט די שבע־ברכות. ער האָט זיי געזאָגט זייער האַרציק און שטיל און מיט אַ וואונדערבאַר־שיינעם נוסח, מיט אַן איידל, געלאַסן קול, אָבער מיט אַ שטאַרקער התלהבות, אַזוי אַז די חסידים זענען געווען שטאַרק געריר־ט, אַזש אין דער לופט האָט זיך געפילט די הנאה, וועלכע זיי האָבן אין יענער אויסערגעווייניעכער מינוט איבערגעלעבט.

נאָכן עסן, האָט מען זיך געגרייט צום „כשר־טאַנץ". כהרף־עין האָבן די חסידים אַרויסגעוואָרפן אויפן הויף אַלע טישן מיט די בענק, בכדי דער רבי אַליין זאָל גיין טאַנצן דעם כשר־טאַנץ. די פינף אָרקעסטערס האָבן צוזאַמען אָנגעהויבן שפּילן דעם פריילעכן כשר־טאַנץ און דער גאַרנאָסטאַיפּאָלער האָט געזומען פאָר איין האַנט מיך — דעם חתן, און פאָר דער אַנדערער האַנט די כלה, און זיין פּנים איז געווען אַזוי פאַרפלאַקערט, די אויגן האָבן געבליצט מיט אַזאַ הייליקן פלאַם!... מיט אַ שיין ריקודל האָט ער געטאַנצט און אַלע חסידים האָבן צוגעזונגען צום טאַקט. די התלהבות איז דעמאָלט דערגאַנגען צו גאָר אַ הויכער מדרגה. דערנאָך האָט ער געטאַנצט אַליין און די חסידים האָבן צוגעפלעטשקעט מיט די הענט און צוגעזונגען. און פון התפעלות האָבן די חסידים געשריגן: „דער הייליקער רבי טאַנצט! דער הייליקער רבי טאַנצט!"....

אפילו מיין פעטער שמואל האָט אין יענער דערהויבענער מינוט שוין געהאַט פאַרגעסן אינעם טשאַרטקאַווער רבין; ער קערט זיך אום צו מיין פאָטער און זאָגט צו אים:

„רב זלמן, דו זעסט? אוי וויי, אוי וויי! ער טאַנצט דאָך ווי אַ „ייד!"...

זאָג איך צו אים: „וואָס־זשע ווילסטו, ער זאָל טאַנצן ווי אַ קאָזע?!"

ענטפערט ער מיר: „דו ביזט דאָך בכלל אַ פרא־אדם, דו פאַרשטייסט דאָך לגמרי ניט די גרויסקייט דערפון און די זכיה, וואָס דו האָסט געהאַט, צו טאַנצן מיט אַזאַ הייליקן מאַן!"...

דערנאָך, האָט די התלהבות פאַרכאַפּט אַלע חסידים. זיי האָבן אַרומגערינגלט דעם רבין און געזומען טאַנצן קאַראָהאָדן. די גוטע יידן האָבן בשעת־מעשה געזאָגט:

„ווער עס האָט ניט געזען אַזאַ גרויסע חתונה, האָט קיינמאָל ניט געזען קיין שמחה בישראל!"...

אין מיטן סאַמע ברען פון דער שמחה, איז צו מיר צוגעקומען מיין פעטער שמואל און האָט צו מיר געזאָגט: „קום, וועל איך דיך אַהיימפירן צו דיר. ביזט דאָך מסתמא מיד, האָסט דאָך געפאַסט, הגם דו פאַרשטייסט ניט קלאָר די גרויס־קייט פון היינטיקן טאָג. אָבער פונדעסטוועגן, קום!"

איך האָב באַמערקט, אַז מיין פאָטער מיטן גאָרנאָסטאַיפּאָלער זענען שוין געהאַט אַוועק.

מיין פעטער שמואל האָט מיך אָפּגעפירט צו מיין שווערס שטוב, וואו איך האָב געהאַט מיין צימער.

וואו די כלה איז, וואָס זי טוט — דאָס איז ניט מעגלעך געווען צו פרעגן ביי אָט די אומשטענדן. בעת ער האָט מיך אָפּגעפירט אין שטוב אַריין, איז מיין פעטער שמואל געווען שטאַרק דענערווירט: ער האָט רק מורא געהאַט, אַז איך זאָל זיך ניט מיט עפּעס אַרויסכאַפּן און ניט אָנמאַכן עפּעס אַ צרה...

ביי מיין שווער אין הויז האָט מיך דערוואַרט אַ נייע איבעראַשונג: איך האָב דאָרט אָנגעטראָפן אַ צען — פופצן מאַן — אַלע רבנים, אַלטע חסידים, גדולי־ישראל, לויטער שיינע יידן. מיטאַמאָל, האָט זיך אויך באַוויזן דער גאָרנאָסטאַי־פּאָלער רבי אין דער באַגלייטונג פון מיין פאָטער און מיין שווער. מען האָט גע־מאַכט אַ פרישן קאַראַהאָד און מען האָט מיך אויך אַריינגענומען אינמיטן.

בעת דעם טאַנצן, האָבן די יידן ביסלעכווייז גענומען פאַרשווינדן... דער גאָר־נאָסטאַיפּאָלער האָט מיך דאַן אָנגענומען פאַר דער האַנט און האָט מיך אַריינגע־פירט אין חדר־המיוחד צו מיין כלה — ניט־אָנקלאַפּנדיק אויף צופריער און ניט־אָנפרעגנדיק צי קען מען אַריינגיין.

איך בין געווען שטאַרק פאַרוואונדערט פון אָט דער האַנדלונג און ניט גע־וואוסט פּראָסט פּשוט, וואָס עס טוט זיך מיט מיר. און ער האָט צו אונז ביידן געזאָגט די פאָלגנדיקע ווערטער:

„איר זאָלט וויסן זיין: אין יתרון אדם מהבהמה. יידן האָבן יעדע גשמיותדיקע זאַך שטאַרק אויסגעאיידלט און געמאַכט זי פאַר רוחניותדיק און מצוותדיק. איר גייט איצטער בויען אַ נייע היים, אַ יידישע שטוב. ווינטש איך אייך: פּרו זרבו ומלאו את הארץ, ורוח־האדם עולה למעלה. גאָט זאָל אייך העלפן, אַז איר זאָלט האָבן אַן אמתע יידישע שטוב, וואָס זאָל זיין אַ בית־ועד לתלמידי־חכמים. אַ יידישע שטוב, וועלכע זאָל זיין ראוי אייערע עלטערן און זאָל זיין לתפארת בישראל, צו גאָט און צו לייט. און דער עיקר, זאָלט איר ניט פאַרגעסן, אַז אויב איר שטרעבט האָבן אַ שיינע און רייכע היים, זאָלט איר ניט פאַרגעסן אין די אָרעמע ברידער, איר זאָלט זיי העלפן און געבן צדקה!"...

ער האָט זיך מיט מיר צעקושט און צוגעגאַנגען צו מיין כלה. זי האָט אים אַ קוש געטאָן אין האַנט און ער איר, אויך אין האַנט. דאַן האָט ער זי געבענטשט און איז אַוועק.

ביי אַן אַנדער געלעגנהייט, ביי מיינע פרייע אָנשויאונגען, וואָלט איך זיך — אָן ספק — רעוואָלטירט, אָבער די אמתדיקייט און פּשוטקייט פון אָט די האַרציקע

וועלט מצד דעם דאָזיקן אויסערגעווינלעכן מענטשן, האָבן מיך שטאַרק פאַר־כאַפּט. מיר זענען ביידע געבליבן אַ לאַנגע צייט אַן וועלט, אונטער דער וועלקונג פון זיינע טיף־מענטשלעכע רייד, דערשטוינט און געירט גלייכצייטיק.

און עד־היום, גייט מיר נאָך זיין האַרציק קול, וואָס פּרעדיקט, אַז מען דאַרף בויען אַ יידישע שטוב, אַ בית־וועד לחכמים, אַ יידישע סביבה... דאָס גאַנצע לעבן האָבן מיר געשטרעבט מקיים צו זיין די דאָזיקע הייליקע מצווה און מיר האָבן זיך געמיט צו פאַרווירקלעכן דעם דאָזיקן אידעאַל.

אַ יידישע חתונה

6.

נאָך דער חתונה. — צווישן צווי וועלטן. — די ערשטע דערשיטערונג. — רייבונגען און צוזאַמענשטויסן. — פּאָסיוור ווידערשטאַנד. — דעם פּעטער שמואלס „אינטערוועלטן". — די שיידונג מיט מיינע עלטערן. — חשבון־הנפש.

די געשעניש מיט מיין מוטער און דער כשר־טאַנץ האָבן אין מיין פּעטער שמואלס גייסטיקן מהות פּאַראורזאַכט אַזאַ איבערקערעניש, אַז ער איז אַ גאַנצע נאַכט ניט געשלאָפן און — אינעם געראַנגל מיט זיך אַליין — אַלץ געטראַכט, צי דאַרף ער גיין אָפּגעבן אַ פּדיון דעם רבין, אָדער ניט. אינדערפרי האָט ער שוין ניט געקענט ביישטיין דעם כוח, וואָס האָט אים געצוואונגען און ער איז אַוועק־ געלאָפן צום גאַרנאָסטאַיפּאָלער רבין, שוין ניט ווי אַ מחותן, נאָר ווי אַ פֿשוטער חסיד און — האָט אים געגעבן אַ פּדיון. ערשט דאַן איז אים אַראָפּגעפּאַלן אַ גרויסע משא פון האַרצן און, קומענדיק אַ היים, האָט ער געזאָגט צו מיין פּאָטער:

„מיט די חברה דאַרף מען ניט מאַכן קיין איבעריקע קונצן און ניט זיין צופּיל איבערגעשפּיצט. דער גאַרנאָסטאַיפּאָלער איז אַ גרויסער רבי און אַ הייליקער מאַן. עס איז זייער אַ וויכטיקער ענין אים צו געבן אַ פּדיון־הנפש און מיין רבי, דער הייליקער טשאָרטקאָווער, וועט זיכער דערמיט מסכים זיין און גאָרניט האָבן דאָ־ קעגן".

מיין פּאָטער ע"ה איז געווען זייער אויפגעטרייסלט פונעם גרויסן טאָג, פון דער חופּה און פון די אַלע געשעענישן, וואָס זענען דערמיט פאַרבונדן, און ער האָט ביי זיך מסתמא געטראַכט, אַז אין אַזאַ סאָרט אַטמאָספער, וועט זיין זון אויך האָבן אַ פּדיון־הנפש און וועט ניט טראַכטן וועגן שטותים, ווי לערנען זיך און נאָך אַזעלכע זאַכן...

איך האָב נאָך ניט באַוויזן אינדערפרי אַרויסצוגיין פון מיין צימער, איז שוין געווען אַ מנין אין שטוב. מען האָט געמוסן דאַוונען תפילת־שחרית און מען האָט געמאַכט די ברכות. אָפּגעדאַוונט — בין איך אַריין צוריק אין מיין צימער און מען האָט מיר דערלאַנגט דעם ערשטן פּרישטיק אין דער קעגנוואָרט פון מיין פּרוי.

שפּעטער איז מיר באַשערט געווען איבערצולעבן אַ שווערע דערשיטערונג: ווי נאָר איך בין אַוועק דאַוונען, זענען אָנגעקומען די באָבעס מיט די מומעס און מען האָט געשווינד אָפּגעגאָלט דעם קאָפּ פון מיין פּרוי. מען האָט איר אָפּגעשניטן די פּרעכטיקע שוואַרצע כוואַליענדיקע לאַנגע האָר און מען האָט איר אָנגעטאָן אַ פּאָרוק. אמת איז, אַז דער פּאָרוק איז .געווען זייער קינסטלעריש אויסגעאַרבעט, אַזוי אַז עס איז געווען ממש אוממעגלעך אונטערצושיידן, צי זענען דאָס אמתע אָדער פאַלשע האָר, אָבער דאָך, בין איך געבליבן פּאַר אַ געשעענעם פּאַקט, אַז די וואונ־ דערבאַר־שיינע צעפּ אירע, וועלכע האָבן באַקרוינט איר קאָפּ ביז צו דער קריטי־ שער מינוט — האָט זי אויף אייביק פאַרלוירן.

דערנאָך איז אָנגעקומען די גאָרנאָסטאַיפּאָלער רביצין מיט אירע באַגלייטע־רינס, אָנצוקוקן די גאַרדעראָבע, וועלכע מען האָט מיר צוגעגרייט.

ווען מיין באָבע, די גאָרנאָסטאַיפּאָלער רביצין, האָט געוואָרפן אַ בליק אויף די קורצע רעדינגאָטן און די פּאַלטנס — זומערדיקע און ווינטערדיקע — געמאַכט קאָרט — שעטנז, ניט פון זיידנס און סאָמעט, ווי עס פירט זיך אין די רבישע פאַמיליעס — איז זי אַרויס מיטן הויכן קול. אמת, איין פוטער איז טאָקע געווען — ווי יעדער יידישער בעל־הביתישער חתן האָט געדאַרפט האָבן — פון טכויער, מיט אַן עליקן קאָלנער, אָבער דער צווייטער פוטער איז געווען מיט אַ קאַראַקו־לענעם קאָלנער, וואָס איז אין די גאַליציאַנער עכט־חסידישע קרייזן באַטראַכט געוואָרן ווי לבושי עכו״ם (גויאישע).

זעענדיק די גאָרנאָסטאַיפּאָלער רביצין אַזוי אין כעס און מורא האָבנדיק, אַז פון איין זייט, די אויפרעגונג מיטן פּאָרוק, און פון דער אַנדערער זייט, דער צאָרנ־דיקער אַרויסטריט פון דער רביצין זאָלן מיך ניט דערפירן צו אַן אומבאַרעכנטן שריט, וואָס קען גורם זיין צו אַן ערנסטן צוזאַמענשטויס צווישן ביידע צדדים — האָט מיין מאַמע, ווי אַ קלוגע פרוי — גלייך „פאַרכאַפּט״ דעם ענין, לויט איר אַריענטאַציע. זי האָט זיך גלייך געוואָנדעט צו דער גאָרנאָסטאַיפּאָלער רביצין אוז צו איר באַגלייטערין, דער לוביענער רביצין, וועלכע איז געווען מיין שווערס מו־טער — מיט די פאָלגנדיקע ווערטער:

„רביצין, איר זאָלט וויסן זיין, אַז דער חתן קומט אַרויס פונקט פון אַזעלכע גרויסע רביס און חסידישע הייזער, ווי ביי אייך. מיר וועלן זיך ניט לערנען ביי אייך, ווי אַזוי זיך צו פירן מחותנתטעס, איר זאָלט וויסן, אַז „נהרא נהרא ופשטיה״ — אַזוי גוט ווי יעדער טייך פליסט זיך לויט זיינע ברעגעס, אַזוי האָט זיך יעדער זיינע מנהגים, און איר וועט אונז ניט לערנען, ווי אַזוי מיר זאָלן זיך פירן!״...

די לוביאַנער רביצין, וועלכע איז געווען אַ זייער קלוגע און פאַרשטענדיקע פרוי, האָט זיך גלייך אַריינטירט, אַז די דאָזיקע סצענע קען דערפירן צו אַ שוועריקן איבערברוך צווישן ביידע פאַמיליעס, האָט זי זיך געאיילט מסכים צו זיין: „אוודאי! אוודאי! יעדער רבי האָט זיך זיין וועג. זאָל אייך גאָט העלפן!״ — און זי האָט אויף גיך אַוועקגעפירט מיט זיך די גאָרנאָסטאַיפּאָלער רביצין מיט אירע באַגליי־טערינס.

אָבער, אַוועקגייענדיק, האָט נאָך די גאָרנאָסטאַיפּאָלער רביצין אָלץ געבור־טשעט פאַר זיך אין דער שטיל: „וואָס קען מען פאַרלאָנגען פון די ליטוואָקעס, די צלם־קעפ?״ — „זיי זענען מסוגל אויף אַלצדינג, זאָל גאָט אויף זיי רחמנות האָבן...״

און מיט אַ טיפן זיפץ האָט זי צוגעגעבן: „אוי וויי, אוי וויי! מיר האָבן זיך נעבעך אַריינגעכאַפּט זייער מיאוס״....

שפעטער, ווען מען האָט באַדאַרפט גיין צום טיש וואַרעמעס עסן, האָט מען געדאַרפט האָבן — בכדי צו מאַכן די ברכות — אַ פנים־חדשות. אָבער צוליב דעם, וואָס די חסידים האָבן זיך כסדר געטוישט, טאָג־טעגלעך זענען אָנגעקומען נייע — האָט מען כסדר מקיים געווען סעודת־מצווה.

אין אָט דעם גערודער האָב איך ניט געהאַט קיין איין פרייע מינוט, אַז איך

זאָל קענען זיין מיט מיין פרוי. פון אינדערפרי ביז אויפדערנאַכט זענען געקומען חסידים: דאָ שחרית, דאָ מנחה, דאָ מעריב, דאָ שבת־ברכות. דאָ האָבן גאָר די קליינע רבילעך דווקא געוואָלט מיט מיר כאַפן אַ שמועס וועגן דברי תורה, אַזוי אַז אויפן זעקסטן טאָג האָב איך עס שוין געהאַט איבערגענוג. דאָס אַלץ האָט מיר אַזוי דערעסן, אַז כ׳האָב באַשלאָסן מער פון מיין צימער זיך ניט אַרויסצורירן.

דער פעטער שמואל האָט שטאַרק געקרעכצט דערויף און געזאָגט: „אפילו ביי אַזאַ קינד, וואָס קומט אַרויס פון אַזאַ הויז, פון אַזאַ משפחה — אפילו ביי אים אַרבעט נעבעך דער יצר־הרע. זאָל דער אויבערשטער אויף אים רחמנות האָבן און געבן אים כוח, גובר צו זיין די סיטרא־אחרא און בלייבן אַ ירא־שמים".

אָבער ער האָט זיך געוני אָפגעגעבן אַ חשבון, אַז מיט אַזאַ נפש, ווי עס איז דער חתן, קען עס מיט אַ קרעכץ און מיט אַ ברכה לאַנג ניט אָנהאַלטן. האָט ער אַרגאַניזירט, אַז דער שעף־בוכהאַלטער פון צוקער־זאַוואָד האָט גלייך געשיקט נאָך מיר זיין פאַעטאָן, איינלאַדנדיק מיך צו זיך, בכדי מיר צו ווייזן די אייגריכ־טונגען אין דער פאַבריק, און אַז ביי אָט דער געלעגנהייט זאָל איך שוין ביי אים פאַרברענגען דעם גאַנצן אויפדערנאַכט.

אָבער, אַזוי ווי עס פירט זיך אין לעבן, נעמט צו אַלעם אַ סוף: דער טומל פון דער גרויסער חתונה האָט זיך איינגעשטילט, דער טאַראַם איז אַדורך, דער עולם איז זיך ביסלעכווייז פונאַנדערגעפאָרן, צווישן זיי אויך דער גאָרנאַסטאַי־פאָלער. בעת מיר האָבן אים באַגלייט צו דער שיף, האָט ער — ביים געזעגענען זיך — אַ זאָג געטאָן צו מיר:

„איך האָף צו גאָט, אַז דו וועסט פון איצטער אָן אָנהויבן לערנען מיט התמדה און וועסט גיין בדרך אבותיך".

און דער פעטער שמואל, וועלכער איז געשטאַנען דערביי, האָט זיך, ווי זיין שטייגער איז — אָנגערופן צו מיין פאָטער ע״ה:

„איי, צי ער וועט לערנען תורה, אַדער ער וועט חלילה אַוועקגיין אין תיפלות, זאָל אויף אים גאָט רחמנות האָבן. אוודאי איז גרויס דער כוח פון גאָרנאָסטאַי־פאָלער רבין. אָבער איך וועל נאָך אַביסל אַן אַרבעט טאָן ביי מיין רבין, דעם טשאָרטקאָווער און, מיטן אויבערשטנס הילף און ביחד מיטן גאָרנאָסטאַיפאָלערס און טשאָרטקאָווערס כוח — וועט מען קענען דערגרייכן, אַז מען זאָל גובר זיין דעם יצר־הרע וואָס ליגט אין אים".

עס איז געווען אַ טראַגישער מאָמענט, בעת איך האָב זיך געדאַרפט שיידן מיט מיינע עלטערן. איך בין תמיד געווען צוגאָמען מיט זיי. איצט פאָרן זיי אַוועק און איך בלייב דאָ אַליין אויף קעסט ביי מיין שוועסטער; אין אַן אַטמאָספער וואָס איז אַזוי פאַרשידן פון מיין ביז־איצטיקער סביבה. דאָ פאַל איך אַריין צו פוילישע חסידים, וואָס זענען דורכגעזאַפט מיט די גאַליציאַנער מנהגים, צו וועלכע איך בין לחלוטין ניט צוגעוואוינט. איך האָב אַמאָל געוואָלט אַנטלויפן אפילו פון מיין פאָטערס אַריסטאָקראַטישע שטוב, וואו תורה און גדולה זענען געווען פאַר־אייניקט און וועלכע — אין פאַרגלייך מיט מיין איצטיקער סביבה — האָט גע־הייסן ביז גאָר וועלטלעך. און אויך דאָס איז מיר געווען צו ענג... אויך דערפון

האָב איך געזוכט זיך צו באַפרייען, זוכנדיק פרישע לופט... איצט אָבער, אָנשטאָט די געחלומטע פרישע לופט, בין איך אַרײַנגעפאַלן אין אַ סביבה פון גאַליציאַנער פאַנאַטיקער, וועלכע זענען, אָן אַן ערך פיל מער אָפּגעשטאַנען, ווי אונזער חבדיש וועלטל...

באַהערשט פון אַזעלכע געדאַנקען, האָב איך געזוכט צו מאַכן אַ חשבון־הנפש מיט זיך אַליין. אין מיין אונטערבאַוואוסטזיין האָט זיך געפירט אַן אינערלעכער קאַמף, וואָס האָט געהאַט פאַר אַ ציל צו פאַרמינערן אין מיינע אויגן מיין פרויס מאַראַליש און פיזיש מעלות און וואָס האָט געשטרעבט צו פאַרבלאָסן אין מיין דמיון די פֿערזענלעכקייטן פון מיינע שוואָגערס, וואָס הגם זיי זענען געווען אָנגעטאָן אין גאַליציאַנער לבוש — זענען אַ סך פון זיי שוין געווען אַדורכגעדרונגען מיטן אָפּפרישנדיקן אָטעם פון דער השכלה־באַוועגונג.

איך האָב זיך דאָך, אויף אַ געוויסע צייט, באַרואיקט, ביז וואַנען איך וועל אָננעמען אַ באַשלוס, וואָס צו טאָן ווייטער...

קאַפּיטל ט׳.

אין אַ פּרעמדער וועלט. — ר׳ נחום־זלמנקע — דער אַרכיטעקט און אַדוואָקאַט. — די השכלה־עפֿאָכע: נייע צייטן — נייע אידעען. — מיין פּרוים דיפּלאָמאַטיע. — באַזאַנאָוס לערע. — איך מאַך פֿאַרשריטן. — איך פּרעדיק ציוניזם. — מיין שוויגערס קאָמענטאַרן.

איך בין איצט געבליבן איינער אַליין מיט מיין פּרוי. וועגן אַ חתונה־רייזע האָט גאָר קיין רייד ניט געטאָרט זיין. אַרויסגיין מיט איר ערגעץ שפּאַצירן, איז אין די דאָזיקע קרייזן און בכלל אָט די פֿאַרהעלטענישן, געווען אַן אוממעגלעכע זאַך. דאָס זעלבע אויך וועגן טעאַטער אָדער אַנדערע פֿאַרוויילונגען. וועגן דעם האָט מען גאָר ניט געטאָרט טראַכטן.

איך האָב באַקומען נייע פֿליכטן: אינדערפרי דאָס גיין אין שול אַריין דאַוונען. אויפֿדערנאַכט — דאַוונען. מיינע שוואָגערס, וועלכע זענען שוין דאָן געווען דערוואָקסענע בחורים — האָבן געהאָט זייערע מלמדים, וואָס האָבן מיט זיי געלערנט. אויך מיר האָט מען פֿאַרגעלייגט צו לערנען בשותפות מיט די מלמדים. איך האָב, נאַטירלעך, דערין אָפּגעזאָגט. עס איז מיר געווען שווער זיך צוצוגעווויינען צום שטייגער־לעבן אין אָט דער שטוב, וועלכע איז געווען גאָר אַן אַנדערע ווי ביי אונז. למשל: ביי אונז האָבן די מאַנסבילן געגעסן ביי איין טיש צוזאַמען מיט מיין מוטער און שוועסטער, אינדערצייט, וואָס אין דער נייער היים האָבן די מאַנסבילן — סיי אינדערוואָכנס, סיי שבת און יום־טוב — געגעסן באַזונדער און די פרויען אויך באַזונדער, אַזוי אַז עס איז מיר קיינמאָל ניט אויסגעקומען צו עסן ביי איין טיש מיט מיין פּרוי, ניט אינדערפרי, ניט אויפֿדערנאַכט און אפילו ניט שבת און יום־טוב.

דאָס הויז פון מיין שווער דאַרף באַטראַכט ווערן אין דעם זין, ווי אַן איבער־גאַנגס־הויז פון אָט דער פאַנאַטישער רבישער סביבה אויפן וועג צו איר עוואָלוציע כּאַר אַ דור פון קינדער אינטעליגענטן און משכילים, און דעם איבערגאַנג פון דור פון די צדיקים פון די פאַנאַטישע גאַליציאַנער הייזער — און צווישן קומענדיקן דור, וואָס האָט שוין אַרויסגעגעבן אַ ריי משכילים, עסקנים ציבוריים, ציונים אין סאָציאַליסטן, וועלכע האָבן זיך שוין באַפרייט פון דעם פאַנאַטישן שטייגער־לעבן סיי אויסערלעך, סיי אינערלעך.

מיין שווער, דער טשערקאַסער רב, רבי נחום זלמן שניאורסאָן, וועלכער איז נאָך גאָר אַלס קינד — צו 8 יאָר — פֿאַרבליבן אַ יתום און האָט זיך אויפגעהאָבן דעוועט ביים גאָרנאָסטאַיפּאָלער רבין, איז געווען דער זון פון גאָרנאָסטאַיפּאָלערס אַ שוועסטער, וועלכע איז יונגערהייט געבליבן אַן אלמנה. דער גאָרנאָסטאַיפּאָלער אַליין — אַ חוץ וואָס ער איז בכלל געווען זייער אַ גוטער מענטש, איז אויך געווען אַ וואַרעמער פאַטער און זיין באַציאונג צום קליינעם יתום איז געווען נאָך מער ווי אַ פאַטערלעכע. ער האָט זיך אַליין פֿאַרנומען מיט זיין חינוך.

ר׳ נחום זלמינקע איז געווען פיזיש און גייסטיק זייער אַנטוויקלט און געראָטן. ער האָט באַזעסן אַלע מעלות, וועלכע מען קען זיך נאָרווינטשן אין זיין שטאַנד.

צו 14 יאָר האָט אים דער גאַרנאָסטאַיפּאָלער חתונה געמאַכט פאַר זיין טאָכטער, וועלכע האָט געשמט פאַר אַ שיינע, קלוגע און אַנטוויקלטע מיידל. אַ חוץ וואָס זי איז געווען אַ גרויסע בר־דעת, האָט זי זיך אויסגעצייכנט אַלס ברייטע צדקה־געבערין. וואָס זי האָט געהאַט אין שטוב, פלעגט זי פונאַנדערטיילן יעדן, וואָס האָט זיך ענגויטיקט אין הילף. דערצו איז זי נאָך געווען אַ גרויסע יראת־שמים, אַזוי אַז דער גאַרנאָסטאַיפּאָלער אַליין האָט איינמאָל געזאָגט, אַז ער איז מקנא זיין טאָכטער שטערנע־שרהלע פאַר אירע מידות טובות און אמתע צדקות.

זייענדיק נאָך גאָר יונג, איז ער געוואָרן רב אין טשערקאַס, אָבער אַ חוץ דעם וואָס ער איז געווען זייער אַ גרויסער למדן און באַרימטער חכם — האָט ער אַרויסגעוויזן אַ שטאַרקע נייגונג צו אַרכיטעקטור. זיינע פלענער, וועלכע ער האָט אַליין געצייכנט וועגן בויען זיין און אַנדערע הייזער, זענען זייער געלויבט געוואָרן מצד די אַרכיטעקטן, וועלכע האָבן זיך ניט געקענט אָפּוואונדערן, ווי אַזוי אַ מענטש, אָן אַן אַנטשפּרעכנדיקער בילדונג און אַ ספּעציעלער צוגרייטונג, זאָל פּעאיק זיין זיך אַזוי אויסצוצייכענען אויף אָט דעם געביט.

אַלס ריב פלעגט אים אויסקומען צו אַנטשיידן אַ סך דין־תורות און גאָר אָפט ריין־גישעפטלעכע. זיין פסק־דין פלעגט תמיד אויפגענומען ווערן מיט גרויס צופרידנקייט פון ביידע צדדים. ער פלעגט גאָנץ אָפט צונויפשטעלן די קאָנטראַקטן צווישן די צדדים. און אויך דאָ פלעגן יוריסטן באַוואונדערן די לאָגישקייט און די זאַכקענערישקייט פון די יורידישע טעקסטן. צווישן גמרא, פוסקים א. אַנד. פלעגט ער אויך לערנען דעם כוזרי און אַנדערע פילאָזאָפישע ווערק. און הגם ער איז געווען באַקאַנט מיט זיין גאָטספּאַרכטיקייט — איז ער געווען אַ סך ווייניקער פאַנאַטיש, ווי זיין סביבה וואו ער איז דערצויגן געוואָרן און מער פאָרגעשריטענער ווי זיין פרוי. זיי האָבן זיך פונדעסטוועגן זייער ליב געהאַט און זיך קעגנזייטיק זייער רעספּעקטירט, פלעגן זיי ממילא טאָלערירן איינער דעם צווייטנס מיינונגען. דערין דאַרף מען פאַרשטיין די סיבה, וואָס אַזאַ גרויסער און בכבודיקער רב האָט ניט געקענט שפילן אַזאַ ראָל, ווי עס איז אים געקומען, מחמת די סביבה, וועלכע האָט אים אַרומגערינגלט, האָט אים ניט פאַרשטאַנען. ניט קוקנדיק דערויף וואָס די שטוב האָט זיך געפירט אויפן גאַרנאָסטאַיפּאָלערס שטייגער: ספּעציעלע מלמדים צו די קינדער; קיין פרויען־דינסטן, קיין באַנעס, נאָר רק משרתים און גבאים — אַלץ שטרענג פאַנאַטיש — האָט זיך פונדעסטוועגן אויך דאָרטן שוין געהאַט אַריינגעגנבעט אַ שטראָל פון גאָר אַן אַנדער וועלט. מען פלעגט שוין דאָרטן לייענען דעם „המליץ", שפּעטער האָט נאָכגעפאָלגט דער „השילוח", און די קינדער — הגם זיי האָבן געטראָגן פיאות, גרויסע הוטן און קאַפאָטעס — זענען שוין געווען דורכגענומען מיטן אָטעם פון דער השכלה.

מיין אָנקומען אין אָט דער שטוב, פון אַן אַנדער הויז, פון אַ חבדישער סביבה (ווי איך האָב שוין פריער דערמאָנט, האָבן זיי זיך שוין געמוען קליידן אייראָפּע־איש, אַרויסווייזן ווינציקער פאַנאַטישע זיטן און האָבן שוין אַ סך געלייענט), האָט אויך מיטגעווירקט אַריינצופירן אַ נייעם שטראָם אין הויז . וועלן אין דער שטוב פלעגן קומען חסידים, פלעגט מען — אָדער מיט זיי מאָכן אַ מנין צום דאַוונען, אָדער מען פלעגט פראָווען מיט זיי שלש־סעודות און זינגען זמירות. דאָקעגן פלעגט

קיין יונגווארג צו זיי בכלל ניט קומען; מיין שוויגער האָט זיי פשוט ניט געוואָלט האָבן אין הויז, בכדי זיי זאָלן חלילה ניט קאַליע מאַכן אירע קינדער...

צו מיר פלעגן שוין גראָד יאָ קומען ליובאַוויטשער חסידים, צום גרעסטן טייל פון די סוחרישע קרייזן און ווייט ניט קיין פאַנאַטישע עלעמענטן. איך געדענק נאָך היינט, אַז איינמאָל, ווען צו מיר איז געקומען איינער פון די ליובאַוויטשער, אַ שטיקל פראָווינציאָר, צוזאַמען מיט זיינס אַ באַקאַנטן אויך אַ שטיקל שרייבער, און מיר האָבן בייזאַמען פאַרבראַכט אַן אינטערעסאַנטן אָוונט — האָט מיין שוויגער, ניט קענענדיק פאַרטראָגן די גלוחים מיט די „חזרישע מאָרדעס" — ווי זי פלעגט זיך וועגן זיי אויסדריקן — שוין מער ניט געקענט אויסהאַלטן. אַרום 9 אַ זייגער, איז זי אַריין צו אונז אין צימער מיט די פאַלגנדיקע ווערטער: „נו, קינדער, עס איז שוין צייט צו גיין שלאָפן"... זאָגנדיק דאָס, האָט זי פאַרלאָשן די לאָמפּ אין מיר זענען געבליבן זיצן אין דער פינצטער. דער דאָזיקער אינצידענט האָט אויף מיר שטאַרק געווירקט און איך האָב געדראָט מיט אַוועקפאָרן. מיין פרוי האָט זיך אַריינגעמישט, כדי צו באַרואיקן די געמיטער. מיט אירע שכלדיקע רייד און אויף אַ דיפּלאָמאַטישע אופן, איז איר געלונגען אויסצוגלייכן אַלע סכסוכים.

ביי מיין דעמאָלטיקן מצב־הרוח איז מיר זייער שווער געווען דאָרט צו פאַר־בלייבן. בלויז די אינטערוועניע פון מיין שיינער און קלוגער פרוי האָט משפיע געווען, אַז איך זאָל דאָס אַלץ קענען אַריבערטראָגן. מען דאַרף נעמען אין אַכט, אַז מיין פרויס לאָגע איז דעמאָלט אויך ניט געווען פון די גאָר לייכטע. מען דאַרף ניט פאַרגעסן, אַז זי האָט זיך אַליין אויך דערצויגן אין אָט דער סביבה — אַליין געווען דאָס באַליבטסטע אייניקל פונעם גאָרנאָסטאַיפּאָלער און די גרעסטע צייט פון איר לעבן ביי אים גופא פאַרבראַכט. עס האָט איר געמוזט קאָסטן אַ סך געוונט צו טאָלערירן מיינע פריַיע אַרויסטריטן, צו וועלכע זי איז לחלוטין ניט געוואוינט געווען און וויפיל אַנשטרענגונג האָט זי געדאַרפט מאַכן, וויפיל חכמה און וויפיל דיפּלאָמאַטישע געניג האָט זי באַדאַרפט אָנווענדן אויף צורעכט צו מאַכן די מיס־פאַרשטענדנישן, וועלכע זענען אָפט אַנטשטאַנען צווישן איר מאַן און איר פאַמיליע.

די ערשטע דריי חדשים נאָך מיין חתונה, פלעגן קומען געצייילטע ליובאַוויטשער, קאָפּיסטער חסידים, אָבער בלויז יחידי־סגולה — פאַר וועלכע איך פלעג זאָגן חסידות.

מיין שוויגער איז געווען שטאַרק ניט צופרידן, וואָס מען זאָגט די חבדישע תורה און ניט דאָס חסידות, וואָס זי איז געווען געוואוינט צו הערן פון איר פאָטער.

דערצו נאָך בין איך אונטערגעקומען מיט מיינע נייע פאַדערונגען צו לערנען רוסיש. איך האָב דערקלערט מיין פרוי, אַז אַזאַ ייד ווי איך קען ניט בלייבן אָן דער קענטעניש פון דער רוסישער שפּראַך. איך האָב געפונען עפּעס אַן אָלטן משכיל, אַ בטלן, וועלכער האָט געקענט רוסיש און איך האָב אים איינגעלאַדן צו זיין מיין לערער. איך האָב ניט געהאַט קיין אַנדער ברירה, מחמת ביי אונזערע שטוביקע באַדינגונגען, איז געווען אוממעגלעך אַריינצונעמען אַ גלוח.

עס פאַרשטייט זיך, אַז מיין שוויגערס אומצופרידנקייט איז געוואַקסן און זי האָט געטענהט: „אַזאַ יונגערמאַן ווי דו, אַ למדן — דאַרף ניט לערנען קיין פוסטע מעשות, ווי רוסיש גאָר"... מיין שוויגער, וואָס איז געווען אַ סך מער פאַרגעשריטן,

ווי זיין פרוי, און האָט זיך גוט געקענט אויף איר — האָט געווירקט אויף דער שוויגער, אַז זי זאָל זיך ניט מישן אין מיינע עסקים. אין די ערשטע דריי חדשים האָב איך דורכגעלערנט די רוסישע גראַמאַטיק און עטלעכע רוסישע כרעסטאָמאַטיעס. איך האָב שוין אויך געקענט פון אויסנווייניק אילאָווייסקיס היסטאָריע.

מחוץ לזה האָב איך גאָר פליסיק געלייענט רוסישע ביכער, אַזוי אַז כאַזאַנאָוו, מיין לערער — אין האַרצן אַן אַלטער משכיל און אפיקורס — האָט געזאָגט צו מיינע שוויגער־עלטערן:

„נו, אייער איידעם קען שוין די גאַנצע אילאָווייסקיס היסטאָריע און לייענט שוין טור־גענייעוון. נשקשה, ער ווערט אַ מענטש!"...

דערהערט אַזעלכע דיבורים, האָט מיין שוויגער רעאַגירט אויף איר שטייגער:

„מזל־טוב! דו האָסט דאָך שוין סמיכות פון אָט דעם אַלטן פאַסקודסטוע, כאַזאַנאָוו, ימח שמו וזכרו!... אַזאַ יאָר אויף מיינע שונאים!"...

דאָקעגן, דער שווער מיינער, האָט גאָרניט געזאָגט. ער איז געווען צו אינטעליגענט, אַז ער זאָל ניט הנאה האָבן פון מיינע פאָרשריטן. דערצו האָט ער געהאַלטן, אַז לערנען זיך ביי אַזאַ סאָרט ייד ווי כאַזאַנאָוו, וועלכער איז אין תוך ענינומען, אַ גרויסער עם־הארץ, קען גיט שאַטן, ווייל ער איז ניט מסוגל אַראָפצופירן פון דרך־הישר.

איך האָב געהאַט מיין פאַרשלאָסענעם צימער און דאָרטן, צווישן די פיר פאָר־מאַכטע ווענט, פלעג איך לייענען די רוסישע קלאַסיקער. מיין אָפּגעזונדערטקייט האָבן די חסידים אויסגעטייטשט מיט דער השערה, אַז איך פאָרברענג אין דער קעגנוואָרט פון מיין פרוי. די דאָזיקע ווערסיע איז מיר שטאַרק צונוץ געקומען, אַז איך זאָל זיך לערנען אַלץ געשמאַקער און אַלץ מיט מער התמדה.

אָבער דאָס וואָס האָט געהאַט אַ דעצידירנדיקע ווירקונג אויף מיין גאַנצע האַנד־לונג, איז געווען די נייע אידעע פונעם ציוניזם, וועלכער האָט זיך, צו יענער צייט, אַלץ מער פאַרשפרייט צווישן די יידן, אַריינגערעגענדיק אַ מין רעוואָלוציע אין דעם רוב יידישע היימען. היות ווי אַלע רעליגיעז־געשטימטע יידן זענען געווען קעגן ציוניזם, קען מען זיך פאָרשטעלן, ווי מען האָט זיך געצאַצקעט מיטן גאָרנאָ־סטאַיפאָלער אייניקל, וואָס איז אַריינגעפאַלן צו זיי אין די הענט. איז טאַקע קיין וואונדער ניט, אַז דער פאַקט, וואָס איך בין געשטרויכלט געוואָרן מיטן ציוניזם, איז פאַר זיי געווען אַ פראָגע פון פּרעסטיזש פאַר זייער פאַרטיי און אַ מיטל צוצו־ציען אַלץ מער עלעמענטן פון די חסידישע קרייזן.

און איך האָב דאָן אָנגעהויבן פּראָפאַגירן די ציוניסטישע אידעע. אין סאַמע אחרון של פסח, ווען עס איז אויסגעפאַלן מיין געבורטסטאָג, האָב איך צוזאַמענ־געזומען ביי מיר אַ גרעסערן עולם יידן — יונגעלייט מיט בערדלעך און אָן בערדלעך — אַלע זענען זיי געווען מיט היטלען און איך האָב דעמאָלט געהאַלטן אַ פייערדיקע רעדע וועגן ציוניזם אין אַלע זיינע פאַרמען, צו דער אמתער אָנט־ציקונג פון די אָנווועזנדיקע.

פאַרשטייט זיך, אַז די אַלטע רביצין, מיין שוויגער — האָט גלייך דערשמעקט די סכנה, וואָס איז דערמיט פאַרבונדן און האָט באַלד מיר צוגעטיילט איר פאַרציע מוסר: „אַז אָך און ווי צו די יאָרן" — האָט זי געזאָגט — „אַז דעם אַלטן רבינס

אַן אייניקל האָט אין אחרון של פּסח שוין ניט געקענט געפינען קיין פּאַסיקערע מלאכה, ווי צונויפצונעמען אַ חברה פּוסטעפּאַסניקעס און דרשנען פּאַר זיי וועגן אַזעלכע שטותים, ווי ציוניזם גאָר"...

איך געדענק, אַז איך האָב, אין דער גרויסער שול, פֿרעזידירט אַן איינדרוקס־פולע אסיפה. בסך־הכל בין איך דעמאָלט אַלט געווען 18 יאָר, און ביי מיין זייט זענען געזעסן אַזעלכע פֿאַרדינסטפולע געזעלשאַפטלעכע טוער, ווי דר. פֿאַליי, דר. גאָלדמאַן, דר. אָפּען און אַ רייַ אַנגעזעענע ציוניסטן פון טשערקאַס. די שול איז געווען איבערגעפּאַקט. עס איז געווען — אַזוי ווי די ציוניסטן פלעגן עס דעמאָלט אַרגאַניזירן — מיטן גאַנצן קנאַק — מיט די דעקאָרירטע טריבונעס און בלוי־ווייסע פענער. איך אַליין האָב זיך ניט וויניק אַנגעהאָרעוועט ביים צוגרייטן אָט די פּאַרזאַמלונג, וועלכע איז געווארן בייגעוואוינט פון טויזנטער מענטשן און איז אַדורך מיט אַ ריזיקן דערפאָלג.

ביים שליסן פון דער פּאַרזאַמלונג, האָב איך צום סוף פון מיין שלוס־רעדע — זיך דערפילט ניט גוט — צוליב דער היץ מסתמא. מען האָט מיך געבעטן אין שטוב אַריין אַ האַלב־פּאַרחלשטן. די שוויגער האָט באַלד דערוויף געפּונען איר דערקלערונג: „דאָס האָבן די זיידעס פון יענער וועלט זיך אַריינגעמישט. כדי דיר צו זאָגן, אַז דו ביזט אַ פּרא־אדם!"....

דערנאָך, זעענדיק, אַז עס זיצן אַרום מיר אַ גרעסערע צאָל דאָקטוירים־ציוניסטן, און אַז עס קומען מיך כסדר מבקר־חולה זיין אין אַ צאָל מענטשן — האָט זי דערוויף אויך געפונען אַ באַשייד:

„צו דיר זענען איצט געקומען אַלע אפיקורסים און אַלע קלי־דעת. עס איז ניטאָ צווישן זיי קיין איין שיינער ייד... וואָס פּאַר אַ מין נאַר בין איך געווען, ווען איך האָב ניט געוואָלט, אַז זאָלסט זאָגן חסידות. הלוואי וואָלסטו שוין בעסער געזאָגט דיין חסידות, אייַדער זאָלסט פּרעפּלען וועגן ציוניזם. אַ שיינער ארץ־ישראל וועט עס זיין ביי אייך, מיט אַזעלכע אפיקורסים, גלוחים און בעלי־עברהגיקעס"...

קאַפּיטל י׳.

צווישן האַמער און קאַוואַדלע. — אַן „איידעמל אויף קעסטל". — מען רייסט זיך איבער מיין פאַטער. — די קאַנקורענץ צעפלאַקערט זיך. — דעם ריעטשי־צערס פסק־דין. — דער עונג־שבת אין טשערקאַס. — וועג דער אַרעמאַן ווערט אַ יחסן. — ערב שבת אין באַד. — יידן — דאָס „אתה בחרתנו"־פאַלק.

דאָס לעבן איז מיר געווארן וואָס אַמאָל שווערער. פון אייַן זייט — לייענענדיק אַ סך, האָבן זיך פאַר מיר אַנטפלעקט נייַע וועלטן, וועלכע האָבן מיך פון טאָג צו טאָג, אַלץ מער דערווייטערט פון מיין סביבה, און פון דער אַנדערער זייט, האָט די זעלבע נייַע סביבה מיינע מיר אויסגעווינען ווי אַ שווערע לאַסט.

די סיבה איז געווען, וואָס איך האָב זיך ניט געקענט צופאַסן צו אַלע פאַדע־רונגען פון אָט דער ווילדער פאַר מיר אומגעבונג. ביי אַנדערע פאַרהעלטענישן וואָלט איך שוין מסתמא לאַנג אַנטלאָפן, אָבער מיין פרוי, מיט איר צערטלעכקייט און אמתער פאַרשטענדעניש, האָט מיר געשאָפן אַן אינערלעכע וועלט, אַ דאָנק וועלכער איך האָב ביי מיר אין צימער געקענט טאָן, וואָס איך האָב געוואָלט. אַרויסגייענדיק, וועג עס פלעגן פאַרקומען צוזאַמענשטויסן צווישן מיר און די אַרומיקע, פלעגט זי אַלץ, מיט טאַלאַנט און חכמה, פאַרגלעטן פון אַלע זייטן.

עס איז איר אויך ניט געווען וואָס מקנא צו זיין... אַליין האָט זי זיך געפונען צווישן צווויי פייערן און האָט כסדר געמוזט אַנווענדן אַ טאַקטיק פון קאַמפראָמיסן, הן לגבי מיר, הן לגבי אירע עלטערן. דאָס פלעגט זי אָבער ניט אפשרעקן. מיט גרויס קונסט, ענערגיע און גוטןווילן פלעגט זי אויסגלייכן אַלע רייבונגען צווישן אונז. מיט איבערמענטשלעכער געדולד און אויסגעהאַלטנקייט האָט זי פאַרפולט אַלע בלויזן און אויסגעהיילט אַלע שלעכטע שטימונגען, וואָס האָבן זיך ביי אונז געשאָפן. איך ווידער, מיט מיין ברויזנדיקן טעמפּעראַמענט און יוגנטלעכער עקשנות און צו־להכעיסדיקייט אַנטקעגן אָט דער פרעמדער וועלט, וועלכע איז פאַר מיר געווען רוי און ווילד, האָב נאָר געזוכט דעם מינדעסטן פּרעטעקסט אין וואָס זיך אָנצוכאַפן, וואָס זאָל באַרעכטיקן מיין ווילן צו אַנטלויפן, אָבער די כסדרדיקע אינ־טערוועגן פון מיין קלוגער און שיינער לעבנס־באַגלייטערין, איר ספּעציפיש טא־לעראַנטער כאַראַקטער, איר ווייכקייט און ווייבלעכער חן, אירע איינגעבוירענע אַריס־טאַקראַטישע אייגנשאַפטן, דאָס אַלץ האָט געשאַפן אַרום מיר אַ באַריערע, וועלכע האָט מיך אָפּגעהאַלטן פון אָט דעם ריזיקאַלישן שריט.

אַזוי בין איך אָפּגעזעסן ביי אַנדערהאַלבן יאָר, אַזוי ווי מען זאָגט, ווי אַן „איידעמל אויף קעסטל". אמת, עס פלעגן זיך ביי מיר מאָכן אויך טעג וועג וועגן צווישן לייענען די פסול־ביכער, האָב איך אויך אַרײַנגעכאַפּט אַ בלאַט גמרא, אַ פּרק משניות, אַ מדרש וכדומה. דעמאָלט פלעגט מיין פרוי שטילערהייט — אַז איך זאָל דאָס ניט באַמערקן — אַרײַנפירן כלומרשט „צופעליק" מיין שוויגער. און אַז זי פלעגט דערזען, ווי איך זיץ און לערן, פלעגט זי אַרויסגיין אַ צופרידענע און זאָגן צום שווער ע״ה:

„אוודאי איז ער אַ וואוילער יונגערמאַן און איז אפשר אַ ירא־שמים אויך, אָבער ס׳איז דאָך פֿאַרט אַ ליטוואַק און זיי זענען דאָך ווילדע מענטשן...״

אָבער די לאַגע האָט אַזוי לאַנג ניט געקענט אָנהאַלטן: איך האָב ניט געוואָלט זיצן אויף קעסט און אויך ניט זיין קיין רב. נעמען און לערנען זיך אויף זיין אַ דאָקטאָר אָדער אינזשיניער — האָט מען באַדאַרפט האָבן אַ סך צייט און געלט, וואָס איך האָב, ליידער, ניט פֿאַרמאָגט. פונדעסטוועגן האָב איך באַשלאָסן דורכצומאַכן די עקזאַמענס און צו ענדיקן די גימנאַזיע.

דאָ איז זיך, אין מיין פֿאַמיליע, פֿאַרלאָפן אַ געשעעניש, וואָס האָט געהאַט אַ געוויסע ווירקונג אויף מיין ווייטערדיקן לעבנס־לויף:

מיין פֿאָטער ע״ה — במשך פון דער צייט וואָס ער איז געווען רב אין ריעפקע — איז זיין פֿאָפולאַריטעט אַזוי געוואַקסן, אַז פיל שטעט האָבן אים געוואָלט האָבן פֿאַר רב.

אין דער אייגענער טשערניגאָווער גובערניע, וואו עס איז געווען ריעפקע, האָט זיך אויך געפונען סטאַראָדוב, אַ גרויסע אויעזדנע שטאָט, וואו עס זענען געווען אַ סך חבדישע חסידים. אינצווישנצייט, איז דער אַלטער חבדישער רב נסתלק געוואָרן און געבליבן איז בלויז דער מתנגדישער רב, וועלכן מען האָט געריפֿן „דער געלערט״. ער איז געווען אַ גרויסער למדן, האָט אָבער ניט געהאַט קיין שום ווירקונג אין שטאָט און די קהילה האָט געמוסן זוכן אַ רב, וועלכער זאָל זיין גלייכצייטיק, אי אַן אויטאָריטעט, אי אַ מנהיג.

צו יענער צייט זענען דורכגעפֿאָרן אין ריעפקע צוויי אָנגעזעענע סוחרים, איינער פון זיי — באָריס ליבערמאַן פון סטאַראָדוב — איז געווען אַ גרויסער סוהר און אינהאָבער פון אַ באַנק־קאָנטאָר; ער איז אויך געווען אַ גוט־דערצויגענער מאַן, מיט אַריסטאָקראַטישע מאַניערן, איז געווען באַקאַנט אַלס אויסערגעווייניליכער אַראָטאָר, האָט געהאַט אַ גוטן נאָמען, געווען אין אַלע קרייזן זייער אָנגענומען, הגם ער איז געווען פון פרייַ איבערצייגונגען.

זייענדיק אין ריעפקע און דערוויסנדיק זיך וועגן דער גרויסער ראָל, וועלכע מיין פֿאָטער האָט דאָרט געשפילט — האָט ער איינגעלאָדן מיין פֿאָטער צו ווערן רב אין סטאַראָדוב. פֿאַרבראַנגענדיק ביי אונז אַ גאַנצן אויפֿדערנאָכט, האָט ער זיך נענטער באַקענט מיט מיין פֿאָטער און מיט דער גאַנצער פֿאָמיליע. ער האָט געהאַלטן, אַז אַזאַ אייגנפלוסרייכער רב, רבי און מנהיג, טאָר ניט פֿאַרבלייבן זיינע גאַנצע יאָרן אין אַזאַ קליין שטעטעלע, ווי ריעפקע, נאָר דאָרף אויסבריטערן זיין אַראָבעסק־פעלד. „פון ווילדע מענטשן האָט איר געמאַכט מענטשן, איז געווג פֿאַר זיי״ — האָט ער געטענהט צו מיין פֿאָטער.

אַהיימקומענדיק אין סטאַראָדוב, האָט ער צוזאַמענגערופן די ראשי־הקהילה און האָט דערנאָך אין שול געפירט אַן אָפֿיטאָציע לטובת מיין פֿאָטער.

אין רעזולטאַט פון אָט דער פֿראָפֿאָגאַנדע, האָט זיך אין שטאָט פונאַנדערגעפלאַקערט אַ שאַרפער קריג. די מתנגדים האָבן געהאַלטן, אַז איין רב געווגט פול־שטענדיק פֿאַר די הצטרכותן פון דער שטאָט, און מען דאַרף ניט קיין צווייטן. דאָקעגן האָבן די חבדישע חסידים און בכלל די אָנגעזעענע בעלי־בתים געוואָגט:

„וואָס הייסט, אַז אַ יידישע שטאָט פול מיט ליובאָוויטשער און קאָפּיסטער חסידים אָן עין־הרע, זאָל ר״ל בלייבן מיט אַ רב אַ מתנגד און נאָך אַ געלט דערצו"...

אין דער שטאָט איז געווען אַ גרויסער קאָך; אַ דעפּוטאַציע איז געפֿאָרן צום זיידן, דעם ריעטשיצער רבין, כדי ביי אים צו פֿועלן, אַז ער זאָל געבן זיין זון, ר׳ זלמינקע, פֿאַר אַ רב און מנהיג קיין סטאַראָדוב. אָן אַנדערע דעלעגאַציע איז געפֿאָרן קיין ריעפּקע דירעקט צו מיין פּאָטער, אים איינצולאָדן אָפּיציעל און איבערצוגעבן אים די כתב־רבנות פון דער שטאָט, אונטערגעחתמעט פון אַלע גבאים און אַלע געזעלשאַפֿטלעכע עסקנים פון דער שטאָט.

אַז די ריעפּקער קהילה האָט זיך דערוואוסט, אַז עס זענען געקומען יידן, וואָס ווילן צוראַבעוועון ביי זיי דעם באַליבטן רב און רבי — איז זי געקומען, באַגלייט פֿונעם גאַנצן שטעטל יידן, שרייען בקולי־קולות אויף דער דעלעגאַציע, באשר זיי זענען געקומען משיג־גבול זיין און אַז זיי האָבן ניט דאָס רעכט צוצונעמען ביי זיי זייער רב, פֿאַר וועלכן זיי האָבן זיך „מוסר־נפש" געווען...

האָבן די דעלעגאַטן פון סטאַראָדוב נאָך העכער געמומען שרייען צו זיי: „וואָס, איר זייט זיך מוסר־נפש פֿאַר אייער רבס וועגן? פֿאַר דעם רב, וועלכער האָט פון אייך, מוסרים און שלעפּערס, געמאַכט מענטשן, און אַ דאַנק וועמען איר האָט פרנסה בהרחבה; מיט דער הילף פון די אינסטיטוציעס, וועלכע ער האָט פֿאַר אייך געשאַפֿן — האָט ער אייך פֿאַרוואַנדלט אין בכבודיקע בעלי־בתים אין אין ערלעכע מענטשן. אַ דאַנק אים, האָט אייער שטעטל איצט אַ נאָמען איבער דער וועלט. איצט, גענוג! דער רב האָט אויך זיין משפּחה, זיין פּרוי און קינ־דער, פֿאַר וועלכע ער דאַרף זאָרגן אויף אַ צוקונפט, דאַרף ער דעריבער גיכער זיין אין אַ גרויסער שטאָט. פֿאַר אייך ווידער, דאַרף זיין געגוג, אַז ער איז אָפּגעווען ביי אייך גאָנצע פּיר יאָר"....

מען האָט אַזוי לאַנג געקריגט זיך, ביז ריעפּקער יידן זענען אַביסל אַרויס פון די כלים און האָבן פּראָסט פּשוט געגעבן פּעטש דער דעלעגאַציע. זיי האָבן דערבייַ געסטראָשעט, אַז דער רב וועט אַריבער איבער זייערע גופים, אויב ער וועט פּרואוון פון זיי אַוועק...

דערווייל איז אָנגעקומען אַ בריוו פון מיין זיידן, דעם ריעטשיצער רבין, אין וועלכן ער האָט געהייסן מיין פּאָטער פֿאָרן קיין סטאַראָדוב און האָט אים פֿאַרענ־דיקט מיט די פֿאָלגנדיקע ווערטער:

„פּיר יאָר האָסטו דאָ אָפּגעאַרבעט און גאָט האָט דיר געהאָלפן, אַז דו האָסט משפּיע געווען אויף דער עדה פון דער ריעפּקער קהילה ברוחניות ובגשמיות. איצט איז אַ יושר, אַז דו זאָלסט העלפן אויך דער קהילה פון סטאַראָדוב, וואָס ציילט זיך צווישן די גרויסע געמיינדעס און מען קען ניט לאָזן די חבדישע הסידים אונטערן אינפלוס פון אַ רב אַ מתנגד און דערצו נאָך, ניט קיין איבע־דיקער גדול"...

נאָכדעם האָט געפֿאָלגט זיין ברכה.

דאָ האָבן די ריעפּקער יידן שוין פֿאַרשטאַנען, אַז עס וועט גאָרניט העלפן, אָבער זיי האָבן דאָך געשיקט אַ דעלעגאַציע צום ריעטשיצער רבין, אַז ער זאָל רופן צו אַ דין־תורה די סטאַראָדובער קהילה, פֿאַר משיג־גבול זיין.

דער סכסוך איז געגוג פֿאַרשאַרפט געוואָרן און דער זיידע ז״ל האָט געזאָגט צו די ריעפֿקער יידן:

„אַז מיין זון, רב זלמינקע, האָט מיט גרויס געטריישאַפֿט געאַרבעט פֿאַר אייערטוועגן און גאָט האָט אים מצליח געווען, אַז ער האָט אייך אַלע דערפֿירט צו ווערן בעלי־תשובה און גאָט האָט אייך געהאָלפֿן, אַז אייער מאַטעריעלער מצב האָט זיך פֿאַרבעסערט און איר זענט איצטער אַנגעזעענע בעלי־בתים און בעלי־פֿרנסה — איז אַ סימן אַז ער האָט שוין דאָס זיניקע אָפּגעטאָן. איצט שיק איך אים קיין סטאַראָדוב, וואו ער דאַרף אויפטאָן אַ סך זאַכן און איר דאַרפט אייך ניט שטעלן אַנטקעגן.

ער האָט זיי געבענטשט און געזאָגט:

„איך וועל אייך ניט פֿאַרלאָזן. איך שיק אייך איצט אַן אַנדער שניאורסאָן, ר׳ מענדל שניאורסאָן פון גאָמעל, אָלס ממלא מקומו און עס וועט פֿאַר אייך זיין אַ גרויסער כבוד צו האָבן אַזאַ רב״.

דער כוח פון אָט די ווערטער האָט געווירקט, ווי אַ כישוף און די עלטערע יידן האָבן שוין אָנגעהויבן זאָגן, אַז מען דאַרף ניט גיין קיגן דעם רבינס רצון: „מיר האָבן באַקומען פון רבין אַ ווערטפּולע ברכה, וואָס האָט פֿאַר דער גאַנצער קהילה אַ גרויסע באַדייטונג. דערצו האָט אונז נאָך דער רבי באַשטימט אַן אַנדער שניאורסאָן, וואָס זאָל ממשיך זיין די אַרבעט פון אונזער באַליבטן רב״...

די חסידים און די שיינע בעלי־בתים, וועלכע זענען געווען גרויסע פריינט פון מיין פֿאָטער, האָבן פונדעסטוועגן גובר געווען זייער צער און האָבן זיך געטרייסט מיטן געדאַנק, אַז דער רב מיט זיין פֿאַמיליע וועלן זיך אויף להבא, געפינען אין בעסערע באַדינגונגען.

און אַזוי איז מיין פֿאָטער אַריבערגעפֿאָרן קיין סטאַראָדוב.

סטאַראָדוב איז געווען אַן אַלטע אוקראַיניש שטאָט, וואָס האָט בייַ זיך געהאַט אַ סוב־פֿרעפֿעקטור, אַ ציווילן טריבונאַל און האָט פֿאַרמאָגט אַ גרויסע גימנאַזיע מיט אַ פֿאַרווייגטער נעץ פון סאַציאַלע אינסטיטוציעס. אין אָט דער גימנאַזיע האָב איך טאַקע אַדורכגעמאַכט מיינע עקזאַמענס.

אָבער איידער איך גיי אַריבער דערציילן וועגן סטאַראָדוב און וועגן די געשעגישן אין מיין לעבן — קען איך ניט פֿאַרבייגיין מיט ניט דערמאָנען וועגן מיינע אייגדרוקן און געפילן איבער טשערקאַס.

הגם די סביבה — ווי איך האָב עס שוין דערמאָנט — איז פֿאַר מיר געווען ווילד און פרעמד, זענען דאָך פֿאַראַן אומצאָליקע מאָמענטן, וועלכע רופן ביי מיר אַרויס די שענסטע און דערהויבנסטע זכרונות. שוין בלויז דער שבת, איז אַ רוח־ניותדיק קאַפּיטל פֿאַר זיך, וועלכעס עס איז אוממעגלעך ניט צו דערמאָנען.

איך בין קיינמאָל ניט מיד געווארן צו באַוואונדערן די דאָזיקע קליינע יידישע בעלי־מלאכימלעך, קרעמערלעך, בעלי־עגלה און טרעגערס וכדומה, אַזעלכע פֿאַר־יאָגטע, פֿאַרהאַרעוועטע און פֿאַרמוטשעטע האַרפּאַשניקעס, באַגרענעצטע אין זייערע עלעמענטאַרסטע מענטשלעכע רעכט, וועלכע האָבן זיך אַ גאַנצע וואָך געראַנגלט פֿאַרן שטיקל ברויט, האָבן געלעבט בדוחק אין קעלט, אַרעמקייט, נויט. פֿאַר־

שטענדלעך, אַז די סאַציאַלע געזעצן פון אונזער היינטיקער ציוויליזירטער עפּאָכע האָבן נאָך דעמאָלט ניט עקזיסטירט.

איך האָב מיט אינטערעס נאָכגעפאָלגט די ראַדיקאַלע ענדערונג, וועלכע דער שבת האָט אין זיי אַריינגעבראַכט: ווי דורך אַ צויבער־שטעקעלע, איז די אָרעמע שטוב פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ ריינע, ציכטיקע און וואַרעמע היים, וואו עס האָט געשמעקט אין יעדן ווינקעלע. די שבתדיקע בגדים — אמת, גאַנץ ווייט פון צו זיין בגדי־מלכות — האָבן פאָרט געפינקלט פון ריינקייט. דאָס ווייסע העמד האָט זיך אויך ניט געהאַט וואָס צו פאַרשעמען. אָנגעטאָן מיטן טלית, מיט דער עיינער סאַמעטענער יאַרמולקע אויפן קאָפּ, אַרומגערינגלט מיט זיינע קינדער — גייט זיך דער אָרעמער ייד ברייט צום דאָוונען. דערהערט זיך זיין זינגען דעם תהילים, אַדורכגעזאָפט מיט אַ שיינעם האַרציקן ניגון, און הגם ער פאַר־שטייט ניט דעם פירוש־המילות, זאָגט ער אָבער מיטן גאַנצן פלאַם, מיטן הייליקן ציטער, מיטן געשמאַקן נוסח און בשעת־מעשה ווינינט ער זיך אַראָפּ פון האַרצן; פאַלן פון אים אראָפּ די דאגות פון אַ גאַנצער וואָך און עס ווערט אים לייכטער און לייכטיקער אויף דער נשמה. זיין קול פאַרכאַפּט אויך אַנדערע אָרעמע יידן, און עס ווערט אַ לויטערע און ריינערע אַטמאָספער, וואָס מען קען זי מער ניט געפינען, ווי נאָר אין אַמאָליקן אַלטן בית־המדרש.

ניט זעלטן רוקט זיך אויך אונטער די געלעגנהייט פאַר אַזאַ אָרעמען יידן, אריינצוכאַפּן אַ „יעמוד"; דאָס רופט מען אים אויף צו דער תורה. דעם אמת זאָגנדיק — דעם ששי און שלישי און אַלע פעטע זאַכן, גיט מען טאַקע די גבירים, אָבער ווייסן וייסט ער, אַז דעם רביעי איז אויך ניט אַוועקצומאַכן מיט דער האַנט; און ער, דער בעל־עגלה, אָדער דער טרעגער און משרת, פילט זיך בשעת־מעשה אויך אַ שטיקל מענטש, פונקט ווי אַלע יידן... מען רופט אים אויף צו דער תורה און מען גיט אים אַ „מי שברך", און דאָס איז גאָר ניט קיין קלייניקייט...

פון איין זייט כאַפּט ער אַריין אַ פּרק משניות, פון דער אַנדערער זייט — אַן עין־יעקב און אגדה און אַזוי אַרום לעבט זיך דער האָרעפאַשניק אויס אין אַזאַ אַטמאָספער, נאָך וועלכע ער בענקט אַ גאַנצע וואָך.

און אַז עס רוקט זיך אָן מנחה ומעריב, צו שלש־סעודות, כאַפּט ער אַריין אַ טרונק בראָנפן, פאַרבייסט מיט אַ שטיקעלע הערינג, אָבער ניט דאָס איז ביי אים דער עיקר: דער אמתער עונג זענען ביי אים די זמירות, די יידישע האַר־ציקע ניגונים, וואָס צווישן זיי זענען פאַראַן אַזעלכע אַנגענעמע־צערטלעכע און טרוי־עריקע, וועלכע דערהויבן די נשמה און וועקן שוין אויף די בענקשאַפט נאָך דעם אַוועקגייענדיקן הייליקן שבת.

און אָט ענדיקט זיך דער שבתדיקער טאָג; מען האָט שוין אָפּגעדאַוונט מעריב; מען מאַכט שוין הבדלה און אָט הויבן זיך צוריק אָן די דאגות־פרנסה; עס ווערט צוריק אַ וואָכעדיקע שטימונג, וועז די נשמה־יתרה טוט זיך צוריק אָפּ פונעם מענטשן.

אין דער יידישער שול האָט זיך דער אָרעמער ייד אויסגעלעבט לויט זיינע גייסטיקע באַדערפענישן און אַספּיראַציעס. דאָס וואָס ער זיצט ניט אין מזרח־זייט, שטערט לחלוטין ניט, אַז מען זאָל קומען צו אים, וועז עס קומט אויס צו קלייבן

גבאים. דעמאָלט האָט ער דעם באַוואוסטזיין פון זיין אייגענעם כוח. ער ווערט ביי זיך אַ גאַנצער תקיף און ער גייט אַרום און טומלט, אַז דער „בעל־קאָראָבקע איז אַ בלוט־צאַפּער", אַז דער „גבאי איז אַן אויסוואורף" און אַז מען דאַרף זיי אַלעמען אַראָפּזעצן פון בענקל.... דעמאָלט באַמיען זיך אַלע צו געווינען אים אויף זייער זייט און דאָס קומט זיי ניט אָן אַזוי לייכט... נעמט מען טאַקע מיט אים אַ גלעזעלע בראַנפן, מען שמועסט זיך מיט אים דורך, כדי צו ווירקן אויף אים, אַז ביי די וואַלן זאָל ער זיין אויף דער זייט פון גבאי, אויף וועלכן ער האָט געשיט פּעך און שוועבל. און ווען דער נגיד אַליין איז זיך מכניע, געווינט ער אים אויף זיין זייט און דער זעלבער ייד שרייט שוין איצט, אַז נאָר דעם אייגענעם גבאי דאַרף מען איצט אויסוויילן... אַזאַ אָרעמער האָרעפּאַשניק, אַ ייד — איז דאָך סוף־כל־סוף ניט קיין גזלן! ער האָט דאָך פאָרט אַ כשר יידיש האַרץ... טאָ ווי קען עס אַ ייד גיין קעגן אַ יידן...

אַריינטראַכטנדיק זיך טיפער אין דער אַטמאָספער פון אַמאָליקן יידישן לעבן, מוז מען קומען צום אויספיר, אַז פאַר אַזאַ מין סאָרט יידן, איז די שול געווען זיין וועלט, זיין אוניווערס, זיין מקום־קדוש, זיין קלוב, זיין גייסטיקע און געזעלשאַפט־לעכע אויסלעבונג, זיין סאָציאַלער צענטער, זיין פאָלקס־אוניווערזיטעט.

אייגנאַרטיק איז אויך דאָס בילד, ווי אַזוי אַ ייד איז געגאַנגען פרייטיק אין באָד און מקווה:

דער ייד, דער פּשוטער אַרבעטער, וועלכער לעבט פון זיין מעשה־ידיו, וועל־כער איז אין וואָכעדיקן לעבן תמיד אַ פאַרשמוצטער, אַ פאַרשטויבטער, אַן איינגע־שמירטער — אַז ער קומט פרייטיק ערב־שבת אין באָד אַריין, וואַשט ער זיך זאָרג־פעלטיק אַרום; על־פּי־דין דאַרף ער זיך לאָזן אָפּשניידן די נעגל און זיך אַרומ־שערן. די אמתע הנאה באַהערשט אים דעמאָלט, ווען ער גייט אַריין אין שוויץ־באָד אַ נאַקעטער. דאָרטן זענען אַלע גלייך, ניטאָ קיין סאָציאַלע אונטערשידן, ניטאָ קיין אָרעם און רייך, אַלע זענען גלייכע מענטשן, אַלע זענען נאַקעט, ווי די מאַמע האָט זיי געהאַט. גייט ער אַרויף אויף די אויבערשטע טרעפּ, וואו עס שטייט אַ געדיכטע פּאַרע און ער קלאַפּט זיך מיטן בעזעמל און ער שרייט פון גרויס הנאה: „איי־איי־איי". ער ווערט רויט ווי אַ בוריק און שרייט צום באָד־גוי: „מיכאַלקאָ, מיכאַלקאָ, פאָדאַוואַי!".... „גיב היץ, צו אַלדע שוואַרצע יאָר!"... און אַז דער גוי רירט זיך ניט אַזוי גיך, ווי עס באַדאַרף צו זיין, שרייט ער: „אויף פאָגראָמען ביזטו מער בריה, ווי אויף צו געבן יידן היץ, מיכאַלקאָ!"...

און ער כאַפּט, אין מיטן דערינען, אַ שעפל מיט קאַלטע וואַסער און גיסט זיך אָפּ, ווי גרויס ער איז, און פּאָסמאַקעוועט זיך אַזש פון גרויס תענוג: „איי, איי, אַ מחיה!..." ער גייט אַראָפּ פון אויבן אַן אָפּגעצוואָגענער, אַן אויסגעריבענער און פאַרבייגייענדיק נעבן מיר, וועמען מען האָט געגעבן אַ וואַנע, נעמט ער זיך מיט זיין רויטע פאַטשיילע, וואָס איז פול מיט טאַבאַק און מיט אַלע אַנדערע שטויבן און אָפּפאַלן פון זיין נאָז, און ער גיט אַ האַק אַריין צו מיר אין דער וואַנע דאָס גאַנצע פּעקל מיט אומריינקייט און שמוץ, נאָכדעם נעמט ער עס צוריק אַרויס מיטן וואַסער און גיט זיך אַ וויש דערמיט די פיס און בשעת־מעשה פּאָסמאַקעוועט ער זיך: „אַה, סאַראַ טייערע וואַסער דאָס איז!".... און צו מיר גיט ער אַ זאָג:

„ר׳ יצחק, איר ווייסט גאָרניט, ווי אַ ייד איז זיך ערב שבת מחיה אין באָד! מען שרייט זיך אויס פון גאַנצן האַרצן, מען רייניקט זיך אָפּ און מען ווערט טאַקע אַ רייניער ייד"...

און וועָן איך גיי אַרויס פון באָד אַן אָפּגערייניקטער און איך טו זיך אָן און וואַרט אָפּ, אַז איך זאָל זיך אָפּקילן — נעם איך בשעת־מעשה אַרויס אַ רוסישע צייטונג פון טאַש און זעץ זיך דערווייל לייענען, גייט ער פאַרביי, דער זעלבער ייד אָון קוקנדיק אויף דער צייטונג, פון וועלכער ער פאַרשטייט ניט קיין תמונת־אות — מאַכט ער צו מיר:

„רבי יצחק, איז דאָרטן עפּעס פאַרהאַנען ישועות ונחמות אויף יידן?"....

אַזאַ ייד קען זיך גאָר ניט אויסמאָלן, אַז מען זאָל שרייבן אין אַ צייטונג, און עס זאָל דאָרטן גאָרניט דערמאָנט ווערן וועגן יידן...

קאַפּיטל י"א.

סטאַראָדוב אין אַלע זיינע אַספּעקטן. — ישיבה־בחורים אַלס עקסטערנען. — — דער וועג צו בילדונג. — שוועך צו זיין אַן עס־הספר. — די „טשאַסטנע פּאָוויערענע". — יורישפרודענץ און לומדישע חריפות. — דער אַלטער און נייער דור. — טראַדיציע און פראָגרעס. — מיין פאַטערס אַקטיוויטעט אין סטאַראָדוב. — סטאַראָדוב אין דער פאַזע פון אַנטוויקלונג. — מיין פאַטערס האַפענונגען און מיינע חלומות.

סטאַראָדוב איז געווען פאַרעכנט צווישן די עלטסטע און גרעסטע שטעט אין טשערניגאָוער גובערניע. צוליב דעם קרייז־געריכט, וואָס האָט זיך דאָרטן געפונען און וואָס האָט באַדינט אויך אַנדערע אויעזדן, פלעגט די שטאָט באַזוכט ווערן פון אַ גרויסער צאָל צוגעריזטע. זי האָט אויך פאַרמאָגט אַ באַדייטנדיקע צאָל באַרימטע אַדוואָקאַטן, וועלכע האָבן צוגעגעבן דער שטאָט ניט קיין קליינעם פּרעסטיזש. אין סטאַראָדוב איז געווען אַ גרויסע גימנאַזיע פאַר שילער פון אַנדערע שטעט, וועלכע פלעגן קומען אָדער סטאַביל זיך צו לערנען, אָדער כדי אָפּצוגעבן עקזאַמענס אַלס עקסטערנען. אויף אַזאַ אופן איז אויסגעקומען, אַז די צאָל יונגע גימנאַזיסטן האָט וויייט איבערגעשטיגן די נאָרמאַלע פּראָפּאָרץ פון דער אַלגעמיינער צאָל איינוואוינער. די גימנאַזיע האָט געשמט אַלס איינע פון די באַרימטסטע לערן־אַנשטאַלטן אין רוסלאַנד און די דאָרטיקע לערער זענען געווען שטאַרק מפורסם. אַ גרויסע דערציערישע ראָל האָט אויך געשפילט די 4־קלאַסיקע יידישע „קאָזיאָנע אוטשילישטשע", וועמענס לערער זענען געשיקט געוואָרן מצד דעם וויילנער קאָזיאָנעם יידישן לערער־אינסטיטוט. וועגן די יידישע רעגירונגס־שולן, וועל איך נאָך דערמאָנען אין איינעם פון די שפּעטערדיקע אַרטיקלען.

די קאָזיאָנע יידישע שול, וועלכע איז געווען ספּעציעל באַשטימט פאַר יידישע קינדער און האָט געהאַט אַ פערסאָנאַל פון אויסשליסלעך יידישע לערער, האָט אין סטאַראָדוב געשאַפן אַ ספּעציפיש אַריסטאָקראַטישע פאָרגעשריטענע אַטמאָספער. וועלכע איז מצד די חסידישע קרייזן באַטראַכט געוואָרן אַלס ריין אפּיקורסישע. די חסידים האָבן געהאַלטן, אַז די יידישע שול מיט אירע לערער און שילער בתוכם, איז ניט מער ווי אַן אָנשיקענישע אויף יידן און ווי אַ מיטל צו מאַכן פון פרומע יידן אפּיקורסים. די אַלע פאַרהעלטענישן האָבן געשאַפן אַן אַמביאַנס, וועלכע איז — לויט דער קאָנצעפּציע פון דער יידישער געמיינדע געווען גאָנץ פאַרשידן פון די קהילות, וועגן וועלכע איך האָב שוין פריער דערמאָנט.

סטאַראָדוב האָט פאַרמאָגט נאָך אַנדערע קאָזיאָנע אינסטיטוציעס, וועלכע האָבן, צוזאַמען מיט דער סוב־פּרעפעקטור געבילדעט אַ מין אַדמיניסטראַטיוון רעגירונגס־צענטער. דער „נומערוס קלאָזוס", וואָס האָט באַגרענעצט די צאָל יידן אין די גימנאַזיעס צו 10 % — האָט אין יענער רעאַקציאָנערער עפּאָכע אָנגענומען אַ ספּעציעל פאַרשאַרפטע פאָרם, און אַווי ווי די טשערניגאָוער גובערניע האָט דעמאָלט געציילט אַריבער 300.000 יידן, איז דאָס אָנקומען אין גימנאַזיעס פאַר יידישע קינדער, געווען פאַרבונדן מיט אויסערגעווייניקע שווערקייטן. עס זענען געווען

צייטן, אַז וועט אַ ייד האָט געוואָלט אַריינגעבן זיין קינד אין גימנאַזיע, האָט ער געמוזט נעמען נאָך צען ניט־יידישע קינדער, דעקן פאַר זיי אַלע הוצאות, לערנען זיי אויף זיינע אייגענע פריוואַטע קאָסטן און זיך פאַרשטעלן מיט זיי צו די עקזאַמענס. דערפון האָט זיך געשאַפן אַ באַזונדערס שווערע לאַגע פאַר די יידישע קאַנדידאַטן, מחמת ניט אַלע יידן האָבן געהאַט די מעגלעכקייטן אַדורכצופירן אָט די אַלע באַדינגונגען און ניט אַלע מאָל האָט מען געקענט געפינען אין דעמאָלטיקן רוסלאַנד צען גויאישע קינדער, וואָס זאָלן זיין בעלנים אַריינצוטרעטן אין גימנאַזיע.

ניט קוקנדיק אויף אָט די אַלע באַגרענעצונגען, האָט זיך געשאַפן אַ באַזונדערע קאַטעגאָריע פון עקסטערנען. וואָס מער שוועריקייטן עס זענען אַנטשטאַנען פאַר די יידישע קינדער אָנצוקומען אין די גימנאַזיעס, אַלץ שטאַרקער איז געוואָקסן זייער ווילן צו שטודירן. סטאַראָדוב איז געווען איינע פון די ערטער, וואו מען האָט געקענט אָנצייכן אין די הונדערטער יונגעלייט און מיידלעך, וועלכע זענען געקומען אַהין ווערן עקסטערנען און צושטעלן זיך צו די עקזאַמענס. אין רעזולטאַט האָט זיך, פאַר אַ געוויסער קאַטעגאָריע יידן, געשאַפן אַ פרנסה פון אָפדינגען צימערן פאַר דער שטודירנדיקער יוגנט. דאָרט האָט מען אויך געקענט געפינען ישיבה־בחורים, וואָס זענען געווען הציץ ונפגע און זיך מיט לייב און לעבן, אַריינגעוואָרפן אין דער לערע. עס האָט זיך געשאַפן אַן אַטמאָספער פון יונגע־לייט לומדים, משכילים און בכלל געלערנטע, וואָס האָבן געבילדעט אַ באַזונדערן קרייז אין סטאַראָדוב גופא.

די עצם־פראָפעסאָרן פון דער גימנאַזיע, וועלכע זענען, אין דער אמתן, געווען זייער ליבעראַל געשטימט, האָבן די ערשטע צייטן, מיט גרויס סימפאַטיע זיך באַצויגן צו די עקסטערנען און אַרויסגעווייזן אַ מיטגעפיל לגבי די ישיבה־בחורים, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט ספעציעלער חריפות און האָבן געוואוסט אויף יעדער פראַגע צו ענטפערן מיט אַ דריי־פיר תשובות, וואָס האָט זיי, אגב, אַריינגע־בראַכט אין גרויס התפעלות. אָבער דאָס אַלץ האָט ניט געשטערט, אַז די ליובאַווי־טשער זאָלן האַלטן סטאַראָדוב פאַר „זייער" שטאָט. אין דער אמתן, איז דאָרטן טאַקע געווען אַ גרויסער ישוב פון חבדער חסידים, ליובאַוויטשער — וואָס האָבן געפירט דאָס לעבן אויפן אַלטן שטייגער. עס זענען דאָרטן געווען צוויי רבנים, פיר שוחטים, אַ סך שולן, בתי־מדרשים און, ווי דער שטייגער ביי יידן, אַ גרויסע נעץ פון סאָציאַלע אינסטיטוציעס, ווי: אַ תלמוד־תורה, אַ צדקה־קאָמיטעט, גמילות־חסדים, הכנסת־כלה, ביקור־חולים, אַ יידישער שפיטאָל און ועל־כולם — די חברה קדישא, וועלכע האָט פון תמיד אָן דאָרט געשפילט די הויפט־ראָל און האָט גע־האַלטן דעם אַלטן פּינקס שוין במשך פון הונדערטער יאָרן. קיין אייניער פון די אַרעמע האַרעפאָשניקעס און בעלי־מלאכות פלעגט זיך ניט אָפּזאָגן פון מתעסק צו זיין זיך מיט אַ בר־מינן, אויפן ערשטן רוף, פלעגן זיי וואַרפן די אַרבעט, בכדי מטהר צו זיין דעם מת. אָזוי ווי די חברה־קדישא איז ניט אַלע מאָל געווען אייג־שטימיק צום קבורה־אָפּצאָל, פלעגט מען פאַר דער לוויה, נעמען אַ טרונק בראָנפן, אַז אַלץ זאָל גיין כשורה. בכלל האָט די חברה קדישא געהאַט אין חמשה עשר בשבט, איר סעודה, וועלכע איז געווען שטאַרק מפורסם אין דער אַרומיקער געגנט, מיט אירע בלינעס, געזולעך און גריוועגעס.

וועגן דעם קאַמף, וואָס איך האָב מיט זיי געפירט במשך פון מיין רבנישער קאַריערע, וועל איך דערציילן אין אַ באַזונדער קאַפּיטל.

דעם אמת זאָגנדיק, זענען דאָרטן אויך געווען מתנגדים, גרויסע לומדי־תורה און פיינע מענטשן, וועגן וועלכע שמעון דער שוחט, אַ גרויסער קאַפּיטסער חסיד, פלעגט זיך אָפט אויסדריקן בזה הלשון:

„נו, אוודאי, דאָס זענען טאַקע זייער שיינע יידן און ניט קיין קליינע לומדים, אָבער וואָס איז דער תכלית פון זיי, אַז זיי זענען ר״ל מתנגדים. זיי זענען אויך אַזוי פיל ניט וויכטיק, אַז זיי האָבן אפילו קיין אייגענע שול אויך ניט... קוים אַ מנין! אויך מיר מענטשן!...״

די יידישע אינטעליגענץ איז געווען זייער דערווייטערט פון דער קהילה און האָט זיך ניט געקימערט וועגן אירע רעליגיעזע הצטרכותן. אויך צווישן די אַדוואָקאַטן זענען געווען יידן, וועלכע האָבן לחלוטין ניט געהאַט קיין שייכות מיט דער קהילה און אירע אינטערעסן. באַזונדער אינטערעסאַנט זענען געווען די טיפּן פון אַלטן רוסלאַנד, די אַזוי גערופענע „טשאַסטנע פּאָוויערענע״; דאָס זענען געווען מענטשן אָן אַ באַזונדערער יורידישער אויסבילדונג, אָבער גרויסע חריפים און מיט ברייטע יורידישע באַגריפן. צווישן זיי האָבן זיך געפונען אַ סך ישיבה־בחורים, וואָס האָבן געקענט די „מסכתא נזיקין״, וואָס האָבן געהאַט ידיעות אין דער תלמודישער יוריספרודענץ און זענען געווען שטאַרק באַהאַוונט מיטן קאָדעקס און אַלע זיינע פאַראַגראַפן, נאָך בעסער ווי די אַפּיציעלע דיפלאָמירטע אַדוואָקאַטן. די רעגירונג האָט זיי אפילו געגעבן רעכט צו פאַרטיידיקן אין די קרייז־געריכטן און אין אַנדערע געריכטן, צוגלייך ווי די געענדיקטע אַדוואָקאַטן. די דאָזיקע קאַטעגאָריע איז געווען נענטער צו דער יידישער געמיינדע און זיי פלעגן, אין ראש־השנה און יום־כפור, זיך אַריינכאַפּן אין שול און אָפּזיצן דאָרט במשך פונעם גאַנצן יום־טוב.

די פיינע יידן האָבן געקוקט קרום אויף זייערע געגאָלטע פרצופים און האָבן געזאָגט: „נעכאַי וואָלטן זיי געהאַט אין זיך יושר ניט צו קומען אום יום־כפור מיט געגאָלטע מאַרדעס״... אָבער דאָך, האָט יעדער ביי זיך, טיף אין דער נשמה, הנאה געהאַט דערפון, וואָס אפילו אַזאַ מין סאָרט אויסוואורף און אפיקורס, ווי עס איז אַ „טשאַסטני פּאָוויערעני״, האָט פונדעסטוועגן אויך מורא פאַרן יום־כפור און „עס טרייסלט אים אַביסל ביים פופיק״.

אין דער שטאָט איז געווען ניט קיין קליינע צאָל יידישע דאָקטוירים און אין די פאַבריקן — אַ גרעסערע צאָל אינזשיניערן. די דאָזיקע אינטעליגענטן זענען געווען דערווייטערט פון דער יידישער סביבה, אָבער צו ראש־השנה און יום־כפור, פלעגן זיי אויך אָפּהיטן צו קומען צו הזכרת־נשמות און צו כל־נדרי.

זעענדיק זיי שטיין אין שול, פלעגט שמעון דער שוחט זיך אויסדריקן וועגן זיי אויף זיין שטייגער: „זיי שטייען און קוקן אין מחזור, ווי אַ יוון אין סליחות״.

אָבער אויך צווישן די ליובאַוויטשער חסידים האָט זיך שוין דאָס יונגווארג, דער נייער דור, צווישן וועלכן עס האָבן זיך שוין געהאַט אַריינגעכאַפּט אַ היבשע צאָל עקסטערנען און גימנאַזיסטן — זיך דערפילט אַביסל פרייער אין גייסט און אַביסל ווייטער פון די רעליגיעזע פאַראורטיילן. זיי האָבן געבילדעט אַ געמיש צווישן

אַלטן דור — פול מיט פרומקייט און טראַדיציע — און דעם נייעם, יונגן דור, וועלכער איז נאָך פאָרט ניט מעיז געווען אינגאַנצן אַרויסצוגיין לתרבות רעה. זיי פלעגן, וואָס אַן אמת, „פאַרגעסן" אַמאָל צו לייגן תפילין, פאַרפעלן אַ מנחה ומעריב. אָבער די עלטערן פלעגן בכיוון זיך ניט וויסנדיק מאַכן, ניט וועלנדיק פאַרשאַרפן די באַציאונגען.

ביי אָט די פאַרהעלטענישן, איז אַנגעקומען מיין פאָטער מיט דער פאַמיליע אין סטאַראָדוב. עס האָבן זיך גלייך געשאַפן נייע באַציאונגען; אַ שטיק סטאַראָדובער לעבן איז גלייך טראַנספאָרמירט געוואָרן. אַ סך דערצו האָט גורם געווען מיין פאָטערס באַרימטער נאָמען און זיין פאָפולאַריטעט. ער האָט אַרויסגערופן צו זיך רעספּעקט מצד אַלע קריזיז — מיט זיין חכמה, אַראַטאַרישער קראָפט און אויפריכטיקן הומאַניזם. זיין קלוגשאָפט און דערפאַרונג אומצוגיין מיט מענטשן, צו וועלכע ריכטונגען און קריזיז זיי זאָלן ניט געהערן, זיינע ידיעות אין דער גויאישער שפראַך, זיין וועלטלעכקייט און האַרציקע באַנעמונג, זיין ערנסטער און טיפער צוגאַנג צו אַלע מענטשלעכע פראָבלעמען — האָבן אים גלייך אַוועקגעשטעלט אויבנאָן פונעם גייסטיקן און ספּיריטועלן לעבן אין סטאַראָדוב. ניט פון קיין קלענערער אַכטונג האָט גענאָסן די רביצין, מיין מוטער, וועלכע האָט אַרויסגערופן באַוואונדערונג מיט איר אַריסטאָקראַטישער האַלטונג, מיט איר מאָדישער קליידונג און עלעגאַנץ.

שוין באַלד ביי זייער אָנקום, האָט זיי די קהילה, אין דער באַגלייטונג פון אַ צאָלרייכן המון מענטשן — פייערלעך מקבל־פנים געווען. מיט גרויס כבוד און פּאַראַד האָט מען זיי אָפּגעפירט אַהיים. שוין מתחילה האָט ער מיט זיין וואונדער־באַרער רעדע געמאַכט אַזאַ רושם אויף דער עדה יידן, אַז דער אָפּקלאַנג האָט זיך גלייך צעטראָגן וווייט אויסער דער שטאָט. ער האָט באַלד געוואונען די סימפּאַטיע פון אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג און עס האָבן אָנגעהויבן שטראָמען צו אים די גרעסטע פערזענלעכקייטן און די פאָרשטייער פון דער שטאָטישער אינטעליגענץ. כּאַר אָט די אַלע דאָקטוירים, אַדוואָקאַטן, אינזשיניערן און סתם משכילים, פאַר אַלע יונגע עמאַנציפירטע עלעמענטן, איז דער נייער רב און רבי געווען עפּעס אַן אומ־דערוואַרטער סיורפּריז און אַ געוואַלטיקע נייעס: אַ רב און אַ רבי זאָל גלייכצייטיק מיט זיין רעליגיעזן ראַנג, זיין אַזוי וועלטלעך און טאַלעראַנט און זאָל וויסן אַזוי פריי צו שמועסן וועגן פאַרשידענע אַקטועלע פראָבלעמען פון יענער צייט, דאָס איז באמת געווען אַן אַנגענעמע איבעראַשונג. איז דעריבער קיין וואונדער ניט, וואָס די שטוב איז תמיד געווען פול מיט מענטשן פון אַלע ריכטונגען און קריזיז. די עלטערע יידן פלעגן אפילו אונטערקרעכצן און זאָגן: „צו וואָס דאַרף מען דאָ האָבן די גלוחים און די קלי־דעת?", אָבער עס האָט זיי פאָרט אימפּאָנירט, אַז אַ דאַנק דער גרויס־קייט פון זייער רב, קומען אפילו אַזעלכע ימח־שמוניקעס און פּוסטעפּאַסניקעס אים אויך אָפּגעבן כבוד און האַלטן זיך פאָר אַ זכיה איבערצוטרעטן זיין שוועל. ניט זעלטן איז פאָרגעקומען, בעת די שלש־סעודות, ווען עס איז אַרומגעשטאַנען אַ גרויס־סער עולם מיט צוהערער, כדי זיך צוצוהערן צו מיין פאָטערס חסידות זאָגן — זענען די סטודענטלעך, אינזשיניערלעך, אַדוואָקאַטלעך און דאָקטוירימלעך געשטאַנען בתוכם און אָנגעקוואָלן. און עס איז באמת געווען אַן אימפּאָזאַנט בילד אָנצוקוקן דאַן מיין פאָטער, וועלכער האָט מיט זיין פאַטריאַרכאַלן אויסזען, מיט זיין מעלאָדישן נוסח אין

זיין וואונדערבאַרער איבערצייגונגס־קראַפט, באַווירקט אָט די גאַנצע אוידיטאָריע מיט מענטשן.

פלעגן טאָקע דערמיט די חסידים ניט ווייניק שטאָלצירן, אָבער דאָך זאָגן: „נעכאַי וואָלטן די פֿאַרכעס לכל־הפחות תשובה געטאָן און ניט געגאָלט די בארד אום שבת".

מיטן ערשטן מאָמענט אָן, וואָס מיין פאָטער איז אַריינגעקומען אין אָט דער סביבה, גלייך ביי זיין אָנקומען אין סטאַראָדוב — האָט ער זיך מיט לייב און נשמה תיכף אַריינגעוואָרפן אין דער רעליגיעזער און סאָציאַלער אַרבעט. ער האָט גלייך רעאָרגאַניזירט אַלע געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס; געמאַכט זיי פֿאַר מער דעמאָקראַטיש און צוטריטלעך פֿאַר אַלעמען, אַריינפירנדיק אין זיי נייע עלעמענטן. גלייכצייטיק האָט ער פֿאַרגרעסערט די גמילות־חסדים הילף, מיטן ציל אויסצובריי־טערן זי אויף די קליינע קרעמערלעך, ארעמע אַרבעטער און בעלי־מלאכות. ער האָט גלייך געוואונען די סימפּאַטיעס פון נייע כוחות, וועלכע האָבן געהערן בייגעשטייערט מיט אַ באַדייטנדיקער מאַראַלישער און מאַטעריעלער הילף. ער האָט פֿאַרשטאַרקט און פֿאַרבעסערט דעם מצב פון דער תלמוד־תורה און געשאַפן אַ פּערמאַנענטע שטיצע אויף אָנצופירן מיט איר. ער האָט אויך געגרינדעט אַ נייע ישיבה, וואו יינגלעך זאָלן קענען לערנען תלמוד און זאָלן האָבן די מעגלעכקייט צו ווערן שוחטים, אַדער רבנים. צו דער זעלבער צייט האָט ער אויך געלייגט אָכט אויף דער רוסישער שפּראַך, וועלנדיק אַז די קינדער זאָלן קענען די אומגאַנגס־שפּראַך פון לאַנד.

די חסידים האָבן, וואָס אַן אמת, געקוקט דערויף קאָסע, אָבער זיי האָבן פֿאַר־שטאַנען, אַז אַזוי מוז זיין און באַוונדער האָבן זיי געהאַט צופיל צוטרוי צו זייער רב, אַז זיי זאָלן האָבן די העזה צו קריטיקירן זיינע מעשים. דערפֿאַר זענען די משכילים געווען ממש אַנטציקט און האָבן שוין אפילו מוחל געווען, וואָס מען לערנט צופיל תלמוד.

צו דער זעלבער צייט, פלעגט מיין פאָטער זאָגן אַ שיעור איינמאָל אַ וואָך אין תלמוד־תורה און פאַר די עלטערע חסידים פלעגט ער לערנען אַלע דאָנערשטיק ביינאַכט אַ פּרק תניא. ער פלעגט בשעת־מעשה אַזוי פיל מסביר זיין אין לערנען, אַז אפילו די אַלטע גרויסע לומדים אין חסידות זענען געווען נתפעל. מיט זיין זאָגן אַלע שבת חסידות, איז זיין פאָפולאַריטעט אַלץ מער געוואַקסן און זיין נאָמען איז געוואָרן אַלץ מער און מער באַרימט.

אַזוי אַרום האָט זיך אַלץ מער און מער פֿאַרשטאַרקט די אַטמאָספער, וואָס האָט אַריינגענומען אין זיך, אַ חוץ די חסידים, אויך די פֿאַרשטייער פון דער אַלגעמיינער יידישער קולטור. די שטוב איז געוואָרן אַלץ מער אינטערעסאַנטער און האָט צוגע־צויגן וואָס בריטערע קריזן. ביי אָט די פֿאַרהעלטענישן, בין איך מיט מיין פרוי צום ערשטן מאָל, געקומען צו גאַסט צו מיין פאָטער אין זיין נייער רעזידענץ־שטאָט — סטאַראָדוב. געווען איז דאָס אַקוראַט צו דער צייט, ווען די געמיינדע האָט געשענקט מיין פאָטער אַ מתנה, אַ הויז פאַר זיינעטוועגן, ווי אויך אַ גרעסערע צאָל צימערן פאַר דעם פריוואַטן געברויך פון דער פאַמיליע. מיין פאָטער, וועלכער האָט שטאַרק ליב געהאַט מיין פרוי, האָט מיט פרייד געשטעלט צו אונזער דיספאָזיציע צווי גרויסע באַקוועמע צימערן.

דאָרטן איז געווען איינגעפירט אַ מנין אינדערפרי און אויפדערנאַכט. מיין פאָטער האָט ניט באַמערקט ביי מיר קיין איבעריקע התלהבות אין הלכות חשק צו דאַוונען מיט אַ מנין. דערפאַר האָט שוין מיין פרוי, וועלכע איז געווען אָן אַן ערך פרומער פון מיר — געדאַוונט צוזאַמען מיט אַלע. מיין פאָטער האָט ממש געקוואָלן פון נחת און געזאָגט:

„אויב מיין זון איז ניט קיין גרויסער בעל־תפילה, פאַרגיטיקט שוין דערפאַר זיין פרוי מיט איר פרומקייט און אָפּגעהיטנקייט און ביתו זו אשתו — האָב איך דערביבער בטחון, אַז עס וועט זיך, מיט גאָטס הילף, פירן ביי אים אַ יידישע שטוב".

מיר האָבן פאַרבראַכט בערך דריי חדשים ביי מיינע עלטערן און דאָ איז פאַר מיר אַנטשטאַנען די מעגלעכקייט אַנצוקניפּן נענטערע פאַרבינדונגען מיט די גרויסע משכילים, וואָס האָבן זיך, צו יענער צייט, געפונען אין שטאָט; גלייכצייטיק האָב איך זיך באַקענט מיט די לערער פון דער יידישער רעגירונגס־שול און מיט אַ גרויסער צאָל עקסטערנען. און דאָ איז ביי מיר צייטיק געוואָרן דער פלאַן, ווי אַזוי זיך אָנצוהויבן גרייטן צו די עקזאַמענס אַלס עקסטערן, בכדי צו באַקומען די מאַטורע.

צו יענער צייט, האָט זיך דאָס געקענט אויסווייזן ווי אַן אוטאָפּיע, אַ זאַך, וואָס האָט ניט קיין שום אויסזיכטן פאַרווירקלעכט צו ווערן. איך האָב, אמת, געלייענט רוסיש, האָב אָבער שוואַך באַהערשט די שפּראַך, מחמת אין דער גאַנצער אַרומיקער סביבה מיינער, האָט מען געריידט אויסשליסלעך יידיש.

ביי מיינע ניט־געוגנדיקע געלט־מיטלען, ביי מיין ווידערשפּעניקייט און אַנט־שלאָסנקייט צו גיין אָנטקעגן דעם רצון פון מיינע עלטערן, פון מיין פרוי און איר גאַנצער פאַמיליע, מוז מען צוגעבן, אַז מיין פאַרמעסט איז געווען אַ צו געוואָגטער.

פון דער אַנדערער זייט, האָט מיין פאָטער מיר כסדר באַטאָנט, אַז אַזאַ שטייגער ייד ווי איך — פון 19 יאָר — וואָס האָט שוין אַריבער דריי יאָר סמיכות אויף רבנות מצד די גרעסטע רבנים און וואָס באַזיצט נאָך דערצו אַ געוויסע אַלגעמיינע בילדונג און ניט קיין קליינע ידיעות אין השכלה, און וואָס איז נאָך דערצו אָן אייניקל פון גאָרנאָסטאַיפּאָלער רבין, וועמענס השפּעה איז אַזוי אומענדלעך גרויס אין דער חסידישער וועלט — קען מאָכן אַ גרויסע רבנישע קאָריערע און ווערן פון די אָנגעזעענסטע מאָדערנסטע רבנים, וועלכע האָבן זיך, אגב, געפאָדערט אין יענער צייט אויפן שטח פון גאַנץ רוסלאַנד.

„דו קענסט זיין אייגענער פון די גליקלעכסטע מענטשן אויף דער וועלט און ממשיך זיין די גאָלדענע קייט, וואָס ציט זיך פון אַלטן רבין אָן. געדענק, אַז די גאַנצע וועלט איז פאַר דיר אָפן" — האָט ער מיר אָפט איבערגעחזרט.

דאָס איז געווען זיין חלום. ווי פאַרשידן איז ער אָבער געווען פון מיינעם. געזעגענענדיק זיך מיט אים, האָב איך אַריינגעוואָרפן דעם רמז, אַז עס איז מעגלעך, אַז איך זאָל גאָר אינגיכן צוריקקומען אַליין קיין סטאַראָדוב. מיין פאָטער איז, ביי די ווערטער, בלאַס געוואָרן: ער האָט פאַרשטאַנען, אַז דעם קאָמף האָט איך נאָך ניט אויפגעגעבן און אַז מען דאַרף האָבן גרויס רחמים. האָט ער מיר בלויז צוגע־וואונטשן: „והשם ירחם עליך"...

און אַזוי האָבן מיר זיך געזעגנט — יעדער מיט זיינע אינערלעכע מחשבות.

קאַפּיטל י"ב.

צוריק אין טשערקאַס. — דעם רזשישטשעווערס ברכה. — דער קאַמף פאַר דער ישיבה. — נצחון איז זיס. — די פאַלגן פון אונזער ממשלה. — מיר קאַפּיטולירן. — דער סך־הכל פון אונזער אַנפירונג. — דער שידוך צווישן האַניק מיטן רעטאַד. — מזל־טוב! דער גראַנאַסטאַיפאַלער האַלט פון מיר! — איך וויל ניט וועדן רב אין איוואַנאַווקע. — דעם הילליקן ר' מאַטעלעם אוהל. — צוויי לעגענדעם וועגן ר' מאַטעלע דעם טשערנאָבילער מגיד.

און אַט האָב איך זיך צוריקגעקערט אין טשערקאַס דער זעלבער „איידעמל אויף קעסט" ווי פריער. איך פֿאַרברענג ווייטער אינטאַניק מיין צייט מיט דאַוונען אין שול, לייענען ביכער און אַרייגכאַפּן פון צייט צו צייט, אַ בלאַט גמרא, פּוסקים א. א. וו. דאָס לעבן גייט זיך זיין מאַנאָטאָנעם שפאַן. געווען איז דאָס אין אַ געווייניקלעכן יידישן זומער, ווען זיבן וואָכן ציילט מען ספירות, דריי וואָכן קלאָגט מען אין דרייסיק טעג בלאָזט מען שופר, און אַזוי גייט פֿאַרביי דער גאַנצער זומער. וועגן אַוועקפֿאָרן ערגעץ אויף אַ דאַטשע, געניסן פון פרישער לופט, איז אין יענע צייטן גאָר קיין שאלה ניט געווען. איך געדענק נאָך, ווי אייגנער פון מיינע באַקאַנטע האָט מיך מיט מיין פרוי איינגעלאַדן צו זיך אויף דאַטשע אויף אַ וואָך צייט, האָט מיך דעמאָלט אייגנער פון די חסידים געפרעגט: „וואָס? זענט איר חלילה דען קראַנק? איר האָט ר"ל די טשאָלעראַטקע?..." ער האָט זיך גאָרניט געקענט פֿאָרשטעלן, אַז מען זאָל גלאַט אַזוי זיך פֿאָרן אַפֿרוען.

מיין שוויגער האָט זיך שטאַרק מצער געווען וואָס קרוב צווויי יאָר נאָך דער חתונה, איז נאָך אַלץ ביי אונז קיין קינד ניט געווען. גראָד איז דעמאָלט דורך טשערקאַס אַדורכגעפֿאָרן מיינער אַ פּעטער, דער רזשישטשעווער רבי, וועלכער האָט געשמט אַלס גרויסער ירא־שמים און גוטער ייד. אויף זיין דורכרייזע פון קיעוו קיין קרעמענטשוג דורך טשערקאַס, זענען מיר אים געגאַנגען באַגעגענען צום שיף — מיין שוויגער ע"ה, מיין פרוי און איך. מיין שוויגער האָט זיך באַקלאָגט פֿאַרן רבין, אַז שוין צווויי יאָר נאָך דער חתונה און איך בין נאָך אַלץ אַ חוסר־בנים. האָט דער רזשישטשעווער רבי אַ קוק געטאָן אויף מיר מיט זיין שאַרפן בליק און געזאָגט: „דו ביזט עפּעס אַ מאַדנער פּרא־אדם: דו ווייסט גאָנץ גוט, אַז איך בין אַ מומחה אויף די זאַכן און די גאַנצע וועלט פֿאַרט צו מיר בעטן קינדער און דו — אַן אייניקל פון מיין שוועסטער — האָסט מיר אפילו קיין וואָרט וועגן דעם ניט געשריבן". ער האָט בשעת־מעשה אַ טיפן קרעכץ געטאָן און געזאָגט: „נו, זאָל דיר גאָט מפקיד זיין און זאָלסט האָבן היינטיקס יאָר אַ בן־זכר"... ער האָט מיך געבענטשט און מיר האָבן זיך אָפּגעזעגנט.

מיין שוויגער איז געווען זייער צופרידן פון רבינס וואונטש און די חסידים, וועלכע זענען דאָרט אַרומגעשטאַנען, האָבן איר אָפּגעגעבן אַ טאָפּלטן מזל־טוב: אויינס — עס איז אַ זיכערע זאַך, אַז עס וועט זיין אַ קינד, און צווייטנס — אַן אַ שום ספק — אַ בן־זכר. וואָס שייך מיר אַליין, האָבן זיי זיך משער געווען, אַז איך בין ניט קיין איבעריקער מאמין אין די זאַכן. האָבן זיי זיך געווענדעט צו דער שוויגער

מיט דער פאָלגנדיקער פאַרזיכערונג: „די חברה, אַז זיי זאָגן עפּעס צו, וועט עס זיין"...

מיין שוויגער ע"ה, איז אַוועקגעגאַנגען אַ גליקלעכע און זיכערע אין רבינס ברכה.

צו יענער צייט האָב איך אינטענסיוו געאַרבעט אין ציוניזם און פלעג אָפט אַרגאַניזירן גרויסע און זייער דעמאָנסטראַטיווע פאַרזאַמלונגען. חסידים האָבן געוואָרטשעט, אַז דאָס איז אַ גרויסע צרה און ממש אַן אומגליק אויף דער גאַנצער פאַמיליע, אָבער וואָס קען מען מאַכן?... דעמאָלט איז געווען די צייט, וואָס די ציוניסטן האָבן געאַרבעט פאַר כיבוש־הקהילות. מיט מיר איז דעמאָלט געווען אַ באַרימטער ציוניסט און אַ שפּעטערדיקער גרויסער קאָמוניסט — ליטוואַק. דאָן איז ער נאָך געווען אַ הייסער ציוניסט, אַ שאַרפער קאָפּ און מיט אַ גרויסער תלמודישער און וועלטלעכער ערודיציע. האָבן מיר, צו יענער צייט, אַרגאַניזירט אַ גרויסע פאַרזאַמלונג מיטן צווועק צו אַגיטירן, אַז די ישיבה זאָל איבערגעבן ווערן אין אונזערע הענט אַריין, בכדי מיר זאָלן זי מאָדערניזירן. טשערקאַס איז געווען באַרימט מיט אירע ישיבה, וואָס איינער אַ חסיד און אַ גרויסער גביר — יוסף אָסטראָווסקי — האָט אויף איר במשך פון אַ סך יאָרן, אַוועקגעלייגט אַ היפּש ביסל מי און כוחות. ער האָט שטאַרק מדקדק געווען, אַז די ישיבה זאָל געפירט ווערן אויפן טראַדיציאָנעלן אַלטמאָדישן שטייגער און אַז מען זאָל מרבּיץ תורה זיין בישראל.

די ישיבה האָט זיך געפונען אין אַן אָרט, וואָס האָט, אין מינדעסטן פּרט, ניט אָנטשפּראָכן די עלעמענטאַרסטע היגיענישע פאָרשריפטן. די רביס זענען — וואָס אַן אמת — געווען גרויסע למדנים, אָבער מיט די כללים פון פּעדאַגאָגיע האָבן זיי ניט געהאַט קיין שום שייכות. אין דער ישיבה האָבן די יינגלעך, במשך פון פיר יאָר, געלערנט ש"ס, גמרא, פוסקים, שולחן־ערוך, שאלות ותשובות א. א. וו. ווי דער שטייגער איז געווען, איז מען אויף אַ משנה אָפגעזעסן אַ גאַנצע וואָך, פאַרלירנדיק זיך ממש, אין די פלפּולים. אָבער דאָס האָט די תלמידים ניט געגעבן קיין שום ידיעות פון דער אַלגעמיינער בילדונג און אפילו וואָס שייך יידיש, איז דאָרט אויך ניט געווען קיין שום פראָגראַם. פון דאָרטן זענען ניט אַרויס קיין שום שוחטים און רבנים, מכל שכן קיין שום חזנים און דיינים אוודאי ניט. מען האָט בלויז געלערנט כדי להגדיל תורה ולהאדירה.

אויף אַלע אונזערע פאַרזאַמלונגען האָבן מיר זיך באַמיט אויפצווייזן, אַז הייַנטיקע צייטן קען דער לימוד־התורה ניט אַוועקגעשטעלט ווערן ווי אַמאָל — אַן אַ פראָגראַם און אַן אַ ציל. מען דאַרף טאַקע לערנען די תלמידים צו ווערן לומדים, אָבער — מיט אַ סדר און מיט אַ באַשטימטן פראָגראַם, בכדי זיי זאָלן זיך דערווערבן אין דער ישיבה די אַנטשפּרעכנדיקע ידיעות אויף צו ווערן שפּעטער אין לעבן כלי־קודש און צו האָבן געזיכערטע צוקונפט. און דערצו, לעבן מיר דאָך עפּעס אין אַ מאָדערנער עפאָכע, טאָ ווי אַזוי קען מען פאַרלאַנגען — לעבנדיק אין אַ לאַנד — ניט צו באַקענען זיך מיט איר שפּראַך און ליטעראַטור? און ווי אַזוי דען קענען זיך יידן פאַרטיידיקן קעגן די שונאים, ניט קענענדיק די אומגאַנגס־שפּראַך פון לאַנד?

די דאָזיקע אַלע אַרגומענטן האָבן מיר זיך באַמיט כסדר אַרויסצורוקן אין אַלע

אונזערע רעפּראַזענטאַנטן, בכדי אַזוי אַרום צו פֿאַרשטאַרקן די פּראָפּאַגאַנדע לטובת דעם פֿאַרוואַלטן מיט דער ישיבה. דערויף האָבן מיר אָפּט איינגעאָרדנט פֿאַרזאַמלונגען. איינמאָל, אויף אַן אסיפה פון טויזנטער מענטשן, האָב איך געהאַלטן אַ פּלאַמיקע רעדע — מיט דער היציקייט פון אַ יוגנטלעכן — וועגן אַרויסנעמען תיכף ומיד די ישיבה פונעם רשות פון די מענטשן, וועלכע האָבן ניט קיין אַנונג, ווי אַזוי מיט איר אָנצופירן. מיין איבערצייגנדיקע אַרגומענטירונג האָט אַרויסגערופֿן אַ גרויסן ענטוזיאַזם אין די ציוניסטישע קרייזן און דער קרייז פון אונזערע אָנהענגער איז שנעל געוואַקסן. די דאָזיקע פּראָפּאַגאַנדע איז אויך שטאַרק אונטערגעהאַלטן געוואָרן דורך די ברידער לעשטשינסקי, וועלכע זענען דעמאָלט געווען אין טשערקאַס און פון וועלכע איינער איז דער איצט באַרימטער שרייבער און עקאָנאָמיקער, יעקב לעשטשינסקי. אין אונזערע רייען האָט אויך ניט ווייניק מיטגעווירקט דער שוין אויבן־דערמאָנטער באַוואוסטער ציוניסט און שפּעטערדיקער קאָמוניסט — ליטוואַק, אונטער דער ווירקונג פון אונזער אַגיטאַציע, האָט זיך דער עולם, גלייך אויפן אָרט, אַוועקגעלאָזט צו יוסף אָסטראָווסקי אַהיים, פֿאָדערנדיק פון אים, תיכף איבערצוגעבן די ישיבה אין אונזער רשות.

דער חסיד, יוסף אָסטראָווסקי, אַן עלטערער שטרענג־אָפּגעהיטענער ייד, האָט מיט שבירת־הלב און קרעכצעניש — פֿאַר גרויס פּחד פֿאַר דעם מיטאָמאָל אָנקומענדיקן המון — גלייך זיך אונטערגעגעבן און מסכים געווען אויף אונזערע פֿאָדערונגען.

דאָס ערשטע וואָס מיר האָבן געטאָן, באַקומענדיק די ישיבה אין אונזערע הענט, איז געווען זי צו פֿאַרשענערן און פֿאַרבעסערן אין אַלע הינזיכטן. מיר האָבן איינגעפֿירט ריינערע און היגיענישערע באַדינגונגען, מיר האָבן פֿאַרבעסערט די אייניכטונג און דאָס מעבל. מיר האָבן זיך פֿאַרשטענדיקט מיט די מלמדים וועגן אַ פּוסט פֿאָראויס באַשטימטן פּראָגראַם פון די לימודים. איך אַליין האָב זיך אונטערגענומען צו לערנען יעדן טאָג אין אַ באַזונדער קלאַס — אַ שיעור גמרא מיט די תלמידים. וועלטלעכע לימודים אין דער העברעאישער און אין דער רוסישער שפּראַך, האָט זיך מתחייב געווען צו לערנען ליטוואַק. אַזוי האָבן מיר פֿאַרוואַלטעט מיט דער ישיבה במשך פון פּיר חדשים צייט, ביי אַן אויסגעבעסערטן און פֿאַרברייטערטן פּראָגראַם, צוגעפּאַסט צום גייסטיקן מהות און צו דער אויפנאַמס־פּעאיקייט פון די תלמידים. אפילו דער ראש־ישיבה און די מלמדים זענען געווען צופרידן פון אָט דער ענדערונג און פון נייעם פּראָגראַם, וועלכן זיי האָבן געטריי אָנגעוועندעט. אויך מיינע שיעורים זענען זיי געפעלן געוואָרן. דאָקעגן האָט די טעטיקייט פון ליטוואַקן און פון זיינע חברים, אַרויסגערופן אַ שטאַרקע אומצופרידנקייט אין די פֿאַנאַטיש־חסידישע קרייזן.

אין תוך זענען זיי מסכים געווען דערצו, אַז מיר זאָלן לערנען די רוסישע שפּראַך מיט די ישיבה־בחורים, זיי זענען אָבער דאָך געווען איינפֿירן אפּיקורסישע לימודים. ניט רעכענענדיק זיך דערמיט, האָבן ליטוואַק מיט זיינע חברים אָנגעהויבן איינצופֿירן דאָרט די יידישע ליטעראַטור מיט גורדון, סמאָלענסקי און מאַפּו בראש. די דאָזיקע לעקציעס זענען ניט געווען אין גייסט פון דער יידישער באַפעלקערונג, און איבערהויפּט ניט אין הסכם מיט דער קאָנצעפּציע פון די עלטערן,

וועמענס קינדער זענען געווען תלמידים אין דער ישיבה. אין רעזולטאַט פון אַזאַ פירונג, האָבן אַ טייל פון די עלטערע בחורים אָנגעהויבן וואָס וויניקער לערנען גמרא און וואָס מער לייענען די פסול־ביכער. ממילא מובן, אַז דערפון זענען זיי געוואָרן פריידענקעריש און דער דאָזיקער צושטאַנד האָט גורם געווען, אַז דער ראש־הישיבה צוזאַמען מיט די תלמידים האָבן זיך אָנגעהויבן רעוואָלטירן און האָבן אַרויסגערופן אַ שטאַרקן ווידערשטאַנד מצד די חסידישע קרייזן. דער דאָזיקער פראָטעסט האָט זיך איבערגעטראָגן אין די חסידישע שולן. דעמאָלט האָט יוסף אָסטראָווסקי, וועלכער האָט אַלע זיינע כוחות געהאַט אַוועקגעלייגט פאַר דער ישיבה — באַקומען די האָפענונג זי צוריק אָפצוקריגן. צוזאַמען מיט אַ גרופּע פון זיינע אָנהענגער, האָט ער אַרגאַניזירט אַ ברייטע פראָפּאַגאַנדע קעגן אונז און דער סוף איז געווען, אַז אויפן 5־טן חודש פון אונזער ממשלה, איז אָנגעקומען אַ קליקע חסי־דים, וועלכע איז באַפאַלן און געשלאָגן אונזער גרופּע מיט ליטוואַקן בתוכם. דער גרעסטער טייל פון די אונזעריקע איז זיך צעלאָפן און די ישיבה האָט זיך צוריקגע־קערט צו אירע פריערדיקע פאַרוואַלטער.

„רבי יצחק, איר זענט דאָך עפעס אַ בן־קדושים, אַ קינד פון די גרעסטע יידישע מיוחסדיקע הייזער, טאָ ווי קומט עס, וואָס איר האָט אייך צונויפגעבונדן ניט מיט אייער מין?... די וועלט דערציילט, אַז איינמאָל איז געקומען דער רעטאַך צום האָניק מיט דעם פאַרשלאָג זיך משדך צו זיין, אַזוי אַרום וועט זיין אַ גוטע וואַ־רענע פון זיי ביידן. רופט זיך אָפּ דער האָניק: „עס איז אַ באַוואוסטע זאַך, אַז ווען ביי יידן איז אַ שמחה, נעמט מען האָניק־לעקער; צו ראש־השנה, עסט מען האָניק אויף אַ שנה מתוקה; ווי נאָר אַ סעודה ביי יידן, באַגייט מען זיך ניט אָן האָניק, טאָ ווי קומסטו, רעטאַך, וואָס דו שטינקסט גאָר, פאַרצולייגן צווישן אונז אַ שידוך?" — האָט דער רעטאַך זיך הכנעהדיק געענטפערט בעטן: „אַז דו וועסט זיך מיט מיר משדך זיין, וועל איך זיך לאָזן האָקן, בראָקן, שניידן און קאָכן און דאָס אַלץ, פון דיינעטוועגן, אַבי מיר זאָלן זיין צוזאַמען"...

„האָט דער האָניק מסכים געווען אויפן שידוך און וואָס איז דערפון אַרויסגע־קומען? אַז עס קומט צו דער ברכה, כאַפּט עס אויס דער רעטאַך. דער אַרעמער האָניק איז אינגאַנצן בטל געוואָרן אין דער ברכה: אַנשטאָט דעם „שהכול נהיה בדברו", וועלכער קומט דעם האָניק — מאַכט מען גאָר די ברכה איבער דער וואַרעניע — „בורא פרי האדמה" — און דאָס אַלץ איבערן רעטאַך. דאָס זעלבע איז מיט אייך: איר האָט אייך מתיחד געווען מיט די ימח־שמוניקעס, די פושעי־ישראל, וואָס האָבן אייך פריער צוגעזאָגט צו זיין גוט און פיין. זיי האָבן מכלומרשט מער ניט געוואָלט, ווי בלויז לערנען די ישיבה־בחורים רוסיש, אָבער איר האָט געזען, וואָס זיי האָבן געטאָן? אַנשטאָט רוסיש, האָבן זיי גאָר געלערנט יידיש פון די משכילים, וועלכע האָבן געהאַט אַ האָס צו יידישקייט און צו אונזערע רעליגיעזע מנהגים, און האָבן אונז אַלע הפקר געמאַכט. נו, זעט איר שוין, אַז דאָס איז געווען אַ שידוך ניט קיין גלייכער?"...

יידן זענען געווען צופרידן פונעם נצחון, וואָס די פרומאַקעס האָבן איבער אונז אָפּגעהאַלטן און זיי האָבן צוגעווואונטשן: „הלוואי זאָלן אַלע שונאי־ישראל האָבן אַזאַ סוף, ווי עס האָט געהאַט ליטוואַק, דער ימח־שמוניק! מען האָט אים געגעבן

אין האַלז און נאַקן אַריין! אַ מצווה אויף אים!.... עס איז נאָר אַ גרויסער שאַד און נאָך אַ גרעסערער חילול־השם, וואָס אונזער רבס איידעם האָט זיך צונויפגעמישט מיטן ערב־רב...״

ווען איך בין דעמאָלט אַהיימגעקומען, האָב איך געטראָפן מיין שוויגער אַ פאַרווייַנטע. מיט טרערן אין די אויגן האָט זי צו מיר געזאָגט: ״צו וואָס פאָר אַ מדרגה קענט איר, ליטוואַקעס, אונז דערפירן!... דערמאָן זיך נאָר: דעם אַלטן רבינס, דעם בעל־שם־טובס אַן אייניקל, האָט צו טאָן מיט אַזאַ צורר־היהודים, ווי עס איז אָט אַ דער ליטוואַק, ימח שמו וזכרו!...״

דער אמת איז טאַקע געווען, אַז אינעם העכסטן קלאַס פון דער ישיבה, זענען פון די צוואַנציק תלמידים, צוועלף געווארן עקסטערנען און זענען אַוועק אין בית־מדרשו של יפה, און די איבעריקע האָבן דאָס אָפגעלייגט אויף שפּעטער...

אָפּזיצנדיק אַזוי נאָך עטלעכע חדשים אין טשערקאַס, בין איך אַמאָל אַוועקגעפאָרן צו גאַסט, אויף אַ וואָך צייט, צום זיידן, דעם גאָרנאָסטאַיפּאָלער רבין. ער האָט מיך שטאַרק מקרב געווען, מיך אויפגענומען בסבר פנים יפות, פאָר אַ גוטיטן גאַסט. אַחוץ דעם, וואָס ער איז בכלל געווען אַן אויסערגעווינלעך האַרציקער, גאַסטפריינט־לעכער מענטש און אַ הייסער פאַטער, איז שוין געניג געווען, אַז איך — דער מאַן פון זיין באַליבט אייניקל, לאהנויו — זאָל קומען צו אים צו גאַסט. האָט ער מיך שוין אויפגענומען מיטן גרעסטן כבוד. זיינע שמועסן מיט מיר האָבן זיך געדרייט תמיד אַרום לערנען. ער האָט מיר רק געגעבן צו פאַרשטיין, אַז אַזאַ יונגערמאַן ווי איך — שוין קרוב צו צוואַנציק יאָר — שוין באַלד דריי יאָר אויף קעסט — דאַרף אָנהויבן צו טראַכטן וועגן רבנות. איינמאָל האָט זיך פונקט געמאַכט, אַז אינמיטן אונזער שמועס, האָט מען געבראַכט אַן עוף, וואָס מען האָט געשאַכטן פאַר זיינעטוועגן און עס איז געווען אַ שאלה דערויף, עפּעס אויף אַ פיסל. האָט ער עס מיר געוויזן און געפרעגט, וואָס איך דענק וועגן דעם. איך האָב עס גוט אַרומגעקוקט פון אַלע זייטן, עס אויסגעמאַסטן מיט אַ פינגער און געזאָגט: ״איך האַלט, אַז עס איז כשר״. ער האָט עס גלייך געהייסן אָפּקאָכן און מיר האָבן צוזאַמען גענעסן דעם עוף. חסידים האָבן בשעת־מעשה מיר געוואונטשן מזל־טוב... ״איר האָט דאָך באַקומען סמיכות פון רבין אַליין, זאָל געזונט זיין!״... און צום טיש האָט מען געשטעלט ווייַן און מען האָט געטרונקען לחיים. דער גאַרנאָסטאַיפּאָלער איז דעמאָלט געווען שטאַרק אויפגעלייגט.

נאָכן עסן האָט ער מיט מיר גערעדט, אַז עס וואָלט אפשר גוט געווען, אַז איך זאָל ווערן רב אין איוואַנאָווקע, קיעווער גובערניע. וואָס דאָס דאָזיקע שטעטל האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט, האָב איך ניט געוואוסט, אָבער מפורסם איז עס געווען דערמיט, וואָס דאָרטן האָט זיך געפונען דער אוהל פונעם באַרימטן מגיד, ר׳ מאָטעלע טשערנאָבילער. מען האָט מיר שוין געבראַכט אַ כתב, אונטערגעשריבן פון די פני־העיר אויף כתב־רבנות און מען איז שוין געווען גרייט מיר אָפּצוגעבן די הייוון מיט די ליכט, ווי עס פירט זיך ביי יידן. די חסידים האָבן מיך שטאַרק מקנא געווען מחמת דער גרויסער זכיה אַנצוקומען אין אַזאַ אויסדערווייַלטער שטאָט, וואָס בלויז יחידי־סגולה זענען דערצו ראוי, אָבער ניט קוקנדיק דערויף און צוליב דעם, וויל

איך בין געווען ווייט פון רבנות — האָב איך זיך אָפּגעזאָגט פון פּאָרן אַהין, מיטן אויסרייד, אַז איך האַלט נאָך ניט ביי טראַכטן וועגן רבנות.

דער גאַרנאָסטאַיפּאָלער, וועלכער איז געווען אַ גרויסער חכם און אַ טאָלעראַנטער מענטש, האָט געענטפערט מער ניט, ווי מיט אַ קרעכץ און חסידים האָבן צווישן זיך שטילערהייט געזאָגט: „נו, וואָס איז דער חידוש? ער איז נאָך גאָר אַ יונגער־מאַן און עניו דערצו, האָט ער מסתמא מורא צו נעמען אויף זיך די רבנות אין אַ שטאָט, וואו עס געפינט זיך דער אוהל פון הייליקן מגיד"...

אַיידער איך פאָרעַנדיק דאָס קאַפּיטל, וויל איך איבערגעבן צוויי אינטערעסאַנטע לעגענדעס, וואָס חסידים פלעגן דערציילן וועגן ר' מאָטעלען, דעם טשערנאָבילער מגיד:

דער מגיד, ר' מאָטעלע, איז געווען אויער פון בעל־שם־טובס תלמידים. ער האָט געהאַט פינף זין, אַלע גרויסע גוטע יידן, וועלכע זענען געווען די גרעסטע רביס אין רוסלאַנד: ר' אַרעלע טשערנאָבילער, דער טאָלנער, דער טריסקער, דער טשערקאָסער און ר' יוחנצע דער ראַכמיסטריווקער.

די וועלט דערציילט, אַז ווען עס איז געווען די גרויסע חתונה צווישן ר' מאָטעלען און דעם אַלטן רבין, דער בעל־התניא, און ווען עס איז געקומען צום כשר־טאַנץ, האָט זיך ר' מאָטעלע שטאַרק צעפלאַקערט, ער איז אַריין אין גרויס התלהבות אַזוי, אַז טאַנצנדיק, האָט ער צום ערשט אַראָפּגעווארפן פון זיך דאָס שטריימל, — ער איז געבליבן מיט דער יאַרמולקע — נאָכדעם האָט ער ביסלעכווייז אַראָפּגעווארפן פון זיך די זשופיצע, די שיך און ער איז שוין געהאַט צוגעקומען צום טלית־קטן... די חסידים האָבן מורא געקריגן, אַז עס זאָל חלילה ניט דערגיין צו התפשטות הגשמיות און אַז ר' מאָטעלע זאָל חס וחלילה אינגאַנצן ניט נתעלם ווערן, האָבן זיי אַנגעהויבן בעטן רחמים ביים אַלטן רבין, אַז ער זאָל ראַטעווען די וועלט און אַז ר' מאָטעלע זאָל בלייבן צווישן די בעלי־חי. דעמאָלט איז צו ר' מאָטעלען צוגעגאַנגען דער אַלטער רבי און האָט צו אים געזאָגט: „מחותן, סערצע, איך בעט אייך, פאַרשטערט מיר ניט די חתונה און האָט ניט קיין התפשטות הגשמיות". און אַזוי איז ר' מאָטעלע געבליבן אויף דער וועלט, כדי ממשיך צו זיין די השפעה אויף כלל־ישראל".

די צווייטע לעגענדע שבעל־פּה, איז פאָלגנדיקע: ר' מאָטעלע איז איינמאָל געקומען אין אַ שטאָט, וואו די מקווה איז געווען קאַליע און די וווייבער האָבן ניט געקענט מקיים זיין די מצוות־טבילה; חסידים האָבן ניט געקענט גיין פאַרן דאָווענען אין מקווה אַריין און מען האָט ניט געקענט געפינען קיין געלט אויף צו פאַרריכטן זי. האָבן אַלע יידן געשריגן, אַז עס איז מעשה־סדום, אַז אַ שטאָט זאָל זיך דאַרפן געפינען אין אַזאַ משונהדיקער לאַגע צוליב אַ נישטיקע פאָר הונדערט קערבלעך, וואָס זענען נויטיק צו אַזאַ וויכטיקער זאַך. אַז דער הייליקער ר' מאָטעלע איז אָנגעקומען, האָבן חסידים אויסגעזאָגט פאַר אים זייער ביטער האָרץ, זיי האָבן ממש געווייַנט פאַר אים מיט טרערן און געבעטן, אַז ער זאָל זען עפּעס צו טאָן, אַז די מקווה זאָל צוריק אויפגעריכט ווערן לטובת דער שטאָט.

האָט ר' מאָטעלע געזאָגט: „אויב עס וועט זיך געפינען אַ ייד, וואָס וועט געבן געלט אויף צו פאַריכטן די מקווה, וועל איך אים אַוועקשענקען די גאַנצע עולם־הבא.

וואָס איך האָב פֿאַרדינט ביזן היינטיקן טאָג". די גרויסע חסידים האָבן גלייך פֿאַר־שטאַנען, אַז אַזאַ מציאה איז גאָר ניט בנמצא אויף דער וועלט, האָט אינער אַ גביר תיכף געשענקט די צוויי הונדערט רובל אויף צו פֿאַריכטן די מקווה און ר' מאָטעלע האָט אים געגעבן אַ כתב, אַז ער גיט אים אָפּ די גאַנצע עולם־הבא.

איז אויף יענער וועלט געוואָרן אַ גאַנצער רעש: "ווי הייסט? ר' מאָטעלע האָט זיך מוסר־נפש געווען פֿאַר אַ מקווה, כדי עס זאָל ביי יידן ניט זיין קיין בני־נידה און כדי יידן זאָלן זיך קענען מטהר זיין פֿאַרן דאָוונען!..."

אָבער דאָ, אויף דער וועלט, האָט ר' מאָטעלע אָנגעהויבן צו טאַנצן פון גדולה און געשריגן פון גרויס התפעלות:

"איך האָב דערגרייכט דאָס, וואָס כ'האָב אויף מיין לעבן דאָס ניט געקענט דער־גרייכן: איך האָב געדינט דעם אויבערשטן על מנת שלא לקבל פרס" (ניט צו האָבן דערפֿאַר אַ באַלוינונג) און ער האָט ווייטער געטאַנצט מיט אַלץ אַ גרעסע־ער שמחה. איז אויפן הימל דער רעש געווען נאָך שטאַרקער און השם־יתברך האָט געזאָגט:

"ער האָט טאַקע געאַרבעט על מנת שלא לקבל פרס, אָבער איך, דער יושב־בשמים, וועל אים דערפֿאַר געבן טאָפּלט שכר".

און יעדעס מאָל, ווען מען דערציילט די מעשה וועגן ר' מאָטעלעס עולם־הבא, לאָזן זיך חסידים אַוועק אין אַ התלהבותדיק ריקודל און זייער שמחה דערגייט עד לב־השמים.

קאַפּיטל י"ג.

מיין שוויגערס טענות. — מיינע שוואַגערס זענען מיט מיר. — מענדל דער מתמיד. — איך וואַר אַ טאַטע. — אַ כפרה דאַקטוירים פאַרן רבינס ברכה. — דער פּדיון־הבן. — נאָען פאַטאַגראַפּירט דעם רבין. — דער פאַטאַגראַף האַט חרטה. — דער רבי איז משלם מיט זיין ברכה פאַר די בילדער. — איך וואַר אַ סוחר. — י"ט כסלו. — אַ שמש מיט איידעלע חושים. מיין שותף ניוכטיק. — מיינע ערשטע פאַרדינסטן. — ניוכטיק עסט געפילטע פיש. — ער „פאַרבייסט" מיט אַ טאַפּ קנישעס. — „וקנה לך חבר"...

אַהיימקומענדיק צוריק קיין טשערקאַס צו מיין פרוי, איז מיר גלייך אויסגע־קומען אויסצוהערן אַ פּזמון פון מיין שוויגער: „שיינער מענטש וואַס דו ביזט! אַזאַ יונגער שנעק ווי דו, וואַס מען גיט דיר אַ רבנות, פון וועלכן גרויסע רבנים זואַלטן זיך געפּילט גליקלעך — שטייט עס דיר גאָר ניט אָן?... וועסט דאָ בלייבן מיט דיינע צאָן קדושים און מאַכן פאַרזאַמלונגען אין „מושב לצים"...

זי האָט אַ טיפן זיפץ געטאָן און איז אַוועקגעגאַנגען.

מיין פרוי, וועלכע האָט זיך תמיד באַמיט צו לאַווירן אויפן וועג פון שלום מאַכן צווישן אירע עלטערן מיט איר מאַן — האָט זיך אָנגערופן:

„נו, מאַמע, ער איז דאָך ניט קיין ייד פון זיבעציק יאָר. ער האָט נאָך צייט, נישקשה, ער קען נאָך אַביסל וואַרטן".

אָבער אייניקע פון מיינע שוואַגערס, וואָס האָבן שוין געכאַפּט אַביסל דעםווינט פון דער השכלה, האָבן געקוקט אויף מיר מיט שטאָלץ און געזאָגט:

„בראַוואָ! ביזט אַ מענטש מיט כאַראַקטער!"...

מיין זיצן אין טשערקאַס איבער צוויי יאָר האָט גורם געווען אַ קליינע עוואָלוציע אין מיין שוועָרס שטוב. מיינע שוואַגערס — שוין דערוואַקסענע — האָבן געלערנט מיט מלמדים און געמאַכט גרויסע פאָרשריטן אין לערנען, אָבער אייניקע פון זיי האָבן שוין אָנגעהויבן אַרייַנצוכאַפּן ביי מיר ביכלעך און האָבן שוין געזוכט אַ גע־לעגנהייט — אפילו אין די שולן — אָנצוקניפּן באַקאַנטשאַפטן מיט אויפגעקלערטע יידן, משכילים. אין רעזולטאַט, האָבן זיי אָנגעהויבן לעבן אין צוויי וועלטן: אין דער אַלטער ביז־איצט פאַנאַטישער וועלט, אָנשטעקנדיק זיך גלייכצייטיק מיט דער לופט פון דער נייער וועלט, פון וועלכער עס האָבן שוין געבלאָזן נייעווינטן. אָבער אויסער־לעך, האָבן זיי נאָך אַלץ אויפגעהאַלטן זייער חיצוניותדיקן עטיקעט, כדי אַלץ זאָל אויסזען אַזוי ווי פריער.

אויסגעצייכנט זיך פון זיי אַלעמען האָט דער יינגסטער שוואָגער מיינער, מענדל. וועלכער איז געווען אַ גרויסער למדן, מיט אויסערגעווייַנלעכע פעאיקייטן און אַ שטאַרקער מתמיד. מען פלעגט זייער אָפט מיט אים מוזן פּראָסט פשוט קעמפן, אַז ער זאָל מסכים זיין צו גיין שלאָפן, אַזוי איז ביי אים געווען גלייך אויפצוזיצן גאַנצע נעכט און לערנען. ער איז געווען דאָס באַליבטסטע אייניקל פון זיין זיידן, דעם גאַרנאָסטאַיפּאָלער רבין, וועלכער האָט זיך שטאַרק מיט אים משתעשע געווען. מיט

דער צייט האָט דער גאָרנאָסטאַיפאָלער אַליין אים צוגענומען צו זיך, זיך באַשעפטיקט מיט זיין חינוך און פלעגט מיט אים אַליין לערנען.

איינמאָל, וועז מענדל האָט מיט גרויס באַגייסטערונג גערעדט וועגן לערנען, איז דער גאָרנאָסטאַיפאָלער געווען אין גרויס התפעלות און ער האָט אים געזאָגט:

„מענדל, אַז דו וועסט וועלן לערנען, וועט דיר גאָט העלפן, אַז זאָלסט זיין גע־ראָטן אין דעם, וועמענס נאָמען דו טראָגסט: (נאָך ר' מענדעלען, דעם „צמח־צדק").

דער זעלבער מענדעלע, אַז ער פלעגט זען ביי מיר אַ ביכל, פלעגט ער אויך דערין אַרייגקוקן מיט התמדה און אַזוי אַרום האָט ער געשנאַפט אויך פון „יענער מעשה"...

אינצווישנצייט, איז ביי מיר פאָרגעקומען אַ גרויס געשעעניש: די געבורט פון מיין עלטסטן זון, יהודה־לייב, וועלכן מען רופט איצט ליאָווא, דאָס האָט אַרויסגערופן אַ פאַרשטענדלעכע פרייד ביי אונזערע ביידנס עלטערן.

די געבורט איז דורכגעגאַנגען זייער שווער און די שוויגער, הגם עס זענען געווען דאָקטוירים — איז געלאָפן מיט אַ קוויטל אויפן ציון פון טשערקאַסע, ר' בין, און גלייכצייטיק האָט זי אויך טעלעגראָפירט צום גאָרנאָסטאַיפאָלער, אַז ער זאָל זען צו העלפן, אַז אַלץ זאָל אַדורכגיין בשלום.

קומענדיק צוריק פון ציון האָט זי געזאָגט צום שוויגער: „זאָלן זיך די דאָקטוירים דאָ טאָן זייער שליחות און זאָלן זיי מצליח זיין, אָבער איך בין שוין געווען ביים טשערקאַסער און געשריבן צום טאַטן, זאָל לעבן. מיט גאָטס הילף, וועט אַלץ זיין אין בעסטן אָרדענונג".

און פונקט צום מאָמענט, וועז זי האָט אַרויסגעזאָגט די דאָזיקע ווערטער, האָט זיך דערהערט דאָס געשריי פונעם נייַ־געבוירענעם נפשל.

בעת זי האָט מיר אָפגעגעבן „מזל־טוב", האָט זי צו מיר געזאָגט מיט אַ טריאומ־פירנדיק קול: „נו, איצט זעסטו שוין, ווי אַזוי עס זענען אויס אַלע דיינע פוסטע חברה אפיקורסים? נאָר אָט די חברה קען עפעס אויפטאָן, אַ דאַנק גאָט! נשקשה, אויף זיי קען מען זיך פאַרלאָזן!...

אָפגעזאָגט די דאָזיקע ווערטער, איז זי גלייך אַוועק צו מיין פרוי.

דער גאָרנאָסטאַיפאָלער אַליין האָט ניט געקענט בייווינען דעם ברית, אָבער צום פדיון־הבן איז ער יאָ געקומען.

עס איז שווער איבערצוגעבן ווי גרויסאַרטיק דער פדיון־הבן איז דורכגע־גאַנגען און וויפיל יידן עס זענען זיך צו אים אָנגעקומען. איך געדענק עד היום, ווי שטאַרק מיר איז געגאַנגען אין לעבן צו האָבן אַ פאַרטרעט פון גאָרנאָסטאַיפאָלער רבין. שטילערהייט, אַז קיינער זאָל זיך ניט משער זיין, האָב איך געבראַכט אַ פא־טאָגראַף, און צומאָרגנס בעת דער סעודה, וועז דער רבי איז געזעסן באַוונדער, האָט זיך די טיר פון אַנטקעגנאיבערדיקן צימער שטילערהייט געעפנט, אַז ער זאָל דאָס ניט באַמערקן און דעם פאָטאָגראַף איז געלונגען אים אַראָפצונעמען.

איך האָב געהאַט געבעטן דעם פאָטאָגראַף, אַז ער זאָל מיר מאָכן דריי אויפ־נאָמעס, אָבער ווי געשטויסן פון עפעס אַ פאַרגעפיל, האָב איך פאַר יעדן פאָל, איין פאָוע גלייך צוגענומען. די חסידים זענען געווען מלא שמחה, וואָס זיי וועלן האָבן דעם רבינס בילד, אָבער די גאָר־גרויסע חסידים האָבן געהאַלטן, אַז מען טאָר אַזא

זאָך ניט טאָן אַן דעם רבינס וויסן. זיי האָבן אונז געזאָגט: „איר זענט גרויסע קלי־דעת, דער רבי קען חלילה ברוגז ווערן פֿאַר אַזאַ מעשה. איר שפּילט זיך מיט פֿייער!"... און זיי האָבן דאָס דערציילט דעם רבין.

עד היום שטייט מיר נאָך פֿאַר די אויגן דער רירנדיקער מאָמענט, בעת דער רבי האָט זיך געבעטן ביי די חסידים, אַז זיי זאָלן אים צוריקגעבן די פֿאַטאָגראַפֿיעס. די חסידים האָבן תיכף אויפֿגעזוכט דעם פֿאַטאָגראַף — אַ יידן — וועמענס פּרוי איז פֿונקט דעמאָלט געווען קראַנק און זיי האָבן צו אים געזאָגט:

„בהמה! דו טשעפּעסט זיך מיטן רבין און שפּילסט מיטן קאָפּ פֿון דיין ווייב!"...

די פּרוי האָט זיך אויף אַן אמת זייער דערשראָקן און האָט געמומען וויינען פֿאַרן מאַן, אַז ער זאָל ניט איינשטעלן איר לעבן אין קאָן...

זיער סוף איז געווען, אַז דער פֿאַטאָגראַף, צוזאַמען מיט זיין פּרוי, זענען געקומען צום רבין און דער מאַן האָט געזאָגט:

„רבי, איך האָב שטאַרק געוואָלט אַז אייער הייליקער פּנים זאָל זיין ביי אַלעמען אין די אייגן, אָבער אויב אירווילט דאָס ניט, וועל איך ניט גיין קעגן אייער רצון. איך וועל אייך דאָס בילד אָפּגעבן, אָבער דערפֿאַר בעט איך ביי אייך אייער הייליקע ברכה, אַ רפואה שלימה פֿאַר מיין פּרוי"...

זי האָט גלייך באַקומען איר ברכה פון רבין און, זעלבסטפֿאַרשטענדלעך, מיט אַ רפואה שלימה. אָבער איך האָב זיך שוין געהאַט באַוואָרנט פון פּריער מיטן רבינס אַ פּאָזע און איך האָב שפּעטער געלאָזט מאַכן דעם גאָרנאָסטאַיפּאָלערס בילד ביי אַ צווייטן פֿאָטאָגראַף.

פֿאַר זיין אַוועקפֿאָרן, האָט מיין שוויגער פֿאַרפֿירט אַ שמועס מיט איר פֿאָטער, דעם גאָרנאָסטאַיפּאָלער רבין: „געוואָלד" — האָט זי זיך באַקלאָגט — „מיין איידעם איז דאָך שוין אַ מענטש מיט אַ פֿאַמיליע קיין עין־הרע, מיט אַ קינד! טאָ וואָס איז דער תכלית, אַז ער וויל ניט זיין קיין רב!"....

דער גאָרנאָסטאַיפּאָלער האָט אַ גרויסן קרעכץ געטאָן און האָט גאָרניט ניט געענטפֿערט, אָבער מיין שוויגער פֿאַרשטאַנען, אַז דער קרעכץ איז ניט קיין אומזיסטער און אַז עפּעס וועט דערפון זיכער אַרויסקומען...

און אַזוי איז טאַקע געווען: פֿאַר זיין אָפּפֿאָרן, האָט דער גאָרנאָסטאַיפּאָלער, זיך געזעגענענדיק מיט מיר, געזאָגט:

„נו, קיין רב ווילסטו טאַקע ניט זיין, ווילסט דאָך רק טאָן, ווי אַלע אייערע ליובאַוויטשער... איר, ליובאַוויטשער, ווערט פּריער סוחרים, און אַז איר פֿאַרלירט דאָס געלט, ווערט איר נאָכדעם רבנים!... נו, וועל איך שוין זען, אַז זאָלסט האָבן עפּעס אַ געשעפּט מיט אַ זיכערער פּרנסה. אַזוי ווי דו ווילסט דאָך פֿאָרן קיין סטאַראָדובע צו דיין פֿאָטער, וועל איך זען, אַז מען זאָל דיר געבן דעם מאָנאָפּאָל אויפן טטאַראָדובער אויעזד אויף בראָדסקיס מעל און צוקער, וואָס איז באַוואוסט אויף גאַנץ רוסלאַנד און אוקראַינע".

דריי חדשים נאָכן געבורט פון ליאָוואַ, בין איך אַוועק קיין סטאַראָדוב. אָנגעקומען אַהין בין איך דעם 20־טן כסלו, אויף צו מאַרגנס נאָכן גרויסן יום־טוב פון די חבדער חסידים. באַלד ביי מיין אָנקום, איז מיר אַנטקעגנגעקומען שמעון דער שוחט מיט די ווערטער: „וואָס עפּעס, אויף דער עלטער ביזטו געווארן אַ מתנגד

גאָר? ביזט געקומען נאָכן י"ט כסלו? אייערע פוילישע חסידים דאָרטן, די עמי־הארצים, ווייסן דאָך בכלל ניט וואָס דער י"ט כסלו באַדייט! דאָס איז דאָך צומאָל ניט פאַר זייערע קעפ!"....

און בשעת־מעשה גיט ער צו:

„אָזאָ מין סאָרט יום־טוב ווי נעכטן, דער י"ט כסלו, געדענק איך אפילו ניט בימי הרב מליובאָוויטש. חסידות האָט זיך געשאָטן עמערסווייז. דער טאַטע האָט גע־זאָגט אָזוי, אַז עס האָט זיך מיר אויסגעוויזן, אַז איך שטיי נאָך פאַרן אַלטן ליובאַ־ווישער זכרונו לברכה. אַלטע חסידים האָבן געטאַנצט, אַז עס איז שוין לאָנג ניט געווען אָזאָ שמחה ביי יידן. מען האָט געטרונקען פאָנטש, אָבער משקה האָט זיך געגאָסן אָן אַ שיעור. און אפילו דיין שוועסטער, אסתר, וואָס איז בטבע אַ צו־להכעיס־ניצע, האָט זיך ניט אונטערגעשטעלט צו געבן משקה ווינציקער ווי 70־ער! אין ווער האָט דען געדעדט וועגן 70־ער, אַז פאָנטש מיט קאָניאַק זענען געווען בשפע, עס האָט זיך ממש געקערט די וועלט!"...

„מיר חסידים — האָט ער צוגעגעבן — האָבן געטאַנצט אַ ריקודל ביז אינ־דערפרי, אָזוי אַז די ביינער גייען זיך נאָך איצטער פונאַנדער!"

אויף מאָרגן, אַז איך בין געקומען אין שול אַריין דאָוונענען, איז דאָרט געווען אַ מנין פון טיף־חבדישע חסידים, וואָס פלעגן אָנהייבן דאָוונענען אַרום 8 אַ זייגער אינדערפרי און פלעגן דבקהנען זיך און זינגען ביז 1 און 2 אַ זייגער נאָכמיטאָג, אומגעגעסן. איך בין געקומען ספעציעל אַרום 1 אַ זייגער, כדי צו זען די אַלטע חסידים. ווען זיי האָבן אָפגעדאָוונט, אַרום האַלב צוויי, האָט זיך צו מיר געווענדעט ר' איצע־חנן מיט די ווערטער:

„נו, ר' יצחק, איר ווערט דאָך עפעס אַ סוחר דאַרפט איר דאָך געבן תיקון"...

איך האָב געגעבן פופציק קאָפיקעס. באַקומענדיק די מטבע, האָט ר' איצע־חנן גלייך אַווינק געטאָן צום שמש: „נו, געצל" — איבערגעבנדיק אים דאָס געלט. געצל האָט זיך פאַרשטאַנען אויפן וואונק: ער איז גלייך אַוועק און געבראַכט אַ שקאַליקל 40־ער, מיט אַ הערינגל און מיט אייער־קיכלעך צום פאַרבייסן, וואָס מען דאַרף זיך ניט וואָשן דערצו, ווייל מען מאַכט מער ניט, ווי אַ ברכה מזונות. זיי האָבן גלייך פונאַנדערגעגאָסן די קעלישעקלעך, האָבן געמאַכט אַ ברכה און פאַרבייסן מיט די קיכלעך.

די דאָזיקע יידן, וואָס זענען פון אַ זייגער 8 אינדערפרי געשטאַנען פאַרשמאַכטע און געדינט דעם רבונו של עולם בלב ובנפש — האָבן ממש אויפגעלעבט ביים אָנ־בליק פון די גוטע זאַכן, וואָס געצל האָט געבראַכט. זיי האָבן תיכף געגומען צו גלע־זעלעך משקה, און געמאַכט דעם אמתן לחיים, כאָטש מיט 40־ער. זיי זענען געוואָרן גאָר שטאַרק אויפגעלייגט און פרייליך געשטימט; די פאַרחלשטע הערצער האָבן זיך אָנגעזעטיקט מיט די געשמאַקע אייער־קיכלעך מיטן געזאַלצענעם הערינגל. און אפשר האָבן זיי זיך אַליין ניט אָפגעגעבן קיין חשבון, אַז די וואַרעמע שטימונג זייערע נעמט זיך ניט אָזוי ווייט פון דעם פאַרבייסן, ווי פון דער אחדותדיקער סאָלידאַרי־טעט וואָס האָט געהערשט צווישן זיי. ר' איצע־חנן, וואָס איז געווען אַ גרויסער יראַ־שמים און אַ הייסער חסיד, איז — ביים אָנבליק פון די צעווארעמטע חסידים

— אַריין אין אַ געירטער שטימונג. ער האָט געוואָרפן אַ דאַנקבאַרן בליק אויף געצל דעם שמש און צו מיר אַ זאָג געטאָן:

„איר זעט, ר' יצחק, אָט דער געצל איז דאָך אַ פּראָסטער ייד, אַ שמש, אָבער ער האָט זייער אידעלע חושים. זעט איר דאָך, טאַקע אַ מחיה".

***

אין איך האָב אָנגעהויבן באַשעפטיקן זיך מיט מסחר. קיין איבעריקן חשק צו האַנדלען האָב איך ניט געהאַט. אָבער איך האָב געקלערט, אַז מאַכנדיק אַביסל געלט ביי מיינע סוחרישע טראַנזאַקציעס, וועל איך אַ דאַנק דעם מיר שאַפן די מעגלעכקייט פּאַרצוזעצן מיין לערע.

דער צוקער און מעל פון דער פּירמע בראָדסקי זענען געווען פון די אויסנאַמ־לעכע אַרטיקלען, וועלכע זענען, צו יענער צייט, געווען זייער שווער צו באַקומען. אָבער דער גאָרנאָסטאַיפּאָלער האָט אויסגעפירט ביי זיינע חסידים, אַז מען זאָל מיר די דאָזיקע אַרטיקלען אָפּגעבן.

דער דירעקטאָר פון דער פּירמע בראָדסקי האָט דערוויף מסכים געווען אָבער בלויז בתנאי, אַז נעמענדיק אין אַכט, אַז איך האָב נאָך קיינמאָל ניט געהאַנדלט און האָב נאָך ניט קיין שום געשעפטלעכע דערפאָרונג, קען ער מיר לעת־עתה קיין פּאַר־צווייגטע ראַיאָנען ניט געבן, אָ חוץ סטאַראָדוב און אַנדערע צווויי אויעזדן פון טשער־ניגאָוור גובערניע.

באַזונדער — מוז איך נעמען אַ שותף, וואָס זאָל מסוגל זיין צו געבן די געהע־ריקע גאַראַנטיעס און איינלייגן דאָס געלט, וואָס איז נויטיק צום געשעפט.

מיין פּאָטער אין סטאַראָדוב איז געווען גאָנץ צופרידן, וואָס איך האָלט ביי ווערן אַ סוחר — ביי די ליובאַוויטשער איז דאָס געווען אַ נאָרמאַלע דערשיינונג — מכל־שכן וואָס זייענדיק פּאַרנומען מיט די געשעפטן, וועל איך שוין באין ברירה, מוזן אַרויסוואַרפן פון קאָפּ מיינע אַלטע שטותים מיטן שטודירן. האָט ער זיך משתדל געווען ביי זיינע באַקאַנטע, אַז זיי זאָלן מיר אויסזוכן אָט אַזאַ שותף. זיי האָבן מיך צונויפגעפירט מיט אַן עלטערן קריסט, אַ גרויסן גביר, מיטן נאָמען ניוכטיק. צוליב זיין רייכקייט האָט בלויז ענינט זיינס אַ גאַראַנטיע און קיין געלט האָט מען שוין ביי אים ניט געפּאָדערט. דערצו האָט ער ביי זיך אין הויז געהאַט די נויטיקע שפּייכ־לערס אויף צו האַלטן די סחורה, ווי אויך אַן אָרט אויף אַ קאַנטאָר. און אַזוי האָב איך מיט אים אָפּגעהאַנדלט אַן ערך אַכט חדשים, ביי דער בעסטער פּאָרשטעלונג צווישן אונז ביידע. קיין גרויסע גליקן האָבן מיר ניט געמאַכט, אָבער עס איז דאָך געבליבן אויף מיין חלק אַן ערך טויזנט רובל — אַ סומע וואָס האָט געעפנט פּאַר מיר דעם וועג צו דערפילן מיין טרוים און דערשלאָגן זיך צו אַ מאָטורע.

אין אַכט חדשים אָרום, אַזוי ווי איך האָב נאָר באַקומען דאָס געלט, האָב איך גלייך באַשלאָסן אַוועקצולאָזן אַלע געשעפטן און נעמען זיך ליבערשט צום לערנען. אויך ניוכטיק איז געווען צופרידן פון מיין באַשלוס, מחמת ער האָט דאָס געשעפט לחלוטין ניט באַדאַרפט, האָבנדיק געגוג אַנדערע געשעפטן. האָט ער דעריבער גערן מסכים געווען זיך צו צעטיילן און מיר זענען זיך צעגאַנגען די בעסטע פריינט. אַזוי

האָט זיך אָפּגעשלאָסן די תקופה פון מיין מסחר און נאָכדעם בין איך צוריקגעפאָרן צו מיין פרוי און קינד קיין טשערקאַס.

במשך פון מיין סוחרעריי, איז מיר ניט אײנמאָל אויסגעקומען צו שליסן נייע פֿאַרבינדונגען מיט גאָר אַנדערע סאָרט קרייזן, ווי איך האָב ביז דעמאָלט פֿאַרקערט. איך האָב זיך באַקענט מיט גאָר גרויסע סוחרים, ווי אויך מיט אַ גרויסער צאָל בכבודיקע געזעלשאַפטלעכע טוער, עוסקי־ציבור, ציונים און אַנדערע פֿאַרטיי־אָנגעהעריקע, מיט וועלכע איך האָב אָנגעקניפּט אַן ענגערן קאָנטאַקט.

די אַלטע חסידים — הגם זיי זענען ניט געווען קיין באַשעפּטיקן זיך מיט מסחר, האָבן פונדעסטוועגן געשאָקלט מיט די קעפּ און געזאָגט:

„אוודאי, זיין אַ סוחר איז זייער פיין און דאָס שטערט לחלוטין ניט צו זיין אַן ערלעכער און אָפּגעהיטענער ייד, דאָס אַלץ איז דאָך לשם פרנסה. אָבער, געוואָלד געשריגן, אַזאַ יונגערמאַן, אַ מושלם, האָט שוין דריי יאָר סמיכות, רעדט שוין אַביסל רוסיש, וואָלט ער דאָך געקענט זיין איינער פון די שענסטע רבנים ביי יענע אין וואָלט פֿאַרשאַפט אַ סך נחת זיין פאָטער!... אָבער וואָס קען מען טאָן מיט דעם הײַנטיקער וועלט. מיט היינטיקע יונגעלייט מיט די פֿאַרקערטע קעפּ!?".

מיט מיין געוועזענעם שותף, דעם גוי — ניוכטיק — זענען פֿאַרבונדן אַ פֿאָר קאָמישע דעראינערונגען, וועלכע לעבן נאָך עד היום אין מיין זכרון. עס איז כדאי זיי דאָ איבערצודערציילן:

ניוכטיק איז געווען אַ רייכער קריסט מיט אַ שיינעם נאָמען און דערצו זייער אַ גלויביקער. איינמאָל איז ער געקומען מיט אַ באַזוך צו מיין פאָטער. ווילנדיק אים באַזונדערס מקרב זיין, מחמת איך בין געשטאַנען מיט דעם גוי אין געשעפּטלעכע פֿאַרבינדונגען, האָט אים מיין פאָטער איינגעלאַדן אויף וואַרעמס.

ווי דער שטייגער איז, אין אַ בייטער חסידישער שטוב, האָט מען דערלאַנגט צום טיש די גוטע געפּילטע פיש פול מיט פעפּער, די געשמאַקע געהאַקטע לעבער־לעך, די געזאָלצענע געהאַקטע הערינגלעך, דאָס פיינע געבראָטנס מיט די געפּילטע העלזלעך, דעם פיינעם צימעס. מיין גוי, ניט זייענדיק געוואוינט צו אָט די מאכלים, האָט זיך געגעבן אַ כאַפּ צו זיי און זיך געלאָזט וואוילגיין, ווייל קיין קליינער זולל וסובא איז ער אויך ניט געווען. ער האָט זיך אָנגעהאַקט ווי אַ פויק און זיך דערצו נאָך אָנגעזשלאָקעט מיט בראָנפן. ממילא דאַרף מען דאָך פֿאַרשטיין, אַז קיין ווײַן האָט מען אים ניט געגעבן, ווייל אָנרירנדיק די פלאָש, וואָלט ער געמאַכט דעם יין־נסך. דערצו, ווי אַן אמתער פֿאָניע, האָט ער געהאַלטן, אַז ווײַן איז אַ ווייבערשע משקה און בראָנפן פֿאָסט זיך בעסער פֿאַר מענער. הקיצור, ווען דער גוי איז אַהיים־געקומען צו זיך, האָט נישט לאַנג געדויערט און ער האָט זיך דערפילט שלעכט: ער האָט גלייך אָפּגעגעבן אַלצדינג מלמעלה ומלמטה... ער האָט אָבער די גאַנצע צייט ניט אויפּגעהערט שרייען: „אַני מעניאַ אטראָווילי, עטי ראָוויני"... („זיי האָבן מיך אָפּגעסמט, אָט די רבנים"), וואָס דאָס איז זייער כאַראַקטעריסטיש פֿאַר יענער צייט, אין די פֿאַרהעלטענישן צווישן ייד און גוי.

דער צווייטער קאָמישער פֿאָקט האָט זיך אָפּגעשפּילט אין דער באַן, וואָס האָט אונז ביידע געפּירט קיין גאָמעל. אַדורכפֿאָרנדיק נאָווהאָזיבקאָוו, האָט זיך דער צוג אָפּגעשטעלט אויף דער סטאַציע אויף פינף מינוט. דער נאָווהאָזיבקאָווער וואָקזאַל איז

געווען מפורסם מיט זיינע קנישיקלעך אַנגעפילטע אי מיט פלייש, אי מיט קרויט. פֿאַר ניוכטיקן איז דאָס געווען אַן עסק, ווי אָפּגעמאָסטן. ער האָט מיר באַלד געמאָלדן די סענסאַציאָנעלע נייעס וועגן די וואונדערבאַרע פֿיראָשקעס פון דער נאָווָאזיב־קאָווער סטאַציע און, תוך כדי דיבור, האָט ער זיך אַוועקגעלאָזט צום בופעט, געמומען דאָרט אַ כוסה און פֿאַרביסן מיט קנישעס. עס האָט ניט לאַנג גענומען, איז ער שוין געזעסן נעבן דער דיניצע מיט די קנישעס און געהאַקט אַ סעודה אויף וואָס די וועלט שטייט!

דערווייל האָט זיך דערהערט דער צווייטער קלונג און דער צוג האָט פונקט באַדאַרפט אָפּגיין. ניוכטיק האָט זיך שוין מער מיט די קנישעס ניט געקענט שיידן: ער האָט אַ וואַרף געטאָן אויפן בופעט אַ פינף־רובלדיקן באַנקנאָט און, אַ כאַפֿ־טוּעַנדיק דעם גאַנצן טאָפּ מיט די קנישעס, האָט ער אים מיטגענומען מיט זיך אין וואַגאָן אַריין. ערשט איצט האָט ער פולשטענדיק געקענט הנאה האָבן פון דעם באַ־טעמטן מאכל און שוין במשך פון דער גאַנצער נסיעה האָט ער ממשיך געווען די עבודת־האכילה. בשעת־מעשה איז אין וואַגאָן אַריינגעקומען שמעון דער שוחט, וועל־כער איז געפֿאָרן מיטן זעלבן פּאָיעזד. ער האָט אַ קוק געטאָן אויף ניוכטיקן, ווי ער זיצט און שלינגט די מחיהדיקע קנישעס און צו מיר אַ זאָג געטאָן: „אַ פיינער יונגער־מאַן, אַ בעל־העבודה אַ גרויסער, ניטאָ וואָס צו רעדן! און אַרבעט דערביי — אַזאַ יאָר אויף אים!“...

און וועג ניוכטיק — אַ פֿאַרויטלטער, אַ פֿאַרשוויצטער — האָט זיך שוין געהאַט אָפּגעפֿאַרטיקט מיט די קנישעס און האָט — ווי אַ פרומער גוי — זיך אָנגעהויבן צלמען, מאַכט צו מיר שמעון דער שוחט:

„צו די אַלע צרות, איז ער נאָך אַ יראַ־שמימניק אויך“...

און פֿאַרענדיקט מיר מיטן מאמר:

„וקנה לך חבר“ — האָסט זיך אָפּגעקליבן אַ שיינעם פֿאַרשוין פֿאַר אַ חבר, ניטאָ וואָס צו רעדן!“....

קאַפּיטל י״ד.

צוריק אין סטאַראָדוב. — די סביבה ביי מיין פאָטער. — אַנטאַגאָניזם און אידעאָ־לאָגיע. — פראַדקין צווישן די מתפּללים. — חסידים וואַרטן אויף משיחן און משכילים זענען אַליין די משיחים. — טעאַטער אַלס דערציאונגס־פאַקטאָר. — איך שטעל מיין פאָטער אין אַן אומבאַקוועמער לאָגע. — מיינע געוויסנביסן. — איך „זוברעווע״ יומם ולילה. — איך ווער אַ סטודענט מיט סמיכות פון „איוואַנקע״... — דער דערנער־וועג פון דער יידישער יוגנט. — די קינדער פון עם־הספר.

נאָכדעם ווי איך האָב פאַרבראַכט אין טשערקאַס אַ פאָר חדשים, האָב איך דאָרט געמאָלדן, אַז איך פאָר צוריק אין סטאַראָדוב, כדי צו „זוכן פרנסה״... מיין שוויגער האָט, וואָס אַן אמת, קיין איבעריקע אמונה אין מיין פרנסה־זוכעריי ניט געהאַט, דאָך האָט זי מיר צוגעוואונטשן, אַז גאָט זאָל זען אויף מיר רחמנות צו האָבן און זאָל מיר צושיקן אַ שיינע פרנסה, וואָס זאָל זיין ראוי פאַר דעם כבוד פון אירע עלטערן.

מיין פרוי — הגם זי האָט שוין גראָד יאָ געוואוסט, צוליב וואָס איך פאָר קיין סטאַראָדוב און איז ניט געווען דערפאַר, אַז די דיסהאַרמאָניע צווישן מיר און אירע עלטערן זאָל זיך נאָך מער פאַרשאַרפן — האָט פונדעסטוועגן, מיט איר שטענדיקער טאָלעראַנץ מיר געגעבן די פרייהייט — מיט גרויס אמונה, אַז גאָט וועט אונז דורכפירן אויף אַ גוטן וועג.

ווען איך בין אָנגעקומען צו מיינע עלטערן אין סטאַראָדוב, האָט מיין פאָטער ע״ה געזוכט מיך צונויפצופירן מיט האָלץ־סוחרים, אין דער האָפענונג, אַז איך וועל אפשר ווערן אַ האָלץ־הענדלער, עס איז אָבער ניט געלונגען צו געפינען ניט די שותפים, ניט דעם וואַלד און ניט דאָס געלט, וואָס איז דערצו נויטיק געווען. אינצווישנצייט האָב איך גענומען מיך גרייטן צו בחינת־עקסטערנע.

אין מיין פאָטערס רבנישער און רבישער שטוב, וועלכע איז געווען פול מיט תורה און חכמה, האָט געהערשט אַן אייגנאַרטיקע אַטמאָספער: צווישן די אַלטע חסידים, פון וועלכע דער רוב איז געווען קאָפּיסטער — שאַרפע בעלי־מוחות און גרויסע בעלי־תורה — האָט זיך דער שמועס תמיד געדרייט אַרום תורה, חסידות און מעשי־צדיקים. גלייכצייטיק פלעגן אונז אָפט באַזוכן אויך סוחרים, וועלכע זייענ־דיק גענוג יידישלעך, זענען דאָך געווען ווייט פון חסידות און שול־ענינים און זענען דעריבער געווען פאָרגעשריטן און זיך געהאַלטן פאַר אַריסטאָקראַטיש. עס פלעגט אויך קומען די שטאָטישע אינטעליגענץ.

אין אַזעלכע סאָרט שטעטלעך, פלעגט זיך פירן, אַז די דאָקטוירים, אינזשיניערן און אַדוואָקאַטן, ווי אויך אַלע אַנדערע ליבעראַלע פּראָפעסיעס, האָבן זיך געהאַלטן ווייט פון די יידישע קהילות און זייערע אינטערעסן. מען האָט געקענט אונטערשיידן אין זייער לעבן צוויי מאָמענטן, ווען זיי זענען — אויף אַ גאַנץ פאַסיוון אופן — געבונדן געווען מיט יידישקייט: דאָס איז געווען ביים געבוירן ווערן, ווען מען האָט איבער זיי מקיים געווען די ברית־מילה און — ביים שטאַרבן, ווען מען האָט זיי

מקבר געווען אויפן יידישן בית־עלמין. דאָס זענען געווען די איינציקע פעדעם, וועלכע האָבן זיי געבונדן מיט די יידישע פאַנאַטישע קהילות.

מיטן אַנטשטיין פונעם ציוניזם איז פאַרגעקומען אַ גרויסע איבערקערעניש אינעם מהות פון די יידיש־דענקענדיקע קרייזן. די חסידישע יידן האָבן געווארט עקשנותדיק אויף משיחן און האָבן געטענהט, אַז מיט גלוחים און פושעי־ישראל זוילן זיי קיין ארץ־ישראל ניט גיין. דאָקעגן, פון די משכילישע קרייזן, איז אַ גרויסער טייל אַרײַנגעטרעטן אין דער ציוניסטישער באַוועגונג און האָט דאָרט געפירט אַ קאַמף מיט די פאַנאַטישע חסידישע קרייזן.

אינעם צוזאַמענשטויס פון אָט די צוויי עלעמענטן זענען אויך אַרײַנגעשלעפט געווארן די א. ג. „גלייכגילטיקע" — ד. ה. אַזעלכע וואָס — אָדער זיי האָבן זיך אינגאַנצן ניט געמישט, אָדער — אַרײַנטרעטנדיק, זענען זיי צוגעשטאַנען צו איינעם פון די ביידע צדדים.

אַזוי אַרום האָבן די „אינטעליגענטן" מיט די „געקאַנטשעטע" זיך געגומען בהדרגהדיק דערנענטערן צו די יידישע מאַסן מיט דער הויפט־כוונה צו קעמפן קעגן די אַנטי־ציוניסטן.

די דאָזיקע יידישע רעוואָלוציע איז געקומען צום אויסדרוק אין מערערע וועלט איבער דער דעמאָלטיקער עפאָכע.

אַרײַנטרעטנדיק אין די קרייזן פון דער שטודירנדיקער יוגנט, בין איך געוואָרן אַ געוואונטשענער אָביעקט פאַר ביידע צדדים און יעדער צד האָט געזוכט, מיט אַלע מעגלעכע מיטלען, מיך אַריבערצוציען אויף זיין זייט, וואָס האָט פאַר מיר געשאַפן די מעגלעכקייט צו וועלן נאָענט מיט אַלע שיכטן פון דעם סטאַראָדובער יידישן ישוב.

אַ חוץ, וואָס מיין פאָטער איז געווען זייער באַליבט ביי דער באַפעלקערונג און האָט געשפילט אײַנע פון די הויפט־ראָליעס אין שטאָט — איז זיין שטוב געווען דער זאַמל־פונקט ניט נאָר פאַר חסידים, נאָר אויך פאַר ציוניסטן און יונגווארג פון אַלערליי ריכטונגען. אין אָט דער אײַגנאַרטיקער שטוב, וועלכע איז געווען אָפן פאַר אַלעמען, אָן אונטערשיד פון איבערצייגונג, האָבן זיך צונויפגעטראָפן מענטשן פון פאַרשידענע קאַטעגאָריעס און פאַרשידענע אָנגעהעריקייטן, און דאָס האָט ניט ווייניק געהויבן דעם אינטערעס צו אונזער סביבה.

געדענקען געדענק איך, אַז צו די אָפטע געסט פון מיין פאָטערס הויז, האָבן אויך געהערט דער דירעקטאָר פון דער קאָזיאָנער יידישער שול, ראָזענטאַל, זיין געהילף — לעווידאָו און דער לערער באַסין. זייער אָנווועזנהייט ביי אונז האָט צוגעגעבן אונזער שטוב אַ גרויסע חשיבות. די בעסטע עלעמענטן האָבן זיך געמיט צו ווערן אײַנגייער ביי אונז אין הויז.

צווישן אַלע דאָקטוירים, אינזשיניערן און אַדוואָקאַטן, האָט די אָנגעזעענסטע ראָל געשפילט דער „טשאַסטני פאָוויערעני" — פראָדקין. אַליין אַ געוועזענער ישיבה־בחור און דעמאָלט שוין באַרימט אַלס גרויסער אַדוואָקאַט און אַלס מענטש מיט אַן אויסערגעווײַנלעכער ערודיציע, פלעגט פראָדקין קומען יום־כּפּור אין שול און פלעגט, אַ געריטער, זיך צוהערן צו די התלהבותדיקע תפילות פון די פאַרזאַמלטע יידן. הערנדיק זייער וויינענדיק קול זינגען די עבודה, פלעגט ער מיט זיין שיין קול

אונטערזינגען צוזאַמען מיטן חזן און צונויפשמעלצן זיין געזאַנג מיטן קול פון די מתפללים. קוקנדיק אויף אים בשעת־מעשה, פלעגט יחיאל דער מלמד צו מיר זאָגן:

„אף על פי שחטא — ישראל הוא; אַ מענטש מיט אַ געגאָלטער באָרד, וואָס פרעסט חזיר און טוט כל־דבר שפגול לישראל, אָבער פונדעסטוועגן, יום־כפור בלייבט ער פאָרט אַ ייד — ישראל הוא, און ווער ווייסט, עס קען זיין, אַז טאַקע אין אָט דעם זכות, האָט ער מזל און הצלחה"...

אַן אינטערעסאַנטער טיפ איז אויך געווען דער משכיל זוסיע, וועמענס פאָטער איז געווען אַ וואָל־הענדלער, אַ גרויסער למדן און יראַ־שמים, אַ ייד פון די אמתע חסידים און פון די גרעסטע נגידים און מיוחסים אין שטאָט, גלייכצייטיק אָבער אַ גרויסער פאַנאַטיקער. זיין זון זוסיע איז שוין דערפאַר געווען דער אמתער טיפ פון אַ הונדערט־פראָצענטיקן משכיל. אויס מורא פאַר זיין פאָטער, האָט ער זיך נאָך לפנים געהאַלטן חסידיש, אָבער אין דער אמתן, איז ער שוין געווען אינגאַנצן אַן איבערגעקערטער. גאָלן די באָרד האָט ער נאָך אַלץ ניט געהאַט די העזה, אָבער ער פלעגט זי, פון צייט צו צייט, „אונטערפוצן" און פאַר זיין פאָטער האָט עס געהייסן, אַז ער בייסט זי אונטער מיט די ציין.

צוגלייך ווי זיין פאָטער איז געווען אַן איבערצייגטער פאַנאַטיקער אין הלכות חסידות, אַזוי איז עס דער זון געווען אויפן געביט פון השכלה. מענדעלזאָן איז בייַ אים געווען פונקט אַזוי הייליק, ווי בייַ זיין פאָטער ליובאָוויטש. בייַם בלויזן דערמאָנען דעם נאָמען טאָלסטאָי — פלעגט ער זיך אַזש באַלעקן די ליפן. שטילערהייט, אַז דער פאָטער זאָל ניט וויסן, איז ער געווארן ר"ל אויך אַ ציוניסט, און אָט דער דור איז עס געווען דער איבערגאַנג פון דער אַלטער חסידישער פאַנאַטישער וועלט צו דער קומענדיקער פראָגרעסיווער אינטעליגענץ.

דערויף פלעגט אָבער שמעון דער שוחט כסדר טענהן:

„געוואָלד, טויזנטער יאָרן וואָרטן מיר, יידן — אין צרות און אין מסירות־נפש — אַז משיח זאָל קומען; צום סוף, קומען גאָר אַזעלכע פושעי־ישראל, גלוחים און אפיקורסים און זיי האַלטן זיך דאָס פאַר אונזערע משיחים; זיי גייען דאָס אונז פירן קיין ארץ־ישראל!"...

הערנדיק אָט די דיבורים, פלעגט זוסיע, מיט אַ רחמנותדיק און, גלייכצייטיק, צאָרנדיק פנים אַ קוק טאָן אויף מיר און אויסשרייען:

„אָט מיט אַזעלכע סאָרט פינצטערע און פאַנאַטישע כוחות קען מען גאָרניט ניט אויפטאָן; זיי ווילן ליבערשט זיין אין גלות נאָך טויזנטער יאָרן, זיך ניט רירן פון אָרט, מאָטערן זיך און פלאָגן און אַלץ אינאיינעם האָפן אויף זייער משיחן. קענן אַזעלכע סאָרט יידן מוזן מיר קעמפן און מיר וועלן זיי פירן קיין ארץ־ישראל, צי זיי ווילן עס יאָ צי ניט!"....

איינמאָל — געדענק איך — וועט מיר זיינען 12 ביינאַכט אַרויס אויפן גאַניק, און געווען איז עס אַ שבת־צו־נאַכטס, האָבן מיר געזען זיך אַרויסשיטן אַ גרויסן עולם פון טעאַטער, וואָס איז געווען אַנטקעגן אונז.

זוסיע האָט דאָן געגעבן צו פאַרשטיין שמעונען דעם שוחט, אַז טעאַטער איז אַ לעבעדיקער מוסר־אַנשטאַלט פאַר מענטשלעכער געזעלשאַפט. מען ווייזט דאָרטן די צוקוקער אַלע שלעכטע זייטן, וואָס געפינען זיך אין דער מענטשלעכער פסיכיק;

גלייכצייטיק אָבער אַנטפלעקט מען פֿאַר אים דעם וועג, ווי אַזוי אויסצובעסערן די שלעכטע אייגנשאַפֿטן און געווואויינהייטן.

שמעון דער שוחט האָט זיך אויפמערקזאם צוגעקוקט צום אַרויסגייענדיקן עולם. פֿלוצלינג האָט ער באַמערקט מיט זיין שאַרפֿן בליק, אַז די מענער מיט די פֿרויען, וועלכע גייען געאַרעמט, האַלטן זיך ניט זייער צניעותדיק און כאַפֿן אפילו, פון צייט צו צייט, אַריין אַ קוש ר״ל. מאַכט ער צו זוסיען:

„אַזוי ווי דו זעסט די חברה, ווי אַזוי זי גייט אַרויס פון „דאַרטן״, אַזוי קענסטו זיך שוין פֿאָרשטעלן, אַז קיין גרויסע בעלי־תשובות קומען זיי פון דאָרט ניט אַרויס״...

אָט אַזעלכע און נאָך אַנדערע מיני וויכוחים האָט מען אָפּט געקענט אויפכאַפֿן צווישן די פֿאַרברענטע אַנטאַגאָניסטן, פון וועלכע יעדער איינער האָט מיט אייפער פֿאַרטיידיקט זיין שטאַנדפונקט.

איז אונזער שטוב טאַקע פול געווען מיט אַזעלכע סאָרט משכילים, וועלכע זענען מיט אין פוס נאָך אַלץ געשטאַנען אויף „יענער זייט״, אָבער מיט דעם דמיון האָבן זיי וויייט, וויייט אַריבערגעשפרייזט אַלע צוימען, וועלכע זענען זיי געשטאַנען אין וועג.

זיצנדיק בייַ מיין פֿאָטער אין סטאַראָדוב, איז מיר ניט שווער געווען אָנצוקניפּן די ענגסטע פֿאַרבינדונגען מיט דער שטאָטישער אינטעליגענץ און דאָס האָט מיר אַ סך פֿאַרלייכטערט אין מיינע באַמיאונגען דערגרייכן מיין אויסגעהלומטן ציל.

הגם מיין פֿאָטער איז, אין תוך געמומען, ניט געווען קיגן דעם, אַז איך זאָל שטודירן — האָט ער, געווואויער וועגן מיין באַשלוס אַריבערצוגיין אין עקסטערנע — אָנגעהויבן מיט מיר אייגצוטאָנהן, צילנדיק צו ווירקן אויף מיר מיטן כוח פון סענטימענט; ער האָט מיר געמומען דערווייזן, אַז מיט מיין האָנדלונג גראָב איך אונטער זיין אייגענע עקזיסטענץ. ער, אַלס רב, שטייט בראש פון דער שטאָט און גאָר באַזונדער איז ער דער מדריך פון די חבדישע און חסידישע קרייזן. אויב ער וועט טאָלערירן מיינע מעשים, וועט דער דאָזיקער פֿאַקט דינגן ווי אַ בולטע באַשולדיקונג קיגן אים אַליין, הלמאי ער האָט זיין אייגענעם זון ניט אָפּגעהאַלטן פון אַזאַ שריט, וואָס איז אין אַ שרייענדיקער סתירה צו זיין פֿרעדיקן פֿאַר דער שטאָטישער יוגנט, אַז זי זאָל ניט פֿאַרפֿרעמדט ווערן פון אונזערע בתי־מדרשים און ישיבות. די שטאָט וועט טענהן, און מיט רעכט — אַז אויב דעם רבינס זון טוט אַזאַ זאַך, איז אַ מורא, אַז אַלע אַנדערע בחורים זאָלן אַראָפּוואַרפן פון זיך די לעצטע סקרופולן און וועלן בפרהסיא אַרויסגיין לתרבות רעה. טאָ צו וואָס דאַרף מען שוין איצט ישיבות און ווער וועט דען שוין וועלן ממשיך זיין אונזער קיום־האומה?

מען קען זיך לייכט פֿאָרשטעלן, ווי שולדיק איך האָב זיך דערפילט קיגן מיין פֿאָטער, וועלכער איז פֿאַר מיר, במשך פון זיין גאַנץ לעבן, געווען אַ חבר, אַ מדריך, אַ וועגווייזער און אַ פריינט. איך האָב מיר ענוי אָפּגעגעבן אַ חשבון, אַז איך צאָל אים אָפּ מיט אַ שרייענדיקער אומדאַנקבאַרקייט פֿאַר אַלדאָס גוטע און ליכטיקע, וואָס ער האָט מיר געגעבן. עס איז מיר געווען ממש אומבאַקוועם אים צו קוקן אין די אויגן אַריין. דער פֿאַקט, אַז איך קוילע אַוועק זיין פֿרנסה און גראָב אונטער זיין ערלעכן פֿרעסטיזש אין די אויגן פון אָט די אַלע יידן, וועלכע האָבן אים פֿשוט פֿאַרהייליקט — האָט מיך שרעקלעך דערשיטערט. אָבער צוריקציען זיך בין איך

שוין ניט געווען אימשטאַנד. צו טיף פֿאַרוואָרצלט איז שוין אין מיר געווען אָט דער אייזערנער באַשלוס, אַז איך זאָל אים איצט קענען איבערענדערן. כדי אויסצו־ מיידן ווייטערדיקע וויכוחים, האָב איך געמוסען אַ צימער אין שטאָט און אינגאַנצן אַוועק פון מיין פאַטערס הויז. איינער פון די לערער פון דער קאַזיאַנער פּאָלקס־שול, באַסין, האָט מיר אָפּגעגעבן אַ צימער ביי זיך און האָט מיך מיט גרויס ענטוזיאַזם מקרב געווען ביי זיך אינדערהיים, באַטראַכטנדיק מיך ווי אַ פּיאָנער פון דער השכלה־ שער אידעע און ווי אַ קעמפּער לטובת דעם פרייען געדאַנק.

דערויף האָט זיך שמעון דער שוחט שפּעטער אויסגעדריקט אויף זיין שטייגער, אַז דער קדוש באַסין איז געוואָרן מיין 'קרעסטני אָטיעץ" (טויף־פֿאָטער), ימח שמו וזכרו!"

אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן דער פּעריאָד פון מיין לערע. מיט דער זעלבער התמדה, ווי איך פלעג אויפשטיין צום לערנען אין דער אַלטער ישיבה זעקס אַ זייגער פֿאַרטאָגס — פלעג איך אויך איצט אומדערמידלעך זיצן איבער די ביכער און צוגרייטן מיינע „אוראָקן". פון זעקס פֿאַרטאָגס ביז צוועלף אַ זייגער מיטאָגצייט, פלעג איך מיך ניט רירן פון אָרט און פלעג נאָר מפסיק זיין צו וואַרמעס עסן, וואָס די מאַמע פלעגט מיר בגנבה שיקן פון דער היים. איך פלעג זיך בלויז אָפּרופן אַ האַלבע שעה און ווייטער לערנען אָן איבעריים ביז אַכט אַ זייגער פֿאַרנאַכט. מיין שוועסטער פלעגט מיר דאַן שטילערהייט ברענגען די וועטשערע און די מאַדאַם באַסין פלעגט מיר אַריינשיקן טיי מיט צובייס. ערשט דאַן פלעג איך, מיט באַנייטע כוחות, „זוברעווען" ביז צוועלף ביינאַכט.

מיין אייגנטלעכער לערער און פֿאַרבאַרייטער צו די עקזאַמענס איז געווען דער הילפס־דירעקטאָר לעווידאָוו. ער האָט מיך שטאַרק סטימולירט אין מיין אַמביציע און האָט מיר געגעבן גוטע האָפענונגען. האָב איך טאָקע געהאַרעווט מיט איבער־ מענטשלעכן אויסדויער, ביז איך האָב כמעט דעם גאַנצן קורס געקענט פון אויסנ־ ווייניק. שווער איז מיר בלויז געווען מיטן אַקצענט מיינעם. טעאָרעטיש האָב איך געגונדיק באַהערשט די שפּראַך, אָבער דאָס רעדן איז מיר ניט אָנגעקומען לייכט, צוליב דעם, וואָס כ'האָב ניט געהאַט די געלעגנהייט זיך אויסצואיבן אין דער אויסשפּראַך.

די ערשטע עקזאַמענס פון די פיר קלאַסן גימנאַזיע האָב איך אָפּגעהאַלטן אין אַ יאָר אַרום אין אָקטאָבער. איינער פון די עקזאַמינאַטאָרן, וועלכער איז געווען באָפֿריינדעט מיט מיין טאָטנס אַ ידיד, באָריס ליבערמאַן — האָט אים געזאָגט וועגן מיר: „דו האָסט פֿאָר דיר אַ יידן, וועלכער באַזיצט גרויסע קענטענישן, אָבער ער באַהערשט שלעכט די שפּראַך, ווייל ער איז צו איר ניט געווואויגט געוואָרן".

ווען איך האָב זיך צוגעשטעלט צום עקזאַמען פון היסטאָריע, האָט ער מיר געשטעלט אַ סך פראַגן, אויף וועלכע איך האָב געענטפערט מיט אַזאַ בקיאות, אַז ער האָט מיר געגעבן די גרעסטע נאָטע — אַ פינף — און האָט אַ פֿאַרוואונדערטער זיך געוועגדעט צו זיין בייזיצער: „אָן זשע גאָוואָריט" („ער רעדט דאָך") — האָט ער געזאָגט. אַזוי ארום זענען די עקזאַמענס אַדורך זייער גוט און איך האָב באַקומען דעם דיפּלאָם אויף פיר קלאַסן.

ווען מיין שוויגער איז געוואויער געוואָרן, אַז איך שטעל זיך צו די עקזאַמענס,

האָט זי געזאָגט צו מיין פרוי:

„איך פֿאַרהאָף צו גאָט, אַז אין זכות פון אונזערע הייליקע עלטערן, וועט ער מיט גאָטס הילף אַדורכפֿאַלן".

אָבער איך האָב ווייטער געאַרבעט אָן אָפרו און מיט נאָך מער פלייס, ביז צום הודש מאַי. דאָן בין איך שוין געווען בכוח אָפצוהאַלטן די עקזאַמענס אויף זעקס קלאַסן.

אויך דאָסמאָל האָט מיר אָפגעגליקט און איך האָב די עקזאַמענס אויסגעהאַלטן מיט דערפֿאָלג. ערשט דעמאָלט האָב איך באַשלאָסן אָפצורוען זיך אַ צוויי חדשים און איך בין אַהיימגעפֿאָרן קיין טשערקאַס.

מיין פרוי איז געווען צופֿרידן פון מיינע פֿאָרשריטן. דעם אמת געזאָגט, איז איר שוין אויך געהאַט נמאס געווארן דאָס זיצן אויף קעסט און זי האָט געהאָפֿט, אַז אַ דאָנק מיינע שטודיען וועל איך זיך דערשלאָגן צו אַ זעלבסטשטענדיקער קאַריערע.

ווי דער שטייגער — האָט מיין שוויגער אַרויסגעזאָגט איר מיינונג אויף איר אייגנאַרטיקן אופן:

„נו, מען דאַרף דיר אָפגעבן מזל־טוב! דו האָסט דאָך איצטער סמיכות פון „איוואַנקע"... איך האָב דערלעבט אַ שיינעם נחת..."

במשך פון די צוויי חדשים, וואָס איך האָב פֿאַרבראַכט אין טשערקאַס, האָב איך אַרויסגעזען פון דער אַלגעמיינער שטימונג אין שטאָט, אַז דער רוב פון די חסידישע קרייזן און אפילו פון די גאַרנאָסטאַיפֿאָלער — איז ניט געווען אומצופֿרידן מיטן פֿאַקט, וואָס דעם רבינס, זאָל לעבן, אַן אייניקל האָט זיך געלערנט און לערנט זיך נאָך ווייטער.

די עלטערע יידן האָבן געשוויגן, האָבן בלויז געשאָקלט מיט די קעפ און געזאָגט: „אַז דער גענעראַל מיט די אָפּיצירן זענען ניט איינשטימיק, דאַרף דער פּראָסטער סאָלדאָט שטיין און קוקן און גאָרניט רעדן. דאַרף מען זיך טאָקע ניט מישן און זאָל גאָט רחמנות האָבן אויפן רבין און געבן אים כוח איבערצוטראָגן די צרות, וואָס דער אויבערשטער האָט אויף אים אָנגעשיקט"...

נאָך די ימים־טובים בין איך צוריק אַוועקגעפֿאָרן קיין סטאַראָדוב און מיט אַ פֿאַרשטאַרקטער התמדה זיך געגנומען אויפסניי לערנען אינעם באַזונדערן צימער ביי באַסינען.

אָבער מיינע געלט־מיטלען האָבן זיך אָנגעהויבן אויסצולאָזן. איך האָב ניט געהאַט מיט וואָס צו באַצאָלן די לערערס. ביי מיין פֿאָטער האָב איך ניט געוואָלט בעטן קיין געלט און מכל שכן ביי מיין שוועור. האָב איך געמוזט דעריבער פֿאַרקויפן דעם גאָלדענעם זייגער און אָנדערע ווערטפולע חפצים, וועלכע איך האָב געהאַט ביי זיך, בכדי צו קענען דעקן מיינע חובות.

ווען מיין שוויגער האָט זיך — אין עטלעכע יאָר אַרום — וועגן דעם דערוואוסט, האָט זי געזאָגט:

„אַלץ איז כדאי געווען, אפילו נעמען די חפצים, וואָס מיין הייליקער טאַטע און מיר אַליין האָבן אים געגעבן במתנה — און אַלץ פֿאַרקויפן, אַבי צו ווערן אַ גוי"...

אַזוי האָב איך אָפגעאַרבעט ביז מאַי 1905, ביז איך האָב באַקומען ענדלעך דעם „אַטעסטאַט זריעלאָסטי" (מאַטורע) און ערשט איצט האָב איך זיך געמוטשעט אַרייַנצוטרעטן אין אוניווערזיטעט.

ענדיקנדיק דאָס קאַפּיטל איז מיר אוממעגלעך פאַרבייצוגיין מיט שטילשווייגן די כיטערע לאַגע פון דער יידישער שטודירנדיקער יוגנט, וועלכע האָט געמוזט דורכמאַכן דעם אומבאַשרייבלעכן דערנער־וועג ביי די עקסטערנע־עקזאַמענס אין ממלכת הרשע, אין דעם פאַרשאָלטענעם דעמאָלטיקן רוסלאַנד. די יידישע שטודירנדיקע יוגנט איז ממש פאַרפייניקט געוואָרן דורך די אוממענטשלעכע געזעצן און פאַראָרדענונגען, וועלכע האָבן געצילט אָפּצושניידן פאַר אים דעם וועג צו בילדונג און צו וויסן. וואָס אכזריותדיקער דער „נומערוס קלאָזוס איז אָנגעוועגדעט געוואָרן, אַלץ שטאַרקער האָבן די יידישע קינדער געשטורעמט די טויערן פון אַלערליי הערכערע לערן־אַנשטאַלטן.

אין רעזולטאַט, האָט זיך געשאַפן אַ באַזונדערער קרייז פון די יידישע עקסטערנען, פון וועלכע דער גרעסטער טייל האָט, מיט אַלע מיטלען, באַקעמפט די פאַרשידנאַרטיקע שטרויכלונגען. זיי האָבן אַוועקגעלייגט זייערע לעצטע כוחות; האָבן — ווי אמתע אַמאָליקע ישיבה־בחורים — געשאַרפט די קעפּ, געשליפן די מוחות, מקריב געווען זייער געזונט, אַבי אָנצוקומען אין אוניווערזיטעט.

למען האמת דאַרף געזאָגט ווערן, אַז סטאַראָדוב איז געווען איינע פון די מזל־דיקע שטעט, וואָס אַ דאַנק דער ליבעראַלער באַציאונג פון דעם דירעקטאָר און די גימנאַזיע־לערער — זענען די גרויסע פּאַיקייטן און באַמיאונגען מצד דער יידישער יוגנט, ווי געהעריק אָפּגעשאַצט געוואָרן און אין אַ געוויסער מאָס — אפילו אונטערגעשטיצט געוואָרן. דאָס איז איינער פון די ווייניקע העלע פונקטן אין אָט דער שוואַרצער צאַרישער תקופה.

קאַפּיטל ט"ו.

מיין זונס גראַטולאַציע־דעפעשע. — שווער צו זיין אַ סטודענט! — די פּטירה פון גאַרנאַסטאַי־פּאַלער רבין. — איך „מוז" ווערן אַ ראַבינער. — די רעפּאַרמען פון צאַר אַלעקסאַנדער דעם צווייטן. — יידן קעמפן קעגן די לערן־הנחות פּאַר... יידן. — אַ נייע פונקציע: „אַבשטשעסטוועני ראַבין". — ראַבינערס־„טשינאָווניקעס". — צייטן בייטן זיך. — דער צאַר אַלעקסאַנדער דער דריטער. — „נוי־מערוס־קלאַווזוס" און גזירות אויף יידישע קינדער. — קאַמף פּאַר רעכט און עקזיסטענץ.

האָבנדיק שוין אין מיין באַזיץ די מאַטורע מיט זייער גוטע אָפּשאַצונגען, איז מיר געלונגען אָנצוקומען אויפן קיעווער אוניווערזיטעט. גלייך דערויף, האָב איך באַקומען אַ גראַטולירונגס־דעפּעשע פון מיין זון, אונטערגעשריבן פון אים אַליין, הגם ער איז דעמאָלט אַלט געווען בסך־הכל צוויי יאָר. אַלץ וואָלט אַוועקגעגאַנגען כשורה, וועז ניט דער מכשול צוליב מאַנגל אין געלט־מיטלען. איך האָב פּשוט ניט געהאַט מיט וואָס אָפּצוצאָלן די „פּראַווא אוטשעניא" (לערן־רעכט), און מכּ שכן אַ דירה, אויפהאַלט א. א. וו. דערצו איז אונטערגעקומען אַ געשעניש, וואָס האָט גורם געווען צו אַ ראַדיקאַלער איבערקערעניש אין מיין פּרויס פאַמיליע:

דאָס געשעניש איז געווען פון אַ באַדייטנדיקער וויכטיקייט, עס האָט זיך גע־האַנדלט ניט מער און ניט ווייניקער, ווי אין דער פּלוצלינגדיקער פּטירה פון גרויסן גאַרנאַסטאַיפּאַלער רבין ז"ל. דאָס איז געווען אַ געוואַלטיקע אבידה פאַרן פּוילישן חסידות בפרט און פאַר אַלע חסידים און אָנהענגער פון דעם גרויסן נפטר, וועלכע האָבן נאָך אים אויפריכטיק געטרויערט — בכלל.

עס איז אוממעגלעך איבערצוגעבן מיט פּשוטע ווערטער, וואָס אַזעלכעס האָט זיך אָפּגעטאָן בייַם גאַרנאַסטאַיפּאַלערס לוויה. צענדליקער טויזנטער יידן זענען אָנגעקומען אין דעם קליינעם שטעטעלע צו באַגלייטן צו זיין לעצטער רו דעם גרויסן מת. די גרעסטע רבנים האָבן אין יענעם טאָג געפּאַסט און זיך טובל געווען, כדי מטהר צו זיין דעם הייליקן נפטר. אין אַלע שולן און אין אַלעווינקעלעך האָט מען געהאַלטן אין איין זאָגן תהילים. שפּעטער האָט מען אויסגעבויט אַ גרויסן ציון, צו וועלכן עס זענען געפּאָרן, במשך פון לאַנגע יאָרן, טויזנטער מענטשן. מען פּלעגט דאָרט אויפן ציון אָוועקלייגן פּדיונות, קוויטלעך, בעטן, אַז דער רבי זאָל מתפּלל זיין אויף יענער וועלט, אַז עס זאָלן קומען ישועות ונחמות אויף יידן.

דער ציון פון הייליקן גאַרנאַסטאַיפּאַלער איז געווען אַן אמתער מקום־קדוש, וואו טויזנטער יידן פּלעגן קומען זיך אויסרעדן דאָס האַרץ, דערציילן די צרות, אָפּווייענען דאָס שווערע געמיט און זוכן אַ טרייסט צו די ליידן.

אָבער מיט דער צייט, האָט די שטאָט ביסלעכווייז אָנגעהויבן צו פאַרלירן אין איר גרויסקייט. זינט דער הייליקער גאַרנאַסטאַיפּאַלער איז נסתלק געווארן, האָט ער שוין ניט געווירקט רעאַל אויפן גייסטיקן מהות פון די חסידים, נאָר ער איז בלויז אויפגעהאַלטן געווארן אין זייער זכרון. דער דאָזיקער מצב האָט זיך אָפּגערופן אויף דער גאַנצער פאַמיליע.

די קינדער זענען זיך פונאַנדערגעפאָרן און געווארן רביס אין פאַרשידענע

שטעט. אין גאַרנאָסטאַיפּאָל איז געבליבן בלויז אײַן זון, וועמענס שם איז שוין אָבער פאַרבלאַסט געוואָרן, און דאָס האָט זיך שלעכט אויסגעווירקט אויף זײַן מאַטעריעלן מצב.

אין רעזולטאַט, האָב איך שוין ניט געקענט איבערלאָזן אויף ווייטער מײַן פּאַמיליע ביי מײַן פרויס עלטערן און איך האָב שוין געמוזט אָנהויבן זאָרגן וועגן פרנסה. די דאגות וועגן מײַן פרוי און קינד זענען געווען אויפן ערשטן פלאַן און ממילא זענען די קאָפּברעכענישן וועגן באַקומען געלט אויף צו לערנען זיך אָוועקגעשטויסן געוואָרן אין שאָטן.

ערשט דאַן האָט זיך מײַן פּאָטער, צוזאַמען מיט מיינע גוטע פריינט, אַריינגעגישט און מיר געעצהט:

„ביי דיין איצטיקער לאָגע איז שווער צו קעמפן און — פרנסה איז דאָך דער עיקר... אַזוי ווי אין גאַראָדניע איז פאַראַן אַ וואַקאַנטער פּאָסטן, וואָלט געווען גלייך, אַז זאָלסט אויף אים אַרויסשטעלן דיין קאַנדידאַטור. זייענדיק ראַבינער, וועט דיר זיין פיל לייכטער זיך צו לערנען"...

הגם מײַן פרוי האָט זיך קיינמאָל ניט געמישט אין מײַן פריוואָטן לעבן, פאַרקערט — זי פלעגט כסדר אונטערשטיצן מײַן איניציאַטיוו צו שטודירן און האָט ניט זעלטן מיטגעליטן ביי מיינע מאַמענטן פון אַנטמוטיקונג — האָט זי דאָך דאָס מאָל אויסגעאיבט איר איינפלוס און האָט מיך באַוואויגן אָנצונעמען די שטעלע אין גאַראָדניע, וואָס עס וועט מיר דערמעגלעכן צו שטודירן אויף ווייטער, בכדי צוצוקומען צו אַ ליבעראַלער פּראָפעסיע.

און אַזוי, אונטערגעבראָכן מיטן מאַטעריעלן מצב, בין איך געווען געצוואונגען אַרויסצושטעלן מײַן קאַנדידאַטור אין גאַראָדניע, וואו איך בין, אגב, גלייך אָנגענומען געוואָרן.

איידער איך טרעט צו די זכרונות פון מײַן רבנות, געפֿין איך פאַר נויטיק צו ווידמען אַ פאָר וואָרטער דעם אינסטיטוט פון קאַזיאָנעם ראַבינאַט:

דער צאַר אַלעקסאַנדער דער צווייטער, וועלכער האָט אינגעפֿירט די באַרימטע רעפֿאָרמען, האָט געצילט אויך אַריינצוציען די יידן אין דעם אייראָפּעאישן ציווילי־זאַטאָריישן פּראָגראָס. דערצו האָט מען באַדאַרפט די יידן, אין אַ געוויסער מאָס, אַסימילירן, כדי זיי זאָלן זיך אייראָפּעאיזירן אין דער הלבשה, אין די מנהגים און דער עיקר — דערוואַרבן ידיעות אין דער רוסישער שפּראַך. מיטן ציל צו געווינען די יידן לטובת דער רוסישער קולטור, האָט ער זיי אינגאַנצן באַפרייט פון לערן־אָפּצאָל אין די גימנאַזיעס. ער האָט אויך באַשטימט געוויסע סטיפּענדיעס פאַר יידישע עלטערן, אַז זיי זאָלן זיין בכוח אויסצוהאַלטן זייערע קינדער. אַ חוץ דעם האָט ער צוגעשטעלט די אַנטשפּרעכנדיקע ביכער און שול־געצייג, וואָס זענען נויטיק אין די גימנאַזיעס.

די ווירקונג פון דער דאָזיקער יידנפריינטלעכער באַציאונג, האָט אַרויסגערופֿן אין די חסידיש־פאַנאַטישע קרייזן גאָר אַ פאַרקערטע רעאַקציע. די חסידישע יידן האָבן געשריגן בקול־רם, אַז די דאָזיקע אַלע גוטע און פרומע צוזאָגעכצן מצד דעם צאַר, זענען ניט מער ווי אַ גזירה אויף אויסצושמדן אַלע יידן. די רבנים און די רביס האָבן גוזר געווען תעניתים, געפירט אַ ברייטע פראָפּאַגאַנדע צווישן יידן,

אַז די נייע גזירה שטייגט נאָך איבער ניקאָלאַי דעם ערשטנס גזירה וועגן די קאַנטאָניסטן: „ניקאָלאַי דער ערשטער", האָבן זיי געזאָגט, „האָט צוגענומען יידישע יינגלעך אין סאָלדאַטן און געמאַכט פון זיי קאַנטאָניסטן, אָבער אָט דער רשע, אַלעקסאַנדער דער צווייטער, וויל דאָך אָבער צונעמען מיידלעך אויך, יינגלעך אַליין איז אים וויניק... נו, קומט דאָך אויס, אַז עס איז נאָך איצט ערגער ווי בימי פרעה הרשע"...

צו דער זעלבער צייט, האָט די רוסישע רעגירונג אויך געפירט אַ פראָפאַגאַנדע צווישן די יידן און האָט זיי פאַרזיכערט, אַז מען מיינט דערמיט גאָרניט, אַ חוץ בלויז די טובה צו פאַרשפרייטן די רוסישע קולטור. זיי האָבן גאָרניט צו דער יידישער רעליגיע, זיי שטערן לחלוטין ניט מקיים צו זיין די מצוות פון דער תורה און צו פאַרשפרייטן די יידישע מנהגים, אָבער צו קיין הסכם האָט ניט געקענט שוין קומען. די רבנים זענען אויך נישט אָפגעשטאַנען אין זייער מעכטיקער פראָפאַגאַנדע, וועלכע זיי האָבן אָנגעוענדעט אין דער „הייליקער מלחמה", צו ראַטעווען יידישע קינדער פון גויאישע הענט און פון שמד. דערצו האָט די רעגירונג געהאַט גרויסע שוווערישקייטן צו פאַרשטענדיקן זיך מיט די רבנים און יידישע מנהיגים, וועלכע האָבן ניט געקענט קיין וואָרט רוסיש.

אַלעקסאַנדער דער צווייטער האָט ניט געזוכט אויסצואיבן קיין צוואַנג אויף די יידן, אַז זיינע רעפאָרמען זאָלן אָנגענומען און רעספעקטירט ווערן. ער האָט זיך בלויז באַמיט צו ווירקן מיט איבערצייגנדיקע ארגומענטן און אַזוי אַרום געווינען די יידישע קהילות אויף זיין זייט.

צו דעם צווק האָט די רעגירונג געשאַפן דעם ווילנער יידישן לערער־אינסטיטוט, וועלכער האָט געדאַרפט אויסבילדן יידישע לערער, וועלכע זאָלן קומען צום פאָלק און פירן די פראָפאַגאַנדע לטובת דער בילדונג. אין דער זעלבער צייט, האָט די רעגירונג געגרינדעט אויך די פאָפולערע קאַזיאָנע יידישע שולן, וואו יידישע קינדער זאָלן לערנען אויך די רוסישע שפראַך און זיך באַקענען מיט דער רוסישער קולטור.

אָבער די רבנים און די עוסקי־ציבור האָבן סיסטעמאַטיש באָיקאָטירט די יידישע פאָלקס־שולן, רופנדיק זיי די „שמד־שולן", און האָבן קיינע זיי אַוועקגעשטעלט נאָך פיל געשטאַרקטערע תלמוד־תורות און ישיבות, וואָס האָבן געדאַרפט ביישטיין דער השפּעה פון די קאַזיאָנע יידיש־גויאישע שולן, וועלכע האָבן געצילט — לויט זייער איינזען — צו פאַרשפרייטן שמד און אפיקורסות אין די רייען פון יידישן פאָלק און אויסוואַרצלען דעם שורש פון יידישקייט.

ווי שטאַרק עס זאָל ניט האָבן געווען דער קאַמף מצד די פאַנאַטישע יידישע קהילות קעגן אָט דער „גזירה" — האָבן זיך דאָרט פאָרט געפונען פאַמיליעס, וועלכע האָבן אַריינגעגעבן זייערע קינדער אין די גימנאַזיעס און אין די אוניווערזיטעטן. עס זענען צווישן זיי געווען אויך ניט וויניק ישיבה־בחורים, חריפים מיט שאַרפע קעפּ, וועלכע זענען אַריינגעטרעטן אין אָט די לערן־אַנשטאַלטן.

די סטודענטן — גימנאַזיסטן זענען געווען פאַראַכטעט פון די חבדישע קהילות און דער דאָזיקער אַנטאָגאָניזם האָט זיך שפּעטער אָפּגעשפיגלט אין דער באַציאונג פון די „געקאָנטשעטע" יידישע דאָקטוירים, אינזשיניערן, אַדוואָקאַטן און אַנדערע

ליבעראַלע פּראָפעסיעס. דערמיט דערקלערט זיך די דערשיינונג, וואָס די יידישע אינ־טעלעקטועלע האָבן ניט געהאַט קיין שום מגע־ומשא מיט די פאַנאַטיקער, וועלכע האָבן, אגב, אויף זיי געקוקט ווי אויף אפּיקורסים און ניט־יידן.

די רעגירונג פון איר זייט, וועדליק ווי זי האָט געוואָלט אַדורכפירן איר קאַמף אויף אַ צוועקמעסיקן אופן, מיטן ציל אַריינצוציען די יידן אין דער רוסישער קול־טור, האָט געשאַפן אַן אינסטיטוט פאַר אַ נייעם סאָרט פונקציאָנאַר, וואָס האָט גע־הייסן „אָבשטשעסטוועני ראַווין", ד. ה„ — „געזעלשאַפטלעכער ראַבינער", וועלכער האָט געדאַרפט געקליבן ווערן מצד דער יידישער געמיינדע און באַשטעטיקט ווערן דורך דער רעגירונג. זיי האָבן באַדאַרפט באַזיצן, מינדעסטנס — אַ גימנאַזיאַלע צייגעניש פון זעקס קלאַסן און נאַטירלעך, וואָס אַ העכערע בילדונג — אַלץ בעסער.

די כוונה פון דער רעגירונג איז דערביי געווען, צו קענען זיך פאַרשטענדיקן מיט אָט דעם מין נייע פונקציאָנאַרן און זיי באַאויפטראַגן דורכצופירן — אויף אַ געזעלשאַפטלעכן אופן — די געוואונטשענע פּראָפּאַגאַנדע פאַר בילדונג, אין זיי רייען פון דער יידישער יוגנט און באַוועגן די יידישע פראָגרעסיווע קרייזן, זיך אָנצושליסן אין דער רוסישער קולטור.

הגם די יידן האָבן דאָס באַטראַכט ווי אַ ניי אָנשיקעניש, זענען זיי דאָסמאָל גע־צוואונגען געווען זיך אונטערצוגעבן און צו קלייבן ראַבינערס.

דער אומגליק איז אָבער געווען, וואָס צו ווערן ראַבינערס האָבן זיך אַ לאָז געטאָן די אינטעלעקטועלע אינטעליגענטן, מיט אַ ברייטער אַלגעמיינער בילדונג אָבער מיט ווייניק קענטשאַפטן אין דער יידישער שפּראַך און קולטור. זוי נאָר ערגעץ אַ לא־יצלח אַ דאָקטאָרל, ווי נאָר אַ שלים־מזל אַן אינזשיניערל, אַן אַדוואָקאַטל אָן קליענטן, אַ דענטיסטל אָדער וועטערינאַרל אָן פּראַקטיקע — האָט זיך יעדער געוואָרפן צו דער נייער ראַבינער־פונקציע און האָט זיך גענומען דורכפירן דעם דאָזיקן קאַמף. אָבער אַזוי ווי זיי האָבן אָנגעטראָפן אויף זייער אַ פיינטלעכע באַצי־אונג מצד די קהילות און אַזוי ווי אין די רייען פון די יידישע מאַסן האָט מען ניט געקענט שלום מאַכן מיטן פּאַראַדאָקס, אַז אַזעלכע פאַרשוינען ווי גלוחים און אפּי־קורסים זאָלן ווערן ראַבינערס, האָט דאָס פאָלק — מיט גרויס פאַראַכטונג — זיי אַ נאָמען געגעבן „קאַזיאָנע ראַווינס". מיט דעם „קאַזיאָנע" האָבן זיי געזוכט אונ־טערצושטרייכן, אַז דער אמתער רב איז דער למדן, דער ירא־שמים, וואָס רעדט ניט קיין רוסיש און דער קאַזיאָנער רב איז אַן עם־הארץ מיט אַ חזריש פּנים און איז אַ פאָרשטייער פון דער „אכזריותדיקער רעגירונג" — פירנדיק יידישע קינדער צום שמד.

די פאַרהעלטענישן צווישן די קהילות און ראַבינערס האָבן זיך שטאַרק פאַר־שאַרפט. עס איז דערגאַנגען דערצו, אַז צווישן די ראַבינערס האָבן זיך געפונען אייניקע, וועלכע האָבן אָנגעוויזן דער רעגירונג, ווער זענען אירע קעגנער, אַנדערש געזאָגט — זיי האָבן זיך געלאָזט אויפן וועג פון מסירה. אָבער געטאָן האָבן זיי עס מיט דער כוונה צו באַפרייען זיך פון די פאַנאַטישע עלעמענטן, וועלכע פירן אַריין דאָס פאָלק אין פינצטערקייט און אָפּגעשטאַנענקייט.

דער קאַמף צווישן ביידע אַנטאַגאָניסטישע צדדים — פון איין זייט, די „פריי־געזאָנענע" ראַבינערס, און פון דער צווייטער זייט, די פאַנאַטישע רבנים — האָט

זיך אַזוי פאַרשטאַרקט, אַז די ראַבינערס האָבן זיך אָנגעהויבן צו פירן אַנטקעגן די קהילות, ווי אמת־פיינטלעכע עלעמענטן. זייערע מסירהלעך האָבן די יידן קיין כבוד ניט פאַרשאַפט און נאָך פאַראורזאַכט גרויסע צרות צווישן די חסידישע שיכטן.

מיט דער צייט, האָבן דער רוב פון די ראַבינערס זיך דערקייקלט צום גראַד פון אַן איינפאַכן טשינאָווניקל, וואָס פאַרנעמט זיך מיט שרייבן דעם ציווילן שטאַנד פונעם בירגער, ווי צ. ב. מעטריקעס, חתונה־אַקטן, טויט־שיינען און געבורטס־אַקטן. כדי צו ציען דערפון פרנסה, האָבן זיי, נאַטירלעך, געמוזט נעמען געלט דערפאַר. אַריינלאָזנדיק זיך אין אָט דער באַשעפטיקונג, האָבן זיי זיך שוין ממילא ניט געמישט אין די ענינים פון דערציאונג. מען קען זיך לייכט פאָרשטעלן, ווי פאַראַכטעט זיי זענען געוואָרן צוליב דעם ביי די יידן. אַנדערש האָט מען זיי ניט גערופן, ווי די „בלוט־צאַפערס", וואָס רייסן די הויט פון דער עדה יידן אַבי צו מאַכן אַ לעבן!...

דער דאָזיקער האָס האָט זיך אויסגעווירקט אויף די פאַרשידענע צונעמען. מיט וועלכע די קהילות האָבן גראַטיפיצירט די קאַזיאָנע ראַבינערס.

מיטאַמאָל האָבן זיך אָבער די צייטן געביטן. אַלעקסאַנדער דער צווייטער, וועל־כער האָט זיך קונה־שם געווען מיטן אַדורכפירן די רעפאָרמען פון ציווילן קאָדעקס, וועלכער האָט באַפרייט די „קריעפאָסטניע" (לייב־אייגענע) און געוואָלט געבן רוס־לאַנד אַ קאָנסטיטוציע — איז געהרגעט געוואָרן און אויף זיין אָרט איז אַרויף אויפן טראָן אַלעקסאַנדער דער דריטער, איינער פון די גרעסטע רעאַקציאָנערע הערשער אין רוסלאַנד. ער האָט איינגעפירט די „וורעמעניע פראַווילאַ" (צייט־פאַראָרדע־נונגען) פון זיין מיניסטער איגנאַטיעוו, וואָס האָט באַגרענעצט יידישע פרייהייט מיטן תחום־המושב, אַז יידן זאָלן ניט טאָרן וואוינען אויפן שטח פון דריי פערטל טייל רוסלאַנד. און דאָ וואו זיי האָבן שוין יאָ געמעגט וואוינען — איז עס געווען בלויז אין די שטעט און שטעטלעך און ניט אין די דערפער, כדי יידן זאָלן ניט קומען אין קאָנטאַקט מיטן פויערישן פאָלקס־שיכט. אָבער די גרעסטע צרה, וואָס איז דעמאָלט איינגעפירט געוואָרן קעגן די יידן, איז דער באַקאַנטער און טרויעריק־באַרימטער „נומערוס־קלאַוזוס".

אין דער צייט וואָס אַלעקסאַנדער דער צווייטער האָט געצילט מיט זיין פראָ־פאַגאַנדע צו געווינען וואָס מער יידן אין די גימנאַזיעס — האָט זיך דעמאָלט אויס־געבילדעט אַ שיכט פון ליבעראַלע פראָפעסיעס, אָדער „געקאָנטשעטע", אַ דאַנק דעם וואָס יידן האָבן מאַסנווייז אַריינגעטרעטן אין די קאַזיאָנע לערן־אַנשטאַלטן. דאַקעגן האָט אַלעקסאַנדער דער דריטער איינגעפירט דעם „נומערוס־קלאַוזוס", כדי אָפצוצוימען פאַר די יידן דעם וועג צו בילדונג. ניט נאָר האָט מען שוין מער ניט צוגעצאָלט די יידן, אַז זיי זאָלן שיקן זייערע קינדער אין די גימנאַזיעס, ניט נאָר האָט מען פאַר זיי ניט געשאַפן קיין ברייטע הנחות, ווי אין די צייטן פון אַלעקסאַנ־דער דעם צווייטן, נאָר פון איצט אָן, האָבן שוין יידן געמוזט — אויב זיי האָבן געוואָלט, אַז זייער קינד זאָל זיך אַריינקריגן אין גימנאַזיע — ברענגען נאָך אַנדערע צען קריסטלעכע קינדער און אויף אייגענע קאָסטן צוגרייטן זיי צו די עקזאַמענס. ערשט ווען די לעצטע זענען אָנגענומען געוואָרן, האָט דער יידישער פאָטער געקענט האָבן די האָפענונג, אַז אויך זיין קינד וועט זיך דאָרט אַריינקריגן. אַזוי אַרום זענען יידן אַרויסגעשטויסן געוואָרן פון די מיטעלע און העכערע לערן־אַנשטאַלטן.

אויב אין די צייטן פון אַלעקסאַנדער דעם צווייטן, איז די פונקציע פון קאַזיאַנע ראַבינערס באַשטאַנען אין באַווירקן די יידישע מאַסן זיך צו באַקענען מיט דער רוסישער קולטור — האָט זיך שוין שפּעטער אָט די גאַנצע פראָפאַגאַנדע אַרויס־געוויזן אַלס איבעריק און לחלוטין אומנויטיק — צוליב די נייע באַגרענעצונגען. אין זיי מער ניט איבערגעבליבן, ווי ווערן שרייבערלעך פון די ציווילע אַקטן, אָדער פּראָסטע טשינאָווניקעס.

פון דער אַנדערער זייט, זענען אָבער אַלע יידישע געמיינדעס באַרייכערט גע־ווָארן מיט מענטשן פון ליבעראַלע פּראָפעסיעס, נאָך פון די גליקלעכע צייטן, וואָס האָבן אויסגעאיבט זייער השפּעה אויף די געביטן פון קונסט, קולטור און דער־ציאונג. די שפּעטערדיקע פאָגראָמען האָבן צוריקגעבראַכט די יידישע אינטעליגענץ צו די יידישע מאַסן. עס האָט זיך דערפילט די נויטיקייט אין אַן אחדותדיק צוזאַמענ־לעבן, בכדי צוזאַמען צו פירן אַ קאַמף קעגן דער רעכטלאָזיקייט פון די יידן. אַלע האָבן געגומען זוכן זיך צו פאַראייניקן, כדי צו שיצן די עלעמענטאַרע רעכט פון עקזיסטענץ. איז, אין רעזולטאַט, אויסגעוואַקסן אַ ברייטע געזעלשאַפטלעכע אַרבעט, אַלס פּועל־יוצא פון די אומשטענדן. ערשט דעמאָלט האָבן די יידישע געמיינדעס דערפילט דעם אמתן מאַנגל אין מנהיגים, מדריכים און אָנפירער, וואָס זאָלן פאַר־טיידיקן זייערע רעכט און אויסקעמפן פאַר זיי די געגאַרטע גלייכבאַרעכטיקונג. ערשט דעמאָלט האָט זיך די לאָגע ראַדיקאַל געביטן.

קאַפּיטל ט״ז.

צאַרישע מעטאָדן לגבי רעכטלאָזע יידן. — תחום־המושב. — „פּראַוואָזשיטעלסטוואָ". — שתדלנישע אינטערוועגן. — יידישע פּאַרטייידיקונג קעגן דער רעאַקציע. — צווייַ נייַע דערשיינונגען: ציוניזם און „בונד". — רומפּולע געשטאַלטן. — גייַסטיקע מדריכים — אידעאַליסטן. — דער סטימול צו ווערן אַ קאַזיאָנע ראַבינער. — מיינע שטרעבונגען און אַספּיראַציעס. — איך פּאַרמעסט זיך גאָנץ הויך.

די רעאַקציאָנערע צאַרישע רעגירונג האָט בכיוון געפּירט אַ פּאָליטיק וואָס מערער פּונאַנדערצובלאָזן דעם אַנטיסעמיטיזם און פּראָוואָצירן ביים פּאָלק אַ שנאה צו יידן. די דאָזיקע מעטאָדן האָבן באַדאַרפט דינען, ווי אַ פּאַראַוואַן צו פּאַרדעקן די שלעכטע זייטן פון איר הערשאַפט: אָפּוועגדן די אַלגעמיינע אויפּמערקזאַמקייט מצד דעם פּאָלק, כדי עס זאָל זיך ניט אָפּגעבן קיין חשבון פון זיינע אייגענע מכות, מיט וועלכע די פּאַרבּרעכערישע ממשלה האָט עס מזכה געווען.

די רדיפות איבער יידן האָבן זיך מיט יעדן טאָג מער אויסגעברייטערט; מען האָט געוואָלט טרייבן די יידן אויך פון די גרויסע שטעט: קיעוו, פּעטערבורג, מאָסקווע; דער תחום־המושב איז געווארן וואָס אַמאָל אַלץ מער באַשרענקט און באַגרענעצט. די געזעצן, הגם מכלומרשט „צייטווייליקע", זענען געווארן וואָס אַמאָל שטרענגער און הארבער און זענען קאַמענטירט און אָנגעוונדעט געווארן אין אַ וואָס ענגערער און הארטערער פּאָרם.

דאָס טרייבן יידן פון די דערפער איז געווארן אַ טעגלעכע דערשיינונג; דערביי באַגלייט מען די גירושים מיט אַ סעריע „קליינע" פּאָגראָמעלעך... מיט איין ווארט — די לאָגע פון די יידן ווערט ממש אַ פּאַרצווייפלטע.

אין דער זעלבער צייט — ווי מיר האָבן שוין פּריער ווועגן דעם דערמאָנט — האָט זיך געבילדעט אַ ברייטע שיכט פון ליבעראַלע פּראָפּעסיעס ביי יידן. די „געקאָנטשעטע" האָבן געהאַט „פּראַוואָזשיטעלסטוואָ" צו וואוינען אין אַלע שטעט. קען מען זיך טאָקע פּאָרשטעלן, ווי אָט די פּריווילעגיע האָט געגעבן אַ שטויס די יידן זיך צו לערנען, אַ חוץ דעם דראַנג צו בילדונג, וואָס האָט באַוואויגן די יידישע שטודירנדיקע יוגנט זיך צו פּאַרמעסטן מיט אַלע שטרויכלונגען — האָט זיי הויפּטזעכלעך, צוגעוויגן די פּריווילעגיע פון אַ בעסערער „פּראַוואָזשיטעלסטוואָ" (רעכטלאָזיקייט פון די יידן), פון באַזיצן אַ דיפּלאָם, וואָס גיט רעכט אויף „פּראַוואָזשיטעלסטוואָ" און נאָך אַנדערע הנחות.

גלייכצייטיק, האָט אָט די „בעזפּראַוויע יעוורעיעוו" (רעכטלאָזיקייט פון די יידן), וואָס האָט פון טאָג צו טאָג אָנגענומען אַלץ אַ שאַרפערע פּאָרם — געשאַפן פאַר דער פּאָליציי און די רעגירונגס־פונקציאָנאַרן אַ געלעגנהייט צו עקספּלואַטירן די יידן אויף אַ ווילקירלעכן אופן. אַ חוץ דער קליקע אַנטיסעמיטן, וואָס האָבן דאָס געטאָן משום אהבה צו רודפן דעם יייד, זענען געווען ניט ווייניק אזעלכע, וואָס האָבן אָט די שיקאַנעס באַטראַכט ווי אַ מקור־פּרנסה. ווי נאָר מען האָט אַרויסגעטריבן יידן פון אַ דאָרף, און די פּאָליציי־טשינאָווניקעס האָבן באַקומען אַ מטבע אין דער יד אַריין, האָט זיך אַלץ, ווי דורך אַ כישוף, באַרואיקט...

די יידישע געמיינדעס זענען געשטאַנען פאַר אַ גרויסן קאַמף פאַר זייערע עלע־
מענטאַרע רעכט. אין אָט דער אַטמאָספער פון אַנארכיע און שוצלאָזיקייט, האָבן זי־
איצט דערפילט דעם אמתן דראַנג צו פאַרטיידיקן זייער עקזיסטענץ און זייער לעבן.

צווישן די יידישע קהילות פון יענע צייטן, האָבן זיך געפונען געזעלשאַפט־
לעכע טוער אויך צווישן די חסידישע קרייזן. זיי האָבן, וואָס אַן אמה, אַנגעפירט
מיט אַ געזעלשאַפטלעכער אַרבעט, אָבער ניט קענענדיק די רוסישע שפראַך, האָבן
זיי ניט געהאַט קיין שום באַציאונגען, ניט מיט דער רעגירונג און ניט מיט וועלכע
ניט איז אָפיציעלע אינסטאַנצן.

אַ לאַנגע צייט פלעגן זיי זיך אַרויסהעלפן מיט שתדלנות־מיטלען, ווי צ. ב. אַז
מען האָט געפונען אַ שניידער, וואָס פלעגט נייען בגדים פאַר פריצים, אָדער אַ וואַלד־
כוחר, וואָס האָט געקויפט וועלדער ביי די פאַמיעשטשיקעס (גוט־באַזיצער), פלעגט
מען אַזעלכן אַרויסשטעלן אלס אַ „מליץ־יושר" פאַר די יידן אין אַן עת־צרה. אַזוי זוי
קיין גרויסער לינגוויסט און אַראַבאַר איז אַזעלכער, נאַטירלעך, ניט געווען, קיין שום
בילדונג האָט ער ניט באַזעסן, קיין אַנונג אין דער קונסט פון אינטערוועניר האָט ער
אויך ניט געהאַט — איז אַ סך מאָל אויסגעקומען, אַז די געגעבענע אינטערוועניר האָט,
ניט נאָר ניט געהאַט קיין שום ממשות, נאָר האָט נאָך פאַרשאַפט אומכבוד און אפילו
שאָדן דער יידישער געמיינדע. דאָך האָבן זיך די יידן געהאָלפן, ווי אַזוי זיי האָבן
נאָר געקענט: דורך די סוחרים, וואָס האָבן געגומען ביי די פריצים אימעניעס אויף
פּאַסעסיע; דורך די יידן, וואָס פלעגן שטיין אין דירעקטע האַנדלס־פאַרבינדונגען
אַזש מיט די סאַמע מיניסטאָרן, אַ דאַנק דעם, וואָס זיי האָבן באַקומען ביי זיי ערד
אין אַרענדע — דורך אַזעלכע שתדלנים האָבן יידן געזוכט פראָטעקציע ביי פריצים און
אַנגעזעענע טשינאָווניקעס, און האָבן צייטנווייז אויסגעפועלט, אַז זיי זאָלן פאַרלייכ־
טערן די שווערע גזירות. אָבער אָט די אַלע שתדלנים זענען, צום גרעסטן טייל, געווען
גאָר אומגעבילדעטע עלעמענטן, וואָס האָבן ניט אַלע מאָל פאַרשטאַנען ווירדיק צו
רעפרעזענטירן דאָס יידישע פאָלק אין זיינע גערעכטע פאַדערונגען.

אָבער יידן האָבן ניט אַראָפּגעלאָזט די הענט, ניט געפאַלן פון מוט: האָט מען
באַגרענעצט די רעכט פון די יידישע קינדער אָנצוקומען אין די שולן — האָבן יידן
זיך געגומען בויען אייגענע עלעמענטאַרע שולן, אייגענע פערפּעקציאָנירטע תלמוד־
תורהס, אייגענע פראָפּעסיאָנעלע אַנשטאַלטן א. א. וו.

איז ניט געווען קיין צוטריט פאַר יידן אין די שטאָטישע שפיטאָלן?... — האָבן
יידן אויסגעבויט אייגענע שפיטאָלן, וועלכע זענען — אין הינזיכט פון היגיענע און
אייניריכטונג, געשטאַנען אַ סך העכער פון די מוניציפּאַלע.

יידן האָבן ניט גענאָסן פון די שטאָטישע יתומים־הייזער און מושב־זקנימס?
זענען זיי צוגעטרעטן צו בויען אייגענע סאָציאַלע אַנשטאַלטן פון אַ ברייטן פאַרנעם.
אינדערצייט, וואָס די פּראַוואָסלאַוונע קירכע און אירע שולן זענען סיסטעמאַטיש
סובסידירט געוואָרן מצד דער רעגירונג, האָבן יידן געמוזט בויען אויסשליסלעך פון
אייגענע געלט־מיטלען. אָלץ וואָס איז נויטיק געווען צו דער סאָציאַלער און געזעל־
שאַפטלעכער פונקציאָנירונג פון אַ געמיינדע, איז אויסגעבויט געוואָרן דורך יידיש
געלט. און ניט נאָר בלויז אויף סאָציאַלער פאַרטיידיקונג האָבן זיי באַדאַרפט אויס־
נוצן זייער ענערגיע, נאָר אויך אויף זעלבסטפאַרטיידיקונג קעגן דעם ווילקיר מצד

דער פֿאַליציי און אַלערליי טשינאָווניקעס, וועלכע האָבן — אויף אַן אַרביטראַרן אופן — אויסגענוצט דאָס געזעץ, כדי דערפון אַרויסצוציען וואָס מער פּערזענלעכע פּראָפּיטן, דער קאַמף צווישן דער יידישער געמיינדע מיט דער קליקע רעגירונגס־פונקציאָנאַרן, האָט זיך פון טאָג צו טאָג אַלץ מער פֿאַרשאָרפט.

געוויס, יידן האָבן געהאַט אין זייערע רייען גרויסע רבנים, גדולי־ישראל, שאַרפע בעלי־תורה, גאונים און חריפים, גרויסע יראי־שמים מיט אַ הויכער עטיק און מאָראַל, אָבער דערצו זענען זיי געווען אויך ניט קיין קליינע בטלנים, וואָס זענען ניט געווינט געווען אַרויסצוגיין מתוך דלד אמות דהלכה און האָבן געהאַט אַ קליינע אַנונג אין פּראַקטישן טאָגטעגלעכן לעבן. הגם — אַלס גרויסע גייסטיקע מנהיגים — האָבן זיי געמאָסן פון אַלגעמיינעם דרך־ארץ און גרויסן כבוד מצד דער יידישער באַפעל־קערונג, האָבן זיי דאָך ניט פֿאַרמאָגט אין זייער רשות די נויטיקע מיטלען, ווי אַזוי צו באַוואָפענען זיך קעגן דער נידערטרעכטיקער האַנדלונג פון די צאַרישע קאָרומ־פירטע טשינאָווניקעס.

לפּנים אָט דער לאַגע, האָבן שוין אפילו די רבנים אָנגעהויבן איינצוזען, אַז די קהילה נויטיקט זיך אין יידן, וואָס זאָלן באַהערשן די גויאישע שפּראַך, כדי צו רעפּרע־זענטירן די יידישע אינטערעסן פאַר דער רעגירונג מיט אירע פֿאַרקויפּטע משרתים.

אין אָט דער באַוונדערס ביטערער צייט פאַר יידן — צייט פון פֿאָגראָמען, גירו־שים, רדיפות און רעכטלאָזיקייט — האָבן זיך אָנגעהויבן צו באַווייזן די אפיקורסים ר״ל, וואָס האָבן זיך דעמאָלט אָנגערופן די „געקאָנטשעטע״, צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען ניט וויניק אַזעלכע, וואָס האָבן זיך געמוסן אינטערעסירן מיט יידישע פּראָבלעמען. זייער אַקטיוויטעט האָט זיך בהדרגהדיק געמוסן אויסווירקן אויפן נייעם דור פון יונגע משכילים. זיי זענען געווען עלעמענטן מיט אַ סיסטעמאַטישער בילדונג, וועלכע האָבן זיך געפילט בכוח צו אינטערוועניִרן לטובת די געוודפטע יידן און אָנצושפּאָרן אין די העכערע אינסטאַנצן.

די דאָזיקע אינטעליגענטן — האָבנדיק פֿאַרבינדונגען מיט דער אַלגעמיינער באַ־פעלקערונג — יידישער און ניט־יידישער, ווי: דאָקטוירים זייערע פּאַציענטן, אַדוואָ־קאַטן — זייערע קליענטן צום פּאַרטיידיקן, אינזשיניערן — אָנגעשטעלטע ביי אינ־דוסטריעלע אַרבעטן — האָבן אָנגעהויבן אויסצונוצן זייער השפּעה לטובת די יידן. מען האָט שוין ניט באַדאַרפט, ווי פריער, זוכן אַן אַדוואָקאַט אין די גויאישע קריזן, מיט וועלכן — אויב מען האָט שוין אַזעלכן אויסגעפונען — עס איז געווען געגנג שווער פאַר די יידן זיך צו פֿאַרשטענדיקן. מען האָט שוין איצט געהאַט אייגענע — יידישע — אַדוואָקאַטן, וועלכע האָבן אַרייגעצויגן אויך זייערע חברים, ניט־יידן, אין דער אַקציע צו פֿאַרטיידיקן די יידישע אינטערעסן. זיי האָבן זיך באַמיט מיט אַלע מיטלען אויסצואיבן זייער איינפלוס. אפילו אויך אַ דאַנק די יידישע סוחרים און אַרענדאַרן, וועלכע האָבן געהאַט איינפלוסרייכע פּאַרבינדונגען אין די מיניסטע־רישע קרייזן. מיט זייער הילף, קאָאַרדינירט אויף אַ ראַציאָנעלן אופן, האָבן די יידישע פֿאַרטיידיקער ערשט איצט געקענט דערגרייכן וואָס בעסערע רעזולטאַטן.

אין לויף פון דער צייט, שיילט זיך אַלץ בולטער אַרויס דער דאָזיקער כאַראַקטע־ריסטישער פענאָמען: פון איין זייט, זענען יידן געוודפט, באַרויבט פון זייערע מענטש־לעכע, נאַציאָנאַלע און ציווילע רעכט; די כסדרדיקע אָבלאָווע טרייבן אַרויס די יידן

פון קיעוו, מאסקווע און אַנדערע גרויסע שטעט; די פאַרברעכערישע האַנדלונג פון די טשינאָוניקעס ווערט וואָס אַמאָל אלץ הפקרדיקער און אכזריותדיקער. אָבער, פון דער אַנדערער זייט, באַשיצט זיך דער ייד, אַ דאַנק דער פאַרבעסערונג פון זיין סאָציאַלער און געזעלשאַפטלעכער לאָגע. ער פירט אַ גרויסע נאַציאָנאַלע און סאָציאַלע אַרבעט, פאַרשאַפנדיק זיך אלץ דאָס, פון וואָס די רעגירונג באַרויבט אים.

מיט דער פאַרשפרייטונג פון דעם השכלה־שטראָם, שפּראָצן אַרויס פאַראַלעל, צוויי נייע באַוועגונגען אין יידישן לעבן: דער ציוניזם און דער „בונד". די דאָזיקע צוויי גייסטיקע דערציאונגס־שולן, וואָס האָבן געשאַפן אַ פלעיאַדע פון גרויסע אידעאַליסטן, דענקער, העלדן און אומדערשראָקענע קעמפער — האָבן געהויבן די ווירדע און דעם כבוד פון יידישן פאָלק, האָבן דערצויגן דורות וואונדערבאַרע גייסטיקע מדריכים און האָבן איינגעשריבן אַ רומפול קאַפּיטל אין דער געשיכטע פון יידישן פאָלק.

די גרעסטע ציוניסטן און בויער פון יידישן נאַציאָנאַלן לעבן, די גרעסטע סאָציאַליסטישע טוער, קעמפער פאַר נייע אידעאַלן און בעסערע מענטשלעכע לעבנס־באַדינגונגען; די בארימטסטע אידעאַליסטן און דענקער, וועלכע זענען געווארן אַ שטיק־דבר אין דער גאַנצער וועלט — זענען אַרויס פון אָט די צוויי שולן — ציוניזם און „בונד".

אין רעזולטאַט — צעבליט זיך אַן אינטענסיוו נאַציאָנאַל יידיש לעבן; עס וואקסן אַרויס אין רוסלאַנד אַזעלכע קהילות, וואָס שטייגן וויט אַריבער אין פרעסטיזש אין אין רום די יידישע קהילות אין אַנדערע איראָפּעאישע לענדער.

צו יענער צייט, וואָס איז נאָך דעמאָקראַטיש וויט ניט געווען געניג אַנטוויקלט, האָט זיך נאָך אין דער געזעלשאַפט ניט געפילט דער באַוואוסטזיין, אַז די מענטשן, וועלכע ווידמען זיך דער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט, דאַרפן באַקומען דערפאַר אַ געהאַלט, וואָס זאָל זיי דערמעגלעכן צו עקזיסטירן און זיך אָפּגעבן אומגעשטערט די אויפגאַבן פון דער צייט. די קהלשע אַרבעט פלעגט, ביז דעמאָלט, אויסגעפירט ווערן דורך פריוויליקע כוחות, וועלכע האָבן זייער פרייַ צייט אָפּגעגעבן דעם כלל, הגם זיי זענען געווען באַזיצער פון אייגענע אונטערנעמונגען. אַ ציוניסט און — מער נאָך — אַ בונדיסט און סתם אַן אידעאַליסט, איז דעמאָלט געווען, ניט מער, ווי אַ קאַנדידאַט אויף צו גיין זיצן אין טורמע אָדער גאָר פאַרשיקט צו ווערן, אַ חוץ דעם, וואָס ער האָט תמיד געדאַרפט זיין אונטערגעוואָרפן רעוויזיעס, אָבלאָווע און אַנדערע אַזעלכע אָנשיקענישן.

קיינער האָט נאָך דעמאָלט ניט פאַרשטאַנען, אַז דאָס אָפּגעבן זיך צו קהלשער אַרבעט פאָדערט געוויסע פערזענלעכע באַדינגונגען, וואָס דאַרפן אָט די אַרבעט דערמעגלעכן און פאַרלייכטערן. איז דעריבער פאַרשטענדלעך, אַז די געזעלשאַפטלעכע אַרבעט איז צוליב דעם געפירט געווארן כאַאטיש, אינגאַנצן ניט אָרגאַניזירט. אָבער הגם די ספּאָראַדישקייט האָט זיך געלאָזט פילן, איז דאָך געווען קענטיק, אַז די אַרבעט צעוואַקסט זיך, אַז די אַקטיוויטעט איז אַ קאָלאָסאַלע, אַז דער קאַמף איז אַ דעצידירנדיקער און מען באַדאַרף האָבן וואָס מער מענטשן, וועלכע זאָלן זיך מיט אים באַשעפטיקן.

אין דער תקופה פונעם קאָזיאָנעם ראָבינאָט, האָבן זיך באַוויזן מענטשן מיט גרויסער בילדונג, מיט אומגעהויערן נאַציאָנאַלן און מאָראַלישן ווילן, מיט אויסער־געווייַנלעכע פעאיקייטן, מיט אַ שפע וויסן און עקשנותדיקן אויסדויער — וואָס האָבן

באַשלאָסן צו ווערן ראַבינערס הויפּטזעכלעך צוליב הומאַניטאַרע טעמים: כדי צו קאָרדאָנירן די אַרבעט, רעפֿרעזענטירן די יידישע קהילות, מאַניפּעסטירן די פֿאָדעראַלונגען פון די יידישע מאַסן און קעמפֿן פֿאַר אייגענע נאַציאָנאַלע רעכט און אייגענע אידעאַלן.

אַזעלכע ראַבינערס האָבן זיך געמערט פון טאָג צו טאָג און מען קען דרייסט באַהויפּטן, אַז זיי האָבן דאָס איינגעראַמט דאָס יידישע לעבן אין אַן אָרעאָל פון כבוד און רום. אַ דאַנק זיי האָט זיך געמערקט אַ געוואַלדיקער אויפשוואונג אין יידישן לעבן, אַ דערהויבונג פון נאַציאָנאַלן באַוואוסטזיין — אַ דערשיינונג, וואָס האָט געהאַט אַן אָפּקלאַנג פון אייַן עק ווועלט ביזן אַנדערן. עס איז געווען צו דערמאָנען אַזעלכע גרויסע גייסטער, ווי יעקב מאַזע ז״ל פון מאָסקווע — אייַנער פון די גרעסטע געלערנטע אַ בארימטער למדן, אַ ניט ווייניקער באַרימטער שרייבער און אייַנער פון די שענסטע רוסישע רעדנער. ער איז געווען פֿאַרעכנט צווישן די הייסטע חובבי־ציון, צווישן די גרעסטע ראָבינערס און זיין נאָמען איז געווען מפורסם אין דער גאַנצער וועלט. עס איז געווען צו דערמאָנען די ליכטיקע געשטאַלט פון ד״ר אייזענשטאַט ז״ל, וואָס איז געווען אַ באַוואוסטער שרייבער, רעדנער און אומדערמידלעכער עסקן ציבור׃. עס איז געווען אונזער אומפֿאַרגעסלעכער אינזש. טיאָמקין ז״ל, אַ וואונדערבאַרער אַראַבאַר, אַ בארימטער טריבון, אַ נאָענטער מיטאַרבעטער פון טעאָדאָר הערצל, אַ מענטש, וועמענס געזעלשאַפֿטלעכע טעטיקייט האָט דערגרייכט אַן אויסערגעווויינלעכן פֿאַרנעם; ער איז שפּעטער געווען דער מיטאַרבעטער פון וולאַדימיר זשאַבאָטינסקי און ביז היינט צו טאָג ווערט ער כסדר דערמאָנט אַלס איינע פון די שענסטע פיגורן פון רוסישן יידנטום.

אָט אַזעלכע ראַבינערס זענען געווען די אמתע מנהיגים פֿאַר זייער פֿאָלק; אין אַזעלכע כוחות האָט זיך דאָס פֿאָלק געוויטיקט. זיי האָבן קאָאָרדאָנירט די געזעל־שאַפֿטלעכע און סאָציאַלע אַרבעט און האָבן אָנגעפירט אַ מוסטערהאַפֿטע נאַציאָנאַלע אַקטיוויטעט. זייערע רעדעס האָבן באַצויבערט, ניט נאָר יידן, נאָר האָבן געהאַט אַן אָפּקלאַנג אויך אין דער קריסטלעכער וועלט. מען קען דרייסט זאָגן, אַז אַזעלכע יידן זענען געווען לתפארת בישראל.

עס האָבן זיך געיאָוועט אויך אַנדערע ראַבינערס, שוין פון אַ קלענערן פֿאַרנעם, אָבער אויך מיט אַ גרויסן ווילן און חשק אָנצופירן מיט אַ בריייטער נאַציאָנאַלער און סאָציאַלער אַרבעט. אין זייערע ערטער, האָבן זיי אומדערמידלעך געקעמפט פֿאַר יידישע רעכט.

און דאָ קען מען זאָגן, אַז אויב דער אויבערשטער האָט געזאָגט: „אויף צו ראַטע־ווען סדום זאָל מען אים כאָטש געבן איין צדיק״, מוזן מיר דאָס פֿאַראַפּראַזירן און אונ־טערשטרייכן, אַז אויב דער אינסטיטוט פון קאָזיאָנע ראַבינערס, וואָס זיין געבוירן איז ניט געווען גאָר בקדושה ובטהרה, האָט דערנאָך אַרויסגעגעבן אַזעלכע גייסטער ווי די אויבן־אויסגערעכנטע רומפולע געשטאַלטן — האָט ער שוין מכפר געווען אויף אַלע זיינע עוונות.

ווען איך בין שוין געווען געניט צו ווערן אַ קאָזיאָנע ראַבינער, אינדערצייט וואָס איך האָב געהאַט סמיכה אויף רבנות, אַ חוזר אויף חסידות און בין געווען געוואָקסן צווישן די גרויסע רבנים, האָב געשטאַמט פון אַזאַ יידישער בארימטער

שטוב, האָב באַזעסן אַביסל בילדונג — האָב איך זיך, אויפן ערשטן פלאַן, געשטעלט פאַר אַ ציל אינגאַנצן מקריב צו זיין מיין אַרבעט לטובת די באַדערפענישן פון מיין כּאָלק און גיין אין דעם וועג פון אָט די גרויסע פּערזענלעכקייטן, וועלכע האָבן — מיט זייער ליכטיקער האַנדלונג — אונז אָט דעם וועג אָנגעצייכנט.

איך האָב גאַנץ גוט פאַרשטאַנען, אַז איך בין גאַנץ ווייט פון צו פאַרמאָגן אַזעלכע מעלות און פּאָזיציעס, וועלכע עס האָבן באַזעסן אָט די גרויסע מענטשן. אָבער איך האָב ביי מיר באַשלאָסן, אַז ווי קליין מיינע מעגלעכקייטן זאָלן ניט זיין — וועל איך מיר תמיד נעמען פון זיי אַ מוסטער און וועל מיין גאַנץ לעבן אַרבעטן אין אָט דעם גייסט.

מיט אַזעלכע שטרעבונגען, מיט אַזעלכע אַספּיראַציעס, בין איך אָנגעקומען אין גאָראָדניע.

קאַפּיטל י״ז.

יידן אין גאַראָדניע. — אַפּאַטיע און גלייכגילטיקייט.... צו אייגענע צרות. — חברה קדישא פירט דאָס רעדל. — תלמוד־תורה־קינדער זאָגן תהילים און באַ־גלייטן לוויות. —. מיין ערשטע רעדע אין גאַראָדניע. — מיין פּראָגראַם. — די ערשטע רעפּאָרמען. — אַלע קינדער זענען גלייך. — סאָציאַלע און קולטורעלע דערגרייכונגען. — אחדות־פולע טעטיקייט. — מיטבאַטייליקונג פון קריסטלעכע ליבעראַלע עלעמענטן. — מחיצה צווישן ייד און גוי ווערט שוואַכער.

גאָראָדניע איז געווען אַ פּראָווינצער אויעזדנע שטאָט, וואו עס האָבן געלעכט פון אַכט ביז צען טויזנט מענטשן, צווישן זיי אַ צוויי טויזנט יידן, וואָס האָבן גע־בילדעט ביי אַ פינף הונדערט פאַמיליעס. ווי אין יעדער רוסישער שטאָט, איז דאָרט געווען אַ גאַנצער פאָליציי־אַפּאַראַט מיט אַן איספּראַווניק (סו־פּרעפּעקט), אַ מיליטער־אינטענדאַנט און, פאַרשטייט זיך, אויך אַ טורמע מיט אַ טורמע־נאַטשאַלניק, אַן אויספּאָרשונגס־ריכטער, אַ געריכט, אַ קרייז־דאָקטאָר, אַ שטאָטישער דאָקטאָר און, פון צייט צו צייט, פלעגט אויך אַראָפּקומען אַ פּראָקוראָר פון טשערניגאָוו. כדי צו משפּטן די פּראָצעסן, וועלכע זענען ניט געווען אין דער קאָמפּעטענץ פון גאָראָדניער געריכט, פלעגט דער געריכטס־טריבונאַל פון טשערניגאָוו פון צייט צו צייט אָפּ־האַלטן זיין סעסיע אין גאָראָדניע; עס פלעגן דאָרט אַראָפּקומען פּראָקוראָרן און אַדוואָקאַטן און דאָס שטעטל האָט דאָס באַטראַכט ווי אַ גרויס געשעעניש. אַ באַ־זונדערע אויפלעבונג פלעגט באַהערשן דאָס שטעטל במשך פון דער גאַנצער צייט פון די סעסיעס.

גאָראָדניע האָט זיך ניט ספּעציעל אויסגעצייכנט מיט קיין שולן, גימנאַזיעס, אָדער אַנדערע וועלכע ניט איז קולטור־ און דערציאונגס־אַנשטאַלטן. עס האָט גע־הייסן אַ יידישער פּראָווינציעלער ישוב, איינער פון די געוויינלעכע צאָלרייכע יידישע ישובים אין רוסלאַנד. קיין איבעריק גרויסע גבירים זענען אויך דאָרט ניט געווען. דעם גרעסטן טייל פון דער יידישער באַפעלקערונג האָבן געבילדעט סוחרים, צווישן וועלכע דעם אויבנאָן האָבן פאַרנומען וואַלד־הענדלער און קרעמער. צווישן דער לעצטער קאַטעגאָריע זענען געווען עטלעכע אָפּטאָווע קרעמערס און די איבעריקע זענען געווען הענדלערס, וואָס פלעגן אַ גאַנצע וואָך אַרומפאָרן איבער די דערפער אויף די ירידים און מערק; אַהיימקומען פלעגן זיי בלויז פון איין שבת צום אַנדערן. דער אַרבעטער־קלאַס איז באַשטאַנען פון קליינע בעלי־מלאכות: שניידערס, שוס־טערס, סטאָלערס, וואָס האָבן געאַרבעט פאַרן גאַנצן אויעזד; בעלי־עגלות, וואָס פלעגן פירן פּאַסאַזשירן צום באַן א. א. וו. דער רוב יידן פלעגט לעבן פונעם מאַרק, וואָס איז פאָרגעקומען איינמאָל אין וואָך און וואו יידן פלעגן אויפקויפן אַלערליי תבואות פאַר די עקספּאָרטערן פון אויסלאַנד.

דער עקאָנאָמישער מצב פון דעם גרעסטן טייל יידן איז געווען זייער אַ שווע־רער. יעדער האָט געאַרבעט בזעת־אפּים און קוים־קוים אַדורכגעשטופּט די טעג. די שטאָט האָט ניט פאַרמאָגט קיין שולן, האָבן זיך דאָרט קיין גרויסע משכילים אויך ניט געפונען. די עלטערן זענען באַשטאַנען פון חסידישן קלאַס — גרויסע

קאָפּיסטער און ליובאַוויטשער חסידים, אָבער די קינדער זענען ווייט ניט געווען אַזוי חסידיש, ווי זייערע עלטערן. עס האָבן זיך שוין געפונען יונגעלייט, וואָס פלעגן זיך אונטערשטרן די בערדלעך; זיי פלעגן אויך ניט קומען יעדן טאָג דאָוונענען אין שול, ווי זייערע עלטערן — נאָר בלויז פון איין שבת צום אַנדערן. מיט קיין איבעריקער פרומקייט האָבן זיי זיך ניט אויסגעצייכנט, קיין גרויס דבקות ניט אַרויסגעוויזן. די שווערע גזירות, וואָס יידן האָבן געהאַט אויסצוטראָגן אויף זייערע פלייצעס, האָבן אין זיי ניט דערוועקט קיין ספעציעלן ווידערשטאַנד, זיי האָבן זיך באַצויגן גאַנץ אַפּאַטיש און אפילו גלייכגילטיק צו די באַגרענעצונגען, רדיפות און פּאָגראָמען, קעגן וועלכע זיי האָבן זיך געפילט אָנמעכטיק צו באַשיצן. די יידן האָבן געלעבט באַזונדער און האָבן ניט געהאַט קיין שייכות מיט דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג. און הגם די גאָראָדניער מוניציפּאַליטעט און זיעמסטוווע זענען געווען גאַנץ ליבעראַל געשטימט — כמעט אַלע האָבן זיי אָנגעהערט צו מיליוקאָווס קאַדעטן־מפּלגה אין זענען געווען אין קאָמף, צוזאַמען מיט אַ קליינעם טייל פון דער „דוואָריאַנסטווע" (אַדל־קלאַס), קעגן דער „סאַמאָדערזשאַוויע" (זעלבסטהערשאַפט) פון צאַר און האָבן געפאָדערט אַ קאָנסטיטוציע; ניט קוקנדיק דערויף, וואָס זיי האָבן זיך אפילו, פון צייט צו צייט, אינגעשטעלט פאַר די יידן — איז דאָך צווישן דער יידישער באַפעל־קערונג מיט אַט די יידנפריינטלעכע עלעמענטן ניט געווען איינגעשטעלט קיין שום נענטערער קאָנטאַקט.

די יידן האָבן געהאַט צוויי גרויסע שולן: איינע אַ געמויערטע, וועלכע מען האָט גערופן די „אַלטע שול" און איינע אַ הילצערנע, וועלכע איז ניט לאַנג צוריק אויפגעבויט געוואָרן. די ביידע שולן — ווי די מאָדע איז געווען — האָבן געפירט צווישן זיך אַ קאָנקורענץ. עס איז אָבער מער ניט געווען, ווי איין רב מיט צוויי שוחטים. דאָס לעבן ביי דער יידישער באַפעלקערונג איז געפלאָסן אַזוי רואיק, אַז עס זענען כמעט ניט געווען קיין שום מחלוקתן צו פאַרצייכענען, קיין שום ליידן־שאַפטלעכע דיסקוסיעס וועגן אַ רב, שוחטים, ווי עס האָט זיך געפירט אין אַנדערע מער „לעבעדיקע" שטעטלעך. מיט איין וואָרט, מען האָט זי געקענט באַצייכענען, ווי אַן אַפּאַטישע געמיינדע, אַ גלייכגילטיקע, אַן אויסגעמאַטערטע ביים אויסאַרבעטן דאָס ביסל חיונה און אַ דערשלאָגענע מיט די שווערע לעבנס־באַדינגונגען. די רדיפות און די באַגרענעצונגען האָבן נאָך מער דערדריקנדיק געווירקט אויף דער עדה יידן.

דאָס שטעטל האָט פאַרמאָגט אַ תלמוד־תורה און אַ חסידים־שטיבל, וואו עס האָבן געהערשט אומבאַשרייבלעכע היגיעניש באַדינגונגען. די מלמדים פון דער תלמוד־תורה זענען באַשטאַנען פון יידן שלים־מזלען, לא־יוצלחס, וועלכע האָבן זיך געמוסען צו מלמדות ניט צוליב וועלכע ניט איז אידעאַליסטישע טעמים, נאָר פשוט דערפאַר, ווייל זיי האָבן פאַרלוירן אין האַנדל אַלץ וואָס זיי האָבן פאַרמאָגט און האָבן זיך ניט געהאַט צו וואָס צו נעמען. פאַרשטייט זיך, אַז מיט קיין גרויסע פעדאַגאָגישע פעאיקייטן האָבן זיי זיך ניט אויסגעצייכנט און אַז זייער אומוויסנקייט אין הלכות דערציאונג האָט זיך פאַטאַל אָפּגערופן אויף די תלמידים.

אַזוי ווי אין אַלע יידישע שטעטלעך, פלעגט מען דאָרט קלייבן נדבות פאַר אַלטע־לייט, יתומים, חולאים, פאַר הכנסת־כלה א. א. וו. ניט קוקנדיק דערויף, וואָס די געבערס זענען אויך געווען ניט קיין קליינע קבצנים, האָבן זיי דאָך געָרן מנדב

געווען און געגעבן זייער צושטייער יעדער לויט זיינע מעגלעכקייטן, באַמיענדיק זיך ווי עס איז אויפצוהאַלטן די צדקה־טראַדיציע אין שטעטל. דערפאַר אָבער, האָט זיך צו דער חברה־קדישא קיינער ניט געקענט גלייכן. זי האָט געשפילט אין שטעטל די הויפט־ראָל. זי האָט געהאַט איר פינקס און איר סעודה פון המשה עשר בשבט איז געווען מפורסם אין דער גאַנצער ארומיקער געגנט.

אַז עס איז ר״ל געווען אַ בר־מינן אין שטעטל, האָבן זיך גלייך צונויפגענומען די בעלי־מלאכימלעך און מלמדימלעך, כדי צו זאָגן תהילים און מטהר צו זיין דעם מת. נאָכדעם האָט מען גענומען דעם אמתן טרונק בראָנפן. חברה־קדישא, וועלכע מען האָט גערופן די ״שבעה טובי העיר״ (זיי האָבן געהייסן זיבן, אָבער אין דער אמתן זענען זיי געווען צוואַנציק אין צאָל) — האָבן זיך צונויפגערעדט מיט די קרובים פונעם געשטאָרבענעם און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ דינגענגיש איבערן קבורה־גאָלט. אין אָט דעם מאָמענט האָבן זיי זיך געפילט, ווי די אמתע תקיפים. דעמאָלט האָבן סיי דער ראָט, סיי די קברנים אַוועקגעשטעלט אַ גלעזל בראָנפן און מען האָט געטרונקען לחיים, ובלע המוות לנצח, און אַזוי האָט זיך עס ביי זיי געפירט.

קיין גאָלט פאַר זייער טרחה האָבן זיי ניט גענומען ניט זאלטן האָט יעדער פון זיי באַדאַרפט פטרן אַ האַלבן טאָג אַרבעט ביי דער קבורה.

קומענדיק אהין אָקוראָט ערב שבת, איז ממילא מיין ערשטער וויזיט געווען אין שול. כדי איך זאָל אָבער ניט אַרויסרופן קיין קנאה אָדער אומצופרידנקייט, בין איך פרייטיק־צו־נאַכטס געגאַנגען אין דער גרויסער שול און שבת אינדערפרי בין איך אַוועק אין דער אַנדערער שול. אין שטעטל האָט זיך פונאַנדערגעטראָגן די ידיעה, אַז דער נייער ראַבינער קומט אין שול מיט אַ באַזונדער, איז די שול געווען איבערגעפאַקט.

ווען איך בין אַרויף אויף דער בימה, האָט מען מיך גלייך מכבד געווען מיט מפטיר. אַזוי ווי די קאַזיאַנע ראַבינערס זענען בכלל געווען שטומפיק אויף דער עברי, איז פאַר אַלע געווען אַ גרויסע איבעראַשונג, ווען איך האָב אָפגעזאָגט דעם מפטיר מיטן חבדישן ניגון און נוסח. דאָס האָט אַרויסגערופן גרויס פאַרוואונדערונג, הגם דאָס שטעטל האָט געווואוסט אַלץ פון מיין היים און מיין אָפשטאַמונג.

נאָכדעם האָב איך געהאַלטן מיין רעדע. שטייענדיק אויפן באַלעמער, האָב איך זיך אויפמערקזאַם צוגעקוקט צום אַרומשטייענדיקן עולם. אַלע זענען זיי געווען אָנגעטאָן שבתדיק, ריין, ציכטיק, אָפגעוואַשן. דאָס אָרעמקייט און פאַרמוטשעטקייט האָט אָבער אַראָפגעשריגן פון זייערע פנימער. אַלע זייערע צרות האָב איך — ווי פון אַן אָפן בוך — אַראָפגעלייענט פון זייערע געזיכטער. עס האָט מיר פאַרקלעמט דאָס האַרץ אויף זיי, אויף זייער ביטערן גורל, אויף זייער עלנט לעבן. איך האָב זיי — אין מיינע פאַר ווערטער — וואַרעם באַגריסט און האָב זיי גלייך באַקאַנט גע־מאַכט מיין שטעלונג, מיין פּראָגראַם. איך האָב, אין קורצע שטריכן, אָנגעצייכנט ווי אַזוי איך שטעל מיר פאַר מיין קומענדיקע אַרבעט צווישן זיי. נאָכדעם האָב איך באַירט די פראָגע וועגן דערציאונג און אַז זיין אַ דערציער איז אייניע פון די העכסטע און דערהויבנסטע מיסיעס פון דער מענטשהייט. מען באַדאַרף זיין אַ חנוך לנער על פי דרכו און פאַרשטיין, אַז די תלמוד־תורהס און שולן זענען די וויכ־טיקסטע פאַקטאָרן פאַר אונזער אַנטוויקלונג. איך האָב זיי געגעבן צו פאַרשטיין, אַז

היינט צו טאָג, דאַרפן מיר זיין באַוונדער שטאָלץ מיט אונזער תורה און מיט איר עטיק און ניט ווייניקער דאַרפן מיר אָנערקענען, אַז לגבי דעם וואָס דער ייד האָט אַלץ געשאַפן, דאַרף ער ניט זיין אָפּגערישן פון דער שפראַך פון לאַנד און ניט זיין אָפּגעשטאַנען פונעם אַלוועלטלעכן פראָגרעס. אויב מיר ווילן זיך אָנשליסן אין גרויסן קאַמף פאַר אונזערע רעכט, דאַרפן מיר זיך קענען פאַרטיידיקן און דאָס ווילן מיר זיין ביכולת נאָר דאָן, ווען מיר ווילן זיך ניט אָפּפרעמדן פון דער לאַנד־שפראַך.

אַ ספעציעלע פּאָר ווערטער האָב איך געווידמעט דער מיסיע פון אַ ראַבינער און ווי אַזוי איך שטעל זי מיר פאָר: אַ ראַבינער איז ניט קיין טשינאָווניק און ניט קיין מעטריקע־שרייבער, נאָר אַ געזעלשאַפטלעכער טוער, וואָס האָט פאַר אַן אויפגאַבע צו קאָארדאָנירן אַלע כוחות, צו שאַפן אַן אמתע געזעלשאַפטלעכע אחדות און אַוועקשטעלן די אַרבעט אויף פעסטע סאָציאַלע, עקאָנאָמישע און קולטורעלע יסודות. די עיקר־אויפגאַבע, אָבער, וואָס שטייט אונז פאָר איז — אויפן ערשטן פלאַן — די פאַרטיידיקונג קעגן אונזערע שונאים.

מיין רעדע, וואָס איז געווען אַדורכגעפלאָכטן מיט מדרשים, לעגענדעס און גמרא־ווערטלעך, האָט אַרויסגערופן אין ביידע שולן אַ וואַרעמען אָפּקלאַנג. די באַ־ציאונג מצד דער באָפעלקערונג איז גלייך געווארן אַ האַרציקע און ספּאָנטאַן האָבן אַלע באַשלאָסן מיר צו העלפן, מיט וואָס עס וועט נאָר זיין מעגלעך.

אַז יידן זענען אַ פאָלק, וואָס אונטערשיידט זיך פון די אומות העולם, איז אַ באַוואוסטע זאַך. אין דער טעטיקייט פון די יידן קען מען אָפטמאָל פאַרצייכענען משונהדיקייטן, וואָס זענען אַ היפוך צו די מעשים פון אַנדערע פעלקער. פאַר אַ ביישפּיל דאַרף מען נעמען די יידישע תלמוד־תורה. אינדערצייט, וואָס ביי אַנדערע פעלקער איז דאָס שול־וועזן געווען רעזערווירט אויסשליסלעך פאַר רייכע קינדער און דער ארעמערער קלאַס האָט געהאַט אַ קנאַפּן צוטריט צו די לערן־אַנשטאַלטן — איז ביי יידן געווען פונקט פאַרקערט: די ערשטע סאָציאַלע דערציאונגס־אַנ־שטאַלטן, די תלמוד־תורהס, זענען געשאַפן געווארן אויסשליסלעך פאַר ארעמע קינדער, אָבער אין דער פראַקטיק האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די דאָזיקע קאַטעגאָריע שולן איז אויסגענוצט געווארן אויף גאָר אַ שלעכטן אופן:

דער מנהג אין שטאָט איז געווען, אַז אויב עס האָט געטראָפן אין שטאָט אַ הולה־מסוכן, פלעגן די קרובים קומען בעטן די תלמוד־תורה־קינדער, אַז זיי זאָלן זאָגן תהילים פאַרן קראַנקנס וועגן און בעטן פאָר אים אַ רפואה שלימה — דעם אויבערשטן איז ליב צו הערן די זיסע שטימעלעך פון די ארעמע קינדער. און אויב עס איז, גאָט באָהיט, אימיצער געשטאָרבן, פלעגן די קינדער פון דער תלמוד־תורה גיין פאַראויס פאַרן ארון און שרייען: „צדקה תציל ממוות" — דאָס האָט געדאַרפט זיין אַ סגולה קעגן די מלאכי־חבלה, אַז זיי זאָלן, חלילה, ניט קומען צוכאַפּן דעם מת....

קודם כל האָב איך זיך געמומען אייגפירן רעפאָרמען אין דער תלמוד־תורה, אָפשאַפנדיק, אין דער ערשטער ריי, אָט די משונהדיקע מנהגים מיטן אַרומשלעפן די קינדער. איך האָב תיכף צונויפגעקליבן דאָס נויטיקע געלט, האָב געדונגען דריי צימערן און אָנגעהויבן אייניצוריכטן זיי אויפן מאָדערנעם שטייגער. אויפן סדר־היום איז געשטאַנען די ערשטע פראַגע וועגן היגיענע. דאָס איז ניט אַזוי שווער

אָנגעקומען; ערגער איז אָבער געווען מיט דער פּראָגע, ווי אַזוי פּטור צו ווערן פון די מלמדים די לא־יוצלחס, וואָס האָבן פֿאַרקריפּלט די קינדער גייסטיק און פיזיש — און ווי אַזוי צו פֿאַרבייטן זיי מיט אַנדערע לערער, וואָס זאָלן האָבן דעם אמתן חוש פֿאַר דערציאונג און לערע.

עס איז מיר ניט געווען מעגלעך צו געפינען יידישע לערער מיט אַ פּעדאַגאָגישער צוגרייטונג; האָב איך שוין מוותר געווען אויף אָט דער פּאָדערונג און געזוכט בלויז לערער, וואָס זאָלן אַליין זיין יידן לומדים, זאָלן קענען לערנען אַנדערע און איך זאָל קענען איינשטעלן מיט זיי אַן אַנטשפּרעכנדיקן פּראָגראַם.

נאָכדעם ווי איך האָב שוין געהאַט איינגעלאַדן אַ לערער־פּערסאָנאַל מיט וועלכן מיר האָבן אויסגעאַרבעט אַ באַשטימטן פּראָגראַם פֿאַר די לימודים — האָב איך זיך געמוסן אַרומקוקן וועגן אַ לערער צו לערנען מיט די קינדער רוסיש.

עס איז ניט שווער זיך פֿאַרצושטעלן, ווי שטאַרק אומצופֿרידן די עלטערן זענען געווען מיט מיינע רעפֿאָרמען, סיי מיטן לערנען די קינדער „גויאיש" און הויפּטזעכלעך דערפון וואָס איך האָב אָפּגעשאַפט די געוואוינהייט אַרומצושלעפּן די קינדער איבער דער שטאָט ביי יעדער לוויה, אָדער דאָס זאָגן תהילים פֿאַר יעדן קראַנקן. די פֿאַרביטערונג צווישן די פרומע יידן איז געווען אין לשער. זיי האָבן שטאַרק געציטערט, אַז נאָך זייער טויט וועט ניט זיין קיינער, ווער עס זאָל נאָכגיין נאָך זייער ארון און, טאָמער ווערן זיי חלילה קראַנק, וועט קיינער ניט מתפלל זיין פֿאַר זייער געזונט ווערן.

עס האָט מיר געקאָסט אַן אַ שיעור מי און כוחות, ביז וואָנען מיר איז געלונגען צו רעאָרגאַניזירן די תלמוד־תורה און איינצופֿירן אין איר די געהעריקע רעפֿאָרמען. די גרעסטע שוועריקייטן האָב איך געהאַט בייַם איינפֿירן רוסיש אַלס לימוד: די חסידישע יידן האָבן געשריגן, אַז אויב מען וועט נעמען אַ יידן צו לערנען גויאיש מיט די קינדער, וועט ער זיי קיין גויאיש ניט אויסלערנען, אָבער עס איז מער ווי זיכער, אַז ער וועט זיי מאַכן פֿאַר אפיקורסים. איז שוין דעריבער גלייכער צו נעמען אַ גוי, ווייל ערשטנס וועט אַ גוי ווייניקער ליגן אין אפיקורסות און צווייטנס וועט ער ווייסן, אַז ער דאַרף אויסלערנען די קינדער רוסיש בשלימות.

דעם אמת זאָגנדיק, איז אין גאָראָדניע זייער שווער געווען צו קריגן אַ לערער אויף צו לערנען רוסיש. איז מיר איינגעפֿאַלן איינצולאַדן אויף אַ שעה אין טאָג אַ לערער פון די זיעמסקע מוניציפּאַלע שולן. דער קרייז פון די דאָזיקע לערער איז באַקאַנט געווען אין רוסלאַנד אַלס רעוואָלוציאָנערער. מען האָט זיי גערהאַלטן פֿאַר אידעאַליסטן און זיי האָבן געהאַט אַ רום מיט זייערע קעמפֿערישע אידעען און הומאַניטארע אַנשויאונגען. זענען זיי טאַקע מיט גרויס חשק געקומען געבן אַ שעה אין טאָג אין תלמוד־תורה, וואָס איז פֿאַר זיי געווען ליבער שוין בלויז דערפֿאַר, ווייל דאָס איז אַ נעסט פון אַרעמע קינדער, און ממילא גאָנץ ווייט פון בורזשואָזן קלאַס.

זיי האָבן זיך ניט געמישט אין שול־פּראָגראַם. זיי האָבן זיך בלויז געטאָן זייער אַרבעט און האָבן מיר געהאָלפֿן אַוועקשטעלן די תלמוד־תורה אויף פעסטע פּעדאַגאָגישע און היגיענישע יסודות.

גלייכצייטיק האָב איך צוגעצויגן צו דער אַרבעט אויך די יונגעלייט פון שטעטל און האָב אַרגאַניזירט אַ פּרויען־קאָמיטעט, וועלכע פֿלעגן קומען געבן די קינדער

טיי און צובייס, קלייבן פאַר זיי קליידער, ביכער און בכלל זאָרגן פאַר זייערע אַלגע־מיינע באַדינגונגען. די מעטאַמאָרפאָזע פון אָט די פאַרוואָרלאָזטע און פאַריתומטע קינדער איז געווען ממש אַ שטוינענדיקע: אינגיכן האָבן זיך די אָפּגעריסענע און אָפּגעשליסענע תלמידים פאַרוואַנדלט אין קינדער, וועלכע האָבן זיך כמעט ניט אונטערגעשיידט פון אַנדערע, וואָס האָבן געלעבט אין בעסערע באַדינגונגען, ווי אויך — פון אַנדערע תלמידים פון די מוניציפאַלע שולן. צום סוף, פאַר מיין אַוועקגיין פון שטאָט, האָט די תלמוד־תורה שוין אַריינגענומען אויך בעסערע קינדער פון בעל־הביתישן שטאַנד, מחמת צוליב די גוטע לערער, האָט זיך אונזער דערציאונגס־אַנ־שטאַלט גערעכנט צווישן די בעסערע.

אין דער זעלבער צייט, האָב איך אָרגאַניזירט אַ הילפס־קאָמיטעט. אויף אַ גרויסער אסיפה, אין וועלכער עס האָט זיך באַטייליקט כמעט די גאַנצע שטאָט, האָב איך אויפגעוויזן, אַז ניט קוקנדיק דערויף, וואָס יעדער פון די אַרומיקע גיט צדקה לויט זיינע מעגלעכקייטן, מוז מען פעסטשטעלן, אַז די אַרבעט איז פאָרט ניט קאָאָרדאָנירט און ניט אָרגאַניזירט ווי עס באַדאַרף צו זיין. מיר האָבן אויך געגרינ־דעט אַ קאָמיטעט פון יונגע מענטשן און באַזונדער פון פרויען. יעדער איינציקער האָט זיך פאַרשריבן אויף אַ סומע וואָכן־געלט און מיט דער הילף פון די צונויפ־געזאַמלטע געלטער האָט מען דורכגעפירט אַ סיסטעמאַטישע הילפס־אַרבעט. מען האָט אויסגעפאָרשט די נויטן פון די נצרכים און מיט די פאַראַנענע מיטלען האָט מען, ווי ווייט מעגלעך, באַמיט זיך אָט די באַדערפענישן אַנטקעגנצוקומען, פאַר־לייכטערנדיק אָט די נויטן.

די אומפעאיקע צו אַרבעט פלעגן באַקומען אַ פערמאַנענטע שטיצע אויף צום לעבן און די אַנדערע אָרעמעלייט, וועלכע זענען נאָך געווען אַרבעטס־פעאיק, האָט מען פאַרזאָרגט מיט אַנטשפּרעכנדיקער אַרבעט, געהויבן ביי זיי די מענטשלעכע ווירדע און אַנטוויקלט ביי זיי דאָס באַוואוסטזיין, אַז אַרבעט מאַכט חשובער דעם מענטש, אינדערצייט וואָס קצבה דערנידעריקט אים.

דאָס געפיל פאַר סאָציאַלער טעטיקייט האָט באַהערשט אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג און צום סוף — פאַר מיין אַוועקגיין — האָבן מיר שוין געהאַט גע־דונגען צוויי צימערן, וואו מיר האָבן אויפגעהאַלטן אַכט זקנים, מענער און פרויען באַזונדער. דער פרויען־קאָמיטעט האָט געפירט די בעל־הביתישקייט און האָט זיי באַזאָרגט מיט אַלץ, אין וואָס זיי האָבן זיך גענויטיקט. מיר האָבן אויך שוין געהאַט צוויי צימערן פאַר יתומים; הלבשה און אַלץ נויטיקע האָט אויך צוגעשטעלט דער דאַמען־קאָמיטעט. לערע האָבן אָט די קינדער באַקומען אין אונזער תלמוד־תורה.

גאָראָדניע האָט נאָך דעמאָלט ניט געהאַט קיין יידישע דאָקטוירים. בליץ שנעל האָט זיך אין קליינעם שטעטל פאַרשפּרייט די ידיעה וועגן דער טעטיקייט פון די קאָמיטעטן און וועגן דעם שאַפן פון מושב־זקנים און בית־יתומים. באַלד דערויף האָבן ביידע שטאָטישע דאָקטוירים געמאָלדן, אַז זיי נעמען אויף זיך איינמאָל אין וואָך צו קומען אונטערזוכן די קראַנקע אין אונזערע ביידע אַנשטאַלטן און דאָס — אינגאַנצן בחינם. אַ חוץ דעם האָט מען אויך איינגעאָרדנט אַ דיספּאַנסער און די דאָקטוירים האָבן זיך דאָרט אויך אַנגאַזשירט צו קומען — יעדן טאָג נאָך דער

רייִ — אויף אַ שעה צייט, כדי אויפצונעמען די נויטבאַדערפטיקע קראַנקע אומזיסט. אומזיסטע מעדיקאַמענטן האָט צוגעשטעלט דער זיעמסקער שפּיטאָל.

די אַרבעט פון צוציען די בעסטע עלעמענטן פון דער קריסטלעכער באַפעל־קערונג, כדי מיטצואַרבעטן לטובת די אָרעמע יידן, האָט בהדרגהדיק אָפּגעשאַפט די כינעזישע וואַנט, וועלכע איז געשטאַנען ווי אַ מחיצה צווישן דער יידישער באַ־פעלקערונג און די קרייזן פון דער בעסערער רוסישער אינטעליגענץ.

קאַפּיטל י״ח.

וואו נעמט מען אַ קערבל צום האַנדלען... די ערשטע שפּאָר־ און ליי־קאַסעס. — ווי צדקה ווערט פאַרוואַנדלט אין פּאָזיטיווער רעקאָנסטרוקציע־הילף. — די פּראָ־צענטניקעס זענען ניט צופרידן. — אַליין די פּראָדוצירער און אַליין די פּאַרקויפער. — פּרנסה בריווח. — דער כוח פון כאַבאַר. — אונזערע אָרגאַניזאַציעס צעוואַקסן זיך. — אַ ווערטל פון ר׳ שניאור זלמן מלאַדי. — ווי אַזוי ווערט מען אַ „שיינער״ ייד?... — די עצה פון ר׳ שמעון דעם שוחט. — שמעון דער שוחט חקרנט זיך אין אַבסטראַקטע פּראָבלעמען. — די שיטה פון ביטול.

באַאָבאַכטנדיק דאָס טאָג־טעגלעכע לעבן פון די שטעטלדיקע יידן, ווי זיי האָבן ניט קיין הילף פון קיינעם און ראַנגלען זיך פאַר זייער מאַטעריעלער עקזיסטענץ, אָן הלוואות, אָן קרעדיט, מחמת עס האָט אפילו דאָרט קיין באַנק ניט עקזיסטירט. איז מיר קלאָר געוואָרן, אַז ווען זיי וואָלטן געהאַט אַביסל קאַפּיטאַל, וואָלט זייער עקאָנאָמישער מצב זיך פיל פאַרבעסערט. באַלד דערויף איז מיר געלונגען אַדורכצו־פירן אַ „סודאָסבערעגאַטעלנאָיע טאָוואַרישטשעסטוואָ״ (שפּאָר־ און ליי־קאַסע), וואו יעדער רעפלעקטאַנט אויף אַ הלוואה האָט באַדאַרפט אַריינטראָגן בלויז צען רובל און האָט געהאַט דאָס רעכט צו באַקומען קרעדיט צען מאָל מער, ד. ה. הונדערט רובל. אחריות פאַר אָט דער סומע האָט ער געטראָגן כלפי דעם אַנשטאַלט אין פאַל. אויב ער וועט ניט זיין אימשטאַנד זי צו באַצאָלן. אָבער פון די צען רובל האָט ער איינגעצאָלט בלויז איין רובל און די איבעריקע ניין האָט ער געקענט אָפּצאָלן יעדע וואָך צו איין רובל, אָדער גאָר צו 50 קאָפּיקעס, אַזוי אַז במשך פון אַ יאָר צייט, האָט ער געהאַט די מעגלעכקייט אָפּצוצאָלן דעם חוב.

די הלוואה, וועלכע די רעגירונג האָט געגעבן איז באַשטאַנען אין אַ סומע, וואָס איז געווען צען מאָל העכער, ווי דער קאַיפּטאַל און דאָס — לגמרי אָן צינזן. באַלד האָבן זיך איינגעשריבן צוויי הונדערט בעלי־בתים און דאָס האָט גורם געווען, אַז די רעגירונג זאָל גלייך אַריינטראָגן די סומע פון צוואַנציק טויזנט רובל אויף די אַנטשפּרעכנדיקע הלוואות.

כדי לחבבה על בעלה, האָב איך אין דעם ענין אַריינגענומען אויך ניט־יידן.

די פאַרוואַלטונג איז באַשטאַנען פון אַ „סאָוויעט״ (ראַט) און אַ „פּראַוולעניע״ (עקזעקוטיוו). די לעצטע איז זיך צונויפגעקומען יעדן טאָג, אינדערצייט וואָס דער ראַט האָט אָפּגעהאַלטן זיינע זיצונגען בלויז איינמאָל אין חודש. אינעם ראַט האָב איך איינגעלאַדן דעם פאָרזיצער פון דער אויעזדער זיעמסטווע, דעם גרויסן ליבע־ראַל און פרייהייטס־קעמפער, געוועזענעם גימנאַזיע־דירעקטאָר — רענטשיצקי, ווי אויך זיין וויצע־פּרעזידענט, דעם באַקאַנטן זיעמסקער טוער — שערבאַך. איך בין געווען דער פאָרזיצער פון דער עקזעקוטיווע.

אַ שבת פאַר דער גרינדונג האָב איך, אין ביידע שולן, געהאַלטן אַ לענגערע רעדע איבער דער באַדייטונג פון געבן צדקה און איבער דער נויטווענדיקייט צו שאַפן פאַר די נויטבאַדערפטיקע עלעמענטן באַדינגונגען, אַז זיי זאָלן ניט דאַרפן אָנקומען צו צדקה, ד. ה. באַזאָרגן זיי מיט אַרבעט, געבן זיי די מאַטעריעלע מעגלעכ־

קייטן, אַז אַ דאַנק אַ געהעריקער הלוואה, זאָלן זיי זיך קענען איינשאַפן דעם רויִ־מאַטעריאַל און אַרבעטן אויפן אייגענעם חשבון. זייענדיק זעלבסטשטענדיק, וועלן זיי זיך פילן, אָן אַן ערך, דערהויבן אין זייערע אייגענע אויגן. דאָס אויסמיידן אַנצוקומען נאָך צדקה, וועט זיי איינשפּאָרן דעמאָראַליזירט און דערנידעריקט צו וועלן און וועט זיי צוגעבן מוט צו גלויבן אין זייערע אייגענע כוחות.

איך האָב אילוסטרירט מיינע אויספירונגען מיט צאָלרייכע פאַקטן, באַווייזנדיק אַז למשל: אויב דער קאָמיטעט גיט דעם בעל־עגלה אַ נישטיקע סומע צו קויפן זיך אַ קליאַטשע, קומט ער אין עטלעכע חדשים אַרום ווידער נאָך געלט, מחמת די קליאַטשע האָט זיך ביי אים ניט געהאַלטן. אָבער וועט מען זאָל אים, איינמאָל פאַר אַלעמאָל, באַזאָרגן מיט אַ גרעסערער סומע, פאַר וועלכער ער זאָל זיך קענען איינשאַפן, ניט נאָר אַ גוט פערד, נאָר אויך אַן אייגענעם וואָגן, וועט ער אַנהויבן אינטענסיוו צו אַרבעטן און וועט אינגיכן אַליין וועלן דער שפּעריישער עלעמענט, וואָס וועט בכוח זיין צו שטיצן אַנדערע, וואָס געפינען זיך אין מאַטעריעלע שוועריקייטן. וועלן למשל, אַ שוסטער קומט אין „טויטן סעזאָן" אין קאָמיטעט נאָך אַ הלוואה. דאַרף מען אים שאַפן די מעגלעכקייטן, אַז ער זאָל זיך קענען איינהאַנדלען לעדער אויף אייגענער האַנט און אויסאַרבעטן אַביסל אייגענע סחורה. אי דאָס וועט אים כּטימולירן צו פאַרגרעסערן זיינע אונטערנעמונגס־אָפּעראַציעס, אי דאָס וועט אים אַרייַנברענגען אַ גאַנץ פיינעם ריווח, אַזוי אַז ער זאָל נאָך קענען צו הילף קומען אַנדערע. דאָסגלייכן מיט אַנדערע בעלי־מלאכות, ווי: שנייידערס, סטאַליאַרעס א. אַנד. — זיי אַלע דאַרף מען דערמעגלעכן צו פראָדוצירן פון אייגענער סחורה, בעת זיי בלייבן אָן אַרבעט.

איך האָב אַרויסגעהויבן די וויכטיקייט פון „סאַמאָפּאָמאָשטש" (זעלבסט־הילף). גלייכצייטיק האָב איך אויסגעדריקט מיין איבערצייגונג, אַז עס וואָלט געווען ווינ־טשנסווערט אַריינצונעמען אויך ניט־יידן, ווייל אויב מיר פאַרמאָגן שוין יאָ אַזעלכע פריינט און קעמפער לטובת אונזערע אינטערעסן, דאַרפן מיר בשום־אופן ניט זיין אָפּגעטיילט פון זיי, נאָר פאַראייניקן זיך מיט זיי, וואָס דאָס וועט זיין אַ טריט פאָר־אויס פאַר אונז אַריינצודרינגען אינעם לעבן פון דער מלוכה און פונעם פאָלק גופא.

מיין רעדע, וואָס האָט געצילט צו עקזאַלטירן דעם עולם, האָט אַרויסגערופן אַ נייגעריקייט, געמישט מיט שטייגנדיקן אינטערעס. איך געדענק אַז מאָנטיק, אין דעם טאָג פון דער גרינדונגס־פאַרזאַמלונג, האָבן רענטשיצקי, שערבאָך א. אַנד. — געהאַלטן פלאַמיקע רעדעס, וואָס האָבן אַרויסגערופן ביי די צוהערער גרויס באַ־גייסטערונג. אָלס פועל־יוצא איז געגרינדעט געווארן אונזער שפאָר־ און לייַ־קאַסע. און הגם אַ גרויסע צאָל יידן האָבן ניט פאַרשטאַנען די רוסישע שפּראַך, האָבן זיי זיך דאָך, פון די רעדעס, משער געווען, אַז חסידי אומות העולם זענען געקומען צו זיי און דאָס האָט זיי אָנגעפילט מיט גרויס צופּרידנקייט.

קעגנערס פון אונזער נייער הילפס־אינסטיטוציע, זענען געווען בלויז די וואו־כערניקעס און די פּראָצענטניקעס, וועלכע האָבן געגעבן הלוואות אויף 6% אַ וואָך. זיי האָבן זיך מיט אַן אומרויאיק אויג צוגעקוקט צו אונזער פרוכטבאַרער איניציאַטיוו און האָבן זיך שטאַרק געשראָקן, אַז אונזער נייע אינסטיטוציע זאָל, חס ושלילה, ניט שעדיקן זייער פרנסה...

דאַקעגן ביי אונז, האָבן די מיטגלידער, באַקומענדיק אַ הלוואה פון פינף און צוואַנציק ביז הונדערט רובל — זי באַדאַרפט אויסצאָלן במשך פון דרייסיק ביז פערציק וואָכן, און דאָס בלויז אויף 3% אַ יאָר — אַ מינימאַלער אָפּצאָל, וואָס איז געגאַנגען בלויז אויף די קליינע אַדמיניסטראַטיווע אויסגאַבן. רענטשיצקי, דער פאָר־זיצער פון זיעמסטווע, האָט אונז — אינגאַנצן בחינם — אָפּגעגעבן אַ צימער אויף אונזער קאַנטאָר.

דער פאַקט פון צוטיילן אַ יידן אַ הלוואה פון פופציק אָדער הונדערט רובל, איז געווען אין אָט די קליינע שטעטלעך, פון אַן אומגעהויערער קאָנסטרוקטיווער באַדיי־טונג, מחמת דאָס האָט דעם אָרעמען יידן דערמעגלעכט צו פאַרגרעסערן זיין אומזאָץ אויף פינף־זעקס מאָל, אין פאַרגלייך מיט דער צייט, ווען ער האָט ניט דיספּאָנירט מיט קיין שום קאַפּיטאַל. דערצו זענען דאָך די מאַרק־הענדלער, אויף אַן אומדער־הערטן אופן, עקספּלואַטירט געוואָרן מצד די עקספּאָרטערן, וועלכע — אַוואַנטירנדיק זיי די נויטיקע סומעס צום האַנדל — האָבן זיי, נאַטירלעך, אויסגענוצט פאַר זייערע אייגענע אינטערעסן, פאַרהאַלטנדיק פאַר זיך דעם גרעסטן ריווח.

מיטן מאָמענט, וואָס אַזעלכע נצרכים האָבן באַקומען אויסגעצאָלט פון דער קאַסע די ערשטע פופציק אָדער הונדערט רובל, האָבן זיי גלייך גענומען אַרבעטן זעלבסטשטענדיק אויף אייגענער האַנט, פאַרקויפנדיק די סחורה וועמען עס האָט זיי געלוינט בעסער, ד. ה. אַזעלכע עקספּאָרטערן, וואָס גייען איין אויף באַקוועמערע — פאַר זיי — באַדינגונגען. ממילא האָבן זיי שוין געאַרבעט אויף אייגענעם חשבון און אָנגעהויבן אַ סך בעסער צו פאַרדינען אויף פּרנסה. אין רעזולטאַט איז אויסגעקומען, אַז ווען איינער האָט באַדאַרפט אָפּצאָלן אויפן חוב, וועכנטלעך צוויי רובל מיט פופציק קאָפּיקעס, האָט ער אָט די נישטיקע סומע געדעקט בלויז פון זיין ריווח און ניט פונעם גרונט־קאַפּיטאַל. לסוף האָט זיך באַקומען, אַז ער איז געוואָרן אַ קליינער קאַפּיטאַליסט מיט דער גרונט־סומע פון הונדערט רובל, צו יענער צייט, אַ נשקשה־דיקע סומע.

פאַר די קליינע לאַטוטניקעס האָט די ליי־קאַסע איינגעקויפט רוי־מאַטעריאַל, ווי: מעל, לעדער, שטאָף א. אַנד. און דאָס — אויף זייער גוטע באַדינגונגען, אַזוי אַז מיט דער צייט, האָט זיך געשאַפן אַ קאַטעגאָריע פון קליינע קרעמערלעך, וואָס האָבן פאַרקויפט שיך פון זייער אייגענער פאַבריקאַציע. עס האָט ניט לאַנג געדויערט, האָבן זיי זיך געעפנט אייגענע קראָמען און געוואָרן גאַנצע „יאַ טעבע דאַמס". דאָס זעלבע מיט די שניידערס, סטאָלאַרעס און אַנדערע בעלי־מלאכות.

אַ דאַנק די הלוואות, האָבן אַ גאַנצע ריי אָרעמע יידן, וועלכע פלעגן ביז דע־מאָלט אַרומפאָרן איבער די דערפער און ירידים און וואָס האָבן פאַרמאָגט „מער שכל ווי סחורה" — געקענט איינשאַפן זיך אַ גרעסערן אויסוואַל און אַזוי אַרום פאַרבעסערן זייער מאַטעריעלן מצב. מיט דער צייט, האָבן אַזעלכע יידן — צוליב זייערע אייגענע אונטערנעמונגען — שוין אַרויסגעשיקט אויף די מערק און יאַרידן אַנדערע מענטשן, וואָס זאָלן אַרבעטן פאַר זייערטוועגן.

איינפירנדיק אָט די פאַרלייכטערונגען פאַר די קליינע קרעמער, האָבן מיר אויך ניט פאַרגעסן אין די גרעסערע סוחרים און הענדלער, וועלכע האָבן ניט דיספּאָנירט מיט קיין גענוגנדיקע קאַפּיטאַלן פאַר זייערע געשעפטן. פאַר זייערטוועגן האָבן מיר

געגרינדעט אַן „אבשטשעסטווא ווזאַימנאַווא קרעדיטאַ" (געזעלשאַפט פון קעגנזייטיקן קרעדיט), וועלכע האָט זיך באַזירט אויף אַקציעס. יעדער חלק איז געווען אויסגעשטעלט אויף דער סומע פון פופציק ביז הונדערט רובל און יעדער האָט געקענט באַקומען צען מאָל מער — ד. ה. פון פינף הונדערט ביז טויזנט רובל. יעדער איינער איז אויך געווען פֿאַראַנטוואָרטלעך לגבי דער רעגירונג אויף צען מאָל מער ווי דער פּאַי. די דאָזיקע קאָטעגאָריע האָט גענאָסן פון קלענערע פּריווילעגיעס ווי די פּריערדיקע קלייניע קרעמערלעך און בעלי־מלאכימלעך, דערפֿאַר האָבן זיי אָבער געהאַט קרעדיט ביז פינף הונדערט רובל. אויף אָט דער סומע האָבן זיי געמעגט אויסשטעלן וועקסלען, וועלכע זענען דיסקאָנטירט געוואָרן סיי אין דער רעגירונגס־באַנק, סיי אין די פּריוואַטע בענק, זיי האָבן אויך באַקומען הנחות אויף די שטייערן און קרעדיט פון דער רעגירונגס־באַנק.

ווי געזאָגט, האָבן מיר אין די עקזעקוטיוו־ראַטן צוקאָמפּטירט אויך ניט־יידן.

די צווייי אויסגערעכנטע הילפס־אינסטיטוציעס האָבן באַדייטנדיק פֿאַרבעסערט די עקאָנאָמישע באַדינגונגען פון די שטעטלדיקע יידן. מיט דער צייט האָט זיך אויסגעבילדעט אַ גייע קאָטעגאָריע פון קליינע געשעפטלעך, וועמענס בעלי־בתים זענען, צו גלייכער צייט, געווען אי די אַרבעטער, אי די פֿאַרקויפער פון זייערע סחורות. דאָס איז געווען אַ מין אַמביאַנס פֿאַר די צוקונפטיקע קליניע פֿאַבריקאַנטלעך, וואָס האָבן זיך אויפגעשטעלט קראָמען פון שיך, מעבל, קאָנפעקציע א. א. וו.

די גרויסע דערגרייכונגען, וועלכע זענען רעאַליזירט געוואָרן אין אַזאַ פֿאַרהעלטנismäßig קורצער צייט, האָבן ממש מעטאַמאָרפאָזירט דאָס שטעטל. פון איין זייט, פלעג איך יעדן שבת דרשענען און צוגרייטן דעם עולם צום גרויסן פֿאָליטישן קאַמף, ערב די פֿאַרבאַרייטונגען צו די וואַלן אין דער דומע. איך האָב זיי דערווייל אַרײַנגעפירט אין דער ברייטער וועלט, געפּענט פֿאַר זיי נייע, אומבאַקאַנטע האָריזאָנטן, געגעבן זיי אויפקלערונגען וועגן אַלע שטראָמען אין דער דעמאָלטיקער יידישער ליטעראַטור, און גלייכצייטיק, וועגן דער פֿאַרשידנאַרטיקער און פֿאַרצווייגטער ארבעט. און פון דער צווייטער זייט, האָט אָט דאָס צונויפגיין זיך, אין אונזער אַרגאַניזאַציע, מיט די גויאישע עלעמענטן — אַרײַנגעפירט אַ נייע מענטאַליטעט ביי אונזערע יידן, וועלכע האָבן — אין רעזולטאַט — געמוען ווייניקער ציטערן פֿאַרן פּריץ; כאַראַקטעריסטיש איז, אַז אויך דער פּריץ האָט אָנגעהויבן אַרויסווייזן מער פֿאַרשטענדעניש לגבי די יידן.

די זעלבע אַרבעט האָב איך געפירט אין דעם אויפֿזוד — ווי איך האָב שוין דערמאָנט אין מיינע פּריערדיקע קאַפּיטלען — בנוגע ריעפּקע און ליוביטש, דאָס זעלבע אויך אין סנאָווסק און אין אַ ריי אַנדערע שטעטלעך; אומעטום סודאָסבערעגאָטעלנע קאָסעס און געזעלשאַפֿטלעכע באַזעס, אינעם זעלבן גייסט ווי איך האָב עס אָרגאַניזירט אין גאַראָדניע.

דער גאַראָדניער אויפֿזוד, זייענדיק זייער גרויס אין שטח, האָט פֿאַרמאָגט אַ סך וועלדער און אַ גרויסע צאָל וואַלד־העכלדער האָבן דאָרט געהאַט זייערע וועלדער־עקספּלואַטאַציעס. צו יענער צייט, אין רוסלאַנד, האָבן ניט זיי אַליין און ניט זייערע פּריקאַזשטשיקעס (אַנגעשטעלטע) געהאַט אַ רעכט צו וואוינען אויף אָט די שטחים; האָט מען דעריבער באַדאַרפט האָבן אַ ספּעציעלע געזעצלעכע דערלויבענישן, וועלכע

מען האָט זיך, אגב, געקענט דערוועלבן אין צאַרישן רוסלאַנד, ניט אַזוי מיטן כוח פון געזעץ, ווי מיט דער ווירקונג פון דער מטבע.

אָלע פאַראינטערעסירטע אין אָט די ענינים האָבן זיך צו מיר אַ לאָז געטאָן, אַז איך זאָל זיי העלפן באַקומען די אַנטשפרעכנדיקע דערלויבענישן, אָבער נעמענדיק אין אַכט, אַז איך, פערזענלעך, האָב זיך קיינמאָל ניט באַנוצט מיט כאַאַר — האָט זיך מיין אינטערוועניע באַגרענעצט בלויז מיט באַמיאונגען אויפן כשרן, ד. ה. אָפיציעלן וועג. אָבער אין פאַל, וועו אויפן געזעצלעכן אופן איז אַבסאָלוט ניט מעגלעך געווען אויסצופועלן די געגאַרטע דערלויבענישן, פלעג איך אָט די מענטשן צונויפפירן מיטן איספראַווניק, וועלכער האָט עס געטאָן, ניט אַזוי לשם געזעץ, ווי צוליב דעם כישוף פון כאַאַר.

די האָלץ־העגדלערס, וועלנדיק מיר אָפדאַנקען פאַר מיינע באַמיאונגען — האָבן מיר אָפט פאַרגעלייגט סומעס געלט. איך האָב אָבער קיינמאָל דערפאַר קיין באַלוינונג ניט געוואָלט נעמען, האָב איך זיי בלויז פאַרגעלייגט, אַז זיי זאָלן די באַטרעפנדיקע סומעס שענקען לטובת אונזערע אַרגאַניזאַציעס. אַ דאַנק אָט דער מאַטעריעלער הילף, וועלכע איז אַריינגעפלאָסן פון די דערמאָנטע נדבות, איז אונז מעגלעך געווען דורכצופירן אונזערע אָלע אויבן־אויסגערעכנטע רעפאָרמען.

איך געדענק עס איצט געוויס, אַז וועו די אַלטע חבדישע חסידים פלעגן מיר זאָגן: „געוואָלד, ה' ראַבינער, איר גיט אָפ אייער גאַנצע צייט אויף גשמיות אַזן זייער זעלטן אין שול אָן אויף תפילות" — האָב איך זיי געענטפערט:

„דעם אַלטן רבין, ר' שניאור זלמן מלאַדי, האָבן אַמאָל די מתנגדים געפרעגט — וואָס ווילט איר, רבי, אַז דער בעל־עגלה, וואָס שמירט די רעדער, זאָל טראַכטן וועגן חסידות?" — האָט ער זיי געענטפערט: „בעסער, אַז דער בעל־עגלה וואָס שמירט די רעדער, זאָל טראַכטן וועגן חסידות, איידער דער יוד, וואָס שטייט אין שול אָן דאַוונט, זאָל קלערן וועגן שמירן די רעדער"...

אין גאָר אַ קורצער צייט, האָט זיך דער מצב אין שטעטל אַזוי פאַרשענערט אָן פאַרבעסערט, אַז די יידן — אַוועקלייגנדיק די דאגות־פרנסה אין אַ זייט — האָבן אָנגעהויבן טראַכטן, ווי אַזוי צו ווערן „שיינע" מענטשן אָן אָפגעבן זיך אַביסעלע מער מיט רוחניות.

דער דאָזיקער באַגער פון פראָסטן עולם, וועלכער האָט שוין באַוויזן אַביסל אָפצוטעמען פון די טאָג־טעגלעכע זאָרגן אָן האָט זיך שוין, ווי עס איז, דערשלאָגן צו אַ שטיקל ברעג, קען כאַראַקטעריזירט ווערן לויט דער אויספאַסונג פון דער חסידישער וועלט אָן ווי אַזוי זיי האָבן דאָס אויסגעדריקט. אָלס אילוסטראַציע צו דעם פראָבלעם, ווי אַזוי צו ווערן אַ „שיינער" מענטש, זאָל דינען דער פאָלגנדיקער אַנעקדאָט:

אין שטאָט האָט געוואוינט אַן אַלטער יוד, ר' שמעון דער שוחט, אַ גרויסער קאָפיסטער חסיד אָן אַ גרויסער חוזר. דעמאָלט האָבן די קאָפיסטער אָן ליובאַוויטשער חסידים זיך געקריגט צווישן זיך אָן ר' שמעון דער שוחט איז געווען אַ קעגנער פון ליובאַוויטש. קומט צו אים איינמאָל אַ פראָסטער יוד, ר' נחום ר...., וואָס האָט זיך געריכטן צווישן די גאַנץ־שיינע בעל־הביתישע יידן; ער האָט פאַרמאָגט אַן אייגן הויז, צווי פאָטשטאָווע סטאַנציעס, אַ גרויסע מאַנופאַקטור־קלייט

א. א. וו. זאָגט ער צו ר׳ שמעון דעם שוחט: „איך בין שוין, גאָט זיי דאַנק, אַ ייד אַ בעל־הבית, מיט שיינע געשעפטן, מיט אַ שטיקל אָנזען אין שטאָט; און איצט ווילט זיך מיר אויך ווערן אַ שיינער מענטש; ווי אַזוי ווערט מען עפעס אַ שיינער ייד? זאָגט מיר כ׳לעבן...״

ר׳ שמעון דער שוחט, וועלכער פלעגט דאָוונען ביז דריי אַ זייגער נאָכמיטאָג, פלעגט נאָכן דאָוונען נעמען אַביסל משקה, ניט ווייניקער ווי 70־ער און פלעגט רויכערן, אָנשטאָט פאַפּיראָסן — ציגאַרן (ניט קיין „קאָראָנאַ״, פאַרשטייט זיך, אָבער כאָטש פראָסטע מאַכאָרקע — פּאָרט אַ ציגאַר!) — האָט אים געזאָגט:

„אויב דו ווילסט פּאָרט ווערן אַ שיינער ייד, דאַרפסטו די ערשטע זאַך, דאָוונען אַ סך און מיט דבקות, און אויב דו קענסט ניט אַליין — טאָ זאָלסטו לערנען מיט עמעצן חסידות. זאָלסט טרינקען — ניט ווייניקער פון 70־ער און רויכערן זאָלסטו ציגאַרן. זאָלסט פּאָרן קיין קאָפּיסט, אָבער קאָפּיסט אַליין איז נאָך אויך ניט גענוג. דו מוזט אומבאַדינגט ווערן אַ קעגנער פון ליובאַוויטש און רעדן אויף אַלץ, וואָס איז פון דאָרטן״...

וועגן דעם דאָזיקן שמעון דעם שוחט, בעט זיך אויף דער פעדער נאָך אַ מעשה:

ער איז געווען איינער פון די אָנגעזעענסטע און שענסטע חסידים אין שטעטל, געזעסן יומם ולילה און געלערנט, איז געווען אַן אָנהענגער פון ר׳ זלמן בראָדער ז״ל און האָט זיך פיל אָפּגעגעבן צו חקירות אין ביטול היש — ד. ה. אַז קיין שום זאָך האָט ניט קיין ממשות, עס איז גאָרניט שבגאָרניט...

איינמאָל, איז אין שטעטל פאָרגעקומען אַ פּאָגראָם, וואָס די פּאָליציי האָט אים, אגב, אַליין אָרגאַניזירט, איז דערקלערט געוואָרן אויסנאַמס־צושטאַנד און די באַפעלקערונג האָט ניט געטאָרט צירקולירן אין שטאָט נאָך אַכט אַ זייגער אינאָוונט.

זיצנדיק אין שול על התורה ועל העבודה ביז שפּעט אין דער נאַכט, האָט שמעון דער שוחט אינגאַנצן ניט געוואוסט פון אָט דער גזירה: תמימותדיק ווי אַ קינד איז ער זיך אַרויסגעגאַנגען נאָך האַלבער נאַכט, אָנגעטאָן אין זיין סאַמעטענער יאַרמולקע, וואָס מען האָט באַדאַרפט גלויבן אויפן וואָרט, אַז זי איז אַמאָל געווען פון אַ סאַמעטענעם שטאָף, אַזוי אויסגעריבן און אָפּגעבליאַקעוועט איז זי געווען; דעם פּאַלטן זיינעם האָט ער אָנגעהאָנגען אויף די אַקסלען; גייט ער זיך אַזוי בנעימותדיק מיט די הענט פאַרלייגט פון הינטן און טראַכט זיך זיינע מחשבות העליונות, וועגן ביטול, וועגן ניט־ממשותדיקייט און נאָך אַעזלכע זאַכן...

פלוצים, הערט ער דעם גאָראָדאָוואיס (פּאָליציאַנטס) קול, וואָס שרייט צו אים: „קטאָ טאַס אידיאָט?״... (ווער גייט דאָרט?) — ענטפערט שמעון דער שוחט: „ביטול אידיאָט!״... (ביטול גייט). אָבער גלייך איז ער זיך מיישב, אַז אויב ער זאָגט: „ביטול אידיאָט״ — איז דאָך אַ סימן, אַז דער ביטול גייט — האָט ער דאָך, הייסט עס אַ ממשות — און ער, שמעון דער שוחט, וויל דאָך גאָר שטענדיק באַווייזן, אַז ביטול איז גאָרניט שבגאָרניט און האָט קיין שום ממשות ניט... כאָפּט ער זיך באַלד צוריק, און זאָגט צום גאָראָדאָוואי: „אי ביטול ניע אידיאָט״... (און ביטול גייט אויך ניט).

וועט דער פּאָליציאַנט האָט אויף אים אַ קוק געטאָן, האָט ער באַלד געזען, אַז ער האָט ניט פאָר זיך קיין פּאָגראָמשטשיק. מאַכט ער צו אים:

„אידי, סומאַסשעדשי, דאַמאַי !.. („גיי, משוגענער, אַהיים !"...).

ווי שיין זענען געווען די חסידישע יידן, וואָס האָבן זיך אויסגעלעבט אויפ־
שליסלעך, אין דער אַבסטראַקטער וועלט וועלכע זיי האָבן זיך אַליין געשאַפן !

קאַפּיטל י"ט.

זער קאָנטאַקט ווערט ענגער. — די רוסישע אינטעליגענץ דערנענטערט זיך צו די יידישע מאַסן. — די ערשטע אינטערוועניע ווען אַ גימנאַזיע אין גאָראָדניע. — ווי אַזוי אַ גאָראָדניער גביר איז זיך משתדל. — מיין ערשטע באַקאַנטשאַפט מיט פּיסאַרעווסקין. — מיין פּראַיעקט ווערט פאַרווירקלעכט. — רוסישע קוריאָזן אין דער יידישער טראַגעדיע. — איך געהער צום קאָמיטעט פון די קאָדעטן. — איך נעם אַנטייל אין די וואַל־צוגרייטונגען צו דער צווייטער דומע. — ווי אַזוי פּאָליציי ווערט פון מיר פטור. — מען אַרעסטירט מיך. — סוויעטשינס אינטערוועניע. — דער איספּראַווניק — דער „בעל־טובה"... — מען שיקט מיך אַף קיין וואַראָנעזש. — די יידישע קהילה אין וואַראָנעזש. — ר' שמעון שוחטס משל ווען דעם בעל־התניא.

אַרבעטנדיק אַזוי במשך פון צוויי יאָר, סיי אין גאָראָדניע און סיי אין די שטעט־לעך, וואָס האָבן זיך געפונען אין דעם זעלבן אויעזד, און רעדנדיק תמיד ווען די יידישע פראָבלעמען אין ענין פון חינוך און ווען דער לאַגע פון די יידן אין אַלגע־מיין, ווי אויך אַ דאַנק די דרשות, וואָס זענען געווען באַגלייט מיט אַן ענערגישער און פרוכטבאַרער אַקטיוויטעט, האָב איך זיך מער דערנענטערט צו די יידישע מאַסן, און צווישן אונז האָט זיך איינגעשטעלט אַ קאָנטאַקט אַ גייסטיקער און אַן אינטימער, וואָס האָט מיר געגעבן די מעגלעכקייטן צו רעאַליזירן אָט די פרוכטבאַרע אַרבעט, ווילכע איך האָב דערמאָנט אין מיינע פריערדיקע קאַפּיטלען.

מיר איז אויך געלונגען אַרויסצופירן זיי פון דער יידישער אָפּצוימונג און מאַ־ראַלישן געטאָ און באַקאַנט מאַכן זיי מיט דער פרייער וועלט. אַ סך האָט מיר דערין געהאָלפן דער פאַקט, וואָס אין גאָראָדניע, און בכלל אין גאַנץ טשערניגאָוער גו־בערניע, איז די בעסערע אינטעליגענץ, ווי אויך דער „דריטער כוח", געווען זייער רעוואָלוציאָנער און ליבעראַל געשטימט. זיי האָבן אומדערמידלעך געקעמפט אויף צו באַקומען אַ קאָנסטיטוציע און האָבן זיך אַנטקעגנגעשטעלט דער אַנטיסעמיטישער באַגרענעצונג פון די יידישע רעכט.

יידן האָבן געהאָט די געלעגנהייט זיך איבערצוצייגן, אַז אין רוסלאַנד זענען פאַראַן ניט בלויז קיין פאָגראָמשטשיקעס, נאָר עס ווירקט אויך אַ שיינע אינטע־ליגענץ, ווילכע זענדיק ווי דער ייד איז געצוואונגען צו שטיין פאָרן פּריץ מיט אַ געבויגענעם רוקן, צוקוקנדיק זיך צו די באַמיאונגען, ווי אַזוי ער זוכט זיך צו באַפרייען פון אָט דער דערנידערנדיקער פאַרשקלאַפונג, באַוואונדערנדיק די אינטע־סיוע אַקטיוויטעט פון די יידישע דערציאונגס־אַנשטאַלטן, קאָאָפּעראַטיוון און געזעל־שאַפטלעכע אינסטיטוציעס, וואָס זענען באַזירט אויף די אויבנדערמאָנטע דעמא־קראַטישע יסודות — האָט זי אָפּן ארויסגעוויזן איר סימפּאַטיע לטובת די יידן, ווילכע זענען אַן אָביעקט פון די דאָזיקע פאַרפאָלגונגען. דער האַרמאָנישער קאָנ־טאַקט צווישן די צדדים איז געווען אַן אמתער סטימול פאַר דער אַנטוויקלונג פון זייער וויטערדיקער טעטיקייט, און דאָס האָט מיר פאַרשאַפט די מעגלעכקייט צו רעאַליזירן גרויסע דערגרייכונגען.

גאָראָדניע האָט ניט פאַרמאָגט קיין שום לער־אַנשטאַלט פאַר מיטעלער בילדונג. דער גאַנצער אויעזד האָט דעריבער באַדאַרפט פאָרן אין טשערניגאָוו, אָדער אין אַנדערע גרעסערע שטעט, אויב די איינוואוינער האָבן געוואָלט געבן זייערע קינדער מיטעלע בילדונג. מען פאַרשטייט דאָך ממילא, ווי שווער אַזאַ מצב איז געווען פאַר די יידן, סיי פון מאַטעריעלן שטאַנדפונקט, ניט האָבנדיק קיין מעגלעכקייטן צו שיקן זייערע קינדער אין טשערניגאָוו און סיי צוליב די „נומערוס־קלאַוזוס"־געזעצן, ווייל פאַר יידישע קינדער האָט תמיד אויסגעפעלט אָרט.

צונויפקומענדיק זיך מיט די אַלע זיעמסקע, ליבעראַלע און פאָליטישע קרייזן, האָב איך געפילט אין מיר גענוג אויטאָריטעט צו נעמען אויף זיך די איניציאַטיוו אויף צו עפענען אַ גימנאַזיע אין גאָראָדניע. די מוניציפאַליטעט אַליין איז באַ־שטאַנען פון זייער רעאַקציאָנערע און אָפּגעשטאַנענע עלעמענטן. אַז מען האָט מיט זיי אָנגעקניפּט אַ שמועס וועגן אַ גימנאַזיע, זענען אייניקע פון די אַלטע ראַטמענער אַרויס מיט אַזעלכע משונהדיקע אַרגומענטן, אַז „אויב עס וועט זיין אַ גימנאַזיע אין גאָראָדניע און עס וועלן דאָ אָנקומען אַ סך שילער מיט לערער, וועט ווערן אַ יקרות אויף עופות און אייער". דער בירגערמייסטער פיסאַרעווסקי איז געווען אַ גרויסער מיליאָנער, אַזוי ווי עס פלעגן אַמאָל אין רוסלאַנד עקזיסטירן די לעגענ־דאַרע פאַרמעגנס. האָב איך געזוכט, אין דער ערשטער ריי, זיך צו פאַרשטענדיקן מיט אים וועגן מיין פּלאַן..

רעדנדיק וועגן פּיסאַרעווסקין, איז כדאי צו דערמאָנען, ביי וועלכע אומשטענדן איך האָב געשלאָסן מיט אים באַקאַנטשאַפט:

קומענדיק אין גאָראָדניע, האָב איך אָפּגעשטאַט וויזיטן צו אַלע יקירי קרתא — די „סמעטענע" פון שטעטל, ווי אַ שטייגער: דער איספּראַווניק, דער וואָיענע אינ־טענדאַנט, דער קאָלאָנעל, די מיטגלידער פון דער זיעמסטווע א. א. וו. דער גבאי פון שטעטל, ר' מרדכי ז..., אַ געוועזענער שניידער און, צו יענער צייט, אַן אויפגע־קומענער גביר, אַ באַזיצער פון אַ מאַנופאַקטור־קראָם, האָט מיר פאָרגעשלאָגן: ער פירט מיך צו צו זיין הויז און ווי נאָר ער איז אַרויפגעגאַנגען עטלעכע טרעפּ. „ה' ראַבינער, איך וועל אייך פאָרשטעלן דעם „גאָראָדסקאָי גאָלאָוואַ" (דעם מער). האָט ער אויפן וועג פאַרלוירן זיין גאַנצן „אַפּלאָמב" און זאָגט צו מיר: „איך וועל ליבערשט איבעררעדן מיטן לאָקיי זיינעם, אַז ער זאָל אייך פאָרשטעלן".... אָט אַזוי האָט זיך געהאַלטן איינער פון די יידישע שתדלנים אין שטאָט, וועלכער פלעגט דערציילן הרים וגבעות וועגן זיינע באַציאונגען מיט די פריצים ושרים. אַזוי האָבן אויסגעזען, ליידער, די דעמאָלטיקע פאַרטיידיקער פון יידישן כבוד און יידישע רעכט...

דערויף האָב איך אָפּגעענטפערט מיין באַגלייטער ר' מרדכי ז..., אַז איך דאַנק אים פאַר זיינע באַמיאונגען אָבער מיט אַ „סטאָראָזש" (שומר) באַנוץ איך זיך ניט, אַלס פאַרמיטלער...

אויף צומאָרגנס, האָב איך אָנגעקלונגען טעלעפאָניש צום מער, בעטנדיק אַ ראַנ־דעוואו. ער האָט מיך זייער פריינטלעך אויפגענומען אויסדריקנדיק זיין צופרידנקייט צו זען אַ פאָרשטייער פון דער יידישער געמיינדע, מיט וועלכן ער קען זיך פאַר־שטענדיקן. ער האָט מיר דערביי צוגעזאָגט בייהילפיק צו זיין מיר אין מיינע אַר־בעטן, און ער האָט טאַקע זיין צוזאָג געהאַלטן.

אַנקניפּנדיק מיטן „גאַלאָווא" אַ נענטערן קאָנטאַקט, האָב איך אים געבעטן, אַז ער זאָל צונויפרופן ביי זיך אין דער וואוינונג אַ זיצונג מיט דעם פֿרעזידענט פון דער זיעמסטווע און אַנדערע פֿאָרשטייער פון שטאָט. דעמאָלט האָב איך פֿאָרגעלייגט, אַז מען זאָל שיקן אַ דעלעגאַציע אין קיעוו צום פֿאָרשטייער פון בילדונגס־מיניסטעריום, מיט דער בקשה, אַז מען זאָל אונז עפענען קודם־כל אַ פּראָ־גימנאַזיע, ד. ה. אַ מיטל־שולע פון פיר קלאַסן, מיט דער מעגלעכקייט יעדעס יאָר זי אויסצובריטערן מיט נאָך אַ קלאַס, ביז צו אַ פֿאָלנער גימנאַזיע.

דער דאָזיקער פֿאָרשלאָג האָט אָנגענטראָפן אויף זייער אַ פֿאָזיטיווע באַציאונג מצד אַלע אָנוועזנדיקע און דער „גאַלאָווא" האָט מיך געבעטן, אַז ווען עס וועט זיך צונויפקומען דער ראַט פון דער שטאָט־פֿאַרוואַלטונג אויף צו באַהאַנדלען די דאָזיקע פראָגע, זאָל איך, פֿערזענלעך, קומען פֿאַרטיידיקן דעם פּראָיעקט און אים אַרויסהעלפן אין דער אַרבעט. דאָס איז געווען ניט פון די גאָר לייכטע זאַכן אַדורכ־צופֿירן, נעמענדיק אין באַטראַכט די צוריקגעשטאַנענקייט פון די מיטגלידער, אָבער דאָך האָט דער ראַט דעם פּראָיעקט אָנגענומען און איך בין אויסגעקליבן געוואָרן אין דער דעלעגאַציע צו פֿאָרן צום „פאָפּעטשיטעל אָקרוגאַ פֿראָסווישטשעניא" (קרייז־פֿאָרשטייער פון בילדונגס־מיניסטעריום). צו מיין גרויסער פרייד, זענען אונ־זערע באַמיאונגען געקרוינט געוואָרן מיט דערפאָלג. פיסאַרעווסקי אַליין האָט דע־מאָלט געגעבן דערויף די ערשטע הונדערט טויזנט רובל; מען דאַרף ניט פֿאַרגעסן, אַז צו יענער צייט, איז דאָס געווען ממש אַ לעגענדאַרע סומע.

אָבער ניט בלויז מיט אַ געלט־הילף האָט זיך פיסאַרעווסקי באַגנוגנט; ער־האָט אויך געגעבן צושטייער זיינעם אַ גרויסן בנין אויף אייצוריכטן די גימנאַזיע און, אינעם זעלבן יאָר זענען געגרינדעט געוואָרן די ערשטע פיר קלאַסן.

דאָס איז געווען איינע פון די אַזוי אָפּטע רוסישע קוריאָזן, אין פֿאַרבינדונג מיט דער יידישער טראַגעדיע: יידן האָבן ניט געטאָרט געווויילט ווערן אין דער מוניצי־פּאַליטעט, יידן זענען געווען אונטערגעוואָרפן דעם „נומערוס קלאָזוס", אָבער אָט די אַלע גזירות האָבן ניט געשטערט אויסצווויילן אַ יידן, מצד דער זעלבער מוניצי־פּאַליטעט, אויף אַדורכצופירן דעם פּראָיעקט פון אויפשטעלן אַ גימנאַזיע.

ווי שטאַרק האָבן מיר זיך געקוויקט מיטן פאָקט, וואָס אין די פיר עקזיסטידי־דיקע קלאַסן, וועלכע האָבן אַריינגענומען אַ צאָל פון הונדערט און זעכציק קינדער, האָבן לכל־הפּחות זיך געקענט געפינגען כאָטש אַ זעכצן יידישע קינדער, וואָס זאָלן גענישן פון אַלגעמיינער בילדונג.

בעת די לערער, צוזאַמען מיטן דירעקטאָר, זענען אָנגעקומען אין שטאָט, האָבן זיי מיר — דעם איניציאַטאָר — אָפּגעשטאָט אַ וויזיט, כדי אויסצודריקן מיר אַ דאַנק פאַר דער וויכטיקער אַרבעט פון גרינדן אַ גימנאַזיע אין שטאָט. ממילא מובן, אַז דער דאָזיקער זשעסט האָט אַרויסגערופן אין שטאָט אַ גרויסן אָפּקלאַנג.

אַנטוויקלענדיק מיין אַרבעט צווישן די יידישע מאַסן, אויסברייטערנדיק מיין טעטיקייט אין די יידישע קהילות, בין איך אַריין אין קאָמיטעט פון די קאַדעטן א. נ. „קאָנסטיטוציאָנאַיאַ דעמאָקראַטישעסקאַיאַ פּאַרטיאַ מיליווקאָווא", וועלכע האָבן זיך, צו יענער צייט — אין 1906־טן יאָר — אויסגעצייכנט אַלס פלאַמיקע רעוואָלוציאָנערן און אַלס געווען אַרגאַניזאַטאָרן פון דער רעוואָלוציע אין 1905.

גאַנץ אָפט האָבן זיך די קאָמיטעטן, די עקזעקוטיוו־מיטגלידער, צונויפגעזאַמלט ביי מיר אין שטוב. מיר זענען זייער באַפריינדעט געוואָרן מיט דער גאַנצער שטאָטישער אינטעליגענץ. די יידן זענען געווען שטאַרק צופרידן דערמיט וואָס „די פריצים גייען צו זייער ראַבינער" און אָט די פאַרבינדונג האָט צוגעגעבן ניט קיין קליינעם פרעסטיזש דער יידישער געמיינדע.

די דאָזיקע באַציאונגען האָבן מיר דערמעגלעכט דערפאָלגרייך אָנטייל צו נעמען אין די פאָרבאַרייטונגען צו די וואַלן צו דער צווייטער דומע, כדי דורכצופירן דאָרטן קאַדעטן און ליבעראַלע עלעמענטן.

כאַראַקטעריסטיש איז דער פאַקט, אַז איך אַליין בין געווען איינער פון די קאַנדידאַטן, פירנדיק גלייכצייטיק די אָנטשפרעכנדיקע פראָפאַגאַנדע; ביי מיר האָבן זיך אויך געפונען די וואַל־ביולעטינען, וועלכע מיר האָבן אַליין אויסגעשריבן. צו דער זעלבער צייט אָבער, האָט די פאָליציי באַשלאָסן, אַז מען דאַרף פון מיר פטור ווערן, לכל־הפחות, ביז צו די וואַלן, און דער פאַסיקסטער מיטל דערצו איז געווען מיך צו אַרעסטירן.

דער פאָליציי־קאָמיסאַר, אין דער באַגלייטונג פון די פאָליציאַנטן, האָט געמאַכט ביי מיר אַ רעוויזיע, כדי אויסצוגעפינען די ביולעטינען, זענדיק דורכן פענצטער „די געסט", וועלכע גייען צו מיר, האָט מיין פרוי — איידער זי האָט געעפנט די טיר — אַ כאַפּ געטאָן דאָס פעקל ביולעטינען און האָט עס פאַרשטעקט אין בוזעם. אָבער דאָך האָבן זיי אָנטדעקט עטלעכע וואָל־צעטלען און אָנדערע פראָפאַגאַנדע־בלעטלעך און דאָס איז געווען אַ גענוגנדיקער גרונט מיך צו אַרעסטירן און צו עפענען קעגן מיר אַן אויספאָרשונג. דאָס אַלץ האָט גורם געווען, אַז איך זאָל פאַרלירן מיין קאַנדידאַטן־רעכט.

בעת מען האָט מיך איינגעזעצט אין תפיסה, איז מיין פרוי גלייך אַוועק צום איספראַווניק (אגב, דער זעלבער, וועגן וועלכן איך האָב דערמאָנט אין מיין ערשטן קאַפּיטל, אַז ער האָט ניט ליב קיין יידן־סאָציאַליסטן, ווייל זיי געבן ניט קיין כאַבאַר) און האָט אים געפרעגט: אויב עס זענען פאַראַנען וואָלן, טאָ פאַרוואָס איז פאַרבאָטן צו שרייבן ביולעטינען און וואָל־צעטלען? אויב ווייטער מען האָט ניט קיין רעכט אויף קיין פראָפאַגאַנדע־מאַטעריאַל, טאָ וואָס פאַר אַ פנים האָבן דען די גאַנצע וואָלן?..."

דערויף האָט ער אָפגעענטפערט: „עליזאַוועטאַ נאַומאָוונאַ, ווי אַזוי איך זאָל ניט רעספעקטירן אייער מאַן — און איך ווייס אַז ער איז אַ גרויסער אידעאַליסט — וואָלט איך אים, ווי אַ גוטער פריינט, פראָסט־פשוט פאַר אַזאַ זאַך געשמיסן... ווי אַזוי לאָזט זיך עס אַ פאָטער פון קליינע קינדער אַריין אין אַזעלכע אַוואַנטורעס?!... איר ווייסט, פאַר אַזעלכע זאַכן שיקט מען אָפּ אין סיביר"...

באַלד איז אויך אָנגעקומען סוויעטשין, כדי פאַר מיר צו אינטערוועניר̈ן. ער איז געווען פרעזידענט פון דער גובערנסקער זיעמסטווע און באַקאַנטער קאַדעט, וועמענס מוטער איז געווען פריילין ביי דער צאַרין. אַליין איז ער געווען דער נאַטשאַלניק פון דער אימפּעראַטאָרסקער גווּאַרדיע און אַ פערזענלעכער פריינט פון צאַר. שפּעטער איז ער אַרויס „לתרבות רעה" און איז געוואָרן אַ קעגנער פון „סאָמאָדערזשאַוויע". יידן האָבן געמיינט, אַז סוויעטשין מיט זיינע מעכטיקע פאַרבינדונגען וועט, אָן ספק, אויפטאָן גרויסע זאַכן; ער וועט טעלעגראַפירן קיין פעטערבורג,

זיך איינשטעלן וואו מען דאַרף... אַרויסגעוויזן האָט זיך אָבער, אַז געהאַנדלט האָט ער גאָר אין גייסט פון די דעמאָלטיקע אידעאַליסטן. אויף דער פראַגע: „וואָס האָט איר געטאָן ביים איספּראַווניק"? — האָט ער, ווי עס פאַסט פאַר אַ קאַדעט און רעוואָלוציאָנער — ווירדיק אָפּגעענטפערט: „איך בין געקומען אויסדריקן אים מיין פּראָטעסט"...

אינאַוונט האָט מען מיך געבראַכט צום איספּראַווניק און ער האָט געהאַלטן פאַר מיר די פאָלגנדיקע לעקציע:

„וועז איך זאָל זיין דער באמת־אַרנטלעכער מאַן, וואָלט איך דיך באַדאַרפט אַוועקשיקן קיין סיביר, אָבער אַזוי ווי דו קענסט מיך פאַר אַ כאַבאַרניק און איך קען דיך פאַר אַן אַרנטלעכן מענטשן, וואָס דו גיסט ניט קיין כאַבאַר אויף דיין לעבן — שיק איך דיך איצטער אַוועק קיין וואַראָנעזש. דאָרטן וועסטו זיין ביז צום סוף פון די „וויבאָרגס" (וואַלן). אויב דו גיסט מיר דיין ערן־וואָרט, אַז דו פאָרסט פריי־וויליק, וועל איך דיך ניט שיקן מיטן עטאַפּ, נאָר עס וועלן דיך באַגלייטן צוויי פּאָליציאַנטן, וואָס וועלן דיר נעמען דעם בילעט און דיך אַרייזעצן אין צוג אַריין. איך מוז דיר נאָך דערמאָנען, אַז דו זאָלסט זיך ניט דערוועגן צוריקצוקומען פאַר די וויבאָרגס; טאָמער פאַלט דיר איין צו טאָן אַזאַ זאַך, וועז מען דיך נאָר דעם זעלבן טאָג איינזעצן און אַוועקשיקן „עטאַפּנים פּאָדיאַדקאָם". און איצטער פאַרשטייסט אַז דאָס אַלץ איז פאַר דיין טובה וועגן"..

פון אָט די פּשוטע דיבורים האָב איך אַרויסגעדרונגען, אַז ער איז אַ גרויסער „בעל טובה", שוין בלויז דערפאַר, וואָס ער וועיסט פון פּאַראויס, אַז „בעל כרחך אתה מסכים" (קענסט מיין ווילן, וועל איך מוזן מסכים זיין...), אָבער ער איז געגאַנגען נאָך וועייטער: אַזוי ווי קיין גרויסע אמונה אין מיין דיסציפּלינאַרער געהאָרכזאַמקייט האָט ער, ווי עס וועיזט אויס, ניט געהאַט — האָבן צום וואָקזאַל מיך אָפּגעפירט ניט בלויז צוויי פּאָליציאַנטן, נאָר אויך זיין אַדיוטאַנט, דער געהילפס־איספּראַווניק. דערצו נאָך האָט אויפן וואָקזאַל קיינער ניט געטאָרט זיין אַנווועזנדיק, אַחוץ מיין פרוי.

די געשיכטע מיט מיין אַרעסט האָט געמאַכט אַ שווערן רושם אין שטאָט. עס איז יעדן באַפאַלן אַ פּחד און אַלטע חסידים האָבן געזאָגט: „צו וואָס דאַרף מען דען האָבן וואַלן, מיט אָט די אַלע שוואַרצע יאָר?..."

בעת איך בין געווען אויפן וועג פון גאָראָדניע קיין וואַראָנעזש, האָט מיין פרוי דערווייל טעלעגראַפירט צו דר. ברוק, פון זיין זייט, טעלעגראַפירט צו עטלעכע געזעלשאַפטלעכע טוער, זיינע באַקאַנטע אין וואַראָנעזש, אַז זיי זאָלן מיך שיין אויפנעמען ביי מיין אָנקומען, און טאָמער וועט מיט מיר עפּעס וואָס געשען, זאָלן זיי זיך מיט מיר פאַר־נעמען.

ביי מיין אָנקומען אין וואַראָנעזש, האָבן מיך שוין דאָרט אָפּגעווארט אַזעלכע חשובע פערזענלעכקייטן, ווי אינזש. טריינין, אַ קוזין פון דר. ברוק — דעמאָלטיקער דירעקטאָר פון טראַמווייוועזן, ווי אויך דער גרויסער געזעלשאַפטלעכער טוער און באַנקיר — סילווין. זיי האָבן מיך זייער ווארעם אויפגענומען און גלייך האָבן זיי מיר פאָרגעליגט, אַז איך זאָל ווערן ביי זיי ראַבינער.

ניט אָנפרעגנדיק פריער מיין מיינונג, האָבן זיי באַלד צונויפגערופן אַ גרויסע

אסיפה אין שול. וואָראַנעזש איז געווען פון די גרויסע צענטערס אין רוסלאַנד, אין די דאָרטיקע קהילה איז באַשטאַנען פון מענטשן מיט אַ ברייטער אוניווערסאַלער קולטור און הויכער בילדונג. מערסטנטיילס מענטשן פון ליבעראַלע פראָפעסיעס און האַנטווערקער, וועלכע האָבן געהאַט דאָס רעכט צו וואוינען מחוץ דעם תחום־המושב. אַ באַזונדערן זייער אָנגעזעענעם קלאַס האָבן דאָרט געבילדעט די קאַנטאָניסטן — געווען ניקאָלאַיעווער סאָלדאַטן — וועלכע זענען געווען צאָלרייך אין שטאָט און האָבן גענאָסן פון ספעציעלע פריווילעגיעס. האָבנדיק אָפּגעדינט צענדליקער יאָרן אין דער רוסישער אַרמיי, וואו מ׳האָט זיי קליינערהייט אַרײַנגענעבן, נאָכדעם ווי מען האָט זיי קינדווייז אַוועקגענומען ביי זייערע עלטערן — האָבן זיי געהאַט אַלערליי פרייהייטן אויף דער רוסישער טעריטאָריע, און אין דער ערשטער ריי — וואוינערעכט.

די דאָזיקע קאַנטאָניסטן קענען באַטראַכט ווערן ווי אמתע קרבנות־מאַרטירער. הגם זיי האָבן געהערט צו דער יידישער באַפעלקערונג, זענען זיי געווען לגמרי אומ־וויסנדיק אין יידישע ענינים, און דאָס איז ניט קיין וואונדער, נעמענדיק אין באַ־טראַכט, אַז שוין פון די פריעסטע קינדער־יאָרן זענען זיי געווארן אָפּגעריסן פון זייער שטאָם און יחוס. זייער איצטיקער „יחוס״ האָט זיך געשאַצט לויט דער פונקציע, וועלכע זיי פלעגט אויסקומען אויסצופירן אין דער אַרמיי, ווי צ. ב. — איז איינעם געבליבן לעולם־ועד דער צונאָמען „יעפרייטער״, אַ צווייטער האָט געהייסן דאָס גאַנצע לעבן „דער באַראַבאַנשטשיק״ א. א. וו.

צו אָט דער ספעציעלער קאַטעגאָריע יידן, וועט מיר נאָך אויסקומען צוריקצו־קערן זיך אין די קומענדיקע קאַפּיטלען.

באַגריסנדיק מיך, האָט סילווין מיך געבעטן צו אַנטוויקלען די אידעע, ווי אַזוי איך שטעל מיר פאָר די מיסיע פון אַ ראַבינער.

רעדנדיק וועגן דער הויכער מיסיע פון קאַזיאָנעם ראַבינער בפרט און דעם קאַזיאָנעם ראַבינאַט בכלל, האָב איך זיי אגב־אורחא, אויסגעדריקט מיין וואַרעמסטע אַנערקענונג פאַר דער בריידערלעכער באַציאונג, וועלכע זיי האָבן מיר אַרויסגעוויזן. גלייכצייטיק האָב איך אָבער אָנגעמערקט, אַז איך קלייב זיך לחלוטין ניט אַרויסצו־פאָרן פון גאַראָדניע און אַז צוליב דעם, קומט מיין קאַנדידאַטור איבערהויפט ניט אין באַטראַכט.

איך מוז דאָ דערמאָנען, אַז צווישן די באַגלייטער אויפן וואָקזאַל האָט זיך אויך געפונען ר׳ שמעון דער שוחט. ער האָט אויסגעזען צו זיין זייער נידערגעשלאָגן מיט מיין שטראָף און, ווי דער שטייגער איז, האָט ער ניט אַדורכגעלאָזט די געלעגן־הייט אַריינצוכאַפּן אַ ווערטל פון הייליקן רבין, ר׳ שניאור זלמן מלאַדי:

„אַז דער הייליקער ר׳ שניאור זלמן מלאַדי, דער בעל־התניא, איז אַמאָל גע־זעסן אין תפיסה, ווייס דאָך די וועלט, מיט וואָס פאַר אַ חריפות און שטאַרקייט ער האָט אָפּגעענטפערט אויף די פראַגן פון צאַר פאָוועל דעם ערשטן, אַזוי אַז אַלע הויף־לייט און מיניסטאָרן זענען ממש נתפעל געווארן פון זיין אומץ־רוח.

ווי דערשטוינט זענען אָבער די חסידים געווארן, ווען זיי האָבן דערזען, אַז אין תפיסה האָט דער בעל־התניא אָנגעהויבן צו ווייטנען. פרעגן זיי אים:

„רבי, איר האָט דאָך מיט אַזאַ שטאַרקייט און גבורה אָפּגעענטפערט דעם רשע פאָוועלן, טאָ ווי קומט איר ווייטנען גאָר?...״

האָט דער אַלטער רבי דערויף געענטפערט:

„עס שטייט געשריבן: „אתך אנכי בצרה" — דער אויבערשטער איז אומעטום מיט אַ יידן אין אַן עת־צרה. טאָ ווי אַזוי זאָל איך ניט ווײַנען, אַז די שכינה איז איצט אַזוי אין גלות, אַז זי זיצט מיט מיר אין תפיסה! מילא, פאַר מיר מאַכט ניט אויס, אָבער עס ווייטיקט מיר די נשמה, אַז די הייליקע שכינה זאָל מען אַזוי דערניי־דעריקן און מען זאָל אַזוי פאַרשוועכן איר כבוד..."

און ר' שמעון דער שוחט האָט פאַרענדיקט זיין שיינעם משל מיט דער טראַדי־ציאָנעלער ברכה:

„רבי יצחק, זאָל אייך גאָט העלפן!..."

קאַפּיטל כ׳.

מיין שטראַף וועלט די סענסאַציע פון שטאָט. — גאָראָדניע קערט וועלטן פאַר מיין באַפרייאונג. — דער פאַראייניקטער יידיש־גויאישער פראָנט. — גאָרקין — דער מיפ פון אַ רוסישן אינטעליגענט. — איך קער זיך אום אַהיים. — מיין וויכוח מיטן גובערנאַטאָר. — איך נעם זיך צו דער אַלטער אַקטיוויטעט. — דער בטחון ביי יידן וועלט שטאַרקער.

בעת איך בין אַזוי געצוואונגענערהייט אַוועקגעפאָרן פון גאָראָדניע, איז ניט נאָר בלויז די יידישע באַפעלקערונג געווען אויפגעברויזט, נאָר אויך די גאַנצע היפּאַרכיע (קירכלעכע געמיינדע) פון מיין אויעוד איז געווען אַן אויפגעקאָכטע. די אַלטע חסידים האָבן געזאָגט: „זיינע הייליקע עלטערן האָבן געהאַט מסירות־נפש פאַר יידישקייט און פאַר אַנדערע זאַכן, אָבער וואָס פאַר אַ פּנים האָט דען זיך מוסר נפש צו זיין פאַר וואַלן? !...“ די יונגע ווידער, האָבן זיך געגרויסט מיט זייער ראַ־בינער, שטאָלצירט מיט זיין קעמפערישן גייסט פאַר פרייהייט און האָבן געשריגן צו די אַלטע לייט: „איר זענט אַלטע רעאַקציאָנערן, וואָס פאַרשטייט ניט, אַז דער ראָבינער אונזערער האָט זיך מקריב געווען פאַר גאַנץ קהל !...“

אחינו בני ישראל האָבן פון תמיד אַן ליב צו האָבן צווישן זיך אַ מאַרטירער, אַ נאַציאָנאַלן העלד און הגם דאָסמאָל האָט זיך עס ניט געהאַנדלט וועגן גאָר אַ הייליקער זאַך און וואַלן האָבן זיך קנאַפּ וואָס געקלעפט צו מאַרטירערשאַפט — זענען זיי פּאַרט געווען צופרידן אַרומצורינגלען אים מיט אַ לעגענדע פון מסירות־נפש. שוין אַ שטיק צוליב דעם, וואָס די גויים, די ליבעראַלע קרייזן, די קאַדעטן און דער גאַנצער „דריטער כוח פון דער באַפעלקערונג, ווי: זיעמסטוועס, לערערס, לערערינס, אינטעלעקטועלע, וועלכע זענען אַלע געווען רעוואָלוציאָנער געשטימט — האָבן אַרויסגעוויזן גרויס געטריישאַפט און האָבן געקערט וועלטן, געליאַרעמט, געפּילדערט און געטומלט, כדי מיך אַרויסצושלעפּן פון מיין געפאַנגענשאַפט.

אין דער גאַנצער טשערניגאָווער גובערניע איז די זיעמסטווע מיט די מוניצי־פּאַליטעטן באַקאַנט געווען מיט זייער ליבעראַלן גייסט און זיי זענען דאָס געשטאַנען אין דער שפּיץ פון דער דעמאָלטיקער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג. עס וועט מיר נאָך אויסקומען — אין איינעם פון מיינע קומענדיקע קאַפּיטלען — צו רעדן וועגן דער גרויסער ראָל, וועלכע עס איז אויסגעקומען צו שפּילן דער טשערניגאָווער זיעמסטווע.

גאָר באַזונדער האָט זיך איינגעקריצט אין מיין זכרון איינער פון די מיטגלידער פון דער זיעמסטווע — גאָרקין, וועלכער איז געווען דער שעף פון דער סטאַטיסטיק־סעקציע ביי דער זיעמסטווע. דאָס איז געווען אַ טיפּישער רוסישער אינטעליגענט, איינער פון די, וועלכן מען האָט, פונדערווייטנס, געקענט אונטערשיידן. אַ דאַנק דער בכבודיקער ליסינע אויפן קאָפּ, אַרומגערינגלט פון הינטן מיט לאַנגע האָר און אַ דאַנק זיין סורדוט, וואָס האָט געגלאַנצט פון אַלטקייט און, אונטער די אַרבל, געווען אויסגעריבן אַזש אויף גרין. תמיד איז ער אַרומגעגאַנגען אַ פאַרטרוימטער און אין אַלעמען האָט ער באַשולדיקט די „סאָמאָדערזשאַוויע“. ער האָט זיך געקלאָגט, אַז ער

קען ניט שרייבן קיין געוויע סטאַטיסטיקעס, וויפיל עס זענען פאַראַן בהמות ביי די פויערים, עס איז אים ניט מעגלעך צונויפצורעכענען די געוויע ציפערן, אַלץ איבער דעם רעזשים פון „סאַמאָדערזשאַוויע". (וואָס פאַר אַ שייכות עס איז פאַראַן צווישן דער צאָל בהמות מיט דעם הערשנדיקן רעזשים, דאָס איז געווען זיינער אַ פערזענלעכער סוד...).

די לערער און די לערערינס, די גרויסע אידעאַליסטן, וואָס זענען תמיד געשטאַנען אויף דער קאַנדידאַטן־ליסטע פאַרשיקט צו ווערן, אָדער איינגעזעצט צו ווערן אין תפיסה — האָבן שטענדיק געקרעכצט, אַז ס'איז זיי ענג די לופט ביי אַזאַ סאָרט רעזשים. די געשעעניש מיט מיין פאַרשיקונג האָט דעריבער אין דער קליינער פראָווינץ־שטאָט אַרויסגערופן נאָך אַ גרעסערע אויפטרייסלונג, ווי אין דער גרויסער שטאָט. מען האָט ניט געהערט רעדן פון עפעס אַנדערש, ווי נאָר וועגן דער אומ־דערהערטער עוולה מצד דעם אייספראָווניק, וועלכער האָט זיך אַזוי גראָב אַריינגע־מישט אין די „ווייבאַרעס", אַרעסטירנדיק אן אומשולדיקן מענטשן, אַ געזעלשאַפט־לעכן טוער, וועלכער האָט געאַרבעט לטובת דער וואַל־קאַמפּאַניע, האָבנדיק אַלס ציל בלויז דעם קאַמף פאַר פרייהייט, אָדער זייענדיק, ווי זיי האָבן מיך אָנגערופן: „בארע"ן זאָ סוואָבאָדו" (אַ פרייהייטס־קעמפער).

ביי אונז, יידן, האָט דעם אייספראָווניקס האַנדלונג ניט אויסגעזען ווי די העכ־סטע שטופע פון רשעות. מחמת מיר זענען געווואוינט געווען צו פיל גרעסערע עוולות, וועלכע זענען לגבי אונז באַגאַנגען געוואָרן, ווי: פאַראַמעלעך, גירושים און סתם אַזוי זיך שיקאַנעס. איז עס די יידן אויסגעקומען טאַקע אַביסל קשה, וואָס צוליב אַן אַרעסט, וועלכער אַרויסגערופן אַזאַ טומל, סיי ביי די גויים און סיי ביי די יידן. פסיכאָלאָגיש, האָט אַ ייד פון אַ גאַנץ יאָר, וואָס האָט זיך אין זיין לעבן געהאַט אַנגעזען בלויז פאַראַמען און גרויליטאַטן, אויסגעפירט דורך גויאישע הענט — ניט געקענט טופס זיין, אַז אַ פשוטער אַרעסט זאָל געשטעלט ווערן העכער פון אָט די אַלע מעשים תעתועים מצד די גויאישע רשעים. אָבער דאָך האָט זיי די געמיינזאַמע פראָטעסט־אַקציע פאַרשאַפט אַ גרויסן נחת־רוח און זיי זענען שטאַרק צופרידן געווען פון דער אחדותדיקער סאָלידאַריטעט צווישן יידן און גויים, כדי אַרויס־צושלעפן זייער ראַבינער פון תפיסה.

די גויים האָבן געהאַלטן אין איין פאַרזיכערן, אַז אויף דעם אייספראָווניק, דעם רשע־מרושע, איז אַלץ צו גלויבן. די טרויעריקע פראַקטיק פון דעם, אויף וואָס ער איז פעאיק, האָבן יידן נעבעך געהאַט פון זייער ביטערער דערפאַרונג. האָט מען אָנגעהויבן צו אינטערוועניրן ביים גובערנאַטאָר, פון אַלע זייטן: די זיעמסטוווע, סוויעטשין א. א. וו. און אַלע אינטערוועונצן האָבן געצילט צו דעם, אַז דער אינצי־דענט מיטן ראַבינער זאָל ליקווידירט ווערן אויפן פרידלעכן אופן.

צווישן די יידן אין גאַנצן אויעזד, האָבן זיך געפונען אַ סך אַזעלכע, וואָס זענען געשטאַנען אין פריינטלעכע באַציאונגען מיט זייערע פריצים און שרים, אַ דאַנק זייערע געשעפטלעכע פאַרבינדונגען, ווי: אַרענדעס, קניות א. א. וו. אויך זיי זענען ניט אָפּגעשטאַנען פון דער אַלגעמיינער אַקציע, אינטערווענירנדיק פון זייער זייט ביי זייערע פריצים, לטובת דער באַפריאונג פון זייער ראַבינער.

עס איז געווען באמת צו באַוואונדערן, ווי שנעל און סאָלידאַריש דער דאָזיקער

אײנהײטלעכער פּראָנט האָט זיך געשאַפֿן צווישן דער יידישער און ניט־יידישער באַפֿעלקערונג. אויך שמעון דער שוחט פון זײַן זײַט, האָט געאַרבעט; ער האָט געטענהט: „איר טוט זיך אײַערס און איך וועל זיך טאָן מײַנס... איך האָב שוין געשריבן צו מײַן רבין און מײַן חברה האָט שוין געזאָגט די נויטיקע קאָפּיטלעך תהילים; איך האָב בטחון, אַז מיט גאָטס הילף, וועלן מיר אים, ווי עס איז, אַרויס־שלעפּן...“

צווישן אָט דעם גאַנצן טומלדיקן, אַלאַרמירנדיקן און אינטערוועניրנדיקן עולם, דאַרף באַזונדערס אונטערגעשטראָכן ווערן די אויסגעצייכנטע האַלטונג פון מײַן פּרוי, וועלכע האָט געקענט דינען פֿאַר אַ ביישפּיל פון רואיקייט און געלאָסנקייט. זי האָט זיך געהאַלטן מוסטערהאַפֿט במשך פון דער גאַנצער צייט פון מײַן אַרעסט און פֿאַרשיקונג, אינטערוועניրנדיק, פון צייט צו צייט, וואו מען דאַרף: ביינ גובער־נאַטאָר אַליין, ביים איספּראָווניק. אומעטום האָט זי מיט דער לאָגישסטער אַרגומענ־טאַציע געענטפֿערט אויף די באַשולדיקונגען, וועלכע מען האָט געפֿרואווט קעגן מיר אויסצוזעצן און אירע שכלדיקע באַגרינדונגען האָבן געלאָזט מיינע באַשולדיקער אין דער העכסטער פֿאַרלעגנהייט. בכלל האָט איר ווירדע און די אימפּאָנירנדיקע האַלטונג אירע פון אַן אמתער יידישער פרוי און מוטער, שטאַרק משפּיע געווען צום גינסטיקן אויסגאַנג פון מײַן באַפֿרייאונג.

בעת עס איז מיר אָנגעקומען די מודעה, אַז מײַן פֿאַרשיקונג האָט זיך געענ־דיקט און איך קען זיך שוין צוריקקערן אַהיים, איז עס מיר דערלויבט געוואָרן בתנאי, אַז איך זאָל אַהיימקומען ניט שרייבנדיק וועגן טאָג פון מײַן צוריקקער. עס איז פֿאַרשטענדלעך, אַז מיין באַפֿרייאונג האָט געזאָלט אויסגענוצט ווערן מצד די ליבעראָלע און רעוואָלוציאָנערע עלעמענטן, אָלס אַ סאָרט דעמאָנסטראַציע. דאָס שטעטל האָט זיך געגרייט מיך פּייערלעך מקבל־פּנים צו זיין און די פֿאָליצייַ האָט זיך וועגן דעם משער געווען. דערמיט דערקלערט זיך דער באַדינג מצד דער פֿאָליצייַ, אַז מיין צוריקקומען זאָל אַדורכגיין אומבאַמערקט... באין ברירה, האָב איך דערצו אויך געמוזט מסכים זיין... אלא ניט... דאַרף מען פֿאַרשטיין, אַז די פֿאָלגן האָבן געקענט זיין גאָר אַנדערע...

ווען איך בין אָנגעקומען אין גאָראָדניע, האָבן מיך — אַ חוץ מיין פּרוי — באַגעגנט נאָך צוויי מענטשן: שמעון דער שוחט און גאָרקין.

דער ערשטער האָט ממש געשיינט פֿאַר פּרייד און געזאָגט: „מיר זענען זייער צופֿרידן, וואָס דו ביזט באַפֿרייט געוואָרן, אָבער קיין י״ט כסלו וועלן מיר דיר ניט מאָכן. דאָך ווינטש איך דיר פון גאַנצן האַרצן, אַז זאָלסט דערגרייכן צו אַזאַ מדרגה, אַז זאָלסט האָבן מסירות־נפש פֿאַר יידן. דער אויבערשטער זאָל דיר געבן דעם כוח און דעם ווילן, זיך מקריב צו זיין פֿאַר יידישקייט און פֿאַר גאָט!...“

וואָס אָנבאַלאַנגט דעם רעוואָלוציאָנער און פּרייַדענקער, גאָרקין — האָט ער מיך באַגעגנט מיט אַ ברייטן שלום־עליכם און האָט מיר געזאָגט: „איך האָף, אַז מיט אַזעלכע כוחות ווי דו, וועלן מיר נאָך דערלעבן פּטור צו ווערן פון „סאַמאָדער־זשאַווע....“

אין עטלעכע טעג אַרום, האָט מיר דער איספּראַוניק מודיע געווען, אַז מען רופט מיך אַרויס צום גובערנאַטאָר. אין טשערניגאָוו איז דעמאָלט געווען גובער־

נאַטאָר ראַדיאָנאָוו. ער איז געווען אַ קאָזאַק און פון די אַלטע פאַרביסענע רעאַקציאָנערע פונקציאָנאַרן, וועלכע בינדן צונויף דאָס אויספירן פון זייערע פונקציעס מיט די רעגלעמענטאַרע כללים פון אַנטיסעמיטיזם. ער האָט אָבער געהערט צום אַלטן מין אַנטיסעמיט, וואָס איז נאָך ניט דערגאַנגען, פונדעסטוועגן, צו דער נידערטרעכטיקייט פון אַ סטאָליפין...

גלייך ביי מיין אַריינקומען צו אים, האָט ער מיך באַגעגנט מיט אַן אָנגעברוגזטער מינע און האָט מיר געזאָגט בזה הלשון:

„איר זענט אַ ראַבינער, אַ רעגירונגס־פונקציאָנאַר, דאַרפט איר ניט אַרבעטן קעגן דער מלוכה, אויספירנדיק אייער אַרבעט בלויז צו דינען די אינטערעסן פון די רעוואָלוציאָנערן, נאָר אויך אין זינען האָבן די אינטערעסן פון דער רעגירונג".

האָב איך אים אָפגעענטפערט אין אַ געלאַסענעם טאָן:

„די ערשטע זאַך, בין איך ניט קיין רעגירונגס־ראַבינער, נאָר בלויז אַן „אָב־שטשעסטוועני" ראַבינער (געזעלשאַפטלעכער ראַבינער), וואָס מער ניט, נאָר מיינע וואַלן וועלן באַשטעטיקט דורך דער רעגירונג, אַזוי ווי עס וועלן באַשטעטיקט די וואַלן פון בירגערמייסטער, זיעמסטווע א. א. וו. צווייטנס, בין איך געגאַנגען אַרבעטן, ניט צווישן די פויערים און אויך ניט פירן קיין ספעציעלע פראָפאַגאַנדע קעגן דער רעגירונג. ווי עס פאַסט פאַר אַ געזעלשאַפטלעכן טוער, האָב איך געאַרבעט אין איינקלאַנג מיט די מענטשן, וועלכע זענען פאַר גאָבן רעכט די יידן און פאַר אַראָפנעמען פון זיי יעדע מיני באַגרענעצונגען. צי קען מען דאָס אָנרופן, אַז דאָס איז געהאַנדלט קעגן די אינטערעסן פון דער רעגירונג און צי האָב איך ניט געהאַט דאָס רעכט דערצו?"

רעדנדיק ווייטער מיט אים, האָב איך אים דערוויזן, אַז די אָפּטע פאַגראָמען קעגן יידן, די גירושים און אַנטיסעמיטישע געזעצן זענען גורם דערצו, אַז יידן מוזן זיך סאָלידאַריזירן נאָר מיט די עלעמענטן, וועלכע באַמיען זיך צו פאַרבעסערן זייער רעכטלעכע לאָגע און זענען פאַר אָפשאַפן די באַגרענעצונגען קעגן יידן. „די רעגירונג גופא" — האָט איך אים געזאָגט — „האָט געשאַפן דעם פאַראַדאָקס, אַז אפילו די רייכסטע יידישע בורזשואַזע קרייזן, וועלכע וואָלטן — לויט זייער כאַראַקטער און שטאַנד — באַהערפט אָנגעהערן צו די רעאַקציאָנערע עלעמענטן, מוזן גיין האַנט ביי האַנט מיט די רעוואָלוציאָנערן, סאָציאַליסטן, ליבעראַלן און פריידענקער, שוין בלויז דערפאַר, וואָס אין זיי געפינען זיי די שוץ פאַר זייער לעבן און פאַר זייערע רעכט, וואָס זיי וועלן ביי די רעאַקציאָנערע עלעמענטן ניט געפינען. מען קען דאָך ניט פאָדערן — האָב איך וויייטער געזאָגט — אַז די רייכע יידן זאָלן שטימען פאַר די רעאַקציאָנערן, וועלכע זוכן צו מאַכן אויף זיי פאָגראָמען און באַדראָען זייער עקזיסטענץ".

„און אויב איר ווילט — האָב איך פאַרענדיקט — אַז צווישן אונז, יידן, זאָל זיין אַזאַ קלאַסן־דיפערענצירונג, ווי עס איז ביים רוסישן פאָלק, ד. ה. אַז עס זאָלן זיך צווישן אונז געפינען סיי רעאַקציאָנערן, סיי רעוואָלוציאָנערן, איז עס אָפהענגיק בלויז פון דער רעגירונג, אַז זי זאָל באַהאַנדלען אַלע בירגער גלייך, ניט מאַכן קיין אונטערשיד צווישן ייד און ניט־ייד, זאָל ניט מאַכן אויף יידן קיין פאָגראָמען און אפשאַפן די אַנטיסעמיטישע באַגרענעצונגען. דעמאָלט וועט יעדער רוסישער בירי־

גער, סיי ייד און סיי קריסט, אויף אַן איינהייטלעכן אופן דינען די אינטערעסן פון דער מלוכה, וועלכע באַהאַנדלט ניט איין קלאַס ווי קינדער און די אַנדערע, ווי שטיף־קינדער".

דער שמועס האָט זיך אַזוי פאַרצויגן אַריבער אַ שעה צייט און געענדיקט האָט ער זיך דערמיט, אַז דער אַלטער גובערנאַטאָר, דער גרויסער רעאַקציאָנער, האָט אָנגעהויבן צו באַגרייפן, אַז יידן רעאַגירן אויף זייער שטייגער און אַז, אין תוך געזונטן, איז זייער האַנדלונג אויך אַ מין סאָרט פאַרטיידיקונג פון זייער זייט, פאַר זייער לעבן און זייערע רעכט. לסוף האָט ער מיך אינגעלאַדן צו טרינקען טיי און האָט מיך דערנאָך זייער שיין אַרויסבאַגלייט.

וועגן דעם געשעעניש האָט זיך באַלד דערוואוסט דער איספראָווניק, וועלכער האָט באַלד דערויף געענדערט צו מיר די באַציאונג צום בעסערן. באַגעגענענדיק מיך אין גאָראָדניע, האָט ער מיר גראָטולירט צו מיין פריינטלעכער אויפנאָמע ביים גובערנאַטאָר און האָט דערבייַ אונטערגעשטראָכן, אַז ער האָלט דעם אינצידענט פאַר געשלאָסן. דאָס האָט אים אָבער ניט געשטערט צו פאַרענדיקן אונזער שמועס מיט דער טראַדיציאָנעלער הזהרה: „אָבער זאָגן זאָג איך דיר: הזהר והשמר — היט זיך די ביינער!..."

אַהיימקומענדיק, האָב איך זיך גלייך צוריקגעזעצט צו מיין געזעלשאַפטלעכער אַרבעט: באַזוכט די אַרגאַניזאַציעס, וועלכע זענען שוין געהאָט געשאַפן געוואָרן, זיי אָנטוויקלט, זיי באַפעסטיקט; די תלמוד־תורה האָט מיר פאַרשאַפט אַ באַזונדערן נחת, די קינדער האָבן זיך גוט געלערנט און האָבן געמאַכט באַדייטנדיקע פאָר־שריטן. איך בין אַרומגעפאָרן איבער די שטעטלעך פון מיין אויעזד, זיך געשטעלט אין קאָנטאַקט מיט די מאַסן; האָב געערדעט מיט זיי וועגן דער ציוניסטישער באַוועגונג, וועגן אַנדערע באַוועגונגען צווישן יידישן פאָלק, וועגן דעם רעוואָלוציאָנערן קאַמף, וואָס גייט איצט אָן אין רוסלאַנד און וועגן דער אָנטוויקלונג פון די רוסישע דעמאָקראַטישע כוחות, וועגן אונזערע האָפענונגען, אַז זיי וועלן, מיט דער צייט, קומען צו דער מאַכט און וועלן אָפשאַפן די פאַרפאָלגונגען און די אָנטיסעמיטישע געזעצן קעגן יידן.

ווי כ'האָב שוין דערמאָנט אין מיינע פריערדיקע קאָפּיטלען, האָבן די בריטע מאַסן — אפילו די צום מערסטן פאַראַרבעטע, פאַרמוטשעטע און פאַרהאַרעוועטע האַרעפאָשניקעס — שטאַרק ליב געהאַט, אַז מען זאָל רעדן מיט זיי וועגן פאָליטיק. און בעת איך האָב זיי דערציילט וועגן דער לאָגע אין דער וועלט, וועגן די באַרימטע יידישע פרייהייט־קעמפער, וועלכע זענען זיך מוסר־נפש פאַרן יידישן כלל איז — היות יידן לעבן תמיד מיט בטחון — האָב איך אין זיי אַרויסגערופן גרויסע האָפענונגען, אַז מיט געמיינזאָמע, דעמאָקראַטישע און סאָלידאַרישע כוחות, וועלן מיר דערגרייכן אויסערגעווייניגלעכע רעזולטאַטן.

די דאָזיקע האָפענונגען פלעגן אַרייַנברענגען אין די צעוויטיקטע יידישע הער־צער אַ גרויסע דערמוטערונג און אַ גרויסע פרייד, זייער דערשלאָגנקייט פלעגט זיך פאַרוואַנדלען אין אַ האָפערדיקן אָפּטימיזם. דערמיט איז פאַרפעסטיקט געוואָרן דער קאָנטאַקט צווישן מיר און די בריטע יידישע מאַסן, וואָס האָט מיר געפּענט די מעג־לעכקייט צו ווירקן שפּעטער, צו די וואָלן, אַז די יידישע שטימען זאָלן גיין לטובת

די דעמאָקראַטישע פרייהייט־קעמפער. דאָס האָט אויך צוגעגרייט אַ גינסטיקן באָדן פאַר די צוקונפטיקע וואַלן.

די דאָזיקע פאַרהעלטענישן האָבן גאַנץ גוט פאַרשטאַנען די ליבעראַלע און רע־וואָלוציאָנערע עלעמענטן פון גאָראָדניע און דאָס האָט זיי סטימולירט זיך נאָך פעס־טער צו פאַראייניקן מיט די יידישע כוחות, אין דעם גלויבן, אַז די יידישע באַפעל־קערונג וועט שטענדיק שטיין אויף זייער זייט.

פאַר מיר, פערזענלעך, איז די דאָזיקע דערפרייענדיקע דערשיינונג געווען אַ גרויסע גייסטיקע באַפרידיקונג. די לאַגע האָט זיך איצט געהאַט ראַדיקאַל געביטן. תמיד איז אויסגעקומען, אַז מיר, יידן, זענען געווען די בעטערס; מיר האָבן כסדר געדאַרפט אינטערוועניערן ביי די גויים, אַז זיי זאָלן אונז העלפן ניט דערלאָזן צו די פאָגראָמען; בעטן ביי די פריצים רחמים, אַז זיי זאָלן אָפשטעלן אַ גירוש אין אַ דאָרף א. א. וו. איצט זענען מיר מיטאַמאָל דערהויבן געוואָרן צו דער חשיבות פון אַ וויילער, וועמענס שטימע דאַרף האָבן אַ דעצידירנדיקע ווירקונג ביים אויסגאַנג פון די וואַלן. איצט זענען מיר מיטאַמאָל געוואָרן נוצלעך און די גויים האָבן באַ־דאַרפט האָבן אונזער אונטערשטיצונג. אַ חוץ דעם פרעסטיזש, וואָס דאָס האָט אונז פאַרשאַפט אין די אויגן פון אונזערע פאַרבינדעטע — די ליבעראַלן און די דעמ. קראַטן — האָט דאָס אונז ניט וויניק דערמוטיקט און דערהויבן אין אונזערע אייי־גענע אויגן.

איך געדענק, אַז איינמאָל, אין ליוביטש, בעת איך האָב געהאַלטן אייגע פון מיינע רעדעס (דאָס זעלבע ליוביטש, וואו עס איז פאָרגעקומען דער אינצידענט מיטן גראָפס אויסגעלאָסן זונדל — באַשריבן אין קאַפּיטל ב'), בעת וועלכער איך האָב געגעבן צו פאַרשטיין די דערשלאָגענע ליוביטשער יידן, אַז עס בלאָזן איצט נייעווינטן, און אַז פון בעטערס זענען מיר געוואָרן אונטערשטיצערס, וואָס האָט אונז אַרויסגערופן אַזאַ מין שטורם פון אַפלאָדיסמענטן (מען מוז אגב אונטערשטרייכן אַז די עדה יידן האָט זיך וועגן דעם לגמרי ניט אָפגעגעבן קיין חשבון; געקומען איז דאָס ספאָנטאַן פון זייער טיפן אונטערבאַוואוסטזיין), אַז איינער פון צווישן עולם — אַ חברה־קדישאניק, מיטן נאָמען פעיבסט, האָט פון התפעלות, אַזש אויסגעשריגן: „פּראַווילנאַ"! (ריכטיק) מיר וועלן נאָך באַגראָבן די אַלע אַנטיסעמיטן און רשעים, פאַר די צרות, וואָס זיי האָבן אונז אָנגעטאָן!..."

די דאָזיקע פאַרהעלטענישן האָבן קאָנסאָלידירט דעם באָדן פאַר מיין צוקונפטי־קער אַרבעט, פאַר מיין נייער אַרבעט, נאָך דער אויפגעלייזטער דומע פון סטאָליפינען — אַן אַרבעט, וועגן וועלכער איך וועל רעדן אין מיין קומענדיקן קאַפּיטל.

קאַפּיטל כ״א.

דער „סטאָליפּינסקי גאַלסטוק״ אַרבעט אויף אַלע כלים. — סטאָליפּינס נייע קאַנ־סטיטוציע. — פּאַרטייען סאָלידאַריזירן זיך צו די וואַלן. — יידישע קאַנדידאַטן. — די פּאַמיליע ברוק. — מיין שליחות אין פּעטערבורג. — אַ נייע וועלט פון גדולי־ישראל. — די יידישע עליטע אין פּעטערבורג. — די יחידי־סגולה און זייער קאַלאַסאַלע אַרבעט.

די רעאַקציע האָט זיך אַלץ מער און מער פאַרשטאַרקט. דער „סטאָליפּינסקי גאַלסטוק״ (סטאָליפּינס קראַוואַט, וואָס מיינט צו זאָגן: „די תליה״) האָט זיך אַלץ ענגער און ענגער פאַרצויגן אַרום האַלז פון די רעוואָלוציאָנערן און קעמפער פאַר פרייהייט. די אַלטע פאַרביסענע מאָנאַרכיסטן האָבן אַלץ מער אויסגעאיבט זייער השפּעה אויפן צאַר. אַלע האָבן געוואוסט, אַז די צווייטע דומע וועט ניט האָבן קיין אריכות־ימים. און אַזוי איז טאַקע געווען: סטאָליפּין האָט טאַקע פּונאַנדערגעטריבן די צווייטע דומע און האָט געמאַכט אַ נייע קאָנסטיטוציע פאַר באַגרענעצן די רעכט פון די בירגער, מיט נייע וואַלן.

פון איין זייט, האָבן יידן אָנגעהויבן גרייטן זיך צו די וואַלן. ניט האָבנדיק קיין רעכט צו וויילן, ניט אין די מוניציפּאַליטעטן, ניט אין די זיעמסטוועס, האָבן זיי ניט געהאַט קיין שום דערפאַרונג אויף דעם געביט און דעריבער האָבן זיך די יידן פון די קליינע שטעטלעך באַצויגן גאָר גלייכגילטיק דערצו; די דאָזיקע גע־שעעניש האָט ניט אַרויסגערופן דעם נויטיקן אינטערעס צווישן די ברייטע מאַסן.

צו יענער צייט, האָט די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג אין רוסלאַנד זיך געפונען אין אַזאַ פאַזע, אין וועלכער עס האָט זיך ניט געמערקט קיין דיפערענצירונג פון פּאַרטייען; די ליבעראַל־בורזשואַזע עלעמענטן האָבן געאַרבעט האַנט ביי האַנט מיט די רעוואָלוציאָנערע סאָציאַליסטישע כוחות. קיין גרויסע מחיצות צווישן די פּאַרטייען זענען נאָך דעמאָלט ניט געווען. מען האָט געאַרבעט צוזאַמען אין גרויס אחדות, הגם יעדע פּאַרטיי, פון איר זייט, האָט געזוכט אַרויסצושטעלן אירע קאַנדי־דאַטן. קיין ספּעציעלער אַנטאַגאָניזם האָט צווישן זיי ניט עקזיסטירט, ער האָט זיך אָנגעהויבן צו מאַניפעסטירן ערשט שפּעטער.

די וואַלן אין רוסלאַנד זענען ניט געווען קיין דירעקטע. בכדי צו קלייבן דעפּו־טאַטן, האָט מען פריער אויסגעוויילט „וויבאָרשטשיקעס״ (וויילער) פון יעדער פרע־פּעקטור — פון צוויי ביז פיר אויף יעדן אויעזד; זיי פלעגן זיך שפּעטער צונויפ־קלייבן אין דער הויפּטשטאָט און אויסקלייבן דעפּוטאַטן פון זייערע באַזונדערע גובערניעס.

איך האָב זיך גלייך געשטעלט אין קאָנטאַקט מיט די פאָרשטייער פון אַלע זעכצן יידישע אויעזדן אין דער טשערניגאָווער גובערניע און, אַלס מיטגליד פון קאַדעטן־קאָמיטעט („קאָנסטיטוציאָנאַיאַ דעמאָקראַטיטשעסקאַיאַ פּאַרטיאַ״), האָב איך זיך גלייכ־צייטיק פאַרשטענדיקט מיטן גובערניע־קאָמיטעט פון די קאַדעטן, ווי אַזוי מיר זאָלן געמיינזאַם פירן די וואַלן.

דער צענטער פון די אויעזדן אין דער טשערניגאָווער גובערניע איז געווען גאָ־

מעל, איז דער זאַמל־פונקט פאַר אונזערע צוזאַמענקונפטן טאַקע געווען באַשטימט אין גאַמעל. איינמאָל דערפאַר, ווייל די שטאָט האָט זיך געוואַקסן פאַר אַ גרויסן צענטער און אַ שטיק אויך דערפאַר, וואָס אין אַ גרעסערער שטאָט איז לייכטער אַדורכצופירן די אַרבעט קאָנספיראַטיוו.

אונזערע פאַרזאַמלונגען זענען פאָרגעקומען אינעם הויז פון דר. אברהם ברוק, דער ברודער פון באַוואוסטן „פערוואָדומיץ" און באַרימטן לידער פון דער ציוניס־טישער באַוועגונג — דר. גריגאָרי ברוק. זייער פאָטער, ר׳ יעקב ברוק, האָט אַלע זיינע יאָרן געווואוינט אין טשערניגאָוו. ער האָט געהערט צו דער פלעיאַדע אַלטע יידישע משכילים, וואָס לויט דער טראַדיציע פון זיין פאָטער, איז ער געווען אַ ליובאַוויטשער חסיד, אָבער צו דער זעלבער צייט, אויך אַ משכיל און איינע פון די שענסטע פיגורן פון טשערניגאָוער יידנטום און גרויסער געזעלשאַפטלעכער טוער פון שטאָט. זיינע קינדער האָבן שטודירט אין די הויך־שולן און, צו יענער צייט, איז דאָס געווען אַ סימן, ווי ווייט אריסטאָקראַטיש די פאַמיליע ברוק האָט זיך געהערט. ניט קוקנדיק דערויף, וואָס פאַר דער וועלט האָט ער געהייסן מיט זיין חשובן נאָמען, יאָקאָוו ברוק, האָבן אים דאָך די חסידים כסדר געהרופן „קוליע" ברוק, ער איז בכלל געווען שטאַרק געהערט און געאָכט, סיי אַלס משכיל, סיי אַלס יידישער לומדן, בעל־צדקה און איז געווען זייער באַליבט ביי אַלע קרייזן און שיכטן פון דער באַפעלקערונג.

יאָקאָוו ברוק האָט געהאָט פיר קינדער, פון וועלכע די אויבנדערמאָנטע צוויי — אברהם און גריגאָרי — האָבן זיך באַוונדער אויסגעצייכנט מיט זייער בילדונג און אינטעליגענץ. דער עלטערער, גריגאָרי, וואָס איז געווען אַ פערוואָדומיץ, איז גלייכצייטיק געווען אי דאָקטאָר־מעדיצין, אי קאָזיאָנער ראַבינער אין וויטעבסק. דער גרויסער ציוניסט און באַוואוסטער עסקן ציבורי, זייענדיק ראַבינער און דאָקטאָר — און דערצו זייער אַ בארימטער דאָקטאָר — זייענדיק אויך ניט פאַרהייראַט, האָט אַלץ אָפגעגעבן זיינע ארעמע פאַציענטן און איז אַליין געווען אַ קבצן גדול ונורא. אָבער מען קען זאָגן — אַ שיינער קבצן און דאָס — אין צווייען: אי צוליב זיין באַרימטן נאָמען, אי צוליב זיין אויסערגעווייניעלעכער צדקה.

זיין ברודער, אברהם ברוק, איז געווען אַ באַרימטער אויגן־דאָקטאָר און האָט געוואוינט אין גאַמעל, זייענדיק דאָרט שוף פון גרויסן שפיטאָל פון קניאַז פאַסקע־וויטש, אינער פון די גרעסטע שפיטאָלן, וואָס איז געווען אַ שם־דבר פאַרן גאַנצן קיעווער קרייז.

אינדערפרי פלעגט ער אַרבעטן אין שפיטאָל און נאָכמיטאָג האָט ער אויפגע־נומען ביי זיך קראַנקע. אַליין האָט ער געוואוינט אויפן צווייטן שטאָק, היות אָבער עס זענען זיך צו אים, ווי צו אַ באַרימטן אויגן־דאָקטאָר, צונויפגעפאָרן מענטשן פון ארבע פינות העולם — פלעגט ביי אים שטענדיק זיין אַזוי איבערפולט, אַז די שטיגן, דער פאָדערצימער און אפילו, אונטן אויף דער גאַס, האָבן זיך תמיד גע־צויגן אומענדלעכע רייען מענטשן, וואָס האָבן געדולדיק אָפגעוואַרט לאַנגע שעהן, כּכדי אַנצוקומען צו זייער באַליבטן דאָקטאָר.

ער האָט ניט געהערט, אַזוי ווי זיין ברודער, צו דער ציוניסטישער באַוועגונג, איז אָבער געווען אַ גרויסער סאָציאַליסט מיט אַ ברייט מענטשלעך האַרץ, אַן אומ־

דערמידלעכער געזעלשאַפטלעכער טוער און אַ גרויסער בעל־צדקה. פון אַלע זיינע צאַלרייכע פאַציענטן האָט ער זיך דערוואָרבן בלויז דחקות, ווייל ניט נאָר ער פלעגט אָננעמען אָרעמע קראַנקע בחינם, נאָר פלעגט זיי נאָך צוגעבן געלט פון זיין קעשענע אויף ברילן און מעדיקאַמענטן. אַזאַ קבצן איז געווען אַ כבוד צו זיין.

טשערניגאָוו האָט ליב געהאַט דעם פאָטער און האָט זיך ניט ווייניק געגרויסט מיט זיינע באַרימטע זין. מען האָט, גאַנץ פאַרשטענדלעך, געקערט וועלטן אויף אַרויסצושטעלן די קאַנדידאַטור פון אברהם ברוק.

אַלע אונזערע אסיפות און באַראַטונגען זענען פאָרגעקומען ביי ברוקן. די לאַגע האָט אויסגעזען, אַז יידן קענען שפילן אַ באַדייטנדיקע ראָל אין דער גאַנצער גובערניע, אין שייכות צו די וואַלן. ביי אונז איז ניט געשטאַנען די פראַגע, אין וואָס פאַראַ פאַרטיי צו גיין, נאָר גיכער — ווי אַזוי צו האָבן וואָס מער יידישע „ווי־ באַרשטשיקעס" און אויך, אַז די קריסטלעכע וויבאַרשטשיקעס זאָלן אונז צוזאָגן שטימען פאַר צוויי יידישע קאַנדידאַטן.

אויף איינער פון אונזערע פאַרזאַמלונגען איז אָנגענומען געוואָרן דער באַשלוס, אַז עמעצער פון אונז זאָל דעלעגירט ווערן קיין פעטערבורג, כדי צונויפצורעדן זיך מיטן קאָמיטעט פון די דאָרטיקע געזעלשאַפטלעכע טוער, און באַראַטן זיך צוזאַמען מיט זיי, וואָס פאַר אַן אַריענטאַציע אָנצונעמען אין באַצוג צו די וואַלן. אויף דער זעלבער פאַרזאַמלונג האָט מען באַשטימט אַרויסצושטעלן די קאַנדידאַטור פון אברהם ברוק פון טשערניגאָוו.

די אסיפה האָט מיך געבעטן, אַז אַזוי ווי איך בין דער יינגסטער און דינאַמיש־ סטער פון אַלע מיטגלידער און איך שטיי אין גאָר נאָענטע פאַרבינדונגען מיט די קאַדעטן, זאָל איך נעמען אויף זיך די מיסיע צו פאָרן קיין פעטערבורג.

פאַר מיר איז אָט די נסיעה געווען פון אַ געוואַלטיקן אינטערעס. עס איז מיר פאַרגעשטאַנען זיך צו באַקענען מיט אַ פרישן קרייז מענטשן און די דאָזיקע ספּר־ ספעקטיוו האָט מיך שטאַרק געלאָקט.

אָנקומענדיק קיין פעטערבורג, בין איך טאָקע גלייך אַרייַנגעפאַלן אין דער כאַמע „סמעטענע" פון די רעכטע גדולי־ישראל. צו גדולי־ישראל בין איך גע־ וואוינט נאָך פון מיין פריעסטער קינדהייט אָן, זייענדיק דערצויגן אין די קרייזן פון גאוני־ישראל, וואָס האָבן אַרויסגעשטראָלט פון זיך אַ וועלט מיט תורה דלד אמות של הלכה. איך בין אויפגעצויגן געוואָרן אין אַן אַטמאָספער פון די רביס, די פאַרהייליקטע, וואָס האָבן געהאַט מערער שייכות צו פּמליא־של־מעלה, ווי צום עולם הגשמי. ווי פאַרשידן אָבער זענען געווען די דאָזיקע גדולי ישראל, מיט וועלכע עס איז מיר אויסגעקומען איצט צו שליסן באַקאַנטשאַפט. די דאָזיקע האָבן טאָקע וואָס אַן אמת, ניט געהאַט קיין שייכות מיט פּמליא־של־מעלה, אָבער זיי זענען געווען מענטשן מיט אַ וועלט־רום, זיי האָבן געהערט צו דער עליטע, וואָס האָט פאַרשאַפט כבוד דעם וועלט־יידנטום.

דאָרט האָב איך צום ערשטן מאָל געזען דעם גרויסן טריבון, דעם באַרימטן אַדוואָקאַט און קעמפער, גרוזענבערג; דעם ערשטן ייד, דעם גרויסן שטאַטסמאַן — ווינאָווער, וואָס איז געווען איינער פון די באַרימטסטע ציווילישטן, דער ערשטער יידישער דעפּוטאַט, וואָס איז געווייזלט געוואָרן אין פעטערבורג, וועגן וועלכן מען

ווייסט, אַז ער איז עס געווען דער פאַקטישער מחבר פון דער דעקלאַראַציע פון דער ערשטער דומע צום קיסר, איינער פון די גרויסע לידערס פון דער קאַדעטן־פאַרטיי. דאַרט האָב איך אויך, צום ערשטן מאָל, געזען דעם אַלטן שתדלן, דעם גרויסן אוהב־ישראל, וועלכער האָט במשך פון אַלע זיינע יאָרן, זיין גאַנץ לעבן מקריב געווען פאַר ראַטעוועזן און ברענגען הילף דעם יידישן פאָלק, פאַר אויסקעמפן זיינע רעכט — געגריק סליאָזבערג (וועגן אים וועט מיר נאָך אויסקומען צו רעדן אין מיינע שפעטערדיקע קאַפּיטלען). דאַרט האָב איך, צום ערשטן מאָל, באַקענט דעם גרויסן יידן — לעאָן בראַמסאָן, דעם טרודאָוויק, פערוואַדומען, איינע פון די שענסטע פיגורן, וואָס דאָס פעטערבורגער יידנטום האָט אַרויסגעגעבן, און נאָך און נאָך אַנדערע באַרימטע פערזענלעכקייטן, וועלכע האָבן מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ גייעם סאַרט מענטשן, פאַר מיר, און אַ גאַנץ נייע אַטמאָספער.

וועז דער קאָמיטעט איז אינפאָרמירט געוואָרן וועגן מיין קומען, בין איך איינגעלאַדן געוואָרן צו אַ קאָנפערענץ, בעת וועלכער איך האָב געגעבן אַן איבערבליק וועגן דער לאַגע פון די יידן אין טשערניגאָווער גובערניע בפרט און וועגן דער לאַגע פון די יידן בכלל. איך האָב זיי אָפּגעגעבן אַ באַריכט וועגן אונזער אַרגאַניזירונגס־אַרבעט און וועגן אונזערע אָנגענומענע באַשלוסן.

מאַקסים ווינאָווער, דער פאָרזיצער פון דער אסיפה, האָט מיך באַגריסט מיט גרויס העפלעכקייט, דאָנקענדיק מיר פאַר די אויסקונפטן, וועלכע זענען פאַר זיי פון אַ גרויסן אינטערעס. ער האָט באַטאָנט דערביי, אַז אונזער אַרבעט איז זיי שוין באַקאַנט און אַז זיי זענען זייער צופרידן, וואָס מיר אָרגאַניזירן זיך אַזוי גוט צו דער וואַל־קאַמפּאַניע.

איך האָב באַמערקט, אַז בעת די צדדים האָבן געערעדט, האָבן פון אַיין זייט, די קאַדעטן און פון דער אַנדערער זייט, די סאָציאַליסטן — באַרירט בלויז די קאַנדידאַטור פון זייער פאַרטיי, ניט רעדנדיק וועגן דער קאַנדידאַטור פון די יידן. איך האָב גלייך אויפמערקזאַם געמאַכט, אַז ווי גרויס אונזער צוטרוי זאָל ניט זיין צו די פאַרטייען, מיט וועלכע מיר גייען צוזאַמען — האָבן מיר דאָך מער צוטרוי צו די דעפוטאַטן־יידן, און היות מיר גיבן זיי אָפּ אונזערע שטימען, איז מער ווי נאַטירלעך, אַז זיי דאַרפן אונז צוזאָגן אַרויסצושטעלן קאַנדידאַטן־יידן.

„מיר דאַרפן אונזערע גוטע פרייַנט און חברים, די ניט־יידן, צוגעוואוינען — האָב איך געזאָגט — אַז יידן קענען ניט יוצא זיין בלויז מיט פאַרטייען, נאָר זיי דאַרפן אַליין אויך רעפרעזענטירט זיין אין דער דומע. מיר זענען, ביי היינט צו טאָג, רעכטלאָז לגבי די מוניציפּאַליטעטן און זיעמסטוועס, על אחת כמה וכמה, דאַרפן מיר האָבן אונזערע אייגענע פאַרשטייער אין דער דומע. קיינער קען ניט אַזוי גוט פאַרטיידיקן די אינטערעסן פון יידישן פאָלק — מעגן עס שוין זיין אפילו אונזערע בעסטע גוטע פרייַנט — ווי די יידן אַליין".

מיין שטאַנדפונקט איז אונטערגעשטיצט געוואָרן מצד די ציוניסטן — אַלעיני־קאָוו און ראָזאָוו.

נאָכדעם האָט ווינאָווער געגעבן אַן אַלגעמיינעם איבערבליק איבער דער לאַגע פון די וואַלן אין גאַנץ רוסלאַנד, איז תחום־המושב, ווי אויך וועגן די פערספּעקטיוון, וועלכע שטייען אונז פאָר.

נאָך דער פאַרזאַמלונג האָט מיך ווינאַווער באַקענט מיט מיליוקאָוון, שינגאַריאָוון, ועקראַסאָוון, נאַבאָקאָוון און אַ ריי אַנדערע גרויסע פירנדיקע פערזענלעכקייטן פון דער פרייער רוסישער באַוועגונג; איך האָב זיך אויך באַקענט מיט מיכאָנאָוון, וואָס איז געווען „גובערנסקי פרעדוואָדיטעל דוואָריאַנסטוואַ" (קרייז־פאָרזיצער פון אַדל־שטאַנד) פון טשערניגאָוו; דער זעלבער מיכאָנאָוו, וועלכער האָט אויף זיין טעלע־גראַמע צום צאַר, פאָדערנדיק קאָנסטיטוציע, באַקומען דעם פאָלגנדיקן ענטפער: „סטשיטאַיו דיעיסטוויע טשערניגאָווסקאַוואָ גובערנסקאַוואָ פרעדוואָדיטעליאַ דוואָ־ריאַנסטוואַ בעזטאַקטנים אי ניעקאָרעקטנים" (איך האַלט די ווענדונג פון דעם טשערניגאָווער פאָרזיצער פון אַדלשטאַנד פאַר ניט־טאַקטיש און ניט־קאָרעקט).

אַזוי אַרום האָב איך געהאַט די מעגלעכקייט — אַרויספאָרנדיק צום ערשטן מאָל, פון אַ קליין פראָווינצער שטעטל, פון דער גרויסער מאַסע — זיך צו געפינען פנים אל פנים מיט די יחידי־סגולה, מיט די פירנדיקע פערזענלעכקייטן פון דער רוסישער פרייהייטס־באַוועגונג.

איך האָב זיך דאָסמאָל געפונען אין אַן ענלעכער לאַגע, ווי אַמאָל, ווען מען פלעגט זאָגן אויף די יידן, וואָס זענען עולה־רגל קיין ארץ־ישראל, אַז זיי פאָרן כדי להתראות ולראות (צו באַווייזן זיך און צו זען); פאַר מיר איז דאָס געווען דער מקום־קדוש פון הייליקן אידעאַל, דער פרוזדור פאַר דער יידישער און אוניווער־סאַלער מענטשלעכער אויסלייזונג פון טיראַניע און פאַרשקלאַפונג; איך האָב געזען פאַר מיר, פון איין זייט, די גרויסע לידערס פון די רוסישע ליבעראַלן און פון דער צווייטער זייט, די גרויסע יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער, אין זייער גאַנצן גלאַנץ און אין זייער שטראַלנדיקער גרויסקייט, און עס איז פאַר מיר קלאָר גע־וואָרן, פאַרוואָס אַזאַ מין גרויסקייט מוז פאַרבלענדן, מוז אַרויסרופן צו זיך קנאה. איך האָב מיט פרייד פעסטגעשטעלט, אַז מיר, יידן, זענען פונדעסטוועגן אַ באַדייטנ־דיקער כוח, וועלכער פאַראייניקט אין זיך סיי די פאָטענציעלע קראַפט פון די יידישע מאַסן און סיי דעם שוואונג פון אונזערע גרויסע פירנדיקע פערזענלעכקייטן, און אַ שטאָלץ האָט מיך איבערפולט.

נאָכן אָפּשטימען דעם פּראָגראַם פון אונזער ווייטערדיקער אַרבעט, האָב איך אָנגעהויבן באַקומען איינלאַדונגען פון כמעט אַלע קאָמיטעט־מיטגלידער, צו קומען צו זיי אַהיים, אַזוי אַז במשך פון אַ וואָך צייט האָב איך יעדן טאָג געגעסן מיטאָג מיט נאַכטעסן ביי דער עליטע פון דער יידישער אינטעליגענץ אין פּעטערבורג און דאָס האָט מיך אָן אַ שיעור דערנענטערט צו זיי און פאַרבונדן.

אויפן סמך פון מיינע פּערזענלעכע באַאָבאַכטונגען בין איך געקומען צום אויספיר, אַז אין פּעטערבורג זענען ניט פאַראַן קיין ברייטע יידישע מאַסן. עס האָבן דאָרט געמעגט וואוינען יידן, אָדער מיט דיפּלאָמען, אָדער געענדיקטע אינטעלעק־טועלע באַרופן, צי גאָר „פערוואָי גילדי קופּעץ" (סוחר פון ערשטער קאַטעגאָריע האַנדלס־פּאַטענט); עס זענען אַלזאָ דאָרט געווען מער גענעראַלן, ווי זעלנער. און אפילו די אָרגאַניזאַציע, מיט וועלכער איך האָב זיך דאָרט באַקענט און געאַרבעט, און וואָס האָט געטראָגן דעם נאָמען: „אָבשטשעסטוואָ ראַזפּראָסטראַניעניאַ פּראָס־וויעשטשעניאַ מעזשדו יעוורעיאַמי וו ראָסיאי" („געזעלשאַפט צום פאַרשפּרייטן בילדונג צווישן די יידן אין רוסלאַנד") און וואָס האָט געטאָן אַ קאָלאָסאַלע דער־

ציאונגס־אַרבעט אויפן געביט פון בויען שולן און פֿאַרבעסערן די פּעדאַגאָגישע זייט פון דערציאונגס־וועזן. זי האָט געבויט די שולן ניט אין פּעטערבורג גופא, נאָר אין תחום־המושב. דאָס זעלבע האָט זיך געמערקט אין דער אַרבעט פון י. ק. א. און אין אַנדערע ענלעכע אָרגאַניזאַציעס.

דאָס אָנקניפן אוממיטלבאַרע פֿאַרבינדונגען מיט די פּראָווינצער פֿאַרשטייער פון די בריטע יידישע שיכטן האָט דערִיבער, אין די דאָזיקע הויכע אינטעלעקטועלע קרייזן, אַרויסגערופן אַ פֿאַרשטענדלעכן אינטערעס. דער האַרציקער קבלת־פּנים מצד די דערמאָנטע אָרגאַניזאַציעס האָט מיר געגעבן די געלעגנהייט זיך נענטער צוצוקוקן צו זייער טעטיקייט, באַאַבאַכטן אַלץ, וואָס האָט מיך אַרומגערינגלט און וואָס איך וועל באַשרייבן אין מיינע ווייטערדיקע קאַפּיטלען.

***

רעדנדיק וועגן פּעטערבורג, קען איך ניט פֿאַרבייגיין מיט שטילשווייגן שמעון דעם שוחטס באַמערקונג, אין שייכות מיט דעם באַריכט, וואָס איך האָב אָפּגעגעבן אין גאָראָדניע נאָך מיין צוריקקומען.

מיך האָט זייער אינטערעסירט דער אופן, ווי אַזוי אַזאַ שטייגער ייד וועט רעאַגירן אויף דעם גרוס, וואָס איך וועל אָפּגעבן וועגן די גדולי־ישראל, מיט זועלכע איך האָב געשלאָסן באַקאַנטשאַפט אין פּעטערבורג און איך האָב זייער געוואָלט, אַז שמעון דער שוחט זאָל זיין אָנווועזנד. דאָס איז מיר ניט לייכט אָנגעקומען, מחמת ער האָט געהאַלטן, אַז אָפּלערנען אַ פּרק תניא איז מער ענין, ווי הערן נייעס פון מיינע „נייע צדיקים"... אָבער דאָך האָט ער בייגעוואוינט אונזער פֿאַרזאַמלונג און בעת איך האָב אָנגעהויבן דערציילן וועגן די גרויסע יידישע קעמפֿער, וואָס גיבן זיך אָפּ בלב ובנפש לטובת פֿאַרבעסערן די יידישע רעכטלעכע לאַגע, האָט דאָס געמאַכט אַ געוואַלדיקן אײַנדרוק אויף אַלעמען. בלויז שמעון דער שוחט האָט געזאָגט: „יאָ, דו רעדסט וועגן גדולים און גבורים: עס זענען, הייסט עס, פֿאַראַנען היינט נייע חשמונאים, וואָס באַשטייען פון לויטער גלוחים, וועלכע פרעסן חזיר, זענען מחלל שבת, זיצן אָן היטלען... און דאָס זענען איצט, משטיינס געזאָגט, די יידן וואָס זענען זיך מוסר־נפש פאַר יידישקייט, און נאָך וואָס פֿאַראַ יידישקייט — אויף דער דומע (פֿאַרלאַמענט), און צו וואָס דאַרף מען דען דאָס?..." און אַזוי זיי ער איז געווען אַ ייד פון דער שיטת־ביטול, האָט ער געזאָגט, אַז אַלץ איז סיי ווי הבל־הבלים און ניט דערפון וועלן קומען די ישועות אויף יידן. אָבער פונדעסטוועגן האָט שמעון דער שוחט צוגעגעבן, אַז עס זענען דאָך פֿאַראַן יידן, וואָס קעמפֿן קעגן די פֿאַראָמען און זענען זיך מוסר־נפש פאַרן יידישן פֿאָלק. דערצו האָט ער פֿאַרענדיקט מיט אַ מעשה וועגן גרויסן באַרויסקער רבין, ר׳ שמערל נח ז״ל:

דער באַרימטער חסידישער רבי איז אַמאָל קראַנק געוואָרן אויף די אויגן, איז ער געפֿאָרן קיין קיעוו צום גרויסן אויגן־דאָקטאָר, פּראָפעסאָר מאַנדעלשטאַם. דער לעצטער איז געווען ממש באַצויבערט פון רבינס הדרת־פּנימדיקן אויסזען, פון זיין חכמה, פון זיין פילאָזאָפישן צוגאַנג צו חסידות, און ער האָט אַוועקגעלייגט אַ סך צייט און מי, ביז וואַנען עס איז אים געלונגען אינגאַנצן אויסצוהיילן דעם רבין פון זיין קראַנקהייט.

געזעגענעדיק זיך מיט אים, האָט דער רבי אים שטאַרק אָפּגעדאַנקט פאַר זיין היילונג און האָט אים געבענטשט. עס איז כאַראַקטעריסטיש, אַז די גרעסטע מענטשן, ווי ווייט ניט־רעליגיעז זיי זאָלן ניט זיין געשטימט — האָבן דאָס געפיל פון הנאה בעת זיי באַקומען די ברכה פון אַ גרויסן באַרימטן רבין...

דעמאָלט האָט מאַנדעלשטאַם געשטעלט דעם רבין די פֿאָלגנדיקע פראַגע:

„רבי, ווי אַזוי איז מיט אַזאַ ייד ווי איך, וואָס איז ניט קיין עוסק־במצוה ובתורה און איז ניט קיין גרויסער יראַ־שמים... וואָס־זשע, אַזאַ ייד ווי איך, וועל טאַקע זיין אין גיהנום און וועל דעם גן־עדן קיינמאָל ניט אָנזען?...“

ענטפערט אים דער באָברויסקער רבי:

„געוויס וועט איר האָבן אַ סך עולם־הבא און מער ווי איך און אַנדערע יידן בני־תורה. איך געפין זיך תמיד צווישן יידן, אין דער דרויסנדיקער וועלט גיי איך ניט אַרויס, קיין גויים זע איך כמעט ניט און האָב הנאה פון יידישקייט און פון יידן. אָבער איר, וואָס איר זענט תמיד אין אַ געמישטער וועלט פון יידן און ניט־יידן, פילט איר דאָך די באַגרענעצונגען און די פאַרפאַלגונגען איבער יידן מער ווי איך. אַלע ווייסן דאָס, אַז לויט אייערע אויסערגעווייניקע קענטענישן און דער פאָזיציע וואָס איר פאַרנעמט אין דער וויסנשאַפטלעכער וועלט, קומט אייך דער ראַנג פון פּראָפעסאָר. און די וועלט ווייס אויך, אַז בעת מען האָט אייך פאַרגעלייגט דעם פּראָפעסאָראַט בתנאי, אַז איר זאָלט אייך שמדן, האָט איר — פּראָפעסאָר מאַנדעל־שטאַם — ווירדיק אָפּגעענטפערט: „אויב איר דאַרפט האָבן אַ צלם, קען איך אייך געבן, אָבער אויב איר דאַרפט האָבן אַ צלם, קען איך אייך געבן מיין לאַקיי, וואָס באַזיצט אַ צלם. וואָס שייך מיר, בין איך בלויז אַ וויסנשאַפטלעכער און ניט קיין לאַקיי“...

„אַזוי אַרום האָט איר מקדש שם ישראל ברבים געווען. ביי אונז שטייט גע־שריבן: „לפום צערא אגרא“ („ווי גרויס דער צער איז, אַזוי גרויס איז דער שכר“). איר האָט צער פאַר יידישקייט מער ווי איך, קומט אייך דעריבער דער גן־עדן מער ווי מיר...“

פּראָפעסאָר מאַנדעלשטאַם איז געווען אַזוי אַנטציקט פון דעם ליבעראַלן גייסט פון רבין, אַז ער האָט געבעטן זיך מיט אים צו צעקושן.

און שמעון דער שוחט האָט פאַרענדיקט די מעשה מיט דער פאָלגנדיקער באַ־מערקונג: „דו ווייסט, השכינתא בגלותא, די שכינה איז נעבעך אין גלות, אַז אָט די חברה איז געוואָרן „עולם־הבאניקעס“...

קאַפּיטל כ"ב.

די פּסיכאָלאָגיע פון די וואָלן. — אַגיטאַציע און אויפקלערונגס־אַרבעט. — די אומגעריכטע שפּאָלטונג. — די שטרייטן אויף דער יידישער גאַס. — צווי פיינטלעכע לאַגערן: גבירים און „עמך". — אַ רעוואָלוציע אין יידישן לעבן. — יידישע אַרגאַניזאַציעס גייען צו גרונט. — בראַמאַנס אַגיטאַציע. — צווי קאַנדידאַטן — צווי קעגנזאַצן...

די אַגיטאַציע האָט אַלץ מער און מער אָנגעהויבן פאַרכאַפן די פּאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע טוער און מען האָט זיך אָנגעהויבן אָרגאַניזירן, אַז אין יעדן אויגנבליק — דאַרט וואו מען קען — זאָל אויסגעקליבן ווערן אַ יידישער וויבאַרשטשיק, און אין אַלע אַנדערע ערטער זאָלן די ניט־יידישע פאַרטייען צוזאַגן, אַז זייערע וויבאַרשטשיקעס זאָלן שטימען פאַר אייַן יידישן קאַנדידאַט אין טשערניגאָוו.

די אַקטיוויטעט איז אָנגעגאַנגען זייער אינטענסיוו, אָבער די רעזולטאַטן האָבן זיך באַקומען אַזעלכע, אַז די יידישע מאַסן, וואָס זענען ניט געווואוינט געווען צו קיין פּאָליטישער אַרבעט, זענען געבליבן גלייכגילטיק צום גאַנצן געשעעניש אין עס איז אָנגעקומען זייער שווער צו דערוועקן ביי זיי דעם אַנטשפרעכנדיקן אינטערעס. פון דער אַנדערער זייט, איז אויך זייער שווער געווען צו ווירקן אויף דער פּסיכאָלאָגיע פון די ניט־יידישע פאַרטייען, אַז זיי זאָלן אַרויסווייזן גרייטקייט צו שטימען פאַר יידן. דער צאַרישער רעזשים, וואָס האָט במשך פון הונדערטער יאָרן ניט צוגעלאָזט קיין יידן צו קיין שום אָפּיציעלער אינסטיטוציע, האָט צוגעווואוינט אַלעמען — אפילו די ליבעראַלע און דעמאָקראַטישע פאַרטייען — ניט צו זען קיין ייִד פּיגורירן אויף קיין שום אָפּיציעלער ליסטע און ממילא, האָבן זיי ניט געזען קיין ספּעציעלע נויטיקייט אוסצוקלייבן דווקא אַ יידן. זיי האָבן צוגעזאָגט אַלץ צו טאָן, בכדי אָפּצושאַפן די באַגרענעצונגען און געבן יידן גלייכבאַרעכטיקונג, אָבער מען האָט באַדאַרפט דורכמאַכן אַ לאַנגן אויפקלערונגס־וועג, בכדי זיי צו געבן צו פאַרשטיין, אַז יידן ווילן ניט זיין בלויז אַן אָביעקט, וועגן וועלכן די ליבעראַלן דאַרפן זאָרגן, נאָר זיי ווילן אַליין זיין דער קעמפּנדיקער כוח פאַר זייערע רעכט און נעמען אַליין אַן אַקטיוון אַנטייל אינעם לעבן פון דער מלוכה.

די דאָזיקע אויפקלערונגס־אַרבעט צווישן די ניט־יידישע פאַרטייען האָט געפאַדערט אַ סך טאַקט, שכל און דיפּלאָמאַטיע. מען האָט באַדאַרפט צוטרעטן דערצו מיט גרויס געלאַסנקייט און געדולד. דערצו נאָך האָט מען געדאַרפט אָרגאַניזירן אויך די אַסימילירטע יידן, וועלכע האָבן בכלל אויסגעמיטן צו באַרירן די יידן־פראַגע, און אונזער גאַנצע ענערגיע איז געגאַנגען אין דער ריכטונג, אַז קיין איין יידישע שטימע זאָל ניט גיין פאַרלוירן.

ביסלעכווייז האָבן מיר דערגרייכט, אַז אונזערע ניט־יידישע חברים זאָלן אַנהויבן צו פאַרשטיין, אַז יידן זענען מסכים צו געבן זייערע שטימען בתנאי, אַז זיי זאָלן באַקומען אַ קאַנדידאַט. באַזונדערס דאַרפן די אויסגעווייטע ניט־יידישע קאַנדידאַטן זיך מתחייב זיין אַריינצונעמען אין זייער פּראָגראַם גלייכבאַרעכטיקונג פאַר יידן. דאָס איז געווען אַ גרויסער עמאַנציפּאַציע־שריט פאָראויס און די ליבעראַלן

האָבן אַנגעהויבן אָפצוגעבן זיך אַ חשבון, אַז יידן פֿאָדערן איצט, צוגלייך מיט אַלע פֿאַרטייען, זייערע פֿאַרשטייער צו די וואָלן.

בעת מיר האָבן אַרויסגעשטעלט די קאַנדידאַטור פון דר. אברהם ברוק, האָבן די אויעזדן, וואָס זענען געשטאַנען נאָענט צו קיעוו — אַרויסגעשטעלט, פון זייער זייט, די קאַנדידאַטור פון אַדוו. אַרנאָלד מאַרגולין. די דאָזיקע אומגעריכטע שפּאַלטונג האָט זיך זייער שעדלעך אָפּגערופן אויף אונזער אַרבעט; דערצו זענען אונז אונטערגעקומען נאָך גרעסערע שוועריקייטן פון טשערניגאָוו גופא.

טשערניגאָוו, וועגן וועלכער איך וועל רעדן שפּעטער אַביסל אויספֿירלעכער, האָט צו יענער צייט געהאַט אַ קאָזיאָנעם ראַבינער, אַן אַדוואָקאַט, איסאַק טורין. דאָס איז געווען זייער אַ באַאַבטער מענטש און גרויסער אַראַטאָרישער טאַלאַנט; אַליין האָט ער געשטאַמט פון אַ חסידישער סביבה נאָר די שטודיען אין גימנאַזיע, און שפּעטער אין אוניווערזיטעט, האָבן אים באַדייטנדיק דערווייטערט פון יידישן לעבן, אַזוי אַז ער האָט שוין אפילו קוים־קוים געדענקט צו רעדן אַביסל יידיש. ער האָט ניט געהאַט קיין מגע־ומשא מיט די בריייטע יידישע מאַסן און האָט ניט געקענט, ניט די אַלטע און ניט די נייע יידישע און העברעאישע ליטעראַטור. אַזוי ווי צוליב דעם „נומערוס־קלאָוזוס" האָט ער ניט געהאַט קיין רעכט צו פראַקטיזירן, איז ער געווארן קאַזיאָנער ראַבינער. ער האָט גאָנץ ווירדיק רעפּרעזענטירט די יידישע געמיינדע כלפי דער רעגירונג און האָט — אַלס אַדוואָקאַט — גאָנץ אַקטיוו רעאַגירט קעגן די פּאָגראָמען, באַגרענעצונגען און יידישער רעכטלאָזיקייט. ער פלעגט זיך אויך ניט ווייניק באַשעפטיקן מיט העלפן יידן אין מיליטער־דינסט, אין הלכות נאָרמע, דויער א. א. וו.

געווייגלעך האָט ער, אַלס אַדוואָקאַט און אָנגעזעענער טויער, געשפּילט אַ גרויסע ראָל אינעם יידישן לעבן, אָבער ער איז געווען אַ גרויסער קפדן, האָט באַזעסן אַ ברויזנדיקן וואולקאַנישן טעמפּעראַמענט און פלעגט ניט קענען באַהערשן זיינע אויסברוכן. תחילת האָבן אַלע גבירים און געזעלשאַפטלעכע עסקנים געלעבט מיט אים זייער גוט און ער איז געגאַנגען מיט זיי האָבן ביי האָבן אין אַלע באַוועגונגען פון דער געזעלשאַפטלעכער ארבעט. אָבער גאָר גיך האָט זיין וואולקאַנישער כאַראַקטער זיך אָנגעהויבן אַרויסווייזן אין אַלע זיינע אַספּעקטן און ער האָט זיך צעקריגט מיט אַלע גבירים, מיט וועלכע עס איז אים אויסגעקומען צו אַרבעטן. וועמען עס איז באַקאַנט די פּסיכאָלאָגיע פון די יידישע גבירים אין די קליינע שטעטלעך, קען זיך אויסמאָלן, ווי שווער עס זענען געווען אָט די צוזאַמענשטויסן, און דער רעזולטאַט איז געווען, אַז עס האָט זיך אָנגעהויבן צו פירן צווישן זיי אַן ערנסטער קאַמף.

ערשט דעמאָלט האָט זיך טורין אַ קער געטאָן צו די בריייטע מאַסן און האָט אָנגעהויבן פירן אין זייערע רייען אַן אַגיטאַציע קעגן די גבירים אין אַזאַ פאַרנעם, אַז מיט דער צייט, איז פאַר די רייכע יידן געווען אַ סכנה צו באַווייזן זיך אפילו אין שול. מען קען די דאָזיקע דערשיינונג באַצייכענען, ווי אַ מין „באָלשעוויזם" אין יידישן לעבן. איך גלויב, אַז עס איז שווער צו געפינען צווישן אָנדערע פעלקער נאָך אַ מאַסע, וואָס זאָל אַזוי פיינט האָבן אַ גביר, ווי צווישן יידן — און עס איז טאַקע דאָ וואָס פיינט צו האָבן...

לעאָן בראָמסאָן — דעפוטאַט פון דער ערשטער דומע, איינער פון די באַרימטעסטע פערזענלעכקייטן אין פעטראָגראַד, פרעזידענט פון „אָרט".

דער קאַמף האָט זיך שטאַרק אויסגעבראָכן, עס זענען צוגעשטאַנען צו אים די קינדער פון די גבירים, וואָס כמעט אַלע זענען זיי געווען פון ליבעראַלע פּראָפעסיעס, ווי: דאָקטוירים, אינזשיניערן, אַדוואָקאַטן, אַלץ איינפלוסרייכע פּערזענלעכקייטן, מיט וועלכע מען האָט זיך שטאַרק גערעכנט, און געמוסן האָבן זיי, נאָטירלעך, שטעלונג לטובת זייערע אייגענע עלטערן. דאָס האָט גורם געווען צו אַ גרויסער שפּאַלטונג אין שטאָט: פון אַזיין זייט די גבירים צוזאַמען מיט דער אינטעליגענץ און, פון דער אַנדערער זייט, די ברייטע יידישע מאַסן, דאָס „עמך" מיטן ראַבינער טורין בראש, וועלכער איז ממש געווען זייער אָפּגאָט.

ביסלעכווייז האָט דאָס פאַלק פאַרטריבן די גבירים פון אַלע אָרגאַניזאַציעס און ממילא האָט זיך געשאַפן אַ לאַגע, אַז עס האָבן אויסגעפעלט ממתקים אָנצופירן מיטן געזעלשאַפטלעכן לעבן. אין רעזולטאַט האָבן די יידישע אָרגאַניזאַציעס געמוסן גיין צו גרונט און עס איז דערגאַנגען צו אַן אמתער רעוואָלוציע אויף דער יידישער גאַס.

טורין איז אויך געווען צעקריגט מיט די קאַדעטן־ליבעראַלן, צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען אַ סך יידן פון ליבעראַלע פּראָפעסיעס, וואָס האָבן זיך געראַטן אַלס זייער קעגנער. בייַ אַזעלכע באַדינגונגען, איז די לאַגע געווארן אַ שטאַרק געשפּאַנטע און די וואַלן — זייער קאַמפּראָמיטירט. מיר זענען געווען ממש פאַרצווייפלט און געזוכט אַן אויסוועג, ווי אַזוי אויסצוקומען מיט דער צענטראַלער קהילה פון וועלכער עס איז — אין אַ גרויסער מאָס — אָפּהענגיק געווען דער אויסגאַנג פון די וואַלן.

אינצווישנצייט, האָט דער פּעטערבורגער קאָמיטעט דערפילט זיין צוזאָג אונז צוצושיקן אַ פּאַרשטייער און האָט צו אונז דעלעגירט לעאָן מאַיסעיעוויטש בראָמסאָן, וועלכן איך האָב שוין פריער געהאַט געשילדערט אַלס זעלטענעם מענטש, אויסנאָמלעכן טיפּ און אַלס מוסטער פון ערלעכקייט און אויפריכטיקייט. זיין ענינוות און זעלטענע פערזענלעכע אייגנשאַפטן האָבן באַאיינפלוסט יעדן איינעם, ווער עס איז נאָר געקומען מיט אים אין קאָנטאַקט.

וועג ער איז אָנגעקומען אין גאָראָדניע און וועג איך האָב צוזאַמענגערופן אַן אסיפה, וואו ער האָט באַדערפט אַרויסטרעטן מיט אַ רעפעראַט, האָט ער בלויז מיט זיין באַווייזן זיך פאָר די אָנוועזנדיקע, געוואונען די סימפּאַטיע פון גאַנצן עולם.

די קליינשטעטלדיקע יידעלעך האָבן זיך מיט אויסערגעווייַנלעכן דרך־ארץ באַצויגן צום חשובן גאַסט, וועלכער האָט פאַרקערפערט מיט זיך, סיי די „פּריסיאַזשני פאָוויערעני" פון פּעטערבורג, סיי אַ פערוואָדומץ, סיי אַ מאַרטירער, וואָס איז געזען אין טורמע פאַר אידעע, סיי אַ טרודאָוויק און ועל־כולם — אַ פאַרשטייער, וואָס איז אָראָפּגעקומען צו זיי אין אַ ספּעציעלער שליחות.

דער עולם איז געזעסן, ווי פאַרכישופט און מיט גרויס יראת־הכבוד זיך צוגעהערט צום פרעלעגענטס אויספירן, שלינגענדיק ממש יעדעס וואָרט וואָס איז אַרויס פון זיין מויל. ער האָט מיט זיי גערעדט אַ יידיש, וואָס איז געווען אַ שוואַכער געמיש מיט דייטש, אָבער מען האָט אים פאַרשטאַנען.

ווי דער שטייגער איז, האָב איך אים באַגריסט און באַטאָנט דעם כבוד צו האָבן ביי אונז אַזאַ חשובן גאַסט. די יידן, וואָס זענען ניט געווואוינט געווען צו

אַפּלאָדירן, האָבן אויף אַ ספּאָנטאַנעם אופן אויסגעדריקט זייער צופּרידנקייט. זיי האָבן אים גלייך געשטעלט די פּראַגע, וועמען מען דאַרף קלייבן. דערויף האָט ער גע־ענטפערט:

„מיר, יידן, דאַרפן קלייבן אַזעלכע מענטשן, וואָס אַ חוץ דעם, וואָס זיי זענען נויטיק צו דער אַלגעמיינער אַנטוויקלונג פון רוסלאַנד גופא, זענען זיי קענן די כּאַראַמען און פּאַר געבן רעכט די יידן, און דאָס זענען סאָציאַליסטן!".

האָט דער גאָנצער עולם אָפּגעענטפערט מיט אײן קול:

„ווי באַלד ה' בראָמסאָן זאָגט אַזוי, דאַרף מען קלייבן סאָציאַליסטן!".

איך האָב געזען, אַז עס האָלט שמאָל, ווייל מיר וועלן קיין קאַדעטן ניט האָבן. האָב איך דערמאָנט בראָמסאָנען, אַז מיר האָבן געהאַט אָפּגעשמועסט אין פּעטערבורג צו קלייבן אי סאָציאַליסטן, אי קאַדעטן, ווי אויך אַ יידישן קאַנדידאַט. און אין האָב אים געשטעלט די פּראַגע:

„זאָגט מיר, ה' בראָמסאָן, צי וועלן די קאַדעטן אויך זיין קענן די כּאַראַמען און קעמפּער פּאַר יידישע רעכט? ווי איז אייער מיינונג?"

האָט ער געענטפּערט: „געוויס, דאָס איז זעלבסטפּאַרשטענדלעך..."

און אַזוי ווי יידן זענען בטבע בעלי־פּשרות און זיי האָבן געהאַט די הסכמה מצד בראָמסאָנען, האָבן זיי איינשטימיק געשריגן, אַז מען דאַרף האָבן צווישן קאַנ־דידאַטן: איינעם אַ קאַדעט, און איינעם אַ סאָציאַליסט!...

איך האָב דעמאָלט באַמערקט, ווי אָט די קליינע האַרעפּאַשנע יידעלעך, שטענדיק פּאַרנומענע מיט דאגות־פּרנסה, די אַלע דערשלאָגענע פּאַרהאָוועטע בעלי־מלאכהלעך — זענען געווען גליקלעך צו באַגריסן אין דעם גאַסט, ניט בלויז אַן אָפּגעזעענעם פּאָרשטייער פון פּעטערבורג, נאָר אויך אַ גרויסן יידן, וואָס איז מיט זיינע פּעאיקייטן און אַרט רעדן, ענלעך צו די גרויסע פּריצים פון די אומות־העולם. זיי האָבן ממש געשטראַלט פון הנאה אים אויסצוהערן. און איך געדענק אויך, אַז זוסיע אַרעלעך, אַ קלוגער בטלן, האָט מיר בשעת־מעשה געזאָגט: „נו, דאַנקען גאָט! די רעוואָלוציע האָט אונז געגעבן גרויסע יידן אויך!..."

מען איז אַזוי געוואוינט געווען ביי יידן צו דער דערשיינונג, אַז די געענדיקטע יידישע אינטעליגענץ זאָל זיך דערווייטערן פון די מאַסן און זאָל קוקן אויף זיי פון אויבן אַראָפּ, אַז אין אָנבליק פון אַ יידישן אינטעליגענט, וואָס האָלט זיך ווי אַז „עמך", רעדט מאַמע־לשון און איז גלייכצייטיק אַזוי צוגעלאָזן, אַזוי באַשיידן און מענטשלעך — זענען די צוהערער געווען ווי באַגייסטערט.

אויך בראָמסאָן, ווי אַן אמתער דעמאָקראַט, ווי אַ טרודאָוויק, האָט זיך זייער גוט געפּילט אין דער פּשוטער יידישער אַטמאָספער און ער האָט מיר אויסגעדריקט זיין אַנטציקונג מיט דעם דאָנקבאַרן עולם.

נאָכדעם בין איך, צוזאַמען מיט אים, אָפּגעפּאָרן קיין טשערניגאָוו, בכדי פּאַר־צוזעצן אונזער אַרבעט.

פּאָרן פּאָרענדיקן דאָס קאַפּיטל, מוז איך דערמאָנען אַ קליינעם עפּיזאָד אין שייכות צו די וואָלן:

די קאַדעטן האָבן אַרויסגעשטעלט אַלס קאַנדידאַט, אַן אַמאָליקן דירעקטאָר פון אַ גימנאַזיע און אַ מיטגליד פון דער זיעמסטווע, אַ גרויסן אַראָטאָר און זייער אַ

גענאַכטעטן מענטש. דאָקעגן האָבן די סאָציאַליסטן אַרויסגעשטעלט אַ געוויסן יאָקאָוו־לעוו, אַ בוכהאַלטער פון דער זיעמסטוווע, אָבער צום שלים־מזל איז ער געווען אַ קליין־געוואוקסיקער, מיט גראָבע פיסלעך און מיט מאָדנע לאַנגע וואָנצעס, ניט פראָפאָרציאָנעל צו זיין קליינעם וואוקס.

אַז די יידן האָבן דערהערט וועגן יאָקאָוולעוונס קאַנדידאַטור, האָבן זיי געזאָגט מיט ביטול:

„אויך מיר אַ קאַנדידאַט!... יענע, די קאַדעטן, האָבן לכל־הפחות אַרויסגעשטעלט אַ פּריץ, אַ געוועזענעם גימנאַזיע־דירעקטאָר, אַ רעפּרעזענטאַטיוועם פּערזענלעכקייט, עס איז פּשוט אַ מחיה אויף אים אַ קוק צו טאָן, אינדערצייט וואָס די סאָציאַליסטן האָבן זיך אויסגעזוכט עפּעס אַ בוכהאַלטערל, אַזוי גרויס ווי אַ מייזל, אַז מען גיט אים אַ בלאָז, וועט ער אומפאַלן!..."

און זיי האָבן זיך איינגעעקשנט: זיי ווילן ניט דעם קאַנדידאַט...

„ווי אַזוי וועט ער קענען פאַרטיידיקן אונזערע רעכט — האָבן זיי געטענהט — ווי אַזוי וועט ער בכוח זיין צו קעמפן לטובת די יידן און קעגן די פּאָגראָמען — לויט ווי בראָמסאָן האָט עס אונז צוגעזאָגט — אַז מיט איין פינגער וועט אים אַ פּאָגראָמשטשיק צעון מאָל איבערקערן... און וואָר וועט דען דרך־ארץ האָבן פאַר אַזאַ נפשל און נאַכקומען אים אין זיינע פאָדערונגען?..."

די קריטישע מיינונג פון אונזערע פראָסטע „עמך"־יידעלעך איז אַ כאַראַקטעריסטישע אילוסטראַציע צו דער דעמאָלטיקער עפּאָכע, וועו מענטשן האָבן אימפּאָנירט מיט זייער רויער קראַפט, מיט זייער חיצוניות...

קאַפּיטל כ"ג.

די לאַגע אין טשערניגאָוו. — די פערזענלעכקייט פון טורינען. — דער ראַבינער פריידין. — טודין וועלט ראַבינער. — די באַציאונג פון יידן צום צאַרישן מיליטער־דינסט. — די „בילדונג" פון רוסישן פויער. — שנאה לגבי דעם ייד אין מיליטער. — אַ לעקציע פון זעלנערישן „שולחן־ערוך". — כמידזע כאַפּט אַריין אַ פסק. — איך וואָר כמידזעס קאַנקורענט. — אין אַלעם זענען שולדיק די „זשידעס!..."

נאָך דער אַרבעט אין גאָראָדניע, זענען מיר, איך מיט בראַמסאָנען, געפאָרן קיין טשערניגאָוו — דעם גובערניע־צענטער — בכדי דאָרט צו קאָמפּלעטירן די אַרבעט אויף דער גאַנצער גובערניע. נאָך די קאָנווענציאָנעלע וויזיטן, האָבן מיר זיך באַלד אַרומגעזען, אַז עס הערשט דאָרט גאָר אַ שוועכע סיטואַציע, אויף אַזוי וויים, אַז מיר האָבן זיך דאָס אפילו ניט געקענט פאָרשטעלן.

די יידישע געמיינדע איז דאָרט געווען איינגעטיילט אין ממש צוויי קריגס־לאַגערן, וואו די באַציאונגען זענען געווען אַזוי אָנגעשטרענגט, אַז עס איז געווג געווען, אַז איין צד זאָל זאָגן: „מסכים" — כדי דער אַנדערער זאָל זאָגן פונקט פאַרקערט. דער ראַבינער טורין, וועלכער איז אויסגעוואַקסן אין אַ ניט־גאָר רייכער און אינטעליגענטער סביבה, האָט פון זיין פריעסטער יוגנט זיך אויסגעצייכנט מיט אַן אומאָפּהענגיקן און זעלבסטשטענדיקן כאַראַקטער. זייענדיק אַ גימנאַזיסט, אויף אַ זייער גוטער פאָזיציע און שטאַרק אָנערקענט פון זיינע לערער — האָט ער ניט ווייניק געליטן פון זיין פאָטערס מינדערווערטיקן מצב, בעת צו ראש־השנה און יום־כפור, ווען ער פלעגט אים מיטנעמען אין שול אַריין, פלעגן זיי זיצן אין מערב, אינדערצייט וואָס זיינע חברים, די גבירישע קינדער, וועלכע האָבן זיך מיט גאָר־ניט אויסגעצייכנט — אַ חוץ מיט די ממתקים — זענען געזעסן אויבנאָן ביי דער מזרח־וואַנט. ער איז געווען זייער פילבאַר דערוויף, וואָס זיין פאָטער קען ניט דער־מאָנט ווערן, ניט נאָר ווי אַ גבאי, למשל, פון דער חברה־קדישא, נאָר אויך ניט ווי אַ פראָפעסטער „אונטערשטופער".

בעת די זומער־וואַקאַנסן, ווען די חברים זיינע — וויניקער פעאיקע און טאַ־לענטירטע ווי ער, פלעגן אַוועקפאָרן פאַרברענגען די פרייַע צייט אין שפּאַצירן און פאַרווייַלונגען — פלעגט זיך טורין דאָס ניט קענען פאַרגינען, נאָר ער האָט געמוזט בלייבן אינדערהיים, מקנא זייענדיק בשעת־מעשה זיינע חברים, וואָס קענען האָבן הנאה פון לעבן און זענען מער פּריווילעגירט פון גורל, ווי ער.

און אַזוי, פון זיינע פריעסטע קינדער־יאָרן, האָט זיך אין אים אַנטוויקלט אַ שנאה צו די גבירים און די פריווילעגירטע קלאַסן; שפּעטער, זייענדיק שוין אַ סטודענט און לעבנדיק אין גרויס קבצנות, איז אין אים רייַף געוואָרן אַ פאַרביסענע פיינטשאַפט לגבי די סטודענטן, וועלכע האָבן זיך געפונען אין אַ בעסערער מאַטע־ריעלער לאַגע ווי ער און בעת יענע פלעגן אים אַמאָל מיטנעמען ערגעצוואו צו פאַרברענגען, פלעגט זיך ביי אים די שנאה נאָך מער פאַרשאַרפן, די פאַרביסנקייט אין זיין כאַראַקטער פלעגט זיך נאָך בולטער אַרויסווייזן אין באַצוג צו זיינע חברים, הלמאי יענע זענען מזלדיקער פון אים.

נאָכן האָבן פֿאַרענדיקט דעם יורידישן פֿאַקולטעט, איז פֿאַרגעקומען אַן ענדערונג אין טורינס לעבן, ער האָט זיך פֿאַרליבט אין אַ שיינער און אינטעליגענטער מיידל, וועלכע האָט אָבער געשטאָמט פון די גבירישע ספערן. הגם זיי זענען געווען ווייט פון צו זיין ראָטשילדס, זענען זיי דאָך געווען נגידישע מענטשן און געהאָט אַ שם פֿאַר אַזעלכע.

געניסנדיק שוין פון בעסערע מאַטעריעלע באַדינגונגען, איז זיין כאַראַקטער דערמיט ניט געמילדערט געוואָרן. פֿאַרקערט: דער געדאַנק, אַז ער, אַ יוריסט, אַ פּעאיקער און טאַלאַנטפולער מענטש, יונג און פול מיט אַספּיראַציעס — זאָל דאַרפן לעבן פון דעם געלט, וואָס זיין פרוי האָט אים אַרײַנגעבראַכט, דאָס האָט נאָך מער פֿאַרשאַרפט זיין שנאה, וואָס איז געוואַקסן אין אים, פֿאַראַלעל מיט זיינע שטרעבונגען.

אָבער דער פּאַקט אַליין פון ענדיקן דעם אוניווערזיטעט אין רוסלאַנד האָט נאָך ניט באַדייט, אַז דאָס איז שוין אַן אָפּגענער וועג צו דער יורידישער קאַריערע. צוליב אַ גאַנצע ריי באַגרענעצונגען, און הויפּטזעכלעך, צוליבן „נומערוס קלאָוזוס", איז כּמעט ניט מעגלעך געווען פֿאַר יידן אויסצואיבן די פּראָפעסיע פון אַן אַדוואָקאַט.

האָט טורין דעריבער ניט געקענט אויסנוצן זיינע גלענצנדיקע פּעאיקייטן, ער האָט ניט געקענט געניסן פון די פרוכטן פון זיינע לאַנגיעריקע שטודיעס, נאָר געווען געצוואונגען צו לעבן דערפון, וואָס די עלטערן פון זיין פרוי האָבן אים געגעבן.

צו דער דאָזיקער צייט, איז געשטאָרבן דער פריערדיקער ראַבינער, דער אַלטער פריידין, וועלכער האָט זיך נאָך גערעכנט פונעם דור פון די „פריערדיקע", ד. ה. די, וועלכע זענען אַרויס פונעם ווילנער קאַזיאָנעם אינסטיטוט, אַלס לערער אָדער ראַבינער. ער איז געווען זייער באַליבט און געאַכט מצד אַלע שיכטן פון דער באַ־פעלקערונג. אַן אמתער מעורב עם הבריות, אַ טאַטע פֿאַר אַלע נויטבאַדערפטיקע און ליידנדיקע — פלעגט ער יעדן העלפן לויט זיינע מעגלעכקייטן: מיט אַן עצה, מיט געלט־אונטערשטיצונג און מיט אַ גוט וואָרט. איז פֿאַרגעקומען אַ חתונה אין אַ יידי־שער שטוב, איז ער תמיד אַנוועזנד געווען, ניט נאָר אַלס ראַבינער, נאָר אויך אַלס פריינט. בעת אַן אומגליק ר"ל, איז ער געווען דער ערשטער מנחם צו זיין. בכלל, האָבן אים די יידן ליב געהאַט און שטאַרק געשעצט; ער איז געווען זייער פֿאָפולער צווישן די בריטע מאַסן, הגם קיין באַזונדערע זאַכן האָט ער ניט אויפגע־טאָן. ער האָט ניט געהערט צו די קאַזיאָנע ראַבינערס, וואָס קעמפֿן פֿאַר השכלה אוז בילדונג, אָבער ווען עס פלעגט זיך האַנדלען וועגן חתונה מאַכן אַן אָרעם מיידל, וועגן העלפן אַ נויטבאַדערפטיקן ייד — פלעגט ער זיך גלייך צונויפערעדן מיט די גבירים און טאָן, וואָס ער האָט געקענט.

ער האָט געשפּילט די ראָל פון אַ פריינט, אַ יועץ, אָבער קיין אָפּיציעלער געזעל־שאַפטלעכער און סאָציאַלער טעטיקייט פלעגט ער זיך ניט אָפּגעבן און דערמיט דער־קלערט זיך די דערשיינונג, וואָס ער האָט כּמעט ניט געהאַט קיין שונאים. מיט איין וואָרט — מען קען אים באַצייכענען, ווי אַן איש מכובד, אַזוי ווי דאָס ווערט אָנגערופן ביי אונז, יידן.

אין יענער צייט, איז די יידישע אינטעליגענץ, די א. ג. — „געקאָנטשעטע" — נאָך געווען ווייט פון די מאַסן. דער ראַבינער פריידין איז געווען דער איינציקער יידישער אינטעליגענט פון די „געקאָנטשעטע", וואָס האָט געשוירן דאָס בערדל,

געזעסן אין שטוב אָן אַ היטל, ניט אַלעמאָל געטראָגן דעם „סיורטוק", וואָס דערמיט אַליין איז ער שוין געווען פֿאַררעכנט אַלס אָן אַריסטאָקראַטישער מענטש, אָבער דערצו אויך אַ גרויסער עניוו, זיך ניט געהאַלטן גרויס און באַהאַנדלט אַ פֿראָסטן יידן, ווי „זיינס גלייכן".

נאָך זיין טויט, האָט מען געמוסן זוכן אַ ממלא מקומו. דעמאָלט האָט זיך אַרויסגערוקט טורינס קאַנדידאַטור. נעמענדיק אין אַכט זיינע גרויסע פּאַיקייטן, זיין אויסערגעווענלעכן רעדנער־טאַלאַנט — דערצו נאָך איז ער געווען אַ בן־עיר — איז ער גלייך אויסגעקליבן געוואָרן אַלס ראַבינער. זייענדיק אַ שטאָלצער פֿון דער נאַטור, האָט ער זיך גלייך געשטעלט אין פֿאַרבינדונג מיט די רעגירונגס־מענטשן און מיט די אַלע אינסטיטוטן, מיט וועלכע די יידן האָבן געהאַט אַ שייכות. ער איז אויפגענומען געוואָרן דורכן גובערנאַטאָר בסבר פּנים יפות און, צו יענער צייט, איז דאָס געווען אַ געואַלדיקער פֿרעסטיזש, מחמת אַ גובערנאַטאָר איז געווען אַ מיז „סאַמאָדערשאַוועץ" (אַלייגהערשער) אין דער גובערניע.

תמיד שיין און עלעגאַנט אָנגעטאָן, צוגעטשעפּעט צו זיין „סיורטוק" דעם אָפּ־צייכן פון אוניווערזיטעט, פלעגט ער אָן שוועריקייטן אָנקומען צום גובערנאַטאָר יעדעס מאָל וועז ער האָט עפּעס באַדאַרפט, און תמיד האָט ער אויסגעפּועלט דאָס, צו וואָס אַ פֿראָסטער יד האָט ניט געקענט דערגרייכן. ער איז גלייך באַפֿריינדעט געוואָרן מיטן בירגערמייסטער, מיט דער גאַנצער מוניציפּאַליטעט, זיעמסטוע א. א. וו.

אין דער קליין־בורזשואַזער „מיעשטשאַנסקע אופֿראַוע", וועלכע פלעגט זייער עקספלואַטירן יידן, פלעגט ער — אַלס יוריסט און פֿאַרטיידיקער פון יידישע אינ־טערעסן — אויפטאָן גרויסע זאַכן. דערצו האָט ער נאָך געהערט צום יוריסטן־אָרדער, און הגם ער האָט ניט געהאַט דאָס אָפּיציעלע רעכט צו פֿאַרטיידיקן, איז ער געווען צונויפגעמישט מיט דער פּראָקוראַטור, אַדוואָקאַטן, ריכטער, און דאָס האָט ניט ווייניק אימפּאָנירט די טשערניגאָווער יידן און ניט ווייניק געהויבן טורינס פֿרעסטיזש אין זייערע אויגן.

זייענדיק אַליין אַ „געקאָנטשעטער", האָט ער בהדרגהדיק אַרײַנגעצויגן אויך די אַנדערע „געקאָנטשעטע" אין די יידישע ענינים, און דאָס איז געווען זיינער אַ פּער־זענלעכער און זייער וויכטיקער פֿאַרדינסט.

אין הלכות „וואָינסקאַיאַ פּאָווינאָסט" (מיליטער־דינסט) פלעגן אין באַצוג צו די יידן תמיד אָנגעוועגדעט ווערן אָפּענע דיסקרימינאַציעס. אַווי ווי די צאָל יידישע רעקרוטן האָט אַלעמאָל איבערגעשטיגן די יידישע נאָרמע, וועלכע איז געקומען לויטן געזעץ, און דער מיליטער־דויער, במשך פון דריי יאָר צייט, איז געווען ניט מער ווי אַ לאַנגע קייט פון אומאויפהערלעכע שיקאַנעס בנוגע די יידן, האָבן די יידן ניט גערן זיך צוגעשטעלט צום מיליטער־דינסט. יידן, האָבן זיי געמעגט זיין מענטשן מיט העכערער בילדונג, האָבן קיינמאָל ניט געקענט אַוואַנסירן אין גראַד, אפילו ביז צו אַ פּשוטן יעפּרייטאָר, נאָר האָבן געמוזט בלייבן פֿראָסטע סאָלדאַטן און זיין אויסגעמישט מיט חמורשע, ווילדע און פּרימיטיווע עלעמענטן פון רוסישן פּויערטום. ביי יעדער געלעגנהייט, האָט מען יידן ניט געזשאָלעווועט דעם באַרימטן עפּיטעט פון „זשידאָווסקאַיאַ מאָרדאַ"; אינדערציט וואָס די רוסישע אינטעליגענץ — אויב זי האָט נאָר געהאָט אַ געוויסע בילדונג — פלעגט דערהויבן ווערן צום ראַנג פון

אַדיוטאַנט, אָפיציר, לייטענאַנט א. א. וו. פלעגט דער פראָסטער רוסישער פויער טראַקטירט ווערן ווי דאָס נידעריקסטע און שפלסטע נפש אין דער וועלט אוז. ממילא, איז דאָס עסן און קליידונג געווען אַנטשפרעכנדיק צו זיין גייסטיקן מהות. און צווישן אט דעם פעבל איז אַריינגעוואָרפן געוואָרן דער ייד אויף צו טיילן דעם זעלבן גורל.

צווישן די יידן האָט זיך ניט געפונען קיין איינער, וואָס זאָל זיין אַ פולשטענ־דיקער „בעזגראַמאָטנער" (אַנאַלפאַבעט); אפילו דער איינפאַכסטער ייד האָט געקענט די „קליינע אויתיותלעך". בעלי־עגלות, שוואַרץ־אַרבעטער, טרעגער, אפילו די אַרעמ־סטע בעטלער, האָבן געקענט דאַוונען, זאָגן אַ פרק תהילים, געקענט לערנען אַ משניות, אַן עין־יעקב. אָבער וועז עס איז זיי אויסגעקומען צו זיצן צוזאַמען מיט ז׳ער חברותא פון די פאַרגרעבטע ווילדע פויערים פון די פאַרוואַרפנסטע ווינקעלעך פון רוסלאַנד — איז דאָס געווען פאַר זיי אַן אמתע מאַראַלישע אָפּקומעניש. פלעגן דערביבער די יידן ביי זיך טראַכטן: „צו וואָס גיין אין מיליטער אויף גאַנצע דרייַ יאָר, און פאַר וועמען?..." קיין עלעמענטאַרע מענטשלעכע רעכט גיט מען זיי דאָרט ניט, זיי וועלן דאָרט באַהאַנדלט ווי דאָס נידעריקסטע פונעם נידעריקסטן; קיין אָפּ־פענונג אויף צו פאַרבעסערן די פאָזיציע איז אויך ניט פאַראַן, האָבן זיי זיך דערביבער געהאַלטן פאַר ניט־פאַרפליכטעט קעגן דער צאַרישער רעגירונג און פלעגן זוכן אַלערליי מיטלען, כדי אויסצומיידן צו גיין אין מיליטער. דערצו נאָך איז צוגעקומען דער הויפט־אַרגומענט פון עסן טריפות פון „קעסל", פון מחלל־שבת זיין א. א. וו. דער מיט דערקלערט זיך, וואָס אין די פרייַע דעמאָקראַטישע לענדער ווי פראַנקרייך, אַמעריקע א. אַנד. — האָבן יידן זיך באַצויגן מיט דער גרעסטער אַכטונג צום מיליטער־דינסט און האָבן עס געטריי אָפּגעהיט, אינדערציט וואָס אין צאַרישן רוסלאַנד האָבן זיי כסדר געזוכט המצאות זיך אַרויסצודרייען דערפון.

פאַר דעם פאַרענדיקן דאָס קאַפּיטל, בעט זיך ממש אַ כאַראַקטעריסטישער עפּי־זאָד אויף דער פעדער: דאָס איז געווען, בעת איך בין מאָביליזירט געווען אין דער גרויסער וועלט־מלחמה. איינמאָל, זענען מיר געזעסן אין אַן עיגול אין ישיבת מרעים, און צוזאַמען מיט אונז איז געזעסן דער יעפרייטאָר, אַן איינבענדלדיקער בעזגראַמאָטנער כאַמולע — אַזוי ווי אַלע אַנדערע פויערים פון זיין מין — און ער האָט מיט אונז איינגעקנעלט דעם „שולחן־ערוך" פון דער „וואַינסקע פאַווינאָסט". וויפיל ער זאָל זיך ניט האָבן באַמיט אַרייַנצוהאַקן די סאָלדאַטן אין די מוחות אַריין יואָס עס איז אַזוינס „זנאַמיא", ווי הייסט די קייַזערלעכע פאַמיליע און נאָך אַזעלכע גרויסע זאַכן — האָט זיך עס אים באין־אופן ניט איינגעגעבן.

פונקט איז אָנגעקומען דער אונטער־לייטענאַנט — אויך ניט קיין גרעסערער בקי, ווי דער יעפרייטאָר — און האָט אָנגעהויבן צו עקזאַמינירן די אוידיטאָריע. צווישן אונז האָט זיך געפונען איינער, אַ געוויסער כמידזע, אַ חמורישער קאָפּ, אַ שלים־מזלדיקער נפש, וואָס וויפיל מען זאָל אים ניט האָבן אַריינגעקנעלט אין קאָפּ אַריין די „תורה", האָט ער זיך גאָרניט געקענט אויסלערנען. אויף אים איז אויס־געפאַלן דער גורל צו ענטפערן אויף דעם פאָדפאָרוטשיקס פראַגן:

„כמידזע, ווי אַזוי רופט מען אונזער קייַזערין, זאָל לעבן?" — האָט ער אים אַ פרעג געטאָן.

„זאַפאַמיאַטאָוואַל" („פאַרגעסן") — האָט דער פויער אָפגעענטפערט אין גרויס פאַרלעגנהייט.

„שניאורסאָן — וועגדעט זיך צו מיר דער עקזאַמינאַטאָר — צי ווייסטו מיר ענטפערן דערויף?".

נאָכדעם, ווי איך האָב אים ריכטיק און געגעבן אָפגעזאָגט דער קייזערינס, אַלעק־סאַנדראַ פיאָדאָראָוונאַס טיטול, קערט ער זיך אום צו כמידזען בזה הלשון:

„דו פויערישער קאָפּ! דו כאַמולע, וואָס דו זיצסט און פרעסט דאָ אונזער צאַר־סקע ברויט און קאָשע. דו ביזט אַ רוס, אַ פראַוואָסלאַווונער, און דו ווייסט ניט ווער עס איז אונזער צאַרינאַ־מאַטיושקאַ, און שניאורסאָן, וואָס איז אַ ייד און ניט קיין פּראַוואָסלאַווונער, ווייס עס יאָ..."

בשעת־מעשה האָט דער כמידזע געקוקט אויף מיר מיט אַזאַ קנאה, גלייך ער וואָלט וועלן זאָגן: „נאָך פאַראַן, פונדעסטוועגן, „קעפּ" אויף דער וועלט..."

נאָכדעם האָט דער פאָדפאָרטשיק געשטעלט כמידזע אַלערליי קשיות, אויף וועל־כע יענער האָט, גלאָצנדיק מיט די אויגן, נאָטירלעך גאָרניט געוואוסט צו ענטפערן. דער עקזאַמינאַטאָר האָט זיי אַלעמען געמוסרט און געזאָגט:

„אַז עס קומט אַ ייד, ווי דער שניאורסאָן, למשל, ווייסט ער אַלצדינג. און איר, וואָס איר זענט פּראַוואָסלאַווונע און דאַנקען גאָט, ניט קיין זשידעס — ווייסט איר גאָרניט!..."

ביי אָט דער געלעגנהייט, האָט זיך כמידזע אָנגענומען מיט מוט און אַ זאָג געטאָן:

„וואָשע וויסאָקאָבלאַגראָדיע! איך בין קיינמאָל ניט געווען אין די שקאָלעס, און זייענדיק אין דאָרף, אין דער „וואָלאָסט", האָב איך געפאָדערט, אַז מען זאָל מאַכן אַ שולע, אָבער די רעגירונג האָט אונז אָפגעזאָגט דערין. אויף אַזאַ אופן בין איך „געווען אַ כאַם און בין געבליבן אַ כאַם", אָבער די זשידעס, זיי האָבן זייערע אייגענע שולן, חדרים, זענען זיי טאָקע מלומדים".

זיין ענטפער האָט גורם געווען, אַז מען האָט אים אריינגעזעצט אויף פינף טעג אין קאַרצער. וואָס שייך דעם יעפרייטאָר, האָט מען אויך אים גראָטיפיצירט פאַר זיינע „פּעדאַגאָגישע פּעאיקייטן" — מיט דריי טעג אַרעסט. אין רעזולטאַט פון אָט דעם אינצידענט, האָט דער גאַנצער קרייז געוואָרטשעט, אַז דאָס גאַנצע אומגליק שטאַמט פון די יידן: „ווען דער שניאורסאָן וואָלט, למשל, ניט געווואוסט צו ענטפערן, וואָלטן מיר ניט געלעגן אין דער אדמה..."

ביי אַזעלכע פאַרהעלטענישן, איז קיין וואונדער ניט, וואָס די יידן האָבן זיך אַרויסגעדרייט פון מיליטער־דינסט. און אַזוי ווי מען האָט יידן רעקרוטירט שטענדיק מער, ווי עס איז געקומען לויטן דין — פלעגט זיך טורין תמיד איינשטעלן פאַר זיי און דאָס האָט אַרויסגערופן צו אים די דאַנקבאַרקייט מצד דער גאַנצער באַפעל־קערונג.

אין הלכות פון „פּרעדסטאַוויטעלסטוואָ" (רעפּרעזענטאַנץ), אין צאָלרייכע יידישע ענינים — האָט טורין זייער אַ סך אויפגעטאָן, אָבער אין דער געמיינדע גופא, האָט ער, אויף דעם סאָציאַלן און קולטורעלן געביט, גאָרניט אַרגאַניזירט.

אויף אָט דעם טורינען, וועלכער איז געווען פון דער נאַטור זייער אַן אום־

אַפּהענגיקער און וואולקאַנישער כאַראַקטער, האָבן די אינטעליגענטע גבירישע זונד־לעך געזומען קוקן, ווי אויף אַ „וויסקאָטשקע" (אויפגעקומענעם).

זייענדיק בטבע אַ סענסיטיווער, האָט ער דאָס גלייך דערפילט און האָט געזומען ווי געהעריק רעאַגירן דערויף. ער האָט אָנגעהויבן צוציען צו זיך מענטשן, אינטע־ליגענטן — ניט דווקא קיין גבירישע קינדער — וואָס דאָס האָט ווידער אַרויסגערופן די אומצופרידנקייט מצד די תקיפים און בעלי הביתישע יידן פון דער שטאָט.

און אַזוי, שטופנווייז, האָבן זיך פֿאַרשאַרפט צווישן זיי די באַציאונגען און טורין האָט אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן די ברייטע מאַסן קעגן די גבירים.

קאַפּיטל כ"ד.

טורינס קאַמף אויף דער יידישער גאַס. — ער אַרגאַניזירט די יידישע מאַסן. — זיינע רעדעס און משלים. — ער גרויזט די „שמשים" פון דער חברה־קדישא. — דער קאַמף פאַרשאַרפט זיך. — יידישע אינסטיטוציעס גייען צו גרונט. — די וואַל־אַקציע אין טשערניגאָוו. — מען קען ניט קומען צו אַ הסכם. — דער קאַמף אַרום דעם אוהל פון הייליקן רבי פרץ. — דער גובערנאַטאָר מישט זיך אַריין. — טורין קלערט אויף דעם ענין פאַרן גובערנאַטאָר.

אויב, די ערשטע צייטן, האָט טורין אימפאָנירט די בעלי־בתים און מנהיגי־העיר, מיט זיין פערזענלעכקייט און זיין אַקטיוויטעט, און אויב די יידישע אינטע־ליגענץ איז אויך געווען צופרידן פון דער מעגלעכקייט זיך צו באַשעפטיקן אַביסל מיט יידישע ענינים — האָט זיין וואַקסנדיקער פרעסטיזש אָנגעהויבן אַרויסצורופן אַלץ מער קנאה און, ממילא, אַלץ אַ גרעסערע צאָל שונאים. וואָס ברייטער די פאַלי־טישע אַרבעט האָט זיך פאַרצווייגט, און באַקומען וואָס מער אָנהענגער — אַלץ מער זענען געווען בעלנים אויף אויסגעקליבן צו ווערן אַלס געזעלשאַפטלעכע און סאַ־ציאַלע אָנפירער. און אַזוי ווי אַזעלכע „פעטע ביסנס", ווי שלישי און ששי, זענען ניט פאַראַן קיין סך און ער האָט ניט געקענט באַפרידיקן די אַמביציעס פון אַלע כבוד־זוכער, האָט זיך יעדער אָנגעהויבן ברוגזן און ער האָט ערשט רעכט דער־פילט, ווי שווער עס איז אויפצוהאַלטן דעם שלום־בית ביי אַלע צדדים. זיין ברויז־דיקער נערוועזער כאַראַקטער האָט אים געשטויסן העפטיק צו רעאַגירן אויף אַזעלכע דערשיינונגען און דאָס האָט נאָך מער פאַרשטאַרקט דעם ווידערשטאַנד קעגן אים.

מיט זיינע פרואוון צוצוציען צו דער אַרבעט אויך דעם מיטעלן קלאַס, קלענערע בעלי־בתים, משכילים און אַנדערע קולטיווירטע שיכטן פון דער באַפעלקערונג, ניט נאָר קיין רייכע — האָט ער זיך געקויפט נאָך מער שונאים.

ווען די אַפּאָזיציע קעגן אים איז געוואָרן זייער אַ שטאַרקע, האָבן זיך אָנגע־הויבן — אַזוי ווי יעדן קריג — רכילותן, ווי אַזוי ער זאָל ניט האָבן געהאַנדלט, האָט ער קיינעם ניט געקענט צופרידנשטעלן: האָט ער דערגרייכט פאָזיטיווע רעזול־טאַטן, האָט מען אים ניט געקענט מוחל זיין זיין שנעלן דערפאָלג; איז חלילה געווען פאַרקערט, און ער האָט געהאַט צו פאַרצייכענען אַ דורכפאַל — האָבן די רייכערע בעלי־בתים און גבירים געזוכט אים צו דיסקרעדיטירן ביי אַלעמען אין די אויגן און האָבן אים באַרעדט פון אַלע זייטן, ניט זשאַלעווענדיק דערביי קיין לשון־הרע, שלעכטע צינגער האָבן אָנגעהויבן רעדן, אַז אַזוי ווי טורין האָט ניט קיין פראַקטיק אַלס יוריסט, באַשעפטיקט ער זיך מיט באַפרייען פון מיליטער־דינסט פאַר געלט א. א. וו.

אַלס ענטפער אויף אָט די אַלע אַטאַקעס, האָט זיך טורינס רעאַקציע קעגן די גבירים נאָך מער פאַרשאַרפט. ער איז איצט אַרויס אין אַן אָפענעם קאַמף קעגן זיי.

זייענדיק אַן אַראַטאָר אין אויסשליסלעך יורידישע פראַגן, פלעגט זיך טורין קיינמאָל ניט פאַרנעמען מיט האַלטן רעדעס אין די שולן אום שבת — ווי עט פלעגן זיך נוהג זיין די ראַבינערס, רעדנדיק אויף היסטאָרישע, נאַציאָנאַלע, אָדער רעליגיעזע טעמעס. ער האָט דאָס פשוט ניט געקענט, ניט האָבנדיק דערצו די נוי־

טיקע יידישע צוגרייטונג. איצט אבער, אין זיין קאמף קעגן די גבירים און זייערע קינדער, קרובים און פריינט, ווי אויך קעגן די „געקאנטשעטע" אינטעליגענץ, וואס זענען געווען מיט זיי — האט ער אנגעהויבן רעדן יעדן שבת אין די שולן, ארגאניזירנדיק די מאסן, רופנדיק זיי צו נעמען די יידישע ענינים אין זייערע אייגענע הענט אריין. אן דער הילף פון די גבירים. דערביי האט ער אגיטירט מיט זייער שארפע אויסדרוקן קעגן זיינע אנטאגאניסטן, ער האט געזאגט:

„די אלע יידישע ארגאניזאציעס האלטן זיך כמעט אויסשליסלעך פונעם „קאראבאטשנעם סבאר" (דאס הייסט, פון דעם אפצאל, וואס די יידן גיבן פאר כשרע פלייש). אין ער האט ווייטער געשריגן:

„גבירים האט איר עטלעכע הונדערט, אבער קבצנים האט איר עטלעכע טויזנטער, און איר צאלט דאס געלט, ניט זיי. און דערצו נאך, עסן א סך פון די גבירים טריפות און, ווער שמועסט נאך, די אינטעליגענץ — געווים. אלזא, ווי איר זעט, הענט איר מיט אייער „קאראבקע"-געלט אליין אנפירן און איר דארפט ניט האבן דערצו די גבירים".

„א גביר האט די גאנצע עולם-הזה ביי זיך אינדערהיים — האט ער געטענהט — ער עסט און טרינקט און לעבט זיך ווי א גביר, און אפילו ווען עס קומט צו רוחניות, ווי צום ביישפיל, צו שלישי און ששי אין שול — גיט מען זיי אט די „פעטע שטיקלעך" איך אוועק... פארוואס קומט דאס זיי? איך דארף מען דאס געבן און ניט זיי".

„די שולן האלטן זיך בכלל אויף „קאראבקע"-געלט — אייער געלט. איר דארפט דעריבער זיין די גבאים. צו וואס דארף מען די גבירים, וועלכע קומען אין שול אליין בלויז צו יום-כפור און א יום-טוב..."

אזוי ארום האט ער ניט אויפגעהערט צו העצן די מאסן קעגן די גבירים און דאס איז אים פולשטענדיק געלונגען. טורין האט געקענט שפילן אויף די סענטימענטן פון די ארעמע האראפאשנע מאסן, וועלכע קוקן מיט קנאה און שנאה אויף דעם פריווילעגירטן קלאס פון די נגידים. די דאזיקע געפילן האט ער אזוי קונציק עקספלואטירט. אז גאר אין א קורצער צייט האט ער זיי גאוואונען אויף זיין זייט. און ניט נאר בלויז דעם הארעפאשנעם ארבעטער און בעל-מלאכה, נאר אויך דעם מיטל-קלאס און די משכילים; אלע זענען זיי געווען קעגן די גבירים און דער אינטעליגענץ, וואס האלטן זיך גרויס און זענען דערווייטערט פון די פאלקס-מאסן.

בהדרגהדיק, האט זיך זיין פאזיציע פארפעסטיקט. ער האט שוין אנגעהויבן ארייגקריכן אויך אין דער חברה-קדישא, וועלכע האט זיך גערעכנט פאר דער שטארקסטער און אייגפלוסריייכסטער אינסטיטוציע אויף דער יידישער גאס. עס זענען דארט געווען אזעלכע עלעמענטן, וועלכע זענען — אונטער דער השפעה פון טורינס רייד — גלייך גרייט געווען זיך אנצושליסן אין טורינס צד: דאס זענען געווען די „שמשים" און קליינע מענטשעלעך, וואס האבן זיך מתעסק געווען מיט מטהר זיין דעם מת און מיט זיין קבורה, ארייננאפנדיק בשעת-מעשה א שלוק פונעם ביטערן טראפן. אויך זיי האט טורין אינגיכן ארייניגעשלעפט אין זיין לאגער, מחמת ער האט גאנץ גוט געוואוסט ווי שטארק עס איז די פאזיציע פון דער חברה-קדישא אין יידישן לעבן.

די תקיפות פון די חברה־קדישא־לייט פלעגט זיך אויסווירקן, הויפטזעכלעך, ווען עס איז געשטאַרבן אַ גרויסער גביר אין שטאָט. דעמאָלט פלעגן זיך אָנהויבן פירן אונטערהאַנדלונגען צווישן די קרובים פונעם פאַרשטאָרבענעם און צווישן די מיטגלידער פון דער חברה, וועלכע האָבן פאַרלאַנגט גראָבע געלטער לטובת דער חברה גופא, און אַנדערע וואוילטעטיקע אַרגאַניזאַציעס.

אַרגאַניזירנדיק די חברה־קדישא קעגן די גבירים, פלעגט טורין אילוסטרירן זיינע רעדעס מיט גאָר שאַרפע און בילדערישע ביישפילן, למשל פון אָט דעם מין:

„מען זאָגט, אַז מען האָט פיינט אַ גביר, ווי אַ חזיר... פאַרוואָס עפּעס ווי אַ חזיר? דער אמת איז, אַז פון אַלע בעלי־חי, ווי פון אַ קו, אַן אָקס, א פערד א. א. וו. — האָבן די בעלי־בתים הנאה און מען צערטלט זיי און מען האָט זיי ליב, אינדערציים וואָס פון אַ חזיר האָט מען ניט קיין הנאה און מען האָט אים פיינט, ווי אַ חזיר... פאַרוואָס אַזוי? ווייל אַלע בעלי־חי ברענגען אונז גרויסע נוצן אין לעבן — די קי גיט מילך, דער אָקס אַקערט די ערד, דאָס פערד ציט דעם געשפּאַן און פירט שפּאַצירן דעם בעל־הבית, פון וואָס דער לעצטער האָט גרויס הנאה און צאָלט זיי אפּ מיט ליבשאַפט. ווען עס קומט אַבער צום חזיר, קען מען פון אים ניט האָבן קיין שום הנאה ביי זיין לעבן, מחמת שטענדיק ליגט ער אין בלאָטע, וואַלגערט זיך אין מיסט און... בלייבט אַ חזיר... אָבער דערפאַר, אַז דער חזיר פגרט אַוועק, הויבט מען דעמאָלט אָן צו האָבן פון אים אַ נוצן: פון זיינע שטעפּשינעס מאַכט מען בערשטלעך, פון זיין פלייש מאַכט מען קאַלבאַסע, שינקע: מען האָט פון אים אַ סך פעטס און ער פאַרשאַפט הנאה זיינע בעלי־בתים".

„פון אַ נגיד, ביים לעבן, האָט מען אויך ניט קיין הנאה, אָבער ווען ער שטאַרבט, נעמען אַלע געלט: די חברה־קדישא, די תלמוד־תורה, דער מושב־זקנים, גמילות־חסדים א. א. וו."

מיט אַזעלכע סאָרט רעדעס פלעגט טורין אַרויסרופן אַ געוואַלדיקן ענטוזיאַזם צווישן זיינע צוהערער, וועלכע זענען אים נאָכגעגאַנגען בלינדערהייט און אים נאָכגעפאָלגט אין זיין שרעקלעכן האַס קעגן די גבירים און דער אינטעליגענץ.

עס איז זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז דער אָנגעגריפענער צד האָט, פון זיין זייט, ניט געשווויגן, נאָר האָט זיך אויך ניט וויניקער אַרגאַניזירט קעגן טורינען און זיינע אָנהענגער. און אַזוי אַרום, האָבן זיך געשאַפן צוויי פאַרביטערטע קעגנערישע לאָגערן.

ביי די גבירים, איז דער נאָמען פון טורינען געווען אַזוי שרעקלעך, אַזוי ווי ביי די היינטיקע שאַרפע אַנטי־קאָמוניסטן, ווען מען דערמאָנט זיי אַ גרויסן קאָמוניסטישן לידער; ביי די מאַסן ווידער, איז אַ גביר געווען, ווי די סאָוויעטן רופן דאָס אָן: „דער גרויסער אימפּעריאַליסט, וואָס וויל איינשלינגען די גאַנצע וועלט און זוכט צו פאַרשקלאַפן די פאָלקס־מאַסן..."

אין רעזולטאַט פון אָט די מחלוקתן, איז אַלץ פאַרניכטעט געווארן: געזעלשאַפט־לעכע און קולטורעלע יידישע אינסטיטוציעס זענען געגאַנגען צו גרונט און מכל־שכן, די יידישע קהילה, וועלכע איז ביז דאָן, נאָך בכלל געווען וויניק אַנטוויקלט.

די באַציאונגען צווישן די ביידע צדדים זענען געווען אַזוי פאַרשאַרפט, אַז עס איז ממש ניט מעגלעך געווען איינצוארדענען אַן אסיפה. יידן זענען געווען פאַרצווייפלט פון אָט דער דעזאָרגאַניזאַציע אין יידישן לעבן אין אַזאַ גרויסן צענטער

דערצו, און עס איז דאָרט ניט מעגלעך געווען צו דערגרייכן עפּעס וואָס אויפן געביט פון יידישע ענינים.

ביי אַט די פאַרהעלטענישן, האָבן מיר — בראַמסאָן און איך — אָנגעהויבן אונזער ארגאַניזיר־אַרבעט צו די וואָלן.

צונויפרעדן זיך, ביי אַזעלכע באַדינגונגען, איז געווען אומעגלעך. אויב די גבירים זענען מסכים געווען צו דער קאַנדידאַטור פון דר. אברהם ברוק, איז טורינס מחנה געווען קעגן דעם, בלויז דערפאַר, וואָס ברוק האָט געהאַט קרובים צווישן די גבירישע רייען, וועלכע האָבן אונטערגעשטיצט זיין קאַנדידאַטור.

טורינס חברה ווידער, האָט אונטערגעהאַלטן אַנדערע קאַנדידאַטורן. סוף־כל־סוף, אַרבעטנדיק במשך פון צוויי טעג מיט די פאַרשטייער פון ביידע צדדים, איז געלונגען, אויפן דריטן טאָג, צונויפצורופן אַ פאַרזאַמלונג צווישן די דערמאָנטע פאַרשטייער. עס איז שווער איבערצוגעבן די געשפאַנטע און באמת יאושדיקע אַטמאָספּער, וועלכע מיר האָבן דאָרט דערווישט אין יעדן לאַגער באַזונדער. איין צד האָט ניט אויפגעהערט צו וואַרפן אויפן חשבון פון צווייטן צד — שטעכווערטלעך און באַליידיקונגען, אַזוי אַז עס האָט זיך בולט אַרויסגעוויזן, ווי שטאַרקט פאַרסמט עס איז שוין די לופט.

וען בראַמסאָן איז געקומען צום וואָרט, האָט ער מיט זיין צדקניותדיקן פּנים־אויסדרוק און מיט זיין ערלעכן איבערצייגנדיקן טאָן אַרויסגערופן צו זיך אַלעמענס סימפּאַטיע, אַזוי אַז מען האָט שוין געקענט — אין דער אַביסל־אַפּגעריניקטער אַטמאָספּער — אָנהויבן עפּעס אונטערצוהאַנדלען, אָבער דאָך איז מען צו קיין טאַלק ניט געקומען.

וואָס שייך מיר, האָב איך זיי געזאָגט, אַז איך אַליין, לעבנדיק אין דער טשערנ־גאָווער גובערניע — וויל ניט וויסן פון קיין שום לאָקאַלע פראַבלעמען, דאָ וואו עס האַנדלט זיך אין יידישע פאָליטישע ענינים, וואָס שטייען ברומו של עולם. „מיר דאַרפן איצט ארויסרופן ביי די מאַסן אַן אינטערעס צו די וואָלן און דערגרייכן ביי אַלע דעמאָקראַטישע פאַרטייען, אַז זיי זאָלן קודם־כל מסכים זיין דערויף, אַז באַקומענדיק אונזערע שטימען, זאָלן זיי געבן זייערע שטימען פאַר אַ יידישן קאַנדידאַט; וואָס שייך די אַנדערע יידישע שטימען, וועלכע זיי נוצן אויס, זאָלן זייערע קאַנדידאַטן זיך מתחייב זיין אויף גלייכע רעכט פאַר יידן. און דערפאַר וואָלט געווען אַ יושר, אַז מען זאָל איצט פאַרגעסן די לאָקאַלע אינטערעסן, צוזאַמען מיט די מיספּאַר־שטענדענישן, און מען זאָל קומען צו אַ הסכם וועגן אַזאַ מין וויכטיקער פראַגע, וואָס עס שטעלן מיט זיך פאַר די וואָלן אין פאַרלאַמענט".

די אַלע רעדעס האָבן בלויז געהאָלפן אויף אַזוי פיל, אַז די אסיפה זאָל זיך פאַרענדיקן אָן סקאַנדאַל, אָבער צו קיין פאַרשטענדיקונג איז ניט געקומען.

אויף מאָרגן, איז אין דער פּ. צ.־שול פאַרגעקומען אַ צווייטע פאַרזאַמלונג, מיט דער באַטייליקונג פון בראַמסאָנען און דעם שרייבער פון די שורות. דאָס איז געווען אַן אַרבעטער־שול, וואָס האָט גרופירט בלויז קליינע בעלי־בתים, האַנטווערקער און פאָלקס־מאַסן.

לעאָנטין מאָיסעיעוויטש בראַמסאָן האָט אין אַ שיין־געביטער, אויסגעהאַלטענער רעדע געפאָדערט, אַז מען זאָל — פון איין זייט — אַדורכפירן אַ יידישן דעפוטאַט

און, פון דער אַנדערער זייט — סאָציאַליסטן־דעמאָקראַטן. איך, פון מיין זייט, האָב גערופן צו שלום, זאָגנדיק אַז מיר האַלטן ניט פאַר קיין שום צד און מיר גייען ניט אַריין אינעם תוך ענין, ווער עס איז גערעכט, אָדער אומגערעכט, אָבער עס איז אַ יושר, אַז איצט ביי אַזאַ צייט פון פאָגראָמען און צרות אויף יידן — ווען עס איז שוין יאָ פאַראַן די מעגלעכקייט, אַז יידן זאָלן אַליין אָנהויבן קעמפן פאַר זייערע רעכט אַנטקעגן די פאָגראָמען און דאָס — מיט דער הילף פון דעמאָקראַטישע עלע־מענטן, וועלכע גייען מיט אונז צוליב אונזערע שטימען — וואָלט געווען אַן אומזין צו פאַרנעמען זיך מיט אַזעלכע קליינלעכע ענינים, ווי די אָרטיקע מחלוקתן, וועלכע זענען, אגב, אַ נעבן־זאַך און האָבן ניט קיין שייכות מיט כלל־ישראל.

אונטער דער ווירקונג פון די דאָזיקע צוויי רעדעס, איז קלענער געוואָרן די שפּאַנונג ביי ביידע צדדים, אָבער דערפירן זיי צו אַ הסכם, איז געווען אַן אומ־מעגלעכע זאַך.

צו דער זעלבער צייט איז פאָרגעקומען אַן עפּיזאָד, וועלכער האָט, ניט אין אַ קליינער מאָס, גורם געווען צו פאַרשאַרפן די שפּאַנונג צווישן די קעגנערישע צדדים:

אין טשערניגאָוו איז געשטאָרבן איינער אַ ייד,, א. ה... — אַ גרויסער גביר, אַן אָנגעזעענער ליובאַוויטשער חסיד, אַ שאַרפער בעל־מוח און למדן. ווי גרויס ער איז אָבער געווען אין לומדות, אין חסידות און אין תפילה, אַזאַ קמצן איז ער געווען אין עניני־צדקה און מעשים־טובים. זייענדיק אַ גרויסער ירא־שמים, איז ער גלייכצייטיק געווען אַ שלעכטער מענטש. ער איז געווען אַ „טשלען אוטשאַסטנאָוואַ קאָמיטעטאַ גאָסודאַרסטווענאָוואָ באַנקאַ" (מיטגליד פון דיסקאָנטאָ־קאָמיטעט ביי דער מלוכה־באַנק). בעטן ביי אים אַ טובה, האָט געהייסן אַפּעלירן צו אַ שטיין, מחמת מען האָט פון פאָראויס געוואוסט, אַז זיין כאַראַקטער לאָזט אים דאָס ניט און ער וועט עס פּשוט ניט קענען טאָן.

אַז אַ ייד פלעגט באַדאַרפן עפּעס אַדורכפירן אין באַנק, פלעגט ער בעטן דעם ר׳ א. ה...: „איך בעט אייך רחמים, זייט ניט אָנוועזנד אין דער קאָמיסיע בעת מיין ענין וועט דאַרפן באַטראַכט ווערן. אַז איר וועט ניט זיין דערביי, איז זיכער, אַז מיט גאָטס הילף, וועט אַלץ אַדורכגעפירט ווערן בשלום..." און דאָס איז געווען די גרעסטע טובה, וואָס דער באַטרעפנדיקער ייד האָט געקענט ביי אים אויספּועלן.

דער ייד פלעגט אים ווייטער זאָגן:

„איר ווייסט, ר׳ א. ה...., וואָס באַדייט: „באַפּם הרגו איש"? (מיט זייער נאָז האָבן זיי געהרגעט אַ מענטשן) — האָט די וועלט געפרעגט: „וואָס פאַר אַ מין נאָז דאַרף דאָס שוין זיין, אַז מען הרגעט מיט איר אַ מענטשן!... דאָס מיינט מען אייך, ר׳ א. ה... — אַזוי רעדט איר גאָרניט, איר שווייגט זיך גאָר שטילינקע, אָבער אַז עס קומט די ריי אויף אייך און מען פרעגט אייך: „וואָס זאָגט איר?" — גיט איר אַ דריי מיט דער נאָז, און אָט מיט דער נאָז האָט איר אָפּגעהרגעט אַ יידן..."

ניט־קוקנדיק דערויף, איז אָט דער א. ה... געווען שטאַרק געאַכטעט אין שטאָט פאַר זיין לומדות און זיין חסידות. און ווען ער איז געשטאָרבן, האָבן די יורשים געוואָלט, אַז מען זאָל אים מקבר זיין אין דעם אוהל, וואו עס רוט דער אַלטער רב רבי פּרץ, וועלכער איז געהאַט נפטר געוואָרן מיט עטלעכע יאָר פריער און וואָס איז געווען אַ גרויסער פריינט פון ר׳ א. ה...

רבי פרץ איז געווען איינער פון די גרעסטע חבדישע רבנים אין טשערניגאָווער גובערניע, און דער באַליבטסטער תלמיד פון ליובאַוויטשער, דעם „צמח צדק". זיין נאָמען איז געווען זייער גרויס און שטאַרק פאַרהייליקט ביי אַלע וואָס האָבן אים געקענט. טורין איז אַוועק צו דער חברה־קדישא און האָט זיי פאַרבאָטן מקבר צו זיין דעם בר־מינן אין דעם אוהל פון ר' פרצן. זענען די יורשים פון א. ה.... ווּעלכע זענען געווען גרויסע תקיפים — אַוועק צום גובערנאַטאָר אינטערוועניրן און אין רעזולטאַט, האָט דער גובערנאַטאָר אַרויסגערופן טורינען, כדי אויפצוקלערן דעם ענין.

טורין האָט מיט אַ באַזונדערער רעדנער־קראַפט דערציילט דעם גובערנאַטאָר, ווער עס איז געווען דער צדיק רבי פרץ. ער האָט געשילדערט זיין גרויסע פערזענ־לעכקייט, וועלכע איז געווען פאַרהייליקט ביי די יידישע מאַסן, אַזוי ווייט, אַז זיי האָבן אים אויסגעבויט דעם אוהל, וואו זיי זאָלן קומען זיך בוקן נאָך זיין טויט אַלס צו איינעם פון די גרעסטע רבנים און באַרימטן צדיק, וואָס די יידן האָבן פאַרמאָגט. ביי זיין לעבן איז ער געווען גרויס נאָר אין מעשים טובים, נאָר אויך אין קבצנות און אַרעמקייט. דער פאַרשטאָרבענער א. ה.... וועלכער איז געווען, ביים לעבן, זיינער אַ חבר און אַן אינטימער פריינט — איז געווען אַ גרויסער מי־ליאָנער אַלע זיינע יאָרן, האָט געוואוינט אין אַ רייכן פּאַלאַץ און האָט קיינמאָל ניט געוואוסט פון אַ שלעכטן טאָג. צי האָט דער רייכער חבר דעז פאַרלייכטערט, כאָטש אויף איין האָר, דאָס לעבן פון דעם אַרעמען צדיק? צי האָט ער אים גאָר פרובירט אינלאַדן צו וואוינען ביי זיך אין פּאַלאַץ, אַלס זיין בעסטן פריינט? דער גרויסער קבצן און גלייכצייטיק, גרויסער צדיק, ווי עס איז געווען דער הייליקער רבי פרץ און וועמען די יידן האָבן אויסגעבויט אַן אוהל, וואו זיי זאָלן קומען אים אָפּגעבן כבוד נאָך זיין טויט, דאַרף ניט איצט זיין רייכן חבר, אַז ער זאָל קומען צו איט אין אוהל. דער דאָזיקער חבר, וואָס האָט זיך ניט אינטערעסירט ביים לעבן מיט זיין קבצנישן פריינט, וויל עס איצט קומען וואוינען ביי דעם הייליקן צדיק? דאָס וואָלט געווען אַ חילול־השם! אָט אַזעלכע לייט האָבן ניט קיין רעכט צו קומען אין אַרעמען אוהל אַריין, וואָס געהערט צום פאַרהייליקטן רבין און וועלכן יידן האָבן אויפגעשטעלט ספּעציעל פאַר זיין כבודס וועגן..."

קאַפּיטל כ״ה.

טורינס דעמיסיע. — קאַנדידאַטן פּעלן ניט. — טשערניגאָוו וויל מיך פּאַר אַ ממלא מקום. — איך נעם ניט אָן דעם פּאַרשלאָג. — אַ דעלעגאַציע פון טשערניגאָוו לאַדט מיך איין אויף אַ רעפּעראַט. — דער משל מיט ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער.

אויף מיין צוריקרייזע מיט בראַמסאָנען, וועלכער האָט זיך בכלל שטאַרק מצער געווען פון אַלעם, וואָס עס האָט זיך דאָרט אָפּגעטאָן, האָט ער מיר פונדעסטוועגן וועזאָגט, אַז דער קאָמף, וואָס טורין פירט אַנטקעגן די גבירים — הגם ער טוט עס צוליב פּערזענלעכע טעמים — האָט געפונען אַ גרויסן אָפּקלאַנג בײַ די יידישע מאַסן און וועט וווּיזן אַ וועג פּאַר די, וועלכע שטרעבן, אין אַ געוויסער מאָס, מיטצוּ־ווירקן אויף אַנצופּירן מיט אַ געזעלשאַפּטלעכער דעמאָקראַטישער אַרבעט. דעם אמת זאָגנדיק, אויב בראַמסאָן איז אין הארצן בײַ זיך, געווען קעגן די קאָנוואולסיוו מאָמענטן פונעם קאָמף, האָט ער פונדעסטוועגן סימפּאַטיזירט מיט אָט דעם קליינער רעוואָלוציע, וועלכע האָט זיך, אויף אַזאַ אייגנאַרטיקן אופן, אויסגעווירקט אין דער מלחמה צווישן דעם המון מיט זיינע גבירים.

פּאַר אונזער אוועקפאָרן, האָט טורין אויסגעדריקט זיין שטאַרקע באַגייסטערונג מיט בראַמסאָנס אויפּריכטיקייט, ערלעכקייט און סימפּאַטיע, וואָס איז געווען אויסגע־גאָסן אויף זיין געזיכט. ער איז אויך געווען צופרידן מיט מיין שטעלונג, וועלכע איז געווען לגמרי אַ נייטראַלע. ער האָט אונז אינגעלאַדן אויף אַ מיטאָג, בעת וועלכן בראַמסאָן האָט, אין אַן אינטימען טאָן, אים געזאָגט, אַז ער האַלט די אַרטיקע באַ־וועגונג פּאַר זייער אינטערעסאַנט, אָבער פונדעסטוועגן דאַרף מען זען ניט צו דער־פירן צו קיין פּאַראַדאָקסן און מען דאַרף זיך אויסהיטן פון רואינירן די גאַנצע געמיינדע און פון אונטערגראָבן די געזעלשאַפּטלעכע אינסטיטוציעס. דערויף האָט אים טורין אָפּגעענטפערט, אַז אויך ער איז ניט וווּיניקער מיד פון אָט דער מחלוקה און, היות ער האָט נעכטן אַקוראַט באַקומען די רעכט אויף צו וווּרן אַן אָפּיציעלער אַדוואָקאַט און ער וועט שוין פון איצט אָן, קענען פריי אויסאיבן זיין פּראָפעסיע— גיט ער אויף זיין פּאָסטן אַלס ראַבינער און ער ציט זיך צוריק פון דער גאַנצער אַרבעט.

דערביי האָט ער זיך צו מיר אַ קער געטאָן, זאָגנדיק:

„איר, וואָס איר זענט אַ נוח לבריות און איר קענט אין די „שוואַרצע פינטעלעך", וואָלט געווען ווי אָפּגעמאַסטן צו פּאַרנעמען מיין פּלאַץ, אַלס ראַבינער".

איך האָב אים זייער אָפּגעדאַנקט, באַטאָנענדיק דערביי, אַז איך בין געקומען צו פּאַרן מיט בראַמסאָנען אויסשליסלעך וועגן כלל־זאַך, אָבער לחלוטין ניט, כדי צו וווּכן דאָ רבנות, אָדער צו וווּרן אַ ממלא־מקום... איך דאַנק אים אַלזאָ און איך טראַכט איבערהויפּט ניט וועגן דעם.

בעת מיר האָבן זיך געזעגנט מיט אייניקע פּאָרשטייער פון דער אינטעליגענץ, פון איין זייט, און מיט די געזעלשאַפּטלעכע טוער, פון דער צווייטער זייט, און בראַמסאָן האָט, בשעת־מעשה, שטאַרק באַדויערט, הלמאי די לאַגע פון דער געמיינדע איז אַזאַ צעשפּליטערטע און וווּרקט זיך אַזוי קאַטאַסטראָפאַל אויס אויף די באַצי־

אונגען צווישן די קעגנערישע צדדים — האָבן אַלע איינשטימיק אויסגערופן: „כל־זמן מיר וועלן ניט פטור ווערן פון טורינען, וועט גאָרניט ניט אַרויסקומען!"

די לאַגע איז דערגאַנגען אזוי ווייט, אז קיין יידישן קאַנדידאַט האָבן מיר ניט געהאַט. דאָס דאָזיקע האָבן אויסגענוצט די ניט־יידישע פאַרטייען, אַז יעדע פון זיי זאָל באַקומען נאָך אַן אָרט פאַר זייערס אַ קאַנדידאַט. עס איז אויך געווען צו באַדויערן דער טרויעריקער פאַקט, אז יידן אַליין — און אין דער ערשטער רייַ די יידישע אַסימילירטע אינטעליגענץ — האָבן בכלל איינגעפונען, אַז עס איז בעסער אַ ניט־יידישער קאַנדידאַט, אידער אַ יידישער... „מיר זענען רוסישע בירגער, — האָבן זיי געזאָגט — און מיר דאַרפן קלערן וועגן דער פרייהייט פון פאָלק, אָבער ניט אַריינלאָזן זיך אין קליינלעכע פרטים: ייד צי ניט־ייד".

און אפילו אין די קרייזן פון חסידישע יידן, אָרטאָדאָקסן, האָט מען געהאַלטן, אז אַ יידישער קאַנדידאַט וועט קיין מעשים־טובים ניט ברענגען פאַר יידן, „צו וואָס קויפן זיך שונאים ביי די אַנטיסעמיטן?" — האָבן זיי געטענהט. „דער ליובאַוויטשער רבי וועט דאָך דאָרט ניט גיין, אַהינגיין וועלן דאָרט בלויז די דאָזיקע, וואָס טראָכטן וועגן עולם־הזה מער, ווי וועגן עולם־הבא. קיין ישועות ונחמות פאַר יידן וועלן דערפון ניט אַרויסקומען. פאַרקערט, דאָס וועט נאָך גרעסער מאַכן די שנאה ביי די שונאי־ישראל".

אָבער, אונטער דער ווירקונג פון די עטלעכע רעדעס, וואָס בראַמסאָן האָט דאָרט געהאַלטן, האָבן אַלע צדדים פאַרשטאַנען, אז זיי האָבן זיך אַביסל צו ווייט פאַרגאַלאָפירט. און אַזוי ווי טורין האָט שוין געהאַט עפּנטלעך דערקלערט, אַז ער פאָרט־לאָזט די אַרבעט, האָט ביי אַלעמען געמומען עגבערן אין מוח דער געדאַנק, וואָס נעמט מען אַ מענטשן, וועלכער זאָל מסוגל זיין צו פאַרהיילן אָט די אַלע וואונדן — דאָס וואָלט באַדאַרפט זיין כאָטש אַ מין אהרון, וואָס זאָל זיין אַ רודף־שלומניק און גלייכצייטיק, אַ מליץ־יושר פאַר אַלע יידן, אז זיי זאָלן אויף וויייטער קענען אַרבעטן צוזאַמען אין אַ האַרמאָנישער פאַרשטענדיקונג.

ביי אַזאַ אַלגעמיינעם מצב, זענען מיר — איך און בראַמסאָן, אַוועקגעפאָרן: ער קיין פעטערבורג און איך — קיין גאָראָדניע.

ווען טשערניגאָוו האָט זיך דערוואוסט וועגן טורינס באַשלוס צו פאַרלאָזן די אַרבעט — האָט זיך אין שטאָט אָנגעהויבן פירן אַ ברייטע אַגיטאַציע, בעת יעדער צד האָט זיך געגרייט אויסצוקלייבן אַ ראַבינער לויט זיין געשמאַק און לויט זייז אידעע. עס האָבן זיך, פון דער העלער הויט, אָנגעהויבן יאָוועז אָן אַ שיעור קאָנדידאַטן, פאַר וועלכע אַזאַ פּאָסטן אין אַ גרויסער שטאָט און אין אַ תחום־המושב דערצו, איז געווען ווי געוואונטשן. צווישן די קאַנדידאַטן האָט זיך געפונען אַ געוויסע צאָל ערנסטע און צוגעפאַסטע מענטשן, וועלכע זענען אַראָפּגעקומען קיין טשערניגאָוו מיט דער כוונה צו האַלטן רעדעס און צו אַגיטירן פאַר זיך אַליין.

אינצווישנצייט, האָב איך באַקומען אַן איינלאַדונג פון אַ קרייז פון מיינע טשערניגאָווער פריינט און באַקאַנטע, וועלכע האָבן מיך נאָך געקענט פון דאָן, וועג איך בין געוואָרן אַ הציץ ונפגע. זיי האָבן דאָרט אָנגעהויבן ענערגיש אַרבעטן, אַז מען זאָל מיך איינלאַדן אַלס ראַבינער.

די ליובאַוויטשער און די חבדישע חסידים זענען אפילו ניט געווען שטאַרק

צופרידן פון מיין עוועגטועלער קאַנדידאַטור, זיי האָבן געזאָגט: „אַז עס וועט קומען דעם רבינס אַן אייניקל און דערצו נאָך ניט גאָר קיין פרומער, וועט דאָס ניט זיין קיין גרויסער ביישפיל פאַר יידן...“

אָבער דער יונגער דור פון די ליובאַוויטשער חסידים, וואָס זענען שוין געווען „אַריינגעכאַפּט“ אין דער השכלה און וואָס האָבן זיך שוין אָפּיציעל געלערנט, האָבן געהאַלטן פונקט פאַרקערט: „אַ מענטש וואָס באַזיצט בילדונג און אַ געוויסע קולטור דערצו, און איז אַ ידען אין די קלייניע אותיותלעך, אַז ער וועט אָנהויבן רעדן פאַרן עולם אום שבת און יום־טוב, וועט זיין פרעדיקן פאַראינטערעסירן די יוגנט און זי וועט גערן קומען אים הערן“.

וואָס מער איך בין געשטאַנען ווייט פון אָט דער קאַנדידאַטור, אַלץ שטאַרקער האָט זיך וועגן דעם אַרום מיר געקאָכט. „אַז מען שלאָגט זיך ניט צו שטאַרק אין אַ פאַרמאַכטער טיר, עפּנט זי זיך ברייטער אויף...“ די אַגיטאַציע וועגן מיין קאַנדידאַטור איז געווען אין פולן ברען, און איך האָב זיך וועגן דעם גאָר ניט משער געווען.

איינמאָל איז צו מיר געקומען אַ דעלעגאַציע פון טשערניגאָוו, וועלכע איז באַשטאַנען פון פאָרשטייער פון ביידע קעגנערישע צדדים, בעטנדיק מיך, אַז איך זאָל אַרויסשטעלן מיין קאַנדידאַטור.

אָבער איידער זיי זענען געקומען צו מיר, האָבן זיי זיך שטילערהייט אינפאָרמירט וועגן מיר ביי אַ רויי געזעלשאַפטלעכע טוער פון גאָראָדניע, וועלנדיק, דערפון אגב, דערגיין, וואָס איז דאָס פאַר אַ מין סאָרט פרי, אָט דער יידּ, שניאורסאָן.

און אַזוי ווי איך האָב געהאַט אַ סך גוטע פריינט, האָבן זיי אַלע איינשטימיק פראָטעסטירט קעגן דעם, אַז מען זאָל מיך פון זיי צונעמען. זיי האָבן געשריגן, אַז מען טאָר ניט משיג־גבול זיין. „מיר האָבן זיך אונזער ראַבינער פאַר זיך, טאָ זאָל מען אונז ניט טשעפּען...“

דערווייל האָט די דעלעגאַציע זיך צוגעקוקט צו אַלע אונזערע אַרגאַניזאַציעס און זיך באַקענט מיט זייער טעטיקייט. זיי האָבן געמאַכט אַ פאַראַלעל צווישן אונזערע אינסטיטוציעס, וועלכע פירן זיך שטיל און רואיק, און צווישן זייערע, מיט די כסדר־דיקע אַרומרייסענישן און קריגעריין און זעט אויס, אַז דער פאַרגלייך איז אויס־געפאַלן לטובת גאָראָדניע, ווייל זיי האָבן מיך דערנאָך שטאַרק געמומען בעטן, אַז כ'זאָל קומען קיין טשערניגאָוו. און אויב ניט, כדי צו רעפלעקטירן אויפן ראַבינער־פאַסטן איז, לכל־הפחות, כדי צו באַטייליקן זיך דאָרט אין זייערס אַן אסיפה, וואָס וועט אַריינגענומען אַלע געזעלשאַפטלעכע טוער פון טשערניגאָוו, מיט די „טורינצעס“ בתוכם, און צו האַלטן דאָרט אַ רעדע, ווי אַזוי איך שטעל מיר פאָר די ראָל פון אַ ראַבינער אין אַזאַ שטאָט, ווי טשערניגאָוו.

איך בין נאָך דעמאָלט געווען זייער יונג. איך האָב מיר געניט אָפּגעגעבן אַ חשבון פון דער געוואַלטיקער פאַראַנטוואָרטלעכקייט, וואָס עס שטעלט מיט זיך פאָר די מיסיע פון אַ ראַבינער אין אַזאַ גרויסער שטאָט, ווי טשערניגאָוו, אַ שטאָט פון אַ גובערניע, וואָס ציילט זעכצן אויפזדן מיט דריי הונדערט טויזנט יידן. שטענדיק דאַרף מען דאָרט שטיין אויף דער וואַך, אין קאַמף קעגן די כסדרדיקע עוולות, וואָס ווערן דאָרט באַגאַנגען קעגן דער יידישער באָפעלקערונג, שטענדיק ראַנגלען זיך פאַר אַ יושרדיקער באַהאַנדלונג, פאַר אָפּשאַפן די באַגרענעצונגען, פאַר אָפּיאָן

דאָס געשפּענסט פון די פּאָגראָמען... איך האָב מיך מיט אַנגסט געפרעגט: „צי וועל איך דאָס זיין בכוח? צי וועל איך דערצו האָבן די מעגלעכקייטן?.... און אפשר איז עס נאָך צו פרי?...“

אָבער זיי זענען שטאַרק צוגעשטאַנען און הויפּטזעכלעך האָבן זיי געזען צו ווירקן אויף מיין פרוי, וועלכע זייענדיק פון דער נאַטור זייער פילבאַר אויף יידישע צרות, האָט זיך לייכטער געלאָזט באַאיינפלוסן פון זייערע אַרגומענטן.

אין איר אומבויגזאַמען גלויבן — אַלס אייניקל פון בעל־שם־טוב און פון ר׳ מאָטעלס גזע פון די טשערנאָבילער — אַז די גרויסע הייליקע זיידעס וועלן מיר העלפן אין מיין אַרבעט, האָט זי געווירקט אויף מיר, אַז איך זאָל אַננעמען די אינלאַדונג צו פּאָרן קיין טשערניגאָוו, אָבער, ווי געזאָגט — ניט אויף אַרויסצו־ציטעלן מיין קאַנדידאַטור, נאָר בלויז כדי צו האַלטן אַ רעדע וועגן די אויפגאָבן פון אַ ראַבינער און וועגן זיין ראָל אין געזעלשאַפטלעכן לעבן.

אין אַ וואָך אַרום בין איך אָנגעקומען אין טשערניגאָוו. די אסיפה איז פאָרגעקומען אינעם גרויסן שטאָט־ראָזל, וואו עס האָבן זיך געהאַט פאַרזאַמלט פאָר־שטייער פון אַלע אַרגאַניזאַציעס און געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס, אויך אָנגעזעענע עוסקי־ציבור, גרויסע פערזענלעכקייטן, אַ חוץ וואָס פון יעדע פערצן שולן זענען דעלעגירט געוואָרן צו דריי גבאים. דעם פאָרזיץ האָט געפירט דער גביר פון שטאָט, מאַרקילס, וועמענס פרוי, אגב, איז געווען אַן אייניקל פון ווילנער גאון אַליין.

ער האָט מיך באַגריסט, מיר באַדאַנקט פאַר מיין קומען, הגם איך בין ניט מסכים אַרויסצושטעלן מיין קאַנדידאַטור און ער האָט מיר געשטעלט צו באַענטפערן אַ ריי פראַגן, וועלכע זענען געקומען מצד דעם פאַרזאַמלטן עולם.

איידער איך בין צוגעטרעטן צום עצם־ענין, האָב איך געמאַכט אַ קורצן געשיכטלעכן איבערבליק איבער דער אָנטשטייאונג פון קאָזיאָנעם ראָבינער־אינסטיטוט און זיין היסטאָרישער באַדייטונג. (וועגן דעם האָב איך געריידט אין מיינע פריערדיקע קאָפּיטלען), איך האָב זיי פאַרגעשטעלט די גלענצנדיקע ראָל פון דער באָרימטער פּלעיאַדע ראָבינערס, וועלכע ער האָט אַרויסגעגעבן און האָב באַלויכטן די פערזענלעכקייטן פון עטלעכע ספעציעל באַוואוסטע ראָבינערס, וואָס האָבן געהאָט צו פאַרצייכענען אַ וואונדערבאַרע טעטיקייט לטובת די יידישע אינטערעסן. איך האָב זיך אויספירלעכער אָפּגעשטעלט איבער דער געשטאַלט פון וועלט־באַרימטן ראָבינער מאָזע פון מאָסקווע, איבער וולאָדימיר טיאָמקין פון יעליזאַוועטגראָד, ראָבינער אייזענשטאָט, וואָס איז נאָך דעמאָלט געווען ראָבינער אין ראָסטאָוו, דר. קאָנטער פון ריגע, שמריהו לעווין א. אָנד. אָט די אַלע ראָבינערס, זייענדיק געזעלשאַפטלעכע טוער און קעמפער פאַר יידישע רעכט, האָבן וויכטיק רעפּרעזענטירט זייערע געמיינדעס, זענען געווען מיט לייב און לעבן איבערגעגעבן דער הייליקער מיסיע פון דערציען דעם יונגן דור און האָבן פולקאָם אויסגעפירט די ראָל — אַלס מדריכים פון די יידישע מאַסן — וואָס די געזעלשאַפט האָט זיי אָנפאַרטרויט.

נאָכדעם האָב איך געענטפערט אויף די געשטעלטע פראָגן מצד די פאַרזאַמלטע און האָב פאַרענדיקט מיט דער פאָלגנדיקער מעשה:

„אַ מענטש, וואָס דאַרף זיין אַ פאָרשטייער פון אַ יידישער געמיינדע און תמיד

פירן אַ געזעלשאַפטלעכע אַרבעט, מוז כסדר זיין אין פֿאַרבינדונג מיט כלערליי מענטשן: גוטע און שלעכטע. זיין ראָל דאַרף זיין, ווי עס גיט אונז איבער די שיינע לעגענדע וועגן הייליקן ר' לוי יצחק מבאַרדיטשעוו:

די וועלט ווייס, אַז פון די חסידישע רביס, האָט די לעגענדע פֿאַראייביקט ר' לוי יצחק פון בערדיטשעוו צוליב זיין גרענעצלאָזער אהבת־ישראל. ער האָט באמת אין בשלימות ליב געהאַט יידן און איז געווען באַקאַנט אַלס סניגור פֿאַר די יידן, פֿאַרן רבונו של עולם. אָלץ, וואָס איז וועגן אים אַנגעשריבן געוואָרן איז אַנגעזאַפּט מיט אָט דער לעגענדאַרער אהבת־ישראל.

דערציילט די לעגענדע, אַז איינמאָל האָט זיך דער רבונו של עולם געוועגדעט צו ר' לוי יצחקן מיט די ווערטער:

„לוי יצחק, איך וויל, אַז דו זאָלסט זיין דער צדיק־הדור און מיין פֿאַרשטייער אויף דער ערד".

האָט ר' לוי יצחק אָפּגעענטפֿערט דערויף, אַז ער וויל ניט.

און וואָס מער דער רבונו של עולם האָט זיך ביי אים געבעטן, אָלץ מער האָט ער געשריגן אין איין קול, אַז ער וויל ניט און ער וויל ניט.

זאָגט צו אים דער רבונו של עולם: „דו ביזט דאָך דער אמתער צדיק, אוהב את השם ועובד את השם, און אַז איך וויל, אַז דו זאָלסט זיין מיין פֿאַרשטייער אויף דער ערד, ווילסטו עס ניט. היתכן? וואָס איז דאָס עפּעס פֿאַר אַ דרך?..."

האָט אים ר' לוי יצחק דערויף אָפּגעענטפֿערט:

„רבונו של עולם, דו האָסט מיר געגעבן דעם כוח, אַז בעת איך זע אַ יידן, אַנטפּלעקט זיך פֿאַר מיר אַלצדינג, וואָס ער האָט אָפּגעטאָן אויף זיין לעבן. און אויב איך וועל וועלן דער צדיק־הדור, וועלן דאָך יידן פֿאָרן צו מיר און אַז איך וועל זען אַלץ, וואָס זיי האָבן אָפּגעטאָן אויף זייער לעבן, קען איך נאָך חלילה ווערן אַ שונא־ישראל און וועל מער ניט קענען זיין דער פֿאַרטיידיקער פון די יידן, דאָס הייסט — זייער סניגור. און אַזוי ווי איך וויל בלייבן דער זעלבער אוהב־ישראל, ווי ביז איצט — וויל איך ניט אַנגענומען די מיסיע, וועלכע דו גיסט מיר".

אַזוי ווי דער אויבערשטער האָט געזען די גרויסקייט פון ר' לוי יצחקס ליבע צו די יידן און ער האָט דאָך פֿאָרט געוואָלט, אַז ער זאָל זיין דער צדיק־הדור, האָט ער צו אים געזאָגט:

„איך וועל דיך באַשענקען מיט אַ נייער מתנה: ווען דו וועסט זען אַ יידן, וועסטו זען נאָר דאָס בלויז גוטע אין אים, און דאָס שלעכטע וועסטו ניט זען..."

האָט דאָס זייער געפרייט ר' לוי יצחקן און ער איז געוואָרן דער צדיק־הדור.

אַזוי איז אויך מיט די אמתע מנהיגים פון פֿאָלק ישראל: דער וואָס וויל זיין דער אמתער פֿאַרשטייער פון די יידן, דאַרף זען פון זיי בלויז דאָס גוטע און דאָס שלעכטע דאַרף ער ניט באַמערקן.

איך האָלט, אַז אין אייער מחלוקה זענען פֿאַראַן מאַמענטן, וועו ביידע זייטן זענען געראַכט אָדער אומגערעכט. דעריבער דאַרף דער, וואָס וויל קומען צו אייך אַלס פֿאַרשטייער — זען ביי אייך בלויז די גוטע זייטן און ניט די שלעכטע, ווייל ישראל קדושים הם".

די דאָזיקע רעדע האָט געמאַכט אַזאַ רושם, אַז עס האָבן אָפגעהילכט אַפלאָ־
דיסמענטן און יידן האָבן געזאָגט:

„צי ווילט איר עס יאָ, צי ווילט איר ניט, איר זענט אונזער ראַבינער!"

קאַפּיטל כ"ו.

מיין אינערלעכער גערַאַנגל. — איך שטעל אַרויס מיין קאַנדידאַטור. — די רַאַ־ בינער־וואַלן. — דער צערעמאָניאַל. — ר' יהודה ראַבקין „טרייסט" מיך. — די צעשיידונג מיט גָאַראַדניע. — מיינע ערשטע שריט אין טשערניגָאוו. — די טשערניגָאווער זיעמסטוווע. — כיושניאַקאָוו און זיין נאַכפאַלגער — רודין. — דער צַארישער מאַניפעסט. — די מאַניפעסטאַציע. — דער פאַגראָם. — „בעי זשידאָוו — ספאַסאי ראַסיאו" („שלאָג די זשידעס — ראַטעווע רוסלאַנד"). — רודין ווערט געשטעמפלט פון זיינע חברים. — רודין זאָגט זיך אָפּ פון זיין אָמט. — ווערזילאָוו פאַרענדיקט מיינע וואַלן.

די גרויסע אסיפה, ווען ווועלכער איך האָב דערמאָנט אין מיין פריערדיקן קאַ־ פּיטל, האָט ביי מיר אַרויסגערופן אַ טיפן אינערלעכן געראַנגל. פון איין זייט האָב איך געפילט די גרויסע פאַראַנטוואָרטלעכקייט פון אַזאַ גרויסן גובערניע־צענטער, ווי טשערניגָאוו, וועמענס גובערניע נעמט אַרום זעכצן אויעזדן מיט קרוב דריי הונדערט טויזנט יידן. יעדן טאָג געשעט דאָרט אַן אַנדערע צרה: דאָ טרייבט מען אַרויס יידן פון די דערפער, דאָ פאַלן אויף זייערע קעפ אַנדערע באַגרענעצונגען, דאָ קומט פאָר אַ פּאָגראָם און ועל כולם, גלאָט אַזוי זיך שיקאַנעס מכל המינים, צוליב וואס מען מוז שטענדיק שטיין אויף דער וואַך, כסדר פּראָטעסטירן, אינטערוועניר, אַרויס־ גיין אין קאַמף קעגן אָט די אַלע פאַרשידענע אומרעכטן.

די רעוואָלוציע פון יאָר 1905, ווועלכע מען האָט געוואָלט דערטרינקען אין יידיש בלוט, האָט אַרויסגערופן ביי די יידן אַ דראַנג אַרייַנצוגיין אין דומע, כדי צו פירן דאָרט אַ העפטיקן קאַמף קעגן יידישע אומרעכטן. דאָס איז געווען, צו יענער צייט, אַ שווערע פאַראַנטוואָרטלעכקייט און בפרט פאַר אַ מענטשן, ווָאס דאַרף שטיין אין שפּיץ פון דער גובערניע און גראָד איז אַזאַ מאַמענט, ווען די יידישע געזעל־ שאַפטלעכע אַרבעט איז נאָך ניט געווען אַרגאַניזירט אויף אַ סיסטעמאַטישן אופן און איז נאָך געשטאַנען אין פּאַזע פון איר אַנטוויקלונג, און ווען די קהילות זענען נאָך ניט געווען אַנערקענט מצד דער רעגירונג. איז ממילא די אחריות געווען אַזאַ שווערע, אַז איך, אַ יונגערמאַן פון 26 יאָר, האָב זיך מיט אַנגסט געפרעגט, צי האָב איך דעכט צו נעמען דאָס אויף מיינע פּלייצעס און אויף מיין געוויסן?

אָבער, פון דער צווייטער זייט, איז געווען פאַר מיר אַ גרויסע דערמוטיקונג, ווָאס סיי די גבירים און סיי די מאַסן, האָבן מיך געבעטן אַנצונעמען אָט די מיסיע, צוזאַגנדיק מיר בשעת־מעשה, אַז זיי וועלן מיר העלפן, ווי וויַיט מעגלעך, און זיי וועלן מיך שטיצן מיט אַלע זייערע כוחות. עס זענען אויך געקומען צו מיר די אַלטע משכילים, ווָאס ווען זיי האָב איך געראַדט אין מיינע פריערדיקע קאַפּיטלען — די זעלבע, ווועלכע האָבן מיך אַרויסגעפירט פון בית־מדרשו של שם און האָבן מיך אַרייַנגעצויגן אין בית־מדרשו של יפת. האָבן זיי מיך געפרעגט: „אָט דאָס איז דער שכר לפעולתנו?..." און זיי האָבן אינאיינווועג מיר שטאַרק צוגעגעבן מוט, זאָגנדיק: „מען דאַרף באַזיצן דעם אייזערנעם ווילן און אויסדויער אַווועקצושטעלן זיך אין דער שפּיץ און אָנפירן מיט אַזאַ מין אחריותפולער אַרבעט. מיר זאָגן אייך צו, אַז מיר

וועלן כסדר זיין מיט אייך און מיר וועלן אייך בייהילפיק זיין, אין וואָס מיר וועלן נאָר קענען".

דער אינערלעכער קאַמף איז ביי מיר געווען זייער אַ שווערער. איך מוז זיך מודה זיין, אַז פון די אַלע אומציילויקע שבחים, וועלכע דער עולם האָט מיר גיט געקאַרגט, און פון די אַלע דערמונטערונגען — האָב איך זיך שוין אַליין אויך אָנגעהויבן צו וואַקלען און האָב געמוען טראָכטן ביי מיר:

„און אפשר... טאָמער זענען זיי טאַקע גערעכט אויכעט? ... און ביסלעכווייז בין איך אַזוי באַאיינפלוסט געוואָרן פון די אַלע רייד, אַז איך האָב מיך אַנטשלאָסן צו קומען קיין טשערניגאָוו, בכדי מיטן גאַנצן ברען און ענערגיע אַריינצווואַרפן זיך אין אָט דעם גרויסן דעצידירנדיקן קאַמף פאַר מלחמת הקיום און פאַר פאַרטיידיקן די יידישע רעכט. און ענדלעך, נאָך לאַנגע קוועלעניש, האָב איך באַשלאָסן אַרויסצוגיין מיין קאַנדידאַטור.

די וואַלן זענען פאָרגעקומען לויטן אָנגענומענעם צערעמאָניאַל: אינעם גרויסן זאַל פון שטאָט־ראַט, אונטערן פאָרזיץ פון „גאָראָדסקאָי גאָלאָוא" (בירגער־מייסטער), זענען אָנגעוואָנדט געווען צוויי און אַכציק גבאים, וועלכע האָבן רעפּרעזענטירט די סינאָגאָגעס. אַ חוץ זיי זענען אויך בייגעווען די פאָרשטייער פון אָט די שולן.

לויט דעם פון פאָראויס־באַשטימטן סדר פון די וואַלן, האָט דער „גאָלאָוא" געמאָלדן די צאָל פון די קאַנדידאַטן: דאָסמאָל זענען געווען פינף — און האָט אָנגעוויזן, אַז מען זאָל באַצייכענען די נעמען פון די קאַנדידאַטן אויסצוווייולן, אויף אָנטשפּרעכנדיקע צעטלען.

אַזוי ווי די מערהייט איז געווען פאַר מיר, האָט מען מיין קאַנדידאַטור אַנערקענט אַלס גילטיק, מען האָט אָוועקגעשטעלט אַן אורנע, און יעדער האָט באַדאַרפט וועבן זיין שטימע לויט אַ געהיימער אָפּשטימונג, אין דער אָפּוועזנהייט פון דעם קאַנדידאַט. פון די צוויי און אַכציק שטימען האָב איך באַקומען אַכציק און די אַנדערע צוויי שטימען זענען געווען לינקע.

וועג מען האָט מיך צוריק אַרויסגערופן אין זאַל, האָט מיר דער בירגער־מייסטער געשטעלט די פראָגע: „מען האָט דיך אויסגעווייולט מיט אַכציק שטימען און איצט, צי נעמסטו אָן די שטעלע?"

איידער איך האָב נאָך באַווייזן אַרויסצוברענגען אַ וואָרט אויף צו ענטפערן, האָבן שוין אָפּגעהילכט אָפּלאָדיסמענטן, וואָס לויטן געזעץ איז דאָס געווען פאַרבאָטן און די וואַלן האָבן געקענט צוליב דעם פסול ווערן. אָבער דער פאָרזיצער האָט געראַטעוועט די סיטואַציע דורך דעם, וואָס ער האָט אַראָפגענומען זיין קייט, און דעמאָלט האָט עס שוין געהייסן אַ געווייגלעכע אסיפה (אַזוי ווי היינט, למשל, אין פראַנקרייך, וועג דער פרעזידענט העריאָ טוט אָן דעם גרויסן קאַפּעליוש, וועג עס ווערט שוין אַביסל צו „טומלדיק" אין פאַרלאַמענט...).

איך געדענק נאָך, ווי עס איז צו מיר צוגעקומען איינער, ר' יהודה ראַבקין, אַ גרויסער ליובאַוויטשער חסיד, אַ באַוואוסטער למדן און גרויסער מבין אין חבדי־שער חסידות. אַלע זיינע קינדער זענען געווען ביי אים יוריסטן, סטודענטן, און אַ שטוב איז געווען ביי אים — אַ געמיש פון השכלה און טראַדיציע. דער דאָזיקער ראַבקין האָט צו מיר געזאָגט:

„גלויבט מיר, ה׳ שניאורסאָן, אַז די וואָס האָבן געוויילט אויף לינק, זענען יידן, וואָס זענען ניט מבחין בין ימינם לשמאלם, און דאָס האָט קיין ווערט ניט״.

דערנאָך, ווען די אסיפה האָט זיך געעפנט, איז דער בירגערמייסטער געווען שטאַרק אימפּרעסיאָנירט פון דער פייערלעכער וואַל־אָטמאָספער; גלייך דערויף האָט ער מיר געמאָלדן, אַז איך בין אויסגעוויילט. ער האָט מיך בשעת־מעשה פריינטלעך באַגריסט, גראָטולירנדיק מיר צו מיין דערפאָלג און ער האָט מיר געזאָגט, אַז וועד־ליג די אָפּקלאַנגען פון מיינע רעדעס אין שטאָט, האָפּט ער, אַז איך וועל גובר זיין אַלע שוועריקייטן און וועל איינשטילן די מחלוקתן אין שטאָט. און ער, פון זיין זייט, וועט מיר העלפן מיט אַלע מעגלעכקייטן.

שפּעטער איז צו מיר ווידער צוגעקומען ר׳ יהודה ראַבקין און געזאָגט:

„און דאָס, וואָס איר גלויבט, אַז איר זענט נאָך צו יונג צו דער דאָזיקער עבודה, טאָ גלויבט מיר, אַז ווען איר וועט אונטערזיין אַ שטיקל צייט אין טשער־ניגאָוו, וועט איר שוין פון זיי גרוי און אַלט ווערן... און איר וועט געדענקען אין ר׳ אלעזר בן עזריה, וואָס האָט געזאָגט: „הרי אני כבן שבעים שנה...״

נאָך די אַלע טראָדיציאָנעלע אויפנאָמעס, באַנקעטן און צערעמאָניעס, וואָס דאָס איז דער שטענדיקער מנהג־העולם, האָב איך באַדאַרפט אָפּוואַרטן, אַז די וואָלן זאָלן באַשטעטיקט ווערן דורכן גובערנאָטאָר. בין איך דערווייל אָפּגעפֿאָרן קיין גראָדנע.

קומענדיק אַהין, האָב איך ערשט אויף אַן אמת דערפילט, ווי שווער עס וועט מיר אָנקומען די צעשיידונג מיט גאָראָדניע. איך בין שוין אַזוי געווען איינגעוואוינט צו דער דאָרטיקער אַטמאָספער, מיר האָבן זיך שוין אַזוי געהאַט צונויפגעלעבט מיט די דאָרטיקע אָרגאַניזאַציעס, אַז עס איז מיר באמת געווען „קשה עלי פרידתם...״ און ניט נאָר איך האָב דאָס געפילט; אויך ניט ווייניקער האָבן געליטן דערפון אַלע מיינע קהילות אין די אַרומיקע קליינע שטעטלעך. מיר האָבן דעמאָלט אָפּגע־מאַכט מיט זיי, אַז איך וועל שטיין מיט זיי אין כסדרדיקן קאָנטאַקט, כדי מיט בשות־פותדיקע כוחות ממשיך צו זיין אונזער ווייטערדיקע אַרבעט.

קיינמאָל וועל איך ניט פאַרגעסן דעם רירנדן מאָמענט פון אונזער געזע־גענונג. אַלע זענען מיר געווען שטאַרק עמאָציאָנירט און כאַראַקטעריסטיש איז געווען צו זען, ווי דאָס יידישע „עמך״, ניט זייענדיק געווואוינט צו קיין אייראָפּעאישן עטי־קעט, וואָס פאָדערט אויפנאָמעס, באַנקעטן, אויפגעבלאָזענע רעדעס וכדומה — האָט אויסגעדריקט זיין איבערגעגעבנקייט דורך אַ תמימותדיקן קרעכץ, דורך אַ היימישן קנייטש, דורך אַ געפיל, וואָס וועלט אָנגערופן אַ „יידיש געפיל״.

נאָכדעם, ווי איך האָב באַקומען די ידיעה וועגן דער אָפּיציעלער באַשטעטיקונג מצד דעם גובערנאָטאָר, בין איך צוריקגעפֿאָרן קיין טשערניגאָוו.

איך האָב ביי מיר באַשלאָסן צו זיין דאָרט אַ צוויי־דריי חדשים איידער איך טרעט צו צו מיינע אָפּיציעלע פונקציעס, בכדי זיך דערווייל אַרומצוקוקן און זיך צו אָריענטירן, ווי אַזוי איז דער מצב פון דער קהילה, וואָס איז ביי זיי פאַראַן און וואָס פעלט זיי, און האָבנדיק זיך נענטער באַקענט מיט אַלע פרטים — נאָכדעם ערשט צונויפשטעלן מיין פראָגראַם. אָבער איך האָב פאַרשטאַנען, אַז די ערשטע זאַך, דאַרף איך אָנקניפן די פאַרבינדונג מיט די פערזענלעכקייטן, וועלכע וועלן מיר זיין נוצלעך פאַר דעם קאַמף לטובת די יידישע רעכט.

טשערניגאָוו איז געווען איינע פון די גובערניעס, וועלכע האָט געהאַט אַ שם־דבר אויף גאַנץ רוסלאַנד מיט אירע רעוואָלוציאָנערע קעמפער קעגן „סאַמאָדער־ישאַוויע" (אַליינהערשאַפט) און לטובת אַ קאָנסטיטוציע.

אין דער שפּיץ פון דער טשערניגאָווער זיעמסטווע זענען געשטאַנען מענטשן, וואָס זענען אַליין געווען אָפּשטאַמיקע פונעם אַדל־קלאַס און צווישן וועלכע אַ סך זענען געווען די קינדער פון די „פרייליינס", הויף־דאַמעס און פון גרויסע גענעראַלן פון צאַרישן הויף.

צווישן זיי האָט זיך געפונען סוויעטשין, אַליין אַ געוועזענער קאָלאָנעל פון דער אינפּעריאַלער גוואַרדיע און אַ פערזענלעכער חבר פון ניקאָלאַי דעם צווייטן. עס איז אויך דאָרט געווען מוכאַנאָוו, וועגן וועלכן איך האָב געשריבן אין די פריערדיקע קאַפּיטלען, און נאָך אַזעלכע סאָרט ליבעראַלע מענטשן, וועלכע האָבן באַווירקט אַלע אויעזדנע זיעמסטוועס אין דעם גייסט, אַרויסצוטרעטן אין קאַמף קעגן אַליינ־הערשאַפט און פאַר פרייהייט און דעמאָקראַטיע.

אפילו די „דוואָריאַנסטווע" (אַדעליקע) גופא, איז אויך ניט געווען קיין געשוואוי־רענער כוח פאַר דעם צאַרישן רעזשים. עס האָבן זיך דאָרט געפונען אַזעלכע גרויסע „פאָמיעשטשיקעס" (גוטסבאַזיצער) וואָס, הגם זיי זענען געווען נאָענט צום צאַרישן הויף - - זענען זיי פאָרט „געכאַפּט געווען אויף אפּיקורסות" צום צאַרישן רעזשים. אויך די אַדוואָקאַטור איז — לויט ווי די פּאָליציי האָט געשריגן — „פאַרסמט געווען מיט דעם ניט־פּאַטריאָטישן גייסט", וועלכער קעמפט קעגן דער רעאַקציע. די טשער־ניגאָווער מוניציפּאַליטעט איז געווען מפורסם אין גאַנץ רוסלאַנד מיט איר ליבע־ראַלן גייסט. עס איז געווען זייער זעלטן, אַז אַ בירגערמייסטער זאָל דאַרפן אָפּזיין לענגער ווי אַ יאָר צייט אויף זיין פּאָסטן. אָדער מען פלעגט אים פאַרשיקן, אָדער איינזעצן אין טורמע. און טאָמער פלעגט פאַסירן, אַז איינער פון זיי איז אָפּגעקומען מיט בלויז פאַרטרייבן פון זיין שטעלע — האָט עס שוין געהייסן, אַז ער איז אַ מוצלח און אַז ער האָט „גוט אָפּגעשניטן". איינער פון זיי איז געווען דער באַרימטער כיזשניאַקאָוו, וואָס זיין נאָמען איז געווען אַ פאָן פאַר די דעמאָלטיקע ליבעראַלע קרייזן אין רוסלאַנד.

אַזאַ מין סאָרט אַטמאָספער האָט געהערשט אין טשערניגאָווער גובערניע ביי מיין אָנקומען אַהין. ווען אויך כיזשניאַקאָוו איז פאַרשיקט געוואָרן דורכן גובער־נאַטאָר, איז אויף זיין אָרט אָנגעקומען אַ געוויסער רודין, וועלכער איז בכיוון באַ־שטימט געוואָרן אַלס קאָנטראַסט צום פאַרטריבענעם כיזשניאַקאָוון און אויך, אין אַ גרויסער מאָס דערפאַר, ווייל קיין אַנדערער קאַנדידאַט פונעם טיפּ כיזשניאַקאָוו וואָלט באין אופן מער ניט באַשטעטיקט געוואָרן.

ווי ווייט כיזשניאַקאָווס גרויסקייט איז דערגאַנגען, אַזוי ווייט קליין און אומ־באַדייטנד האָט זיך אַרויסגעוויזן צו זיין זיין נאָכפאָלגער אָבער — קעגן אַלע דער־וואַרטונגען, האָט מען זיך גענומען איבערצייגן, אַז אויך רודין האָט געקענט זיין אַ נוצלעכער עלעמענט און פירן מיט גרויס דערפאָלג די מוניציפּאַליטעט. ער האָט קונציק לאַווירירט צווישן די צדדים „כיזשניאַקאָוו—גובערנאַטאָר" און אויף אַ דיפּ־לאָמאַטישן אופן אָנגעהאַלטן זיין שם סיי צווישן די אָנהענגער, סיי צווישן די קעגנער.

אין יאָר 1905, ווען עס איז דערשינען דער באַוואוסטער צאַרישער מאַניפעסט

וועגן דער קאָנסטיטוציע און פֿאַרלאַמענט פֿאַר דעם פֿאָלק, האָבן דעמאָלט די שוואַרץ־מאהניקעס, וועלכע זענען, אגב, צו דעם צוועק ספּעציעל אָרגאַניזירט געוואָרן דורך דער רעגירונג און דורך איר אונטערגעשטיצט געוואָרן — צוגעטרעטן צו אַ ריי אָרגאַניזירטע פֿאָראָמען. עס איז ניט געווען קיין סוד, אַז די דאָזיקע פֿאָדעראָמען זענען דורכגעפֿירט געוואָרן מיט דער הילף פון דער פֿאָליציי.

בעת דעם צאַרס מאַניפֿעסט איז אָפּיציעל דערקלערט געוואָרן, אז אין דער קאַטעדראַלע פֿאַרגעקומען אַ גרויסע „מעסע" (תפילה). לויט דעם מנהג, האָט אויך דער בירגערמייסטער געמוזט בייוואוינען אָט די צערעמאָניע.

נאָך דעם אַרויסגיין פון דער קירכע, האָט זיך אָרגאַניזירט אַ גרויסע מאַניפֿעסטאַציע, בראש פון וועלכער עס איז געגאַנגען דער גובערנאַטאָר און, ביי זיין זייט, דער בירגערמייסטער.

וועגן די מאַניפֿעסטאַציע האָט געהאַלטן ביים פונאַנדערגיין זיך, האָט זיך אָפּגעטיילט דער ערב־רב פונעם המון, וועלכער איז שוין, אגב, דערצו געווען צוגעגרייט פון פריער — האָבן ביי האַנט מיט דער פֿאָליציי — און מיט די אויסרופן: „בײַ זשידאָוו" („שלאָג די זשידעס")! „ספּאַסאי ראָסיאו" („ראָטעוועט רוסלאַנד")! — האָבן זיי זיך אַ לאָז געטאָן איבער די יידישע הייזער, צו פֿאָגראָמירן די יידישע שוצלאָזע באַפֿעלקערונג.

דאָס האָט אַרויסגערופן אַ געוואַלטיקע פֿאַניק ביי די יידן און אין דער גאַנצער שטאָט — אַ געדריקטע שטימונג. די מוניציפּאַליטעט האָט זיך ספּעציעל פֿאַרזאַמלט. אין שייכות מיט דעם פֿאָגראָם, און שראָג, דער באַוואוסטער אוקראַינישער לידער אין דער דומע, האָט געהאַלטן זייער אַ שאַרפּע רעדע:

„מיר זענען געווען שטאָלץ מיט אונזער „גאָלאָוואַ" — רודין — האָט ער אויסגערופן — ווייל ער האָט פֿאַרוואַלטעט מיטן שטאָט־ראַט מיט שכל און אויטאָריטעט. אָבער היינט האָט ער זיך געפונען צווישן די מאַניפֿעסטאַנטן, וואָס האָבן געמאַכט פֿאָגראָמען אויף יידן! פֿאַר אונז איז רודין געשטאָרבן!... אָבער אַזוי ווי ער האָט דאָך פֿאָרט זיינע גרויסע פֿאַרדינסטן במשך פון זיין אַקטיוויטעט, בעט איך די פֿאַרזאַמלטע שטאָט־ראַט־מיטגלידער צו באַערן זיין אָנדענק מיט אויפשטיין..."

די אויפטרייסלונג, וועלכע האָט פֿאַרכאַפּט די אָנוועזנדע, איז געווען אומבאַשרייבלעך. עס זענען אויפן אָרט אָנגענומען געוואָרן רעזאָלוציעס וועגן שאַרפּע פֿראָטעסטן קעגן דעם גובערנאַטאָר און קעגן דער רעגירונג, וואָס האָבן דערלאָזט צו די פֿאָגראָמען.

אין דעם מאָמענט איז אָנגעקומען רודין. אַלע האָבן אַראָפּגעלאָזט די קעפּ און עס האָט זיך געפּילט די אַלגעמיינע דערשיטערונג פון זיינע געוועזענע חברים.

רודין האָט פֿאַרנומען זיין אָרט, האָט אַ קלונג געטאָן מיטן גלעקל און געמאָלדן:

„איך האָב היינט מיטגעמאַכט אַ גרויס אומגליק: אַלס בירגערמייסטער האָב איך געמוזט זיין אָנוועזנד אויף דער מעסע, ווייל אַזעלכער איז דער מנהג. איך האָב זיך אויך באַטייליקט אין דער מאַניפֿעסטאַציע לטובת דעם מאַניפֿעסט, אָבער צום אומגליק, האָט דער המון געמאַכט אַ פֿאָגראָם. איך בין גאָרניט שולדיק, עס איז געשען אַ פֿאַטאַליטעט, אין וועלכער איך בין מיטגעצויגן געוואָרן. אָבער דער פֿאַקט בלייבט אַ פֿאַקט, און דעריבער בין איך ניט ראוי צו פֿאַרבלייבן דער „גאָלאָוואַ" אין

דעם זעלבן שטאָט־ראַט, וואָס האָט געהאַט פאַר אַ כבוד צו האָבן פאַר אַ בירגער־מייסטער אַזאַ כיזשניאַקאָוון. איך דעמיסיאָניר אַלזאָ און איך בעט, מיך גיט צו באַטראַכטן מער אַלס „גאָלאָוואַ“....“

די דאָזיקע ווערטער האָבן געהאַט אַ מאַגישע ווירקונג אויף די פאַרזאַמלטע מיטגלידער פון שטאָט־ראַט. זיי האָבן גלייך געענדערט זייער שטעלונג און שראַג האָט אויסגערופן: „ביי אונז איז רודין אויפגעשטאַנען תחית־המתים און מיר ווילן אַז ער זאָל פאַרבלייבן אויף זיין אַמט“.

דערויף האָט רודין אָפגעענטפערט: „עס איז ניט דאָ די פראַגע וועגן מיר, יאָ אַדער ניט צו פאַרבלייבן. דאָ האַנדלט זיך אין דעם, אַז פון פרינציפיעלן שטאַנדפונקט איז אַ פראַגע, צי טאָר אַ מענטש, וועלכער דאַרף זיין אַ ממלא־מקום פון אַזאַ גרויסן כיזשניאַקאָוון — אָפטרעטן פון זיינע אמתע פונקציעס, אפילו אין אַ מאָמענט פון אַ פאַטאַלן צופאַל, אַזוי ווי דאָס איז איצט ביי מיר פאָרגעקומען? איך האַלט, אַז ניין! איך האָב ניט קיין שום פאַרענטפער און לטובת דעם פרעסטיזש פון דער מוניציפּאַליטעט איז גלייכער, אַז איך זאָל פאַרלאָזן מיין אַמט“.

און אַזוי האָט ער געטאָן, פאַרלאָזנדיק גלייך די פאַרזאַמלונג.

זיין אָרט האָט פאַרנומען זיין געוועזענער סעקרעטאַר וועריזלאָוו, אַ מענטש מיט ליבעראַלע אָנשויאונגען; ער האָט מיך באַגריסט און האָט פאַרענדיקט דאָס אָדורכפירן מיינע וואָלן.

קאַפּיטל כ״ז.

מיינע נייע אָנהויבן. — די פּראָטאָקאָלאַרע וויזיטן. — דער בירגערמייסטער וועריזילאָוו. — דער גובערנאַטאָר ראָדיאָנאָוו. — מען צאָלט מיר אַפּ מיט קעגן־וויזיטן. — טשערניגאָוור יידן האַלטן, אַז דער יחוס פּון בעל־התניא וועגט אירבער. — שמעון דעם שוחטס אָפּשאָצונג. — מיינע ערשטע שריט זעגען מזלדיק.

אָנקומענדיק קיין טשערניגאָוו, האָב איך, פּאַרן אויסאַרבעטן דעם פּראָגראַם פּון מיין אַרבעט, קודם־כל געפּונען פּאַר נויטיק צוצוקוקן זיך צום מצב פּון דער קהילה און צו איר טעטיקייט. איך האָב דעמאָלט באַשלאָסן — לשם דער רעאָליזירונג פּון מיין אַרבעטס־פּלאַן — אָנצוקניפּן אַן ענגערן קאָנטאַקט מיט די פּערזענלעכקייטן, וועלכע זענען אימשטאַנד מיר צו העלפן אינעם קאַמף קעגן די רדיפות אויף יידן און וועלן קענען לינדערן די גזירות, וועלכע האָבן זיך, ווי אַ שוועדע משא, געלייגט אויף די יידישע געמיינדעס, אין רעזולטאַט פּון די אוממענטשלעכע אַנטיסעמיטישע געזעצן.

ביי דעם בירגערמייסטער וועריזילאָוו זענען געווען קאָנצענטרירט אַלע געלט־סומעס, וואָס שטאַמען פּון דער „קאָראָבקע״ און וועגן וועלכע איך וועל נאָך שפּעטער רעדן, אַביסל אויספירלעכער. פּון אָט די סומעס איז געווען אָפּהענגיק דער מאַטעריעלער מצב פּון אַלע יידישע קולטורעלע, רעליגיעזע און סאָציאַלע אינסטיטוציעס, וועלכע האָבן געווירקט אויף דער יידישער גאַס. ווי איך האָב שוין פּריער דערמאָנט, האָט זיך וועריזילאָוו, פּון ערשטן טאָג אָן, מיט מיר זייער באַפּריינדעט.

אָפּשטאַנדיק אים דעם ערשטן פּראָטאָקאָלאַרן וויזיט, האָב איך אויסגענוצט די גינסטיקע געלעגנהייט, כדי צו דערציילן אים וועגן דער אומגליקלעכער לאַגע פּון דער יידישער געמיינדע. איך האָב אים געשילדערט די אָרעמקייט פּון די יידישע מאַסן, זייער געראַנגל פּאַר דעם טאָג־טעגלעכן שטיקל ברויט און האָב אים געבעטן, אַז היות ביי אַזעלכע באַדינגונגען וואָרט אויף מיר אַ שוועדע אַרבעט און נאָך אַ שוועדע אחריות — זאָל ער מיך מאָראַליש אונטערשטיצן אי מיט זיין אויטאָריטעט, אי מיט דער ספּעציעל פּריווילעגירטער פּאָזיציע, אין וועלכער ער געפינט זיך.

ער האָט מיך זייער מיטפּילנדיק אויסגעהערט און האָט אויסגעדריקט זיין הסכם מיט די פּאָלגנדיקע וועריטער:

„איך פּאַרשטיי גאַנץ גוט, אַז איך שטייט פּאָר אַ שוועדע און ביטערע אַרבעט און איך וייס אויך, אַז ביז די איצטיקע לאַגע וועט זיך ענדערן, דאָס הייסט — ביז מיר וועלן באַקומען די אמתע קאָנסטיטוציע, וועלן מיר נאָך ניט איינמאָל מוזן אָנשטויסן זיך אין אַן אַ שיעור שווערִיקייטן און באַזיגן אַ סך מכשולים. די רעאַקציע הויבט וואָס אַמאָל אַלץ פּרעכער אויף דעם קאָפּ. אָבער, מיט אַלע מיינע כוחות וועל איך אייך זען צו העלפן אין אייער אַרבעט. טאָמער דאַרפט איר עפּעס נויטיק האָבן, זאָלט איר אייך ניט זשענירן און מיר תיכף אָנקלינגען, אָדער אַרויפקומען צו מיר. איך בין תמיד צו אייער דיספּאָזיציע״.

די דאָזיקע האַרציקע ווערטער האָבן מיך שטאַרק דערמוטיקט און האָבן מיר צוגעגעבן אַ פרישן קוראַזש אויף אָפּצושטאַטן מיינע ווייטערדיקע וויזיטן.

דער צווייטער וויזיט מיינער איז געווען ביים גובערנאַטאָר. לויט דעם דעמאָלטיקן מנהג, האָבן אַלע הויכע באַאַמטע — איידער זיי זענען אַריין אין זייערע נייע פונקציעס — זיך געדאַרפט פאָרשטעלן פאַרן גובערנאַטאָר. ממילא מובן, אַז צווישן די רייען פון די דאָזיקע הויכע באַאַמטע, זענען קיין יידן כמעט ניט געווען בנמצא. ניט קוקנדיק דערויף, האָב איך גלייך אָנגעקלונגען צו זיין אַדיוטאַנט, מעלדנדיק אים, אַז איידער איך גיי אַריין אין מיינע נייע פונקציעס אַלס „אָבשטשעסטוועניי ראַבין", ווייל איך זיך פאָרשטעלן פאַרן גובערנאַטאָר. אויפצומאָרגנס בין איך אויפגענומען געוואָרן.

דער דעמאָלטיקער גובערנאַטאָר ראָדיאָנאָוו, איז געווען אַן אַלטער קאָזאַק פון דער אמתער אַנטיסעמיטישער געזעלשאַפט, אָבער זייענדיק טרָאָץ אַלעם, אַריסטאָקראַט -- זענען אים אַזעלכע מיני ברוטאַליטעטן ניט געווען גאָר צום האַרצן. ער אַליין פלעגט ניט נעמען די איניציאַטיוו אויף צו אָרגאַניזירן פאָגראָמען; ער פלעגט דאָס טאָן נאָר דאַן, ווען עס איז אָנגעקומען דערויף אַ בפירושער באַפעל פון פעטערבורג, און אפילו אין דעם פאַל, האָט ער אויך אויסגעפירט די מיסיע ניט מיט קיין איבעריקער התלהבות.

דערפאַר איז ער געווען אין אַ בולטער אָפּאָזיציע צום זיבעטן הייליקן געבאָט. ער האָט געהאַלטן, אַז ווייבער, בראָנפן און קאָוויאָר זענען אַ סך אַ בילכערער ענין. ווי אָט די אַלע מעשיות. יידן פלעגן אויף אים זאָגן: „פון אַלע עשר מכות איז ער נאָך די בעסטע..."

ער האָט מיך גאָנץ העפלעך אויפגענומען און בעת איך האָב אים אָפּגעדאַנקט פאַר דער באַשטעטיקונג פון מיינע וואַלן, האָט ער מיר געזאָגט:

„איך געדענק נאָך, אַז ווען איר זייט געווָארן ראָבינער אין גאָראָדניע, האָט איר נאָך ניט געהאַט אייערע פולע פינף און צוואַנציק יאָר, וועלכע עס פאָדערן זיך לויטן געזעץ אויף איבערצונעמען אַזאַ מין אַמט, אָבער אַ דעפוטאַציע איז צו מיר וועגן דעם דעמאָלט געקומען און איך האָב עס דורכגעלאָזט. די אויסקונפטן, וועלכע איך האָב באַקומען פון דער „אָכראַנקע" איבער אייך, אַז איר האָט גאָנץ אינטענסיוו געאַרבעט לטובת די אינטערעסן פון דער באַפעלקערונג, געדענק איך אויך. אָבער ליידער, האָט איר אייך צו פיל געמישט אין די וואַלן צו דער דומע און דער איסּפּראָווניק איז געווען געצוואונגען אייך אַרויסצושיקן. די „אָכראַנקע" האָט מיר אויך געגעבן ידיעות וועגן אייערס אַ רעדע, וועלכע איר האָט געהאַלטן ערב די וואַלן, ווי אויך אַז איר זענט זייער גינסטיק אויפגענומען געוואָרן מצד דער באַפעלקערונג, אַז דער בירגערמייסטער האָט אייך באַגריסט א. א. וו. און איצט ווייל איך אייך פרעגן: „הלנו אתה או לצרינו?..." אויף זיין לשון האָט עס באַדאַרפט היסן: „צי ווילסטו גיין מיט די בוגדים, די פאַרעטער, די רעוואָלוציאָנערן, די פאַרפוילטע ליבעראַלן, וואָס זענען קעגן אונזער צאַר באַטיושקאַ און זוכן חרוב צו מאַכן אונזער מאַטושקאַ ראָסיאָ, אָדער צי וועסטו זיין אַ טרייער דינער דעם קיסר און האָסט בדעה צו גיין מיט אונז?..."

דערויף האָב איך אים אָפּגעענטפערט דאָס פאָלגנדיקע:

„היות די יידישע געמיינדע איז ניט אַנערקענט מצד דער רעגירונג און איך בין דער אייניקיקער אָפיציעלער פֿאַרשטייער פון דער יידישער באַפעלקערונג, איז גאַנץ נאַטירלעך, אַז מיין סימפּאַטיע וועט תמיד גיין אויף דער זייט פון די יעניקע וועלכע זענען קעגן די פֿאַראָמען און שטעלן זיך איין פֿאַר גלייכע רעכט לטובת די יידן. אָבער איך וועל זיין לאָיאַל און וועל אַרבעטן, ווי ווייט מעגלעך, אין די ראָמען פון די הערשנדיקע געזעצן, אָבער אפילו אין די ראָמען פון אָט די עקזיס־טירנדיקע געזעצן, וועלכע זענען אַזוי אומגערעכטיק אין באַצוג צו די יידן, בעט איך אייך צו האַנדלען מיט אַ געפיל פון הומאַניטאַריזם און מענטשלעכקייט, און דאָס — אפילו ביים אָנווענדן די הארבסטע פֿאַראָרדענונגען. יידן האָבן אויך אַ רעכט צו אָטעמען און צו לעבן צוגלייך מיט אַלע מענטשן אויף גאָטס ערד. איך ווייס, אַז מיין מיסיע איז זייער אַ שוועריק, איך שטעל מיר פֿאָר, אַז איך וועל דאַרפן קומען צו אייך יעדעס מאָל, כדי צו באַקלאָגן זיך אויף פֿאַרשידענע אומרעכטן, וואָס ווערן באַגאַנגען קעגן מיינע ברידער; איך וועל דאַרפן קומען בעטן פֿאַרשידענע פֿאַר־לייכטערונגען צו די ביטערע באַגרענעצונגען, און איך האָף, אַז איר וועט — איז די ראָמען פון אייערע מעגלעכקייטן — און אָט די מעגלעכקייטן זענען ביי אייך גאָר גרויסע, פֿאַרלייכטערן און פֿאַרמילדערן אָט די שווערע לאָגע און מאַכן זי דער־טרעגלעכער, ווי זי איז געווען ביז איצט".

ער האָט מיר געענטפֿערט אין אַ פריינטלעכן טאָן, אַז מיין לאָגע איז אים גאַנץ פֿאַרשטענדלעך און אַז, ווי ווייט עס וועט נאָר זיין אָפהענגיק פון אים, וועט ער טאָן, וואָס ער וועט קענען.

ער האָט זיך מיט מיר זייער פיין אָפגעזעגנט און דערביי מיך פֿאַרזיכערט:

„מיינע טירן זענען תמיד אָפן פֿאַר אייך; אין פֿאַל ווען איר דאַרפט עפּעס האָבן, טאָ קומט, און וואָס עס איז מעגלעך, וועל איך טאָן פֿאַר אייך".

אַוועקגייענדיק פון אים, האָב איך אָפּגעשטאָט אַ ווייזיט דעם פֿאָליצמייסטער (פֿאָליצייַ־פּרעפּעקט). ער האָט שוין געוואוסט פון דער פריינטלעכער אויפנאַמע, וועלכע איך האָב געהאַט ביים גובערנאַטאָר און ער איז געווען אַזוי זיס, ווי לאַקריץ. ער איז בשעת מעשה אַריינגעפֿאַלן אין אַזאַ סענטימענטאַלער שטימונג, אַז ער האָט זיך פֿאַר מיר מודה געווען, אַז ער שטאַמט פון יידן און אַז הָורתו ולידתו איז געווען בקדושה ובטהרה. ער האָט מיך פֿאַרזיכערט, אַז הינטער זיין גויאישן שינעל קלאַפּט נאָך עד היום אַ יידיש האַרץ, און געזאָגט האָט ער עס מיר שטילערהייט, אַז קיינער זאָל עס, חלילה וחס, ניט דערהערן...

דעדמיט האָבן זיך פֿאַרענדיקט מיינע אָפּיציעלע וויזיטן. איך האָב אָבער אונ־טערגענומען נאָך אַ ריי וויזיטן צו אַלע גרויסע פֿאַרשטייער פון די זיעמסטוועס, ווי: סוויעטשין, מוכאַנאָוו א. אַנד. דערנאָך האָב איך באַזוכט די ריכטער, פּראָקו־ראָרן, כמעט דעם גאַנצן יוסטיץ־אָפּאַראַט, ווי אויך גרויסע פֿאָליטישע און געזעל־שאַפטלעכע טוער און אַלע, וואָס האָבן געהאַט וועלכע ניט איז השפעה אויפן עפנטלעכן לעבן.

מיט אַ ספּעציעלער וואַרעמקייט האָבן מיך אויפגענומען די קאַדעטן, מיט וועלכע איך בין שוין, אגב, געשטאַנען אין קאָנטאַקט נאָך פון מיין אַרבעט מיט די קאַדעטן אין גאַראַדניע. זיי האָבן מיר געזאָגט, אַז אַ דאַנק מיר, וועלן זיי האָבן די געלעגנהייט

זיך צונויפצובינדן מיט די יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער און צוזאַמען וועלן מיר קענען דערגרייכן באַדייטנדיקע רעזולטאַטן אינעם קאַמף פאַר דעמאָקראַטיע און קאַנ־סטיטוציאָנעלע רעכט. יעדער פון זיי האָט מיר צוגעזאָגט מיטצוארבעטן און צו העלפן לויט זיינע מעגלעכקייטן.

***

אויף מאָרגן האָט זיך אָנגעהויבן אַ פּראָצעדור פון אָפּגעבן מיר די אָפּיציעלע ווייזטן, מצד די אַלע הויכע רעגירונגס־פערזונלעכקייטן, וועלכע איך האָב געהאַט באַזוכט מיט אַ טאָג פריער. צווישן די אַלע אָנגעזעענע געסט, ווי דער בירגער־מייסטער, די מיטגלידער פון דער זיעמסטווע, חשובע פּאַרטייער פון אַ ריי אָפּיציעלע אין געזעלשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס — האָט זיך אויך געפונען דער גובערנאַטאָר בכבודו ובעצמו. די איבעראַשונג איז באמת געווען אַן אומבאַשרייבלעכע, ווען אויפן דריטן טאָג, אַ קוק טוענדיק דורכן פענצטער, האָבן מיר דערזען, ווי אויפן פּלאַץ אָרום מיין הויז, דרייען זיך אָרום פּאָליציי־„שפּיקן", מיט די פּריסטאָוועס ביי דער זייט.

מיטאָמאָל איז צוגעפאָרן אַ פּאָרנעמער פּאָעטאָן, פון וועלכן עס איז אַרויסגע־שטיגן דער סאַמאָראָדנע גובערנאַטאָר, וואָס האָט זיך אויפגעהויבן צו מיר אויף די שטיגן צום ערשטן עטאַזש.

פון אָט דער ידיעה איז די שטאָט געגאַנגען ממש האָראָם... עפּעס אַ קליי־ניקייט! אין דער „סאַמאָדערזשאָונער ראָסיאַ" האָט דער גובערנאַטאָר ניט וויניקער געשפּילט די ראָל פון אַ סאַמאָדערזשאָונעם הערשער און באַפעלער אין זיין גו־בערניע און זיינס אַ וויזיט ביי אַ יידן איז געווען עפּעס אַן איבערנאַטירלעכע געשעע־ניש, וואָס האָט זיך פּשוט ניט געקענט לייגן אויפן שכל...

דער רושם איז געווען אַזאַ שטאַרקער, אַז נאָכדעם, ווען עס זענען געקומען אַנדערע גרויסע אָפּיציעלע פערזענלעכקייטן, וועלכע האָבן שוין אויסגעזען ווי „קליינע העכטלעך" אין פאַרגלייך מיט אָט די גרויסע לייט — האָט מען שוין דערפון קיין וועזן ניט געמאַכט און מען האָט עס באַטראַכט ווי אַ געווויינלעכע דערשיינונג.

וועגן די דאָזיקע פּלאַי־פּלאַים האָט מען ניט אויפגעהערט צו רעדן אין אַלע שולן, און די אמתע אַלטע ליובאַוויטשער חסידים האָבן געזאָגט:

„וואָס איז דאָ דער חידוש?... נישקשה, דעם גובערנאַטאָר מעג אָנשטיין צו קומען צום בעל־התניאס אייניקל!" — און זיי האָבן גלייך צוגעגעבן: „די חברה האָבן כוחות... ער האָט גוטע פּלייצעס הינטער זיך..."

איך קען ניט פאַרגעסן די באַציאונג פון שמעון דעם שוחט פון ריעפקע צו אָט דער געשעענישן. גראָד איז ער געווען אָנוועזנד ביי מיר אין אויפנאַם־זאַל, בעת דער גובערנאַטאָר איז אָנגעקומען.

שמעון דער שוחט האָט אויף זיין לעבן — אַ חוץ אַ קליינעם פּריסטאָוול — קיין גרעסערן „טשינאָוניק" ניט געזען. אין זיין באַגריף, איז שוין אַן איספּראָוויניק אַליין געווען אַ גאָר גרויסער שר, וועלכן ער פּלעגט, אגב, שטענדיק דערמאָנען מיט אַ צוגאָב פון „ימח שמו..."

דערזעענדיק דאָ פֿלוצלינג ביי מיר דעם סאָמאָדנע גובערנאַטאָר, מיטן שיינעם פּאָרנעמען מונדיר, מיט די רויטע לאַצן — באַגלייט אויפֿן גאַנצן וועג מיט דער פֿאָליציייאישער לייב־גוואַרדיע, איז ער, אמת, ניט־וויניק נתפּעל געווואָרן, אָבער גלייך האָט ער געזומען אויסטייטשן אויף זיין שטייגער:

„וועז איך האָב דערזען ביי דיר דעם גובערנאַטאָר — האָט ער שפּעטער צו מיר געזאָגט — האָב איך ביי מיר געטראַכט: „הזהר מגוי קטן, שממנו יוצא גוי גדול...“ („היט זיך פֿאַר אַ קליינעם גוי, וואָס וואַקסט אויס צו אַ גרויסן גוי“). די פּאַרשטייסט... אַז איך האָב דיך געזען אין ריעפּקע, האַלטנדיק דרשות און שפּעטער וועז דו ביזט געווען ר״ל אַ הציץ ונפגע — האָב איך ניט געריכטן, אַז דו וועסט ווערן אזאַ גרויסער פּריץ, אַז דער גובערנאַטאָר אַליין זאָל דיר אָפּשטאַטן אַ וויזיט. ווינטש איך דיר, אַז זאָלסט גיין בדרך־הישר און גאָט זאָל דיר העלפֿן, אַז זאָלסט ברענגען ישועות ונחמות אויף יידן, אמן!...“

***

האָבניק געמאַכט מיין ערשטן שריט, האָב איך זיך אָנגעהויבן נענטער צוצוקוקן צום טשערניגאָווער יידישן געזעלשאַפֿטלעכן לעבן. דער איינדרוק איז געווען אַ דערדריקנדיקער: די כסדרדיקע מחלוקתן האָבן דערפֿירט, אַז די אָרגאַניזאַציעס זענען פּולשטענדיק אונטערגעגראָבן געווואָרן. מער ווי שטעכווערטלעך און בייסיקע באַמערקונגען אויפן חשבון פון די קעגנער, האָט מען צווישן די צדדים ניט געהערט. איך האָב מיט טרויער פּעסטגעשטעלט, אַז עס האַלט באמת שמאָל און אַז מען באַדאַרף זיך גוט אונטערגאַרטלען, בכדי אָנצוהויבן צו בויען אויפֿדאָסניי...

וועז איך בין שבת געקומען אין שול אַריין, האָט מען מיר אָפּגעגעבן מפטיר, און אַזוי ווי איך האָב אים אָפּגעזאָגט מיט אַ שיינעם חבדישן נוסח, וואָס מען איז דאָס ביז איצט אין טשערניגאָוו ניט געווואוינט געווען מצד די אַלע קאַזיאָנע ראָבי־נערס, וועלכע זענען, במחילה, געווען ניט קיין קליינע עמי־הארצים — האָב איך באַלד נושא־חן געווען אין זייערע אויגן. פֿאַרן מוסף האָב איך געהאַלטן מיין רעדע; פּאָרשטעלנדיק זיי מיין אָפּגעטאָענע אַרבעט אין גאָראָדניע, וואו אַלץ איז אַדורכגעפּירט געווארן אין אחדותדיקער צוזאַמענאַרבעט מיט אַלע קרייזן און שיכטן פון דער יידישער באַפֿעלקערונג, וואו שנאה און קנאה האָבן ניט געהאַט קיין אָרט — וויל איך אויך אזאַ מוסטערהאַפֿטע אַרבעט איינפּירן אין טשערניגאָוו און איך האָף, אַז די יידישע מאַסן וועלן מיר — אויפן מוסטער פון די אָפּיציעלע פערזענלעכקייטן, וועלכע האָבן מיר צוגעזאָגט זייער הילף אויפן ברייטסטן מאַסשטאַב — מיטהעלפֿן און ניט אָפּשטיין פון דער אַלגעמיינער זאַך.

דער דאָזיקער אַפּעל האָט געהאַט די געהעריקע ווירקונג און אין שטאָט האָט זיך אָנגעהויבן פונאַנדערטראָגן אַ גוטער אָפּקלאַנג פון מיינע ערשטע שריט אויפן טשערניגאָווער באָדן. און דעם אמת זאָגנדיק, מוז איך מודה זיין, אַז די הילף, וועלכע איך האָב באַקומען פון אַלע קרייזן און שיכטן פון דער דאָרטיקער באַפֿעלקערונג, האָט איבערגעשטיגן אַלע מיינע דערוואַרטונגען.

קאַפּיטל כ"ח.

סטאַגנאַציע אין טשערניגאָוור יידישן לעבן. — מיר געווינען אַנהענגער. — ווי אַזוי „עמך" איז מקבל שבת. — אחדות אויף דער יידישער גאַס. — די „קאָראָבקע". — יידישע געלטער גייען פאַר אַנטי־יידישע צוועקן. — „קאָראָבקע"־שפּעקולאַנטן. — די קאָמבינאַציעס פון דעם בעל־„קאָראָבקע". — קאַמף פאַר אַ יושרדיקער פּאַרטיילונג. — די ערשטע רעפּאַרמען. — אַ גוטער אַנהויב. — מיר באַזיגן די שפּעקולאַנטן.

אויב איך האָב, פון אירן זייט, דערגרייכט פון די גרויסע ניט־יידישע פּערזענלעכקייטן אַ סאָלידאַרע מיטאַרבעט אויפן געביט פון פּאַרטיידיקן די רעכט און אירן קאַמף אַרויסצוטרעטן קעגן די באַגאַנגענע אומרעכטן בנוגע די יידן — איז מיר, פון דער אַנדערער זייט, זייער שווער אָנגעקומען די אינערלעכע אַרבעט אין דער קהילה. די אינטעליגענץ, די א. ג. „געקאָנטשעטע", אָדער ווי די חסידים פלעגן זיי רופן, די „גלוחים" — איז געווען גלייכגילטיק צו די יידישע פּראָבלעמען און איז געווען מער אַריינגעטאָן אין די קלובן און אין פּערזענלעכע ענינים. קיין גרויסער קלאַס נישכילים האָט נאָך צו יענער צייט אין טשערניגאָוו ניט עקזיסטירט. די גבירים, יואָס זענען געווען סוחרים אָדער אינדוסטריעלער, האָבן געהאַט אין זינען זייערע אייגענע געשעפטן און אין דער פרייער צייט האָבן זיי בעסער געשפּילט אין קאַרטן, ווי עס פירט זיך אין די קליינע ערטער; וואָס שייך די עלטערע יידן, פלעגן זיי קומען אין שול אַריין נאָר בלויז צוליב כבוד, כדי מען זאָל זיי געבן אַ שלישי אָדער אַ ששי, און זיי האָבן זיך גאָר ווייניק געקימערט וועגן די יידישע ענינים.

די אָרטאָדאָקסישע יידן, וואָס צום רוב זענען זיי געווען חבדישע, קאַפּיסטער און ליובאַוויטשער חסידים, האָבן זיך געפונען נעגטער צו דער פּמליא־של־מעלה, איידער צו די גשמיותדיקע נויטן און באַדערפענישן פון דער יידישער באַפעלקערונג.

וואָס אָנבאַלאַנגט די מאַסן, וועלכע זענען באַשטאַנען, צום גרעסטן טייל, פון בעלי־מלאכהס, קרעמערלעך און גאָר נויטבאַדערפטיקע עלעמענטן, האָבן זיי תמיד געהאַט אין זינען זייערע ראַנגלענישן פאַר דעם טאָג־טעגלעכן אויסקומעניש און דאגות־פּרנסה איז געווען די דאָמינירנדיקע זאָרג אין זייער לעבן. פאַריאָגטע און פאַרהאַרעוועטע, האָבן זיי זיך ניט געקענט אינטערעסירן אין קהלשע זאַכן.

קיין אַרבעטער־קלאַס אין בוכשטעבלעכן זין פון וואָרט איז אין טשערניגאָוו ניט געווען, צוליב דער קליינער צאָל פאַבריקן און שוואַכן אינדוסטריע־וועזן. די פאָלי־טישע פּאַרטייען האָבן ניט געהאַט קיין איינפלוס אויף די מאַסן, זייענדיק נאָך אין דער פאַזע פון עלעמענטאַרער אַנטוויקלונג.

ביי אַזאַ מצב, איז די גאַנצע צדקה־ און געזעלשאַפטלעכע אַרבעט געווען אָוועק־געשטעלט גאָר פּרימיטיוו און אפילו נידעריק. דערצו זענען זיי, צוליב די אומאויפ־הערלעכע מחלוקתן, געוואָרן שטאַרק רואינירט.

אין דער ערשטער ריי, האָב איך אָנגעהויבן אַריינשלעפּן אין דער אַרבעט די יידישע אינטעליגענץ, כדי זיי צו פאַראינטערעסירן מיט אונזערע פּראָבלעמען. אין

דער קליינער פּראָווינצער גובערנסקער שטאָט, ווי עס איז געווען טשערניגאָוו — האָט זיך דער אָפּקלאַנג וועגן מיין אויפנאַמע ביים גובערנאַטאָר און ביי די אַנדערע הויכע רעגירונגס־באַאַמטע בליץ־שנעל צעטראָגן איבער אַלע יידישע שטובן; און אָט דער דאָזיקער רושם האָט מיר צוגעגרייט דעם געהעריקן באָדן אויסצואיבן אויף זיי מיין ווירקונג. דאָס איז מיר אַזוי גרינג ניט אָנגעקומען, אָבער מיטן לויף פון דער צייט, האָבן מיר געוואונען אַלץ מער און מער אָנהענגער, אַזוי אַז דער גרעסטער טייל פון דער יידישער אינטעליגענץ האָט אָנגעהויבן אַקטיוו און מיט דערפאָלג זיך צו באַטייליקן אין דער אַרבעט פון די פערצן אַרגאַניזאַציעס, וועלכע מיר האָבן, במשך פון דער צייט, אויפגעבויט.

ביסלעכווייז האָב איך אויך די גבירים אַריינגעצויגן אין דער אַקטיוואָר אַרבעט, מיט דער הויפט־כוונה, אַז זיי זאָלן געבן די נויטיקע געלט־מיטלען צום אויפבוי פון יידישן לעבן. אָבער די שווערסטע אַרבעט האָב איך געהאַט ביים אַרייניציען די יידישע מאַסן. דאָס איז מיר ניט אַזוי לייכט אָנגעקומען, אָבער איך קען זאָגן, אַז דער דאָזיקער דערפאָלג האָט מיר פאַרשאַפט דעם אמתן עונג רוח.

די אַרבעט, וואָס האָט געבראַכט די פאַזיטיוווסטע רעזולטאַטן און האָט מיר געגעבן די גרעסטע סאַטיספאַקציע, איז געווען מיין פראָפאַגאַנדע אין די שולן, וואו איך פלעג רעדן יעדן שבת אינדערפרי. איך פלעג אָבער אויך קומען שבת בייטאָג פאַר מנחה און פלעג רעדן יעדן שבת אין אַן אַנדער סעקטאָר. דעם אמת זאָגנדיק, פלעג איך אַליין זיך אויך גייסטיק אויסלעבן אין דער אַטמאָספער פון די שולן, געפינענדיק דאָרט מיין מאָראַלישע באַפרידיקונג, ווייל פון איין זייט, איז מיין גאַנצע קינדהייט דורכגעגאַנגען אין אַזאַ סביבה, און פון דער אַנדערער זייט, האָט דער יידישער שבת געהאַט אין זיך אַן אייגנאַרטיקן חן, אַזעלכן וואָס מען האָט געקענט אויף אַן אמת פילן נאָר אין יענע צייטן.

דער יידישער „עמך", דער פאַריאָגטער און פאַרמוטשעטער ייד פון אַ גאַנץ יאָר, ווען מען האָט אין אַ וואַכעדיקן טאָג קיינמאָל ניט געוואוסט, צי ער וועט פאַרדינען דעם חיונה פאַר זיינע קינדער, פלעגט זיך פרייטיק בייטאָג אָנלאָדן מיט אַ באַוונדערער ענערגיע, כדי אַהיימצוברענגען דעם ווייב אויף שבת און אָנצוגרייטן אויף שבת כיד המלך. און טאָמער האָט זיך געמאַכט, אַז דער ייד האָט ר"ל ניט מצליח געווען און האָט ניט געהאַט קיין פרוטה אויף אייגזוקופן, האָבן די יידישע צדקה־אַנשטאַלטן שוין דערפאַר געזאָרגט, אַז דער ייד זאָל זיין בכוח צו פראָווען דעם שבת אויף אַ בעל־הביתישן שטייגער.

זיצט זיך דער ייד נאָך דער מקווה אין באָד און טוט זיך אָן די שבתדיקע בגדים. דעם אמת זאָגנדיק — קיין פראָקן און סמאָקינגען האָט אַזאַ שטייגער ייד ניט פאַרמאָגט, אָבער ווי אַרעם און אינפאַך זיינע מלבושים זאָלן ניט האָבן געווען — האָבן זיי געשפּיגלט פון ריינקייט און זענען תמיד געווען פריש אויסגעוואָשן.

גייט ער זיך מיט די קינדער פרייטיק צו נאַכטס אין שול אַריין, ער זיצט דאָרט און זאָגט צוזאַמען מיטן חזן דעם „לכה דודי" און דעם „לכו נרננה"... און זיצנדיק אַזוי אין דער מתיקותדיקער שטימונג פון דער שבתדיקער אַטמאָספער, ווערט ער נעבעך איינגעדרימלט, אַ מידער און אויסגעשעפּטער פון דער גאַנצער וואָך. אָפּגעדאָווענט, זאָגט מען זיך איינער דעם אַנדערן דעם בריטן „גוט שבת" און מען רעדט

זיך פונאַנדער ווי מענטשן. קומט ער אַהיים מיט די קינדערלעך, אין זיין קבצנישער שטוב, דערקענט ער ניט זיין קאַלטע און פינצטערע שטוב פון אַ גאַנצע וואָך, עס דאַכט זיך אים, אַז עפּעס אַ צויבערלעכע האַנט האָט אים די שטוב איבערגעענדערט: אַלץ איז ריין אויסגעפּוצט, עס לייכט און פינקלט אין יעדןווינקעלע. דער טיש איז געדעקט מיט אַ ווייס טישטוך, באַלויכטן מיט די בענטש־ליכט; דער וויין פינקלט מיט זיין רויטן אָפּשיין. דאָס ווייב איז שבתדיק אויסגעפּוצט, דאָס איז דער איינציקער טאָג, וואָס עס איז אַ מצווה ניט צו זיין פאַרחושכט, איז זי טאַקע ריין, שיין, ציכטיק און צוגעלאַזן. און ער, דער פראָסטער ייד, הויבט אָן צו מאַכן קידוש: די גאַנצע שטוב הערט זיך אין און זאָגט נאָך דעם „אמן" מיטן גרעסטן יראת־הכבוד.

דערנאָך וואַשט ער זיך די הענט און מאַכט די אמתע „המוציא" אויף אַ פּאָר פיינע געשמאַקע חלות, וואָס אַ גאַנצע וואָך חלומט מען בלויז פון זיי. און ביי וועלכן ייד איז דען פרייטיק צו נאַכטס ניט פאַראַן די גוטע געפילטע פיש און די געשמאַקע ווין מיט פאַרפל? נאָך דער יויך נעמט ער זינגען די האַרציקע זמירות און דאָס הייב קוקט אים בשעת־מעשה אין די אויגן מיט אַזאַ ווייכקייט און דרך־ארץ און די קינדער זענען אויך שטאָלץ מיט זייער טאַטן, וועלכער איז מיטאַמאָל אויסגעוואַקסן אין זייערע אויגן צום ראש פון דער שטוב. וואו איז איצט אַהינגעקומען דאָס נעבעכ־דיקע איינגעהויקערטע טרעגערל פון אַ גאַנצער וואָך, מיט די איינגעבויגענע פליי־צעס, מיטן שלעפּערדיקן גאַנג, מיט די פאַרלאָשענע אויגן? דאָס קליינע, פאַרחושכטע מענטשעלע פון אַ גאַנצער וואָך איז פלוצלינג געווארן אַ גאַנצער „יאַ טעבע דאָם", ער זאָגט זמירות מיט אַ האַרציקן נוסח און זינגט שיינע יידישע ניגונים. די דאגות און זאָרגן האָבן איצט איבער אים ניט קיין שליטה.

דערנאָך דערלאַנגט מען דאָס פלייש, וואָס אַן אמת, בלויז אין קליינע פאַרציעס און ווי דער שטייגער איז ביי קבצנים — מער ביינער ווי פלייש.... נאָגט ער די ביינדלעך און לאָזט אויס דאָס פאַרביטערטע געמיט צום בעל־„קאַראַבקע", טראַכטנ־דיק בשעת־מעשה:

„ימח שמו זאָל ער ווערן, דער בעל־„קאַראַבקע", וואָס ער נאָגט אויס ביי אונז דאָס בלוט און גיט אונז דערפאַר די ביינער..." פונדעסטוועגן דאַנקט ער דעם אויבערשטן דערפאַר. דערנאָך דערלאַנגט מען אים דעם פעטן, געברוינטן צימעס. ער פאַסמאַקעווט זיך, דער צימעס צעגייט ממש אין מויל! לסוף וואָשט ער זיך די הענט, זאָגט שיר המעלות, אָבער די מידקייט און די אַנשטרענגונג פונעם גאַנצן טאָג באַהערשן אים אויף אַן אמת און וועט ער הויבט אָן בענטשן, קלעפּן זיך אים שוין די אויגן, און וועט ער קומט צו צו „על הארץ ועל המזון", פאַלט אים אַוועק דער קאָפּ און ער ווערט אויף אַן אמת אַנטשלאָפן... דאָס ווייב רופט אים: „גו, האָסט שוין גענוג אויף היינט, גיי לייג זיך שלאָפן..." אָבער ער איז שוין אַזוי אַריינ־געפלאָנטערט אינעם בענטשן, אַז עס איז אים שוין שוואר אַרויסצוקריכן; ער גיט זיך אַ כאַפּ אויף ווי אַן אָפּגעבריטער און הויבט אָן דאָס בענטשן פונדאַסניי, און וועט ער קומט ווידער צו צו „על הארץ ועל המזון", חזרט זיך די געשיכטע איבער אויפ־דאָסניי — ער שלאָפט שוין ווידער!.... דאָס ווייב העלפּט אים ווי עס איז, צו פאַר־עדיקן דאָס בענטשן און וועט ער לייגט זיך שוין ענדלעך אין בעט אַריין, האָט ער שוין דאָסמאָל דעם אמתן „עונג־שבת" כדת וכדין....

ער שלאָפט אָפּ מיט אַ פּעסטן שלאָף פון אַן אמתן האַרעפּאַשניק, אַ גאַנצע נאַכט, און צומאָרגנס שטייט ער אויף אַן אויסגערוטער, אַן אויסגעלייטערטער, און וועט איז דעמאָלט גלייך צו אים?... קלערן, אַז מען באַדאַרף האָבן אויף עסן, איז דאָך היינט עפּעס שבת... יאָגט ער אָפּ פון זיך אַלע זלידנע דאגות און גייט מיט די קינדער אין שול אַריין; דאָ איז ער באמת ביי זיך, אינגאַנצן אין אַנדערע מין אַטמאָספּער, וואָס אונטערשיידט זיך אַזוי בולט פון דער וואָכעדיקייט. ער וועט נאָך מער אויפּ־געלייגט, האָפּערדיק ביי זיך. ער נעמט דאָוונען, אמת, ער קען ניט האָבן די „פּעטע טיקלעך", כאָפּט ער אַמאָל אַריין אַ שביעי, אַ הוספה, דאָס איז אויך אַ שטיקל ענין!... נאָכן לייענען זיצט ער און זידלט דעם בעל־„קאָראָבקע", דעם בלוטצאָפּער, ער שוינט אויך ניט דעם גבאי פון דער חברה־קדישא, וואָס איז אַ ייד אַ שיכור און אויך אַלע גבאים פון אַלע צדקה־חברות; מיט איין וואָרט — ער קערט די וועלט!....

און אַז ער קומט אַהיים, וואָרט אויף אים ווייטער אַמאָל דער שיינער קידוש מיט מזונותלעך צום פּאָרביסן; צוקערלעקעכלעך, מאַנדלבּרייטלעך, מעדנים פון דעו וועלט!.... דערנאָך וואָשט ער זיך צום עסן. אויפן טיש שטייען שוין די געהאַקטע הער רינגלעך, אייער און לעבערלעך, די געגליווערטע „פעטיאַ" מיטן שמעקעדיקן קנאָבל, וואָס דער ריח צעגייט זיך איבער דער גאַנצער שטוב; עס שטייט אויך דער געשמאַ קער געריבענער רעטאָך מיט שמאַלץ; און וועט שמועסט נאָך, וועט דאָס ווייב נעמט אַרויס דעם טשאָלנט, וואָס שטייט שוין אינעם אויוון ביי אַ זיבעצן־אַכצן שעה און וואָרט געדולדיק, ביז דער בעל־הבית וועט באַווילקן אים טועם צו זיין, זענען די קאַרטאָפּל אין דעם טשאָלנט אַזש רויט פון גדולה, וואָס דער בעל־הבית וועט זיי עסן גראָד נאָך די זמירות, און דאָס פלייש איז אַזש געוואָרן צעקראָכן פון גרויסער עמאָציע, וואָס עס פאַרשאַפט אַ יידן אַזוי פיל תענוג.

דערנאָך קומט די רייַ אויפן ברוינעם, זיסן לאָקשן־קוגל, וואָס עס שפּריצט מיט פעטקייט פון אים און מיט יידישן טעם. צום סוף קומט דער פלוימען־צימעס וואָס נאָך די אַלע געשמאַקע מאכלים, איז ער אַן אמתער עונג־נפש.

דער ייד זינגט זיך בנעימותדיק אָפּ זייַנע זמירות און לייגט זיך צו כאָפּן אַ דרימל: „שינה בשבת תענוג..." אַ צוויי־דריי שעה רוט ער זיך אַזוי אויס אין אַ באַ רואיקנדיקן שלאָף און נאָכדעם, וועט ער גייט אַרויס פון בעט, ברענגט אים דאָס ווייב צו דעם „ליאָק" (ערדענער טשייניק), וואָס האָט געוואָרט אַכצן שעה, אַז מען זאָל פון אים הנאה האָבן און מען זאָל מאַכן איבער אים די ברכה פון שהכל נהיה בדברו... אָנגעגעסן זיך זאַטער, ווי אין אַ פּראָסטן טאָג, אָפּגערוט זיך, מקיים געווען די מצווה פון עונג־שבת, ווי געהעריק, האָט ער ניט קיין אַנדער אָרט צו גיין, ציט אים שוין ווידער אין שול אַריין.

אין איין ווינקל, אין שול, זיצט זיך אַ מסיבה פון יידן און איינער פון זיי לערנט מיטן עולם עין־יעקב; אין אַ צווייטן ווינקל לערנט מען דעם מדרש, און פּראָסטע מענטשן, וועלכע זענען אין יעדן טאָג פון אַ גאַנץ יאָר פאַרביטערט, פאַרזאָרגט און פאַרדאָגהט — זיצן דאָסמאָל מיט אויסגעלייטערטע געזיכטער און זאָגן מיט אַ שיינעם לויטערן, קלינגענדיקן ניגון דעם תהילים, אַזש דער אָפּקלאַנג צעגייט זיך איבער דער גאַנצער שול.

נאָכדעם רעדט מען אַביסל לשון־הרע: מען רעדט אויף די גבירים, אויף די

גבאים, מען קריטיקירט די לאַגע פון אַלע זייטן און מען פילט זיך בשעת־מעשה ווי אַ גלייכער צווישן גלייכע.

אַזאַ שטימונג, איז די אמתע שעת־הכושר צו קומען צו גיין צו אָט די יידן, כדי זיי משפיע צו זיין, דאָס איז דער גינסטיקסטער מאָמענט, ווען מען קען צוטרעטן צו זייער גייסטיק מהות און פאַראינטערעסירן זיי אין געזעלשאַפטלעכער אַרבעט.

האָב איך טאַקע במשך פון אַ סך חדשים אומדערמידלעך געאַרבעט, פירנדיק אָן אינטענסיווע פראַפאַגאַנדע אין די שולן. ביז מיר איז געלונגען אַריינצוציען כמעט אַלע שיכטן פון דער טשערניגאָווער באַפעלקערונג.

עס האָט זיך מיר איינגעגעבן אַוועקצושטעלן אין אַלע פאַרשידענע אַרגאַניזאַציעס די אַנטשפרעכנדיקע פאַרשטייער, זייענדיק פונדעסטוועגן דערביי געצוואונגען צו פירן אליין דעם פאַרזיץ ביי יעדער געזעלשאַפט באַזונדער. במשך פון מיינע ערשטע דריי יאָר אַרבעט, האָב איך דערגרייכט אַ גאַנץ פיינע אָרגאַניזירונג פון דער הילפס־קאַסע, דעם מושב־זקנים, גמילות־חסדים א. א. וו.

די גרעסטע ענערגיע האָט ביי מיר צוגענומען די תלמוד־תורה; צום מיינסטן אכט האָב איך געלייגט אַריינצופירן וואָס מער אָרדענונג אין אָט דעם אַנשטאַלט און וואָס ראַציאָנעלער צו פאַרוועלטן די געלטער, וועלכע זענען דאָרט אַריינגעפלאָסן פונעם „קאָראָבאָטשנעם סבאָר".

וועגן דער „קאָראָבקע" און וועגן דער ראָל, וואָס זי האָט געשפילט אינעם יידישן לעבן, איז שוין אין דער יידישער ליטעראַטור אַן אַ שיעור געשריבן געוואָרן. איך וויל נאָר דאָ דערמאָנען, אַז דאָס איז געווען אַ שטייער אויף כשר פלייש. די סומען פון די איינגענומענע געלטער האָבן זיך ניט געפונען אין יידישע הענט. זיי זענען ניט אָפּהענגיק געווען פון די יידישע קהילות, נאָר פון דער „גובערנסקע פראַוו־לענייע" — פאַר דער גובערניע און פאַר יעדער שטאָט איז זי געווען אָפּהענגיק פון דער מוניציפּאַליטעט.

די מוניציפּאַליטעט פלעגט צונויפרופן די פאַרמעגלעכע יידן, וועלכע האָבן אָפּ־געשטימט די פאַרטיילונג פון די געלטער, אָבער זייער באַשלוס איז קיינמאָל ניט געווען קיין אָבליגאַטאָרישער און די מוניציפּאַליטעט האָט געקענט, אין דעם פאַל, האָנדלען אויף אייגענער האַנט. די „גובערנסקע פראַוולענייע" האָט אויך געקענט ענדערן דעם באַשלוס און טאָן, ווי איר געפעלט. אויך דאָס צונויפרופן די אייניקע כּאַרשטייער פון דער יידישער געמיינדע איז פאַרגעקומען ניט לויט אַן אָפשטימונג נאָר פשוט, לויט ווי עס איז איינגעפאַלן די מיטגלידער פון שטאָט־ראַט. צווישן דעם ענגן קרייז איינגעלאַדענע מענטשן האָט זיך אויך געפונען דער „בעל־קאָראָבקע".

אַ חוץ דעם, וואָס אַזאַ מין פראָצעדור האָט בשום אופן ניט געקענט באַטראַכט ווערן אלס דעמאָקראַטיש, האָבן אויך די געלטער ניט געהאַט איבער זיך קיין שום קאָנטראָל און גאַנץ אָפט האָט פאַסירט, אַז דער גובערנאַטאָר פלעגט שעפן פון די דאָזיקע סומעס די מיטלען אויף אויסצוהאַלטן די ספעציעלע פאָליציי, וואָס האָט, אגב, געהאַט פאַר אַ פונקציע אַרויסצוטרייבן די יידן פון די ערטער, וואו זיי האָבן ניט געטאָרט וואוינען. אַזוי אַרום האָט זיך געשאָפן דער טרויעריקער פאַראַדאָקס, אַז יידן האָבן אַליין בייגעשטייערט אויף אַ בייטש קעגן זיך און דאָס האָט ניט ווייניק דערמאָנט, ווי אַזוי אין דער צאַרישער סאַמאָדערזשאַווייע האָט מען געפאָדערט ביי די

פּויערים, וועלכע זענען באַשטראָפט געוואָרן מיט אָפּשמייסן, אַז זיי זאָלן אַליין מיט־ברענגען מיט זיך די ריטער אויף צו שמייסן זיי...

פון די דאָזיקע יידישע געלטער פלעגט מען בויען קלויסטערס און בכלל, פלעגן פאָרקומען מיט זיי שרעקלעכע מיסברויכן. אין די קליינע שטעטלעך און אין די אויעזדן, וואו יידן האָבן ניט געקענט פּראָטעסטירן און זיך פאַרטיידיקן קעגן אָט די מיסברויכן, פלעגט דאָס דאָזיקע געלט, ניט זעלטן, פאַרפאַלן ווערן, און די רעגירונג פלעגט דאָס באַנוצן אויף צוועקן, וואָס אָנשטאָט צו זיין לטובת די יידן, זענען זיי גאָר געווען קעגן די יידן.

אַזוי ווי איך בין געווען זייער גוט פאַרבונדן מיטן בירגערמייסטער ווערזילאָוו, האָב איך קודם־כל איינגעפירט, אַז די ליסטע פון די איינגעלאַדענע מענטשן, וועלכע דאַרפן מאַכן דעם בודזשעט, זאָל צונויפגעשטעלט ווערן לויט דעמאָקראַטישע פּרינ־ציפּן. עס איז איינגעפירט געוואָרן די רעפאָרם, אַז עס זענען אין דער דערמאָנטער רשימה איינגעשלאָסן געוואָרן אַלע גבאים פון די שולן, אַלע פּרעזידענטן און פון יעדער סאָציאַלער און קולטורעלער אָרגאַניזאַציע צו צוויי פאָרשטייער, וועלכער זענען אויסגעוויילט געוואָרן דורך זייערע קאָמיטעטן. אַזוי אַרום האָט זיך צונויפ־געקליבן אַ געוויילטער אָרגאַניזם, וואָס האָט געציילט אַ באַדייטנדיקע צאָל מיט־גלידער און האָט שוין געהאַט דאָס רעכט צו רעדן אין נאָמען פון דער גאַנצער געמיינדע. דערצו נאָך, האָב איך צוגעצויגן צו אָט דעם ניי־געוויילטן אינסטיטוט, אויך פאָרשטייער פון דער אינטעליגענץ, פון די משכילים און פון די מאַסן, אַזוי אַז ער האָט אָנגענומען אַ גרויסע חשיבות אין די אויגן פון דער מאַכט און פון דער באַפעלקערונג.

איידער איך האָב צוגעגרייט דעם בודזשעט, פלעגט מיר יעדע אָרגאַניזאַציע צושטעלן אַ צעטל פון אירע נויטן און אירע באַדערפענישן, סיי פאַר רעליגיעזער, קולטורעלער אָדער סאָציאַלער טעטיקייט. דערנאָך האָבן מיר דאָס אַריינגעצויגן אינעם געמיינזאַמען בודזשעט, וואָס איז אָפּגעשטימט געוואָרן אויף דער ספּע־ציעלער אסיפה, אונטערן פאָרזיץ פון בירגערמייסטער, צופּאַסנדיק די סומעס צו די באַדערפענישן פון יעדער אָרגאַניזאַציע. איך האָב אויך געלייגט גרויס אַכט דערויף, אַז דער אָפּגעשטימטער בודזשעט זאָל נאַכער אַדורכגיין אין דער „גובערנסקע פּראַוולעניע".

דאָס איז געווען די ערשטע וויכטיקע רעפאָרם, וואָס האָט געהאַט אַן אומ־געהויערע ווירקונג אויף דער ווייטערדיקער אַנטוויקלונג פונעם גאַנצן יידישן לעבן, ווייל ערשטנס, זענען די סומעס פון דער „קאָראָבקע" ווי געהעריק קאָנטראָלירט געוואָרן, און צווייטנס, איז דאָס צוזאַמענשטעלן פון דער בודזשעטן־ליסטע אַדורכ־געפירט געוואָרן אויף דעמאָקראַטישע יסודות, אַזוי אַז יעדער איינציקער זאָל וויסן, אויף וועלכע צוועקן די סומעס וועלן פאַרטיילט ווערן און מען זאָל ניט דערלאָזן, אַז די טשינאָווניקעס פון די רעגירונגס־אַמטן זאָלן פאַרשווענדן דאָס געלט אויף אַנטי־יידישע צוועקן. דאָס איז געווען אַ באַדייטנדיקער זיג, וועלכער איז אָפּגע־האַלטן געוואָרן מיט אַ גרויסן דערפאָלג.

מען קען זיך קוים פאָרשטעלן, ווי אַזוי די יידן האָבן זיך באַצויגן צום עצם־פאַקט, אַז יידישע פּאַרטייען און אָרגאַניזאַציאָנעלע פאָרשטייער קלייבן זיך

צונויף אויף זיצונגען אין דער סאַמער מוניציפּאַליטעט און דערצו נאָך, אונטערן פּאָרזיץ פון בירגערמייסטער אַליין, כדי צו דיסקוטירן און באַאַרבעטן יידישע ענינים און לטובת יידישע אינטערעסן. יידן זענען פון אָט דער רעפּאָרם שטאַרק איבעראַשט געוואָרן, און פעסטשטעלנדיק די גוטע רעזולטאַטן, וועלכע האָבן זיך באַלד אין אָנהויב גערלאָזט פילן, האָבן זיי זיך נאָך מיט מער פלייס און התמדה געווידמעט דער השותפותדיקער אַרבעט.

און נאָך אַ וויכטיקע זאַך, וועלכע איז געלייזט געוואָרן צום גונסטן פון דער יידישער באַפעלקערונג, דאַרף דאָ דערמאָנט ווערן: פריער איז געווען אַ געווײַנ־לעכע דערשיינונג, אַז דער בעל־קאָראָבקע פלעגט מאַכן אַ שמוגל מיט אייניקע גבאים, אָפּמאַכנדיק צווישן זיך יד־אחת, אַז אויף דער אַנטשיידנדיקער ליציטאַציע זאָל קיינער פון זיי ניט זיין אָנוועזנד, און זיי פלעגן איינער דעם צווייטן בגנבה געבן אָפּטרעט־געלט פאַר אָט דער טראַנזאַקציע. אַזוי אַרום איז אויסגעקומען, אַז דער שטייער פאַר דער „קאָראָבקע" פלעגט בלייבן אין דער קעשענע פונעם בעל־קאָראָבקע. יידן פלעגן צאָלן שטייערן און אָט די אַלע געלטער פלעגן אַריינ־פאַלן אין דער לאַפּע אַריין פונעם כיטרען בעל־קאָראָבקע, אינדערצייט וואָס די יידישע געמיינדע האָט געהאַט דערפון אַ גרויסן פאַרלוסט.

איך האָב אויך אינגעפירט, אַז דער „טאָרג" (פאַרקויף) זאָל פאָרקומען אָפּיציעל אין דער „אופראָוע", און טאָמער האָב איך באַמערקט, אַז די קאָמבינאַטאָרן מאַכן צווישן זיך אַ „טרעסט", פלעגן מיר, פון אונזער זייט, אַרויסשטעלן אייגענע מענטשן, וואָס זאָלן די גאַנצע צייט זיין דערביי און זאָלן ניט דערלאָזן צו קיין שום פריוואַטע טראַנזאַקציעס. די גבירים האָבן צו דעם צוועק געגעבן דאָס גוי־טיקע געלט, כדי די קהילה אַליין זאָל ווערן דער בעל־קאָראָבקע.

אינגיכן האָבן מיר זיך איבערצייגט אין די גוטע רעזולטאַטן פון אונזער איניציאַטיוו: די קאָראָבקע האָט אָנגעהויבן אַריינצוברענגען דער קהילה מיט דריי מאָל מער, ווי עס איז געווען ביז אַהער.

דעמאָלט האָבן מיר באַקומען די מעגלעכקייט בעסער צו אַדמיניסטרירן די יידישע אַרגאַניזאַציעס און די עקאָנאָמישע און מאַטעריעלע לאָגע האָט זיך שטאַרק פאַרבעסערט אויף אַלע געביטן פון אונזער טעטיקייט.

קאַפּיטל כ״ט.

דער קליינער „פּאַרלאַמענט״. — די נייע רעפּאַרמען. — קאַנקורענץ אין דער צדקה־אַקטיוויטעט. — קאַנטראַל־קאַמיטעט. — יידן זיצן אין שטאָט־ראַט און דיסקוטירן איבער יידישע ענינים. — ווי אַזוי פון אַ „הקדש״ ווערט אַ מושב־זקנים. — דער פּרויען־קאַמיטעט. — דער קאַמף קעגן שנאַרערי. — מאַרקעלים, דער נדבן, האָט ניט נושא־חן געווען ביי די שנאַרער. — די אַגיטאַציע פּאַר אַפּשאַפן צדקה. — פּרומע זענען ניט צופרידן. — די נייע באַזעצונג פּאַר אַ בכבודיקער עקזיסטענץ. — פון צדקה ווערט זעלבסטהילף.

די אינסטיטוציע, וואָס איז געשאַפן געווארן אויף אויסצוטיילן די קהלשע געלטער, האָט געבראַכט צו באַדייטנדיקע רעפּארמען, סיי אין די אַלע אַרגאַניזאַציעס וועלכע האָבן זיך אין איר באַטייליקט, סיי אין די פּריש־צוגעקומענע, וועלכע זענען נאָכדעם געגרינדעט געווארן. די רעפּארמען זענען באַשטאַנען דערין, וואָס די פאַרוואַלטונג איז פון דאַן אָן געווויילט געווארן — פון איין זייט, פון די צדקה־געבער גופא, און פון דער אַנדערער זייט — פון וויכטיקע געזעלשאַפטלעכע טוער, וועלכע האָבן, צוזאַמען מיט דער אינטעליגענץ, אַנגעהויבן פירן אַ זייער דערפאָלגרייכע אַרבעט. עס איז אויך איינגעפירט געווארן, אַז יעדע אַרגאַניזאַציע האָט געמוזט יעדעס יאָר אָפּגעבן אַ באַריכט פון איר אַרבעט, צוזאַמען מיט אַ געדרוקטן דין־וחשבון פון די סומעס, וועלכע זענען במשך פונעם יאָר, אַריינגעפלאָסן, זוי אויך פונעם „קאַראַבאַטשנעם״ סבאָר און פון די פּריוואַטע נדבות. עס זענען אויך צוגעשטעלט געווארן באַזונדערע רשימות מיט די נעמען און סומעס, וואָס יעדער איינער האָט געגעבן.

די דאָזיקע אויסבעסערונגען האָבן גורם געווען — פון איין זייט — צו אַ באַזע פון קריטיק, וועלכע האָט אָבער — פון דער צווייטער זייט — געהאַט אַ פּאָזיטיוון ווירקונג אויפן גאַנג פון דער אַרבעט, מחמת די מער־קאַראַקטערע עלעמענטן, וועלכע מען האָט אַנגעראופן די „חזירים״, צוליב זייער קמצנישער באַציאונג צו די צדקה־חברות — האָבן אונטערן דרוק פון די קריטישע באַמערקונגען און ניט וויניקער צוליב פשוטער בושה — געמוזט פאַרגרעסערן זייערע נדבות; דערצו נאָך האָט דאָ ניט קיין קליינע ראָל געשפּילט די אייגנליבע פון יעדן קליינעם מענטשעלע באַזונדער, וועלכער איז פשוט געווען גליקלעך צו זען זיין נאָמען אָפּגעדרוקט אין דער רשימה, צווישן די נעמען פון די חשובסטע נדבנים אין שטאָט. אַזעלכער פלעגט עס מיט שטאָלץ באַווייזן פאַר זיין פרוי, ניט־קענענדיק זיך בשעת־מעשה אָפּהאַלטן פון אַ שטיקעלע גאַווהדיקער באַרימערי:

„זעסט — פלעגט ער זאָגן — גאָט האָט מיך טאַקע ניט געבענטשט מיט קיין גרויס עשירות, אָבער איך בין פּאַרט אַ מענטש מיט מענטשן גלייך. כ׳גיב אַ ביסעלע צדקה, מיין נאָמען איז אָפּגעדרוקט צווישן די סאַמע גבירים פון שטאָט און איך האָב זיך ניט מיט וואָס צו פאַרשעמען...״

די וויניקער מזלדיקע, וועלכע האָבן ניט געהאַט דאָס גליק צו זיין „אָפּגעדרוקט״, האָבן זיך מתקנא געווען אין זייערע „גליקלעכע״ קאָנקורענטן און דאָס

האָט ניט ווייניק סטימולירט דעם חשק צו געבן וואָס מער און אויך צו ווערן אַ געזעלשאַפטלעכער טוער, כדי אַרייַנצוקומען אין דער משפחה פון די „געדרוקטע".

היות ווי די צאָל פון די נדבנים איז כסדר געוואַקסן, האָט זיך שוין געפילט אַ נויטוועדיקייט צו שאַפן אַנטשפרעכנדיקע קאָנטראָל־קאָמיסיעס, וועלכע זאָלן זיך פאַרנעמען מיט דער קאָנטראָל איבער די געזעלשאַפטלעכע געלטער און זאָלן אפגעבן געוויס באַריכטן איבער די דורכגעפירטע קאָנטראָלן. דערמיט האָט די אַרבעט באַקומען נאָך מער חשיבות אין די אויגן פון די תושבי־העיר, פאַר־שטאַרקנדיק אין זיי דעם צוטרוי צו דעם געמיינזאַמען קאָמיטעט, אַזוי אַז מיט דער צייט, וען די אַרגאַניזאַציעס פלעגן יאָר־יערלעך צושטעלן די באַריכטן וועגן זייערע בודזשעטן, האָט דער אַרגאַניזם אָנגעהויבן באַטראַכט צו ווערן, ווי אַ קליינער „פאַרלאַמענט".

מען דאַרף זיך פאַרשטעלן, וואָס אַזעלכעס איז פאַרגעקומען אינעם גייסטיקן ניהול פון אָט די קליינע מענטשעלעך, וועלכע זענען אויסגעוויילט געוואָרן אָנצו־פירן מיט דער אהריותפולער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. קודם־כל איז שוין געווען די סענסאַציע פון „דרוקן זיך" און ווערן צוליב דעם מפורסם: צווייטנס, דאָס פאַרזאַמלען זיך יעדעס יאָר אין די שיינע סאַלאָנען פון פאַרגעמעגן שטאָט־ראָט, און זאָס אַוועקזעצן זיך מעשה מחותן, אין די ברייטע פליושענע פאָטעלן, אַרום די מיט רויטן געוואָנט באַדעקטע טישן, וואָס זענען געווען אויסגעשטעלט זוי א „ח" און געמיטלעך צוהערן זיך, ווי יעדער פון די געזעלשאַפטלעכע פאַרשטייער שטעלט פאָר זיין בודזשעט און פאַרטיידיקט אים פון זיין שטאַנדפונקט.

אָט די אַלע דיסקוסיעס, און דערצו נאָך אונטערן פאַרזיץ פון סאַמע בירגער־מייסטער — האָבן געשאַפן אַ מין סאָרט „רמז" אויף אַ יידישן „פאַרלאַמענט". די פערזאָן פונעם בירגערמייסטער, הגם ער איז געווען אַ ליבעראַל און האָט געהערט צו די קאָדעטן — האָט גיכער אימפּאָנירט מיט זיך דערמיט, וואָס ער איז געווען אַ גוי; און מען מוז, צום באַדויערן, מודה זיין, אַז אַ ייד האָט מער דרך־ארץ פאַר קליינעם גויעלע, ווי פאַרן גרויסן יידן.

דער דאָזיקער דרך־ארץ, וועלכן די יידן האָבן אַרויסגעוויזן לגבי דעם בירגער־מייסטער און דער אַמביאַנס פון דער מוניציפּאַליטעט — האָט מיר, אין אַ גרויסער מאָס, געהאָלפן אויפהאַלטן דעם ניוואָ פון דער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט און לענקען זי, אַז זי זאָל אַוועקגיין אויף אַן איראָפּעאישן און אַ דעמאָקראַטישן וועג.

וועג מיר זענען צוגעטרעטן צו רעאָרגאַניזירן דעם מושב־זקנים, האָבן מיר געמוזט אָנקומען צו די ראַדיקאַלסטע טראַנספאָרמירונגען. ווער געדענקט דען ניט, ווי אַזוי עס האָט אויסגעזען — אין די אַמאָליקע צייטן — אַ יידישער מושב־זקנים?.... געוויפן האָט מען אים, ניט אַנדערש, ווי „הקדש"; די בלויזע דעפי־ניציע פונעם דאָזיקן אויסדרוק האָט שוין דערמאָנט אין אַן אָרט, וואָס איז אומריין ביז דער נידעריקסטער מדרגה, פלעגט מען זאָגן: „דאָס איז אַן אמתער הקדש..."

מיט מיין פראָפאַגאַנדע אין די שולן האָב איך געוואונען, אַז מען האָט אויס־געבויט אַ באַוונדערן בנין פאַר אַלטע־לייט. יעדעס צימער איז געווען באַשטימט פאַר פיר פערזאָן, מענער אַדער פרויען, אָבער יעדעס פאַרפאַלק האָט באַקומען אַ באַוונדער צימער. יעדער האָט זיך געהאַט זיין שאַנק, טיש, בעטל און לעמפּל.

באַזונדער איז געווען אַן אַלגעמיינער עס־זאָל און אַ סאָלאָן אויף צו פאַרברענגען, לייענען און אונטערהאַלטן זיך. עס איז אויך איינגעאָרדנט געוואָרן אַ באַזונדערער זאָל אויף אַ מנין מיט אַ ספר־תורה. דאָרט האָבן די זקנים געקענט דאַוונענען פאַר זיך. עס איז זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז די וויבערשע שול איז געווען אינגאַנצן באַזונדער, מיט אַ מחיצה, ווי עס געהער צו זיין...

די אסיפות פון דעם א. ג. „פאַרלאַמענט" האָבן גורם געווען, אַז אייניקע גבירים פון דער שטאָט האָבן זיך באַשטייערט אויף אויסצובויען ספעציעלע צוויי גרויסע וואַנע־צימערן, וואָס זאָלן אַנטהאַלטן צו פיר וואַנעס אין אַ צימער. יעדע וואַנע האָט געהאַט אַ באַזונדערע קאָלאָנקע, וואָס אַז מען פלעגט זי אײַנהייצן, פלעגט פליסן הייסע וואַסער. עס איז באַשטימט געוואָרן, אַז די פרויען זאָלן נעמען זייער באָד דאָנערשטיק פאַרנאַכט און די מענער — פרייטיק אינדערפרי.

עס איז געשאַפן געוואָרן אַ באַזונדערער פרויען־קאָמיטעט, פון וועלכן צוויי מיטגלידערינס פלעגן דיזשורירן יעדן טאָג, לויט דער רייִ: זיי פלעגן אויפפאַסן אויף דער אָרדענונג, רייניקונג און באַשפייזונג. פון צייט צו צייט — פלעגן זיי אָרגאַניזירן אָוונטן, בעת וועלכע זיי האָבן געזאַמלט וועש, קליידונג און שוכוואַרג פאַר די אַלטיטשקע, ווי אויך אַנדערע נויטיקע זאַכן.

צווישן די דאָקטוירים, וועלכע האָבן דיזשורירט אין מושב־זקנים, זענען געווען אויך אַ סך ניט־יידן. יעדן דריטן טאָג, פלעגט קומען אַן אָנדער דאָקטאָר, לויט זיין רייִ, אָבער אין אַ נויטיקן פאַל, פלעגט שטענדיק זיין אַ דאָקטאָר צו דער דיס־פאָזיציע פון די קראַנקע.

די אָרגאַניזירונג פון אָט דעם אַנשטאַלט איז דורכגעפירט געוואָרן אויף אַזעלכע יסודות, אַז וואָס מער מענטשן זאָלן זיך אין אים באַטייליקן, אום דאָס — כדי די גאַנצע יידישע געמיינדע זאָל זיך פילן פאַרפליכטעט צו זאָרגן פאַר די אַלטע־לייט. עס איז שוין מער ניט געווען קיין „הקדש": דער מושב־זקנים איז איצט פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ מאָדערנער און היגיענישׂ־איינגעאָרדנטער אינסטיטוציע, וואו די זקנים האָבן זיך געפילט „ביי זיך", ניט אויסגעשטעלט אויפן חסד פון אַ יחיד, נאָר אויסגעהאַלטן און אונטערגעשטיצט פון דער גאַנצער געמיינדע־משפחה.

אַ קאַפּיטל פאַר זיך איז געווען דער קאַמף אונזערער קעגן דער כוואַליע פון בעטלעריי און שנאָרעריי, וואָס האָט זיך, ווי אַ שוועָרע מכה, פאַרלייגט אויף דער יידישער באַפעלקערונג. וועָר עס האָט געקענט דעם תחום־המושב און די אָרעמקייט פון די יידישע קבצנישע שיכטן — דער ווייסט, אַז אין יידישע שטעט האָבן זיך אָרעמע־לייט און אַרבעטלאָזע געפונען אין אַ סך אַ גרעסערן פּראָצענט, ווי ביי די ניט־יידן. און דאָס איז געווען אַ פאַרשטענדלעכער פועל־יוצא פון די גזירות, אַז יידן טאָרן ניט וואוינען אין די דערפער, טאָרן ניט באַאַרבעטן קיין ערד, מוזן זיין אָפּגעריסן פון יעדן מין מקור־פרנסה, וואָס קומט פון דאָרפישן לעבן און אויסקומען בלויז פון זיך אַליין, אָדער פשוט געראַטן: לעבן פון „ווינט"... דערצו נאָך האָבן יידן ניט געטאָרט גענישן פון קיין שום רעגירונגס־אָדער מוני־ציפּאַלע אינסטיטוציעס. איז דעריבער ניט קיין וואונדער, וואָס דאָס מין בעטלעריי

איז געווארן אן עיקר פרנסה פאר די ארעמע און דעקלאסירטע שיכטן פון דער יידישער באפעלקערונג.

ניט האבנדיק געלערנט אין קיין שום פראפעסיאנעלער און אפילו אויך ניט עלעמענטארער שול, זענען אט די ליידיקגייער ניט געווען צוגעגרייט צו קיין שום פראדוקטיווער און ממשותדיקער ארבעט. איז ממילא געווארן דער פראצענט פון די ארבעטלאזע עלעמענטן, וועלכע — דעמאראליזירטע פון ליידיק ארומגיין און פון קצבהדיקן לעבן — האבן זיי זיך ארויסגעלאזט מחנותוויז — אזוי ווי אן אינווזיע — איבער שטוב און גאס, מאכנדיק זיך א פרנסה פון בעטלען און שנארן.

יעדן דאנערשטיק פלעגט די שטאט טיילן פאר זיי נישטיקע סומעס אויף שבת. אבער דאס איז ווייט ניט געווען גענוגנדיק אויף צו שטילן די שרעקלעכע נויט, און אנשטאט דאנקבארקייט, האט דאס צדקה־טיילן גאר ארויסגערופן פארביטערונג אין די בעטלערישע רייען. דאס דאזיקע געפיל פון פארביטערונג איז ביסלעכווייז איבערגעגאנגען צו א פאדערונג, וואס איז געווארן וואס אמאל אלץ פרעכער און חיצפהדיקער און האט לסוף אנגענומען גאר א דראענדיקן כאראקטער. ווער פון אונז דערמאנט זיך ניט אט די מחנות אומגליקלעכע שנארערס, וועלכע מען פלעגט אנטרעפן איף טריט און שריט: אין בית־מדרש, אין דער גאס, אין באד. זיי פלעגן יעדן פארלויפן דעם וועג, אויסשטרעקנדיק א ברודיקע פאטשיילקע, אז מען זאל זיי ארייננוואַרפן א נדבה.

יעדן דאנערשטיק פלעגן זיי פארלעכווייז גיין פון שטוב צו שטוב, וואו זיי פלעגן באקומען א קאפיקע אדער צווי. אבער טאמער האט מען זיי נישט געגעבן די דערוואַרטעטע נדבה, איז מען געווען חייב־מיתה... זיי פלעגן ממש אפשיטן מיט קללות און זידלעריין, אזוי אז עס איז שווער געווען זיך פון זיי אפצוואגן.

די דאזיקע דערשיינונג האט אנגענומען אלץ מער דראענדיקע פארמען. קעגן אט דער באאומרואיקנדיקער כוואליע איז שוין וואס אמאל געווען אלץ שווערער צו קעמפן; צווישן די חוצפהדיקע בעטלער־וואגאבאנדן האט מען אויך געזען ניט ווייניק יונגעלייט און מיידלעך, וועלכע האבן זיך ארייננעלאזט אין דער דא־זיקער פארצווייטישער עקזיסטענץ, פארגרעסערנדיק נאך די רייען פון דער אומ־גליקלעכער בעטלער־באנדע. עס איז געווען טרויעריק צוצוקוקן, ווי זיי פלעגן זיך אוועקלאזן שנארן, ווער מיט פיצלעך קינדער אויף דיי הענט, וועלכע זיי פלעגן, אגב, „אויסבארגן" פאר צוואנציק קאפיקעס א טאג, כדי צו דערווען וואס מער רחמנות אין די הערצער פון די שטאטישע בעלי־בתים.

קעגן אט דער קאטאסטראפאלער דערשיינונג האב איך באשלאסן ארויסצו־טרעטן אין קאמף. עס איז אבער ניט געווען אזוי לייכט קעגן זיי זיך צו פארמעסטן. אין שייכות דערמיט, איז אינטערעסאנט צו דערמאנען א כאראקטעריסטישן פאל: אין טשערניגאוו איז געווען איינער א ייד מיטן נאמען מארקעליס, זיין פאטער האט, צו יענער צייט, געוואונען צוויי הונדערט טויזנט רובל אויף א „וויגרישנעם בילעט". ער האט געהאט אן איינציקן זון, אן אפטייקער, וועלכער איז געווען דער באזיצער פון איינער פון די גרעסטע אפטייקן אין טשערניגאוו. דער פאטער האט מצליח געווען און האט איבערגעלאזט א גרויסע ירושה דעם זון, וועמענס פרוי איז, אגב, געווען דעם ווילנער גאונס אן אייניקל.

צווישן אַנדערע סומעס, האָט דער נפטר איבערגעלאָזט אויף מעות־חטין טויזנט פינף הונדערט רובל יערלעך. וועָן מען גיט אַ טראָכט, אַז דער גאַנצער יערלעכער בודשעט פון דער שטאָט האָט — צו יענער צייט — באַטראַפן דריי טויזנט רובל אויף מעות־חטין, קען מען זיך שוין פֿאָרשטעלן, וואָס פֿאַר אַ מטמון מיט געלט דאָס האָט געהייסן!... ווי מיר זעען, איז אַ העלפט פון דער סומע איבערגעלאָזט געוואָרן דורכן נפטר. פון זעקס ביז זיבן הונדערט רובל פלעגט מען צונויפזאַמלען, אין די רעשט — פון אַכט ביז נייַן הונדערט רובל האָט צוגעלייגט דער זון, דער אַפּטייקער. אַזוי אַז פון די דריי טויזנט רובל, וועלכע מען האָט צעטיילט, האָבן צוויי טויזנט דריי הונדערט רובל געשטאַמט בלויז פון דער פאַמיליע מאַרקעליס. אויך האָט זיך מאַרקעליס אַליין מתעסק געווען ביים פונאַנדערטיילן דעם מעות־חטין. אויף יעדער פּערזאָן פון אַ נויטבאַדערפטיקער פאַמיליע פלעגט מען געבן צווישן פונט מצה, צוויי קילא קאַרטאָפל און צוויי פלעשער ווײַן אויף אַ הויזגעזינט.

אָבער יעדער ייד, אַז ער האָט געהאַט צוויי קינדער, האָט ער געזאָגט, אַז ער האָט זעקס. און טאָמער האָט מען אים אויפגעוויזן, אַז ער זאָגט אַ ליגן, איז געווען „הימל עפּן זיך!" פון די געשרייען און געוואַלטן.

מאַרקעליס, וואָס האָט זיך מיט לייב און לעבן געווידמעט דער דאָזיקער זאַך, האָט ניט געוואָלט דערלאָזן צו קיין שקרים. אָבער דער רעזולטאַט איז געווען אַזעלכער, אַז די סקאַנדאַלן האָבן זיך וואָס אַמאָל מער פֿאַרשאַרפט.

קומט צו צו מיר — בעת אַזאַ סצענע — איינער אַ ייד, אַ גרויסער שרייער און מחוצף, שמואל־לייזער, וועלכן מען האָט, אגב, געפרופן „דער פויפסט" — מיט אַ טענה, הלמאי מאַרקעליס מישט זיך דאָ וואו מען דאַרף ניט...

„געוואָלד, פֿאַניע ראַבין, וועָן וועט אונז שוין גאָט העלפן, אַז מיר זאָלן פּטור ווערן פון דעם מאַרקעליסן?! זיך אַנגעזעצט אַ ייד, אַ חזיר, אַ גלות ר"ל, אויפן קאָרק פון די אַרעמע יידן און מען קען גאָר פון אים ניט פּטור ווערן!..."

זאָג איך צו אים: „ר' שמואל־לייזער, אָבער איר ווייסט דאָך, אַז דריי־פערטל פון דער גאַנצער צדקה אין שטאָט גיט דאָך מאַרקעליס אַליין" — ענטפערט מיר ר' שמואל־לייזער מיט כעס: „ווער בעט אים דען, אַז ער זאָל זיך מישן ניט אין זיינע געשעפטן?... טשערניגאָוו קען זיך אָן אים גאָנץ פיין באַגיין!..."

ביי די דאָזיקע פֿאַרהעלטענישן, האָב איך אַנגעהויבן פירן אַ ברייטע אויפקלע־רונגס־אַרבעט וועגן דעם פֿאַרדאַרבנדיקן אינפלוס פון צדקה אויף דעם מענטשלעכן גייסטיקן מהות. קצבה, פון וועלכער עס לעבט כמעט דער גרעסטער טייל פון דער אַרעמער באַפעלקערונג, הרגעט אַוועק זייער מענטשלעכע ווירדע און דערציט אין זיי דאָס באַוואוסטזיין, אַז שנאַרריי איז ניט קיין ערגערע פרנסה, ווי אַלע אַנדערע... דעריבער האָב איך אַגיטירט פאַר אָפּשאַפן דאָס מין צדקה־געבעריי און פאַר פאַר־טרעטן עס מיט אַ ראַציאָנעלער פּראָפּעסיאָנעלער אויסבילדונג, וועלכע זאָל שאַפן מאַר אָט די אַרעמע מענטשן אַ באַזע פאַר אַ בכבודיקער עקזיסטענץ, באַזאָרגנדיק זיי מיט אַ מלאכה. צו דעם צווועק, האָב איך געגרינדעט דעם הילפס־קאָמיטעט אונ האָב אַריינגעפירט דאָרט נייע מענטשן פון דער געמיינדע, וועלכע האָבן אַוועק־געשטעלט די אַרבעט אויף גאַנץ נייע יסודות.

די ערשטע זאַך, וואָס מיר האָבן דורכגעפירט, איז געווען אויסטיילן אַלע אַלטע־

לייט פון דער שנאָרער־מחנה און אַריינגעבן זיי אין מושב־זקנים, דערביי האָבן מיר פאַרבאָטן זיי צו געבן נדבות.

וואָס שייך די קינדער פון די אָרעמע־לייט, האָבן מיר אַריינגעגעבן די יינגלעך אין אונזער נייער תלמוד־תורה, וועגן וועלכער עס וועט מיר שפּעטער נאָך אויסקומען צו רעדן. וואָס אָנבאַלאַנגט די מיידלעך, האָבן מיר זיי אַריינגעגעבן אין די שולן פאַר פראָפעסיאָנעלער אויסבילדונג, וואו מען זאָל זיי פאַרזאָרגן מיט אַ פאַך. דאָרט האָט מען זיי געקליידט, געגעבן צו עסן, און ווי נאָר זיי האָבן אָנגע־הייבן עפּעס צו פראָדוצירן, האָבן זיי באַקומען געהאַלט פאַר דער אַרבעט.

פאַר די דערוואַקסענע יינגלעך און מיידלעך האָט מען געמוזט געפינען אַ שנע־לערן וועג פון איבערשיכטונג: מיר האָבן זיי אַוועקגעגעבן אַלס אָנגעשטעלטע, משרתים, אָדער צו הויז־דינערשאַפט, כדי זיי זאָלן ניט דאַרפן זיצן אויפן קאַרק פון זייערע עלטערן און פון דער געמיינדע, און זיי זאָלן ווערן זעלבסטשטענדיק.

די מענטשן, וועלכע זענען נאָך געווען אַרבעטספּעאיק, האָבן מיר מיט אַלע מעגלעכקייטן, געזען צו באַזאָרגן מיט אַרבעט. אָנשטאָט צו געבן זיי נדבות, האָבן מיר פאַר זיי געשאַפן באַדינגונגען, אַז זיי זאָלן קענען פאַרדינען אויף אַ זעלבסט־שטענדיקן אופן. די אָבער, וועלכע זענען געווען אָדער ניט אַרעבטספּעאיק, אָדער אַזוי פאַרדאָרבן פון נעמען קצבה, אַז עס איז שוין אוממעגלעך געווען פאַר זיי אָנצוווענדן דעם פּראָצעס פון איבערשיכטונג — האָבן באַקומען אַ וואָכן־געהאַלט, אָבער בתנאי, אַז מיט דער צייט, זאָל מען אויך פאַר זיי שאַפן אַ נאָרמאַלע עקזיס־טענץ. אָבער סיי־ווי־סיי, מוז דאָס נדבה־געבן אָפּגעשאַפט ווערן.

די דאָזיקע רעפאָרמען האָבן אַרויסגערופן אַ כוואַליע פון פּראָטעסטן און קודם־כל — ביי די פאַראינטערעסירטע שנאָרערס גופא, וועלכע עס האָט לחלוטין ניט געשמעקט אָפּצוזאָגן זיך פון זייער פּאַראַזיטישער פּאָזיציע און פאַרוואַנדלט ווערן אין אַ נוצלעכן עלעמענט. אויך אמתע פּאַראַזיטן, ווען זיי דערשפּירן אַ שונא, וואָס פרובירט זיי שטערן אין זייער שעדלעכער אַרבעט, נעמען זיי זיך בייסן און קעמפן פאַר זייער פּאַראַזיטישער עקזיסטענץ. די זעלבע דערשיינונג האָט מען געקענט באַמערקן אויך אין די רייען פון די אויטענטישע שנאָרערס, וועלכע האָבן פאַרביסן געקעמפט פאַר אויפהאַלטן זייער בעטלערישע עקזיסטענץ. אָבער אויך צווישן די פרומע יידן האָט זיך געפילט אַן אומצופרידנקייט מיט אונזערע רעפאָרמען. זיי ווידער, האָבן מורא געהאַט, אַז מיטן אָפּשאַפן פאַר פרומע יידן די געלעגנהייט פון געבן צדקה — גייט מען קעגן דער מצווה פון „צדקה תציל ממוות", צונעמענדיק ביי זיי די מעגלעכקייט פון קויפן זיך אריכות־ימים.

אין שטאָט האָט עקזיסטירט די טראַדיציע פון ווייזן די קינדער — אין אַ דאָ־נערשטיק — ווי אַזוי מען גיט צדקה צו אָרעמע־לייט. אויך פּורים איז געווען אַ ספּעקטאַקולערע דערשיינונג צו לערנען די קינדער, ווי אַזוי מען צעטראָגט שלח־מנות איבער די יידישע הייזער. און דאָ פּלוצלינג, אין מיטן דערינען, ווילן מיר גאָר מאַכן אַן איבערקערעניש אין זייער גאַנצן לעבנס־שטייגער... און זיי האָבן געטענהט: „חנוך לנער על פּי דרכו" — מען דאַרף אַ קינד צוגעוויינען צו מצוות און מעשים־טובים. און געבן צדקה געהערט ביי יידן צו די שענסטע מצוות.

אינדערצייט, וואָס מיר האָבן געאַרבעט פאַר פאַרבעסערן די לעבנס־באַדינ־

גונגען פון עולם־הזה פאַר די אָרעמע שיכטן פון דער באַפעלקערונג, האָבן די פרומע יידן זיך געבונטעוועט, אַז מען וויל ביי זיי אַוועקנעמען דעם עולם־הבא... די אַרבעט איז געווען זייער אַ שווערע, פאַרבונדן מיט כוח און ענערגיע. די אַרמיי פון די שנאָרערס איז אַזוי גיך ניט אַנטוואָפנט געוואָרן. די עולם־הבאניקעס און די בעלי־טובהניקעס — די צדקה־געבער, האָבן זיך אויך ניט געלאָזט אַזוי לייכט באַזיגן.

דער קאַמף איז געווען אַ פאַרביסענער, אַן עקשנותדיקער, אָבער אַלע האָבן דאָך אָנגעהויבן צו פאַרשטיין, אַז דאָס מין „צדקה" גייט אַוועק אויף אַן אַנדער וועג, דאָס הייסט — צדקה ווערט פאַרוואַנדלט אין „זעלבסט־הילף". געבנדיק אויף די באַדערפענישן פון די יידישע אָרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן פאַר אַ ציל איבער־צושיכטן די אָרעמע באַפעלקערונג, אַז זי זאָל האָבן פרנסה בכבוד און זאָל ניט דאַרפן דערנידעריקט ווערן דורך לעבן פון קצבה און פון מענטשנט חסד — דערפילט מען אַזוי אַרום די מצווה פון צדקה געבן אין נאָך אַ גרעסערער מאָס, ווייל מען גלידערט אַריין יידישע פאַמיליעס אין אַ נאָרמאַל לעבן און מען לענקט זייער עקזיסטענץ אויף אַ בכבודיקן, ווירדיקן און ערלעכן וועג.

אָרגאַניזאַציעס האָבן גענומען איינאָרדענען בעלער, פאַרוויילונגען, קאָלעק־טיווע אָוונטן, כדי אַזוי אַרום צו זאַמלען וואָס מער מיטלען פאַר העלפן די שנאָרערס אַרויסציען זיי פון זייער שפלדיקער לאַגע און פון דער צווייטער זייט — פאַר־בעסערן און פאַרגרעסערן די פראָפעסיאָנעלע אַנשטאַלטן, שולן און תלמוד־תורהס. כדי צו דערציען אַ ווירדיקן נייעם דור, געזונט סיי פיזיש סיי גייסטיק, וואָס זאָל גיין אין די וועגן, וועלכע זיינע מדריכים און דערציער האָבן פאַר אים אָנגעצייכנט. דאָס איז געווען אַ גרויסער מאָראַלישער נצחון אויפן קאָלעקטיוון באָדן פון דער שטאָט טשערניגאָוו.

קאַפּיטל ל׳.

דער טיפּ פון אַן אַמאַליקן מלמד. — די באַדינגונגען פון לערנען אין די חדרים — די „פונקציעס" פון די תלמידים. — דער ערשטער עטאַפּ פון „לתורה ולחופה ולמעשים־טובים". — די ניט־יושרדיקע באַציאונג צו די תלמוד־תורה־קינדער. — מיין קאַמף קעגן עקספלואַטירן די אָרעמע קינדער. — די נייע תלמוד־תורה. — מיר בויען אַ ספּעציעלן בנין. — יידן און גויים העלפן צו מיט דער בריטער האַנט. — דער גביר מ... גיט מיר אָפּ די שליסלען פון זיין קאַסע. — ער וועלט געוואויער פון דער צייטונג, וויפיל ער האָט מנדב געווען.

נאָך די ערשטע שריט אין דער סאָציאַלער אַרבעט, אַזוי ווי מיר האָבן עס געשילדערט אין די פריערדיקע קאַפּיטלען — האָט זיך פאַר מיר אַנטפּלעקט זייער אַן אינטערעסאַנטע און קאָמפּערישע טעטיקייט אויפן געביט פון חינוך און דער־ציאונג. אין יענע יאָרן איז נאָך געווען קליין די צאָל יידן, וואָס האָבן אַוועקגעגעבן זייערע קינדער אין די גימנאַזיעס. דער רוב מנין און רוב בנין פון יידישן פּאָלק האָט — אין דער ערשטער ריי — געלייגט אַכט אויף דער יידישער דערציאונג. בעלי־בתים און מענטשן פון מיטעלן שטאַנד, האָבן אַוועקגעגעבן זייערע קינדער אין די חדרים. די מלמדים, דאָס זענען געווען מענטשן, וואָס האָבן ניט געהאָט קיין שום שייכות מיט וועלכער ניט איז פּעדאַגאָגישער צוגרייטונג, און דער עצם־ענין פון דערציאונג איז געווען פאַר זיי אַ לחלוטין פרעמדע זאַך. ווי נאָר עפּעס אַ ייד אַ שלים־מזל וואָס האָט זיך ניט געקענט שאַפן קיין סיטואַציע אין לעבן, איז ער תיכף געוואָרן אַ מלמד. די קליינע לומדים זענען געוואָרן דרדקי־מלמדים, וואָס פלעגן לערנען מיט די קינדער חומש און דאַוונען, אָנהויבנדיק פון אלף־בית, און די וואָס האָבן געקענט לערנען, פלעגן שוין לערנען מיט די קינדער גמרא א. א. וו.

וואָס שייך די היגיעניש באַדינגונגען, איז ממש געווען אַ שרעק צוצוקוקן, וואָס פאַר אַ שמוץ און ענגשאַפט עס האָבן געהערשט אין די חדרים. אַ מלמד, וואָס האָט פאַרמאָגט צוויי ענגע קליינע צימערלעך, פלעגט פאַרנעמען מיט זיין הויזגעזינט איין צימערל, און אין צווייטן, דעם א. ג. „עס־חדר", פלעגן זיצן די קינדער אַ גאַנצן טאָג און לערנען אין דער אומבאַשרייבלעכער שטיקענישן און פאַרפּעסטעטער לופט.

טאָמער איז ביים מלמד קראַנק געוואָרן אַ קינד, פלעגט מען דאָס אויסבאַ־האַלטן פאַר די עלטערן, כדי מען זאָל ביי אים חלילה ניט אָפּנעמען די תלמידים. צוליב מורא פאַר אַנשטעקונג. און אַ חוץ דעם, וואָס זיי האָבן בכלל ניט געהאַט קיין אַנונג אין ענין היגיענע, זענען זיי נאָך דערצו געווען יידן פון בטחון, וואָס האָבן זיך פאַרלאָזט אויף גאָטס נסים און זענען געווען זיכער, אַז אין זכות פון תורה ועבודה, וועט גאָט העלפן און עס וועט די קינדער ניט שאַטן.

פאַר די גאַר־געראָטענע קינדער פון פאַרמעגלעכע עלטערן, פלעגט מען האַלטן די גרעסטע מלמדים, בעלי־פּלפול, וואָס האָבן זיך געריכטעט צווישן די יחסנים און פלעגן אָננעמען ניט מער ווי זעקס אויסדערוויילטע קינדער, כדי צו מאַכן פון זיי גרויסע לומדים.

וואָס שייך דערלויבענישן צו לערנען, האָט די רעגירונג קיין שוועריקייטן ניט געמאַכט. עס האָט זיך בלויז געפאָדערט אַ מין „צעטל" (צייגעניש), אַז ער איז אַ מלמד און געקאָסט האָט עס דריי רובל. די מוניציפּאַליטעט האָט עס גלייך אַרויס־געגעבן קעגן דער דערמאָנטער סומע, ניט אַריינדרינגענדיק אין די פרטים, צי איז די געגעבענע פּערזאָן באמת מוכשר צו לערנען מיט די קינדער, און צי האָט זי וועלכע ניט איז צוגרייטונגען אויפן פּעדאַגאָגישן געביט.

ניט די דאָזיקע חדרים, וועלכע די עלטערן פלעגן זיך, אגב, אַליין אויסקלויבן, און ניט די מלמדים זענען געשטאַנען אונטער וועלכער ניט איז רעליגיעזער. אָדער געזעלשאַפטלעכער קאָנטראָל. יעדער פאָטער פלעגט קענען בייטן דעם מלמד לויט זיין ווילן און איינזען. ער פלעגט אַליין אָפּשאַצן דעם פּראָגראַם פון זיין קינד אין די לימודים און אַליין אויפפּאַסן אויף די באַציאונגען צווישן מלמד און תלמיד. און מען מוז מודה זיין, אַז די קינדער פון די פריוואַטע חדרים האָבן געהאַט די דאָזיקע פּריווילעגיע, אַז זיי זענען ניט געווען געצוואונגען אויסצופירן קיין שום פונקציעס פון רעליגיעזן כאַראַקטער, אין קעגנטייל צו אַלע אַנדערע קינדער פון דער תלמוד־תורה, וועלכע מען האָט אַרומגעשלעפט איבער דער שטאָט צוליב קהלשע באַדערפענישן.

די איינציקע „פונקציעס" וועלכע זיי האָבן יאָ געהאַט אויסצופירן איז געווען, אַז אין פאַל ווען אַ מאַמע פון אַ תלמיד אין געגעבענעם חדר איז געלעגן געוואָרן מיט אַ בן־זכר, פלעגן אַלע חברים האָבן די התחייבות צו קומען „קריאת־שמע"־לייענען אין דער טיר פון דער קימפּעטאָרינס צימער. דערביי פלעגן זיי באַקומען לעקעכלעך, זיסוואַרג און ניס. עס איז זעלבסטפאַרשטענדלעך, אַז צו אַזאַ שמחה זענען די קינדער געלאָפן מיט גרויס חשק, ווייל ערשטנס איז דאָס געווען אַ שטיקל ענדערונג אינעם מאָנאָטאָנעם חדר־לעבן, און צווייטנס, האָבן זיי דערפון אַלע מאָל געהאַט גרויס הנאה. אויך ביי די עלטערן האָט דאָס „קריאת־שמע־לייע־נען" געהייסן אַ סגולה אָפּצוטרייבן פון דער קימפּעטאָרין די בייזע שדים און רוחות.

אַריינגעבן אַ קינד אין אַ חדר, האָט זיך גערעכנט פאַר אַ גאַנצן יום־טוב אין שטאָט. דער מנהג איז געווען אָנצושמירן דעם אלף־בית מיט האָניק, אַז ווען דאָס קינד וועט אַ קוש טאָן די הייליקע אותיות, זאָל אים זיין זיס. ווען אַ קינד האָט זיך אָנגעבויגן איבערן סידור, פלעגט מען אים פון דער הויך אַראָפּוואַרפן צוקער־קעס, און געזאָגט האָט מען אים, אַז דאָס וואַרפט אים אַ מתנה דער מלאך פון הימל...

אין צוזאַמענהאַנג מיט אָט דעם געשעעניש, פלעגט דעם קינדס פאָטער איינאָר־דענען אַ סעודה און די שמחה איז געווען גרויס, מחמת דאָס אַריינטרעטן אין חדר האָט זיך גערעכנט פאַרן ערשטן עטאַפּ אין דער ברכה, וואָס ווערט געזאָגט ביי ברית־מילה: „כן שנכנס לברית־מילה, הוא יכנס לתורה לחופה ולמעשים טובים". אַזוי אַרום, איז דאָס אַריינטרעטן אין חדר געווען דער ערשטער שריט צו דער פאַרווירקלעכונג פון „יכנס לתורה..."

ביי אַכט שעה אַ טאָג פלעגן די קינדער אָפּזיצן אין ענגן חדר, אָן אַביסל לופט, אָן אַ שטראַל פון דער זון, און ביינאַכט פלעגן זיי אַהיימקומען מיט די „לאַמטערנד־לעך", מחמת עס איז שוין געווען שטאָק פינצטער. צו די רייכערע קינדער פלעגן

די עלטערן דינגען „בעלפערס", וועלכע זענען געקומען אינדערפרי נעמען די קינדער און אויפדערנאַכט אָפּפירן זיי אַהיים.

פון קיין וואַקאַנס־צייט האָט מען נאָך, אין יענע צייטן, ניט געווואוסט. אין די גרעסטע היצן פלעגן די קינדער אָפּפּינצטערן אין דער שטיקנדיקער חדר־לופט; נאָר בלויז צו די ימים־נוראים פלעגט מען זיי געבן אַ חודש פריי, וואָס האָט אַרומ־גענומען דעם פעריאָד פון ראש־השנה, יום־כּפּור און סוכות. דער איינציקער יום־טוב, וואָס עס האָט זיך גערעכנט פאַר אַ מצווה צו פאַרברענגען אויף דער פרייַער לופט — איז געווען אין ל"ג בעומר. זענען טאַקע די קינדער לאַנג נאָך אַוא פרייַען יום־טוב אַרומגעגאַנגען ווי פאַרשיכורט און מיט בענקשאַפט אין האַרצן נאָך דער שיינער נאַטור.

מען קען זאָגן, אַז אויב די חדרים האָבן ניט געהאַט קיין אַנטשפּרעכנדיקע פּעדאַגאָגישע און היגיענישע באַדינגונגען, איז דאָס געווען — אין אַ גרויסער מאָס — אָפּהענגיק פון די עלטערן גופא, וועלכע האָבן געהאַט אַ פרייַען אויסווואַל פון מלמדים, און האָבן געהאַט פרייַע הענט אויסצוקלייבן דעם חדר, וואָס זיי געפעלט.

דאָקטן, וואָס שייך די אָרעמע קינדער, האָט זיך די לאַגע פאָרגעשטעלט אינגאַנצן אַנדערש: די תלמוד־תורהס ביי יידן זענען ספּעציעל געבויט געוואָרן פאַר די קינדער, וועמענס עלטערן זענען ניט געווען בכוח צו צאָלן קיין שכר־לימוד. און די דאָזיקע אינסטיטוציע האָט זיך געריכט פאַר די גרעסטע און וויכטיקסטע אין יידישן לעבן.

אויב ביי די אומות־העולם זענען געבויט געוואָרן שולן אויסשליסלעך פאַר די פריווילעגירטע קלאַסן, דאָס הייסט — פאַר די רייכע און פאַרמעגלעכע קינדער אָן ניט פאַר די אָרעמע — האָט זיך ביי די יידן געמערקט גאָר אַ פאַרקערטע דערשיינונג: אַלע באַמיאונגען זענען געגאַנגען אין דער ריכטונג, צו בויען תלמוד־תורהס נאָר פאַר די אָרעמע קינדער און יתומים. און דערמיט דערקלערט זיך דער ביטול, וואָס די גבירים האָבן אַרויסגעוויזן אין באַצוג צו דער תלמוד־תורה. ניט וועלנדיק אַהין שיקן זייערע קינדער; אויף אַזוי ווייט, אַז אַ „תלמוד־תורה־ניק" איז אפילו געזאָגט געוואָרן אין אַ פאַראַכטנדיקן טאָן.

צו יענער צייט, האָבן די תלמוד־תורהס נאָך ניט דיספּאָנירט מיט קיין ספּע־ציעלע לאָקאַלן. זיי פלעגן איינגעאָרדנט ווערן אין די שולן און בתי־מדרשים. איז טאַקע די לימוד־צייט אָפּהענגיק געווען פון דער פרייַער צייט אינעם בית־התפילה, און די קינדער האָבן געמוזט איבערייסן דאָס לערנען יעדעס מאָל, וואָס די מתפּללים זענען זיך צונויפּגעקומען צום דאָוונען. און בכלל זענען די מלמדים מיט די קינדער געזעסן פאַרוקט אין אַ ווינקל ביים טיש, וואָס איז געווען אַרומגעשטעלט מיט בענק, און דאָרט פלעגן זיי לערנען. אָבער אַז עס האָט זיך געמאַכט, אַז אַ ייד פלעגט אין דער לימוד־צייט קומען מיט אַ פאַרשפּעטיקונג, שוין נאָכן דאָוונען, אַדער אַז ער האָט זיך ניט געקענט דערוואַרטן אויף מנחה ומעריב, ווייל ער האָט געמוזט באַלד אָוועקפאָרן, פלעגט מען גלייך איבערייסן דאָס לערנען. מען פלעגט אויף גיך מאַכן אַ „ברכו" מיט אַ קדושה און אויף שנעל אָפּזאָגן קדיש. די קינדער

האָבן, די גאַנצע צייט, געמוזט זיצן און וואַרטן, ביז מען וועט שוין צוריק אַנהויבן דאָס לערנען.

בכלל גענומען, זענען די תלמוד־תורה־מלמדים געווען גרעסער אין יראת־שמים און אין חסידות, ווי אין תורה און אין הלכות־פעדאַגאָגיע. עס זענען געווען אַ גאַנצע ריי פאַקטאָרן, וואָס האָבן גורם געווען צו שטיין מחוץ דעם ענין — פעדאַגאָגיע־לימוד: די ערשטע שטערונג אין אַ סיסטעמאַטיש לערנען זענען געווען די רעליגיעזע פונקציעס, וועלכע מען האָט אַרויפגעצוואונגען אויף די קינדער, אפֿריינדיק זיי פון לערנען צוליב צרכי־ציבור. איז אין שטאָט קראַנק געוואָרן אַ ייד אַ גביר, זענען גלייך מאָביליזירט געוואָרן די אָרעמע קינדער, אַז זיי זאָלן זאָגן פאַר אים תהילים. און די ערלעכע יידן פלעגן זאָגן, אַז די זיסע קולעכלעך פון די קינדער — „תפילות תינוקות של בית רבן" — האָט אַ גרויסן אָנזען בײַ דער פּמליא־של־מעלה, כדי אַרויסצורייסן פון הימל אַ רפואה שלימה פאַרן חולה.

פלעגט אין שטאָט פאַרקומען ר"ל אַ לוויה, האָבן שוין די תלמוד־תורה־קינדער געדאַרפט לויפן פאַר דער מטה און שרייען: „צדקה תציל ממוות!..."

אינדערציט וואָס די בעלי־ביתישע קינדער זענען אפֿגעהיט געוואָרן בײַ זייערע עלטערן, אַז זיי זאָלן ניט אָנקוקן קיין מת און ניט דאַרפן מורא האָבן — פלעגן די אָרעמע קינדער באַטראַכט ווערן ווי דאָס כלי־זין פאַר קהל, צו ראַטעווען א בר־מינן פון די מלאכי־חבלה, מיט דער הילף פון שרייען: „צדקה תציל ממוות".

די עטלעכע יידן, וואָס האָבן אויסגעהאַלטן די תלמוד־תורה, האָבן דאָס באַטראַכט ווי אַ גרויסע מצווה, אַזוי אַז די תלמוד־תורה האָט ניט נאָר געדינט, אַז די קינדער זאָלן דאָרט געניסן פון תורה און חכמה, נאָר זי האָט אויך געהאָדעוועט אַ דור קינדער, וואָס האָבן געהאַט די אויפגאַבע צוצוגרייטן עולם־הבא פאַר דעם פריווילעגירטן קלאַס בעלי־בתים, ווי אויך ראַטעווען די חולאים — ניט נאָר בײַ זייער לעבן, מיט תהילים זאָגן — נאָר אויך אפֿילו נאָך זייער טויט.

צוליב דער דאָזיקער עקספלואַטאַציע פון די אָרעמע קינדער, האָבן יידן — אויב זיי האָבן נאָר פאַרמאָגט דערצו די עלעמענטאַרסטע מיטלען — געזוכט צו דינגען אַ פריוואָטן מלמד פאַר זייערע קינדער. און הגם אַ זמן שכר־לימוד האָט געקאָסט פון פינף ביז צען רובל — האָט דער דורכשניטלעכער ייד געטאָן אַלץ, וואָס איז נאָר געווען אין זיינע מעגלעכקייטן, אַבי אויסצומיידן אַז זיין קינד זאָל ניט דאַרפן באַזוכן די תלמוד־תורה. עס איז פשוט געווען פאַר אַזאַ מין יידן אַ חרפּה מודה צו זיין, אַז זיין קינד איז אַ „תלמוד־תורהניק"...

איך האָב אָנגעהויבן פירן אַ גרויסע פראָפּאַגאַנדע אין די שולן, אויפווייזנדיק די שרייענדיקע עוולה, וואָס ווערט באַגאַנגען קעגן די אָרעמע און שוצלאָזע תלמוד־תורה־קינדער. איך האָב מיך באַמיט זיי צו געבן צו פאַרשטיין, אַז מיט דעם דאָזיקן עקספלואַטאַציע־מעטאָד איז מען גורם צו פאַריאָגן אַלע בעלי־בתישע יידן פון דער תלמוד־תורה, און זיי וועלן בשום אופן ניט וועלן אַהינשיקן זייערע קינדער.

„פון אַן אָרעם קינד פאָדערט מען אַזעלכע קרבנות, פון וועלכע אַ רייך קינד ווערט אָפּגעהיט — האָב איך געטענהט — בלויז דאָס מאוימדיקע בילד פון אַ יידישער לוויה איז מסוגל אויף אייביק צו לייגן אַ חותם פון פּחד אויף דער קינ־

דערשׂער נשמה...״ היות ווי צו יענער צייט, איז נאָך קיין ארון ניט געווען אין קיין וואָגן פלעגט מען ניט באַנוצן, פלעגט מען דעם בר־מינן אַרויפלייגן אויף אַ מטה און אַלע פלעגן לויפן מיטן מת אין דער גרעסטער בהלה. די עצם־פראָצעדור פלעגט אַרויסרופן אַ שרעק אפילו ביי עלטערע מענטשן, מכל־שכן ביי אַ קינד, ביי וועלכן דאָס געפיל פון מורא איז אָן אַן ערך שטאַרקער אַנטוויקלט, ווי ביי אַ דערוואַקסענעם. ״בעת אַ רייך קינד ווערט זאָרגפעלטיק אָפגעהיט פון אַזעלכע שוידערלעכע איינדרוקן, פאַרוואָס פאָדערט מען פון אָן אָרעם קינד, אַז עס זאָל פאַר גאָרניט מורא האָבן?...״ — פלעג איך טענהן אין מיינע פראָפאַגאַנדע־רעדעס.

באַלייכטנדיק, בעת מיין פראָפאַגאַנדע, דאָס פראָבלעם פון חינוך אין די שולן, האָב איך זיך באַמיט אויפצוקלערן, אַז כדי צו דערציען אַ קינד, אַז עס זאָל זיין אָן ערלעכער ייד און זאָל בכוח זיין זיך מפרנס צו זיין בכבוד — דאַרף מען שאָפן פאַר אים אַ שול, וואָס זאָל אַנטשפרעכן אָט די אַלע צילן, ד. ה. אַז לערנענדיק אים תורה, דאַרף זי אים אויך צוגרייטן צו אַ מלאכה, כדי ער זאָל שפּעטער זיין מסוגל זיך צו פאַרטיידיקן אין לעבן, קענענדיק גלייכצייטיק, די שפּראַך פון לאַנד.

איך האָב אויפגעוויזן די ניט־יושרדיקע באַציאונג בנוגע דעם קבצנישן קינד, וועלכעס ווערט אויסגענוצט פאַר דער באַקוועמלעכקייט פון די גבירים, אויף צו פאַרבעסערן זייער עולם־הזה און אָנצוגרייטן זיי אַן עולם־הבא...

די דאָזיקע רייד מיינע האָבן אַרויסגערופן אַ געוואַלדיקן שטורם צווישן די רעליגיעזע עלעמענטן און איבערהויפט, צווישן די אַלטע יידן, וועלכע האָבן געציטערט פאַר זייער חלק עולם־הבא און האָבן אין מיין פראָפאַגאַנדע געזען אַן אָנגריף אויף זייערע אינגעפונדעוועטע מנהגים און געוואוינהייטן. גאָר באַזונדער, האָבן זיך פאַר מיינע רעפאָרמען געשראָקן די חסידים, וועלכע האָבן מורא געהאַט, אַז אַ דאַנק די ענדערונגען, וועלכע איך האָב בדעה איינצופירן, זאָלן די קינדער חלילה ניט אַוועקגיין אויף אַ גויאישן וועג, און זיי האָבן געשריגן: ״תלמוד־תורה כנגד כולם!...״

דאַקעגן, די אַרעמע־לייט און די קליינבירגערלעכע עלעמענטן און הויפטזעכלעך, די בריטע מאַסן, וועלכע זענען אַלעמאָל געווען פיינטלעך געשטימט צו די פּריווילעגירטע קלאַסן, האָבן ביסלעכווייז אָנגעהויבן צו באַגריפן די גאַנצע וויכטיקייט פון די דאָזיקע רעפאָרמען. דערצו זענען צו אונז צוגעשטאַנען אויך די משכילישע און אינטעליגענטישע קרייזן, און מיט דער צייט האָב איך געוואונען אַ גרויסע מערהייט, וואָס האָט געוואָלט גיין מיט מיר.

איך האָב זיך אָפגעגעבן אַ קלאָרן דין־וחשבון, אַז מיט רעוואָלוציאָנערע מעטאָדן קען מען אין די רעליגיעז־חסידישע קרייזן גאָר נישט אויפטאָן, נאָר אַלץ דאַרף גיין בדרך ווואָלוציע. איך האָב זיי געשילדערט די נייע תלמוד־תורה, וועלכע דאַרף זיין אָרגאַניזירט אין מאָדערנעם גייסט, ד. ה. — האָבן לערער פּעדאַגאָגיש צוגעגרייטע, איינאַרדענען קלאַסן מיט מאָדערנעם שול־געצייג, שרייב־פולטן צוגעפּאַסט צום עלטער פון די קינדער א. א. וו. דער פראָגראַם דאַרף זיין אַן אַלזייטיקער, אַזוי אַז די קינדער וועלן — נאָכן אַרויסגיין פון דאָרט — האָבן אַ יידישע און גלייכצייטיק וועלטלעכע דערציאונג: זיי וועלן באַזיצן די לאַנד־שפּראַך און גרייטן זיך צו אַ פּראָדוקטיווער באַשעפטיקונג.

איך בין באַלד צוגעטרעטן צו פֿאַרווירקלעכן מיין פלאַן און די נייע שול האָט מען אָנגעהויבן רופן, ניט אַנדערש, נאָר די „נייע תלמוד־תורה".

מיר האָבן גלייך אַראָפּגעבראַכט פון גראָדנע לערער פון גראָדנער פּעדאַגאָגישן אינסטיטוט פון „אָבשטשעסטוואָ ראַספּראָסטראַנעניא פּראָסוויעשטשעניא מעזשדו יעוורעיאַמי וו ראָסיאי" („גזעזלשאַפט צו פֿאַרשפרייטן בילדונג צווישן יידן אין רוסלאַנד"). מיר האָבן געדונגען אַ באַקוועמען לאָקאַל, וואָס האָט אַנטהאַלטן גרויסע ליכטיקע צימערן מיט ספּעציעל־צוגעפּאַסטע מאָדערנע שול־בענק פֿאַר קינדער, און מען האָט אָנגעהויבן צו אַרגאַניזירן דעם טאָג־סדר לויט דעם פון פּריער אויסגע־אַרבעטן פּעדאַגאָגישן פּראָגראַם.

דער אָנהויב איז געווען זייער אַ שוועריקער: פון אײן זייט, האָבן די רעליגיעזע יידן געפירט אַ פּראָפּאַגאַנדע קעגן דער „גויאישער תלמוד־תורה", רופנדיק די קינדער צו גיין בלויז אין דער „יידישער" רעליגיעזער תלמוד־תורה. אויך די מאַכן האָבן זיך ניט געקענט אָנטשליסן אַוועקצוגיין פון דער אַלטער תלמוד־תורה מיט אירע אַלטע מנהגים און געוואוינהייטן.

„כל התחלות קשות" — עס איז מיר אָנגעקומען זייער שווער. פון אײן זייט — ווי כ'האָב שוין אויבן דערמאָנט — מיט די עלטערן פון די קינדער, און — פון דער אָנדערער זייט — דאָס אַרגאַניזירן פון דער תלמוד־תורה גופא.

צום גליק האָבן מיר באַקומען אויסגעצייכנטע לערער, וועלכע האָבן — צו זייער אַלגעמיינער, פּראָפּעסיאָנעלער און פּעדאַגאָגישער אויסבילדונג — געענדיקט אויך ספּעציעלע יידישע קורסן. זיי האָבן פּאַרמאָגט אַ היפּשע דאָזע אידעאַליזם בײם ווידמען זיך אָט דער שווערער אַרבעט, מיט אַן עלעמענט קינדער, וואָס האָבן געשטאַמט פון אָרעמע, האַרעפּאַשנע קרייזן.

פון אַ באַדייטנדיקער הילף איז אונז אויך געווען די אינטעליגענץ, צווישן וועלכע מען דאַרף דערמאָנען צום כבוד אַזעלכע איבערגעגעבענע טויער, ווי: דר. קאָהן, דר. ערליכמאַן א. אַנד. צו זיי זענען צוגעשטאַנען די משכילים, וואָס האָבן זיך — צוזאַמען מיט זיי — געווידמעט מיט לייב און לעבן, דער דאָזיקער וויכ־טיקער אינסטיטוציע.

מיר האָבן אויסגעבויט אַן אייגענעם גרויסן בנין. די שטאָט האָט אונז גע־שענקט אַ גרויסן און באַקוועמען פּלאַץ, אינאַגנצן אומזיסט, און בכלל האָבן אַלע אין שטאָט, מיטן בירגערמייסטער בראש — געהאָלטן פֿאַר אַ פליכט אונז צו העלפֿן. איינער אַ נגיד, האָט איבערגעלאָזט אַ ירושה פון צוויי טויזנט רובל, צו יענער צייט, אַ באַדייטנדיקע סומע — לטובת אונזער אָרבעט. דער פּאָרזיצער פון דער זיעמסטוווע — סוויעטשין — האָט אונז געגעבן פון זיין וואָלד האָלץ, וויפיל מיר האָבן נאָר געדאַרפט, און באַקומען האָבן מיר אַזוי פיל, אַז אַ טייל דערפון האָבן מיר פֿאַרקויפט און מיט דער באַקומענער סומע האָבן מיר באַצאָלט די אָרבעטער.

אייניקע ציגל־פֿאַבריקן האָבן אונז צוגעשטעלט ציגל בחינם. די יידישע אָרכי־טעקטן האָבן צוגעגרייט אַ פּיינעם בוי־פּלאַן, און די פּאָדריאַטשיקעס האָבן אונז אויך אומזיסט געהאָלפֿן אויפשטעלן דעם בנין, אַזוי אַז אפילו דער גובערנסקי אָרכיטעקטאָר, וואָס אַן זיין דערלויבעניש האָט קיינער ניט געטאָרט בויען — האָט אונז אַליין געהאָלפֿן און אויפגעפּאַסט אויף דער אָרבעט.

פֿאַרשטייט זיך, אַז צווישן די עטלעכע יידישע פֿאַדריאַטשיקעס, איז יעדער איינער געווען אַ מאמין אין זיין אייגענעם פּלאַן און ניט קיין קלענערער עקשן, וועגן עס האָט זיך געהאַנדלט אין אַנערקענען, אַז יענעמס פּלאַן איז אויך ניט אַוועקצו־מאַכן מיט דער האַנט. יעדער האָט זיך איינגעשפּאַרט, אַז נאָר לויט זיין פּלאַן מוז מען און מען דאַרף די אַרבעט דורכפירן. עס איז אַ באַקאַנטע זאַך, אַז ביי יידן איז זעלטן ווען פֿאַראַן אַ סיסטעמאַטישער פּלאַן, אָבער דאָ מיט מיר, איז געווען גאָר אַ פֿאַרקערטער ענין: איך האָב געליטן פון צופיל פּלענער. מיך פּלעגט ראַטעווען דער גובערנסקי אַרכיטעקטאָר, אַפֿאַנאַסיעוו, וואָס פון אים זענען געווען אָפּהענגיק אַלע פֿאַדריאַטשיקעס. כדי אַ סוף צו מאַכן צו די חילוקי־דעות, האָט ער אָנגעוויזן דעם ריכטיקן פּלאַן און יעדער האָט זיך, באין־ברירה, געמוזט אונטערוואַרפן.

דער רוב יידן האָבן געשענקט ברייטע נדבות צו דעם צוועק. דערביי דערמאָנט זיך מיר אַ כאַראַקטעריסטישער עפּיזאָד, וועלכער בעט זיך ממש אויף דער פּעדער:

וועג איך בין געקומען צום גרעסטן גביר אין טשערניגאָוו און האָב אים געזאָגט, אַז איך דאַרף מיט אים עפּעס רעדן און וויל קומען צו אים אויפֿדערנאַכט, איז הגם ער איז געווען אַן אלמן און האָט געוואוינט אייגער אַליין אין זיין געוויימער און רייכער וואוינונג — האָט ער מיך איינגעלאָדן צו קומען צו אים ביינאַכט אויף אוונטבערויט.

איך האָב אים בשעת־מעשה דערציילט וועגן דער נייער תלמוד־תורה, וואָס האַלט זיך אין בויען, וועגן דער פֿאָזיטיווער באַציאונג אין שטאָט צו אָט דעם נייעם ווערק, וועגן סוויעטשינען א. א. ו. ו. און האָב אים אויך געבעטן, אַז ער זאָל עפּעס מנדב זיין פֿאַר דעם דאָזיקן צוועק. דערויף מאַכט ער צו מיר:

„איסאַק סאַלאָמאָנאָוויטש, איך ווייס, אַז איך דאַרף אייך געבן און קען אייך געבן, אָבער היות מיר קומט אַן שווער אַליין אַרויסצונעמען דאָס געלט, טאָ נאַט אייך דעם שליסל פון מיין קאַסע און נעמט, וויפיל איר געפינט פאַר נויטיק, אַז אַזאַ ייד ווי איך דאַרף געבן. אָבער דערציילט עס מיר ניט ביז מאָרגן אינדערפרי כדי כ׳זאָל רואיק די נאַכט איבערשלאָפן...״

איך האָב געזומען פון זיין קאַסע צוויי טויזנט רובל, ווייל אַזוי — האָב איך געדאַכט — דאַרף ער געבן לויט זיינע מעגלעכקייטן. אָבער אין הסכם מיט זיין בקשה, האָב איך אים גאָרניט געזאָגט וועגן דעם. מען דאַרף ניט פֿאַרגעסן, אַז צו יענער צייט איז דאָס געווען גאָר אַ גרויסע סומע. אָבער אַביסל שפּעטער, אונטערן אויסרייד, אַז איך גיי אַריין צו אים אין קאָבינעט כדי אָנצוטעלעפֿאָנירן צו מיין פּרוי, האָב איך — דעם אמת זאָגנדיק — אָנגעקלונגען גאָר אין דער רעדאַקציע פון דער אָרטיקער אָנגעזעענסטער צייטונג און געבעטן, אַז מען זאָל פֿאַרעפֿנטלעכן די נאָטיץ וועגן זיין נדבה אויף מאָרגן אינדערפרי. און געטאָן האָב איך עס אויך אַ שטיק צוליב דעם, כדי די אָנדערע גבירים אין שטאָט זאָלן געוואויער ווערן וועגן אָט דער גרויסער נדבה און געפינען דערין אָן אָנצוהערענישׂ, אָכצוטאָן דעם ביישפּיל פון גביר מ...

אויף צומאָרגנס, 9 אַ זייגער אינדערפרי, קלינגט מיר מיין גביר מ... דורכן טעלעפֿאָן:

„מיין טייערער ראַבינער און פריינט — זאָגט ער צו מיר — איך בין איך דאַנקבאַר צוויי מאָל: ערשטנס, וואָס איר האָט געזומען גראָד די סומע, וואָס איך האַלט, אַז איך האָב באַדאַרפט געבן, און צווייטנס — וואָס איר האָט מיר פאַרלייכטערט אַ זאַך, וועלכע איז מיר שווער געווען דורכצופירן".

דער רושם, וואָס די דאָזיקע געשיכטע האָט אַרויסגערופן אין שטאָט, האָט אונז פאַרשאַפט נייע צאָלרייכע אָנהענגער.

קאַפּיטל ל״א.

די נייע תלמוד־תורה. — די ערשטע קינדערשע ספּעקטאַקלען. — די ערשטע מיידלשע פאַך־שול. — דער אומצוטרוי צו ווייבער — „פּרנסה־געבערינס". — עס קומט אונז אָן שווער צו ווערבירן שילערינס. — צוויי ליכטיקע געשטאַלטן: אַננאַ איליטשנאַ און איר מאַן. — דר. קאַהען. — די ערשטע האַנטווערקער־שול. — צוליב „פּראַוואָזשיטעלסטוואָ" (וואוינרעכט) מוזן מיר האָבן סטאַטוטן. — די ערשטע אינטערווענצן ביים אינערן־מיניסטער, מאַקלאַקאָוו. — דער אינסטיטוט. זילאָוו, שרייבט אונטער די באַשטעטיקונג. — די לעצטע פאָרמאַליטעטן און דער וואַנדער־וועג פון די סטאַטוטן. — דער „דיעלאָפּראָיזוואָדיטעל" גייט זיך זיין אייגענעס וועג. — אַז מען שמירט, פאַרט מען... מיט דעם כוח פון אַ פינפאונ־צוואַנציקער.

די ניי־אויסגעבויטע תלמוד־תורה האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט איינעם פון די שענ־סטע שול־בנינים אין שטאָט, סיי צווישן די רעגירונגס־שולן און סיי צווישן די מוניצי־פאַליטעט־שולן. פון דער „אָבשטשעסטוואָ ראַספּראָסטראַניעניאַ פּראָסוויעשטשניאַ" („געזעלשאַפט צו פאַרשפּרייטן בילדונג") פון פּעטערבורג, האָט מען אונז צוגע־שיקט אַלע נויטיקע לערן־ביכער, ווי אויך אַזעלכע מינים פּעדאַגאָגישע שול־געצייג, וואָס זענען געווען אַ זעלטנהייט אפילו אין די רייכסטע שולן.

דער פּעדאַגאָגישער קאָמיטעט, וועלכן מיר האָבן געשאַפן פון ספּעציאַליסטן, צוזאַמען מיט די לערער, האָט אויסגעאַרבעט אַ פּראָגראַם, לויט וועלכן די קינדער האָבן געדאַרפט דורכמאַכן אַ זעקס־יאָריקן סטאַזש, אָנהויבנדיק פון פינף יאָר אַן. דער פּראָגראַם פון די יידישע לימודים איז געווען זייער אַ ברייטער און האָט אַריינגענומען: דאַווענען, תפילות, חומש, תנ״ך, יידישע געשיכטע, דקדוק א. א. וו. אַ ברייט אָרט איז אויך אָפּגעגעבן געוואָרן דעם לימוד פון דער רוסישער שפּראַך און די אַלגעמיינע געגנשטאַנדן, ווי: אַריטמעטיק, געאָגראַפיע, היסטאָריע — אין הסכם מיטן אָפיציעלן פּראָגראַם אין די מוניציפּאַלע פאָלקס־שולן.

מיר האָבן פאָראויסגעזען, אַז נאָכן ענדיקן די תלמוד־תורה, זאָלן די תלמידים אַריינטרעטן אין די פּראָפעסיאָנעלע שולן, וואו זיי זאָלן זיך אויסלערנען אַ פּראָ־פעסיע. וואָס שייך די מער־פעאיקערע קינדער, האָבן זיי געדאַרפט אַריבערגיין, אָדער אין אַ גוטער ישיבה, אָדער ווייטער זיך בילדן אין די אַלגעמיינע שולן פון לאַנד.

כידוע, האָבן יידן פיינט זאַכן, וואָס ווערן זיי געגעבן בחינם. שטיצנדיק זיך אויף דער אַקסיאָמע און אויפן פאַקט, וואָס אין אַלע אַנדערע שולן אין רוסלאַנד, האָט מען געצאָלט שכר־לימוד — האָבן מיר איינגעפירט, אַז די פאַרמעגלעכע עלטערן זאָלן צאָלן לויט זייערע מעגלעכקייטן און דאָס, אויך אַ שטיק צוליב דעם, כדי צו הויבן די חשיבות פון אונזער שול אין זייערע אויגן.

דער ספּעציעלער דאַמען־קאָמיטעט, וואָס האָט זיך געגרינדעט, כדי צו זאָרגן לטובת די קינדער, האָט זיך פאַרנומען מיט באַקליידן זיי, מיט געבן זיי אויך מיטאָג־עסן, 1 אַ זייגער, און איבערבייס — 2 אַ זייגער נאָכמיטאָג.

די תלמוד־תורה האָט גאָר גיך געוואונען דעם צוטרוי פון דער באָפעלקערונג און האָט אָנגעהויבן באַטראַכט צו ווערן ווי אַן אמתע יידישע פאָלקס־שול. אונזערע לערער האָבן געהאַט אַ גרויסן דערפאָלג ביי די עלטערן, אַזוי אַז אַפילו די רייכסטע בעלי־בתים אין שטאָט האָבן זיך פשוט געריסן איבער זיי, כדי צו האָבן די זכיה צו גענישן פון זייערע פריוואַטע „אוראָקן" (לעקציעס) פאָר זייערע קינדער. די רענאָמע פון אונזערע לערער האָט זיך אַזוי צעוואַקסן, אַז צו קריגן ביי זיי אַ פרי־יוואַטע לעקציע האָט זיך געדאכט פאָר אַ גרויסער פריווילעגיע.

כדי זיך אָפצוגעבן אַ חשבון, ווי ווייט מיר האָבן פראָגרעסירט אין די פאָר־שריטן פון אונזער דערציאונגס־אַרבעט, איז גענוג געווען בלויז בייצווואוינען אונ־זערע קינדער־ספּעקטאַקלען, וועלכע מיר פלעגן איינארדענען יעדן חנוכה — איז אָט דעם קלאַסישן קינדער־יום־טוב. די סצענעקס, וועלכע די תלמידים פלעגן אויספירן אויף יידיש און רוסיש, זייערע פאָלקס־לידער און רעציטאַציעס — האָבן געהאַט אַן אויסערגעווויינלעכן אָפּקלאַנג אויף דער יידישער גאַס. דערצו נאָך האָבן זיך אין דער צוגרייטונג פון די דאָזיקע קינדער־אויפטריטן באַטייליקט אַ דריי גרויסע יידישע מוזיקער. די ערשטע יאָרן האָבן מיר איינגעלאַדן די עלטערן פון די קינדער, צוזאַמען מיטן שול־קאָמיטעט און אָפיציעלע פערזענלעכקייטן. די קינדער פלעגן באַקומען דאָס טראַדיציאָנעלע „חנוכה־געלט" מיט שפּילצייג און גוטע זאַכן, אָבער מיט דער צייט איז זיך די טעטיקייט אַזוי צעוואַקסן, אַז דער זאַל איז שוין געווען צו קליין אַריינצונעמען דעם צאָלרייכן עולם, און מיר האָבן דעריבער געמוזט מאַכן צוויי אָוונטן: איינעם פאָר די עלטערן מיט די פאַמיליעס, און דעם צווייטן פאָרן בירגערמייסטער, פאָר די פּראָפעסיאָנעל פון דער רעגירונג, פון דער זיעמסטוואָ, מוניציפּאַליטעט, בילדונגס־דעפּאַרטאַמענט א. א. וו.

צוליב די ניט־יידישע געסט, פלעגן די קינדער אויך דעקלאַמירן שאַפונגען פון די רוסישע קלאַסיקער, וואָס האָט אַריינגעבראַכט אין אַנטציקונג די גויאישע צוהערער. און אפילו דער הויפּט־רעגירונגס־אינספּעקטאָר, וואָס איז באַקאַנט געווען פאָר ניט קיין קליינעם אַנטיסעמיט און אַ שונא־ישראל — האָט געזאָגט:

„אַ מאָדנע פאָלק דאָס איז!... זיי דעקלאָמירן אין רוסיש בעסער ווי אונזערע עכט־רוסישע קינדער!..."

פאַרשטייט זיך, אַז די יידן וואָס זענען געווען ניט־איבעריק נאַציאָנאַל גע־שטימט, האָבן געהאַט הנאה, וואָס זיי האָבן די צושטימונג פון אַ גוי...

בעת די קינדער פלעגן אָנהויבן שפּילן אין יידיש און זינגען יידישע פאָלקס־לידער, פלעגן אפילו די גרעסטע אַסימילאַטאָרן עפענען מויל און אויערן פון גרויס פאַרוואונדערונג און פלעגן באַשענקען די קינדער מיט רוישיקע אַפּלאָ־דיסמענטן.

איינער פון אָט די אַסימילאַטאָרן, דר. גאַרמיזע, בעת ער האָט געהערט די רירנדיקע פאָלקס־מאָטיוון, געזונגען דורך די יונגע געשמאַקע קינדער־שטימעלעך, האָט מיט התפּעלות אַ געשריי געטאָן:

„זיי רופן ביי מיר אַרויס זכרונות פון מיין קינדהייט און פון מיין פאָטערס שטוב!... עפּעס פיל איך זיך היינט אַנדערש ווי אַלעמאָל!..."

ווי ווייט עס איז געוואָקסן דער פּרעסטיזש פון דער תלמוד־תורה אין די אויגן

פון דער יידישער באַפעלקערונג, קען דינען דער פאַקט, וואָס אין די ערשטע צייטן פונעם גרינדן די תלמוד־תורה, פלעגן זיך די אָנגעזעענע שטאָט־בעלי־בתים פשוט באַליידיקן, ווען איך האָב זיי איינגעלאַדן אויף די קינדער־אונטער־נעמינגען, שפּעטער אָבער, ווען אונזער אינסטיטוציע איז געוואָרן באַרימט אַלס מוסטער־אַנשטאַלט און שטאַרק פאָפולער ביי יידן און ניט־יידן — האָט זיך דער ענין פאַרגעשטעלט אינגאַנצן פאַרקערט: זיי פלעגן זיך גאָר פילן באַליידיקט, אויב איך האָב זיי ניט איינגעלאַדן צום ספּעקטאַקל. און קומענדיק צו אונז, פלעגן זיי נאָך אפילו מיטברענגען זייערע קינדער, כדי זיי זאָלן איינזאַפּן אין זיך די שיינע יידישע סצענעס און זאָלן באַוואונדערן די יידישע קינדער־אויפטריטן.

***

אויף אַזאַ אופן, איז די תלמוד־תורה געוואָרן אַן אמת־יידישע פאַלקס־שול, יואָס האָט געגעבן די קינדער אַ יידישע דערציאונג, פאַרזאָרגנדיק זיי גלייכצייטיק מיט אַן עלעמענטאַרער צוגרייטונג צום קאַמף פאַר דער עקזיסטענץ.

אַלס המשך פון דער תלמוד־תורה, האָבן מיר נאָך געוואָלט גרינדן אַ באַוונדערע פראָפעסיאָנעלע שול, וואו דאָס קינד זאָל זיך קענען לערנען אַ פאַך, וואָס זאָל אים דערמעגלעכן שפּעטער צו לעבן פון זיין אייגענער אַרבעט, נאָכן ענדיקן די תלמוד־תורה. פאַר די מיידלעך האָט זיך אַרגאַניזירט אַ פאַך־שול. מאדאם אַננאַ אילישנאַ קאַהען, זייער אַ געבילדעטע, קלוגע און אַנטוויקלטע פרוי, מיט אַ סך ענערגיע און דורכדרינגען מיט נאַציאָנאַלן באַוואוסטזיין — האָט מקריב געווען איר גאַנצע צייט, אויף צו בויען אַ שול פאַר מיידלעך, וואו זיי זאָלן זיך לערנען שנייִדעריי, וועש־נייִען, העפּטעריי און הוטנפּוצעריי. איך האָב איר שטאַרק געהאָלפן און געמוטיקט אין איר אַרבעט, און נאָך גרויס מי און אַנשטרענגונג, האָבן מיר דערגרייכט אונזער ציל: די שול איז געשאַפן געוואָרן!... מיר האָבן אויסגעקליבן די בעסטע לערער פון טשערניגאָוו פאַר די אַלגעמיינע געגנשטאַנדן און די בעסטע קינסטלער פון די דערמאָנטע בראַנזשעס האָבן זיי געגעבן די פראָפעסיאָנעלע אונטעריכטן.

און מיט דער צייט, איז דער דאָזיקער אַנשטאַלט געוואָרן באַקאַנט אַלס איינער פון די בעסטע פאַך־שולן אין שטאָט, וואו די מיידלעך זענען פון דאָרט אַרויס ממש אמתע קינסטלערינס פון די אויבנדערמאָנטע פראָפעסיעס.

נאָך דעם ווי די מיידלעך האָבן געענדיקט די שול, האָט מען זיי פשוט אויסגעאַפּט אין אַלע הייזער, אַזוי גוט זענען זיי געווען צוגעגרייט, ניט נאָר בלויז טעאָרעטיש, נאָר אויך פראַקטיש.

אָבער מיר האָבן געהאַט גרויסע שוועריקייטן, אַז די עלטערן זאָלן מסכים זיין אַוועקצוגעבן זייערע טעכטער אויף דער לער. די סיבות זענען געווען מערערע. פון איין זייט, האָט דער ייד — דער אַרעמאַן, ניט געהאַט די מאַטעריעלע מעגלעכקייטן אַוועקצוגעבן זיין קינד אויף דער לער אויף עטלעכע יאָר, פון דריי ביז פיר יאָר, ביז וואַנען עס וועט ענדיקן די שול, און פון דער צווייטער זייט, האָבן די אַרעמע עלטערן געשטרעבט אַוועקצוגעבן זייערע טעכטער צו אַ באַשעפטיקונג.

וואָס זאָל זיי געבן אַ באַלדיקע מעגלעכקייט צו פֿאַרדינען, בכדי זיי זאָלן מסוגל זיין מאַטעריעל אַרויסצוהעלפֿן זייערע עלטערן. דערצו פלעגט מען נאָך דעמאָלט זאָגן אין אַלע פרומע היימען: „המלמד את בתו תורה, כאילו מלמדה תפלות" („ווער עס לערנט זיין טאָכטער תורה, איז אַזוי ווי ער וואָלט איר געלערנט קירכלעכע זאַכן"), און אָפּגעהיטענע יידן האָבן שטאַרק געהאַלטן פון אָט דער „מצווה"...

אַ דאַנק איר אויסערגעווייניעכער ענערגיע און עקשנותדיקן ווילן, האָט מאַדאַם קאָהען צוזאַמען מיט אירע מיטאַרבעטערינס, אַדורכגעבראָכן אויך די דאָזיקע מכשולים, הגם עס איז זיי גאָרניט לייכט אָנגעקומען.

די ערשטע אויפגאַבע פונעם דאַמען־קאָמיטעט איז געווען צו שאַפֿן די נויטיקע געלט־מיטלען אויף צו באַקליידן און באַשפּייזן די מיידלעך, אַזוי אַז זיי זאָלן גאָרניט דאַרפֿן קאָסטן זייערע עלטערן. זייער אויפּטו איז באַשטאַנען דערין, אַז אויספֿירנדיק באַשטעלונגען פֿאַר געשעפטן און פֿריוואָטע פערזאָנען, האָט די שול איינקאָסירט געוויסע הכנסות, וועלכע פלעגן, אגב, אינטעגראַל איבערגעגעבן ווערן די שילערינס אויף טאָשן־געלט, אָלס באַלוינונג פֿאַר זייער אַרבעט. מיט דער דאָזיקער שטיצע האָבן די מיידלעך — אין אַ גרויסער מאָס — אַרויסגעהאָלפֿן זייערע עלטערן.

כדי איינצושאַפֿן די נויטיקע פּאָנדן, פלעגט דער דאַמען־קאָמיטעט אָפּט אָרגאַניזירן „וועטשערינקעס" (פֿאַרווייילונגס־אָוונטן), ווו אויך פֿאַרשידענע בעלעך. דאָס אַריינגעפלאָסענע געלט פלעגט ניט באָנוצט ווערן אויף אויסצוהאָלטן די שול, נאָר פלעגט אָפּגעגעבן ווערן די קינדער, אַזוי אַז די עלטערן זאָל ניט איינפֿאַלן אָפּצונעמען זייערע קינדער, כדי אַוועקצוגעבן זיי פֿאַר דינסט־מיידלעך, אָדער אַנדערע ענלעכע פֿראָפּעסיעס, צוליב דער פערספּעקטיוו פון די באַלדיקע פֿאַרדינסטן.

איך פלעג זיי אַרויסהעלפֿן מיט די סומעס פון דעם „קאָראָבאָטשנעם סבאָר", און אַזוי אַרום — ווי ווייט מעגלעך — פֿאַרגרעסערן די אונטערשטיצונגען. עס פלעגט אויך העלפֿן די פּעטערבורגער צענטראַלע אָרגאַניזאַציע „איקא" און אַ ריי פֿריוואָטע מצענאַטן.

אויב די התחלות קשות קומען אַלע מאָל אָן מיט מסירות־נפש, קענען מיר זאָגן, אַז מיר האָבן עס דורכגעמאַכט אין דער פולער מאָס. דער פֿראָסטער ייד, מיט זיין שטענדיקן ביטול צו ווייבערשע פֿאַרדינסטן, פלעגט זאָגן: „אַ שיינע מעשה, אַז וויבער גאָר זאָלן ווערן אונזערע פרנסה־געבערינס..." דערצו נאָך, האָבן די יידן ניט געהאַט קיין איבעריקע אמונה אין דער נייער שול און ניט זיי האָבן זיך געקענט דערוואַרטן, ביז די מיידלעך וועלן די שול ענדיקן, נאָר זיי האָבן גיכער געוואָלט אַוועקגעבן זיי פאַר דינסטן, כדי זיי זאָלן אָנהויבן שוין צו פֿאַרדינען.

דער מאַן פון אַננאַ איליטשנאַ קאָהען, דר. מאָריס באָריסאָוויטש קאָהען, איז אַליין געווען אַן אַמאָליקער ישיבה־בחור, וועלכער איז שפּעטער אַריינגעטרעטן אין דער מיליטערישער מעדיצינישער אַקאַדעמיע און איז געוואָרן איינער פון די גרעסטע דאָקטוירים אין טשערניגאָוו. ער איז געווען טאָפּלט גרויס: אי מיט זיין אויסערגעווייניעכער רענאָמע אַלס גרויסער מעדיקער מיט אַן אומגעהויערער פּראַקטיק, אי מיט זיין גרויס, מענטשלעך, יידיש האַרץ.

אַרעמע־לייט פלעגט ער אָפּגעבן וויזיטן בחינם, און ניט נאָר ניט־נעמען קיין

האַנאַראַר, נאָר אין אָנבליק פון אַ גרויסער נויט, פלעגט ער נאָך אַליין צאָלן פאַר די הוצאות פון זיין אייגענער קעשענע, און ניט איינמאָל האָט ער אַרונטערגערוקט אונטערן קישן פון חולה אַ רובל אַדער צוויי, כדי דער קראַנקער זאָל זיך קענען פאַרגינען צו קויפן אַ פרוכט אַדער אַ בעסערע שפּייז. דער דאָזיקער זעלטענער מענטש האָט אונז אַ סך געהאָלפן אין הויבן דעם פרעסטיזש פון אונזער שול, ווייל זעענדיק יעדן טאָג צענדליקער מענטשן, פלעגט ער זיי משפּיע זיין, אַז זיי זאָלן אַוועקגעבן צו אונז די קינדער.

האָבנדיק אַוועקגעשטעלט די מיידלשע פאַך־שול אויף אַ געזונטער באַזע, און דערפירנדיק זי צו אַ נאָרמאַלער שטופע, האָב איך זיך ערשט גענומען אַרגאַניזירן אַ האַנטווערקער־שול אויך פאַר יינגלעך, וועלכע זאָלן — נאָכן ענדיקן די תלמוד־תורה, קענען לערנען אַ מלאכה און ממשיך זיין זייער בילדונג צו דער זעלבער צייט.

צו דעם צווועק, האָב איך צונויפגעקליבן די גרעסטע ספּעציאַליסטן פאַר פּראָפּעסיאָנעלער אויסבילדונג — און גענומען האָב איך זיי אין דער מוניציפּאַליטעט, אין דער זיעמסטוע — און איך האָב אפילו אַראָפּגעבראַכט פון קיעוו אַנדערע ספּעציאַליסטן מיט אַ הויכער רענאָמע.

דער פּראָגראַם איז אויסגעאַרבעט געוואָרן אויף פיר יאָר. נאָך דער דאָזיקער צייט זענען די תלמידים געוואָרן גוטע עלעקטראָטעכניקער, מעכאַניקער, שלאָסער א. א. וו. און האָבן באַקומען דערצו דעם אַנטשפּרעכנדיקן דיפּלאָם. אַ חוץ דער טעאָרעטישער אויסבילדונג, האָבן זיי אויך געאַרבעט פּראַקטיש, און אַזוי ווי — אין הסכם מיט די צאָרישע געזעצן — האָט אַ טעכניקער־דיפּלאָם פון אַן אָפּיציעלער שול געגעבן די יידן דאָס רעכט אויף „פּראַוואָשיטעלסטוואָ" (וואויך־רעכט) אין גאַנץ רוסלאַנד, האָבן מיר תיכף אויסגעאַרבעט אַ סטאַטוט, אַז אויך אונזער דיפּלאָם זאָל געבן אונזערע שילער די זעלבע רעכט. דער דאָזיקער סטאַטוט האָט באַדאַרפט זיין אונטערגעשריבן פון „פּאָפּעטשיטעל אָקרוגא", פון זילאָוון, וועלכער איז געווען דער פאָרשטייער פון מיניסטעריום פאַר „נאַראָדנאָיע פּראָסוויעשטשעניע" (נאַציאָנאַלע בילדונג) אויפן קיעווער ראַיאָן, וואָס האָט איינגעשלאָסן אויך טשערניגאָוו. ער איז אָבער געווען מפורסם פאַר אַ פאַרביסענעם אַנטיסעמיט, צוליב זיינע גזירות און באַגרענעצונגען לגבי די יידישע קינדער אין די מלוכה־שולן, און מיר האָבן גאָנץ גוט געוואוסט, אַז ער וועט קיינמאָל ניט אונטערשרייבן אַ דער־לויבעניש פון דעם מין.

אָבער אין דער זעלבער צייט, איז אין טשערניגאָוו פאָרגעקומען אַ גרויס געשעענישׂ: דער יונגער גובערנאַטאָר, ניקאָלאַי מאַקלאַקאָוו — אַ ברודער פון באָוואוסטן וואַסילי מאַקלאַקאָוו, וועלכער איז געווען אַ גרויסער ליבעראַל, איינער פון די גרעסטע פירער אין דער דומע און באַרימט מיט זיין ראָל אַלס פאַרטיי־דיקער פון בייליסן, און גלייכצייטיק אויך „טרפה־פסול" ביי דער צאַרישער מאַכט — איז מיטאַמאָל נאָמינירט געוואָרן אַלס אינערן־מיניסטער. ניקאָלאַי מאַקלאַקאָוו האָט במשך פון דער גאַנצער צייט פון זיין קאַריערע אַלס גובערנאַטאָר, באַמיט זיך צו באַווייזן פאַר דער צאַרישער רעגירונג, אַז ער איז ווייט ניט אַזאַ „אויס־ווארף" ווי זיין ברודער. האָט ער דעריבער געפירט אַ שטרענג־רעאַקציאָנערע פּאָליטיק און איז געווען אַ גרויסער רודף־ישׂראל. (וועגן אים וועט מיר נאָך אויס־

קומען צו שרייבן אין אַ באַזונדער קאַפּיטל). לויט דעם דעמאָלטיקן צאַרישן רעזשים, האָט זיין הויכע נאַמינאַציע אים דערהויבן צו דער מדרגה פון אַ פולשטענדיקן „סאַמאָדערזשאַוועץ" (אַלייניהערשער) און פון אים איז געווען אָפהענגיק די גאַנצע אינערן־פּאָליטיק אין לאַנד.

פּאַר זיין אַוועקפּאָרן, האָט ער אָרגאַניזירט אַן אויפנאַמע פּאַר אַלע הויכע רעגירונגס־פונקציאָנאַרן, פּאַר די פּאָרשטייער פון די מוניציפּאָליטעטן, זיעמסטוועס, גערייכטס־וועזן א. א. וו. לויט דעם אָנגענומענעם מנהג, אַז דער „אָבטשעסטוועני רָאַוויץ" איז שטענדיק איינגעלאַדן צוזאַמען מיט די אָפּיציעלע פון לאַנד — האָב איך אויך דאָסמאָל געגאָסן פונעם זעלבן כבוד.

ביים סוף פון דער אויפנאַמע, ביים געזעגענען זיך — האָב איך אים געזאָגט. אַז איך וואָלט געוואָלט רעדן מיט אים עטלעכע ווערטער אינגאַנצן באַזונדער. ער האָט אויף מיר אַ קוק געטאָן מיט אַ געוויסן חשד, מורא האָבנדיק, אַז איך זאָל אַמאָל ניט וועלן באַרירן אַ פראַגע פון פּאָליטישן כאַראַקטער, אָבער בשעת־מעשׂה איז נעבן אים געשטאַנען זיין פרוי און זי האָט צו מיר געזאָגט:

„איסאַק סאַלאָמאָנאָוויטש, איך וויל מיט דיר עפּעס רעדן און איך וועל דיך בעטן, אַז דו זאָלסט קומען צו מיר 4 אַ זייגער".

איך האָב מיך משער געווען, אַז די דאָזיקע ווערטער זענען אַ דיפּלאָמאַטישער רמז אויף דער פּריוואַטער אוידיענץ, וואָס דער גובערנאַטאָר האָט מיר באַשטעטיקט

וועג איך בין געקומען 4 אַ זייגער, האָבן מיך ביידע אויפגענומען, און ער האָט מיר פאָרגעלייגט אַ גלאָז טיי.

ער האָט געוואָלט — נאָך זיין אַוועקפאָרן — איבערלאָזן אַ גוטן שם, אַז ער האָט מיט אַלעמען געלעבט בשלום, און ער האָט שטאַרק מורא געהאַט, טאָמער וועל איך אים עפּעס בעטן וועגן אַ יידישער זאַך, וואָס קען זיין אין ווידערשפּרוך מיט דער אַנטיסעמיטישער פּאָליטיק, וועלכע ער האָט אָנגעפירט.

איך האָב זיך אָבער געוועגדעט צו אים בזה הלשון:

„וואָשע וויסאָקאָפרעוואָסכאָדיטעלסטוואָ! (אייער עקסעלענץ!) זייענדיק ביי אונז דריי יאָר, האָב איך געהאַט פון דיר אַ סך רדיפות: צוויי מאָל האָסטו מיך אַרעסטירט, איינמאָל האָסטו מיך געוואָלט אַרויסשיקן. אין דער זעלבער צייט אָבער, אַז איך פלעג זיך וועגן צו דיר וועגן אַ זאַך פון ניט קיין פּאָליטישן כאַראַקטער, ווי: בויען אַ שול, אַ בית־מדרש, באַקומען פון די רעזערוון פונעם „קאָראָבאָטשנעם סבאָר" און אַנדערע זאַכן, פלעגסטו מיר קיינמאָל ניט אָפּזאָגן און פלעגסט גלייך אַנטקעגנקומען מיין בקשה, אויב זי האָט נאָר ניט געהאַט קיין שייכות מיט פּאָליטיק. און איצט וויל איך דיך בעטן, אַז פאַר דיין אַוועקפאָרן, זאָלסטו מיר לאָזן — אָלס מתנה פאַר די אָרעמע אומגליקלעכע קינדער פון די „בעזפּראָווונע" (רעכטלאָזע) יידן, אַז זיי זאָלן האָבן זייער אייגענע האַנטוועркער־שול. היות מען באַגרענעצט די יידישע קינדער אין באַזוכן די מלוכה־שולן, טאָ דערלויב מיר צו שאַפן אַ באַזונדערע שול, כדי די אָרעמע קינדער אונזערע זאָלן האָבן די מעגלעכקייט אַליין צו ווערן בעלי־מלאכות און קענען — מיט זייערע אייגענע צען פינגער — פאַרדינען זייער ברויט. צו דעם צווועק, בעט איך ביי דיר אַ רעקאָמענדאַציע־קאָרטע צום „פּאָפּעטשיטעל אָקרוגאַ", אַז דו בעטסט אים, ער

זאָל מיך אויפנעמען און אונטערשרייבן דעם סטאַטוט. דאָ איז ניט קיין פראַגע וועגן פאָליטיק, נאָר בלויז דער פראָבלעם פון אָרעמע קינדער. און בעת דו פאָרסט אַוועק קיין פעטערבורג, כדי צו קומען צו דער העכסטער מדרגה, צו וועלכער עס קען נאָר דערגרייכן אַ מענטש אין רוסלאַנד, בעט איך דיך — לאָז עפעס איבער פאַר די אָרעמע אומגליקלעכע קינדער אַן אָנדענק...״

די דאָזיקע פשוטע וועָרטער האָבן אויף אים געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק. אויך די מאַדאַם מאַקלאַקאָווא, וואָס פון מיידלשן נאָמען איז זי געווען קגיאַגיניאַ (פירשטין) אָבאָלענסקאַיאַ און איז געווען אַ קרובה פון באַרימטן לעוו ניקאָלאַיעוויטש טאָלסטאָי, איז געווען קענטיק שטאַרק ערירט; זייענדיק פיל קלוגער און מענטשלעכער פון איר מאַן, האָט זי גלייך געזאָגט:

״קאָליאַ! (ניקאָלאַי) דאָס וואָס שניאורסאָן בעט דיך, איז אַזוי מענטשלעך, אַזוי הומאַניטאַר!... פאַרנדיק איצט קיין פעטערבורג, זאָג אים ניט אָפּ אין זייַן ביטע: העלף אים אין זייַן אונטערנעמונג און גאָט וועט אונז אויך העלפן אין דער הויכער סיטואַציע, וואָס דו האָסט דערגרייכט...״

ער האָט זיך געפונען — אין אָט דעם מאָמענט — אין אַ גרויסער פאַרלעגנהייט, און ניט געקענט זיך באַשליסן, וואָס צו טאָן. אָבער גלייך האָט ער אַרויסגענומען זיין וויזיט-קאָרטע מיטן טיטול ״מיניסטער וונוטרעננידיגל״ (אינערן-מיניסטער) און האָט דאָרט צוגעשריבן צו זילאָוון, דעם ״פאָפּעטשיטעל אָקרוגא״ אַז ער בעט אים, ער זאָל מיך פערזענלעך אויפנעמען און דערלויבן דעם סטאַטוט פאַר דער האַנטווערקער-שול, וואָס וועט שאַפן די מעגלעכקייט, אַז יידישע קינדער זאָלן קענען באַזוכן זייער אייגענע שול. (דאָס איז צו גלייכער צייט געווען אַן אָנצוהערעניש, אַז באַזוכנדיק אַ יידישע שול, וועלן זיך דערפאַר די יידישע קינדער ניט שטופן אין די גויאישע שולן...).

און ער האָט פאַרענדיקט זיינע רעקאָמענדאַציע-וועָרטער מיט דער פאָלגנדיקער פראַזע: ״אויב איר וועט עס טאָן, וועל איך דאָס אַליין רעכענען פאַר אַ פערזענלעכער טובה״ — און האָט אונטערגעחתמעט: ניקאָלאַי מאַקלאַקאָווא.

איך האָב אים זייער וואַרעם אָפּגעדאַנקט. געזעגענעדיק זיך מיט מיר, האָט ער מיך געבעטן, אַז איך זאָל קיינעם ניט דערציילן וועגן זיין רעקאָמענדאַציע-קאָרטע.

זעלבסטפֿאַרשטענדלעך, אַז איך האָב דאָס געהאַלטן בסוד. איך האָב אָבער פאַרגעפּילט, אַז מען טאָר דאָס ניט לאָזן אָפּשלעפּן ״אין דער לאַנגער באַנק אַריין״, כדי די זשאַנדאַרמען זאָלן חלילה ניט צוריקנעמען ביי מיר דאָס וועָרטפּולע קאָרטעלע. איך האָב דעריבער, ווי צום גיכסטן, צוגעגרייט אַלע פאַרמאַליטעטן, צוזאַמען מיט די סטאַטוטן, און איך בין תיכף געפאָרן קיין קיעוו. דאָרט האָט איך געטראָפן איינעם פון די הויכע פונקציאָנאַרן — ״אינספעקטאָר אָקרוגא״, וואָס איז געווען מיט מיר זייער באַפריינדעט. ער האָט מיר געזאָגט, אַז דאָס איז אַ ברכה-לבטלה און אַז איך זאָל מיר בעסער ניט מאַכן קיין אילוזיעס, ווייל קיינמאָל וועט זילאָוו אַזעלכע סטאַטוטן ניט אונטערשרייבן.

זילאָוו האָט מקיים געווען דעם מאמר חז״ל: ״כל המציר לישראל נעשת לראש״ („אַלע וואָס טוען יידן אַן צרות, ווערן גרויסע פירער״). ער אַליין האָט פון

דעם מאמר חז"ל זיכער קיין אַנונג ניט געהאַט, ער האָט עס אָבער אינטואיטיוו פאַר־שטאַנען. און דער אינספּעקטאָר האָט צוגעגעבן:

„זילאָוו, וואָס איז פּערזענלעך ניט קיין אדם גדול, האָט געמאַכט זיין קאַריערע אויפן אַנטיסעמיטיזם און אויף יידן־רדיפות. פון אַזאַ מענטשן קענט איר קיין גרויסעס ניט דערוואַרטן..."

אָבער וועג איך האָב אים געוויזן מאַקלאַקאָווס קאַרטע, האָט ער אַזש אַ קנאַק געטאָן מיט דער צונג און געזאָגט:

„אויב אַזוי, בייט זיך די סיטואַציע".

איך האָב גלייך געשיקט זאָגן זילאָווס סעקרעטאַר — פּאַרשטעלנדיק מיך קאַרטע אַלס „אָבשטשעסטוועני ראַוויז" — אַז איך קום צו אים אין נאָמען פון אינערן־מיניסטער מאַקלאַקאָוו און האָב צו אים אַ באַזונדערן מעסאַזש.

ווי נאָר מיין קאַרטע איז איבערגעגעבן געוואָרן זילאָוון, האָבן זיך באַלד די „שערי־רחמים" געעפנט און ער האָט מיך גלייך אויפגענומען. איך האָב אים געזאָגט:

„וואָשע פּרעווּאָסכאָדיטעלסטוואָ, דער אינערן־מיניסטער, מאַקלאַקאָוו, מיינט אַ פּריוואַטער גרויסער פריינט, האָט מיך געשיקט מיט זיין קאַרטע צו דיר, כדי דיך צו אינפאָרמירן אין זיין נאָמען און אין נאָמען פון זיין פרוי, אַז זיי אַליין זענען פאַראינטערעסירט אין דער דערעפענונג פון דער אַנטוווערקער־שול, און ער האָט מיך געבעטן פערזענלעך דיר איבערצוגעבן די ביטע מיטן סטאַטוט, אַז זאַלסט געבן דיין דערלויבעניש, צוגלייך מיט דיין אונטערשריפט פאַרן סטאַטוט".

ענטפערט מיר זילאָוו מיט גרייטפערטיקייט: „איך שרייב געלן אונטער, אַז איך בין מסכים צו דיין בקשה און איך חתמע דיר גלייך אונטער דעם סטאַטוט. מיין סעקרעטאַר וועט דיר אין קאַנצעלאַריע דורכפירן אַלע פאָרמאַליטעטן און די זאַך איז דערלויבט".

און בשעת־מעשה גיט ער מיך אַ פרעג, צי וועל איך אינגיכן זיין אין פּעטערבורג... כדי „לחבבה על בעלה", האָב איך אים געזאָגט, אַז אין אַ וואַך אַרום פאָר איך קיין פּעטערבורג און איך וועל זיין גליקלעך צו זאָגן דעם אינערן־מיניסטער, ווי פיין דו האָסט צוגענומען זיין רעקאָמענדאַציע, מיט אַזוי פיל וואַרעמקייט און האַרץ..."

ער האָט מיר זייער אָפּגעדאַנקט און געזאָגט:

„זאָג דעם מיניסטער, אַז איך בין העכסט גליקלעך צו דערפילן זיין פאַרלאַנג".

און ער האָט אַריינגערופן זיין סעקרעטאַר, אַז ער זאָל מיך אַוועקפירן אין קאַנצעלאַריע.

דער דאָקומענט האָט — פון יענעם מאָמענט אָן — געמומען דורכמאַכן דעם וואַנדער־וועג און איבערגיין פון איין טשינאָווניקס האַנט אין דעם אַנדערנס, און אַלע זענען זיי געווען פאַרצאַפּלט אויסצופירן וואָס גיכער דעם מיניסטערס פאַרלאַנג.

...ביז וואַנען דער סטאַטוט איז אָנגענומען אין ביורא פון „דיעלאָפראָיז־וואַדיטעל" (שעף פון דער אָפּטיילונג) — אַ טשינאָוניק מיט אַ שיין רויט בערדל, וועלכעס האָט שוין אָנגעהויבן גרוי צו ווערן, מיט אַ פליישיקער רויטער נאָז, וואָס האָט בולט עדות געזאָגט אויף זיין גוטפריינטשאַפט מיט דער טעגלעכער כוסה... דער דאָזיקער קליינער טשינאָוניק איז געווען אַ פיל גרעסערער רשע און אַ גאָר

גרויסער כאַראַקטער... תחילת האָט ער מיר געזאָגט, אַז איך זאָל קומען מאָרגן אָפּנעמען די פּאַפּירן.

אַזוי בין איך געגאַנגען זיבן טעג כסדר און ער האָט מיך נאָכאַנאַנד געפירט פּאַר דער נאָז.

צום סוף, האָט מיר געזאָגט איינער אַ קלוגער ייד, מיטן נאָמען בייזמאַן:

„איך פּאַרשטיי ניט: איר זענט אַ ייד, וואָס איר אַרבעט אַזוי פיל אין קהלשע ענינים און נאָר איין זאַך קענט איר ניט באַגרייפן: אָט דער טשינאָווניק שפּייט אויף אַלע רעקאָמענדאַציע־בריוו מיט אַלע מיניסטאָרן באַנאַנד; איר פאָלגט מיך גיט אים בעסער פינף און צוואַנציק רובל, וועט איר זען, אַז ער וועט זיך דריי מאָל איבערקערן — ער וועט פאַלן כורעים ומשתחווים און וועט זאָגן „אמן"!"

הגם איך האָב געהאַט אַ שטאַרקן וויידערווילן צו געבן כאַבאַר און האָב עס קיינמאָל ניט געטאָן, האָב איך מיר דאָסמאָל אָנגעטאָן אַ כוח און געוואויער וועראַנדיק זיין אַדרעס, בין איך אַוועק צום „בעל־דבר" אַהיים.

אַז ער האָט מיך דערזען, האָט ער שוין פּאַרשטאַנען, אַז דאָס שמעקט מיט „הני מילי מעלייתא"... האָט ער מיך זייער גרויסאַרטיק אויפגענומען און איך האָב אים אויפן אָרט דערלאַנגט דעם קאָנווערט מיטן פינפאונצוואַנציקער. צו יענער צייט איז דאָס געווען אַ באַדייטנדיקע סומע.

מאַכט ער צו מיר:

„דו האָסט געמיינט, אַז ווען דו וועסט גיין מיט די מיניסטאָרן, „פּאָפּיעטשי־טעלעס", גרויסע לייט וכדומה, וועסטו אַלצדינג מאַכן. דאָ איז רוסלאַנד איז דיר ניט קיין „רעספּובליקאַ" (רעפּובליק), אַזוי ווי אין פראַנקרייך, אויפן „גנילאַי זאָפּאַד" (פּאַרפוילטן מערב). דאָ האָבן מיר גאָר אַן אַנדערן „סטראָי" (רעזשים), און אַז מען האַלט אונטער דעם „פּראָיזוואָדיטעל", גייט אַלץ ווי געשמירט!..."

„קום צו גיין מאָרגן אינדערפרי — האָט ער מיך נאָך פּאַרזיכערט — וועסטו האָבן דעם סטאַטוס צוזאַמען מיט דער דערלויבעניש".

און נאָך אַזוי פיל גלגולים, איז ענדלעך דערלויבט געוואָרן אונזער סטאַטוס, וואָס האָט אונז געזאָלט ברענגען די אויסגעחלומטע פּריווילעגיעס פון „פּראָוואָ־זשיטעלסטוואָ" פאַר אונזערע תלמידים, וועלן זיי וועלן ווערן זעלבסטשטענדיקע מענטשן. און מיר האָבן זיך אָנגעהויבן צו אָרגאַניזירן — בויען אונזער האַנט־ווערקער־שול.

קאַפּיטל ל״ב.

אַרעם אין דער מטבע — רייך אין אידעען. — אָט אַזוי בויט זיך אַ יידישע אינסטי־טוציע. — די טראַגעדיע פון יידישן חינוך. — דער „אַלטער" און דער „נייער חלמוד־תורהניק". — דער פאַראַלעל צווישן ביידע אַנשטאַלטן און דער אונטערשיד אין די רעזולטאַטן. — דער מאַנגל אין שלימותדיקער דערציאונג. — איך שטיץ אונטער די אַלטע תלמוד־תורה, וואו עס לעבט דער יידישער גייסט. — מסירות־נפש פון די אַמאָליקע יידן. — ר׳ איציע וועליקין, דער פשוטער ייד און גרויסער בעל־צדקה. — ר׳ איציע באַגנבעט זיך אַליין. — ער פאָרט אָן אַ בילעט און פאַסט תעניתים, כדי אויסצוהאַלטן די אַלטע תלמוד־תורה. — ער קריטיקירט די לערער. וואָס רויכערן אין שבת און רעדן ניט קיין דברי־חול.

נאָכן נצחון, וואָס מיר האָבן אָפּגעהאַלטן ביים באַקומען דעם סטאַטוט, זענען מיר צוגעטרעטן צו גרינדן די נייע האַנטווערקער־שול. אַזוי ווי דער שטייגער איז אין די יידישע געמיינדעס, הויבט מען דאָך תחילת אָן אָן אַ קאָפּיקע... אויב מען איז קבצנים אין הלכות געלט־זאַכן, איז מען אָבער זייער רייך אין אידעען און האָפּע־נונגען און מען איז דורכגעדרונגען מיט אַ סך חוצפה, און חוצפה — ניט נאָר כלפי שמים, נאָר אויך אויף דער ערד... די שטאָט אַליין איז געווען זייער צופרידן פונעם דערפאָלג און מען האָט אָנגעהויבן ביסלעכווייז איינצושאַפן געלט, אַזוי אַז כאָטש ביי די הסידים איז געלט טאַקע אשפה, אָבער „אשרי הגבר אשר מילא את אשפתו מהם" („וואויל איז דעם מענטש, וואָס פילט אויס זיין מיסט פון זיי").

קודם־כל האָט מען אויסגעזוכט אַ גרויסן לאָקאַל פולקאָם צוגעפאַסט צו אַזאַ מין אַנשטאַלט. פאַרשידענע פעטערבורגער אָרגאַניזאַציעס האָבן צוגעשיקט אַלע נויטיקע מכשירים און געשטיצט אונז מיט געלט אויף איינצוקויפן די זאַכן, וועלכע מען באַקומט אויפן אָרט. יידישע געשעפטן, וואָס האָבן פאַרקויפט אַרבעטס־מכשירים און האַנטווערקער־געצייג, האָבן אונז געגעבן זייער סחורה אַ מתנה, און דאָס וואָס האָט ניט געקלעקט אין טשערניגאָוו, איז קיעוו אויך געווען אַ שטאָט מיט יידן קיין עין־הרע, וואָס האָבן אונז סאָלידאַריש מיטגעהאָלפן לויט זייערע מעגלעכקייטן. און אָט אַזוי בויט זיך אַ יידישע אינסטיטוציע...

מיר האָבן צוגענומען איינעם אַן אינזשיניער, נאַכמאַנאָוויטש. וואָס איז געווען אַ באַרימטער ספּעציאַליסט אויף דעם געביט, ווי אויך פאַך־לערערס פון די בעסטע, וואָס האָבן זיך געפונען אין טשערניגאָוו און אין קיעוו. מיר האָבן אָרגאַ־ניזירט אַ פּעדאַגאָגישן קאָמיטעט, אין וועלכן עס זענען אַריין די שול־לערער, צוזאַמען מיט די גרעסטע ספּעציאַליסטן פון די מוניציפּאַלע און זיעמסקע פראָ־פּעסיאָנעלע שולן, און עס איז אויסגעאַרבעט געוואָרן אַ גלענצנדער פּראָגראַם, וואָס זאָל אַנטשפּרעכן אי טעאָרעטיש אי פּראַקטיש אונזערע צילן און אויפגאַבן. אין אַלגעמיין גענומען, איז דער דאָזיקער פּראָגראַם געווען אַ נאַטירלעכער המשך פון דער פאָרבאַרייטונגס־פּאַזע אין דער תלמוד־תורה, וואו די קינדער האָבן שוין געהאַט באַקומען די גרונט־ידיעות פון די לימודים און ממילא מובז,

אַז די ערשטע קאַנדידאַטן פאַר דער פּראָפעסיאָנעלער שול האָבן זיך רעקרוטירט פון די תלמוד־תורה־קינדער.

נעמענדיק אין אַכט, וואָס זיי איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן באַלד צום אָנהויב. מיט אַן אויסערגעווויינלעכער רייכקייט און פּרעסטיזש, האָבן שוין אָנגעהויבן קומען קינדער אויך פון מיטל־קלאַס און פון די מער־פאַרמעגלעכע שיכטן פון דער באַפעלקערונג. מען מוז מודה זיין, אַז אַ סך פון צווישן די עלטערן, זענען אויסן געווען בלויז די פּריוויילעגיע פון באַקומען פאַר זייערע קינדער שפּעטער דיקע „פּראָוואָזשיטעלסטוואָ" (וואוינרעכט) אויף גאַנץ רוסלאַנד.

אויך דאָ האָבן אונזערע קינדער באַקומען קליידונג און עסן. דער פאַרוואַל־טונגס־קאָמיטעט פון דער שול איז באַשטאַנען, אַ חוץ פון די פּעדאַגאָגישע קרעפטן — אויך פון פּראָשטייער פון דער יידישער געמיינדע. אַ סך האָבן זיך אויך פאַראינטערעסירט די „געקאָנטשעטע" און די אינטעליגענץ, און מיט גרויס ענטוזיאַזם האָבן אַלע זיך געזומען צו פאַרפולקאָמען און אויסצובעסערן די שול, אַז זי זאָל זיך פירן אויפן בעסטן אופן, אַזוי אַז מיט דער צייט, איז זי מפורסם געוואָרן אַלס איינע פון די בעסטע און פאָפולערסטע פּראָפעסיאָנעלע שולן. ווי וויים די שול איז שפּעטער באַרימט געוואָרן, קען דינען דער פאַקט, וואָס אין דער טשערניגאָווער גובערניע האָבן די ראָטמענער געפאָדערט, אַז די מוניציפּאַלע פּראָפעסיאָנעלע שול זאָל רעאָרגאַניזירט ווערן אויפן מוסטער פון דער יידישער האַנטוווערקער־שול.

פון דער גאַנצער טשערניגאָווער גובערניע האָבן יידן אָנגעהויבן שיקן זייערע קינדער אין אונזער שול, וועלכע האָט אייגנטלעך געשפּילט די ראָל פון אַ פאָר־גייער צו די שפּעטערדיקע שולן פון „אָרט", וואָס האָבן זיך אָנגעהויבן צו בילדן אין אַלע גרעסערע יידישע צענטערן, פירנדיק שפּעטער אַ גרויסע נאַציאָנאַלע און פּראָדוקטיווע אַרבעט אויפן געביט פון פּראָפעסיאָנעלער אויסבילדונג פון די יידישע מאַסן.

די ביידע אינסטיטוציעס, סיי די תלמוד־תורה און סיי די האַנטוווערקער־שול, האָבן געהערט צו די גרעסטע און וויכטיקסטע רעאַליזירונגען אין אונזער געזעל־שאַפטלעכן לעבן. אָבער דאָ האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די טראַגעדיע פונעם יידישן חינוך האָט אַ טיפן שורש, וואָס לאָזט זיך שטאַרק פילן אין יעדער יידישער היים און דאָס, אגב, ביז היינט צו טאָג:

אין די אַלטע תלמוד־תורהס האָבן די קינדער ניט געלערנט קיין שום אַנדער זאַך, אַ הוץ יידישע לימודים פון רייַן־רעליגיעזן כאַראַקטער. זייער שטענדיקע סביבה איז געווען די תלמוד־תורה אָדער דער בית־מדרש, וואו זיי האָבן גע־דאַווענט בציבור שחרית און מנחה ומעריב. די מלמדים זייערע זענען אַליין געווען איבערצייגטע פרומע יידן, גרויסע יראי־שמים, וועלכע האָבן געהאַט אַן אויפריכטיקע השפּעה אויף די קינדער, אַ דאַנק זייער אמתער גאָטספּאָרכטיקייט און אָפּגעהיטנקייט. אמת, ניט אַלע זענען אַרויס פון דאָרט לומדים, אָבער אפילו דער פשוטסטער ייד, מיט ניט קיין באַזונדער שאַרפן קאָפּ, אַז ער האָט אָפּגע־לערנט אין דער תלמוד־תורה פינף יאָר, איז אים געבליבן דער עכטער יידישער פונק און דאָס מתיקות ביים אָפּריכטן יידישע תפילות. ער האָט געקענט דאַווענען

אויף אויסנוויניק, האָט געוואוסט דעם חומש, האָט געקענט מעביר זיין די סדרה. זאָגן אַ קאַפּיטל תהילים און האָט זיך בכלל באַצויגן מיט ליבשאַפט צו די שבתים און ימים טובים.

אין תוך גענומען, זענען אַזעלכע יידן געווען אפילו ניט קיין קליינע עם־הארצים, זיי האָבן ניט געוואוסט דעם פירוש־המלות און זייער באַהאַוונטקייט אין די הייליקע ספרים האָט זיך באַגרענעצט צו גאָר עלעמענטאַרע קענטענישן, אָבער דערפאַר האָבן זיי געקענט זאָגן דעם קדיש אויסנוויניק, האָבן געקענט דאַוונען פאַרן עמוד שבת און יום־טוב, און אַז אַזאַ פראָסטער האַרעפאַשניק האָט אַ זינג געטאָן דעם תהילים מיט אַזאַ יידישן חן און געשמאַק, פלעגט זיך דאָס יידישע האַרץ דערוואַרעמען פון דעם מחיהדיקן ניגון. דערצו איז אַזאַ ייד געווען באַהאַוונט אין אַלע תפילות אין די מחזורים און אין אַלע יידישע מנהגים.

אונזער מוסטער תלמוד־תורה, די א. ג. „רעפאָרמירטע" שול, האָט שוין אָבער געהאַט אַ וועלטלעכן פּראָגראַם, און אַ דריטל צייט איז אָפּגעגעבן געווארן אויף אַלגעמיינע לימודים. היות ווי די לערער אַליין האָבן זיך ניט אויסגעצייכנט מיט קיין איבעריק רעליגיעזן גייסט און זענען נאָך געווען גלוחים דערצו, איז ממילא זייער השפּעה אין רעליגיעזן זין געווען גאָר אַ קליינע. צו יענער צייט, אין פונקט דערשינען די שיטה פון „עברית־בעברית", וואָס איז אגב געווארן שטאַרק אין דער מאָדע. די לערער האָבן געהאַלטן פאָר אַ כלל, אַז אַ קינד דאַרף פאָר־שטיין יעדעס וואָרט, וואָס עס ברענגט אַרויס פון מויל. קען מען זיך שוין פאָרשטעלן, ווי לאַנג אַ קינד האָט באַדאַרפט וואַרטן, ביז וואַנען עס האָט אָנגע־הויבן צו פאָרשטיין דעם פירוש־המלות פון דאַוונענען. מיר האָבן אפילו איינגע־פירט אַ קאָרעקטיוו, אַז אַ האַלבע שעה אינדערפרי און אַ האַלבע שעה פאָרן אַהיימגיין דאַרף געווידמעט ווערן דעם דאַוונענען. אָבער די עצם־זאַך איז געלעגן דערין, אַז די לערער אַליין זענען אויך ניט געווען קיין איבעריקע דאַוונענערס, און ממילא האָט ביי זיי געפעלט דער יידישער פונק, וואָס דער אַלטער מלמד פלעגט יאָ אַריינגעבן אין זיינע קינדער. וועלן די קינדער זענען נאָך זעקס יאָר־ אַרויס פון דער תלמוד־תורה, האָבן זיי געהאַט אַן אַלגעמיינע וועלטלעכע בילדונג און פון יידישע לימודים האָבן זיי געקענט דקדוק, יידישע געשיכטע, אַביסל די שפּראַך, חומש, נ"ך, אָבער וועלן עס איז געקומען צום דאַוונענען, האָבן זיי באַדאַרפט האָבן דעם סידור און אויך, אַז ביי דער זייט, זאָל שטיין דער לערער און אונטער־זאָגן, ווי אַזוי מען דאַרף דאַוונענען!

אויף אַזאַ אופן, איז זייער חינוך געגאַנגען מחוץ די בתי־מדרשים, ד. ה. — אויף אַ וועלטלעכן וועג, אינדערצייט וואָס זייערע עלטערן זענען נאָך געווען מענטשן פון אַלטן שטייגער בתוך די בתי־מדרשים, און האָבן געפירט די קינדער דאַוונענען אין די שבתים און ימים־טובים.

איז דעריבער אויסגעקומען, אַז אַ חוץ דעם חילוק איז דער אַטמאָספער, וואָס האָט געהערשט אין ביידע מינים שולן און אַ חוץ דעם אונטערשיד אין די וועלטלעכע און רעליגיעזע לימודים, איז אויך געווען אַן אונטערשיד אין דער צאָל לערן־שעהן: אין די אַלטע חדרים האָט מען געלערנט פון אַכט אינדערפרי

ביז אַכט אויפֿדערנאַכט מיט אַן הפסקה אויף וואַרעמס, אינדערצייט, וואָס די נייע תלמוד־תורה, לויטן מוסטער פון אַלע אייראָפּעאישע שולן, האָט באַשטימט איר לערן־צייט פון אַכט אינדערפרי, ביז פיר נאָכמיטאָג, מיט אַן איבעריים אויף וואַרעמס־עסן.

נישט קוקנדיק אָבער אויף די אַלע מיטלען, וועלכע מיר האָבן געשאַפֿן פֿאַר די עלטערן פון די אַרעמע קינדער, זענען זיי פֿאַרט ניט בכוח געווען אויסצוהאַלטן זייערע קינדער אינדערהיים, אָזאַ לאַנגע צייט, און זיי האָבן געשטרעבט וואָס שנעלער אָפּצוגעבן זיי פֿאַר אַ בעל־מלאכה אַדער משרת, בכדי צו האָבן פון זיי אַ מאַטעריעלע הילף.

פון דעם אַלעם, האָבן מיר אַרויסגעטראָגן דעם פּאָלגנדיקן איינדרוק: אז מיר זענען געקומען אין בית־מדרש אַריין, האָבן מיר ליב געהאַט צו הערן דאָרט דעם „אַלטן תלמוד־תורהניק", וואָס פלעגט געשמאַק קנאַקן זיין תפילה און זאָגן דעם קדיש ווי אַ מזמור. הגם ער איז געווען אַביסל שטומפיק אויף דער עברי און נישט קיין גרויסער קענער אין דקדוק, האָט ער געשמאַק געזונגען און מיט יידישער מתיקות געזאָגט די אויסגעלערנטע תפילות. וואָס שייך דאָס קינד פון דער נייער תלמוד־תורה, פלעגט ער טאַקע אַרויסזאָגן די עברי לויטן מאָדערנעם „טייגער און לויט די כללים פון דקדוק, אָבער דאָס דאָוונענען איז אַרויסגעקומען האַלט, אַן האַרץ און אַן נשמה. ער האָט אפילו געוועדט „בהברה הספרדית" (מיטן ספרדישן אויסלייג), אָבער ער האָט כסדר געקוקט אין סידור און פלעגט זיך גאָר אָפּט „פאַרהיקען"; עס האָט בכלל ניט געקענט זיין קיין רייד וועגן דאָוונענען פאַרן עמוד, אַדער זאָגן דעם תהילים מיט דעם געשמאַקן עכט־יידישן נוסח.

פלעגן די עלטערן, וואָס זענען אַליין געווען יידישע מענטשן, מענטשן פון שול און טראַדיציע — שטאַרק מדקדק זיין דערויף, אַז דאָס יינגל זייערס, וואָס זינגט שוין אין שטוב הויך אויפן קול: „חושו, אחים, חושו!" און וואָס רעדט שוין אַביסל עברית בהברה הספרדית — זאָל קענען זאָגן קדיש, „איבער הונ־דערט און צוואַנציק"... „וואָס טויג מיר דאָרט — פלעגט דער פשוטער ייד טענהען — וואָס מיין זון איז שוין אַ גאַנצער קענער אין רוסיש און איז פאַר מיר אַ „טאַלמאַטש" (איבערזעצער) און אַ מליץ פאַרן גאָראָדאָוואי, און שרייבט מיר שוין אַן אַ רוסישן אַדרעס. אָבער, אַז מען וועט דאָרפן האָבן אַ תיקון־נשמה אויף יענער וועלט, וועט ער אפילו קיין קדיש נאָך מיר ניט קענען זאָגן, ווי עס דאָרף צו זיין. און ווער רעדט נאָך וועגן דאָוונענען פאַרן עמוד, ווי אַן אבל, דאָס וויסט ער אוודאי ניט קענען".

איך האָב דעמאָלט איבערגעלעבט אַ קריטישע צייט. איך בין געקומען צום אויספיר, אַז דער אַלטער בית־מדרש האָט אומגעהויערע פאַרדינסטן פאַר דער רעליגיעזער און נאַציאָנאַל־יידישער דערציאונג, און אַז דאָס דערציען אונזערע קינדער אין נייע תלמוד־תורהס, וועלכע פאַסן זיי צו, וואָס אַן אמת, צו די נייע לעבנס־באַדינגונגען, אָבער לאָזן זיי ווייט פון יידישן גייסט — אַנטשפּרעכט ניט די אויפגאַבן פון דער שלימותדיקער דערציאונג.

און, אין חדש תחת השמש... אויך איצט חזרט זיך איבער די זעלבע גע־

שיכטע אין אונזער יידישן לעבן: מיר זעען בפועל ממש, אַז די קינדער, וועלכע געניסן פון אַ מאָדערנער וועלטלעכער דערציאונג, ווערן אָפּגעפּרעמדט פון יידישן גייסט, מחמת זייער גאַנצע צייט ווערט פֿאַרשלונגען פון די אַלגעמיינע לימודים און זיי האָבן ניט געניג צייט אויף תורה און תפילה.

ביי מיר אַליין איז נאָך דעמאָלט געווען אַ גרויסער ספק: אויב למשל, די אַלטע תלמוד־תורה איז אין ענין פּעדאַגאָגיע און חינוך געווען אַזוי שרעקלעך אַוועקגעשטעלט — צי דאַרפן מיר זי אויך באַקעמפן פון שטאַנדפונקט יידיש־קייט?... און איך מוז מודה זיין, אַז שטילערהייט פלעג איך אונטערשטיצן די אַלטע תלמוד־תורה, פונקט אַזוי ווי איך האָב אונטערגעשטיצט אַלע ישיבות, צו וועלכע איך בין אגב ניט מטכים געווען אין ענין חינוך וסדר הלימוד, אָבער דערפאַר וואָס זיי האָבן אַרויסגעגעבן די גרעסטע גדולי בישראל, גרויסע לומדים ומופלגים, מיט וועלכע די וועלט האָט געשמט.

דערצו איז נאָך געווען צו באַוואונדערן, ווי די פרומע יידן האָבן זיך מוסר־נפש געווען אויסצוהאַלטן זייער „יידישע" תלמוד־תורה. דער מנהיג דערפון איז געווען איינער אַ גרויסער ליובאַוויטשער חסיד און בעל־צדקה — ר' איציע וועליקין, אַ ייד שוין אין די זיבעציקער. ער האָט געהאַט אַ קראָם פון אָפּטייק־פראָדוקטן און אויף דער עלטער האָט ער זיך צוריקגעצויגן פון אַלע געשעפטן, כדי ער זאָל קענען, מיט לייב און לעבן, דינען דער תלמוד־תורה. ער פלעגט נעמען אויף זיך גרויסע דאגות און קלאָפּאָטן, און פלעגט קערן וועלטן, ווען מען האָט באַדאַרפט אויסצאָלן די מלמדים זייער שכירות. אין דער דאָזיקער קריטישער צייט, פלעגט ער גיין צו זיך אין קראָם און אַרויסגנבענען געלט פון זיין אייגענער קאַסע. ער האָט זיך ניט אָפּגעשטעלט פאַר קיין שום זאָך, ווייל אָפּצוצאָלן די מלמדים דעם חוב האָט ער געהאַלטן פאַר די הייליקסטע מצווה.

און ווען די משפּחה־מיטגלידער האָבן אים געזען אַריינקומען אין קראָם, איז באַלד געווארן אַ גערודער: „דער זיידע גייט! שליסט שנעלער צו די קאַסע!".

דאָס מסירות־נפש פון דעם דאָזיקן יידן איז געווען אין לשער: אַזוי ווי ער איז געווען אַ גרויסער ספּעציאַליסט אין זיין פראָפעסיע, פלעגן אים די קינדער אָפט שיקן קיין קיעוו נאָך סחורה. פלעגט ער פאָרן אַן אַ בילעט, אָפּמאַכנדיק פריער יד־אחת מיטן קאָנדוקטאָר. דעמאָלט פלעגט מען דאָס אָנרופן: „פאָרן מיטן קאָנדוקטאָר" — דאָס הייסט, געבן אים עפּעס דערפאַר אין דער יד אַריין. די אָפּגעשפּאָרטע סומע פון זיין נסיעה, פלעגט ר' איציע באַהאַלטן פאַר דער תלמוד־תורה. אויך קומענדיק קיין קיעוו, פלעגט ער זיך ניט פאַרגינען צו עסן, נאָר האָט אָפּגעפּאָסט עטלעכע טעג נאָכאַנאַנד, אַלץ כדי אָנצוזאַמלען וואָס מער געלט פאַר דער תלמוד־תורה. ער האָט אויך באַהאַלטענערהייט פאַרקויפט איינט פון זיינע צוויי פוטערס לטובת דעם זעלבן צוועק און ער פלעגט גאָנץ אָפט אַדורכפירן זאַמלונגען אין שטאָט פאַר „זיין" תלמוד־תורה.

אַזעלכע כשרע געטריי־איבערגעגעבענע יידן צו זייער אידעאַל און תורה לערנען, זענען געווען אַ גאַנץ אָפטע דערשיינונג אין יידישן לעבן צו יענער צייט. אַזעלכע יידן האָבן זיך ממש מקריב געווען פאַר דעם קיום פון זייערע אינסטיטוציעס און זייער לעגענדאַרע מסירות־נפש האָט אַרויסגערופן צו זיך דעם גרעסטן

דרך־ארץ מצד דעם יונגן דור. זיי האָבן משפּיע געווען צו הויבן דאָס חשיבות פון די יידישע גייסטיקע אוצרות אין די אויגן פון אונטערוואַקסנדיקן יונגן דור און זייער נאָמען איז תמיד דערמאָנט געוואָרן צו כבוד.

דעם דאָזיקן ר׳ איציע וועליקין האָב איך איינמאָל מיט גרויס שוועריקייטן אַרײַנגעשלעפּט אין אונזער נייער תלמוד־תורה. אָבער אַז ער האָט דערהערט, ווי דער לערער האָט אַרויסגעזאָגט דאָס וואָרט „תפילה", איז ער געוואָרן שטאַרק אין כעס: „מען דאַרף — זאָגט ער זאָגן „דאַוונען" — דאָ איז דאָך ניט קיין תפלה..." אונטערזיצנדיק אַ שטיקל צייט, מאַכט ער צו מיר:

„אַז עס זיצט דער לערער גלאַטמאַן, וואָס איז אַליין אַ פּוקר און אַ כופר בעיקר און איז מחלל שבת בפרהסיא און גלויבט אַליין ניט אין גאָרניט, און אַז אַזעלכער דאַוונט מיט די קינדער, איז עס דאָך פּשוט אַ חוזק!..." און דאָ האָט ער צוגעגעבן: „רבי לא שנאה, ר׳ חייא מנין לו?" („אַז רבי האָט ניט געלערנט, טאָ פון וואַנען זאָל וויסן זיין תלמיד ר׳ חייא?").

און אַז ער איז געקומען שפּעטער אויף אַן אסיפה, וואָס איז פאָרגעקומען אין קעגנווארט פון גרויסן וועלט־באַרימטן רב ר׳ דוד הירשל חן ז״ל, האָט ר׳ איציע וועליקין דערציילט:

„איר פאַרשטייט, רבי, זיצט זיך גלאַטמאַן און לערנט מיט די קינדער: „החתול תפש בעכבר" — דערציילט ער זיי דאָ די גרויסע תורה, אַז אַ קאַץ האָט געכאַפּט אַ מויז, טאָ וואָס איז ער מיר דאָ מחדש?..."

און אַן אַנדער מאָל, דערציילט ער דעם רב, ווי אַזוי גלאַטמאַן, דער פאַר־וואָלטער פון דער תלמוד־תורה, גייט צוזאַמען מיט זאַלצמאַנען אום שבת שפּאַצירן און בשעת־מעשה האָלט גלאַטמאַן אַ פּאַפּיראָס אין מויל, און אַזוי ווי די חברה רעדט דאָך ניט אום שבת קיין דברי־חול, זאָגט ער צו אים: „תן לי אש" („גיב מיר פייער")... צינדט זאַלצמאַן אָן אַ שוועבעלע און דערלאַנגט גלאַטמאַנען, און ווען יענער האָט אָנגעצונדן זיין פּאַפּיראָס, ענטפערט ער אים: „תודה רבה"... און דאָס מיט דער אמתער „הברה הספרדית" און לויט אַלע כללים פון דקדוק... נו, צי איז דאָס ניט קיין חילול השם?..."

קאַפּיטל ל"ג.

דער פאָזיטיוואר איינפלוס פון די שולן אויף די קינדער. — די גאַסן־קינדער ווערן לייטן. — דער קאָמף מיט בעטלערײַ. — אָנשטאָט צדקה — זעלבסטהילף. — די השפּעה פון די הלוואה־קאַסעס אויפן ווירטשאַפטלעכן לעבן. — שלמה־יצחק דער בעל־עגלה באַקעמפט די אָפּאָזיציע מיט אַ רעדע וועגן זיך אַליין. — נייע דערגרײַכונגען: פּראָפּעסיאָנעלע אָוונט־קורסן פאַר דערוואַקסענע און קורסן פון יידישע לימודים פאַר די קינדער פון די רעגירונגס־שולן. — איך לערן פּרקי־אבות מיט די סטודענטן. — איך וואַר אַרעסטירט פאַר דעמאָלטיאָנערע מאַניפעסטאַציעס. — דער גובערנאַטאָר ראַדיאָנאָוו פאָדערט דערקלערונגען. — איך לערן מיט אים אַ פסוק פון פּרקי־אבות. — די לעקציע פאַרענדיקט זיך מיט אַ לחיים.

די דריי שולן, וועלכע זענען אָרגאַניזירט געוואָרן אין טשערניגאָוו (די תלמוד־תורה, די מיידלשע פאַך־שול און די האַנטווערקער־שול פאַר יינגלעך), וועלן זיי זענען געווען אין דער בעסטער אַנטוויקלונגס־פּאָזע, האָבן זיי גינסטיק באַ־איינפלוסט די יידישע היימען, צוליב דעם נייעם אויפּפרישנדיקן גייסט, וואָס די קינדער האָבן דאָרט אַריינגעטראָגן. דער אונטערשיד אין דער אויפּפירונג פון די קינדער, איז געווען אָזאַ בולט־פאָזיטיוואר, אַז די מדריכים, און באַזונדער די עלטערן — זענען איבערפולט געוואָרן מיט פרייד און שטאָלץ. אַמאָל פלעגן די גרעסטע טייל קינדער פון די אָרעמע היימען אַרומלויפן פּוסט און פאַס איבּ־דרויסן און מיט זייער גאַסן־לשון און ווילדער הפקרות, אַרויסרופן צו זיך די פאַרביטערונג פון זייערע עלטערן, וועלכע פלעגן ניט קאַרגן קיין קללות און קלעפּ. איצט אָבער האָט זיך די לאָגע ראַדיקאַל געענדערט: די קינדער האָבן זיך איצט געפונען אין אַ וואַרעמער, היימישער אַטמאָספער, צווישן לערער און דערציער, וועלכע האָבן געשטרעבט צו אַנטוויקלען אין זיי בלויז גוטע אייגנ־שאַפטן. צוליב דעם האָבן די לערער זיי דערציילט עפּיזאָדן פון דער יידישער געשיכטע, אַרויסגענעמען די געשטאַלטן פון די נאַציאָנאַלע העלדן; זיי האָבן געזוכט צוצובינדן די קינדער צו זייער אינסטיטוציע, פאַראינטערעסירנדיק זיי אין דער אַרבעט, פאַרזאָרגנדיק זיי מיט אינטערעסאַנטן לייענ־מאַטעריאַל און שאַפּנדיק פאַר זיי אַן אמתע אינטימע היים. איז טאַקע קיין וואונדער ניט, וואָס די קינדער האָבן זיך אַזוי באַשיימפערלעך געביטן. דער מהות פון זייער דענקען איז געגאַנגען פאַראַלעל צו זייער גייסטיקער אַנטוויקלונג.

האָבנדיק שוין, אין אַ גרויסער מאָס, פאַרזאָרגט די קינדער, ווי אויך די יוגנטלעכע, האָבן מיר ערשט דעמאָלט אָנגעהויבן אויך טראַכטן וועגן די עלטערן. דעמאָלט איז אַרויס דער נייער לאָזונג אין דער יידישער געזעלשאַפטלעכער אר־בעט, אַז הילף דאַרף פאַרביטן וועלן מיט זעלבסטהילף. כדי נויטבאַדערפטיקע מענטשן זאָלן ניט דאַרפן מער אָנקומען אין די צדקה־אינסטיטוציעס, דאַרף מען פאַר זיי שאַפן אָנדערע באַדינגונגען, וואו זיי זאָלן זיך קענען אַליין — מיט

אייגענע כוחות און אומאָפהענגיק פון קיינעם — פֿאַרדינען בכבוד אויף זייער אויסקומעניש.

די דאָזיקע אַרבעט, וועלכע מיר האָבן שוין, אגב, געשילדערט אין די פּרי־ערדיקע קאָפּיטלען, איז געווען אַמשווערסטן צו רעאַליזירן. דער פּראָצענט פון שלעפּער, שנאָרער און בעטלער, איז ביי יידן געווען אַ באַדייטנדיק גרעסערער. ווי ביי די אומות־העולם, און דאָס — אין אַ גרויסער מאָס — צוליב די ספּע־ציפישע עקאָנאָמישע באַדינגונגען, אין וועלכע עס איז זיי אויסגעקומען צו לעבן. די סיבות פון דער דאָזיקער גייסטיקער ירידה דאַרף מען זוכן אין די כסדר־דיקע באַגרענעצונגען פּאַר יידן, אין די אומאויפהערלעכע רדיפות און שיקאַנעס און אין דעם פּאַקט, וואָס אַ גרויסע צאָל פּראָפּעסיעס איז ניט געווען צוטריטלעך פֿאַרן דורכשניטלעכן יידישן מענטש. אָבער פונדעסטוועגן האָבן מיר דערקלערט אַ קאַמף דער שנאָרעריי בפרט, און אַלע די עלעמענטן בכלל, וואָס האָבן ניט געוואָלט אַרבעטן, נאָר האָבן בעסער געוואָלט ליגן אויפן קאַרק פון קהל.

עלטערע מענטשן האָבן מיר אַוועקגעשיקט אין אונזער מושב־זקנים. פּאַר די קראַנקע האָבן מיר געהאַט געגרינדעט דיספּאַנסערן און היל־אַנשטאַלטן. די וואָס זענען געווען אַרבעטס־פּעאיק, האָבן מיר געפּרואווט מיט אַלערליי מיטלען, דרשות און אַרגומענטן איבערצייגן אין דער נוצלעכקייט פון זיין באַשעפטיקט, אויף אַלערליי אופנים האָבן מיר זיך געמיט צו הויבן זייער ווירדע און אַריינגעבן אין זיי דעם דראַנג צו אַרבעטן און צו פאַרדינען אויף זייער לעבן. אַ באַזונדערן אימפולס פאַר צדקה האָט געגעבן אונזער ביולעטין מיט די רשימות פון די מנדבים, וואָס מיר האָבן פּעריאָדיש אַרויסגעגעבן, און וואָס האָט אַנטהאַלטן אויך דעם דין־וחשבון פון די הוצאות און הכנסות און פון די פאַרווענדעטע געלטער, וועלכע זענען אַריינגעפלאָסן. עס איז געווען גענוי אָנגעגעבן יעדע אייניציקע פּאָזיציע, אויף וואָס די סומעס זענען פאַרברויכט געוואָרן און יעדער אייניציקער מענטש, וואָס האָט עפּעס מנדב געווען. אין אַ געוויסער מאָס, האָט עס געהאָלפן אויף אַזוי פיל, אַז די גבירים־קמצנים זאָלן זיך שעמען פאַר די אַנדערע בעלי־בתים, מיט זייערע נישטיקע נדבות, און אַז די צדקה אין שטאָט זאָל זיך פאַרגרעסערן. אויב די סומע פון פלוני־בן־פלוני איז געווען אַ צו מאָגערע, פלעגן יידן שרייען אין די שולן: „געוואָלט, אַזאַ חזיר אַ יידּ, וויפיל האָט ער דען געגעבן?.... ער האָט זיך דאָך געדאַרפט שעמען אין זיין וויטן האַלז אַריין!...“

וואָס שייך די אָרעמע פאָלקס־מאַסן, פלעגן זיי ממש שעפּן נחת יעדעס מאָל, וואָס זייער נאָמען איז „געדרוקט“ געוואָרן צוזאַמען מיט די נעמען פון די גרויסע צדקה־געבער. באַזונדער פלעגן האָבן הנאה די וויבער, וואָס זייערע מענער, די האָרעפאַשניקעס, וועלן אַריינגערעכנט צווישן די חשובסטע בעלי־צדקה אין שטאָט און זיי העלפן אויסהאַלטן די סאָציאַלע און געזעלשאַפטלעכע אינסטי־טוציעס. און וועג איך פלעג זאָגן מיין פּראָפּאַגאַנדע־דרשה אין שול, פלעג איך פאַרענדיקן מיט דער ברכה, אַז זיי זאָלן האָבן פּרנסה בריווח און אַז איבעראַיאָר זאָלן ווידער זיין „אָפּגעדרוקט“ צווישן אַלע אָנגעזעענע יידן, וואָס העלפן אויפ האַלטן די מוסדות־הצדקה.

די כסדרדיקע פראָפאַגאַנדע און די רעפֿאָרם פון זעלבסטהילף האָט אונז געפירט צו אַ רייכער סאָציאַלער אַרבעט. די ערשטע דערגרייכונגען זענען געווען די קאָאָפּעראַטיוון און די „סודאַ־סבערעגאַטעלניע טאָווארישטשעסטוואָס" (ליי־קאַסעס). וואו יעדער מיטגליד פלעגט דאַרפן אַריינטראָגן צען רובל זיין „פאַי"; דאַרפֿן פלעגט ער אפֿצאָלן בלויז איין רובל און דאָס איבעריקע אויסצאָלן מיט דער צייט. אָבער באַקומען אַ הלוואה האָט ער צען מאָל אַזוי פיל ווי די פאַי. קיין איבעריקער מדקדק אויפן חוב איז די פֿאַרוואַלטונג פון דער ליי־קאַסע קיינמאָל ניט געווען: יעדער פלעגט באַקומען אַזוי פיל, וויפיל עס איז אים געווען נויטיק אויף זעלבסט־שטענדיק איינצוארדענען זיך. מיר האָבן אויך איינגעפירט, אַז די קלייניע בעלי־מלאכות פלעגן אַריינטראָגן די פּראָדוקטן פון זייער אַרבעט אין קאָאָפּעראַטיוו, וועלכע איז געשטאַנען אין פֿאַרבינדונג מיט די גרויסע געשעפטן און אָפּנעמער און פלעגט זיי פֿאַרקויפן די דאָזיקע סחורות. פֿאַר די מיטעלע און גרעסערע סוחרים האָבן מיר געגרינדעט אַ ספּעציעלן קעגנזייטיקן קרעדיט, וואָס האָט אויסגעאַרגט גרע־סערע סומעס און וואָס האָט געשאַפן באַדייטנדיקע פֿריווילעגיעס ביי דער רעגירונג. הן אין הינזיכט פון שטייערן און אויך אויפן געביט פון באַקומען קרעדיט אין דער מלוכה־באַנק.

די דאָזיקע ביידע בענקלעך, וועלכע האָבן געארבעט פאַר אַלע שיכטן פון דער באַפעלקערונג, האָבן גענאָסן פון אַ מלוכה־קרעדיט און האָבן אַ חוץ דעם געקענט געבן וויכטיקע גאַראַנטיעס פאַר אייגנקופן רוי־מאַטעריאַלן, אָט די צוויי אינסטי־טוציעס האָבן געהאָט אַ גרויסן איינפלוס אויף דער עקאָנאָמישער לאָגע פון דער יידישער באַפעלקערונג און האָבן פאַר זיי געשאַפן די מעגלעכקייט צו באַפרייען זיך פון די פּראָצענטניקעס, וועלכע האָבן ביי זיי, ביז דעמאָלט, ממש געשונדן די הויט.

די זעלבע אַרבעט, וועלכע מיר האָבן אויפגעטאָן אין גאַראָדניע אין קליינעם מאָסשטאָב, האָט אָנגענומען אין טשערניגאָוו אַ גרויסע פּראָפּאָרץ. אין לויף פון עטלעכע יאָר האָט זיך שוין באַמערקט אַ גייסטיקער אויפשוואונג אויך אין די מוחות פון געווייסע פּראָפּעסיאָנעלע שנאָרערס. זיי האָבן אַליין אָנגעהויבן צו אַרבעטן און זענען געווען שטאָלץ צו קענען פֿאַרדינען זעלבסטשטענדיק אויפן לעבן, דעומאָנע־דיק פון צייט צו צייט זייער שנאָרערישע „קאַריערע" מיט אַ געפיל פון בושה.

עס דערמאָנט זיך מיר אַ געוויסער פאַקט, וועלכער האָט זיך מיר בולט אייניגע־קריצט אין זכרון: געווען איז דאָס בעת אַ גרויסער אַלגעמיינער אסיפה פון די מיטגלידער פון דער הלוואה־קאַסע. עס זענען דעמאָלט געווען אָנוועזנד ביי אַ פיר הונדערט פערזאָן און — ווי תמיד ביי יידן — האָט זיך אויך ניט וויניק געלאָזט הערן די אָפּאָזיציע, וועלכע האָט געהאָט טענות, אַז מען מאַכט אומגליקלעך די יידישע מאַסן, אַז צוליב די ליי־קאַסע וועלן זיי גיין צו גרונט און נאָך אַזעלכע פּרעטענזיעס און פֿאַרוואורפן. פלוצלינג האָט זיך אויפגעשטעלט אייניער אַן „עמך" — שלמה־יצחק דער בעל־עגלה, וועלכער איז בטבע קיין גרויסער אַראַטאָר ניט געווען, אָבער דאָסמאָל איז ער אַרויס צום עולם מיט אַ גאַנצער רעדע:

„רבותי — האָט ער געשריגן — איך מוז מודה זיין, אַז דער ראַבינער שניאור־סאָן האָט אונז אַלעמען טאַקע אומגליקלעך געמאַכט!... איך אַליין, ווי איר קוקט מיך אָן, האָב אַלע מיינע יאָרן געלעבט דערפון, וואָס דער הילפס־קאָמיטעט האָט מיר

געגעבן צען רובל אויף צו קויפן זיך אַ קליאַטשע, וואָס אין דריי חדשים אַרום האָט זי בייַ מיר אויסגעצויגן די קאָפּיטעס. ערשט דעמאָלט האָב איך געלעבט אַ טאָג: איך האָב פֿאַרקויפט די פּעל, געגומען פֿאַר איר פּיר קערבלעך און געלעבט אַ וואָך צייט ווי אַ מלך. אָבער דערנאָך? דערנאָך איז געוואָרן שלעכט, אָבער טאַקע גאָר ביטער... ווידער נאָכלויפן דעם קאָמיטעט און ווידער בעטן צדקה, דאָס איז מיר שוין געוואָרן אי־בער דער טבע. דעמאָלט האָט מיר דער ראַבינער שניאורסאָן געזאָגט:

„קיין צען רובל וועט מען אייך שוין איצט ניט געבן. נאָר אייך פּריער איין רובל און פֿאַרשרייבט אייך אין דער „סודאָ־סבערעגאַטעלנאַיע טאָוואָרישטשעסטוואָ". איך האָב אפילו ניט קלאָר פֿאַרשטאַנען, וואָס ער מיינט דערמיט, אָבער איך האָב אים געפֿאָלגט. נאָכן אינשרייבן זיך, האָט ער מיך אַרויסגערופן און האָט מיר געגעבן אַ הלוואה פֿערציק רובל און ער אַליין האָט פֿאָר מיר גאַראַנטירט, אַז איך וועל זיי אויסצאָלן אין פֿאַרלויף פון אַכצן חדשים, דאָס הייסט, צוויי רובל מיט פּינף און צוואַנציק קאָפּיקעס אַ חודש. ער האָט מיר — וואָס אַן אמת — דאָס געלט אין דער האַנט אַריין ניט געגעבן, נאָר האָט מיטגעשיקט מיט מיר איינעם אַ יידן, וועל־כער האָט מיר איינגעקויפט אַ פערד — אַ גאַנצן לייב! און נאָך מיט אַ דראָשקע דערצו, וואָס האָט געגלאַנצט ווי אָפּגעפֿאָלירט און איז געפֿלויגן ווי אַ פייל פון בויגן. און טאָמער איז אייך נאָך ווייניק, האָט ער מיר נאָך געגעבן אויף אַ חודש צייט האָבער אויף צו האָדעווען דעם לייב מיינעם און האָט מיך נאָך אויסגעקליידט בבגדי־קוטשער. אַז אין זאָל זיצן אויף דער קאָזלע, ווי אַ גאַנצער „יאָ טעבע דאָם"... איך האָב פֿאַרדינט מיין הוצאה און האָב נאָך אויסגעצאָלט דאָס גאַנצע געלט, און אפילו דעם פּאַי מיינעם אויכעט. מיט אַ צייט שפּעטער, האָט מיר דער ראַבינער געזאָגט:

„אַז דו האָסט דיך אַזוי פיין אויפגעפּירט, וועסטו איצט באַקומען אַ פּרישע סומע אויף צו קויפן אַ קו פֿאַר דיין הויזגעזינט, וואָס וועט דיר געבן מילך פֿאַר דיין ווייב און קינדער און וועט דיר שאָפן אַ שטיקל פֿאַרדינסט פֿאַר דיין ווייב. אַז זי וועט פֿאַרקויפן דעם עודף מילך, וועט זיך ביי אייך פֿאַרגרעסערן די פּרנסה".

„אַלוא, אויב מען דאַרפן זידלען דעם ראַבינער שניאורסאָן, וועל איך אים זידלען דער ערשטער, ווייל אַנשטאָט אַ קליינע דראָשקע מיט איין פערד, האָב איך שוין איצט אַ פֿאָטאָן מיט צוויי פערד און פֿאַרמאָג אויך אַן אייגענע קו און דער עיקר, חברה, זעט!": און ער נעמט אַרויס די בראָשור פון די נדבות און גיט אַ געשריי: „זעט אַליין שוואַרץ אויף ווייס, ווי איך בין שוין אָפּגעדרוקט צוזאַמען מיט די חשובסטע בעלי־בתים אין שטאָט!... ניט איך נעם איצט, נאָר אויך אין אַלע יידישע צדקה־אינסטיטוציעס..."

אזעלכע סאָרט פֿאַלן זענען געווען גאָר אַן אָפּטע דערשיינונג. מיר האָבן אַרויס־געשלעפּט פון דער שנאָרער־עדה אַ סך מענטשן, וועלכע האָבן שפּעטער ערלעך פֿאַרדינט זייער חיונה און האָבן נאָך אַליין אַרויסגעהאָלפן אַנדערע אינסטיטוציעס. אָבער פונדעסטוועגן, גאָר אינגאַנצן מבטל מאַכן דעם „אפס לא יחדול בך אביון" האָבן מיר אויך ניט געקענט. עס זענען געווען שנאָרערס, וואָס האָבן זיך אָנגעזעצט ווי אַ מכה אויף דער יידישער געמיינדע און די שנאָרערישע נייגונג האָבן מיר

בשום אופן ניט געקענט אויסוואַרצלען מיטן שורש, אָבער מען מוז דאָך צוגעבן, אַז אַ גרויסע אַרבעט איז פֿאַרט אָפּגעטאָן געוואָרן.

די גרעסטע דערגרייכונג אויפן סאָציאַלן און קולטורעלן געביט איז געווען — לויט מיין מיינונג — דאָס גרינדן פון פֿראָפעסיאָנעלע אַוונט־קורסן פֿאַר דערוואַקסענע. מיר האָבן בכיוון איינגעאָרדנט פֿאַר זיי די לעקציעס אין די אַוונט־שעהן, בכדי די צייט זאָל זיי זיין באַקוועם. דאָרט האָבן זיי געקאָנט, אַ חוץ פון אַלגעמיינע לימודים, אויך פון פֿראָפעסיאָנעלע דערגאַנצונגס־קורסן. אַז איך דערמאָן זיך איצט די געוואַלטיקע קולטורעלע, סאָציאַלע און פֿראָפעסיאָנעלע אַרבעט, וואָס איז ביי אונז אַזוי אינטענסיוו אָנגעגאַנגען, מוז איך פֿעסטשטעלן, אַז זי האָט געהאַט אַן אויסער־געווויינלעכע השפּעה אויף דער עקאָנאָמישער און וויסנשאַפֿטלעכער לאַגע פון דעם אָרעמען קלאַס יידן און האָט זיי דערצו נאָך אַרויסגעשלעפּט פון דער איזאָלירטקייט, אין וועלכער זיי האָבן זיך ביז דאָן געפונען, העלפּנדיק זיי אַרויסגיין פון זייער סטאַגנאַציע און הויבנדיק זייער שטאַלץ און זעלבסטווירדע.

אין דער זעלבער צייט, האָבן מיר אויך געגרינדעט קורסן פֿאַר די קינדער וואָס האָבן געלערנט אין די רעגירונגס־שולן, גימנאַזיעס און רעאַל־שולן. אויף די דאָזיקע קורסן האָבן זיי געלערנט די יידישע שפּראַך, יידישע געשיכטע און גראַמאַטיק, ווי אויך תנ״ך. איך דערמאָן זיך גענוי, ווי אַזוי איך אַליין האָב געלערנט מיט די גימנאַזיסטן פון די עלטערע קלאַסן און מיט די סטודענטן יעדן שבת־צו־נאַכטס און זונטיק — פרקי־אבות. לכתחילה, האָבן מיר מיינע חברים, ווי ד״ר ער־ליכמאַן, דר. קאַרן און אַנדערע פון מיינע גוטע פריינט, געזאָגט: „וואָס, זענט איר משוגע? לערנען מיט זיי פרקי־אבות גאָר אינמיטן דערינען?״

אָבער אַז מיר האָבן אָנגעהויבן צו שעפּן פון איינער פון די שענסטע מאָראַלן, וואָס די יידישע עטיק האָט אַרויסגעגעבן, איז כסדר געוואַקסן די צאָל צוהערער; פון איין שבת צום אַנדערן האָט זיך די אוידיטאָריע באַדייטנדיק פֿאַרמערט.

איינמאָל, געדענק איך, אַז געבנדיק זיי צו פֿאַרשטיין די גרויסע מאָראַל פון „אם אין אני לי מי לי, וכשאני לעצמי מה אני?״ און דערקלערנדיק זיי בשעת־מעשה די גרונט־פּרינציפּן פון דער יידישער מאָראַל, האָט זיך מיין באַגייסטערונג אויך זיי איבערגעגעבן און מיינע יונגע צוהערער האָבן, אין אַן ענטוזיאַסטישער שטימונג און פול מיט יוגנטלעכער עקזאַלטאַציע — מיך אַרויסגעטראָגן אויף די הענט פון דער שול. דערווייל איז געוואָרן אַ טומל, עס האָט זיך פֿאַרמירט אַן אימפּאָזאַנטע מאַניפעסטאַציע, וואָס האָט, אגב, גלייך צוגעצויגן די אויפמערקזאַמקייט פון דער פּאָליציי. עס איז געקומען די „אַכראַנקע״ (געהיים־פּאָליציי) און האָט מיך גלייך אויפן אָרט אַרעסטירט.

די אַכראַנקע האָט באַלד צוגעטראָגן דעם גובערנאַטאָר, אַז דער ראַבינער שניאורסאָן מאַכט דאָ גרויסע רעוואָלוציאָנערע מאַניפעסטאַציעס מיט די סטודענטן, און מען האָט מיך תיכף איינגעזעצט אין „חד־גדיא״.

אין שטאָט איז געוואָרן אַן אמתער שטורעם. גלייך איז אַ דעלעגאַציע געגאַנגען צום גובערנאַטאָר דערציילן, אַז איך האָב פֿראָסט־פּשוט געגעבן די סטודענטן אַ לעקציע אַלס ראַבינער און ווי אַזוי די לעקציע האָט זיך פֿאַרענדיקט. דעמאָלט האָט דער גובערנאַטאָר, דער אַלטער קאָזאַק ראַדיאַנאָוו, מיך אַרויסגערופן צו זיך, פֿרעגן־

דיק מיך גלייך: „היתכן?! וואָס האָסטו עפּעס געמאַכט אַזעלכע מאַניפּעסטאַציעס אין שטאָט, אַז עס קערט זיך אַזש די וועלט?...“ האָב איך אים דערציילט, וואָס איך לערן מיט די סטודענטן און האָב אים דערביי געגעבן צו פֿאַרשטיין דעם פֿירוש־המלות פון „אם אין אני לי מי לי, וכשאני לעצמי מה אני?“ איך האָב זיך בשעת־מעשה באַמיט אַרויסצוברענגען פֿאַר אים דעם הויכן אידעאַל, וואָס ליגט פֿאַרבאָרגן אין די דאָזיקע ווערטער. בעת מיין דערקלערונג, האָט זיך די קאָליר פון זיין פּנים געביטן און ער האָט מיר געזאָגט, אַז ער איז שטאַרק געירט דערפון, וואָס איך לערן מיט די סטודענטן ניט קיין סאָציאַליזם (הגם דאָס איז אפשר געווען דער אמתער עטישער סאָציאַליזם...) און אויך איז ער צופרידן דערמיט, וואָס איך לערן זיי ניט צו זיין קיין פֿאַרעטער פֿאַרן לאַנד, נאָר אדרבא, איך אַנטפּלעק גאָר פֿאַר זיי שיינ־קייטן פון די גייסטיקע קוואַלן, וואָס יעדער מענטש דאַרף דאָס וויסן.

און אַזוי ווי ער האָט ניט פיינט געהאַט די גרויסע כוסה, מאַכט ער צו מיר: „געבן דיר אַ פּיצוי דערפֿאַר, וואָס מען האָט דיך אַרעסטירט אַזוי אומזיסט אין אומזיסט, ביזטו ווערט, אַז איך זאָל אויסטרינקען מיט דיר אַ לחיים...“

און ער האָט מיך געגעבן אַ פּיר אַריין אין זיין עסצימער און האָט מיר דער־לאַנגט אַ טרונק לחיים. איך אַליין בין קיין גרויסער טרינקער קיינמאָל ניט געווען. קיין ספּעציעלע הנאה פונעם ביטערן טראָפן האָב איך קיינמאָל ניט געפּילט, אָבער ער אַליין האָט געהאַט מער הנאה פון דעם כוס, ווי פון דער גאַנצער מאָראַל־לעקציע, וואָס איך האָב פֿאַר אים אָפּגעהאַלטן.

קאַפּיטל ל״ד.

פּרשת מאַקלאַקאָוו

1.

טשערניגאָווער קהילה דעמאָקראַטיזירט זיך. — צוויי און צוואַנציק הלוואה־קאַסעס אַ חוץ קעגנזייטיקע קרעדיטן. — מען אַרבעט מלמעלה ומלמטה. — דער נייער גובערנאַטאָר, וואַסילי מאַקלאַקאָוו. — זיין קאַריערע פון רודפן יידן. — זיין פינצטערער אַנזאָג. — דער ערשטער צירקולאַר וועגן גירוש פון צוואַנציק טויזנט יידישע פאַמיליעס. — פאָליציי נעמט אַרויס טירן און פענצטער פון יידישע שטובן, ביי פינף און צוואַנציק גראַד פראָסט. — די מהומה ביי טשערניגאָווער יידן. — מיין אינטערווענץ ביים גובערנאַטאָר לאָזט זיך אויס מיט גאָרניט. — איך אַלאַרמיר די גרעסטע פאָליטישע פערזענלעכקייטן. — איך גיב איבער אויף אַ פרעסע־קאָנפערענץ וועגן די נייע גזירות. — קיעווער פרעסע שטעמפלט דעס גירוש. — פעטערבורגער פרעסע סאָלידאַריזירט זיך. מיר בילדן אַ קאָנטראָל, צי איז די גזירה אין הסכם מיט דער געזעצגעבונג. — מיר טרעטן אַרויס אין אַן אָפענעס קאַמף קעגן דעס גובערנאַטאָר.

ביסלעכווייז האָט זיך איינגעשטעלט אַ נייע אַטמאָספער אינעם לעבן פון דער טשערניגאָווער קהילה. די געזעלשאַפטלעכע אַרבעט איז אַרויס פון די באַגרענעצטע ראַמען, וואו אַלץ איז געפירט געוואָרן זייער „בנעימות", אָן וועלכן ניט איז דין וחשבון וועגן דער מאָראַלישער אָדער מאַטעריעלער זייט פון דער אַרבעט.

אָט דאָ דאַרף מען זוכן די הויפט־סיבה, וואָס אין אַלע בתי־מדרשים פלעגן יידן שרייען אויף די כלל־טוער, אַז זיי זענען ניט אָרנטלעך. מען האָט זיי אפילו גאַנץ אָפט אָנגערופן „גנבים" און מען פלעגט זיך ניט שעמען זיי צו זידלען, אויף וואָס די וועלט שטייט.

מיר האָבן בהדרגהדיק דערגרייכט, אַז די אָנפירער פון אַלע אָרגאַניזאַציעס זאָלן אויסגעקליבן ווערן דורך די צדקה־געבער גופא. יעדע אָרגאַניזאַציע האָט געהאַט איר קאָנטראָל־קאָמיסיע און צו דער יערלעכער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פלעגט מען אָפּגעבן אַ דין וחשבון, נאָך וועלכן עס האָבן נאָכגעפאָלגט דיסקוסיעס.

נאָך דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג, איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אַ באַזונדערע בראָשור, וואָס האָט אַנטהאַלטן די באַריכטן פון אַלע קאָנטראָל־קאָמיסיעס, די ראַ־פּאָרטן פון די אָרגאַניזאַציעס, זייערע רעכענונגען, די רשימות פון די צדקה־געבער, פון די אַריינגעפלאָסענע סומעס א. א. וו.

דער „פּאַרלאַמענט" אונזערער, וועגן וועלכן איך האָב שוין דערמאָנט אין די פריערדיקע קאַפּיטלען, האָט אַ סך געווירקט צו דעמאָקראַטיזירן וואָס מער און מער די געזעלשאַפטלעכע אַרבעט. אונזער קאַמף — פון איין זייט, מיט די בעלי־„קאָראָבקעס" און פון דער אַנדערער זייט, מיט די רעגירונגס־טשינאָווניקעס, אַז

זיי זאָלן אויפהערן צו גנבענען דאָס „קאָראָבקע"־געלט פֿאַר צילן, וואָס זענען פֿרעמד די יידישע אינטערעסן — האָט געבראַכט דערצו, אַז די געלטער פון דער „קאָראָבקע" זאָלן אינטעגראַל פֿאַרנוצט ווערן אויף יידישע צוועקן.

די דאָזיקע אַרבעט איז געווען זייער אַ שוועריקע, ווייל עס איז באַקאַנט — און עס איז שוין וועגן דעם געשריבן געוואָרן אין די פֿריערדיקע קאַפּיטלען — ווי אַזוי מען האָט מיט יידיש געלט געבויט קלויסטערס און ווי אַזוי מען פֿאַר יידיש געלט אויפגעהאַלטן פֿאַליציאַנטן, וועלכע האָבן באַדאַרפט אַרויסטרייבן די יידן פון די דערפֿער, וואו זיי האָבן ניט געטאָרט וואוינען.

מיט דער הילף פונעם בירגערמייסטער וועראזילאָוו, וועגן וועלכן מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט, און אויך אַ דאַנק די פֿאַרבינדונגען, וועלכע מיר האָבן געהאַט מיט די הויכע רעגירונגס־באַאַמטע — און אָפּטמאָל האָב איך זיך נאָך געמוזט וועגדן צום גובערנאַטאָר אַליין — האָבן מיר זיי ביסלעכווייז אָפּגעוואוינט פון גנבענען יידיש געלט אויף ניט־יידישע צוועקן און מיר האָבן דערגרייכט, אַז יידיש געלט דאַרף אָפּגעגעבן וועלן דירעקט אין יידישע הענט.

מיר האָבן געאַרבעט מלמעלה, דאָס הייסט, אינטערוועניר־נדיק אין די „הויכע פּענצטער", אין די פֿראָסטע יידן האָבן גלייכצייטיק געאַרבעט מלמטה, צוזויפֿרעדנדיק זיך מיט די קלענערע טשינאָווניקעס אויפן עכטן רוסישן שטייגער, דאָס הייסט, מיטן כוח פון דער מטבע, אונטערשמירנדיק מיט אַ מתנת־יד, וועלן מען האָט גע־דאַרפט. און אָט די „ידי־יעקבס" האָבן די פֿראָסטע רוסישע עשוס זייער ליב געהאַט.

אין לויף פון עטלעכע יאָר, האָט אונזער אַרבעט אָנגענומען אַזעלכע דעמאָ־קראַטישע פֿאָרמען און איז געוואָרן אַזוי פּרוכטבאַר, אַז זי האָט זיך אויסגעווירקט אויפן יידישן לעבן אין דער גאַנצער טשערניגאָווער גובערניע. איך אַליין פלעג, פון צייט צו צייט, פֿאָרן פון איין שטאָט אין דער אַנדערער און פלעג פירן אַ בריטע פֿראַקאַנדע אין די שולן וועגן דעמאָקראַטיזירן די אַרבעט אין די קהילות, וועגן אינטעגנסיפיצירן די געזעלשאַפטלעכע טעטיקייט, וועגן פֿאַרבעסערן די דערציאונגס־מעטאָדן און די באַדינגונגען פון די קינדער אין די תלמוד־תורהס און אין די שולן און וועגן פירן אַ קאַמף מיט די „בעלי־קאָראָבקעס", ווי אויך מיט די רעגירונגס־באַאַמטע, אַז זיי זאָלן ניט גנבענען דאָס יידישע געלט.

צו דער זעלבער צייט האָב איך אויך געפירט אַן אינטעגסיווע פֿראַקאַנדע און אַ שטאַרק־ענערגישע אַקטיוויטעט אויפן געביט פון אָרגאַניזירן אין יעדן יידישן ישוב די „סודאָ־סבערעגאָטעלנאָיע טאָוואָרישטשעסטוואָס" און אין אַ ריי גרויסע שטעט אויך די קעגנזייטיקע קרעדיטן פֿאַר די גרעסערע סוחרים. דער מוסטער פון טשערניגאָוו האָט אָן אַ שיעור משפּיע געווען צום דערפֿאָלג פון מיין פֿראַקאַנדע.

במשך פון עטלעכע יאָר, זענען אין גאַנץ טשערניגאָווער גובערניע געגרינדעט געוואָרן צוויי און צוואַנציק הלוואה־קאַסעס, אַ חוץ די קעגנזייטיקע קרעדיטן פֿאַר מיטגלע סוחרים און אינדוסטריעלער. אַזוי אַרום, האָט דאָס יידישע לעבן, אין יענע שטעטלעך פון פֿאַר דער גרויסער וועלט־מלחמה — אין עקאָנאָמישן און זוירט־שאַפטלעכן זין, זיך פיל פֿאַרבעסערט. פֿאַראַלעל צו דער מאַטעריעלער לאַגע, האָט זיך אויך פֿאַרבעסערט די דערציאונג אין אַלע יידישע שולן, סיי אין כמות, סיי אין איכות.

אונזער פאזיציע אין צענטער פון דער גובערניע, אין טשערניגאוו — און אונזערע גוטע באציאונגען מיטן גובערנאטאר, מיט די קרייזן פון דער מוניציפאליטעט און זיעמסטוועס — האבן מיטגעווירקט, אז דער פרעסטיזש פון דער יידישער געמיינדע זאל וואקסן, און דאס האט אונז געגעבן די מעגלעכקייט צו באקעמפן די פאגראמען, די גזירות, וויי אויך צו הומאניזירן די שוין־עקזיסטירנדיקע אוממענטשלעכע באגרענעצונגען קעגן די יידן, אז זיי זאלן ווערן אביסל ווייכער און מענטשלעכער.

און דא קען איך ניט פארגעסן אן עפיזאד פון מיין געזעלשאפטלעכער ארבעט, וואס איז מיר, ביז היינטיקן טאג, געבליבן לעבעדיק אין מיין זכרון:

אין יאר 1908, איז צו אונז אנגעקומען אלס גובערנאטאר, ניקאלאי אלעקסיעיעוויטש מאקלאקאוו, וועגן וועלכן איך האב שוין דערמאנט פריער. ער איז געווען נאך זייער יונג, פול מיט אמביציע און זייער ענערגיש. ער האט באזעסן אז אוניווערסיטעט־בילדונג און זיין פרוי איז פון דער היים געווען די פרינצעסין אבאליענסקאיא און א קרובה פון גרויסן שריפטשטעלער, לעוו טאלסטאי.

א דאנק זיין ענערגיע און זיינע גרויסע פארבינדונגען, איז ער אזוי יונג געווארן גובערנאטאר. א סך האט אים געהאלפן דערגרייכן אט די הויכע קאריערע די באריממטע אפשטאמונג פון זיין פרוי און אויך דער פאקט, וואס ער איז געשטאנען אין ענגער פארבינדונג מיט די שוואַרץ־מאהדיקע קרייזן. די גרויסע רעאקציאנערן אין פעטערבורג האבן געלייגט גרויסע האפענונגען אויף זייער ליבלינג, אין דער זיכערקייט, אז ער איז דער ריכטיקער מאן אויפן ריכטיקן ארט אויף צו באקעמפן די רעוואלוציאנערע מוניציפאליטעט און זיעמסטווע אין טשערניגאוו און צו דערקלערן א קאמף די פארהאסטע ליבעראלן, וואס „האבן זיך אנגעשטעקט מיט דער פארפוילטער מערב־ציוויליזאציע".

אנקומענדיק קיין טשערניגאוו, האט ער אויפגענומען די הויכע פארשטייער פון דער רעגירונג, יוסטיץ־וועזן, מוניציפאליטעט, זיעמסטווע, ווי אויך פון אלע אפיציעלע רעגירונגס־אינסטיטוציעס און צוויישן זיי בין איך אויך געווען איינגעלאדן אלס קאזיאנע ראבינער און פארשטייער פון דער יידישער געמיינדע.

דער וויצע־גובערנאטאר האט אונז אלעמען פארגעשטעלט. מיר זענען געשטאנען אין א האלב־קרייז און ער האט אונז באגריסט אין א רעדע, טיף אדורכגעדרונגען מיטן שוואַרץ־מאהדיקן גייסט. ער האט זיך געווענדעט צו אונז מיט די ווערטער, אז עס איז יעדנס חוב צווישן אונז, אונטערצושטיצן די „סאמאדערשאווע" רעגירונג און צו קעמפן קעגן די אלע פארעטער, וועלכע זוכן אונטערצוגראבן דעם צאריזשן טראן.

זיין רעדע האט אויף אונז אלעמען — און אפילו אויף די הארטסטע רעאקציאנערן — געמאכט זייער א שווערן איינדרוק. מיר האבן פארשטאנען, אז עס דערנענטערט זיך א שוואַרצע כמארע פון א רעאקציאנערער און אגרעסיווער פאליטיק.

אין א פאר טעג ארום, האט דער גובערנאטאר אפגעגעבן אלעמען די פראטאקאלארע קעגן־וויזיטן און בתוכם — מיר אויך. ממילא פארשטייט זיך דאך, אז דער רושם פון אזא הויכגעשטעלטן באזוך ביי א יידישן ראבינער און נאך מצד

אזא רעאקציאנער ווי מאקלאקאוו דערצו — איז געווען ממש א סענסאציאנעלער. אבער, עס האט ניט לאנג געדויערט ביז דער נייער גובערנאטאר האט זיך געגעבן צו פילן מיט זיין פארביסענער רעאקציאנערער פאליטיק אנטקעגן די ליבעראלן און אלע דעמאקראטישע כוחות. ער איז געשטאנען אין אן ענגן קאנטאקט מיט אלע „טשערנאסאטניע" (שוואַרץ־מאהדיקע) ארגאניזאציעס, וועלכע האבן — מיט זיין קומען צו דער מאכט — מיט חוצפה אויפגעהויבן די קעפ.

איך אליין, וועלן עס איז מיר אויסגעקומען צו אינטערוועניר ביי אים וועגן יידישע ענינים פון ניט קיין פאליטישן כאראקטער, ווי צ. ב. בויען א שול, א בית־מדרש, באקומען די רעזערוון פון „קאראבאטשנעם סבאר", בין געווען ממש דערשטוינט צו זען, מיט וואס פארא העפלעכקייט ער פלעגט אנטקעגנקומען מיין ביטע. אבער טאמער האט זיך געהאנדלט וועגן פאליטיק, איז ער געווען אומבויגזאם אין האט זיך געהאלטן אייזן־פעסט ביי זיינע פרינציפן. אבער דאס האט ניט געשטערט, אז ער איז מפורסם געווען אין דער גאנצער פרעסע אלס צוגעלאזענער מענטש, דא וואו עס האט זיך געהאנדלט וועגן פראגן פון אלגעמיינעם כאראקטער.

גרייטנדיק זיך צו ווערן מיניסטער, האט ער אינטואיטיוו געפילט, אז זיין שנאת־ישראל וועט ווערן פאר אים א שטאפל צו זיין נייער קאריערע. הגם ער איז קיין גרויסער למדן ניט געווען, האט ער דאך אומקלאר אויסגעפילט, אז „כל המציר לישראל נעשה ראש". וועלנדיק מיט אלע מיטלען באווייזן, אז ער האט ניט קיין שום געמיינזאמעס מיט זיין ברודער, דעם גרויסן קאדעט, דעם באריימטן טריבון און פארטיידיקער פון ביליסן, וואס איז געווען א שטאלץ פאר דער גאנצער דעמאקראטישער וועלט — וואסילי מאקלאקאוו — האט דער שונא־ישראל, באלד נאך זיין איבערנעמען דעם פאסטן פון גובערנאטאר, אויסגעארבעט א נייעם צירקולאר, לויט וועלכן צוואנציק טויזנט יידישע פאמיליעס האבן געדארפט ארויסגעשיקט ווערן פון א ריי דערפער אין טשערניגאווער גובערניע. זיין צירקולאר צו די איספראוויניקעס האט זיך פארענדיקט מיט דער אויטאריטעטער פראזע: „טאקאווא מאיא וואליא" („אזעלכער איז מיין ווילן"). דער דאזיקער צירקולאר האט געמאכט א גוטן איינדרוק אויפן צארישן הויף. אין דער ערשטער ריי דערפאר, וואס מאך־לאקאוו ווייזט זיך ארויס פאר א פארביסענעם צורר־יהודים און קען גוט די מלאכה פון רודפן יידן, וואס איז דעמאלט געווען שטארק אין דער מאדע, און צווייטנס האט דעם צאר אימפאנירט די פראזע: „טאקאווא מאיא וואליא" — וואס איז געווען דער „סאמאדערזשאווויע"־לאזונג פון ניקאלאי דעם צווייטנס רעזשים אין דער דא־זיקער פינצטערער תקופה. דער צאר אליין, זייענדיק פון א שוואכן און אומדע־צידירטן כאראקטער, האט געזוכט זיך אנצושפארן אין דעספאטישע עלעמענטן, וועלכע פארקערפערן מיט זיך ברוטאלקייט און טעראר. מען קען זיך דעריבער פארשטעלן די דערדריקנדיקע ווירקונג, וואס די דאזיקע נייע גזירה האט ארויסגערופן אין די יידישע קרייזן. אין יעדער יידישער שטוב האט געהערשט חורבן און טרויער.

די דאזיקע שרעקלעכע גזירה איז אויסגעפאלן אין סאמע ווינטער־צייט, ווען דער פראסט האט געהאלטן ביי צוואנציק — פינף און צוואנציק גראד. און כדי צוצוויילן דאס ארויסווארפן פון די אומגליקלעכע רעכטלאזע קרבנות, האט די פאליציי אין אייניקע אויעזדן, ווי סוראש א. אנד. — ארויסגענומען אין די יידישע

הייזער די טירן מיט די פענצטער, אַזוי אַז די יידישע מאַמעס מיט די פיצלעך קינדער אויף די הענט, זאָלן זיין געצוואונגען צו אַנטלויפן וואָס גיכער.

אין טשערניגאָוער גובערניע איז אויסגעבראָכן אַן אומבאַשרייבלעכע מהומה, יידן האָבן געוויינט און געיאָמערט, ערגער ווי אין תשעה־באב. איך האָב אָנגעהויבן קריגן בריוו פון רבנים, ראַבינערס, געזעלשאַפטלעכע עסקנים, און אַ גרויסע צאָל יידן האָט זיך אַ לאָז געטאָן קיין טשערניגאָוו, באַלאַגערנדיק ממש מיין שטוב.

די ערשטע שריט מיינע זענען געווען געווענדעט גלייך צום גובערנאַטאָר מאַקלאַקאָוו, זייענדיק זיכער, אַז ער וועט נאָכקומען מיין בקשה צו זיין אַ מליץ־יושר פאַר די אומגליקלעכע יידן. אָבער איך האָב זיך ביטער טועה געווען: אונזער געשפּרעך איז אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין זייער אַ שארפן טאָן און ער האָט מיר געענטפערט, אַז וויי אכזריותדיק דאָס געזעץ זאָל ניט זיין — בלייבט דין פאָרט דין, און ער וועט קיין שום הנחות ניט מאַכן, ווייל די יידן, וואָס האָבן ניט קיין רעכט צו וואוינען אין געווּיסע ערטער, מוזן די ערטער פאַרלאָזן.

אין אַ געדריקטער שטימונג בין איך אַוועק אַהיים און האָב — די ערשטע זאַך — אַוועקגעשיקט טעלעגראַמעס צו ווינאַווער, סליאָזבערג, גרוזענבערג, באַראָן גינזבורג, מיליוקאָוו, צו דעפוטאַט פרידמאַן און צו ראָדזיאַנקאָ, וועלכער איז געווען פרעזידענט פון דער דומע. איך האָב געשריבן:

„צוואַנציק טויזנט יידישע פאַמיליעס וועלן אַרויסגעטריבן פון זייערע היימען; אין סאָמע מיטן ווינטער אין אַ שרעקלעכן פראָסט, מצד דעם גובערנאַטאָר מאַקלאַקאָוו. די לאָגע איז אַ טראָגישע. איך בעט אָננעמען אַלע מיטלען צו ראַטעווען די רעכטלאָזע אומגליקלעכע יידן".

אין די פּעטערבורגער יידישע קרייזן האָבן די טעלעגראַמעס געמאַכט אַ דערשיטערנדיקן איינדרוק און פון אַלע זייטן האָט מען אָנגעהויבן אַטאַקירן דעם גובערנאַטאָר, אַז ער זאָל אָפּרופן די גזירה.

איך האָב צונויפגערופן די קאָרעספּאָנדענטן פון די קיעווער צייטונגען, אינפאָרמירנדיק זיי וועגן דער אומדערהערטער רציחה, וואָס מאַקלאַקאָוו באַגייט קעגן די שוצלאָזע יידן און וואָס צילט חרוב צו מאַכן די יידישע באַפעלקערונג.

אין קיעוו זענען די צייטונגען אָרויס מיט אַלאַרמירנדיקע קעפלעך, שילדערנדיק די פאַרצווייפלטע לאָגע פון די געטראָפענע יידן און די האַרצרייסנדיקע סצענעס וואָס שפּילן זיך אָפּ ביי דעם אויספירן די גזירה. זיי האָבן שטרענג פאַראורטיילט די האַנדלונג פון מאַקלאַקאָוון. פון דאָרט, האָבן זיך די ידיעות גלייך אַריבערגעטראָגן אין דער פעטערבורגער פּרעסע. דעמאָלט האָב איך צונויפגערופן אַ קאָמיסיע פון די גרעסטע אַדוואָקאַטן, פּאָליטישע טוער, פאָרשטייער פון די קאַדעטן, ליבעראַלן, זיעמסטוואָס א. א. וו. און עס איז באַשלאָסן געוואָרן, קודם־כל פעסטצושטעלן, צי אַלץ וואָס ווערט געטאָן איצט קעגן די יידן — איז אין הסכם מיט דער הערשנדיקער געזעצגעבונג אין לאַנד.

פון דעם מאָמענט אָן, בין איך אַרויס אין אָפענעם קאַמף קעגן מאַקלאַקאָוון און אַלע שוואַרצע כוחות, וועלכע זענען געווען מיט אים פאַרבונדן.

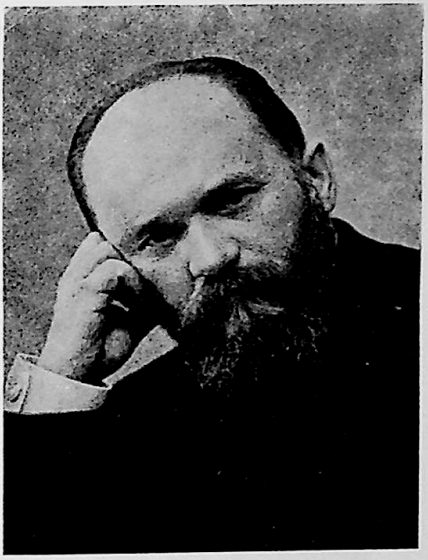

מאַקסים ווינאַוער, גרויסער אַדוואָקאַט, מיטגליד פון דער דומע, מיטגליד פון צענטראַל־קאָמיטעט פון דער קאַדעטן־פּאַרטיי.

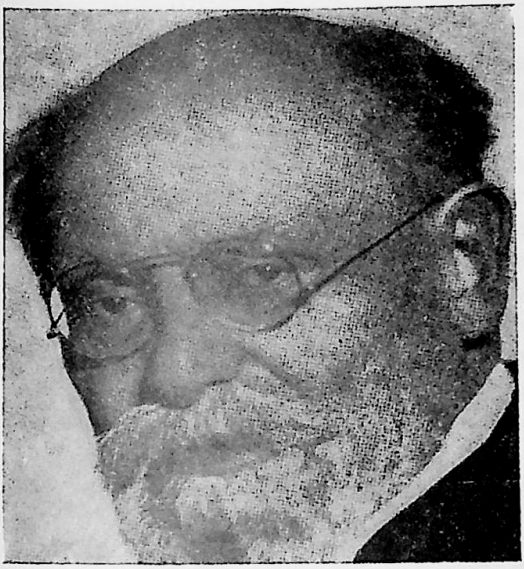

גענריך סליאָזבערג, באַרימטער אַדוואָקאַט, איינער פון די וויכטיקסטע פירער פון רוסישן יידנטום.

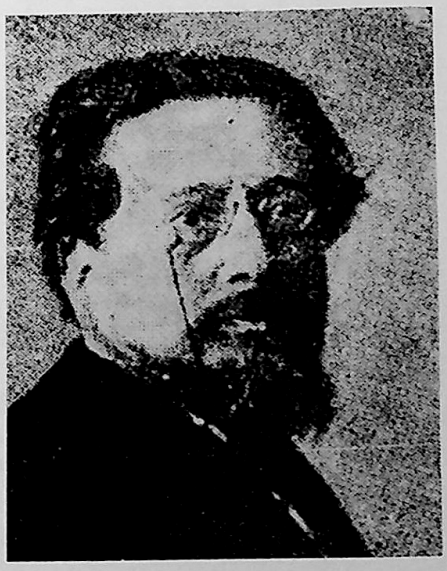

סענאַטאָר אַסקאָר גרוזענבערג, באַרימטער אַדוואָקאַט, פּאַרטיידיקער פון בייליסן.

מ. שמפּטעל — דעפוטאַט פון דער ערשטער דומע, איינער פון די גרעסטע אַדוואָקאַטן און פּאָליטישע טויער פון פעטראָגראַד.

פרשת מאַקלאַקאָוו

.2

די אָפענסיווע קעגן מאַקלאַקאָוון. — אינטערווענצן ביי סטאָליפינען. — מיין „חוצפהדיקער" אַרויסטריט קעגן גובערנאַטאָר. — מאַקלאַקאָוו מאַכט מיך פאַר אויס ראַבינער און פאַרטרייבט מיך פון טשערניגאָוו. — די כוואַליע פון פראָטעסטן. — סטאָליפינס „קאַלטע דושן" צווינגען מאַקלאַקאָוון אָפּצושטעלן די גזירה. — אַ שעה פאַר מיין אַרויסשיקן, רופט מיך דער גובערנאַטאָר צו זיך. — איך זאָג זיך אָפּ אַהינצוגיין. — דער פּאָליצמייסטער פּאַוולינסקי קומט מיך נעמען, אָבער איך גיב ניט נאָך. — מאַקלאַקאָוו לאַדט מיך איין טעלעפּאָניש. — איך פאָר ענדלעך צום גובערנאַטאָר אין פּאָליצמייסטערס פּאַעטאָן. — די אַנטשיידנדיקע אונטערהאַנדלונגען. — אונזער עקשנות האָט געזיגט. — טראַגי־קאָמישע עפּיזאָדן פון דער צאַרישער הערשאַפט.

די קאָמיסיע, וועלכע איך האָב פריער דערמאָנט, האָט רעגיסטרירט פון יעדן דאָרף די ליסטע פון די גירושים און האָט נאָכגעפאָרשט אַלע עלעמענטן, זואָס קענען זיי געבן די מעגלעכקייט צו פאַרבלייבן אויפן אָרט. ווי נאָר די געזעלשאַפט־לעכע טוער פון אַלע שטעטלעך האָבן זיך גענומען צו דער אַרבעט צוצוגרייטן די ליסטעס און אויסצוגעפינען אַלע מעגלעכע „זכותים" לטובת די גערודפטע — דאַן האָט זיך אַרויסגעוויזן אַז אַ סך מענטשן, וואָס זענען געבוירן געוואָרן אין די דערפער און וואוינען שוין דאָרט מכמה יאָרן, ווייל נאָך זייערע עלטערן האָבן דאָרט געוואוינט, זענען גאָר איינגעשריבן געוואָרן, אַלס שפּעטער־אָנגעקומענע. צווישן די גירושים האָבן זיך אויך געפונען ניט ווייניק אַזעלכע, וועלכע די „גו־בערנסקע פּראַוולעניע" האָט נאָך מיט דריי יאָר צוריק געהאַט באַשטעטיקט אין זייערע רעכט צו בלייבן וואוינען, און אויך אַזעלכע זענען אַריינגעפאַלן אין די ליס־טעס פון די קאַנדידאַטן אַרויסגעשיקט צו ווערן.

געשען איז דאָס צוליב דעם, וואָס דער שטרענגער „פּריקאַז" (באַפעל) פון מאַקלאַקאָוון, אַז צוואַנציק טויזנט יידישע פאַמיליעס מוזן תיכף אויסגעפינען ווערן צום פאַרטרייבן — האָט אָנגעפילט די טשינאָווניקעס מיט גרויס מורא פאַר דער הויכער מאַכט און, געשטויסן ניט בלויז פונעם אַנטיסעמיטישן אינסטינקט, נאָר אויך אויס סאַמע פּחד — האָבן זיי ממש געכאַפּט יידן אין די גאַסן און זיי גשווינד פאַרשריבן אויף אַרויסצושיקן.

ווען מאַקלאַקאָוו האָט זיך דערוואוסט וועגן אונזער יורידישער אַקציע, זיך מיט אַלע מיטלען אַנטקעגנצושטעלן דער שרעקלעכער גזירה — האָט ער געגעבן אַ באַפעל צו אַלע איספּראַווניקעס (פּאָליציי־קאָמיסאַרן), אַז זיי זאָלן זיך ניט זשענירן און אָננעמען די שטרענגסטע מיטלען אויף צו פאַרטרייבן די יידן. זייענדיק אַלזאָ דערמוטיקט אין זייער ווילקיר, האָט דעמאָלט די פּאָליציי אָנגעהויבן נאָכצוטאָן דער סוראָזשער פּאָליציי און האָט גענומען אָנווענדן אכזריותדיקע מיטלען, ווי: אַראָפּ־נעמען די פענצטער מיט די טירן, ניט לאָזן צוברענגען קיין עסן די אומגליקלעכע

קרבנות א. א. וו. — דאָס אַלץ, כדי די יידן זאָלן ניט ווערטן, ביז מען וועט אויס־
שאַרשן, צי זיי מעגן פאַרבלייבן אויף די ערטער, נאָר זאָלן מוזן גלייך אַנטלויפן
פון קעלט און פון הונגער.

כדי נושא־חן צו זיין אין די אויגן פון זייער באַפעלער, האָבן די פאָליציי־
באַאַמטע אַרויסגעווויזן אַן אויסערגעווויינלעכן פלייס און אכזריות. אַזוי ווי מאַקלאַ־
קאָווס ברודער — וואַסילי מאַקלאַקאָוו — האָט אים אַמאָל אָנגערופן אין דומא
„גאָסודאַרסטוועני שאַלון" (רעגירונגס־שטיפער, אָדער לאָבוז), האָט דער דאָזיקער
„שאַלון" געוואָלט באַווייזן, וואָס פאַר אַ „חריף" ער איז אין זיין ספעציאַליטעט.
ציווישן אונז און די פעטערבורגער יידישע ליבעראַלע און געזעלשאַפטלעכע טוער
איז דער קאָנטאַקט געווען זייער אַן ענגער. איך האָב יעדן טאָג טעלעגראַפירט
ווי עס גייט צו דער קאַמף קעגן דער נידערטרעכטיקייט און ווילדקייט פון מאַקלאַ־
קאָווס פאָליציי. די לעצטע טעלעגראַמע, וואָס האָט אַרויסגערופן דעם אַנטשיידנדיקן
איבערברוך, איז געווען פון פאָלגנדיקן אינהאַלט:

„דער גובערנאַטאָר מאַקלאַקאָוו הייסט פאַרפירן יידישע פרויען און קינדער.
מען נעמט אַראָפ טירן און פענצטער און עס קומט פאָר אַ בוכשטעבלעך אומברענגען
פון יידישע פרויען, קינדער און זקנים. נעמט אָן ענערגישע שריט ווי צום
שנעלסטן, איידער עס ווערט שפּעט".

אונטערגעחתמעט: שניאורסאָן.

די פרעסע, ניט נאָר אין קיעוו, נאָר אויך אין פעטערבורג, האָט ווי צום ענדע־
גישסטן רעאַגירט קעגן אָט דער ווילדקייט און עס פלעגן דערשיינען גאַנצע פאַר־
שריבענע זייטן מיט אויפטרייסלענדיקע פרטים וועגן דער פינצטערער אַרבעט פונעם
מאַטראָפ, מאַקלאַקאָוו. אַלע באַרימטע יידישע פאָליטישע טוער האָבן זיך פאַראיניקט
אין אַ געמיינזאַמער אָקציע מיט די ליבעראַלע דעפּוטאַטן אין דער דומע, כדי אויס־
צואיבן אַן ענערגישן דרוק אויף סטאָליפינען, וועלכער איז דעמאָלט געווען פרע־
זידענט פון מיניסטאָרן־ראַט און אינערן־מיניסטער.

די טעלעגראַפישע ביורא האָט געהיים איבערגעגעבן מאַקלאַקאָוון די קאָפּיעס
פון אַלע מיינע טעלעגראַמעס, און דאָס האָט די לעצטע טעלעגראַמע אַרויסגערופן
ביי אים אַזאַ שטאַרקן אויסברוך פון צאָרן, אַז ער האָט מיך תיכף געשיקט רופן.

בעת איך בין אַריינגעקומען צו אים, האָט ער מיך געמומען באַוואַרפן מיט פאַר־
וואורפן, הלמאי איך מאַך אויף אים מסירות פאַר דער רעגירונג און איך רודער
אויף די רעוואָלוציאָנערע פרעסע. דערויף האָב איך אים אָפגעענטפערט:

„מיך שטויסט צו דער דאָזיקער רעאַקציע דאָס בלוט און דער צער פון די
צענדליקער טויזנטער אומשולדיקע מענטשן, וועלכע דו הייסט פאַרפירן און לגבי
וועלכע דו האָסט באַפּוילן דער פאָליציי אָנצוווענדן אַזאַ אכזריות, וואָס אפילו אין דער
אַלטערטימלעכער עפּאָכע פון די עגיפּטישע פּרעסט, האָט מען אַזאַ זאַך ניט געוואָגט
אַדורכצופירן".

הערנדיק מיין „חוצפהדיקן" ענטפער, איז מאַקלאַקאָוו געוואָרן אויסער זיך —
ער האָט אַ קלאַפ געטאָן אין טיש און האָט אויסגערופן:

„דו ביזט ראַבינער, טאָ פיר דיר דיינע מעטריקעס, באַגראָב אָדער מאַך חתונה

דיינע יידן, אָבער זאָלסט מיך ניט לערנען — מיך, דעם טשערניגאָווער גובער־נאַטאָר — ווי אַזוי איך זאָל דינען מיין צאָר !...״

מיין ענטפער איז געווען דער פאָלגנדיקער:

״ביי אַזאַ גובערנאַטאָר, האָלט איך אונטער מיין כבוד און מענטשלעכער ווירדע, צו זיין ראָבינגער !...״

אָט־אָ דער יונגער אכזר, וועלכער האָט געמאַכט ציטערן די ערד אונטער זיך, האָט שוין מער ניט געקענט קאָלטבלוטיק אויסהערן אַזאַ דרייסטן ענטפער, און ער האָט אַ געשריי געטאָן:

״גאָספאָדין פאָליצמייסטער! טרייבט אַרויס פון דאָנען וואָס גיכער דעם טשערניגאָווער ראָבינער שניאורסאָן! ער איז שוין מער ניט ביי מיר ראָבינער!״.

אָפּגעזאָגט דעם דאָזיקן באָפעל, האָט ער גלייך געהייסן מיך אַרויסשיקן פון טשערניגאָווער גובערניע.

דער דאָזיקער אינצידענט איז — אין אַלע זיינע פּרטים — באַוואוסט געוואָרן ניט נאָר אין טשערניגאָוו, נאָר אויך אין דער גאַנצער גובערניע. די פּרעסע איז אַרויס מיט זייער שאַרפּע אַרטיקלען און די גאַנצע געזעלשאַפּטלעכע מיינונג איז געווען שטאַרק אויפגעבראַכט.

און — ווי שרעקלעך און טראַגיש זאָל דעמאָלט די לאָגע ניט האָבן אויסגעזען ביי די יידן — האָבן זיי דאָך געהאַט אַ געוויסן נחת־רוח פונעם פאַקט, וואָס דער ראָבינער האָט אַריינגעזאָגט דעם גובערנאַטאָר „אין טאַטן אַריין״ און האָט אים געוויזן, אז יידן זענען אויך מענטשן און פאַרמאָגן זייער שטאָלץ און זייער מענטש־לעכע ווירדע.

די יידישע און גויאישע יוגנט, וועלכע איז צו יענער צייט געווען זייער רעווא־לוציאָנער געשטימט, האָט זיך פאַראייניקט מיט אַלע זיעמסקע סאָציאַל־רעוואָלו־ציאָנערע עלעמענטן און, צוזאַמען, זענען זיי אַרויסגעטרעטן מיט שאַרפע פּרא־טעסטן. מיין שטוב איז געווען באַלאַגערט פון וויזיטן, געזעלשאַפּטלעכע טוער פון דער יידישער און ניט־יידישער וועלט. עס זענען געלעגן שטויסן מיט וויזיט־קאַרטלעך. די לאָגע איז געווען אַ געשפּאַנטע. עס האָט זיך געגרייט צו מיין אַוועקפאָרן — אויף צו־מאָרגנס אָכט אינדערפרי — אַ ריזיקע פּראָטעסט־מאַניפעסטאַציע.

אונזער אַלט־באַקאַנטער גרויסער סאָציאַליסט און רעוואָלוציאָנער — גאָרקין — איז ספּעציעל געקומען מיך באַגריסן און האָט מיך, מיט גרויס באַגייסטערונג — דערמוטיקט:

„דער עיקר, גיב זיך ניט אונטער! זען פאָר דיין העלדישן קאַמף קעגן דער „סאַמאָדערזשאַוויע״ און דאָס גאַנצע פאָלק וועט דיך אונטערהאַלטן !...״

די פּרעסע — פון איין זייט — און מיינע טעלעגראַמעס און בריוו — פון דער צווייטער זייט — האָבן אַרויסגערופן אַ שטורמישע אויפרודערונג צווישן די יידישע געזעלשאַפּטלעכע און פאָליטישע טוער אין פעטערבורג. אַ יידישע דעלעגאַציע, מיט סליאָזבערגן בראש, איז גלייך אַוועק צו סטאָליפינען. צו דער זעלבער צייט, האָבן אויך די ליבעראַלע דעפּוטאַטן אין דומע אינטערוועניירט ביי סטאָליפינען.

איך האָב זיך געוועדעט מיט אַן אָפּעל צו אַלע ראָבינערס און געזעלשאַפּטלעכע טוער פון די שטעט און אויעזדן, אַז זיי זאָלן אינטערוועניירן ביי די דעפּוטאַטן פון

טשערניגאָוער גובערניע, צווישן די „אויעזדניע פרעדוואָדיטעלי דוואָריאַנסטוואַ" (אַנפירער פון אַדעליקן קלאַס), ווי אויך צווישן די איינפלוסרייכע גוטבאַזיצער, וואָס האָבן געהאַט גרויסע פאַרבינדונגען אין די פעטערבורגער רעגירונגס־קרייזן. צו יענער צייט, זענען די „דוואָריאַנעס" און די גוטבאַזיצער, בייַ זייער גאַנצער קאָנסערוואַטיוויזם און זייער געטריישאַפט צום צאַרישן רעזשים — געשטאַנען גאָנץ ווייט פון די שוואַרץ־מאהדיקע קרייזן; זיי זענען דעריבער געווען זייער אייפערסוכט אויף מאַקלאַקאָווס מיאוסער האַנדלונג. פון זייער זייט, האָבן זיי כסדר אינטערווענירט מיט טעלעגראַמעס און בריוו צו זייערע הויכע רעגירונגס־פריינט און איינפלוסרייכע פערזענלעכקייטן אין לאַנד. אַזעלכע באַרימטקייטן, ווי גראַף מוסין פושקין און אַנדערע ענלעכע גרויסע לייט, וואָס האָבן געהאַט אַ גרויסע השפעה אויפן צאַרישן הויף, זענען אַרויסגעטרעטן מיט זייער שאַרפע קריטיקעס קעגן מאַקלאַקאָוון און זיין פירונג.

די דאָזיקע בשותפותדיקע קאָאָרדינירטע פראָטעסט־כוואַליע האָט געמאַכט אויף סטאָליפינען דעם געוואונטשענעם איינדרוק, וואָס הגם ער איז געווען אַ פאַרביסענער רעאַקציאָנער און האָט געזוכט צו דערשטיקן די רעוואָלוציע — האָט ער דאָך געצילט דאָס אַדורכצופירן מיט איראָפעאישע מיטלען און ניט מיט אַזאַ ברוטאַליטעט, וואָס זאָל אַרויסרופן אַזאַ שטורם אין דער גאַנצער פרעסע און אין דער דומע. עס איז דעריבער פאַרשטענדלעך, אַז זיין אומצופרידנקייט איז געוואָקסן פון מינוט צו מינוט און ער האָט כסדר געזומען שיקן „קאָלטע דושן" צו מאַקלאַקאָוון. פאָדערנדיק פון אים צו ליקווידירן דעם גאַנצן אינצידענט וואָס גיכער.

צווישן דער יידישער באָפעלקערונג איז געווען ממש תשעה־באב. יעדע יידישע שטוב איז געווען אינגעהילט אין פאַרצווייפלונג און טרויער. די שפּאַנונג איז דער־גאַנגען צו איר קולמינאַציע־פונקט און עס האָט זיך געפילט אין דער לופט, אַז אַזוי קען עס ווייטער ניט גיין און אַז עפּעס מוז זיך בייטן...

דאָ האָט מאַקלאַקאָוו — דער „גאָסודאָרסטוועני שאַלון" — פאַרשטאַנען, אַז ער האָט אַ היפש ביסל „איבערגעזאַלצן" און אַז דערמיט האָט ער אין די רעגירונגס־קרייזן ווייט ניט אויסגענומען.

צו יענער צייט איז נאָך אין רוסלאַנד מעגלעך געווען אָנצופירן מיט מאַניפעסטאַציעס, און די פרעסע — ווי באַגרענעצט זי זאָל ניט האָבן געווען אין אירע מעגלעכקייטן — האָט דאָך געקענט פראָטעסטירן קעגן מעשים, וועלכע זי האָט אַנערקענט אַלס אוממענטשלעך און אכזריותדיק. מאַקלאַקאָוו האָט דעמאָלט באַגריפן, אַז ער האָט איבערגעכאַפט די מאָס, און די מאַניפעסטאַציע, וועלכע האָט זיך געגרייט אויף צומאָרגנס, איז פאַר אים געווען שטאַרק אומבאַקוועם. ער האָט מורא געהאַט פאַר צוזאַמענשטויסן מיט דער פאָליציי, וואָס האָבן געקענט אַרויסרופן שוועריקייטן פאַלגן.

אַ חוץ דעם, וואָס איך בין געווען אַרומגערינגלט מיט אַזוי פיל גוטפריינט־שאפט פון אַלע קרייזן פון דער יידישער באָפעלקערונג און פון דער ליבעראַלער יידישער און ניט־יידישער אינטעליגענץ, האָב איך נאָך געפונען אַ געוואַלדיקע מאַראַלישע אונטערשטיצונג און דערמוטיקונג אין דער וואונדערבאַרער האַלטונג פון מיין פרוי.

זי, ניט נאָר וואָס זי איז לחלוטין ניט געווען דערשלאָגן פון דער פאַראַרדענונג מיך אַרויסצושיקן, נאָר פאַרקערט — זי האָט מיך שטאַרק סטימולירט אין מיין קאַמף און געמוטיקט, אַז איך זאָל ניט אָפּשטיין און פירן אים ביז צום סוף. זייענדיק אַליין אַ בעל־שם־טובס אייניקל, האָט זי כסדר דערמאָנט, אַז אין איר פאַמיליע האָבן זיך אַלע גרויסע יידן שטענדיק מוסר־נפש געווען פאַר יידישקייט, איז דעריבער נאַטירלעך, אַז אויך איצט זאָל דער קאַמף פאַר ראַטעווען די יידן געפירט ווערן מיטן פעסטן גלויבן אין אַ זיכערן נצחון.

אפילו מיין שוויגער ע״ה איז געווען אַזוי אויפגעבראַכט פון מאַקלאַקאָוויס רשעות, אַז זי האָט געזאָגט:

„כאָטש קיין איבעריקער ירא־שמים ביזטו קיינמאָל ניט געווען און ביזט ניט געגאָנגען בדרך אבותיך, וואָס זענען געווען גרויסע צדיקים און עובדי השם, אָבער אין ענין מסירות־נפש פאַר יידישקייט, זאָל דיר גאָט העלפן, אַז זאָלסט מצליח זיין און זאָלסט ניט פאַרשעמען דיינע עלטערן״.

און שטילערהייט, ניט זאָגנדיק קיינעם קיין וואָרט — איז זי אַוועק אויפן ציון פון טשערקאַסער רבין ז״ל און האָט מתפלל געווען, ניט אַזוי פאַר דער באַפרייאונג פון איר אייגעם, ווי פאַר דעם, אַז איך זאָל מצליח זיין און אַז די יידן זאָלן ניצול ווערן פונעם פינצטערן גירוש. און בשעת־מעשה האָט זי פעסט געגלויבט, אַז איר תפילה אויפן טשערקאַסערס ז״ל ציון האָט אַ סך אַ גרעסערן ווערט, ווי דאָס גיין פון די אפיקורסים צו סטאַליפינען להבדיל.

באַקומענדיק במשך פונעם טאָג נאָך עטלעכע שאַרפע טעלעגראַמעס פון סטאַליפינען, האָט מאַקלאַקאָוו געזוכט שוין איצט אַ וועג, ווי אַזוי בכבודיק אַרויסצוקריכן פון דער סיטואַציע, אין וועלכער ער האָט זיך אַזוי שלים־מזלדיק אַרייַנגעדרייט, און ער האָט, ווייזט אויס, זיך אַנטשלאָסן אָפּצושטעלן מיין אַרויסשיקונג און צונויפ־צורעדן זיך מיט מיר, כדי מיר מודיע צו זיין, אַז ער שטעלט אָפּ דעם גירוש.

איך האָב באַדאַרפט שוין אַוועקפאָרן אַכט אַ זייגער אינדערפרי, אָבער זיבן א זייגער פאַרטאָגס, האָט זיין אַדיוטאַנט דאַוגעלאָ מיר אָנגעקלונגען טעלעפאָניש, אַז דער גובערנאַטאָר רופט מיך צו זיך.

איך האָב דעמאָלט געהאַט דעם פאַרגעפיל אַז וואָס שטאַלצער און תקיפער איך וועל מיך האַלטן, אַלץ מער וועט דער רשע־מרושע אָנבויגן דעם קאָפּ. האָב איך אָפּגעענטפערט דורכן טעלעפאָן, אַז ערשט נעכטן האָט מיך דער גובערנאַטאָר אַרויסגעטריבן פון זיין הויז — און דאָס איז נאָך אויך ניט דער עיקר — אָבער אַז ער טרייבט אַרויס צוואַנציק טויזנט יידישע פאַמיליעס פון זייערע היימען, האָב איך מיט אים ניט וואָס צו רעדן.

„און, זייענדיק נאָך דערצו אַ לאַיאַלער מענטש — האָב איך צוגעגעבן — היות ווי איך דאַרף אין אַ שעה אַרום אַוועקפאָרן — וויל איך ניט פאַרשפּעטיקן דעם צוג״.

אין רעזולטאַט פון מיין ענטפער, האָט דער גובערנאַטאָר גלייך צוגעשיקט דעם פאָליצמייסטער פאָוולינסקי, אַז ער זאָל מיך ברענגען צו אים. איך האָב אים אָפּגעענטפערט גאָנץ געלאַסן, אַז איך האָב מיטן גובערנאַטאָר ניט וואָס צו רעדן און אַז איך פאָר אַוועק.

אָבער דער אַלטער פאָליצמייסטער האָט געזאָגט:

„איך האָב אַ באַפעל פונעם גובערנאַטאָר דיך צו ברענגען, מוזטו פאָרן מיט מיר".

האָב איך אים געענטפערט, אַז ער קען מיך נעמען מיט געוואַלט, ד. ה. — מיטן כוח פון פּאָליציי, אָבער פרייוויליק וועל איך ניט גיין...

דער אַלטער פּאָליצמייסטער האָט זיך געפונען אין אַ גרויס פאַרלעגנהייט: פון איין זייט, איז ער ממש נשתומם געוואָרן פון מיין עקשנות, וואָס איך האָב די דרייסטקייט זיך אַנטקעגנצושטעלן דעם גובערנאַטאָר, ווען ער רופט מיך צו זיך, און פון דער אַנדערער זייט, האָט ער פשוט ניט געוואוסט וואָס צו טאָן. איז ער אַוועק צו מיין פרוי, זייענדיק זיכער, אַז ביי איר וועט ער געפינען די ריכטיקע פאַרשטענדעניש, און ער האָט זיך געווענדעט צו איר בזה הלשון:

„יעליזאַוועטאַ נאַומאָוונאַ, אייער מאַן איז אַראָפּ פון זינען! דער גובערנאַטאָר רופט אים צו זיך, ער וויל זיך מיט אים איבערבעטן, און ער איז אַ פּרא־אדם און וויל ניט גיין צו אים..."

אָבער ווי דערשטוינט איז ער געוואָרן, אַז אָנשטאָט צו הערן פון איר מויל אַ פאָרוואורף אויף מיין חשבון, האָט זי אים גאָר געענטפערט רואיק און געלאַסן:

„ווען מען טרייבט אַרויס צוואַנציק טויזנט יידישע פאַמיליעס אויף אַזאַ אכזריות־דיקן אופן, פאַרשטיי איך, אַז מיין מאַן — אַלס ראַבינער — קען ניט גיין צו אַזאַ גובערנאַטאָר".

דער פּאָליצמייסטער איז געוואָרן אַזוי צעמישט, אַז עס איז ממש געווען אַ רחמנות אויף אים צו קוקן... ער האָט אָנגעקלונגען אין קאַבינעט פון גובערנאַטאָר, איבער־געבנדיק אַלע פּרטים וועגן אונזערע אונטערהאַנדלונגען און אָנפרעגנדיק זיך, וואָס צו טאָן ווייטער. און ער גיט נאָך צו זיינע פּערזענלעכע באַאָבאַכטונגען „טאָלפּאַ פּראָ־וואָזשאַיושטשיך אווועליטשיוואַיעטסיאַ" („דער המון פון די באַגלייטער האַלט אין איין פאַרמערן זיך"). די לאַגע איז שוין דאַן דערגאַנגען צו איר העכסטער געשפּאַנט־קייט. אין עטלעכע מינוט אַרום, רופט מען מיך ווידער צום טעלעפאָן, און דאָסמאָל איז עס שוין געווען מאַקלאַקאָוו אַליין. דאָס ערשטע הויבט ער אָן מיט דער פאָלגנ־דיקער פראַזע:

„איזאַק זאַלמאַנאָוויטש, טשטאָ זשע" (וואָס־זשע), צי ווילט איר דווקא מאַני־פעסטאַציעס און פּראָטעסטן, אָדער צי מיינט איר אויף אַן אמת צו פאַרלייכטערן דעם גורל פון די, פאַר וועלכע איר שטעלט אייך איין? איך פאָדער פון אייך, אַז איר זאָלט תיכף אַריבערקומען צו מיר. איך וועל זיך באַמיען, אין די ראַמען פון געזעץ, נאַטירלעך, צו פאַרלייכטערן די לאַגע פון די, פאַר וועלכע איר „כלאָפּאָטשעט" אַזוי".

איך האָב באַלד פאַרשטאַנען, אַז ניט זיין רחמנותדיק האַרץ האָט אים געבראַכט צום טעלעפאָן, און אויך ניט די „קריסטלעכע באַרמהאַרציקייט", נאָר פּראָסט־פּשוט, ער האָט געכאַפּט אַ היפּשן חלק פון סטאָליפּינען און איצט איז געקומען די שעת־הרחמים צו ראַטעווען די יידן...

און דערצו, די אַלע געזעלשאַפטלעכע טוער, וואָס האָבן מיך אין יענעם מאָ־מענט אַרומגערינגלט — האָבן שוין געפילט „מהני מלי מעליותא" (אַז עס שמעקט שוין עפּעס מיט אַ שטיקל נס...) האָבן זיי מיר געזאָגט:

„פֿאַניע ראַבינער, פירט ניט קיין גדלות און קיין גבורות, ווייל דאָ האַנדלט זיך אינעם גורל פון צוואַנציק טויזנט יידישע משפחות".

און איך בין געפֿאָרן צום גובערנאַטאָר אין פֿאָליצמייסטערס רייכן און פֿרעכטיקן פֿאָטאָן.

זעענדיק מיך אַרייַנקומען צו אים, האָט מיך מאַקלאַקאָוו באַגעגנט גאַנץ קאַלט. אַליין האָט ער בשעת־מעשה אויסגעזען ווי אַן אָפּגעשלאָגענע הושענא... ווייזט אויס. אַז ער האָט פון פּעטערבורג געכאַפּט ווי עס דאַרף צו זיין...

ער האָט מיך באַגעגנט מיט די ווערטער:

„דו האָסט אויף מיר געמאַכט מסירות און האָסט קיגן מיר אויפגעהויבן די פּרעסע צוזאַמען מיט די רעוואָלוציאָנערן..."

איך האָב אים איבערגעשלאָגן מיט די ווערטער:

„איך האָב ניט געמאַכט אויף דיר קיין מסירות, נאָר האָב בלויז פֿאַרטיידיקט די אומגליקלעכע ברידער מיינע, וואָס זענען אַ קרבן פון דיינע טשינאָווניקעס און דיין פֿאָליציי... און דאָ האָב איך געגעבן אַ פּאָר באַווייזן וועגן דער אומיושרדיקער אַדורכפירונג פון די פֿאַראַרדענונגען:

באַווייז נומער 1:

„אין סאָסניצער אויעזד טרייבט מען אַרויס איינעם אַ ייד, וועלכער איז מיט זיין גאַנצער פֿאַמיליע דאָרט געבוירן געוואָרן". — און איך וויז אים גלייך דערויף סיי דעם „אָרדער וויסעליעניאַ" (אויסוויז־שיין), סיי דעם זעלבן יידנס מעטריקע, וואָס איז אונטערגעשריבן דורך דער מוניציפּאַליטעט און וואָס באַשטעטיקט, אַז ער איז אַ דאָרטיקער געבוירענער.

באַווייז נומער 2:

„אָט איז אַן „אָרדער וויסעליעניאַ" פּאָר אַ פֿאַמיליע, וועלכער די „גובערנסקע פּראַוולעניע" האָט, מיט דריי יאָר צוריק געגעבן די דערלויבעניש דאָרט צו פֿאַרבלייבן און צו וואוינען".

באַווייז נומער 3:

„און אָט איז אַן „אָרדער וויסעליעניאַ" פּאָר אַ יידן, וועלכער איז שוין לאַנג אויפן עולם־האמת... ער איז געשטאָרבן און דו פֿאַרפֿאַלגסט אים, ווי טשיטשיקאָוו אין די „מיאָרטוויא דושי" פון גאָגאָלן... אַזעלכע באַווייזן האָב איך אַ סך..."

זאָגט ער צו מיר מיט אַ בייסיקן סאַרקאַזם:

„וווייזט אויס, אַז דיין קאָמיסיע האָט גוט געאַרבעט..."

ענטפֿער איך אים: „יאָ, מיר האָבן געאַרבעט, כדי צו פֿאַרטיידיקן די אומשולדיקע מענטשן", — און איך גיב צו אין אַן ערגסטן טאָן:

„אייער עקסצעלענץ, מיט דעם וואָס דו האָסט געטאָן, האָסטו דאָך געצילט צו באַווייזן, אַז דו ביזט ניט ענלעך צו דיין ברודער, וואַסילי מאַקלאַקאָוו, אָבער די פּרעסע האָט אָט דעם אונטערשיד אַרויסגעבראַכט נאָך בולטער, ווי דו האָסט עס אַליין געוואָלט. און איצט, אַז דו האָסט שוין דיין זאַך אויסגעפירט, טאָ לאָז־זשע אָט די אַרעמע יידן וווייטער וואוינען אויף זייערע ערטער. וואָס שטערן זיי דיר דען, אַז מען וועט זיי ניט פֿאַרטרייבן?...."

מאַכט ער צו מיר: „זיין דיר דאַנקבאַר פאַר דער גרויסער רעקלאַמע, וואָס דו האָסט מיר געמאַכט, קען איך ניט. אָבער אין זאַך קען זיך יאָ לאָזן מאַכן: איך קען צייטווייליק אָפשטעלן דעם גירוש, כדי מען זאָל קענען געניי נאָכקוקן יעדן פאַל באַזונדער און פעסטשטעלן יעדנס רעכט".

דאָס אַליין איז שוין געווען אַ נישקשהדיקע דערגרייכונג, אָבער איך האָב נאָך געפרואווט גיין ווייטער: איך האָב געוואָלט אויספירן, אַז די דאָזיקע אַלע באַדראָטע יידן זאָלן באַקומען זייערע שטענדיקע רעכט צו וואוינען אין זייערע ערטער, האָב איך אים דעריבער פאַרגעלייגט, אַז ער זאָל אויפנעמען אַ דעלעגאַציע פון יידן, וועלכע וועלן אים פאַרלייגן, אַז אַלע יידן וואָס וואוינען אין אָט די ערטער פון פאַר דעם יאָר 1905, זאָל געגעבן ווערן די פולע רעכט דאָרט צו פאַרבלייבן. וואָס שייך די איבעריקע — זאָל מען באַטראַכטן יעדן פאַל באַזונדער מיט גרויס איינזעעניש און מען זאָל, ווי ווייט מעגלעך, ווי צום גינסטיקסטן אַנטקעגנקומען יעדעס מאָל, ווען עס וועט זיך אַרויסווייזן פאַר נויטיק. אַ חוץ דעם, זאָלן אַלע שטאָטישע אינסטיטוציעס זיך באַטייליקן אין די פאַרשונגען און אין די אַנגענומענע באַשלוסן.

„אַז דו וועסט אויפנעמען די דאָזיקע דעלעגאַציע, קענסטו זיי זאָגן מיט דיין גאַנצער אויטאָריטעט, אַז דו שטעלסט איצט אָפ די גזירה און דו גיסט אַרויס אַ באָפעל צו די באַטרעפנדיקע פאָליציי־אַרגאַנען, אַז זיי זאָלן אויספאָרשן יעדן פאַל באַזונדער מיט גרויס פאַרשטענדעניש און מענטשלעכקייט".

אַזוי האָב איך זיך מיט אים אָפגעזאָגט און עס איז געבליבן — און דערויף איז ער מסכים געווען — אַז אויף צומאָרגנס דריי אַ זייגער נאָכמיטאָג דאַרף ער אויפנעמען די דעלעגאַציע.

ווען איך בין אַהיימגעקומען, זענען ביי מיר אַלע צימערן געווען געפאָקט מיט מענטשן. מיין שילדערונג האָט זיי אַלעמען אָנגעפילט מיט גרויס שמחה און אַלץ האָבן אינסטינקטיוו אויסגעפילט, אַז די גזירה איז אָפגערופן.

איך אַליין בין געזעסן זייער אַ דערשלאָגענער, צוקוקנדיק ווי די גרויסע טראַגעדיע פון די יידישע מאַסן נעמט אָן פאָרמען פון סטיכישער פרייד, ווען זיי הויבן אָן צו גלויבן אינעם נס, אַז מען וועט שוין מער ניט פאַרפירן קיין אומשולדיקע עופהלעך, אַז מען וועט שוין מער ניט פאַרטרייבן פון זייערע היימען די מענטשן, וועלכע געניסן ניט פון קיין שום שוץ און רעכט, נאָר זענען אויסגעשטעלט אויף דער ווילדער הפקרות פון געוויסנלאָזע באַאַמטע.

די קאָמיסיע האָט אָנגעהויבן צוזאַמענצושטעלן דעם מעמאָראַנדום פאַרן גובער־נאַטאָר און איך האָב אַרויסגערופן פאָרשטייער פון טשערניגאָוו און פון דער גובעו־ניע, אַז זיי זאָלן קומען אויף מאָרגן אינדערפרי, כדי זיך צו באַקענען מיטן מעמא־ראַנדום און זיך צוגרייטן צו דער אוידיענץ ביים גובערנאַטאָר.

אויפן פאָן פון דער דאָזיקער טראַגעדיע, שיילט זיך נאָך אַרויס פאָלגנדיקער אומפאַרגעסלעכער עפיזאָד:

דער סוראָזשעווער אויעזד האָט געהאַט אַ יידישן „פאָמיעשטשיק" (גוטבאַזיצער) איסר האָלאָדעץ — וועלכער האָט פאַרמאָגט דריי טויזנט דיעסיאַטינעס (העקטאַר) ערד און האָט נאָך דערצו געהאַט אַן אייגענע דיסטילעריי. דער דאָזיקער ייד האָט

געשמט פֿאַר זייער אַ גרויסן חסיד. ער איז געווען פון די לאַדיער חסידים און אַ גרויסער ירא־שמים אויך מיט זיין אויסערלעכן אויסזען.

אויך אים האָט מען ניט אַרײַנגעלאָזט מער אין זיין אייגענעם גוט אַרײַן. אײַז ער געקומען צו מיר צו לויפן, זאָגנדיק מיר, אַז ער גייט אַליין אינטערוועניר ביים גובערנאַטאָר.

כדי וואָס גיכער אָנצוקומען צום גובערנאַטאָר, האָט ער געהייסן מעלדן, אַז אַ סוראָזשער פֿאַמיעשטשיק וויל אים דרינגענד זען. צו יענער צייט, האָבן גוטבאַ־זיצער גענאַסן פון אַ באַזונדערער פריינטלעכקייט און אפילו פריווילעגיעס, אין די רעגירונגס־קרייזן, האָט אים דעריבער דער גובערנאַטאָר תיכף אויפגענומען.

אַריינקומענדיק צום גובערנאַטאָר מאַכט ער צו אים:

„וואָשע פֿרעוואָסכאָדיטעלסטוואָ, טשטאָ זשע? צי האָבן מיר שוין טאַקע אַ גובערנאַטאָר אַ סאָציאַל־רעוואָלוציאָנער, וואָס וויל צונעמען בײַ די פֿאַמיעשטשיקעס זייער ערד און זייער גוטס?"

פרעגט דער גובערנאַטאָר פֿאַרוואונדערט: „וואָס הייסט?..."

„אָט בין איך אַ סוראָזשער פֿאַמיעשטשיק פון מיין זיידן און מיין טאַטן, און אַליין בין איך שוין אויך ניט קיין יונגערמאַנטשיק; און איצט לאָזט מען מיך ניט אַרײַן אין מיין אייגענער „אימעניע" (גוט)...

האָט מאַקלאַקאָוו פֿאַרשטאַנען, ווי ווייט זיין פֿאַליציי איז שוין פֿאַרקראָכן אין דער אויספירונג פון זיינע באַפֿעלן, און ער האָט אויסגערופן:

„נײַן! דער טשערניגאָווער גובערנאַטאָר איז ניט קיין סאָציאַל־רעוואָלוציאָנער, גאָט זיי דאַנק! פֿאַרקערט! ער קעמפט גאָר קעגן זיי. דו קענסט פֿאָרן צו זיך אַהיים און קיינער וועט דיך ניט טשעפּען!..."

אָט דאָס איז די קאָמישע זייט פון דער יידישער טראַגעדיע ביים צאַרישן רעזשים.

פרשת מאַקלאַקאָוו

.3

אונזער מעמאָראַנדום מיט די פאָדערונגען. — די אוידיענץ ביים גובערנאַטאָר. — אונזערע פאָדערונגען ווערן באַפרידיקט. — מאַקלאַקאָוו באַפעלט זיין פאָליציי צו האַנדלען אין „קריסטלעכן גייסט". — די איספּראַווניקעס ווערן זיס ווי צוקער. — די אַטמאָספער בייט זיך. — די רוסישע רעאַליטעט — אַ שפּיל פון צוויי עקסטרעמען. — ששון ושמחה אין טשערניגאָווער גובערניע. — מען פאַרענדיקט מיט אַ לחיים און מיט אַ „ימח שמם וזכרם". — שמעון דעם שוחטס צוגאַנג צו דער פראַגע. — מיין שוויגער ע"ה האָט געוואוסט, פון וואַנען דער נס איז געקומען...

די קאָמיסיע אין טשערניגאָוו, וועלכע האָט געציילט אין איר צוזאַמענשטעל די גרעסטע יידישע און ניט־יידישע פערזענלעכקייטן, די באַרימטסטע אַדוואָקאַטן, בראש מיטן גרויסן לידער פון דער אוקראַאינסקער פאַרטיי אין דער ערשטער דומע — שראַג, וועלכער איז געווען איינער פון די גרעסטע און באַרימטסטע רעוואָלוציאָ־נערן און זיעמסקע טוער אין טשערניגאָוו — האָט אויסגעאַרבעט אַ מעמאָראַנדום מיט די פאָלגנדיקע פאָדערונגען: ערשטנס — אָפּשטעלן די גזירה תיכף ומיד; צווייטנס — די איספּראַווניקעס, וועלכע האָבן זיך באַטייליקט אין אַרויסנעמען די טירן און פענצטער ביי די פאַרפאָלגטע יידן — זאָלן באַשטראָפט ווערן פאַר זייער אכזריות; דריטנס — סטאָליפּינס צירקולאַר, אין וועלכן ער האָט געגעבן וואוינ־רעכט די יידן, וועלכע וואוינען אין די דערפער פון פאַר דעם יאָר 1905 — זאָל ווי צום ברייטסטן אינטערפּרעטירט ווערן לטובת די באַדראָטע יידן; אויף אונזער לשון הייסט עס, אַז זיי זאָלן גיין אינעם וועג פון בית־הלל און זאָלן מקיל זיין.

צומאָרגנס אינדערפרי זענען אָנגעקומען פאָרשטייער פון דער גובערניע, וועלכע האָבן צוזאַמען מיט דער קאָמיסיע אויסגעאַרבעט די גאַנצע סטראַטעגיע פון אונזער דעלעגאַציע. דריי אַ זייגער נאָכמיטאָג זענען מיר אָנגעקומען אין גובערנאַטאָרסקן פּאַלאַץ. מען האָט אונז גלייך אַריינגעפירט אין זיין קאַבינעט; ער איז געשטאַנען אַרומגערינגלט מיטן וויצע־גובערנאַטאָר, מיטן זשאַנדאַרמסקע גענעראַל רודאָוו, וועלכער איז געווען שעף פון דער „אָכראַנקע" (געהיים־פּאָליציי), מיט צוויי הויכע פונקציאָנאַרן פון דער „גובערנסקע פראַוולעניע" און מיטן רעדאַקטאָר פון דער שוואַרץ־מאהדיקער צייטונג — „טשערניגאָווסקאָיע סלאָוואָ".

איך האָב פאָרגעשטעלט די דעלעגאַציע, וואָס איז באַשטאַנען פון זיבן מענטשן און האָב זיך געווענדעט צום גובערנאַטאָר מיט די פאָלגנדיקע ווערטער:

„אייער עקסעלענץ, שוין צוויי וואָכן, ווי די יידישע געמיינדע, וועלכע באַשטייט פון דריי הונדערט טויזנט מענטשן פון טשערניגאָווער גובערניע, געפינט זיך אין אַ קאַטאַסטראָפאַלער לאַגע, ווייל צוואַנציק טויזנט יידישע פאַמיליעס ווערן אַרויס־געטריבן אין סאַמע ווינטער־צייט, ווען אפילו אַ גוטער בעל־הבית טוט עס ניט מיט זיין הונט... די „וויסעליעניעס" זענען אָפּגעשטימט געוואָרן אויפן סמך פון פאַלשע ידיעות און זענען דעריבער קעגן דעם געזעץ; דערצו נאָך האָבן אייניקע

פון די פּאָליציי־באַאַמטע אַרויסגעווייזן אַזוי פיל אכזריות, אַז זייער האַנדלונג האָט אַרויסגערופן אַ שטורם אין גאַנץ רוסלאַנד. בעטן מיר דעריבער, דאָס פּאָלגנדיקע:

1) — אָפּשטעלן דעם גירוש תיכף ומיד;

2) — אַדורכפירן נייע אַנקעטעס, אין וועלכע עס זאָלן זיך באַטייליקן די יידישע פֿאַרשטייער פון אַלע שטעט און אויעזדן;

3) — אָנזאָגן דער פּאָליציי, אַז זי זאָל פירן די אַנקעטע אויף אַ הומאַניטאַרן אופן, נעמענדיק אין אַכט, אַז זיי האָבן דאָ צו טאָן מיט אומגליקלעכע מענטשן, וועלכע מען דאַרף באַהאַנדלען מיט רעספּעקט און אָפּהאַלטן זיך פון יעדער מין ברוטאַליטעט.

דערויף האָט דער גובערנאַטאָר אָפּגעענטפערט, אַז לויטן דין, איז געזעץ — געזעץ, און אַז די, וועלכע האָבן ניט קיין רעכט צו וואוינען אויף די באַטרעפנדיקע ערטער, וועלן מוזן אַרויסגעשיקט ווערן.

אָבער דאָ האָט זיך שוין ניט געקענט באַהערשן איינער פון די דעלעגאַטן — סאַמואילאָוויטש פון גלוכאָוו, וועלכער האָט אין אַ העפטיקן טאָן אויסגערופן:

„אָבער די מענטשן, וועלכע דו הייסט פאַרטרייבן פון זייערע היימען, האָבן דאָך אויך דאָס רעכט צו געניסן און צו אָטעמען מיט דער לופט, וועלכע געהערט צו יעדן מין באַשעפענישּ אויף דער וועלט און וועלכע מען טאָר דאָס בשום־אופן ניט אָפּזאָגן" — און ביי די ווערטער, האָט ער זיך פונאַנדערגעווויינט.

די דאָזיקע סצענע האָט געמאַכט אַ שטאַרקן איינדרוק אויף מאַקלאַקאָווּן, ער האָט עס אָבער ניט אַרויסגעוויזן און האָט ווייטער פאָרגעזעצט:

„אָבער איך האָב ניט בדעה צו באַרויבן די רעכט פון די, וועלכע זענען לעגאַל מיטן געזעץ. און אַזוי ווי איר האָט אייך פאַרקלאָגט פאַר מיר, אַז מען האָט פעסט־געשטעלט אַ סך אומרעכטן ביי דער רעגיסטראַציע, וועל איך פאַראַרדענען, אַז די אַנקעטעס זאָלן געפירט ווערן יושרדיק און מענטשלעך; דערצו וועט אייער אינ־טערוועניע אויפן אָרט גופא, אונז געבן די מעגלעכקייט אויסצומיידן פרישע אום־רעכטן. וואָס שייך דער פּאָליציי, וועלכע זאָל — לויט אייערע באַהויפּטונגען — האָבן באַאַנגען אַזעלכע אכזריותן — הגם איך צווייפל דערין, פאַראַרדן איך תיכף אַ צוגאַב־אַנקעטע, און אויב דאָס וועט זיך אַרויסווייזן פאַר ריכטיק, וועלן די שול־דיקע שטרענג באַשטראָפט ווערן פאַר זייערע וויליקירלעכע אקטן".

און וועגנדיק זיך צו די אַנווועזנדיקע הויכע פונקציאָנאַרן פון דער „גובערנסקע פראָוולעניע" — האָט ער זיי געזאָגט:

„מען קלאָגט זיך, אַז עס זענען באַאַנגען געווארן אַ סך פעלערן, גיב איך אייך איצט אַ באָפעל, אַז מער זאָל דאָס ניט פאָרקומען און איך פאָדער פון אייך גלייך־צייטיק, אַז איר זאָלט מיטהעלפן, אַז די פּראָצעדור פון די אַנקעטעס זאָל דורכגיין אונטערן צייכן פון געזעץ און אין אַן אַטמאָספער פון „קריסטלעכן גייסט".

איידער ער האָט זיך אָפּגעזאָגט מיט דער גאַנצער דעלעגאַציע, האָט ער זיך נאָך געוועדעט צו מיר בזה הלשון:

„איסאַק סאַלאָמאָנאָוויטש, אייער אַרויסטריט איז געווען ניט לאַיאַל און ווייט ניט אין די ראָמען פון געזעץ, אָבער איך שרייב עס צו אייער יונגן און הייסן טעמ־פּעראַמענט, ווי אויך אייער שטרעבונג צו העלפן אייערע מיטברידער. איך האָף, אַז אָט די אַנקעטע וועט אייך געבן די געוואונטשענע סאַטיספאַקציע".

און מיר האָבן זיך אָפּגעזעגנט. אויפן וועג האָבן מיר געפּרואווט צו באַגרייפן פאַרוואָס זענען ביי אים בעת דער אוידיענץ, אָנוועזנד געווען פאָרשטייער פון דער „אָכראַנקע", ווי אויך הויכע פונקציאָנאַרן און רעפּרעזענטאַנטן פון דער שוואַרץ־מאהדיקער פּרעסע. מיר האָבן זיך משער געווען, אַז ער האָט מסתמא מורא געהאַט, אַז מען זאָל אים ניט חושד זיין, אַז ער האָט זיך „פאַרקויפט צו די זשידעס"...

גלייכצייטיק האָבן מיר אויך פאַרשטאַנען, אַז מען דאַרף, באַלד אויפן אָרט, זיך זען מיטן רעדאַקטאָר פון שוואַרץ־מאהדיקן בלעטל, וואָס הגם ער איז געווען באַקאַנט פאַר אַ גרויסן יידן־פיינט, האָט ער אָבער דווקא ניט פיינט געהאַט דעם יידישן גראָשן. מען האָט אים באַלד אַריינגעשטופּט אַ פיינעם מתנת־יד, כדי ער זאָל שרייבן אַ באַריכט, וואָס זאָל זיין גינסטיק פאַר אונז.

אויף צומאָרגנס, ווען יידן האָבן זיך באַקענט מיט דער שילדערונג אין דער דערמאָנטער צייטונג, וועגן דער אוידיענץ ביים גובערנאַטאָר, וועגן מיין רעדע און זיין ענטפער, איז געוואָרן ביי זיי ששון־ושמחה. דאָס ערשטע וואָס האָט אַרויסגערופן אַזאַ גרויסע פרייד, איז געווען דאָס אָפּשטעלן דעם גירוש. נאָכדעם ווי עס איז אַזוי גענוי באַשריבן געוואָרן די אכזריותדיקע באַציאונג פון די איספּראַווניקעס, און נאָכדעם ווי דער גובערנאַטאָר האָט עפנטלעך דערקלערט, אַז ער באַרעכטיקט ניט זייערע מעשים — זענען זיי געוואָרן זיס ווי צוקער, לויטן „קריסטלעכן גייסט" און ניט בלויז, וואָס זיי האָבן צוריקגעבראַכט די אַרויסגענומענע פענצטער און טירן, נאָר זיי האָבן נאָך מיטגעהאָלפן צוריק אַריינשטעלן זיי.

אַ חוץ דעם, איז אויך פאַר זיי געוואָרן קלאָר, אַז מאַקלאַקאָוו האָט שוין חרטה אויפן גאַנצן עסק, דערצו נאָך האָט זיך פאַר זיי, אין יעדן שטעטל און דערפל — אַנטפּלעקט אַ נייער מקור־פּרנסה, וואָס ווערט אָנגערופן „כאַבאַר". זענען זיי דערי־בער געוואָרן זייער „מענטשלעך" און האָבן פּלוצלינג פאַרשטאַנען, אַז יעדער לעבעדיקער נפש האָט דאָס רעכט צו אָטעמען מיט דער אוניווערסאַלער לופט. דער־ווייל זענען די אַנקעטעס געגאַנגען פאָרווערטס. איך אַליין בין געפאָרן אין די מער־באַדראָטע ערטער, וואו יידן האָבן טאַקע געלעבט אין גרויס סכנה, כדי צוצוהעלפן, אַז די אויספאָרשונג זאָל זיך קענען פירן לויט די פּרינציפּן פון יושר און גע־רעכטיקייט.

דער פאַקט, וואָס איך בין אַרויסגעטרעטן קעגן גובערנאַטאָר און דאָס — בעת דער אָנוועזנהייט פון הויכע באַאַמטע, ווי אויך דער אינהאַלט פון אונזערע ביידע רעדעס — האָבן אַזוי געהויבן מיין פּרעסטיזש, אַז די איספּראַווניקעס האָבן זיך געלייגט אין דער לענג און אין דער ברייט כדי אונז צופרידנצושטעלן.

די אַטמאָספער האָט זיך מיטאַמאָל אַזוי געביטן, אַז ניט נאָר וואָס די צוואַנציק טויזנט יידן האָבן באַקומען די רעכט צו פאַרבלייבן אויף זייערע ביזאיצטיקע ערטער, נאָר עס האָבן שוין אינאיינוועגס גענאָסן אויך אַזעלכע יידן, וואָס הגם זיי זענען נאָך ביז דאַן ניט געווען אַריינגעטראָגן אין די ליסטעס פון די גירושים — זענען זיי דאָך געווען קאַנדידאַטן אויף די נאָענטסטע אַרויסשיקונגען, ווייל זיי האָבן באמת ניט געהאַט קיין רעכט צו פאַרבלייבן אין די דערפער. אויך זיי האָבן שוין גלייכצייטיק באַקומען די זעלבע וואוינרעכט.

עס איז שווער איבערצוגעבן די אַטמאָספער, וועלכע האָט זיך נאָכדעם געשאַפן

אין דער טשערניגאָוער גובערניע. אָט די אַלע איספּראָווניקעס, פּאָליציי־באַאַמטע, פונקציאָנאַרן, כאַבאַרניקעס פון דער „גובערנסקע פּראָוולעניע", זענען מיטאַמאָל געוואָרן איבערפולט מיט „קריסטלעכער ליבע", מיט יושר און הומאַניטאַרע געפילן, און ביי יידן האָט געהערשט אַן אמתע פרייד, וואָס מען האָט מנצח געווען דעם גרויסן רשע און מען האָט דערווייטערט די סכנה.

אַזוי האָט אויסגעזען די רוסישע רעאַליטעט: אָט האָלט מען ביי אַרויסטרייבן צוואַנציק טויזנט יידישע פּאַמיליעס מיט דער גרעסטער ברוטאַליטעט, און אָט ווערן זיי מיטאַמאָל ניצול, און מיט זיי — אַנדערע טויזנטער קאַנדידאַטן, וועלכע מען האָט נאָך ניט באַווייזן צו טשעפּען, אָבער וואָס זענען די אוממיטלבאַרע קינפּטיקע קרבנות אויף מאַרטריבן צו ווערן.

און אי"ך אַליין, אַרומקוקנדיק זיך נאָך דער גרויסער געשפּאַנטקייט — האָב איצט דערפילט די גאַנצע הילפלאָזיקייט פון דער יידישער לאַגע: אַ פּאָלק, וואָס געניסט ניט פון די מינדעסטע ציווילע און עלעמענטאַרע רעכט, אַ פּאָלק, וואָס יעדער שונא־ישׂראל קען קומען און עס פלוצלינג רואינירן ביז צו זיין שורש, מען קען מאַכן אויף אים „לעגאַלע" פּאָגראָמען, באַזירט כלומרשט אויפן געזעץ, מען קען עס יאָגן, טרייבן און אַ תל מאַכן פון זיין פרידלעכער עקזיסטענץ.

אַזוי האָט אויסגעזען די יידישע טראַגעדיע אין דעמאָלטיקן רוסלאַנד. און אַז עס זענען צו מיר דערגאַנגען די ידיעות, אַז אין גאַנץ טשערניגאָוער גובערניע, האָבן הארעפּאַשנע יידן זיך צונויפגעקליבן אין די שולן און בתי־מדרשים, כדי שבת מיר צו מאַכן „מי שברכ'ס" און מנדב זיין אויף צדקה, פּאָר דעם גרויסן נס, וואָס עס איז געשען מיט דער עדה יידן — האָב איך זיך אַליין געשטעלט די פראַגע: „שמחה זו למה עושה?..." (וואָס איז די גאַנצע שמחה...) — און דערינען איז אפשר געלעגן די גרויסקייט און דער סוד פון יידישן קיום: מען פּאַרפאַלגט זיי, מען פאַרטרייבט זייערע וויבער און קינדער, מען שטעלט זיי אויס אויף געברענטע צרות און זיי פירן דורך אַ זייער שווערן קאַמף. אָבער תמיד האָבן זיי אין זיך דעם גרויסן כוח זיך אַנטקעגנצושטעלן דעם שונא, מנצח זיין דעם רשע און צום סוף — ענדיקן מיט אַ מי שברך און מיט אַ מתנת־צדקה. מען טרינקט אַ לחיים און מען זאָגט: „ימח שמם וזכרם"...

***

אינטערעסאַנט איז געווען צו באַאַבאַכטן, ווי אַזוי האָט רעאַגירט אויף דעו־ דאָזיקער געשעעניש אונזער אַלט־באַקאַנטער ר' שמעון דער שוחט. ער איז גע־ קומען צו מיר פון גאָראָדניע שוין צו דער סאַמער שמחה־שטימונג און האָט מיר געזאָגט:

„ווי אַן אַלטער קאָפּיסטער חסיד, דאַרף מען אַזאַ נס פּראַוועז מיט אַביסל משקה און דווקא אַכציקער", און נעמענדיק אַ כוסה, מאַכט ער בשעת־מעשה צו מיין שוויגער ע"ה:

„אונז דאַכט זיך אויכעט, אַז אייער איידעם איז ניט אַזאַ גרויסער ירא־שמים און בדרך אבותיו גייט ער ניט, אָבער פונדעסטוועגן מוז מען זאָגן: ער האָט

פלייצעס... עפּעס אַ קליניקייט! אָפּטאָן אַזאַ גרויסע זאַך מיט אַזוי פיל מסירות־נפש „יש קונה עולמו בשעה אחת" — און ער גיט צו: — „רביצין! לחיים! זאָל גאָט העלפן, אַז יידן זאָלן האָבן ישועות ונחמות און זיי, די שונאי־ישראל, זאָלן טאָקע ימח שמם וזכרם ווערן!..."

ענטפערט דערויף מיין שוויגער ע"ה — לויט איר קאַנצעפּציע:

„איר פאַרשטייט, ר' שמעון, אַז איך פרעג זיך די שאלה, ווי אַזוי — אַז מען וואַקסט פון אַזעלכע עלטערן קדושים וגדולי ישראל — ווי אַזוי גייט מען עס אַרויס לתרבות רעה?... אָבער, זעט איר דאָך: חסד אבות כי לא תמנו (דער חסד פון די עלטערן ווערט ניט אויסגעשעפט). אַז מען קומט אַרויס פון די חברה — פונעם בעל־התניא, פון צמח־צדק און מען ווערט נאָך דערצו אַ מחותן מיט בעל־שמסקע איניקלעך — האָט מען פלייצעס אויף זיך, און אָט די חברה שלעפּן אים שוין אויכעט, ווען עס מאַכט זיך, חלילה, אַן עת־צרה..."

קאַפּיטל ל"ה.

די אויפלעבונג ביי יידן נאָך דער גזירה. — צווייַ וויכטיקע באַוועגונגען — דער ציוניזם און דער „בונד". — נייַע צייטן — נייַע אידעען. — מיין קאַמף קעגן דער חברה־קדישא. — די הייליקע פיעטעט פאַר מצוות חסד של אמת. — די הייליקייט וועלט פאַרשוועכט. — שולדיק איז דער טרונק בראַנפן. — מיין קאַמף וועלט געקרוינט מיט דערפאָלג. — נייַע רעפאָרמען אין דער חברה־קדישא. — די אַלטע חברה־קדישא שווייַגט ניט און טוט אונז אַפּ צו להכעיס. — דער נאַטשאַלניק מישט זיך אַריין. — פּראָטעסטן ביים גובערנאַטאָר. — צווייַ עפּיזאָדן וועגן דער חברה־קדישא.

די בהלה וואָס איז אַנטשטאַנען אַ דאַנק דעם גובערנאַטאָר מאַקלאַקאָווס גזירה און וואָס האָט אויפגעטרייסלט אַלע יידישע ישובים אין דער גאַנצער טשערני־גאָווער גובערניע, האָט אַרויסגערופן אַ שטאַרקע אויפלעבונג און אַ סטימול צו סאַראיניקן די יידישע געזעלשאַפטלעכע אַרבעט אין דער גאַנצער גובערניע. און — ווי פלעגט זאָגן ר' דודל טאַלנער ז"ל: „די יידן זענען געגליכן צו אַ פּאַס: זואָס האַרטער מען שלאָגט אַרום די רייפן, אַלץ שטאַרקער און ענגער ווערט דער פּאַס פאַרפּעסטיקט אַרום און אַרום". די השפּעה פון טשערניגאָוו אויפן גאַנצן שטח פון דער גובערניע האָט זיך טאַקע אויסגעווירקט אויף צו פאַרבעסערן די גאַנצע געזעלשאַפטלעכע אַרבעט אויף אַלע געביטן, ווי — חינוך, סאָציאַלע הילף, קולטור־פאַרשפרייטונג א. א. וו.

צוליב די צאָלרייכע באַגרענעצונגען, האָבן יידן ניט געקענט גענוסן פון די אַלגעמיינע אינסטיטוציעס אין לאַנד, ווי: פון דער רעגירונג, מוניציפּאַליטעטן און זיעמסטוועס. דער פּשוטסטער רוסישער בירגער, איז אין דער הינזיכט געווען אָן אַ שיעור גליקלעכער, ווי דער בכבודיקסטער יידּ, פאַר וועלכן אַלע טירן זענען געווען אָפּגעשלאָסן. און האָט אזא יידּ געוואָלט אוועקגעבן זיינע קינדער צו שטודירן, האָט ער ניט אַלע מאָל געקענט דערצו אָנקומען; און האָט ער שוין יאָ מיט גרויסע שווערקייטן דאָס דערגרייכט, האָט ער נאָך געמוזט האָבן אויפן זינען, אַז זייַנע קינדער קענען, חלילה, פאַרגויאישט ווערן און ווערן אויס יידן. דאָס זעלבע אין הינזיכט פון יתומים־הייזער, מושב־זקנימס א. אַנד. אויך דאָרט האָבן זיי זיך ניט געקענט אויסמישן מיט די גויים צוליבן ענין כשרות און טרפות, צוליבן ענין דערציאונג א. א. וו. ניט אַלע מאָל איז מעגלעך געווען אַ צוזאַמענלעבן צווישן יידן מיט גויים, צוליב דער פאַרשידנקייט פון די מענטאַליטעטן. און אָט די אַלע באַדינגונגען האָבן נאָך שטאַרקער פאַרשאַרפט דעם דראַנג נאָך אייגענע שולן און אייגענע סאָציאַלע און הילפס־אַנשטאַלטן.

אויב פריער האָבן די „געקאָנטשעטע" און „האַלב־געקאָנטשעטע", ווי שמעון דער שוחט פלעגט זיי כאַראַקטעריזירן: „די מחלל־שבתניקעס, גלוחים און אַריס־טאָקראַטן, וואָס עסן טרפות און שפּאַצירן אַרום אין די גאַסן מיטן האַרטן קאַפּעליוש" — געקוקט מיט ביטול און פאַראַכטונג אויף די בירייטע מאַסן — האָט די כוואַליע פון פאָגראָמען פון 5־טן יאָר, ווי אויך די שחיטות פון קישיניעוו און גאָמעל, ווי

עס האָט געזאָגט אין זיינס אַ רעדע דער אַדוואָקאַט גרוזענבערג, דער באַרימטער פאַרטיידיקער פון בייליסן — „אומגעקערט די יידישע אינטעליגענץ צום יידישן פאָלק". די רעכט, וואָס יידן האָבן פאַר זיך אויסגעקעמפט, נאָך דער רעוואָלוציע פון 5־טן יאָר, צו קענען ווייל און צו מעגן אויסגעוויילט ווערן אין פּאַרלאַמענט און אין דומע — האָט געשאַפן אַ ניי פעלד צו קולטורעלער און פּראָפאַגאַנדיסטישער אַרבעט און דאָס האָט אַרויסגערופן אַ גאַנצע גייסטיקע איבערקערעניש אין די רייען פון דער אינטעליגענץ: מען האָט באַדאַרפט גיין צווישן די מאַסן און פירן אַ פּראָפאַגאַנדע צו די וואָלן. מען האָט באַדאַרפט אינשליסן די יידישע מאַסן אינעם אַלגעמיינעם קאַמף פאַר רעכטלעכע פאָדערונגען; פאַראיניקן זיך צוזאַמען מיט די דעמאָקראַטישע עלעמענטן, קעגן די שוואַרץ־מאהדיקע, רעאַקציאָנערע כוחות און צוזאַמען קעמפן פאַר ליבעראַלע און קאָנסטיטוציאָנעלע קאַנדידאַטן.

צו דעם דאָזיקן אויסגעבריטערטן פעלד פון אינטענסיווער טעטיקייט זענען צוגעקומען נאָך צוויי וויכטיקע פאַקטאָרן, וואָס האָבן אינגאַנצן געענדערט דעם אַספּעקט פונעם גייסטיקן יידישן לעבן: דאָס זענען געווען דער ציוניזם און דער „בונד", וואָס זענען גלייכצייטיק אַנטשטאַנען וויי צוויי פאַרשידענע באַוועגונגען. אונטער פאַרשידענע לאָזונגען, האָבן אָבער ביידע גורם געווען צו דער גייסטיקער אויפלעבונג אויף דער יידישער גאַס. דער ציוניזם איז געגאַנגען אונטערן לאָזונג פון כיבוש הקהילות, זיין אידעאָלאָגיע האָט אַרייַנגעדרונגען אין יעדער יידישער היים. און אונטער דער ווירקונג פון דער בריטער פּראָפּאַגאַנדע און דער שטרעבונג צו האָבן אַן אייגן לאַנד, האָבן זיך די רייען ענטוויאַסטישע אָנהענגער געווואָלטיק פאַרמערט.

וואָס שייך דעם צווייטן פאַקטאָר — דעם „בונד", האָט די דאָזיקע גרויסע סאָציאַליסטישע באַוועגונג אַרויסגעגעבן פון זיך רומפולע העלדן און קעמפער, ווי אויך אַ גאַנצע פלעיאָדע גייסטיקע פירער, וואָס האָבן געפירט אַן אויפקלערונגס־אַרבעט צווישן די יידישע אַרבעטער, צווישן די האַרעפאַשנע מאַסן און הויפטזעכלעך, אין די רייען פון דער יידישער יוגנט.

און אַזוי גרויס איז געווען די ווירקונג פון אָט די צווייַ שטרעמונגען, אויפן גייסטיקן מהות פון יידישן פאָלק, אַז מען האָט שוין אין די יידישע קריזן ניט נאָר געריידט בלויז וועגן מעשי־צדיקים און וועגן מופתים פון גוטע יידן, מען האָט שוין ניט נאָר געפירט מחלוקתן צווישן חסידים און מתנגדים און צווישן חסידים אַליין, ווי צ. ב. — קאָפּיסטער און ליובאַוויטשער א. א. וו. — נאָר עס איז שוין אַוועקגעגאַנגען גאָר אַז אַנדערער וויכוח: וועגן קאַמף קעגן דער בורזשואַזיע, קעגן קאָנסערוואָטיזם און רעאַקציע, און עס זענען שוין באַרירט געווארן גאָר גרויסע טעמעס, ווי: קלאַסן־קאַמף, עמאַנציפּאַציע, גלייכבאַרעכטיקונג, יידישע מדינה, אייגענע נאַציאָנאַלע היים, באַוואוסטזיניקייט פון פּראָלעטאַריאַט א. א. וו. און בהדרגהדיק איז די יידישע אינטעליגענץ אַרייַנגעצויגן געווארן אין אָט די דיסקוסיעס און די נייע גייסטיקע אויפלעבונג האָט געגעבן דעם אימפולס, אַז די יידישע געזעלשאַפטלעכע אַרבעט זאָל אַרויסגיין אויף בריטע שליאָכן און זאָל אָרגאַניזירט ווערן אויף אַ מאָדערנעם שטייגער און אייראָפּעאישן פאַרנעם.

די צייט פון די „משכילים", וועלכע האָבן געקעמפט קעגן די רעליגיעזע און

פֿאַנאַטישע עלעמענטן — איז אָפּגעשטאָרבן. עס האָט זיך געפילט אַ טאָלעראַנטע באַציאונג אין אַלע קעגנערישע יידישע לאַגערן. מיר, פון אונזער זייט, האָבן ניט געזוכט איינצופירן קיין שום רעפֿאָרמען פון אַנטי־רעליגיעזן כאַראַקטער און אויך זיי, פון זייער זייט, האָבן שוין געקוקט מיט וויניקער שנאה אויף די טרפהניאַקעס. וואָס זענען מחלל־שבת און זענען „איינגעטונקט אין עבירות"...

אָבער עס איז געווען איין אינסטיטוציע, קעגן וועלכער מיר איז אויסגעקומען צו פירן אַ שווערן קאַמף און דאָס איז געווען די חברה־קדישא.

ביי יידן איז די פיעטעט לגבי אַ בר־מינן געווען זייער אַ גרויסע. מלווה זיין אַ מת איז געווען אַ גמילת חסד של אמת. מנחם־אבל זיין די פֿאַריתומטע פֿאַמיליע האָט געהערט צו די שענסטע און אידלסטע טראַדיציעס און הייליקסטע מצוות. זוי נאָר עס איז געשטאָרבן אַ יידּ, האָט שוין די חברה־קדישא געשיקט אירע מענטשן, וואָס פלעגן וואַכן ביים טויטן און זאָגן תהילים, אַזוי אַז די משפחה איז ניט געבליבן אַליין מיטן מת. די חברה־קדישא־לייט האָבן זיך פֿאַרנומען ניט נאָר מיט דער קבורה, נאָר אויך מיט מטהר זיין דעם מת, מיט מאַכן די תכריכים, און וויי וויט הייליק דאָס אַלץ איז געווען פֿאַר זיי, קען דינען דער פֿאַקט, וואָס אַלץ איז געטאָן געוואָרן בחינם. זיי האָבן דאָס באַטראַכט ווי די גרעסטע מצווה און פון דאָנען שטאַמט דער נאָמען „חברה־קדישא" — די הייליקע חברה. די דאָזיקע טעטיקייט האָט אין יראת־הכבוד איבערגעשטיגן אַלע יידישע צדקה־אַרגאַניזאַציעס, וואָס הגם זיי זענען זייער הויך געשעצט געוואָרן, האָבן זיי זיך ניט געקענט פֿאַרגלייכן צו דער קאָנצעפּציע פון הייליקייט, וואָס איז געגעבן געוואָרן דער באַדייטונג פון „חברה־קדישא".

די חברה־קדישא האָט געהאַט איר אייגענעם פינקס, וואָס איז געווען ביי זיי זייער הייליק. די גרעסטע רבנים, גדולי בישראל און גוטע יידן האָבן דאָרט אַרייַנ־געשריבן זייערע ווערטער, מאמרים אין ענינ־מוסר און דאָס איז געווען זייער שולחן־ערוך. ווער עס האָט זיך געוואָלט אָנשליסן אין דער חברה, האָט געמוזט אַליין זיין אַ שמש במשך פון אַ יאָר צייט, דאָס הייסט — טאָן אַלע פֿראָסטע צורלייך מיט די איבעריקע מיטגלידער. לויט די סטאַטוטן, האָט מען געקליבן „שבעה טובי העיר", אָבער די מעשה איז געווען, אַז פון די זיבן איז די צאָל אויסגעוואַקסן ביז אַ דרייסיק — פערציק פֿערזאָן און אַלע האָבן זיי געהייסן „שבעה טובי העיר"... די גאַנצע הערשערישע ראָל האָט געשפּילט דער גבאי און די טראַדיציעס זענען שטרענג אָפּגעהיט געוואָרן.

אין יענע צייטן האָבן יידן פֿאַרמאָגט גאַנץ וויניק גבירים, און די, וואָס זענען באמת געווען אַזעלכע, האָבן געגעבן צדקה און האָבן געשפּילט אַ באַדייטנדיקע ראָל אין יידישן לעבן. אָבער מיט דער צייט, זענען די גבירים ביסלעכווייז געוואָרן אויס בעלי־צדקה און בעלי־טובות און דעריבער איז קלענער געוואָרן צו זיי דער רעספּעקט.

דער אַנטאַגאָניזם מצד די חברה־קדישאניקעס צו די גבירים איז געווען זייער אַ שאַרפער. מען קען ניט זאָגן, אַז די פּראָסטע האַרעפֿאַשניקעס זאָלן זיך האָבן אָפּגעגעבן אַ חשבון וועגן דער באַדייטונג פון קלאַסן־קאַמף, אָבער איין זאַך איז זיכער: זיי האָבן אינסטינקטיוו פיינט געהאַט די גבירים. דערצו נאָך, איז מיט דער צייט אויך פון דער חברה־קדישא אַראָפּגעפֿאַלן דער גאַנצער רוח־הקודש. זיי

זענען ביסלעכווייז פֿאַרגרעבט געוואָרן אין זייער פּירונג און הגם זיי האָבן נאָך אַלץ קיין באַלוינונג פֿאַר זייער אַרבעט ניט געזומען — האָבן זיי ביי יעדן מאָל פון מתעסק זיין זיך מיט אַ טויטן — געזומען צו ביסלעך בראָנפן... דאָס „ביסלעך" בראָנפן פלעגט מען נעמען אַלץ עפּטער און עפּטער און אין אַלץ גרעסערע סכומים, ביז דאָס איז געוואָרן אַ גאַנץ מיאוסע געוואוינהייט פון שיכורות ר"ל....

משכילים, געלערנטע און בעל־הביתישע קינדער האָבן זיך בכלל גאָנץ ווייניק אָפּגעגעבן מיט מצוות און בפרט נאָך מיט חברה־קדישא־ענינים, האָבן זיך געזומען אָנשליסן אין זייערע רייען לייִדיקגייערישע עלעמענטן, וועמען עס האָט זיך ניט געגלוסט צו אַרבעטן: בעלי־מלאכהלעך, וואָס האָבן ניט געהאַט קיין זשק צו זיצן איינגעבויגן איבער דער נאָדל, אָדער איבער דער דראָטווע; קרעמערלעך, וואָס האָבן ניט געוואָלט שטיין אין די קראָמען; אָזעלכע פוילאָקעס זענען אויסן געווען, ניט אַזוי די מצווה פון עוסק זיין זיך מיט אַ לוויה, ווי דעם ענג צו כאַפּן אָפּט אַ שנעפּסל. האָבן זיי אַוועקגעוואָרפן זייער אַרבעט און זיך אַריינגעכאַפּט אין דער חברה־קדישא.

אין קאָנטאַקט מיט די דאָזיקע דעמאָראַליזירנדיקע עלעמענטן, איז די גייסטיקע ירידה פון די חברה־קדישאניקעס געוואָרן אַלץ נידעריקער און נידעריקער. מען האָט זיך שוין אַזוי אינגעוואוינט צום שיכורן, אַז טאָמער איז אַ ייד מסוכן קראַנק געוואָרן, פלעגן שוין חברה ניט וואַרטן אויפן פאַטאַלן סוף, נאָר פלעגן זיך נעמען טרינקען אויפן „חשבון המת", וועמענס פאָמיליע וועט שוין פֿאַר אַלעם צאָלן שפּעטער... זאָגנדיק: „בילע המות לנצח". און עס פלעגן טרעפן קוריאָזן, אַז אַזאַ איינער איז גאָר געזונט געוואָרן, האָבן די שיכורים זיך געפילט ווי באַוואוילט אין האָבן ניט געהאַט מיט וואָס צו באַצאָלן דעם חוב.

די ווייבער פון די דאָזיקע לייִדיקגייער פלעגן מוזן אָנקומען צו די צדקה־חברות אין שטאָט. זיי פלעגן מוזן אַליין אַרבעטן און האָבן זיך פשוט באַווייניט די יאָרן, אַז זיי האָבן ניט פון וואָנען צו לעבן. די דעמאָראַליזאַציע האָט זיך פֿאַר־שפּרייט אויף אַזוי ווייט, אַז עס איז שוין ניט געווען קיין חרפה זיך צו „דינגען" איבער די פריזיז, וואָס מען דאַרף רייסן ביי דעם נפטרס פאָמיליע. איז עס נאָך געווען אַ ייד פון די ארעמע קרייזן, פלעגן די צדדים לייכטער דורכקומען צווישן זיך. אָבער טאָמער איז, באַהיט גאָט, געשטאָרבן אַ גביר, איז געווען אַן אמתער בזיון־המת. עס איז געווען איינגעפירט, אַז מען האָט קובר געווען דעם זעלבן טאָג פון דער פטירה, אָבער אויב דאָס איז געווען אַ ייד אַ קמצן, וואָס האָט ביי זיין לעבן קיין סך צדקה ניט געגעבן, האָט זיך חברה אַזוי פֿאַרמאָסטן אויף אים, אַז ניט זעלטן פלעגט אויסקומען, אַז אויפן דריטן טאָג איז מען נאָך אַלץ ניט דורכגע־קומען וועגן קבורה־אָפּצאָל. דאָס האָט אפילו דערפירט צו מסירות מצד די משפחות, וועלכע האָבן זיך געקלאָגט פֿאַר דער פֿאַליציי אויף די מעשים פון די חברה־קדישא־לייט.

די פאָמיליע פון אַ געשטאָרבענעם גביר האָט געמוזט, אַ חוץ דעם אָפּצאָל, וואָס די חברה האָט אָפּגעטאָקסירט, אויך געבן שיינע נדבות פאַר די אַלע אַנדערע צדקה־אינסטיטוציעס אין שטאָט, ווי: תלמוד־תורה, מושב־זקנים, בית־יתומים א. א. וו. די אומגליקלעכע פאָמיליע, וואָס איז שוין געווג געפּרואווט געוואָרן דורכן גורל

מיטן טויט פון אַן אייגענעם משפּחה־מיטגליד, האָט נאָך געהאַט אויסצושטיין אַ שרעק־לעכן האַרצווייטיק איבער די דינגענישן און איבער דעם געלט־האַנדל ביי אַ פּרישן בר־מינן. דער בזיון איז געווען אַזוי גרויס, אַז די פֿאַרבליבענע משפּחה און קרובים האָבן דאָס אַלץ באַטראַכט ווי אַ שרעקלעך אומגליק. דערצו נאָך איז די ׳עצם־פֿראָצעדור פון אַ יידישער לוויה געווען דעמאָלט זייער אַ שוידערלעכע: מען האָט דעם מת אַרויפגעלייגט אויף אַ מיטה, איבערגעדעקט מיט אַ שוואַרצן טוך און מען פלעגט לויפן מיט אים מיט אַזאַ אימפּעט און בהלה, אַז דאָס דאָזיקע בילד האָט אָנגעוואָרפן אַ פּחד און אַן אימה אויף אַלע אַרומיקע.

מען קען זיך פֿאָרשטעלן, וואָס פֿאַר אַן איינדרוק אַזעלכע מעטאָדן האָבן געקענט האָבן אויפן יונגן יידישן דור, וועלכער האָט געענדיקט אַן איראָפּעאישע שול און האָט זיך מאָדערניזירט אין קאָנטאַקט מיט די פֿאַרגעשריטענע קרייזן, מיט וועלכע עס איז אים אויסגעקומען צו פֿאַרקערן. זיי האָבן קוואַליפיצירט אַזאַ מין פּירונג אַלס אַ באַראַרישע, מיטלאַלטערלעכע און אָפּגעשטאָנענע, און מיר האָבן דעמאָלט געפּילט אַז עפּעס מוז געטאָן ווערן, כדי צו ענדערן די אומדערטרעגלעכע לאָגע און אַז לכל־הפּחות — אַזוי טאָר עס וויטער ניט בלייבן...

אָבער דאָס וואָס האָט שוין איבערגעפּילט די מאָס אויף אַן אמת, איז געווען דער פֿאָלגנדיקער פֿאַקט, וואָס האָט מיך אַליין אויך אָנגעפּילט מיט שוידער און עקל: עס איז געווען איינגעפּירט, אַז אויב עס איז געשטאָרבן אַ קינד פון אַ פֿאָר חדשים ל״ע, פלעגט מען קיין לוויה ניט מאַכן, נאָר דער שמש פלעגט דאָס גופּעלע נעמען אונטערן אָרעם און עס פּירן אויפן הייליקן אָרט מקבר צו זיין. האָט אָבער אַמאָל געטראָפֿן, אַז אַ שמש — זייענדיק בשעת־מעשה זייער בגלופּין — האָט דאָס קערפּערל אויפֿן וועג אַרויסגעלאָזט און מען האָט עס שפּעטער געפונען אין אַ רינשטאָק אין שטאָט. מען קען זיך קוים פֿאָרשטעלן, וואָס פֿאַר אַ דערשיטערנדיקן איינדרוק אַזעלכע מיני מעשים האָבן געמאַכט אויף אַלע די, וואָס האָבן געזוכט איינצופּירן אַ גלייכגעוויכט אינעם יידישן גייסטיקן לעבן. איך האָב געהאַלטן פֿאַר מיין הייליקסטן חוב דאָס אַלץ צו רעאָרגאַניזירן, און הגם איך האָב מיר אָפּגעגעבן אַ קלאָרן חשבון, אַז איך פֿאַרמעסט זיך דאָ מיט דער מעכטיקסטער אָרגאַניזאַציע אין שטאָט, און אַז מיין אַרויסטריט וועט אַרויסרופן אַ גרויסן קאַמף און וויידער־שטאַנד ביי דער חברה־קדישא גופא, וועלכע האָט געקוקט אויף איר אַרבעט, ווי אויף אַן אומבאַרירלעך הייליקטום און האָט געהאַלטן איר פּינקס, ווי אַ שולחן־ערוך — האָב איך זיך פֿאָרט ניט אָפּגעשראָקן פֿאַר די קאַנסעקווענצן און בין אַרויס קעגן זיי אין אַן אָפּענעם קאַמף.

קודם־כל האָב איך צונויפגערופן אַן אסיפה פון די פֿאָרשטייער פון אַלע אונזערע אָרגאַניזאַציעס און האָב זיי פֿאָרגעשלאָגן בלויז די רעאָרגאַניזירונג פון דער חברה־קדישא, מיט דער פֿאַרזיכערונג ניט אָנצורירן ניט זייערע מנהגים און ניט זייערע פונקציעס. די רעפֿאָרמען האָבן געדאַרפט זיין די פֿאָלגנדיקע:

1) — מען זאָל איינטיילן די לוויות אין קאַטעגאָריעס, אין דער צאָל פון פּיר — פּינף, און יעדער זאָל זיך קענען אויסווייילן, וואָס פֿאַר אַ קאַטעגאָריע ער וועט וועלן.

2) — די קאַטעגאָריעס זאָלן אויסגעאַרבעט ווערן אויף אַזאַ אופן, אַז עס

זאָל געשאַפֿן ווערן אַ פֿאַנד פֿאַר אָרעמע־לייט, פֿאַר וועלכע עס זאָלן קענען איינגע־
אָרדנט ווערן לוויות אינגאַנצן בחינם.

3) — מען זאָל אַנגאַזשירן געצאָלטע שמשים און ניט קיין בראָנפֿן־טרינקער.

4) — די בעלי־מלאכהלעך און קרעמערלעך, וואָס ווילן ניט אַרבעטן — זאָלן צוריקגיין אין זייערע קראָמען און וואַרשטאַטן, אַזוי אַז זייערע פֿאַמיליעס זאָלן ניט דאַרפֿן פֿאַלן צו לאַסט אויף די הילפס־קאָמיטעטן.

שבת בין איך עפּנטלעך אַרויסגעטרעטן אין שול, אַנטוויקלענדיק מיין שטאַנד־פונקט און אויפֿווייזנדיק דעם גאַנצן בזיון פון דער דאָזיקער אינסטיטוציע, ווי אַזוי זי שטעלט זיך פּאָר און פּאָדערנדיק נייע סטאַטוטן, אַנטשפּרעכנדיק צו די באַדינ־גונגען, וועלכע מיר האָבן אויבן דערמאָנט. אין אַלע בתי־מדרשים אין אויף אַלע עפּנטלעכע פּאַרזאַמלונגען האָב איך ניט אויפֿגעהערט צו פּירן מיין פּראָפּאַגאַנדע, וועלכע האָט געהאַט אַ גינסטיקן אָפּקלאַנג אין די קרייזן פון דער אינטעליגענץ און ביי די בריטע יידישע מאַסן, דערפֿאַר אַבער האָט זי גורם געווען אַ העפּטיקן וויידערשטאַנד אין דער חברה־קדישא גופא, וועלכע האָט געציילט ביי אַ זיבן הונ־דערט מיטגלידער.

איך האָב מיר ווייטער געטאָן מיין אויפֿקלערונגס־אַרבעט, שילדערנדיק עפּנטלעך די גייסטיקע ירידה, וועלכע הערשט אין די רייען פון דער חברה־קדישא, וועלכע אַנטשפּרעכט ניט איר הייליקן נאָמען און ברענגט ניט קיין כבוד דער דאָזיקער אינ־סטיטוציע. די תאווה צו שיכורן האָט זיי פּאַרוואַנדלט אין אַ קאַסטע פון ליידיק־גייער, וואָס האָבן ניט אַזוי שטאַרק אין זינען די עצם־מצוות, ווי די ליידנשאַפֿט צו הפקרות און שיכרות.

באַרירנדיק שבועות אין שול דעם דאָזיקן אָנגעווייטיקטן ענין, האָב איך דער־וויזן, אַז אינדערצייט וואָס יידן האַלטן שבועות פּאַר אַ גרויסן יום־טוב פון מתן־תורה, האָט די חברה־קדישא, אין סאַמע שבועות, איינגעאָרדנט ביי זיך אַ קידוש, וואו מען האָט שטאַרק געשיכורט, ווי קיין שום אָרגאַניזאַציע וואָלט זיך דאָס ניט דערלויבט, און אַלע ווייסן מיר, אַז שמחת מתן־תורה איז אַ קנאַפּער מחותן מיט תאוות־שיכרות.

דער בריטער עולם צוהערער איז אינאַגנצן געווען איינשטימיק מיט מיינע אויספֿירן, אַבער די חברה־קדישא האָט — אין קאַמף קעגן מיר — געמוטמען אָנוועגדן אירע אַלטע אויסגעפֿראווטע מעטאָדן פון שפּילן אויף דער רעליגיעזער סטרונע פון פּאַנאַטישע מוחות, און זיי האָבן אַרויסגעלאָזט אַ קלאַנג, אַז דער ראַבינער וויל איינפֿירן „קאַטאַפֿאַלקעס" ר"ל, ווי להבדיל ביי די גויים, און אַז מיט זיין גאַנצער פּראָפּאַגאַנדע צילט ער, אַז מען זאָל באַגראָבן יידן אין אַן ארון, וואָס דאָס איז קעגן דער יידישער רעליגיע.

דערהערט, אַז עס שמעקט שוין דאָ מיט קאַטאַפֿאַלקעס און ארונס, להבדיל, און מיט גאָט וויס וואָס נאָך — האָבן די פּאַנאַטישע און רעליגיעזע יידן אָנגעהויבן אונטערצוהאַלטן די חברה־קדישא. דער קאַמף צווישן אונז איז געווען אַ פּאַרבי־טערטער, אַבער מיר האָבן — סוף־כל־סוף, דערגרייכט, אַז די חברה־קדישא איז רעפּאָרמירט געוואָרן און — אין הסכם מיט אונזערע פּאָדערונגען — האָט זי באַקומען אַ סטאַטוט, לויט וועלכן די לוויות זענען איינגעטיילט געוואָרן אין קאַטע־

גאָריעס און די מענטשן צו דער אַרבעט האָבן באַדאַרפט זיין אַקטיוויסט און געצאָלטע, און ניט אַזאַ אומנויטיקע לייִדיקגייערישע כאַליאַסטרע, וואָס מען דאַרף לגמרי דאָרט ניט האָבן. אמת, די דאָזיקע מענטשן האָבן ניט געמוסן קיין געצאָלט, אָבער וויפיל האָבן זיי פאַרטרונקען און וויפיל האָבן זייערע פאַמיליעס אָפּגעקאָסט דער יידישער געמיינדע, וועלכע האָט זיי געמוזט גענצלעך אויסהאַלטן מיט שטיצע.

דער נצחון, וואָס מיר האָבן אַרויסגעטראָגן איבער דער חברה־קדישא, וועלכע איז פולשטענדיק רעאָרגאַניזירט געוואָרן — האָט געהאַט אַ געוואַלדיקן אָפּקלאַנג אין אַלע יידישע קהילות פון טשערניגאָוער גובערניע, וואו מען האָט זיך באַמיט צו רעאָרגאַניזירן די אָרטיקע חברה־קדישאס לויטן מוסטער, ווי מיר האָבן אויס־געקעמפט.

איינער פון די אַקטיוסטע טוער אויף דעם געביט, איז געווען דער גרויסער העברעאישער שרייבער — סלוצקי פון נאָווגאָראָד סעווערסק.

אָבער ניט קוקנדיק אויף דער אָרדענונג, וואָס מיר האָבן איינגעפירט, האָט די אַלטע חברה־קדישא דאָך אַזוי לייכט ניט אַראָפּגעלאָזט די הענט און זיי האָבן געזוכט מיט אַלע מעגלעכקייטן, צו שטערן אונז אין דער רעגולערער אַרבעט. זיי פלעגן אָפטאָן פאָרדריסלעכע זאַכן אָן דעם וויסן פון דער אינסטיטוציע. אַלס ביישפיל קען דינען דער פאַלגנדיקער פאַקט:

אין טשערניגאָוו איז געשטאָרבן איינער אַ ייד צ..., וואָס אַליין איז ער געווען אַ גרויסער סוחר, האָט געפירט גרויסע געשעפטן, אָבער מיט יידן און יידישקייט האָט ער געהאַט אַ קנאַפּן שייכות. ביי זיין לעבן, האָט ער קיינמאָל ניט מנדב געווען לטובת יידישע צדקה־אַנשטאַלטן און איז געהאַט אַזוי ווייט אָוועק פון יידישן דת. אַז זיין אייניקן זון האָט ער צוגעגרייט צום שמד, און כאַראַקטעריסטיש איז, אַז דער טויף־פאָטער זיינער האָט באַדאַרפט זיין דער גענעראַל רודאָוו — דער נאַ־טשאַלניק פון דער אָכראַנקע.

אָבער דער זון, דער בן־יחיד, זייענדיק אַ גימנאַזיסט, האָט באַזוכט אונזערע קורסן פון יידישער געשיכטע און ליטעראַטור, וואו ער האָט זיך אָנגעזאָפּט מיטן יידישן גייסט און מיט ליבע צו זיין פאָלק און — ווי אויף להכעיס — איז ער ניט מסכים געווען מיט זיין פאָטערס קאָנצעפּציעס, פאַרקערט: ער איז גאָר געווען אַ פאַרברענטער ציוניסט און אַ הייסער נאַציאָנאַליסט.

וועג דער פאָטער איז געקומען נעמען זיין זון — אָנגשטאָט צו דער בר־מצווה — איז דער קירכע גאָר און האָט געוואָלט אים געבן אַ צלם צום אָפשמדן אים, וויל אַלץ איז שוין געווען „פיקס און פאַרטיק" צו דער צערעמאָניע — האָט־דער זון אים געענטפערט: „לא", מיט אַן אלף... דאָס הייסט, אַז ער האָלט גאָר ניט ביים שמדן זיך...

דער פאָטער האָט געקערט וועלטן, אָבער זיין בן־יחיד האָט געזאָגט:

„טאַטע! אויב דו וועסט מיך צווינגען צו שמד, וועל איך באַגיין זעלבסטמאָרד".

איז דער פאָטער געקומען צו מיר מלא חמה, האָט געקלאָפּט אין טיש, געבייזערט זיך, הלמאי איך „דעמאָראַליזיר די קינדער און דערצי זיי צו גיין קעגן די עלטערן". נאָטירלעך, האָט ער מיך געמסרט פאַרן גובערנאַטאָר און דעם „נאַ־

טשאַלניק אַכראַני", אָבער רודאָוו — הגם ער איז געווען אין כעס, וואָס מען לאָזט ניט „ראַטעווען אַ נשמה" — האָט אים געענטפערט:

„וואָס קען מען העלפן? ער טוט זיך זיין אַרבעט; אויף דערויף איז ער דאָך אַ ראַבינער!..."

ווען דער סוחר צ... איז געשטאָרבן, האָט די פאַמיליע געפאָדערט, אַז מען זאָל אים מקבר זיין אויפן שענסטן אָרט אויפן בית־עולם, דאַקעגן די שטאָט און די חברה־קדישא האָבן אים געוואָלט געבן אַן אָרט, אַביסל ווייניקער אָנגעזעהן, אָבער צוגעפאַסט לויט דעם, ווי אַזאַ מענטש פאַרדינט זיך... האָבן זיך מיישב געווען די אַלטע חברה־קדישא־לייט און — מיט דער שוץ פון נאַטשאַלניק אַכראַני און די זשאַנדאַרן — האָבן זיי אים באַגראָבן נעבן דעם אַלטן רב, וואָס איז געווען אַ הייליקע פיגור אין טשערניגאָוו און וועלכן די שטאָט האָט געהאַט אָפגעגעבן איינע פון די שענסטע ערטער אויפן בית־הקברות.

איך בין גלייך אַוועק צום גובערנאַטאָר מיט אַ פראָטעסט, אַז די רעגירונג דאַרף זיך ניט מישן אין אונזערע רעליגיעזע ענינים און אויך ניט שיקן קיין זשאַנדאַרמען באַגראָבן אַ מענטשן, אַן אַטעאיסט, נעבן אַ הייליקן רב.

אָבער דאָס איז געווען די אַרבעט פונעם ניט־דערגאַנגענעם טויף־פאָטער — דעם שעף פון דער אָכראַנקע, וועלכער האָט ניט געקענט פאַרדייען זיין דורכפאַל... אונטערן צאַרישן רעזשים זענען אַזעלכע זאַכן דורכגעגאַנגען, אָבער די שטאָט דער גאַנצער יידישער ישוב — איז געווען זייער אויפגערעגט פון אַזאַ מעשה און דאָס איז געווען דער לעצטער קלאַפּ פאַר די אַלטע „חברה־קדישאניקעס".

אין צוזאַמענהאַנג מיט דער חברה־קדישא, בעטן זיך אויף דער פעדער צוויי קליינע עפיזאָדן, אַלס אילוסטראַציע צו די דעמאָלטיקע פאַרהעלטענישן:

אין שטאָט האָט געלעבט איינער אַן אַלטער ייד ב. זאַכאַראָוויטש, אַ גביר און זייער אַ וואוילעָר מענטש. האָט אים אַמאָל ר' דוד הירשל חן ע"ה געזאָגט, אַז לויט די חסידישע ספרים, איז אַ סגולה אויף אריכות־ימים, אַז מען זאָל זיך פאַר־שרייבן אין דער חברה־קדישא. דער ייד האָט באַלד געפאָלגט די קלוגע עצה און האָט זיך דאָרט גלייך פאַרשריבן און האָט אָפגעצאָלט דריי מאָל חי, אַזוי ווי עס פירט זיך. דער סטאָטוט האָט אַבער געפאָדערט, אַז מען דאַרף אויספירן, במשך פון אַ יאָר צייט, אַלע פונקציעס אַלס פראָסטער שמש. כדי ווי עס איז יוצא צו זיין פאַר זיינע נייע חברים, פאַרוואָס ער איז שוין צו אַלט צו זיין אַ שמש און קען זיך דאָס ניט אונטערנעמען — האָט ר' ב... געשענקט אַ האַלבן עמער בראָנפן, בי, האָט מען שוין געדאַרפט זען, ווי אַלע חברה־קדישאניקעס, זענען עס אַריינגעפאַלן אין אַ התפעלות און געשריגן: „כאחד משלנו" — („אַזוי ווי איינער פון אונז"), דאָס הייסט, אַז ער זאָל בלייבן אַ „שבע הטובהניק". אָבער בשעת־מעשה זענען זיי אַלע געווען אַ היפש ביסל מבוסם, האָבן זיי געפרעגט דעם אַלטנס זון: „נו, ווען וועט אייער טאַטע זיך, אין אַ גוטער שעה, אַריינקלייבן אין זיין נייעם אָרט אַריין?..."

ר' ב... האָט אָנגעהויבן אויסמיידן די חברה־קדישא, און אַז איינמאָל האָט אים ר' דוד־הירשל געגעבן אַ פרעג: „פאַרוואָס זענט איר ניט געקומען צו דער נעכטיקער אסיפה?" — האָט אים דער 75־יעריקער זקן נעבעך געענטפערט: „רבי, איך בין

שוין אַן אַלטער מאַן און איך ווייל מיט זיי קיין געשעפטן ניט האָבן, טאָמער וועלן זיי מיך שוין ניט וועלן אַרויסלאָזן...״

דער צווייטער עפיזאָד האָט פאַסירט ביי מיינעם אַ נאָענטן באַקאַנטן, ביי וועמען עס איז געשטאַרבן אַ קינד פון זעקס חדשים ז״ל. האָבן אַלע שטאַרק געווויינט און געיאָמערט. בעת דער שמש פון דער חברה־קדישא איז געקומען נעמען דאָס קינד, כדי צו פירן עס אויפן הייליקן אָרט — איז ער געווען טויט־שיכור.

אויפן גאַנצן וועג, וואָס דער פאָטער האָט באַגלייט דאָס קינד, האָט ער געהאַלטן אין איין וויינען און בעטן: ״זאָלסט כאָטש זיין אַ גוטער בעטער פאַר אינזאויף יענער וועלט!...״ שרייט אויף אים דער שמש דער שיכור:

״פאַרך איינער! אַזאַ פעמפעק שיקסטו בעטן פאַר זיך?.... אַליין גיי, צו אַלדע שוואַרצע יאָר, אַדער שיק כאָטש דעם עלטערן זון דיינעם!...״

קאַפּיטל ל"ו.

די ערשטע יידישע פּאַרשטייער און זייער רעל אין יידישן לעבן. — דער אָנטייל פון די יידן אין דער רוסישער רעוואָלוציע. — אַ געאיינקטער פראָנט פון אַלע יידישע קלאַסן קעגן דער רעאַקציע. — יידישע קאַמפּס־אַרגאַניזאַציעס פאַר גלייכבאַרעכטיקונג. — די קאַנסטיטוציע שטעלט די יידן אין אַ פאַראַדאָקסאַלער לאָגע. — יידן ווילן אַליין זיין זייערע אייגענע פאַרטרעטער. — די ערשטע קאָנגרעסן פאַר אַן אָפּיציעלער פאַרשטייערשאַפט צו דעפּרעזענטירן די יידישע קהילות.

אויב די אַרבעט אין דער פראָווינץ האָט אַרויסגערופן אַן אינטערעס צווישן דער אינטעליגענץ, וואָס איז געווען דערווייטערט פון די מאַסן — האָט זיך די דאָזיקע דערשייַנונג באַמערקט נאָך אין אַ גרעסערן מאַסשטאָב אין צענטער — פעטערבורג.

פעטערבורג, די „סטאָליצאַ" (הויפּטשטאָט), וואו יידן האָבן ניט געהאַט קיין רעכט צו וואוינען, פון דאָזיקן רעכט האָבן געקענט בלויז פיר קאַטעגאָריעס יידן: די ערשטע — די, וואָס זענען דאָרט געווען געבוירענע; צווייטנס, די וואָס האָבן באַזעסן אַן אוניווערזיטעט־בילדונג און, וואָס ווערט אָנגערופן, ליבעראַלע פראָפעסיעס; די דריטע קאַטעגאָריע: „פערוואַי גילדי קופּצע" (סוחר פון ערשטער גילדע) און אויך אַזעלכע בעלי־מלאכהס, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט אַ סערטיפיקאַט פון צערך־פאַרבאַנד. אָבער מיט דער צייט, איז אין אָט דער פאַרבאַטענער שטאָט געווען מער יידן, ווי אין דער סאַמע יידישסטער גרעסטער און באַרימטער שטאָט בערדיטשעוו, וואָס האָט זיך געפונען אין תחום־המושב.

קיין אַרעמע מאַסן, ווי אין די יידישע שטעטלעך, האָט מען דאָרט כמעט ווי ניט אָנגעטראָפן. דאָס יידישע לעבן האָט זיך, מיט דער צייט, דאָרט אַזוי פאַרצוויגט, אַז עס זענען אַרויס פון דאָרט גאָנצע פלעיאַדעס פון גרויסע באַגקירו, אינדוסטריעלער און סוחרים, וועמענס השפּעה און סיטואַציע האָט זיך אַנטוויקלט פון טאָג צו טאָג.

אָבער די אינטעליגענץ, סיי די מאָגנאָטן פון דער אינדוסטריע און די באַקירן, ווי אויך די ליבעראַלע פראָפעסיעס, האָבן זיך ניט אינטערעסירט מיט קיין יידישע ענינים. פונדעסטוועגן, ביים סוף פון 19־טן יאָרהונדערט, האָבן זיך אַרויסגעשיילט יחידים, וואָס האָבן זיך גענומען באַשעפטיקן מיט יידישע צרות און האָבן אָנגעהויבן צו שפּילן די ראָל פון פאָרשטייער פון די יידן, הגם זיי זענען דערצו פון קיינעם ניט אויסגעוויילט געוואָרן.

איינער פון די, וואָס איז געוואָרן מפורסם אין גאַנץ רוסלאַנד פאַר זיינע אויסערגעווינלעכע מעשים לטובת די יידן, איז געווען דער באַראָן גאָראַצי גינזבורג. אין זיינע גרויסע געשעפטן וואָס ער האָט געפירט, האָט ער געהאַט אַ ספּעציעלע אָפּטיילונג, וואָס האָט זיך אָפּגערופן אויף אַלע יידישע צרות, אויף אַלע ביטעס וועגן יידישע ענינים, וואָס זענען אַריינגעפלאָסן פון גאַנץ רוסלאַנד. פון אים איז געקומען די בריייטע הילף אויף צו ראַטעווען די באַדראָטע יידן, וועמען מען האָט זיי אַרויסגעשיקט פון די דערפער און שטעטלעך, אָדער ביי אַנדערע ערנסטע

גזירות. אַלע האָבן געוואוסט, אַז דער באַראָן גינזבורג שטעלט זיך איין פֿאַר די געוודפּטע און פֿאַרפֿאַלגטע יידן. און דאָס איז געוואָרן אַזוי באַוואוסט, אַז וואָס פֿאַר אַ גזירה עס זאָל נאָר ניט האָבן פֿאַרגעקומען ביי יידן — האָט מען זיך גלייך צו אים געוענדעט און שטענדיק, מיט דערפֿאַלג, ווייל אַ דאָנק זיין פֿריווילעגירטער־לאַגע און אַ דאָנק זיינע גרויסע פֿאַרבינדונגען, האָט ער געקענט אַ סך אויפטאָן פֿאַר יידן.

מיט דער צייט, האָבן זיך ביסלעכווייז אָנגעהויבן שאַרן נעבן אים אויך אַנדערע געזעלשאַפטלעכע טוער, צווישן וועלכע עס האָט זיך באַזונדער אויסגעצייכנט דער באַרימטער העָנריק סלאָזבערג. וועגן דער דאָזיקער אויסערגעווויינלעכער פּערזענ־לעכקייט און אוהב־ישראל, וועל איך שרייבן אין אַ באַזונדער אַרטיקל.

בהדרגהדיק האָבן זיך אויפן האָריזאָנט אָנגעהויבן צו באַווייזן אַ גאַנצע רי־פון באַרימטע פּערזענלעכקייטן, וואָס האָבן פֿאַרנומען זייער אַן אָנגעזען אָרט אין יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן: עס איז געגנג צו דערמאָנען דעם גרויסן אַדוואָקאַט ווינאַווער, דעם באַרימטן גרוזענבערגן, דעם פֿאַרטיידיקער פון בייליסן, דעם בא־וואוסטן שפּעטער, ווי אויך די ניט ווייניקער באַרימטע בראַמסאָן, גאָלדשטיין און נאָך אַנדערע גרויסע טאָלאַנטן, וואָס האָבן משפּיע געווען איבערצופֿאַרמירן אַן איבערצואַנדערשן דאָס גאַנצע יידישע לעבן אין צאַרישן רוסלאַנד.

פֿאַראַלעל צו דער דאָזיקער עמאַנציפּאַציע אין יידישן לעבן, האָבן זיך בא־וויזן די נייע שטרעמונגען, וועגן וועלכע איך האָב שוין פריער דערמאָנט: פון אין זייט, די גרויסע ציוניסטישע באַוועגונג, וואָס האָט אַ בלאָז געטאָן מיט אַ נייעם אידעאַל, און פון דער אַנדערער זייט, די סאָציאַליסטן און הויפּטזעכלעך, דער „בונד". די פֿאַרבאָרגענע רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג האָט אַלץ מער און מער אָנגעהויבן אַרייַנצודרינגען אין די רייַען פון די פֿאָלקס־מאַסן און האָט אַרויסגע־רופן די איבערקערעניש, וועלכע האָט געבראַכט צום מאַניפעסט פון דער רוסישער מאָנאַרכיסטישער קאָנסטיטוציע אינעם יאָר 1905.

די יידן האָבן גענומען זייער אַ גרויסן אָנטייל אין דער רוסישער רעוואָלוציע. די מאַסן זענען נאָך געווען פֿאַרגליווערט אין זייער טעטיקייט און האָבן געלעבט אָפּגעזונדערט פון דער אַלגעמיינער באַפֿעלקערונג. זיי האָבן זיך אויסגעווירקט מיט זייער אינערלעך לעבן אין זייער ספּעציפּיש־יידישער סביבה; מיט אַזאַ לעבן, וואָס איך האָב שוין געשילדערט אין מיינע פריערדיקע קאַפּיטלען.

אָבער צום ענדע פון 19־טן יאָרהונדערט האָבן זיך אין רוסלאַנד באַווייזן נייע כוחות, וואָס האָבן איבערגעביטן דאָס גאַנצע לעבן און די באַציאונגען לגבי די יידן. אַ ספּעציעל נייעם לעבנס־אָטעם האָט אַריינגעבלאָזן אין די יידישע פֿאָלקס־מאַסן דער ציוניזם, וועלכער האָט דערוועקט אין זיי נייע האָפענונגען און האָט זיי אָנגע־צייכנט אַ נייעם וועג אין לעבן, הגם ער ער האָט געציילט אויך אַ שפּאָר ביסל געגנער. די סאָציאַליסטישע באַוועגונג, פון איר זייט, האָט אויסגעאיבט אַ געוואַל־טיקע גייסטיקע ווירקונג אויפן יידישן לעבן.

אין רוסלאַנד בכלל, האָט די רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג אַריינגענומען וואָס מער כוחות, אַרויספירנדיק פון זייער סטאַגנאַציע די רוסישע אָפּגעשטאָנענע און פֿאַרשקלאַפּטע מאַסן. די יידן האָבן זיך אַקטיוו באַטייליקט אין דער רעוואָלוציאָנערער

באַוועגונג און זענען תמיד געשטאַנען אין די פּאָדערשטע רייען אינעם קאַמף פֿאַר אַלגעמיין־מענטשלעכע רעכט.

אין דער רוסישער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג האָבן זיך אויך, ניט אין אַ קלענערער מאָס, באַטייליקט די בורזשואַזע קרייזן און אויך די ליבעראַלע עלעמענטן, די א. ג. „פרייע פראָפעסיעס", וואָס האָבן געבילדעט די רייען פון די קאַדעטן און פֿראָגרעסיסטן, צו וועלכע יידן זענען באַלד אַקטיוו צוגעשטאַנען, נעמענדיק אין זיי אַ באַדייטנדיקן אָנטייל.

ביי איר אָנהויב איז די רעוואָלוציע געווען אין אַזאַ מין סאָרט עטאַפּ, וואָס מיין דיפערענציאַציע צווישן די פֿאַרטייען איז נאָך ניט געווען. די פּראָגרעסיסטן און ליבעראַלן האָבן געאַרבעט צוזאַמען מיט די סאָציאַליסטן און רעוואָלוציאָנערן, בילדנדיק אַ געמיינזאַמען פראָנט קעגן דער „סאַמאָדערזשאַווייע" (אַליינהערשאַפט).

אין די יידישע קרייזן זענען אפילו די העכסט־בורזשואַזע עלעמענטן צוגעשטאַנען צו דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, כדי צו קעמפן קעגן אַלערליי באַגרענעצונגען אין באַצוג צו די יידן, זייענדיק זייער באַגרענעצט אין זייערע רעכט, ניט טאָרנדיק זיך באַטייליקן, ניט אין די מוניציפּאַליטעטן, ניט אין די זיעמסטוואָס, האָבן אַלע יידישע קלאַסן און שיכטן — וועלכע האָבן דאָך אייגנטלעך באַדאַרפט גיין מיט די רעאַקציאָנערע און קאָנסערוואַטיווע עלעמענטן, צוליב זייער פאָזיציע אין סאָציאַלן לעבן — זיך אָנגעשלאָסן גאָר אין די סאָציאַליסטישע און רעוואָלוציאָנערע רייען, כדי אייניק ארויסצוגיין קעגן דער רעגירונג אונטערן צאַרישן רעזשים אמת, דאָס איז געווען אַ פּראָדאָקסאַלע לאָגע, אָבער צו דעם דאָזיקן פּראָדאָקס האָט דערפירט די יידן־פיינטלעכע פּאָליטיק פון דער רעגירונג, און אַזוי ארום האָט זיך געשאַפֿן אַ מצב, אַז גרויסע יידישע באַנקירן און קאָפּיטאַליסטן האָבן פינאַנסירט די סאָציאַליסטישע אָרגאַניזאַציעס און זייערע צייטונגען, ניט לשם פּראָפּאַגאַנדע פאַרן קלאַסן־קאַמף — וועגן דעם איז נאָך געווען פריצייטיק צו מראָכטן — נאָר האָבנדיק אויפן זינען בלויז דעם הויפּט־קאַמף קעגן דער צאַרישער מאַכט און דעם ווילקיר פון דער רעגירונג.

און מען האָט געקענט זען אפילו אין די קליינע שטעטלעך, ווי אַ יידישער גביר האָט אַפּלאָדירט דאָס יונגוואָרג, וואָס איז ארויסגעטרעטן אויף אַ מיטינג אָנטקעגן דעם בורזשואַזן קלאַס, מחמת מיינען האָבן זיי געמיינט דערמיט בלויז דעם קאַמף קעגן דער רעגירונג און דאָס פאַרבעסערן די לאָגע פון די אַרבעטער.

אָבער די רעגירונג מיט סטאָליפינען בראש, האָט געוואָלט פאַרטרינקען די רעוואָלוציע אין יידיש בלוט, אַרגאַניזירנדיק אַ כוואַליע פּאָגראָמען, וואָס האָבן פאַר־פלייצט דעם גאַנצן תחום־המושב, וואו עס האָבן זיך נאָר געפונען יידן. אָבער דערמיט אַליין האָט זיך נאָך די רעגירונג ניט באַגנוגנט: זי האָט אויך אָנגעהויבן אַרגאַניזירן די שוואַרץ־מאהניקעס, די גרויסע רעאַקציע, וואָס איז געגאַנגען מיט לאָזונג: „בעי זשידאָוו, ספּאַסי ראָסיאו!" („שלאָג די יידן, ראַטעווע רוסלאַנד").

אט־אַ די כוואַליע פּאָגראָמען האָט אַרויסגערופן אַ גרויסן רעוואָלוציאָנערן אָפּקלאַנג ניט נאָר צווישן די מאַסן, נאָר אויך אין די בורזשואַזע קרייזן, און די יידישע אינטעליגענץ אין צענטער פון רוסלאַנד, מיט אירע פאַרצווייגטע קרעפּטן,

האָט אָנגעהויבן אַרויסווייזן אַן אינטערעס צו יידישע ענינים, כדי צו פירן אַ קאַמף קעגן די גזירות און צו געווינען גלייכבאַרעכטיקונג פאַר יידן.

תחילת האָבן די דאָזיקע קרייזן גערעכנט, אַז מיטן באַקומען די קאָנסטיטוציאָ־נעלע רעכט, וועט די יידן־פראַגע ממילא דערליידיקט ווערן אויף אַ פּאָזיטיוון אופן, אָבער די ביטערע ווירקלעכקייט האָט זיי אויסגעניכטערט פון זייערע אילוזיעס: די רעאַליטעט האָט גאָר באַוויזן, אַז עס הויבט זיך איצט אָן דער קאַמף, ניט נאָר בלויז קעגן דער רעגירונג, נאָר אויך קעגן די רעאַקציאָנערע און קאָנסערוואַטיווע עלעמענטן, וואָס זענען געווען דורכגעדרונגען מיטן אַנטיסעמיטישן האַס און וואָס האָבן געצילט — מיטן יידישן קאָפּ — צו באַזיגן די רעוואָלוציע.

דער קישינעווער פּאָגראָם, דער מאָהילעווער פּאָגראָם — האָבן אַרויסגערופן אַ שטאַרקע פאַרביטערונג צווישן דער ברייטער יידישער אינטעליגענץ און ניט אומזיסט האָט דער באַרימטער אַדוואָקאַט גרוזענבערג געזאָגט אויפן קישינעווער פּראָצעס: „מיט אייערע פּאָגראָמען האָט איר אומגעקערט די יידישע אינטעליגענץ צו די יידישע מאַסן!".

גלייך דערויף גרינדעט זיך אַ „סאָיוז דלאַ באָרבי זאַ פּאָלנאָפּראַוויע יעוורעיעוו" („פאַרבאַנד צו קעמפן פאַר יידישע גלייכבאַרעכטיקונג"), וואָס האָט אַריינגענומען די געקליבענע יידישע אינטעלעקטועלע קרעפטן פון פּעטערבורג, כדי אָנצונעמען מיטלען אין קאַמף פאַר ייזישע רעכט.

די פון פריער צאָלרייך עקזיסטירנדיקע אָרגאַניזאַציעס, ווי: „אָבשטשעסטוואָ ראַספּראָסטעראַניעניאַ פּראָסוויעשטשעניאַ מעזשדו יעוורעיאַמי וו ראָסיאי" („געזעל־שאַפט צו פאַרשפּרייטן בילדונג צווישן יידן אין רוסלאַנד"), ווי אויך „אָרגאַניזאַציע פאַר פּראָפּעסיאָנעלער אויסבילדונג" א. אַנד. וואָס דאָס איז ביז דאַן געווען אַ געביט בלויז פאַר יחידי־סגולה — זענען צוגעטרעטן צו ווערבירן נייע כוחות, וועלכע האָבן זיך אָנגעשלאָסן מיט גרויס ענטוזיאַזם און האָבן אַרויסגעוויזן אַן ענערגישע אַקטי־וויטעט אויף אָט דעם נייעם אַרבעטס־פעלד.

אַ חוץ דעם „אָרדן פון געשוואוירענע אַדוואָקאַטן", האָט אויך עקזיסטירט אַן „אָרדן פון געשוואוירענע הילפס־אַדוואָקאַטן". לויטן געזעץ, האָט מען פריער באַ־דאַרפט זיין צוויי יאָר אַ געהילף, כדי צו ווערן אַ געשוואוירענער אַדוואָקאַט. אָבער אַזוי ווי קעגן די יידן איז אָנגעווענדעט געוואָרן דער „נומערוס קלאַוזוס", האָט מען צווישן זיי געקענט געפינען ניט ווייניק גרייז־גרויע קעפּ, וואָס זענען נאָך אַלץ געווען אין סטאַזש פון „פּאָמאָשטשניקעס" (געהילפן), אָבער פאַקטיש איז די אַדוואָקאַטן־קאָרפּאָראַציע געווען איבערפולט מיט יידן, אַזוי אַז מען פלעגט זי רופן אין פּעטערבורג: „טשערטאַ אָסיעדלאָסטי סרעדי אַדוואָקאַטאָוו וו פּעטראָגראַדיע" („תחום־המושב פון אַדוואָקאַטן אין פּעטערבורג"). די דאָזיקע עלעמענטן האָבן געהאַט צווישן זיך גאָר וויכטיקע כוחות, וואָס זענען צוגעטרעטן צו אָט דעם נייעם געביט פון פאַרטיידיקן יידישע רעכט, מיט אַן ערנסטער אחריות.

די אַרבעט איז געווען טאָפּלט אינטערעסאַנט: פריער, ווען יידן האָבן זיך ניט געטאָרט באַטייליקן, ניט אין די מוניציפּאַליטעטן, ניט אין די זיעמסטוועס און בכלל ניט אין קיין שום רעגירונגס־אַרבעט, איז אויסגעקומען, אַז די יידישע געזעלשאַפט־לעכע טוער האָבן זיך געפונען אָפּגעזונדערט, ווי אין אַ מאָראַלישן געטאָ און

זייער גאַנצע אַרבעט האָט זיך קאָנצענטרירט אויף די ענינים פון די יידישע גע־
מיינדעס. עס איז פאַרשטענדלעך, אַז די אינטעליגענץ מיט אירע ברייטע אַספי־
ראַציעס האָט דערין ניט געפונען דעם נויטיקן אינטערעס. אָבער די אמתע פאַרא־
דאָקסאַלע לאָגע האָט זיך געשאַפן נאָך דער רעוואָלוציע פון 1905־טן יאָר, ווען יידן
האָבן שוין באַקומען די אַזוי־לאַנג דערוואַרטע קאָנסטיטוציאָנעלע רעכט צו שטימען
און אויסגעווײלט צו ווערן אין דומע, ווייל הגם יידן האָבן געהאַט אַ צוטריט צום
פאַרלאַמענט און צום העכסטן „גאָסודאַרסטוועני סאָוויעט" (העכסטן מלוכה־ראַט)
— האָבן זיי נאָך אַלץ ווייטער ניט געהאַט דאָס רעכט צו ווײלן און אויסגעווײלט
צו ווערן ניט אין די מוניציפּאַליטעטן און ניט אין די זיעמסטוועס.

די יידישע מאַסן האָבן ניט געהאַט קיין איבעריקע אמונה אין דער דומע. ניט
זיי זענען געווען רייף צום דאָזיקן פּאָליטישן קאַמף און ניט זיי האָבן זיך מיט אים
ספּעציעל אינטערעסירט. די יידישע אינטעליגענץ מיט די פּאָליטישע כלל־טוער
בראש, האָבן דעריבער געדאַרפט אָנווענדן אַ סך ענערגיע און אַרבעט, כדי אַרויס־
צורופן ביי זיי דעם געוואונטשענעם אינטערעס צו די „וויבאָרעס" (וואָלן) און זייער
אָנטייל אין די מלוכה־ענינים. ניט־קוקנדיק דערווײַ, האָבן די יידן פון דער
מאַסע געגלויבט, אַז אַ גוי איז מער מסוגל צו פאַרטיידיקן ווי געהעריק די יידישע
אינטערעסן, ווי די יידן אַליין. און אונזערע גויאישע גוטע פריינט פון צווישן די
פאַרטייען, וואָס האָבן אונז געהאָלפן אין קאַמף קעגן די פּאָגראָמען און אין דער
פאַרטיידיקונג פאַר יידישע רעכט — זענען שוין אַליין אויך געווען צוגעוואוינט
ד׳ערצו, אַז אַ ייד איז גיכער אַן אָביעקט פאַר רחמנות, אײדער אַ קעמפער פאַר זיינע
אייגענע רעכט.

צווישן די יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער איז דעריבער אַנטשטאַנען די
גרויסע אַרבעט, ווי אַזוי צו געבן צו פאַרשטיין אַלע אונזערע גויאישע פריינט, אַז
מיר ווילן אַליין — לא על ידי שליח, ולא על ידי מלאך — נאָר בכבודו ובעצמו
ווילן מיר קעמפן פאַר אונזערע רעכט און פאַרטיידיקן זיי, ווען מען דאַרף.

די דאָזיקע אַרבעט איז ניט געווען קיין אַ סך גרינגערע, ווי די אויפקלערונגס־
אַרבעט צווישן די יידן גופא, מיטן ציל אַרויסצורופן אין זיי דעם געהעריקן אינ־
טערעס צום קאַמף פאַר זייער גלייכבאַרעכטיקונג.

אין די פריערדיקע אַרטיקלען האָב איך שוין אָנגעוויזן, וואָס פאַר אַן אַרבעט
מיר — די געזעלשאַפטלעכע טוער — האָבן געהאַט אין גאָראָדניע און אין טשער־
ניגאָוו, סיי צווישן די יידן און סיי צווישן די גויים, וואָס דאָס ווערט אָנגערופן:
כלפי פנים וכלפי חוץ.

גלייכצייטיק האָבן זיך אין פּעטערבורג געגרינדעט מערערע אַרגאַניזאַציעס,
וואָס האָבן זיך געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט דער פראָווינץ, מיטן ציל אויפצו־
וועקן די קאַמפגרייטקייט צווישן די יידישע מאַסן און אָנגעהויבן אַרגאַניזירן דאָס
יידישע לעבן אויף אַ זעלבסטשטענדיקן אופן.

דאָס יידישע לעבן איז לאַ־די, וואָס עס איז ניט אָנגעגאַנגען ביי נאָרמאַלע באַדינ־
גונגען, נאָר עס האָט אויך ניט פאַרמאָגט — ניט אין קיין שום יידישער שטאָט
אָדער אַרגאַניזאַציע — קיין אָפּיציעלע פאַרשטייערשאָפט, וואָס זאָל קענען רעפּרע־
זענטירן די יידישע קהילות. (אגב, זענען די קהילות גופא ניט אָנערקענט געווארן

מצד דער רעגירונג). איינע פון די ערשטע באַמיאונגען אָנצוהויבן צו אָרגאַניזירן די יידישע פאָרשטייערשאַפט, איז געווען דער צונויפגערופענער קאָנגרעס: „קאָ־ווענסקאָיע סאָוויעשטשאַניע" (קאָוונער באַראַטונג), וועגן וועלכן איך וועל רעדן אין קומענדיקן קאַפּיטל.

קאַפּיטל ל"ז.

דער ערשטער יידישער לעגאַלער צוזאַמענפאַר — אַ היסטאָרישע געשעעניש אין יידישן לעבן. — די עליטע פון רוסישן יידנטום באַהאַנדלט דרינגענדע פראַגן. — וויכוחים און דיסקוסיעס. — די אַפּאַזיציע. — בראַנדסקים רעדע. — די רעפּליקעס מצד די ראַבינערס אַראַנסאָן און רב יעקב מאַזע. — מען קלויבט אויס אַ יידישע רעפּרעזענטאַנץ — די „קאַקאַווצעס". — אַ גאַלערע ליכטיקע געשטאַלטן: ניידיטש, ווינאַווער, בראַמסאָן, ברוק, סליאָזבערג א. אַנד. — ר' איסר וואולפּס שבתדיקער קידוש. — ראַבינער מאַזעס משלים. — דער פינאַל פון דער „קאַ־ווענסקאַיע סאָוויעשטשאַניע".

יורידיש געזונטן, האָבן די יידישע געמיינדעס ניט עקזיסטירט אין רוסלאַנד, מחמת די רעגירונג האָט זיי ניט געוואָלט אַנערקענען, נאָר געהייסן האָבן זיי: „סאָ־וויעט דוכאָווניך פּראָוולעני יעוורעיסקיך סינאַגאָג" („גייסטלעכער ראָט פון די יידישע סינאַגאָגעס"). יעדע שול האָט געהאַט אירע צווויי גבאים מיט אַ גזבר. און אָט די אַלע „דוכאָווניע פּראָוולעניעס" האָבן רעפּרעזענטירט די יידישע געמיינדעס ד'־פּאַקטאָ, אָבער דע־יורע האָבן זיי ניט געהאַט קיין שום רעכט.

פונדעסטוועגן, מיט דער צייט, וואָס מער די באַדערפענישן זענען געוואָרן גרעסער און וואָס מער עס האָט זיך פּאַרצווייגט און אַנטוויקלט די יידישע קול־טורעלע און רעליגיעזע טעטיקייט — אַלץ מער האָבן זיך יידן אָרגאַניזירט אין אַ גרעסערער צאָל חברהס און סאָציאַלע אינסטיטוציעס, פון וועלכע יעדע האָט געהאַט איר אייגענע פאַרוואַלטונג און געפירט אַן אויטאָנאָמע אַרבעט, אָבער כלפי חוץ האָבן זיי מיט זיך פאַרגעשטעלט די געמיינדע צוזאַמען.

טראָץ אַלע אַנגעוויזענע פעלערן און בלויזן, האָט זיך אויך אין די שטעט פון תחום־המושב געפירט אַן אינטענסיוון אַרבעט, און אין דעם גייסט, וואָס איך האָב שוין געשילדערט אין מיינע פריערדיקע קאַפּיטלען. אָבער עס האָט געפעלט אַן אַנטשפּרעכנדיקע אָרגאַניזאַציע, וואָס זאָל צונויפבינדן און רעגולירן די טעטיקייט פון אַלע קהילות פון תחום־המושב. יעדע שטאָט און יעדע גובערניע האָט זיך געפירט איר אייגענע פאָליטיק, אָבער אַן אָרגאַניזם, וואָס זאָל פאַראייניקן און קאָאָר־דינירן די דאָזיקע פאַרשוויגטע אַרבעט, איז ניט געווען.

אין די שטעט, וואָס האָבן זיך פיל־וויניק אָרגאַניזירט און אַוועקגעשטעלט די אַרבעט אויף דעמאָקראַטישע יסודות, האָט די יידישע פירנדע אינטעליגענץ אָנגע־הויבן אויסצואיבן אַ דעצידירנדיקע ווירקונג אויף די יידישע מאַסן, אָבער אין דער פּראָווינץ בכלל האָט זיך געפילט אַ מאַנגל אין פירנדע כוחות אויפן קולטורעלן און גייסטיקן געביט. אַנדערש איז געווען די לאַגע אין פּעטערבורג, וואָס האָט פאַר־מאָגט אַ גרויסע און רייכע צאָל פון באַרימטע ספּיריטועלע פערזענלעכקייטן — האָבן זיי אָבער ניט געהאַט הינטער זיך דעם אָנשפּאַר פון די ברייטע מאַסן, און עס האָט זיך באַקומען דער איינדרוק פון אַן ארמיי, וואָס באַשטייט פון סאַמע גענעראַלן און אָפיצירן, אָבער אַן סאָלדאַטן... די אַלע אָרגאַניזאַציעס, וואָס האָבן דאָרט עקזיסטירט, ווי: „אָבשטשעסטוואָ ראַספּראָסטראַניעניאַ פּראָוויעשטשעניאַ

מעשדו יעורעיאמי וו ראסיאי" („געזעלשאפט צו פארשפרייטן בילדונג צווישן די יידן אין רוסלאנד") א. א. וו. — האבן אויסגעברייטערט זייער ארבעט מער אויף ד'ער פראווינץ, ווי אין פעטערבורג. זיי האבן געהאלפן גרינדן קאאפעראטיוון, בויען אנשטאלטן, אבער האבן געהאט וויניק פארבינדונג מיט די יידישע געמיינדעס אוז מיט זייער טעטיקייט אין דער פראווינץ.

פארלעל צו דער אנטוויקלונג פון דער ארבעט אויף דער פראווינץ, האט זיך די אינערלעכע ארבעט אויסגעברייטערט אוז האט זיך אלץ מער פארצווייגט, ארויס־רוקנדיק בולט דעם מאנגל אין א צענטראלן ארגאניזם, וואס זאל רעפרעזענטירן אויף א קאארדינירטן אופן דאס רוסישע יידנטום אין לאנד.

גלייכצייטיק האט די אפאזיציע געפירט א שטארקע אטאקע אין דומע — אינעם רוסישן פארלאמענט — קעגן דער צארישער רעגירונג, ווי אויך קעגן די פאגראמען אויף יידן, וועלכע זענען ארגאניזירט געווארן דורך דער רעגירונג גופא. דער פראטעסט קעגן דער הערשנדיקער מאכט אוז דער קאמף פאר גלייכבא־רעכטיקונג האט זיך געפירט צוזאמען מיט די יידישע דעפוטאטן. די רעדעם, וואס זענען אפגעהאלטן געווארן אין דומע מצד דער מוטיקער אפאזיציע, זענען אפגע־דרוקט געווארן אין אלע רוסישע צייטונגען אין מיליאנען עקזעמפלארן אוז האבן ארויסגערופן א דערשיטערנדיקן רושם אויף די לייענער.

די יידישע פאליטישע ארבעט האט זיך אלץ מער אויסגעברייטערט אוז אט די־אזיקע אינטענסיווע טעטיקייט האט נאך מער אונטערגעשטראכן דעם מאנגל אין א צענטראלער קערפערשאפט, וואס זאל רעפרעזענטירן דאס רוסישע יידנטום, זאל קומען רעדן אין נאמען פון גאנצן יידישן פאלק אוז זאל ווירדיק פארטיידיקן זיינע מענטשלעכע רעכט.

די דאזיקע באדינגונגען האבן ארויסגערופן די נויטיקייט צונויפצורופן דעם יידישן קאנגרעס, אוז דעם ערשטן שריט דערצו האט מיט זיך פארגעשטעלט די „קאוונסקאיע סאוויעשטשאניע".

די פעטערבורגער גרויסע געזעלשאפטלעכע טוער האבן באשלאסן צונויפצו־רופן דעם ערשטן קאנגרעס פון די פארשטייער פון אלע יידישע געמיינדעס אין רוס־לאנד. אבער דא זענען אנטשטאנען גרויסע שוועריקייטן: דער אינערן־מיניסטער פון וועמען דאס איז געווען אפהענגיק, האט בשום אופן ניט דערלויבט קיין גרויסע יידישע אסיפה, וואס א חוץ דעם, אז קיין אסיפות האט די רעגירונג בכלל ניט טאלערירט, איז זיי נאך דערצו ניט געפעלן געווארן דער שידוך — דאס הייסט, די מענטשן פון דער אפאזיציע, וואס אין בעסטן אופן, זענען דאס געווען ליבעראלע טוער, אויף וועלכע מען האט געקוקט מיט גרויס חשד.

נאך גרויסע באמיאונגען און צרות, האט מען געפונען איין גובערנאטאר אין קאוונע, מיטן נאמען כארוזין, וועלכער איז געווען באקאנט אלס איינער פון די בעסטע ליבעראלע טשינאווניקעס, און אויף אים האט געהאט א גרויסע ווירקונג איינער פון די גרעסטע יידישע געזעלשאפטלעכע טוער אין קאוונע — דער בא־רימטער ר' איסר וואלף, וועלכער האט ביי אים טאקע ארויסבאקומען די דער־מאנטע דערלויבעניש. פארגעשטעלט האט מען דעם קאנגרעס ווי א פשוטע „סא־וויעשטשאניע" (באראטונג) פון יידישע געזעלשאפטלעכע טוער, מיט א באשטימטן

פּראָגראַם פון דורכאויס ניט קיין פּאָליטישן כאַראַקטער, נאָר בלויז וועגן ענינים פון געזעלשאַפטלעכער און סאָציאַלער טעטיקייט.

צו יענער צייט, האָט דאָס געהייסן אַ גרויסער נצחון, אָבער דאָך איז אַלץ אָרגאַניזירט געווארן אויף זייער אַ דיסקרעטן אופן, כדי ניט ציען אויף זיך קיין איבעריקע אויפמערקזאַמקייט מיט צופיל טאַראַם אָדער געפֿילדער, אַנדערש וואָלט דער אינערן־מיניסטער אָפּגערופן די דערלויבענישׂ.

קלערן וועגן מאַכן אָפּיציעלע וואַלן אין יעדער שטאָט, מיט אַ פּראָפּאַגאַנדע־קאַמפּאַניע און אַלץ מיטאיינאַנדער, איז געווען אַן אוממעגלעכקייט זאָך. האָבן די אָרגאַניזאַטאָרן פון דער „קאָוונסקאיע סאָוויעשטשאַניע" זיך געווענדעט אין יעדער שטאָט צו די אַנטשפּרעכנדיקע געזעלשאַפטלעכע טוער, וואָס האָבן פאָרגעשטעלט אייניקע אָרגאַניזאַציעס, וועלכע זענען שוין דעמאָלט געווען באַוואוסט אין פּעטערבורג. און אויף אַזאַ אופן, זענען צונויפגערופן געווארן און געקומען ביי אַ הונדערט און צוואַנציק מענטשן, וועלכע האָבן געבילדעט מיט זיך דעם קוויינטעסענץ פון דער יידישן פּאָליטישער און סאָציאַלער פּאַרטייַרשאַפט.

שוין פון דער ערשטער מינוט, האָבן דער „בונד" און די סאָציאַליסטישע עלעמענטן זיך אָפּגעזאָגט אָנטיילצונעמען אין דער אַרבעט, מיטן מאָטיוו אַז זיי ווילן ניט גיין צוזאַמען מיט דער בורזשואַזיע.

די ציוניסטן, וואָס אַ טייל פון זייערע פּאַרשטייער, וו: דר. גריגאָריי ברוק, ניידיטש א. אַנד. — האָבן יאָ געגומען אָן אָנטייל — זענען אויך ניט געווען שטאַרק וואָרעם געשטימט צו דער „סאָוויעשטשאַניע", וואָס אין איר שפּיץ זענען געשטאַנען ניט־ציוניסטן און אפילו צו יענער צייט, אָנטי־ציוניסטן, ווי: דער פּער־וואָדומץ ווינאַווער, סליאָזבערג א. אַנד. אויף אַזאַ אופן איז אויסגעקומען, אַז גלייך פון אָנהויב, האָט די פּאַרזאַמלונג תיכף געהאַט קעגן זיך קעגנערס און דאָס, נאָך איידער מען איז צוגעטרעטן צו דער געמיינזאַמער אַרבעט.

אָבער די איניציאַטאָרן פון דער פּאַרזאַמלונג האָבן באַוויזן זייערע גרויסע פּעאי־קייטן, און מיט גרויס מי איז אויף אַן אמת צושטאַנד געקומען די ערשטע פּאַר־זאַמלונג פון יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער, וואָס האָבן מיט זיך פאָרגעשטעלט די יידישע געמיינדעס אויפן אָרט. דערצו איז עס נאָך געווען דער ערשטער יידישער צוזאַמענפאָר אין אַ לעגאַלער פאָרם, וואו עס האָבן געקענט באַהאַנדלט ווערן יידישע פּראָבלעמען.

דער עצם־צוזאַמענשטעל פון דער פּאַרזאַמלונג איז געווען אַ גלענצנדער: גרויסע געזעלשאַפטלעכע טוער, שטאַרק באַקאַנט און באַרימט אויף די ערטער גופא. עס האָבן מיט זיך אַרויסגערופן אַ געוואַלטיקן אינטערעס אַזעלכע גרויסע מנדבים, ווי: ליאָו בראָדסקי פון קיעוו, אַלפּערין, העפּנער און ענלעכע מעצענאַטן, וואָס זענען געווען באַוואוסט מיט זייער אויסערגעווינלעכער צדקה און מיט זייער אינטערעס צו די צרכי־ציבור.

פון פּעטערבורג, מאָסקווע איז צום צוזאַמענפאָר געקומען אַ וואונדערבאַרע פּלע־יאַדע פון גרויסע אַדוואָקאַטן פערוואָדומצעס, די גלענצנדיקסטע רעדנער און אַרא־טאָרן פון אָט די גרויסע שטעט און צווישן זיי, דער באַרימטער מאָסקווער ראַבינער, דער מפורסמער רב יעקב מאַזע.

די פֿאַרזאַמלונג האָט זיך געעפֿנט אונטערן פֿאָרזיץ פון מאַקסים ווינאַווער, ווען ער האָט געפֿונען צו אַרויסצורופֿן אַ אחדותדיקער צוזאַמענאַרבעט אויפֿן נאַציאָנאַלן באָדן — האָט אַרויסגערופֿן אַן אויסערגעווינלעכן רושם אויף דער גאַנצער אוידיטאָריע. אָבער גלייך האָט זיך באַמערקט אַן אָפּאָזיציע. און ווי קען דען אַנדערש זיין אין יידישן געזעלשאַפֿטלעכן לעבן?...

צווישן דער אָפּאָזיציע האָט זיך געפֿונען דער באַקאַנטער לעאָן בראַמסאָן, ווי אויך דר. גריגאָריי ברוק, דער פֿערוואָדומעץ און גרויסער ציוניסט. בכלל איז די אָפּאָזיציע באַשטאַנען פון סך־הכל זיבן מענטשן, און איך בין זיך מודה ומתוודה, אַז אויך איך בין געווען בתוכם, צווישן זיי.

די אָפּאָזיציע איז געווען אַ צווייפֿאַכיקע: פון איין זייט, די ציוניסטן — מיט דר. ברוק בראש, וועמען עס איז ניט געווען אַנגענעם, וואָס די הויפּט־ראָל שפּילן די אַנטי־ציוניסטן; און פון דער אַנדערער זייט — בראַמסאָן פון די סאָציאַליסטן. וועלכער האָט געהאַלטן, אַז די פֿאַרזאַמלונג איז ניט באַזירט אויף קיין דעמאָקראַטישע יסודות און עס נעמען אין איר אָנטייל ניט קיין געווויילטע מענטשן, נאָר איינגעלאַדענע.

ווי אַזוי האָט מען דען געקענט — ביי יענע שוועכע פֿאַרהעלטענישן — וואָס מיט גרויסע צרות האָט מען קוים באַקומען די דערלויבעניש, גאָר טראַכטן וועגן אַרגאַניזירן וואַלן?... דאָס האָט בראַמסאָן ניט געוואָלט וויסן. ער האָט זיך געהאַלטן ביי דאָס זיניקע: פּרינציפּ איז פּרינציפּ! און אפילו איך אַליין — אַ יונגערמאַן פון 27 יאָר — האָב אויך געהאַט אַ שכל, אַז אפילו אין אָט דער באַשרענקטקייט, האָט מען געקענט רופֿן אויך אַנדערע אָנגעזעענע טוער און עס איז ניט יושרדיק, וואָס זיי זענען ניט איינגעלאַדן געוואָרן. און בכלל אין פּרינציפּ, האָב איך אויך געהאַלטן, אַז מען דאַרף האָבן וואַלן.

אויף אַזאַ אופֿן, ווען וויאַווערס רעדע איז אַזוי שטאַרק אַפּלאָדירט געוואָרן פון אַלע צוהערער, האָבן מיר, די ר"ל זיבן אָפּאָנענטן — מיט עקשנות ניט רעאַגירט...

די עצם־פֿאַרזאַמלונג איז דורכגעגאַנגען ביי אַ פייערלעכער שטימונג און אַלע אָנטיילנעמער, וואָס זענען שוין געקומען, זענען געווען שטאַרק צופֿריידן צו באַגעגענען זיך און צו רעדן צווישן זיך וועגן יידישע וועלט־ענינים, באַדיי אין אַזעלכע באַשיידענע ראַמען. און הויפּטזעכלעך האָט זיך יעדער אָפּגעגעבן אַ חשבון פונעם היסטאָרישן מאָמענט, וואָס צום ערשטן מאָל אין צאַרישן רוסלאַנד, קומט פאָר אַ יידישע לעגאַליזירטע אסיפה.

די ערשטע פּראָגע, וואָס איז געשטאַנען אויפֿן סדר־היום, איז געווען וועגן דער אַרגאַניזירונג פון די יידישע קהילות, און גלייך האָט זיך אָנגעהויבן אַ קאַמף צווישן די אַרטאָדאָקסן און רבנים, פון איין זייט, וואָס האָבן געוואָלט אַ קאָנפּעסיאָנעלע געמיינדע, און צווישן אונז — אָנהענגער פון אַ וועלטלעכער געמיינדע — פון דער אַנדערער זייט.

די דיסקוסיעס זענען פון ביידע צדדים געווען גוט מאָטיווירט און האָבן אָנגענומען אַלץ אַ לעבעדיקערן כאַראַקטער. עס האָבן זיך צעפלאַקערט וויכוחים און פּאָלעמיקעס און האָבן פֿאַרכאַפּט אַלע אָנטיילנעמער מיט זייער אַקטועלן אינטערעס.

די צווייטע באַהאַנדלטע פראַגע, איז געווען דער „קאָראָבאָטשנער סבאָר", די דאָזיקע „באָליאַטשקע" (מכה) אויפן יידישן קערפער.

אין די פריערדיקע קאַפּיטלען האָבן מיר שוין געשריבן וועגן דער „קאָראָבקע" און אירע שעדלעכע מיסבראויכן אין יידישן לעבן. אויף דער פאַרזאַמלונג האָבן זיך אַרויסגעשיילט צוויי שטרעמונגען: פון איין זייט, האָבן די אינטעליגענץ מיט די דעמאָקראַטישע עלעמענטן געפאָדערט אָפּצושאַפן די „קאָראָבקע". זיי האָבן באַ־ויזן, מיט ציפערן אין די הענט, ווי אַזוי די געלטער פון דער „קאָראָבקע" זענען פאַרנוצט געוואָרן אויף בויען תיפלות. אין סלאָבאָדקע, צום ביישפיל, טשערניגאָווער גובערניע, און נעבן קיעוו, ווי אויך אין קיעוו גופא, האָט מען פאַרנוצט „קאָראָבקע"־געלט אויף צו פאַרגרעסערן די צאָל פאָליציי־טשינאָווניקעס, וועלכע זענען באַ־אויפטראַגט געוואָרן אַרויסצוטרייבן די יידן און צו מאַכן אויף זיי אָבלאָווע.

קעגן דער עצם־„קאָראָבקע" אַלס אָביעקט, זענען אַרויסגעטרעטן די סאָציאַ־ליסטישע און דעמאָקראַטישע עלעמענטן, קודם־כל דערפאַר, וואָס זי האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט אַן אומדירעקטן שטייער, וועלכער האָט זיך גלייכגט מער אויף די מאַסן, ווי אויף די גבירים. דערצו נאָך, איז דאָס געווען אַ שטייער פון צווי־קאָפּיקעס אויף אַ פונט פלייש. פאַר אַ ייד אַן אַרעמאַן איז דאָס געווען אַן אומגע־הויערע לאָסט, מכל־שכן וואָס די קבצנים זענען בכלל מטופלים מיט קינדער און גבירים בילדן שטענדיק קלענערע פאַמיליעס, איז ממילא אויסגעקומען, אַז דער קבצן האָט געצאָלט פאַר דער „קאָראָבקע" מער ווי דער גביר. און ווער שמועסט נאָך, אַז אַ גביר האָט געגעסן טריפהס, האָט ער דאָך אוודאי און אוודאי ניט געצאָלט קיין קאָפּיקע, אָבער דאָס האָט אים ניט געשטערט צו ווערן אַ גאַנצער מחותן מיט דער „קאָראָבקע" און אָנצופירן מיט אירע געלטער, אינדערצייט וואָס די מאַסע, וועלכע האָט צום מייסטן בייגעשטייערט פאַר דער „קאָראָבקע" — איז געשטאַנען פונדערווייטנס. און דערצו, איז דער פאַרדרוס געווען נאָך גרעסער, הלמאי פאַר די געלטער, וועלכע מען האָט געגומען ביי די יידישע אַרעמע־לייט, איז — חוץ דעם, וואָס פון איין זייט, האָבן די טשינאָווניקעס געראַבעווען אַ טייל דערפון אויף ענינים, וואָס האָבן לחלוטין ניט קיין שייכות מיט יידן — האָבן נאָך די בעלי־„קאָראָבקע", וועלכע מען האָט געוופן „אָטקופשטשיקעס" — צוגעגומען אַ גרויסן טייל פון דעם געלט, דורך פאַרשידענע קאָבינאַציעס און קאָרופציע, אַראָפלאָזנדיק עס צו זיך אין דער אייגענער קעשענע אַריין.

די רעדנער האָבן געפאָדערט, אַז מען זאָל די „קאָראָבקע" אָפשאַפן און מען זאָל איינפירן אַזוי ווי אין דייטשלאַנד און אין פוילן, אַז יידן זאָלן — אַנשטאָט „קאָראָבקע"־געלט — זיך באַשטייערן אויף צרכי־ציבור, יעדער לויט זיינע מעג־לעכקייטן. דער דאָזיקער שטייער וועט שוין זיין מער בארעכטיקט, ווייל עס וועט אויסקומען דעם גביר צו צאָלן מער ווי דעם קבצן. אָבער די רבנים, אַרטאָדאָקסן און אַ רויי אַנדערע געזעלשאַפטלעכע טוער זענען געווען קעגן אָט דער רעפאָרם. ווייל אַזוי ווי דער גאַנצער כלי־קודש, מיט די רבנים בראש, איז אויסגעהאַלטן געוואָרן פון די „קאָראָבקע"־געלטער, איז פאַרשטענדלעך, אַז זיי האָבן געציטערט פאַר זייער עקזיסטענץ, אַז טאָמער וועט מען אונטערבערענגען די „קאָראָבקע", קומט זיי אויס צו בלייבן העגגען אין דער לופטן...

דערצו נאָך האָבן אַנדערע געזעלשאַפטלעכע טוער אַרויסגערוקט דעם וואָגיקן אַרגומענט, אַז נעמענדיק אין אַכט, אַז היינט צו טאָג, ווערן אַלע צרכי־ציבור געזאַמלט פון דער „קאָאָבקע", קען מען מיטן אָפשאַפן די דאָזיקע קהלשע אינקונפטערפירן צו אַ קאָטאַסטראָפאַלער לאָגע אין אַלע אָרגאַניזאַציעס, וואָס ווערן אויפגעהאַלטן פון די „קאָאָבקע"־געלטער, און עס איז פשוט אַ מורא, אַז דערמיט קען רואינירט ווערן די עקזיסטענץ פון אַלע יידישע סאָציאַלע און רעליגיעזע אָרגאַניזאַציעס.

די וויכוחים זענען געווען שאַרפע און האָבן געהאַלטן יעדן איינעם אין אַן ערנסטער שפּאַנונג. צום אינטערעסאַנטסטן זענען געווען דריי הויפּט־רעדנער, וועלכע האָבן אַריינגעבראַכט די צוהערער אין אַן אמתער התפּעלות: די ערשטע, געהאַלטן פונעם בּאָרימטן נדבן, ליאָו בראָדסקי, דעם קעניג פון דער רוסישער צוקער־אינדוסטריע — האָט באַוויזן, אַז עס איז אַ שאַנדע צו נעמען געלט ביי יידישע קבצנים, וועלכע האָבן אפילו ניט די מעגלעכקייט זיך צו קויפן קיין גוט שטיקל פלייש, נאָר הוילע ביינער און דערויף נעמט מען נאָך ביי זיי צו צוויי קאָפיקעס פון פונט... און דער גביר, וואָס עסט אַ גאַנצן עוף — צאָלט אויך די זעלבע צוויי קאָפיקעס. „היינט, וואו איז יושר?", האָט ער געפרעגט, און האָט געפּאָדערט אָנצונעמען אַלע מיטלען כדי אָפצושאַפן דעם בזיון וואָס הייסט „קאָאָבקע" און מען זאָל לאָזן דעם אביון באַקומען זיין אָרעם שטיקל פלייש, באַפרייענדיק אים פונעם „קאָאָבקע"־אָפצאָל.

זיין רעדע האָט אַרויסגערופן שטורמישע אַפּלאָדיסמענטן, אָבער אים האָט געענטפערט דער באָרימטער רב אַראָנסאָן, וועלכער איז שפּעטער געווען רב איז תל־אביב. ער איז געווען שטאַרק מפורסם אין גאַנץ רוסלאַנד. דערצו נאָך איז עס געווען ניט קיין קליינע סענסאַציע, וואָס ער איז געווען דער ערשטער רב איז רוסלאַנד, וועלכער האָט געהאַלטן זיין רעדע אין דער רוסישער שפּראַך.

און אָט זענען זיינע אַרגומענטן: „ווי אומגערעכט און אומיושרדיק די „קאָאָבקע" זאָל ניט זיין — האָט ער געטענהט — צי רעכנט איר, אַז אָפשאַפנדיק דעם „קאָאָבקע"־שטייער, וועט יידישע פלייש דען אויף אַן אמת ביליקער ווערן? ווען איר קויפט יידישע פוטער, אויף וועלכער עס איז ניט פאַראַן ניט קיין „קאָאָבקע"־שטייער און ניט די קאָסטן פון אַ יידישער שחיטה — נו, צי קאָסט זי ניט מיט אַ דריי אָדער פיר קאָפיקעס טייערער ווי די גויאישע פוטער? היינט פלייש, וואָס האָט אויף זיך אַ שוחט מיט אַ משגיח, טאָ ווי אַזוי ווילט איר, אַז דער פריץ זאָל זיין דער זעלבער, ווי גויאיש פלייש?"

און בראָדסקין האָט ער אָפגעענטפערט מיטן פאָלגנדיקן אַרגומענט: „קיעוו, וואָס פאַרמאָגט אַזעלכע בראָדסקיס, אַלפערינס, העפנערס א. א. וו. קען זיך זיין שטעטל באַשטיין, אָבער אין אָרעמע יידישע שטעט, וואו עס זענען ניטאָ אַזעלכע גבירים־מעצענאַטן און אַזעלכע גרויסע מנדבים — צי קענט איר אויף זיך נעמען די ריזיקע אָפצושאַפן די „קאָאָבקע"? און מיט וואָס וועט איר אויפהאַלטן אַלע יידישע תלמוד־תורהס, בית־יתומים, מושב־זקנים א. א. וו.?"

נאָך אים האָט געערעדט דער באָרימטער אָראָטאָר, ראָבינער רב יעקב מאַזע. זיין רעדע, וואָס איז געווען אַן אמתדיק מייסטערוועק, האָט אַרויסגערופן אַן אום־

באַשרייבלעכן ענטוזיאַזם. רב מאַזע איז בכלל געווען אַ גרויסער דיפלאָמאַט: ווי גרויס און באַרימט ער איז ניט געווען, האָט ער תמיד ליב געהאַט צו מאַנעווירירן צווישן אַלע מיינונגען און זיין אייגענע ניט אַרויסזאָגן. אָנגעהויבן האָט ער מיט די פאָלגנדיקע ווערטער:

„קאַראָבקאַ, עטאָ יעוורעיסקאַיאַ באָליאַטשקאַ" („די קאַראָבקע, אָט די יידישע מכה") און ער האָט גענומען אונטערשטרייכן אַלע שלעכטע זייטן פון דער „קאַראָבקע", אָבער גלייך דערויף האָט ער אָנגעהויבן רעדן וועגן דער גרויסקייט פון יידישע מוסדי־צדקה. און אַז מען רעדט שוין וועגן זיי, דאַרף מען זיך פרעגן: „אפשר וואָלט מען די מכה אַליין געקענט מאַכן ווינציקער שעדלעך?..."

אויך זיין רעדע האָט אַרויסגערופן אַ שטאַרקע באַגייסטערונג, הגם עס האָט זיך אַרויסגעפילט, אַז ער גיט ניט געראַטן — ניט איין צד און גיט דעם צווייטן.

אַ חוץ אָט די צוויי הויפט־פראָבלעמען, זענען נאָך אויפן ערשטן יידישן קאָנגרעס באַהאַנדלט געוואָרן אַ רייַ אַנדערע געזעלשאַפטלעכע פראָגן.

***

דער עיקר־ציל פון דער גאַנצער פאַרזאַמלונג איז געווען, אַז מען זאָל אויסקלייבן אַן אַרגאַניזם, וואָס זאָל אפיציעל רעפּרעזענטירן דאָס רוסישע יידנטום. דערביי, גלייכצייטיק מיט די שאַרפע דיסקוסיעס, וועלכע האָבן זיך דאָ געפירט און וועלכע מיר האָבן שוין אויבן דערמאָנט — איז אין אַ באַזונדערן חדר אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַן עקסטראַ־זיצונג פון יחידי־סגולה, פאָרשטייער פון פאַרטייען און זייער אָנגעזעענע געזעלשאַפטלעכע טוער, וועלכע האָבן זיך פאַרנומען מיט אויסאַרבעטן דעם טשאַרטער וועגן אַ קאָמיטעט פון באָפולמעכטיקטע פון דער „קאָוועסקאָיע סאָוויעשטשאַניע". דער דאָזיקער קאָמיטעט איז שפּעטער באַקאַנט געוואָרן אונטערן נאָמען פון די „קאָקאָווצעס".

אויך דאָרט זענען די דיסקוסיעס געווען זייער שאַרפע, אָבער מען האָט אויסגעאַרבעט אַ ליסטע פון זעקס און דרייסיק מענטשן, און דאָס האָט געדאַרפט הייסן, אַז די דאָזיקע זעקס און דרייסיק שטעלן מיט זיך פאָר דעם באָפולמעכטיקטן אָרגאַניזם, וואָס איז באָאויפטראָגט געוואָרן דורך דער „קאָוועסקאָיע סאָוויעשטשאַניע" צו רעפּרעזענטירן דעם ראָט פון רוסישן יידנטום.

מיטן אויסוואָל פון די „קאָקאָווצי", האָט זיך פאַקטיש געענדיקט די ראָל פון דער „קאָוועסקאָיע סאָוויעשטשאַניע". אַזוי האָבן אָפּגעשטימט די יחידי־סגולה. אַרויסגייענדיק פון דאָרט מיט נייַדישטן ע"ה און אַריינקומענדיק אין אַלגעמיינעם זאָל וואו עס זענען נאָך כסדר אָנגעגאַנגען צעהיצטע דיסקוסיעס, געדענק איך, ווי נייַדיטש ע"ה האָט צו מיר אַ זאָג געטאָן:

„זיי פאַרשטייען דאָ נאָך ניט, אַז די „קאָוועסקאָיע סאָוויעשטשאַניע" האָט זיך שוין פאַקטיש פאַרענדיקט..."

צום סוף פון דער באַראַטונג האָט ווינאָווער, אָלס פרעזידענט, אין זיין שלוס־רעדע פאָרגעלייענט די ליסטע, וואָס איז אויסגעאַרבעט געוואָרן אין דעם חדר־מיוחד וועגן דעם קאָמיטעט, וואָס איז אייגנטימיק אָנגענומען געוואָרן. נאָכדעם

האָט ער רעזומירט די דיסקוסיעס אויף אַ מייסטערהאַפטן אופן. מען מוז דערמאָנען, אַז ווינאָווער איז געווען איינער פון די גרעסטע געזעלשאַפטלעכע פֿרעזידענטן אין רוסלאַנד און די שוועריסטע פֿאַרזאַמלונגען פון די קאַדעטן פלעגן אים שטענדיק אָנפֿאָרטרויט ווערן. ער איז געווען דער איינציקער, וואָס האָט געקענט געפינען דעם מיטל־פונקט צווישן אַלע רייבונגען און פֿאַרשאַרפונגען. אַ חוץ דעם, וואָס ער האָט אויסערגעווייגלעך בילדעריש און גייסטרייך רעזומירט אַלע דיסקוסיעס, פלעגט ער רעדן אין אַזאַ מין סאָרט דעמאָקראַטישן און נאַציאָנאַלן גייסט — אַז ער פלעגט אָנטוואָפענען סיי די אָפּאָזיציע פון דעמאָקראַטישן לאַגער און סיי פון נאַציאָנאַלן. און תמיד זענען אַלע זיינע רעדעס באַגלייט געווארן מיט שטורמישע אָוואַציעס און אַפּלאָדיסמענטן.

איך געדענק, אַז איך בין דעמאָלט געזעסן צווישן בראָמסאָנען און דעם דר. ברוק און אַזוי ווי דער גאַנצער עולם האָט שטאַרק אַפּלאָדירט, האָבן מיינע שכנים, ווי עס ווייזט אויס — מורא געהאַט, אַז איך זאָל ניט מיטגעריסן ווערן מיט דער אַלגעמיינער באַגייסטערונג און איך זאָל חלילה וחס אויך ניט אַפּלאָדירן... און היות ווי פון אַלע זיבן אָפּאָנענטן זענען מיר געבליבן בסך־הכל דריי — האָט בראָמסאָן געהאַלטן מיין רעכטע האַנט און ברוק מיין לינקע האַנט, אַז איך זאָל חס וחלילה ניט אַרויסגיין לתרבות־רעה און ניט אָנשליסן זיך צו די רוישיקע אָוואַציעס.

און דאָ קען איך ניט פאַרענדיקן מיין קאַפּיטל, ניט דערמאָנענדיק דעם שבת־דיקן קידוש ביי ר׳ איסר וואולפן:

ר׳ איסר וואולף, דער בארימטער געזעלשאַפטלעכער עסקן — האָט צונויפגע־רופן ביי זיך אויף אַ קידוש דעם גאַנצן צוזאַמענפאָר. די ערשטע רעדע האָט געהאַלטן ווינאָווער, אַלס פּרעזידענט פון די „קאַקאָוצעס", באַגריסנדיק אויף אַ גייסטרייכן אופן אי דעם בעל־הבית, אי די געסט.

נאָך ווינאָווערן האָט געזומען דאָס וואָרט סליאָזבערג און זיין הויפּט־טעמע איז געווען וועגן יתרון. נאָך אים איז אויפגעטרעטן מאָזע, וועלכער האָט אָנגעהויבן מיט די פאָלגנדיקע ווערטער:

„פּרשת יתרו — דאָס איז אַ יידישער גוי, וואָס איז אַריינגעפאַלן אין דער יידישער תורה אַריין" (אַן אָנצוהערעניש אויף סליאָזבערגן, וועלכער האָט שוואַך ציטירט די פסוקים פון חומש). און רעדנדיק וועגן ווינאָווערן, וועלכער האָט געהאַט אַ שם אַלס אויטאָריטעטער מענטש און וועלכן אַלע וואָלטן געווּאָלט זען מער דע־מאָקראַטיש — האָט ער אין זיינע אויסדרוקן אונטערגעשטראָכן דאָס פאָלגנדיקע:

„אין רוסיש זאָגט מען: „גוט איז דער סאָלדאָט, וואָס וויל זיין אַ געזעראַל". וועלכער ייד וויל אָבער ניט ווערן אַ געזעראַל?... אָבער זיין אַ געזעראַל איבער אַלע געזעראַלן, דאָס איז אַ גרויסער כבוד".

און ער וועגדעט זיך צו ווינאָווערן בזה הלשון:

„יתרו האָט געזומען פאַר אַן איידעם משהן (ווינאָווער האָט געהייסן מאַקסים נאָסעיעוויטש), און זעענדיק אַז משה איז דער געזעראַל פון די געזעראַלן און דער ראש פון די יידן — האָט ער מורא געקריגן, אַז ער זאָל ניט ווערן צופיל אויטאָריטער, האָט ער צו אים געזאָגט:

„משה, משה, זאָלסט ניט אַרבעטן אַליין! גיי צוזאַמען מיט די שרי אלפים ושרי מאות, שרי חמשים ושרי עשרות. דאָס זענען די יידן, וואָס צאָלן די אָרעמע קאָפיקעס „קאָראָבקע"־געלט. און אויב דו וועסט גיין אַליין — נבל תבל!..."

ווינאַוועך אַליין האָט שטאַרק אַפלאָדירט זיין גייסטרייכן רמז און דאָס איז געווען דער פינאַלער און שענסטער איינדרוק פון דער גאַנצער „קאָווענסקאָיע סאָוויעשטשאַניע".

קאַפּיטל ל"ח.

זי זעקס און דרייסיק באַפולמעכטיקטע פון די „קאַקאַווצעס". — די אָקטיאַבריסטן. — די עקסטרעם־רעכטע „סאָיוזניקעס". — פּאַגראָם־העצעס און שוואַרצע פרעסע. — דער חלום וועגן אַ פּאַראיניקטן פראַנט וועגן צערונען. — דער דעפּאַרטאַמענט „דוכאָווניך דיעל" בייס אינערן־מיניסטעריום. — נייע צייט־פראַבלעמען: עגונות, חליצה א. א. וו. — פּאַדערונג וועגן רעפּאַרמירן דאָס רבנים־וועזן. — דער ליובאַוויטשער רבי, ר' שלום־בער ז"ל, אַלס ערשטער געזעלשאַפטלעכער טוער. — ער אָרגאַניזירט דעם „ראַוויזקי סיעזד" און גרינדעט די ליובאַוויטשער ישיבה. — ער קומט קיין טשערניגאָוו צוליב פראָפּאַגאַנדע־אַרבעט. — דער פּעטער מיטן פּלימעניק.

דער קאַמיטעט „אופּאלנאַמאַטשעניך קאָוונסקאָווא סאָוויעשטשאַניא", אָדער די „קאַקאָוצעס", וואָס איז באַשטאַנען פון זעקס און דרייסיק מיטגלידער — צווישן זיי אַ סך פון דער פּראָווינץ און אויך איך בתוכם — האָט אויסגעקליבן אַן עקזעקוטיווע אין באַשטאַנד פון נייַן פערזאָן — אירווואוינער פון פעטערבורג גופא. דער קאַמיטעט האָט זיך קאַמפּלעטירט, צוקאָפּטירנדיק גרויסע פערזונלעכקייטן פון דער פּאָליטישער און געזעלשאַפטלעכער יידישער וועלט. די אַרבעט פּאַר זיי איז געווען אַ קאָלאָסאַלע.

צו דער דאָזיקער צייט — אין דער עפּאָכע פון דער דריטער דומע — האָבן זיך זייער באַפעסטיקט די „אָקטיאַבריסטן" — ד. ה. די פּאַרטיי פון 19־טן אָקטאָבער, וואָס איז די דאָטע פונעם מאַניפעסט פּאַר דער קאָנסטיטוציע. זיי האָבן, וואָס אַן אמת, אונטערגעהאַלטן סטאָליפּינען — דאָס איז געווען אַ פּאָליטיק אויפצוהאַלטן די דומע, וועלכע האָט געדאַרפט גיין מיט דער רעגירונג, קעגן די רעוואָלוציאָנערן.

אָבער גלייכצייטיק זענען פון דער דומע אַרויס אַרגאַניזירטע גרופּירונגען, וואָס האָבן זיך אָנגערופן: „סאָיוז רוסקאָווא נאַראָדא" („פּאַרבאַנד פון רוסישן פּאָלק"). זיי זענען באַשטאַנען פון די עקסטרעמסטע רעאַקציאָנערע עלעמענטן, וואָס האָבן געהאַלטן פּאַר דער מאָנאַרכיע און געקעמפט קעגן דער קאָנסטיטוציע. זייער באַראַרישער אָנטיסעמיטיזם האָט זיך אויסגעדריקט אין ווילדע העץ־קאַמפּאַניעס און אין אַרגאַניזירטע פּאָגראָמען.

זייערע לידערס: קרושעוואַן, פּורישקעוויטש, מאַרקאָוו, האָבן זיך קונה־שם געווען מיט זייערע פּאָגראָם־העצערישע רעדעס, מיט זייער שוואַרץ־מאהדיקער פּרעסע, וואָס האָט געזייט האָס און שנאה קעגן די יידן. זיי זענען געווען שטאַרק אונטערגעשטיצט דורך ניקאָלאַי דעם צווייטן מיט זיין גאָנצער עקסטרעם־רעכטער כוליגאָנישער געשטימטער סביבה.

די אונטערשטיצונג פון פּאָליציי־דעפּאַרטאַמענט און פון דער אָכראָנקע, ווי אויך די אומגעהויערע סובסידיעס, וועלכע זיי האָבן באַקומען כדי צו אַנטוויקלען זייער פּינצטערע אַרבעט, האָט זיי דערמעגלעכט צו אָרגאַניזירן אין יעדער שטאָט אַ סעקציע פון „סאָיוז רוסקאָווא נאַראָדא", וואו זיי האָבן אַריינגעצויגן די סאַמע פּאַרבעכערישסטע עלעמענטן פון דער אונטערוועלט. די דאָזיקע פּאָדאָרבענע אויס־

וואורפן האָבן זיי מיטגעהאָלפן אין זייער פּאָגראָם־אַגיטאַציע און אומעטום האָבן זיי געשאַפן אָפּטיילונגען פֿאַר זייערע שוואַרצע העץ־בלעטלעך.

די לאָגע איז געווען זייער אַ שווערע, אָבער אַזוי ווי עס איז פונדעסטוועגן דאָך געווען אַ פֿאַרלאָמענט — די דומע — וואו עס זענען געווען פֿאַרטרעטן די סאָציאַליסטן, קאָדעטן, פּראָגרעסיוון עלעמענט און אפילו די אָקטיאַבריסטן, וועלכע, הגם זיי זענען געווען פֿאַר דער מאָנאַרכיע — זענען זיי תמיד אָנגעפֿאָלן אין זייערע צייטונגען און אין זייערע רעדעס, אויף די שוואַרץ־מאהניקעס, שטעמפּלענדיק זייער פֿאַרבעסערישע פּאָליטיק — איז דער קאַמף געווען אַן עקשנותדיקער און אַ שאַרפֿער.

אויב אין די פּריערדיקע צייטן האָט מען ניט געהאַט די מעגלעכקייט אָזוי עפֿנטלעך אַרויסצוטרעטן קעגן די צוררי־היהודים — האָט זיך איצט די לאָגע פֿאַרגעשטעלט אינגאַנצן אַנדערש: איצט האָט די דומע געגעבן אַ טריבונע, וואו יעדער האָט געהאַט די געלעגנהייט זיך אַרויסצוזאָגן קעגן די אַנטאַגאָניסטן, און אַלע אויספירלעכע באַריכטן וועגן די אָפּגעהאַלטענע רעדעס זענען זיך פונאַנדער־געגאַנגען אין מיליאָנען עקזעמפּלאַרן, און דאָס האָט געשאַפן די אמתע קעגן־פּראָפּאַגאַנדע.

מען קען זיך פֿאָרשטעלן, אַז די אַרבעט פון די יידישע דעפּוטאַטן און פון די יידישע געזעלשאַפּטלעכע טוער איז ניט געווען אַזאַ לייכטע. די פּראָנטוואַרטלעכקייט איז געווען גאָר אַ שווערע. אין אַזאַ מין שטיקנדיקער אַטמאָספֿער, דורכגעזאָפּט מיט אַנטיסעמיטישן האַס, וועו די יידן האָבן דערפילט, אַז איצט האָבן זיי די מעגלעכקייט צו קעמפן קעגן זייערע ביטערע שונאים און עפּנטלעך אַרונטערצורייסן זייערע פֿאַרברעכערישע מעשים, האָבן זיי נאָך בולטער פֿאַרשטאַנען די נויטיקייט צו האָבן אַ צענטראַלן אָרגאַניזם, וואָס זאָל קאָאָרדאַנירן אַלע יידישע קעמפֿערישע כוחות און זאָל בילדן אַ פֿאַראייניקטן פראָנט. דער „קאָקאָווסקי"־קאָמיטעט האָט טאַקע מיט זיך פֿאָרגעשטעלט דעם אַנטשפרעכנדיקן אויטאָריטעט, וואָס איז ראוי אויסצופירן אָט די פונקציע.

אינעם צוזאַמענשטעל פון קאָמיטעט זענען טאַקע אַריין די גלענצנדיקסטע און פּעאיקסטע טאַלאַנטן, די אויסגעצייכנטסטע יידישע אויטאָריטעטן: מענטשן וואָס זענען געווען פֿאַרבונדן מיט דער דומסקער פּאָליטישער רוסישער ספּערע און מיט דער פּרעסע, און אַ סך צווישן זיי האָבן געהאָפט צו קענען פּירן דעם גרויסן קאַמף לטובת דער נאַציאָנאַלער יידישער פּאָליטיק אין רוסלאַנד.

אָבער, צום באַדויערן, האָבן זיך די דיפּערענצירונגען צווישן די יידישע פּאָליטישע טוער פֿאַרשאַרפט און עס האָבן זיך אויסגעטיילט מחיצות צווישן די פֿאַרטיין: די סאָציאָליסטישע פֿאַרטייען בכלל און דער „בונד" בפרט, האָבן ניט געוואָלט אַרבעטן דאָרט צוזאַמען מיט דער בורשואַזיע און האָבן געפּירט זייער אייגענע פּאָליטיק. די ציוניסטן האָבן געקוקט אויף זיי ווי אויף אַסימילאַטאָרן, און האָבן זיך אויך געפּירט סעפּאַראַט. וואָס שייך די דעמאָקראַטישע און פּראָגרעסיוון עלעמענטן, האָבן זיי זיך אויך געמאַכט אַ בימה לפני עצמה און האָבן ניט געוואָלט גיין צוזאַמען מיט די „קאָקאָווצעס". אַזוי אַרום איז אויסגעקומען, אַז די יידישע פּאָליטיק האָט זיך געפּירט — פון איין זייט — מצד די סאָציאָליסטן, און פון דער

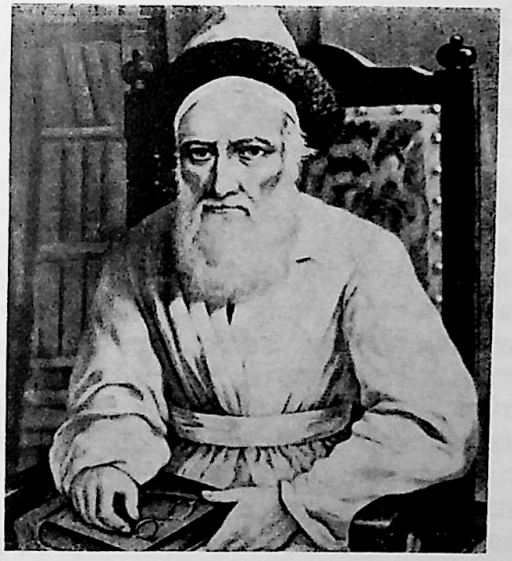

דער גרינדער פון דער ליובאַוויטשער דינאַסטיע
האדמו"ר ר' מנחם מענדל מליובאַוויטש,
מחבר ה"צמח צדק" זצ"ל.

אַנדערער זייט — מצד די ציוניסטן, אַ חוץ פון די דעמאָקראַטישע עלעמענטן, וואו יעדער האָט אויך געמאַכט „שבת פאַר זיך".

און אַזוי איז צערונען געוואָרן דער יידישער טרוים וועגן אַן אייגנהייטלעכן יידישן פראָנט. די יידישע דעפוטאַטן, פרידמאַן און ניסעלאָוויטש, האָבן זיך גענונען אין אַ פאַרלעגנהייט — צווישן אַ סך גרופירונגען, וואו יעדע האָט זיי געצויגן אויף איר זייט.

אָבער, ניט־קוקנדיק אויף די אַלע שטערונגען, מוז מען מודה זיין, אַז די „קאָאָוצעס" האָבן טאַקע געטאָן אַ גרויסע אַרבעט, און דאָס — ביז צו דער רעוואָלוציע. און הגם די לינקע דעמאָקראַטישע עלעמענטן האָבן געפירט קעגן זיי אַן אָפּאָזיציע אָנרופנדיק זיי אפילו „אוזורפאַטאָרן" — איז זייער טעטיקייט געווען ביז גאָר אַ וויכטיקע. אמת, זיי האָבן ניט געהאַט הינטער זיך די ברייטע פאָלקס־מאַסן, אָבער זיי האָבן אָט דעם מאַנגל פאַרגיטיקט מיט זייערע גרויסע טאַלאַנטן, מיט זייער באַרימטן אָנזען אין דער אַלגעמיינער פאָליטישער וועלט, מיט זייערע פאַר־צוויגטע פאַרבינדונגען צווישן די פאַרטייען און פרעסע און מיט זייער אָנגענ־שלאָסנקייט און ערנסטן צוגאַנג צו זייער פאַראַנטוואָרטלעכער אויפגאַבע.

די גאַנצע אַרבעט פון די אַלע רעזאָלוציעס, וואָס זענען אָנגענומען געוואָרן אין דער „קאָווענסקאָיע סאָוויעשטשאַניע" — זענען אַריבערגעגאַנגען אין דעפאַר־טאַמענט „דוכאָווניך דיעל אינאָסטראַניך איספאָוויעדאַני" („גייסטיקע ענינים פון אויסלענדישע רעליגיעס"), וואָס האָט זיך געפונען ביים אינערן־מיניסטעריום, אוז וואו אַהין איז צו דער זעלבער צייט אָנגעקומען דער גובערנאַטאָר כאַרוזין, וועלכער איז דאָרט געוואָרן דעפאַרטאַמענט־דירעקטאָר. דער זעלבער כאַרוזין, וועלכער האָט אונז געהאָט צוגעטיילט די ערשטע אפיציעלע דערלויבעניש אויף דעם ערשטן לעגאַלן יידישן צוזאַמענפאָר.

***

אינעם דאָזיקן דעפאַרטאַמענט „דוכאָווניך דיעל" האָט פיגורירט אַלס „אוטשאָני יעוורעי" דער דר. קרעבס, וואָס פלעגט צונויפנעמען אַלע פראָטאָקאָלן און רעזאָ־לוציעס פון דער אַרבעט ביי דער „קאָווענסקאָיע סאָוויעשטאַניע". דער דעפאַרטאַ־מענט איז בכלל געווען פאַרפלייצט מיט פאַפירן און מיט אָנפראָגן, וועלכע זענען אָנגעקומען פון אַלע עקן רוסלאַנד. און צום מערסטן זענען באַרירט געוואָרן די פאָלגנדיקע פראָבלעמען:

א) — פראָגע וועגן עגונות — דאָס הייסט, אַז וועמען אַ מאַן איז, זינט אַ גע־וויסער צייט, פאַרפאַלן געוואָרן און די פרוי האָט ניט געוואוסט וואו ער איז אַהינ־געקומען, האָט זי אַ צווייט מאָל ניט געטאָרט חתונה האָבן. דאָס דאָזיקע פראָבלעם איז נאָך מער פאַרשאַרפט געוואָרן במשך פונעם קריג, מחמת עס זענען געווען אַ סך „פראָאָוושיע בעז וויעסטי" („פאַרפאַלן־געוואָרענע אָן אַ נאַכריכט"), און הויפט־עכלעך, בעת דער גרויסער עמיגראַציע קיין אַמעריקע, זענען געבליבן אַ סך פאַרלאָזענע פרויען.

ב) — פראָגע וועגן חליצה, דאָס האָט געהייסן, אַז וועמען עס איז געשטאָרבן

אַ מאַן איבערלאָזנדיק אַ פרוי אָן קינדער — האָט דער צווייטער ברודער געדאַרפט מיט איר חתונה האָבן, און אויב ניט האָט ער געמוזט געבן חליצה. דאָס האָט אַרויס־גערופן אַ סך אַבערגלויבן און עס האָט געטראָפן אַז די ברידער האָבן מורא געהאַט צו געבן די פרויען חליצה, אַזוי אַז די לעצטע זענען פאַרמשפט געוואָרן צו עגונהשאַפט. און דערצו נאָך זענען פאָרגעקומען ניט ווייניק סקאַנדאַליעזע פאַקטן, וואָס די ברידער האָבן מיסגעברויכט מיט דעם דין און האָבן זיך געהייסן באַצאָלן גרויסע סומעס געלט פאַר געבן חליצה.

פון אַלע זייטן זענען דעריבער אָנגעקומען בקשות צום דעפּאַרטאַמענט, אַז מען זאָל צונויפרופן דעם ראַט פון די רבנים און מען זאָל איינפירן אַ רעפאָרם אין דער דאָזיקער אָנגעוויטיקטער פראַגע.

דאָסגלייכן האָבן די אָרטאָדאָקסישע קרייזן געפאָדערט, אַז מען זאָל איינפירן גרויסע פאַרלייכטערונגען לטובת די רעליגיעזע רבנים, אַז זיי זאָלן אָפּיציעל לעגאַליזירט ווערן מצד דער רעגירונג.

אין צאַרישן רוסלאַנד זענען די „דוכאָווניע" ראַבינערס ניט אָנערקענט געוואָרן דורך דער רעגירונג, נאָר בלויז די קאַזיאָנע ראַבינערס, וועלכע האָבן אגב גע־דאַרפט צושטעלן מינימום אַ סערטיפיקאַט פון אַ מאָטורע. די אָרטאָדאָקסן האָבן דעריבער געפאָדערט, אַז אַ סמיכה פון אַ רב זאָל זיין געוונגדיק אים צו לעגאַליזירן, און אַז פון די רעליגיעזע רבנים זאָל ניט געפאָדערט ווערן דער סערטיפיקאַט פון אַלגעמיינער בילדונג. אויף אָזאַ אופן וועלן די רעליגיעזע רבנים האָבן די מעגלעכ־קייט צו זיין די אָפּיציעלע גייסטיקע מדריכים פון יידישן פאָלק, און דאָס וועלן זיין די אמתע רבנים, גאָטספאָרכטיקע און יראי־שמימס, ניט ווי די קאַזיאָנע ראַבינערס, וואָס האָבן פרעטענדירט צו זיין די דערציער פון זייער דור און אַליין זענען זיי געווען גלוחים און עמי־הארצים.

היות ווי עס איז געפאָדערט געוואָרן אַ לייזונג נאָך צו אַ ריי אַנדערע פראַגן, ווי: יידישע געמיינדע, קהילות, „קאָראָבקע" א. א. וו. האָט דר. קרעבס צונויפגע־קליבן די אַלע ראַפּאָרטן, באַריכטן, פראָטאָקאָלן, וועגדונגען, בקשות א. אַנד. און האָט אויסגעאַרבעט אַ באַזונדערן פּראָגראַם וועגן צוגרייטן אַ צוזאַמענפאָר פון די רעליגיעזע רבנים, פון די פאָרשטייער פון רעליגיעזן יידנטום, פון אַלע יידישע אינסטיטוציעס אין תחום־המושב און פון פעטערבורג און מאָסקווע. אויף אָזאַ אופן, האָט זיך געשאַפן די לאָגע, אַז די רעגירונג אַליין האָט — אַ דאַנק דעם דערמאָנטן דעפּאַרטאַמענט, און פון אייגענער איניציאַטיוו — צונויפגערופן אין יאָר 1910 דעם „ראַווינסקי סיעזד", אָדער רבנישן קאָנגרעס. דער פּראָגראַם איז געווען אויסגעאַרבעט דורכן מיניסטעריום און פון יעדער שטאָט האָט מען געדאַרפט אויסווייילן צו צווויי פאָרשטייער. די אינטעליגענץ און די געזעלשאַפטלעכע קרייזן בכלל, זענען ניט געווען ספעציעל פאַראינטערעסירט אינעם „ראַווינסקי סיעזד", אָבער דערפאַר האָבן שוין די רבנישע קרייזן אַרויסגעווויזן אַ געוואַלטיקע איניציאַטיוו און דער הויפּט־אָרגאַניזאַטאָר פון דער דאָזיקער איניציאַטיוו איז געווען דער גרויסער ליובאַוויטשער רבי, ר׳ שלום־בער ז״ל.

***

פון אַלע חבדער חסידים האָט זיך תמיד מיט גלאַנץ אויסגעצייכנט דער יינגסטער זון פון צמח־צדק, ר׳ מענדעלע — דער רבי ר׳ שמואל, וואָס חסידים האָבן אים געוופן דער מר״ש ז״ל. ער איז געבליבן אין ליובאַוויטש אַלס ממלא מקומו פון זיין באַרימטן פאָטער.

אַ חוץ וואָס דער מר״ש איז געווען אַ גרויסער חבדישער רבי און אַ באַרימטער מופלג אין חסידות, איז ער אויך געווען מפורסם אַלס גרויסער חכם, און די חסידים פלעגן זיך אָנדערציילן נסים־ונפלאות וועגן זיין לעגענדאַרער חכמה. אַרום אים האָבן זיך גרופּירט די געטרייסטע און איבערגעגעבנסטע חסידים פון צמח־צדק. צווישן אַלע זיינע ברידער, די גרויסע גוטע יידן — האָט דער מר״ש געשפילט אַן אויסערגעווייניקעכע ראָל אין דער חסידישער וועלט.

ווען ער איז נפטר געוואָרן, איז זיין יורש געווען דער צווייטער זון, ר׳ שלום־בער ז״ל. צווישן די חסידים איז ער פון זיין פריערסטער יוגנט באַקאַנט געווען אַלס זייער אַ גרויסער ירא־שמים און אַן אויסערגעווייניקעכער חריף אין קבלה און חסידות. זיין חסידות זאָגן האָט געהאָט אַ זעלטענעם אָפּקלאַנג אין דער גאַנצער חסידישער וועלט.

זיין מוסטערהאַפטע אויפפירונג אין זיין יוגנט, זיין שנאת־בצע (פיינטשאַפט צו געלט) און זיינע שיינע מידות, האָבן אים אַרומגערינגלט מיט אַן אָרעאָל פון הייליקייט און שוין ביי זיינע פריעסטע יאָרן האָט ער געשמט מיט זיין קדושה.

דער ליובאַוויטשער רבי, ר׳ צמח־צדק ז״ל און זיינע קינדער, וואָס זענען אַלע געווען גוטע יידן — זענען קיינמאָל ניט אַרויסגעפאָרן פון זייער שטאָט און האָבן ניט אונטערגענומען קיין שום רייזעס כדי צו „מאַכן געלט״. זיי האָבן קיינמאָל ניט צוגענומען קיין קוויטלעך ביי פרויען, האָבן ניט געפרַאַווט ניט קיין מופתים און ניט קיין „טישן״, אַזוי ווי עס איז געווען איינגעפירט ביי די פּוילישע רביס. די חסידים זענען געפאָרן צו זיי, ניט כדי צו בעטן עצות, אָדער צו פאָדערן מופתים, נאָר פשוט כדי צו הערן חסידות פון זייער באַליבטן רבין און כדי אָפּצוטובלען זיך במשך פון עטלעכע טעג אין אַטמאָספער פון קדושה וטהרה. אָבער דער ליובאַוויטשער רבי איז באַלד מפורסם געוואָרן אַלס דער ערשטער רבי, וואָס האָט זיך אָנגעהויבן פאַרנעמען מיט געזעלשאַפטלעכער אַרבעט. ער איז געווען דער ערשטער פון צווישן די חבדישע רביס, וואָס האָט אָרגאַניזירט די באַרימטע ליובאַ־וויטשער ישיבה, אַוועקשטעלנדיק זי — ניט אַזוי ווי די געווייניקעכע ישיבות, וואו די תלמידים זענען געווען געצוואונגען צו עסן „טעג״ און האָבן זיך כסדר געפונען אין אַ געדריקטער לאָגע — נאָר אויף מאָדערנע באַזעס, אַזוי אַז דאָס איז געווען — להבדיל אלף אלפי הבדלות, בין קדושה וטומאה — אַ מין סעמינאַריע, מיט איינגע־אָרדנטע געוויסע שלאָף־צימערן, מיט אַן עס־זאַל פאַר די תלמידים און מיט אַן אייגענער קיך. אַ חוץ דעם האָבן נאָך די תלמידים באַקומען טאַשן־געלט אויף ייערע פערזונלעכע אויסגאָבן, אויך האָט מען זיי באַקליידט פון קאָפּ ביז די פיס און אַלץ איז זיי געגעבן געוואָרן בכבוד. די ישיבה אַליין איז געווען איינגעאָרדנט אין רחבותדיקע צימערן. די לערער זענען געווען געקליבענע לומדים און מופלגים,

אַלע גרויסע חסידים און בעלי־קבלה. דער ראש־ישיבה אַליין האָט מיט קלוגשאַפט און אויטאָריטעט אָנגעפירט מיט אָט דעם מאָדערנעם און אייגנאַרטיקן לערן־אָנשטאַלט.

די נייע ישיבה האָט אָנגעהויבן צוציען צו זיך תלמידים פון אַלע עקן רוסלאַנד, קינדער פון דער חבדישער חסידישער וועלט. איך וויל דאָ ניט רעדן וועגן עצם־ענין, ד. ה. וועגן דער ישיבה אַליין; מען קען זיך צו איר באַציען פאַרשידן, אָבער אַ פאַקט איז, אַז דאָס איז געווען דער ערשטער רבי, וואָס האָט אַוועקגעשטעלט די ישיבה אויף מאָדערנע יסודות און האָט פונאַנדערגעשפרייט תורה בישראל.

אַ חוץ דעם, האָט ער אַרויסגעגעבן פון דאָרט זייער שיינע מורי־הוראה, שוחטים, חסידים, און אפילו „חוזרים" (וואָס חזרן איבער דעם רבינס חסידות), אויך האָט ער אויסגעאיבט אַ שטאַרקע השפעה אויף די יידישע קיבוצים פאַרזאַרגנדיק זיי מיט חוזרים און רבנים.

דער ליובאַוויטשער איז געווען דער ערשטער רבי, וואָס האָט ניט פאַרבאַהאַלטן זיינע אידעען. אַ סך פון די רביס זענען דעמאָלט געווען קעגן ציוניזם, זיי האָבן אָבער מורא געהאַט דאָס אַרויסצווייזן, אָבער דער ליובאַוויטשער רבי איז אַרויס מיט אַ מפורסמדיקן בריוו קעגן די ציונים, וואָס האָט אַרויסגערופן אַ פאַרשטענדלעכן שטורעם און אַ גרויסע אומצופרידנקייט אין די ציוניסטישע קרייזן. אָבער אויך די אומצופרידענע האָבן געמוזט באַוואונדערן זיין שטאַרקייט און אויפריכטיקייט.

אַלס גרויסער געזעלשאַפטלעכער טוער, האָט ער זייער אַ סך משפּיע געווען אויף זיינע חסידים און רבנים. ער האָט אַרויסגעגעבן זיינע אינסטרוקציעס און לאָזונגען פאַר דער געזעלשאַפטלעכער אַרבעט אויף די ערטער און האָט אַרגאַניזירט דעם „ראַווינסקי סיעוד", כדי צו האָבן וואָס מער רבנים און רעליגיעזע יידן און וואָס וויניקער עם־הארצים.

ביי אָט די פאַרהעלטענישן איז ער געקומען קיין טשערניגאָוו, בעת איך בין דאָרט געווען ראַבינער, כדי אָנצופירן מיט זיין פראָפאַנדע־אַרבעט און אויסצו־קלויבן צוויי רבנים פון דער גובערניע, אַלס פאָרשטייער צום „ראַווינסקי סיעוד", אָבער ניט, חלילה, וועגן אויסקלויבן זיין אייגענעם פלימיעניק, יצחק שניאורסאָן, וועלכער איז אין ענין יראת־שמים געווען אַביסל „געכאַפט"...

קאַפּיטל ל"ט.

די יידישע אינטעליגענץ קערט זיך אום צום פאָלק. — די אומצופרידנקייט אין די רעליגיעזע קרייזן. — דער אַנטאַגאָניזם פאַרשאַרפט זיך. — דער ליובאַוויטשער רבי אין שפּיץ פון רעליגיעזן יידנטום. — די סענסאַציע פון ליובאַוויטשערס קומען קיין טשערניגאָוו. — איך גיי אים מקבל־פּנים זיין. — מיין פרוי שטאַט אים אָפּ אָ וויזיט. — ביידע צדדים ווערן קריגעריש געשטימט. — ווער וועט זיין פאָרזיצער פון דער אסיפה. — די רעליגיעזע רבנים לויפן הינטערווייַלעכטס צום גובערנאַטאָר. — דער גובערנאַטאָר באַשטימט מיך אַלס פאָרזיצער.

צוגלייך ווי אין אַלע שטעט פון תחום־המושב, איז אויך אין טשערניגאָוו פאָר־געקומען אַ פאַרזאַמלונג, וואָס האָט באַדאַרפט אויסקלויבן צוויי קאַנדידאַטן צום „ראַווינסקי סיעזד".

עס זענען איינגעלאַדן געוואָרן רבנים, ראַבינערס און — פון איניקע ערטער — פאָרשטייער פון די „דוכאָווניע פראָוולעניעס", ווי אויך בעל־הביתישע יידן פון די שולן און בתי־מדרשים. די אסיפה האָט געזאָלט פאָרקומען אין זאַל פון דער מוניציפּאַליטעט. בכלל, אין אַ פראָווינץ־שטאָט, און אפילו הויפּט־שטאָט פון אַ גובערניע — האָט אַזאַ מין צוזאַמענפאָר פון אַזעלכע פרומע יידן, אַרויסגערופן מער נייגעריקייט, ווי אינטערעס. די נייעס, אַז אויף דעם „סיעזד" (צוזאַמענפאָר) וועט זיין אָנווועזנד דער ליובאַוויטשער רבי, האָט געמאַכט אַ גרויסע סענסאַציע אין שטאָט, און זיין קומען האָט אונטערגעשטראָכן די נייע באַוועגונג, וואָס איז געשאַפן געוואָרן צווישן די רעליגיעזע און אָרטאָדאָקסישע יידן.

***

ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט אין די פריערדיקע קאַפּיטלען, האָט די יידישע אינטעליגענץ — וואָס איז בײַ דעמאָלט געשטאַנען ווייט פון די יידישע אינטערעסן — אין אַ געוויסן מאָמענט זיך געמוטשעט אומקערן צו די יידישע מאַסן און האָט אָנגעהויבן פירן אַן אינטענסיווע געזעלשאַפטלעכע און פּאָליטישע טעטיקייט אויף דער יידישער גאַס. גלייכצייטיק אָבער האָט די דאָזיקע אינטעליגענץ אַרויסגעוויזן אַ טענדענץ צו רעפאָרמירן אויך דעם יידישן חינוך און אַרײַנפירן ענדערונגען אין די דערציאונגס־אַנשטאַלטן, ווי: ישיבות, תלמוד־תורהס, חדרים א. אַנד. צו דער זעלבער צייט, האָבן אויך די ציוניסטן אָנגעהויבן גרינדן אייגענע תלמוד־תורהס און שולן, וואו דער אונטעריכט איז געווען אין דער העברעאישער שפּראַך (עברית — בעברית). זיי האָבן אַראָפגעבראַכט קוואַליפּיצירטע לערער, פּעדאַגאָגיש־צוגע־גרייטע, און וואָס האָבן אַליין גוט באַהערשט די שפּראַך, אָבער די רעליגיעזע עלע־מענטן האָבן געזאָגט:

„מען האָט אַראָפגעבראַכט לערער צו לערנען לשון־קודש מיט די קינדער, אָבער זיי זענען ניט קיין יידן, נייערט אפיקורסים. און דעם חומש אַליין לערנט

מען בייַ זיי, ניט ווי בייַ יידן, וואָס לערנען מיט הייליקייט די תורה, נאָר ווי אַ כרעסטאָמאַטיע, להבדיל...״

די בונדיסטן און סאָציאַליסטן האָבן אויך געגרינדעט אייגענע שולן, אָבער בייַ זיי איז אַלץ געלערנט געוואָרן אויף יידיש, און די לערער, וועלכע זיי האָבן אַראָפגעבראַכט, זענען ווייט ניט זעוואָנן קיין יראי־שמיים און פרומע יידן. די אַרטאָדאָקסן האָבן דערויף געזאָגט, אַז זיי לערנען מער זינגען די בונדישע שבועה, אַיידער לערנען חומש... צווישן די אַרטאָדאָקסן האָט זיך דאַן אויסגעשיילט דער ווילן צו קעמפן מיט די ״עוכרי־ישראל״, וואָס פאַרשפרייטן אפיקורסות און פירן אַראָפּ די יידישע קינדער פון דרך־הישר...

די אַרטאָדאָקסן זענען אויך געווען אומצופרידן דערמיט, וואָס די אמתע רבנים און גדולי־בישראל, די יראי־שמיים, זענען ניט אַנערקענט לעגאַל מצד דער רעגירונג, אינדערצייט וואָס די קאַזיאָנע ראַבינערס, גלוחים, עם־הארצים און אפיקורסים ר״ל, זענען אָפּיציעל באַשטימט צו זיין די מדריכים פון פאָלק ישראל.

מען דאַרף אונטערשטרייכן, אַז רבנים, גדולי־בישראל און אמתע פרומע יידן, וואָס זענען תמיד ווייט געווען פון פאָליטיק און האָבן זיך אויסגעלעבט אינערלעך אין דער געמיינדע און צווישן פאָלק — האָבן געקוקט קרום אויף די יידישע ״רעוואָלוציאָנערן״, וואָס גייען קעגן דעם עקזיסטירנדיקן רעזשים. זיי האָבן געהאַלטן, אַז דאָס רעוואָלוציאָניזירן די יידישע מאַסן איז אַ גרויסער אומגליק פאַר יידן און אַז ״דינא דמלכותא דינא״. און אַנדערע רבנים פלעגן זאָגן מיט כעס:

״אַז איר קענט ניט איבערארבעטן די אָרדענונג, וואָס הערשט אין בית־מדרש גופא, טאָ ווי אַזוי ווילט איר זיך אַריינמישן אין דער אָרדענונג פון פאָניע־חזיר, להבדיל?... און וואָס איז דאָס אייער דאגה?....״

דאָס איז געווען, אָן ספק, גאָנץ נאַאיוו, אָבער אַזעלכער איז געווען זייער גייסטיקער מהות.

אויף אַזאַ אופן, האָט זיך אָנגעהויבן אָרגאַניזירן די אגודת־ישראל. דעמאָלט האָט זיך צווישן די רעליגיעזע פירערישע עלעמענטן אַרויסגעפילט די נויטוועניקייט צו פאַראייניקן זיך אין קאַמף קעגן די אפקורסים, וואָס גראָבן אונטער די יידישע רעליגיע און די יידישע געמיינדעס, און ווילן איינפירן מנהגי עכו״ם.

און זיי האָבן — וואָס אָן אמת — געווואָלט מאַכן אַ מין פּאַרטיי, וואָס זאָל זיין קאָנסערוואַטיוו און ניט גיין קעגן דעם עקזיסטירנדיקן רעזשים, נאָר זאָל בלויז מחזיק זיין דעם יידישן דת אָנטקעגן די אפיקורסים, וואָס ברענגען שאָדן דער רעליגיע. זיי האָבן געווואָלט, ניט מער, נאָר ראַטעווען דעם יונגן דור פון די הענט פון די ״רעוואָלוציאָנערן״, וואָס מאַכן חרוב דאָס יידישע פאָלק מיט זייערע אפיקורסישע כישע און געפערלעכע אידעען.

***

ביי די דאָזיקע פאַרהעלטענישן, ווען די ענערגישע כוחות פון אַרטאָדאָקסישן רעליגיעזן יידנטום האָבן געזוכט צו אָרגאַניזירן זיך, כדי אָנצופירן זייער קאָנסער־וואַטיווע פאָליטיק און אַרויסגיין אין קאַמף קעגן די נייע צעשטערעריש כוחות,

וואָס גראָבן אונטער דעם יידישן דת — און מרביץ תורה בישראל זיין — צו ער זעלבער צייט, האָט דער אַרויסטריט פון ליובאַוויטשער רבין אַרויסגערופן אַ גרויסע באַוועגונג; אַלס אייגער פון די באַרימטסטע און באַליבטסטע רביס צווישן די חבדישע חסידים; אַלס גרויסער ירא־שמים און לעגענדאַרער בעל־מידות, וואָס האָט געהאט אַן אָפּקלאַנג אין דער גאַנצער חסידישער רעליגיעזער וועלט; אַלס גרינדער פון דער באַוואוסטער ליובאַוויטשער ישיבה, וואָס חיצוניותדיק איז זי געווען זייער מאָדערן און פּנימיותדיק זייער רעליגיעז און אפילו פאַנאַטיש; דער רבי, וואָס איז אומדערשראָקן אַרויסגעטרעטן בפרהסיא מיט אַ בריוו אַנטקעגן דעם ציוניזם, ניט מורא האָבנדיק, אַז מען זאָל אויף אים דערפאַר אָנפאַלן — אָט אַ דער רבי, וואָס איז קיינמאָל ניט אַרויסגעפאָרן איבער דער וועלט, כדי צו „מאַכן" געלט, און איז געווען מפורסם אַלס אַן אמתער שונא־בצע און אַ גרויסער בעל־מידות טובות — אָט־אָ די גרויסקייט זייגט האָט שוין אַליין פאַר זיך געגנוג אימפּאָנירט, אַז ער זאָל ווערן דער ראש פון דער באַוועגונג.

אין קעגנזאַץ צו די גרויסע חסידישע און מתנגדישע גאונים, וועלכע זענען געווען גאונותדיק אין לערנען און אין עבודת־השם, אָבער אין פראַקטישן לעבן זענען זיי געווען בטלנים און לחלוטין ניט צוגעפאַסט צו אַ געזעלשאַפטלעכער אָטמאָספער, איז דער ליובאַוויטשער רבי — זייענדיק גרויס אי אין תורה, אי אין עבודה — געווען דער ערשטער גרויסער רבי, וואָס איז געווען גלייכצייטיק אי אַן אינטענסיווער געזעלשאַפטלעכער טוער, אי אַן אויסערגעווענלעכער אַרגאַניזאַטאָר, און וואָס האָט אַרום זיך אַליין מער און מער קאָנצענטרירט די אַרטאַדאָקסישע און רעליגיעזע קרייזן, וועלכע זייער באַליבטער לידער.

***

דער ליובאַוויטשער האָט אומעטום אַרגאַניזירט, אַז מען זאָל אויסקלייבן וואָס מער רבנים און רעליגיעזע יידן און וואָס ווייניקער גלוחים און וועלטלעכע טוער. צוליב דעם האָט ער אומעטום געשיקט זייגע שדר'ן (שלוחי דרבנים), אַז זיי זאָלן פירן אַ פאַרצווייגטע אַגיטאַציע און פראָפּאַגאַנדע. אָבער מען האָט אים שוין פון פאַראויס געזאָגט, אַז אין טשערניגאָוו וועט אים זיין שווער דורכצופירן נאָר זייגע קאַנדידאַטן, וויייל דער טשערניגאָווער ראַבינער, דאָס איז אַ גרויסע סכנה: ער קען נאָר, חס ושלום, אַליין דורכגיין!...

און אַזוי ווי דער ליובאַוויטשער איז געווען אַן איש־אמת, האָט ער געזאָגט, אַז דאָרט, וואו עס האַנדלט זיך אין אַן ענין פון קדושה — קומען קיין קרובים ניט אין באַטראַכט. און ער איז אַליין בכבודו ובעצמו, אַראָפּגעקומען קיין טשערניגאָוו, כדי צו פירן די מלחמה פאַר זייגע קאַנדידאַטן.

ווי איך האָב שוין פריער דערמאָנט, האָט זיין אָנקומען אַרויסגערופן אַ גרויסן אינטערעס און אַ געוואַלטיקע סענסאַציע אין שטאָט. יידן האָבן געשריגן: „געוואַלד! אַז דער רבי אַליין איז געקומען, איז עס דאָך עפעס ניט קיין פשוטער ענין!..."

ער איז אָנגעקומען — געדענק איך — אין אַ דינסטיק אינדערפרי; ביי מיר איז געווען אַ שאלה: ניט איך האָב אים געקענט, און ניט ער מיך. נאָר אַזוי ווי

מיר זענען דאָך געווען פון פאַרשידענע לאַגערן, איז מיין צד געווען קעגן, אַז איך זאָל אים מקבל־פּנים זיין. אָבער איך אַליין האָב געהאַלטן, אַז קודם־כל איז ער אַז איש־גדול און אַ פעטער דערצו, און ער פאָרט דאָך ניט צוליב אַן אייגענעם ענין, נאָר פאַר קהלס וועגן. און היות דאָס איז ניט אויפן פערזענלעכן באָדן, נאָר מחמת אַן אידעאישע זאַך — בין איך געקומען אויפן וואָקזאַל אים באַגעגענען. די חסידים, וועלכע זענען תמיד געווען „פויפּסטלעכער ווי דער פּויפּסט", זענען ניט געווען שטאַרק צופרידן דערפון.

ווען ער איז אָפּגעשטיגן פון צוג, האָב איך אים אָפּגעגעבן „שלום" און אים געזאָגט, אַז איך בין געקומען אים באַגריסן, ניט נאָר ווי אַ פעטער, נאָר ווי אַ גרויסן רבין, און זאָגן אים, אַז ניט־קוקנדיק אויף די חילוקי־דעות, וועלכע זענען צווישן אונז פאַראַן — דאָס אַלץ אויף אַן אידעאישן באָדן און האָט ניט קיין שייכות צו פערזענלעכע ענינים און איך בין זייער צופרידן, וואָס איך קען אים באַגריסן און איבערגעבן אים, ווי די טשערניגאָווער קהילה איז גליקלעך צו האָבן ביי זיך אַזאַ גרויסן גאַסט.

איך בין מיט אים געפאָרן צוזאַמען צום הויז, וואו ער האָט זיך באַדאַרפט אויפהאַלטן. ער איז ניט פאַרפאָרן אין קיין האָטעל, מחמת ער האָט באַדאַרפט האָבן אַ מנין און עס האָבן צו אים כסדר געדאַרפט קומען אַ סך מענטשן, איז דאָס געווען אומבאַקוועם אין אַ האָטעל. דעריבער איז ער איינגעשטאַנען ביי אַ שטאָטישן גביר, מיטן נאָמען בערקע גינזבורג.

אין דער אמתן איז גאָר בערקע גינזבורג אַליין געווען פון קאָפּיסט, און אַ קאָפּיסטער חסיד דערצו. און מיר ווייסן דאָך, אַז צווישן קאָפּיסט און ליובאַוויטש איז קיין איבעריקער שלום־בית ניט געווען. אָבער ניט־קוקנדיק דערויף, איז ר' בערקע געווען שטאַרק צופרידן, וואָס דער רבי טוט אים אָן דעם כבוד איינצושטיין ביי אים. ער האָט געגלויבט, אַז דערמיט וועט דער רבי אַריינברענגען קדושה אין זיין הויז.

דער וואָקזאַל איז געווען באַלאַגערט מיט טויזנטער יידן, וואָס זענען געקומען באַגעגענען דעם רבין. די שטוב פון בערקע גינזבורג איז געווען אַזוי אַרומגערינגלט מיט מענטשן, אַז מען האָט פשוט ניט געקענט אַריבערגיין די גאַס, און די התפעלות פון די חסידים איז געוואַקסן פון מינוט צו מינוט.

די דעלעגאַטן זענען זיך שוין געהאַט צונויפגעפאָרן. ממילא־מובן, אַז אַלע כלי־קודש, רבנים, רעליגיעזע יידן וכדומה, זענען געגאַנגען צום ליובאַוויטשער, אָבער די ראַבינערס און די בעלי־ביתישע יידן, ניט גאָר קיין גרויסע יראי־שמימס — זענען געקומען צו מיר. און עס האָט זיך אָנגעהויבן צו פירן אַן אַגיטאַציע פון ביידע צדדים, וועגן די וואַלן.

דער ליובאַוויטשער רבי האָט געפירט די אַגיטאַציע ניט „מעשה רבי", וואָס איז גוזר אויף זיינע חסידים, אַז זיי זאָלן שטימען פאַר דעם אָדער יענעם: ער האָט יעדן איינציקן רב און יעדן דעלעגאַט אויפגענומען באַזונדער, בעטנדיק אַז יעדער זאָל אים אַרויסזאָגן זיין מיינונג וועגן די וואַלן. און ערשט נאָכדעם וועט ער אַרויסזאָגן זיינע, כדי ניט אויפצוצווינגען חס־ושלום, זיין רצון, אַז זיי זאָלן מיינען, אַז זיי מוזן טאָן, אַזוי ווי ער וויל.

בסך־הכל איז די צאָל דעלעגאַטן געווען אַכט און דרייסיק פּערזאָן, אָבער דריי מענטשן זענען באַלד, דעם ערשטן טאָג, ניט געקומען, אַזוי אַז פון אונזער זייט האָבן מיר געציילט אַכצן מענטשן, און פון זייער זייט, זיבעצן. און אָט די, וועלכע האָבן געזאָלט קומען מאָרגן — האָבן געדאַרפט איבערוועגן די שאָל.

פון אונזער זייט, וואָס צווישן אונז האָט זיך געפונען דער גרויסער שרייבער פון נאָווגאָראָד־סיעווערסק — אברהם־יעקב סלוצקי, און אויך זלמן עפשטיין, איינער פון די אָנגעזעענסטע ציוניסטן און באַרימטער בעל־מנדב, שטאַרק באַקאַנט אַלס גרויסער בעל־צדקה און בעל־מידות טובות — זענען אַלע געווען קריגעריש געשטימט און האָבן געהאַלטן, אַז מען דאַרף מלחמה האַלטן ביזן סוף. און צום ליובאַוויטשער אַליין, האָבן אַלע רבנים געזאָגט:

„רבי, אַז איר וועט פאָדערן פון אונז, וועלן מיר ניט שטימען פאַרן ראַבינער שניאורסאָן, אָבער איר זאָלט וויסן, אַז איר פאָרט אַוועק, און דאָס קען גורם זיין אַ שאַרפּע מחלוקת אין טשערניגאָווער גובערניע, ווייל וואָס מען זאָל ניט דאַרפן: סיי וועגן געלט פון „קאָראָבאָטשנעם סבאָר" אויף קהלשע הצטרכותן, סיי וועגן גירוש־יידן — קומט מען צום ראַבינער און ער שטייט תמיד אויף דער וואָך אונז צו העלפן, גיין אַנטקעגן אים, הייסט דאָס אַ מין אומדאַנקבאַרקייט, וואָס יידן וועלן דאָס קיינמאָל ניט מוחל זיין".

דער רבי אַליין איז געווען זייער פאַרצווייפלט פון דעם אַלעם, וואָס ער האָט געהערט. מיין פרוי, וואָס איז געווען זיין לייבלעכע פּלימיעניצע, איז געקומען צו אים מיט אַ וויזיט. און אַזוי ווי זי אַליין איז געוואָקסן געווארן צווישן גוטע יידן, האָט זי געוואוסט — אַריינקומענדיק צו אים — מיטצונעמען אויפן אירע קינדער, כדי ניט צו בלייבן ביחידות מיטן רבין. זי האָט אים באַגריסט און געזאָגט:

„פעטער, מען האָט אייך מסתמא אַ סך לשון־הרע אָנגערעדט אויף מיין מאַן, אָבער איר וויסט דאָך, ווי מען קען גלויבן רכילותניקעס, און איר וויסט דאָך אוודאי אויך, ווי אומגערעכט מען איז געווען קעגן אייער עלטערן ברודער, ר' אהרן זלמן".

דער רבי האָט איר געענטפערט מיט אַ שמייכל:

„יאָ, יאָ, מען האָט מיר טאָקע אַ סך אָנדערציילט אויף אייער מאַן".

און זי זאָגט אים ווידער:

„אָבער איך מיין, אַז איר גלויבט ניט די נאַרישע חסידים־פּלאַפּלערס און איר וויסט, אַז מיין מאַן האָט זיך אַ סך מאָל מוסר־נפש געווען פאַר יידן".

און ער האָט איר ווידער געענטפערט:

„יאָ, יאָ, דאָס האָב איך אויך געהערט".

דעם רבינס אויפנעמען פון זיין פּלימיעניצע האָט זיך גלייך איבערגעגעבן צווישן די חסידים פון איינעם צום אַנדערן. און לויט ווי שמעון דער שוחט פלעגט אָפּ־שאַצן אַזאַ מין געשעעניש אויף זיין שטייגער — אַזוי האָבן זיי אויך געזאָגט:

„כאָטש קיין איבעריקער יראַ־שמימניק איז טאָקע דער ראַבינער ניט — אָבער נישקשה, ער האָט פּלייצעס!..."

דער ערשטער טאָג איז דורכגעגאַנגען אויף באַראטונגען פון ביידע זייטן. דער הויפּט־קאָנדידאַט פון רבינס צד איז געווען ר' מענדל חן ע"ה פון ניעזשין. דאָס

איז געווען נאָך גאָר אַ יונגער, אָבער שוין בארימטער למדן, אַן אויסגעצייכנטער אַרבעטאָר אין חסידות־זאָגן, און שטאַרק מפורסם מיט זיין גאונות און ערלעכקייט.

אים האָבן ליב געהאַט, ניט נאָר די חסידים אין ניעזשין, נאָר אויך אין דער גאַנצער חסידישער וועלט, וואו ער האָט זיך קונה־שם געווען אַלס איינער פון די גרעסטע און שענסטע רבנים פון דעם ליובאַוויטשערס סביבה.

ער איז געווען דער וואָרטזאָגער פון ליובאַוויטשער רבין, וועלכער האָט געגלויבט סיי אין זיין טאַלאַנט און סיי אין זיין ערלעכקייט און גאונות.

האָט טאַקע דער ליובאַוויטשער געוואָלט, אַז מענדל חן זאָל דורכגיין פאָר יעדן פּריים, נאָר אין אונזער לאַגער זענען אַלע אַזוי געווען אויפגערעגט קעגן דעם ליובאַוויטשער, אַז זיי האָבן ניט געוואָלט שטימען פאַר זיינס אַ קאַנדידאַט. אָבער צווישן די רבנים האָבן זיך שוין געפונען אַזעלכע, וואָס האָבן געפּירט אינטריגעס און געטראָגן רכילותן פון איינעם צו אַנדערן. אַלס אילוסטראַציע קען דינען דער פאָלגנדיקער פאַקט:

מען האָט באַדארפט אויסקלייבן אַ פאַרזיצער פאַר דער אסיפה און פאַרלייגן די פערזאָן דעם גובערנאַטאָר צו באַשטעטיקן. אָט־אָ די אינטריגאַנטן האָבן אָבער ניט געוואָרט, אַז די אסיפה זאָל פאַרלייגן דעם קאַנדידאַט אַלס פאַרזיצער, נאָר זיי זענען אַליין אַוועק מיט אַ דעלעגאַציע צום גובערנאַטאָר מאַקלאַקאָוו, בעטן אים, אַז ער אַליין זאָל פרעזידירן די אסיפה...

דערויף האָט דער גובערנאַטאָר זיי געענטפערט, אַז ער אַליין האָט קיין צייט ניט און אויך ניט קיין אינטערעס פאַר דער דאָזיקער זאַך. „אָבער — האָט ער צוגעגעבן — איר האָט דאָך ביי זיך גענוג מענטשן, וואָס קענען פרעזידירן. און איך וועל היינט צושיקן דעם טשערניגאָווער ראָבינער, שניאורסאָנען, מיינעם אַ באַשלוס, ווער עס זאָל פרעזידירן".

דער רבי איז אַראָפגעקומען קיין טשערניגאָוו אין דער באַגלייטונג פון זיין זון, ר' יוסף־יצחק ז"ל, וואָס איז דערנאָך געווארן דער ממלא־מקומו. וועגן דעם רבין, וועל איך שרייבן אין קומענדיקן קאַפּיטל.

די אַגיטאַציע ערב די וואַלן איז פון ביידע זייטן געגאַנגען מיטן פולן ברעכ, מיט קליינע און גרויסע אסיפות און אסיפהלעך. אויף צומאָרגנס, 11 אַ זייגער האָט זיך געדאַרפט עפענען דער קאָנגרעס.

דער ליובאַוויטשער רבי, נאָכדעם ווי ער האָט אויסגעהערט זיינע רבנים, די רעליגיעזע פאַרשטייער, נאָכדעם ווי ער האָט געזען מיך און מיין פרוי, און נאָך אַלע אויסקונפטן, וואָס ער האָט באַקומען וועגן אונז — האָט פאַרנאַכט צוגעשיקט צו אונז זיין זון, ר' יוסף־יצחק ע"ה, מיט אַ וויזיט — צוזאַמען מיטן ביעזשינער ראָבינער, ר' מענדל חן ע"ה.

דאָס דאָזיקע איז אויך געווען אַ באַווייז, ווי ווייט ער האָט באַזעסן אַ פאָליטישן און געזעלשאַפטלעכן חוש, וואָס ניט־קוקנדיק אויף די חילוקי־דעות צווישן אונז, האָט ער געהאַלטן פאַר צווועקמעסיק אָפצוגעבן אַ העפלעכקייטס־וויזיט מצד זיין זון מיט זיינעם אַ פאַרשטייער.

נאָר מעשה־שטן — בעת זיי זענען געזעסן ביי אונז און געטרונקען טיי — איז אָנגעקומען דער פאָליצמייסטער מיט אַן אָפיציעלן בריוו פון גובערנאַטאָר:

דער גובערנאַטאָר, מאַקלאַקאָוו, האָט מיך געבעטן — אַלס טשערניגאָווער ראַבינער — אַז איך זאָל פרעזידירן דעם „סיעזד".

איך האָב גלייך דעם בריוו איבערגעגעבן מיינע חשובע געסט. זיי האָבן אַ קוק געטאָן אויפן צווייטן, פאַרשטייענדיק, אַז „עס איז ניט אַזוי פשוט, ווי עס האָט זיך געקענט תחילת אויסווייזן..."

קאַפּיטל מ׳.

די פּאַרבאַרייטונגען צום צוזאַמענפּאַר. — דריי דעלעגאַטן דאַרפן אַנטשיידן דעם גורל. — צי וועלן זיי קומען, אַדער ניט? — איך פּעדער זיך און שלים אַן אַפּמאַן מיטן ליובאַוויטשער רבין ז״ל. — דער ליובאַוויטשער רופט אַרויס די גרעסטע מענסאַציע אויפן צוזאַמענפּאַר. — יחוסדיקע געסט: ר׳ דוד־הירשל חן מיט זיינע צווייַ באַרימטע זין. — דער באַוואוסטער שרייבער אברהם־יעקב סלוצקי. — די ערשטע רייבונגען. — דער נאַוואַזיבקאַוואר רב קריטיקירט. — סלוצקים רעפליקע. — דעם ליובאַוויטשערס אַרויסטריט. — דער ניעזשעווער רב העלפט מיר באַרואיקן די געמיטער.

די פּאַרבאַרייטונגען און אַגיטאַציע זענען געגאַנגען מיטן פולן ברען. אויב דער ליובאַוויטשער רבי, ווי אַ פּאָליטישער און געזעלשאַפטלעכער טוער, האָט געפירט די אַרבעט זייער לאַיאַל און טאַלעראַנט, האָבן די חסידים דאַקעגן — זייענדיק געזעלשאַפטלעך זייער אָפּגעשטאַנען — געפירט אַ פערזענלעכע און זייער קלערי־קאַלע פראָפּאַגאַנדע, פּאַרשאַרפּנדיק אַזוי אַרום די פּאַרהעלטענישן.

אַזוי ווי דער שטייגער איז אין אַזאַ פאַל, איז צווישן זיי געווען אַ היפש ביסל אינטריגאַנטן און מחרחרי־ריב, וואָס פּאַר זיי איז דער דאָזיקער ענין בכלל געווען אַ מקום להתגדר בו.

אויך אין אונזער לאַגער האָבן איניקע אָנגעהויבן שאַרף צו רעאַגירן. איך האָב געמוזט אָנוועגדן געוואַלטיקע אַנשטרענגונגען, כדי אויפצוהאַלטן דעם גלייכ־געוויכט און באַרואיקן די צעשטורעמטע געמיטער פון אַ סך פון זיי.

אויפן צווייטן טאָג נאָכן אָנקומען פון ליובאַוויטשער רבין, איז די לאַגע געווען נאָך מער אָנגעשפּאַנט, אָבער דאָס איז געווען אַ „שטורעם אין אַ קליין טעפּל וואַ־סער״: אין אונזערע, זייער באַגרענעצטע קרייזן, האָט דאָס טאַקע אַרויסגערופן אַ געוויסע שפּאַנונג, אָבער אין שטאָט גופא, האָט די אינטעליגענץ מיט די געזעל־שאַפטלעכע טוער בתוכם, ניט צוגעגעבן קיין ספּעציעלן אינטערעס דעם גאַנצן ענין בכלל. איניקע האָבן געקוקט דערויף, ווי אויף אַ קאַמף צווישן די אָרטאָ־דאָקסן און פרומע יידן, פון אין זייט — און פון חופשים און ליבעראַלע עלעמענטן — פון דער אַנדערער זייט. וואָס שייך די חסידים, די מאַסן — זענען זיי גיכער געווען פאַראינטערעסירט מיט דער פּערזענלעכקייט פונעם רבין גופא, איידער מיטן גאַנצן עצם־ענין.

איך, פון מיין זייט, האָב אָנגענומען אַלע מיטלען, אַז די באַציאונגען זאָלן ניט נאָך מער פאַרשאַרפט ווערן. עס האָבן זיך אָבער אַרויסגערוקט צוויי נייע פאַלן וואָס האָבן נאָך מער גורם געווען צו קאַמפּליצירן מיין אויפגאָבע:

ערשטנס, האָט דער גובערנאַטאָר געפּאָדערט, אַז אָנשטאָט דאָס אויסקלויבן דירעקט צוויי דעלעגאַטן אויפן „ראַוויגסקי סיעזד״ אין פּעטערבורג, זאָל מען גאָר אויסקלויבן זעקס קאַנדידאַטן, פון וועלכע ער וועט אַליין באַשטעטיקן צוויי דעלע־גאַטן פון דער טשערניגאָווער גובערניע, און אַזעלכע וועלכע ער וועט געפינען פּאַר פּאַסיק.

האדמו"ר ר' שלום־דובער מליובאַוויטש זצ"ל.

צווייטנס — פון די איין און פערציק מענטשן, וועלכע זענען געווען דעלעגאַטן צום צוזאַמענפאָר, האָבן געדאַרפט אָנקומען — אינעם טאָג פון די „וויבאָרעס" — דריי מענטשן, וועלכע זענען געווען פון אונזער זייט און האָבן געדאַרפט איבערוועגן די מערהייט פֿאַר אונז. זיי האָבן געזאָלט אָנקומען מיטן צוג 9 אַ זייגער אינדערפרי. פון איין זייט, האָבן מיר געהאָפט, אַז זיי וועלן קומען און אונז שאַפֿן די מערהייט, און פון דער אַנדערער זייט, האָבן אונזערע קעגנער געהאָפט, אַז זיי וועלן ניט קומען און די מערהייט וועט בלייבן פֿאַר זיי.

אינעם טאָג פונעם „סיעזד", בין איך 8 אַ זייגער אינדערפרי אַוועק צום ליובאַוויטשער רבין און בין אָנגעקומען אַקוראַט ביים סוף פון דאַוונען. איך בין גלייך אַרײַן אינעם חדר־מיוחד, וואו עס האָט געדאַוונט דער רבי, און ער האָט געהאַלטן פונקט אין צוזויפלייגן די תפילין. זאָג איך אים:

„איך וויל מיט אייך רעדן וועגן אַ וויכטיקן ענין, אָבער ביחידות".

ענטפֿערט ער מיר: „גוט, קיינער איז דאָ ניטאָ".

בין איך צוגעגאַנגען צו דער טיר און האָב זי פֿאַרשלאָסן, אַז קיינער זאָל ניט אַרײַנגיין אין האָב געזאָגט:

„איך וויל אויסמיידן מחלוקתן און די קאָנסעקווענצן פון זיי; איך וויל אויך ניט, אַז איר זאָלט זיין דער באַזיגטער, און ניט, אַז די מיניקע זאָלן פֿאַרשפּילן. אַזוי ווי מען דאַרף האָבן צווויי דעלעגאַטן, טאָ זאָלן מיר מאַכן: חצי לשם וחצי לכם, דאָס הייסט — איינעם אייך און איינעם אונז. ביים איצטיקן מאָמענט, האָט נאָך קיינער ניט די מערהייט, וויל עס פעלן נאָך אַ פֿאָר מענטשן, אגב ווייס איך ניט, צי זיי וועלן קומען. אויב יאָ, וועל איך שפּעטער גאָרניט קענען מאַכן מיט מיין חברה".

„איר ווילט, אַז עס זאָל אויסגעקליבן ווערן רבי מענדל חן — האָב איך פֿאַר־געזעצט מיין פֿאַרשלאָג — ער איז אונז זייער סימפּאַטיש, מיר שעצן אים זייער און איך וועל זיך באַמיען מיט אַלע מיינע כוחות, אַז ער זאָל אַרײַנגיין, אָבער איין דעלעגאַט דאַרף מען אָפּגעבן אויך פֿאַר אונז. זענט איר מסכים אויף אונזערן — זענען מיר מסכים אויף אייערן. אָבער דאָס מוז געמאַכט ווערן שוין, ווייל נאָכדעם ווי עס וועלן אָנקומען די אַנדערע דעלעגאַטן, וועט מען שוין גאָרניט קענען מאַכן".

דער ליובאַוויטשער רבי, וואָס איז געווען אַ זייער קלוגער מענטש, האָט זיך גענוי אָפּגעגעבן אַ חשבון וועגן די שווריקייטן, וואָס זיין צד פּילט אויס, מוזנדיק גיין קעגן אונז. דערצו זענען נאָך געווען אַ סך פון די חסידים און בעלי־בתים, וואָס זענען קיין אויסגעשפּראָכענע ליובאַוויטשער חסידים ניט געווען, און אין זיי האָט דער רבי קיין איבעריקע אמונה ניט געהאַט, גלויבנדיק, אַז זיי וועלן זיכער צום סוף נאָך זייער שטעלונג ענדערן. דעריבער האָט ער מיר גלייך אויפֿן אָרט געענטפֿערט: „מוסכם! געשלאָסן". זאָג איך צו אים: „אָפּגעמאַכט". גיט ער מיר בשעת־מעשה די האַנט, איך דריק זי און שאָקל זי, זאָגנדיק: „איז דאָס, רבי, הייסט עס, אַ תקיעת־כף!". האָט ער בשעת־מעשה פריינטלעך צוגעשמייכלט. איך האָב זיך מיט אים וואַרעם אָפּגעזעגנט און אָפּגעשמועסט, אַז 11 אַ זייגער דאַרף ער זיין אין דער מוניציפּאַליטעט אויף דער פֿאַרזאַמלונג.

אַרויסגייענדיק פון רבין, האָב איך באַגעגנט עטלעכע חסידים, וועלכע האָבן מיר געזאָגט:

„איר ווייסט, אייערע דריי מלאכי־הבלה זענען היינט ניט אַנגעקומען מיטן „פֿאַיעזד" (צוג). (זיי האָבן דערשנאַפּט מיין באַזוך ביים רבין...).

זאָג איך צו זיי:

„איצט האָט דאָס שוין ניט קיין שום באַדייטונג, ווייל איך האָב שוין מיטן רבין געשלאָסן אַ הסכם..."

זיי האָבן זיך אַנגעצונדן און אויסגערופן:

„האָט איר דאָך אָפּגענאַרט דעם רבין!".

ענטפער איך זיי מיט אַ שמייכל:

„אַן אמתער חסיד גלויבט ניט, אַז מען קען אָפּנאַרן אַ רבין!..."

***

קומענדיק צו מיר אַהיים און אָנטרעפנדיק מיינע מענטשן, האָב איך זיי איבערגעגעבן וועגן מיין אָפּמאַך מיטן רבין. א טייל פון זיי איז געווען ניט גאָר צופֿרידן, וואָס זיי וועלן בלייבן „אָן אַ שטאָך אַרבעט", ווייל זיי האָבן זיך געהאַט צוגעגרייט צו אַן ענערגישן קאַמף מיטן קאָגנעריש צד. אָבער אין אַלגעמיין געפֿונען, איז די מערהייט פֿאַרט געווען ביי דער מיינונג, אַז א דאַנק מיין אָפּמאַך מיטן רבין וועט מען אויסמיידן מחלוקתן און די פֿאַרהעלטענישן צווישן די געזעלשאַפֿטלעכע טוער אין דער גובערניע וועלן ניט פֿאַרשאַרפט ווערן. זיי זענען געווען דאַנקבאַר דערפֿאַר, וואָס מען האָט „איינגעבראָכן" דעם צד שכנגד פון דער קדושה־זייט, און אַז מיר האָבן אויסגעפֿירט צו האָבן אונזערס אַ קאַנדידאַט, וועלכער איז, אגב, אויך שטימיק אויסגעקליבן געווארן: דאָס איז דער שרייבער פון די שורות.

11 אַ זייגער אינדערפרי, האָבן זיך אָנגעהויבן קלייבן די דעלעגאַטן. דער „סיעזד" האָט באַדאַרפט פֿאַרקומען אינעם מוניציפּאַליטעט־הויז — אַ הויז וואָס איז געווען שיין ניט בלויז אַרכיטעקטאָניש, נאָר אויך מיט זיין רעוואָלוציאָנערער טראַדיציע און מיט זיין ליבעראַלן און הומאַניטאַרן גייסט, און וואָס איז געווען באַוואוסט, אַז פון דאָרט זענען אַרויס די גרעסטע קעמפֿער קעגן דעם צאַרישן רעזשים. ניט אומזיסט איז דאָס דאָזיקע הויז געווען אַזוי שטאַרק באַליבט ביים פֿאָלק, וועלכעס האָט עס דערהויבן ממש צו אַ סימבאָל.

אָבער, די רעגירונג האָט פֿאַראַרדנט, אַז די פֿאַרזאַמלונג זאָל פֿאַרקומען ביי „פֿאַרמאַכטע טירן" און אַז דאָס בריטע פובליקום זאָל ניט צוגעלאָזט ווערן צו די דעבאַטן, אַזוי ווי עס איז געווען אייגנטפֿירט אין רעאַקציאָנערן רוסלאַנד.

די דעלעגאַטן האָבן זיך אָנגעהויבן צונויפֿקלייבן. מיט שפּאַנונג האָט מען דערוואַרט דעם ליובאַוויטשער רבין, וועלכער איז אויך געווען אויסגעוויילט — איז אייגנער פון די שטעט — אַלס דעלעגאַט.

דער טומל און דער רעש, וואָס האָט זיך דערטראָגן פון דרויסן צו די פענצטער, איז פֿאַר אונז געווען דער סיגנאַל, אַז דער רבי פֿאָרט.

אַרויסשטייגנדיק פון א שיינעם פֿאַטאָן, אין וועלכן די חסידים האָבן אים

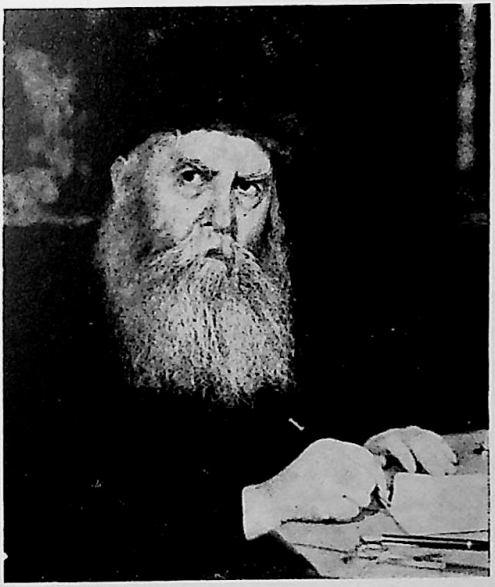

האדמו"ר ר' יוסף יצחק שניאורסאָן,
נשיא כולל חב"ד זצ"ל.

געבראַכט, איז ער גלייך באַלאַגערט געוואָרן פון טויזנטער מענטשן, וועלכע האָבן שוין אַ לענגערע צייט געהאַט אַרומגערינגלט דאָס מוניציפּאַליטעט־הויז. די פּאָליציי האָט געהאַט גרויסע שוועריקייטן צו מאַכן אים אַ וועג, אַז ער זאָל קענען אַריינ־ דרינגען אין זאָל.

די עצם־אסיפה איז געווען זייער אַן אימפּאָזאַנטע: זעכצן רבנים, זעכצן רא־ בינערס, בעלי־בתים, שיינע יידן און פּאָרשטייער פון דער אַריסטאָקראַטיע. צווישן די רבנים האָט זיך גאָר באַזונדער אויסגעצייכנט — אין דער ערשטער ריי — דער טשערניגאָווער רב, ר׳ דוד־הירשל חן ז״ל — איינע פון די שענסטע פיגורן פון די רוסיש־יידישע אַלטע חסידישע מדריכים, דער גרויסער חסיד, דער בעל־ צדקה, דער בעל־מידות טובות. זיין צדקה־געבן איז געווען איינגעהילט אין אַ ריי וואונדערבאַרע לעגענדעס. און ווען ער איז אַריינגעקומען אין זאָל — אַן אַלטער מאַן, אַ זקן, מיט זיין שיינער הדרתדיקער וויסער באָרד — האָט ער באמת גע־ מאַכט אַ גרויאַלדיקן רושם אויף די אַנווועזנדיקע. ער איז געקומען אין דער באַגלייי־ טונג פון זיינע צוויי זין: דער יינגערער, הרב ר׳ אברהם חן, איז געווען רב אין נאָוואָזיבקאָוו. ער איז געווען מפורסם אַלס גרויסער למדן, באַוואוסטער משכיל, און זיינע אַרטיקלען אין די העברעאישע צייטונגען האָבן, צו יענער צייט, געהאַט זייער אַ בריייטן אָפּקלאַנג.

דער צווייטער זון — דער עלטערער — ר׳ מענדל חן ע״ה, איז געווען רב אין ניעזשעוו. ער איז געווען אַ גאון אין נגלה, ווי אויך אין חסידות און קבלה. זיין באַרימטער אַראַטאָרישער טאַלאַנט, פלעגט אַזוי באַווירקן די צוהערער, אַז אפילו די סאַמע פראָסטסטע מענטשן האָבן אים פאַרשטאַנען. ער איז געווען אַן אמת־גרויסער ירא־שמים און בעל מידות־טובות און דערצו אַן אויסערגעווייניעכער ענין איז ער טאַקע געווען געשעצט און געאַכט ביי אַלע אַן אונטערשיד — חסידים ווי ניט־חסידים.

ר׳ מענדל חן איז געווען דער וואָרטזאָגער פון ליובאַוויטשער רבין. דער רבי האָט זיך בפועל־ממש מיט אים משתעשע געווען און מתגדל געווען און האָט אים זייער ליב געהאַט. שפּעטער וועל איך שרייבן וועגן אים אויספירלעכער: ער איז בעבעך געפאַלן אַ קרבן פאַר זיין איינשטעלן זיך לטובת יידן, פאַרן אוקראַיניש־ גענעראַל, שקוראַ. פאַרטיידיקנדיק זיינע געדודפטע ברידער, איז ער געפאַלן אַ קרבן־קדוש אויפן פאָסטן פון זיין הייליקער מיסיע.

צווישן די געסט האָבן זיך געפונען נאָך אַ ריי וויכטיקע פערזענלעכקייטן פון דער רבנישער וועלט. פון דער שרייבעריש־משכילישער וועלט, האָט גרויס אויפגעזען אַרויסגערופן די פערזאָן פון אברהם־יעקב סלוצקי — דער באַקאַנטער שרייבער, ווי אויך זלמן עפשטיין, דר. מאַרשאָוו א. אַנד.

אָבער דער קולמינאַציע־פונקט איז געווען דאָס דערשיינען פונעם ליובאַווי־ טשער רבין: אַ מענטש מיט אַ שטאַלצער פיגור, מיט אַ שאַרפן קוק, מיט זייער אַ הדרתדיק פנים. ער האָט אימפּאָנירט מיט זיך און גלייך האָט זיך געפילט, אַז דאָס איז אַ מענטש מיט אַ שטאַרקן ווילן, פול מיט ענערגיע. מיט איין וואָרט: אַן אמתער מדריך־בישראל.

זייענדיק פֿאַרזיצער, האָב איך געהאַט דעם זכות צו האָבן ביי מיין רעכטער זייט דעם ליובאַוויטשער רבין ז״ל, און ביי מיין לינקער זייט, ר׳ דוד־הירשל חן ז״ל. די טישן זענען געווען אויסגעשטעלט אין אַ האַלב־קרייז, אַזוי אַז מען האָט געקענט אַלעמען אַרומנעמען מיטן בליק. אין אַלגעמיין געמומען, איז די אסיפה געווען זייער אַן אינטערעסאַנטע און איז געשטאַנען אויף אַ הויכן ניוואָ.

עפּענדיק די אסיפה און באַגריסנדיק די אַנוועזנדיקע געסט, האָב איך אונ־טערגעשטראָכן, אַז דאָס איז דאָס ערשטע מאָל אין טשערניגאָוו, וואָס אַ יידישע אסיפה נעמט אַריין רבנים, ראַבינערס מטעם הממשלה (וועלכע מען האָט אגב הערופן „בלי טעם״), ווי אויך בעלי־בתים, שרייבער, געזעלשאַפטלעכע טוער א. א. וו. זאָר באַוונדער האָב איך באַטאָנט דעם גרויסן כבוד, וואָס מיר האָבן, אויפצונעמען אַזאַ גרויסן גאָסט, ווי דעם ליובאַוויטשער רבין. אַנווייזנדיק ווי שווער עס איז, ביי היינט צו טאָג, די לאַגע פון די יידן אין די ספעציעל־באַשרענקטע באַדינגונגען, האָב איך באַטאָנט, ווי וויכטיק עס איז פאַר אונז זיך צו פאַראייניקן צווישן זיך. „עדער אינציקער קען פאַרטיידיקן זיין שטאַנדפונקט — האָב איך געזאָגט — אָבער אַלץ דאַרף געטאָן ווערן לטובת ישראל און אין די וועזנטלעכע אינטערעסן פון פאָלק.

רעדנדיק וועגן די גרויסע ספעציפּיש־יידישע פראָבלעמען, וואָס שטעלן זיך פאַר פאַרן צוקונפטיקן „ראַווינסקי סיעזד״ (רבנים־קאָנגרעס) אין פּעטערבורג, וואו עס זענען פאַראַן אַ סך אָנגעוויטיקטע פראָגן אויפן סדר־היום, האָב איך אויסגע־דריקט אונזער אַלעמענס האָפענונג, אַז דער קומענדיקער צוזאַמענפאָר אין פעטער־בורג וועט אונז אָנפילן מיט אַ נויטיקער מאָס ליבע און איבערגעגעבנהייט, כדי אויף אַ פאַראייניקטן וועג צו אַרבעטן לטובת די אינטערעסן פון אונזער פאָלק.

דערנאָך האָבן אייניקע דעלעגאַטן געריידט אין זעלבן גייסט, באַרירנדיק געוויסע פראַגן, וועלכע זענען געשטאַנען אויפן טאָג־אָרדענונג פאַרן „סיעזד״.

אַביסל שאַרפלעך איז אַרויסגעטרעטן דער נאָוואָזיבקאָווער רב. ער האָט גע־זאָלט אונטערשטרייכן די גרויסע דיפערענצירונג, וואָס שיילט זיך אַרויס פון די מיינונגען ביי די פאַרשידענע דעלעגאַטן. אָבער איך האָב מאַגעווירט אַזוי, אַז עס זאָל ניט קומען צו קיין שפאַלטונג, און דערין האָט מיר אַ סך געהאָלפן דער ניעזשע־ווער רב, ר׳ מענדל חן ע״ה. אויף אַזאַ אופן, האָב איך דערפירט די זיצונג ביז 1 אַ זייגער, בעת איך האָב דערקלערט אַ הפסקה.

עס איז געווארן אָפּגערעדט, אַז 7 אַ זייגער פאַרנאַכט וועלן פאַרקומען די זואָלז, וועלכע זענען, אייגנטלעך, געווען דער דירעקטער ציל פונעם צוזאַמענפאָר.

דער ליובאַוויטשער רבי האָט מיר געזאָגט אַ יישר־כוח און איז געווען צו־פרידן, וואָס איך האָב דורכגעפירט די אסיפה אָן אינצידענטן, ווי אויך, וואָס איך האָב געהרופן צו אחדות. וואָס אַן אמת, קיין גרויסע אמונה אין דער דאָזיקער אחדות, אַז זי זאָל זיין לשם־שמים — האָט ער ניט געהאָט, אָבער דיפלאָמאַטיש האָט ער מיר אָפּגעדאַנקט מיט אַ פאָר וויציקע ווערטער: „איר קענט די אַרבעט״!

איך האָב פאַרגעלייגט די פאַרזאַמלטע, אַז 3 אַ זייגער נאָכמיטאָג, זאָלן די געסט אָפּשטאָטן אַ וויזיט דעם ליובאַוויטשער רבין; דאָרט וועלן מיר זיין פריי צו רעדן אין דער יידישער שפראַך, וועגן אינערלעכע ענינים, וואָס זענען אונז נוגע, און ויאָס עס איז געווען שווער צו באַרירן אויפן „סיעזד״, מחמת עס איז כסדר געווען

אַנוועזנד דער פֿאַליצמייסטער. בכלל געזומען, איז פֿאַר די רבנים געווען פֿיל לייכטער אויסצודריקן זיך אויף יידיש לשון, ווי אין דער אַפּיציעלער לאַנדס־שפּראַך.

אונזער חברה, וואָס די רבנים האָבן זי אַנגערופֿן „סיטרא אחרא", האָבן געגעסן מיטאָג ביי מיר אין הויז און דאָרט האָבן מיר געקענט פּריי שמועסן וועגן פֿאַרשיידענע דרינגענדע ענינים. בשעת־מעשה האָט שמעון דער שוחט איראָניש געקוקט אויף אונזער חברה און האָט אַ זאָג געטאָן:

„אויב איר וועט נאָר בענטשן, זאָלט איר ניט פֿאַרגעסן, אַז איר זענט מער ווי אַ מנין, און אַז איר קענט בענטשן מיט אַ „מברך אלוהינו"...

און גיט צו מיט סאַרקאַזם:

„אַזעלכע צדיקים, ווי דיין חברה, וועלן זיי שוין מסתמא אָפּדאַוונען אויך, אירדער זיי וועלן קומען צום רבין..."

מיר האָבן זיך דאָרט אַלע צונויפגעקליבן נאָך 3 אַ זייגער. מען האָט אָנגעהויבן פּירן שיחות־חולין צווישן תלמידי־חכמים, באַרירנדיק אייניקע אַקטועלע פֿראָגן פון יידישן לעבן, אָלץ איז געגאַנגען זייער פּיין, אָבער איך דאַרף דערמאָנען, אַז דר אייניקע פּין צווישן די ראָבינערס, וועלכע זענען געווען משכילים און אברהם־יעקב סלוצקי בתוכם — זענען געווען אָפּאָזיציאָנעל געשטימט צום אָרטאָדאָקסישן קרייז בכלל. אָבער פונדעסטוועגן איז אָלץ געגאַנגען כשורה, ווען מיט אַ מאָל איז פלוצים אַרויסגעקראָכן מיט אַ רעדע דער נאָוואָויבקאָווער רב און האָט „פאַרטשעפּעט" די משכילים, קריטיקירנדיק זיי, אַז זיי האָבן מהריס־הדת געווען א. א. וו.

דער דאָזיקער אַרויסטריט האָט אַרויסגערופֿן גאָר אַ שטאַרקע רעפּליקע מצד אברהם־יעקב סלוצקי, וועלכער האָט אין זיין ענטפער שטאַרק באַדויערט די רעדע פון הרב חן. ער האָט געזאָגט, אַז אין דער צייט וואָס מיר קעמפן אַלע פֿאַר מחזיק זיין די נאַציאָנאַלע געפילן פון די יידן און פֿאַר אַ חינוך ברוח הלאומי — איז דאָס אַרויסטרעטן אַנטקעגן דער אינטעליגענץ מיט באַשולדיקונגען גורם צו פֿאַרשאַרפן די באַציאונגען צווישן יידן.

דערויף האָט דער ליובאַוויטשער געגעבן דעם פֿאָלגנדיקן קעגן־ענטפער:

„אָט די טערער, וועלכע איר פֿאַרגיסט איצט, זענען קראָקאָדיל־טערער. פריער האָט איר אונטערגעלייגט פּולוער, אין איצט אַז איר זעט, ווי עס זענען פֿאַראַן פונקען, וואָס קענען ברענגען צו אַן עקספּלאָזיע — ווייניט איר נעבעך... אָבער סאַרגעסט ניט, אַז איר זענט דער דור־ההשכלה, וואָס איר האָט מהריס געווען ביי יידן יעדן רעליגיעזן געפיל, און כל דבר קדוש בישראל פּיגול לכם. און איצט, אַז איר האָט געזען, אַז יידישקייט גייט חס ושלום צו גרונט, זענט איר געוואָרן די קדושים, וואָס איר ווילט ראַטעווען דאָס יידישקייט. פריער מאַכט איר שריפּיה און נאָכדעם ווערט איר די „פֿאַשאַרנע קאָמאַנדע" צו לעשן דאָס פייער".

די דאָזיקע ווערטער, וואָס זענען אַרויסגעזאָגט געוואָרן מיט גרויס איבערצייגונג, מצד דעם ליובאַוויטשער רבין, האָבן אַרויסגערופֿן אַ גרויסע התלהבות צווישן די רבנים און אַרטאָדאָקסן, אָבער גלייכצייטיק אויך אַ שרעקלעכן פּראָטעסט אין רעוואָלט ביי אונזער חברה. עס האָט מיך געקאָסט ניט ווייניק מי און אָנשטרענגונג צו באַרואיקן די צעהיצטע געמיטער. און אויך דאָסמאָל איז מיר בייהילפיק געווען דער ניעזשעווער רב, ר' מענדל חן ע"ה, וואָס מיט זיין תמימות און אמתדיקער

יראת־שמים האָט ער אַריינגעבראַכט אַ שטיקל באַרואיקונג צווישן די אויפגע־ברויזטע צדדים, אַזוי אַז מען האָט שוין געקענט זיצן ביינאַכט צוזאַמען און פאָרזעצן דעם שמועס.

און איך — כדי אינגאַנצן אָפצוועגדן די אויפמערקזאַמקייט פון די דיסקוסיעס און אַמפערנישן — האָב אגב־אורחאדיק אַ פרעג געטאָן דעם רבין, צי מען וועט זיך שטעלן דאַוונען מנחה...

און בעת מען האָט זיך געשטעלט דאַוונען מנחה, האָט אברהם־יעקב סלוצקי, צוזאַמען מיט די איבעריקע משכילים זיינע, געפילט אַז מען האָט זיך דאָ געבעט שלעכט אַריינגעדרייט. זיי האָבן מיר שטאַרק פאָרגעוואָרפן, פאַרוואָס איך האָב זיי „אונטערגעפירט" און אַריינגעצויגן זיי אין אַ פּאַסקודנעם עסק.

קאַפּיטל מ״א.

דער פאַרלויף פון די וואַלן. — דער המון שטורעמט די טירן, כדי צו זען דעם ליובאַוויטשער רבין. — דער גובערנאַטאָר דערלויבט עפענען די טירן. — די מענטשן־כוואָליע פאַרפלייצט די מוניציפּאַליטעט־זאַלן. — די פאַרזאַמלונג שליסט זיך. — די אַוואַציעס לטובת דעם רבין. — מען לייגט אים פאָר געלט צו פאַרבליבן איבער שבת. — דעם רבינס ווירדיקער ענטפער. — דער רבי בענטשט מיינע קינדער. — דאָס אימפּאָזאַנטע בילד פון רבינס אָפּפאָר. — דער אָפּקלאַנג פון צוזאַמענפאָר. — מאַקלאַקאָוו באַשטעטיקט די קאַנדידאַטורן. — שמעון דער שוחט דריקט אויס דעם אַנטאָגאָניזם צווישן קאַפּיסט און ליובאַוויטש.

7 אָ זייגער האָבן די קאַנדידאַטן אָנגעהויבן זיך צוזאַמענקלייבן צו די וואַלן. די שטימונג איז געווען אָ פייערלעכע, אין אַ גרויסער מאָס צוליב דעם, וואָס ביידע צדדים האָבן געהאַט זייער סאַטיספאַקציע, האָבנדיק זייערע קאַנדידאַטן. אָ שטיק האָט גורם געווען צו דער פייערלעכער שטימונג דעם רבינס אָנווועזנהייט, וואָס האָט ממש עלעקטריזירט די אויידיטאָריע. דער וויזיט פונעם רבין האָט אָ בלענד געטאָן, ווי אָ בליץ בעת אַ שטורעם, און געווײַנלעך, וווּיסן מיר, אַז נאָך אַ שטורעם ווערט די לופט אָפּגערייניקט. ביידע צדדים האָבן געשטרעבט, אַז דער „סיעזד״ זאָל זיך ענדיקן אין אַ פולשטענדיקער האַרמאָניע, אָן שפּאַלטונגען און אָן צוזאַמענשטויסן.

דער בנין פון דער מוניציפּאַליטעט איז געווען באַלאָגערט מיט מענטשן, וואָס האָבן אָפּגעוואָרט דעם ליובאַוויטשער רבין. אויפן גאַנצן וועג זענען געווען אויסגעשטעלט שפּאַלערן מיט נייגעריקע, וואָס האָבן געוואָלט כאָפּן כאָטש איין בליק אויפן רבין.

עפּענדיק די צווייטע פאַרזאַמלונג, האָב איך — אין הסכם מיטן דעמאָלטן הערשנדיקן געזעץ — איבערגעלייענט פריער אַלע פונקטן פונעם דין, אין שייכות מיט די „וויבאָרעס״, דערקלערנדיק בשעת־מעשה, אַז אַזוי ווי מען באַדאַרף קלייבן זעקס קאַנדידאַטן, זאָל מען קודם־כל אָנהויבן ביי די ערשטע צוויי. דעריבער זאָל מען אין די וואָל־ביולעטינען אָנמערקן — אַזוי ווי עס איז געווען אונזער אָפּמאַך — דעם ניעזשעווער רב, ר׳ מענדל חן ע״ה, און מיין וווּיניקייט...

דאָן האָט מען אָוועקגעשטעלט אויפן טיש די צוויי אורנעס און אַריינגערופן אַלע דעלעגאַטן און יעדער האָט אַריינגעוואָרפן זיין „שאַריק״ (קייקעלע) אין דער אָנטשפּרעכנדיקער אורנע: רעכטס האָט געהייסן אויסגעוויילט און לינקס — קעגן.

דער רעזולטאַט האָט געווויזן, אַז אין ביידע אורנעס האָבן זיך געפונען צוויי קעגנער, צוויי עקשנים, וואָס האָבן פאַרשוואַרצט די וואָלן און זיך ניט געוואָלט אונטערגעבן.

אַזוי ווי די איבעריקע פיר קאַנדידאַטן זענען אָנגעגעבן געוואָרן בלויז צוליב „פאַרמעלע״ טעמים, בכדי נאָכצוגעבן די פאָדערונג פון גובערנאַטאָר, האָט יעדער צוגעשטעלט צו צוויי קאַנדידאַטן פון יעדנס צד. אַרויסגעווויזן האָט זיך אָבער, אַז פון ביידע זייטן האָט מען געזוכט צו פאַרשוואַרצן דעם צד שכנגד און דערצו נאָך

האָט זיך צווישן די רבנים אַליין צעשפּילט די קנאה קעגן זייערע אייגענע קאַנדי־דאַטן. די דאָזיקע פּראָצעדור האָט געדויערט אַזוי במשך צוויי שעה צייט, און דאָס איז אַרויסגעקומען אָביסל לעכערלעך. דערצו נאָך, איז צוגעקומען אַ נייע געשעעניש פון גאָר אַן אומדערוואַרטן כאַראַקטער:

אַרום 10 אַ זייגער אינאָוונט, האָבן די חסידים און דער אָפּוואַרטנדיקער המון אויף דער גאַס, געוואָלט אויפברעכן די טירן, כדי צו זען דעם רבין. זעענדיק די דאָזיקע שטימונג, האָב איך געבעטן דעם פּאָליצמייסטער, אַז היות די פּאַרזאַמלונג האָלט שוין ביי ענדיקן זיך און צווישן אונז געפינט זיך אָנאָ באַרימטער מענטש, וואָס די מאַסן ווילן אים דורכאויס זען — בעט איך אים, אַז ער זאָל דערלויבן עפענען די טירן, כדי זיי צו דערמעגלעכן צו זען דעם רבין. איך האָב גלייבצייטיק געמאַכט די זעלבע וועגדונג צום גובערנאַטאָרס אַדיוטאַנט, בעטנדיק אויך ביי אים די דאָזיקע דערלויבעניש און ענדלעך... האָבן זיך די טירן צעעפנט.

ווי אַ פּאַרפּלייצונג, האָט זיך די מענטשן־כוואָליע אַריינגעריסן אינעם בנין און אין איין אויגנבליק זענען אַלע צימערן, קאָרידאָרן און אַריינגענג, ביז אויף די טרעפּ — איבערפולט געוואָרן מיט אַ געדיכטער מאַסע מענטשן. ביי אייניקע חסידים איז די עמאָציע געווען אַזוי שטאַרק, אַז טרערן זענען געלונגען פון זייערע אויגן. זיי האָבן זיך געשטופּט און געשטויסן וואָס נעכטער צוצוקומען צום רבין און דער געדראַנג איז געווען אַזוי גרויס, אַז איך האָב מורא געקראָגן, אַז די קאָסטבאַרע איינריכטונג פונעם זאָל און פון די אַרומיקע צימערן, זאָל ניט באַשע־דיקט און אפילו אינגאַנצן פאַרניכטעט ווערן. איך האָב זיך געוועדעט אין יידיש צו דער מאַסע, בעטנדיק זיי זיך צו פאַרהאַלטן רואיק, צוליבן רעספּעקט פאַרן רבין און שוין בלויז צוליב חילול־השם. די התפּעלות און באַגייסטערטע שטימונג איז געשטיגן צווישן המון פון מינוט צו מינוט און דאָס האָט שטאַרק באווירקט די דעלעגאַטן. די דאָזיקע אַטמאָספער האָב איך אויסגענוצט, אַפּעלירנדיק צו זייער אייגענעם כבוד און ווירדע, צו רעספּעקטירן זיך אַליין און אויך די פּאַרזאַמלונג. איך האָב באַטאָנט, אַז נעמענדיק אין אַכט, וואָס די צוויי הויפּט־קאַנדידאַטן זענען שוין אויסגעוויילט געוואָרן, אין הסכם מיט אונזער אָפּמאַך, און זענען שוין באַשטעטיקט געוואָרן דורכן ליובאַוויטשער רבין און דורך אונזער צד — זענען דאָך די איבע־ריקע פיר קאַנדידאַטן אויף דער ליסטע בלויז צוליב פאַרמעלע טעמים, דעריבער דאַרפן די רבנים ניט פאַרשווערן זייערע אייגענע קאַנדידאַטן, נאָר זען צו שטימען פאַר זיי, און דערמיט זאָל זיך פאַרענדיקן אונזער צוזאַמענפאָר.

דער פאַרשלאָג איז איינשטימיק אָנגענומען געוואָרן און אויך די איבעריקע קאַנדידאַטן זענען דורכגעגאַנגען. אָבער די לופט איז שוין געווען עלעקטריזירט מיט דער התלהבותדיקער שטימונג פון אַזוי פיל אָנוועזנדיקע, צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען צאָלרייכע באַרימטע רבנים און אָנגעזעענע דעלעגאַטן. עס האָט אַ בלאָז געטאָן אַ נייער ווינט, וואָס האָט פאַר מיר געשאַפן דעם גינסטיקן מאָמענט צו האַלטן מיין שלוס־רעדע.

איך האָב אונטערגעשטראָכן די וויכטיקע באַדייטונג פון דער געשעעניש מיט דער עצם־אסיפה, וועלכע האָט זיך פאַרענדיקט אין אחדות און אין אייניקייט. איצט פאָרן זיך אַלע פונאַנדער מיטן בעסטן רושם פון אָט דער אסיפה, וואָס וועט

שטאַרקן אין יעדן פון אונז דעם וואונטש פאַרצוזעצן אונזער אַרבעט אין אהבת־ישראל. איך האָב זיי פאַרזיכערט, אַז איך וועל אָנווענדן אַלע מיינע באַמיאונגען, אַז די צוויי, דורך אונז אָנגעמערקטע קאַנדידאַטן, זאָלן דורכגיין. איך האָב זיי אויך געזאָגט, אַז איך גיב מיר אָפּ אַ געניויעם חשבון, אַז די קומענדיקע אסיפת־הרבנים, וועלכע וועט פאַרקומען אין פּעטערבורג — וועט האָבן צו פאַרצייכענען געגנוג מיינונגס־פאַרשידנהייטן אין באַצוג צו די אַלע פראַגן, וועלכע שטייען אויפן סדר־היום, אָבער דאָך האָף איך, אַז דאָס וועט זיין אַ מחלוקת לשם־שמים און אַז מיר וועלן אַרויס מיט אַ געשטאַרקטן ווילן צו דערפירן אונזער אַרבעט צו אַ פאָזיטיוון ציל.

דערמיט האָט זיך די פאַרזאַמלונג געשלאָסן.

דער ליובאַוויטשער רבי איז געווען זייער צופרידן מיטן פאַרלויף פון דער אסיפה און מיט די דערגרייכטע רעזולטאַטן. אַרויסגייענדיק פון מוניציפּאַליטעט־זאַל, האָט ער מיר געזאָגט:

„נו, דאָ האָט איר אייער אַרבעט דורכגעפירט קינסטלעריש און איך בין איבער־צייגט, אַז אונזער אָפּמאַך וועט איר אויספירן, אַזוי ווי מיר האָבן אָפּגערעדט. איך ווינטש אייך הצלחה און — אַ יישר־כוח!".

דערויף האָב איך אים געענטפערט:

„איר וויסט, פעטער: אַריינגיין איז אייך געווען שווער, אָבער אַרויסגיין פּוז דאַנען וועט אייך זיין נאָך שווערער. גיט אַ קוק, וואָס עס טוט זיך אויפן גאַס!..."

ער האָט אַ שמייכל געטאָן און מיר זענען אַרויסגעגאַנגען צוזאַמען. די פּאָליציי מיט דער הילף פון די חסידים, האָבן מיט גרויס מי אים געמאַכט אַ וואַרע דורכ־צוגיין. דער גאַנצער וועג ביז צום הויז, וואו ער איז איינגעשטאַנען, איז געווען שוואַרץ פון מענטשן. באמת, דער ליובאַוויטשער רבי האָט געהאַט אַ מלכותדיקן כבוד!

אויף מאָרגן, דאָנערשטיק, איז געקומען אַ דעפּוטאַציע פון שטאָט, פאַרלייגנדיק אים פינף טויזנט רובל — צו יענער צייט, אַ לעגענדאַרע סומע — כדי ער זאָל פאַרבלייבן אין שטאָט אויף איבער שבת. האָט דער ליובאַוויטשער זיי אָפּגעדאַנקט אין אָפּגעענטפערט:

„איך בין ניט געקומען אַהער, כדי צו „מאַכן" געלט, און ניט צוליב געלט יועל איך דאָ פאַרבלייבן איבעריקע צייט".

בייטאָג איז ער געקומען מיט זיין זון, רבי יוסף־יצחק ז"ל, צו מיר אַהיים מיט אַ וויזיט. ער האָט נאָך ניט באַווידן איבערצוטרעטן די שוועל פון מיין שטוב, ווי גלייך איז געוואָרן אַזוי געדיכט מיט מענטשן אין אַלע צימערן, אַז עס איז פשוט ניט געווען, וואו צו שטעלן אַ פוס.

אַזוי ווי דער רבי האָט געוואָלט זען מיינע קינדער, און מיין פרוי, וואָס איז געווען שטרענג רעליגיעז געשטימט, האָט באַגערט גאָר שטאַרק, אַז דער רבי זאָל אירע קינדער געבן זיין הייליקע ברכה — האָבן מיר געמוזט אַריין אין אונזער שלאָף־צימער, דאָס איינציקע אָרט, וואָס איז נאָך ניט געווען באַלאַגערט פונעם המון. און דאָרט האָט ער געבענטשט מיינע קינדער. עס איז איבעריק צוצוגעבן, אַז מיין פרוי איז געווען איבערגליקלעך מיטן רבינס ברכה.

מאַכנדיק אים — מיט גרויסע שווערישקייטן — צוריק אַ וועג פון שלאָף־צימער אין עם־צימער אַריין, האָבן מיר אים דאָרט פאַרגעלייגט כיבוד. ביי מיר אין הויז האָט מיין פרוי געפירט אַ שטרענג־כשרע קיך, אַזוי אז אַלע די רבנים, וואָס פלעגן אונז אָפט באַזוכן, האָבן ביי אונז געגעסן. אָבער פונדעסטוועגן האָט מיין פרוי דאָכ־מאָל געטראַכט, אַז עס וועט בעסער זיין, אַז מיר זאָלן אים מכבד זיין בלויז מיט פרוכטן, וויל אַזוי ווי דערין איז ניט פאַראַן קיין שום שאלה וועגן כשרות, וועט דאָס זיין אַ דבר השוה לתרווייהו: ער וועט קענען טועם זיין די פרוכטן, און פאַר איר וועט דאָס ניט זיין קיין חלישת הדעת, אויב ער וועט ניט וועלן עסן... דאָס איז אויך אַ מין פאָליטיק. אָבער דער וויזיט איז דורכגעגאַנגען זייער אין אַ וואַרעמער אַטמאָספער און דאָס האָט אונז פאַרשאַפט אַ גרויס פאַרגעניגן.

מיט אַ שעה שפעטער איז דער ליובאַוויטשער רבי אָפגעפאָרן, אין דאָס איז געווען איינער פון די שענסטע מאָמענטן, וואָס דאָס יידישע טשערניגאָוו האָט געהאַט צו פאַרצייכענען:

פון זיין הויז, וואו ער האָט זיך אויפגעהאַלטן, ביז צום וואָקזאַל — און דאָס איז געווען אַ היפשע שטרעקע — זענען געשטאַנען אויסגעשטעלט שפּאַלערן מיט מענטשן, יידן און ניט־יידן. די גויים האָבן געהאַלטן אַראָפגענומען די היטלען און אַ סך פון זיי האָבן זיך בשעת־מעשה פרום געצלמט, זעענדיק ווי עס פאָרט דאָ דער „זשידאָווסקי פאַטריאַרך".

אויפן וואָקזאַל איז דער געדראַנג גרעסער, אַז די מענטשלעכע פאַנ־טאַזיע קען זיך עס קוים אויסמאָלן. מען האָט זיך געטראָגן מיטן שטראָם און מען האָט געשפּרייזט איבער מענטשלעכע קעפּ. דאָס דאָזיקע אימפּאָזאַנטע בילד האָט איבערגעלאָזט אַן אומפאַרגעסלעכן אייndרוק אין גאַנץ טשערניגאָוו.

אויך איך — פאָרנדיק מיט אים אינעם שיינעם פאַטאָן, וועלכן די חסידים האָבן געשטעלט צו זיין דיספּאָזיציע, האָב אַליין געפילט אין מיין אונטערבאָוואוסטזיין אַן אומגעווײנלעכן התרוממות־הרוח. און וואָס אַן אמת, איז עס געווען אַביסל פאַראַ־דאָקסאַל: מען ווייס גאַנץ גוט, אַז דער גרעסטער שקרן האָט ליב אַן איש־האמת. איז דאָך די קשיא: „אויב דו האָסט ליב אַן איש־האמת, טא זאָג־זשע דו אַליין ניט קיין שקרים..." אָבער נײַן!... דאָס זעלבע אויך: דער גרעסטער אפיקורס, זאָל ער דערזען אַן אמתן יראַ־שמים, האָט ער פאַר אים גרויס דרך־ארץ.

איך אַליין — זייענדיק רחמנא ליצלן ניט גאָר קיין איבעריקער יראַ־שמים, האָב פונדעסטוועגן געפילט אַן אמתן נחת־רוח זיך צו געפינען אין דער קעגנוואַרט פון אַזאַ גרויסן רבין. און הגם איך בין פעסט געבליבן ביי מיינע אייגענע אַנשוי־אונגען און מיינונגען, האָב איך געפילט אַ גייסטיקע הנאה צו זען אַן אמתן גרויסן מענטשן.

מיר האָבן זיך זייער פריינטלעך צעזעגנט און איך האָב אים געזאָגט: „להת־ראות!" און אַז איך האָף צו האָבן דעם פאַרגעניגן זיך מיט אים צו באַגעגענען אין פּעטערבורג אויפן „סיעזד". נאַטירלעך, כאָטש מיר וועלן ווייטער אָנהאַלטן אונזערע „עקסטרעמע" פאָזיציעס.

***

אין שטאָט אַליין, אין דער אָרטיקער פּרעסע, איז דער אָפּקלאַנג פון צוזאַמענפאָר געווען זייער אַ שיינער, און די יידישע געזעלשאַפטלעכע מיינונג איז געווען שטאַרק צופרידן, וואָס איין צד האָט ניט גובר געווען דעם צד שכנגד און איז אויך ניט דורך אים באַזיגט געוואָרן, און דאָס יידישע לעבן וועט פאַרגעזעצט ווערן אין די נאָרמאַלע אַרבעטס־באַדינגונגען. אָבער די גרעסטע שוועריקייטן האָב איך געהאַט מיט די קאַנדידאַטן:

דער גובער־נאַטאָר, מאַקלאַקאָוו, בעת איך האָב אים אָפּגעגעבן אַ באַריכט וועגן דער פאַרזאַמלונג און איר פאַרלויף, האָט מיר גראַטולירט מיט די דערגרייכטע רעזולטאַטן; אויך דער פּאָליצמייסטער האָט אים אין זיין ראָפּאָרט אינפאָרמירט וועגן פאַרלויף פונעם „סיעזד" און וועגן דער באַטייליקונג פון די באַרימטע פערזענלעכקייטן, וועלכע האָבן זיך דאָרט געפונען. דעמאָלט האָב איך באַירט די פּראָגע וועגן די צוויי קאַנדידאַטן, וועלכע איך האָב געבעטן צו באַשטעטיקן. איך האָב אים גענומען שילדערן די גרויסע פיגור פון ר׳ מענדל חן, וועלכן איך האָב זיך אַנגאַזשירט צו רעקאָמענדירן מצד די אָרטאָדאָקסישע קרייזן. איך בין צו אים דרינגענד צוגעשטאַנען מיט מיין בקשה, אַז ער זאָל אים אין דער ערשטער רייַ באַשטעטיקן. וואָס שייך מיר אַליין — האָב איך געזאָגט — לאָז איך דעם דאָזיקן באַשלוס איבער זיין אייגענעם אינזען.

דערויף האָט ער מיר מודיע געווען, אַז ער נעמט אָן מיין ביטע, און אַז ער וועט גלייך אַוועקשיקן קיין פּעטערבורג די קאַנדידאַטור פון די דערמאָנטע צוויי פערזאָן צו באַשטעטיקן.

שמעון דער שוחט, וואָס זייענדיק אַ קאָפּיסטער חסיד, און שוין דערמיט אַליין געווען אָפּאָיציאָנעל געשטימט צום ליובאָוויטשער רבין — האָט זיך צו מיר אָפּגערופן, נאָכדעם ווי דער „סיעזד" איז פאַרענדיקט געוואָרן:

„ר׳ יצחק! דער ליובאָוויטשער איז טאָקע גרויס, אָבער פונדעסטוועגן ביזט דו געווען דער פאַרזיצער! דו האָסט געפירט דאָס רעדל, און דו פאָרסט עס קיין פּעטערבורג. זאָלסט אָבער ניט מיינען, אַז דאָס איז אין דיין זכות... דאָ האָבן זיך שוין אַריינגעמישט די זיידעס. אַזאַ קאָפּיסטער אייניקל, ווי דו — ניט קיין גרויסער ירא־שמים, האָסטו פונדעסטוועגן פלייצעס און אַ דאַנק דעם האָסטו גובר געווען דעם ליובאָוויטשער, וואָס איז געקומען אַהער ספּעציעל קעגן דיר..."

אין די דאָזיקע פּאָר ווערטער פון שמעון דעם שוחט, האָט זיך אָפּגעשפּיגלט דער גאַנצער דורות־לאַנגער אַנטאַגאָניזם, וואָס האָט זיך געצויגן צווישן קאָפּיסט און ליובאָוויטש.

קאַפּיטל מ"ב.

די לאַגע פון די יידן אונטער סטאַליפינס הערשאַפט. — וויכטיקע געשעענישן אין יידישן לעבן. — דער קאַמף פון די צוויי עקסטרעמע כוחות: רעאַקציע און סאָציאַליזם. — די אונטערערדישע באַוועגונג. — ציוניזם און בונדיזם. — פאַר־וואָס זענען יידן רעוואָלוציאָנערן? — סאָציאַליזם קעגן רעליגיע. — די רבנישע וועלט אַרגאַניזירט זיך. — דער ליובאַוויטשער רבי בראש פון אַרטאַדאָקסישן יידנטום. — זיין גרויסקייט און זיין אָנזען אין דער חסידישער וועלט.

די אסיפת־הרבנים איז צונויפגערופן געוואָרן אין אַ צייט, וואָס איז רייך געווען אין געשעענישן, וואָס האָבן געהאַט אַ וויכטיקע השפּעה אויפן וויטערדיקן גאַנג פון יידישן לעבן.

סטאָליפין האָט, אויף אַלע אופנים, געזוכט צו ליקווידירן די רעוואָלוציע פון 1905־טן יאָר; ער האָט געפירט אַ שרעקלעכע פאָליטיק פון רעפּרעסיעס און גע־וואָלט, אַזוי אַרום, דערשטיקן דעם גייסט פון דער רעוואָלוציע. דאָס וואָס דער רוסי־שער „מיראַבאָ" — ראַדיטשעוו, האָט אָנגערופן „סטאָליפינסקי גאַלסטוק" (סטאָלי־פּינס קראַוואַט) (תליה) — האָט זיך טאַקע ענג פאַרצויגן אַרום די בעסטע עלע־מענטן פון רעוואָלוציאָנערן רוסלאַנד; ער האָט אויסגענוצט די דומע אויף דורכ־צופירן זיין אַגראַר־פּראָגראַם און מיט דער הילף פון רעאַקציאָנערן רעזשים האָט ער געוואָלט דערשטיקן די פרייהייט. פיל האָט אים דערין מיטגעהאָלפן די „אָקטיאַב־ריסטן"־פּאַרטיי, וועלכע איז געווען קרוביש געשטימט צו זיין פאָליטיק. דאָס איז געווען אַ ליבעראַלע, קאָנסטיטוציאָנעל־מאָנאַרכיסטישע פּאַרטיי, וועלכע איז פאַקטיש געווען אונטער סטאָליפינס באַפעלן, אונטער זיין הערשאַפט האָבן זיך אויך אַנט־וויקלט די גרויסע רעאַקציאָנערע שוואַרץ־מאהדיקע פּאַרטייען, וועלכע האָבן געפירט אַ קאַמף קעגן דער דומע און דער — מ'שטיינס־געזאָגט — „קאָנסטיטוציע". זייער בלוטיקע אַנטיסעמיטישע פּראָפּאַגאַנדע איז געגאַנגען אונטערן לאָזונג: „בעי זשי־דאָוו, ספּאַסאַי ראַסיאו!" (שלאָג די זשידעס, ראַטעווע רוסלאַנד!).

נאָר אַ רייַ רעפּרעסיעס פון דאָזיקן מין, איז איינגעשטעלט געוואָרן אַ רעלאַ־טיווע רואיקייט, וועלכע האָט אָבער גיכער געקענט פאַרגליכן ווערן צו אַ מוטנע שטייענדיק וואַסער, וואָס איז באַדעקט מיט אַ דינעם שיכט בלאָטע, און וואו אינע־וויניק טליען פונקען, וואָס האָבן זיך, אגב, שפּעטער צעפלאַקערט און האָבן מיט אַ בראַנד־פייער אָנגעצונדן פריער רוסלאַנד און נאָכדעם גאַנץ אייראָפּע.

אָבער סטאָליפין האָט אין זאַך ניט פאַרשטאַנען: אַז דעם מענטשלעכן גייסט קען מען ניט דערשטיקן מיט קיין תליות און געוואָלט־טאַטן, און אַז ניט מיט די פאַרקויפּטע שוואַרץ־מאהניקעס און מכלומרשטע „ליבעראַלן", וועט ער קענען אָפּ־שטעלן דעם פאַרעקשנטן ווילן פון אַ פאָלק, וואָס רייסט זיך, ווי אַ סטיכיע, צו פרייהייט.

ער האָט באַגרענעצט די עצם־פרערראָגאַטיוון פון דער דומע און האָט פאַר־קלענערט די צאָל בירגער, וואָס געניסן פון וואָל־רעכט און דאָס האָט אים דער־מעגלעכט צו פאַרגרעסערן די מערהייט פון די שוואַרץ־מאהניקעס, פון די „אָק־

טיאַבריסטן" און ענלעכע רעאַקציאָנער־קאָנספּעראַטיוון עלעמענטן. אָבער די דומע, ד. ה. דער פּאַרלאַמענט, האָט עקזיסטירט און דאָרט האָבן די קעמפּער פּאַר פּרייהייט — די קאַדעטן, פּראָגרעסיסטן און סאָציאַליסטן — געקענט פּירן אַ שאַרפּע אָפּאָזיציע קעגן סטאָליפּינען מיט זיין רעגירונג. אויסנוצנדיק זייער פּאָליטישע אימוניטעט (אומבאַרירלעכקייט), האָבן זיי, אין זייערע רעדעס, וועלכע זענען שפּעטער דער־שינען אין מיליאָנען עקזעמפּלאַרן אין די צייטונגען — דעמאַסקירט דעם ווילקיר פון דער רעגירונג, דיסקרעדיטירנדיק זי אויפן סמך פון אַ ריי ציפערן און פאַקטן.

אמת, זיי האָבן ניט געקענט קומען צום פּאָלק אויף אַ ריין־דירעקטן אופן — מיט דער הילף פון פּאַרזאַמלונגען, אָפּעלן און שריפטלעכע וועגדונגען, וועלכע זענען געווען פּאַרבאָטן דורך דער רעגירונג, דערפּאַר אָבער זענען זייערע פּלאַמיקע און טאַלאַנטפּולע רעדעס — דערשיינענדיק אין צאָלרייכע עקזעמפּלאַרן אין דער טעג־לעכער פּרעסע — געווען די בעסטע וועגדונג צום פּאָלק, וואָס האָט דאָס אַלץ "ורשטיק אויפגענומען און אַריינגעזאַפּט אין זיך די רעוואָלוציאָנערע פּראָפּאַגאַנדע, דורכדרינגענדיק זיך מיט די לאָוונגען פון אַ סאָציאַליסטישן, דעמאָקראַטישן און רעוואָלוציאָנערן כאַראַקטער.

גאַנץ אפט, זענען די יידישע דעפּוטאַטן אַרויסגעטרעטן האַנט ביי האַנט מיט זייערע ניט־יידישע קאָלעגן, אַטאַקירנדיק צוזאַמען די רעגירונג פּאַר די פּאָגראָמען און אויפווייזנדיק אויפן גרונט פון אַן אַנטשפּרעכנדיקן דאָקומענטאַציע־מאַטעריאַל אַז די פּאָגראָמען ווערן אָרגאַניזירט מצד דער פּאָליציי גופא און זענען געשיצט פון דער רעגירונג אַליין.

וען אזעלכע סאָרט רעדעס זענען אָפּגעהאַלטן געוואָרן אין דומע און דערנאָך פּאַרשפּרייט אין צאָלרייכע עקזעמפּלאַרן אין דער אויסלענדישער פּרעסע, איז דאָס גאָר שטאַרק ניט געווען צום הארצן דער צארישער רעגירונג, און הויפּטזעכלעך דערפּאַר, וואָס זי האָט באַדאַרפט אָנקומען נאָך הלוואות צו די דאָזיקע אויסלענדישע מלוכות.

אויב סטאָליפּין האָט דערשטיקט דאָס פּרייע וואָרט צוזאַמען מיט זיינע וואָרט־טרעגער, האָט ער אָבער ניט געקענט אָוועקרויבן ביי זיי דעם רעוואָלוציאָנערן פּלאָם; מיט גרויס מסירות־נפש זענען אָט די מוטיקע קעמפּער אָוועק אין דער אונטערערד, ממשיך זייענדיק דאָרט זייער פּריערדיקע פּראָפּאַגאַנדע און פּאַר־שפּרייטנדיק זי קאָנספּיראַטיוו צווישן די מאַסן.

אַ סך פון זיי האָט מען געכאַפּט און אָוועקגעשיקט פוילן אין די סיבירער מונדערס, אָבער גלייך זענען אויף זייער אָרט אויסגעוואָקסן נייע אַגיטאַטאָרן, וועלכע האָבן מיט פּאַרטאָפּלטע כוחות, מיט אַ שטאַרקן ווילן און פּלאַמיקער עקשנות נאָך מער רעוואָלוציאָניזירט די מאַסן, דערוועקנדיק אין זיי אומצוטרוי און שנאה צום הערשנדיקן רעזשים.

און אַזוי האָט זיך געפּירט אין יענער צייט אין רוסלאַנד: פון איין זייט, האָבן סטאָליפּין צוזאַמען מיט זיין רעאַקציאָנערער רעגירונג געגלויבט, אַז זיי האָט זיך איינגעגעבן צו דערשטיקן די רעוואָלוציע אין איר שורש, און פון דער אַנדערער זייט, איז די רעוואָלוציע בהדרגהדיק אַריינגעדרונגען אין די בריטסטע און פּאַר־באַרגנסטע שיכטן פון דער מאַסע, אונטערגראָבנדיק דעם צוטרוי צו דער מאַכט.

די יידישע מאַסן זענען געווארן אַרײַנגעשלעפּט אין אָט דער באַוועגונג: די בורזשואַזע און ליבעראַלע קרייזן האָבן זיך אָנגעשלאָסן אין די קאַדעטן און פּראָגרעסיסטן, אינדערציייט וואָס די יוגנטלעכע און די סאָציאַליסטישע עלעמענטן האָבן געפירט זייער אייגענע פּראָפּאַגאַנדע, מיטן אונטערשייד, וואָס די סאָציאַליסטן האָבן זי געפירט געאיניקט מיט די רוסישע מאַסן — אין אַלע סביבות, סיי גויאישע, סיי יידישע, און די בונדיסטן האָבן זי געפירט בלויז אויפן יידישן באָדן צווישן די יידישע פּאָלקס־מאַסן, און זייער אַרבעט האָט געטראָגן אַן אויסגעשפּראָכן נאַציאָנאַל־סאָציאַליסטישן כאַראַקטער: זיי האָבן געפירט זייערע שולן אין דער יידישער שפּראַך, האָבן אַרויסגעגעבן צייטונגען און בראָשורן אויף יידיש און אפילו זייערע פּראָקלאַמאַציעס זענען געגאַנגען מערסטנטייל אין יידיש. אַזוי אַרום האָבן זיי משפּיע געווען די יידישע מאַסן און, הויפּטזעכלעך, די יידישע יוגנט.

די ציוניסטן, פון זייער זייט, זענען אַרויסגעטרעטן מיט זייער עקסטרעם־נאַציאָנאַלער פּראָפּאַגאַנדע לטובת דער ציוניסטישער באַוועגונג, און האָבן אַרויס־געפונען ביי די מאַסן אַ געוואַלטיקן ענטוזיאַזם, וועקנדיק ביי זיי זכרונות פונעם עבר. צוגלייך מיט דער ליבע צו ארץ־ישראל, און אַרײַנגעבנדיק אין זיי האָפענונגען פאַר אַן אייגענעם יידן־שטאַט.

זיי זענען געגאַנגען אונטערן לאָזונג פון כיבוש־הקהילות און האָבן אָנגעהויבן איינצופירן די אַרבעט ברוח הלאומי לויט זייער קאָנצעפּציע: זיי האָבן געבויט שולן מיט העברעאישער אונטעריכטס־שפּראַך (עברית — בעברית), פּירנדיק דעם הרבות הכללי און אמנות אין אינקלאַנג מיט זייערע לאָזונגען.

און אַזוי האָט זיך אין יידישן לעבן אָפּגעשפּיגלט, אין זיין גאַנצער קראָפט, דער יערונגס־ און פערמענטירונגס־פּראָצעס, וואָס האָט אַרומגעכאַפּט גאַנץ רוסלאַנד. די יידישע מאַסן, וואָס זענען געווען באַגרענעצט אין זייערע עלעמענטאַרע רעכט, אַרויסגעשטויסן פון נאָרמאַלן לעבנס־שטייגער, ניט נעמענדיק קיין אָנטייל אין קיין שום רעגירונגס־אינסטיטוציעס, ווי — מוניציפּאַליטעטן, זיעמסטוועס א. א. וו. וואָס האָבן געלעבט מיט זייער אינערלעך לעבן, אויסלעבנדיק זיך בלויז אין זייערע שולן און אין די יידישע חברות, אָט די יידישע מאַסן, וואָס זייער גאַנצע טעטיקייט האָט זיך קאָנצענטרירט אין די ד' אמות פון זייערע בתי־מדרשים און „חברות" — ביי זיי האָט אַ „רעוואָלוציע", לויט זייער ספּעציפּיש־יידישן באַגריף — געקענט אויסברעכן פונקט אַזוי שטאַרק קעגן אַ גבאי פון אַ שול, אַדער פון אַ חברה־קדישא, קעגן אַ בעל־„קאָראָבקע", אַדער גלאַט אַזוי קעגן אַ קהלשן קאָכלעפל... און מיט־אַמאָל, יאָווען זיך פלוצלינג יונגעלייט, וואָס זענען אָנגעשטאָפּט מיט ציוניסטישע פּראָפּאַגאַנדע, און וואָס פרעדיקן מיט פייער און פלאָם קעגן דעם גלות, קעגן די באַגרענעצונגען, עוולות און פאַרשקלאַפונג, וואָס די יידן האָבן אויסצושטיין; זיי רופן אויסצוקעמפן, אַז יידן זאָלן פאָרן אין אייגענעם לאַנד און בויען דאָרט די איגענע מדינה... אָט דער פשוטער האָרעפאָשניק, וואָס איז אַ קבצן אין זיבן פאָלעס, אַ רעכטלאָז באַשעפענעש, געטרעטן און באַלייַדיקט אויף שריט און טריט, דערזעט גאָר פלוצים, ווי זיינע האָריזאָנטן בריייטערן זיך אויס; ער הערט זיך אויפמערקזאַם צו צו די יונגעלייטס פלאַמיקע רעדעס און ווי זיי רופן:

„אַ כפּרה פאָניע חזיר!... מען דאַרף גיין קעמפן! און ניט נאָר זיצנדיק ביי

קינות, אדער שלאָגנדיק המנען, נאָר מען באַדאַרף טאַקע בפירוש אויסקעמפן דעם „טשאַרטער" און בויען ארץ־ישראל!".

דער פראָסטער מאַסע־מענטש האָט געקוקט אויף די דאָזיקע יונגע קינדער מיט גדלות און באַוואונדערונג: וואָס קען דען זיין ליבער און טייערער פאַר אַזאַ יידן פון אַ גאַנץ יאָר, וואָס איז אַלע זיינע יאָרן געשטאַנען מיטן פנים צו מזרח און האָט מיט בענקשאַפט געטרוימט וועגן אַן אייגן לאַנד — ארץ־ישראל?

נאָכער זענען געקומען די אַנדערע „לצים", וואָס האָבן שוין ניט נאָר געערעדט וועגן פאַרן קיין ארץ־ישראל, נאָר אויך וועגן קעמפן קעגן „פאַניע חזיר" אויף אַ מימשותדיקן וועג. און ניט נאָר בלויז קעגן פאַניע חזיר, נאָר אויך קעגן די גבירים אַליין! און זיי האָבן באַוויזן, אַז דאָס גאַנצע אומגליק קומט נאָר פון די גבירים אין עקספלואַטאַטאָרן...

דער וואָס האָט גוט געקענט די מענטאַליטעט פון די ברייטע יידישע מאַסן, דער וויס גאַנץ גוט, וואָס פאַר אַ שאַרפע שנאה עס איז געווען אינגעוואָרצלט אין דער נשמה פון „עמך"־יידן צו אַלע מינים בעלי־תקיפים אין שטאָט, צו די „קאָראָבקע"־לייט און סתם גבירים. און אין יענע צייטן, האָט מען געקענט באַמערקן די דאָזיקע מערקווירדיקע דערשיינונג, אַז אַ פאַבריקאַנט איז געזעסן און האָט מיט אינטערעס זיך צוגעהערט, ווי זיין לערן־יינגל אַדער געזעלן רעדט וועגן דער עקספלואַטאַציע פון אַרבעטער־קלאַס. דער בעל־הבית אַליין האָט געקוואָלן פון יינגלס וועלכער און האָט ניט זעלטן אַפלאַדירט, זאָגנדיק בשעת־מעשה:

„וואָס זאָגסטו עפעס אויף דעם שגץ?.... ער איז דאָך גאָר געוואָרן אַ גאַנצער מאַכער און פייפט אויף אַלעמען! און איך בין דאָס גאָר זיין עקספלואַטאַטאָר!" דער דאָזיקער בעל־הבית האָט נאָך דעמאָלט ניט פאַרשטאַנען, וואָס עס וואַרט אויף אים...

די גרויסע השפעה, וועלכע עס האָבן, אין די שפעטערדיקע צייטן, באַקומען די סאָציאַליסטן און בונדיסטן — האָט נאָך מער רעוואָלוציאָניזירט די יידישע מאַסן בכלל און די יידישע יוגנט בפרט. דער קאָנטאַקט, וואָס זיי האָבן אָנגעקניפט מיט די אַלגעמיינע סאָציאַליסטן, האָט דערפירט צו אַ חברישער פאַרבינדונג מיט די רוסישע ברייטע מאַסן און צו אַ דערנענטערונג מיט די סאָציאַליסטישע פירער פון דער רוסישער באַוועגונג, וועלכע זענען, צו יענער צייט, געווען די שענסטע געשטאַלטן אין צאַרישן רוסלאַנד. די יידן, וועלכע האָבן ביז דאָן געלעבט אָפגעזונדערט און געקוקט אויפן גוי, ווי אויף אַ פאָגראָמשטשיק, אַדער ווי אויף אַ פאָגראָם־העצער — האָבן זיך מיטאַמאָל אָנגעהויבן צו פאַרבריידערן מיט די גויים און צו „דוצן" זיך מיט די זעלבע מענטשן, וועלכע זיי האָבן ביז דעמאָלט באַטראַכט ווי שונאים. דער פראָסטער ייד פלעגט דערויף זאָגן:

„נו, וואָס זאָגסטו עפעס צו מיין זינדל? מיטאַמאָל איז ער גאָר געוואָרן אַ גאַנצער „נאַש בראָט" און אַ מחותן מיט די ערלים גאָר..."

אין יענע צייטן, האָט מען געקוקט אויף אַ סאָציאַליסט, ווי אויף אַ הייליקן, ווי אויף אַ מענטשן, וואָס ברענגט זיך פאָר אַ קרבן לטובת דער מענטשהייט און גיט זיך איבער מיט מסירות־נפש פאָר זיין אידעע, ניט קלערנדיק פאַר זיך און פאַר דער אייגענער עקזיסטענץ. אַזעלכע אידעאַליסטן זענען גיכער געווען קאַנ־

דידאַטן אויף טורמעס און פאַרשיקונגען און זענען געווען אונטערגעוואָרפן גאָר אָפט צו באַצאָלן מיטן אייגענעם לעבן פאַר די העלדישע מעשים אין דער רעוואָלוציאָנערער טעטיקייט, און דאָס האָט טאַקע דעמאָלט אַזוי שטאַרק אימפּאָנירט דעם מאַסע־מענטש.

און אַזוי איז געגאַנגען בהדרגהדיק דער פראָצעס פון רעוואָלוציאָניזירן די יידישע יוגנט, די יידישע מאַסן, ווי אויך די משכילישע קרייזן: וואָס מער סטאָליפין האָט געזוכט אויסצוואָרצלען און פאַרטושן דעם רעוואָלוציאָנערן פלאַם, אַלץ מער האָט זיך אָט דער פלאַם פונאַנדערגעפלאַקערט און אָנגעצונדן די מאַסן.

אויב דאָס רוסישע פאָלק איז געווען אונטערדריקט מצד דער רעגירונג און באַגרענעצט אין זיינע פרייהייטן און מענטשלעכע רעכט, פאַר וועלכע ער האָט אגב, דעמאָלט געקעמפט, איז ע"ל־אהת־כמה־וכמה דאָס יידישע פאָלק געווען דער־ניידעריקט און פאַרשקלאַפט: יידן האָבן געליטן טאָפּלט — סיי אַלס אלגעמיינע בירגער אין לאַנד און סיי אַלס יידן — פון ספעציעל־יידישע צרות און גזירות.

אַ פּאָגראָמירטער יידֿ, וואָס האָט ניט געהאט קיין רעכט אפילו פריי צו אטעמען מיט דער לופט און איז געווען באַגרענעצט ביז צום תחום־המושב, אָט אַזאַ מין יידֿ אויף וועלכן מען האָט תמיד געמאַכט אַבלאָווע, ווי אויף דעם גרעסטן פאַרברעכער — אין קיעוו און אין אַנדערע ערטער, וואו ער האָט ניט געטאָרט וואוינען; אזעלכע יינגעלייט, וואָס האָבן ניט געקענט אַריין אין די לערן־אַנשטאַלטן צוליב דעם „נומערוס־קלאָוזוס", און אפילו די „געקאָנטשעטע", וואָס האָבן ניט געהאָט קיין רעכט אויסצואיבן זייער פּראָקטיק א. א. וו. — אָט די אַלע אַרויסגעשטויסענע פון די רעלסן, זענען פאַר אָט דער פּראָפּאַגאַנדע געווען דער געוואונטשענער מאַטעריאַל. די דאָזיקע פּראָפּאַגאַנדע האָט אין זיי געפונען דעם אַנטשפּרעכנדיקן באָדן פאַר איר אַנטוויקלונג, און נעמענדיק אין אַכט דעם עקספּאַנסיוון כאַראַקטער פון די יידן — איז גאָר קיין וואונדער ניט געווען, וואָס זיי האָבן זיך אויסגעצייכנט אין דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, אַרויסגעבנדיק פון זיך גרויסע קעמפער, באַרימטע טריבונען, אויסגעצייכנטע אָרגאַניזאַטאָרן און גרויסע אַרבעטער־לידערס, וועמענס השפּעה האָט זיך אויסגעברייטערט אויך אין די ריייען פון די אַלגעמיינע סאָציאַליסטן־ניט־יידן. די דאָזיקע דערשיינונג האָט אַרויסגערופן אַן אויסערגעווויינלעכע שנאה ביי די קעגנערישע עלעמענטן און הויפּטזעכלעך ביי דער רעגירונג, וועלכע האָט דערויף געענטפערט מיט אַ פאַרשטאַרקטער כוואָליע פון פאָגראָמען, באַשולדיקנדיק נאָך דערצו די גאַנצע סאָציאַליסטישע באַוועגונג, אַז זי איז אַן אויסגעשפּראָכן יידישע, און אָפשטויסנדיק גלייכצייטיק אי די פאָדערונגען פון יידישן פאָלק, אי פון די חסידי אומות העולם, וועלכע האָבן געזוכט צו פאַרטיידיקן אָט די יידישע פאָדערונגען און באַקעמפן דעם אַנטיסעמיטיזם. די רעגירונג האָט אַרגומענטירט אירע באַשולדיקונגען מיט דער באַהויפּטונג, אַז מען טאָר די יידן ניט געבן קיין רעכט, מחמת זיי זענען אַלע רעוואָלוציאָנערן, זיי זענען קעגן דעם צאַר און — שונאים פון רוסלאַנד.

אויב אין די ערשטע צייטן, האָט דאָס באַווייזן זיך פון די „נייע חשמונאים אין די רויטע יאַרמולקעס" — אַרויסגערופן אַ צופרידנקייט צווישן די יידישע מאַסן אין אַלגעמיין, סיי אַרטאַדאָקסישע, סיי פריידענקערישע, האָט גאָר אינגיכן

זייער ענטוזיאַזם אָנגעהויבן אָפצופֿאַלן. ערשטנס, האָט מען איבערַאל — אי ביי די רעאַקציאָנערע עלעמענטן און בכלל ביי אַלע פֿאַרשטייער פון די מאַכטהאָבער — אָנגעהויבן צו באַשולדיקן די יידן, אַז זיי זענען רעוואָלוציאָנערן. צווייטנס, ווען די בונדיסטן האָבן געמוזט גרינדן שולן אין דער יידישער שפּראַך און די ציוניסטן אין דער העברעאישער שפּראַך, אַראָפּברענגעדיק דערצו לערערס, ניט קיין איבעריקע יראי־שמימס — האָט דאָס אַלץ אינאיינעם אָנגעהויבן שאָקירן די רבנים און די אָרטאָדאָקסישע קרייזן בכלל.

אין רוסלאַנד האָט זיך דער סאָציאַליזם אין אַלגעמיין, ניט אויסגעצייכנט מיט קיין באַוונדערער „יראת־שמים" און פיעטעט פאַר דער רעליגיע און אירע פאַר־שטייער. די פראַוואָסלאַווּנע „דיאַקאָנעס" און גלחים זענען תמיד געווען פאר דער רעגירונג און איינע פון זייערע הויפט־לאָזונגען איז געווען: „פראַוואָסלאַווּיע אי סאָמאָדערזשאַוויע". און בכלל זענען זיי געווען זייער רעאַקציאָנער געשטימט. איז דערביבער גאָנץ פאַרשטענדלעך, אַז איינע פון די ציל־ברעטער פאַר דער סאָ־ציאַליסטישער פּראָפּאַגאַנדע זענען געווען די גייסטלעכע און עס איז אויך געווען נאָטירלעך, אַז די סאָציאַליסטן זאָלן זיין פיינטלעך געשטימט קעגן דער רעליגיע.

די יידישע סאָציאַליסטן האָבן זיך געפֿילט סאָלידאַריזירט מיט זייערע גוי־אישע קאָלעגן אין אָט דער הינזיכט, און זיי האָבן זיך דעקלאַרירט אַלס קעגנער פון דער רעליגיע, הגם די יידישע פֿאַרשטייער פון דער רעליגיע: די רבנים, רביס און גוטע יידן, זענען געווען גרויסע בעלי־צדקה און האָבן ניט געהאט דעם מינדעסטן שייכות צו פּאָליטיק. פֿאַרקערט, זיי האָבן זיך גאָר אויסגעצייכנט מיט באַוונדערע מידות־טובות, זייענדיק נאָך דערצו גרויסע אביונים און קבצנים. אָבער ניט קוקנדיק דערויף, זענען די יידישע סאָציאַליסטן נאָכגעגאַנגען זייערע חברים, ניט־יידן און האָבן ניט אַרויסגעוויזן דעם געהעריקן רעספּעקט אין באַציג צו די רעליגיעזע מדריכים פון זייער פאָלק.

איז דערביבער קיין וואונדער ניט, וואָס די אָרטאָדאָקסישע קרייזן האָבן אינס־טינקטיוו געקוקט אויף די יידישע סאָציאַליסטן, וואָס מישן זיך אַריין אין יידישן חינוך, מאַכן באַוונדערע שולן און גייען אַוועק אויף אַן אייגענעם וועג — ווי אויף אפּיקורסים, וואָס גראָבן אונטער דעם יידישן דת.

הגם די רביס, רבנים און בכלל די אָרטאָדאָקסיש־קאָנסערוואַטיוע עלעמענטן האָבן געשטרעבט דערצו, אַז יידן זאָלן קריגן גלייכע רעכט מיט אַלע בירגער אין לאַנד, זענען זיי אין דער אמתן גאָר ניט געווען קעגן צאַרישן רעזשים און זיי האָבן געזאָגט:

„מיר דאַרפן זיך באַמיען צו באַקומען גלייכע רעכט, אָבער מיר דאַרפן זיך ניט מישן אין מלוכה־ענינים און ניט אַרויסטרעטן קעגן מלכות און קעגן רעזשים".

אויב די קריסטלעכע גייסטלעכע וועלט האָט איינגעפונען, אַז די רעוואָלוציע אין רוסלאַנד צילט צו שעדיקן די אינטערעסן און דעם פֿרעסטיזש פון דער קריסטלעכער רעליגיע, האָט נאָך מיט מער רעכט די יידישע אָרטאָדאָקסישע וועלט געקוקט מיט פיינטשאַפט אויף אָט די אפּיקורסים, וואָס פירן אַראָפּ די ערלעכע און אָפּגעהיטענע יידן פון דרך־הישר: „דינא דמלכותא דינא" — האָבן זיי געטענהט — „און ניט מיר, יידן, דאַרפן גיין אַנטקעגן דער ממשלה..." און

זיי האָבן גאָר געטראָכט, אַז פאַרקערט: ווען יידן זאָלן ניט גיין אַזוי ווייט מיט די סאָציאַליסטן, וואָלטן די פּאָגראָמען און די שנאה מצד דער רעגירונג ניט געווען אַזוי שטאַרק.

און ביסלעכווייז האָט זיך אין דער אָרטאָדאָקסישער וועלט אָנגעהויבן אויס־שיילן דער געדאַנק, אַז מען באַדאַרף זיך אָרגאַניזירן, כדי מהזיק צו זיין את הדה, פון איין זייט, און ניט מישן זיך אין פּאָליטיק — פון דער אַנדערער זייט, „אויב די סאָציאַליסטן טרייבן זייער פראָפּאַגאַנדע אין נאָמען פון גאַנצן יידשן פּאָלק — דאַרפן מיר, פאַרקערט, גאָר דערווייזן אַז ניט דאָס גאַנצע יידישע פּאָלק זענען סאָציאַליסטן...“

און דעמאָלט האָט זיך אָנגעהויבן ביי זיי אויסצוקריסטאַליזירן די אידעע פון אָרגאַניזירן זיך און דאָס האָט צוגעגרייט דעם באָדן פאַר שאַפן די אגודת־ישראל, מזרחי און אַ גאַנצע רייַ אַזעלכע און ענלעכע קאָנסערוואַטיוווע אָרגאַניזאַציעס.

אויב סטאָליפין האָט געפירט אַ שטאַרק־רעפרעסיווע פּאָליטיק קעגן די רעווא־לוציאָנערע עלעמענטן, מוז מען צוגעבן, אַז ער איז עס געווען דער ערשטער מיניסטער פון ניקאָלאַי דעם צווייטן, וואָס האָט געפירט זיין פּאָליטיק — ניט נאָר באַזירנדיק זיך אויפן צאָר אַליין, נאָר ער האָט אויך געזוכט זיך אָנצו־שפּאָרן אויף די קאָנסערוואַטיווע און מעסיק־רעאַקציאָנערע עלעמענטן, ווי למשל, די „אָקטיאָבריסטן“, מיט וועלכע ער האָט געצילט זיך אָרויסצוהעלפן אי אָנטקעגן די רעאַקציאָנערן פון צאָר ניקאָלאַיס הויף, אי אָנטקעגן די שוואַרץ־מאהדיקע קליקעס, וואָס האָבן גלייכצייטיק באַדראָט אויך זיין פערזענלעכע זיכערקייט. אַזאָ מין סאָרט קאָמבינאַציע פון אַ יידישער מעסיק־קאָנסערוואַטיווער פּאַרטיי, וואָס הגם זי זאָל שטרעבן פאַר אויסקעמפן גלייכע רעכט, זאָל זי גלייכצייטיק אויך גיין קעגן די רעוואָלוציאָנערע עלעמענטן, זייענדיק אגב ניט קיין אויסגעשפּראָכענער קעגנער פון הערשנדיקן רעזשים — דאָס האָט אייגנטלעך באַדאַרפט זיין סטאַלי־פינען צום האַרצן.

די דאָזיקע פאַרהעלטענישן האָבן זיך שטאַרק געלאָזט פילן אין די רעליגיעזע און אָרטאָדאָקסישע קרייזן פון יידנטום אין דעמאָלטיקן רוסלאַנד, אָבער די רביס און רבנים האָבן רק געקרעכצט און מתפלל געווען צום רבונו של עולם, ניט האָבן־דיק קיין שום מאַכט און בכלל ניט זייענדיק מוכשר צו רעאַליזירן זייערע שטרע־בונגען און זיך ווי געהעריק אָרגאַניזירן קעגן דער לויערנדיקער געפאַר.

די באַרימטסטע גרויסע רבנים, גאונים, צדיקים, גדולי־תורה, און הויפט־זעכלעך די מתנגדישע רבנים און גרויסע גוטע יידן, וואָס זענען געווען מפורסם מיט שרייבן די „שאלות ותשובות“ און וואָס זענען מיט לייב און לעבן געווען אַרייַנגעטאָן אין תורה ועבודה — אויך זיי האָבן ניט געהאַט דעם געהעריקן מוט און ניט די פעאיקייט דאָס צו אָרגאַניזירן, און אָט אין דער צייט האָט זיך באַ־וויזן דער גרויסער ליובאַוויטשער רבי.

דער נאָמען ליובאַוויטש אַליין איז געווען בארימט ביי יידן, דאָס איז געווען אַ דינאַסטיע פון אַ רייַ גרויסע צדיקים, גאונים און באַרימטע רביס, אָנהויבנדיק פונעם אַלטן רבין — ר׳ שניאור־זלמן מלאָדי, וואָס איז געווען מפורסם

און פּאָפּולער אין דער גאַנצער וועלט און פון וועמען עס האָט זיך געצויגן די גאָלדענע קייט פון זיבן דורות גרויסע און באַרימטע צדיקים.

דער ליובאַוויטשער רבי ז״ל, וועלכער איז געווען אַ מענטש מיט אַ גרויסן ווילן און מיט אַן אויסערגעוויינלעכער ענערגיע און דינאַמישער קראַפט און איז שוין דעמאָלט געווען וועלט־באַרימט מיט זיין קאָלאָסאַלער ערודיציע אין חסידות, אין יראת־שמים און איז געווען באַקאַנט אַלס בעל מידות טובות — ער האָט זיך געיאַוועט דער ערשטער פון די רבנים און גוטע יידן, אין דער ראָל פון אַ געזעלשאַפטלעכן טוער און ערשטקלאַסיקן אָרגאַניזאַטאָר. ער האָט אינטואיטיוו געקענט די וועלט מיט אַלע אירע פאָזיטיווע און נעגאַטיווע זייטן, און ער האָט פאַרשטאַנען אָפּצוטיילן פערזענלעכע ענינים פון געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט.

בעת אַלע אַנדערע רבנים און גוטע יידן זענען געווען קעגן דעם ציוניזם, גלויבנדיק, אַז ארץ־ישראל וועט אויפגעבויט ווערן נאָר מיט משיחן, און אַז די ציוניסטן אַליין, מיט זייערע חדרים, צי גאָר מיט זייער אַנטירעליגיעזן אויפפירן זיך, ווי צ. ב. — עסן אָן אַ היטל, מחלל־שבת זיין בפרהסיא א. א. וו. — פירן גאָר אַראָפּ די ערלעכע יידן פון דרך־הישר און גיבן זיי אַ שלעכטן ביישפּיל — האָט דאָך קיינער פון זיי ניט געהאַט דעם געהעריקן מוט און כוח, עפנטלעך אַרויסצוטרעטן קעגן זיי.

דער ליובאַוויטשער רבי איז אַרויס עפנטלעך מיט אַ בריוו קעגן די ציוניסטן און דאָס האָט אַרויסגערופן אַ געוואַלטיקן שטורעם אין דער חסידישער וועלט, אָבער די רביס און די גרויסע רבנים האָבן אָפּגעשאַצט די העלדישקייט פון דאָזיקן מוטיקן אַרויסטריט.

זייענדיק קעגן די נייע תלמוד־תורהס און שולן, וועלכע האָבן זיך נאָר־וואָס דאַן געהאַלטן אין גרינדן מצד די ציוניסטן און בונדיסטן, האָט ער — די ערשטע זאַך — אויסגעבויט אַ ישיבה אין ליובאַוויטש גופא, וועגן וועלכער איך האָב שוין אגב געשריבן אין מיינע פריערדיקע קאַפּיטלען, וואָס דאָס האָט אַרויסגערופן אַן אומבאַשרייבלעכן ענטוזיאַזם אין דער גאַנצער חסידישער וועלט און איז גלייכצייטיק שטאַרק קריטיקירט געוואָרן מצד די משכילים. דער ליובאַוויטשער האָט אָנגעהויבן רעאָרגאַניזירן און העלפן די שוין ביז דאַן עקזיסטירנדיקע שולן און תלמוד־תורהס אין די אַלע ערטער, וואו עס זענען געווען ליובאַוויטשער חסידים; ער האָט אומעטום אַריינגעשיקט זיינע רבנים, שוחטים, חוזרים און האָט געשאַפן אַ נייע באַוועגונג, וואָס איז געווען אַ נייעס אין דער אָרטאָדאָקסי־שער וועלט.

ער האָט אָנגעהויבן פירן אַ גרויסע געזעלשאַפטלעכע אַרבעט, וואָס האָט אים גלייך אַרויסגערוקט אויפן פאָדערגרונט פון אַלוועלטלעכן רעליגיעזן יידנטום. ער איז עס געוואָרן דער פאַקטישער און ניט־געקרוינטער מדריך אין דער חסידישער וועלט און ער האָט גלייך פאַרשטאַנען, אַז דער „ראַווינסקי סיעזד״ (רבנים־צוזאַ־מענפאָר), וואָס רופט זיך איצט צונויף, קען שפּילן אַ קאָלאָסאַלע ראָל ביי די דאָזיקע פאַרהעלטענישן, און אַז אַזוי אַרום וועט דער רוב פון די אָרטאָדאָקסישע פאָרשטייער זיך קענען אָרגאַניזירן. כדי מחזיק צו זיין את הדת און אויפצו־שטעלן אַן אמתן יידישן רעליגיעזן חינוך ברוח היהדות וברוח הדת, און אפשר

אויך זיך אָרגאַניזירן מיט די עלעמענטן וואָס שטעלן זיך איצט פאָר אַלס די אמתע פאַרשטייער פון פאַלק און וואָס, אין דער אמתן, זענען זיי ווייט ניט דאָס, אויף וואָס זיי פרעטענדירן... ער האָט אויך געהאַלטן, אַז דאָס יידישע פאָלק האָט אפשר ניט געדאַרפט שפילן אַזאַ מין סאָרט ראָל אין דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג, ווייל דאָס האָט געקענט האָבן פאַר די יידן פאַטאַלע פאָלגן.

דער ליובאַוויטשער רבי איז געווען דער פאַקטישער אָרגאַניזאַטאָר פון די „וויבאָרעס" (וואַלן) צום „סיעזד", פונאַנדערשיקנדיק אומעטום זיינע מענטשן צו פירן די וואַל־פראָפאַגאַנדע. און בלויז דעמאָלט ווען ער האָט געפילט, אַז עס איז אַ גרויסע סכנה און עס דראָט, אַז עס זאָלן דורכגיין ניט קיין רעליגיעזע עלע־מענטן — איז ער אַליין געקומען. און דאָס איז געווען די הויפט־סיבה, וואָס האָט אים באַוואויגן צו קומען קיין טשערניגאָוו און פערזענלעך צו אינטערוועניר ביי דער וואַל־אַקציע, כדי דורכצופירן די דעלעגאַטן־רבנים, וועלכע ער האָט געפונען פאַר פאַסיק.

צוזאַמענפאָר פון די פאָרשטייער פון די יידישע קהילות אין פעטערבורג.

די גרופע אַנטיילנעמער אין צוזאַמענפאָר:

1) ח. י. לאַנדוי (מאַהילעוו) ; ב) ש. י. מעדעליעוו (רב אין ווימעבסק) ; 3) ק. י. פרענקעל (אָסטראָוו) ; 4) ל. י. סאַפיר (וויניצאַ) ; 5) י. ס. ביק (מאַהילעוו) ; 6) ל. מ. צירעלסאָן (קישיניעוו) ; 7) באָראָן גינזבורג ; 8) י. מאַזע (מאָסקווער רב) ; 9) ו. טיאָמקין (יעליסאַוועטגראַד) ; 10) י. שניאורסאָן (משערינגאָוו) ; 11) ל. כאַריוו (לאָסדאָוסקער רב) ; 12) מ. מאַדעיעווסקי (כאַראָל) ; 13) מ. ירושלימסקי (קיעלץ) ; 14) מ. מאַרקוס (עוופאַטאָריע) ; 15) גאַלפערין (אָדעס) ; 16) אַדוואָקאַט ס. מאַזאָר (קיעוו) ; 17) פאַלינקאָווסקי (אָדעס) ; 18) ח. איטקין (אָלעקסאַנדריע) ; 19) מ. בראָנשטיין (יעקאַטערינאָסלאָוו) ; 20) אַדוואָקאַט ה. סליאָזבערג (פעטערבורג).

1. הרב יצחק יעקב וויינבערג (ראש־ישיבה, ווילנע)
2. הרב שמואל אהרן יודלעוויטש (ראש־ישיבה, סלאבאדקא)
3. הרב יחזקאל לוין (ראש־ישיבה, סלאנים)
4. הרב יצחק יעקב ווייסמאן (ראש־ישיבה, קאוונא)
5. הרב אליעזר משה קאגאן (ראש־ישיבה, פאניעוועזש)
6. הרב שלמה יהודה לייב קאהאן (ראש־ישיבה, סלאבאדקא)
7. הרב יצחק יעקב פרידמאן (ראש־ישיבה, פוניעוועזש)
8. הרב חיים עזריאל הילמאן (ראש־ישיבה, ווילנע)
9. הרב חיים שמואל קאהאן (ראש־ישיבה, פאניעוועזש)
10. הרב שמואל יהודה קאצענעלענבאגען (ראש־ישיבה, סלאבאדקא)
11. הרב יוסף שלמה קאהן (ראש־ישיבה, ווילנע)
12. הרב מרדכי גראדענסקי (ראש־ישיבה, סלאבאדקא)
13. הרב אליעזר משה קאגאן (ראש־ישיבה, פאניעוועזש)
14. הרב יצחק יעקב וויינבערג (ראש־ישיבה, ווילנע)
15. הרב שמעון רוזענטאל (ראש־ישיבה, סלאבאדקא)
16. הרב יחזקאל לוין (ראש־ישיבה, סלאנים)
17. הרב מנחם מענדל בלאזער (ראש־ישיבה, סלאנים)
18. הרב חיים יעקב וויינבערג (ראש־ישיבה, ווילנע)
19. הרב מנחם מענדל בלאזער (ראש־ישיבה, סלאנים)

פעטערבורג).

ראש "הסנה" פון פעטערבורג (שפעטער אויך ראש־ישיבה אין סלאבאדקא) ; 17) יהודה לייב פון קאלקאס (פעטערבורג) ; 18) הרב חיים יעקב וויינבערג (ווילנע) ; 19) הרב מנחם מענדל בלאזער (רב פון ניז־שוו).

תלמידים ביז משמ (מפליג אן אין) **1) הרב אליעזר משה קאגאן** (ראש־ישיבה, פוניעוועזש) ; 2) **הרב מנחם חן** (רב פון ניז־שוו) ; 3) **הרב יחזקאל לייב פאניעוועזש**) ; 4) **הרב יצחק יעקב וויינבערג** (ראש־ישיבה, ווילנע) ; 5) **הרב יצחק יעקב פרידמאן** (רב פון קאוונא) ; 6) **הרב חיים עזריאל הילמאן** (רב פון ווילנע) ; 7) **ר' חיים פעלישע פעלעמאן** (ראש־ישיבה, פוניעוועזש) ; 8) **הרב משה נחום ירושלימסקי** (רב פון יצחק יעקב) ; 9) **הרב חיים שמואל קאהאן** (ראש־ישיבה, פאניעוועזש) ; 10) **לעאן סאפיר** (ווילנע) ; 11) **אהרן שמואל קאצענעלענבאגען** (ראש־ישיבה, סלאבאדקא) ; 12) **הרב שמואל יהודה קאצענעלענבאגען** (רב פון בעריזאוו) ; 13) **אשר ז. יצחק** (פעטערבורג) ; 14) **יחזקאל לוין** (ראש־ישיבה, סלאנים) ; 15) **שמעון רוזענטאל** (ראש־ישיבה, סלאבאדקא) ; 16) **יהודה לייב פון קאלקאס** (פעטערבורג) ; 17) **הרב מנחם מענדל בלאזער** (רב פון קעידאן) ; 18) **ר' חיים יעקב וויינבערג** (ווילנע) ; 19) **הרב מנחם מענדל בלאזער** (רב פון ניז־שוו).

תלמידים נישט משמ (מפליג אן אין) **1) הרב אליעזר משה קאגאן** (ראש־ישיבה, פוניעוועזש) ; 2) **הרב מנחם חן** (רב פון ניז־שוו) ; 3) **הרב יחזקאל לייב פאניעוועזש**) ; 4) **הרב יצחק יעקב וויינבערג** (ראש־ישיבה, ווילנע) ; 5) **הרב יצחק יעקב פרידמאן** (רב פון קאוונא) ; 6) **הרב חיים עזריאל הילמאן** (רב פון ווילנע) ; 7) **ר' חיים פעלישע פעלעמאן** (ראש־ישיבה, פוניעוועזש) ; 8) **הרב משה נחום ירושלימסקי** (רב פון יצחק יעקב) ; 9) **הרב חיים שמואל קאהאן** (ראש־ישיבה, פאניעוועזש) ; 10) **לעאן סאפיר** (ווילנע) ; 11) **אהרן שמואל קאצענעלענבאגען** (ראש־ישיבה, סלאבאדקא) ; 12) **הרב שמואל יהודה קאצענעלענבאגען** (רב פון בעריזאוו) ; 13) **אשר ז. יצחק** (פעטערבורג) ; 14) **יחזקאל לוין** (ראש־ישיבה, סלאנים) ; 15) **שמעון רוזענטאל** (ראש־ישיבה, סלאבאדקא) ; 16) **יהודה לייב פון קאלקאס** (פעטערבורג) ; 17) **הרב מנחם מענדל בלאזער** (רב פון קעידאן) ; 18) **ר' חיים יעקב וויינבערג** (ווילנע) ; 19) **הרב מנחם מענדל בלאזער** (רב פון ניז־שוו).

ئەمە وێنەی ئەو کۆمەڵە ئەندامانەی کۆمەڵەی ئەدەبی کوردی، کە لەماوەی ساڵانی (١٩٥٥-١٩٦٠) دا لە شارەکانی (١) ئەدەبیاتی کوردی لە کۆیە : (٢) لەماوەیەکی کەمدا کۆمەڵەی ئەدەبی کوردی (هەولێر) : (٣) کۆمەڵەی ئەدەبی کوردی لە ئەدەبیاتی کوردی، کە لەماوەی ساڵانی (١٩٥٥-١٩٦٠) دا لە شارەکانی (٤) چەند ساڵێ تازە کۆتایی هاتووە، کۆمەڵەی ئەدەبی کوردی کۆتایی هاتووە : (٥) کۆمەڵەی ئەدەبی کوردی لە ئەدەبیاتی کوردی، ماڵئاوایی : (٦) ئەدەب ڕەمزێکە لە ئاوێنەی ژیانی گەلان : (٧) ئەدەب ڕەمزێکە لە ئاوێنەی ژیانی گەلان : (٨) ئەدەب هەوڵدانە بۆ دۆزینەوەی ئەو شتانەی کە ئەدەب : (٩) ئەدەب ڕەمزێکە لە ئاوێنەی ژیانی گەلان (بەرهەمی ئەحمەد هەردی) : (١٠) ئەدەب ڕەمزێکە لە ئاوێنەی ژیانی گەلان (بەرهەمی ئەحمەد هەردی) : (١١) ئەدەب ڕەمزێکە لە ئاوێنەی ژیانی گەلان (بەرهەمی ئەحمەد هەردی) : (١٢) ئەدەب ڕەمزێکە لە ئاوێنەی ژیانی گەلان (بەرهەمی ئەحمەد هەردی) : (١٣) ئەدەب ڕەمزێکە لە ئاوێنەی ژیانی گەلان (بەرهەمی ئەحمەد هەردی) : (١٤) هەموانێ تازە ڕابوونەوەیەکە (لە ساڵی ١٩٦٠ ی ئەدەبی کوردی).

קאַפּיטל מ"נ.

אסיפת הרבנים

1.

די פּראָצעדור בײַם צוזאַמענפאָר. — דער צוזאַמענשטעל פון די דעלעגאַטן. — אַ גאָלערײַ באַרימטע פערזענלעכקייטן פון רעליגיעזן און וועלטלעכן יידנטום אין רוסלאַנד. — אַ ריי פאַרטרעטן פון די גרעסטע יידישע מדריכים. — ווי אַזוי דער ראַבינער מאַזע האָט אַפּגעזונטפערט דעם גרויספּירשט סערגיי אַלעקסאַנדראָוויטש. — די פערזענלעכקייט פון ליובאַוויטשער רבין דאָמינירט דעם „סיעזד". — פאַרוואָס דער ליובאַוויטשער איז ניט געקומען צום קבלת־פּנים אין דער פּעטערבורגער שול. — די פאַרשטייער פון דער קאָנסיסטאָריע „אונטערהאַנדלען" מיט אים. — דעם ליובאַוויטשערס ענטפער.

די וואָלן צום רבנים־צוזאַמענפאָר זענען דורכגעפירט געוואָרן אין גאַנצן תחום־המושב, אין גבול פון דער פּוילישער טעריטאָריע, ווי אויך אין פּעטערבורג און אין מאָסקווע, וואָס האָבן ניט געהערט צום תחום־המושב.

ווי מיר האָבן שוין פריער דערמאָנט, האָבן די אינטעליגענץ און די געזעלשאַפטלעכע טוער ניט אַרויסגעוויזן קיין אינטערעס צום „סיעזד", ערשטנס, ווייל זיי האָבן פון אים גאָרניט דערוואַרט, און צווייטנס, ווייל זיי האָבן בכלל ניט געגלויבט אין אַן אָפּיציעלן רבנים־צוזאַמענפאָר, וואָס איז געפּוען דורך דער צאַרישער רעגירונג, און די דאָזיקע גלייכגילטיקע באַציאונג מצד די קעגנערישע קרייזן, האָט געגעבן די מעגלעכקייט די אָרטאָדאָקסן אַדורכצופירן וואָס אַ גרעסערע צאָל זייערע קאַנדידאַטן, וואָס שייך די רבנים, האָבן זיי דערביי געהאַט זייערע כוונות און אויסרעכענונגען און זיי האָבן אָנגעהויבן צו פּירן אַ גרויסע פראָפּאַגאַנדע, און דאָס איז געווען די סיבה פון זייער דאָמינירנדיקער מערהייט. מען קען זאָגן אָן איבערטרייבונג, אַז פון די בערך פערציק דעלעגאַטן, זענען פיר און דרייסיק געווען פון זייער צד.

די עצם־פראָצעדור צום צוזאַמענפאָר איז געווען אַנדערש ווי געווייגלעך. די רעגירונג פלעגט, אין זעלטענע פאַלן אָבער גאַנץ פּעריאָדיש, צוזאַמענרופן אַ רבנים־קאָמיסיע, פאַר וועלכער עס זענען פאָרגעשטעלט געוואָרן צו לייזן אַלע „שאלות ותשובות", וועלכע פלעגן אָריגינפליסן אין מיניסטעריום. דער אינערן־מיניסטער האָט געהאַט אַ דעפאַרטאַמענט „אינאָסטראַנגיך דוכאָווניך וויעראָסאיספּאָוויעדאַני" (דעפאַרטאַמענט פאַר אויסלענדישע רעליגיעס), וואו עס פלעגן גאַנץ אָפט אָנקומען פאַרשידענע סאָרט אָנפראָגן פון רעליגיזן כאַראַקטער, ווי: וועגן עגונות, חליצה, חופּה וקידושין א. א. וו. אויף וועלכע עס פלעגט ניט זיין קיין קלאָרער ענטפער, דעריבער פלעגט זיך דער דעפּאַרטאַמענט וועגדן צו זיינע „אוטשאָניע יעוורעאי" און צו די רבנים נאָך ענטפער. ווען עס פלעגן זיך אָנקלויבן אַ סך מא־

טעריאַלן פון דעם מין, פלעגט מען זיי איבערגעבן צום אַנטשיידן דער רבנישער קאָמיסיע.

אין דער צייט פון 1909 און 1910, וועו עס האָט זיך שוין אָנגעהויבן די אַרגאַניזירונג פונעם אַרטאַדאָקסישן יידנטום — האָבן זיי זיך געוועדעט צו דר. קרעבס, דעם דעמאָלטיקן „אוטשאַני יעווריי" פונעם דעפּאַרטאַמענט פאַר אויסלענדישע רעליגיעס, אַז ער זאָל צוגרייטן דעם פּראָגראַם פאַרן צוזאַמענפאָר, וואָס זאָל אַרומנעמען ניט בלויז אַ רבנישע קאָמיסיע, נאָר אַ „ראַוויזסקי סיעזד" מיט אַ ברייטן פּראָגראַם.

דר. קרעבס איז פריער געווען „קרוין־ראַבינער" ביי די יידישע קאָלאָניעס פון כערסאָנער און יעקאַטערינאָסלאָווער גובערניעס, דערנאָך איז ער געווארן ראַבינער אין אָדעס, אָבער ער איז ניט אויסגעקליבן געוואָרן דורך דער געמיינדע, נאָר איז באַשטימט געוואָרן דורכן באַוואוסטן אַנטיסעמיטישן גראַדאָנאַטשאַלניק טאָלמאַטשאָוו. ער איז געווען פאַראַסט ביי דער גאַנצער יידישער באָפעלקערונג: די גאַנצע יידישע פּרעסע, די יידישע עפּנטלעכע מיינונג זענען געווען פיינטלעך געשטימט קעגן אים און ער איז געווען אַ „שם־דבר" פון אַלגעמיינער פאַראַכטונג.

איך אַליין האָב פון אים קיין שום פאַרדעכטיקס ניט באַמערקט. וועו איך האָב געערעט וועגן דעם מיט מיינע קאָלעגן, ווי: הרב אייזענשטאָט, הרב מאָזע א. אָנד. האָבן מיר ממשותדיק געזען, אַז מען קען פאָקטיש קעגן אים גאָרניט אויפווייזן, אָבער דאָס האָט לחלוטין ניט געשטערט, אַז אַלע האָבן געקוקט אויף אים מיט חשד און אומצוטרוי.

דעם דאָזיקן דר. קרעבס האָבן די רבנים אויסגענוצט צו זייערע ציילן און דער „סיעזד" איז אַזוי אַרום צוזאַמענגערופן געוואָרן.

באַלד ביי מיין אָנקומען קיין פעטערבורג, האָב איך באַמערקט, אַז קיינער האָט זיך לכתחילה ניט אינטערעסירט מיט דער דאָזיקער געשעעניש, אָבער גאָר אינגיכן האָט זיך געביטן די שטעלונג סיי פון דער פּרעסע און סיי פון דער געזעל־שאַפטלעכער מיינונג און דאָס שוין בלויז צוליבן גלענצנדן צוזאַמענשטעל פונעם „סיעזד".

די מתנגדישע וועלט האָט אַרויסגעשטעלט די סאַמע גרעסטע פערזענלעכ־קייטן, וועלכע האָבן דעמאָלט עקזיסטירט אין רוסלאַנד. עס איז געווג אָנצורופן דעם נאָמען פון ר' חיים בריסקער ז"ל — דער בריסקער רב, ר' חיים סאָלאָ־וויטשיק, איינער פון די גרעסטע גאונים אין יענער צייט, וועמענס נאָמען איז געווען פאַרהיילטקט ניט נאָר ביי די מתנגדים, נאָר אויך ביי אַלע יידן, אָן אונטער־שיד, אין דער גאַנצער וועלט. זייענדיק אַליין פון קליינעם וואוקס, האָט ער מיט אמת־מאַיעסטעטישער ווירדע געטראָגן אויף זיך אַ הדרתדיקן קאָפּ מיט אַ וואונ־דערבאַרער וויסער באָרד, און די אויגן ביי אים זענען געווען קלוגע, שאַרפע; דער גאַנצער פּנים זיינער האָט אויסגעדריקט אָט די אינערלעכע שיינקייט פון אַ רוחניותדיקן מענטשן, וועלכער אימפּאָנירט יעדן אייגיקן, און גיט גלייך צו דערפילן, אַז מען געפינט זיך דאָ אין דער קעגנווארט פון איינער פון די גרעסטע גאונישע פערזענלעכקייטן פון דער יידישער ספּיריטועלער וועלט.

דער צווייטער, ר' מאיר שמחה כץ פון דווינסק, וועלכער איז געווען מפורסם

אלס דער דווינסקער גאון, איז געווען באַוואונדערט צוליב זיין שאַרפזין אין חריפות, און זיינע שוואַרצע גליענדיקע אויגן האָבן איבערגעלאָזט אויף יעדן אינציקן, ווער עס האָט אים נאָר דערזען — אַן אומפאַרגעסלעכן איינדרוק.

אין דער דאָזיקער פלעיאַדע פון הערלעכע געשטאַלטן האָבן אַרויס־געשיינט ר׳ היים עזר גראָדזענסקי ז״ל פון ווילנע און דער באַוואוסטער רבי איציקל פאָניעוויעזשער ז״ל. און אַזוי זענען דאָרט געווען פאַרזאַמלט די גרעסטע כּתנגדישע שם־דברס פון דער רבנישער וועלט.

די פוילישע גוטע יידן האָבן אַרויסגעשטעלט דעם באַרימטן סאָקאָלאָווער רבין, ר׳ יצחק זעליג מאָרגענשטיין ז״ל, ווי אויך דעם ראַדזינער רבין און נאָך אַזעלכע גדולי־ישראל.

פון דער חסידישער וועלט האָט אימפאָנירט מיט זיין אָנווועזנהייט דער רבי רב שמערל נזו פון באָברויסק ז״ל, וועלכער איז געווען אַן אויסערגעווויינלעכער יפה־תואר. ער איז געווען פון מיטעלן וואוקס, נאָר זיין פנים מיטן רוחניותדיקן אייכדרוק, זיין פאָטריאַרכאַלע גרויע באָרד מיט די לעבעדיקע קלוגע אויגן, האָבן בפועל־ממש פאַרכישופט יעדן איינציקן מענטש. ער איז געווען מפורסם מיט זיין חסידות, וועלכע איז געווען דורכגעדרונגען מיט אַ פילאָזאָפישן גייסט. זייענדיק אַליין אַ גרויסער ירא־שמים, איז ער גלייכצייטיק געווען זייער טאָלעראַנט אָן האָט געקענט אויסהערן אַ מיינונג, אפילו אויב זי איז אים ניט שטאַרק געפעלן. ער האָט געשפילט די ראָל פון אויסגלייכן שוועריקייטן צווישן די צדדים אין האָט אַריינגעפירט אין דער אַלגעמיינער אַטמאָספער אַ מעסיקן שטראָם פון טאָלעראַנץ און פאַרשטענדעניש.

נאָר בראש פון זיי אַלעמען האָט זיך אַרויסגעהויבן מיט אַן איבערנאַטירלעכן גלאַנץ די אימפאָזאַנטע געשטאַלט פון ליובאַוויטשער רבין ז״ל.

ווי כ׳האָב שוין דערמאָנט אין די פריערדיקע קאַפּיטלען, איז ער געווען דער אמתער מדריך בייַ זיי, ער האָט געגעבן דעם טאָן און האָט פאַקטיש אָנגע־פירט מיטן גאַנצן צוזאַמענפאָר.

אַזוי ווי אויפן „סיעוד״ האָט מען געמעגט רעדן בלויז רוסיש, און ער האָט ניט באַהערשט די רוסישע שפראַך אויף אַזוי פיל, כדי צו קענען האַלטן רעדעט. האָט זיין וואַרטזאָגער — דער ניעזשעווער רב, ר׳ מענדל הן ע״ה, וועלכער האָט גוט באַהערשט די רוסישע שפראַך און איז געווען אַ גרויסער אַראַטאָר — אים פאַרטרעטן.

מיט זיין מייסטערהאַפט־רעדנערישער קראַפט, מיט זיין אויסערגעווויינלעכער לומדות, מיט זיין חסידות און יראת־שמים, האָט ר׳ מענדל חן געשפילט אויפן „סיעוד״ אַ באַדייטנדיקע ראָל.

דער ליובאַוויטשער איז געקומען מיט זיינע רבנים חסידים, צווישן וועלכע עס האָט זיך באַזונדערס אויסגעצייכנט ראַפאַלאָוויטש, דער קרעמענטשוגער רב ז״ל, ווי אויך הרב מאָדיעיעווסקי, דער כאַראַלער רב ז״ל.

פון די וועלטלעכע עלעמענטן זענען צום „סיעוד״ געקומען: פון פעטערבורג — באַראָן דוד גינזבורג, וואָס איז צו יענער צייט געווען דער שעף פון דער פאַמיליע באַראָן גינזבורג, וועלכע זענען געווען מפורסם אין דער גאַנצער

יידישער וועלט, אלס די פאַרטיידיקער פון יידנטום אין רוסלאַנד. וואָס פאַר אַ צרה עס האָט זיך נאָר ניט אָנגערוקט אויף יידישע קעפ, פלעגט אַלעמענס האָפענונג באַלד זיין געוועזענע צו בארָאן דאָוויד גינזבורג און ער פלעגט תמיד אויסנוצן זיין גרויסן איינפלוס און זיינע צאַלרייכע פאַרבינדונגען אין די רעגירונגס־קרייזן, כדי צו העלפן די באַוולטע יידן.

אַליין איז ער געווען אַ בארימטער בעל־צדקה, ער האָט געהאָט אַ ספעציעלן כעקרעטאריאַט אויף צו באַענטפערן אַלע בקשות און וועגדונגען, מיט וועלכע יידן פלעגן אים ממש באַוואַרפן. ער איז געווען אַ גרויסער לינגוויסט און אַ בארימטער קענער פון דער אַלטער און נייער העברעאישער און יידישער ליטעראַטור און דערצו נאָך האָט ער באַהערשט ביי אַ פערצן שפראַכן. ער איז געווען איינע פון די שענסטע און נאָבעלסטע פיגורן ביי יידן אין דעמאָלטיקן רוסלאַנד. אויפן רבנים־קאָנגרעס איז ער געווען נאָמינירט אלס פאַרזיצער.

דער צווייטער בארימטער גאַסט איז געווען געניק סליאָזבערג פון פעטערבורג, וועמען איך האָב שוין געוויסמעט אַן אפשאַצונג אין מיינע פריערדיקע קאַפיטלען; פון מאָסקווע איז געווען דעלעגירט לאַזאַר פאַליאַקאָוו, איינער פון די גרעסטע מאַגנאַטן אין דער רוסישער אינדוסטריע, און אויך ר׳ יעקב בן ישעיה מאַזע ע״ה, איינע פון די הערלעכסטע פיגורן פון רוסישן ראַבינערטום.

ראַבינער מאַזע איז געווען אַ גרויסער למדן און בארימטער משכיל; ער האָט געענדיקט דעם מאָסקווער אוניווערזיטעט און אַ חוץ זיין ערודיציע און בילדונג, איז ער געווען מפורסם אלס דער גרעסטער אראַטאָר אין דער רוסישער שפראַך. בעת ער פלעגט האַלטן אַ רעדע, פלעגן די בארימטסטע און גרעסטע רעדנער און טריבונען אויף אים קוקן מיט באַוואונדערונג און שטוינונג.

ער האָט גערעדט און געשריבן אין העברעאיש מיט אַ שיינער זאַפטיקער שפראַך און זיינע רעדעס אין יידיש, העברעאיש און רוסיש זענען געווען אַן אמת מייסטערווערק פון געבוי און סטיל. ער איז געווען צווישן די ערשטע חובבי־ציון אין רוסלאַנד און זיין נאָמען איז געווען אַזוי בארימט, אַז ווען ער פלעגט אַמאָל קומען אין אַ שטאָט צו האַלטן אַ רעדע, זענען מענטשן געקומען נעכטיקן אין שול, כדי צו האָבן אַן אָרט אויף צומאָרגנס, ווען ראַבינער מאַזע וועט זיי ענדלעך מזכה זיין מיט דער לאַנג־דערוואַרטער רעדע.

ראַבינער מאַזעס רעדע אויפן בארימטן ביילים־פראָצעס איז געווען אַן אמתער שעדעוור און האָט געהאָט אַ ברייטן אפקלאַנג אין דער גאַנצער וועלט.

וועגן זיינע טרעפלעכע און גייסטרייכע רעפליקעס פלעגט מען זיך אַנדערציילן אַן אַ שיעור לעגענדעס. אָט איז איינער פון די לעגענדארע, וואָס איז באַצוג צו מאַזעס אומדערשראָקענע און קלוגע ענטפערס:

עס איז באַוואוסט, אַז נאָך דעם גירוש פון מאָסקווע, האָבן זיך אַ סך יידן אָפגעשמדט, כדי צו קענען פאַרבלייבן וואוינען אין מאָסקווע. בעת מאַזע האָט באַגריסט, צום נייעם יאָר, דעם גרויספירשט סערגיי אַלעקסאַנדראָוויטש — דעם פעטער — האָט דער לעצטער צו אים געזאָגט:

„נאַשי אוועליטשיוואיוטסיאַ״ („אונזערע — ד. ה. די קריסטן — מערן זיך אין דער צאָל); דערויף האָט אים מאַזע אָפגעענטפערט: „אי נאַשי אָטשיש־

טשאַיוטסיאַ! אָטבראַסיוואַיוט גנילִיע וויעטווי" („און אונזערע רייניקן זיך אָפּ! זיי וואַרפן פון זיך אַראָפּ די פאַרפוילטע צווייגן").

פון יעליזאַוועטגראַד איז געקומען וולאַדימיר טיאָמקין ז"ל, וועלכער איז שוין צו יענער צייט, געווען באַרימט אַלס באַוואוסטער ציוניסט; ער איז געווען איינער פון די דירעקטע מיטאַרבעטער פון דר. הערצל און אויך איינער פון די שענסטע אָראַטאָרן אין רוסלאַנד. בכלל האָט ער געהערט צו דער פּלעיאַדע שענסטע פיגורן, וואָס עס האָט אַרויסגעגעבן די רוסיש־יידישע אינטעליגענץ.

זיין גאַנץ לעבן האָט ער זיך געווידמעט דער יידישער טעטיקייט לטובת הכלל; אין יעליזאַוועטגראַד איז ער געווען פאַרהייליקט ניט נאָר צווישן יידן. נאָר אויך די ניט־יידן האָבן אים געאַכט און געשעצט.

זיין פיזישער אויסזען האָט פולקאָם אַנטשפּראָכן זיין מאָראַלישער שיינקייט. ער האָט מיט זיך פאַרקערפּערט די שענסטע מידות פון ערלעכקייט, מסירות־נפש און נאָבעלקייט. זיין געזעלשאַפטלעכע אַרבעט, וועלכע ער האָט געפירט מיט אַ באַזונדערער סובטעלקייט און איידלקייט, איז געווען ממש לעגענדאַר ביי יידן.

פון קיעוו איז אָנגעקומען מ. מאַזאָר, איינער פון די גרעסטע ציוויליסטן און גרויסע קיעווער ציוניסטן. ער איז געווען באַקאַנט אַלס גרויסער געזעל־שאַפטלעכער טוער און פירער און האָט זיך גערעכנט צווישן די שענסטע פּער־זענלעכקייטן וואָס קיעוו האָט אַרויסגעגעבן.

דער פּרעזידענט פון דער רבנים־קאָמיסיע איז געווען הרב צירעלסאָן, וועל־כער איז פריער געווען רב אין פּרעליוק און דערנאָך איז ער געוואָרן הרב הראשי אין קישינעוו און סענאַטאָר אין רומעניע.

הרב צירעלסאָן אַליין איז געווען אַ קאָפּיסטער חסיד און איינע פון די שענסטע געשטאַלטן אינעם רוסישן און נאַכער רומענישן ראַבינאַט, באַזונדערס איז ער אויך געווען מפורסם אַלס שרייבער אין העברעאיש.

איך אַליין בין געווען דער יינגסטער פונעם גאַנצן „סיעזד" — איך בין דעמאָלט אַלט געווען זיבן און צוואַנציק יאָר, און אַזוי ווי איך האָב נאָך געדענקט אַביסל פון גירסא דינקותא און בין געווען זעיר דחבריה — בין איך אויסגעקליבן געוואָרן אַלס דער גענעראַל־סעקרעטאַר פון רבנים־קאָנגרעס.

דער דאָזיקער גלענצנדיקער צוזאַמענשטעל פונעם „סיעזד" האָט געצויגן אויף זיך די אויפמערקזאַמקייט סיי פון דער געזעלשאַפטלעכער מיינונג, סיי פון דער פּרעסע.

דאָ איז כדאי צו ציטירן אַן אינצידענט, וועלכער האָט נאָך מער פאַרגרעסערט דעם אינטערעס צום צוזאַמענפאָר:

אינעם טאָג פון דער פאַרזאַמלונג אויף דער אסיפת־הרבנים, איז דער גאַנצער דעלעגאַטן־צוזאַמענשטעל איינגעלאַדן געוואָרן אין שול צו תפילת־שחרית און דאָרט — אין הסכם מיטן מנהג ביים צאַרישן רעזשים — האָט מען באַדאַרפט מתפלל זיין בשלומו של מלכות (לטובת דעם צאַר) און צוזאָגן, אַז מיר וועלן זיין געטריי און פירן אונזער זיצונג אויף אַ לאָיאַלן און אָרנטלעכן שטייגער.

אַלע געסט פונעם „סיעזד" זענען געווען אָנוועזנד צום קבלת־פּנים: אונז האָבן באַגעגנט די גבאים פון שול און אייניקע פּערזענלעכקייטן, פאָרשטייער פון

דער פּעטערבורגער יידישער געמיינדע. דער חזן מיטן כאָר האָבן זייער שיין געזונגען און די שטימונג איז געווען ביז גאָר אַ פּייערלעכע. אָבער דער ליובאַוויטשער רבי איז ניט געקומען...

עס האָבן זיך גלייך פֿאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז דער רבי זאָל זיך האָבן אויסגעדריקט, אַז אַ שול, וואו עס איז פֿאַראַן אַן אָרגל און אויף וועלכן מען שפּילט נאָך אין שבת דערצו — איז ביי אים ניט פֿאַרעכנט פֿאַר אַ בית־מדרש.

די רבנים און אַלע איבעריקע רעליגיעזע יידן האָבן שטאַרק הנאה געהאַט פון דעם „פּאַטש אין פּנים", וואָס דער ליובאַוויטשער האָט געגעבן די חופשים, אָבער די פֿאַרשטייער פון דער געמיינדע מיט די גבאים פון שול בתוכם, זענען געווען זייער אויפגערעגט און האָבן זיך באַטראַכט אַלס די באַליידיקטע.

מען האָט אָנגעהויבן דאַן צו מאַכן אַביסל „ישועות" מיטן אָנהויבן די צערעמאָניע, און מען האָט געפירט „אונטערהאַנדלונגען" מיטן ליובאַוויטשער. די פֿאַרשטייער פון דער קאָנסיסטאָריע האָבן אים געפֿרעגט:

„נו, וואָס מיינט איר, רבי, אַז אונזער בית־מדרש איז קיין בית־מדרש ניט, און אַז דאָס דאָוונען און דער קדיש, וואָס די יידן זאָגן דאָרט — איז חלילה קיין דאָוונען און קיין קדיש ניט?..."

אָבער ער איז באַשטאָנען אויף זיינס און האָט געזאָגט:

„גאָט איז אַ בעל־רחמים, ורחמיו על כל מעשיו, כתיב. זאָלן אייערע תפילות — אויב איר דאָוונט נאָר — טאַקע געהערט ווערן פון רבונו של עולם, אָבער פֿאַר מיר אַליין איז דאָס ניט קיין בית־מדרש און איך וועל אַהין ניט גיין!..."

די דאָזיקע געשעענישן האָט אַרויסגערופן אַ גרויסן שטורעם אינעם קליינעם יידישן וועלטל; מען האָט דעם ליובאַוויטשער פאַרשריגן אַלס פאַנאַטיקער, אָבער אין די חסידישע און רעליגיעזע קרייזן האָט זיין אַרויסטריט גורם געווען אַ גרויסן ענטוזיאַזם און אפילו די פּוקרים אַליין האָבן אים אָפּגעשאַצט אַלס אַ מענטשן מיט אַ סך שטאַלץ און ווירדע, אַ מענטש, וואָס קען און וויים צו פֿאַרטיידיקן זיין שטאַנדפונקט פֿאַר זיין אמונה און וואָס קוקט דער וועלט אָפּן אין אומדערשראָקן אין די אויגן אַריין. דער דאָזיקער אינצידענט האָט נאָך מער דערהויבן דעם ליובאַוויטשערס אויטאָריטעט אין דער רבנישער וועלט.

אסיפת הרבנים

.2

דער רבנים־צוזאַמענפאָר באַהאַנדלט דרינגענדע פראַגן וועגן רעליגיעזע און סאָ־ציאַלע רעפאָרמען אין יידישן לעבן. — די פראַגע וועגן ברית־מילה. — צי קען מען זיין בני־ישראל, ניט זייענדיק קיין בני־ברית? — דיסקוסיעס און דעבאַטן. — דעם באַברויסקער רבינס אַרויסטריט. — דער ליובאַוויטשער ענטפערט מיט אַ משל וועגן ר׳ לוי יצחק פון בערדיטשעוו. — דער שטרייט צווישן קאַפּיסט און ליובאַוויטש.

די אסיפת־הרבנים איז פאָרגעקומען אין די זאַלן פון אינערן־מיניסטעריום; דאָרט זענען געווען צוגעטיילט צוויי הויכע באַאַמטע: פּלאַנטאָניקאָוו און מאַמאָנ־טאָוו, און צייטנווייז איז דאָרט אויך אַהינגעקומען דער וויצע־אינערן־מיניסטער, כאַרוזין.

לויט די הערשנדיקע געזעצן אין לאַנד, איז די אסיפה, אַזוי ווי תמיד, פאָרגע־קומען ביי פאַרמאַכטע טירן, מען האָט קיינעם דאָרט ניט אַריינגעלאָזט און מכל־שכן, די פאָרשטייער פון דער פּרעסע.

די דערעפענונג איז געווען אַן אימפּאָזאַנטע. אין אַ פייערלעכער שטימונג האָבן די דעלעגאַטן זיך גענומען צוזאַמענקלייבן. זיי האָבן זיך באַגריסט צווישן זיך, און איך אַליין, וואָס איך בין נאָך געווען גאַנץ יונג, און וואָס מיין יוגנט איז פאַרגאַנגען צווישן רביס און רבנים און איך האָב זיך אין מיין פאָטערס הויז אָנגעזען „גרויס און קליין" — אויך אויף מיר האָט אָט דער מאָמענט געמאַכט אַן איבעראַשנדיקן איינדרוק.

די גרויסע פיגורן פון די שענסטע און גרעסטע פּערזענלעכקייטן פון דער רבנישער מתנגדישער וועלט אין רוסלאַנד, די גוטע יידן פון פּוילן, די געשטאַלטן פון דער חבדישער וועלט — דאָס איז געווען די „סיטרא־קדושה". און פון דער אַנדערער זייט — די „סיטרא־אחרא" — די גרעסטע פּערזענלעכקייטן פון רוסישן קרוין־ראַבינאַט, די עליטע פון דער יידישער געזעלשאַפטלעכער און יורידישער וועלט. און ווער עס האָט געוואוסט, וואָס פאַר אַ וויכטיקע ראָל עס האָט געשפּילט די פיגור פון גרויסן מאַגנאַט פון דער רוסישער אינדוסטריע, לאַזאַר פאָליאַקאָוו, וואָס הגם ער איז ניט געווען אַזוי נאָענט צו יידן, האָט ער פאַרנומען איינע פון די העכסטע פּאָזיציעס אין פּאָליטישן לעבן אין רוסלאַנד: ער איז געווען איינער פון די „טאַיניע סאָוויעטניקעס" (געהיים־ראַט) און אַ גרויסער קרוב־למלכות — דער האָט געקענט אָפּשאַצן, אַז דער „סיעזד" האָט מיט וואָס צו שטאָלצירן, זוייל די עליטע פון גאַנצן רוסישן יידנטום האָט זיך דאָרט געפונען פאַרזאַמלט און האָט שוין מיט איר בלויזער אָנוועזנהייט געשאַפן אין זאַל אַ געהויבענע אַטמאָספער.

איך אַליין האָב באַמערקט, ווי די דעלעגאַטן, וואָס דער רוב פון זיי זענען צום ערשטן מאָל געווען אין פּעטערבורג, אין עיר־הבירה, און וואָס האָבן ניט געהאַט קיין רעכט דאָרט צו פאַרבלייבן, ניט פאַר דעם „סיעזד" און ניט דערנאָך

— זענען געווען העכסט גליקלעך מיט זייער צייטווייליקע רעכט צו זיצן פריי אין פעטערבורג און אומגעשטערט צו געניסן פון איר אַמביאַנס. דאָס האַרץ האָט זיך מיר צוזאַמענגעדריקט אויף דער טראַגעדיע פון אָט די אויסדערוויילטע יידן אוז אויף זייער צופרידנקייט מיט דער מכלומרשטער „פרייהייט", משטיינס געזאַגט... און וועז דער באַראַן דאַוויד גינזבורג, די דאָזיקע הויכע פערזענלעכקייט, זואָס איז געווען באַליבט און אַזוי פאָפולער אין אַלע קרייזן און שיכטן פון דער יידישער באַפעלקערונג, דער דאָזיקער גרויסער פאַרטיידיקער און באַשיצער פון יידישע צרות, דער אויסערגעווויינלעכער בעל־צדקה און בארימטער מלומד, דער מענטש, וואָס זייענדיק אַ קרוב־למלכות, האָט עֶר זיין הויכן ראַנג אויסגענוצט בלויז אויף צו פארבעסערן די יידישע לאַגע — וועז ער, מיט זיין ווירדיק פנים האָט מיט אַזאַ מין סאַרט ענווות און פשטות און מיט אַ באַזונדערער פריינטלעכקייט, אָנגעהויבן צו קלינגען אַלס צייכן פון דערעפענונג פונעם „סיעזד" — איז די שטימונג געווארן נאָך מער פייערלעכער און געהויבענער.

דאָס יידישע פאָלק האָט תמיד פיינט געהאַט גבירים, אָבער אָט דער גביר האָט געבילדעט גאָר אַ זעלטענעם אויסנאַם; פאַרקערט — אים האָבן גאָר אַלע יידן ליב געהאַט און אים באַוואונדערט, און יעדער איינער האָט געקוקט אויף אים מיט דאַנקבאַרקייט און אַנערקענונג, געמישט מיט יראת־הכבודיקן דרך־ארץ.

עֶר האָט באַגריסט די פאַרזאַמלטע אין זייער וואַרעמע און האַרציקע ווערטער אונטערשטרייכנדיק בשעת־מעשה דעם כמות און דעם איכות פונעם צוזאַמענפאָר, און פון די גרויסע פֿערזענלעכקייטן, וועלכע זענען געקומען אַלס פאַרשטייער פון אַלע קלאַסן און שיכטן פון רוסישן יידנטום. עֶר האָט פאַרגעשטעלט דעם פּראָגראַם פון „סיעזד", אַנווייזנדיק דערויף, וויפיל פּראָגן עס זענען פאַראַן ניט קיין געלייזטע און ניט פאַרענטפערטע; די דאָזיקע אַלע פּראָגן זענען אַנגעוויי־טיקט און פאָדערן אַ תיכפדיקע לייזונג. די רעגירונג האָט דאָ דעריבער צוזאַ־מענגערופן די גרעסטע עקספערטן פון יידישן פאָלק, וואָס זענען באַרופן צו גיבן אַן ענטפער אויף די אַלע פראַבלעמען, סיי אין רעליגיעזן זין, פון רוח־התורה, סיי פון יורידישן און געזעלשאַפטלעכן שטאַנדפונקט.

באַראַן גינזבורג האָט אין זיין רעדע אונטערגעשטראָכן, אז מיר האָבן ניט די מעגלעכקייטן זיך גאַנץ אָפט צוזאַמענצוקומען און זיך צונויפצורעדן וועגן די רע־ליגיעזע ענינים לשם די אינטערעסן פון יידישן פאָלק, און איצט איז דאָס טאַקע אַן אויסערגעווייונלעכע געשעעניש, וואָס אָט די מעגלעכקייט איז אונז געגעבן גע־ווארן. און אַז עס האָבן זיך שוין יאָ צונויפגעקליבן גרויסע בעלי־תורה און די העכסטע רעליגיעזע אויטאָריטעטן, דאַרפן מיר אָננעמען אַלע מיטלען, כדי זיך צו פאַראייניקן אין אונזער געמיינזאַמען ווילן, צו דינען דעם יידישן פאָלק אין זיינע באַדערפענישן. און אויב אפילו מיר זאָלן זיין צווישן זיך ניט־איינשטימיק, טאָ זאָלן ביי אונז באָדיי זיין מחלוקתן, אָבי לשם־שמים און לשם־העם. זאָלן זיך ביי אונז הערן פאַרשידענע מיינונגען, אָבער זאָלן זיי אַרויסגעזאָגט ווערן פאַרן גוטס פון עם־ישראל.

„און מיט דער דאָזיקער האָפענונג עפן איך דעם צוזאַמענפאָר" — האָט עֶר פאַרענדיקט זיין דערעפענונגס־רעדע. דערנאָך האָט עֶר אָפגעדאַנקט די פאַרשטייער

פון דער רעגירונג, וועלכע זענען געווען אַנוועזנד אין זאַל און האָט זיי געבעטן איבערגעבן דעם מיניסטער, אַז אויפן „סיעזד" וועלן אָנגעוועזנדע ווערן אַלע באַמיאונגען, כדי צו פֿאַרענטפֿערן אָט די אַלע פֿראַגן בנוגע די פֿראַקטישע שאלות. וואָס האָבן אַ שייכות מיט מנהגי־ישראל און וואָס, ביז היינט צו טאָג, האָבן זיך אַרויסגערוקט שוועריקייטן ביים אָנוועזנדן זיי אין פֿראַקטישן לעבן.

אים האָט געענטפֿערט — פון דער רבנים־זייט — הרב צירעלסאָן, פֿרעזידענט פון דער רבנים־קאָמיסיע, וועלכער האָט אָפּגעדאָנקט דעם פֿאָרזיצער פֿאַר זיין באַגריסונג — אין נאָמען פון קאָנגרעס, זאָגנדיק דערביי:

„מיר זענען שטאָלץ מיטן כבוד, אַז באַראָן גינזבורג איז אונזער פֿאָרזיצער און מיר וועלן אָנוועזנדן אַלע באַמיאונגען, כדי אויסצופֿאָרשן און צו באַטראַכטן אַלע פֿראָבלעמען אינעם גייסט, ווי דער חשובער פֿרעזידענט האָט עס אונז פֿאָרגעשטעלט".

דער באַראָן גינזבורג האָט דאַן פֿאָרגעלייגט אויסצוקלייבן אַ ענינראַל־סעקרעטאַר פֿונעם צוזאַמענפֿאָר. דער יינגסטער ראָבינער פון „סיעזד", און אַ שניאורסאָן דערצו, וואָס האָט פֿאַרשטאַנען אַביסל אין די „שוואַרצע פינטעלעך" — איז אויסגעשטימיק אויסגעוויילט געוואָרן אַלס ענינראַל־סעקרעטאַר, דאָס איז געווען דער שרייבער פון די שורות.

דער „סיעזד" אליין האָט געדויערט פיר וואָכן. ער האָט זיך אָנגעהויבן מיט דער אָלגעמיינער פֿאָרזאַמלונג, נאָכער די באַראַטונגען פון דער רבנים־קאָמיסיע און לסוף די אַרבעט פון די פֿאַרשידענע קאָמיסיעס אויף נאָכצופֿאָרשן און נאָכצושטודירן פֿאַרשידענע פראָגן, וועלכע זענען געשטאַנען אויפן סדר־היום.

די פלענאַרע זיצונגען פונעם „סיעזד", אויף וועלכע עס זענען געווען אָנגעוועזנד די הויכע טשינאָווניקעס פון דעפּאַרטאַמענט פאַר אויסלענדישע רעליגיעס — האָבן געמוזט געפֿירט ווערן אין דער רוסישער שפּראַך, און היות ווי ניט אַלע רבנים זענען געווען פֿאַמיליאַריזירט מיט דער אָפּיציעלער לאָנד־שפּראַך, האָבן זיך ממילא ניט אַלע געקענט באַטיליקן אין די דיסקוסיעס; אַזוי אַרום, איז די אַלגעמיינע פֿאָרזאַמלונג אַדורך פֿאַרהעלניסמעסיק רואיק. אָבער דערפֿאַר, ווען עס איז געקומען צו די באַזונדערע קאָמיסיעס, בעת עס זענען ניט אָנוועזנד געווען די דערמאָנטע טשינאָווניקעס, האָט מען געמעגט רעדן יידיש. דאָרט זענען שוין דווקא די דיסקוסיעס געווען גאָר שאַרפע און האָבן אָנגענומען גאָר אַ ליידיגשאַפֿטלעכן כאַראַקטער אין לויף פון די דעבאַטן, אַזוי אַז צייטנווייז האָט דאָס אַמפּערן זיך געמאַכט אפילו אַ דערדריקנדיקן אייגדרוק.

ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט אין די פריערדיקע קאַפּיטלען, איז דער דעפּאַרטאַמענט פאַר אויסלענדישע רעליגיעס כסדר געווען פֿאַרפלייצט מיט וועגדונגען פון פריוואָטע פערזאָנען וועגן אַזעלכע סאָרט ענינים, אויף וועלכע מען האָט ניט געקענט באַקומען קיין אָנטשיידונג, ניט מצד די רבנים און אויך ניט מצד די גרויסע אויטאָריטעטן אין דער רבנישער וועלט. בעת די רעגירונג פלעגט זיך וועגדן צו די „אוטשאָניע יעוורעאי", וואָס צום גרעסטן טייל זענען זיי געווען גרויסע עם־האָרצים, אָדער צו די קאַזיאָנע ראָבינערס, וואָס אין לעבן זענען זיי בכלל קיין גרויסע אויטאָריטעטן ניט געווען און אויך ניט קיין קליינע עם־

הארצים — האָט זי פון זיי זעלבסטפאַרשטענדלעך קיין גרויסע תשובות ניט געקענט דערוואַרטן. אָבער אפילו ווען מען האָט די זעלבע אָנפראַגעס געמאַכט ביי די אמתע גרויסע אָרטאָדאָקסישע רבנים, די גרויסע אויטאָריטעטן און גדולי־תורה — איז פון זייער זייט אויך ניט געקומען קיין ענדגילטיקער ענטפער אויף אָט די אַלע אָנגעוויטיקטע פראַגן, מהמת די רבנים האָבן אין זיך ניט געפונען ניט דעם כוח, ניט די מעגלעכקייט, צוצופאַסן די אַלע דינים צום פראַקטישן לעבן. און אַזוי ווי זיי האָבן ניט געוואָלט עובר זיין אויפן „קוצו של יוד" — איז ממילא מובן אַז אָט די אַלע פראַגן זענען געבליבן הענגען אָן שום פתרון.

די אַלע אָנגעזאַמלטע פראַגן זענען איצט געשטעלט געוואָרן פאַרן צוזאַמענפאָר, וועלכער האָט געדאַרפט געבן אויף זיי אַ קלאָרע תשובה.

די ערשטע פראַגע פון סדר־היום, איז געווען די עגונות־פראַגע, וועלכע האָט צוגלייך מיט דער פראַגע וועגן חליצה ארויסגערופן שטאַרקע דעבאַטן. עס האָבן זיך דאָ געפאָדערט ראַדיקאַלע רעפארמען, בכדי צו מאַדיפיצירן דעם דאָזיקן דין; בכלל האָט דער מנהג פון חליצה ארויסגערופן גרויס פאַרביטערונג אין די יידישע פאַלקס־קרייזן און אַלע האָבן געפאָדערט אָפצושאַפן אָט די שענדלעכע פראַצעדור, וואָס האָט אויסגעשטעלט די יידישע אלמנה אָן קינדער אויף דערנידעריקונג און שאַנדע, אַ חוץ וואָס זי איז אָפט געוואָרן דער קרבן פון שאַנטאַזש מצד די ברידער פון איר פאַרשטאָרבענעם מאַן, וועלכע פלעגן ביי איר צונעמען אַלץ וואָס זי האָט פאַרמאָגט פאַר געבן איר חליצה. אין צוזאַמענהאַנג דערמיט האָט זיך ארויסגערוקט די נויטוועגדיקייט, אַז די רבנים זאָלן אָננעמען די נויטיקע שריט, אָדער כדי צו צווינגען אַדורכצופירן די חליצה אָן וועלכע ניט איז קאָמבינאַציעס, אָדער אַז זיי זאָלן מבטל מאַכן אָט דעם שענדלעכן מנהג. אויך דאָס פאַרמשפטן פאַרלאָזענע פרויען אויף אייביקע עגונהשאַפט, נאָכדעם ווי די מענער זענען פון זיי אַוועק, ניט געבנדיק פון זיך קיין שום ידיעה און ניט שיקנדיק זיי קיין גט — איז געווען אָן אָנגעוויטיקטע פראַגע פאַרן יידישן פאַמיליע־לעבן, וואָס האָט געפאָדערט אַ באַלדיקע לייזונג.

אויך אין שייכות מיט חופה־וקידושין פלעגן פאַרקומען ביי יידן אויסער־געווייַנלעכע מיסברויכן, וועלכע האָבן שוין לענגער ניט געקענט טאָלערירט ווערן: עס זענען געווען פאָלן, אַז אויב עס פלעגט קומען אַ שאַנטאַזשיסט, וועלכער האָט ערגעץ־וואו דערשמעקט אַ גבירישע טאַכטער, ביי וועלכער ער וועט קענען אויסנאַרן אַביסל געלט — פלעגט ער, אין דער באַגלייטונג פון צוויי פון זיינע חברים „עדות" און ניט קיין קלענערע שאַנטאַזשיסטן ווי ער — זי בעל־כרחה מקדש זיין מיט אַ רינגל, אָפּזאָגנדיק בשעת־מעשה די ווערטער פון „הרי את". פון דעם מאָמענט אָן, האָט זיך שוין דאָס מיידל — לויטן יידישן דין — געוואָרן פאַר זיין געזעצלעכע פרוי, און אויב זי האָט געוואָלט פון אים פטור ווערן, האָט זי אים געמוזט געבן אַ גט אויך לויטן יידישן דין. אַ חוץ דעם וואָס די אָפּעריסטן האָבן געפאָדערט ביי איר פאָטער אַ גרויסן אויסקויף־פרייז, איז זי שוין באַטראַכט געוואָרן ווי אַ גרושה און האָט שוין ניט געקענט חתונה האָבן מיט אַ כהן. אַזאַ מין „געוואַלט־קדושה" האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט נאָך אַ שענדלעכן אָקט, וואָס

די יידן האָבן געפאָדערט אָפּצושאַפן און צו דערקלערן זי אָן אַ שום ווערט, מחמת זי איז אַדורכגעפירט געוואָרן אָן דעם הסכם פון דער כלה.

אויפן סדר־היום איז אויך געשטאַנען די פאָדערונג פון די רעליגיעזע רבנים, אַז זיי זאָלן אָפיציעל אַנערקענט ווערן מצד דער מאַכט, און אַז מען זאָל ביי זיי ניט פאָדערן קיין סערטיפיקאַט, אַזוי ווי אין קאַזיאָנעם ראַבינער־אינסטיטוט, נאָר אַז זיי זאָלן אַנערקענט ווערן בלויז אויפן סמך פון אַ סמיכות־הרבנים; גלייכצייטיק זאָל דער קאַזיאָנער ראַבינער־אינסטיטוט גענצלעך אָפּגעשאַפט ווערן.

די פראַגע פון אָרגאַניזירן די יידישע קהילות, וועלכע זענען, אגב, ניט געווען אַנערקענט מצד דער רעגירונג, האָט אויך פאַרנומען אַ חשובן אָרט אויפן טאָג־אָרדענונג פון „סיעזד", דאָסגלייכן די פראַגע וועגן אָפּשאַפן דעם „קאָראָבאָטשני סבאָר" („קאָראָבקע־שטייער") און וועגן ניט אַריינשרייבן אין די מעטריקע־ביכער די קינדער, איבער וועלכע עס איז ניט דורכגעפירט געוואָרן קיין ברית־מילה. אַזוי אַרום האָבן זיך אָנגעקליבן אַ ריי דרינגענדע און, צו יענער צייט, זייער אַקטועלע פראָבלעמען אין שייכות מיטן יידישן רעליגיעזן און סאָציאַלן לעבן, אָבער קיין פאָליטישע פראַגן זענען דאָרט לחלוטין ניט באַרירט געוואָרן.

צום באַדויערן, זענען די פראָטאָקאָלן פונעם „סיעזד", צוזאַמען מיט אַלע נאָטיצן וועגן אָט דער אינטערעסאַנטער תקופה פון יידישן לעבן אין רוסלאַנד, וועלכע איך האָב זאָרגפעלטיק געהאַט צונויפגעזאַמלט — ביי מיר צוגערויבט גע־וואָרן דורך די דייטשן בעת זייער אָקופּאַציע אין פראַנקרייך. אויב איך וועל דאָ אַלץ ניט איבערגעבן גאַנץ גענוי און מיט דער בעסטער פּינקטלעכקייט, איז עס בלויז מחמת דעם, וואָס איך מוז מיך אָנשפּאַרן בלויז אויף די איבערגעבליבענע דעראינערונגען אין מיין זכרון.

אינעם פּראָגראַם, וואָס מיר האָבן אויבן דערמאָנט, האָבן זיך אַרויסגעשיילט צוויי סעקציעס און צוויי ריכטונגען: איינע — אין שייכות מיט דער געזעלשאַפט־לעכער און סאָציאַלער אַרבעט, ווי: קהילה, „קאָראָבאָטשני סבאָר", רבנים־סערטי־פיקאַט א. א. וו. די אַנדערע ריכטונג איז געווען פון אַ ריין־רעליגיעזן כאַראַקטער און האָט אַנטהאַלטן פּראָבלעמען, צו וועלכע מען האָט באַדאַרפט צוטרעטן מיט אויטאָריטעט און דרייסטקייט מצד די רבנים, וואָס זאָלן זיי אַריינפירן אין די ראַמען פון טאָג־טעגלעכן לעבן, צוגעפּאַסט צו די נייע באַדינגונגען און מיט געוויסע אַנטשפּרעכנדיקע שינויים.

אָבער, ווי עס האָט זיך אַרויסגעוויזן ביי דער אַרבעט, זענען די אָרטאָדאָקסישע עלעמענטן געווען שטאַרק אייפערזיכטיק בנוגע דעם, אַז ניט קיין רעליגיעזע רבנים זאָלן זיך מישן אין די דאָזיקע פראַגן, און זיי האָבן שאַרף רעאַגירט אויף דער אינטערווענץ פון די וועלטלעכע. אויף דעם באָדן זענען אַרויסגעקומען זייער העפטיקע און שאַרפע צוזאַמענשטויסן, וועגן וועלכע איך וועל, אגב, דערמאָנען שפּעטער.

אין דער ערשטער ריכטונג וועגן געזעלשאַפטלעכער און סאָציאַלער אַרבעט, האָבן די אָרטאָדאָקסן, מיט זייער מדריך, דעם ליובאַוויטשער רבין בראש — געוואָלט אַריינפירן אַ פּאָליטיק, קעגן וועלכער מיר האָבן זיך שאַרף אַנטקעגנ־געשטעלט.

נעמענדיק אין אַכט, אַז די רוסישע מאַכט האָט ניט אַנערקענט די יידישע געמיינדעס און ניט געגעבן זיי קיין שום אָפיציעלע רעכט, האָבן זיך די יידישע קהילות געפירט אויף אַ ניט־לעגאַלן אופן און מיט דער אָנפירונג פון די גבאים. פאַקטיש אָבער, האָבן אָט די קהילות, וועלכע האָבן געציילט צענדליקער טויזנטער מיטגלידער — ניט פאַרמאָגט ניט קיין אייגענע פאָרשטייער און ניט קיין יורי־דישן סטאַטוס; זיי האָבן דעריבער ניט געקענט נאָרמאַל אָנגיין מיט דער אָרבעט און אַלץ איז געלעגן אין די הענט פון די גבאים, וועלכע זענען, אין תוך געזונטן, ניט געווען די ריכטיק־באַרופענע מענטשן, וואָס זאָלן קענען שפילן די ראָל פון אמתע פאָרשטייער פון דער יידישער געמיינדע.

אַ סך פון צווישן די רבנים זענען גאָר געווען קעגן דער אָרגאַניזירונג פון אַ קהילה. זיי האָבן געפירט ניט קיין עפנטלעכע, אָבער אַ גאַנץ פאַרבאָרגענע אָפּאָזיציע קעגן דער יידישער אינטעליגענץ, וואָס האָט זיך — לויט זייער מיינונג — געמישט אין די ענינים חינוך און האָט אַראָפגעפירט די יידן פון דרך־הישר. איינער פון זיי האָט אַפילו געשטעלט די פראַגע:

„צו וואָס דאַרף מען בכלל האָבן אַ קהילה? יידן האָבן ביז איצט געלעבט אָן אַ קהילה, קען עס ווייטער אויך אַזוי בלייבן...“

די אַנדערע, מער מעסיקע און מער וועלטלעכע אָרטאָדאָקסן, האָבן געפאָ־דערט אַ קאָנפעסיאָנעלע געמיינדע, בלויז כדי צו דינען די רעליגיעזע באַדער־פֿענישן פון פאָלק, צוזאַמען מיט די צרכי־ציבור, דאַקעגן האָבן זיי בשום אופן ניט געוואָלט טאָלערירן קיין פאָליטיק.

מיר, אונזער פראָגרעסיווע גרופּע, וועלכע האָט אַריינגענומען די קאַזיאָנע ראָבינערס און די ניט־רעליגיעזע טוער — האָבן געקעמפט פאַר אַ געמיינדע, וואָס זאָל פירן די גאַנצע סאָציאַלע און פאָליטישע אַרבעט, און אונזער הויפּ־ציל איז געווען, אָפּצוטיילן די געזעלשאַפט פון דער רעליגיע, ד. ה. געבן דער געזעלשאַפט אַ וועלטלעכע ריכטונג.

מיר זענען געווען אינגאַנצן זיבן מענטשן, אָבער דער כוח־הדיבור און די השפּעה פון אונזער זייט איז געווען אזוי גרויס, אַז מיר האָבן אויסגעפירט, עס זאָל איינגעפירט ווערן אויך פאָליטישע אַרבעט, הגם, אין אַ גאַנץ באַשרענק־טער מאָס.

אויב די אָרטאָדאָקסישע מערהייט האָט אונז שוין נאָכגעגעבן אין אָט דעם פּרט, איז דאָס מיט גרויסע באַווערנישן און בלויז דערפאַר, וואָס אַזוי אַרום האָבן זיי געוואונען ביי דער אָפּשטימונג, אַז די קהילה זאָל זיך פירן אין קאָנ־פעסיאָנעלן גייסט און זאָל דינען אויסשליסלעך די אינטערעסן פון יידישן פאָלק אין רעליגיעזן און סאָציאַלן זין.

מיר זענען אויך שטאַרק אַרויסגעטרעטן קעגן דעם „קאַראָבאַטשני סבאָר“ און סוף־כל־סוף האָבן מיר אויך דאָ דערגרייכט פאָזיטיווע רעזולטאַטן. ווי איך האָב שוין געשילדערט אין מיינע פריערדיקע קאָפּיטלען, איז דער „קאָראָבקע“־שטייער געלעגן כמעט בלויז אויף די פלייצעס פון די אָרעמע יידישע מאַסן, אינדערצייט וואָס גבירים האָבן געצאָלט וויניקער פון די פראָסטע יידן; דערצו נאָך איז דאָס דאָזיקע בלוטיקע געלט צערעבעוועט געוואָרן, פון איין זייט, דורך

די „בעלי־קאָראָבקעס" אַליין, און פון דער צווייטער זייט — מצד דער רעגירונג, וועלכע האָט די געלטער פאַרנוצט אויף ניט־יידישע צוועקן און אויך צום שאָדן פון די יידישע אינטערעסן. ביי דער דיסקוסיע פון דער דאָזיקער אָנגעווייטיקטער פראַגע האָב איך געפונען אַ געוויסע צאָל אָנהענגער, אָבער אַ טייל פון די אָרטאָ־דאָקסישע רבנים זענען געווען קעגן אָפּשאַפן די „קאָראָבקע"... פאַרוואָס? ווייל די רבנים, שוחטים און כלי־קודש פלעגן באַקומען אויסגעצאָלט זייערע שכירות פון די „קאָראָבקע"־געלטער און זיי האָבן פראָסט פּשוט געציטערט, אַז מיטן אָפּשאַפן די „קאָראָבקע", וועט ניט זיין פון וואַנען צו דעקן די צרכי־ציבור צוליב מאַנגל אין פאָנדן. און בכלל גענומען, האָבן די רבנים — זייענדיק בטבע זייער קאָנסערוואַטיוו — מורא געהאַט פאַר וועלכן ניט איז שינוי אין יידישן לעבן, גלויבנדיק אַז די מינדסטע ענדערונג קען ברענגען מער שאָדן ווי נוצן.

אָבער, נאָך לאַנג־דויערנדיקע וויכוחים, האָט דער „סיעזד" דאָך באַשלאָסן אָפּצושאַפן דעם „קאָראָבאָטשני סבאָר", און דער דאָזיקער באַשלוס איז דורך אונזער גרופּע באַטראַכט געוואָרן ווי אַ גרויסער זיג.

ווען עס איז געקומען צו דער פראַגע, צי דאַרף מען אַריינשרייבן די יידישע ניט־געמלטע קינדער אין די מעטריקע־ביכער, אָדער זיי לגמרי אויסשליסן פון יידישן כלל, האָט דער ערשטער רעדנער, וולאַדימיר טיאָמקין, זיך אַרויסגעזאָגט זאַנץ קאַטעגאָריש, אַז מען זאָל אַזעלכע קינדער ניט אַריינשרייבן אין די ביכער, אָבער גענריק סליאָזבערג איז ניט געווען איינשטימיק מיט זיין פאָר־רעדנער, זאָגנדיק, אַז מען באַדאַרף גיכער צווינגען די יידישע עלטערן מל צו זיין זייערע קינדער, אָבער ניט זיי אויסשליסן דערפאַר פון דער יידישער געמיינדע.

איך, פון מיין זייט, האָב דערוויזן, אַז די וואָס זענען ניט געמלט, זענען זואָס אַן אמת, ניט קיין בני־ברית, אָבער זיי זענען דאָך ווייטער בני־ישראל, און דאָס דאָזיקע דאַרף מען ניט גרינגשעצן.

מ. מאַזאָר האָט געהאַלטן אַן אויסערגעוויינלעך גייסטרייכע רעדע, וואו ער האָט געבראַכט אַ סך ציטאַטן פון דער תורה, וואָס זענען קעגן אויסשליסן פון יידנטום, און זיין מייסטערהאפטן רעפעראַט האָט ער פאַרענדיקט מיט די פאָלגנ־דיקע פּאַטעטישע ווערטער:

„ונכרתה הנפש ההיא מעמיה"... — „די וואָס זענען ניט מל זייערע קינדער, זאָלן ווערן אָפּגעשניטן פון זייער פאָלק"... — און געזאָגט האָט ער עס מיט אַזאַ גרויל, מיט אַזאַ עמאָציע, אַז דער גאַנצער עולם האָט אויפגעשוידערט. דער רעדנער האָט נאָכדעם אַנאַליזירט די זייטן פאַר און קעגן מל זיין, אָבער קיין באַשטימטע החלטה האָט ער אַלץ ניט אָנגעוויזן.

די רבנים האָבן געטענהט, אַז דערמיט וואָס זיי וועלן אָננעמען אָט דעם באַשלוס, וועלן אפשר די קלי־הדעת, וועלכע זענען ניט קיין ספּעציעלע מומרים להכעיס, נאָר טוען עס מחמת לייכטזיניקייט — צוליב דעם זיין געצוואונגען צו ברענגען זייערע קינדער לבריתו של אברהם אבינו.

אין דער פראַגע פון אַנערקענען די רעליגיעזע רבנים, בין איך דער ערשטער אַרויסגעטרעטן קעגן דעם עקזיסטירנדיקן קאַזיאָנעם ראַבינאַט, ברענגענדיק די געשיכטע פון דעם דאָזיקן אינסטיטוט און באַווייזנדיק אַז די אַלע סיבות, וועלכע

האָבן גורם געווען צו זיין אַנטשטייאונג (און וועלכע איך האָב שוין אונטערגע־ שטראָכן אין מיינע פריערדיקע קאַפּיטלען) — זענען שוין איצט ניט אַקטועל. און נעמענדיק אין אַכט, אַז מיר ווילן איצט גרינדן אַ קהילה, וואָס זאָל האָבן אירע רעכט, איר אינסטיטוט און אירע אָפּיציעלע פֿאַרשטייער, האָט דער פריער־ דיקער קאַזיאָנער אינסטיטוט פֿאַרלוירן זיין באַדייטונג.

איך האָב אויך אָנגעוויזן אויף אַ דערשיינונג, וועלכע איך האָב געהאַלטן פֿאַר ניט נאָרמאַל און, נעמלעך: אַז די מענטשן, וועלכע באַזיצן ניט קיין שום יידישע בילדונג און זענען ניט רעליגיעז, זאָלן בכלל זיך קענען אָנרופן „קאַזיאָנע ראָבינערס" און איך האָב מיך אַרויסגעזאָגט פֿאַר אָפּשאַפֿן דעם קאַזיאָנעם אינס־ טיטוט.

עס איז געווען אַ פֿאַרשטענדלעכע סענסאַציע פֿאַר די אַלע פֿאַרזאַמלטע, אַז אַ פֿאַרשטייער פון דעם זעלבן ראָבינאַט זאָל פֿאַראורטיילן זיין אינסטיטוט לאיבוד; דערנאָך האָב איך באַרירט דאָס פּראָבלעם פון רבנים אין אַלגעמיין, אונטערשטרייכנדיק בשעת־מעשה ווי יידן האָבן זיך תמיד געגרויסט מיט זייערע רעליגיעזע פֿאַרשטייער, וועלכע האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער לומדות, יראת־שמים און מידות טובות — און וועלכע זענען תמיד געווען לתפארת ישראל. אָבער די צייט פֿאַדערט איצט, אַז אַ רב זאָל זיך קענען דערנענטערן צום יונגוואַרג און זאָל געפינען די געמיינזאַמע שפּראַך פֿאַר אָט דער גייסטיקער דערנענטערונג. אַ רב דאַרף קענען זיין געמיינדע און דערצו דאַרף ער נאָך באַזיצן די אַנטשפּרעכנ־ דיקע אויסבילדונג און דאַרף קענען באַהערשן די אומגאַנגס־שפּראַך פון לאַנד. און איך האָב פֿאַרגעלייגט, אַז גלייכצייטיק מיט דער סמיכה אויף רבנות, זאָל ער אויך באַקומען אַ קליינעם צענז פון עלעמענטאַרער בילדונג, וואָס זאָל אים געבן די מעגלעכקייט צו רעפֿרעזענטירן די יידן כלפי פּנים וכלפי חוץ.

די דאָזיקע אַרגומענטאַציע האָט אַרויסגערופן אַ העפּטיקן ווידערשטאַנד מצד דעם ליובאַוויטשער רבין און זיינע אָנהענגער; זיי האָבן ניט געוואָלט אַז אַ רב. אַ גאון און אַ גדול, זאָל ניט קענען זיין אַ רב בלויז דערפֿאַר, ווייל ער באַזיצט ניט דעם לשון לע״ז און ווייל ער פֿאַרמאָגט ניט דעם נייטיקן צענז דערויף.

די רבנים זענען אויך געווען קעגן אויסווייליגן אַ רב, וואָס דאָס הייסט, אַז די מאַסן און די עם־הארצים זאָלן זאָגן קהל אַ דעה, צי קען דער באַטרעפנדער רב זיין אַ מורה־הוראה בישראל.

נאָך מיין אַרויסטריט איז אַרויס מיט אַ שיינער און נאָבעלער רעדע וולאַדימיר טיאָמקין, וועלכער האָט אויך באַוויזן, אַז דער קאַזיאָנער ראָבינאַט האָט אָפּגע־ שפּילט זיין ראָל און, אַז איצט דאַרף ער אָפּטרעטן דעם וועג די אמתע מדריכים, די פֿאַרשטייער פון דער רעליגיע, וואָס האָבן דערצו די נייטיקע קוואַליפיקאַציעס, ווי: סמיכה אויף רבנות, זייער לומדות און חריפות א. א. וו. „אָבער דאָך — האָט דער רעדנער באַטאָנט — דאַרפן די רעליגיעזע ראָבינערס באַזיצן אַ געווּיסע בילדונג, זיי דאַרפן וויסן ווי אַזוי צו רעדן מיטן יונגן דור און, דער עיקר — אַ רעליגיעזער רב און ספּיריטועלער פֿאַרשטייער פון זיין פֿאָלק — טאָר ניט זיין קיין בטלן!..."

די דיסקוסיעס און דעבאַטן — בלויז אין שייכות צו אָט דער פראָגע —

האָבן זיך געצויגן במשך פון דריי טעג, אָבער לסוף האָט אַ קורצער עפּיזאָד אַריינגעבראַכט אַביסל פֿאַרשידנאַרטיקייט אין דער אַלגעמיינער שטימונג און נעמלעך:

דער באָברויסקער רבי, ר׳ שמערל־נח, האָט געזומען אַ וואָרט אין אָט דער פּראָגע, מיטן פֿאָלגנדיקן משל:

„דער אַלטער רבי, דער בעל־התניא, זכותו יגן עלינו, האָט דערציילט, ווי ווייט יידן זענען געווען אומגליקלעך דערמיט, וואָס זיי אַליין האָבן ניט געקענט די לאַנדס־שפּראַך און זיי האָבן געמוזט אָנקומען צו די שניידערלעך, וואָס האָבן געקענט בגדים פֿאַר די פּריצים, אָדער צו די פֿאָסעסאָרן, וואָס האָבן געהאַט זייערע גוטבאַזיצער — אַז זיי זאָלן זיך משתדל זיין פֿאַר די יידן אין אַן עת־צרה: אין וואָס האָט זיך אַרויסגעוויזן?

„די יידן האָבן ניט אַלע מאָל געוואָלט פֿאַרשטאַנען דעם ענין, אין וועלכן עס איז זיי אויסגעקומען צו אינטערוועניר, איז אָנשטאָט אויסצופֿועלן די ישועה, פֿלעגן זיי גאָר אָנציען נאָך גרעסערע צרות אויף יידנס קעפּ... מיר, יידן וואָס לעבן צווישן פֿאָלק גופֿא, ווייסן גאָנץ גוט, וואָס פֿאַראַ צרות זענען אַרויסגעקומען פון אַזאַ מין סאָרט „שתדלנות", און דאָס איז געווען דערפֿאַר, וואָס די רבנים און די ראשי־הקהילות האָבן ניט געקענט די אומגאָנגס־שפּראַך פון לאַנד".

דער באָברויסקער רבי, ר׳ שמערל־נח ז״ל, האָט דעריבער געגעבן זיין מיינונג, אַז די רעליגיעזע רבנים דאַרפן יאָ קענען די שפּראַך פון לאַנד, און דאָס כדי מיר זאָלן ניצול ווערן פון אַזעלכע מין „שתדלנותן..."

דער דאָזיקער אַרויסטריט פון אַזאַ גרויסן רבין, איז אַריינגעפֿאַלן צווישן עולם ווי אַ באָמבע... דער ליובאָוויטשער רבי איז געוואָרן רויט פון התרגשות און האָט גלייך געענטפֿערט מיט אַ משל אויפן משל:

(מען דאַרף דערביי ניט פֿאַרגעסן, אַז ביידע באַקאָמפּנדיקע צדדים, ד. ה. — דער באָברויסקער און ליובאָוויטשער — זענען געווען לייבלעכע שוועסטער־קינדער — זייערע טאַטעס זענען געווען ברידער).

„דאָס וואָס עס האָט דאָ געזאָגט דער באָברויסקער רבי — האָט אָנגעהויבן זיין רעדע דער ליובאָוויטשער רבי — דערמאָנט מיך די מעשה מיטן בערדיטשעווער רב, ר׳ לוי־יצחק ז״ל:

„עס איז געקומען אַמאָל צום בית־דין פון בערדיטשעווער רב, ר׳ לוי־יצחק, איינע אַ מיידל און האָט געזאָגט, אַז זי רופט דעם בערדיטשעווער רב צו אַ דין־תורה.

„וען דער בית־דין, ביי וועמען דער בערדיטשעווער רב איז געווען אַזוי שטאַרק פֿאַרהייליקט, האָט דערהערט, ווי די פּראָסטע נקבה האָט די העזה אים צו רופן צו אַ דין־תורה — זענען זיי געוואָרן שטאַרק אין כעס און האָבן זי אַוועק־געטריבן.

„האָט דאָס מיידל געזומען שרייען:

„אוודאי, מחמת איך בין אָרעם און דער בערדיטשעווער רב איז אַזוי גרויס, דעריבער באַהאַנדלט איר מיך אַזוי ניט פיין!....

„אויף אירע קולות איז אַרויסגעקומען דער בערדיטשעווער רב בכבודו ובעצמו, און ער האָט געפרעגט, וואָס אַזעלכעס קומט דאָ פאָר.

„שרייט צו אים דאָס מיידל:

„איך רוף אייך צו אַ דין־תורה און זיי טרייבן מיך גאָר אַוועק!

„נעמט דער בית־דין שרייען:

„רבי, וואָס הערט איר די חצופה?! זי וויס דאָך ניט ר״ל וואָס זי רעדט!

„אָבער ר׳ לוי־יצחק, מיט זיין אויסערגעווייניעכער ענווה און צדקות וועג־דעט זיך צו זיי און זאָגט:

„וואָס הייסט?... אַז אַ יידישע טאָכטער רופט מיך צו אַ דין־תורה, טאָ וויל קומט עס, וואָס איר טרייבט זי דורך? וואו איז יושר? און ס׳איז דאָך ניט עַל פּי דין!....

„און ער קערט זיך אום צום מיידל און פרעגט זי מיט זיין גוטמוטיקן שמייכל:

„וואָס ווילסטו, מיין קינד? וואָס פאַראַ טענות האָסטו צו מיר.

„ענטפערט אים דאָס מיידל קורץ און שאַרף:

„רבי! איך בין מעוברת פון אייך!

„ביי די דאָזיקע ווערטער איז דאָס בית־דין אויפגעשפרונגען אין גרויס צאָרן און זיי האָבן געגומען שרייען בקולי־קולות, אַז דאָס איז אַן אמתער חילול־השם. זיי זענען ממש אַרויס פון די כלים און האָבן רק געשריגן:

„אַרויס, אַרויס! דו חצופה איינע.

„ר׳ לוי־יצחק האָט גאָרניט פאַרלוירן פון זיין נעימותדיקייט און רואיקייט. ער האָט זיך אַ קער געטאָן צום מיידל און האָט זי אַ פרעג געטאָן:

„זאָג מיר, מיין קינד, ווי אַזוי איז עס געשען?....

(מיר מוזן דאָ דערמאָנען, אַז לויט דער חסידישער לעגענדע, זענען אַלע עקרות, אויב זיי האָבן געהערט דעם בערדיטשעווער רבס קדושה שבת אין שול — פלעגן זיי גלייך נפקר ווערן און געהאָלפן ווערן מיט האָבן קינדער).

„ענטפערט דאָס מיידל:

„רבי, געשלאָפן בין איך טאַקע מיט אַ סאָלדאַט, אָבער ווען איך וואָלט ניט געווען הערן אייער קדושה שבת אין שול, טאָ ווי לאַנג קרענקט ער, דער סאָלדאַט, צי איך וואָלט פון אים מעוברת געווארן!...״

און דער ליובאָוויטשער רבי האָט פאַרענדיקט זיין משל מיטן פאָלגנדיקן אויספיר:

„דעם אמת זאָגנדיק, ווייסן מיר גאַנץ גוט, וואָס די שתדלנים זענען אַזעלכעס געווען, אָבער אַז צוליב דעם זאָל אַ רב דאַרפן זיך לערנען אויף אַ צענז — דאָס איז גאָר אַן אַנדער פראָגע און ניט דאָס האָט געמיינט דער בעל־התניא״.

אין די דאָזיקע רעפליקעס פון צוויי אַזעלכע גרויסע און באַרימטע רבנים האָט זיך אַן איבעריק מאָל אָפגעשפיגלט דער דויערהאַפטיקער אַנטאָגאָניזם צווישן קאָפיסט און ליובאָוויטש.

אסיפת הרבנים

3.

די פראַגן וועגן חליצה און עגונות אויפן „סיעזד". — שאַרפע צוזאַמענשטויסן אין דער דיסקוסיע וועגן חדרים און חינוך. — דער טיפ פון אַמאַליקן יידישן מלמד. — מיין טרויעריקע דערפאַרונג אין ר' עליע „קאַנטשיקס" חדר. — ר' עליע „קאַנטשיקס" פעדאַגאַגישע מעטאָדן. — דער שטרייט־פאַרמעסט צווישן טיאַמקין און דעם ליובאַוויטשער רבין. — טיאַמקין באַליידיקט זיך און פאַרלאַזט די קאַמיסיע. — די „סיטרא קדושה" און די „סיטרא אחרא" באַקעמפן זיך קעגן־זייטיק. — די דיסקוסיעס וועגן „געוואַלט־קידושין". — איך פאַדער דעפאַרמען. — דער ליובאַוויטשער איז קעגן. — דער „פעטער מיטן פלימיעניק". — צווי עפיזאָדן.

נאָך די אַלע וויכוחים האָט דער „סיעזד", צווישן אַנדערע, אָנגענומען די פאָלגנדיקע באַשלוסן:

1) — אָפשאַפן דעם קאַזיאָנעם ראַבינער־אינסטיטוט.

2) — אָנערקענען די רעליגיעזע אַרטאַדאָקסישע רבנים.

די רעליגיעזע רבנים דאַרפן אָבער אויסגעקליבן ווערן פון דער גמיינדע און זיי דאַרפן האָבן ביי זיך אַ מענטשן, וועלכער זאָל קענען די שפראַך פון לאַנד און זאָל פירן די מעטריקעס.

דאָ וואו עס האָט זיך געהאַנדלט וועגן פראַגן פון אַ סאָציאַל־געזעלשאַפטלעכן כאַראַקטער, האָבן מיר — בכלל געזאָגט — זיך נאָך ווי עס איז געקענט מיט זיי צונויפרעדן, הגם זיי האָבן אויף אַלץ געלייגט זייער קאָנפעסיאָנעלן חותם. דאָקעגן אָבער, ווען עס זענען באַרירט געוואָרן ענינים, וואָס האָבן אַ שייכות צום שולחן־ערוך און אַנדערע רעליגיעזע פראָבלעמען — דאָ איז שוין געווען זייער שווער צו קומען צו אַ פאַרשטענדיקונג.

אַלע האָבן פאַרשטאַנען, אַז דער ריטואַל פון חליצה איז זייער אַ שענדלעכער און איז קיגן יעדן עלעמענטאַרן געפיל פון מענטשלעכן כבוד און ווירדע; אַלע האָבן געוואוסט, אַז דאָס אַלוועלטלעכע יידנטום וועט זיין גרייט עובר צו זיין אויף דעם גאַנצן דין פון חליצה, אָבער ניט־קוקנדיק דערויף, וואָס מיר האָבן אַלע אָפעלירט צום גרויסן אויטאָריטעט פון די פאַרזאַמלטע גדולי ישראל, וועלכע זענען געווען די הויפט־זיילן פון תורה און רעליגיע — איז אונזער אָפעל גע־בליבן אַ קול במדבר, מחמת זיי זענען געווען פאַרגליווערט אין די ד' אמות של הלכה און זיי האָבן ניט געהאַט אין זיך דעם מינדעסטן שוואונג עפעס אונטער־צונעמען אין דעם פרט. זיי האָבן זיך ניט געוואָלט רעכענען מיט דער צייט און מיט די ענדערונגען, וועלכע אָט די נייע צייט פאָדערט, און זיי האָבן גאָרניט געוואָלט בייטן.

דאָס איינציקע, וואָס מיר האָבן יאָ געקענט אויספירן, איז אַז עס איז אָנגענומען געוואָרן אַ באַשלוס מצד דעם „סיעזד", אַז די, וואָס גיבן ניט קיין חליצה,

אָלן פֿאַראורטיילט ווערן צו צאָלן די אלמנות „אַלימענטן". אויך די עגונות־פֿראָגע איז געווען זייער אַן אָנגעווייטיקטע, אַזוי ווי איך האָב עס שוין דערמאָנט אין מיינע פֿריערדיקע קאָפּיטלען. אָבער קיין שום באַשלוס איז מצד די רבנים אין דעם ענין ניט אָנגענומען געוואָרן און די זאַך איז פֿאַרבליבן אין דער זעלבער סטאַגנאַציע ווי פֿריער.

וועגן עס איז געקומען צו דער פֿראָגע „חדרים" און „חינוך", האָבן זיך די דיסקוסיעס ביז גאָר פֿאַרשאַרפט. ווי עס איז באַקאַנט, האָט די באַשעפּטיקונג צו זיין אַ מלמד ניט געפּאַדערט דעמאָלט קיין שום פּעדאַגאָגישע און פֿראָפּעסיאָנעלע צוגרייטונגען. יעדער איינציקער לא־יצלח, שלים־מזל און סתם אַזוי זיך בטלן — אַז ער האָט ניט געהאָט צו וואָס זיך צו נעמען, האָט ער בלויז באַדאַרפט איינצאָלן אין דער „אופראָווע" דריי רובל און אַרויסנעמען פון דאָרט אַ סערטיפֿיקאָט אַז ער מלמד. ער האָט זיך איינגעהאַנדלט אַ קאַנטשיק און האָט זיך גענומען צו זיין פֿראָפּעסיע...

אמת, עס זענען צווישן זיי געווען גאָנץ וואויל גאָסטפֿאַרכטיקע יידן, גרויסע לומדים, שאַרפּע קעפּ און בעלי־מידות־טובות, אָבער דאָס איז געווען אַ זעלטענע דערשיינונג; צום גרעסטן טייל זענען דאָס געווען מענטשן אָן דער מינדעסטער פֿאָרשטענדעניש פֿאַר קינדער־דערציאונג און אָן דעם עלעמענטאַרסטן פּעדאַגאָגישן וויסן. די קינדער, וואָס זענען אַריינגעפֿאַלן צו אַזעלכע מלמדים אין די הענט אַריין, איז באמת ניט געווען וואָס מקנא צו זיין...

איך געדענק, אַז איך אַליין בין געווען אָנגעדונגען ביים מלמד, וועלכן מען האָט געפֿרופֿן „ר' עליע קאַנטשיק", מחמת ער האָט זיך ניט געוואָלט שיידן מיט אים ביי אַלע געלעגנהייטן. דאָס איז געווען אַ גאָנץ וואויל־ער יידּ און אַ גרויסער ירא־שמים, אָבער אין ענין פּעדאַגאָגיק האָט ביי אים דער קאַנטשיק געשפּילט די הויפּט־ראָל. ביי מיר אין זכרון לעבט נאָך דער פֿאָלגנדיקער פֿאַקט, וואָס אילוסטרירט די טרויעריקע אויפּפֿאַסונג פון די דעמאָלטיקע מלמדים אין זייער דערציערישער פֿראָפּעסיע.

איינמאָל בין איך קראַנק געוואָרן אויף שקאַרלאַטין, אַלט זייענדיק דעמאָלט בסך־הכל זעקס יאָר. איך בין געלעגן אין קוואַראַנטין זיבן וואָכן און קומענדיק נאָך מיין קראַנקהייט אין חדר צום ערשטן מאָל, בין איך נאָך געווען אָביסל בלאַסלעך און שלאַפלעך און האָב זיך קוים געהאַלטן אויף די פֿיס. דער רבי האָט מיך מקבל־פּנים געווען מיט עפּעס אַ מאַדנעם בליק — דאָס האָט זיך מיר איינגעקריצט אין זכרון אויפֿן גאַנצן לעבן — דערנאָך האָט ער מיך אַרויסגעפֿרופֿן און מיך געהייסן אַליין אָפּשפּילען די הייזלעך... איך האָב באמת ניט גיוואוסט, מיט וואָס איך האָב מיך דאָס אַזוי פֿאַרזינדיקט, און דער רבי האָט מיך גלייך גענומען שמייסן מיטן קאַנטשיק.

די רביצין אַליין, אַ וואויל יידענע, וואָס האָט אונז תמיד גענומען אונטער איר שוץ און וואָס מיר האָבן זי שטענדיק געפֿרופֿן צווישן זיך די „בערדיטשעווער רביצין", אויס דאַנקבאַרקייט, וואָס זי איז אונזער סניגור, פֿאַר וועלכער דער רבי האָט, אגב, געציטערט אימת־מוות — זעענדיק ווי אַזוי דער רבי איז מיך „מקבל־פּנים" — האָט אָנגעהויבן צו שרייען:

„גזלן, וואָס טוסטו, וואָס?... אַ קינד, קוים אַרויס אַ לעבעדיקער פון בעט נאָך אַזאַ שוועָר חולאת, שמייסטו אים גאָר? פֿאַרוואָס קומט דאָס אים נעבעך?"

דער רבי האָט גלייך אָפּגעשטעלט די „עקזעקוציע" און האָט אָפּגעענטפערט דער רביצין מיט דער פֿאָלגנדיקער פילאָזאָפישער סענטענץ:

„פֿאַרשטייסטו מיך, אַ קינד וואָס איז שוין זיבן וואָכן אין חדר ניט געווען, האָט ער שוין מסתמא פֿאַרגעסן דעם גאַנצן עול און איז געוואָרן אַ ווילדער נפש... דאַרף מען אים אָביסל אָפּשמייסן און דאָס איז אַ סגולה, אַז אַ ייד זאָל געדענקען אָז עס איז פֿאַראַן אַ גאָט אויף דער וועלט!..."

וועגן אזעלכע און ענלעכע מלמדים איז שוין פיל געשריבן געוואָרן אין דער יידישער ליטעראַטור און איך וויל דערויף ניט מאריך זיין. איך וויל אויך דאָ ניט רעדן וועגן די סאַניטאַר־היגיענישע באַדינגונגען, וועלכע זענען געווען ממש שוידערלעכע. אָבער עס איז אַ פאַקט, אַז אַזעלכע חדרים און אַזעלכע מלמדים האָבן עקזיסטירט בפועל־ממש. אזעלכע מלמדים האָבן אָבער געמעגט האָבן בלויז אייגענע חדרים און ניט זיין קיין מלמדים אַדער לערערס אין די תלמוד־תורהס און שולן. דערצו האָט מען באַדערפט האָבן אַ ספּעציעלן „אוטשיטעלסקי צענז" (לערער־כערטיפֿיקאַט). די „אָבשטשעסטוואָ ראַספּראַסטראַניעניאַ פּראָסוויעשטשעניאַ מעזש־דו יעוורעיאַמי וו ראַסיאי" („געזעלשאַפט צו פֿאַרשפּרייטן בילדונג צווישן די יידן אין רוסלאַנד") האָט טאַקע געגרינדעט ספּעציעלע פּעדאַגאָגישע קורסן אין גראַדנע און אין אַנדערע שטעט, כדי אויסצובילדן לערער לויט אַן אַנטשפּרעכנדיקער פּעדאַגאָגישער צוגרייטונג.

אויב די תלמידים האָבן זיך אויסגעצייכנט מיט זייער פרומקייט און אָפּגע־היטנקייט, לערנענדיק מיט די קינדער דאָוונען, מעביר זיין די סדרה און פירנדיק זיי אין בתי־מדרשים, האָבן — פֿאַרקערט — די „געקאָנטשעטע" לערערס קיין גרויס יראת־שמים ניט אַרויסגעוויזן. זייענדיק אַליין גלוחים, לערנענדיק מיט די קינדער בגלוי ראש, האָבן זיי זעלבסטפֿאַרשטענדלעך אויפן דאָוונען גאָנץ וווייניק מדקדק געווען.

האָבן די אַרטאַדאָקסן געפירט קעגן זיי אַ קאַמף, אַז זיי זענען עוכרי ישראל, זענען מרביץ אפיקורסות און פירן אַראָפּ די קינדער פון יידישן וועג.

ווען די שאלות וועגן חינוך, שולן און תלמוד־תורהס זענען אויפגעהויבן געוואָרן אויפן „סיעזד", ווען די דאָזיקע אַלע פראַגן זענען נאָכגעפאָרשט געוואָרן דורך די ספּעציעלע קאָמיסיעס און האָבן געקענט פריי דיסקוטירט ווערן אין דער יידישער שפּראַך, מחמת די גויים זענען ניט געווען דערביי — האָבן די דיסקוסיעס אָנגענומען אַ לויפנשאַפֿטלעכן כאַראַקטער און האָבן גורם געווען גאָר שאַרפע צוזאַמענשטויסן צווישן ביידע צדדים.

איך, פערזענלעך, בין זייער שאַרף אַרויסגעטרעטן קעגן דעם חינוך, וואָס די אַרטאַדאָקסן האָבן געוואָלט איינפירן, דערווייזנדיק זיי, אַז מען דאַרף גרינדן שולן, וואו עס זאָל געלערנט ווערן תורה, יידישע געשיכטע און ליטעראַטור, און גלייכצייטיק, זאָל מען אויך געבן די קינדער אַן אַלגעמיינע בילדונג, כדי צוצו־גרייטן מענטשן, וועלכע זאָלן קענען קעמפן פאַר זייער עקזיסטענץ אין זייער שפּעטערדיקן לעבן.

אָפגעבנדיק כבוד די אַלטע יידישע מלמדים, וועלכע האָבן געהאַט אפשר גרויסע פאַרדינסטן פאַר דער געשיכטע פון דער רעליגיעזער יידישער דערציִ־אונג — האָב איך צו דער זעלבער צייט אונטערגעשטראָכן, אַז דאָס לעבן רוקט, ביי היינט צו טאָג, אַרויס, אַנדערע באַדינגונגען און אַנדערע פאָדערונגען, אוּן דעריבער מוז מען האָבן שולן, וואָס זאָלן זיין צוגעפאַסט צו דער נייער צייט. איך האָב געמאַכט אַ פלאַמיקן אַפּעל צו די רבנים און די רביס, אַז זיי זאָלן זיך רעכענען מיט די נייע שטרעמונגען און זיך מיט זיי סאָלידאַריזירן. צוויישן אַנדערן, האָב איך אויסגערופן:

„גייט אַליין אין די חדרים! פאָדערט, אַז מען זאָל מיט די קינדער דאָוונענען! שטעלט אַרויס פאָדערונגען, אַז מען זאָל פאַרשטאַרקן דעם שיעור פון חומש, גמרא, משניות אוּן אַז מען זאָל איינפלאָנצן אין די נשמות פון די קינדער אָט די אַלע יידישע מנהגים, וואָס זענען קדוש בישראל! אַז איר וועט אַזוי אַרבעטן, וועט איר האָבן אַ גרויסן איינפלוס, אוּן אָט די השפּעה אייערע קען אַ סך מחזיר לְמוטב זיין, אייִדער צו שטיין פון ווייטן אוּן צו קריטיקירן מיט שאַרפּע אויסִ־דרוקן!....

„די אַלטע חדרים גייען אונטער — האָב איך ווייטער געהערט מיט פייער — דאָס פילט איר דאָך אַליין! טאָ גייט אַליין אין די נייע שולן אוּן פירט דאָרט אַריין דעם רוח־היהדות אוּן דעם רוח־הדת; דאָס ווילט איר דאָך זיכער אוּן דאָס ווילן מיר אויך!".

מיין רעדע, וואָס איז געזאָגט געוואָרן מיט גרויס פאַטאָס, האָט אַרויסגערופן שטורמישע אַפּלאָדיסמענטן פון אונזער זייט, אוּן אַ גרויסע פאַרביטערטקייט אין כעס ביי דער „סיטרא־קדושה".

נאָך מיר איז אַרויסגעטרעטן מיט אַ שאַרפער רעדע וולאַדימיר טיאָמקין, הגם אין די „שוואַרצע פינטעלעך" איז דער גרויסער ערודיט געווען זייער שטומפיק, האָט דאָך די רעדע זיינע אַרויסגערופן אַ גרויסן רושם. דאָס איז דאָך עפּעס געווען דער גרויסער יידישער פאַטריאָט, דער באַרימטער ציוניסט אוּן לעִ־גענדאַרער בעל מידות טובות, וואָס האָט זיך געוועדעט צום עולם מיט די פאָלגנִ־דיקע ווערטער:

„אין דער צייט, וואָס די אַסימילאַציע ביי יידן בריטערט זיך אויס, פאַלט פון אונז יעדן טאָג אָפּ דאָס יונגוואַרג, ווי צווייגן פון אַ בוים, אין אונזערע ערטער זעט מען שוין די עפּידעמיע פון שמד, אוּן איר רעדט איצט פון די אַלטע מלמדים? זיי דאַרפן דאָס אָפּשטעלן די אַסימילאַציע? מיר פירן איצט אַ קאַמף אויף לעבן אוּן טויט פאַרן יידישן נאַציאָנאַלן קיום אוּן מיר ראַטעווען יעדן טאָג יידן פון שמד, קומט איר גאָר צו גיין מיט אייערע אַלטע מלמדים אוּן רעכנט מיט זיי צו קענען פירן דעם קאַמף?... דער פריערדיקער אָראַטאָר (דאָס מיינט מען מיך), וואָס איז אַליין דורכגעגאַנגען בייַדע שולן — אי די אַלטע, אי די נייע, די אייראָפּאַאישע — וואָס פירט אַ גרויסן קאַמף אין טשערניגאָוו אוּן אין דער גאַנצער גובערניע פאַר בויען שולן, תלמוד־תורהס, פראָפּעסיאָנאַלע אויסבילדונגסִ־אַנשטאַלטן, וואו מען זאָל לערנען אונזער יונגן דור זיין יידן אוּן מענטשן — האָט אייך געזאָגט דעם ריכטיקן אמת, וואָס איר דאַרפט וויסן, אַז איצט, וועַן

מיר שטייען אין אַזאַ שוועריקייט, ווילט איר אַנגיין אין חינוך מיט די אַלטע מיטלען?... מיר וועלן קעמפן מיט אַלע אונזערע כוחות קעגן אייערע אַלטע אָפּגעלעבטע מעטאָדן און מיר רופן אייך גיין מיט אונז צוזאַמען, כדי צו ראַטעווען דאָס יידישקייט און דאָס יידנטום!".

די דאָזיקע צוויי רעדעס האָבן אויפגערודערט די קאָמיסיעס, אָבער גלייך איז דער ליובאַוויטשער אַרויסגעטרעטן מיט אַ רעפליקע:

„אָט די גרויסע בעלי־תשובה און יראי־שמימס, וועלכע זענען מכלומרשט אַרויס פון אייערע שולן און בתי־מדרשים, מיט וועלכע איר פירט אָן — האָבן מיר בכלל נאָך ניט געזען... וואו זענען זיי?..."

דער טומל איז דאָסמאָל געווען אַזוי שטאַרק, אַז די זיצונג איז אָפּגעלייגט געווארן אויף צומאָרגנס. גלייכצייטיק האָט זיך פאַרשפרייט אַ קלאַנג, אַז צומאָרגנס וועט צום ערשטן מאָל אַרויסטרעטן אין דער קאָמיסיע מיט אַ לענגערער רעדע — דער ליובאַוויטשער רבי.

אין אויף צומאָרגנס איז טאַקע די קאָמיסיע געווען אין פולן קאָמפּלעט. אַלע זענען געקומען הערן דעם ליובאַוויטשער רבין. באַלד ביי דער דערעפענונג פון דער זיצונג, האָט דער ליובאַוויטשער געזומען דאָס וואָרט:

„אָט דאָס וואָס דער טשערניגאָווער ראַבינער האָט זיך אויסגעדריקט אין זיין רעדע, אַז די מלמדים זענען „לא־יצלחס" — האַלט איך גאָר, אַז זיי זענען גרויסע לומדים, יראי־שמימס און בעלי־מידות טובות. דאָס האָבן זיי איינגעפלאַנצט אין אונזערע קינדער די יסודות הדת און דאָס זענען זיי געווען די הויפט־באַקאָרן צו פאַרשטאַרקן אונזער קיום־האומה. עס איז אמת, אַז זיי זענען טאַקע געווען „לא־יצלחס" אין דעם פרט, וואָס זיי האָבן ניט געקענט גאָלן די בערד, ניט מחלל־שבת זיין בפרהסיא און האָבן ניט געקענט ביי זיך פועלן ניט צו דאַוונען און ניט מקיים זיין די מצוות פון אַ פרומען און גאָטספאָרכטיקן יידן, ווען מען האָט עס געדאַרפט. אָבער די דאָזיקע „לא־יצלחס" האָבן געפירט די קינדער אין בתי־מדרשים און אין די שולן, ווו זיי האָבן מיט זיי געלערנט יידיש און יידישקייט. און אַז אַ יידיש קינד איז דורכגעגאַנגען דעם חדר, האָט ער געקענט דאַוונען בעל־פה, האָט געוואוסט צו זאָגן אַ קאַפּיטל תהילים, אַ פרשה חומש, און דער עיקר — ער האָט געוואוסט, אַז ער איז אַ ייד. פון די דאָזיקע „לא־יצלחס" זענען אַרויס די גרעסטע גאונים און גדולי־ישראל און אפשר אויך — צום באַדויערן — ניט ווייניק פון אייערע „גרויסע לייט"....

„די סטאַטיסטיק האָט נאָך ניט אָנגעוויזן — האָט דער רבי ווייטער געזאגט — צי פון די ניט־היגיענישע באַדינגונגען אין די חדרים, איז דער פראָצענט פון שטערבלעכקייט ביי די יידישע קינדער געווען גרעסער, ווי ערגעץ אַנדערש. אָבער דערפאַר זאָרגט איר שוין פאַר „ריינקייט"! איר „רייניקט" אפ דעם יידישן גייסט פון די שענסטע יידישע טראַדיציעס: איר זאָגט: „מען דאַרף ניט דאַוונען" — דער רבי אַליין פון די קינדער דאַוונט דאָך אויך ניט... אָנשטאָט דאַוונען, זינגט מען מיט די קינדער העברעאישע לידעלעך, מען לערנט זיי זינגען די „שבועה". און ווען זיי גייען אַרויס פון דער שול, קענען זיי קוים־קיום פלאַפלען עטלעכע ווערטער אין עברי, אָבער דערפאַר זענען זיי שוין געצלעכע

עם־הארצים: זיי קענען ניט דאַוונען, ניט זאָגן קיין פרשה חומש, און אַז זיי פאַרלאָזן די שול, ביי וואָס בלייבן זיי? די געשיכטע, וואָס איר לערנט זיי דאָרט, פאַרגעסן זיי גלייך. דער חומש, וועלכן איר האָט פאַרביטן מיט אַ כרעסטאָמאַטיע, להבדיל בין טומאה לטהרה — אָט דאָס דאַרף ביי אייך הייסן „יידישקייט"?!

„טיאָמקין וואַרפט אונז פאָר די שמד־כוואַליע און פאַרזיכערט אונז, אַז ער מיט זיינע חברים ראָטעווען יידן פון שמד, אָבער ווער האָט דערפירט צו דער שמד־עפּידעמיע, אויב ניט איר? ניט די חדרים האָבן דערצו געבראַכט, נאָר אייערע שולן מיט אייער השכלה!

„במשך פון גאַנצע דורות האָט איר געפירט אַ קאַמף קעגן אונז! איר האָט אַוועקגעריסן די קינדער פון יידישן חינוך און אָפּגעגעבן זיי אין די אַלגעמיינע יידישע שולן, וואָס אין דעם זין זענען זיי נאָך געווען ערגער פון די גויאישע. איר האָט מבטל געמאַכט די שענסטע יידישע מנהגים, אויסגעלאַכט אַלע יידישע הייליקייטן, און אַזוי אַרום האָט איר אונזער יונגן דור געהאָדעוועט מיט אייער „השכלה"... און איצט אַ, אַז איר האָט דערפירט צו דער דאָזיקער שמד־עפּידעמיע, קומט איר צו אונז מיט טענות און פרעגט: וואו זענען מיר לגבי דעם גרויסן אומגליק?

„צוערשט האָט איר אונטערגעלייגט פולווער און דינאַמיט און איצט, ווען די פונקען האָבן זיך צעפלאַקערט און דאָס פייער צעברענט זיך אין אַ שריפה, שטייט טיאָמקין, ווי דער גוי אויפן „קאַלאָנטשאַי" (טורעם) און שרייט: „פאָזשאַר!... ראַטעווט!..."

„מיר וועלן ניט דערלאָזן, אַז איר זאָלט אַרויספירן אין יידישע חדרים דעם גויאישן גייסט, וואָס דערפירט אונזערע קינדער צום שמד! אַ יידישער חדר דאַרף זיין געבויט אויף רעליגיעזע יסודות און דאַרף זיין אָנגעפירט פון מענטשן, וואָס זענען אַליין פון אַ טיף־רעליגיעזער איבערצייגונג. די מדריכים פון די קינדער דאַרפן אַליין זיין לומדים און אויפריכטיקע יראי־שמימס, כדי צו קענען מחנך זיין די יידישע קינדער ברוח הדת!".

ווען דער רבי איז צוגעקומען צו דער פראָזע: „טיאָמקין שטייט ווי אַ גוי אויפן „קאַלאָנטשאַי" — האָט טיאָמקין, צום צייכן פון גרויסן פראָטעסט, זיך אויפּגעשטעלט און מיט די ווערטער אַז ער „האָלט נידעריקער פאָר זיין כבוד צו בלייבן אין אַזאַ קאָמיסיע, וואו מען דריקט זיך אויס אין אַזאַ באַליידיקנדיקער פאָרם" — האָט ער פאַרלאָזט די זיצונג. אין זאָל איז אויסגעבראָכן אַן אומבאַשרייבלעכער שטורעם און די זיצונג איז אויפגעריסן געוואָרן.

אפילו צווישן די רבנים און אָנהענגער פון ליובאַוויטשער רבין, האָט מען איינגעפונען, אַז די אויסדרוקן וועלכע דער רבי האָט באַנוצט אויף טיאָמקינס חשבון, זענען געווען איבערגעטריבן און דורכאויס צו שאַרפע. טיאָמקין האָט זיך געפילט נאָך מער געטראָפן צוליב דעם, וואָס זייענדיק אַליין ניט קיין גרויסער ידען אין די „שוואַרצע פינטעלעך" — האָט ער די פראָזע: „ווי אַ גוי אויפן קאַלאָנטשאַי" — אויפגענומען ווי אַן „אָנצוהערעניש" אויף זיין עם־הארצות אין הלכות יידישקייט. אַלע זענען געווען איינשטימיק צוצוגעבן, אַז די דאָזיקע פראָזע איז געווען באמת זייער נים קיין גליקלעכע...

אויף דער צווייטער זיצונג, צו וועלכער טיאָמקין איז, אגב, שוין ניט געקומען, זענען די וויכוחים וועגן די הדרים און חינוך געווען זייער שאַרפּע. אנדערע רבנים האָבן פֿאַרגעלייגט, אַז כדי אויפצוהאַלטן די אַלטע חדרים, זאָל מען צינעמען לערערס, וואָס זאָלן קומען לערנען מיט די קינדער „גויאיש". אָבער זיי האָבן אויסדריקלעך געפֿאָדערט, אַז די לערערס זאָלן זיין גויים און ניט קיין יידן... ווייל אַ גוי קומט בלויז לערנען און זוכט ניט אַרײַנצופּירן קיין אפּיקורסות, אינדערצייט וואָס אַ ייד — לויט זייער מיינונג — באַגרענעצט זיך ניט בלויז צו דער ראָל פון אַ לערער, נאָר וואַרצלט אויס, אויף אַ סיסטעמאַטישן אופן, דאָס יידישקייט ביי די קינדער, צוליב אידעאישע טעמים.

בלויז וועגן דעם ענין האָבן זיך די זיצונגען געצויגן אַ גאַנצע וואָך, לסוף בין איך אַרויסגעטרעטן אין נאָמען פון דער „סיטרא־אחרא" מיט דער פֿאָלגנדיקער זוענדונג:

„איר ווילט אייך אויפהאַלטן אייערע הדרים, מהיכא־תיתי! אָבער מיר ווילן אײַנפֿירן שולן וועלטלעכע מיט אַלגעמיינער בילדונג, און וואו דער גייסט זאָל זיין אַ נאַציאָנאַל־יידישער!".

סוף־כל־סוף זענען ביידע צדדים נאָך אַלץ געבליבן אויף זייערע פֿאָזיציעס, אין די אינציקע זאַך, וואָס מיר האָבן דערגרייכט ביי די רבנים, איז געווען די הסכמה, אַז אין די רעליגיעזע שולן זאָלן אויך געגעבן ווערן לימודים פֿאַר אַלגעמיינער בילדונג.

**
*

גאָר ברויזנדיק זענען געווען די דיסקוסיעס, ווען עס איז דערגאַנגען צו דער פֿראָגע וועגן „געוואָלט־קידושין". וועגן דער דאָזיקער ענין איז אויפגעהויבן געוואָרן דורך דעם „סיעזד", איז פונקט ווי דורך אַ צופֿאַל, געקומען מיט אַ וויזיט דער וויצע־אינערן־מיניסטער, כאַרוזין, אין דער באַגלייטונג פון פּלאָטאָניקאָוו און מאַמאָנטאָוו.

מיר זענען געווען פּעסט אַנטשלאָסן ניט נאָכצוגעבן אויף דעם באָדן, אזן מיר האָבן זיך שטאַרק געגרייט אַרויסצוטרעטן אין אַן אָפּענעם קאַמף. איינער פון אונזער גרופּע האָט באַדאַרפט רעפערירן די דאָזיקע פֿראָגע. טיאָמקינען איז געווען זייער שווער צו רעדן וועגן פֿראָבלעמען, וועלכע האָבן אַ שייכות מיט רעליגיעזע דינים. סליאָזבערג און די איבעריקע זענען אויך ניט געווען צוגעגרייט מיט די נויטיקע מאַטעריאַלן. דער איינציקער וואָס וואָלט געווען צום פֿאָסיקסטן, א דאָנק זיין אויטאָריטעטן אָנזען, בקיאות און לומדות — איז געווען אַן שום ספק — דער ראָבינער מאַזע.

אָבער דר. מאַזע האָט ניט געהאַט קיין איבעריקן חשק זיך איינצורייסן מיט די רבנים. ער האָט אויסגעמיטן אַן עפּנטלעכן צוזאַמענשטויס און האָט תמיד געזוכט, אויף אַ דיפּלאָמאַטישן אופן, אַרויסצוגיין מיט קאָמפּראָמיסן. צוליב די אַלע דערמאָנטע טעמים איז דער גורל געפֿאַלן אויף מיר. זייענדיק נאָך פול מיט יוגנטלעכן ברען, נאָר ניט לאַנג אַוועק פון דער שול־באַנק — בין איך דורך אונזער גרופּע באַאויפּטראָגט געוואָרן מיט דער דאָזיקער מיסיע.

דער באַראַן דאַוויד גינזבורג האָט מיר פריער געגעבן אַ טאָג זיך צוצוגרייטן, ער האָט מיר געהייסן קומען צו אים אין ביבליאָטעק, כדי זיך דאָרט צו דאָקומענטירן אין די אַנטשפרעכנדיקע מאַטעריאַלן. איך האָב זיך מיט התמדה געזומען צוגרייטן צום אָפגעבן דעם באַריכט מיט די נויטיקע קאָמענטאַרן.

דעם דאָזיקן טאָג — געדענק איך קלאָר — איז זיך דער גאַנצער „סיעזד" צונויפגעקומען 11 אַ זייגער אינדערפרי. אַלע זענען געווען אַנוועזנד און די לופט איז געווען ממש עלעקטריזירט.

מיין לענגערן רעפעראַט האָב איך אָנגעהויבן מיט דער פאָלגנדיקער ציטאַטע: „אין האישה נקנית שלא מדעתה ושלא מרצונה הטוב"... אַדורכפירנדיק די גרונט־ליניע פונעם תלמוד ביזן שולחן־ערוך און די לעצטע פוסקים — אונטער־געשטראָכן מיט די געהעריקע ציטאַטן — האָב איך באַוויזן אַז עס גיבט ניט, מען זאָל קענען מקדש זיין אַ פרוי אָן איר וויסן און אָן איר ווילן. דער תלמוד און די פוסקים זענען געווען אויף אַזוי פיל פאַרזיכטיק מיטן דאָזיקן דין, אַז זיי האָבן ניט געגעבן די רעכט מסדר קידושין צו זיין אַ מענטשן, וועלכער איז ניט באַאַוונט מיטן דין. דעריבער די שטרענגקייט פונעם דין, אַז די קידושין דאַרפן פאַרקומען אין דער קעגנווארט פון אַ רב, פון עדות, פון אַן עולם געסט א. א. וו. דער צערעמאָניאַל האָט באַדאַרפט פאַרקומען אויפן שול־הויף, מיט אַ כתובה, לויטן טראַדיציאָנעלן שטייגער. „פאַרוואָס דאָס אַלץ?" — האָב איך געפרעגט און גלייך געגעבן דעם ענטפער: „וויל די צערעמאָניע פון מסדר־קידושין האָט געדאַרפט זיין אַן עפנטלעכע, מיט דער הסכמה פון דער כלה און האָט געדאַרפט פאַרוואַנדלט ווערן אין אַן עפנטלעכער שמחה פאַר חתן־כלה. משפחה און פריינט".

„אָבער דאָ זענען מיר אַ מאָדנע דערשיינונג" — האָב איך וויטער פאָרגעזעצט — ווי אַזוי קען עס געמאַלט זיין, אַז ווען עס קומט עפעס אַ פאַרבראָכענער מיט צוויי ווינקל־עדות, פונקט אַזעלכע פאַרבראָכענער ווי ער, און זיי פאַרנאַרן א יידישע טאָכטער ערגעץ אין אַ ווינקל און טוען איר אָן אַ רינגל — וועט זי שוין באַטראַכט ווי זיין וויבּ, און אויב זי ווייל ניט מיט אים וואוינען, מוז זי דערנאָך אָנקומען צו אים נאָך אַ גט?

„חכמים שקדו על תקנות של בנות ישראל" („די חכמים האָבן געזאָרגט פאַר די יידישע טעכטער"). איר זענט ניט מוסכם — און דערין זענט איר געראָכט — אַז די קאָזיאָנע ראַבינערס זאָלן מסדר־קידושין זיין. אויך איך, וואָס האָב געהאַט סמיכת־רבנות, האָב תמיד אַכטונג געגעבן דערויף, אַז מסדר־קידושין זיין זאָל נאָר אַ רעליגיעזער רב. און איצט, ווילט איר טאָלערירן, אַז דער ערשטער בעסטער אָפעריסט זאָל מעגן געבן קידושין אַ יידישע טאָכטער, אָן אַ רב, אָן אַ כתובה? איר קענט באַשטיין, אַז מען זאָל באַשווינדלען אַ יידישע טאָכטער און איר פאַרגוואָלטיקן מיט ווערטער? און דאָס זאָל הייסן ביי אייך אַן אמתע קדושה?! **מיר ווילן דערויף ניט מסכים זיין!** און מיר פאָדערן פון אייך, פון אייער גרויסן אויטאָריטעט, אַז איר — גאוני וגדולי ישראל — זאָלט היינט דאָ, אין קעגנווארט פון דעם גאַנצן רבנים־צוזאַמענפאָר, דערקלערן, אַז אַזאַ מין פאַרברעכן טאָר ניט פאַרעכנט ווערן פאַר אַ קדושה כדת משה וישראל!..."

מיין רעדע האָט געדויערט איבער אַ שעה צייט און איז געווען באַזירט אויף אַן אַ שיעור ציטאַטן פון תלמוד, שולחן־ערוך און פוסקים. די „סיטרא־אחרא" איז נאַטירלעך, געווען זייער צופרידן פון איר, אָבער ביים קעגנערישן צד האָט זי אַרויסגערופן שטאַרקע פראָטעסטן, און דער פרעזידענט פון דער רבנים־קאָמיסיע, הרב צירעלסאָן, האָט גלייך צו מיר אַ געשריי געטאָן:

„ה' שניאורסאָן, איר וועט אונז ניט מאַכן קיין נייע תורה!..."

האָב איך אים דערויף אָפגעענטפערט:

„איר וועט אָבער ניט פאַרשוועכן אונזער הייליקע תורה, אַריינפירנדיק אין איר נאָמען, אַז אַ געוואָלט־קדושה פון אויסוואורפן און פאַרברעכער זאָל געערכנט ווערן ווי אַן אמתע קדושה!".

דאָ האָט זיך דער ליובאַוויטשער רבי געגעבן אַ שטעל אויף און האָט זיך צו מיר געוענדעט מיט די פאָלגנדיקע ווערטער:

„טשערניגאָווער ראָבינער! ווער בעט אייך, אַז איר זאָלט אייך מישן אין דער תורה?..."

האָב איך געענטפערט:

„פּעטער! לא נתנה התורה אל מלאכי השרת און אפילו ניט צום ליובאַוויטשער רבין אַליין! יעדער אינציקער פון אונז האָט דאָס רעכט זיך צו באַנוצן מיט די עטישע יסודות פון אונזער הייליקער תורה! און דאָס אַלץ, וואָס איך האָב דאָ פאָר אייך אַרויסגעבראַכט, איז באַזירט אויף די אמתע ציטאַטן פונעם תלמוד, שולחן־ערוך און פוסקים. און איצט, ווייזט מיר אויף — אָבער ניט מיט כעס און אויפן גרונט פון אויטענטישע ציטאַטן — אַז איך בין אומגערעכט".

די רבנים האָבן זיך געפונען אין אַ גרויס פאַרלעגנהייט. נאָך מיין רעדע, האָבן זיי אַליין פאַרשטאַנען, אַז איך בין גערעכט, אָבער זיי זענען געווען צו אומ־מעכטיק און האָבן ניט געהאַט ניט דעם מוט און ניט די העזה זיך צו באַשליסן אויף ראַדיקאַלע שריט. און דערצו האָט מען זיי נאָך צוגעשטעלט צו דער וואַנט... זיי האָבן זיך באמת געפילט אין אַן אומבאַקוועמער לאַגע און דאָס האָט נאָך מער פאַרשטאַרקט זייער פאַרביטערטקייט און זייער התרגשות.

פאַרן הרב צירעלסאָן איז די לאַגע געווען נאָך אומבאַקוועמער דערמיט, וואָס אויפן זאָל האָבן זיך פונקט דעמאָלט געפונען די פאָרשטייער פון דער רעגירונג. ער האָט גוט באַמערקט, אַז דער וויצע־אינערן־מיניסטער, כאַרוזין, הערט זיך אויפמערקזאַם צו צו מיינע אויספירן און זעט אויס אינגאַנצן מסכים צו זיין מיט זיי. דער פאָקט, וואָס ער פילט זיך ניט בכוח צו באַשטרייטן מיינע אַרגומענטן, האָט אים פאַרשאַפט פיל ערגערניש.

דער טומל איז געווען אַזוי גרויס, אַז מען האָט געמוזט איבערייסן די זיצונג.

די דאָזיקע זיצונג, וואָס איז געווען אַזוי רייך אין פאָטעטישע און שפאַנענדע מאָמענטן, האָט געהאַט אַ ברייטן אָפּקלאַנג אין דער פרעסע, וועלכע האָט כסדר געבראַכט באַריכטן וועגן דעם פאַרלויף פון די זיצונגען אונטער סענסאַציאָנעלן קעפל: „דער פעטער מיטן פלימיעניק", קאָמענטירנדיק דערביי די אינצידענטן ווי געהעריק.

די דאָזיקע זיצונג האָט זיך נאָך מער איינגעקריצט אין מיין זכרון צוליב דעם פאָלגנדיקן כאַראַקטעריסטישן עפּיזאָד:

ווען מען האָט זיך נאָכמיטאָג ווידעראַמאָל צונויפגעקליבן צו די זיצונגען, האָט מיך דער דווינסקער גאון אַ רוף געטאָן:

„שניאורסאָן, קום אַהער!".

ער האָט מיך אויף גיך אַ קוש געטאָן אין באַק און אויסגערופן:

„איך האָב דיך ליב, ביזט אַ גרויסער שגץ!..."

דער דאָזיקער זשעסט איז אויך געווען אַ פאַרבאַהאַלטענער אויסדרוק פונעם דויערהאַפטיקן אַנטאַגאָניזם צווישן דער מתנגדישער און חסידישער וועלט: ניט־קוקנדיק דערויף, וואָס דער ליובאַוויטשער איז געווען דער מדריך און דער לידער פון די רעליגיעזע עלעמענטן אויפן „סיעזד" און פאַקטיש האָט ער אָפיציעל גע־האַנדלט אין זייער נאָמען — האָט דער עצם־פאַקט, אַז איך האָב זיך צעווערטלט מיטן ליובאַוויטשער און האָב אים אַריינגעזאָגט אַ פאָר שאַרפע ווערטער — פאַר־שאַפט די מתנגדים אַ היפּש ביסל הנאה.

***

דער צווייטער עפּיזאָד איז נוגע דעם אינצידענט צווישן ליובאַוויטשער און טיאָמקינען.

דעם צווייטן טאָג נאָכן וואָרט־פאַרמעסט ליובאַוויטשער — טיאָמקין, האָט דער ליובאַוויטשער געשיקט זאָגן טיאָמקינען, אַז ער וויל זיך מיט אים איבער־שמועסן און אים זאָגן, אַז ער איז ניט אויסן געווען אים פערזענלעך צו באַליידיקן.

אָבער טיאָמקין האָט זיך געפילט אַזוי אָנגעגריפן, אַז ער האָט זיך אָפּגע־זאָגט פון אַ באַגעגעניש מיטן רבין.

נאָכדעם איז אין דער קאָמיסיע אַרויסגעטרעטן דער ליובאַוויטשער מיט אַ דערקלערונג, אַז ער האָט ניט געמיינט בשום־אופן צו באַליידיקן טיאָמקינען, אָבער אויב טיאָמקין פילט זיך טאַקע אַזוי שטאַרק געטראָפן, דערקלערט ער פאַר דער קאָמיסיע, אַז דער אויסדרוק „ווי אַ גוי אויפן קאָלאָנטשאַי" איז דורך אים באַנוצט געוואָרן בלויז לשם אילוסטראַציע צו זיינע ווערטער און אָן וועלכער ניט איז בייזוויליקייט. אויב אָבער טיאָמקין נעמט דאָס אָן ווי אַן אָנצוהערעניש, וואָס האָט געקענט פאַרלעצן זיינע פערזענלעכע געפילן, דערקלערט דער רבי, אַז ער באַדויערט אויפריכטיק דעם אינצידענט, וועלכער האָט אָנגענומען אַזעלכע אומדערוואַרט־שאַרפע פאָרמען.

דאָס איז געווען, אַן איבעריק מאָל, אַ באַווייז, אַז דער ליובאַוויטשער רבי איז געווען אַ גרויסער געזעלשאַפטלעכער טוער און האָט געקענט אָפּטיילן פער־זענלעכע ענינים פון אידעאישן באָדן. דאָס באַווייזט אויף זיין גרויסקייט, אַז דאָ וואו עס האָט זיך געהאַנדלט אין געבן אַ באַליידיקטער פערזאָן אַ מאָראַלישע סאַטיספאַקציע, האָט ער אָנגעווענדעט אַלערליי דיפּלאָמאַטישע שריט, כדי צו ליקווידירן דעם פיינלעכן אינצידענט.

אסיפת הרבנים

4.

דער סך־הכל פון אונזערע דערגרייכונגען אויפן רבנים־צוזאַמענפאָר. — דער „סיעזד" שליסט זיך. — אַ דעלעגאַציע ביי סטאַליפינען. — הרב צירעלסאַנס אַרויסטריט. — סטאַליפין רעאַגירט. — די שטימונג ביים סיום אויפן „סיעזד". — ווי אַזוי ר' חיים ברִיסקער האָט זיך מיט מיר געזעגנט. — איך פאָר צוזאַמען מיטן ליובאַוויטשער. — דער ליובאַוויטשער רבי שיקט מיר אַריין אַ מאַלצייט אין וואַגאַן — מיינע „חסידים" וואַרטן מיך אַפּ מיט רעדעס. — מיין פענטער שמואל האָט אויף מיר רחמנות.

ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט אין די פריערדיקע קאַפּיטלען, האָט דער רבנים־צוזאַמענפאָר געדויערט גאַנצע פיר וואָכן. עס האָט זיך ניט איינגעגעבן צו מאַכן אַ סטענאָגראַפישן באריכט, אָבער די פראָטאָקאָלן זענען געמאַכט געוואָרן אין עטלעכע עקזעמפלאָרן. איינער האָט זיך געפונען ביי מיר, איינער ביי סליאָזבערגן, עטלעכע אפשר אויך ביי איניקע יידישע ארגאַניזאַציעס און איינער איז געבליבן אין דער ארכיוון פון אינערן־מיניסטעריום. קיינער פון אונז האָט ניט באַוויזן אויפצוהאַלטן די פראָטאָקאָלן ביז היינט. און וואָלט מיר געווען געלונגען זיי אָפּצורעטעווען פון די דייטשע הענט, וואָלטן זיי ביי היינט צו טאָג, פאַרגעשטעלט מיט זיך אַ וויכטיקן היסטאָרישן דאָקומענט פון לעבן פונעם רוסישן יידנטום אונטערן צאַרישן רעזשים. עס איז גאַנץ וואַרשיינלעך, אַז די דערמאָנטע פראָטאָקאָלן זענען שוין אין ערגעץ ניט בנמצא, אפילו אויך ניט אין רוסלאַנד, און דאָס איז באמת אַ גרויסער שאָד.

דער „סיעזד" האָט אויסגעאַרבעט אַ סך מאַטעריאַלן במשך פונעם צוזאַמענפאָר. אין שייכות מיט די אַלע פראָגן, וועלכע זענען געשטאַנען אויפן סדר־היום. די באַריכטן זענען געווען אויספירלעכע און זייער גרינטלעכע, און עס האָבן זיך אַרויסגערוקט אַזעלכע מיינונגען און שטעלונגען, אַז פאַר דער געשיכטע פון יענער צייט, האָט דאָס געהאַט אַן אויסערגעווייגלעכן אינטערעס.

די ליידנשאַפטלעכע וויכוחים, וואָס האָבן אַרויסגערופן ביי אונז אַזוי פיל שאַרפקייט און פאַרביטערונג פון ביידע זייטן, זענען אויפן פאָן פון די פאַריבערגעפלאָסענע פערציק יאָר, פאַרבלאַסט און אָפּגעקילט געוואָרן, אָבער פון דער היסטאָרישער פערספעקטיוו זענען זיי ביי מיר אין זכרון פאַרבליבן אַלס די היילסטע און טייערסטע דערינערונגען.

אמת, מיר האָבן ניט געקענט דערגרייכן די מינדעסטע רעפאָרמען מצד די רעליגיעזע אויטאָריטעטן, וועלכע האָבן געהאַט דערצו די נויטיקע קאָמפּעטענץ און רשות; עס שטייען נאָך היינט פאַר מיינע אויגן די געשטאַלטן פון די אמתע גדולי־ און גאוני־ישראל, פאַר וועלכע איך בויג מיט יראת־הכבוד מיין קאָפּ. פעלזנפעסט זענען זיי געשטאַנען אויף זייערע פּאָזיציעס און האָבן מיט אייפערדיקער שמירה געצילט אָפּצוהיטן די יסודות פון דער תורה, פון דער רעליגיע און אַלע יידישע מנהגים און טראַדיציעס, וועלכע האָבן במשך פון טויזנטער יאָרן ג־

שטאַרקט אין דער יידישער נשמה דעם גרויסן בטחון, וואָס האָט געהאָלפן בייצו־ שטיין די גרעסטע שטורעמס, גזירות און רדיפות. אפשר דערין ליגט טאַקע דער סוד פון יידישן קיום, אפשר האָט טאַקע אָט דער בטחון ניט איינמאָל מציל געווען די יידן פון אונטערגאַנג.

דאָ מוז איך באַמערקן, וואָס איך האָב שוין, אגב, דערמאָנט אין מיינע פריערדיקע קאַפּיטלען, אַז ביי איניקע אַרטאַדאָקסישע עלעמענטן האָט זיך געמערקט דער ווילן צו פירן אַ קאַמף קעגן די אַזוי גערופענע יידישע „רעוואָלוציאָנערן", וועלכע האָבן — לויט זייער מיינונג — פון איין זייט אונטערגעגראָבן דעם יסוד פון דער יידישער רעליגיע, און פון דער אַנדערער זייט, האָבן זיי אַרויסגערופן אַ שטאַרקע שנאה ביי דער רעגירונג, וואָס איז זיך דערנאָך ביסער נוקם געווען דערפאַר אינעם גאַנצן יידישן פאָלק. און שטילערהייט האָבן זיי געפירט אונטערהאַנדלונגען — אויף אַ ניט־אָפּיציעלן אופן, מיט געוויסע רעגירונגס־קרייזן — וועגן שאַפן אַ קאָ־ טערוואָטיוו יידישע פּאַרטיי.

אויך מיר האָבן געפירט אַן עקשנותדיקן קאַמף. אין אַלע אונזערע רעדעס און אַרויסטריטן האָבן מיר אונטערגעשטראָכן, אַז ניט אַזאַ מין וועג וועט ראַטעווען דאָס יידישע פאָלק און וועט מחזיר למוטב זיין די אַנטיסעמיטן, אַז זיי זאָלן זיך ענדערן און ווערן אוהבי־ישראל. אין די באַדינגונגען פון רוסישן פאָליטישן לעבן איז דער קאַמף אַגגעגאַנגען אַ שטילער און פּאַראַהאַלטענער.

צום גרויסן גליק, זענען אַ סך פון צווישן די רבנים ניט געווען איינשטימיק מיט דער דאָזיקער פאָליטישער ליניע, און איך געדענק, אַז ווען איינער פון די רבנים האָט מיר אויף איינער פון מיינע רעדעס געענטפערט מיט די פאָלגנדיקע ווערטער: „סטאָליפּין וויל בעסער האָבן צו טאָן מיט אונז, איידער מיט אייך" — האָב איך אים דערויף אָפּגעענטפערט: „איר וועט טאַקע זען, ווי סטאָליפּין האָט אייך ליב, אַז ווי נאָר עס וועט זיך ענדיקן דער „סיעזד", וועט איר ניט האָבן קיין רעכט אַ מינוט לענגער צו פאַרבלייבן אין פעטערבורג!"

און אַזוי איז טאַקע געווען: ווי נאָר דער „סיעזד" האָט זיך געשלאָסן, זענען די רבנים, וועלכע האָבן שטאַרק געוואָלט פאַרבלייבן נאָך עטלעכע טעג אין פּעטער־ בורג — אויפגעפאָדערט געוואָרן דורכן פּריסטאָו תיכף זיך צוריקצוקערן אַהיים.

די רבנים האָבן געפאָדערט — און דערהויפּט הרב צירעלסאָן — אַז מען זאָל גיין מיט אַ דעפּוטאַציע צו סטאָליפּינען, דאָס זאָל הייסן אין נאָמען פונעם „סיעזד". מיר זענען געווען קעגן אָט דעם פאַרשלאָג, אָבער מורא האָבנדיק, אַז זיי זאָלן ניט אַמאָל גיין אָן אונז — האָבן מיר געמוזט איינגיין דערויף, הגם דאָס איז אונז שטאַרק ניט געווען צום האַרצן.

די דעלעגאַציע איז באַשטאַנען פון: באַראָן גינזבורג, לאַזאַר פאָליאַקאָוו, הרב צירעלסאָן און ראַבינער מאַזע.

איידער די דעלעגאַציע איז אַהינגעגאַנגען, האָבן מיר בפירוש אָפּגעשמועסט צווישן זיך, אַז קיין שום פאָליטישע פראַגן זאָלן דאָרט ניט אויפגעהויבן ווערן. סטאָליפּין האָט זיי זייער פריינטלעך אויפגענומען און האָט גאָר ספעציעל באַגריסט דעם באַראָן דאַוויד גינזבורג, און צו לאַזאַר פאָליאַקאָוון האָט ער אויסגערופן: „אי וויי זדיעס?..." („און איר זענט אויך דאָ?..."), וואָס דאָס באַדייט: „מה לכהן ולבית

הקברים?...", מחמת ער איז געוואוינט געווען צו זען אפט דעם בארן גינזבורג זיך משתדל צו זיין פאר יידן, אינדערצייט וואס פאליאקאוו איז ווייט געווען פון אזעלכע זאכן.

בארן גינזבורג האט אים באגריסט און האט אין א זייער דיפלאמאטישער פארם אים באדאנקט פארן צונויפרופן דעם „סיעזד", אונטערשטרייכנדיק דערביי אויף א סובטעלן אופן, אז ער האפט, אז די אלע רעזאלוציעס פון סאציאלן און רעליגיעזן כאראקטער, וועלכע זענען אנגענומען געווארן אויפן „סיעזד", וועלן געזונט ווערן אין אכט מצד דער רעגירונג.

סטאליפין האט אפגעדאנקט און האט געמאכט עטלעכע קאמפלימענטן אויפן חשבון פונעם „סיעזד", אז ער האט דורכגעפירט א שיינע ארבעט, און ער האט געוואונטשן די דעלעגאטן א גליקלעכע רייזע.

אבער ניט קוקנדיק דערויף, וואס מיר האבן געהאט פון פריער אפגערעדט, ניט צו בארירן קיין שום פראבלעמען פון פאליטישן כאראקטער — האט זיך דער הרב צירעלסאן מיטאמאל געגעבן א כאפ ארויס מיט די פאלגנדיקע ווערטער:

„וואשע פרעוואסכאדיטעלסטוואָ! מיר וועלן איצט אהיימקומען און מיר וועלן דערציילן פון אונזער ארבעט און פון דער זייער שיינער אויפנאמע, וואס דו האסט פאר אונז געמאכט, און די קינדער וועלן אונז פרעגן: „צי וועט דען פארבעסערט ווערן די יידישע לאגע? וועלן אפשר אפגעשאפט ווערן די דאזיקע אלע שרעק־לעכע באגרענעצונגען, ווי „נומערוס־קלאזוזן" און אנדערע? צי קענען מיר דאס־מאל זאגן אין דיין נאמען עטלעכע ווערטער, וואס זאלן אונז געבן האפענונגען אויף א פארבעסערונג אין אונזער לאגע?..."

סטאליפין האט זיך אנגעצונדן ווי א פייער און האט אויסגערופן:

„אינדערצייט וואס אייערע קינדער זענען בונדיסטן, רעוואלוציאנערן און פיר־זא פארביסענע פראפאגאנדע קעגן אונז — קען איך אייך קיין שום הבטחה ניט געבן. איר, מדריכים, ראבינערס! זעט בעסער משפיע צו זיין, אז אייערע קינדער זאלן זיין געטרייערע פאטריאטן און בעסערע רוסן, און אז זיי זאלן ניט זיין קיין בונדיסטן, דאן קענט איר האבן האפענונג אויף א פארבעסערונג!..."

ביי די דאזיקע ווערטער האט זיך דער בארן גינזבורג געטאן א שטעל אויף, זיין געשטאלט איז מיטאמאל אזוי ווי גרעסער געווארן — און מיט א טאן, אין וועלכן עס האט וויברירט דער גרויסער יידישער פאטריאטיזם — האט ער ווירדיק אפגעענטפערט:

„וואשע פרעוואסכאדיטעלסטוואָ! מיר וועלן איצט אהיימקומען און מיר וועלן אזוי צו דערציען אונזערע קינדער. אבער איר פארגעסט: ווי אזוי קענען מיר רעדן צו קינדער, פאר וועלכע די טירן פון אלע לערן־אנשטאלטן זענען געשלאסן. ווען זיי ענדיקן שוין מיט אזעלכע שווערקייטן די שולן, לאזט מען זיי ערשט ניט אריינטרעטן אין אוניווערזיטעט. געדופט פון אלע זייטן דורך אלערליי באגרע־נעצונגען, ווי אזוי קענען מיר קומען צו זיי מיט אזעלכע מוסר־רייד? איידער צו געבן אונז אזעלכע עצות, זעט בעסער שאפן פאר אונזערע קינדער די מעגלעכקייטן, אז זיי זאלן באפרייט ווערן פון די ספעציפישע באדינגונגען, וועלכע שטויסן זיי אין די רייען פון דער רעוואלוציאנערער באוועגונג, און דאן וועט אייער פארוורף ניט

האָבן מער קיין גרונט. פאַרקערט: מיר זאָגן גאָר אייך — „מאַכט ניט אונזערע קינדער פאַר רעוואָלוציאָנערן!...“

סטאָליפין, וועלכער האָט דערשטיקט די רעוואָלוציע אין איר שורש און האָט געוואָלט, אַז קיינער זאָל ניט טאָרן עפענען דאָס מויל, כדי פריי אויסצודריקן זיין געדאַנק — האָט אויסהערנדיק אַזאַ ענטפער, וואָס איז אַרויסגעזאָגט געוואָרן מיט אַזוי פיל שטאָלץ און ווירדע פונעם מויל פון אַזאַ מין אויסערגעוויינלעכן מענטש, ווי עס איז געווען דער באַראָן דאַוויד גינזבורג, וועלכער איז געווען אַזוי שטאַרק געשעצט און געאַכטעט אין אַלע קרייזן — איז נאָך מער רויט געוואָרן פאַר כעס אין האָט בייז אַ זאָג געטאָן:

„איך קען אייך קיין שום הבטחות ניט געבן!...“ דערביי האָט ער געגעבן אַ שטרעק אויס די האַנט דעם באַראָן גינזבורג און לאַזאַר פאָליאַקאָוון. די איבעריקע דעלעגאַטן האָט ער געלאָזט אַזוי שטיין, און ניט וואַרטנדיק צומאָל, אַז די דעלעגאַציע זאָל פאַרלאָזן זיין ביוראָ, איז ער שנעל אַריינגעלאָפן אין צווייטן צימער.

די דאָזיקע אויפנאַמע האָט געמאַכט אַ דערדריקנדיקן איינדרוק אויף דעם גאַנצן דעלעגאַציע־צוזאַמענשטעל פונעם „סיעזד“, און דעמאָלט ערשט האָבן די רבנים אָנגעהויבן צו באַגרייפן, ווי גערעכט מיר זענען אין אונזערע באַהויפטונגען, אַז זייער האָפענונג איז ניט מער ווי אַ תקוה נכזבה. ערשט איצט האָבן זיי פאַרשטאַנען, אַז אונזער וועג איז נאָר מיט דער דעמאָקראַטיע און מיט די פרייע עלעמענטן, אָבער בשום־אופן ניט מיט דער רעאַקציע.

מיט דער זעלבער פייערלעכקייט און התרוממות־הרוח, ווי עס איז פאַרגע־קומען די דערעפענונג פונעם „סיעזד“, איז אויך דורכגעגאַנגען זיין סיום. נאָך די ווערטער פון סטאָליפינען האָבן אַלע אָנגעהויבן צו פאַרשטיין, אַז איצט נאָך מער ווי תמיד, דאַרפן זיך אַלע האָלטן צוזאַמען אין קאַמף פאַר דער עקזיסטענץ, און דאָט — אָן אונטערשיד פון ריכטונג אָדער איבערצייגונג. מען האָט פאַרגעסן אין די מחלוקתן און אין די חילוקי־דעות. מען האָט זיך זייער האַרציק און אינטים צע־זעגנט. איך מוז דערביי אַרויסברענגען אויפן פאַפיר די פאָלגנדיקע צוויי עפיזאָדן, וועלכע זענען ביי מיר געבליבן הייליק אין זכרון:

איך, דער יונגער „שגץ“ פונעם צוזאַמענפאָר, האָב זיך האַרציק צעקושט מיט אַלע גדולי־ישראל; מער ליבשאַפט פון אַלע האָט מיר אַרויסגעוויזן ר׳ חיים בריסקער — דער גרעסטער גאון־הדור, וואָס איז געווען פאַרהייליקט ביי די מת־נגדים. זיין געזיכט האָט ממש געשטראַלט, בעת ער האָט צו מיר געזאָגט:

„ניט אַלע מאָל זענען מיר געווען איינשטימיק מיט אייך. עס זענען געווען צייטן, וואָס מיר זענען ניט געווען גאָר צופרידן און מיר האָבן ניט געהאַט קיין הנאה פון אייערע רעדעס, אָבער מיר ווייסן, אַז איר האָט גערעדט אויפריכטיק. באַזונדער ריכטיק אויפגעפאַסט איז געווען אייער שאַרפע רעדע קעגן די שטרע־בונגען פון געוויסע פאָליטישע קרייזן צווישן אונז, און סטאָליפינס ענטפער אויף דער אינטערעוונץ פון דער דעפוטאַציע, איז אַן איבעריק מאָל אַ באַווייז, אַז אייער בליק איז טאַקע דער ריכטיקער“.

ער האָט זיך מיט מיר צוויי מאָל צעקושט אויף ביידע באַקן, און האָט צוגעגעבן:

„איך האָף, אַז איך וועל אייך נאָך זען“ — און ביי די דאָזיקע ווערטער האָט

ער מיך געבענטשט. פאַר מיר פערזענלעך איז דאָס געווען איינער פון די דעו־הויבנסטע און שענסטע מאָמענטן פונעם „סיעזד".

און אָט איז דער צווייטער עפּיזאָד:

נאָכדעם ווי די צייטונגען האָבן זיך אַזוי שטאַרק צעשריבן וועגן „פעטער מיטן פלימיעניק" — האָב איך געפונען פאַר נויטיק אַריבערצוגיין צום ליובאַוויטשער רבין מיט אַ וויזיט. אינעם ערשטן הדר האָב איך אָנגעטראָפן זיין זון, ר' יוסי־יצחק ז"ל, וואָס איז דעמאָלט געווען אַ יונגערמאַן עטוואָס עלטער פון מיר. ער איז געזעסן ביים טיש און נעבן אים איז געשטאַנען ר' מאַני מאַנעזאָן, אַ גרויסער גביר און אַ הייסער ליובאַוויטשער חסיד, ממש אַ פאַנאַטיקער. ווי נאָר ר' יוסי־יצחק האָט מיך פאַר אים פאָרגעשטעלט, זאָגנדיק: „אָט דאָס איז דער טשערניגאָווער ראַבינער שניאורסאָן", און אַזוי ווי עס איז אסור להסתכל בפנים של רשע, האָט ער מיר געגעבן שלום־עליכם, אָבער ער האָט אינגאַנצן ניט געקוקט אויף מיר, הגם איך בין געווען זיינער אַ קרוב: זיין פרוי, דעם קאָפּיסטער רבינס אַ טאָכטער — איז געווען מיין מומע.

ווי נאָר ר' יוסי־יצחק האָט געמאָלדן דעם ליובאַוויטשער רבין, אַז איך בין דאָ, האָט ער מיך באַלד אויפגענומען אין זיין הדר־מיוחד, בסבר פנים יפות. ער האָט געהייסן דערלאַנגען טיי מיט כיבוד און איך האָב פאַרבראַכט ביי אים איבער אַ האַלבע שעה.

אַהיימגעפאָרן זענען מיר צוזאַמען. די גאַנצע צייט, אויפן וואָקזאַל און אין באַן, האָט מיך דער רבי זייער שטאַרק מקרב געווען. איך בין געווען דערפון אַזוי איבעראַשט, אַז איך האָב אים אַ פרעג געטאָן:

„פעטער! איך בין אַזוי פיל מאָל אַרויסגעטרעטן קעגן אייך. און איצט בין איך, וואָס אַן אמת, אי פאַרוואונדערט, אי גערירט פון אייער פריינטלעכער און שיינער באַציאונג צו מיר!..."

האָט מיר דער רבי דערויף אָפּגעענטפערט:

„אוודאי וואָלט איך געווען גליקלעכער און צופרידענער, ווען איר וואָלט געווען געגאַנגען אויף אַן אַנדער דרך. אָבער איך בין דאָך צופרידן דערמיט, וואָס איר זענט געבליבן אַ שניאורסאָן און איר גייט אייך אייער וועג מיט שטאָלץ און שטאַרקייט!".

האָב איך אים געזאָגט:

„איך דערמאָן אייך מסתמא דעם מלמד, וואָס זעענדיק אַז זיין תלמיד קען ניט ענטפערן אויף קיין איינע פון די געשטעלטע פראַגן און פאַרשטייט ניט דעם חומש, און ריכט זיך גיכער דערויף, אַז זיין רבי, דער מלמד, זאָל אים דערפאַר באַשטראָפן, באַקומט ער גאָר דערפאַר אַ קניפּ אין בעקל און דערצו נאָך אַ קוש אין קעפּל... פרעגט דער תלמיד אַ דערשטוינטער: „היתכן, רבי? פאַרוואָס קומט דאָס מיר?" ענטפערט אים זיין רבי: „איך האָב דיך ליב פאַר דיין אמת! דו ביזט אַן אמתער גוי!".

דער ליובאַוויטשער רבי האָט אַ שמייכל געטאָן און אין זיין אויסדרוק אויפן פנים האָב איך געזען, אַז דער משל איז אים געפעלן.

מיר זענען צוזאַמען איינגעשטיגן אין צוג. ער איז געווען מיט זיין זון אין

אַ באַזונדערן קופּע. ער איז אָפּגעשטיגן אין וויטעבסק און פון דאָרט האָט ער גע־זאָלט אָפּפאָרן קיין ליובאַוויטש.

דער וואָקזאַל איז געווען איבערפולט מיט חסידים, וואָס האָבן אים שוין אָפּגע־וואַרט. ער האָט זיך זייער וואַרעם געזעגנט מיט מיר — דאָס דאָזיקע געהערט אויך צו איינער פון מיינע שענסטע דערינערונגען — און איך האָב זיך פאַר אים אַנט־שולדיקט מיט די פאָלגנדיקע ווערטער:

„פעטער! דער „פאָיעזד" (צוג) שטייט דאָ אפילו אַ שעה צייט, אָבער איך קען אייך צומאָל ניט אַראָפּבאַגלייטן: די צייטונגען האָבן שוין אַזוי פיל געשריבן וועגן „פעטער מיטן פלימיעניק", אַז איך האָב פשוט מורא אַראָפּצוגיין, אַז אייערע חסידים זאָלן מיך ניט מכבד זיין מיטן אמתן „מתנת־יד"... בלשון לע"ז הייסט דאָס פראָסט־פשוט פעטש! צוליב דעם וועל איך שוין אויך ניט קענען עסן קיין וואַרעמס; עס איז דאָ ביים וואָקזאַל פאַראַן אַ יידישער רעסטאָראַן, וואו איך האָב גערעכנט עפּעס אָפּצועסן, מחמת די צייט דערלויבט עס, אָבער צוליב די דערמאָנטע סיבות, קען איך ניט אַהינגיין..."

דער רבי האָט אַ שמייכל געטאָן, האָט זיך פיין צעזעגנט מיט מיר און איז אַראָפּגעגאַנגען. אָבער ווי גרויס איז געווען מיין איבעראַשונג, ווען אין אַ פופצן מינוט אַרום, איז געקומען זיין גבאי און האָט מיר אַריינגעבראַכט אין וואַגאָן אַ מאָלצייט, וואָס דער רבי האָט פאַר מיר געשיקט פונעם רעסטאָראַן.

איך האָב זיך נאָר־וואָס געהאַט אַריינגעטאָן אין דער עבודת־האכילה, ווען עס איז פלוצים אַריינגעקומען אין מיין קופּע דער הרב ר' מענדל חן ע"ה, און מאַכט צו מיר:

„שניאורסאָן, אייערע חסידים וואַרטן אייך אויך דאָרט אָפּ!".

איך האָב נישט פאַרשטאַנען, וואָס ער מיינט דערמיט צו זאָגן, אָבער ווען איך בין אַראָפּגעגאַנגען פון צוג, איז מיר אַלץ קלאָר געוואָרן: אונטן איז געשטאַנען אַ דעפּוטאַציע פון די וויטעבסקער לערערס, וועלכע האָבן מיר דערלאַנגט אַ באַ־גריסונג און האָבן מיר אָפּגעדאַנקט פאַר דער „מלחמה מיטן פינצטערן פאַנאַטיזם און מיטן אַבערגלויבן", וועלכע איך פיר. עס איז געווען מאָדנע, וואָס גראָד אין אַזאַ פייערלעכן מאָמענט, אָנשטאָט זיך קאָנצענטרירן אויף אָט די רירנדיקע אויס־דרוקן פון דאַנקבאַרקייט, וועלכע זענען געפלאָסן פון באַגריסערס מויל, איז גאָר מיין בליק צוגעשמידט געוואָרן צו זיין דאַרן, אויסגעצויגענעם האַלז, וועלכער האָט פאַרמאָגט אַ קנאָפּ, וואָס האָט זיך — בעת זיין רעדן — משונהדיק גערוקט אַרויף און אַראָפּ. און בעת ער האָט אַ געשריי געטאָן מיט פאַטאָס: „באָרעץ זאַ סוואָבאָדו, זאַ יעוורעיסקאָיע יונאָשעסטוואָ, אי פּראָטיוו מראַקאָביעסיאַ!" („קעמפער פאַר פריי־הייט, פאַר יידישער יוגנט, און קעגן פינצטערן אַבערגלויבן"), „אונזערע קעגנער וועט זיך ניט איינגעבן איבערצודרייען דאָס ראָד פון דער געשיכטע אויף צוריק!" — האָט עס אַזש אָפּגעהילכט אין אַלע ווינקלען פונעם וואָקזאַל.

איך האָב זיך בשעת־מעשה געפילט אין זייער אַן אומבאַקוועמער לאַגע: דאָ שטייט דער ליובאַוויטשער רבי פונדערווייטנס מיט זיינע חסידים און הערט זיך מסתמא אויך צו צום הילכיקן קול פון מיין בעל־דרשן... און מיר האָט זיך געדאַכט, אַז אַלע חסידים וואַרפן צו איראָנישע בליקן אויף „מיינע חסידים"...

פונדעסטוועגן האָט מיך אָט דער קבלת־פּנים זייער שטאַרק געירעט און איך האָב האַרציק באַדאַנקט דער דעלעגאַציע פֿאַר איר שיינער באַגריסונג. נאָכדעם בין איך צוגעגאַנגען צום ליובאַוויטשער רבין. מאַכט ער צו מיר מיט אַ גוטמוטיקן שמייכל:

„נו, איר האָט שוין אויפגענומען אייערע חסידים?...“

דערמיט וויל איך נאָכאַמאָל אונטערשטרייכן, וואָס איך האָב שוין פילמאָל באַמערקט אין מיינע פריערדיקע קאָפּיטלען, וועגן דער וואונדערבאַרער געשטאַלט פון ליובאַוויטשער רבין. ער איז געווען די אינציקע פּאָליטישע דיפּלאָמאַטישע פערזענלעכקייט אין דער אַרטאָדאָקסישער וועלט, וואָס האָט זיך באַצויגן צו זיין קעגנער מיט דער גרעסטער טאָלעראַנץ, און וואָס האָט אים געקענט אַלזייטיק פּאַרשטיין.

***

פֿאַרנדיק ווייטער, האָב איך געהאַט די זעלבע באַגריסונגען, ווי אין ויטעבסק, אויך אויף אַ ריי אַנדערע סטאַציעס, ווי: זשאָלבין א. א. ו. אין גאָמעל האָב איך אָפּגעשטיגן אויף אַ צוויי טעג ביי מיין פּאָטער ע"ה. אויך דאָרט איז דער וואָקזאַל געווען איבערפולט מיט מענטשן און דאָס האָט געדאַרפט באַטראַכט ווערן, ווי אַ דעמאָנסטראַציע לטובת דער נייער שול מיטן נייעם חינוך...

קומענדיק צו מיין פּאָטער, האָב איך זיך אינגיכן דערפילט מיד פון וועג אין האָב זיך צוגעלייגט אָפּרועון. איך בין געלעגן מיט פּאַרמאַכטע אויגן, ווי אין האַלב־דרעמל און האָב מער דערפילט ווי דערזען, אַז עס שטייט נעבן מיר דער פּעטער שמואל און קוקט אויף מיר מיט אַ בליק פול מיט רחמנות.

איך האָב געהערט, ווי ער האָט זיך אָנגערופן צו מיין מוטער ע"ה:

„זאָל גאָט אויף אים רחמנות האָבן! מען דאַרף פּאַר אים שטאַרק מתפלל זיין!... אַזאַ יונגער שנעק זאָל אַרויסגיין קעגן אַזאַ גרויסן צדיק און גדול בישראל, ווי דער ליובאַוויטשער... זאָל זיך דער אייבערשטער אויף אים מרחם זיין! ווער ווייסט... נעבעך אַ טאַטע פון קינדער...“

דערנאָך, וועגן אין צימער איז אויך אַריינגעקומען מיין פּאָטער, האָט ער זיך צו אים געוואָנדעט בזה הלשון:

„ר' זלמנקע! זיי זיך מרחם אויף אים און שרייב גלייך אָן אַ פּאָר ווערטער צום ליובאַוויטשער רבין, אַז ער זאָל רחמנות האָבן אויף אַ טאַטע פון קינדער און זאָל אים מוחל זיין...“

און וועגן אויפדערנאָכט זענען געקומען אַ סך מענטשן צו אונז אין הויז, איך צווישן זיי: דר. קרוק, דר. זאַכאַרין א. אַנד. און מען האָט זייער פיין און געמיטלעך פּאַרבראַכט די צייט — רופט זיך ווידעראָמאָל אָפּ דער פּעטער שמואל צו ר' שמעון דעם שוחט:

„אַ נייע וועלט מיט נייע מענטשן! אַ דור — אַזאַ יאָר אויף פּאָניע חזיר. אָן בערד און אָן היטלען, און דאָס הייסט אויך יידן... און ווער רעדט נאָך ביי זיי וועגן מנחה־ומעריב, דאָס איז זיך גאָר פּוסטע מעשיות ביי זיי. אָבער עס איז שוין אַ וועלט אַזאַ: אַ וועלט פון גויים און אפּיקורסים!...“

קאַפּיטל מ"ד.

ניקאָלאַי דער צווייטער, דער שוואַכלינג און דער פחדן. — ער האָט חרטה אויף דער קאָנסטיטוציע. — זיינע באַראַרישע מעטאָדן. — סטאָליפין דער „דיפֿלאָמאַט". — ווי אַזוי סטאָליפין באַוואָרנט זיך קעגן זיינע קעגנער. ער פאָפולאַריזירט דעם צאַר מיט אַ גראַנדיעזער אויפנאַם־צערעמאָניע אין קיעוו. — מאַקלאַקאָוו איז זיך מתקנא און וויל פאַרבעטן דעם צאַר קיין טשערניגאָוו. — מאַקלאַקאָוס ארגומענטן און סטאָליפינס הסכמה. — די פאַרבאַרייטונגען אין טשערניגאָוו. — די באַציאונג פון די יידן צו דער געשעענישׂ. — דער גובערנאַטאָר רופט מיך אויף אַ גשפֿרעך. — ער האָט מורא פאַר „יידישע באַמבעס"... — מיינע פאַדערונגען אין שייכות מיט דער יידישער באַטייליקונג אין דער מאַניפעסטאַציע. — מיר קומען צו אַ הסכם, אַבער איך גראַנטיר מיט מיין קאָפּ...

אין יאָר 1911 האָט קיעוו צוגעגרייט אַ גראַנדיעזע, פייערלעכע אויפנאַם־צערעמאָניע פאַר ניקאָלאַי דעם צווייטן. דאָס האָט סטאָליפין געפונען פאַר נויטיק צו פאָפולאַריזירן די פערזענלעכקייט פון צאַר און צו הויבן זיין פרעסטיזש אין די אויגן פונעם רוסישן פאָלק. זיין פאָטער, אַלעקסאַנדער דער דריטער, וואָס מען האָט אים גערופן דער „מיראָטוואָרעץ" („באַשאַפער פון שלום"), האָט געשאַפן אַזאַ מין „שלום", וואָס דערמאָנט גיכער אין אַ בית־עולם: אַ „שלום" כאַר די מענטשן, וואָס ניט מען רעדט און ניט מען קריגט זיך, נאָר מען שווייגט, ווי די טויטע... אָט אַזאַ „מיראָטוואָרעץ" איז געווען אַלעקסאַנדער דער דריטער. ער האָט ליקווידירט אַלע ליבעראַלע פראָיעקטן פון אַלעקסאַנדער דעם צווייטן, וועלכער האָט געהאַט אָפּגעשאַפט די „קרעפֿאָסטניע" (לייב־אייגענע), האָט געגעבן פרייהייט די פויערים און האָט אויך געפֿלאַנט צו פאַרטיילן צווישן פויערטום אייגענע ערד צום באַארבעטן. אָבער אַלעקסאַנדער דער דריטער, זעענדיק אַז ער קען ביי זיי צוריק ניט אַוועקנעמען די פרייהייט — האָט ער זיי פאַרשקלאַפט אויף אַן אַנדער אופן: אוגטערן יאָך פון די „זיעמסקע נאַטשאַלניקעס" (ספּעציעלע טשינאָווניקעס כאַרן פויערנשטאַנד) און האָט זיי אָפּגעגעבן אין די עקספּלואַטאַרישע הענט פון די „פאָמיעשטשיקעס" (גוט־באַזיצער) און „דוואָריאַנסטוו" (אַדעליקע).

די אַלע ליבעראַלע פראָיעקטן פון באָריס מעליקאָוו (גרויסער מיניסטער ביי אַלעקסאַנדער דעם צווייטן) וועגן קאָנסטיטוציאָנעלע רעכטן און מענטשלעכע פרייהייט, האָט ער שטרענג ליקווידירט, איינפירנדיק אַ פינצטערע רעאַקציע אין גאַנץ רוסלאַנד.

דאָס גרויסע אומגליק איז געלעגן דערין, וואָס ניט נאָר ער האָט מבטל געמאַכט די אַלע ליבעראַלע פראָיעקטן, וואָס אַלעקסאַנדער דער צווייטער — אַזוי ווי מיר האָבן שוין געשריבן אין די פריערדיקע קאַפּיטלען — האָט צוגעזאָגט פאַר יידן, אַז זיי זאָלן האָבן פרייען צוטריט צו אַלע מלוכהשע לערן־אַנשטאַלטן, בכדי צו קענען ווערן גוטע רוסישע בירגער, נאָר ער האָט אויך איינגעפירט דעם „נומערוס־קלאָוזוס" דערצו, פאַרשפּאַרנדיק פאַר יידן די אוניווערזיטעטן און אַלערליי

רעגירונגס־לערן־אַנשטאַלטן. ער האָט אויך איינגעפירט די „וורעמענאָיע פּראַווילאָ" (סטאַטוט וועגן תחום־המושב).

נאָך אַלעקסאַנדער דעם דריטנס טויט, האָבן נאָך יידן בכלל געהאַט די האָפענונג, אַז ניקאָלאַי דער צווייטער וועט גיין אין די דרכים פון זיין הומאַניטאַרן זיידן און ניט פון זיין דעספּאָטישן פאָטער, און אַ סך האָבן מתפּלל געווען בשלומה של מלכות זו. אָבער דאָס איז געווען אַ תקווה נכבזה: די צייט האָט באַוויזן — און וועגן דעם וועלן מיר רעדן שפּעטער — אַז ער איז געווען אַ גרויסער אַנטיסעמיט, און אַנשטאָט די לאַגע זאָל זיך, אונטער זיין הערשאַפט, פאַרבעסערן — האָט זי זיך גאָר פאַר־ערגערט.

ניקאָלאַי דער צווייטער איז געווען זייער אַ באַגרענעצטער מענטש און דערצו נאָך אַ פחדן, וואָס האָט געהאַט אימתא ד'ציבורא. ער האָט זיך אַרומגערינגלט מיט דורכשניטלעכע מענטשן, און טאָמער האָט זיך צווישן זיינע מיניסטאָרן געפונען איינער, וואָס איז געווען גאָר באַזונדער באַגאַבט, האָט ער אים פּראָסט־פּשוט פיינט געהאַט דערפאַר. די אומגליקלעכע מלחמה פאַר רוסלאַנד — מיט יאַפּאַן, אין יאָר 1904, ווי אויך די רעוואָלוציע פון 1905־טן יאָר, האָבן אים געצוואונגען צו געבן די קאָנסטיטוציע, און אַזוי ווי ער איז געווען אַ „ביזאַנטיעץ", ד. ה. אַ צוויי־פנימדיקער דיפּלאָמאַט, אָבער אויפן פּראָסטן לשון הייסט עס: אַ שקרן — האָט ער שוין גלייכצייטיק געטראַכט, ווי אַזוי אָפּצונעמען די קאָנסטיטוציע אויף צוריק. אָבער דאָס איז ניט געווען אַזוי לייכט דורכצופירן: די פונקען פון דער רעוואָלוציע האָבן נאָך געטליעט און האָבן ווידעראַמאָל זיך געקענט צעפלאַקערן אין אַ העליש פייער. דעמאָלט האָט זיך אונטערגערוקט אונטער דער האַנט דער גובערנאַטאָר פון טווערסק — אַרקאַדי סטאָליפּין — זייער אַ טאַלאַנטפולער און ענערגישער מענטש. ניקאָלאַי האָט אים געמאַכט פאַר אינערן־מיניסטער און שפּע־טער איז ער געוואָרן דער פּרעזידענט פון מיניסטאָרן־ראַט.

סטאָליפּין האָט אויף זייער אַ „טאַלאַנטפולן" אופן ליקווידירט די רעוואָלוציע מיטן כוח פון טעראָר. ער האָט פּשוט געשאָכטן מענטשן און האָט פאַרניכטעט די אָפּאָזיציע מיט די באַרבאַרישסטע מעטאָדן. און ניט בחינם האָט ראָדיטשעוו דאָס אָנגערופן „סטאָליפּינסקי גאַלסטוק"" (די תליה). אַ דאַנק זיינע דיפּלאָמאַטישע גענג, האָט ער אומגעביטן די קאָנסטיטוציע: ער האָט באַגרענעצט די רעכט פון די וואַלן און האָט דורכגעפירט די דריטע דומע, וועלכע האָט באַזעסן די מערהייט פון די „אָקטיאַבריסטן", ד. ה. די פּאַרטיי, וואָס האָט אָפיציעל געשטיצט זיין פּאָליטיק.

סטאָליפּין האָט געהערט צום טיפּ אייראָפּעאישע רעאַקציאָנערן און ניט אַזיאַ־טישע. אינדערצייט וואָס ניקאָלאַי דער צווייטער מיט זיין קאַמאַרילע האָבן געשאַפן און געשטיצט די קליקעס פון „סאָיוז רוסקאָוואָ נאַראָדאַ" און „סאָיוז מיכאַילאַ אַרכאַנגעלאַ", וואָס זענען געווען אָרגאַניזירט דורך פּורישקעוויטשן, קרושעוואַנען און מאַרקאָוון און וואָס האָבן זיך רעקרוטירט צווישן די נידעריקסטע שיכטן פון דער פאַרברעכערישער אונטערוועלט. זייער לאָזונג איז געווען: „בעי זשידאָוו, ספּאַסאַי ראָסיאו!" („שלאָג די זשידעס, ראַטעווע רוסלאַנד!") און זייער ציל איז געווען צוריקצושטעלן די „סאַמאָדערזשאַוויע" (אַליינהערשאַפט), אָפּצושאַפן אַלע

קאַנסטיטוציאָנעלע רעכט און צוריק אייַנצופירן די אמתע רעאַקציע, אַזוי ווי זי איז געווען אונטער „איוואַן גראָזני".

סטאַליפין האָט זיך באַנוצט מיט מער „דיפלאָמאַטישע" מעטאָדן: ער האָט זיך באַזירט אויף די „אָקטיאַבריסטן", אַז זיי זאָלן פירן דעם קאַמף קעגן די סאָציאַליסטן און לינקע עלעמענטן, פון אייַן זייט, און פון דער אַנדערער זייט — קעגן די עקס־טרעם־רעכטע קעגנער, וועלכע האָבן באַדראָט די זיכערקייט פון זיין פאָליטיק.

ער האָט געוואָלט דורכפירן די אַגראַר־רעפאָרם, וואָס זאָל דערמעגלעכן אויס־צוקויפן די ערד ביי די גרויסע גוטבאַזיצער און אַוועקגעבן זי אויף לאַנגיעריקע צינזן צו די פויערים. דעמאָלט האָט ער — אַרויסטרעטנדיק מיט צוואַנג קעגן דער דומע — געשאָפן די נייע זיעמסטוועס אין די מערב־דרומדיקע טיילן פון רוסלאַנד, צילנדיק דערמיט צו באַגרענעצן די אויטאָנאָמיע פון די פאָמיעשטשיקעס און טשי־נאָוניקעס; דאָס האָט אים געדאַרפט דינען פאַר אַן אָנשפאַר מצד די מעסיקע זיעמסקע עלעמענטן, קעגן דער עקסטרעמער רעאַקציע, סיי פון רעכטס און סיי פון לינקס.

די פאָמיעשטשיקעס זענען ניט געווען צופרידן דערמיט, וואָס זיי וועלן מוזן מיט צוואַנג אָפטרעטן זייער ערד, הגם זיי האָבן באַקומען פאַר דער ערד באַצאָלט. זיי האָבן פאַרשטאַנען, אַז איבערגעבנדיק די פויערים זייער ערד, פאַרשטאַרקן זיי דערמיט זייער כוח. די רעאַקציע האָט דעריבער מורא געהאַט, אַז מיט דער אַגראַר־רעפאָרם וועט מען פאַרפעסטיקן די השפּעה פון די „זיעמסקע וויבאָרניע"־עלעמענטן און דאָס וועט ממילא אָפשוואַכן דעם פרעסטיזש פון דער „סאַמאָדערזשאַווויע".

ניקאָלאַי דער צווייטער האָט ניט געהאַט אין זיך דעם נויטיקן מוט און קראַפט אַנטקעגנצושטעלן זיך סטאָליפינען און ער האָט אים אָלע מאַניפעסטן אונטערגע־חתמעט, אָבער טיף אין האַרצן האָט ער געפילט צו אים אַ שנאה, און אין אַ גרויסער מאָס דערפאַר, וואָס ערשטנס האָט ער אים געצוואונגען אונטערצושרייבן מאַניפעסטן, וואָס זענען געווען קעגן זיין גאַנצער קאַמאַרילע און צווייטנס, האָט אים געשטאַכן דער פאַקט, וואָס סטאָליפין דאָמינירט אים מיט זייןווילן און מיט זיין ענערגיע

אָבער, כדי דורכצופירן זיין פראָגראַם, האָט סטאָליפין געפונען פאַר נויטיק צו פאָפולאַריזירן די פערזענלעכקייט פון ניקאָלאַי דעם צווייטן, און דערמיט דער־קלערט זיך זיין וואונטש צו אָרגאַניזירן לכבוד דעם צאַר די גראַנדיעזע אויפנאַמע. ביי דער זעלבער געלעגנהייט, האָט ער שוין געוואָלט אויך דעמאָנסטרירן די אָלע נייע זיעמסטוועס, וואָס ער האָט געשאַפן, ווי אויך די אָלע לאָקאָלע מעסיקע עלע־מענטן, וועלכע האָבן געשטיצט זיין פאָליטיק.

צווישן דער מאַסע, איז דער פרעסטיזש פונעם צאַר געווען זייער אַ שטאַרקער. די גאַנצע גייסטלעכע היעראַרכיע פון דער פראַוואָסלאַווונער קירך איז געווען שטאָל און אייזן פאַרן קייסער, און צו דעם צוועק האָבן זיי געפירט אַ גראַנדיעזע פרא־פאַגאַנדע. פונעם גאַנצן מערב־דרומדיקן טייל רוסלאַנד זענען געקומען אָלע פאַר־שטייער, אי דער פאַרלאַמענט, אי דער סענאַט, מיט אָלע זיעמסטוועס, מוניציפא־ליטעטן, „וואָלאָסטניע פראָוולעניעס", און דערצו, די געוואָלדיק־ריזיקע אַרמיי, וואָס האָט צוגעגעבן אַ ספּעציעלע גרויסקייט דער פייערלעכקייט און דער גראַנדיעזקייט

פון דער אויפנאַמע. דאָס איז געווען איינע פון די שענסטע און אימפּאָזאַנטסטע גע־שעענישן, וואָס עס איז דעם צאַר ניקאָלאַי דעם צווייטן אויסגעקומען בייצוואוינען אונטער זיין אייגענעם רעזשים.

***

מאַקלאַקאָוו, דער טרויעריק־באַקאַנטער אַנטיסעמיט און רעאַקציאָנער, וועגן וועלכן מיר האָבן שוין גערעדט אין די פריערדיקע קאַפּיטלען — ווען ער האָט דערשמעקט, ערב דער גרויסער געשעעניש, וואָס אַזעלכעס עס גרייט זיך אין קיעוו — האָט ער דאָס געוואָלט אויסנוצן פאַר זיינע אייגענע צילן. ער האָט אָנגעהויבן פירן אַ גרויסע פּראָפּאַגאַנדע אין די קרייזן פון צאַרישן הויף, אַז נעמענדיק אין אַכט, וואָס טשערניגאָוו האָט שוין פאַרענדיקט איר טויזנט־יאָריקע עקזיסטענץ און זי שטעלט מיט זיך פאַר אַ זייער גרויסן און וויכטיקן צענטער פון מערב־דרומדיקן טייל רוסלאַנד און אויך אוקראַינע — וואָלט געווען ווינטשנסווערט פאַר דער פּאָפּו־לאַריזירונג פון צאַרס פּערזאָן און פאַר זיין קייסערלעכן פּרעסטיזש, אַז ער זאָל אַראָפּקומען אויך קיין טשערניגאָוו און זאָל אויך דאָרט געפייערט ווערן מיטן גאַנצן קייסערלעכן צערעמאָניאַל.

אַרגומענטירנדיק זיין פאָרשלאַג, האָט מאַקלאַקאָוו דערוויזן סטאָליפּינען, אַז די טשערניגאָווער „גאָראָדסקאָיע זיעמסקאָיע סאַמאָופּראַוולעניע" איז תמיד באַטראַכט געוואָרן ווי אַ רעוואָלוציאָנערע „פעסטונג", מחמת זי האָט דורכגעפירט אַזעלכע „אויסוואורפן", ווי: כיזשניאַקאָוו, סוויעטשין, שראַג און אַנדערע באַרימטע רעוואָ־לוציאָנערן. אין דעם דאָזיקן טשערניגאָווער רעוואָלוציאָנערן נעסט איז דער „פּרעד־וואָדיטעל דוואָריאַנסטוואַ — דער באַרימטער מוכאַנאָוו — געווען אַזאַ גרויסער „בעל־תאווה", אַז ער האָט, אין זיינער צייט, געפאָדערט אויף אַן אָפיציעלן וועג, ביים קייסער, די קאָנסטיטוציע; אין טשערניגאָוו געפינט זיך אויך דער קאָלאָנעל סוויעטשין, וועלכער איז געווען קאָלאָנעל אין דער קעניגלעכער לייב־גוואַרדיע און איז אַ געוועזענער יוגנט־חבר פון ניקאָלאַי דעם צווייטן און אַ זון פון אַ הויף־פריילין, וואָס איז געווען איינע פון די הויכע מקורבים ביי אַלעקסאַנדער דעם דריטן און ניקאָלאַי דעם צווייטן; און אפילו אויך ער איז אַרויס לתרבות־רעה און גייט געאייניקט מיט די רעוואָלוציאָנערן. און מאַקלאַקאָוו האָט אויפגעוויזן, אַז דאָס קומען פון צאַר קיין טשערניגאָוו וואָלט אַרויסגערופן אַ גרויסן פּאַטריאָטישן שוואונג צווישן די ברייטע מאַסן, און גלייכצייטיק וואָלט דאָס גורם געווען צו פאַרניכטן דעם רעוואָלוציאָנערן דראַנג און אומצוקערן די טשערניגאָווער באַפעלקערונג צו אירע ריינע, געטרייע און פּאַטריאָטישע געפילן.

מאַקלאַקאָוו האָט פולקאָם גאַראַנטירט די זיכערקייט פון צאַרס פּערזאָן און האָט צוגעזאָגט אַלץ דורכצופירן אויפן בעסטן אופן, דערביי האָט ער פילמאָל אונטער־געשטראָכן די גרויסע פּאַטריאָטישע ראָל, וועלכע די דאָזיקע היסטאָרישע געשעעניש וועט האָבן צו פאַרצייכענען אויף איר אַקטיוו: די ראָל פון פאַרפעסטיקן די „סאַמאָ־דערזשאַוויע".

סטאָליפּין האָט זיך געפילט געשמייכלט אין זיין אייגנליבע און האָט גאָרניט געהאַט קעגן דעם, אַז עס זאָל אים אויסקומען צו פאַרצייכענען אַ פרישן נצחון

אויף זיין פֿערזענלעכן חשבון, און ער האָט געגעבן זיין הסכמה. אָט דאָס איז געווען דער פֿרעליוד צו דער גרויסער היסטאָרישער געשעענישׂ, וואָס האָט דערפֿירט, אַז דער צאָר ניקאָלאַי דער צווייטער זאָל קומען מיט אַ באַזוך קיין טשערניגאָוו.

***

מאַקלאַקאָוו האָט צוגעגרייט לכבוד דעם צאָרס קומען קיין טשערניגאָוו, אַ גראַנדיעזע אויפנאַמע. די מאַסן — ד. ה. די סאָציאַליסטן און די עקסטרעם־לינקע עלעמענטן האָבן אין דער דאָזיקער פייערלעכקייט קיין שום אָנטייל ניט גענומען. קודם־כל, כדי צו זיין פֿאַרזיכערט פֿאַר יעדערלי מין עווענטואַליטעט — האָט מען יעדע פֿאַרדעכטיקע פּערזאָן, נאָך מיט אַ חודש פריער, איידער דער צאָר איז געקומען — אריינגענומען אין תפיסה, אין דער איבערצייגונג, אַז וואָס ווייניקער ר׳עוואָלוציאָנערן, אַלץ רואיקער וועט זיין...

אויך די גייסטלעכע וועלט האָט זיך פֿיבערהאַפֿט געגרייט צום צאָרס באַזוך. דער אַרכיריי (בישאָף) וואַסילי, האָט צונויפגערופן די פֿאָפֿן און די גאַנצע גייסטלעכע היערארכיע און האָט זיי באַאויפטראָגט מיט אַ ויזיקער פּראָפֿאַגאַנדע צו דעם גרויסן געשעענישׂ.

די זיעמסקע נאַטשאַלניקעס האָבן באַקומען דעם באַפֿעל מיטצובערענגען מיט זיך די פּויערים, וואָס זאָלן — אינעם טאָג פון צאָרס קומען — בילדן פון ביידע זייטן גאַס, ׳וופֿאַלערן אויף אָפּצוואַרטן דעם פֿאָראַד. צוזאַמען מיט זיי האָבן זיך געדאַרפט געפֿינען אויפן וועג פון גאַנצן קייסערלעכן מאַרשרוט, אָלע גייסטלעכע מיט זייערע איקאָנעס (הייליקע בילדער), פענער און פאָקעלן, ווי אויך די „וואָלאָסטניע סטאָרשינעס״ א. אַנד. אַזוי האָט מען מיט געוואָלט צונויפגעבויענגט צענדליקער טויזנטער פּויערים, וועלכע מען האָט — אונטער דער דראָאונג פון נאָהייקנס — מיט צוואַנג געבראַכט צו דער פייערונג, און דאָס — אונטער אַ שטרענגער שמירה פון דער פֿאָליציי.

אָלע מוניציפּאַליטעטן פון דער גאַנצער טשערניגאָוער גובערניע, אָלע זיעמסטוועס, האָבן באַקומען דעם באַפֿעל זיך צו געפֿינען אויפן גאַנצן מאַרשרוט, וואו עס וועט נאָר אויסקומען דעם צאָר דורכצוגיין.

די „דוואָריאַנסטוויע״ (אַדעליקער קלאַס) אין זייערע עלעגאַנטע מונדירן, זענען זיך צונויפגעפֿאָרן פון דער גאַנצער גובערניע טויזנטערווייז; זיי האָבן דאָס געדאַרפט באַגלייטן דעם צאָר אויף יעדן אָרט, וואו ער וועט זיך נאָר באַווייזן. פֿאַר זיי איז דאָס געווען אַ באַזונדערער כבוד און פּריווילעגיע, מחמת מען דאַרף וויסן פֿאַרגעסן, אַז דער צאָר אַליין האָט זיך געפרופן „פּערווי רוסקי דוואָריאַנין״ (דער ערשטער רוסישער אַדעליגער).

די ליבעראַלע עלעמענטן, הגם זיי זענען געווען זייער פֿאַרגעשריטן, האָבן זיי פונדעסטוועגן זיך באַצייכנט אַלס די אָפּאָזיציע פון „יעווא וועליטשעסטוואָ״, אָבער „ניע אָפּאָזיציאַ יעווא וועליטשעסטוואו״, דאָס מיינט צו זאָגן, אַז זיי זענען געווען אָפּאָזיציאַנעל געשטימט בנוגע געוויסע טיילן פון דער רעגירונג, אָבער ניט לגבי דער פֿערזאָן פון צאָר גופא, אַזוי אַז דער קייסער אַליין איז ביי זיי געווען געשעצט און רעספּעקטירט.

לאַנג פאַר דער דאָזיקער געשעעניש, האָט די שטאָט גענומען צוגרייטן די דעקאָראַטיווע זייט פון דער פייערונג: די פייערווערק, דעם טריאומף־טויער, די אילומינאַציעס, דאָס דעקאָרירן די שטאָט און די עפנטלעכע פּלעצער, אַזוי אַז טשערניגאָוו איז מיטאַמאָל פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַן אויסערגעוויינלעך פאַר־פּוצטער שטאָט, און איינגעטונקט אין אַזאַ פּראַכט, וואָס מען קען זיך דאָס אפילו ניט אויסמאָלן אין די שענסטע כישוף־מעשהלעך.

די שילער פון די גימנאַזיעס, פון דער גאַנצער טשערניגאָווער גובערניע, זענען געקומען אין זייערע אוניפאָרמען פאַראַדירן אין דער דעפילאַדע. טויזנטערוויי זענען אויך געקומען די שילערינס פון די מיידל־שולן אין זייער דריי־קאָליריקער קליידונג: ווייסע קליידלעך, בלויע לענטעס און רויטע בלימלעך, וואָס דאָס האָט געדאַרפט סימבאָליזירן מיט זיך די דריי־פאַרביקע רוסישע פאָן. און דאָס דאָזיקע פילטויזנט־קעפּיקע יונגוואַרג האָט מאַרשירט מיט געזאַנג און מוזיק.

ווי נאָר עס האָט זיך באַשטעטיקט דער קלאַנג וועגן ניקאָלאַי דעם צווייטנס באַזוך אין טשערניגאָוו, האָט זיך אין די יידישע קרייזן אויפגעהויבן אַ דיסקוסיע וועגן דער פראַגע, צי דאַרפן די יידן זיך באַטייליקן אין דאָזיקן יום־טוב?... און אויב עס זאָל שוין יאָ גיין אַ דעפּוטאַציע, טאָ פון וועמען זאָל זי זיין פאַרטרעטן? וואָס פאַר אַ מתנה דאַרף מען עווענטועל אונטערטראָגן דעם קייסער? וואָס פאַראַ סאָרט רעדע דאַרף מען פאַר אים האַלטן? און צי וועט מען בכלל דאָרט טאָלערירן אַ יידישע דעפּוטאַציע? צום מייסטן האָט ביי די יידישע פאָרשטייער געעגבערט דער געדאַנק, ווי אַזוי דאַרף זיין די באַציאונג מצד די יידן צום קייסערס באַזוך, און הויפּטזעכלעך, אין אַזאַ צייט, ווען יידישע רעכט זענען אַזוי באַגרענעצט און די יידישע ווירדע ווערט אַזוי דערנידעריקט. וואָס אינטענסיווער די צוגרייטונגען אין שטאָט זענען געוואָרן, אַלץ האַרבער האָט זיך פאַר די יידן געשטעלט די פראַגע, צי דאַרפן זיך בכלל די יידן דערין באַטייליקן און אויך אויף וואָס פאַר אַן אופן?

איך האָב זיך געקליבן זען דעם גובערנאַטאָר וועגן דעם דאָזיקן ענין, אָבער צופעליק האָט מיך מאַקלאַקאָוו צו זיך אַרויסגערופן פריער. זיינע ערשטע פראַגן זענען געווען:

„צי וועלן יידן זיין גליקלעך — צוגלייך מיט אַלע פּראַוואָסלאַוונע בירגער אין לאַנד — מיטן באַזוך פון צאַר באַטיושקאַ? און ווי אַזוי וועלן יידן דערויף רעאַגירן? און צי וועלן די יידישע סאָציאַליסטן און בונדיסטן ניט וואַרפן קיין באָמבעס?...“

די ערשטע זאַך, האָב איך אים, אין אַ באַליידיקטן טאָן, גלייך אָפּגעענטפערט מיט אַ פראַגע אויף אַ פראַגע:

„צי האָסטו צווישן אַלע טעראָריסטישע אַקטן, וואָס זענען דורכגעפירט געוואָרן אין רוסלאַנד, געפונען אַ סך יידן? און פאַרוואָס פרעגסטו ניט די פּראַוואָסלאַוונע בירגער, וואָס האָבן געשיקט זייערע קינדער אויסצופירן די טעראָריסטישע אַקטן, צי אָט די קינדער זייערע וועלן אויך ווייטער ניט וואַרפן קיין באָמבעס?...“

ער האָט אַ שמייכל געטאָן און געזאָגט:

„לאָמיר רעדן וועגן תכלית: וואָס האָט איר בדעה צו טאָן? און ווי אַזוי האָט איר צווישן זיך אָפּגעשטימט צו פייערן די דאָזיקע היסטאָרישע געשעעניש?“

איך האָב אים געזאָגט, אַז דאָס ערשטע וויל איך, אַז מען זאָל אויפנעמען

אונזערס אַ דעלעגאַציע פון דריי פּערזאָן. אָבער אונזער דעלעגאַציע זאָל ניט זיין פֿאַרוקט אין אַ ווינקל, ווי אַ שטיף־קינד, נאָר זאָל זיך געפינען אויבן־אָן, צווישן די ערשטע דעלעגאַציעס פון דער דוואָריאַנסטוווע, זיעמסטוווע און מוניציפּאַליטעטן.

דערויף האָט ער געזאָגט: „מוסכם! אָבער פריער דאַרפט איר מיר צושטעלן די נעמען פון אייערע דעלעגאַטן, און דו וועסט דאָך מסתמא האַלטן אַ רעדע — האָט ער פאַרגעזעצט — וויל איך, אַז דו זאָלסט מיר צושטעלן דעם אינהאַלט, כדי איך זאָל דיר מודיע זיין, צי לאָז איך זי דורך".

דערויף האָב איך אים געזאָגט: „מוסכם!".

דערנאָך האָב איך ווייטער אַנטוויקלט מיינע פּאַדערונגען:

„אַזוי ווי אין אַלע פּאַלקס־שולן און גימנאַזיעס געפינען זיך יידישע קינדער, אָבער אין זייער אַ קליינעם פּראָצענט, צוליב דעם „נומערוס־קלאַוזוס", וואָלט איך געווואָלט, אַז די תלמידים פון אונזער מאָדערנער לערן־שול, פון דער תלמוד־תורה און פון די פּראָפעסיאָנעלע יידישע שולן, סיי יינגלעך און סיי מיידלעך — זאָלן זיך געפינען צווישן די פאַרשידענע קינדער, און אַזוי אַרום מאַניפּעסטירן דאָס יידישע שול־וועזן".

גיט ער מיך אַ פרעג:

„און צי קענסטו מיר גאָראַנטירן זייער „בלאַגאַדעזשנאָסט" (זיכערקייט), אַז עס זאָל ניט אויסברעכן קיין סקאַנדאַל?"

ענטפער איך אים: „איך גאַראַנטיר!".

„מוסכם!" — האָט ער ווידער אויסגערופן.

איך האָב אים נאָכדעם דערמאָנט, אַז הגם מיר האָבן ניט קיין אָפּיציעלע „אָבשטשינע" (געמיינדע), פאַרמאָגן מיר דאָך „דוכאָווניע פראָוולעניעס" (אַ רעליגיעזן אַפּאַראַט) מיט געזעלשאַפטלעכע און סאָציאַלע אַרגאַניזאַציעס, וויל איך, אַז אויפן וועג, וואו עס וועט דאָרפן דורכפֿאָרן דער צאָר, זאָל זיין רעזערווירט אַ טריבונע פאַר אונזערטוועגן און וואו עס זאָלן זיך קענען געפינען אונזערע פאָרשטייער, וועלכע ציילן אומגעפער ביי אַ צוויי הונדערט מענטשן פון דער גאַנצער גובערניע. זיי זאָלן, הייסט עס, אַנטיילנעמען אין דער מאָניפעסטאַציע צוגלייך מיט אַלע בירגער אין לאַנד.

„איך האָב דערין צוויי צילן — האָב איך אים געזאָגט — ערשטנס, אַז דער קייסער, זיין מאַיעסטעט, זאָל זען די איבערגעגעבנקייט און די בירגערלעכע טרייַשאַפט פון דער יידישער געמיינדע, וואָס איז געקומען אים אויסדריקן איר לאָיַליטעט, און דאָס פאָלק בכלל זאָל זען, אַז יידן זענען פונקט אַזעלכע בירגער צוגלייך מיט אַלע. און צווייטנס, זאָלן מיר יידן האָבן דעם זכות צו זען דעם קייסער מיט די אייגענע אויגן, ווייל ביי אונז איז אַ מצווה, אַז ווען מען זעט דעם קייסער, זאָל מען מאָכן די ברכה: „שחלק מכבודו לבשר־ודם"...

מאָכט ער צו מיר:

„און דו קענסט גאַראַנטירן פאַר זיי אַלעמען?"

ענטפער איך פעסט: „יאָ!".

זאָגט ער מיר: „אויב אַזוי, מוסכם! אָבער יעדן איינציקן פון זיי דאַרפסמו אַרויסגעבן אַ סערטיפיקאַט, וואָס זאָל זיין קאָנטראָלירט פון דער אָכראַנקע, וועלכע

יועט דאַרפן אַרויפלייגן אויף יעדן פּאַפּיר איר חתימה, און דאָס זאָל דינען פּאַר אַ פּאַסיר־שיין".

און לסוף מאַכט ער צו מיר:

„איך ווייס, אַז דו ביזט זייער אַן ענערגישער מענטש, איך האָב עס געפילט אויף מיין אייגענער פּערזאָן און עס איז נאָך ביי מיר פריש די דערינערונג פון מיין אייגענער דערפאַרונג אויף דעם געביט. איך האָף, אַז דו וועסט עס אַרגאַניזירן זייער אימפּאָזאַנט און אַנטשפּרעכנדיק צו דער פייערלעכקייט פונעם מאָמענט".

און ער האָט פּאַרענדיקט מיט דער האַרבער דראָונג אין זיינע ווערטער:

„פּאַרגעס ניט, אַז דו שפּילסט מיט דיין קאָפּ!..."

קאַפּיטל מ״ה.

ווער זאָל באַגרינדן דעם קייסער?... — סכסוכים אָרום דער דעלעגאַציע. — די ספר־תורה אַלס העכסטער אויסדרוק פון כבוד. — כן ירבו... וווי אַזוי יידן האָבן זיך געמערט צו דער פייערונג. — מיין רעדע וואָרט באַשטעטיקט. — די פייערונג אין קיעוו. — דער אָטעמנטאַט אויף סטאַליפינען. — סטאַליפינס האַלטונג פאַרן טויט. — דער צאָר איז ניט צופרידן מיט סטאַליפינס העלדישקייט. — אויף יידן ציטערט די הויט. — מען האָט מורא פאַר פאַגראָמען. — יידן בעטן גאָט, אַז דער קייסער זאָל ניט קומען קיין טשערניגאָוו.

איך האָב צונויפגערופן אַן אסיפה פון די פאַרשטייער פון אַלע יידישע אַרגאַניזאַציעס און האָב זיי אָפּגעגעבן אַ באריכט וועגן מיין געשפּרעך מיטן גובערנאַטאָר, אַזוי וווי איך האָב אים באַשריבן אין מיין פריערדיקן קאַפּיטל.

איך האָב זיי, צו דער זעלבער צייט, דערציילט וועגן דעם שמועס, וואָס איך האָב געהאַט מיט די פאַרשטייער פון דער קיעווער געמיינדע.

טשערניגאָוו האָט מען געהאַלטן פאַר א שטאָט, וואָס אין הלכות פאָליטיק איז זי אַרויס לתרבות־רעה, דאָס הייסט, אַז זי איז א „רויטע". זיי האָבן אויך געוואוסט, אַז איך האָב געהערט צום קאָמיטעט פון די קאָדעטן, וואָס צו יענער צייט, זענען זיי אויך באַטראַכט געוואָרן אַלס „רויטע" צוליב זייער לינקער אייגנשטעלונג; האָבן זיי דעריבער געציטערט, אַז איך זאָל חס ושלום ניט מאַכן קיין פאַלשן שריט, און האָבן מיר דערביי אָנגעמערקט, אַז דאָ גייט ניט אַזוי וויט וועגן דער טשערניגאָווער קהילה, נאָר דאָס איז גיכער אַן ענין, וואָס איז נוגע דאָס גאַנצע רוסישע יידנטום און אַלע דאָרפן מיר גיין אין אייניקלאַנג מיט דער רוסישער באַפעלקערונג אין באַצוג צום דאָזיקן היסטאָרישן געשעענישן. זיי האָבן דעריבער געפאָדערט, אַז מיר, יידן, זאָלן שאַפן א דעפוטאַציע, וועלכע זאָל דעם צאָר אונטערטראָגן א ספר־תורה און זאָל האַלטן פאַר אים א פאַטריאָטישע רעדע, אין א שיינעם ווירדיקן נוסח.

די אַטמאָספערע, וואָס האָט זיך געשאַפן אין טשערניגאָוו אין צוזאַמענהאַנג מיט אָט דער געשעענישן, האָט פאַרכאַפט אויך געוויסע יידישע קרייזן, און אַלע יידישע געזעלשאַפטלעכע און רעליגיעזע אָרגאַניזאַציעס האָבן מיט דאָנקבאַרקייט אויסגעהערט מיין באריכט וועגן מיין געשפּרעך מיטן גובערנאַטאָר. לסוף האָט מען באַשלאָסן אויסצוקלייבן א דעלעגאַציע, אָבער דאָ האָט זיך אָנגעהויבן די אַלטע יידישע סדרה: יעדער פאַרשטייער פון יעדער יידישער אָרגאַניזאַציע האָט געגלויבט אויף זיכער, אַז נאָר ער און ניט קיין אַנדערער, איז ראוי לאותו דבר און עס איז אָנגעגאַנגען זייער א גרויסע אַגיטאַציע פאַר יעדן צד. עס איז איינשטימיק באַשלאָסן געוואָרן, אַז דער ערשטער דאָרף זיין דער ראַבינער, אַלס פאַרשטייער פון דער יידישער געמיינדע אין טשערניגאָווער גובערניע, וואָס שייך דעם צווייטן קאַנדידאַט, האָב איך אַרויסגערוקט די פערזאָן פון ר׳ דוד הירשל חן ע״ה, וועגן וועלכן איך האָב שוין געריידט אין די פריערדיקע קאַפּיטלען, עס איז געווען זייער פאַסיק, אַז אָט דער אַלטער באַליבטער רב, וואָס איז געווען

מפורסם אין גאַנץ אוקראַינע, זאָל מיט זיין הדרתדיקן אויסזען, מיט זיין פּאַטריאַר־כאַלער פּיגור, רעפּרעזענטירן די יידישע געמיינדע. דערצו האָט אים זיין סטאַזש פון פּערציק יאָר רבנות צוגעגעבן אַ באַזונדערן פּרעסטיזש און אַרויסגערופן צו זיין פּערזאָן גרויס רעספּעקט. צולעצט איז נאָך געבליבן די פּראַגע בלויז וועמען אויסצוקלייבן אַלס דריטן דעלעגאַט.

עס זענען אַרויסגעשטעלט געוואָרן צאָלרייכע קאַנדידאַטורן פון אַלטע יידישע בעלי־בתים, שיינע יידן, מיוחסים, וועלכע האָבן געהאַלטן, אַז זיי זענען ראוי לאותו דבר... און בכלל געזומען, וועלכער ייד איז דען ניט קיין מיוחס?... וועלכער ייד וואָקסט דען ניט פון שיינע פאַמיליעס און איז ניט ראוי צו אַזעלכע מיסיעס? אלא מאי, דער צד שכנגד דערלאָזט ניט... און דער קאַמף איז אַנגעגאַנגען זייער אַ שטאַרקער און האָט געהאַלטן אפילו ביים פּאַרשאַרפן זיך גאָר וואַשנע.

צום סוף, האָט מען זיך אָפּגעשטעלט אויף דער קאַנדידאַטור פון ד"ר. גאַרמיזע, וועלכער איז, וואָס אַן אמה, געווען אַ גרויסער עם־הארץ, אָבער ער איז געווען דער „אוטשאַני יעוורעי" ביים טשערניגאָווער גובערנאַטאָר. אַליין איז ער געווען אַ שטאַרקער דאָקטאָר און דערצו זייער רעכט געשטימט; ער האָט ליב געהאַט אַביסעלע נישקה און צו טרינקען דווקא מיט מזומן, און אפילו מיט אַ מנין פון רוסישע טשינאָווניקעס, וועלכע האָבן ניט פיינט געהאַט דעם ביטערן טראָפן.

זייענדיק אין דער מלחמה פון 5־טן יאָר, האָט ער פון דאָרט מיטגעבראַכט אזוי פיל מעדאַלן, אויסצייכענונגען און גאָלדענעווסקי קרייצן, אַז די גאַנצע ברוסט איז ביי אים געווען מיט זיי באַהאַנגען, דערביי איז פאַרשטענדלעך, אַז ער האָט מיט אָט די אַלע טראָפייען זייער שטאָלצירט.

הגם ער אַליין איז פאַר דער יידישער געמיינדע ניט געווען קיין ספּעציעל „שיינדל", האָבן יידן פונדעסטוועגן געהאַלטן, אַז צוליב זיינע צאָלרייכע אויסצייכענונגען וועט זיין שענער אים פאַרצושטעלן פאַרן קייסער; און דערצו האָט יעדער איינער טיף אין הארצן ביי זיך, שוין בעסער געוואָלט, אַז מען זאָל אויסקלויבן באַדיי אָט דעם נפש, איידער חלילה זיינעם אַ קעגנער, וואָס דאָס וואָלט געווען פאַר אים די גרעסטע באַליידיקונג, און ועל כולם איז יעדער איינער קאַנדידאַט געווען צופרידן, וואָס זיין קאַנקורענט איז אויך ניט דורכגעגאַנגען.

איך אַליין, בין זייער ניט געווען דערפאַר, אַז מען זאָל גיין אָפּגעבן דעם צאָר כבוד מיט אַ ספר־תורה, אָבער סיי די קיעווער געמיינדע און סיי די אונזערע, האָבן איינגעפונען, אַז באַגעגענען מיט דער תורה, הייסט דער העכסטער אויסדרוק פון כבוד. דער רב האָט געטענהט: „דער פּאָפּ אַליין, וואָס מען מאַכט דערביי די ברכה: שחלק מכבודו לבשר ודם, איז שוין ממילא אַ סימן, אַז אַ מלך איז ראוי אז מען זאָל אים צוטראָגן די תורה".

איך בין אַוועקגעפאָרן קיין קיעוו און ביי דעם באַרימטסטן יוועליר — ר' יוסף מאַרשאַק — האָט מען אַוועקגעגעבן אויסצוארבעטן אַ ספר־תורהלע אין מיניאַטור, מיט באַצירונגען פון גאָלד, פּלאַטין און עלפאַנטביין. דאָס פּרוכת איז אויסגעשטיקט און אויסגעהאָפטן געוואָרן מיט אַזאַ קינסטלעריש געשמאַק, אַז יעדער איינער איז ממש באַצויבערט געוואָרן פון דער אויסערגעווייניעכער פראַכט, מיט וועלכער די שטיקעריין זענען אויסגעפירט געוואָרן. דערנאָך האָבן מיר זיך

געגנומען צו די פֿאַרבאַרייטונגען, קודם־כל צוצוגרייטן אַ טריבונע פֿאַר די יידישע פֿאַרשטייער, און דאָן צונויפזאַמלען די קינדער פון די יידישע שולן. יעדער איינ־ציקער געזעלשאַפֿטלעכער טוער האָט געגומען דערין אַן אָנטייל מיט דער גאַנצער ענערגיע. עס האָט געדאַרפט שאַפֿן זייער אַן אימפּאָזאַנט בילד, ווי יידישע מיידלעך מאַרשירן, אָנגעטאָן אין ווייסע קליידלעך און מיט בוקעטן אין די הענט, און אַזוי כימעטריש איינגעטיילט, אַז צום ערשט גייט אַ שורה ווייסע בוקעטן, נאָכדעם בלויע און נאָכדעם רויטע, און אַזוי חזרט עס זיך כסדר איבער. די יינגלעך, געקליידט אין ווייסע קאָסטיומען, אין אוניפֿאָרמען, מיט פּענדלעך אין די הענט, דער קינדער־אַרקעסטער פון די שולן האָט געדאַרפט שפּילן דעם רוסישן נאַציאָנאַלן הימן.

וויפיל צרות בין איך אויסגעשטאַנען פון דער „אָכראַנקע", ביז איך האָב אַרויסבאַקומען די נויטיקע צאָל דערלויבענישן פֿאַר די יידישע אָנטיילנעמער אין דער פּייערונג. יעדער, ווָאס האָט נאָר געהאַט די מינדעסטע קאָנטשאַפֿט מיט דער פֿאָליציי, האָט זי ווי צום ברייטסטן אויסגענוצט, כדי זיי זאָלן אונז ווָאס וויניקער שטערן. און דעם אמת געזאָגט, ווייסט מען טאָקע ניט, ווי אַזוי איז מיטאַמאָל פון די צוויי הונדערט יידישע פֿאַרשטייער געוואָרן גאָר טויזנט פינף הונדערט!... שוין בלויז די צאָל פון די געזעלשאַפֿטלעכע טוער איז אַזוי געוואָלטיק געשטיגן, אַז ווען די טשערניגאָווער געמיינדע וואָלט במשך פון אַ גאַנץ יאָר פֿארמאָגט כאָטש די העלפט אָדער אַ דריטל פון זיי, וואָלטן מיר גאַנץ אַנדערש אויסגעזען מיט אונזער געזעלשאַפֿטלעכער אַקטיוויטעט.

כן ירבו... מיט די מענער איז נאָך געווען אַ האַלבע צרה; ערגער איז געווען מיט די אשת־חילס, קיין עין־הרע, ד. ה. מיט די ווייבער פון די געזעלשאַפֿטלעכע טוער, ווָאס אַ גאַנץ יאָר האָט מען זיי פֿאַר די אויגן ניט אָנגעזען, און איצט האָבן זיי זיך געיאָוועט אין פולן קאָמפּלעט. זייער צאָל האָט זיך אויף אַזוי ווייט פֿאַר־מערט, אַז ווען די אַלטע ליובאַוויטשער חסידים זענען באַטרעטן די טריבונע, בלויז כדי צו מאַכן די ברכה שחלק מכבודו לבשר ודם, האָבן זיי שיעור ניט גע־פֿאָדערט, אַז מען זאָל פֿאַר זיי מאַכן אַ באַזונדער ווינקל, כדי עס זאָל זיי חלילה ניט אויסקומען צו מישן זיך מיט די ווייבער...

און אַזוי איז אינטענסיוו אָנגעגאָנגען די פֿאָרבאַרייטונגס־אַרבעט אין דער גאַנצער שטאָט צו דער אויפנאָמע פון צאָר.

מיין רעדע, וועלכע איז צווישן אונזערע פֿאַרשטייער באַשטעטיקט געוואָרן, האָב איך פֿאַרגעשטעלט פֿאַרן גובערנאַטאָר מאַקלאַקאָוו, אַזוי ווי ער האָט עס ביי מיר געהאַט געפּאָדערט. די רעדע איז באַשטאָנען פון אויסדרוקן פון לאָיאַלע בירגערלעכע געפילן מצד דער יידישער געמיינדע און די פרייד, ווָאס האָט אַרויסגערופן ביי די יידן דאָס גליק צו זען דעם צאָר און אים צו באַגריסן, צוזאָמען מיט אַלע געטרייע אונטערטאָנען אין לאַנד. די יידן זענען גליקלעך אַרויסצווייזן אים זייער געטריישאַפט און זייער איבערגעגעבנקייט און זענען געקומען, אַזוי ווי די גאַנצע באַפֿעלקערונג, אָן אונטערשיד פון רעליגיע און ראַסע — אויסצודריקן אים זייער פרייד. „און מיר האָפֿן — האָט זי זיך פֿאַרענדיקט — אַז אייער מאַיעסטעט וועט אונז אויך באַטראַכטן ווי גלייכע מיט אַלע געטרייען אונטערטאַנען זיינע, און ניט ווי קיין שטיף־קינדער".

פאַר אָט דער לעצטער פראַזע האָבן זיך יידן שטאַרק געשראָקן, אָבער אַזוי ווי איך האָב זיי דערקלערט, אַז אַנדערש וועל איך ניט רעדן, האָבן זיי באין ברירה געמוזט צושטימען, נאָר טיף אין האַרצן האָבן זיי געבעטן דעם רבונו של עולם, אַז ער זאָל רחמנות האָבן און עס זאָל אָפּגיין גלאַטיק...

אָפּגעדרוקטערהייט, איז די רעדע געבראַכט געוואָרן צו מאַקלאַקאָוון צום באַ־שטעטיקן. בשעת־מעשה איז דערביי אויך אָנוועזנד געווען דער נאַטשאַלניק „אָכראַני" — גענעראַל רודאָוו. דער גובערנאַטאָר האָט דורכגעלייענט די רעדע, וועלכע האָט אַנטהאַלטן בערך אַנדערהאַלבן זייטן, און האָט געזאָגט:

„איך זע ניט דאָ קיין איין וואָרט צום פאַרקירצן; איר ווילט זיין אמתע אונ־טערטאַנען און ניט קיין שטיף־קינדער, דאָס ווילן מיר אויך. דאָס איז זייער לאָיאַל פון אייער זייט, אָבער אויך זייער דרייסט: דו זאָלסט וויסן, אַז רעדן פאַרן קייסער בערך צען מינוט איז אַזוי שווער — און דו וועסט זיך שפּעטער דערין אַליין איבער־צייגן — כמעט אוממעגלעך. איך ראַט דיר דעריבער, אַז דו זאָלסט פאַרקירצן".

רודאָוו איז עפּעס ניט געווען אַזוי שטאַרק באַגייסטערט פון מיין דרייסטקייט און ער האָט מיר געעצהט: „מאַך עס אַביסל שוואַכער..."

אין אַזוי האָט מען זיך געגרייט צום גרויסן יום־טוב.

***

אין קיעוו איז די אויפנאַמע פאַרן קייסער דורכגעגאַנגען אַזוי מאַיעסטעטיש און פייערלעך, וואָס אַזעלכעס האָט נאָך רוסלאַנד קיינמאָל ניט געזען. אָבער אינ־צווישנצייט האָט זיך פאַרלאָפן אַ שרעקלעך געשעעניש: בעת דער קייסער האָט — צוזאַמען מיט זיין גאַנצער פאַמיליע בייגעוואוינט אין טעאַטער אַ גראַנדיעזן גאַלאַ — איז פאָרגעקומען אַן אַטענטאַט אויף סטאָליפּינען, וואָס האָט זיך געענדיקט זייער טראַגיש. איינער אַ געשמדטער ייד, מיטן נאָמען באָגראָוו — אַליין אַן אַגענט פון דער „אָכראַנקע" — האָט געשאָסן אויף סטאָליפּינען און האָט אים שטערבלעך פאַרוואונדעט. מען קען זיך קוים פאָרשטעלן די סומאַטאָכע, וואָס האָט זיך דערביי געשאַפן אין טעאַטער און וואָס האָט זיך בליצשנעל פאַרשפּרייט איבער דער גאַנצער שטאָט. סטאָליפּינען האָט מען גלייך אַוועקגעפירט אין אַ קליניק, און אין דריי טעג אַרום איז ער געשטאָרבן. די גאַנצע שמחה איז פאַרשטערט געוואָרן, אָבער די פייערונגען זענען דאָך פאָרגעזעצט געוואָרן. דער פּחד, וואָס איז אַנט־שטאַנען אין קיעוו, אין רעזולטאַט פון אָט דעם אַטענטאַט, האָט זיך פאַרוואַנדלט פאַר די איבערגעשראָקענע יידן אין אַן אימת־מוות, ווייל זיי האָבן זיך שטאַרק געשראָקן פאַר אַ פּאָגראָם.

נאָר צוליב דעם, וואָס דער פינאַנץ־מיניסטער, קאָקאָווצעוו, וועלכער האָט צייט־ווייליק פאַרטרעטן סטאָליפּינען, האָט אויפגענומען אַ דעפּוטאַציע פון די יידן און האָט זיי פאַרזיכערט, אַז ער וועט אָננעמען אַלע מיטלען, אַז צו קיין פּאָגראָם זאָל ניט קומען — (און אַזוי איז טאַקע געווען) — האָבן זיך די געמיטער אַ קליין ביסעלע באַרואיקט, אָבער די שטימונג איז כסדר געווען אַ שרעקלעכע.

אויף צו כאַראַקטעריזירן דעם מהות פון ניקאָלאַי דעם צווייטן, זאָל דינען אַלס אילוסטראַציע דער פאָלגנדיקער פאַקט:

ווען מען האָט געמאַכט סטאָליפּינען די אָפּעראַציע, כדי אַרויסצונעמען די קויל, האָט ער געפּאָדערט, אַז מען זאָל אים ניט כלאָראָפאָרמירן, און מען מוז מודה זיין, אַז ער האָט די אָפּעראַציע אַריבערגעטראָגן מיט אַן אויסערגעוויינלעכן סטאָאיציזם.

שפּעטער, בעת דער קייסער איז צו אים געקומען מיט אַ וויזיט אין קליניק, האָט סטאָליפּין זיך צו אים אָנגערופן:

„לויט ווי אייער מאַיעסטעט קען זען, געפינען זיך נאָך אין רוסלאַנד גרויסע פּאַטריאָטן, וואָס גיבן אָפּ העלדיש זייער לעבן פאַר זייער צאַר...“

ניקאָלאַי דעם צווייטן איז אָט די פּראַזע ניט געפעלן: ער האָט דערפון אַרויס־געדרונגען, אַז סטאָליפּין צילט דערמיט אַרויסצווייזן זיין גרויסקייט אין די אויגן פון זיין הערשער, און היות ווי ער איז געווען אייפערזיכטיק אויף יעדן, וואָס איז געווען קלוגער און איז געשטאַנען העכער פון אים — האָט ער זיך געפילט באַ־ליידיקט. ער האָט זיך פאַרנויגט און האָט פאַרלאָזט דאָס צימער.

***

ווען די נייעס וועגן אַטענטאַט האָט זיך פאַרשפּרייט אין טשערניגאָוו, איז דאָרט אויסגעבראָכן אַן אומבאַשרייבלעכע פּאַניק. די „אָכראַנקע“ האָט אָנגעהויבן אָננעמען שטרענגע מיטלען און די פּאָליציי האָט פאַרשטאַרקט די קאָטראָל אויף יעדער איינציקער פּערזאָן. ממילא מובן, אַז די ערשטע זענען עס געווען די יידן, וואָס זענען באַהערשט געוואָרן פון דער שרעקלעכער בהלה, ווייל ערשטנס האָבן זיי געציטערט פאַר אַן עווענטועלער כוואַליע פון פּאָגראָמען, און צווייטנס האָבן זיי מורא געהאַט, אַז עס זאָל זיך חלילה ניט מאַכן נאָך אַזאַ מין סאָרט צרה אין טשער־ניגאָוו אַליין, און פון וועלכער די יידן זאָלן ווידעראַמאָל ניט זיין דאָס כפּרה־הינדל...

און איך אַליין, וואָס איך האָב אויף זיך גענומען אַזאַ מין גרויסע פּאַראַנט־וואָרטלעכקייט צו גאַראַנטירן מיט מיין קאָפּ פאַר יעדן איינציקן באַזונדער, וואָס באַטייליקט זיך אין דער פייערונג, אויך איך האָב זיך געפונען אין זייער אַ סכנה־דיקער לאַגע. די טשערניגאָווער יידישע קרייזן זענען באַהערשט געוואָרן פון אַ שרעקלעכער מורא. יעדער איינער האָט טיף אין האַרצן ביי זיך געבעטן גאָט, אַז דער צאַר זאָל אָפּלייגן זיין נסיעה און זאָל ניט קומען קיין טשערניגאָוו...

קאַפּיטל מ"ו.

דער אָפּקלאַנג פון אַטענטאַט אויפן גאַנג פון דער פייערונג. — טשערניגאָוו זעצט פאָר די פּאַרטייטוונגען. — אונזער דעלעגאַציע. — סוכאָמלינאָוו גיט מיר אָ לעקציע וועגן אָ הענטשקע. — איך וועל באַקאַנט מיטן פּראָטאָקאָל און גיב אויך אָ לעקציע מיין שכן. — דער קייסער קומט אָן און דער פּאַראַד האָט זיך אָנגעהויבן. — דער צערעמאָניאַל פון די באַגריסונגען. — איך טראָג אונטער דעם צאַר אונזער יידישע מתנה. — דער צאַר באַערט די ספר־תורה און דריקט אונז אויס זיין דאָנקבאַרקייט. — באַראָן פרעדעריקס לאָדט מיך איין צו באַזוכן דעם קעניגלעכן יאַכט. — איך נוץ ניט אויס די איינלאַדונג. — דער רושם פון צאַרס פריינטלעכער באַציאונג לגבי אונזער דעלעגאַציע. — יידן — און דער אייביקער פּאַראַדאָקס.

באַגראָוס שאָס אויף סטאָליפּינען האָט טאַקע אַרויסגערופן אָ געוואַלדיקע דערשיטערונג, אָבער ווי דער שטייגער איז, איז זיך דאָס לעבן געגאַנגען מיט זיין גאַנג. ניט־קוקנדיק אויף דער פּאַנישער שטימונג, האָט מען דאָך — הגם מיט געוויסע פאַרקירצונגען — געמוזט אויספירן דעם פּראָגראַם ביזן סוף, און קיעוו האָט דעריבער ממשיך געווען די פייערונגען.

וואָס שייך טשערניגאָוו, האָט מאַקלאַקאָוו אויסגעפירט, אַז דער „גאָסודאַר אימפּעראַטאָר" (טיטל פון צאַר) זאָל יאָ קומען אַהין. דער פּלאַן איז פאַרגעזעצט געווארן, אָבער אָ סך פייערלעכקייטן, וויזיטן א. א. וו. — זענען אָפּגעשאַפט געוואָרן און סתם פאַרקירצט געווארן. אָנשטאָט, וווּ עס איז געווען פאַראויסגעזען כריעער, אַז דער קייסער זאָל קומען קיין טשערניגאָוו אויף פיר און צוואַנציק שעה, איז ער געקומען, מער ניט, וווּ אויף פינף שעה, דאָקעגן די צאַריצע, דער „נאַסליעדניק" (טראָפּאָלגער) און די פרינצעסינס, זענען ניט געקומען. די לאָגע איז געווען זייער אָ געשפּאַנטע. עס זענען אָנגעפּאָרן מאַסן פּאָליציי, זשאַנדאַרמעריע, געהיים־אָגענטן, איבערגעטאָן אין ציווילס. עס זענען דורכגעפירט געווארן צאָלרייכע בייע אַרעסטן (לויט זיי — „פרעוועניטיוע") און די „אָכראַנקע" האָט געהאַלטן: גלייכער זאָל זיי זיצן אָ צווייַ טעג אין תפיסה, אַבי אָלץ זאָל דורכגיין רואיק.

צווישן אַנדערע, איז אויך פאַרקירצט געווארן די דעפילאַדע פון די שולקינדער און עס איז פאַרקלענערט געווארן די צאָל טריבונעס פאַר די געסט, אָבער פונדעסטוועגן האָט זיך טשערניגאָוו דאָך פיבערהאַפט געגרייט אויפצונעמען דעם קייסער.

אָלע הייזער אין שטאָט זענען געווען באַצירט מיט פענער, אָלע באַלקאָנען און פענצטער — באַהאָנגען מיט פרעכטיקע טעפּיכער און באָפוצט מיט וואונדערבאַרע בלומען; אין שטאָט זענען אויפגעשטעלט געווארן צאָלרייכע טריאומף־טויערן, און צו דער דעקאָראַטיווער זייט זענען אויסגענוצט געווארן די גרעסטע קינסטלערישע כוחות פון טשערניגאָוו און פון קיעוו.

אויך יידן זענען בלב ובנפש געווען אַריינגעטאָן אין די פאַרבאַרייטונגען און מיט אַן עכט־יידישער התמדה, האָבן זיי מיט התלהבות באָפוצט און באַצירט

זייערע הייזער, קראָמען און אינסטיטוציעס. פאַר דער טריבונע, וואָס איז לכתחילה באַשטימט און צוגעגרייט געווארן פאַר אונזערטוועגן, האָט דער קייסער — לויטן נייעם פראָגראַם — ניט באַדארפט אַדורכפאָרן, די יידישע דעלעגאַציעס האָבן דערויבער באַקומען אַ באַזונדער פלאַץ, וואו מען האָט זיי דורכגעלאָזט אַ דאנק זייערע פאַסיר־שיינען. די יידישע קינדער האָבן ממש אַרויסגעשטראָלט מיט זייער באַזונדערן יידישן חן, בעת זיי זענען געווען אויסגעשטעלט אויפן דורכגאַנג, וואו מען האָט אָפּגעווארט דעם צאר. די שטאָט איז געווען אַרומגעכאָפּט מיט אַ מאַסן־פסיכאָז, אין דער דערוואַרטונג פון קייסערס אָנקום.

איך אַליין בין אַ גאַנצע נאַכט געווען וואַך, און צוזאַמען מיט אַלע מיינע מיטאַרבעטער און געזעלשאַפטלעכע טוער, האָבן מיר אַלץ צוגעגרייט און צוגע־פּוצט, כדי יידן זאָלן ניט אָפּשטיין פון אַלע אָנדערע און מען זאָל אינז דערנאָך ניט האָבן פאָרצווואַרפן, אַז מיר זענען שלעכטע פאַטריאָטן. און דאָס אַליין איז אויך געווען אַ פאַראַדאָקס, אַז יידן האָבן געדאַרפט מיט שמחה און התפּעלות אויפ־נעמען אָט דעם קייסער וואָס איז אין דער ווירקלעכקייט געווען גאָר אַ צורר־היהודים און וואָס אונטער זיין ממשלה איז די יידישע לאָגע געווען אַזוי שרעקלעך דערנידעריקט און פאַראַכטעט.

דער קייסער האָט באַדאַרפט אָנקומען ארום 10 אַ זייגער אינדערפרי מיט זיין יאַכט אויפן טייך דעסנאַ, אָבער שוין פון 9 אַ זייגער אָן, זענען מיר געווען גרייט אַרויסצופאָרן אים באַגעגענען. אויפן ברעג פון טייך דעסנאַ האָבן זיך שוין במשך פון לאַנגע שעהן געקליבן פילטויזנטקעפּיקע מאַסן מענטשן, און איז אַ באַזונדערער פאַלאַטקע, וואָס איז געווען באַצירט מיט די דריי נאַציאָנאַלע קאָלירן, און וואָס איז געשטעלט געווארן אין רשות פון די דעלעגאַציעס און אָפּי־ציעלע פּאָרשטייער, האָבן מיר זיך אַלע באַדאַרפט פאַרזאַמלען. דאָס איז געווען פון דער לינקער זייט, וואו דער קעניג האָט באַדאַרפט דורכגיין. אַנטקעגנאיבער איז געשטאַנען די אַרמיי פון די פאַרשידנסטע מינים און אָפּטיילונגען: קאַוואַ־לעריע, אַרטילעריע, אינפאַנטעריע א. אַנד. אָנגעטאָן אין זייערע יום־טובדיקע מונדירן און אַרומגערינגלט מיט די באַרימטסטע גענעראַלן פון מערב־דרומדיקן טייל רוסלאַנד. באַזונדער איז געשטאַנען דער אַרכיריי (בישאָף) מיט די פאָר־שטייער פון דער פראַוואָסלאַווונער קירך, מיט די פאָפן אָנגעטאָן אין זייער רעלי־גיעזער טראַכט.

שוין פון 9 אַ זייגער אָן, האָבן אָנגעהויבן אָנקומען פון קיעוו, מיט זייערע אייגענע אויטאָמאָבילן: מיניסטאָרן, גענעראַלן, סענאַטאָרן, אַדמיראַלן און בכלל די העכסטע טשינאָווניקעס און פאָרשטייער פון גרעסטן אָדל. צוביסלעכווייז האָט זיך געבילדעט אַ געדיכטע מאַסע, צו וועלכער עס זענען כסדר צוגעקומען אַלץ נייע און נייע דעלעגאַציעס און פאָרשטייער פון דער רעגירונג, פון דער טשערני־גאָווער גובערניע, פון פאָרשידנערליי אָרגאַניזאַציעס. דער אָנגעקומענער הונדערט־טויזנט־קעפּיקער המון האָט ווי אַ כוואָליע פאַרפלייצט די אַרומיקע גאַסן, און איז גלייכצייטיק שטרענג קאָנטראָלירט געווארן מצד דער פּאָליציי און דער „אָכראַנקע".

9 אַ זייגער, האָט זיך אויך אונזער דעלעגאַציע געלאָזט אין וועג. פון אונז אַלע דריי, האָט דער טשערניגאָווער רב, ר' דוד הירשל חן ע"ה, ממש אַרויסגע־

שטראַלט מיט זיין קדושה און הדרת־פנים. אין זיין שיינעם סאָבוילנעם שטריימל, אין זיין נייער זיידענער זשופיצע האָט ער אויסגעזען באמת ווי אַ יידישער פּאטריאַרך. זיין הייליק געזיכט האָט צוגעשמידט אַלעמענס בליקן. ער האָט באמת אויסגעזען, ווי די שכינה וואָלט אויף אים געוווינט.

דר. גאָרמיזע, אַנגעטאָן אין זיין בלאַנקענדיקן מונדיר און באַהאַנגען מיט אַן אַ שיעור אויסצייכענונגען, האָט אויך אויסגעזען גאָר אימפּאָזאַנט; איך אַליין — אַנגעטאָן אין אַ פראַק, אין אַ צילינדער און אין ווייסע הענטשקעס, האָב זיך אויך געפילט אין אַ גאַנץ יום־טובדיקער שטימונג. מיר האָבן זיך זאַלבעדריט אַרײַנגעזעצט אין אַ פּרעכטיקן צווייפּערדיקן עקיפּאַזש, מיט פערדלעך — ווי די יידן פלעגן זיך אויסדריקן: „ווי די לייבן!...“ דאָס האָט אונז צוגעשיקט דער גביר פון שטאָט, ר' אַלטער אורין. דער קוטשער — לויטן אַלטן רוסישן שטייגער — אַנגעטאָן אין זיין אייגנאַרטיקן „אַרמיאַק“ (קוטשערסקן אוניפאָרם), אַרומגענומען מיטן רויטן גאַרטל, אויפן קאָפּ דאָס קוטשערסקע היטל מיטן גלאַנציקן דאַשיק, וואָס אויף אים איז געווען אַרײַנגעשטעקט אַ רויטער פּאַסיר־שיין, פּאַר דער „אָכראַנקע“־קאַנטראָל — האָט מיט ברען אַ יאָג געטאָן די פערדלעך און „דאַוואַי, בראָט!“ — אַווי זענען מיר מיט גרויס עפעקט פאַרפאָרן צום אָרט פון דער צערעמאָניע.

די מאַסע, וואָס איז שוין געווען אַזוי ווי עלעקטריזירט פונעם לאַנג־שעהדיקן וואַרטן, האָט געקוקט אויף אונז מיט סימפּאַטיע, וואָס מיר, יידן, זענען אויך פאַטריאָטן און גיבן אָפּ כבוד דעם קייסער, צוגלייך מיט אַלע בירגער אין לאַנד. דאָקעגן, פון צווישן די שוואַרץ־מאהדיקע רייען, וואָס זענען געשטאַנען אויס־געשטעלט מיט זייערע פענער, אויף וועלכע עס זענען געווען שרייענדיקע לאָזונגען ווי: „סאָמאָדערשאַוויע, פּראַוואָסלאַוויע אי אָטעטשעסטוואָ“ („אַלייניהערשאַפט, רעליגיע און פאָטערלאַנד“), האָבן זיך דערהערט אויף אונזער אַדרעס צווישנרופן: „פריער שיקט איר אייערע באַמבעס קיין קיעוו און איצט גייט איר באַגעגענען דעם קייסער, „סוקיני דיעטי“ („הינטישע זין“)... אָבער די מאַסע איז אויף זיי אַנגעפאַלן מיט אויסגעשריייען: „פאַשלי וואָן, מערזאַווצי“ („גייט צו אַלדע רוחות, אויסוואורפן!“) נעמענדיק אונז אַזוי אַרום אין פאַרטיידיקונג. און אין דעם דאָזיקן פסיכאָלאָגישן מאָמענט, האָט מען, אַן איבעריק מאָל, זיך געקענט איבערציגן, אַז די מאַסע גופא איז געווען גאַנץ ווייט פון צו זיין אַנטיסעמיטיש געשטימט, און אז אויב זי האָט אַדורכגעפירט פאָגראָמען, איז זי דערצו באַאיינפלוסט געווארן מצד דער רעגירונג, וועלכע האָט זיי אַליין אַרגאַניזירט.

הערנדיק די צווישנרופן פון ביידע צדדים, האָט די פאָליציי גלייך אַרומגע־רינגלט די שוואַרץ־מאהדיקע קליקעס, דראָענדיק זיי, אַז זיי זאָלן זיך האַלטן רואיק, און אויב נישט, וועט מען זיי תיכף באַזייטיקן, ווייל דאָ איז ניט דאָס אָרט אויף סקאַנדאַלן. און אַזוי זענען מיר „נאַשפּיץ“ נאָכגעפאָרן און צוגעקומען צו דער פאַלאַטקע, וואָס איז געווען רעזערווירט פאַר די דעלעגאַציעס. מיר האָבן זיך באַגריסט מיט אַלעמען. דאָרט זענען שוין געווען פאַרזאַמלט די פאַלגנדיקע דעלעגאַציעס:

„גובערנסקי פּרעדוואָדיטעל דוואָריאַנסטוואָ“ ראַטשינסקי; (קרייז־אָנפירער

פון אַדעליקן קלאַס). דער טשערניגאָווער „אויעזדני פרעדוואָדיטעל דוואָריאַנסטוואָ" — טאָלסטאָליעס; „פרעדסיעדאַטעל גובערנסקאָי זיעמסקאָי אופראַווי" — סאַ־ויצקי; דער בירגערמייסטער — ווערזילאָוו; אַ דעלעגאַציע פון דריי מענטשן פון אַ פראַוואָסלאַוונעם מאָנאַסטיר — בראש מיט דער גרייז־גרויער פירשטין ניעכלודאָוואָ; די יידישע דעלעגאַציע און די דעלעגאַציע פון „מעלקאָבורזשואַזנאָי אופראַווי" (קליינבירגערלעכן אַדמיניסטראַטיוון ראַט).

אָבער דאָס אָנקומען פון קייסער איז געווען זייער פאַרשפּעטיקט און אָנשטאָט 10 אַ זייגער, איז ער גאָר אָנגעקומען נאָך 12. דערווייל האָט דער עולם ממש געפיבערט פון דערוואַרטונג. אונזער ונורהלע אין מיניאַטור, וואָס איז געווען אַ קונסטווערק אין זיין מין, האָט מיט זיין פראַכטפולער באַצירונג צוגעצויגן אַלע־מענס אויפמערקזאַמקייט. דער קריגס־מיניסטער, סוכאָמלינאָוו, געוועזענער גענע־ראַל־גובערנאַטאָר אין קיעוו, האָט זיך געלאָזט גיין אין אונזער ריכטונג צוזאַמען מיטן גענעראַל איוואַנאָוו, וואָס איז געווען דער העכסטער קאָמאַנדיר פון די אַרמייען פון גאַנץ מערב־דרומדיקן טייל רוסלאַנד, און ער האָט זיך געווענדעט צו מיר מיט די פאָלגנדיקע ווערטער:

„הער ראַווין, איר וועט מיר דערלויבן צו באַקוקן אייער הייליקייט?" — און האָט זיך אַ קער געטאָן צו איוואַנאָוון, זאָגנדיק:

„גיט נאָר אַ קוק אויף דער אַרבעט פון יווועליר מאַרשאַק, דאָס איז דער איינציקער קינסטלער אין דער וועלט". און אַ קוש־טוענדיק די תורה, מאַכט ער צו מיר:

„איך מוז אייך מודה זיין, אַז קיין גרעסערן געשאַנק, וואָס זאָל זיין נאָענטער צום האַרצן פון קייסער, ווי עס איז אייער הייליקייט אין אַזאַ וואונדערבאַר־פרעכ־טיקער פרעזענטירונג, האָט איר גאָר ניט געקענט צוטראָגן".

דאָ מוז איך, אינאיינוועגס, דערמאָנען אַן עפּיזאָד, פון אַנעקדאָטישן כאַראַקטער, וואָס איך קען, אגב, ניט פאַרבייגיין מיט שטילשווייגן:

אין מיין לינקער האַנט, וואָס איז געווען אָנגעטאָן אין אַ ווייסער הענטשקע, האָב איך געהאַלטן די הענטשקע פון דער רעכטער האַנט, ווייל לויט די רוסישע מנהגים, האָט עס געהייסן אַ באַליידיקונג, אויב מען האָט עמעצן דערלאַנגט די האַנט אין אַ הענטשקע.

גיט סוכאָמלינאָוו אַ קוק אויף מיין רעכטער האַנט און זאָגט צו מיר:

„איך וועט מיר דערלויבן אייך צו מאַכן אַ קליינע באַמערקונג?"

זאָג איך: „ביטע זייער, וואַשע וויסאָקאָפּרעוואָסכאָדיטעלסטוואָ".

גיט ער אַ זאָג צו מיר: „קוקנדיק אויף אייער רעכטער האַנט, אָן אַ „פער־טשאַטקע" (הענטשקע) — האָט מען דעם איינדרוק, אַז איר גרייט אייך דערצו, אַז זיין מאַיעסטעט, דער קייסער, וועט אייך געבן די האַנט... אין די הויף־קרייזן ווערט דאָס גערעכנט פאַר אַ גרויסע העזה, אויב איר קלערט נאָר, אַז דער קייסער וועט אייך געבן די האַנט. מיר — די נאָענטסטע צו זיין מאַיעסטעט — נעמען מיר אויף דער רעכטער האַנט אַ „פערטשאַטקע", וואָס איז מיט אַ האַלבן נומער גרעסער, אַזוי אַז טאָמער האָט מען דאָס גרויסע גליק, אַז דער קייסער זאָל געבן די האַנט — איז, בעת איר האַלט למשל די רעכטע האַנט צום אָפּגעבן

„טשעסט" (סאַלוטירן) — גיט איר מיט איין שנעלער באַוועגונג, אַ צי אַראָפּ די העגטשקע פון דער זעלבער האַנט, וואָס האָט אָפּגעגעבן „טשעסט"; אָבער דערצו מוז די העגטשקע זיין זייער לויז, אַז זי זאָל זיך קענען אַראָפּציען אין איין אויגנ־בליק..."

איך בין ווייניק וואָס באַקאַנט געווען מיטן פּראָטאָקאָל פון קעניגלעכן הויף אין איך האָב פּאַרשטאַנען, אַז די דאָזיקע אָנווייזונג קען מיר אַ סך צונוץ קומען. איך האָב אים דעריבער אָפּגעדאַנקט פּאַר זיין עצה און אַזוי ווי איך האָב געהאַט אַ סך צייט, האָב איך די גאַנצע צייט געהאַלטן אין איין אַראָפּציען און אַרויפּציען די העגטשקע, כדי זי צו מאַכן וואָס גרעסער, ביז וואַנען זי איז געוואָרן, גיט גאָר מיט אַ האַלבן נומער גרעסער, נאָר זי איז פּשוט אַרומגעפּאָרן אויף מיין האַנט...

צו דער זעלבער צייט, האָט מיין שכן — דער „מיעשטשאַנסקי סטאַראָסטא" — וואָס איז געשטאַנען מיט זיין דעלעגאַציע גרייט אונטערצוטראָגן דעם קייסער־ברויט מיט זאַלץ אין אַן אויסגעשטיקטן רושישן האַנטוך, און וואָס האָט געדאַרפט האַלטן אַ באַגריסונגס־רעדע — וועג ער האָט דערזען, ווי איך האָב געריבן מיט סוכאָמלינאָוון און מיט איוואַנאָוון, און אויך מיט די איבעריקע דעלעגאַציעס, מיט אַזאַ ברייטקייט און פרייהייט — בין איך אין זיינע אויגן מיטאַמאָל אויסגע־וואַקסן צו אַ גרויסן העלד, האָט ער מיך אַ פּרעג געטאָן:

„גיב מיר אַן עצה, גאָספּאָדין ראָווין: ווי אַזוי וועט זיין, אויב איך וועל חלילה וחס ניט קענען האַלטן מיין רעדע? וואָס זאָל איך דעמאָלט טאָן? עס איז מעגלעך, אַז איך וועל זיך דערשרעקן און וועל אפשר אינגאַנצן פאַרלירן ס׳לשון?..."

באַרואיק איך אים:

„אַז דו וועסט פילן, אַז דו קענסט ניט רעדן, זאָלסטו זיך אַראָפּלאָזן אויף די קני — אויפן רוסישן שטייגער — און זאָלסט אויסרופן:

„פּרימי, צאַר באַטיושקאַ, נאָש כליעב אי סאָל". (נעם צו, צאַר־פאָטערל, אונזער ברויט מיט זאַלץ).

אָבער דאָ, נעמט ער זיך אַן מיט קוראַזש און גיט אַ געשריי:

„ניין! איך וועל זיך אָבער דאָך סטאַרען צו רעדן!..."

אינדערצייט, וואָס איך האָב מאַנעווירירט מיט מיין העגטשקע, לובש ופושט, כדי זי אויסצוציען וואָס מער — איז מיין שכן כסדר געזעסן און זיך געחזרט זיין דרשה. גלייכצייטיק האָב איך באַמערקט, אַז אויף סאַוויצקי און וועראזילאָוו האָבן די גאַנצע צייט דיסקרעט געאַרבעט מיט זייערע העגטשקעס, אַז קיינער זאָל עס ניט זען — מעשים שלא יעשו הם... אָבער וועג עס איז געקומען שפּעטער צום קריטישן מאָמענט, האָט דער בעל־דבר טאַקע פאַרלוירן ס׳לשון: ער האָט זיך דעריבער אַ וואַרף געטאָן אויף די קני, און האָט אויף גיך אָפּגעגעבן דאָס ברויט מיטן זאַלץ. ערשט שפּעטער, נאָך דער צערעמאָניע, רופט ער זיך אָפּ צו מיר מיט דער גרעסטער דאַנקבאַרקייט:

„איך וועל דיך אויף מיין גאַנצן לעבן ניט פאַרגעסן! דו האָסט מיך פּשוט גערעטעוועט!..."

⁂

רעדנדיק אַזוי צווישן זיך, האָבן מיר אַלע אָפּגעווארט דאָס אָנקומען פון צאָר. דער מנהג־העולם איז, אַז אַ שיף, וועָן זי קומט צו צום ברעג, פּייפט זי אין בלאָזט, און לאָזט אַרויס די פּאָרע, אַז עס קערט זיך די וועלט! און דאָ, האָבן מיר גאָרניט באַמערקט, וועָן מיטאַמאָל האָט דער קריגס־מיניסטער, סוכאָמלינאָוו, אויסגערופן:

„גאָספּאָדא! יעווא אימפּעראַטאָרסקאָיע וועליטשעסטווא, גאָסודאַר אימפּעראַטאָר, פּריבייוואַיעט! וואָיסקא, סמירנא!" („מיינע הערן! זיין קעניגלעכע מאָיעסטעט קומט אָן! אַרמייען, אַכטונג!").

מיר האָבן זיך אַלע אַוועקגעשטעלט אויף די ערטער און — דער פּאָראָד האָט זיך אָנגעהויבן:

אַלע גלאָקן פון די צענדליקער קלויסטערס, וואָס טשערניגאָוו האָט פּאָר־מאָגט, האָבן זיך מיטאיינמאָל צעקלונגען מיטן גרעסטן אימפּעט: דער הונדערט־טויזנט־קעפּיקער המון, אינגאַנצן אַן עלעקטריזירטער, האָט געזונגען שרייען בקול־קולות: „הורא!". די מוזיק־אָרקעסטערס האָבן אָנגעהויבן שפּילן דעם קבלת־פּנים־מאַרש און עס האָט זיך געשאַפן דער אינדרוק, אַז „הימל און ערד האָבן זיך ממש געטרייסלט"...

וועָן דער צאָר איז אַראָפּגעשטיגן פון זיין יאַכט, איז ער געווען זייער בלאָס און אויף זיין פּנים איז געווען אויסגעגאָסן אַזוי ווי אַן עצבות. גייענדיק גלייך אין דער ריכטונג צו זיין אַרמיי און האַלטנדיק די האַנט צום סאַלוטירן, האָט ער אפילו ניט אַ קוק געטאָן אין אונזער זייט. ער האָט זיך מיט זיי באַגריסט אויף דעם הויכן קול: „זדראָוואָ, אַרלי!" („זייט באַגריסט, אָדלערס!") און פון די אומצאָליקע ברוסטן האָבן זיך אַרויסגעריסן ווי איין קול: „זדראָוויאַ זשעלאַיעם, וואַשע אימפּעראַטאָרסקאָיע וועליטשעסטווא!" („מיר וואונטשן געזונט אייער קעניג־לעכער מאַיעסטעט").

דערנאָך האָט מען אָנגעהויבן שפּילן דעם הימן און די אַרמייען האָבן געשריגן הורא, לויט דער ריי און מיט הפסקות, ד. ה. איין ראָטע האָט אַ געשריי געטאָן הורא און איז שטיל געבליבן, דערנאָך די צווייטע, די דריטע א. א. וו. און דאָס אַלץ האָט זיך געקייקלט אין דער לופטן, אַזוי ווי אַ דונער.

בעת דער צאָר איז פּאָרבייגעגאַנגען פּאָר יעדער אָפּטיילונג, האָבן זיך צו אים אָנגעשלאָסן די גענעראַלן און קאָלאָנעלן פון די געגעבענע ראָטעס און האָבן זיך געשטעלט הינטער זיין רוקן, און בעת ער האָט זיך געלאָזט גיין צו אונזער פּאַ־לאַטקע, האָט ער שוין געהאָט הינטער זיך אַ ריזיקע מחנה פון מיניסטאָרן, גענעראַלן, אָפּיצירן און טשינאָווניקעס.

זייענדיק אַזוי ענג אַרומגערינגלט מיט דער אַרמיי און דערוואַרעמט פון די ענטוזיאַסטישע באַגריסונגען — האָט ער זיך שוין דערפילט אַביסל זיכערער, אין דער אַטמאָספער, וואָס איז אים געווען נאָענט. אויך די עמאָציע פון דער מאַסע האָט אים אַביסל משפּיע געווען, אַזוי אַז צוקומענדיק צו אונז, איז ער שוין געווען גאָר אַן אַנדערער, ממש אַן איבערגעביטענער, און ער האָט זיך זייער פּריינטלעך באַגריסט מיט אונזערע דעלעגאַציעס. צום ערשט האָט ער וואַרעם

געדריקט די האַנט פון די „גובערנסקע אי אויעזדניע פּרעדוואָדיטעלי דוואָריאַנס־טוואַ", אָבער וועָן ער איז צוגעקומען צום „פּרעדסעדאַטעל זיעמסקאָי אופּראַוויי" — האָט ער אים בלויז אָפּגעדאַנקט און די האַנט ניט דערלאַנגט. דאָס זעלבע אויך מיטן בירגערמייסטער; דער סוד איז געלעגן דערין, וואָס זיי זענען באַ־טראַכט געווען ווי „לינקע"....

וועָן ער האָט זיך דערנענטערט צו דער דעלעגאַציע פון דער אַלטער פּירשטין ניעכלודאָווא, האָט זי אים קודם־כל אונטערגעטראָגן די „איקאָנע" (דאָס הייליקע בילד) און האָט אים פּריער איבערגעצלמט. דערנאָך האָט זי אים מיט ביידע הענט אָנגענומען ביים קאָפּ און האָט אים געזאָגט:

„איך האָב נאָך געהאַט דעם זכות צו קושן דיין זיידן, דעם גאָסודאַר אימפּע־ראַטאָר, אַלעקסאַנדער דעם צווייטן; איך האָב געהאַט דעם זכות צו קושן דיין פאָטער, דעם גאָסודאַר אימפּעראַטאָר, אַלעקסאַנדער דעם דריטן, און איך בין גליקלעך — פאַר מיין טויט, איך בין שוין זייער אַלט — וואָס איך קען קושן דיך, מיין גאָסודאַר, ניקאָלאַי אַלעקסאַנדראָוויטש".

און זי האָט אים, מיט גרויס וואַרעמקייט און ליבשאַפט געקושט אין שטערן. די פּירשטין ניעכלודאָווא איז געווען אַן אַלטע פּריילין נאָך אין הויף פון אַלעק־סאַנדער דעם דריטן, ווי אויך הויף־פּריילין ביי ניקאָלאַי דעם צווייטן. די אויפּ־ריכטיקייט אין די וואַרעמקייט אירע האָט אים אַזוי באַווירקט, אַז דער גאַנצער געזיכטס־אויסדרוק האָט זיך ביי אים געביטן. ער איז געווען אַזוי געריר, אַז ער האָט אַליין אַרונטערגעצויגן זיינע הענטשקעס און מיט ביידע הענט האָט ער אָנגענומען איר האַנט, און מיט גרויס געפּיל זי געקושט.

אין אָט דער שטימונג, איז ער צוגעקומען צו אונזער דעלעגאַציע. איך האָב פאַר אים געהאַלטן מיין רעדע און בעת איך האָב אים באַגריסט, האָט ער מיר דריי מאָל איבערגעשלאָגן: איינמאָל מיט די ווערטער: „אָטשען וואַם בלאַגא־דאַרען" („איך בין זייער דאַנקבאַר"), נאָכדעם: „אָטשען טראָנוט" („איך בין זייער געריר"), און דאָס דריטע מאָל: „אויסקרעננא בלאַגאַדאַרען" („איך בין אייך אויפּריכטיק דאַנקבאַר").

וועָן איך האָב געזומען ביים רב די תורה כדי זי אים איבערצוגעבן, האָט ער זיך גלייך אַוועקגעשטעלט אויף „אַכטונג" אין אַ מיליטערישער פּאָזיציע. אַזוי ווי עס איז צווישן אונזער קאָמיסיע פון פּריער אָפּגעשמועסט געוואָרן, האָב איך — פאַרן דערלאַנגען אים די תורה — זי צוגעדריקט צום האַרצן. ער האָט געזומען די תורה פון מיינע הענט און האָט זי אויך צוגעקוועטשט צום האַרצן, ער האָט זי אַזוי געהאַלטן אייניקע סעקונדן און זי נאָכדעם איבערגעגעבן זיין אַדיוטאַנט גענעראַל מאַסאַלאָוו; דערנאָך האָט ער זיך צו מיר געוואָנדעט מיט די פאָלגנ־דיקע ווערטער:

„איך בעט אייך גיט איבער דער יידישער געמיינדע מיין דאַנקבאַרקייט, פאַר דעם אויסדריקן פון די געטרייע בירגערלעכע געפילן, פאַר דער דעלעגירטער דעפּוטאַציע, און פאַר דער אונטערגעטראָגענער הייליקייט. און איר, פּערזענלעך, הער ראַבינער, נעמט אָן מיין קייזערלעכן דאַנק".

און ער האָט מיר אויסגעשטרעקט די האַנט.

איך האָב מייסטעריש־פלינק געגעבן אַ צי אַראָפּ די הענטשקע פון דער רעכטער האַנט און האָב זי אים אויסגעשטרעקט. און בשעת־מעשה, האָט סוכאָמ־לינאוו, וואָס איז ביי דער גאַנצער סצענע געשטאַנען הינטערן צאַרס פלייצעס — מיר אויף שטום־לשון צוגעוואונקען און אַפלאָדירט.

באַלד נאָכדעם, האָט דער צאַר אויפגענומען די באַגריסונג פון דער דעלע־גאַציע „מיעשטשאַנסקיע סטאַראָסטי", וואָס האָט זיך באַגרענעצט מיטן בלויזן פאַלן אויף די קני און מיטן אָפּזאָגן די פּאָר ווערטער, און דערווייטערנדיק זיך שוין פון דער פאַלאַטקע, האָט ער זיך נאָכאָמאָל אומגעקערט מיטן קאָפּ צו מיר און האָט ווידעראָמאָל אויסגערופן:

„יעשטשאָ ראַז, גאָספּאָדין ראַווין, בלאָגאָדאַריו וואָס!" („נאָכאָמאָל, הער ראַ־בינער, דאַנק איך איר!").

נאָכדעם ווי דער קייסער איז שוין געהאַט אַוועקגעגאַנגען, האָט זיך צו מיר צוגעשאָרט דער מיניסטער פון קאָניגלעכן הויף, באַראָן פרעדעריקס, און געבעטן מיר די האַנט, האָט ער מיר אַ זאָג געטאָן:

„איך באַגריס אייך, הער ראַבינער, מיטן קייסערס חסד. איר האָט געהאַט — פון אַלע דעלעגאַציעס — דעם בעסטן אויפנאַם, און איך גיב אייך אַ פאַסיר־שיין צו באַזוכן דעם קאָניגלעכן יאָכט. אויב איר וועט עפּעס נויטיק האָבן, טאָ קומט צו מיר. איך בין שטענדיק צו אייער דינסט".

איך האָב ניט אויסגענוצט די דאָזיקע איינלאַדונג וועגן באַזוכן דעם קאָניג־לעכן יאָכט. איך האָב פראָסט־פּשוט געטראַכט ביי זיך: „הוקר רגלך מבית רעך", און מכל־שכן מבית היאָכט פונעם צאַר... עפּעס שמעקט דאָרט אין קיעוו מיט אומרוען... מען האָט געווארפן באָמבעס... מען שיסט, האָב איך געטראַכט, אז עס איז גלייכער גובר צו זיין דעם יצר־הרע און ניט גיין אַהין, וואו מען דאַרף ניט, ווייל, מילא, וואָס עס קען זיך מאַכן...

דער קייסער מיט זיין גאַנצער סוויטע איז אָפּגעפאָרן צו זייער „דוואָריאָנס־קאָיע סאַבראַניע" (צונויפקום פון אַדעליקע). דער עולם איז אַוועקגעלאָפּן אין זייער זייט און די דעלעגאַציעס האָבן אָנגעהויבן פונאַנדערפאָרן זיך.

עס האָט זיך גלייך פאַרשפּרייט דער קלאַנג, ווי שיין דער צאַר האָט אויפ־גענומען די יידישע דעלעגאַציע און אין שטאָט איז געווען שמחה וששון.

דער פאָקט, וואָס צווישן אַלע דעלעגאַציעס, וועלכע זענען דורכגעגאַנגען אַלע „סטראַיען" פון פּאָליציי און פון דער „אכראַנקע", צווישן שפּאַלערן, דורך די רייען פון פאָלק, וואָס האָט געקוקט און אַפּלאָדירט — דער פאָקט, אז אין דער דאָזיקער מאַניפעסטאַציע האָט זיך אויך באַטייליקט אַ יידישע דעלעגאַציע — האָט אַרויסגערופן ביי אַ גרויסער צאָל יידן אַ סך עמאָציע און אפילו — טרערן.

און דערין האָט אויך געשטעקט איינער פון די יידישע פאַראַדאָקסן: דער יידישער האַרעפאַשניק, די קרעמערלעך, און אפילו די נגידים, וואָס זענען תמיד געווען געטרעטן אין זייערע רעכט, שיקאַנירט פון אַלע זייטן, און באַטראַכט גע־וואָרן בלויז אַלס אַן אָביעקט פון רדיפות און פאָגראָמען — האָבן זיך מיטאַמאָל געפונען פּנים אל פּנים מיטן קייסער, מיטן זעלבן קייסער, וואָס איז באַקאַנט אַלס אייניער פון די גרעסטע אַנטיסעמיטן און וואָס האַלט אויס דעם שווארץ־

נאהדיקן אַרגאַן אונטער העצערישע לאָזונגען; די דאָזיקע דערנידעריקטע יידן, וואָס האָבן במשך פון זייער גאַנץ לעבן, ניט געזען מער, ווי רדיפות און באַלייַדיקונגען, פאָגראָמען און טעראָר, האָבן פלוצים דערזען אַזעלכע פּלאַי־פּלאַים, ווי עס גייט אַ יידישע דעלעגאַציע אַנטקעגן דעם זעלבן קייסער, וואָס איז אַ צירר־יהודים, און ווי אָט דער קייסער גיט גאָר די האַנט דעם ראַבינער, וואָס איז אַהערגעקומען צוזאַמען מיט זיין דעלעגאַציע, ווי די אמתע „יאָ טעבע דאַמס"... און די פאַליציי, אַנשטאָט זיי צו שיקאַנירן, סאַלוטירט זי זיי גאָר, און דערצו נאָך מיטן גאַנצן מיליטערישן כבוד. אַזוי ווי זיי וואָלטן גאָר געווען דאָס אויבערשטע פון שטייסל. דאָס דאָזיקע האָט באמת איבערגעשטיגן אַלץ, וואָס די יידן האָבן זיך געקענט אויסמאָלן, און האָט ביי זיי אַרויסגערופן אַן אויסערגעוויינלעך געפיל פון גדלות און זעלבסט־חשיבות. „מיר זענען אויך מענטשן" — האָט דאָס געמיינט צו זאָגן... און איך וואָלט אין געדאַנק איבערגעחזרט די זעלבע פּראָזע, נאָר מיט אַ קליינעם וואַריאַנט: „מיר זענען, משטיינס־געזאָגט, אויך מענטשן!..."

קאַפּיטל מ״ז.

יידן קאָמענטירן די געשעענישן. — ווידער אַ זשאַנדאַרמסקער וויזיט ביי מיר אין שטוב. — אַ „פּראָפּוסק״ (פּאָסיר־שיין) צו באַגלייטן דעם קייסער. — די פּייערלעכע געזעגענונג אין דער „דוואָריאַנסקאַיע סאָבראַניע״ (פון אַדעלקן קלאָס). — דער עפּיזאָד מיטן באַלקאָן אינעם „נאַראָדני דאָם״ (פּאָלקס־הויז). — מיון צווינגט די פּויערים צו שרייען „הורא״. — דער הויף־צעמוֹאָר דערלויבט ניט אַפּצודרוקן דעם יידישן קבלת־פּנים. — איך פּאָר צום באַראָן פּרעדעריקס און באַקום פון אים די דערלויבענישן. — ששון ושמחה ביי די טשערניגאָווער יידן, וואָס דער קייסער איז שוין אַוועקגעפּאָרן... — שמעון דעם שוחטס פּילאָזאָפּישער בליק אויף די געשעענישן.

אין דער דאָזיקער נערוועזער און אָנגעשטרענגטער שטימונג ביי די יידן און אין אָט דער אַטמאָספּער פון פּחד און מורא, אַז עס זאָל אין טשערניגאָוו חלילה ניט געשען דאָס זעלבע וואָס אין קיעוו — מיטן אָטענטאָט אויף סטאָליפּינען — איז אַריינגעטרעטן אַ שטיקל באַרואיקונג מיטן פּאַקט, וואָס דעם קייסערס פּאַראַד איז דערווייל דורכגעגאַנגען בשלום, און אַז די יידישע דעלעגאַציע איז אַזוי שיין אויפגענומען און באַדאַנקט געוואָרן מצד דעם קייסער. אונטער די פּאַר־שידנערליי שילדערונגען פון אָט דער געשעענישן, איז דער ענטוזיאַזם ביי די יידן גאָר שטאַרק געוואַקסן. און אַזוי ווי דער שטייגער איז, איז מען דאָך יעדע זאַך מגזם, אַדער פון דער גוטער, אַדער פון דער שלעכטער זייט, האָבן זיך יידן טאַקע אָנדערציילט נסים ונפלאות פון דער דעלעגאַציע.

ביי מיין אַהיימקומען, איז מיין שטוב געווען באַלאַגערט מיט גוטע פרייַנט. געזעלשאַפּטלעכע טוער פון טשערניגאָוו און פון דער גאַנצער סביבה אָרום אוֹן אָרום, און אויך מיט סתם נייגעריקע. די גאַס איז געווען איבערפולט מיט הונ־דערטער יידן, וואָס האָבן זיך געיאָווען פון אַלע זייטן און וואָס האָבן דורשטיק אויפ־געכאַפּט יעדעס וואָרט, „און וואָס האָט דער קייסער געזאָגט? און וואָס האָט דער ראָבינער געזאָגט? און ווי אַזוי האָט אים דער קייסער געקוועטשט די האַנט?...״ א. א. ו.

איך אַליין, וואָס כ׳בין אַ גאַנצע נאַכט, ערב דעם פּאַראַד, ניט געשלאָפן און בין געשטאַנען אויף די פּיס פון 9 אַ זייגער פרי, ביז 1 אַ זייגער נאָכמיטאָג, האָב טיף ביי מיר אין האַרצן אויך איבערגעלעבט ניט קיין קליינע טרעוואָגע, כסדר געמאַטערט פונעם געדאַנק, ווי אַזוי וועט דאָס אַלץ דורכגיין?... בין איך איצט געווען אַזוי שרעקלעך מיד, אז כ׳בין געווען געצוואונגען צו בעטן אַנט־שולדיקונג ביים עולם, ווייל איך מוז אָנטאָן מיין כאַלאַט...

פּלוצים, אינמיטן פון די לעבהאַפּטע שמועסן און מיינונגס־אויסטוישן, קומט אַריין מיין פרוי, אַזוי ווי תמיד, רואיק און געלאַסן, אָבער מיט זייער אַן ערנסטן אויסדרוק אויפן געזיכט, און זאָגט מיר אָן די נייעס, אַז עס זענען געקומען זשאַנדאַרמען און וואַרטן אויף מיר אין קאַבינעט. אַזוי ווי איך בין געגאַנגען

אַנגעטאָן אינעם כאַאַס, בין איך גלייך אַריין אין קאַבינעט, גיט זיך פאַר מיר א שטעל אַנידער אויפן מילימעטערישן שטייגער, אַ הויכער און אַ מגושמדיק־איבער־געוואַקסענער זשאַנדאַרמסקער ראַטמייסטער, און גיט אַ געשריי:

„זדראַוויאַ זשעלאַיו, גאַספאַדין ראַווין!".

דאָ האָב איך לייכטער אָפגעאָטעמט. כ׳האָב פאַרשטאַנען, אַז קיין גרויסע אומגליקן זענען דאָ ניט צו דערוואַרטן. און דער בעל־דבר נעמט אַרויס אַ פּאַקעט און זאָגט מיר:

„גאַספאַדין ראַווין, איר זענט איינגעלאַדן פונעם הויף־מיניסטער, כדי בייצו־ווואוינען דעם אָפּפאָר פון צאָר באַטיושקאַ". און ער נעמט אַרויס פונעם פּאַקעט א „פּראָפּוסק" (פאַסיר־שיין) פאַר מיין קוטשער און פאַר מיר אַליין.

וועג איך בין אַריין צום עולם, וועלכער האָט מיט שרעק געוואַרט אויפן רעזולטאַט פון זשאַנדאַרמסקן וויזיט און האָב זיי געוויזן די „פּראָפּוסקן", האָט זיך דער גאַנצער פחד פאַרוואַנדלט אין אַ ששון ושמחה, אַז עס איז פאַראַן ישועות ונחמות פאַר יידן... (אַז אָך און וויי!...).

ר׳ אַלטער אורין, וועלכער איז געווען דערביי, האָט גלייך אַנגעקלונגען אַהיים, אַז מען זאָל צושיקן זיין „וויעזד" (עקיפאַזש). איך בין ווידער, במחילה, אַריינגע־קראָכן אין מיין פראַק מיטן צילינדער, און מיט מיין „היסטאָרישער" ווייסער העמטשקע אין דער לינקער האַנט, האָב איך זיך אַריינגעזעצט אין פאַעטאָן און — איך פאָר צום מלך!....

אַזוי ווי איך האָב שוין אָנגעמערקט אין פריערדיקן קאַפּיטל, האָט מען — אין רעזולטאַט פון אַטענטאַט אויף סטאָליפּינען — אָפּגעשאַפט און פאַרקירצט אַ סך וויזיטן און צערעמאָניעס, אָבער וועג דער צאָר איז געקומען אין דער „דוואָריאַנסקאָיע סאָבראַניע" (פאַרזאַמלונג פון די אַדעליקע), האָט מען עס שוין דאָרט גראָד ניט געמאַכט אַזוי בקיצור: חברה האָט אים דערלאַנגט אַ „יעקאַטע־רינאָווסקי קובאָק (בעכער) און ער האָט אויפגעהויבן זיין טאָסט פאַר דעם געזונט און פונאַנדערבלי פון דעם טשערניגאָוער אַדלשטאַנד. נאָכדעם האָט ער אויסגע־טרונקען דעם בעכער „זאַלפאָם" (מיט איין זופ). דערנאָך האָט ראַטשינסקי, דער א. ג. „מאַרשאַל פון די דוואָריאַנעס" — אויפגעהויבן זיין טאָסט מיט די ווערטער:

„גאַספאַדא דוואָריאַניע! וויפּיאָם זאַ זדאָראָויע פּערוואָוואָ רוסקאָוואָ דוואָ־ריאַניאַ, ניקאָלאַיאַ אַלעקסאַנדראָוויטשאַ, נאַשעוואָ גאָסודאָריאַ אימפּעראַטאָראַ, סא־מאַדערזשעץ וווסעראָסיסקי!" („הערן אַדעליקע! לאָמיר אויסטרינקען פאַרן געזונט פון ערשטן רוסישן אַדעליקן, אונזער קייזערלעכן הערשער איבער גאַנץ רוסלאַנד").

די דאָזיקע „דוואָריאַנסקע" אַטמאָספער, און דערצו נאָך — די צוויי פולע בעכער מיט בראַנפן— האָבן אַראָפגענומען די בלייכקייט פון צאָרס געזיכט. ער איז געוואָרן אַביסל דרייסטער און צעוואַרעמטער און דאָס האָט אים אַריינגעבראַכט אין אַ הייטערער שטימונג.

נאָכדעם האָט דער קייסער אָפּגעשטאָט אַ וויזיט אין „נאַראָדני דאָם" (פאָלקס־הויז), וואו עס האָבן זיך שוין געפונען, אַ חוץ דעם אַדעליקן קלאַס, אויך אַנדערע

קרייזן, וואָס זענען געווען איינגעלאַדן אים צו באַגלייטן. און פון דאָרט איז ער גלייך אָפּגעפאָרן צו זיין יאַכט, כדי זיך צוריקצוקערן קיין קיעוו.

דאָרט, אינעם „נאַראָדני דאָם", איז פאָרגעקומען אַ קאָמישער עפּיזאָד, וואָס עס איז כדאי צו דערמאָנען:

אַרומגייענדיק דעם זאַל און געזעגענענדיק יעדן מיטן מיליטערישן סאַלוט — ניט געבנדיק בשעת־מעשה קיינעם די האַנט, האָט דער צאַר זיך געגעבן אַ שטעל אָפּ פאַר דעם „גאָראָדסקאָי גאָלאָוואַ" (בירגערמייסטער) ווערזילאָוו און האָט אים פּלוצלינג אַ פרעג געטאָן:

„ה' בירגערמייסטער! אויף וואָס האַלטן זיך די גרויסע באַלקאָנעס דאָ? איך זע ניט קיין שום אונטערשפּאַר. באמת, אויף וואָס האַלטן זיי זיך?".

ווערזילאָוו איז געבליבן שטיין אין אַ גרויסער פאַרלעגנהייט און ניט געוואוסט וואָס צו ענטפערן. עס איז אַריינגעטרעטן אַ מינוט פון געשפּאַנטן שטילשווייגן.

אַזוי ווי איך בין געשטאַנען נעבן ווערזילאָוון און האָב געזען זיין ניט־אַנגע־נעמע לאַגע, האָב איך זיך אָנגערופן:

„וואַשע אימפּעראַטאָרסקאָיע וועליטשעסטוואָ! עטי באַלקאָני דערזשאַטסיאַ נאַ טשעסטנאָם סלאָוויע אַרכיטעקטאָראַ!..." („אייער קייזערלעכע מאַיעסטעט! די דאָ־זיקע באַלקאָנעס האַלטן זיך אויפן ערנוואָרט פונעם אַרכיטעקטאָר").

דער צאַר האָט אַ שמייכל געטאָן און אויסגערופן:

„עטאָ זאַמיעטשאַטעלנאָ! ספּאַסיבאָ, גאָספּאָדין ראַווין!" („דאָס איז אויסגע־צייכנט! אַ דאַנק, הער ראַבינער!") און ער האָט זיך זייער שיין געזעגנט מיט מיר.

ווען ער איז שוין געהאַט אָפּגעגאַנגען אַ פּאָר טריט, איז הינטער זיין סוויטע געשטאַנען באַראָן פרעדעריקס, וועלכער האָט אויף גיך מיר אַ קוועטש געטאָן די האַנט:

„ווי ווידיעלי, קאַק גאָסודאַר אוליבנולסיאַ? עטאָ דיעיסטוויטעלנאָ אָטשען אָסט־ראָאומנאָ, אי ווי ספּאַסלי פּאָלאָזשעניע בורגמיסטראַ" („איר האָט געזען, ווי דער קייסער האָט אַ שמייכל געטאָן? דאָס איז באמת זייער שאַרפזיניק און איר האָט גערא̇טעוועט די לאַגע פונעם בירגערמייסטער").

פון דאַנען איז דער צאַר שוין צוגעפאָרן גלייך צו זיין יאַכט. פון ביידע זייטן ברעג, האָבן אים שוין אָפּגעוואַרט געדיכטע מאַסן מענטשן, עלעקטריזירטע פון דערוואַרטונג און שרייענדיקע בקול רם: „הוראַ!". עס איז כאַראַקטעריסטיש צו דערמאָנען, אַז די אוריאַדניקעס מיט די נאַהייקעס האָבן ניט אויפגעהערט אונטער־צויאָגן די אומגליקלעכע פּויערים, וועלכע מען האָט שוין דאָ געהאַלטן במשך פון דריי טעג צייט, אַזש זיי האָבן שוין מער ניט געהאַט קיין כוח צו שרייען:

„סוקיני דיעטי! צאַרסקי כליעב קושאַיעטע, אַ אוראַ כוואָרי קריטשאַט!..." („הינטישע זין! דעם קייסערס ברויט פרעסט איר, און איר זענט קראַנק צו שרייען „הוראַ!...").

***

די פּרעסע האָט פון מיר געפאָדערט, אַז איך זאָל געבן אָפּצודרוקן מיין רעדע, ווי אויך דעם ענטפער פון צאַר. כדי דאָס צו פאַרעפנטלעכן, האָט מען געדאַרפט

האָבן די דערלויבעניש פונעם הויף־צענזאָר. אָז איך בין געקומען צו אים וועגן דעם האָט ער מיר די דערלויבעניש ניט געגעבן. איך האָב אים דאַן געפרעגט:

„צי איז טאַקע ניט דערלויבט אָפצודרוקן דאָס, וואָס זיין קייסערלעכע מאַיעסטעט האָט עפּנטלעך געזאָגט?"

ענטפֿערט מיר דער אַלטער טשינאָווניק בתמימות:

„ניט אַלץ, וואָס דער קייסער זאָגט, מעגן מיר דרוקן..." און געזאָגט האָט ער עס אַזוי פֿשוט און נאַטירלעך, אַז איך האָב געזען, אַז עס איז נישטאָ מיט אים וואָס צו מאַכן.

אָבער דער העכסטער קייסערלעכער צענזאָר, וואָס האָט געהאַט די דעצידירנדיקע אויבערהאַנט אין די דאָזיקע פראַגן, איז געווען דער זעלבער באַראָן פרעדעריקס, וואָס האָט זיך צו מיר, די גאַנצע צייט פונעם פאַראָד, אַזוי פריינטלעך באַצויגן. ער איז אָבער נאָך אַלץ געווען מיטן קייסער אין קיעוו. האָב איך ניט לאַנג געטראַכט, געזומען אַן איוטאָמאָביל (צו יענער צייט, האָט עס געקאָסט אַ מטמון מיט געלט — גאַנצע 25 רובל) און בין אַוועק קיין קיעוו.

איך האָב זיך גלייך געמאָלדן צו אים, און אים אַריינגעשיקט מיין וויזיטקאָרטע, אַז איך דאַרף אים דרינגענד זען.

ער האָט מיך תיכף אויפגענומען ביי זיך אין קאַבינעט, האָט מיך זייער פריינטלעך באַגריסט, זאָגנדיק דערבייַ:

„וועג איך דערמאָן מיך וועגן דעם באַלקאָן, קען איך זיך נאָך אַלץ ניט איינהאַלטן פון לאַכן..."

איך האָב אים דערציילט וועגן דעם, אַז יידן ווילן וויסן, וואָס איך האָב געזאָגט דעם קייסער, און וואָס זיין מאַיעסטעט האָט אונז געענטפֿערט, און געבנדיק אים גלייך דריי עקזעמפלאָרן פון דער רעדע מיטן ענטפֿער, האָב איך אים געבעטן מיר צו דערלויבן דאָס צו פאַרעפֿנטלעכן.

„מיט פאַרגעניגן!" — האָט ער אויסגערופן, און האָט גלייך אַנגעשריבן אויף די דריי פאַפּירן „דאָזואָלענאָ צענזוראָי" („דערלויבט פון דער צענזור"), בייליגנדיק זיין חתימה און אונטערשריפט.

איך האָב אים זייער אָפּגעדאַנקט דערפאַר און וועג איך בין אַרויס פון דאָרט, זענען שוין געשטאַנען די רעפֿאָרטערן פון די צייטונגען: „קיעווסקאַיאַ מיסל" און „קיעווסקאַיע סלאָווע". אַרום 4 אַ זייגער, איז שוין אַלץ געווען אָפּגעדרוקט מיט אַלע פּרטים.

**
*

אויב אין גאַנץ טשערניגאָוו און אין קיעוו איז די שמחה געווען גרויס מיטן מזלדיקן אויסגאַנג פונעם פאַראָד, איז די פרייד געווען נאָך גרעסער, וועג דער קייסער האָט פאַרלאָזט טשערניגאָוו. ערשטנס צוליב דער כסדרדיקער מורא פאַר עוועגנטועלע געשעענישן, און צווייטנס — קען מען אויך ניט זאָגן, אַז די יידן האָבן דעם קייסער באַזונדער ליב געהאַט...

און שמעון דער שוחט, מיט זיין שטענדיק פילאָזאָפישן צוגאַנג, האָט געזאָגט:

„כאָטש דער קייסער האָט אויפגענומען די יידישע דעלעגאַציע מיט חסד, פונ־

דעסטוועגן — אַזאַ יאָר אויף אים, ווי אַזוי ער פירט די מלוכה, און ווי אַזוי ער פירט זיך מיט די יידן!... אַז ער פאָרט אַוועק און וועט שוין דאָ מער ניט זיין ביי אונז, קען מען אויף אים זאָגן, ווי אויף די רשעים, וואָס ווען ער איז ניטאָ, איז: „נוה להם ונוח לבריות...“

קאַפּיטל מ"ח.

דער ביטערער גורל פון יידישן סאָלדאַט אין צאַרישן רוסלאַנד. — דער גייסטיקער אונטערשייד צווישן אַ יידישן און גויאישן סאָלדאַט. — וולאַדימיר טיאַמקין וויל דינען זיין פאָטערלאַנד, אָבער ער ווערט באַפרייט קעגן זייןווילן. — די באַציאונג פון דער יידישער באַפעלקערונג צום יידישן זעלנער. — מען רייסט זיך איבער יידישע סאָלדאַטן צום סדר. — יידן האָבן טענות צו מיר, הלמאי עס פעלט אויך יידישע סאָלדאַטן. — דער יידישער זעלנער האָט ווייטער געצויגן זיין גייסטיקע ניקקה פון דער תורה. — אַ גויאישער סאָלדאַט שיכורט זיך אָן אין חגא, און אַ יידישער סאָלדאַט גייט אין יום־טוב דאַוונען. — די צערעמאָניע פון איינשווערן די נייע רעקרוטן. — איך פאָדער רעספעקט מצד די גויאישע זעלנער צו אונזער רעליגיע. — מיין רעדע פאַר דער שבועה צו די יידישע זעלנער. — רודאָוו איז ניט צופריידן און מאַקלאַקאָוו וואָרנט מיך. — אַ רעוויזיע ביי מיר אין שטוב.

בעת איך בין געווען אין די מערב־אייראָפּאישע לענדער, האָב איך אָפט געקוקט נייט קנאה, מיט וואָס פאַר אַ גרייטקייט און אויפריכטיקן חשק די יידישע יינגעלייט זענען געגאַנגען צום מיליטער־דינסט. אַנדערש איז געווען אין רוסלאַנד: דאָרט, „גיין אין סאָלדאַטן" איז געווען באַטראַכט געווי, ווי גיין אויף קאַטאָרגע... די רוסן פלעגן זאָגן: „טאָט כאָראָשי סאָלדאַט, קאָטאָרי כאָטשעט ביט געגאָלאָב". („דער איז אַ גוטער סאָלדאַט, וואָס ווייל ווערן אַ געגנאָל"), אָבער אפילו אָט די אמביציע איז אויך געווען פאַרבאַטן פאַר יידן: אַ ייד האָט ניט געטאָרט גראַדואירן צומאָל אויך אַ פראָסטן איינבענדלדיקן יעפרייטאָר. אַ ייד האָט ניט געטאָרט זיין קיין שרייבער אין קאַנצעלאַריע; ניט מען האָט די יידישע זעלנער אַריינגעלאָזט אין די דראָגונער־ אדער אולאַנער־פאָלקן, ניט אין דער קאַוואַלעריע, אָדער אַרטיללעריע, און ווער שמועסט נאָך, אַריינצוקומען פאַר אַ ייד אין דער גוואַרדיע, איז דאָך באמת געווען חס־וחלילה! און געניסנדיק שוין פונעם „חסד" אָנגענומען צו ווערן אין דער איינפאַכסטער אינפאַנטעריע, ווי אַזוי האָט זיך דאָרט אַ יידישער זעלנער געקענט פילן, אַז בסך־הכל איז ער דאָרט געווען אַרומגערינגלט מיטן אַלגעמיינעם ביטול און אפילו פאַראַכטונג. מען האָט געקוקט אויף אים פון אויבן אַראָפּ און אויך דאָרט איז דער ייד געווען דאָס שפלדיקסטע פונעם שפלדיקן.

באַזונדער טראָגיש איז פאַר אַ יידישן סאָלדאַט געווען די איבערלעבונג, ווען געפינענדיק זיך אין אַ ראָטע, ווועלכע האָט אַרומגערינגלט אַ יידישן קוואַרטאַל, וואָס איז פאָגראָמירט געוואָרן — האָט ער באַדאַרפט שטיין ווי אַ פאַסיוואָר צוקוקער און האָט מיט גאָרניט געטאָרט העלפן זיינע אומגליקלעכע ברידער. להיפך, אויפן באַפעל, האָט ער נאָך געמוזט שיסן צו די יידן, וואָס זענען געווען אין דער זעלבסט־שוץ.

איך האָב שוין, אין מיינע פריערדיקע קאַפּיטלען, אונטערגעשטראָכן דעם גרויסן אונטערשייד, ווועלכער האָט זיך געמערקט צווישן דער רוסישער „סאָלדאַטשינע", ווועלכע איז באַשטאַנען פון לויטער פויערים, גראָבע קעפּ, און פון ווועלכע 90 פראָצענט זענען געווען אַנאַלפאַבעטן און פראָפאַנען, אינדערציט וואָס דער

יידישער עלעמענט האָט זיך געהאַט זייַן רעליגיעזע און נאַציאָנאַלע טיף־אייַנגע־ווארצלטע בילדונג. וועלכער ייד — פון וועלכן נידעריקן קלאַס ער זאָל ניט זייַן — איז דען ניט געגאַנגען אין אַ תלמוד־תורה, אין אַ שול, אין אַ בית־מדרש, און האָט דאָרט ניט געלערנט אַן עין־יעקב, אַ משניות, מדרשים א. א. וו.?

און נאָך אַ בולטע קלאַסן־אומגערעכטיקייט האָט זיך געלייגט ווי א שוווערע משא אויפן געמיט פון יידישן סאָלדאַט, וועלכער האָט מערסטנטיילס געהערט צום האַרעפאַשנעם אַרבעטער־קלאַס: אַ גבירישׂ קינד האָט זיך, ווי עס איז, אָפגעקויפט פון מיליטער־דינסט (ער האָט אַלע מאָל געפונען דערויף זייַן באַרעכטיקונג — על פי דין און שלא בדין....) און אָפגעקויפט האָט זיך דער נגיד ביים איספראַווניק, ביים וואַינסקי נאַטשאַלניק, אַדער ביים גאַראַדסקאי אי אויעזדני וואַטש" (שטאַט־אַדער קרייז־דאָקטאָר), וועלכע זענען דאָך נאַטירלעך געווען ניט־יידן אין האָבן געמומען כאַבאַר מיט דער פולער האַנט.

אָבער די מאַסן, די הארעפאַשנע אַרעמע קינדער, ניט האָבנדיק קיין געלט, וואָס זאָל זיי אויסלייזן און ניט קיין אַדוואָקאַטן, וואָס זאָלן זיי פאַרטיידיקן, האָבן זיי אויף זייערע אייגענע פלייצעס געמוזט אויסטראָגן דעם גאַנצן מיליטער־דינסט, וואָס איז אייגנטלעך געלעגן אויף דער גאַנצער יידישער באַפעלקערונג, איז טאַקע קיין הידוש ניט, וואָס יידן האָבן זיך געמאַכט „פעלערן", כדי זיך אַרויסצודרייען פון גיין אין מיליטער. ניט אַלע מאָל האָט עס זיך זיי אָבער אינגעגעבן און ניט אַלע מאָל האָט אַן אמתע חולאת געקענט פאַרבייטן דעם באַקשיש, וואָס מען האָט געגעבן די גרויסע טשינאָווניקעס, און אַרעמע יונגעלייט זענען געגאַנגען דינען... און אַרעמע־לייט, מיינט צו זאָגן: דער פראָסטער שטאַנד און דער אַרבעטער־קלאַס, וואָס שייך דעם בעל־הביתישן יידּ, האָט ער זיך, אין פיל פאַלן, אויך אויסגעקויפט, און טאָמער פלעגט ער אַריינפאַלן, האָבן יידן געקוקט אויף אים, ווי אויך אַ פראָ־אדם, צי גאָר אַ „דאַבראָוואַליעץ" (פרייוויליקער) און האָבן געזאָגט: „אַז מען וויל ניט, גייט מען ניט... אַוועקלייגן דאָס לעבן פאַר פאַניע חזיר? ווי לאַנג קרענקען זיי, די פאַגראָמשטשיקעס!..."

און דערצו דאַרף מען ניט פאַרגעסן, אַז דער ייד האָט במשך פון די דריי יאָר מיליטער־דינסט, געמוזט עסן פונעם „קעסל", ד. ה. טרפות. און הגם ער איז געווען אַן אנוס, האָט ער דאָך געהיסן „טריפהניאַק". און צו די אַלע מאַראַלישע צרות האָט ער נאָך געמוזט אויסשטיין די סביבה פון די פויערים־אַנאַלפאַבעטן און פון די אָפיצירן־אַנטיסעמיטן, וואָס האָבן זיך, ביי יעדער געלעגנהייט, איזדיעקעוועט איבער דעם שוצלאָזן יידישן סאָלדאַט, גראָטיפיצירנדיק אים כסדר מיטן עפיטעט: „זשידאָווסקאיא מאָרדאַ". יידן האָבן געהאַלטן, אַז פון אַזאַ מין „תורה" ווערט מען ניט קיין גרעסערער למדן און קיין גרעסערער בעל דרך־ארץ, אוודאי און אוודאי ניט...

דערצו נאָך איז דער יידישער זעלנער באַטראַכט געווען ווי אַ פּגם אין דער משפחה, און ווען אַ שדכן האָט געהאַט אייַנגעשריבן ביי זיך אין ביכעלע אַ קאַנדידאַט אויף אַ שידוך, איז אויב דער בחור איז געווען אַ סאָלדאַט, האָט תמיד פיגורירט די צושריפט: „אָן נדן". און אפילו אַז מען האָט געוועדט אַ שידוך אַ כלה־מייַדל. וואָס האָט געהאַט אַ ברודער אין די סאָלדאַטן, פלעגט דער שדכן אויפמערקזאַם

מאַכן דעם פאָטער: „הערט ר' ייד, איר דאַרפט געבן אַ גרעסערן נדן, מחמת איר האָט אַ סאָלדאַט אין דער משפּחה, און קיין גרויסער יחוס איז עס ניט...“

מיט וולאַדימיר טיאָמקין איז פאָרגעקומען אַ געשעעניש, וואָס האָט בולט אַרויסגעבראַכט, ווי שטאַרק די מיליטערישע אויטאָריטעטן האָבן אָפּגעצוימט פון זיך די יידן, אפילו ווען די דאָזיקע יידן זענען געווען די פעאיקסטע און די גע־ראַטנסטע.

ווען וולאַדימיר טיאָמקין האָט געענדיקט דעם אינזשיניער־אינסטיטוט, איז ער געוואָרן לערער ביי די קינדער פון „וועליקי קניאַז“ (גרויספירשט) פיאָטר אַלעק־סיעיעוויטש. אַזוי ווי ער איז געווען אַ זייער הויכגעוויקסיקער און פרעכטיק־גע־בויטער יונגערמאַן, האָט ער אָנגעגעבן אַז ער וויל אַריינטרעטן אין דער גוואַרדיע אַלס „דאָבראָוואָליעץ“ (פרייוויליקער). נעמענדיק אין אַכט, אַז ער איז רעקאָמענדירט געוואָרן דורכן גרויספירשט, איז ער גלייך אָנגענומען געוואָרן.

אַ חודש נאָך זיין אַריינטרעטן אין דער גוואַרדיע — דאָס איז געווען אַקוראַט אין יום־כפור — האָט טיאָמקין געבעטן אַ דערלויבעניש און איז אַוועק אין שול אַריין. אָבער במשך פונעם גאַנצן טאָג צייט, האָט די גאַנצע פאָליציי זיך געשטעלט אויף די פיס, כדי צו זוכן טיאָמקינען, ביז מען האָט אים געפונען און מען האָט אים געבראַכט אין „גוואַרדיעיסקי פאָלק“. וואָס איז געשען? גאָר איינפאַך: די מיליטערישע אויטאָריטעטן האָבן זיך ערשט איצט געכאַפּט, אַז טיאָמקין איז אַ ייד. תחילת האָבן זיי אים אָנגענומען, שטיצנדיק זיך בלויז אויף דער רעקאָ־מענדאַציע פונעם גרויספירשט, אָבער אַזוי הייליק און אומצוטריטלעך פאַר יידן איז געווען די גוואַרדיע, אַז נאָך דעם זעלבן טאָג אַרום 5 אַ זייגער, איז טיאָמקין באַפרייט געוואָרן פון מיליטער־דינסט.

בעת מען האָט טיאָמקינען געבראַכט אין „גוואַרדיעיסקי פאָלק“ — איז דאָס געווען אַקוראַט צו נעילה, ווען יידן שרייען „פתח שערי־שמים!“, אָבער דאָ האָבן זיך גאָר פאַרמאַכט די „שערי־חיל“ פאַר טיאָמקינען. אַזוי ווי ער איז נאָר איבער־געטרעטן די שוועל, איז שוין געשטאַנען און געוואַרט אויף אים אַ מיליטערישע קאָמיסיע. מען האָט אים אפילו ניט אויסגעטאָן און ניט באַטראַכט, נאָר דער פסק איז גלייך געפאַלן „ניע גאָדען“ — דאָס הייסט, ער איז שוואַך און טויג ניט צו מיליטער־דינסט.

אין זיין תמימותדיקער ערלעכקייט האָט טיאָמקין געפּרואווט פּראָטעסטירן און איבערצייגן זיי, אַז זיי האָבן אַ טעות: „סטייטש — האָט ער געטענהט — איך בין געזונט און קום דערפילן מיין בירגער־חוב, און איר דערלאָזט דאָס ניט?...“

האָט אים דער פאָרזיצער פון דער מיליטערישער קאָמיסיע געענטפערט:

„ניע ראַזסוזשדאַיטע!“ („דיסקוטירט ניט!“).

„אַז די קאָמיסיע זאָגט אייך, אַז איר זענט שלאַף און טויגט ניט, זאָלט איר ניט קריטיקירן זייער באַשלוס!“.

בלויז דער קאָמאַנדיר פון דער גוואַרדיע, זעענדיק ווי שיין און געזונט טיאָמקין איז — האָט פּראָסט־פּשוט ניט געקענט אָפּרייסן זיין בליק פון זיין שלאַנקן קערפּער און ער האָט מיט באַדויער אין דער שטימע צו זיך אַ מורמל געטאָן:

„קאַק זשאַלקאַ! טאַקאַי כאַראַשי אי קראַסיווי גוואַרדיעיץ!...“ („אַ שאַד! אַזאַ שיינער און וואונדערבאַרער גוואַרדיעיער“).

אָבער ווען דער יידישער סאָלדאַט איז שוין איינגעגלידערט געווארן אין זיין פאַלק און פלעגט דאַרט אויסשטיין געהאַקטע צרות, דעמאָלט האָבן די יידן אָנגעהויבן אַרויסווייזן צו אים זייער מיטגעפיל.

צוגלייך ווי ביי מיר, אַזוי אויך אין אַלע אַנדערע ערטער, פלעגן די סאָלדאַטן דורך אונז באַקומען זייער קאָרעספאָנדענץ און אויך אַ פעקל פון צייט צו צייט, פון זייערע קרובים און משפחה. ווי נאָר זיי זענען געווען אַביסל פריי, פלעגן זיי אַרײַנקומען צו די רבנים און בכלל צו די שטאָטישע בעלי־בתים, וועלכע פלעגן זיי זייער בכבודיק אויפנעמען.

און אויב אַ סאָלדאַט האָט זיך נאָר געפונען אין שול, פרייטיק צו נאַכטס, האָט יעדער יייד געהאַלטן פאַר דער גרעסטער מצווה מיטצונעמען אים צו זיך אויף שבת; און די סאָלדאַטן זענען ניט פאַרעכנט געווארן ווי פראָסטע קבצנישע אורחים, נאָר מען פלעגט זיי מקרב זיין און באַטראַכטן זיי ווי מיטגלידער פון דער אייגענער משפחה. נאָך גרעסער איז געווען די נאָכפראַגע אויף סאָלדאַטן, ווען עס איז געקומען צו פסח: יעדער יייד האָט געוואָלט האָבן אַ סאָלדאַט צום סדר, און עס איז דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז מען פלעגט זיך ממש רייסן איבער זיי.

די סאָלדאַטן גופא זענען ניט געווען געגאַנגען צו די גבירים. זיי האָבן זיך אין די גבירישע הייזער געפילט ווי מינדערוואַרטיקע באַשעפענישן, ווייל זיי האָט זיך געדאַכט, אַז מען קוקט דאַרט אויף זיי מיט אַ געוויסער גרינגשעצונג. דאַקעגן זענען זיי אין דער סביבה פון אַרבעטס־מענטש געווען ווי ביי זיך אינדערהיים. זיי פלעגן באַקומען דאַרט אָפצוועסן די גאַנצע אַכט טעג יום־טוב. און אויב עס האָט זיך געמאַכט, אַז דער זעלנער האָט ניט געקענט קומען, ווייל ער האָט געהאַט אין דער קאַזאַרמע אויסצופירן עפעס אַ פונקציע, ווי צ. ב. שטיין אויף „קאַראַול“ (אַלס שומר) און דעסגלייכן — פלעגט מען זיי מיטגעבן דאָס עסן אַהין, און פראָסטע יידן האָבן זיך אַפילו ניט געפוילט אַהינצוטראָגן זיי דאָס עסן ביז אין דער קאַזאַרמע אַריין, אַבי אַ יידישער זעלנער זאָל חלילה ניט געשטרויכלט ווערן מיט עסן חמץ אין פסח.

ניט ווייניק קוריאָזן פלעגן אויסברעכן ביים אַהיימנעמען די אורחים־זעלנער צו די סדרים: אויף אַ באַפעלקערונג פון אַכט טויזנט יידישע פאַמיליעס, זענען געווען בסך־הכל ביי אַ דריי אָדער פיר הונדערט סאָלדאַטן, אָבער בעלנים אויף אורחים זענען געווען אַ סך מער. פלעגן דעריבער אויסברעכן קריגעריין און מען האָט זיך פשוט געריסן איבער דעם יקר־המציאות. עס איז געווען בפירוש אַ רחמנות צוצוקוקן דעם צער פון אַ יידן, וואָס איז נעבעך אַהיימגעגאַנגען אָן אַ סאָלדאַט צום סדר. אַזאַ יייד האָט פשוט זיך געשעמט אַהיימצוקומען צו זיין ווייב.

און אַזוי ווי יידן זענען בטבע גרינג איבערצוגיין פון איין עקסטרעמיטעט צו דער אַנדערער, פלעגט זיך טרעפן, אַז יידן האָבן גאָר געהאַט טענות, הלמאי עס איז דאָ אַזוי וויניק יידישע זעלנער.

„סוקיני דיעטי — האָט אַ ייד געשריגן אַ פאַרביטערטער: אַסוואָבאָזשדאַיוטסיאַ אָט וואַינסקאַי פאָווינאַסטי, אַ טעפער יעוורעאי ניע אימיאוט סאָלדאַטאַ נאַ פאַסכו“.

(„הינטישע זין, זיי באַפרייען זיך פון מיליטער־דינסט, און איצט האָבן די יידן ניט קיין זעלנער אויף פּסח").

אויך אויף מיר איז אַמאָל, אין ערב־פּסח, אָנגעפאַלן אַ גאַנצע כאַפּטע מיט יידן שרייענדיק בקולי־קולות:

„אַלע צרות האָבן מיר פון אייך! איר פאַרקירצט כסדר די רשימות פון י' יידישע רעקרוטן און איצט בלייבן מיר אָן סאָלדאַטן! עס איז דאָך פּשוט אַ פאַר־שטערטער פּסח!..."

***

וואו דער ייד זאָל זיך ניט געפינען, אין וועלכער סביבה ער זאָל ניט זיין — וווייזט ער זיך שטענדיק אַרויס אין זיין אייגנאַרטיקן גייסטיקן מהות און אין זיין אמתער עטישער באַלייבטונג. אפילו אין אַזאַ מין סאָרט פאַרדאָרבענער אַטמאָספער, ווי אין רוסישן פּאָלק, וואו ער האָט זיך דריי יאָר צייט געדאַרפט מוטשען און האָט לגמרי ניט געוואוסט פאַר וואָס און פאַר וועמען — אויך דאָרט האָט דער יידישער סאָלדאַט אָנגעקניפט דעם המשך מיט זיין גייסטיקער קולטור און געצויגן זיין יניקה פון דער הייליקער תורה. ווייל ווי קען דען אַ ייד לעבן אָן זיין טאָג־טעגלעך ספּי־ריטועל ברויט? האָבן זיך טאַקע יידישע זעלנער גלייך געזונען אַ סופּר און האָבן אויסגעשריבן אַן אייגענע ספּר־תורה. און צו יעדע ימים־נוראים, אויף ראש־השנה און יום־כּפּור, פלעגט קהל זיי אָפּגעבן אַ באַזונדער שטיבל אין שול, וואו זיי האָבן זיך אַליין געלייענט זייער תורה. זיי האָבן אויך געהאַט זייער אייגענעם גבאי, און אויסקלויבן אַ גבאי איז אויך גיט געווען אַזוי פּשוט. עס איז געווען אַ קאָנקורענץ צווישן די קאַנדידאַטן און די אַגיטאַציע איז אָנגעגאַנגען גאַנץ אינטענסיוו. דאָס :עלבע האָט זיך געמערקט אויך ביים טיילן עליות, ווייל צווישן די פּראָסטע זעלנער האָבן זיך אויך געפונען מיוחסים, וואָס זענען שטאַרק להוט געווען נאָך כבוד און האָבן זיך געיאָגט נאָך אַ שלישי אָדער ששי. זיי האָבן אויך געהאַט זייערס אַ בעל־קורא, מיט וועלכן זיי האָבן זיך שטאַרק געגרויסט. און אויב גאָט האָט געהאָלפן און עס איז אַמאָל אַריינגעפאַלן אין די סאָלדאַטן עפּעס אַ ייד אַ שלים־מזל, וואָס איז גראָד געווען אַ חזן, און ער פלעגט אַ פּאָרצי טאָן דעם האַרציקן „ומפּני חטאינו" — האָט ער ממש פאַרכישופט די מתפּללים, וועלכע זענען מיט אים געווען זייער שטאָלץ.

איך געדענק נאָך עד־היום, ווי אַ קאָצקער חסיד האָט זיך אַמאָל אַריינגעכאַפּט צו אַ סאָלדאַטסקער תפילה אין זייער שולעכל אַריין און האָט געהערט דעם חזן אויסציקלען דאָס דאָוונען אויפן שענסטן אופן, אָבער ניט געפינענדיק קיין חסרון פון קינסטלערישן שטאַנדפונקט און ניט האָבנדיק דעם בעל־תפילה וואָס פאָרצו־וואַרפן, האָט ער אויסגערופן: „אייער חזן איז טאַקע גאַנץ שיין מתפּלל, אָבער ער איז דאָך, רחמנא־ליצלן, אַ מתנגד!..."

צו יעדן יום־טוב פלעג איך זיך סטאַרען, אַז מען זאָל באַפרייען די יידישע סאָלדאַטן פון ביידע פּאָלקן, דאָס איז מיר אָנגעקומען זייער שווער, ווייל אָפּלאָזן בערך צווי הונדערט סאָלדאַטן פון אַ פּאָלק האָט אַריינגעבראַכט אַ דעזאָרגאַניזאַציע אין די מיליטעריש קאָדרן. דערצו נאָך, האָבן די קאָמאַנדירן אָנגעוועדט אַ רייַ אַרגומענטן, מיט וועלכע מען האָט זיך געמוזט רעכענען, דהיינו:

וועז עס איז געווען אַ גויאישע הגא און מען פלעגט באַפרייען אַ גויאישן זעלנער, פלעגט ער זיך אַנשיכורן אין די שענקן און דערנאָך האָט זיך עס מערסטנטייל פּאַרענדיקט מיט אַ בלוטיקן געשלעג, אָדער סקאַנדאַלן, אַזוי אַז די גאַנצע פּאָליציי איז דערנאָך געשטאַנען אויף די פּיס, כדי איינצופירן אָרדענונג. מיט דער צייט, פלעגט מען שוין די גויאישע זעלנער אָפּלאָזן אַלץ זעלטענער און זעלטענער אוו מען פלעגט זיי אפילו פּאַרשפּאַרן, אַז זיי זאָלן אין די חגא־טעג ניט זיין אויף דער פּריי.

וועז איך בין געקומען מיט מיינע פּאָדערונגען צו באַפרייען די יידישע סאָלדאָטן אויף יום־טוב, פלעגט מיר דער קאָמאַנדיר שטענדיק שטעלן די פראַגע:

„מיט וואָס זענט איר מער פריוויליגירט פון אונזערע פראַוואָסלאַווענע זעלנער, זיעלנע וועלן ניט אָפּגעלאָזן אויף יום־טוב?...“

האָב איך דערויף געענטפערט:

„אַז דו לאָזט אַרויס דיינע זעלנער אויף יום־טוב, מאַכן זיי דיר דערנאָך אַן הרפות ובושות, אָבער במשך פון דער גאַנצער צייט, וואָס דו האָסט אַריבערגעלאָזט יידישע זעלנער, צי האָסטו פון זיי געהאַט אַ סך צרות?... די פראַוואָסלאַווענע זעלנער האָבן גרויסע מעגלעכקייטן צו שטייגן אין גראַד און צו פאַרבעסערן זייערע פּאָזיציעס, אָבער אונזערע יידישע סאָלדאָטן האָבן דאָך גאָרניט און דערוואַרטן דאָך גאָרניט, טאָ גיב זיי כאָטש די פרייהייט אויף יום־טוב...“

איינמאָל זענען אין טשערניגאָווער גובערניע פאָרגעקומען מאַנעווערעס פון פיר פאָלקן צוזאַמען, און פאָר די מאַנעווערעס האָט מען געדאַרפט די נייע רעקרוטן איינשוועדן. די צערעמאָניע איז אַרגאַניזירט געווארן גאָר פייערלעך און אין דער אָנווענדונג הייט פון אַרכיריי. פון דער פּראַוואָסלאַווענער זייט האָט מיט דער שבועה אָנגעפירט דער פּאָפּ, פון די קאַטאָליקן — דער גלח, און איך פון די יידן.

די צערעמאָניע איז פאָרגעקומען אויף דער „דוואָריאַנסקאַיא פּלאָשטשאַד“ (אויל־פּלאַץ). צו דער גראַנדיעזער איינשוועדונגס־צערעמאָניע פון די פיר פאָלקן, זענען זיך אָנגעקומען די בריגאַדע־, דיוויזיע־ און קאָרפּוס־קאָמאַנדירס, ווי אויך די „פּרעד־וואָדיטעלי דוואָריאַנסטוואָ“ (אָנפירער פון אַדל־קלאַס), דער גובערנאַטאָר און נאָך אָנדערע הויכגעשטעלטע געסט. וועז עס איז געקומען צו דער שבועה, האָבן זיך אַלע קאָמאַנדירן פון די פאָלקן געגעבן אַ שטעל אויס און אַ קאָמאַנדעווע געטאָן: „נאָ מאָליטוואו!“ („צו דער תפילה!“); אַלע האָבן געגעבן אַ צי אַראָפּ די היטלען און דער גלח האָט געהאַלטן אַ קורצע רעדע אַלס אַריינפיר צו דער שבועה. נאָכדעם האָבן אַלע סאָלדאָטן אָפּגעשוואָירן, בעת אַרום זענען געשטאַנען דער פּאָפּ מיט דער „איקאָנע“ (הייליקן בילד) און דער גלח מיט דער עוואַנגעליע.

וועז עס איז געקומען צו מיין רעדע, האָט דער גענעראַל אַ קאָמאַנדעווע געטאָן: „יעוורעאי! וו קוואַדראַטיע וואָקרוג ראָווינא סאָ ווסיעמי זנאַמיאַמי!“. („יידן! אין אַ קוואַדראַט אַרום דעם ראַבינער מיט אַלע פענער!“). אָבער די שטימונג איז שוין ניט געווען אַזאַ פייערלעכע ווי פריער, מחמת די גויאישע זעלנער האָבן געשמועסט צווישן זיך, ניט אַרויסווייזנדיק צו אונז דעם מינדעסטן דרך־ארץ. דעמאָלט האָב איך דערקלערט, אַז צוליב דעם רעספעקט פאַר דער רעליגיע דאַרף די גאַנצע

אַרמיי זיך שטעלן אין דער פּאָזיציע „נאַ מאָליטוואו", אַנדערש וועל איך נישט אַדורכ־פירן די שבועה.

די קאָלאָנעלן האָבן פּרובירט מיט מיר אַביסל דיסקוטירן וועגן דער פראַגע, אָבער דער קאָרפּוס־גענעראַל איז צוגעגאַנגען צו מיר, און אויסהערנדיק מיינע פאָדערונגען, האָט ער אַ געשריי געטאָן:

„איז אוואַזשעניאַ דליאַ רעליגי, וואָיסקאַ! נאַ מאָליטוואו!" („צוליב רעספּעקט פאַר דער רעליגיע, סאָלדאַטן! צו דער תפילה!").

די דאָזיקע עצם־דיסקוסיע האָט אַרויסגערופן אַ שטיקל אינטערעס צו מיין רעדע; עס האָבן זיך אַרומגעשטעלט די גענעראַלן, קאָלאָנעלן, העכערע אָפיצירן און האָבן זיך צו איר אויפמערקזאַם צוגעהערט. די פיר אונטער־אָפיצירן מיט די „זנאַמיאַס" זענען געשטאַנען אין גרויס רעספּעקט און עס האָט געהערשט אַ פייער־לעכע שטילקייט בעת איך האָב מיך געווענדעט אין מיין רעדע צו די יידישע סאָלדאַטן:

איך האָב זיי דערמאָנט, אַז די גרעסטע און שענסטע דינסט איז פאַר גאָט ווען: „שלא על מנת לקבל פרס" — דאָס הייסט, אַז מען דינט גאָט ניט לשם שכר. אויב מיר זאָגן אויף אַ מלך: „שחלק מכבודו לבשר־ודם" — הייסט דאָס, אַז אַ מלך אויף דער ערד איז געגליכן צו גאָט כביכול. „און איר דינט אים אויך שלא על מנת לקבל פרס. אָבער נעמענדיק אין אַכט אַז איר, יידן, ווי איר זאָלט זיך ניט אויס־צייכענען אין דינסט, קענט איר ניט שטייגן אין גראַד — דאַרפט איר דעריבער דינען בלויז אויס ליבשאַפט און געטריישאַפט פאַרן קייסער און פאָטערלאַנד און איר דאַרפט ניט דערוואַרטן קיין שום באַלוינונג דערפאַר. דאָס איז די שענסטע דינסט, וואָס יידן האָבן תמיד געדינט זייער גאָט, און לויטן זעלבן ביישפּיל וועט איר אויך דערפילן אייער בירגערלעכן חוב לטובת אייער קייסער און פאָטערלאַנד.

„איר שווערט איצט צו זיין טריי און העלדיש פאַרטיידיקן די „זנאַמיאַ", וועלכע מען האָט אָנגעטרויט אין אייערע הענט און וואָס איז די הייליקייט פון פּאָלק! איר נעמט זיך איצט אונטער זי צו פאַרטיידיקן ביזן טויט און דערויף גיט איר אייער שבועה! דערפילט אייער חוב מיט מסירות־נפש, אַזוי ווי עס פאָדערט פון אייך דאָס געזעץ, און וואָס געטרייער און איבערגעגעבענער איר וועט דינען, אַלץ אַ גרעסערן נוצן וועט איר ברענגען דער מלוכה און אַ שענערן כבוד אייער פּאָלק!".

נאָך דער שבועה איז פאָרגעקומען אַ מיליטערישער פּאַראַד און נאָכדעם איז אָרגאַניזירט געוואָרן אַן אויפנאַמע אינעם זאַל פון מיליטערישן קלוב, אין דער אָנוועזנהייט פון גובערנאַטאָר, קאָרפּוס־גענעראַל און אַלע הויכע געסט.

הויבנדיק אַ טאָסט פאַרן קייסער מיט זיין הויף, ווי אויך פאַרן גובערנאַטאָר מיט די הויכע מלוכה־פאָרשטייער, האָט דער קאָרפּוס־גענעראַל אויך פאַר מיר געהאַלטן אַ טאָסט, באַגריסנדיק מיך מיט מיין פאַטריאָטישער רעדע, וואָס האָט אים זייער גערירט... די אָפיצירן האָבן געשריגן „הוראַ!", אָבער גלייכצייטיק האָט זיך דערנענטערט צו מיר דער אונז גוט־באַקאַנטער נאַטשאַלניק אָכראַני — רודאָוו, זאָגנדיק צו מיר:

„פאַר אַזאַ סאָרט רעדע, ווי דו האָסט אָקאָרשט געהאַלטן, וואָלט דיר געקומען, אַז מען זאָל דיך איינזעצן, אָבער דיין הצלחה איז, וואָס דער גענעראַל, וועלכער איז,

אגב, נישט קיין איבעריקער פאָליטיקער (אויף אונזער לשון הייסט עס: אַ טפש...), האָט געהויבן אַ טאָסט פאַר דיינעטוועגן".

(דאָס איז ער אַזוי ניט צופרידן געווען מיט דער אָנדייטונג דערויף, אַז אַ יידישער סאָלדאָט דאַרף ניט האָפן אויף קיין שום אַוואַנסירונג אין גראָד, נאָר דינען זיין קייסער און פאָטערלאַנד אָן שום אויסרעכענונג אויף וועלכע ניט איז באַלוינונג דערפאַר).

דער גובערנאַטאָר מאַקלאַקאָוו האָט מיר שפעטער אויך געזאָגט מיט אַ רמז: „דיין רעדע איז געווען זייער אַ שיינע, אָבער איך רעקאָמענדיר דיר, אַז אויף ווייטער זאָלסטו זיך ניט שפילן מיט פייער!".

אָבער דאָס אַלץ האָט ניט געשטערט רודאָוון, אַז אין אַ וואָך אַרום, האָט ער דורכגעפירט אָן „אָביסק" (רעוויזיע) ביי מיר אין הויז.

קאַפּיטל מ"ט.

דער סוד פון מאַקלאַקאָווס אויסערגעוויינלעכער קאַריערע. — איך זאָג „נביאות" הויבנדיק אַ טאָסט, ביי מאַקלאַקאָוון אין שטוב. — איך האָב געטראָפן: מאַק־לאַקאָוו ווערט אינערן־מיניסטער. — די באַציאונג פון דער טשערניגאָווער יידישער געמיינדע צום געשעענישׁ. — קיעווער און פּעטערבורגער יידן פאָדערן, אַז מיר זאָלן אים באַגריסן מיט אַ דעפּוטאַציע און מיט אַ מתנה. די געזעגענונגס־אויפנאַמע ביי מאַקלאַקאָוון. — מאַקלאַקאָוו גיט מיר אָפּ אַ וויזיט. — אונזער דעלעגאַציע ביי מאַקלאַקאָוון. — מיין באַגריסונגס־רעדע. — מאַקלאַקאָוו באַרימט זיך, אַז ביי זיין צייט, זענען ניט פאָרגעקומען קיין פאַגראָמען אין טשערניגאָווער גובערניע. — דער אַרכיריי פאַרבעט מיך אויף אַ מיטאָג. — אַ פליישיקער טיש אין אַ מילכיקן פרייטיק. — דער פּראַוואָסלאַוונער טאָר ניט און דער ייד טאָר ניט, טאָ זאָלן ביידע אַביסל אונטערזינדיקן...

דער טשערניגאָווער גובערנאַטאָר, מאַקלאַקאָוו, איז געווען אַ שיינער און פעסט־געבויטער קערל, און ניט בלויז פיזיש איז ער געווען אַזוי גוט אַנטוויקלט, נאָר ער האָט אויך באַזעסן אַן אוניווערזיטעט־בילדונג. ער האָט חתונה געהאַט מיט דער „קניאַגיניאַ" (פירשטין) אָבאָלענסקאַיאַ, וועלכע האָט אים געגעבן גרויסע פאַרבינדונגען מיט דער קאַמאַרילע און מיט אַלע קרייזן פון די הויף־לייט. אַ סך האָבן אים געהאָלפן אין זיין קאַריערע זיינע גרויסע אויסצייכענונגען אין דער רעאַקציאָנערער אַרבעט אין טשערניגאָוו, און זיין „קונסט" צו רודפן אַלע ליבע־ראַלע עלעמענטן, ווי אויך די זיעמסטוועס און מוניציפּאַליטעטן, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט מיטן ליבעראַלן גייסט. אַ באַזונדערן „רום" האָט אים פאַרשאַפט דער גירוש פון די יידן, וועגן וועלכן מיר האָבן שוין געשריבן אין די פריער־דיקע קאַפּיטלען. ער האָט זיך פאַרבונדן מיט די שוואַרץ־מאהדיקע רעאַקציאָנערע אָרגאַניזאַציעס, וועמענס אָנפירער האָבן אים אויך אונטערגעהאַלטן אין קייזערלעכן הויף און ער פלעגט גאַנץ אָפט פאָרן, אונטער אַלערליי פּרעטעקסטן, קיין פּעטער־בורג, אַריינדרינגענדיק אַלץ מער און מער אין דער סביבה פונעם צאַר. ער איז אויך געווען אַ קינסטלער אין דערציילן שיינע אַנעקדאָטן און האָט פיין געקענט נאָכקאָפּירן אַלערליי מענטשלעכע טיפּן און נאָכמאַכן אפילו די קולות פון חיות און בהמות. דאָס דאָזיקע באַווייזט די נישטיקייט פון דעם רוסישן צאַרס פּערזענ־לעכקייט, וואָס זייענדיק דער „סאַמאָדערזשעץ" (אַליינהערשער) פון אַזאַ גרויס לאַנד, האָט ער אָפּגעשאַצט די „אינטעליגענץ" פון אַ מענטשן לויטן קריטעריום פון קענען דערציילן אַנעקדאָטן.

באַזונדער נושא־חן געווען האָט מאַקלאַקאָוו אין צאַרס אויגן, בעת דער אויפ־נאַמע אין טשערניגאָוו. די עצם־אויפנאַמע, ווי אויך דער קעניגלעכער פּאַראַד, זענען אַדורך אין אַ מוסטערהאַפטער אָרדענונג און אָן שום אינצידענטן, און אָט דער פאַקט האָט נאָך בולטער אונטערגעשטראָכן דעם קאָנטראַסט מיט דעם קיעווער פּאַראַד, וועלכער האָט זיך געענדיקט אין אַזאַ פּאַנישער שטימונג צוליבן אַטענטאַט אויף סטאָליפּינען. זיינע גלענצנדע פאַרדינסטן האָבן אים נאָך מער אַרויסגעהויבן

דערמיט, וואָס ער האָט באַוויזן ווי „דאָס גאַנצע רוסישע פאָלק האָט ליב דעם צאַר", הגם אין דער אמתן האָט ער מיט דער הילף פון אוריאַדניקעס און זיעמסקע נאַ־טשאַלניקעס מיט געוואַלט צוזאַמענגעטריבן די פויערים, צווינגענדיק זיי מיט נאַהייקעס צו מאַניפעסטירן זייער „ליבשאַפט" צום צאַר.

און נאָך עטלעכע שטריכן אין מאַקלאַקאָווס אויפפירונג בעתן פאַראַד האָבן געהויבן זיין פרעסטיזש אין צאַרס אויגן: אַז מען האָט געדאַרפט, האָט ער געקענט באַווייזן אַקראָבאַטישע שטיק אויך, ווי צ. ב. פאַר דעם קייסער איז געפאָרן מאַק־לאַקאָוו אין זיין פאַעטאָן און לויט דער צערעמאָניע, האָט ער געדאַרפט שטיין מיט די פלייצעס צום קוטשער און מיטן פנים צום קייסער. אַזוי ווי ער איז געווען אַ הויכער און שיינגעוויקטיקער קערל און האָט זיך געהאַלטן פון פאָרנט ווי אַן אַקראָבאַט, האָט ער זייער אימפאָנירט דערמיט דעם צאַר. מאַקלאַקאָווס נאָמינאַציע גאָר בקרוב איז דעריבער ניט געווען קיין סוד פאַר קיינעם און מען האָט שוין אָפן גערעדט וועגן זיין זיכערער אַוואַנסירונג אין דער קאַריערע.

צוריקקערנדיק זיך קיין טשערניגאָוו, עטלעכע טעג נאָכן קייסערס אָפפאָר, האָט מאַקלאַקאָוו איינגעלאַדן אַלע הויכע טשינאָווניקעס און פאָרשטייער פון דער מוניציפאַליטעט, און דעם שרייבער פון די שורות בתוכם. ער האָט אונז אַלעמען אָפגעדאַנקט, וואָס יעדער האָט אויף זיין אופן צוגעהאָלפן צום דערפאָלג פון דער קייסערלעכער אויפנאַמע און האָט אונז געזאָגט, אַז דער קייסער איז געווען זייער צופרידן פונעם פאַראַד.

בעת מען האָט אונז סערווירט אַ טיש פון כל־טוב, האָט דער עולם געהויבן טאָסטן צווישן זיך, ווינטשנדיק זיך געמיינזאַם, ווי עס פירט זיך אין אַזאַ פאַל. ווען עס איז געקומען צו מיר, האָב איך אין מיין טאָסט געזאָגט, אַז היות איך טרינק ניט קיין אַלקאָהאָל, וועל איך אויפהויבן מיין טאָסט מיט טיי, אין דער אומ־זיכערקייט, צי טרינק איך פאַרן צוקונפטיקן וויצע־מיניסטער, אָדער מיניסטער... ווען איך וועל עס שוין וויסן, וועל איך שוין דעמאָלט טרינקען אַ גלעזל וויין אויך... דער עולם האָט שטאַרק געלאַכט, יעדער האָט דאָס געטראַכט ביי זיך אין האַרצן, האָט עס אָבער ניט אַרויסגעזאָגט, און אויך מאַקלאַקאָוו האָט געשמייכלט און געזאָגט:

„דאָס איז מער ניט, נאָר די פרעסע וויל מיך צעקריגן מיטן מיניסטער, פאַר־שפרייט זי די קלאַנגען וועגן מיין צוקונפטיקער אַוואַנסירונג אויף מיניסטער".

פונדעסטוועגן האָט ער מיר זייער שיין אָפגעדאַנקט און אויסדרייענדיק זיך צו מיר, האָט ער אַ זאָג געטאָן:

„פון אייך קען מען גאָרניט ניט באַהאַלטן..."

מיין נביאות האָט זיך טאַקע אַרויסגעוויזן פאַר ריכטיק: 12 אַ זייגער קלינגט מיר דער פאָליצמייסטער דורכן טעלעפאָן און זאָגט מיר: „סאָווערשילאָם" (עס איז געשען) — מאַקלאַקאָוו איז באַשטימט געוואָרן אַלס אינערן־מיניסטער.

עס איז שווער איבערצוגעבן, וואָס אַזעלכעס עס האָט זיך אָפגעטאָן אין אַזאַ קליינער פראָווינץ־שטאָט, ווי טשערניגאָוו, בעת עס האָט זיך באַשטעטיקט די ידיעה וועגן מאַקלאַקאָווס נאָמינאַציע. די איבעראַשונג איז געווען אַן אויסער־געוויינלעכע. די גובערנסקע שטאָט טשערניגאָוו איז געגאַנגען „ווי אויף רעדלעך". עס זענען אָנגעקומען מאַסן פאָליציי, די אָכראַנקע, זשאַנדאַרמען, ווי אויך דער

דירעקטאָר פון דער דעפּאַרטאַמענטאַלער פּאָליציי אין פּעטערבורג, אַ חוץ אויך אַ סך באַאַמטע און אַדיוטאַנטן פון אינערן־מיניסטעריום.

לויטן צאַרישן מנהג אין יענע צייטן, האָבן זיך גלייך אָנגעהויבן „פּרעוועניטיווע" אַרעסטן און — שומר נפשו — האָבן גלייך די לינקע פּאַרטייען געכאַפּט די פּיס אויף די פּלייצעס, זיי האָבן מוחל געווען די גאַנצע גדולה; פּאַרשטייענדיק אַז מען וועט זיי תיכף איינזעצן, זענען זיי באַלד אַוועקגעפּאָרן פון טשערניגאָוו.

עס האָבן אָנגעהויבן אָנקומען פּאַרשידענערליי הויכע פּאַרשטייער פון זיי נאַענטע גובערניעס און פון קיעוו, און די ליבעראַלן, די זיעמסטוועס און מוניציפּאַליטעטן האָבן געזאָגט, אַז דאָס איז אַ צונויפּפּאָר פון אַלע „אַריוויסטן" אין „ליזאָבליודעס" (טעלער־לעקער).

ע־ אַליין - - מאַקלאַקאָוו — וואָס זייענדיק גובערנאַטאָר, האָט אונטער אים די ערד געציטערט, האָט גלייך געכאַפּט דעם טאָן און האָט פּאַרשטאַנען, אַז דער אינערן־מיניסטער איז דער פּאָקטישער בעל־הבית פון דער אינערן־פּאָליטיק אין לאַנד. אין די ספּערן פון די טשינאָווניקעס האָט מען זיך דערציילט מיט התפּעלות וועגן מאַקלאַקאָוון דאָס פּאָלגנדיקע:

צוריק מיט צוויי חדשים, ווען מאַקלאַקאָוו איז געווען אין קיעוו, האָט ער־טעלעפּאָנירט דעם געזעראַל־גובערנאַטאָר, דעם מפורסמדיקן גענעראַל טרעפּאָוו, אַז ער בעט אַ ראַנדע־וואו, דער אַדיוטאַנט פון טרעפּאָוון האָט זיך פּאַר אים אַנט־שולדיקט, זאָגנדיק אַז דער גענעראַל טרעפּאָוו איז זייער פּאַרנומען און בעט אַז ער זאָל אָפּלייגן זיין וויזיט אויף אַ צווייט מאָל, ווען ער וועט זיין אין קיעוו.

איצט, ווען מאַקלאַקאָוו איז געווארן אינערן־מיניסטער, האָט דער גענעראַל טרעפּאָוו געבעטן ביי אים דורכן טעלעפּאָן אַ ראַנדע־וואו. מאַקלאַקאָווס אַדיוטאַנט האָט געענטפּערט, אַז דער מיניסטער אַנטשולדיקט זיך, נאָר ער איז זייער פּאַר־נומען און קען אים ניט אויפנעמען, אָבער ער וועט זיין זייער גליקלעך אים אויפצונעמען אַ צווייט מאָל, ווען דער גענעראַל וועט זיין אין טשערניגאָוו. און אַזוי זענען מיר, ווי די ראָלן האָבן זיך געביטן און ווי שנעל מאַקלאַקאָוו איז אַריין אין דער הויט פון אַן אמתן מיניסטער.

ביי מיר אין שטוב האָבן זיך צונויפּגעקליבן די געזעלשאַפּטלעכע טוער, פּאַר־שטייער פון די יידישע אַרגאַניזאַציעס און מיר האָבן באַטראַכט די פּראַגע, צי דאַרפן מיר אים באַגריסן אַלס מיניסטער אָדער ניט. נעמענדיק אין אַכט זיינע גירושים, וואָס מיר האָבן שוין געשילדערט אין די פּריערדיקע קאַפּיטלען, ווי אויך זיין רעאַקציאָנערע באַציאונג לגבי די יידן, האָבן מיר באַשלאָסן ניט צו נעמען קיין אָנטייל אין די שמחות, וואָס עס וועלן אַרגאַניזירן די טשינאָווניקעס מיט אַלע „טעלער־לעקער".

אָבער דאָ האָבן מיר זיך אָנגעשטויסן אויף זייער אַ שטאַרקן דרוק מצד דער יידישער געמיינדע אין קיעוו. דער באַרימטער רב, וועלכער איז געווען אַזוי שטאַרק באַליבט און געשעצט אַלס חכם און גרויסער רב — ר' אַראָנסאָן, דער קאָזיאָנער ראָבינער, דר. גורעוויטש און אַנדערע געזעלשאַפּטלעכע טוער האָבן אונז אָנגעוויזן, אַז דאָס איז ניט בלויז אַ פּראַגע וועגן טשערניגאָווער יידן אַליין, נאָר איז נוגע אַלע יידן, און דאָס וועט זיין איינער פון די גרעסטע פּעלערס,

וואָס מיר וועלן שפּעטער טייער באַצאָלן, אויב מיר וועלן ניט באַגריסן דעם מיניסטער מיט אַ דעפּוטאַציע.

זיי האָבן געפּאָדערט, אַז מיר זאָלן שיקן אַ דעלעגאַציע און אים דערלאַנגען א מתנה, ניט קיין שריפּטלעכע באַגריסונג, ניט זאָגן אים קיין שבחים, נאָר אונטער־טראָגן אים אַ תנ"ך אין אַ שיינעם קינסטלערישן איינבאַנד.

מיר זענען געווען אין אַ גרויס פּאַרלעגנהייט, ניט קענענדיק זיך אַנטשליסן וואָס וואָס פּאַר אַ שטעלונג אָנצונעמען.

אויפן צווייטן טאָג פון זיין נאָמינירונג זענען איינגעלאָדן געוואָרן, מצד דעם נייעם מיניסטער, די פּאָרשטייער פון דער אַרמיי, פון יוסטיץ־וועזן און ציוויל־שטאַנד, און בכלל אַלע הויכע פערזענלעכקייטן פון אָפּיציעלן כאַראַקטער און בתוכם — אויך איך.

אין גרויסן זאַל פון גובערנאַטאָרסקן הויז האָבן מיר זיך אַלע פּאַרזאַמלט און זיך אַרומגעשטעלט אַרום מאַקלאַקאָווֹן אין אַ האַלב־קרייז. מאַקלאַקאָווֹ אַליין, אַרומגערינגלט מיט די העכסטע פּאָרשטייער פון פּעטערבורגער אינערן־מיניס־טעריום, מיט דער אָכראַנע און מיט די רעדאַקטאָרן פון דער שוואַרץ־מאהדיקער פּרעסע, איז אַרומגעגאַנגען פון איינעם צום אַנדערן און זיך מיט אַלעמען פּריינט־לעך באַגריסט. ער איז געווען זייער העפלעך מיט יעדן אינציקן און עס האָט זיך בפירוש געמערקט, אַז אַוועקפאָרנדיק פון טשערניגאָוו, האָט ער שטאַרק גע־וואָלט איבערלאָזן אַ גוטן איינדרוק.

צוגייענדיק צו מיר און באַגריסנדיק מיך זייער העפלעך, מאַכט ער צו מיר:

„איסאַק זאַלמאַנאָוויטש, מיר זענען ניט תמיד געווען אינשטימיק און עס זענען צווישן אונז פּאַרגעקומען מיספּאַרשטענדעניש (בלשון לע"ז האָט דאָס גע־הייסן: דאָס אַרעסטירן מיך און אַרויסשיקן מיך פון טשערניגאָוו), פונדעסטוועגן האָב איך אָפּגעשאַצט אייער ערלעכקייט און ענערגיע, און אַז איר האָט פּאַרטיי־דיקט אייערע גלויבנס־גענאָסן מיט סטאָיציזם און אפילו עקשנות".

דערנאָך האָט מען אונז אַלעמען אינגעלאָדן אין צווייטן צימער, וואו עס איז געווען איינגעריכטעט גאָר אַ שיינער בופעט. דאָ, צו דער אכילה ושתיה, האָבן זיך אַלע אַרויסגעווויזן פּאַר גרויסע בריהס און חברה האָט זיך געשטעלט צו דער אַרבעט, ווי עס דאַרף צו זיין. די מיליטער־לייט האָבן יעדעס מאָל געהויבן די כוסות, שרייענדיק „הוראַ!". די טשינאָווניקעס זענען געווען טאָפּלט צופרידן: אי וואָס זיי שרייען „הוראַ", אי וואָס זיי טוען זיך שטילינקערהייט זייער עבודה, עסנדיק און טרינקענדיק אויף וואָס די וועלט שטייט...

אָנגעקומען איז אויך מאַדאַם מאַקלאַקאָווֹ מיט איר סוויטע. זי האָט זיך מיט אַלע זייער שיין באַגריסט און עס האָט געהערשט זייער אַ פריילעכע שטימונג.

און איך שטיי בשעת־מעשה און פרעג זיך אַליין: „שמחה זו — מה היא?..." וואָס האָבן מיר צו דערוואַרטן פון אָט דעם נייעם מיניסטער, וועמען זיין אייגענער ברודער, וואַסילי מאַקלאַקאָווֹ — דער באַוואוסטער ליבעראַל און פּאַרטיידיקע־פון בייליסן — האָט אַליין אָנגערופן „גאָסודאַרסטוועני שאַלון" (דער שטיפער פון דער מלוכה)?

דערווייל איז צו מיר צוגעקומען דער אַרכיריי (בישאָף) וואַסילי. ער האָט

זיך מיט מיר באַגריסט און מיר געגעבן קאַמפּלימענטן פֿאַר מיין רעדע, וועלכע איך האָב געהאַלטן ביי דער שבועה־צערעמאָניע אין מיליטער, און האָט מיך געבעטן, אַז כ׳זאָל קומען צו אים מיט אַ וויזיט פֿרייטיק — אַ וואָך נאָכדעם ווי דער מיניסטער וועט האָבן אַוועקגעפֿאָרן פֿון טשערניגאָוו.

אויף מאָרגן, האָט מאַקלאַקאָוו אָפּגעגעבן אַלע אָפּיציעלע און הויכע פֿערזענלעכקייטן, זיינע קעגן־וויזיטן, און צווישן אַנדערע איז ער אויך געקומען צו מיר. ער האָט מיך ניט געטראָפֿן אינדערהיים און האָט איבערגעלאָזט זיין וויזיט־קאַרטע.

אַז אַזאַ מין פֿאַרביסענער שונא־ישׂראל און איצטיקער אינערן־מיניסטער אין רוסלאַנד, וואָס פֿון אים זענען אָפֿהענגיק געווען אַלע אַנדערע מיניסטאָרן, צוזאַמען מיט דער גאַנצער פֿאָליציי און אָכראַנקע, אַז ער זאָל איינלאַדן צו זיך דעם ראָבינער און נאָך אָפּגעבן אים אַ העפֿלעכקייטס־וויזיט, דאָס האָט באמת איבערגעשטיגן אַלע דערוואַרטונגען, און אָט דער דאָזיקער פֿאַקט האָט, אין אַ געוויסער מאָס, אָפּגעשוואָכט אונזער ווידערשטאַנד וועגן באַגריסן אים. און ווי דער שטייגער איז, האָבן זיך באַלד גענפונען אַזעלכע קלי־דעת, וואָס האָבן געגלויבט אין דער מעגלעכקייט, אַז דער רשע וועט זיך אפשר איבערבייטן און עס וועלן נאָך, מיט גאָטס הילף, זיין ישועות ונחמות אויף יידן... „מען קען גאָרניט וויסן״ — האָבן זיי געזאָגט.

דערצו נאָך, זענען די קיעווער געזעלשאַפֿטלעכע טוער צו אונז אַלץ מער און מער צוגעשטאַנען, און דאָ איז אָנגעקומען אַ טעלעגראַמע פון פּעטערבורג, אַז מען דאַרף אים יאָ באַגריסן. אין רעזולטאַט, האָבן מיר אָנגענומען אַ באַשלוס: אַז עס זאָל גיין צו אים אַ דעפּוטאַציע, וואָס זאָל אַריינענעמען אויך עטלעכע פֿאַרשטייער פון דער פּראָווינץ, און אַז מען זאָל אים אונטערטראָגן אַלס מתנה אַ תנ״ך אין אַ שיינעם אייגבאַנד, וועלכן עס האָט אונז, אגב, צוגעשיקט די קיעווער געמיינדע, וואָס האָט די מתנה אויסגעפֿאַרטיקט ביים בארימטן יוועליר, מאַרשאַק. קיין „אַדרעס״ (באַגריסונג) האָבן מיר אים ניט צוגעשיקט און מיר האָבן טעלעגראַפֿיש אַרויסגערופן עטלעכע אָנגעזעענע מענטשן פון דער פּראָווינץ, זיך צו באַטיליקן אין דער דעפּוטאַציע.

איך האָב גלייך אָנגעקלונגען דעם פֿאָליצמייסטער, אַז אַ דעלעגאַציע גרייט זיך צו גיין צום מיניסטער. אין אַ שעה אַרום איז צו מיר געקומען דער פֿאָליצמייסטער און מיר געזאָגט, אַז דער מיניסטער וועט מיט פֿאַרגעניגן אויפֿנעמען אַ דעלעגאַציע, אָבער ער אַליין גיט מיר די עצה, אַז אין די עטלעכע וועלטער, וואָס איך האָב צו זאָגן, זאָל איך זען אויסצומיידן פֿאָליטיק. און ער גיט מיר גלייך צו פֿאַרשטיין, אַז ביי זיין נייער סיטואַציע און ביי זיין אופן פון רעאַקציאָנערן אָפּנויג, וועט דעם מיניסטער זיין ניט אָנגענעם, אויב מיר וועלן באַרירן פֿאָליטישע פראָגן. דאָס איז, אייגנטלעך, געווען אַ קאַפּולער אָנצוהערעניש: „מען זאָגט דער טאַכטער און מען מיינט די שנור...״, און אין דער אמתן, האָט דורכן פֿאָליצמייסטערס מויל אַרויסגערעדט דער וואונטש פון אינערן־מיניסטער.

אויף מאָרגן, 4 אַ זייגער, איז די דעלעגאַציע אָנגעקומען אין גובערנאַטאָרסקן הויז. דער מיניסטער איז צו אונז אַרויסגעקומען אין דער באַגלייטונג פון וויצע־גובערנאַטאָר און פון דעם אונז אַלט־באַקאַנטן רודאָוו — נאַטשאַלניק „אָכראַני״,

אוּן דימיטראָוו — רעדאַקטאָר פון „טשערניגאָווסקאָיע סלאָווא", וועלכעס מען האָט, אגב, אָנגערופן „טשערנאָיע סלאָווא"...

איך האָב אים באַגריסט מיט אַ פּאָר אָפּיציעלע ווערטער, וועלכע איך האָב פּאַרענדיקט בזה הלשון:

„וואָשע פּרעווּאָסכאָדילסטווּא, זייענדיק נאָך גאָר יונג, האָט איר דערגרייכט דעם העכסטן שטאָפּל פון הערשאַפט אוּן איר זענט איצט געווּאָרן מיניסטער פּאַר אינערלעכע ענינים פון גאַנץ רוסלאַנד. זאָל די דאָזיקע הויכע קאַריערע אייך אינספּירירן צו גרויסע העלדישע מעשים, אַז איר זאָלט — מיט אייער קלוגשאַפּט אין מיט אייער איבערגעבנקייט דעם טראָן אוּן דעם פּאָטערלאַנד — פּאַר־אייניקן אָרום דעם קייסער אָלע זיינע געטרייע בירגער, אָן אונטערשיד פון רעליגיע אוּן נאַציאָנאַליטעט, אוּן אָלע זאָלן זיך פילן גלייך, אין זייער ליבע צום קייסער אוּן צום פּאָטערלאַנד. אויב דאָס וועט אייך געלונגען, וועלן אייערע פּאַרדינסטן לטובת דעם פּאָטערלאַנד זיין אויסערגעווינלעכע!".

מאַקלאַקאָוו האָט פריינטלעך באַדאַנקט אונזער דעלעגאַציע אוּן איז געווען זייער געריטן פון דער מתנה. ער האָט אונז געבעטן אָפּצודאַנקען אָלע יידן פון אָלע גובערניעס, אונטערשטרייכנדיק דערבייַ, אַז ער טראָגט אַרויס פון טשערניגאָוו דעם בעסטן איינדרוק פון זייער באַציאונג. אוּן צו מיר האָט ער געזאָגט:

„„אייך, איסאַק זאַלמאַנאָוויטש, בין איך זייער דאַנקבאַר פּאַר אייערע ווער־טער; איך פּיל אפשר ניט תמיד מיט אייערע געדאַנקען, אָבער אָלע מאָל האָב איך אייך געשעצט ווי אַן ערלעכן אוּן ווירדיקן פּאַרשטייער פון אייער פּאָלק".

ער האָט זיך זייער פריינטלעך געזעגנט מיט אָלע, אוּן בעת די דעלעגאַציע האָט זיך געגרייט אַוועקצוגיין, האָט ער זיך נאָכאַמאָל אומגעקערט צו מיר, זאָגנדיק:

„איר זענט געווען ניט צופרידן מיט מיר. צום באַדויערן, האָב איך געמוזט האַנדלען לויטן געזעץ, וואָס איז צו יידן געווען באַזונדער שטרענג. אָבער איין זאַך מוז איך אייך זאָגן צווישן אונז „אונטער פיר אויגן": אין מיין צייט, איז קיין איין פּאָגראָם אין טשערניגאָווער גובערניע ניט פּאָרגעקומען!".

דערויף האָב איך אים אָפּגעענטפּערט:

„איך פּאַרהאָף, אַז איר וועט אויך אויף ווייטער, הער מיניסטער, ניט דערלאָזן קיין פּאָגראָמען אין רוסלאַנד, אַזוי ווי איר האָט עס ניט דערלאָזט אין טשערני־גאָווער גובערניע".

און דאָ, קען איך ניט פּאַרענדיקן דאָס קאָפּיטל, ניט דערמאָנענדיק דעם פּאָלגנדיקן אָנעקדאָטישן עפּיזאָד צווישן מיר מיט דעם אַרכיריי, וואָס געקענט די העברעאישע שפּראַך און האָט אַ סך געוואוסט פון די העברעאישע הייליקע ספּרים. נאָכדעם ווי איך האָב פּאַרברענגט מיט אים אַ שעה צייט אין זייער אַן אינטערע־סאַנטן שמועס, האָט זיך געעפּנט די טיר פון זיין עס־צימער און ער האָט מיך איינגעלאַדן צו מיטאָג.

אָבער ווי גרויס איז געווען מיין פּאַרוואונדערונג, ווען איך האָב געזען, אַז דער טיש איז געווען געגרייט — אויפן רוסישן שטייגער — מיט פּאַרשידנערליי

מאכלים, צווישן וועלכע עס האָט אִבער גאָר אַ חשוב אָרט פאַרנומען פלייש מכל המינים.

זעענדיק מיין איבעראַשונג, האָט ער זיך צו מיר געוואַנדעט מיט די פאָלגנדיקע וואָרטער:

„מיין טייערער קאָלעגע; מיר, ווי אַ פּראַוואָסלאַווענעם, איז היינט פאַרווערט צו עסן יעדן מין פלייש, ווייל היינט איז פרייטיק, וואָס מיר טאָרן קיין פלייש ניט עסן. אייך, ווי אַ ייד — איז דאָס אויך פאַרווערט צו עסן, מחמת עס איז טריף. טייערער קאָלעגע, „דאָוואי, פאָגריעשים אי גאָספאָד נאַס פּאָמילוי" („לאָמיר אַביסל אונטערזינדיקן, און זאָל זיך גאָט איבער אונז מרחם זיין").

קאַפּיטל נ׳.

אַ פּאַגראָם אין סטאַראָדוב. — יידן באַהאַלטן זיך. — די פּויערים וועלן אונטערגעהעצט. — די יידישע זעלבסטשוץ פּאַרטיידיקט זיך, וועלט אַבער צעטריבן און אַרעסטירט פון דער פּאָליציי. — מיר באַהאַלטן זיך ביי אַן אַדוואָקאַט. — אויך אין באַהעלטעניש האָט די מאַמע אין זינען כשרות. — אַ נאַכט, וואָס לאָזט זיך ניט פּאַרגעסן. — אונזער באַשיצער הייסט אונז גיין... — די סכנה פּאַר אַן אַגראָר־פּאָגראָם. — פּאָליציי מישט זיך אַריין. — נאָכן פּאָגראָם. — יידן רעאַרגאַניזירן זיך. — נצח ישראל איז ממשיך זיין וועג.

אין פּריערדיקן קאַפּיטל האָב איך שוין דערמאָנט, אַז מאַקלאַקאָוו האָט זיך באַרימט פּאַר מיר, אַז ביי זיין צייט זענען קיין פּאָגראָמען אויף יידן ניט געווען. אָבער ביז היינטיקן טאָג, זענען ביי מיר אין זכרון פּאַרבליבן שרעקלעכע דער־אינערונגען פון צווויי פּאָגראָמען, וועלכע איך האָב איבערגעלעבט אין מיינע יונגע יאָרן און וועלכע האָבן זיך, ווי לעבעדיק, איינגעקריצט אין מיין מוח. די דאָזיקע פּאָגראָמען וויל איך איצט איבערגעבן פּאַר מיינע לייענער.

דער ערשטער פּאָגראָם איז פּאָרגעקומען אין סטאַראָדוב, בעת איך בין נאָך געווען זייער יונג. אין שטאָט האָט זיך געטומלט, אַז עס גרייט זיך אַ פּאָגראָם. אויף דעם מאָרק האָבן זיך באַווייזן פּאַרדעכטיקע פּאַרשוינען, וועלכע געוויסע מענטשן האָבן דערקענט אַלס איבערגעטוענע „אָכראַניקעס", און וואָס האָבן גע־פירט אַ גרויסע העצע צווישן די פּויערים און פּאָלקס־מאַסן. איך געדענק אומ־קלאָר, אַז דאָס איז געווען אין אַ געוויסן זונטיק. עס איז דעמאָלט געווען אַ טריבער טאָג. די פּאָניק־שטימונג צווישן די יידן איז געווען אַן אויסערגעוויינלעכע, און ביי אַלעמען האָט זיך געשאַפן די זיכערקייט, אַז עס גרייט זיך אַ פּאָגראָם, און אַז אָט־אָט רוקט ער זיך אָן.

אָבער דאָך האָבן זיך נאָך געפונען אַזעלכע יידן, בעלי־בטחון, וואָס האָבן געגלויבט אַז על כל צרה שלא תבוא, דאַרף מען קודם־כל זען זיך מיטן איס־פּראָוניק און אים אַריינרוקן אַ פּעטן מתנת־יד, דעמאָלט וועט זיך אַלץ באַרואיקן. אָבער נאָך דעם זעלבן אויפדערנאַכט, זונטיק, ווען מען האָט זיך געקליבן גיין צום איספּראָוניק, האָט זיך אַרויסגעווויזן, אַז דער בעל־דבר איז נעלם געוואָרן... און הגם דאָס איז ניט געווען קיין גוטער סימן, האָבן פונדעסטוועגן נאָך אַלץ די עלטערע יידן געהאַלטן, אַז מען דאַרף זיך ניט מייאש זיין, נאָר זען זיך מיט די פּריסטאָווע און די אָקאָלאָדאָטשניס און טאָן „וואָס מען דאַרף"...

אָט־אָ די קליינע חברה האָט שוין גראָד יאָ געגומען אין דער יד אַריין, אָבער זיי האָבן געזאָגט, אַז זיי ווייסן ניט צי זיי וועלן קענען אַ סך העלפן, און יידן האָבן באַמערקט, אַז „עפּעס רעדן זיי גאָרניט ווי געווויינלעך, נאָר זיי שטאַמ־לען גאָר..."

די יידישע יונגעלייט האָבן זיך געגרייט אַנטקעגנצושטעלן אפילו מיט געווער. די עלטערע יידן זענען געווען ביי אַן אַנדער מיינונג: זיי האָבן געזאָגט, אַז אונזער כוח איז אַ „כוח שבעל־פה" און ניט „בידי"... די גבירים האָבן פונדעסטוועגן

געגעבן די נויטיקע געלט־מיטלען; פון איין זייט האָבן זיי מורא געהאַט פאַר די יונגע, און פון דער אַנדערער זייט, האָבן זיי געטראַכט: „אפשר וועט עס פאָרט עפעס העלפן...“

איך קען עד היום ניט פאַרגעסן דעם גביר, ר׳ הלל מינקין, אַ גרויסער ליובאַוויטשער חסיד, זייער אַ שיינער ייד און בעל־צדקה, זייער אַן ארטאָדאָקסישער און רעליגיעזער מענטש, ווי אַזוי ער האָט געלערנט די יונגעלייט:

„קינדער, אַז איר וועט שיסן, זאָלט איר בלויז שרעקן, אָבער איר זאָלט, חלילה, ניט זיין קיין הורגי־נפש, ווייל טאָמער וועט איר דערשיסן איין גוי, וועלן מיר — די גאַנצע עדה יידן — זיך קיינמאָל ניט ריינוואַשן דערפון“.

דער פאַקט איז אָבער געווען זייער כאַראַקטעריסטיש, וואָס אַזאַ עלטערער יייד, אַ ירא־שמים, וועלכער האָט ממש מורא געהאַט צו זיצן אין אַ שטוב, וואו עס איז נאָר פאַראַן אַ ביקס — האָט ער געלערנט די יונגעלייט, ווי אַזוי צו באַנוצן זיך מיטן געווער...

באַלד אויפצומאַרגנס, מאָנטיק אינדערפרי, פונקט אינעם מאַרק־טאָג, ווען עס פלעגן זיך צונויף אַ סך פויערים פון די אַרומיקע דערפער און פון גאַנצן קרייז, כדי צו פאַרקויפן זייערע סחורות און איינצוקויפן אַנדערע — האָט מען מיטאַמאָל דערפילט, ווי אַ שוועכע כמאַרע וואַלט זיך אָנגערוקט אין דער לופטן. די אַטמאָספער איז געווען אָנגעלאָדן מיט אַ פאָגראָם־שטימונג. די פויערים האָט מען געטיילט „שקאַליקלעך“ (קליינע פלעשלעך מיט בראָנפן) און זיי האָבן זיך גענומען צום טרינקען. און אַז אַ רוסישער פויער, אַן אָנאַלפאַבעט און אַן אָבערגלויביקער דערצו, הויבט אָן טרינקען, איז ער שוין דערנאָך מסוגל צו אַלץ...

מען האָט אָנגעהויבן זיך צו „טשעפען“ צו יידן, גלאַט אַזוי זיך, פון דער העלפֿט הויט. די יידישע מאַרק־הענדלער האָבן זיך גלייך אָפּגעטראָגן מיט די ביינער. די אַזוי גערופענע אַריסטאָקראַטישע יידן, וואָס האָבן שוין געקענט רעדן גויאיש, זענען געגאַנגען צו די פאָפן בעטן, אַז זיי זאָלן משפּיע זיין און ניט דערלאָזן צו אַ פאָגראָם; אָבער אומעטום זענען די טירן געווען פאַרשפאַרט, די אויערן זענען געווען פאַרשטאָפט און קיינער האָט ניט געהערט.

מיטאַמאָל איז אויסגעבראָכן אַ שטיקל געשלעג, באַגלייט מיטן געשריי: „זשידי נאַס ביוט! בעי זשידאָוו!“ („די יידן שלאָגן אונז! שלאָגט די יידן!“). אַ סך יידן זענען גלייך אָפּגעפאַרן פון שטאָט מיט זייערע ווייבער און קינדער. די קראָמען האָט מען פאַרקלאַפט און די איבעריקע זענען געלאָפן זיך באַהאַלטן, קודם־כל ביי די ליבעראַלע און לינקע גויאישע עלעמענטן, וועלכע האָבן זיך אגב, גאָנץ פריינטלעך צו זיי באַצויגן, מחמת זיי אַליין זענען געווען קעגן די פאָגראָמען.

אַנדערע זענען געגאַנגען באַהאַלטן זיך ביי די רעאַקציאָנערן, שוואַרץ־מאה־ניקעס, מיט וועלכע זיי האָבן זיך נענטער געקענט, ווייל וועלכער גוי האָט דען ניט געהאַט זיין „זשידאָק“?... דערצו האָבן זיי נאָך אויך גענומען געלט פאַר אויסבאַהאַלטן די יידן.

און אַזוי אַרום, איז אין געציילטע מינוטן נעלם געווארן אַ גאַנצער ישוב פון אַריבער צען טויזנט יידישע נפשות: ווער עס האָט זיך באַהאַלטן, ווער עס

איז אַנטלאָפן און דער וואָס האָט ניט באַוויזן זיך צו באַהאַלטן, איז מען אים גלייך באַפאַלן, אים געשלאָגן און באַראַבעוועט.

דער עצם פאָגראָם, צו יענער צייט, איז ניט באַשטאַנען אין הרגענען מענטשן, נאָר דער עיקר, אין ראַבעווען, מען האָט לייכט ראַנירט, אָבער גלייכצייטיק האָט מען אויפגעבראָכן די טירן פון די קראָמען און פון די הייזער און מען האָט אַנגעראַבעוועט, וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזט. אַלע אָנגערויבטע זאַכן האָבן די פויערים אַרויפגעלייגט אויף זייערע פורלעך. די שטעטישע כוליגאַנעס האָבן כפעציעל אַראָפּגעבראַכט זייערע וועגענער, כדי צו האָבן אויף וואָס אָנצולאַדעווען דאָס יידישע האָב און גוטס. די זאַכן, וואָס האָבן זיי ניט אינטערעסירט, ווי צ. ב. פערענעס, קישנס א. א. וו. האָבן זיי אויפגעטרענט און פאַרפלייצט די גאָסן מיט די פעדערן און פוך. אומעטום האָבן זיך געוואַלגערט צעבראָכענע שויבן און כלים. די פאָליציי איז לחלוטין פאַרשוואונדן געוואָרן, און אויב עס זענען נאָך פאַרבליבן איינציקע פאָליסלייט, האָבן זיי זיך ניט געמישט. די לינקע ניט־יידן, וואָס זענען געגאַנגען אינטערווענירן ביי דער פאָליציי און בעטן שוץ ביי דער רעגירונג, האָבן אויך קיינעם ניט אָנגעטראָפן.

די יידישע יונגעלייט, די זעלבסטשוץ, וועלכע איז נאָך דעמאָלט געווען אין אָנהויב־סטאַדיום פון איר אָרגאַניזירונג אין רוסלאַנד — זענען אַרויס אַנטקעגן מיט ביקסן און רעוואָלווערן, און אין דער ערשטער מינוט האָט מען געהאַט דעם איינדרוק, אַז די פאָגראָמשטשיקעס האַלטן ביים צוריקציען זיך. אָבער דאָ האָט זיך באַוויזן די פאָליציי און האָט גענומען שיסן אויף דער יידישער זעלבסטשוץ, אַרעסטירנדיק זייערע מיטגלידער.

מיין פאָטער ע״ה, וואָס איז געווען רב און רבי גלייכצייטיק, האָט ענערגיש אינטערווענירט ביי דער פאָליציי, זיעמסטווע, ביי פאַרשידענע באַאַמטע און אפילו ביים געריכטס־וועזן, אָבער אַלץ איז געווען מצד דער פאָליציי אַזוי אָרגאַ־ניזירט, אַז אַלע באַמיאונגען זענען געבליבן אָן רעזולטאַט. די אַנדערע כולי־גאַנעס האָבן געשריגן: „דאָס פאָלק איז רעוואָלטירט קעגן אייערע בונדיסטן, סאָציאַליסטן און אַלע אייערע לינקע, וואָס האָבן פאַראַטן דאָס פאָטערלאַנד, אין דאָס איז די תשובה פון פאָלק!...“

עס האָט שוין געדראָט, אַז אונזער שטוב זאָל אויך באַפאַלן ווערן. דאַן איז מיין פאָטער מיט דער גאַנצער פאַמיליע אַוועק זיך באַהאַלטן צו איינעם אַ גרויסן אַדוואָקאַט או... וואָס איז געווען מפורסם אַלס אַ גרויסער ליבעראַל.

אַהין זענען מיר געקומען אַלע פינף קינדער מיט מיין פאָטער און מוטער. אין גרויסן הויז, וואָס ער האָט באַוואוינט, האָט מען אונז געגעבן — אויף דער אַנדערער זייט, פאַרשטעלט פון דער גאַס — אַ צימער. עס איז דאָרט בכלל ניט געווען קיין פראַגע וועגן בעטן צום שלאָפן. עס זענען געווען בלויז שטולן.

גייענדיק אַהין, האָט מיין מאַמע גענומען מיט זיך גלעזער און טעצעלעך און אפילו אַ טשייניק אויך, כדי מען זאָל הלילה ניט דאַרפן טרינקען אין אומגעטובלטע און גויאישע כלים. זי האָט מיטגענומען אויך שוואַרץ ברויט מיט פוטער, אַז מען זאָל חס ושלום ניט עסן פון קיין פת עכו״ם.

אין אָט דער גרויסער טרעוואָגע, ביי דער גאַנצער שפלדיקער און הילפ־

לאָזער לאָגע אונזערער, האָט מיין פאָטער דאָך באַוואונדערט מיין מוטערס האַנדלונג, זאָגנדיק בשעת־מעשה:

„אָט דאָס הייסט אַ יידישע טאָכטער! אין אַזאַ גרויסער סכנה טראַכט זי וועגן כשרע כלים...“

און אין דער אמתן איז ער טאַקע געווען צופריידן, וואָס ער וועט קענען טרינקען טיי כשרערהייט. און בשעת־מעשה, גלויב איך, אַרויסזאָגנדיק אָט די ווערטער, האָט ער אין זיין גאַנצן אונטערבאַוואוסטזיין געפילט, אַז די פמליא שׂל מעלה וועט — אין זכות פון אָט דער מצווה — זיך מרחם זיין און מציל ויין די יידן פון דעם גרויסן אומגליק... אַ קשיא אויף אַ מעשה...

אונזער בעל־הבית איז אַריינגעקומען עטלעכע מאָל צו אונז אין צימער פרעגן, צי דאַרפן מיר ניט עפּעס אין צי ווילן מיר ניט עפּעס עסן. ער איז געווען דורכגעדרונגען מיט גרויס דרך־ארץ פאַר מיין פאָטער און האָט זיך כסדר געפלייסט צו ברענגען אונז נאַכריכטן פון דרויסן, ווי האַלט עס מיטן פאָגראָם.

עס איז צוגעפאַלן דער אויפדערנאַכט. קיין עלעקטריש באַלייכטונג איז נאָך דעמאָלט אין סטאַראָדוב ניט געווען. דער נאַפּט־לאָמפּ האָט איינגעהילט דאָס צימער אין אַ שוועכער טונקלקייט און שפּלדיקייט, וואָס האָט זיך ווי אַ שוועכער בליי געלייגט אויף אונזערע געמיטער. מיט קלאַפּנדיקע הערצער האָבן מיר זיך צוגעהערט צו די געשרייען פונדערווייטנס. דאָס האָבן געשריגן יידן, וואָס זענען אַריינגעפאַלן צו די כוליגאַנעס אין די לאָפּעס אַריין. מיר האָבן אויך אויפגעכאַפּט די קולות פון די גויאישע אָנפאַלער, בעת זיי האָבן באַראַבעוועט די אומגליקלעכע קרבנות.

מיר האָבן געהערט שיסעריין, אָבער מיר האָבן ניט געוואוסט, צי שיסן עס די יידן, אָבער צי שיסט נאָר די פּאָליציי אויף דער יידישער זעלבסטשוץ. אַרום 9 אַ זייגער אין אָוונט, זענען די פאָגראָמשטשיקעס שוין געוואָרן אַביסל מיד, כיי פון דער „אַרבעט“ און סיי פון די הוליאַנקעס מיטן שיכורן. אויפן גאַס האָט זיך אַביטל איינגעשטילט. אָבער די העצערס און די „אַכראַניקעס“ האָבן אַכטונג געגעבן, אַז דער ספּעקטאַקל זאָל אָנהאַלטן וואָס לענגער. זיי זענען אומאויפהערלעך אַרומגעלאָפן איבער די גאַסן, פאַרשפּרייטנדיק מורא און פּחד אומעטום.

יענע נאַכט איז קיינער פון אונז ניט געשלאָפן. אין טיפער מורא זענען מיר אַזוי געזעסן איינגענורעטע אין די שטולן און מיר האָבן געוואַרט אויפן באַגינען. דאָס איז געווען איינע פון אַזעלכע נעכט, וועלכע מען קען קיינמאָל אין לעבן ניט פאַרגעסן. ווי אַזוי אַ פּאָלק אָן שוץ און רעכט ווערט אַ שפּילצייג ביי די העצערס און שוואַרץ־מאהניקעס, ווי אַזוי דאָס דאָזיקע שוצלאָזע און רעכט־לאָזע פּאָלק, ווערט אַזוי באַלייידיקט אין זיין ווירדע, ביז צום נידעריקסטן גראַד.

ענדלעך האָבן מיר דערלעבט דעם באַגינען, אָבער אַרום 5 — 6 אַ זייגער, האָט זיך דער טומל פונדאַסניי אָנגעהויבן. מיר האָבן געהערט ווי עס האָבן געקלאָפּט די „שקאָליקלעך“, ווען די כוליגאַנעס האָבן אַרויסגעשאָסן די קאָרקעס פון זיי. עס זענען צו אונז דייטלעך דערגאַנגען די קולות פון די העצערס, וועלכע האָבן געזוכט צו פאַרלענגערן דעם פּאָגראָם. עס האָט זיך צווישן די פויערים פלוצים

פֿאַרשפּרייט די ידיעה, אַז דער „צאַר־באַטיושקאַ האָט געגעבן די דערלויבעניש צו ראַבעוועון יידן און צונעמען זייער האָב און גוטס, במשך פון דריי טעג...“

אויף „צוצוגרייטן“ זיך צום פֿאָגראָם, האָבן זיך די פּויערים שוין געהאַט גענוג אָנגעזשלאָקעט, נאָר איידער זיי זענען געקומען אין שטאָט אַריין. דערצו זענען זיי אויך שוין געווען גענוג אונטערגעהעצט און אָנגערייצט אויף די יידן, אַזוי אַז דער פֿאָגראָם האָט זיך פונדאָסנייי אָנגעהויבן און מיט אַ פּרישן כוח... מיין פֿאָטער האָט זיך צוויי מאָל געריסן אַרויסצוגיין, אָבער מיר האָבן דאָס ניט דערלאָזט, ווייל מיט אַן אונטערגעהעצטן און אויפגערייצטן המון איז אומ־מעגלעך צו דיסקוטירן.

אָבער די פּרימיטיווע אינסטינקטן פון המון זענען כסדר געווייצט געוואָרן מצד די העצערישע עלעמענטן, וועלכע האָבן ניט אויפגעהערט זיי צוצוגעבן קוראַזש און משקה, שרייענדיק בשעת־מעשה, אַז אויך די לינקע ניט־יידן דאַרף מען שלאָגן און ראַבעווען.

דאָ איז די לאַגע געוואָרן נאָך מער פּאַרשאַרפּט: עס האָט אָנגעהויבן דראָען, אַז די פּאָגראָם־כוואַליע זאָל זיך אויך פּאַרשפּרייטן אויף די לינקע עלעמענטן און ליבעראַלן.

אוונזזער „ליבעראַלער“ גוי, וואָס האָט אונז ביי זיך אויסבאַהאַלטן, האָט מיט־אַמאָל געמומען ציטערן פֿאַר זיין זיכערקייט, ווייל די העצערס האָבן געשריגן בקול־רם, אַז היות ווי די ליבעראַלע גויים באַהאַלטן אויס יידן, זענען זיי דערמיט אַליין ניט קיין קלענערע פּאַרעטער ווי די יידן, און זיי דאַרפן דערפּאַר באַקומען זייער שטראָף.

און דאָ איז דער גרויסער אַדוואָקאַט געקומען צו אונז מיט גאָר אָנדערע ווערטער:

ער איז, הייסט עס, צופֿרידן געווען אונז צו געבן ביי זיך אַ באַהעלטעניש, אָבער איצט דאַרפן מיר זיך זוכן אַן אָנדער אָרט, ווייל ער האָט מורא, אַז מיט אים זאָל חלילה ניט טרעפן דאָס זעלבע...

די לאַגע אונזערע איז געוואָרן זייער קריטיש. וואו גייט מען? צו וועמען וועגדט מען זיך נאָך הילף? ווי אַזוי איז אָט דער גרויסער ליבעראַל, וועלכער האָט תמיד דער ערשטער אַראָפּגענומען דעם הוט פֿאַר מיין פֿאָטער — אַזוי פלוצים איבערגעביטן געוואָרן?... ער האָט מיטאָמאָל געגעבן אַ וואַרף אַראָפּ פון זיך זיין ליבעראַלן לבוש און פֿאַדערט איצט ביי מיין פֿאָטער, אַז מיר — אַ פֿאַמיליע פון זיבן נפשות — זאָלן אַוועקגיין זיך אויסבאַהאַלטן ערגעץ אַנדערשוואו... אָבער וואו זאָלן מיר זיך אַהינטאָן? דערווייל רוקט זיך די צייט. די געשריייען פון גאַנ־זוערן וואָס אָמאָל אַלץ פרעכער און כוליגאַנישער; די ווילדע און שיכורע אויס־רופן דערנענטערן זיך אַלץ מער און מער...

אָבער פלוצים, איז אַריינגעטרעטן אַן ענדערונג אין דער סיטואַציע:

די ווילדעסטע חיהשע אינסטינקטן ביי אָט דעם פרימיטיוון און פינצטערן עלעמענט זענען שוין געהאַט אונטערגעהעצט געוואָרן ביז צום קולמינאַציע־פונקט; אָלע טיפּסטע פסיכישע רעאַקציעס זענען עקספלואָטירט געוואָרן ביז צום לעצטן, און איצט — אַז עס זענען זיך שוין אָנגעקומען טויזנטער פּויערים צו דער היילי־

קער רויבערישער עבודה — האָבן זיי זיך צעברויזט אַזוי ווי אַ סטיכיע און עס איז זיי פשוט שוין ניט מעגלעך געווען איינצוהאַלטן. ניט געווען שוין מער געניג יידן אויף צו ראַבירן זיי. זייער טרייבקראָפט האָט זיך געזוכט אַן אויסגאַנג, כדי אויסצולאָדן זיך אויך אויף זיערע פערזענלעכע שונאים, אויף זייערע „פאַמיעשטשי־קעס" (גוטבאַזיצער), אויף וועלכע זיי האָבן שוין פון שטענדיק אָן געטראָגן אַ האַס, ווייל זיי האָבן ביי זיי אויסגעוויגן דאָס בלוט און האָבן זיי פאַרשקלאַפט צוזאַמען מיט זייער ערד. פון דעם געשריי „בעי זשידאָוו!" („שלאָג די זשידעס!"), זענען זיי אַריבער אויף „בעי פאַמיעשטשיקאָוו!" („שלאָג די גוטבאַזיצער!"). און מיט די געוואָלטן: „לאָמיר צונעמען ביי זיי, וואָס זיי האָבן ביי אונז אָנגעראַבעוועט במשך פון יאָרן!" — האָבן זיי זיך אַ לאָז געטאָן, ווי אַ צעברויזטע כוואַליע, אין א ווילדן געיעג איבער די גאַסן.

דאָ האָט די פאָליציי פאַרשטאַנען, אַז דאָס שמעקט שוין מיט אַן אַגראַר־פאָגראָם און אַז מען מוז — פאַר יעדן פרייז — אָט די העצע אָפשטעלן. און דערצו ווען די „טשערנאָסאָטניקעס" (שוואַרץ־מאהניקעס) האָבן אָנגעהויבן שרייען: „בעי אינטעליגענציו, ליבעראַלאָוו, זאַשטשיטניקאָוו זשידאָוו!" („שלאָג די אינטעליגענץ, די ליבעראַלן, די יידישע פאַרטיידיקער!") — האָט די אינטעליגענץ צוזאַמען מיט די גוטבאַזיצער, וועלכע האָבן געהאָט זייערע אמתע ביקסן און האָבן ניט געדאַרפט אַז מען זאָל זיי לערנען, ווי אַזוי צו שיסן — געוואָלט אַרויסגיין אַנטקעגן. דאָ האָט די פאָליציי דערזען, אַז זי איז צו וויט פאַרקראָכן און אַז עס קען דאָ דערגיין צו אַן אמתן בירגער־קריג. באַלד האָט זיך געיאָוועט פאָליציי, אין דער באַגלייי־טונג פון מחנות סאָלדאַטן, ספּעציעל אַראָפּגעבראַכטע פון דער אַרמיי און, כהרף־עין — ווי דורך אַ צויבער־שטעקל — איז די גאַנצע „נאַראָדנאָיע וואָלניעניע פראָטיוו זשידאָוו איזמיענניקאָוו" („דער פאָלקס־כעס קעגן די יידן פאַרעטער") — מיטאיינמאָל איינגעשטילט געוואָרן, און ווי דורך אַ כישוף — האָט זיך דער פאָגראָם אָפּגעשטעלט.

מיר זענען אַרויס פון אונזער באַהעלטעניש און אַוועק צו זיך אַהיים. אַלע יידן זענען מיטאַמאָל אַרויסגעקראָכן פון זייערע לעכער, און צווישן זיי האָבן זיך נאָך געפונען אַזעלכע דרייסטע בחורים, וועלכע זענען נאָכגעלאָפן נאָך די כולי־גאַנעס, וואָס האָבן געהאַט אָנגעראַבעוועט פולע פורן מיט יידיש האָב און גוטס, און האָבן עס נאָך ניט באַווייזן אַוועקצופירן — און זיי האָבן ביי זיי אָפּגענומען אַ סך זאַכן.

איך, זייענדיק דעמאָלט נאָך גאָר יונג, האָב מיט שטוינונג צוגעזען ווי אַזוי אַ רעגירונג אַרגאַניזירט פאָגראָמען אויף פרידלעכע איינוואוינער, וועלכע האָבן זיך מיט קיין שום זאַך ניט פאַרזינדיקט אַ חוץ דערמיט, וואָס זיי זענען געבוירן געוואָרן יידן. מען פלינדערט אויס זייערע היימען, מען מאַכט חרוב זייער עקזיס־טענץ, מען ראַבעוועט אויס זייער פאַרמעגן, מען צעברעכט זייער לעבן, מען רויבט צו די חיונה ביי אַרעמע בעלי־מלאכות, קרעמערלעך און פאָלקס־מענטשן, פאַרניכטנדיק זייער מקור פון פרנסה.

און דער דאָזיקער פאָגראָם איז פאָרגעקומען אַזוי עפּנטלעך, אין די אויגן פון גאַנצן רוסישן פאָלק. די אינטעליגענץ, די ליבעראַלע עלעמענטן, האָבן פונדעסט־

וועגן געמאַכט פּראָווון צו פּראָטעסטירן און דערמיט זענען זיי יוצא געווען לגבי זייער אייגענעם געוויסן. אָט־אַ דער גרויסער ליבעראַל, למשל, וועלכער האָט געהאָט ביי זיך דעם שענסטן מענטש פון דער שטאָט, מיט זיין פאַמיליע — האָט אין דער לעצטער מינוט אים געהייסן זיך זוכן אַן אַנדער באַהעלטענישׂ. דאָס הייסט, אַז אָנגעירט האָט עס זיי נאָר דאָן, וועגן עס האָט זיך געהאַנדלט אין זייער אייגענער זיכערקייט. זיי האָבן געפונען אין זיך דעם נויטיקן כּוח אַרויסצוטרעטן נאָר דאָן, וועגן עס האָט זיי אַליין געדראָט די סכנה, אַז מען זאָל זיי שלאָגן אַלס „אויזמיענ־ניקעס" און באַשיצער פון די יידן; ערשט דאָן האָבן זיי זיך אינגעשטעלט פּאָר אָפּשטעלן די פּאָגראָמען.

אויף צומאָרגנס האָבן יידן אויפגעלעבט. דעמאָלט ערשט האָט מען געקענט באַוואונדערן די וויטאַליטעט פון יידישן פּאָלק. ווי מען האָט געקענט, האָט מען אָפּגענומען די צעראָבעוועטע סחורה אין טיילווייז אויך דאָס פאַרמעגן. מען האָט גלייך צוריק אָנגעהויבן אינאָרדענען זיך. אינצווישנצייט איז אָנגעקומען הילף פון אַנדערע ערטער אויף רעקאָנסטרוקציע־צוועקן און אויף צוריקשטעלן די געליטענע, וואָס זענען פאָגראָמירט געוואָרן. עס האָט זיך באַלד געגרינדעט אַ קאָמיסיע „פאָמאָשטשי פאָגראָמלענניך" („הילף פאַר פאָגראָמירטע") און יידן האָבן אָנגעהויבן וווייטער האַנדלען מיט די זעלבע גויים, וועלכע האָבן זיי ניט לאַנג צוריק באַראַבוועט.

די בתי־מדרשים זענען געווען פול. מען האָט אויפסניי אָנגעהויבן לערנען עין־יעקב, מדרש. מען האָט געמוסן אַ גלעזעלע משקה אויף „תיקון". אַלע יידישע אַרגאַניזאַציעס האָבן צוריק אָנגעהויבן אַרבעטן. נאָך דעם פּאָגראָם האָבן יידן ערשט דאָן אָנגעהויבן פילן די גאַנצע אומזיכערקייט פון זייער אינערלעכער לאָגע און האָבן אָנגעהויבן שטאַרקער אָרגאַניזירן זיך צווישן זיך. און אפילו שמעון דער טוחט האָט געזאָגט:

„ווי לאַנג קרענקט עור, דער איספראָוויניק, צי מען וועט אים שוין איצט געבן די מתנות, וועלכע מען האָט געהאַט בדעה אים אַרייַנצורוקן אין יד אַריין..." אָט אַזוי האָט אויסגעזען די יידישע „נקמה", משטיינס געזאָגט — אין דער פּאָליציי, און... גצה ישראל אינ ממשיך זיין וועג.

קאַפּיטל נ"א.

קיעוו, דער קולטורעלער און אינדוסטריעלער צענטער. — יידישע פערזענלעכקייטן אין דער שפּיץ פון דער צוקער־אינדוסטריע, טראַמווייַ־ און שיפֿס־וועזן. — גרויסע יידישע מאַגנאַטן און קולטור־טוער: בראַדסקי, גאַלפּערין, זייצעוו, מאַרגאַלין, פּרעס. מאַנדעלשטאַם. ח. נ. סירקין, אַדוו. מאַזאַר, הלל זלאַטאָפּאַלסקי א. אַנד. — וואַרשאַק, דער גרויסער קינסטלער און פּשוטער יוד. — א פּאַגראָם אין קיעוו. — פּאָפּיווע וויִדערשטאַנדס־אַקציע אויפן בוידעם. — ר' נתן האַלצהעקער מיט זיין האַק. — ר' אייזשקע עפּשטיין נאָרט אַפּ די כוליגאַנעס. — נאָכן פּאָגראָם. — יידן דאַרפן תשובה טאָן אויף זייערע זינד. — ווי אַזוי ר' אייזשקע לעגיטימירט זיך פֿאַרן „אַקאַדאַמשנ".

דער צווייטער פּאָגראָם, וועגן וועלכן איך האָב דערמאָנט אין מיין פּריערדיקן קאַפּיטל, איז פּאַרגעקומען אין קיעוו. אָבער אייַדער מיר טרעטן צו צו שילדערן דעם עצם־פּאָגראָם, מוזן מיר זיך אַביסל אָפּשטעלן אויף קיעוו גופא, אַלס הויפּט־צענטער פון אוקראַינע, ווי אויך אויף די פֿאַרשידענע אַספּעקטן פון יידישן געזעלשאַפטלעכן לעבן ביי אַ קהילה, וואָס האָט געציילט אויבער הונדערט טויזנט יידן.

אַלס הויפּטשטאָט פון אוקראַינע איז קיעוו געווען דער צענטער פון גאַנצן דרום־מערבדיקן טייל רוסלאַנד. עס איז דאָרט געווען אַ געזעלשאַפֿט־גובערנאַטאָר, ווי אויך אַ מיליטער קאָמענדאַנט פֿאַרן גאַנצן קיעווער מיליטערישן קרייז. קיעוו איז געווען מפֿורסם מיט איר אוניווערזיטעט אויפן נאָמען פון „הייליקן וולאַדימיר" און מיט אַ גאַנצער רייַ טעכנישע און אַנדערע הויכשולן. די דאָזיקע שטאָט האָט זיך גערעכנט, ניט נאָר ווי אַן אמתער קולטורעלער און אַדמיניסטראַטיווער צענטער, נאָר אויך ווי דער הויפּט־אינדוסטריעלער צענטער פון גאַנצן דרום־מערבדיקן טייל לאַנד, אין וואָס דעם אויבן־אָן האָט פֿאַרנומען די צוקער־אינדוסטריע.

הגם קיעוו האָט זיך געפונען אין צענטער פון תּהום־המושב, איז יידן דאָרט געווען פֿאַראָטן צו וואוינען. צוליב דער גרויסער צאָל מאָגאַסטירן, פון וועלכע עס זענען באַזונדער באַרימט געווען דער מאָגאַסטיר פון די „זיבן הייליקע ברידער פון קריסטנטום" און דער „לאָוורינסקי מאָגאַסטיר" — האָט מען געפונען פאַר נויטיק ניט צו דערלויבן קיין וואוינרעכט פאַר יידן אין אַזאַ הייליקער שטאָט. עס האָבן געמעגט דאָרט וואוינען בלויז יידן פון פיר קאַטעגאָריעס: די געבוירענע, די יידן מיט דיפלאָמען פון הויכער בילדונג, „פערוואי גילדי"־סוחרים (ערשטע קאַטעגאָריע פאַטענטן) און בעלי־מלאכות וואָס האָבן באַזעסן ספּעציעלע סערטיפיקאַטן פון אַ צעך.

אָבער ניט־קוקנדיק אויף די אַלע גזירות און באַגרענעצונגען, האָבן דאָך אין קיעוו געוואוינט אַריבער הונדערט טויזנט יידן. די צוקער־אינדוסטריע איז מייסטנס געלעגן אין יידישע הענט. דער קעניג פון דער צוקער־אינדוסטריע איז געווען דער באַרימטער בראַדסקי; עס זענען אויך באַוואוסט געווען: גאַלפּערין, זייצעוו און אַנדערע מאָגנאַטן. אויך אין אייזנבאַן־וועזן האָבן זיך אויסגעצייכנט יידישע אינזשעניערן, בראש מיט דעם באַרימטן אינזשיניער גאָרדאָן, וועלכער האָט געשפּילט די הויפּט־ראָל.

אויפן גייסטיקן און קולטורעלן געביט, האָבן זיך באַזונדער באַרימט געמאַכט אַזעלכע מלומדים און געזעלשאַפטלעכע, קולטורעלע און פּאָליטישע טוער, ווי: פּראָפעסאָר מאַנדעלשטאַם, דער גרויסער ציוניסטישער פירער — חיים נחמן סירקין, דער גרויסער אַדוואָקאַט מאַזאָר, דער באַרימטער ציוניסטישער שרייבער און גרויסער עסקן ציוני און ציבורי — הלל זלאַטאָפּאָלסקי א. אַנד.

דער קיעווער טראַמווייַ־וועזן, די קיעווער גרויסע שיפס־געזעלשאַפטן אויף דער גאַנצער לענג פונעם דניעפּר, און אַלע זייערע אָפּטיילונגען זענען אָנגעפירט געוואָרן פונעם ייד, דאָוויד סעמיאָנאָוויטש מאַרגאָלין, וועלכער קומענדיק אַהין אלס אָרעמער יינגל, ניט דורכגייענדיק קיין שום הויכשול, האָט אַ דאַנק זיין גאונות, קלוגשאַפט און זעלבסטבילדונג, זיך דערוואָרבן אַ שם־דבר אלס גייסטרייכער אין אויסערגעווינלעך באַגאַבטער מענטש. דערצו האָט ער זייער מצליח געווען אין זיינע געשעפטן, וועלכע ער האָט געפירט מיט גרויס קענטעניש און הכמה, אַזוי אַז מיט דער צייט, איז ער פאַרעכנט געוואָרן אלס איינער פון די גרעסטע קעפּ אין קיעוו.

כאַראַקטעריסטיש איז צו באַמערקן, אַז דאָוויד סעמיאָנאָוויטש האָט זיך געמישט אין אַלע יידישע ענינים: ער איז געווען אַ מין שתדלן אין גאָר אַן אייגנאַרטיקער פאָרם. זיין גרויסע סיטואַציע אינעם טראַמווייַ־וועזן און אין דער שיפס־געזעלשאַפט האָט אים פאַרשאַפט אָנגעזעענע פאַרבינדונגען אין די רעגירונגס־קרייזן. ער האָט זיך אויך זייער באַפרייַנדעט מיט די רעאַקציאָנערע ספערן. יידן האָבן אים דערפאר פייַנט געהאַט, אָבער ער האָט תמיד אויסגענוצט די שוואַרצע, רעאַקציאָנערע קרייזן לטובת הילף פאַרן יידישן כלל.

דאָוויד סעמיאָנאָוויטש איז עס געווען דער, וואָס האָט נאָמינירט, למשל, דעם שוואַרץ־מאהדיקן דירעקטאָר פון דער שיפס־געזעלשאַפט אין טשערניגאָוו — דיי־מיטראָוו, וועלכער איז גלייכצייטיק געווען אויך דער רעדאַקטאָר פון „טשערניגאָוסקאַיע סלאָוואָ", וואָס יידן האָבן אגב אָנגערופן „טשערנאַיע סלאָוואָ". עס איז פאַרשטענדלעך, אַז יידן האָבן אים דעריבער שטאַרק קריטיקירט. ער האָט אבער אויסגענוצט דימיטראָווס השפּעה, כדי צו טאָן טובות דער יידישער באַפעלקערונג.

מאַרגאָלין האָט זיך ניט אָפּגעשטעלט אפילו פאַר געבן געלט אויף קלויסטערס און אַנדערע גויאישע צוועקן. יידן האָבן אַזאַ טאַקטיק ניט געקענט פאַרטראָגן. זיי האָבן אים פיינט געהאַט ווי חזיר, אָבער דאָך האָט מען געהאַט פאַר אים גרויס דרך־ארץ. און אַז מען האָט געדאַרפט האָבן פון אים אַ טובה, זענען יידן פאָרט געקומען צו אים, זאָגנדיק דערבי: „אַז מען דאַרף דעם גנב, מוז מען אים אַראָפּ־נעמען פון דער תליה..."

צווישן די זעלטענע יידן, וואָס האָבן זיך אַליין אַרויפגעאַרבעט בלויז אַ דאַנק זייער פלייס און טאַלאַנט, האָט זיך אויך געפונען דער באַרימטער יוועליר, יוסף מאַרשאַק ז"ל, וועלכער איז געווען מפורסם מיט זיין קינסטלערישער אַרבעט, ניט נאָר אין גאַנצן דרום־מערבדיקן טייל רוסלאַנד, נאָר ער איז געווען אַ שם־דבר אין גאַנצן לאַנד. ער איז געווען אַ פראָסטער מענטש, זיך געהאַלטן באַשיידן, ניט געהאַט קיין באַזונדערע פּרעטענזיעס, זיך ניט געשטופט אין די „הויכע פענצטער" און געגעבן צדקה מיט דער פולער האַנט. און שוין דערפאַר אַליין האָבן יידן אים

געאַכט און געשעצט. ביי אים האָט מען תמיד געקענט געפינען דעם גענעראַל־גובערנאַטאָר, אָדער דעם גובערנאַטאָר און בכלל די גרעסטע פערזענלעכקייטן פון דער קיוואער העכסטער גויאישער געזעלשאפט. אַ חוץ דעם וואָס ער איז געווען דער גרויסער קינסטלער מיטן פיינעם געשמאַק, האָבן אים אַלע ליב געהאַט פאַר זיין פשטות און פאַר זיין ערלעכקייט. צוליב זיין איינפאַכקייט און ענווות איז ער געווען זייער באַליבט ביי יידן.

יוסף מאַרשאַק האָט כסדר אויסגענוצט זיינע גרויסע פאַרבינדונגען לטובת די יידישע אינטערעסן. ער אַליין פלעגט געבן שיינע גאָלדענע און קינסטלערישע מתנות צו אָנגעזעענע פערזענלעכקייטן, וועלכע ער פלעגט שפּעטער אויסנוצן פאַר יידישע טובות. דאָס אַלץ פלעגט ער טאָן מיט דער גרעסטער באַשיידנקייט און איבערגעגעבנקייט צום יידישן פאָלק. ער איז געווען דער פאָטער פון בארימטן יידישן כירורג אין פאַריז, דר. מאַרשאַק ז"ל, וועלכער האָט אַ סך געטאָן פאַר אַרעמע קראַנקע, און בפרט פאַר פאַריזער יידן.

די יידישע מאַגנאַטן פון דער צוקער־אינדוסטריע האָבן געשענקט אויסערגעוויינלעכע סומעס אָלס צדקה פאַר יידישער געזעלשאפטלעכער אַרבעט. אַ דאַנק זיי האָט קיוו געשמט מיט אירע רעליגיעזע, קולטורעלע און סאציאַלע אַנשטאַלטן, ווי: מושב־זקנים, בתי־יתומים, שפּיטאָלן און אַנדערע ענלעכע אינסטיטוציעס.

די זעלבע יידישע מאַגנאַטן פלעגן אויך געבן אָן אַ שיעור צדקה אויף ניט־יידישע צוועקן און דאָס האָט זיי דערמעגלעכט אָנצוהאַלטן די העכסטע פאַרבינדונגען אין די רעגירונגס־קרייזן. אָבער ביי די אַלע גליקן, איז יידן דאָך פאַרבאָטן געווען דאָרט צו וואוינען. און אַז מען פלעגט כאַפּן אַן „אומלעגאַלן" ייד, פלעגט מען אים אַרעסטירן און אַרויסשיקן מיטן עטאַפּ.

נעמענדיק אין אַכט, אַז עס האָבן געמעגט וואוינען אין קיוו בעלי־מלאכות מיט סערטיפיקאַטן פון אַ צעך, האָבן יידן דאָרט באַלד זיך געגומען צו פאַרשידענע מלאכות. צווישן זיי האָט מען געקענט אָנציילן באַרימטע מאָלער, צייכנער, סקולפּטאָרן, שרייבער, וועלכע האָבן גלייכצייטיק געטאָן אויך אַנדערע בעל־מלאכהשע אַרבעטן פון משונהדיקסטן כאַראַקטער, ווי: מאַכן שו־וואַקס, טינט א. א. וו. דער זיאָזיקער יידישער טיפּ בעל־מלאכה האָט אינספירירט דעם גרויסן שלום־עליכם צו שאַפן זיין באַרימטן מאָטל פייסי דעם חזנס ברודער, אליהו, וועלכער האָט זיך פאַרנומען מיט די פאַרשידנסטע מלאכות.

אין די יידישע קוואַרטאָלן, וואו עס האָבן זיך אויפגעהאַלטן די יידישע בעלי־מלאכות, און הויפּטזעכלעך אויפן „פּאָדאָל", וואָס האָט געבילדעט דעם אונטערשטן טייל קיוו און וואו עס איז געווען קאָנצענטרירט די יידישע אַרעמערע באַפעלקערונג — זענען אָפט פאַרגעקומען אָבלאָווע אויף די אויסבאהאלטענע יידן, און אַזוי ווי צו דער דאָזיקער „הייליקער" ארבעט האָט מען באַדאַרפט האָבן אַ סך פּאָליצייַ, פלעגט מען ראַבעווען פון דעם גלעלט, וואָס יידן האָבן געגעבן אויף צרכי־ציבור, אינעם „קאַראַבאַטשני סבאַר". אַזוי אַרום איז אויסגעקומען, אַז יידן האָבן געצאָלט פאַר רודפן זיי, פאַר אַרעסטירן זיי און פאַר מאַכן אויף זיי אָבלאָווע. דאָס הייסט, די רעגירונג האָט געטאָן מיט די יידן, ווי די פאַמיעשטשיקעס האָבן געטאָן מיט

זייערע פּויערים: די פּויערים פלעגן זיך אַליין מוזן אויסקלייבן די נאַהייקעס, מיט וועלכע מען האָט זיי געשמיסן...

אָבער די דאָזיקע אַלע רדיפות און אָבלאָווע האָבן ניט געקענט שטערן די יידן אַהינצוקומען און פירן דאָרט געשעפטן. פאַר דער פּאָליציי איז דאָס געווען אַ גרויסער מקור פון פרנסה, אַזוי אַז יעדער פּאָליסמאַן, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט אויף זיין פּאָסטן, פלעגט אַלס באַלוינונג אָפּגעשיקט ווערן אויפן „פּאָדאָל", בדי דאָדט צווישן די יידן, זאָל ער פאַרפעסטיקן זיין מאַטעריעלן מצב און זאָל רייך ווערן אויף די יידישע פלייצעס.

איינמאָל בין איך אָנגעקומען קיין קיעוו אין אַן אויפדערנאַכט און בין פאַרפּאָרן אויף „באָלשאָי וואַסילקאָווסקי" נעבן „קרעשטשאַטיק". אין מיין גאַסט־הויז, וואו איך פלעג תמיד אָפּשטייגן, אינדערפרי האָט מען מיר געזאָגט, אַז מען דעדט ווענגן אַ פּאָגראָם אויף „פּאָדאָל". איך אַליין, נאָך זייענדיק אַזוי יונג, האָב ניט פאַרשטאַנען, ווי אַזוי קען מען רעדן ווענגן אַ פּאָגראָם אין אַזאַ קיעוו, וואו עס איז פאַראַן אַ געזעלשאַפט־גובערנאַטאָר מיט אַזאַ גרויסער ארמיי און פּאָליציי...

אינדערפרי בין איך אַוועקגעפאָרן אויף „פּאָדאָל" מיט אַ ווייזט צום גאָרנאָס־טאַיפּאָלערס רבינס זון, דעם יונגן רבין, ר' לייבעלע, וועלכער איז געווען מיין פרויס אַ פעטער. אַריינקומענדיק אין כאָשאָנסקי האָטעל, וואו דער יונגער גאָרנאָסטאַי־פּאָלער רבי איז אינגעשטאַנען, האָב איך באַמערקט ווי דער עולם איז אויפגערעגט, און אַז מען רעדט ווענגן אַ פּאָגראָם. און אַז איך האָב געזאָגט: „צי איז דען מעגלעך אַזאַ זאַך אין קיעוו?" — האָט מיר ר' יהודה־לייב דער גבאי געענטפערט: „דו ביזט אַ גרויסער „פּעטאַך" („נאַיוועך" בלשון לע"ז).

און אַזוי, אין איינעם אַ זומערדיקן טאָג, ווען די זון האָט געשיינט ווי אַלע טעג פון אַ גאַנץ יאָר, האָט זיך אויף דער קאַנסטאַנטינאָווסקע גאַס אָנגעזאַמלט אַ פינצטערע כמאַרע פאַר יידן. מיטאַמאָל האָבן זיך פאַרהאַמערט די קראָמען, די יידישע מאַרק־העגדלער האָבן זיך אָפּגעטראָגן מיט זייערע ביידלעך און פורלעך, און דער עולם האָט זיך פלוצים געלאָזט לויפן אין א ווילדער בהלה; ווער אויפן „קרעשטשאַ־טיק", ווער עס איז אינגאַנצן אַנטלאָפן אַדער אַוועקגעפאָרן פון שטאָט. אין דער יידישער געגנט איז תשעה באב ממש. מען זעט זיך אַרומדרייען פאַרדעכטיקע פאַרשוינען אויף די גאַסן און עס פילט זיך שוין פון זיי פונדעסטוועגן דער ריח פון בראָנפן. זיי פירן עפּעס אַ טונקעלע אַגיטאַציע. עס קריכן אַרויס די אונטער־וועלט־מענטשן און אויך דער פּראָסטער המון, וואָס איז שוין געווג אָנגעשיכורט און אונטערגעהעצט נאָך פון פריער. צוגלייך ווי אין אַ פראָסטן מאַרק־טאָג, פאַרזן זיך צונויף די גויים מיט זייערע סחורות צום פאַרקויפן, אָבער זיי ווערן תיכף אַרומגערינגלט מיט אַגיטאַטאָרן און מען דערפילט ממש, אַז די לופט איז אַזוי אָנגעזאָפט מיט עלעקטריזיטעט, אַז אָט־אָט וועט עפּעס אויפרייסן.

אין גאַסט־הויז האָבן זיך בשעת־מעשה געפונען „ענערגישע" מענטשן, וואָס האָבן אַרויסגעווייזן גרויס מוט, ניט חלילה אַרויסצוגיין קעגן די פּאָגראָמשטשיקעס, נאָר וועגן אָרגאַניזירן אַ פאַסיוו באַהעלטעניש־אַקציע. קודם־כל האָבן זיי אַריינ־געזומען אינעם גאַסט־הויז אַלע יידישע שכנים, וואָס האָבן ניט געהאַט די מעג־לעכקייט צו אַנטלויפן. אין דעם זעלבן הויז האָט זיך געפונען אַ בעקעריי. האָט

מען אַרויסגעשלעפט זעק מיט מעל און מען האָט פאַרלייגט טיר און טויער. מען האָט אויך אונטערגעשפּאַרט מיט זעקלעך שטיינער און מיט שווערע מעבל, אַזוי אַז די פּאָגראָמשטשיקעס זאָלן ניט קענען אַריינדרינגען אין הויז. אַלע טירן זענען אַזוי אַרום פאַרשפּאַרט געוואָרן, אפילו דער פּאַראַדנער אַריינגאַנג. דערנאָך האָבן אָט די אַלע ענערגישע פירערס אַרויפגעפירט אַלע יידן מיט זייערע ווייבער און קינדער אויפן בוידעם. שטיי איך אַזוי בשעת־מעשה און טראַכט: ווען עס זאָל דאָרט חלילה וחס אויסברעכן אַ שריפה, וואָלטן אָט די אַלע יידן — ווי איין מענטש — פאַרברענט געוואָרן און וואָלטן זיך פון דאָרט קיינמאָל ניט געקענט אַרויסקריגן...

נעבן דער טיר האָט זיך אַוועקגעשטעלט ר׳ נתן, אַ האָלצהעקער, אַ פּראָסטער ייד, וואָס האָט זיין גאַנץ לעבן זיך מפרנס געווען מיט האַקן האָלץ פאַר יידן. ער האָט זיך אַרומגעגאַרטלט מיט זיין אַרבעטס־גאַרטל און שטייט אַזוי פאַר דער טיר מיט זיין אויסגעשטרעקטער האַנט מיט דער האַק, אַזוי ווי אַ גזלן, און זיין פנים זאָגט אויס, אַז ער גרייט זיך צו קערן וועלטן...

גיי איך צו צו אים און פרעג:

„ר׳ נתן, וואָס וועט איר טאָן מיט דער האַק?"

ענטפערט ער מיר:

„פאַרשטייט איר מיך: אויב זיי וועלן מיך ניט טשעפּען, וועל איך דאָך ניט גיין קריכן צו זיי מיט דער האַק, אָבער טאָמער וועט זיי איינפאַלן צו קומען אַהער..." (דאָ האָט ער שוין מער ניט דערזאָגט די פראַזע, נאָר ער האָט אויפגע־הויבן די האַק מיט אַזאַ דראָענדיקער באַוועגונג, אַז עס איז פּשוט אַ מורא געווען אַ קוק צו טאָן אויף זיין פּאָזע).

פרעג איך אים ווייטער:

„און אַנטקעגן אַ סך גויים וועט איר זיך שטעלן מיט דער האַק?"

„איך מיין, אַז ווען זיי וועלן אַ קוק טאָן אויף דער האַק, וועלן זיי שוין אין שטוב ניט אַריינגיין..."

„און טאָמער יאָ" — פרעג איך אים.

„אויב יאָ — זאָגט ער — בין איך גלייך מיט דער האַק אויפן בוידעם!..."

מיר זענען אַלע אַרויף אויפן בוידעם. מיר האָבן געזען דורך די שפּאַרעס, ווי דער פּאָגראָם איז אין פולן ברען, ווי מען ראַבעוועט און מען באַגזלט יידן. קיין ספּעציעלע הריגות זענען דעמאָלט ניט פאָרגעקומען, אָבער זוכנדיק געלט, פלעגט מען בשעת־מעשה ניט זשאַלעווען קיין קלעפּ; מען פלעגט שלאָגן ביז בלוט, אָבער קיין הורגי־נפש האָט מען, צום גליק, ניט געהאַט צו פאַרצייכענען.

עס איז געווען אַ מורא צו קוקן, ווי מען כאַפּט יידן, וואָס האָבן ניט באַוויזן זיך צו באַהאַלטן, און ווי הילפלאָז זיי זענען, בעת מען שלאָגט זיי, מען באַזוכט און באַראַבעוועט זיי. באַזונדער שווער האָט אויף אונז געווירקט די ידיעה, אַז מען האָט געכאַפּט אין גאַס ר׳ אייזשקע עפּשטיין פון סנאָווסק, וואָס איך האָב שוין דערמאָנט אין מיינע פריערדיקע קאַפּיטלען. ר׳ אייזשקע איז געווען אַ גרויסער לאַדיער חסיד, אַן אמתער ירא־שמים, אַ ייד אַ גביר און מפורסם אין די חסידישע קרייזן אַלס אַ גרויסער תלמיד־חכם און בעל־צדקה. ער האָט פּונקט געהאַט ביי

זיך אין קעשענע עטלעכע טויזנט רובל, אָבער ער האָט זיי אַזוי קונציק אויסבאַ־האַלטן, אַז די כוליגאַנעס האָבן ביי אים גאָרניט געקענט געפינען.

זיי האָבן אים געשלאָגן, צעבלוטיקט און געשריגן אויף אים:

„זשיד מאָשעניק! טי סמאָשעניטשאַל עטימי דענגאַמי! גדיע אָני?" („ייד שווינדלער, דו האָסט פאַרשווינדלט דאָס דאָזיקע געלט! וואו האָסטו עס אַהינ־געטאָן?"). לויטן „געוויסן" פון אַ פאָגראָמשטשיק איז אויסגעקומען, אַז אויב אַ ייד לאָזט זיך ניט באַראַבעווען ביזן לעצטן גראָשן, איז ער אַ „זשיד מאָשעניק..."

איך ווייס ניט, ווי אַזוי עס איז געשען, אַז מען האָט דעם אָרעמען ר' אייזשקען ווי עס איז, אַריינגעשלעפּט צו אונז דורך אַ פענצטער. מען האָט אים אַרומגעוואַשן און אים אַוועקגעפירט אויפן בוידעם. אָבער ער האָט גלייך געבעטן אַ טל־ית ותפילין, ווייל ער האָט נאָך ניט געהאַט געדאַוונט, און דערביי האָט ער שטאַרק הנאה געהאַט, דערמאָנענדיק זיך, ווי אַזוי ער האָט אָפּגענאַרט די פאָגראָמשטשיקעס...

ר' יהודה־לייב, דער גבאי, האָט אים בשעת־מעשה דערמאָנט:

„אם ירצה השם מאָרגן, אַז מען וועט ניצול ווערן, דאַרפסטו געבן אויף „תיקון" און אויך בענטשן גומל".

אַזוי איז אַדורך דער טאָג, וואָס האָט זיך אונז אויסגעוויזן ווי אַן אייביקייט, אַזוי האָט ער זיך פאַמעלעך געצויגן. די נערוון זענען געווען פון שעה צו שעה, אַלץ מער אָנגעשפּאַנט; די אויפהעצונג פון די חיהשע אינסטינקטן ביים המון איז געוואָרן וואָס אַמאָל אַלץ בולטער און שאַרפער; דער פאָגראָם האָט אָנגענומען אַלץ מער אכזריותדיקערע און ווילדערע פאָרמען; די מאַסן האָבן זיך אַרויסגע־וויזן אין זייער גאַנצער נאַקעטער בעסטיאַלישקייט.

זיצנדיק אויפן בוידעם, האָבן זיך אַ סך יידן געערגערט און האָבן רק גע־האַלטן אין איין איבערחזרן: „וואו זענען ערשט אונזערע גרויסע פריצים־פאַר־זאָרגער, מיט אַלע זייערע קאַנטשאַפטן?..." באַזונדער האָבן זיי געהאַלטן אין איין זידלען דעם קאַזיאָנעם ראַבינער מיט זיין חזירישער געגאָלטער מאָרדע, וואָס מען דאַרף אים בכלל האָבן אויף כפּרות! און דער „טשערנאָסאָטניק" (שוואַרץ־מאה־ניק) מאַרגאָלין, מיט אַלע זיינע כוליגאַנעס, וואָס ער גיט זיי רק מתנות און האָדעוועט זיי?...

יעדער איינציקער פון די גערודפטע יידן הויבט זיך אָן צו שרעקן פאַר זיינע נאָענטסטע און טייערסטע, משפּחה און קרובים. מען טראַכט: „ווער ווייס, וואָס איז מיט זיי? צי לעבן זיי כאָטש?" מען קלערט איבער וועגן אייגענעם הויז, און אַזוי זיצט מען אין געהאַקטע וואונדן און מען עסט זיך אויף פון עגמת־נפש לע־בעדיקערהייט.

עס איז צוגעפאַלן די נאַכט. עס איז געוואָרן טונקל. קיין לאָמפּן זענען דאָרט בכלל ניט געווען, נאָר קליינע ליכטלעך האָבן געצאַנקט און זיך געוויגט, ווי עס האָבן זיך געוויגט די טונקעלע שאָטנס ווי געשפּענסטער איבער די ווענט. דורך די פענצטער־שפּאַרעס פאָלגט מען נאָך, וואָס עס הערט זיך אינדרויסן; די נערוון זענען שוין אַזוי אָנגעצויגן, אַז אָט־אָט האַלטן זיי ביים פּלאַצן... עס ווערט ממש אוממעגלעך צו אָטעמען; עס איז ביטער און פינצטער אויף דער נשמה אין אויפן האַרצן.

מיטאַמאָל — אין דער געוואַלטיק־נערוועזער אָנגעשטרענגטקייט — דערהערט זיך אַ פּעסטער קלאַפּ, באַגלייט מיט אַן אויסגעשרייַ: „שאַט! שטילער!" דער עולם איז געבליבן זיצן אַ פּאַרציטערטער, אַ פּאַרשטאַרטער. עס איז דערגאַנגען צו אַ מין סאַרט שטייפקייט אין קערפּער, אַז עס איז אוממעגלעך געווען צו מאַכן די מינדעסטע באַוועגונג. און דאָ, פלוצים, דערהערט זיך אַ קול פון אַ יידן. „יתגדל ויתקדש שמה רבא! ברכו את השם המבורך..."

דאָס האָט אַ ייד זיך איצט דערמאָנט, אַז ער האָט יאָרצייט נאָך זיין טאַטן אין האָט זיך געגומען דאַוונען מעריב... ווי דענערווירט די יידן זענען דעמאָלט נית געווען, ווי מורא זיי האָבן דעמאָלט ניט געהאַט, האָט דאָך יעדער איינציקער פון זיי — דערהערנדיק דעם באַקאַנטן נוסח פון יתגדל ויתקדש און דעם ברכו — זיך פלוצלינג דערפילט, ווי אַיבערגעוואָרפן אין אַן אַנדערער וועלט; און גלייך הענען אויך די מחשבות געוואָרן אַנדערע: „אפשר וועט גאָט פאָרט רחמנות האָבן?" אין ר' יהודה־לייב דער גבאי האָט געזאָגט „ויצעקו אל השם בצר להם..." — אַז אַ יידן איז נעבעך ביטער, שרייט ער צום רבונו של עולם...

איך האָב שוין לאַנג ניט געהערט אַזאַ מין געשמאַקן מעריב דאַוונענען, ווי יידן האָבן דאָרט אויפן בוידעם געדאַוונט.

***

קיעוו, וואו עס איז געווען אַזאַ גרויסע פּרעסע, וואָס האָט אגב אַרויסגעגעבן עקסטרע אויסגאַבעס וועגן די געשעענישן; אָט־אָ די הויפּטשטאָט, וואָס האָט פאַר־מאָנט אַזוי פיל מיליטער, און וואו עס האָבן געוואוינט אַזוי פיל קאָנסולן פון אויסלענדישע מלוכות; פון אָט דער הויפּטשטאָט האָט זיך די ידיעה וועגן פאָגראָם געקענט אַרויסטראָגן ווייט איבער די גרענעצן פון לאַנד און דאָס האָט מען אין רוסלאַנד שטאַרק ניט געוואָלט. און דערצו האָבן גלייך געמומען קלאַפן די טעלעפאָנען פון די בראָדסקיס, מאַרגאָלינס און מאַרשאַקס, און סתם פון אַלע איינפלוסרייכע יידן אין קיעוו; עס האָבן אויך געמומען קלאַפן די טעלעפאָנען פון דער רוסישער אינטעליגענץ, וועלכע איז תמיד פרינציפיעל און אידעאיש געווען קעגן פאָגראָמען.

אין דעם זעלבן אויפדערנאַכט איז די פאָליציי אַרויס אין גאַס און האָט אַראָפּגענומען די העצערס, די איבערגעטאָענע „אכראַניקעס" און „טשערנאָסאָט־ניקעס"; און זיי האָבן ניט באַדאַרפט אָנוועגנדן קיין סך מי, בכדי אָפּצושטעלן דעם פאָגראָם, דער פאָגראָם האָט זיך, כהרף־עין, אָפּגעשטעלט...

אַרום 9 אַ זייגער אין אָוונט האָט זיך פאַרשפרייט אַ קלאַנג, אַז דער פאָגראָם איז געענדיקט. מען איז אַראָפּ פון בוידעם, יידן צעבראָכענע, צעווייטיקטע, פול מיט צרות, וואָס מען האָט זייערע געשעפטן צעשטערט, מען האָט זייער האָב און גוטס צעראָבירט און זייער מקור פון פרנסה האָט מען חרוב געמאַכט. און איך בין געשטאַנען אַ דערשלאָגענער און זיך רק געפרעגט: „אין אַזאַ גרויסן צענטער, ווי קיעוו, וואָס דאָס איז דאָך עפעס ניט אַזאַ קליין שטעטל ווי סטאַראָדוב, נאָר דאָס איז דאָך עפעס די הויפּטשטאָט פון אוקראַינע, וואָס פאַרמאָגט צוואַנציק טויזנט סטודענטן און אַ גרויסע ליבעראַלע אינטעליגענץ, און וואָס ציילט איבער

הונדערט טויזנט יידן — און אין אַ מיטן העלן טאָג מאַכט מען זיי לשמצה ולחרפה: מען באַגזלט זיי, מען פאַרניכטעט זייערע היימען, מען צעראַנירט זיי. און דאָס — אַזוי עפנטלעך, אין אָנבליק פון דער גאַנצער וועלט... און אָט די אַלע אומגליקלעכע יידן זענען אַזוי הילפלאָז, ניט אָרגאַניזירט, און קענען צומאָל ניט שטעלן קיין ווידערשטאַנד...

אַזוי פאַרביטערט און פאַרוואונדעט אין מיין יידישער און מענטשלעכער ווירדע, בין איך אַראָפּגעגאַנגען צום יונגן גאָרנאָסטאַיפאָלער רבין, ר׳ לייבעלע. דאָרט זענען שוין געווען פאַרזאַמלט פול חסידים און מען האָט שוין אויך גענומען אַביסל „תיקון". דער רבי האָט געטענהט:

„איצט, יידן, דאַרף מען תשובה טאָן, אַז דער אויבערשטער זאָל רחמנות האָבן און אונז מוחל זיין אונזערע עוונות, ער זאָל געבן ישועות ונחמות אויף יידן..."

שטיי איך און טראַכט בשעת־מעשה:

„מען ראַבעוועט יידן, מען באַרויבט זיי פון אַלעם וואָס זיי האָבן פאַרמאָגט, מען באַליידיקט און טרעט זיי מיט די פיס, אַלס פאָלק — און דאָ, דאַרפן זיי נאָך גאָר תשובה טאָן דערויף..."

אויפצומאָרגנס, בין איך נאָכמיטאָג ספּעציעל צוגעפאָרן צו מיין גאַסט־הויז, נעבן קרעשטשאַטיק; ער איז געווען באַלויכטן מיט העלער ליכט; דער המון האָט זיך רואיק שפּאַצירט; די קינדער האָבן זאָרגלאָז זיך געשפּילט, אַזוי ווי גאָרניט וואָלט פּאַסירט אין דער הויפּטשטאָט קיעוו... די דאָזיקע אַלע מענטשן הויבן דען אָן צו פילן, וואָס עס מיינט אַזעלכעס אַ פּאָגראָם? מען גייט פאַרביי די העל־באַלויכטענע קאַפע־הייזער, מען טאַנצט און מען וויילט זיך אומעטום, מוזיק שפּילט... די דאָזיקע אַלע מענטשן, וואָס האָבן הנאה פון לעבן, דאַרפן ניט בעטן ביי גאָט, אַז ער זאָל זיי מוחל זיין זייערע עוונות... אָבער די יידישע האָרע־פּאַשניקעס און קרעמערלעך, די בעלי־מלאכות און אָרעמע פאָלקס־מענטשן, וואָס דערנערן זיך קוים פון זייערע צען פינגער, און ביי וועמען מען האָט אַלץ צוגע־רויבט, און זייערע היימען האָט מען פאַרחרובט און פאַרוויסט, אָט זיי דאַרפן בעטן, אַז דער רבונו של עולם זאָל זיי מוחל זיין די זינד...

און גלייכצייטיק דערמאָנט זיך מיר איצט, ווי דער זעלבער ר׳ אייזשקע עפּשטיין, דער „זשיד מאָשעניק", וואָס האָט באַהאַלטן דאָס געלט פאַר די גראַ־בולעס, איז זיך אויפדערנאַכט אויך געגאַנגען אויפן „קרעשטשאַטיק". שטעלט אים אָפּ אַן „אָקאָלאָדאָטשנער", מחמת ער פאַרשטייט לויט זיינע פּאות נאָך, אַז דאָס איז זיכער ניט קיין פּראַוואָסלאַוונער, און ער גיט אים אַ רוף:

„סטאָי! קאַקאָוואָ וויעראָאיספּאָוויעדאַניאַ?" („שטיי! פון וועלכער רעליגיע?").

ענטפערט אים ר׳ אייזשקע:

„וואַשע בלאַגאָראָדיע! כוואַסטיטסיאַ ניעטשעם — יעוורעי" („עס איז ניטאָ מיט וואָס זיך צו באַרימען — אַ ייד...").

קאַפּיטל נ"ב

זער דריי הונדערט־יאָריקער יובילייַ פון דער ראָמאַנאָוו־דינאַסטיע. — דעלעגאַציע פון דרייצן יידישע פאַרשטייער פאָרט אין צאַרישן הויף צו דער אויפנאַמע. — דער גובערנאַטאָר דערקלערט מיר, ווי גרויס איז דעם קייסערס געגאָנד צו די יידן... — די רוסישע רעאַליטעט. — „לא מעוקצך ולא מדבשך!" — אונזערע כולי־וואַנישע שכנים אין וואַגאַן. — מיין באַגעגעניש אויפן וועג מיטן ליובאַוויטשער רבין ז"ל. — דער וויכוח צווישן דעם שוואַרץ־מאהדיקן געגנעראַל מיטן ליובאַוויטשער רבין להבדיל אלף אלפי הבדלות. — מיר באַהאַלטן אוים דעם רבין פאַר אַ צרה. — דער כוליגאַנישער געגנעראַל איז אַנטציקט פון רבינס חכמה.

אין יאָר 1913 איז אויסגעפאַלן דער יובילייַ פון דער דריי הונדערט־יאָריקער הערשאַפט פון דער ראָמאַנאָוו־דינאַסטיע אין רוסלאַנד. אין די רעגירונגס־קרייזן האָט דעמאָלט אויסגעזען צו זיין זייער רואיק: אַלע שפורן פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג פון יאָר 1905, זענען שוין פאַרניכטעט געוואָרן; סטאָליפּין האָט אַלץ דערשטיקט, פאַרווישט יעדן זכר. דאָס פאַלק איז פאַרשוויגן געוואָרן, און די פּנדערונגן, וועלכע ער האָט איינגעפירט אין דער קאָנסטיטוציע, האָבן גורם געווען אויסצוקלייבן אַ געהאָרכזאַמען און אונטערטעניקן פאַרלאָמענט. די שוואַרץ־מאהדיקע און רעאַקציאָנערע קרייזן האָבן געהערשט און גע̈דריקט אויף די רעוואָלוציאָנערע עלעמענטן. אויבערפלעכלעך האָט אַלץ אויסגעזען פרידלעך און שטיל. אָבער זיי האָבן ניט פאַרשטאַנען, אַז אינעווייניק טליען פונקען פונעם פייער פון דער רעוואָלוציע. הגם דאָס פאַלק האָט ניט געהאָט דעם געהעריקן כוח צו שטעלן אַן אָפּענעם ווידערשטאַנד, איז עס דאָך בפנימות געווען קעגן דעם רעזשים. די פונקען זענען נאָך אַלץ ניט געווען פאַרלאָשן און האָבן געוואָרט אויף זייער צייט, כדי צו פונאַנדערפלאַקערן זיך אין אַ גינסטיקן מאָמענט, אָבער דערווייל האָט דאָס פאַלק געשווויגן.

די הערשנדיקע קרייזן אין דער רעגירונג האָבן געוואָלט פייערן דעם יום־טוב מיט גרויס פאַראַד, כדי דער דאָזיקער יובילייַ זאָל מיט זיין פראַכט און גלאַנץ נאָך בולטער אונטערשטרייכן די גרויסקייט פון דער ראָמאַנאָוו־דינאַסטיע.

וואָס שייך די מאַסן — די אַרבעטער און דער א. ג. „דריטער קלאַס" — האָבן זיי קיין אַקטיוון אָנטייל אין דער פייערונג ניט גענומען און האָבן זיך באַצויגן צו אָט דער „היסטאָרישער" געשעעניש אינגאַנצן גלייכגילטיק.

אָבער דאָס אַליין איז שוין אויך גענוג געווען פאַר דער רעגירונג, אַז זי זאָל אומגעשטערט אַרגאַניזירן די פייערונג אויף גאָר אַ גראַנדיעזן פאַרנעם, צוגעבנדיק איר דעם כאַראַקטער פון אַ נאַציאָנאַלן יום־טוב.

כדי פאַרצושטעלן זיך, אין דעם דאָזיקן פייערלעכן טאָג, פאַר דעם צאָר אינעם באַרימטן „זימני דוואָרעץ" (ווינטער־פּאַלאַץ), וואו עס האָט זיך געפונען דער „ערמיטאַזש" — זענען אינגעלאַדן געוואָרן די פאַרשטייער פון דער דומע, פון רעגירונגס־ראַט, סענאַט, זיעמסטוועס, מוניציפּאַליטעטן, אוניווערזיטעטן, וויסנ־שאַפטלעכע אינסטיטוציעס א. א. וו.

עס זענען אויך איינגעלאַדן געווארן די העכסטע פונקציאָנאַרן און פּאַרטייער פון די אַריבער פיר הונדערט פּאַרשידענע באַפעלקערונגען, וועלכע האָבן באַוואוינט די רוסישע טעריטאָריעס, און בתוכם אויך די יידישע באַפעלקערונג, וועלכע האָט געשיקט אַן אויסגעוויילטע דעלעגאַציע פון דרייצן יידן, צווישן זיי: פון פעטער־בורג איז געפאָרן סליאָזבערג פון מאָסקווע — דער באַרימטער פּאָליאָקאָוו, זוי אויך ראַבינער יעקב מאַזע, פון קיעוו — הרב אַראָנסאָן, פון יעקאַטערינאָסלאָוו — ראַבינער בראָנשטיין, פון ראָסטאָוו — ראַבינער גאָלדבערג און פון טשערניגאָוו — דער שרייבער פון די שורות.

דערין האָט זיך אויך בולט אַרויסגעשיילט דער פאַראַדאָקס פונעם צאַרישן רעזשים: יידן האָבן ניט געטאָרט וויילן און ניט אויסגעוויילט וועלן, ניט אין די זיעמסטוועס און ניט אין די שטאָט־ראַטן; יידן האָבן טאַקע ניט געהאַט קיין רעכט אויף אַ רעגירונגס־פאָסטן, ניט צו זיין לערערס אין די אינסטיטוציעס און גימנאַזיעס; אַלץ איז זיי געווען פאַרווערט.

די „טשערטאַ אָסיעדלאָסטי" („תחום־המושב") האָט די יידן געהאַלטן גע־פאַנגען, ווי אין אַ שטייג, זיי האָבן זיך פון דאָרט ניט געטאָרט אַרויסרירן; העכסטנס האָבן זיי געמעגט וואוינען בלויז אין די שטעט, אין די גרענעצן פון תחום־המושב, דאָקעגן אין די דערפער האָבן זיי זיך ניט געטאָרט באַזעצן.

אָבער די דאָזיקע באַגרענעצונגען אין די יידישע רעכט, האָבן אַבסאָלוט ניט געשטערט, אַז יידן זאָלן מעגן ווייטן אין דער דומע און גלייכצייטיק אויסגע־וויילט צו ווערן און מיטצוארבעטן אין דער לעגיסלאַטור. און איצט, ווען מען האָט באַדאַרפט גיין פּאַרשטעלן זיך פאַרן קייסער, זענען יידן, צוגלייך מיט אַלע, איינגעלאַדן געווארן צו שיקן זייער אויסגעוויילטע דעלעגאַציע, כדי צו באַטיי־ליקן זיך אין „זימני דוואָרץ" אַלס איינגעלאַדענע געסט פון דעם צאַר... אַזוי האָט אויסגעזען די רוסישע רעאַליטעט.

איך געדענק, אַז דער דאָזיקער פאַקט האָט אַרויסגערופן ביי די טשערני־גאָווער יידן גרויס צופרידנקייט, ווייל ערשטנס, באַטראַכט מען זיי פאַר בירגער צוגלייך מיט אַלע, און צווייטנס, אַז איך — זייער דעלעגאַט — וועל אויפגענומען ווערן אין קייסערלעכן הויף. אפילו אין די קריסטלעכע קרייזן האָט די דאָזיקע ידיעה אויך געמאַכט אַ גרויסן רושם, אַז יידן זענען ניט בלויז אויף צו פאָגראָמירן זיי און אויף צו באַגרענעצן זיי אין זייערע רעכט, נאָר אָט ווערן זיי, צוגלייך מיט אַלע בירגער אין לאַנד, איינגעלאַדן אין „זימני דוואָרץ".

אָבער איידער דער דעלעגאַט איז שוין אָנגעקומען זיך פאָרצושטעלן פאַרן קייסער, האָט די „אָכראַנקע" (זיכערהייטס־פאָליציי) פריער גוט חוקר ודורש געווען; צוגלייך ווי — אלף אלפי הבדלות — ווען דער כהן גדול איז געגאַנגען יום־כּפּור אין קדשי־קדשים, אַזוי האָט מען מיך פאַרזאָרגט מיט אַלערליי סאָרט פאַפּירן, פאַפּיר־שיינען און דערלויבענישן, סיי פאַר מיר און סיי פאַר מיין קוטשער. אַלץ איז געווען צוגעגרייט פון פאָראויס.

אַזש דער גובערנאַטאָר בכבודו ובעצמו איז געקומען צו מיר מיט אַ וויזיט, כדי מיר צו גראַטולירן מיטן „גרויסן כבוד", וואָס איז צוגעפאַלן כביכול אויף אַ פּראָסטן בשר־ודם... און ער האָט מיר געגעבן צו פאַרשטיין, ווי גרויס עס איז

דער גענאָד פונעם קייסער, וואָס אין אַזאַ מאָמענט, איז ער ניט מבחין צווישן פעלקער, ראַסן און רעליגיעס. דערביי האָט ער מיר געגעבן אָנצוגעהערן, אַז איך אַליין פאַרשטיי ניט דעם גרויסן כבוד, וואָס איז געפאַלן אויף מיר...

פון טשערניגאָוו קיין פּעטערבורג איז מען דעמאָלט געפאָרן צוויי נעכט מיט אַ טאָג, ד. ה. אַז מען האָט זיך אַריינגעזעצט אינעם צוג מאָנטיק ביינאַכט, איז מען אָנגעקומען קיין פּעטערבורג מיטוואָך, 9 אַ זייגער אינדערפרי.

צום צוג האָט מען צוגעשטעפּעט אַ ספּעציעלן וואַגאָן, וואָס איז געווען באַ־שטימט פאַר די פאָרשטייער, וועלכע זענען געפאָרן צום יוביליי קיין פּעטערבורג. אין טשערניגאָוו האָבן זיך אין אונזער וואַגאָן אַריינגעזעצט די „גובערנסקי און אויעזדני פרעדוואָדיטעלי דוואָריאַנסטוואַ" (גובערנסקער און קרייזן־אָנפירער פון אַדעליקן קלאַס), די פאָרשטייער פון זיעמסטווע און מוניציפּאַליטעט, ווי אויך אַנדערע אָפיציעלע קערפּערשאַפטן און בתוכם אויך, דער שרייבער פון די שורות.

אויפן וועג, זענען אויף יעדער סטאַציע צוגעקומען נייע פאָרשטייער, אַזוי אַז ביז מיר זענען אָנגעקומען קיין פּעטערבורג, איז פון דעם איינעם ספּעציעלן וואַגאָן, געוואָרן עטלעכע וואַגאָנעס.

אָבער, צווישן די אַלע געסט, האָבן זיך אויפן וועג אויך אַריינגעשטופּט צו אונז אין וואַגאָן, די פאָרשטייער פון דער שוואַרץ־מאהדיקער חברה און פון „סאָיוז רוסקאָוואָ נאַראָדאַ" („פאַרבאַנד פון רוסישן פאָלק"). מען האָט געדאַרפט אָנווענדן אַ סך מי, און די גרויסע פאָרשטייער אונזערע האָבן זיך באַדאַרפט אַ סך איינ־שטעלן, אַז זיי זאָלן זיצן אָפּגעזונדערט פון אונז אין אַן אַנדערן וואַגאָן, און אַז מען זאָל זיי צו אונז ניט אַריינלאָזן, אַזוי מוקצה מחמת מיאוס זענען זיי געווען, אַז קיינער האָט ניט געוואָלט שטיין אין זייערע דלד־אמות.

אויף יעדער סטאַציע, ווי נאָר דער צוג האָט זיך געשטעלט, זענען זיי אַרויס מיט פענער, אָפּריכטנדיק תפילות און זינגענדיק פּאַטריאָטישע און רעליגיעזע לידער. אָבער שומר נפשו ירחק מהם... אין אַזאַ מאָמענט האָט מען אויפן וואָקזאַל געזען גאָר ווייניק יידן, און די וואָס זענען געזעסן אינעווייניק אין די וואַגאָנעס, זענען — אויף יעדן פאַל — צום פענצטער ניט צוגעגאַנגען און בעסער געזעסן ביי זיך אין קופּע.

די שוואַרץ־מאהניקעס האָבן געוואָלט זיין צווישן אַלע דעלעגאַציעס, אָבער אפילו אין די קרייזן פון צאַרישן הויף, וואָס האָט זיי אָפן פּראָטעזשירט, האָט מען אויך ניט געהאַלטן פאַר אַן איבעריקן יחוס אַריינצולאָזן זיי אין פאַראַדנעם זאַל פון קייסערלעכן הויף. נעמענדיק אָבער אין אַכט דעם קייסערס פריינטלעכע באַציאונג צו די רעאַקציאָנערע קרייזן, האָט מען געמאַכט אַ קאָמפּראָמיס, אַז אין די קולואַרן, וואָס פירן פון די צאַרישע אַפּאַרטאַמענטן ביז צום אויפנאַם־זאַל, וואו עס האָבן זיך געדאַרפט געפינען די אויבנאויסגערעכנטע דעלעגאַציעס — זאָל לענגאויס דעם גאַנצן וועג, וואו עס וועט פאַרבייגיין דער צאַר מיט זיין סוויטע — שטיין אויסגעשטעלט שפּאַלערן מיט שוואַרץ־מאהניקעס, אַלס ערן־וואַך.

דאָ קען איך ניט פאַרגעסן איין געשעעניש, וואָס לעבט נאָך ביז היינט ביי מיר אין זכרון:

אויפן וועג קיין פּעטערבורג, נאָך מיט עטלעכע סטאַציעס פריער, האָב איך

פֿלוצים באַמערקט פון ווייטנס דעם ליובאַוויטשער רבינס זון, ר׳ יוסף־יצחק ז״ל. דער וואָס איז ניט לאַנג צוריק נפטר געוואָרן אין ניו־יאָרק.

דערזעענדיק אים פון ווייטן, האָב איך אים גלייך אַרײַנגענומען אין אונזער קופּע, מיטן איינשטימיקן הסכם פון אַלע קאָלעגן. זײַן הדרת־פּנים, מיט דער שיינער פאַטריאַרכאַלער באָרד, זײַנע פייערדיקע בלויע אויגן, וואָס זענען געווען ישאַרף און דורכדרינגלעך, האָבן גלייך צוגעשמידט צו זיך אַלעמענס בליקן, און מיט פֿאַרגעניגן האָבן אַלע דערלויבט אים צו פֿאַרבעטן אין אונזער קופּע.

אָבער גלייכצייטיק, האָט זיך אויך אַרײַנגעכאַפּט אין אונזער קופּע אַן אַלטער געזעראַלטשיק, להבדיל אלף אלפי הבדלות — אַ כוליגאַן מיט אַ פּאָר רויטע לאַצן, וואָס אַליין איז ער געווען אײַנער פון די שוואַרץ־מאהדיקע פירער פון דער אמתער חברותא. צוליב זײַן הויכן עלטער, האָט מען אים אַרײַנגעלאָזט.

אים אַליין איז, ווי ס׳ווייזט אויס, אויך שווער געווען צו פֿאַרטראָגן די אַט־מאָספער פון די כוליגאַנישע אונטערוועלט־מענטשן, וואָס האָבן מיט זיך פֿאַרגעשטעלט דעם גאַנצן טשערנאָסאָטסקן „יחוס״.

דערזעענדיק די אימפּאָנאַנטע געשטאַלט פון ליובאַוויטשער ר׳בין ז״ל, איז ער געבליבן שטיין אַביסל איבעראַשט און עס איז געווען קענטיק, אַז ער איז געוואָרן שטאַרק פֿאַראינטערעסירט מיט דעם רבינס הדרת־פּנימדיקייט און מיט דער קדושה, וואָס האָט אַרויסגעשטראַלט פון זײַן גאַנצער ליכטיקער פערזענלעכקייט. ער האָט גלייך אָנגעקניפּט מיט אים אַ שמועס:

אין לויף פון געשפּרעך, גיט ער אים פלוצלינג אַ פרעג:

„פֿאַטשעמו ווי ראַספּיאַלי כריסטאַ?...״ („פֿאַרוואָס האָט איר געקרייציקט קריסטוסן?).

ענטפֿערט אים דער רבי מיט אַ פלאַם אין די אויגן:

„פֿאַטאַמו טשטאָ אַן ביל איזמיענניקאָם״ („דערפֿאַר ווייל ער איז געווען א פֿאַרעטער״).

דערהערנדיק אַזאַ דרייסטן ענטפֿער, איז מיר געוואָרן פינצטער אין די אויגן. איך האָב גלייך פֿאַראויסגעזען, וואָס פֿאַר אַ וועגדונג עס קען אָננעמען אַזאַ מין סאָרט שמועס און מיט וואָס דאָס קען זיך נאָך חלילה פֿאַרענדיקן. אין אַ העכסט־אומרויאיקער שטימונג, האָבן מיר זיך דערנענטערט צו ווייטעבסק.

אינצווישנצייט האָב איך — צוזאַמען מיטן „גאַראָדסקאָי גאָלאָוא״ (מער) פון טשערניגאָוו און מיט די פֿאַרשטייער פון דער „דוואָריאַנסטוו״ (אַדל־קלאַס) אין מוניציפּאַליטעט — אָנגענומען אַ גאַנצע רייַ פֿאַרזיכטס־מיטלען, אַז עס זאָל ניט קומען צו אַ צוזאַמענשטויס, וואָס וואָלט זיך געקענט שלעכט ענדיקן פֿאַרן ליובאַוויטשער רבין ז״ל, און מיר האָבן אים באַהאַלטענערהייט אַראָפּגעפֿירט אויפֿן וואָקזאַל, וואָס פון דאָרט האָט ער געזאָלט פֿאָרזעצן זיין רייזע מיט אַ פערד־גע־שפּאַן ביז ליובאַוויטש.

צו דער זעלבער צייט, האָט זיך אויף דער סטאַציע באַווייזן אַ גרויסע פּראָצעסיע אָנגעפֿירט דורך שוואַרץ־מאהניקעס, וואָס האָבן געזונגען לידער און געטראָגן פענער אין דעם ענט. דער גענעראַל איז תיכף אַראָפּ, כדי זיך מיט זיי צו באַגריסן,

מען קען זיך קוים פֿאָרשטעלן מיין פֿרייד, וועז איך האָב שוין ענדלעך דערזען דעם ליובאַוויטשער רבין אַראָפּגיין בשלום און רואיק פֿאָרזעצן זיין וועג. אַרום און אַרום האָבן בשעת־מעשה אָפּגעקלונגען די לידער מיט דער לאָזונג „בעי זשידאָוו, ספֿאַסאי ראָסיאי" („שלאָג די יידן, ראַטעווע רוסלאַנד!") אונזערע הערצער ציען זיך צונויף פון אַן אומבאַשטימטן פּחד. דער לאָקאָמאָטיוו נעמט הודזשען מיט אַן אימהדיק קול. די רעדער נעמען זיך פֿאַמעלעך דרייען. דער קאָנדוקטאָר גיט אַ פּייף, די באַן נעמט רירן פון אָרט. ביז היינטיקן טאָג לעב איך איבער אויפֿסניי די פֿרייד, וואָס האָט מיך באַהערשט ביים רבינס אָפּפֿאָר.

פֿלוצים באַווייזט זיך אין וואַגאָן דאָס ברייט־צעשמייכלטע פּנים פונעם גענג־ראַל, וועלכער גיט אַ פֿרעג:

„אַ גדיע וואָש צאַדיק?" („און וואו איז אייער צדיק?").

„אויעכאַל" („אָפּגעפֿאָרן") — גיב איך אַן ענטפֿער מיט גרויס דערלייכטערונג.

„זשאַלקאָ („אַ שאָד!") — מאַכט ער — דאָס איז דאָך אַ הייילקער מאַן און אַזעלכע אמתדיקע תמימים פֿאַרגעטערן מיר".

דעמאָלט האָב איך פֿאַרשטאַנען, אַז דער דאָזיקער עקסטרעמיסט־מאַנאַרכיסט האָט אַרויסגעפֿילט די עקסטרעמע תמימות און אמתדיקייט, וואָס האָבן אַרויסגע־שטראָלט פון דעם הייליקן רבינס פערזענלעכקייט.

אָנקומענדיק קיין פּעטערבורג, זענען מיר באַלד איינגעלאַדן געוואָרן אויף אַן אויפֿנאַמע מצד דער יידישער געמיינדע. די אויפֿנאַמע איז געווען זייער אַ פֿריינטלעכע און אַן אינטימע. יעדן איינציקן פון אונז האָט מען צוגעשטעלט פורלעך, וואָס האָבן אונז געדאַרפט אָפּפירן אין „זימני דוואָרץ".

איך האָב פֿאַרשטאַנען, אַז אין דער גרויסער פּעטערבורגער יידישער גע־מיינדע הערשט די זעלבע צופֿרידנקייט, וואָס ביי די יידן פון דער פֿראָווינציאַלער שטאָט טשערניגאָוו און אין אירע אַרומיקע שטעטלעך. די צופֿרידנקייט, וואָס מען איז „מענטשן גלייך מיט אַלע..."

זייענדיק דעמאָלט נאָך גאַנץ יונג, האָב איך געהאַט אין מיר אַביסל פון דעם גדלות, וואָס איז אינספּירירט געווען דורך מיינע עלטערן — די רביס און די רבנים, וועלכע האָבן באַזעסן אין זיך אַביסל שמיני שבשמיני פונעם גדלות, וואָס עס דאַרף האָבן אַ תלמיד חכם.

איך האָב זיך דעריבער געפֿרעגט: ולשמחה מה־זה עושה?... וואָס איז ביי אונז פֿאַר אַ שמחה אָט דער גאַנצער יובילי? יידן באַגרענעצטע און תמיד באַ־רויבטע אין זייערע עלעמענטאַר־מענטשלעכע רעכט, צי האָט מען דאָ באַדאַרפט, אַז יידן זאָלן גיין צו אָט דער שמחה?... ריכטיק האָט טאַקע געהאַנדלט דער רו־סישער פֿראָגרעסיוויזער בלאָק וואָס האָט זיך אָפּגעהאַלטן פון גיין.

אָבער אין דער אַטמאָספֿער פון דער אויפֿנאַמע, וואָלטן אַזעלכע מין סאָרט וועלטער באַטראַכט געוואָרן ווי אַן אפּיקורסות און ווילדקייט, און קוקנדיק אויף די יום־טובדיק אויסגעפּוצטע יידן אין די סמאָקינגס און צילינדערס, איז מיר בשעת־מעשה געקומען אויף דער מחשבה אחד־העמס „עבדות מתוך חרות..."

קאַפּיטל נ־ג.

די רעליגיעזע און טראַדיציאָנעלע קליידונג פון די יידישע פּאַרשטייער. — איך וויל ניט מאַכן פון זיך קיין קאַריקאַטור און בלייב ביי מיין פּראַק. — דער צוזאַמענקום אין „זימני דוואַרעץ" (ווינטער־פּאַלאַץ). — די אייגנאַרטיקע קליידונג פון די פּיר הונדערט נאַציאָנאַליטעטן. — הויכע געסט. — דער דאַלאַי־לאַמאַ באַגריסט הרב מאַזען אין העברעאיש. — די צערעמאָניע הייבט זיך אָן. — די באַגריסונג מיט דעם צאַרס מוטער און דער קייסערלעכער פאַמיליע. — מען טיילט אונז דעם ראַמאַנאָוו־הערב אַלס אַרדן. — דער לאַנטש. — פאַליאַקאָוו שמעלצט זיך אין יידישן דערפאַלג. — סליאָזבערג, דער אַלטער יידישער שתדלן, נוצט אויס יעדע געלעגנהייט צו לינדערן די יידישע נויט.

מען גרייט זיך צו דער אויפנאַמע. מיר האָבן זיך צונויפגעקליבן אינעם הויז פון ראַבינער אייזענשטאַט אין מאָסקווע. די קאָוואָנע ראַבינערס זענען געגאַנגען אָנגעטאָן אין זייערע „כלאַמידות" (נייע רבנישע מלבושים, וועלכע זענען געווען מער ענלעך צו די אוניפאָרמען פון קאַטוילישע גלחים, ווי די יידישע). די רבנים האָבן געטראָגן זייערע טראַדיציאָנעלע שיינע קאַפּאָטעס, און די ציווילע דעלעגאַטן — סמאָקינגס.

איך — ניט־וועלנדיק אָנטאָן זיך ווי אַ גלח — האָב געטראָגן אויף זיך אַ פּראַק, הרב מאַזע און הרב אייזענשטאַט האָבן געפּאָדערט פון מיר אָנצוטאָן די זעלבע קליידונג, וואָס זיי. האָב איך געענטפערט, אז איך בין ניט קיין „אנדרוגינוס", וואָס זאָל מאַכן פון זיך אַ קאַריקאַטור און זיין „ניט קיין גלח און ניט קיין רב", און איך בין געבליבן ביי מיין פּראַק, דעם זעלבן, אין וועלכן איך בין אויפגענומען געוואָרן בייַם צאַר, בעת זיין באַזוך אין טשערניגאָוו.

אַלע אָנגעזעענע פּאַרשטייער פון דער יידישער געמיינדע — אין זייערע פּראַקן און צילינדערס — זענען נאָכאַמאָל געקומען אונז באַגריסן און צווויגנטשן, אַז מיר זאָלן גוט אויספירן אונזער מיסיע. זיי האָבן אונז באַגלייט אַ שטיקל וועג אין אַ גאָר געהויבענער שטימונג.

דער אַלטער דאָוויד פאַדיעיעוויטש פעיגענבערג — פּאַרשטייער פון איקאָ אין פון מערב־יידנטום — וועלכער איז כסדר געשטאַנען אין קאָנטאַקט מיט די הילפס־אָרגאַניזאַציעס לטובת די רוסישע יידן, אין קאַמף פאַר זייערע רעכט — איז אויך געפּאָרן מיט אונז אין „זימני דוואָרעץ" (ווינטער־פּאַלאַץ). דער אימפּאָזאַנטער אַרויס־פּאָר פון אונזערע פינף עקיפּאַזשן, אָנגעפילט מיט דער עליטע פון רוסישן יידנטום, האָט געמאַכט אַ שטאַרקן רושם.

אין „זימני דוואָרעץ" איז שוין געווען באַצייכנט דער טויער מיטן אַריינגאַנג פאַר די דעלעגאַציעס. הגם מיר זענען שוין איינמאָל דורכגעגאַנגען אַ חקירה ודרישה מצד דער „אָכראַנקע" — האָט זיך עס דאָ איבערגעחזרט אויפסניי, און נאָך מיט אַ גרעסערער שטרענגקייט און פינקטלעכקייט: אויף יעדן טריט און שריט — קאָנטראָלן מיט קאָנטראָלן; מען האָט אונז אומצאָליקע מאָל דורכגעקוקט די

פֿאַפּירן און נאָכגעקוקט, צי שטימען זיי מיט די ליסטעס פון די דעלעגאַטן, וועמענס נעמען זענען ביי זיי געווען פֿאַרצייכנט פון פֿאָראויס.

אין „זימני דוואָרעץ" האָט געראָדערט, ווי אין אַ בינשטאָק: פֿאַרשידענע טשי־נאָוויקעס אין הויף־מונדירן האָבן אונז אַרײַנגעפֿירט אין אַן אומגעהויער גרויסן זאַל, וועלכער האָט זיך, פון מינוט צו מינוט, פֿאַרפולט מיט די ניי־אָנגעקומענע געסט. זייער צאָל האָט שוין געהאַט דערגרייכט אַריבער דריי טויזנט פיר הונדערט פֿערזאָן, צווישן זיי: דעפּוטאַטן, סענאַטאָרן, הויכע פונקציאָנאַרן און בכלל, אַלערלייי מינים פֿאַרשטייער פון יעדן אָפּיציעלן אָרגאַניזם, וואָס האָט זיך נאָר געפּונען אין רוסלאַנד.

זיי האָבן געבלענדט די אויגן מיט די פֿאַרגילדעטע מונדירן פון אַלע אָפּיציעלע הויף־ראַנגען. די בונטע לענטעס האָבן שימערירט מיט זייער פֿאַרשידנפֿאַרביקייט. די פּיטאָרעסקע, קאָלירפולע נאַציאָנאַלע קלײדונגען פון יעדער נאַציאָנאַליטעט באַוונדערן, וואָס האָבן באַוואוינט די רוסישע ערד — האָבן איבערגעלאָזט אַן אייגנ־אַרטיק און אומפֿאַרגעסלעך בילד.

אין דער פּייערלעכער שטימונג, וואָס האָט דאָרט געהערשט, האָט מען זיך באַגריסט אייגנער מיטן אַנדערן: מען האָט געשלאָסן נייע באַקאַנטשאַפטן און מען איז געווען צופֿרידן צו באַגעגענען דאָ אַלטע און נייע פֿריינט.

לכתחילה, מאַכט צו מיר דער ראַבינער מאַזע:

„דאָס איז אויך אַ „טשערטאָ אָסיעדלאָסטי" (תחום־המושב) פון אַ נייעם מין כאַראַקטער..."

לאַזאַר פֿאַליאַקאָוו, וואָס איז געווען אַ געהיים־ראַט, איז אַרומגעגאַנגען מיט זיין מונדיר, באַהאָנגען מיט כלערליי אויסצייכענונגען און מעדאַלן. צום אָנהויב, איז ער געשטאַנען דערווייטערט פון אונז, אָבער באַלד האָט זיך געמערקט אַ שטיקל התקרבות צווישן די פֿאַרזאַמלטע געסט: יעדער ראַבינער און רב האָט זיך דאָרט באַ־געגנט מיט זיין גובערנאַטאָר, מיט זיין דעפּוטאַט, סענאַטאָר, גלח און בכלל — מיט דער גאַנצער היערארכיע פון זיין גובערניע. דאָ איז נאָך צוגעקומען אַ געשעעניש וואָס האָט אַרויסגערופן ממש אַ סענסאַציע: מען האָט באַמערקט, אַז דזשונקאָווסקי, דער געוועזענער־גובערנאַטאָר פון מאָסקווע, האָט זיך זייער פֿריינטלעך באַגריסט מיטן הרב מאַזע און האָט געשמועסט מיט אים אַ לענגערע צייט. און אַזוי האָט אויס־געזען די באַציאונג צו אַלע רבנים און ראַבינערס.

מיטאַמאָל האָט זיך באַוויזן דער דאָלאַי־לאַמאַ אין זיין ווייסער טראַכט, און אין דער באַגלייטונג פון די העכסטע טשינאָוניקעס — האָט ער זיך דירעקט געלאָזט גיין אין דער ריכטונג פון הרב מאַזע, באַגריסנדיק אים אין אַ שיינעם קלינגענדיקן העברעאיש. באַלד דערויף זענען צו אונזער גרופּע אויך צוגעקומען די אָנגעזעענסטע מיניסטעריעלע פונקציאָנאַרן, און — אין יענעם מאָמענט — זענען מיר געווארן דער צענטער פון אַלעמענס אויפֿמערקזאַמקייט.

אַז פֿאַליאַקאָוו האָט דערזען, ווי די גובערנאַטאָרן און געוועזענע באַגריסן זיך אַזוי פֿריינטלעך מיט די רבנים און ראַבינער, האָט ער אַ זאָג געטאָן צו סליאָזבערגן: „ווי אָנגענעם איז צו זען אונזערע ראַבינערס, וואָס פֿאָר אַ באַדייטנדיקע ראָל

זיי שפּילן אין אַזעלכע קרייזן, און ווי אַלע גרויסע געניאַלן און גובערנאַטאָרן שטייגן מיט זיי אין אַזאַ פריינטלעכן קאָנטאַקט...״

און ער האָט געזומען צושאַרן זיך צו אונז. דאָן איז מיר ווידעראַמאָל געקומען אויפן זינען אחד־העמס — ״עבדות מתוך חרות״...

מיר האָבן לאַנג געוואַרט אין גרויסן זאַל. עס איז געווען זייער אַן אייגנאַרטיק בילד צו זען פֿאַרשטייער פון אַריבער פיר הונדערט נאַציאָנאַליטעטן, אין זייערע פילפאַרביקע, אָריגינעלע, נאַציאָנאַלע קאָסטיומען. די גרעסטע פּאָליטישע פֿאָר־שטייער פון די פֿאַרטייען, — אַ חוץ די לינקע — פון אַלע סאָציאָלע און געזעל־שאַפטלעכע אינסטיטוציעס — זענען דאָ געווען פֿאַרזאַמלט. די כוונה מצד די אָרגא־ניזאַטאָרן איז געווען, אונטערצושטרייכן די פֿאַראיניקונג צווישן רוסישן הערשער מיט די צאָלרייכע פעלקער, וואָס געפינען זיך אויף די רוסישע טעריטאָריעס, אָבער די פעלקער האָבן זיך געשטעלט צום ראַנדע־וואו, אינדערצייט וואָס דער צאַר איז געווען אָפּוועזנד.

מיטאַמאָל, האָבן די צערעמאָניע־מייסטערס אָנגעהויבן קלאָפן מיט זייערע ספּע־ציעלע שטעקעלעך, אַלס צייכן, אַז דער קייסער מיט זיין סוויטע האָט שוין פֿאָר־לאָזט זיינע אַפּאַרטאַמענטן און דערנענטערט זיך צום טראָן־זאַל.

פונדערווייטנס, האָבן זיך צו אונז דערטראָגן די שאַלנדיקע הוראַ־אויסגעשרייען פון דער טשערנאָסאָטסקער ערן־וואַך, וועלכע האָט באַלד געמומען זינגען דעם צאַרישן הימן: ״באָשע, צאַריאַ כראַני!״ (״גאָט, היט דעם קייסער״). נאָכדעם האָט זיך אָנגעהויבן דאָס דעפילירן לויט דער ריי פון אָנטשפּרעכנדיקן ראַנג. די דעלעגאַציעס — לויט די אָנווייזונגען פון צערעמאָניע־מייסטער — זענען געגאַנגען אין טראָן־זאַל, כדי צו באַגריסן דעם צאַר.

דער קייסער איז געשטאַנען אין זיין ״פּרעאָבראַזשענסקי״ מונדיר; אויפן קאָפּ — אַ היטעלע מיט אַ פּעדער; נעבן אים איז געזעסן דער ״נאָסליעדניק״ (יורש־עצר), וועלכער האָט, צוליב זיין קראַנקהייט, געמוזט זיצן. הינטער זיין רוקן איז גע־שטאַנען די צאָלרייכע סוויטע פון אַלע הויף־פוקציאָנאַרן, געניראַלן און אויסגע־ווילטע מיניסטאָרן.

ביי זיין רעכטער האַנט, איז געשטאַנען דער אינערן־מיניסטער, מאַקלאַקאָוו. וועלכער האָט פֿאַרגעשטעלט די נעמען פון די דעלעגאַטן, לויט די רשימות. נאָך מאַקלאַקאָוון איז געשטאַנען דעם צאַרס מוטער, די אימפּעראַטאָרין מאַריאַ פֿעאָדאָראָוונאַ, די אלמנה פון אַלעקסאַנדער דעם דריטן; נעבן איר — די פיר טעכטער — די גרויספירשטינס; נאָכדעם אַנדערע פירשטינס און צום סוף — די סוויטע פון די פריילייניס און די הויפּדאָמען. אַלעקסאַנדראַ פֿעאָדאָראָוונאַ — די צאַריצע — איז דעמאָלט קראַנק געווען און האָט ניט בייגעוואוינט די צערעמאָניע.

דעפילירנדיק פֿאַרביי דעם קייסער, האָבן זיך אַלע מיט אים באַגריסט. מיט אייניקע האָט ער געריידט; מיט אַנדערע, נאָר באַגריסט זיך, מיט אַ שמייכל.

אַלע, וואָס זענען פֿאַרבייגעגאַנגען פֿאַרביי דער אַלטער אימפּעראָטאָרין, מאַריאַ פֿעאָדאָראָוונאַ, האָבן איר אַ קוש געטאָן אין האַנט, און זי האָט זייער פריינטלעך אָפּגעגריסט.

נאָכדעם, ווי מיר זענען שוין געהאַט פאַר איר פֿאַרבייגעגאַנגען, איז זי אַריין

אין צווייטן צימער, וואו עס האָט זיך געפונען דער צערעמאָניע־מייסטער. דאָרט האָט מען יעדן פון אונז געגעבן דעם אימפּעראַטאָרסקן ראָמאַנאָוו־הערב — אַ פּער־זענלעכע מתנה פונעם צאַר. ביז עס איז אָנגעקומען צו מיין רייע, האָב איך געהאַט גענוג צייט צוצוקוקן זיך, ווי אַזוי מאַכן דורך די צערעמאָניע. פֿלוצים, האָב איך דערהערט, ווי מאַקלאַקאָוו, דער אינערן־מיניסטער, און מיין אַלטער באַ־קאַנטער — וועגן וועלכן איך האָב שוין מערער מאָל דערמאָנט אין מיינע פּריער־דיקע קאַפּיטלען — האָט, מיט אַ „קוועטש", געמאָלדן:

„פּאָטאָמסטוועני פּאָטשאָטני גראָזשדאַנין, טשערניגאָווסקי אָבשטשעסטוועני רא־ווין, איסאַק זאַלמאַנאָוויטש שניאורסאָן" („דער אָפּשטאַמיקער געאַכטעטער, טשערני־גאָוור געזעלשאַפטלעכער ראָבינער, יצחק זאַלמאַנאָוויטש שניאורסאָן").

און געזאָגט האָט ער עס מיט אַ טאָפּלטן דגש, כדי וואָס מער אונטערצושטרייכן די פּערזאָן.

איך האָב זיך באַגריסט מיטן קאָפּ — צוגלייך ווי אַלע אַנדערע — און דער קייסער האָט מיר, מיט אַ שמייכל, זייער שיין אָפּגעענטפערט; דאָס זעלבע — דער „נאַסליעדניק".

בעת איך בין צוגעגאַנגען צו דער אַלטער אימפּעראַטאָרין, מאַריאַ פעאָדאָראָוונאַ, האָב איך זי אָנגענומען ביי דער האַנט, זי אַ שטאַרקן דרוק געטאָן און געמאַכט די נשיקה, אַזוי ווי עס דאַרף צו זיין. און זי האָט, בשעת־מעשה, פּריינטלעך גע־שמייכלט.

וועג מיר האָבן זיך פון איר דערווייטערט, האָבן די הויפּלייט געשריגן: „גיע אָבאָראָטשיוואָטסיא!" („ניט אומדרייען זיך!"), ד. ה. מען דאַרף גיין ווייטער. אָבער איך האָב זיך מיישב געווען, אַז ניט יעדן טאָג קומט מען אין „זימני דוואָרץ" און ניט אָפט האָט מען די געלעגנהייט בייצוווינען אַן אויפנאַמע אין קייסערלעכן הויף — האָב איך דעריבער געוואָלט זען די גאַנצע צערעמאָניע. גייענדיק צוריקוועגס אַזוי ווי אַן אמתער דזשענטעלמאַן, האָב איך די גאַנצע צייט איר ניט אויפגעהערט צו גריסן, און זי האָט כסדר צוריקגעשאָקלט מיטן קאָפּ.

אַז די „פּרידוואָרניע" טשינאָווניקעס" (הויף־לייט) האָבן געזען, ווי זי גריסט צו מיר די גאַנצע צייט — און אַזוי האָט עס געדויערט בערך פינף מינוט, ביז איך בין אָנגעקומען צו דער טיר פון צווייטן זאַל — זענען זיי געבליבן שטיל.

דאָרט האָט מען מיר אויך געגעבן דעם „אימפּעראַטאָרסקי ראָמאַנאָווסקי הערב" — דאָס איז אַ הערב, וואָס האָט זיך געטראָגן העכער פון אַלע אָרדנס. און אַזוי הענען מיר אַלע — באַהאַנדלט מיט די הערבן — אָנגעקומען אין אַן אומענדלעך גרויסן זאַל, וואו עס איז געווען סערווירט אַ לאַנטש פּאַר אַלע געסט.

דער הויפּט־הויפּמייסטער האָט אויסגערופן, אַז דער קייסער האָט אַלע פּאַר־זאַמלטע אייגעלאַדן אויף אַ לאַנטש, אין דער אָנוועזנהייט פון די גרויספירשטן, גרויספירשטינס און דער גאַנצער רעגירונג.

אַלע גייסטלעכע און פּאָרשטייער פון אַלע רעליגיעס, האָט מען געגעבן אַ בא־זונדערן טיש. דאָרט האָט זיך אויך געפונען הרב מאַזע, הרב אָראָנסאָן א. אַנד.

אַזוי ווי איך האָב ניט געטראָגן מיין רעליגיעזע קליידונג, איז מיר אויסגע־

קומען צו זיצן בײַם אַלגעמיינעם טיש, מיט וואָס מיינע קאָלעגן האָבן מיך ניט וויניק מקנא געווען.

און הרב מאָזע האָט עס מיר אויסגעדריקט בזה הלשון:

„ימח שמו זאָלסטו ווערן!... איך וועל זיצן מיט אַראָנסאָנען און עסן סאַרדינקעס, און דו וועסט פרעסן אויף וואָס די וועלט שטייט?...“

דער לאַנטש איז סערווירט געוואָרן פאַר די געסט שטייענדיקערהייט אַרום די טישן. נעמענדיק אַ פיין ביסעלע משקה בײַ אַזאַ געשמאַקן בופעט, האָט זיך די שטימונג צעוואַרעמט. יעדער איינציקער האָט באַקומען זײַן פלעטלעך שאָקאָלאַד, וואָס אויף יעדן פון זיי איז געווען אויסגעפורעמט דער פאָרטרעט פון יעדן מיטגליד פון דער קייסערלעכער פאַמיליע, וועלכע איז באַשטאַנען פון זיבן פערזאָנען. באַזונדער האָט יעדער איינער באַקומען אַ מתנה, דאָס בוך פון דער געשיכטע פון דער ראָמאַנאָוו־דינאַסטיע. אין דעם דאָזיקן בוך זענען געווען איינגעשריבן אַלע געסט, וואָס האָבן זיך געפונען אויף דער אויפנאַמע; אויך איך האָב זיך דאָרט געזען.

ממילא איז פאַרשטענדלעך, אַז פון אַביסל משקה זאָגט מען זיך גיט אָפּ, און פון אַ גוטן ביסן — אוודאי און אוודאי ניט... געפינענדיק זיך נאָך דערצו אין „זימני דוואָרעץ“ — איז מען אַריינגעפאַלן אין גאָר אַ נישקשהדיקע שטימונג.

די עצם־אידעע פון דער אויפנאַמע האָט געדאַרפט סימבאָליזירן מיט זיך די פאַראייניקונג פונעם צאַר מיט אַלע פעלקער, וואָס געפינען זיך אונטער זיין ממשלה, אַרויסגעווויזן האָט זיך אָבער, אַז די פעלקער זענען טאַקע געקומען, נאָר דער צאַר האָט געשווויגן... פאַקטיש האָט מען געהאַט דעם איינדרוק, אַז דער צאַר איז אָפּוועזנד־און אַז די „פאַראייניקונג“ מיטן פאָלק איז ניט מער, ווי אַ פיקציע.

די יידישע דעלעגאַטן האָבן זיך זייער פריינטלעך פאַרהאַלטן מיט די גרויסע פאָליטישע און רעגירונגס־קרייזן; צו מיר אַליין איז צוגעקומען די מיניסטאַרשע, מאַדאַם מאַקלאַקאָווא — די געוועזענע פירשטין אָבאָלענסקאַיאַ. לויטן רוסישן שטייגער, האָב איך איר אַ קוש געטאָן אין האַנט, און זי מיר — אין שטערן, זאָגנדיק דערבײַ:

„פאָזדראָוליאָ וואָס צאַרסקאַי מילאָסטיו. גאָסודאַרינאַ אימפעראַטריצאַ מאַריאַ פעאָדאָראָוונאַ וואָס וועמיאַ קלאַניאַלאָס, אַ נאָ דרוגיך דאָושע ניע סמאָטריעלאַ". („איך באַגריס אייך מיטן קייסערס חסד. איר מאַיעסטעט, די אימפעראַטאָרין — האָט צו אייך די גאַנצע צייט געגריסט, און אויף די אַלע אַנדערע האָט זי אפילו ניט אַ קוק געטאָן...“) און זי האָט צוגעגעבן:

„איך האָף, אַז מיר וועלן זיך נאָך מיט אייך זען, פאַר אייער אַוועקפאָרן“.

„דאָס איז אָפהענגיק פון אייך —האָב איך אָפגעענטפערט. — אויב איר ווילט מיך זען, וועל איך זיין זייער גליקלעך. אָבער אַזוי ווי צו אייך איז ניט אַזוי גרינג אָנצוקומען, קענט איר צו מיר אָנקלינגען אין האָטעל „פאַליי־ראָיאַל“, וואו איך בין אָפגעשטיגן“.

נעבן איר איז, די גאַנצע צייט, געשטאַנען אַ טשינאָווניק, וועלכן זי האָט גע־הייסן פאַרשרייבן מיין אַדרעס.

מיטאָמאָל מאַכט צו מיר סליאָזבערג:

„עפּעס אַ האָפמייסטער גריסט צו אייך מיט דער האַנט“.

זייענדיק קורצזיכטיק, האָב איך ניט געקענט אונטערשיידן פונדערווייטנס די געגעבענע פערזאָן, אָבער איך האָב זיך תמיד געהאַלטן ביים כלל, אַז מען גריסט צו מיר, דאַרף מען צוריקגריסן. האָב איך צוריקגעגריסט, ניט וויסנדיק אפילו ווער דאָס איז.

לויט דעם דאָזיקן כלל, פלעגט מען אַמאָל זאָגן אויפן גובערנאַטאָר אַפאַנאַסיעוו, אַז אויב אַ ייד נעמט ניט אַראָפּ פאַר אים דאָס היטל — קומט אים צו שמייסן, און ער פלעגט טאַקע שמייסן...

האָט מאַרקעליס דערויף געזאָגט, אַז ווען ער זעט נאָר בלויז אַפאַנאַסיעווס פערד פונווייטנס, נעמט ער פאַר אים גלייך אַראָפּ דאָס היטל... „עס איז גלייכער אַראָפּצונעמען דאָס היטל אַן איבעריק מאָל, איידער איינמאָל אַראָפּלאָזן די הויזן, אַז מען זאָל שמייסן...“

די געשטאַלט האָט זיך צו מיר אַלץ מער און מער דערנענטערט. דאָס איז געווען מאַקלאַקאָוו, דער אינערן־מיניסטער בכבודו ובעצמו — אָנגעטאָן אין זיין פאַראַדנעם אוניפאָרם פון קייסערלעכן הויף. ער איז געווען אַרומגערינגלט מיט אַלע טעלער־לעקערס און הויכע באָאַמטע, און ער איז גלייך געגאַנגען צו מיר. אָבער איך — האָבנדיק אַ טבע ניט צו שטופן זיך צווישן די גרויסע לייט, בין נאָך אַלץ געשטאַנען אויף מיין אָרט, טאָמער מיינט ער ניט מיך, נאָר ער גייט אפשר אין אַ צווייטער ריכטונג. ערשט אַז ער איז צוגעקומען צו מיר, האָט ער זיך זייער פריינטלעך באַגריסט, זאָגנדיק בשעת־מעשה:

„איך האָף אייך נאָך צו זען פאַר אייער אַוועקפאָרן“.

האָב איך אים געענטפערט דאָס זעלבע, וואָס איך האָב אַקאָרשט געזאָגט זיין פרוי. הינטער אים איז געשטאַנען דער קאַנצעלאַריע־דירעקטאָר סקאַרזשינסקי, וואָס האָט פאַרצייכנט מיין אַדרעס.

פאָליאַקאָוו איז אַזש צעשמאָלצן געוואָרן פאַר גרויס התפעלות. סליאָזבערג, דער אַלטער יידישער שתדלן און אוהב־ישראל, האָט געזאָגט:

„מען דאַרף אייך אויסנוצן צו עפעס, ווייל דער מיניסטער איז מיט אייך אין אַזעלכע גוטע באַציאונגען. מאָרגן וועלן מיר רעדן וועגן דעם“.

און ער האָט מיר גלייכצייטיק דערמאָנט, אַז מאָרגן זאָל איך בפירוש יאָ נעמען אַ ראַנדע־וואו מיט מאַקלאַקאָוון, און מיר וועלן זיך פאַרשרייבן פריער, וועגן וואָס מיט אים צו רעדן...

ביי אַזאַ פייערלעכן מאָמענט, אין אַזאַ אויסנאָמלעכער סביבה, האָט דער אַלטער סליאָזבערג, דער אומדערמידלעכער עסקן ציבורי, ניט פאַרגעסן אין די הצטרכותן פון זיין פאָלק. די יידישע צרות האָבן אים כסדר ניט געלאָזט רוען, און ער האָט רק געטראַכט, ווי אַזוי אויסצונוצן פאַרשידענע השפעות אויף צו לינדערן, כאָטש טיילוויז, די יידישע נויטן.

קאַפּיטל נ"ד.

דער צאַר לאַדט איין אַלע דעלעגאַטן אין טעאַטער. — די מאַניפעסטאַציעס אין טעאַטער. — די פאַטריאָטן פאַלן כורעים פאַר זייער הערשער. — אַז מען וואַרפט היטלען, איז אַן אויסדרוק פון „איינהייט" צווישן צאַר מיט זיין פאָלק. — איך פאַרגעס מיין געלט אינדערהיים און האָב ניט מיט וואָס צו צאָלן ביים בופעט. — דער בירגערמייסטער ווערזילאָוו באַרגט מיר אויס אַ פּאָר הונדערט רובל. — דער עולם לאָזט זיך וואוילגיין אויפן קייסערס חשבון. — די ליבנסווירדיקע סערווירערקע וויל ניט נעמען קיין געלט און איז מיך מכבד מכל־טוב. — איך לאַד זי איין אין טעאַטער. — ווער איז מיין באַגלייטערין?... — די פירשטין לאַדט מיך איין צו זיי אין הויז. — איך גיי ניט צו קיין צאַרישע אַנטיסעמיטן. — סליאַזבערג שעצט דעם „שמיני שבשמיני..." — מיין דיסקוסיע מיט מאַקלאַקאָוון. — „דער צאַר איז דער גרעסטער אַנטיסעמיט אין רוסלאַנד".

די אַלע דעלעגאַטן, וועלכע זענען — אין נאָמען פון צאַר — איינגעלאַדן געוואָרן אויף אַ ספּעקטאַקל אין טעאַטער, זענען — צוליב זייער גרויסער צאָל — איינגע־טיילט געוואָרן אויף דריי טעאַטערס: אַ טייל, אין מאַרינסקי־טעאַטער, אין דער אָנוועזנהייט פון צאַר מיט דער צאַריצע, קייסערלעכער פאַמיליע, גרויספירשטן א. א. וו. די רעשט אין אַלעקסאַנדראָווסקי־ און כודאָזשעסטוועני־טעאַטער. די איינ־לאַדונגען זענען פונאַנדערגעטיילט געוואָרן לויט דעם ראַנג און חשיבות פון דער געגעבענער פערזאָן.

די פאָרשטייער פון דער גייסטלעכער וועלט זענען אין טעאַטער ניט איינגע־לאַדן געוואָרן. און אַזוי ווי איך בין ניט געווען קיין גלח, נאָר אַ קאַזיאָנע ראַבינער, האָב איך געפאָדערט פאַר מיר אַן איינלאַדונג.

היות איך בין בטבע מיין גאַנץ לעבן געווען אַן עקשן, האָב איך זיך אויך דאָס־מאָל ניט געלאָזט „שפּייען אין דער קאַשע" און האָב געפאָדערט אַ בילעט. די „פרידוואָרניע" לייט (הויף־לייט) האָבן גלייך טעלעפאָנירט אין מיניסטעריום פאַר די קייסערלעכע הויף־ענינים און מען האָט געפונען פאַר מיינעטוועגן איין בילעט אין מאַרינסקי־טעאַטער, וואָס דאָס איז לחלוטין ניט געווען צוגעפּאַסט לויט מיין ראַנג, און דערצו נאָך — פון די ערשטע פּלעצער.

די ערשטע זאַך, זענען מיר אַלע אָפּגעפאָרן אין דער יידישער געמיינדע, זואו מיר האָבן אָפּגעגעבן אַ באַריכט וועגן דער אויפנאַמע. אין דער פאַרוואַלטונג פון דער געמיינדע זענען קיין לינקע ניט געווען, און זיי זענען געווען זייער צופרידן אויס־צוהערן, וואָס מיר האָבן זיי געהאַט צו באַריכטן.

...עפּעס אַ ווערטעלע, זיין איינגעלאַדן צום קייסער אויף אַ לאַנטש!... אויפגע־נומען צו ווערן, צוגלייך מיט אַלעמען, ווי די חשובסטע געסט!... באַגריסט צו זוערן בפּני עם ועדה, צוגלייך מיט אַלע העכסטע רעגירונגס־פונקציאָנאַרן!... צו יענער צייט, האָט זיך דאָס גערעכנט פאַר אַ שיינעם זשעסט לגבי די יידן.

עס איז געוואָרן נאַכט און איך בין געפאָרן אין מיין האָטעל מאַכן מיין טואַלעט, כדי צוצוגרייטן זיך צו פאָרן אין טעאַטער.

צוצוקומען צום טעאַטער גופא, איז, ביים צאַרישן רעזשים, ניט געווען אַזוי פשוט: קאָנטראָלן מיט קאָנטראָלן! אויף יעדן טריט און שריט — פּאָליציי מיט דער „אָכראַנקע". און אַקוראַט איז מיר אויסגעקומען צו זיצן אויף איינעם פון די ערשטע פּלעצער, אין די ערשטע רייען, צווישן די סאַמע „גרויסע", וועלכע זענען געזעסן באַהאָנגען מיט כלערליי אויסצייכענונגען און מעדאַלן; צווישן גענעראַלן און שטאַבס־קאַפּיטאַנען. אַלץ אַזעלכע לייט, וואָס איך האָב אפילו ניט אָנגעהויבן צו קענען...

געגעבן האָט מען דעמאָלט די באַרימטע רוסישע אָפּערע: „זשיזן זאַ צאַריאַ" („דאָס לעבן פאַרן קייסער") פון גלינקאַ, וואו עס ווערן — מיט אַ באַזונדער מייס־טערשאַפט — אַרויסגעבראַכט די רוסישע פאָלקס־טראַדיציעס. און דערמיט דער־קלערט זיך דער גרויסער דערפאָלג, וואָס זי האָט געהאַט ביים פּובליקום.

ווען דער פאָרהאַנג האָט זיך אויפגעהויבן, איז אַנטשטאַנען אַ גרויסער רעש: דער צאַר מיט דער צאַריצע זענען אָנגעקומען און האָבן פאַרנומען זייער לאָזשע. אינעם מאָמענט ווען זיי האָבן זיך באַוויזן, האָבן די אַרטיסטן — צוזאַמען מיטן כאָר, און אין דער באַגלייטונג פונעם אָרקעסטער — אָנגעהויבן צו זינגען דעם הימן „באָזשע צאַריאַ כראַני" („גאָט, היט דעם קייסער"). דאָס איז געווען איינער פון די בעסטע וועלט־אָרקעסטערס, און דערצו נאָך איז די הויפּט־ראָל אויסגעפירט געוואָרן דורכן וועלטבאַרימטן שאַליאַפּין; דער איינדרוק איז געווען אַ קאָלאָסאַלער: באַלד האָט איינער, אַ מאָנאַרכיסט, אַ געשריי געטאָן: „נאַ קאָליעני" („אויף די קני!"), דאָס האָט ער געהייסן דעם עולם פאַלן „כורעים". און עס איז אויסגעקומען, אַזוי ווי להבדיל אלף אלפי הבדלות — ווי מען פאַלט ביי יידן כורעים צו דער עבודה... די יראי־שמימס און די אמתע חסידים טוען עס טאַקע אויף אַן אמת, און דער איבעריקער, מער פרייערער עולם — קוקט זיך צו און בויגט בלויז אַביסל אָן די קני...

די „התעוררות" ביי די אָנוועזנדיקע פּאַטריאָטן און כוליגאַנעס איז געשטיגן פון מינוט צו מינוט. באַלד האָבן זיי אָנגעהויבן וואַרפן מיט די הענטשקעס און די טאַשנטיכלעך אין דער לופטן; מיליטער־לייט האָבן געוואָרפן זייערע היטלען אין דער הויך. דאָ האָט שוין די התלהבות דערגרייכט דעם קולמינאַציע־פּונקט. ביי די אַלטע מאָנאַרכיסטן האָט דאָס געהייסן: די פאַראייניקונג צווישן קייסער מיט דעם פאָלק..." דאָס וואַרפן פון ביידע זייטן מיט די היטלען אין דער לופטן, איז געווען ביי זיי דער סימבאָל, אַז דער צאַר און דאָס פאָלק זענען איינס...

נאָכן ערשטן אַקט, זענען מיר אַלע אַרויסגעגאַנגען אָפּפרישן זיך אין די בופעטן. דאָרט האָט זיך מיר געטראָפן אַן אינצידענט, וועלכן עס איז כדאי צו דערמאָנען:

בעת איך האָב איבערגעטאָן מיין אַנצוג ביי זיך אין האָטעל, כדי צו גיין אין טעאַטער, האָב איך פאַרגעסן אַרויסצונעמען פון טאַש מיין פּאָרטפעל מיטן געלט.

דאָס איז אויסגעקומען פּונקט ווי ביי יענעם יידן, וואָס האָט געזאָגט, אַז פון גרויס „כאַפּעניש", האָט ער נאָך היינט אינדערפרי קיין טיי ניט געטרונקען...

פרעגט מען אים:

„וואָס עפּעס אַזאַ כאַפּעניש אינמיטן דערינען?..."

„איך האָב זיך געכאַפט — ענטפערט ער — אַז איך האָב ניט, ניט קיין טי־
און ניט קיין צוקער, דעריבער האָב איך ניט געקענט טרינקען...“
איך האָב זיך אויך „געכאַפּט“, אַז איך האָב ניט ביי זיך קיין גראָשן ביי דער נשמה.

שטיי איך אַזוי און קוק אויף דעם אויסגעצייכנטן בופעט: איך וויל זיך אַביסל אָפּפרישן, אָבער ניטאָ מיט וואָס...

פלוצים דערזע איך נעבן זיך דעם טשערניגאָוער בירגערמייסטער, ווערזילאָוו. ווען ווען איך האָב שוין עטלעכע מאָל געשריבן אין מיינע פריערדיקע קא־פּיטלען. ווי נאָר איך האָב אים דערציילט וועגן מיין צופאַל, האָט ער גלייך אַרויס־געמאַכט עטלעכע הונדערט רובל און מיר דערלאַנגט.

דער בופעט איז געווען זייער פיין סערווירט. אַרום אים האָבן זיך געפאָרעט עלעגאַנט־געקליידעטע דאַמען, פון די העכערע ספערן און זיי האָבן זייער העפלעך באַדינט דעם עולם.

בעת איך האָב געוואָלט באַצאָלן פאַרן טיי, האָט מיר איינע פון די דאַמען געזאָגט מיט אַ שמייכל:

„דער צאָר־באַטיושקאַ אוגאָשטשאַיעט היינט זיינע געסט (דער קייסער איז מכבד) און דערפאַר נעמט מען ניט קיין געלט“.

הגם איך בין צוליב דעם ניט געווען קיין גרעסערער „אוהב“ פונעם צאָר, פונדעסטוועגן האָב איך מיר געטראַכט, אַז אויב דער קייסער איז מכבד זיינע געסט, דאַרף מען ניט זיין קיין כפוי־טובה און טאָן, וואָס מען דאַרף!...

יעדער אויפהויבן פונעם פאַרהאַנג איז באַגלייט געווארן מיט שטורמישע מאַני־פעסטאַציעס לכבוד דעם קייסערלעכן פּאָר, אַזוי אַז דער עצם־ספּעקטאַקל איז דורך אין אַ גלענצנדיקער שטימונג.

צום צווייטן אַנטראַקט זענען דער צאָר מיט דער צאָריצע אָפּגעפאָרן, אָבער דער „פּאַטריאָטיזם“ ביים עולם איז נאָך אַלץ געווען אין לשער, אַזוי אַז מען האָט, מיט גרויס חשק, „געאַרבעט“ ביים בופעט אויף אַלע כלים. שאַמפּאַניער האָט זיך גע־נאָסן ווי וואַסער, און די קאַוויאַרן און פאַרשידנערליי צובייסנס האָבן געהאַט דעם גרעסטן דערפאָלג.

די דאַמען, וואָס האָבן סערווירט, האָבן שטאַרק נושא־חן געווען ביי די געסט. אַ רוסישער פּאַטריאָט, ווען ער האָט מיט זיינע אייגענע אויגן זוכה געווען צו זען דעם צאָר אַליין, ווען ער האָט זיך דורכגענומען מיטן געפיל פונעם געזאַנג; ווען ער האָט אויסגעהערט אַזאַ וואונדערבאַרע אָפּערע און האָט נאָך דערצו טועם געווען פון אויסגעצייכנטן בופעט — האָט ער דאָס אַלץ באַטראַכט פאַרן העכסטן שטאָפּל פון גליק...

בכלל האָבן די רוסן געהאַלטן, אַז וויין און שאַמפּאַניער איז אַ משקה פאַר וויבער. האָבן זיי טאָקע אַרײַנגעגאָסן די אמתע „וואָדקאַ“. מיט די אויסרופן: „זאַ זדאָראָוויע יעווא אימפּעראַטאָרסקאָוואַ וועליטשעסטוואַ“ (פאַרן געזונט פון זיין קייסערלעכער מאַיעסטעט) — האָבן זיי אַרײַנגעהאָקט אין דער לינקער כלי, ווי עס געהערט צו זיין!... און בכלל איז די אַטמאָספער געווען זייער אַ לעבעדיקע.

איינע פון די דאַמען, וועלכע האָט זיך פאַרנומען מיטן סערווירן די געסט —

זעענדיק, ווי באַשיידן איך בין, און אַז איך האַלט זיך אָפּ פון טרינקען, האָט זי מיר אַלע מאָל פֿאַרגעלייגט פֿאַרשידענע מינים צובייס, און דערצו נאָך צוגעלייגט אַלערליי „סוווענירן" (אַנדענקונגען), שאָקאָלאַד א. א. וו.

עס איז כאַראַקטעריסטיש צו באַמערקן, אַז אויף יעדן מין באַנקעט, שטייט דער עולם אַרום די בופעטן. און ווי מען זאָל ניט ליב האָבן אַ סך צו עסן, שטייט מען דאָך ווי אַ געדונגענער ביים בופעט און מען רייבט אַ סעודה, אויף וואָס די וועלט שטייט! אויך דאָ, ניט קוקנדיק דערויף, וואָס דער דריטער אַקט האָט זיך שוין געהאַט אָנגעהויבן, איז מען נאָך אַלץ געשטאַנען אַרום די בופעטן, און ערשט ביים סאַמע סוף, האָט דער עולם, ווי קעגן זיין ווילן, פֿאַרלאָזט דעם בופעט.

כדי צו באַדאַנקען דער פרוי, וועלכע האָט מיך אַזוי פריינטלעך באַהאַנדלט, אין אַזוי ווי דער בופעט האָט זיך שוין געהאַלטן ביים שליסן, האָב איך זי איינגע־לאַדן צו גיין מיט מיר אין טעאַטער צום דריטן אַקט פון דער אָפּערע. זי האָט גערן איינגעוויליקט.

דאָרט האָבן מיר זייער פריינטלעך פֿאַרברַאַכט, שמועסנדיק בעתן שפּילן. אַוועק־גייענדיק נאָכן ספּעקטאַקל, האָט זי מיך געפרעגט, צי וויל איך ניט, אַז זי זאָל מיך באַגליטן מיט איר פֿאַטאָן.

איך האָב איר באַדאַנקט, זאָגנדיק, אַז איך האָב מיין עקיפּאַזש (דעם, פון דער געמיינדע...) און אַז לויטן מנהג פירט זיך, אַז אַ מאַן באַגלייט די פרוי, און ניט פֿאַרקערט.

האָט זי מיר דערויף אָפּגעענטפֿערט:

„מיר וועלן זען, וועלכער „וויעזד" (עקיפּאַזש) וועט זיין אַ בעסערער — דעם וועלן מיר נעמען".

און ווי גרויס איז געווען מיין איבערַאַשונג, ווען עס האָט זיך צו אונז דער־נענטערט אַ „פֿרידוואַרני" פֿאַטאָן (פון קייסערלעכן הויף). ערשט דעמאָלט האָב איך זיך דערוואוסט, אַז זי איז געווען אַ באַרימטע הויף־פריילין, וועלכע האָט זיך, אגב, געפונען אין דער סוויטע פון מאַריאַ פעאָדאָראָוונאַ, און האָט מיך באַמערקט, בעת מיין באַגריסונג מיט דער אַלטער אימפּעראַטאָרין.

איך האָב איר אָפּגעדאַנקט און באַמערקט, אַז איך בין ניט געווואוינט צו קיין „פֿרידוואַרניע" עקיפּאַזשן און אַז איך וועל שוין בעסער פֿאָרן אין אַ פֿראָסטן פֿאַטאָן, ווי יעדער איינפֿאַכער בשר־ודם...

זי האָט אַ שמייכל געטאָן און האָט מיר געזאָגט:

היות ווי מאָרגן קומט פֿאָר ביי איר פֿאַטער אין הויז אַ גרויסע אויפנאַמע, לאַדט זי מיך איין צו זיי אין שטוב. דערביי האָט זי מיך געפרעגט מיין פֿאַמיליע־נאָמען, צוגעבנדיק:

„אַז איך וועל האָבן אייער פֿאַמיליע־נאָמען, וועל איך שוין לייכט געפינען אייער אַדרעס אין דער ליסטע פון די דעלעגאַציעס, וועלכע זענען איינגעשריבן ביי אונז אינעם בוך פון קייסערלעכן הויף".

זייענדיק צומאָרגנס אינדערפרי ביי סליאָזבערגן, האָב איך 11 אַ זייגער אָנגע־קלינגען צו מיר אין האָטעל, אָנפרעגנדיק, צי איז דאָ פֿאָסט פֿאַר מיר. מען האָט

מיר געענטפערט, אַז עס וואַרט אויף מיר אַן אָפיציעלער בריוו מיט דעם ערכּ פון קייסערלעכן הויף.

געגנריק סליאָזבערג האָט מיר דעמאָלט פֿאַרגעשלאָגן צוצופירן מיך צו מיין האָטעל, ווייל ער דאַרף זיין ניט וויים פון דאָרט, און פֿאַראיינוועגס וועט ער שוין זען דעם בריוו.

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז די פריילין האָט געהייסן „קניאַזשנאַ אָבאָלענסקאַיאַ" (פירשטין) און איר פֿאָטער איז געווען — ניט מער און ניט ווייניקער — ווי דער „נאַטשאַלניק קאַנצעלאַרי יעווא אימפּעראַטאָרסקאָוואָ וועליטשעסטוואָ" (קאַניגלעכער קאַנצעלאַריע־נאַטשאַלניק).

דאָס איז געווען אַן אָפיציעלע אייגלאַדונג, וואָס זיין טאָכטער האָט מיר צוגעשיקט צו דער היינטיקער אויפנאַמע ביי איר פֿאָטער.

איך האָב אַלע מאָל געהאַט אַ טבע ניט צו שטופּן זיך צווישן די „גרויסע" און ניט צו קריכן אין „די הויכע פענצטער". איר פֿאָטער האָב איך ניט געקענט, און האָב ביי מיר געטראַכט, אַז ער איז מסתמא אויך אַזאַ שונא־ישראל, ווי אַלע אַנדערע צאַרישע טשינאָוניקעס.

האָב איך גלייך אָנגעקלונגען טעלעפֿאָניש און ארויסגערופן די פריילין, אָפּדאַנקענדיק איר פֿאַר דער אייגלאַדונג און אַנטשולדיקנדיק זיך, אַז מחמת איך בין זייער שטאַרק פֿאַרנומען, איז מיר אוממעגלעך אָנצונעמען די אייגלאַדונג, וועלכע זי האָט מיר אַזוי פריינטלעך געשיקט.

זי האָט מיר אָפּגעענטפערט:

„איך האָב געוואָלט מיט מיין פֿאָטער און האָב אים דערציילט פון אייך, וואָס איך האָב וועגן אייך געהערט פון דער מאַדאַם מאַקלאַקאָווא, וועלכע איז אַליין אויך פון דער היים אַן אָבאָלענסקאַיאַ. מיין פֿאָטער וועט זיין זייער צופרידן אייך צו באַקענען".

איך האָב איר נאָכאַמאָל אָפּגעדאַנקט און — בין ניט געגאַנגען...

סליאָזבערגן האָב איך געזאָגט, אַז די אַנטיסעמיטן פון צאַרישן הויף אינטערעסירן מיך זייער ווייניק, און אויב איך זאָל גיין אַהין, ווייס איך בכלל ניט, וואָס וועלן זיין די פֿאָלגן דערפון. און בכלל גענומען, וועט מען זיכער קוקן אויף מיר „פון אויבן אַראָפּ..."

סליאָזבערג איז געווען זייער צופרידן פון מיין האַלטונג און ער האָט געזאָגט:

„איר אַליין שטאַמט דאָך פון די גרויסע יידישע רבּיס, און ביי אייך איז פֿאַרבליבן דער „שמיני שבשמיני", וואָס דאַרף זיך געפינען ביי יעדן תלמיד־חכם, און וואָס איך שעץ זייער..."

נאָך דעם זעלבן טאָג, 5 אַ זייגער, איז פֿאַרגעקומען אַן אסיפה ביי סליאָזבערגן, וואו עס זענען געווען אָנוועזנד די גרויסע געזעלשאַפטלעכע טוער פון פעטערבורג. עס איז געבליבן, אַז איך דאַרף זיך וועגן מיט אַ „דאָקלאַדנאַיאַ זאַפּיסקאַ" -- (בקשה) צום אינערן־מיניסטער, וועגן דערלויבן צונויפרופן אַ קאָנגרעס פון יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער, כדי צו באַטראַכטן די לאָגע פון די יידישע קהילות, זוי אויך די צאָלרייכע ענינים, וואָס זענען נויטיק פֿאַר אונזער סאָציאַלער, קולטורעלער און רעליגיעזער אַרבעט.

***

די לאַגע אין רוסלאַנד איז געווען אַזעלכע: מען האָט געהאַט אַ קאָנסטיטוציע, אַ פאַרלאַמענט; יידן זענען דאָרט געווען אויסגעקליבן, אָבער אַלע אַנדערע רעכט האָט מען נאָך יידן ניט געגעבן: אַ חוץ דער דומע מיטן פאַרלאַמענט — האָבן זיי ניט געהאַט קיין רעכט צו אַקטיווע און פאַסיווע וואַלן. תמיד זענען זיי געווען פאַרשפאַרט אינעם תחום־המושב, ווי אין אַ תפיסה. די קהילה איז ניט געווען לעגאַל אַנערקענט און איר פאַרוואַלטונג האָט ניט געהאַט קיין שום אָפיציעלע און יורידישע רעכט. מיט דער צייט, האָבן זיך ביי יידן אָנגעזאַמלט זייער אַ סך ענינים, וואָס זענען געשטאַנען ברומו של עולם. עס זענען געווען יידישע דעפוטאַטן, וואָס האָבן באַדאַרפט רעפּרעזענטירן דאָס יידישע פאָלק, קעמפן פאַר זיינע רעכט און נאָך מער: באַקעמפן זיינע אומרעכט. עס האָט זיך אויך געפילט די נויטיקייט אין אַ רעפּרעזענטאַטיוון אָרגאַן, וואָס זאָל זיין מסוגל פאָרצושטעלן דאָס יידישע פאָלק פאַר דער עפנטלעכער מיינונג. ביי דער דעמאָלטיקער לאַגע אין רוסלאַנד, איז אויך געווען נויטיק, אַז מען זאָל צונויפרופן אַ קאָנגרעס פון יידישע געזעלשאַפט־לעכע טוער, פון די פאָרשטייערס פון די געמיינדעס, אַז מען זאָל מאַנדאַטירן אַ געוויסן אָרגאַניזם צו רעדן אין נאָמען פון יידישן פאָלק פאַר דער רעגירונג. און דאָס האָט דער אינערן־מיניסטער קיינמאָל ניט דערלויבט.

ס'איז צונויפגעשטעלט געוואָרן אַ נאָטע, לויט וועלכער איך האָב זיך געדאַרפט ווענדן צום אינערן־מיניסטער, מאַקלאַקאָוון, אַז ער זאָל אַזאַ קאָנגרעס דערלויבן.

מיר האָבן געהאַט צוויי אסיפות, אויף וועלכע עס איז — נאָך גרויסע דיס־קוסיעס — צונויפגעשטעלט געוואָרן אָט דער „דאָקלאַד", וועלכן איך האָב געזאָלט פאָרשטעלן דעם אינערן־מיניסטער. מען האָט געוואָלט אויסנוצן מיינע באַציאונגען און געהאָפט צו דערגרייכן אַ דאַנק דעם, דאָס וואָס עס האָט אונז ביז דאַן ניט געלונגען, אפשר?... ואולי?...

אויפן דריטן טאָג, האָב איך באַקומען אַ פּאַסיר־שיין, צוזאַמען מיט אַן איינ־לאַדונג צום אינערן־מיניסטער אויף אַן אוידיענץ. 4 אַ זייגער בין איך שוין דאָרט געווען. ער האָט מיך זייער פריינטלעך אויפגענומען, אָבער ער האָט גאַנץ גוט פאַרשטאַנען, אַז מיין קומען צו אים איז ניט אומזיסט.

נאָכפרעגנדיק ביי מיר וועגן מכלומרשטע אָנגעלעגנהייטן, ווי: טשערניגאָוו, פאַמיליע־ענינים, האָט ער ניט אַראָפּגענומען פון מיר די גאַנצע צייט זיין שאַרפן, דורכדרינגענדיקן בליק, און האָט מיך, פון דער העלער הויט, אַ פרעג געטאָן:

„מסתמא האָסטו דאָך עפּעס אַ בקשה צו מיר?..."

איך האָב אים דערקלערט די לאַגע פון די יידישע געמיינדעס, וועלכע עקזיס־טירן, וואָס אַן אמת, אָבער זענען ניט אַנערקענט אָפיציעל. איך האָב באַרירט דעם ענין „קאָראָבאָטשני סבאָר", וואָס פאַר אונז, יידן, האָט עס אַ גרויסע באַדייטונג, אינדערצייט וואָס די רעגירונג באַציט זיך דערצו אינגאַנצן גלייכגילטיק. איך בין איבערגעגאַנגען צו דער פראַגע רבנים, ראַבינערס א. א. וו. און דער עיקר — האָב איך אונטערגעשטראָכן די נויטיקייט פאַרן יידישן פאָלק, צו באַזיצן אַן אָפי־ציעלן אָרגאַניזם, וועלכער זאָל זיין ביכולת צו רעדן אין זיין נאָמען פאַר דער רעגירונג.

דאָ, האָבן זיך מיט איינמאָל איבערגעביטן זיין קול מיט זיין געזיכט. אַ נעם טוענדיק די „דאָקלאַדנאַיאַ זאַפּיסקאַ" (נאָטע), וועלכע איך האָב אים דערלאַנגט, האָט ער געגעבן אַ צי אונטער דעם סך־הכל פונעם לעצטן פונקט און האָט סאַר־קאַסטיש אַ פרעג געטאָן:

„אַזוי?... איר בעט, אַז מען זאָל אייך דערלויבן צונויפצורופן אַ קאָנגרעס פון די פאָרשטייער פון יידישן פאָלק, וואו איר זאָלט קענען אָנברענגען בונדיסטן, קאַדעטן און סאָציאַליסטן, וועלכע זאָלן קומען מיט פאָדערונגען אָפּצושאַפן די „סאַ־מאָדערזשאַוויע" (אַליינהערשאַפט) אין רוסלאַנד א. א. וו."

מיט אַ רעטאָריק, וואָס איז ספּעציפיש פאַר אַ צאַרישן אינערן־מיניסטער, האָט ער אָנגעהויבן באַווייזן מיר, וואָס פאַר אַן אַקטיוון אָנטייל עס נעמען די יידן אין דער רעוואָלוציע...

מורא האָבנדיק, אַז ער קען נאָך פאַרפאָרן צו ווייט מיט זיינע אַרגומענטן, האָב איך אים איבערגעשלאָגן, זאָגנדיק:

„דו ענטפערסט ניט אויף דער זאַך, וואָס איך האָב דיך געפרעגט: איך רעד דאָ ניט וועגן קיין שום פּאָליטישן קאָנגרעס, נאָר וועגן אַ קאָנגרעס פון יידישע פאָרשטייער, וואָס וועלן באַרירן אויסשליסלעך יידישע ענינים, פון רעליגיעזן, סאָ־ציאַלן און געזעלשאַפטלעכן כאַראַקטער, און עס קומט בכלל ניט אין באַטראַכט, אַז עס זאָלן דאָרט באַרירט ווערן וועלכע ניט איז פאָליטישע פראַגן".

אָבער מאַקלאַקאָוו רעדט ווידעראַמאָל מיט גרויס אויפרעגונג:

„יידן האָבן דערוויזן אין רוסלאַנד, אַז ווי נאָר זיי הויבן אָן צו רעדן וועגן געזעלשאַפטלעכע פראַגן, גייען זיי גלייך אַריבער אויף דער טעמע, אַז יידן דאַרפן זיך פאַראייניקן מיט די קאַדעטן און מיט די לינקע, וועלכע זענען די איינציקע, וואָס קענען געבן יידן רעכט".

דערויף האָב איך אים געענטפערט מיט אַ פראַגע:

„וואַשע וויסאָקאָפּרעוואָסכאָדיטעלסטוואָ, צי ווייסטו דען ניט די טראַגעדיע פון די יידן, וועלכע זייענדיק אינדוסטריעלער און אפילו רייך, וואָלטן פון סאָציאַלן שטאַנדפּונקט אייגנטלעך געדאַרפט געהערן צום לאַגער פון די רעכטע? אָבער צוליב די באַשרענקונגען און רדיפות, צוליב דעם באַרויבן זיי אין זייערע רעכט, וואַרפסטו זיי אַליין אין די הענט פון די לינקע, פון וועלכע זיי האָפן צו דערוואַרטן אַ הילף אין קאַמף פאַר זייערע רעכט? צי גלויבסטו טאַקע דערין, אַז יידן קענען גיין מיט די רעכטע, וועלכע זענען דער גרונט־יסוד פון אייער פאָליטיק, באַזירט אויף פאַ־גראָמען און אויף באַרויבן די לעצטע ביסל רעכט, וועלכע מיר באַזיצן?..."

דער שמועס האָט אַזוי אָנגעהאַלטן אַריבער 20 מינוט, און די אַטמאָספער האָט זיך אַלץ מער צעוואַרעמט און צעגליט. מאַקלאַקאָוו, וואָס האָט געוואָלט ווייזן, אַז ער איז איינער פון די פּאָליטיקאַנער, וועלכע פאַרשטייען די מענטאַליטעט פון די יידן און קען זיך מיט זיי ניט צונויפרעדן, און וואָס האָט מיר געזאָגט פאַר זיין אַוועקפאָרן פון טשערניגאָוו, אַז ביי זיין צייט זענען קיין פּאָגראָמען אויף יידן ניט פאָרגעקומען, ווייל ער האָט דאָס ניט דערלאָזט — ער האָט נאָר געהאַלטן אין איין פאָרוואַרפן די יידן, אַז אַלע רעוואָלוציאָנערן רעקרוטירן זיך פון זיי, און איך האָב כסדר צוריקגעוואָרפן די באַשולדיקונג אויף די הערשנדיקע קרייזן, וועלכע

דערפירן מיט זייער פּאָליטיק, אַז דער ייד זאָל זוכן זיין הילף דאָרט, וואו ער האָט זי צו דערוואַרטן.

און אַזוי ווי דאָס איז געווען ביי אים אין וואוינונג, איז — צום גליק — אָנגעקומען די מאַדאָם מאַקלאַקאָוו, וואָס איז געווען אי קלוגער, אי טאַקטישער, אי העפלעכער פון איר מאַן. וואַרפנדיק אַ בליק אויף אונזערע צעהיצטע געזיכטער, האָט זי גלייך פאַרשטאַנען, אַז קיין גרויסן תענוג האָב איך ניט פון אים וואָס צו דערוואַרטן, האָט זי זיך גלייך פריינטלעך באַגריסט מיט מיר, זאָגנדיק:

„איסאַק זאַלמאַנאָוויטש, יאָ וואָס זשדו טשאַיעם" („איך וואַרט אויף אייך מיטן טיי").

אָבער ער האָט געזאָגט:

„מיר גייען באַלד אַריין, לאָז אונז דערווייל ענדיקן אונזער שמועס, און זיי רואיק! איך וועל אים ניט איינזעצן אין טורמע!".

מיר האָבן פאַרגעזעצט אונזער געשפּרעך, איך האָב אים דערוויזן, אַז אויב דאָס איז ריכטיק, וואָס ער באַהויפּט, אַז אַ טייל פון די יידן זענען לינקע, איז דאָס די שולד פון דער רעגירונג, וועלכע וואַרפט די סאָמע מעסיקע מענטשן אין די הענט פון די לינקע.

„מיט אונז קומט אויס — האָב איך געזאָגט — ווי יענער פינאַנץ־מיניסטער האָט געזאָגט צו זיין אינערן־מיניסטער: „גיב מיר אַ גוטע פּאָליטיק, וועל איך דיר געבן געזונטע פינאַנצן", און דער אינערן־מיניסטער האָט דערויף אָפּגעענט־פערט: „און דו גיב מיר גוטע פינאַנצן, וועל איך דיר געבן אַ גוטע פּאָליטיק..."

„מען קען ניט פאַרשפּאַרן די טירן פון אַלע לערן־אַנשטאַלטן צוליבן „נומערוס־קלאָוזוס". און איר פאַרשפּאַרט פאַר די יידישע קינדער די שולן, גימנאַזיעס און אוניווערזיטעטן, און ניט־קוקנדיק דערויף, וואָס איר נעמט ביי זיי אָוועק די מעג־לעכקייטן זיך צו לערנען, ווילט איר נאָך, אַז זיי זאָלן ווערן איבערגעגעבענע בירגער דער רעגירונג?..."

„אָט נעמט צום ביישפּיל אַ־די רבנים, וועלכע געפינען זיך איצט דאָ, אַלס איינגעלאַדענע געסט פון קייסער — האָב איך אויסגערופן — אין דריי טעג אַרום האָבן זיי מער ניט קיין רעכט צו וואוינען אין פּעטערבורג און מען וועט זיי פּין דאָנען אַרויסשיקן!... און פון די מענטשן פאָדערסט דו, אַז זיי זאָלן פירן אַ פאטריאָטישע פראָפּאַגאַנדע־פּאָליטיק? צי איז דאָס לאָגיש?... געווים גייט זייער סימפּאַטיע נאָר דאָ, וואו זיי גלויבן צו באַקומען גלייכע מענטשלעכע רעכט..."

און איך האָב רק איבערגעקערט דאָס שטריימל און באַשולדיקט, אַז די רוסישע פּאָליטיק מאַכט פון אונזערע קינדער רעוואָלוציאָנערן.

צום סוף, ביי מיין אָוועקגיין, זענען מיר מאַקלאַקאָוס לעצטע ווערטער גע־בליבן טיף אינגעקריצט אין זכרון:

„איסאַק זאַלמאַנאָוויטש, סאַמי באַלשאַי אַנטיסעמיט וו ראָסיאי, עטאָ צאַר (דער גרעסטער אַנטיסעמיט אין רוסלאַנד, איז דער צאַר גופא), און אַ מיניסטער קען דאָס ניט ענדערן. איך באַדויער, אַז איך קען אייך ניט געבן קיין סאַטיספאַקציע אין דעם ענין, וואָס איר בעט מיך איצט..."

קאַפּיטל נ"ה

פּדיון שבויים (די ערובניקעס)

1.

יאַנושקעוויטש, שעף פון גענעראַל־שטאַב, באַשולדיקט צוויי און דרייסיק יידן פון פּוילן אין שפּיאָנאַזש. — מען שיקט זיי קיין טשערניגאָוו אַלס „זאַלאָזש־ניקעס" (ערובניקעס) מיטן עטאַפּ, אין סאַמע ערב־פּסח. — די שענסטע יידן: רבנים, גאונים, טרייבט מען צופוס זעקס וואָכן. — דער פּזשיסכער רב צווישן זיי. — מען זעצט זיי איין אין טורמע אַלס מלוכה־פאַרעטער. — מיין אינטער־זוענץ ביים גובערנאַטאַר צו באַפרייען די יידן, געלינגט ניט. — באַראַטונג פון געזעלשאַפטלעכע טוער. — מיין באַשלוס צו פאָרן צום העכסטן מיליטערישן קאָמענדאַנט. — אַלע זענען קעגן מיין פּלאַן. — אַ פּולקאָווניק ווערט אונזער שאַפער. — מען באַגלייט מיך מיט ברכות, אַז כ'זאָל צוריקקומען בשלום.

אין יאָר 1916, אין אַן ערב־שבת — האָט זיך באַקומען אַ טעלעגראַמע פון ראַבינער אַראָנסאָן פון קיעוו, אַז עס קומען אָן צו אונז „זאַלאָזשניקעס" (ערוב־ניקעס) פון פּוילן „עטאַפּנים פּאָריאַדקאָם" (מיטן עטאַפּ), און אַז מיר זאָלן זיך צוגרייטן זיי אויפצונעמען.

די דאָזיקע ידיעה האָט אין די יידישע קרייזן אַרויסגערופן אַ געוואַלדיקע אויפרודערונג. מיר האָבן טאַקע ניט געדאַרפט לאַנג וואַרטן: דאָנערשטיק ביי־נאַכט זענען זיי אָנגעקומען — צוויי און דרייסיק מאַן, צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען גרויסע רבנים, גאונים און באַקאַנטע פּערזענלעכקייטן. עס איז גענוג צו דערמאָנען ר' לייבעלע מאַקאַראָווער, אַ גוטער ייד, באַוואוסט צווישן די פרומע יידן אַלס גרויסער גאון; עס איז אויך געווען צווישן זיי דער אַלטער, עטלעכע און זיבעציק־יאָריקער פּזשיסכער רב — באַרימטער פאַרהייליקטער גוטער ייד. עס זענען אויך געווען אַנדערע רבנים און אַ ריי אָנגעזעענע בעלי־בתים — ראַטמענער פון די פּוילישע מוניציפּאַליטעטן, מענטשן מיט הויכע מלוכה־אויסצייכענונגען און בכלל אַזעלכע, וואָס האָבן געשמט אַלס די עליטע פון פּוילישן יידנטום איז זייערע שטעטלעך.

דער באַקאַנטער שונא־ישראל — יאַנושקעוויטש — שעף פון גענעראַל־שטאַב ביים גרויספירשט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש, וואָס איז געווען קאָמאַנדיר־שעף פון אַלע אַרמייען אין גאַנץ רוסלאַנד, אָט דער דאָזיקער שונא־ישראל — אַ פּאָליאַק — האָט אויסגעטראַכט אַ בלבול אויף די דאָזיקע יידן, אַז זיי זענען דאָס „שפּיאָנען" און „שונאים פון דער רוסישער אימפּעריע". וועלנדיק אַזוי אַרום פאַרדעקן זיין אייגענע אומבאַהאָלפנקייט, האָט ער דערקלערט די יידן שולדיק אין אַלע מפּלות, וועלכע דאָס רוסישע מיליטער האָט דעמאָלט געליטן אויף אַלע פראָנטן.

ווען זיי זענען אָנגעקומען, האָט מען זיי געבראַכט אין דער פּאָליציי. מיך —

אַלס אַ קאַזיאָנעם ראַבינער — האָט מען תיכף צוגעלאָזט צו זיי, אין דער אָנוועזנ־הייט פונעם פּאָליצמייסטער (פּאָליציי־פּרעפּעקט).

ווען איך האָב געוואָרפן דעם ערשטן בליק אויף די דאָזיקע אומגליקלעכע מענטשן, וועלכע האָבן זיך במשך פון זעקס וואָכן געשלעפּט איבער די זומפּיקע וועגן פון רוסלאַנד, צופוס — בין איך געוואָרן ממש אַ פאַרציטערטער. אַלע זענען זיי געווען שרעקלעך אויסגעמאַטערט און זענען פּראָסט־פּשוט געפאַלן פון די פיס. די אַלע, מערסטנטייל זקנים, עלטערע מענטשן, און הויפּטזעכלעך, דער פזשיסכער רב, האָבן געמאַכט אויף מיר אַ דערשיטערנדיקן איינדרוק. מיין אויפ־רעגונג איז געווען אַזוי גרויס, אַז ניט־קענענדיק זיך באַהערשן, האָב איך — מיט גרויס פייער — גלייך אויפן אָרט, אַ פרעג געטאָן דעם פּאָליצמייסטער:

„אָט־אָ דער אַלטער רב איז דאָס דער „געפערלעכער שפּיאָן, דער שונא פון רוסלאַנד?...“

דער אַלטער פּאָליצמייסטער, פּאַוולינסקי, וואָס אַליין איז ער געווען — אַלס אַ זעלטנהייט — באַקאַנט אין דער פּאָליציי ווי אַ הויפּט־פיינער מענטש, האָט מיך גלייך אַרויפגעפירט אויבן, אין זיין וווינונג, ווו ער האָט געוואוינט אין פּאָליציי־בנין גופא, מחמת זעענדיק מיין אויפרעגונג, האָט ער מורא געהאַט, אַז איך זאָל זיך אַרויסכאַפּן מיט אַ צו שאַרף וואָרט אַנטקעגן דער רעגירונג, און דאָס — אין דער קעגנוואָרט פון אַלע. דאָרט, האָבן מיר אָנגעהויבן אונטערצו־האַנדלען אין שייכות מיט מיין פאָדערונג, אַז מען זאָל די ערובניקעס גלייך אַרויסלאָזן אויף דער פריי.

אָבער ער האָט מיר געוויזן די אָפיציעלע דאָקומענטן, לויט וועלכע מען הייסט אים גלייך אַוועקפירן די „זאַלאָזשניקעס“ אין טורמע, ווייל זיי זענען געפער־לעכע שפּיאָנען און שונאים פון רוסלאַנד...

דערווייל איז געוואָרן 10 אַ זייגער ביינאַכט. איך האָב אָנגעקלונגען צום גובערנאַטאָר און געבעטן אַן אוידיענץ. אָבער דער גובערנאַטאָר — לאַוורינאָווסקי — האָט זיך ניט געאיילט מיך אויפצונעמען און האָט מיר אָפּגעלייגט דעם ראַנדע־וואו אויף צומאָרגנס ערשט, 11 אַ זייגער אינדערפרי. דעמאָלט האָב איך פאַר־שטאַנען, אַז די לאַגע איז ערנסט.

דערווייל האָט מען זיי אַלעמען איבערגעפירט אין טורמע. רעדן דורכן טעלע־פאָן מיט קיעוו — אין צייט פון קריג — איז ניט געווען פון די לייכטע זאַכן. פאַרשטייט זיך, אַז דער גאַנצער יידישער ישוב איז געגאַנגען האָדאָראָם: עס איז געווען ממש תשעה־באב אין שטאָט. קיינער האָט ניט געקענט פאַרשטיין, ווי אַזוי מען נעמט עס אַזעלכע שיינע יידן, גאונים, און מען מאַכט זיי פּלוצים פאַר פאַרברעכער, באַשולדיקנדיק זיי אין שפּיאָנאַזש. און דערצו נאָך האָט זיך אָנגערוקט פּסח; אין דריי טעג אַרום, זונטיק, האָט געדאַרפט זיין די ערשטע סדר־נאַכט.

קוים דערלעבט דעם פרימאָרגן, בין איך גלייך אַוועק צום גובערנאַטאָר. ער האָט מיך אויפגענומען 11 אַ זייגער, אַזוי ווי עס איז געווען באַשטימט. אָבער איך האָב גלייך דערקענט, אַז ער איז אין אַ שלעכטער שטימונג. להיפּוך צו זיין

שטענדיקער העפלעכקייט, האָט ער מיך שאַרף אַ פרעג געטאָן: — „וואָס דאַרפסטו?..."

האָב איך אים געזאָגט:

„דו האָסט מיך שוין פילמאָל אַרויסגערופן און געבעטן, אַז איך — אַלס קאָזיאָנער ראַבינער — זאָל פירן אַ פאַטריאָטישע אַגיטאַציע צווישן דער יידישער באַפעלקערונג, אין צייט פון קריג. טויזנטער יידן שלאָגן זיך אויף די רוסישע פראָנטן „זא ראָדינו" (פאַרן פאָטערלאַנד). דאָ זענען דאָ די פרויען פון די יידישע קעמפער. זיי האָבן אַוועקגעגעבן זייערע מענער און זין. און אין די אויגן פון אָט די פאַמיליעס פון די סאָלדאָטן, וואָס פאַרגיסן איצט זייער בלוט פאַר דער פאַרטיידיקונג פון די רוסישע גרענעצן — מאַכט איר די שענסטע מענטשן פון דער יידישער באַפעלקערונג פאַר שפיאָנען?!... צווישן אָט די „זאַלאָשניקעס" זענען דאָ אַזעלכע, וואָס האָבן באַקומען די העכסטע רוסישע אויסצייכענונג: דעם „גערגיעווסקי קרעסט" (קרייץ); עס זענען אויך דאָ צווישן זיי די גרעסטע רבנים, גוטע יידן. איינער פון זייערע פאָרשטייער, אָט דער אַלטער מאַן פון עט־לעכע און זיבעציק יאָר, וואָס קען ניט קיין אַנדער שפראַך, אַ חוץ יידיש און העברעאיש, איז איינער פון די שענסטע פערזענלעכקייטן פון רעליגיעזן יידנטום. און אים באַשולדיקט איר דאָס אין שפיאָנאַזש?!... אים שיקט איר דאָס במשך זעקס וואָכן צייט מיטן עטאַפ? און אים זעצט איר דאָס אַריין אין טורמע אַלס דעם גרעסטן שונא פון רוסלאַנד? און דאָס גיט איר מיר מאַטעריאַל אויף אַרויס־צורופן פאַטריאָטישע געפילן ביי דער יידישער באַפעלקערונג?!... איר האָט קעגן זיי ניט קיין שום באַווייזן, אַז זיי האָבן געפירט אַן אַנטי־מלוכהשע טעטיקייט! זיי זענען ניט געמשפט געוואָרן דורך קיין שום געריכט. פאָדער איך דעריבער, אַז מען זאָל זיי גלייך באַפרייען און תיכף אַרויסלאָזן פון טורמע!..."

דערויף האָט ער מיר געענטפערט:

„איך האָב אַ באַפעל פון גרויספירשט און פון זיין שטאַב, איינצוזעצן זיי אין טורמע, ווייל זיי זענען פאַרברעכער און פאַרעטער פון פאָטערלאַנד. אין צייט פון קריג קענען מיר אַנדערש ניט האַנדלען. און איך גיב דיר מיין עצה, אַז דו, אַלס ראַבינער — זאָלסט זיך ניט מישן אין זאַכן, וואָס קענען האָבן זייער געפערלעכע פאָלגן פאַר דיין אייגענער פערזענלעכער זיכערקייט..."

„עס גייט דאָ אין כבוד פון גאַנצן יידישן פאָלק — האָב איך העפטיק אויס־גערופן — אויף וועלכן מען האָט אַרויפגעלייגט אַ בלבול, אַז זיינע שענסטע זין זענען שפיאָנען און פאַרעטער! קען איך ניט קוקן אויף די קאָנסעקווענצן, וואָס דאָס קען האָבן פאַר מיין אייגענער פערזאָן און איך וועל טאָן אַלץ, כדי זיי צו באַפרייען!..."

גיט ער מיך אַ פרעג:

„צי איז דאָס אַ דראָונג?"

ענטפער איך אים:

„קיין באַמבעס און קיין שווערדן באַזיץ איך ניט, אָבער אַלץ וואָס עס וועט נאָר זיין מעגלעך צו טאָן פאַר זיי, וועל איך טאָן! און גאָט וועט מיר העלפן..."

זייענדיק אַליין אַ שונא־ישראל און אַ טשינאָווניק דערצו און האָבנדיק אַליין

אין האַרצן ניט קיין קליינע הנאה פונעם גאַנצן בלבול אויף די יידן — האָט מיין פראָטעסט פונדעסטוועגן געמאַכט אויף אים אַ טאָפלטן רושם: ערשטנס, מיין ענערגישער אַרויסטריט, וואָס מען קען זיך אויף אַ געזעצלעכן אופן, צו אים ניט טשעפען און צווייטנס — האָט אים פאַרדראָסן, אַז א ייד האָט אַזאַ העזה פריי און אָפן אַרויסצוטרעטן קעגן אַ פאַראָדענונג, וואָס קומט פון גרויספירשט אַליין...

אַז איך בין אַהיימגעקומען, בין איך קודם־כל צוגעפאָרן צום טורמע־נאַטשאַל־ניק, וועלכן איך האָב פערזענלעך געקענט, בעטנדיק אים, אַז ער זאָל זיך באַגיין מיט די אַרעסטאַנטן מיט „חסד", און אַז ער זאָל צולאָזן צו זיי עסן. די אַרעס־טאַנטן גופא האָב איך באַרואיקט, אַז איך וועל אָננעמען מיטלען זיי צו באַפרייען.

איר קענט זיין רואיק — האָב איך זיי פאַרזיכערט — אַז פסח וועט איר אָפריכטן צווישן יידן און איר וועט אַרויס פון טורמע..."

אַוועקגעגאַנגען פון זיי בין איך אינגאַנצן אַ צעבראָכענער, אַזוי האָט מיר דאָס רחמנות אויף זיי און אויפן גאַנצן יידישן פאָלק, צעריסן דאָס האַרץ. „צו וואָס מיר זענען שוין דערגאַנגען" — האָב איך ביי מיר געטראַכט. און איך האָב גלייך אויפן אָרט באַשלאָסן צו פאָרן קיין קיעוו און זען דעם מיליטעריש־שעף פון גאַנץ דרום־מערבדיקן טייל רוסלאַנד.

קומענדיק אַהיים, האָב איך שוין אָנגעטראָפן ביי מיר דעם ראש־הקהילה מיט אַלע געזעלשאַפטלעכע טוער, און מען האָט געהאַלטן צווישן זיך אַן עצה. וואָס צו טאָן. אָבער איך האָב שוין מיין באַשלוס געהאַט אַ פאַרטיקן, אַז איך פאָר קיין קיעוו און דאָרט דאַרף איך זען דעם שעף פון דרום־מערבדיקן טייל. הערנדיק מיין באַשלוס צו פאָרן דירעקט צום העכסטן מיליטעריש־קאָמענדאַנט, איז די גאַנצע פאַרזאַמלונג ממש פאַרציטערט געוואָרן. איך האָב אויסגעקליבן, אַז עס זאָל מיט מיר מיטפאָרן, מער ניט, ווי בערקע גינזבורג, וואָס איז געווען אַ ייד אַ גרויסער גביר און אָנגעזעענער פאָדריאַטשיק. ער איז געווען באַקאַנט אין די חסידישע קרייזן אַלס גרויסער קאָפּיסטער חסיד. ער אַליין, האָט מיט זיך פאָר־געשטעלט זייער אַ רעפרעזענטאַטיוון פיגור און מען האָט אים געהאַלטן פאָר אַ „קאָפּ־מענטש".

איך האָב געפונען אַן אַלטן פאָלקאָוויניק, וואָס האָט געהאַט דעם איינציקן אוי־טאָמאָביל אין שטאָט און האָב אים געגעבן פינף און צוואַנציק רובל פאָר דער רייזע אַהין און צוריק; צו יענער צייט, איז דאָס געווען אַ לעגענדאַרע סומע. און 2 אַ זייגער, זענען מיר אַרויסגעפאָרן אין דער ריכטונג צו קיעוו.

דער עצם־פאָקט, וואָס דער שאָפער איז אַ קאָלאָנעל אין דער אַרמיי, הגם אין „אָטטאָוווקע" (עמעריטור) — איז אויפגענומען געוואָרן מצד די יידן אַלס אַ סגולה אויף „על כל צרה שלא תבוא" אין וועג — אין צייט פון מלחמה...

די גאַנצע שטאָט האָט מיך באַגלייט מיט אַזעלכע ברכות, אַז זיי וואָלטן גע־דאַרפט רירן די פּמליא של מעלה אַליין.

זייענדיק אַלע מיינע יאָרן אַן אָפּטימיסט, האָב איך — די ערשטע זאַך — געזאָגט צו מיין פרוי, אַז אויף יעדן פאַל דאַרף מען זען צוצוגרייטן אַ האָטעל פאָר די אַלע מענטשן, וואָס געפינען זיך איצט אין מושב־זקנים, ווייל דאָרט וועל איך אפשר דאַרפן באַזעצן צייטווייליק די ערובניקעס, מחמת דער מושב־זקניב

אַלס מאָדערנער און זייער פיין אויסגעשטאַטעטער בנין, איז געווען צום בעסטן צוגעפאַסט צום אויפנאַם פון די ערובניקעס.

כאַראַקטעריסטיש איז, אַז וועז איך בין אַרויסגעפאָרן פון שטאָט, באַגלייט מיט די ברכות פון די פרומע יידן, האָבן אַ סך עלטערע יידן צווישן זיי, געשאָקלט מיט די קעפ, זאָגנדיק:

„ער האָט גרויסע פלייצעס און ער וועט זיי שוין מסתמא אַרויסשלעפן פון דער צרה!"

איך בין באַלד געגאַנגען צום ראַבינער אַראָנסאָן, וועלכער האָט מיר געזאָגט, אַז די ערשטע צייטן, וועז די „זאַלאָזשניקעס" זענען אָנגעקומען קיין קיעוו, האָט מען נאָך, ווי עס איז, געקענט פאַרלייכטערן זייער לאָגע. אָבער שפּעטער האָט ער פּראָקוראָר געזאָגט:

„אויב איר וועט טאָן פאַר זיי וואָס עס זאָל ניט זיין, וועל איך אייך איינועצן אין טורמע גלייך מיט זיי!" אַזוי אַז איצט קען מען שוין פאַר זיי גאָרניט טאָן.

שפּעטער האָב איך זיך געזען מיט דאָוויד סעמיאָנאָוויטש מאַרגאָלין, וואָס איז געווען אין זייער פריינטלעכע באַציאונגען מיט דער הויכער אַדמיניסטראַציע, אוז אפילו מיט די שוואַרץ־מאהדיקע קרייזן, וואו ער האָט געשפּילט אַ גרויסע ראָלע, אויך ער האָט געזאָגט, אַז עס איז אוממגלעך עפּעס וואָס צו טאָן פאַר זיי.

דאָס זעלבע האָב איך געהערט פונעם קיעווער קאָזיאָנעם ראַבינער, דר. גורע־וויטש, פונעם באָוואוסטן יוווליר — מארשאק און פון גאָרדאָנען — איינער פון די וויכטיקסטע אינזשיניערן ביי דער אייזנבאַן. און יעדער איינער, וואָס האָט נאָר געהאַט וועלכע ניט איז באַציאונגען מיט די אַדמיניסטראַטיוון אַמטן, האָט געזאָגט דאָס זעלבע: „מען קען גאָרניט טאָן פאַר זיי..."

זיצנדיק ביי דער אסיפה און אויסהערנדיק אָט די אַלע טרויעריקע דער־קלערונגען, בין איך אַבסאָלוט ניט געווארן אָפּגעשוואַכט אין מיין באַשלוס אוז האָב זיי געזאָגט:

„לויט ווי איך זע, קען מען דאָ ביי אייך האָבן בלויז יאוש מיט אַ קרעכץ... אויב אַזוי, גיי איך אַליין צום העכסטן מיליטער־שעף, צו טראָיצקי, און ווי גאָט וועט מאַכן, אַזוי וועט זיין!..."

זיי האָבן זיך אַלע אַנטקעגנגעשטעלט אָט דעם געוואָגטן באַשלוס און האָבן געזאָגט:

„איר וועט, מער ניט, אויספירן אַז מען וועט אייך אייגזעצן, גלייך מיט זיי".

„נו, דאָרט וואו עס זיצן צוויי און דרייסיק יידן — האָב איך אָפּגעענטפערט — וועט זיצן אַ דריי און דרייסיקסטער; אָבער דאָס דאַרף מיר לחלוטין ניט שטערן צו טאָן, וואָס עס לאָזט זיך".

און ביי די דאָזיקע ווערטער, האָב איך זיך אויפגעשטעלט און אַ זאָג געטאָן צו בערקע גינזבורג: „נו, מיר פאָרן!..."

הגם יעדער איינער האָט געקוקט אויף מיין פלאָן, ווי אויף אַ משוגעת, איז פונדעסטוועגן יעדער איינער פון זיי דורכגענומען געוואָרן מיט געוויסנבסיק, הלמאי אַלע וואָשן זיך אָפּ די הענט; און אַזוי ווי זיי האָבן מורא געהאַט, אַז מען זאָל מיך ניט אַרעסטירן פאַר מיין דרייסטן אַרויסטריט, האָט מאַרשאַק מיר נאָכ־

געשיקט זיין אַדמיניסטראַטאָר, שלעפּאַנאָוו, אַז ער זאָל אונז נאָכפאָרן און זען טאָמער האָט מען אונז חלילה אַרעסטירט, און ער זאָל תיכף וועגן דעם צו־ווייסן געבן קהל.

אָבער מיין עקשנות און מסירות־נפש אויף צו רעטעווען די יידן האָט זיי פֿונדעסטוועגן אַזוי שטאַרק משפּיע געווען, אַז זיי האָבן אַליין אָנגעהויבן צו טראָכטן:

„ווער ווייסט?... אפשר וועט אים גאָט טאַקע מצליח זיין..." — און זיי האָבן געזאָגט:

„מיר דערוואַרטן אייער צוריקקומען מיט גרויס אומגעדולד!..."

אין דאָסמאָל האָבן מיך באַגלייט אויך זייערע ברכות.

פּריון שבויים (די ערובניקעס)

.2

אונזער רייזע צום נאַטשאַלניק פון שטאָב. — מיין אינטערוועניע ביי אים. — בערקע גינזבורג זאָגט כסדר תהילים. — דער נאַטשאַלניק פון שטאָב רעקאָמענדירט מיך צו טראָיצקין, דעם העכסטן מיליטערישן שעף. — מיין אויסיענע ביי טראָיצקין. — איך לייג אים פאָר מיר אָנצוגעטרויען די „זאַלאָזשניקעס" אויף מיין פאַראַנטוואָרטלעכקייט. — ער איז מסכים זיי אַרויסצוגעבן אין אונזער מושב־זקנים, בתנאי אַז אויב אייגער פון זיי וועט אַנטלויפן, באַצאָל איך מיט מיין קאָפּ. — איך שרייב פאָר אים די טעלעגראַמע צום גובערנאַטאָר און צום טורמע־נאַטשאַלניק. — בערקע גינזבורג גלייבט אַז מיר זענען מצליח, וויל די הייליקע רביס האָבן זיך פאָר מיר געמיט.

אַריינגעזעצט זיך אין אויטאָמאָביל, האָב איך נאָך ניט געהאַט קיין שום באַשטימטן פּלאַן, ווי אַזוי צו האַנדלען. מיר האָבן בלויז געבעטן דעם שאָפער־קאָלאָנעל, אַז ער זאָל אונז פירן אין שטאָב אַריין, וואָס האָט זיך געפונען בערך אַ שעה רייזע פון קיעוו, מיט אַן אויטאָ.

איך און בערקע גינזבורג זענען מיר ביידע געזעסן פאַרנומען מיטן אייגיקן געדאַנק: ווי אַזוי צו דערליידיקן אונזער מיסיע מיט הצלחה.

כלערליי פּלענער האָבן זיך אונז פאָרגעשטעלט אין די מחשבות: דאָ זענען מיר אין כעס און מיר רעדן מיט ביטערניש און גרימצאָרן; דאָ רעדן מיר מיט אַ טאָן פון תחנונים און געבעט. און ביידע האָבן מיר געהאַט אין זינען, אַז מען מוז זיין זייער רואיק... אָבער די דאָזיקע אַלע מחשבות און פּלענער צעשמעטערן זיך גלייך, ווי זיי שטויסן זיך נאָר אָן אין דער רעאַליטעט...

אויף דעם ערשטן אָפּשטעל מצד דער פאָליציי: „קטא ווי?" („ווער זענט איר?"), „קודא ווי יעדיעטע?" („וואוהין פאָרט איר?"), האָב איך דערקלערט, אַז איך — דער קאָזיאָנע ראַבינער פון טשערניגאָוו — פאָר צוזאַמען מיט מיין באַגלייטער מיט אַ דרינגענדיקער מיסיע אין מיליטערישן שטאָב. און איך האָב בשעת־מעשה דערלאַנגט מיין ווייזיט־קאָרטע. מען האָט אונז דורכגעלאָזט.

מיט אַ 10 מינוט שפּעטער, איז שוין פאָר אונז געשטאַנען אַ פאָליציי־פּיקעט, אַרומגערינגלט מיט קאָזאַקלעך, און זיי האָבן שטרענג איבערגעחזרט די זעלבע פראַגע. איך האָב זיי ווידער דאָס זעלבע אָפּגעענטפערט מיט אַ זיכערער שטימע.

קוקט אויף מיר בערקע גינזבורג מיט פאַרוואונדערטע בליקן. און אַזוי ווי ער איז געווען אַ קאָפּיסטער חסיד, מאַכט ער צו מיר:

„מען דאַרף האָבן אין זיך דעם אמתן רבישן כוח, מען זאָל קענען ענטפערן מיט אַזאַ וואַזשנעקייט!..."

און מען לאָזט אונז ווייטער דורך.

ווען מיר זענען שוין סוף־כל־סוף אָנגעקומען צום „נאַטשאַלניק שטאָב" — איז דאָס גאַנצע אָרט געווען אַרומגערינגלט מיט פּיקעטן און שומרים, אַזוי אַז

עס איז אונז וואָס אַמאָל געוואָרן אַלץ אימהדיקער און שרעקלעכער אויף דער נשמה... דאַן בין איך אַרויסגעגאַנגען פון אויטאָמאָביל און ווענדענדיק זיך צום אָפיציר פון צווישן זיי, האָב איך אים געמאָלדן:

„איך בעט אייך איבערצוגעבן „יעוואָ פרעוואָסכאָדיטעלסטוואָ" (טיטול), אַז דער טשערניגאָווער ראַבינער „פאָטאָמסטוועני פאָטשאָטני גראַזשדאַנין" („אָפשטאַ־מיקער בכבודיקער בירגער") — איז געקומען צו אים מיט אַ דרינגענדער מיסיע און בעט זייער, אַז ער אַליין זאָל באַוויליקן אונז אויפצונעמען".

די צען מינוט פון וואַרטן האָבן זיך מיר אויסגעוויזן אַן אייביקייט. מיין גאַנצע האָפענונג האָב איך געלייגט אויף די דאָזיקע אוידיענץ. און ווי גרויס איז געווען מיין איבעראַשונג, ווען דער אָפיציר איז אַרויסגעקומען און אָנגעזאָגט אונז:

„יעוואָ פרעוואָסכאָדיטעלסטוואָ, נאַטשאַלניק שטאַבאַ, איז גרייט אייך אויפ־צונעמען".

בערקע גינזבורג, דער הייסער קאָפיסטער חסיד און גרויסער ירא־שמים, האָט די גאַנצע צייט שטילערהייט געהאַלטן אין איין זאָגן תהילים; לסוף האָט ער מיר אַ זאָג געטאָן:

„איך האָף, אַז דער זכות פון אייערע הייליקע עלטערן, די גרויסע רביס, וועט אייך ביישטיין און וועט אונז העלפן!..."

דער נאַטשאַלניק פון שטאַב איז געווען אַ „פאָלנער" גענעראַל און האָט זיך גערעכנט פאַר איינעם פון די גרעסטע מומחים אין הלכות סטראַטעגיע, פאַר גאַנץ רוסלאַנד. ער איז געווען אַ מענטש מיט הויכער בילדונג.

אַריינקומענדיק אין זיין קאַבינעט, האָב איך זיך געווענדעט צו אים מיט די פאָלגנדיקע ווערטער:

„עקסעלענץ! טרערן און צרות פון אַ גאַנצער שטאָט האָבן מיך באַגלייט אויפן וועג צו דיר. העלדישע רוסישע סאָלדאַטן שלאָגן זיך פאַר אונזער פאָטער־לאַנד. צווישן זיי געפינען זיך מיינע מיטגלויביקע, וועלכע איך האָב באַגלייט אויפן שלאַכטפעלד מיט מיינע תפילות און ברכות. די גאַנצע צייט פון קריג פיר איך אַן אינטענסיווע פאַטריאָטישע פראָפאַגאַנדע צווישן מיין פאָלק; איך האָב אָרגאַניזירט הילפס־קאָמיטעטן צו שטיצן זייערע פאַמיליעס און זייערע קינדער. אָבער אין דער גאַנצער אַרבעט מיינער האָב איך איצט באַקומען אַזאַ שרעקלעכן מאָראַלישן קלאַפּ, אַז עס איז מיר אוממעגלעך צו רעדן דערפון גלייכגילטיק.

„צוויי און דרייסיק זאַלאָזשניקעס האָט מען געבראַכט צו אונז. צווישן זיי געפינען זיך „גלאַסניע דומי" (ראַטמענער), וואָס האָבן גרויסע פאַרדינסטן פאַרן פאָטערלאַנד; מערערע פון זיי זענען פאַר זייער פאַטריאָטישער אַרבעט אויסגע־צייכנט געוואָרן מיטן „געאָרג־עווסקי קרעסט", וואָס דאָס איז די העכסטע אויסצייכענונג אין רוסלאַנד.

„צווישן זיי געפינען זיך באַרימטע און געאַכטעטע געזעלשאַפטלעכע טוער, אינדוסטריעלער, סוחרים; עס זענען דאָ צווישן זיי רבנים, גאונים און געלערנטע, וואָס זענען זייער געשעצט ביי אַלע שיכטן פון פאָלק.

„מיר האָבן דאָרט צווישן זיי איינעם, אַ גאון פון עטלעכע און זיבעציק יאָר, וואָס איז אַ באַרימטער צדיק און איז פאַרהייליקט ביים גאַנצן יידישן פאָלק. און

דער דאזיקער מענטש, וואס קען אפילו ניט קיין אנדער שפראך, אז חוץ יידיש און העברעאיש — אים באשולדיקט מען עס אלס שפיאן און פארעטער קעגן פא־טערלאנד!...

„שטעל דיר פאר די פארצווייפלונג פון די פרויען און מוטערס, וועלכע האבן אוועקגעגעבן זייערע מענער און זין, אז זיי זאלן אוועקשענקען זייערע לעבנס פאר רוסלאנד!... וואס פאר א שרעקלעכע אנטוישונג און מארשלישער קלאפ זענען פאר אונז אט די אלע בלבולים קעגן די שענסטע פארשטייער פון יידישן פאלק!".

רעדנדיק אזוי מיט מיין גאנצן ברען און פייער, האב איך זיך אנגעהויבן צו צעווארעמען אלץ מער און מער, אזוי אז איך האב אפילו ניט געפילט, ווי טרערן האבן זיך אינסטינקטיוו גענומען גיסן פון מיינע אויגן און אראפגערינען אויף די באקן. איך האב פארענדיקט מיט די פאלגנדיקע ווערטער:

„וואשע פרעוואסכאדיטעלסטוואָ"! איר — מיליטער־לייט — האט קיינמאל ניט געפירט קיין פאליטיק, נאר איר האט תמיד אפגעגעבן אייערע כוחות אויפ־ריכטיק צו דינען דעם צאר און דעם פאטערלאנד. און דער מושג פון כבוד איז ביי אייך געווען אנטוויקלט אין א גרעסערער מאס, ווי ביי אלע קלאסן פון פאלק. אין נאמען פון רוסישן הערצישן כבוד, פון וועלכן איר זענט אזא ווייר־דיקער און הויכער פארשטייער, בעט איך אייך — באפרייט די אומשולדיקע „זא־לאזשניקעס"! זאלן זיי בלייבן אין טשערניגאוו, אבי אויף דער פריי!..."

די דאזיקע פאר ווערטער האבן אויף אים געהאט אן אויסערגעווענלעכע ווירקונג. ער האט מיך געבעטן צוווארטן און איז ארויין אין א צווייטן צימער, פון וואנען איך האב אים געהערט טעלעפאנירן צום העכסטן מיליטערישן שטאב פון דרום־מערבדיקן טייל רוסלאנד — צו טראיצקין.

אין עטלעכע מינוט ארום איז ער צוריקגעקומען און האט אונז געזאגט:

„איך האב נאר־וואס געהערט טעלעפאניש מיטן העכסטן מיליטערישן שטאב. פארט גלייך צו צו אים, וועט ער אייך באלד אויפנעמען. איך גיב אייך אהין א פאסיר־שיין".

דאס דאזיקע האט מיר געגעבן גרויסע האפענונגען, אבער גלייכצייטיק האב האב איך מיר אפגעגעבן א חשבון, אז ווי שווער עס זאל ניט זיין אנצוקומען צו טראיצקין, וועט נאך מסתמא פיל שווערער זיין זיך פון אים צוריק ארויסצו־קריגן... דעריבער האב איך אים געבעטן:

„עקסעלענץ! איך וועל אייך בעטן, אז דער פאסיר־שיין זאל שוין אינ־איינוועגס דינען אויף אהין און צוריק, כדי איך זאל נאכאמאל קענען אהער־קומען און פערזענלעך אפדאנקען אייך אין נאמען פון צענדליקער טויזנטער יידן, וואס וועלן בעטן גאט פאר אייך און אייער פאמיליע".

ער האט א שמייכל געטאן און געזאגט:

איך שרייב אייך אליין אויס א פאסיר־שיין און איך וועל אפוואַרטן אייער צוריקקקומען צו מיר" — און ער ווינטשט מיר דערביי: „דא פאמאשעט וואס גאספאד באג" („זאל אייך גאט העלפן").

מיט א פארפלאמטן פנים, מיט פארשטארקטע האפענונגען, זענען מיר ביידע ווידער איינגעשטיגן אין אויטאמאביל, און בערקע גינזבורג האט מיר געזאגט:

„אייערע טרערן האָבן אים שטאַרק געירט, און איך האָף אַז דער אייבערשטער וועט אונז העלפן...“

נאָך אַ פּערטל שעה פּאָרן... אין דער אמתן: וואָס איז דען אַ פּערטל שעה אין מענטשנס לעבן? אָבער די דאָזיקע פּופּצן מינוט זענען ביי אונז געווען אַזוי איבערגעפּולט מיט מחשבות, וואָס האָבן זיך געביטן מיט אַ געוואַלדיקער שנעל־קייט, אַזוי ווי אין אַ קאַליידאָסקאָפּ: האָפענונג, יאוש, אָפּוואָג, אַנטוישונג, אומזי־כערקייט, ציטערניש... אָבער דאָס האָרץ האָט מיר געזאָגט, אַז ניט־קוקנדיק אויף די אַלע פּעסימיסטישע פּאַראויסזאָגונגען פון אונזערע געזעלשאַפּטלעכע טוער, וועלן מיר פונדעסטוועגן דאָך באַפרייען די יידן אויף פּסח!

גאָנץ אַנדערש איז אונז אָבער געוואָרן אויף דער נשמה, וועו מיר זענען אָנגעקומען צום גרויסן פּאַלאַץ, וואָס איז געווען אַרומגערינגלט מיט קאָזאַקן, פּאָליציי, געהיים־אָגענטן און כלערליי מלאכי־חבלה... די אַטמאָספער איז באמת געווען אַזאַ מיליטעריש־שטרענגע, אַז זי האָט געקענט אָנווערפן אַ מרה־שחורה אויף יעדן אייגציקן דרייסטן מענטש. איך האָב פונדעסטוועגן זיך אָנגענומען מיט כוח און געזאָגט צו זיך אַליין: „זאָל זיין וואָס עס וויל! מיר מוזן די יידן באַפרייען!...“

און מיט אָט דער שטרעבונג, האָבן מיר אַריבערגעטרעטן די שוועל פּונעם פּאַלאַץ.

אויף יעדן טריט און שריט, ווידעראָמאָל קאָנטראָלן מיט פּיקעטן, אָבער איינער אָן אָפּיציר, אָן אַדיוטאַנט פּונעם שעף־קאָמאַנדאַנט, איז אונז אַרויס אַנטקעגן און האָט אונז אַרויפגעפּירט אויפן צווייטן שטאָק אין אַ באַזונדער צימער. דאָרט האָבן מיר געוואַרט איבער אַ האַלבע שעה, דערווייל האָבן מיר זיך צוגע־קוקט צו די פאָטאָגראַפיעס, וועלכע האָבן פאָרגעשטעלט ווי דער צאָר נעמט אָרום טראָיצקין, דערפון האָבן מיר אַרויסגעדרונגען, אַז טראָיצקי איז איינער פון די גרעסטע געגנערן אין רוסלאַנד.

במשך פון דער האַלבער שעה, וואָס עס איז אונז אויסגעקומען דאָרט צו ווארטן, האָבן מיר צוגעטראַכט פאַרשידענע פּלענער, ווי אַזוי מיט אים צו רעדן, הגם אין תוך געמומען, האָבן מיר געוואוסט, אַז דאָס איז אַלץ גאָרניט ווערט, און אַז ווען מיר וועלן זיך געפינען פּנים אל פּנים מיטן אדון הגדול בכבודו ובעצמו, וועלן מיר מן־הסתם רעדן אינגאַנצן אַנדערש...

לסוף איז דער אַדיוטאַנט אַרויסגעקומען און אונז געמאָלדן, אַז באַלד קומט אַריין דער מיליטערישער שעף־קאָמאַנדאַנט און וועט אונז אויפנעמען.

עס האָט זיך באַלד באַוויזן אַן אַלטער גענעראַל מיט לאַנגע גרויע וואָנצעס, אויסגעפּוצט „אין עסיק און אין האָניק“, באַצירט מיט כלערליי מעדאַלן און אויסצייכענונגען. אַליין פון אַ שטרענגן אויסזען, איז ער געווען אַרומגערינגלט מיט זיין סוויטע. ער האָט מיר גלייך געזאָגט:

„דער נאַטשאַלניק שטאַבּ האָט מיר שוין איבערגעגעבן וועגן אייערע בקשות. איך קען אייך, ליידער, גאָרניט העלפן. דאָס איז אַ פאַראַרדענונג וואָס קומט פון סאַמע גרויספּירשט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש אַליין זיין באַפעל איז פאַר אונז הייליקער, ווי דער „זאָקאָן“ (געזעץ) אַליין“.

הגם איך האָב געזען, אַז „די שפּיל איז פֿאַרן טייוול", האָב איך זיך דאָך אַרײַנגעלאָזט אין רייד. איך האָב אים געזאָגט:

„וואָשע וויסאָקאָפֿרעוואָסכאָדיטעלסטוואָ" (טיטול), אין יעדן „זאַקאָן", ווי האַרב און גרויזאַם ער זאָל ניט זײַן, קען מען אַרײַנפירן אַ געוויסע מאָס פון הומאַנישטאַריזם און חסד, וואָס איר, מיליטער־לײַט, פֿאַרשטייט דאָס בעסער פון אַנדערע. אינעם היינטיקן טאָג, איז פון אַן איינאונאיינציק וואָרט פון דיר, אָפֿהענגיק דאָס לעבן פון מיליאָנען מענטשן, און עס איז אויך אָפֿהענגיק דער כבוד און גלאָריע פון אַזאַ גרויסער אימפּעריע, ווי עס איז רוסלאַנד.

„אין דיינע „פּריקאַזן" (באַפֿעלן) וועגדט זיך דער גאַנצער כּבוד פון גרויסן רוסלאַנד. און איר, וואָס זענט איצט די שופֿטים און די בעלי־בתים פון אַלץ, וואָס עס קומט איצט פֿאַר אין רוסלאַנד, צי וועסטו אָפּזאָגן אָט דאָס וואָרט, וואָס קען פֿאַרגינגערן דעם גורל פון די מענטשן, וועלכע זענען בפֿועל־ממש אומשולדיק?!...

„איך האַלט פֿאַר מיין גרעסטן כבוד, וואָס איך — אַזאַ קליין מענטשעלע — האָב געפֿירט אַ פֿאַטריאָטישע פּראָפּאַגאַנדע צווישן מיינע מיטבריידער און האָב באַגלייט מיט מיינע תּפילות און ברכות אַלע די יידישע קעמפּער, וועלכע זענען געגאַנגען זיך שלאָגן פֿאַרן פֿאָטערלאַנד. איך האָב אַרגאַניזירט קאָמיטעטן צו העלפֿן די פֿאַמיליעס פון די סאָלדאַטן. און דאָס דאָזיקע גיט מיר דעם געהעריקן כּוח זיך צו וועגדן צו דיר מיט דער בקשה, אַז דו זאָלסט פֿאַרלייכטערן די לאָגע פון די אומשולדיקע מענטשן, אויף וועלכע מען האָט אויסגעטראַכט אַזאַ נידערטרעכטיקן בלבול.

„וואָשע וויסאָקאָפֿרעוואָסכאָדיטעלסטוואָ" — האָב איך ווייטער פֿאַרגעזעצט — עס געפּינט זיך צווישן די זאַלאָזשניקעס אײַנער אַ רב, שוין אַריבער די זיבעציקער (טראָיצקי אַליין איז אויך געווען אין די זעלבע יאָרן). אַ מענטש, וואָס רעכנט זיך צווישן די גרעסטע גאונים און פֿאָרהיילטקע יידן; ער קען ניט קיין אַנדערע שפּראַך, אַ חוץ יידיש און העברעאיש, און אים האָט מען דאָס פֿאַרגעשטעלט פֿאַר אַ געפֿערלעכן שפּיאָן און פֿאַרעטער פון רוסלאַנד!... איך שוועור דיר אויפן קאָפּ פון מיינע קינדער, אַז דאָס זענען ערלעכע מענטשן, און דאָס איז אַ בלבול, וואָס האָט ניט זײַן גלייכן. און דו אַליין, קענסט דאָך האָבן אַ געפּיל פֿאַר די עלטערע מענטשן..."

איך האָב אַלץ מער געשעפּט נייע איבערצייגנדיקע אַרגומענטן, הגם איך האָב גאָנץ גוט פֿארשטאַנען, אַז דער מאָמענט איז זייער אַ שוועריקער און אַז מען באַדאַרף טאַקע האָבן „רחמים"... דער דאָזיקער געדאַנק האָט מיך אַרײַנגעבראַכט אין אַזאַ עקזאַלטאַציע, אַז איך האָב אַנגעהויבן צו רעדן אַלץ רירנדיקער. אַלץ פּלאַמיקער האָבן זיך געשאָטן די רייד פון מיין מויל; פון די אויגן האָבן זיך ווידער געמומען גיסן טרערן, וועלכע איך האָב אפילו ניט אַנגעהויבן צו פּילן. בערקע גינזבורג האָט זיך בשעת־מעשה ניט געקענט באַהערשן און האָט זיך צעווײנט אויפן קול.

דער אַלטער טראָיצקי איז געווען זייער געריטן, אָבער ער האָט מיר איבערגעשלאָגן די רייד מיט די פֿאָלגנדיקע ווערטער:

„אָבער איך קען דיר גאָרניט העלפן!..."

איך האָב אויסגערופן:

„וואָשע וויסאָקאָפרעוואָסכאָדיטעלסטוואָ"! אויב דו מוזט זיי שוין טאָקע אייגזעצן אין טורמע, טאָ גיב זיי אָפּ צו מיר, אין מיין „באָגאָדיעלניע" (מושב־זקנים). זיי וועלן, הייסט עס, זיין פאַרשפּאַרט ביי מיר און גלייכצייטיק קענען זיי געהיטן ווערן פון דרויסן פון דער ציווילער פּאָליציי. דאָס איז אייגנטלעך די זעלבע תּפיסה, אָבער אַווי צו זאָגן, אַ היימישע תּפיסה, וואו זיי וועלן קענען אָפּהיטן זייערע טראַדיציאָנעלע מנהגים און אָפּריכטן זייערע תּפילות. און איך נעם אויף זיך די גאַנצע פאַראַנטוואָרטלעכקייט פאַר זיי".

מאַכט ער צו מיר:

„אויב אינער פון זיי וועט אַנטלויפן, באַצאָלסטו מיט דיין קאָפּ!..."

האָב איך אים געענטפערט:

„וואָשע וויסאָקאָפרעוואָסכאָדיטעלסטוואָ", אויב זיין קייסערלעכער מאַיעסטעט, דער צאַר פון רוסלאַנד, האָט אָנפאַרטרויט אין דיינע הענט דעם גאַנצן דרום־מיערבדיקן טייל רוסלאַנד, מיט צענדליקער מיליאָנען מענטשן — טרוי איך דיר אָן אויך מיין קאָפּ, וואָס געפינט זיך פולשטענדיק אין דיין רשות!"

„נו — מאַכט ער צו מיר — איך גיב באַלד אַרויס די אַנטשפּרעכנדיקע פּאַר־אָרדענונג און איך שיק אויך גלייך אַ טעלעגראַמע".

ער איז אַריין צו זיך אין קאַבינעט, וואו איך האָב אים באַגלייט ביז צו דער טיר. און איך שטיי אַווי און קוק, ווי ער האָט אָנגעשריבן דריי טעלעגראַמעס, און אַזוי ווי ער האָט זיי נאָר איבערגעלייענט, האָט ער גלייך צעריסן. האָב איך אָנגעהויבן מורא קריגן, אַז ער וועט וועלן דענערווירט און קען מיר נאָכאַמאָל געבן „אין האַלז און נאַקן"...

האָב איך שוין ריזיקירט און אַ זאָג געטאָן:

„וואָשע וויסאָקאָפרעוואָסכאָדיטעלסטוואָ"! אין אַ מלחמה־צייט קען מען גאָר־ניט קיינעם געטרויען. די איניציקע מענטשן, וואָס ראַטעווען רוסלאַנד, זענט איר, די מיליטער־לייט. איר דאַרפט געבן אַ באַפעל צו די ציווילע טשינאָווניקעס, אַז זיי זאָלן פאַרשטיין, אַז עס זענען פאַראַן בעלי־בתים אין רוסלאַנד!..."

גיט ער אַ זאָג:

„ווסיעך איך פאָוויעסיט נאָדאָ!" („מען דאַרף זיי אַלעמען אויפהענגען!").

זאָג איך צו אים:

„אויב דו וועסט דערלויבן, וואָלט איך אָנגעשריבן פון דיינעטוועגן אָט אַזאַ מין טעלעגראַמע":

ביי די ווערטער, בין איך צוגעגאַנגען צום שרייב־טיש, אַ נעם געטאָן דאָס פאַפּיר מיט דער פעדער און שוין געשריבן:

„טשערניגאָווסקאָמו גובערנאַטאָרו. קאָפּיו גובערנסקאָמו טיורעמנאָמו נאַטשאַל־ניקו. פרעדסטאַוויט וו ראַספּאָריאָזשעניע טשערניגאָווסקאָוואָ אָבשטשעסטוענאָווואָ ראָווינאַ: ווסיעך 32 זאַלאָזשניקאָוו ניעמעדליענאָ פּערעוועסטי וו באָגאָדיעלניו פּאָד אָכראַנאָי פּאָליציאי אי אָבשטשעסטוענאָווואָ ראָווינאַ שנעיערסאָנאָ. אָ ניע־מעדליענאָיע איספּאָלניעניע טעלעגראַפּיראָוואָט נאַטשאַלניקו שטאָבאַ" („צום טשער־

ניגאָווער גובערנאַטאָר. אַ קאָפּיע דעם קריי־טורמע־נאַטשאַלניק. פּאָרשטעלן אין רשות פון טשערניגאָווער געזעלשאַפטלעכן ראַבינער; אָלע צווייז און דרייסיק זאָ־לאָזשניקעס גלייך איבערפירן אין מושב־זקנים אונטער דער אויפזיכט פון דער פּאָליציי און פון געזעלשאַפטלעכן ראַבינער שניאורסאָן. וועגן תיכפדיקן אויספירן טעלעגראַפירן דעם נאַטשאַלניק פון שטאָב").

און איך לייגן אים איבער די טעלעגראַמע.

„אָטשען כאַראַשאָ, גאָספּאָדין ראָווין! — מאַכט ער — „פּאָדפּיסיוואָיו" (זייער גוט, הער ראַבינער, איך שרייב אונטער).

דערווייל האָב איך זיך מיישב געווען, אַז עס וואָלט געווען בעסער אים צו בעטן, אַז ער זאָל מיר געבן די טעלעגראַמע אין האַנט אַריין. אַזוי ווי איך פּאָר סיי־ווי צום נאַטשאַלניק פון שטאָב, וועל איך זי אים שוין איבער־געבן אַוועקצו־טיקן. און איך וויז אים דעם פּאַפּיר־שיין פון „נאַטשאַלניק שטאָבאַ", אַז ער וואָרט מיך אָפּ.

מאַכט ער: „סאָגלאַסען" („מסכים").

זאָג איך צו אים: „וואָשע וויסאָקאָפּרעוואָסכאָדיטעלסטוואָ!" איך פּאָר איצט אַהיים. צענדליקער טויזנטער יידן, מוטערס און ווייבער, וואָס וואָרטן אויף מיין צוריקקום — וועלן אָפּריכטן אַ תפילה פּאַרן הראָאיזם פון רוסישן מיליטער און פּאָר דיין געזונט, וואָס איז אונז אַזוי טייער. און זאָל דיר גאָט העלפן, אַז דו זאָלסט דורכפירן דיין מיסיע, אַזוי ווי דו ווינטשט דיר אַליין, און ווי עס וואָרט דערויף גאַנץ רוסלאַנד".

ער האָט זיך מיט מיר זייער פריינטלעך אָפּגעזעגנט, געבנדיק מיר די האַנט און זאָגנדיק דערבי:

„הער ראַבינער! אויב דו דאַרפסט עפּעס האָבן, מעגסטו גלייך קומען צו מיר; איך וועל דיך תמיד אויפנעמען און טאָן פּאָר דיר, וואָס איך וועל קענען".

אַוועקגייענדיק פון מיר, קערט ער זיך נאָכאָמאָל צו מיר אום און מאַכט צו מיר: „איך וועל דיך בעטן, אַז דו זאָלסט מיר געבן אַ „דאָקלאָדנאַיאַ זאַפּיסקאַ" (נאָטע), וועגן אַלץ וואָס דו האָסט מיט מיר גערעדט..."

איך האָב גלייך פאַרשטאַנען, אַז אַזאַ מין נאָטע קען גלייך גיין אין שטאָב פון יאַנושקעוויטשן, דעם צורר־היהודים — און דאָס קען האָבן זייער שלעכטע פּאָלגן פּאָר מיין אינטערוועגן. זאָג איך צו אים:

„וואָשע וויסאָקאָפּרעוואָסכאָדיטעלסטוואָ"! — אין צייט פון קריג זענען אייערע וועגן דערפילן. אויב דו וועסט וועלן, וועל איך שרייבן. אָבער וויסן זאָלסטו, אַז איך בין אַ ראַבינער און יידן שרייבן ניט אין שבת. אויב דו ווילסט מיך באַפרייען דערפון, וועל איך דיר זיין זייער דאַנקבאַר, אויב אָבער ניט — טאָ שרייב איך!"

און בשעת־מעשה האָב איך ביי מיר געטראַכט: „צי געדענקט ער, אַז איך האָב אָקאַרשט געשריבן די טעלעגראַמע?..."

„נו — מאַכט ער צו מיר — יעסלי וואָס עטאָ פּאָ סובאָטו ניעלזיאַ, טאָק

באָג ס׳ וואַמי — אַבאָידיאָמסיאַ!״ („אויב איר טאָרט ניט אין שבת — טאָ גאָט איז מיט אייך — וועלן מיר זיך באַגיין!״).

און ער האָט זיך פיין געזעגנט מיט מיר און זיין אַדיוטאַנט האָט מיך באַגלייט ביז צום אויטאָ. און אידער איך בין אַוועק, האָב איך — פאַר יעדן פאַל — געכאַפט ביי אים נאָך אַ פאַסיר־שיין אויף „על כל צרה שלא תבוא״...

מיט אַן אינערלעכער דערהויבנקייט און התלהבות, מיט באַנייטע האָפענונגען — (עפעס אַ קליניקייט! אַרויסצונעמען צוויי און דרייסיק קרבנות פון דער צאַרי־שער טורמע און מאַכן פאַר זיי אַ כשרן פסח!...) און מיט גרויסע פלענער, ווי אַזוי צו אָרגאַניזירן דעם פסח פאַר די „זאַלאָשניקעס״ און ווי אַזוי אַלצדינג ווי געהעריק דורצופירן — זענען מיר ביידע, איך און גינזבורג, געזעסן פאַרכאַפט מיט אונ־זערע מחשבות, פאַרנדיק אויף צוריקוועגס צום נאַטשאַלניק פון שטאַב.

איך אַליין — הגם נאָך גאַנץ יונג — האָב דורכגעוואָרפן אין מיינע מחשבות די פאַרשידענע צאָלרייכע צרות און גזירות, וואָס מיר איז שוין — אַלס קאַזיאָגעס ראַבינער, אויסגעקומען מיטצומאַכן צוזאַמען מיט די יידן. עס האָט זיך פאַר מיר פאַרבייגערוקט דאָס גאַנצע געמוטשעטע לעבן פון דער יידישער באַפעלקערונג אין איר נעבעכדיקער עקזיסטענץ: יעדן טאָג נייע צרות, נייע גזירות, נייע רדיפות. קיין איין טאָג ניט קיין מנוחה, נאָר כסדר נייע דערנידערי־קונגען און באַליידיקונגען... „אָט דאָס הייסט אויך, מ׳שטיינס געזאָגט, אַ לעבן״ — האָב איך אַ פאַרביטערטער געטראַכט.

מיט אַזעלכע סאָרט ניט־פריילעכע מחשבות בין איך אָנגעקומען צום נאַ־טשאַלניק פון שטאַב, וועלכער — אַ קוק־טועניק אויף מיין פאַרפלאַמטן פנים — האָט מיט אַ פריינטלעכן שמייכל אויסגערופן:

„נו! דאָקאַדיוואַיטיע!״ („נו, גיב אָפּ אַ באַריכט!״).

פֿדיון שבויים (די ערובניקעס)

.3

דער נאַטשאַלניק פון שטאָב גיט מיך די אָפּיציעלע ערלויבעניש אַרויסצונעמען די „זאַלאַזשניקעס". — איך גיב אָפּ דירעקטיוון צו מיין פרוי טעלעפֿאָניש פון שטאָב גופא. — יידישע האַרעפֿאַשניקעס פֿאַרוואַנדלען דעם מושב־זקנים אין אַ פֿאַלאַץ. — עמך, „שער און אייזן" האָט זיך פֿאַראיניקט צו איין גרויסער מצווה. — דער דאָמען־קאָמיטעט טוט אויף וואונדער. — יידן אַרבעטן אָן גאַנצע נאַכט, כדי צוצוגרייטן אַ היים פֿאַר די אורחים. — איך פֿיר די געסט אין באָד אַריין. — דער פּזשיסכער רב ז"ל וויל זיך ניט שיידן מיט זיין יאַרמולקע און נוצט ניט קיין שעטנז. — מען טובלט פון זיינעטוועגן אָן גלאָז אין דער מקווה. — דער פּזשיסכער רב האָט געפונען אָן למד־וואוניק. — צי דאַרף מען אים צעשטערן זיין נחמה, אַדער איבערלאָזן אים מיט זיין אילוויע?...

איידער איך האָב נאָך באַוויזן אָנצוהויבן צו אים רעדן, האָט ער מיט אָן שמייכל אָן פרעג געטאָן:

„פֿאַרוואָס האָט איר ניט געוואָלט געבן די „דאָקלאַדנאַיאַ זאַפּיסקאָ" (נאָטע)?

האָב איך אים אָפּגעענטפֿערט:

אויב איר וועט פֿאָדערן, טו איך דאָס גלייך. אַזוי ווי דער גרויסער שעף איז אָזאָ טאָלעראַנטער מענטש, ווי איר, האָט ער איינגעשטימט, אַז אין שבה זאָל איך ניט שרייבן!".

ווייזט אויס, אַז דער גרויסער אדון האָט אים שוין געהאַט איבערגעגעבן וועגן דעם גאַנצן פֿאַרלויף פון אונזער געשפּרעך. דאָס דאָזיקע האָב איך אַרויסגעדרונגען לויט די רייד פון „נאַטשאַלניק שטאַבאַ", און מיר האָט זיך אויסגעוויזן, אַז אונזער שמועס האָט אויף אים געמאַכט אַ גוטן רושם.

איך האָב אים — אין קורצע ווערטער — דערציילט, וואָס עס האָט פֿאַסירט אונטערשטרייכנדיק דערביי, אַז אַ חוץ דעם, וואָס דאָס איז אָפֿהענגיק פון גומע ווילן פונעם גרויסן מיליטערישן שעף, געגנעראַל טראָיצקי, איז זיין פערזונלעכע השפּעה אויך זייער אַ גרויסע, און מיר דאַנקען אים פון גאַנצן האַרצן. איך ווינטש אים, אַז די אַלע ברכות, וואָס די יידן וועלן שיקן פֿאַר אים און זיין פֿאַמיליע — זאָלן מקויים ווערן.

איך האָב אים איבערגעגעבן די טעלעגראַמע און — מיר אין די אויגן — האָט ער זי גלייך געהייסן אַוועקשיקן (דורך דער דירעקטער מיליטערישער ליניע), און איך האָב אים געבעטן, אַז אַזוי ווי מען האָט דאָ צו טאָן מיט ציווילע טשי־נאָווניקעס, וואָס האָבן אַ טבע זיך ניט צו איילן און שלעפּן אָפּ יעדע זאַך — צי קען ער אַליין מיר ניט געבן אַ בריוו פון שטאָב צום גובערנסקי טורמע־אינס־פּעקטאָר, אַז ער זאָל די יידן גלייך אַרויסלאָזן און אַוועקגעבן זיי אונטער מיין אויפּזיכט...

ער האָט באַלד אַליין דיקטירט דעם בריוו און האָט מיר אים אָפּגעגעבן אין האַנט אַריין.

אַזוי ווי עס איז געווען אין מלחמה־צייט און מען האָט דעמאָלט באַדאַרפט האָבן אַ ספעציעלע דערלויבעניש אויף צו טעלעפאָנירן קיין טשערניגאָוו — האָב איך אים געבעטן, צי קען ער מיר ניט דערלויבן, אַז איך זאָל קענען האָבן אַ טעלעפאָן־געשפּרעך מיט מיין פּרוי, דירעקט פון שטאָב.

ער האָט גלייך אָנגעקלינגען, און אין עטלעכע מינוטן אַרום האָב איך געהאַט די פאַרבינדונג מיט טשערניגאָוו און געקענט רעדן מיט מיין פּרוי.

איך האָב געריידט אין זיין אָנוועזנהייט — אויף רוסיש — זאָגנדיק איר דאָס פאָלגנדיקע:

„דער מיליטעריש־קאָמאַנדיר האָט דערלויבט אַריבערצופירן די אַרעס־טירטע אין מושב־זקנים. האַלט דאָס געהיים!!... מאַך ניט דערפון קיין טומל!!... נעם שוין אַרויס די אַלע זקנים און זקנות און אָרדן זיי איין אין אַ באַקוועמען האָטעל ביי די בעסטע באַדינגונגען. זע, אַז די בעלי־מלאכות זאָלן קומען מאָרגן ביינאַכט (שבת־צו־נאַכט), כדי צוצוגרייטן און פאַריכטן אויפן בעסטן אופן די איינריכטונגען אין מושב־זקנים. מען דאַרף אויך אָרגאַניזירן פאַר זיי אַ סדר, מיט אַלץ וואָס מען דאַרף אויף פּסח. מען דאַרף פאַר זיי צוגרייטן מלבושים, וועש און שיך־אַלץ טאָפּלטע, עס זאָל זיין צום טיושן. איך וועל קומען מאָרגן, שבת צו נאַכט, ווייל אין שבת קען מען ניט פאָרן. אָבער מאַך עס זייער דיסקרעט! און דו מעגסט בעטן דעם רב, אַז ער זאָל אָפריכטן אַ גרויסע תפילה פון דאַנק־באַרקייט פאַרן געזונט פון מיליטערישן שעף, און גאָר באַזונדער — פאַרן „נאַ־טשאַלניק שטאַבאַ", וואָס איז אַ גרויסער צדיק, און וואָס אַ דאַנק אים וועלן די יידן קענען אַרויס פון טורמע און אָפריכטן זייער יום־טוב ווי עס באַדאַרף צו זיין..."

און איך האָב פאַרענדיקט נאָכאַמאָל מיט דער רעקאָמאַנדירונג, אַז זי זאָל עס מאַכן אַזוי דיסקרעט ווי מעגלעך און מען זאָל רעדן וועגן דעם וואָס וויניקער.

דער נאַטשאַלניק פון שטאָב, צוהערנדיק זיך צו מיין געשפּרעך, איז געווען זייער צופרידן פון דעם, וואָס איך האָב אָנגעזאָגט מיין פּרוי אַז מען זאָל אַלץ האַלטן בסוד, און ער האָט אויסגערופן:

„בראַוואָ! עס זענען פאַראַן זאָכן, וואָס מען דאַרף טאָן, אָבער וואָס וויניקער רעדן פון זיי! און דו האָסט עס ריכטיק פאַרשטאַנען!".

איך האָב זיך מיט אים אָפּגעזעגנט און שטאַרק געדאַנקט אים, זאָגנדיק דערביי:

„אין זכות פון פּדיון־שבויים, זאָל דיר גאָט העלפן, אַז דו זאָלסט דורכפירן דיין גרויסע מיסיע מיטן גרעסטן דערפאָלג, און זאָלסט גיין מחיל לחיל; זאָל דיר גאָט העלפן און אָפּצאָלן דיר, ווי דו האָסט עס פאַרדינט!..."

ער איז געווען, קענטיק, שטאַרק גערירט פון מיינע ווערטער און האָט זיך מיט מיר פריינטלעך אָפּגעזעגנט, זאָגנדיק מיר, אַז אויב איך וועל עפּעס דאַרפן, זאָל איך מיך צו אים וועגדן.

אויסגעמאַטערטע, מידע און אויסגעשעפּטע — סיי פון די איבערלעבענישן

פון אַ גאַנצן טאָג, סיי פון דער גרויסער שמחה, אַז מיר האָבן דערגרייכט די באַפרייאונג פון אונזערע מאַרטירער — זענען מיר ביידע, איך און בערקע גינזבורג — געזעסן דעם גאַנצן וועג טיף־איינגעקורטשעטע אין אויטאָמאָביל, ביז מיר זענען אָנגעקומען אין אונזער האָטעל.

שלעפֿאַנאָוו, וועלכן מאַרשאַק האָט געהאַט געשיקט נאָכצוקוקן, וואָס עס הערט זיך מיט אונז — ווי נאָר ער האָט זיך באַקענט מיט אונזער לאַגע — האָט ער זיך גלייך פֿאַרבונדן טעלעפֿאָניש מיט די ראשי־הקהילה, ווי: מאַרשאַק, הרב אַראָנסאָן און אַלע אַנדערע. אַזוי אַז ווען מיר זענען אָנגעקומען און האָבן נאָך ניט באַווייזן זיך אויסצוטאָן די אויבער־בגדים, איז שוין די שטוב ביי אונז געווען איבערפולט מיט מענטשן.

מיט גרויס התלהבות און רגשות האָבן זיי אונז וואַרעם באַגריסט און דער הרב אַראָנסאָן ז"ל האָט דעמאָלט געזאָגט, אַז מסירות־נפש האָט תמיד אַ גרויסן כוח.

„און אָט אייער פֿאָרן מיט אַזאַ מין דרייסטקייט — האָט עך פֿאַרענדיקט — דאָס איז אַן אמתער מסירות־נפש. און גאָט האָט אייך געהאָלפֿן!... פֿאַר אונז איז דאָס באַוונדערס וויכטיק, ווייל אַ חוץ דער גרויסער מצווה פון ראַטעווען צוויי און דרייסיק יידן — האָט דאָס געשאַפֿן אַ פרעצעדענס, וועלכן מיר וועלן געוויס אויסנוצן פאַר די „זאָלאָשניקעס", וואָס וועלן זיכער נאָך קומען צו אונז קיין קיעוו".

עס איז ביי אונז אַנטשטאַנען די פראַגע, צי זאָלן מיר פֿאָרן אינדערפרי (אין שבת). אין דער אמתן איז דאָס געווען אַן ענין, וואָס איז דוחה שבת. אָבער פונדעסטוועגן זענען געווען דעות, אַז עס איז בעסער ניט צו פֿאָרן אין שבת, כדי ניט אויפֿצורייסן צופיל די אויגן ביי די שונאי־ישראל, און עס איז גלייכער, אַז מיר זאָלן אַרויספֿאָרן גלייך נאָך הבדלה.

אָבער איך מיט בערקע גינזבורג האָבן מיר געזאָגט, אַז אַזוי ווי דאָס איז אַן ענין פון פֿדיון־שבויים און מען דאַרף צוגרייטן דעם פסח און זיי אַריבערפֿירן אינעם לאָקאַל פון מושב־זקנים, וואָס דאָס פאַדערט אַ סך צייט — איז גלייכער, אַז מיר זאָלן אַרויספֿאָרן שבת נאָכמיטאָג און אָנקומען אַהין צו הבדלה.

***

אויפגערעגט און אַרומגענומען מיט פחד און מורא, אַז מיר זאָלן חלילה ניט האָבן קיין צרות פונעם שונא־ישראל, דעם גובערנאַטאָר — מיט פאַרשידענע פלענער אין מוח, זענען מיר אָנגעקומען שבת בייגאָכט אין טשערניגאָוו.

אַזוי ווי דער שטייגער איז, איז מעשה־שטן — אויפן וועג עפעס קאַליע געוואָרן אינעם אויטאָמאָביל, און מיר האָבן געמוזט זיך אָפּשטעלן. עס איז שווער איבערצוגעבן דעם אומרו, וואָס האָט אונז אין יענעם מאָמענט געמאַטערט: מיר זענען געשטאַנען אין איין ציטערניש, טאָמער חלילה קומט אונז אויס צו בלייבן אינמיטן וועג... מיר האָבן דעמאָלט געליטן אינערלעכע יסורים, אַז נאָר איין גאָט האָט זיך געקענט איבער אונז מרחם זיין...

ווייזט אויס, אַז אונזערע צרות זענען טאַקע דערגאַנגען צו דער פּמליא־של־

מעלה, ווייל ווי דורך אַ גס, האָט מען אויסגעפונען וועלכע שטיקלעך זענען עס אַראָפּ־געפאַלן אינמיטן פּאַרק, און מען האָט אַלץ פיין צוגעכטגעמאַכט. און אַזוי זענען מיר שוין — אַן איבעררייס — דערפאַרן ביז טשערניגאָוו.

צוקומענדיק צו מיין שטוב, האָב איך זי שוין אַנגעטראָפן באַלאַגערט מיט מענטשן. און ניט־נאָר די ראשי־הקהילות און די געווויינלעכע געזעלשאַפטלעכע טוער האָבן זיך דאָרט געפונען, נאָר אַ סך יידן מיט ווייבער „פון אַ גאַנץ יאָר". און אַלע זענען זיי געשטאַנען און געוואַרט, וואָס דאָרף מען טאָן?...

אינצווישנצייט האָט מיין פרוי, צוזאַמען מיט אַ גרופּע אַנדערע געזעלשאַפּ־לעכע טוער, אַריבערגעפירט די אַלע פּענסיאָנערן פון מושב־זקנים — אין זייער אַ גוטן און באַקוועמען האָטעל, אַז עס זאָל זיי חלילה ניט אויסקומען צו ליידן קיין אומבאַקוועמלעכקייט אָדער שטערונג; אין די שולן האָט מען שוין דערווייל געהאַט אויסגערופן, אַז אַלע בעלי־מלאכות און פאַרשידנערליי האַנטווערקער זאָלן קומען אין מושב־זקנים, כדי אים אויסצושטאָטן און אויסצוריכטן, ווי עס דאַרף צו זיין. אמת, דער מושב־זקנים איז געווען זייער אַ שיינער און מאָדערנער בנין און איז געווען איינגעאָרדנט מיט די בעסטע — צו יענער צייט — באַקוועמלעכקייטן, אָבער, פאַר אַזעלכע בכבודיקע און חשובע געסט, ווי עס זענען געווען די „זאַלאָזש־ניקעס", האָט מען כאָטש באַדאַרפט מאַכן פון מושב־זקנים אַן אמתן פּאַלאַץ!

איך אַליין, האָב שוין דאָסמאָל געמומען אַן איינפאַכע „דראָזשקע" (פערד־געשפּאַן) און אַוועקגעפאָרן צום גובערנסקי טורמע־אינספּעקטאָר, מיט ווילכן איך בין אגב געווען זייער גוט באַקאַנט, און איך האָב אים איבערגעגעבן דעם בריוו פון „נאַטשאַלניק שטאַבא". ער האָט שוין געהאַט באַקומען די טעלעגראַמע פון מילי־טערישן שעף.

ער איז מיט מיר אַליין צוגעפאָרן אין טורמע, אָפּגעבנדיק דאָרט די פאַראָרדע־נונג אַז מען זאָל איבערגעבן רי „זאַלאָזשניקעס" אין מיין רשות.

די אַלע יידן האָבן שוין געוואוסט, אַז זיי וועלן זיין פריי, אָבער דערזעענדיק מיך, איז זייער שמחה געווען אַזוי גרויס, אַז מען האָט זיך אַזש צעקושט. עס האָט זיך געמעקט ביי זיי אַזאַ מין התרגשות־הרוח, אַז עס איז שווער דאָס צו שילדערן מיט פּשוטע ווערטער.

פון דאָרט בין איך אַוועק אין מושב־זקנים, און דאָס וואָס איך האָב דאָרט געזען, האָט ווייט איבערגעשטיגן מיינע האָפענונגען און דערוואַרטונגען:

יידישע בעלי־מלאכות — שטובן־מאָלערס, עלעקטראָטעכניקער, פֿלאָמבירערס, סטאָלאַרעס א. א. וו. — האָבן ממש מיט אַ כישוף־שטעקעלע טראַנספאָרמירט דעם גאַנצן לאָקאַל, מאַכנדיק פון אים אַ פאַלאַץ בפועל־ממש. די דאָזיקע האַרעפאַשניקעס האָבן אַוועקגעלייגט אַלע זייערע פערזענלעכע באַשעפטיקונגען און האָבן זיך אייב־געשפּאַנט אין דער אַרבעט אויסצושטאָטן דעם מושב־זקנים. און אָט אין דער דאָזיקער הייליקער אַרבעט איז אָנגעגאַנגען אַזאַ מין „קאָנקורענץ", אַז מען האָט זיך ממש געשלאָגן איבער דער מצווה. יעדער איינער האָט געפּאָדערט פאַר זיך, אַז מען זאָל אים אָפּגעבן אויסצופאַרטיקן אַ גאַנצן צימער. און די אַרבעט איז אָנגעגאַנגען מיט אַן אמתער התלהבות און ברען, מיט אַן אויסערגעווייניגלעכער פּרייד און געזונגעריי: די האַמערס האָבן געקלאַפּט, די פּענדזלעס האָבן געשמירט; עס

האבן זיך געגאסן האַרציקע יידישע געזאַנגען. קיינעם האָט ניט געאַרט, וואָס די העברעאישע „התקווה" האָט זיך דורכגעפלאָכטן מיט דער בונדישער „שבועה", און וואָס איבער דעם אַלעם האָט געשוועבט דער דבקותדיקער ניגון פון אַ קאַפּיטל תהילים, ווייל אַלע די דאָזיקע פראָסטע עמך־יידן זענען געווען פאַראייניקט מיט איין סאָלידאַרישער אידעע: צו מאַכן אַ וואַרעמע יידישע היים פאַר זייערע אומגליקלעכע ברידער. אַזאַ מין אַטמאָספער פון יידישער אחדות פאַרגעסט זיך ניט אויפן גאַנצן לעבן!

אינעם לאָקאַל זענען געווען פיר וואַנע־צימערן, אָבער אין געציילטע מינוטן, האָבן יידישע בעלי־מלאכות צוגעבראַכט נאָך פיר נייע וואַנעס מיט פיר קאָלאָנעס; און געטאָן האָט מען דאָס אַזוי בשלימות, מיט אַזאַ רירנדיקער באַגייסטערונג פאַר דעם הייליקן ציל! קיין געלט האָט מען דערפאַר ניט געזומען, מען איז געווען גליקלעך בלויז צו קענען טאָן כאָטש אַ טייל פון דער גרויסער מצווה.

וועג איך בין אַהיימגעקומען, האָב איך שוין דאָרט אָנגעטראָפן דעם דאָמען־קאָמיטעט, וועלכער האָט אונז אָנגעהויבן טראָגן פון אַלע זייטן: וועש, מלבושים, האָנטעכער, טישטעכער, געפעס, געשיר, טעפּ, און בכלל אַלץ, וואָס מען דאַרף האָבן, כדי איינצואָרדענען די באַפרייטע געסט. די אַלע זאַכן האָט מען געבראַכט צו מיר אין שטוב אַריין, און פון דאָרט האָבן זיי באַדאַרפט אויפצומאָרגנס איבערגעפירט ווערן אין מושב־זקנים.

אַ חוץ דעם, האָט זיך נאָך געגרינדעט אַ ספעציעלער קאָמיטעט צו פאַרשאַפן אַלץ, וואָס עס איז נויטיק פאַר די מענטשן, וועלכע — אָנקומענדיק פון וועג — וועלן דאַרפן איבערטאָן זייערע פערזענלעכע וועש. עס פאַרשטייט זיך, אַז וואָנדערנדיק אַזוי לאַנג מיטן עטאַפּ, זענען זיי געוואָרן פאַרוואָרלאָזט און אויסערגעוויינלעך שמוציק. פון אַלע זייטן האָט מען אָנגעהויבן ברענגען העמדער, אונטערוועש, זאָקן, שיך. מיט איין וואָרט — אַלץ וואָס מען דאַרף האָבן אויף איבערצוטאָן זיי פון קאָפּ ביז די פיס.

די יידישע מאַנופאַקטור־געשעפטן האָבן צוגעשיקט סחורות, און די יידישע שניידער האָבן געמוזט צוגרייטן פאַר די „זאַלאָזשניקעס" אַנצוגן, קאַפּאָטעס א. א. וו. די שוסטערס האָבן אויסגעפאַרטיקט די שיך. שבת צו נאַכטס, אַ גאַנצע נאַכט, האָט זיך קיינער ניט געלייגט שלאָפן: עמך — „שער און אייזן" האָט אַוועקגעלייגט אַלע פריוואָטע באַשטעלונגען און געמוזט מיט התמדה צוגרייטן אַלע בגדים, כדי אַלץ זאָל זיין פאַרטיק אויף זונטיק, וועו די „זאַלאָזשניקעס" וועלן אָנקומען. מען קען — אַן איבערטרייבונג זאָגן, אַז אויף יעדן „זאַלאָזשניק" זענען געווען צוויי־דריי שניידערס און שוסטערס. יעדער האָט זיך געפלייסט וואָס שנעלער פאַרטיק צו מאַכן די בגדים: ווער עס האָט געמאַכט די קעשענעס, ווער די אַרבל, צי גאָר די קעלנער. און אַזוי האָבן אַלע געאַרבעט אין אַ התלהבותדיקער שטימונג ביז אינדערפרי.

איך בין נאָך אַוועקגעפאָרן צום פאַליצמייסטער, וועלכער איז שוין געווען אינפאָרמירט וועגן אַלץ. איך האָב זיך געוואָלט מיט אים דורכרעדן, ווי אַזוי זיי איבערצופירן, און גלייכצייטיק אים בעטן, אַז היות זיי זענען אויף אַ „געצוואונגענער רעזידענץ", און דאָס פאַדערט אַז די טירן זאָלן זיין פאַרשלאָסן — זאָל מען פונ־

דעסטוועגן אונז איבערגעבן די שליסלען. און די פּאָליציי, וואָס וועט זיי היטן פונ־דרויסן, זאָל גיין אָנגעטאָן אין ציוויל.

זייענדיק אַ פיינער מענטש, האָט ער דערויף איינגעשטימט. ער האָט מיר גראַ־טולירט צו מיין דערפאָלג, געבנדיק מיר גלייכצייטיק אָנצוגעהערן, אַז מיטן גובער־נאַטאָר „איז נאָך אַלץ ניט געענדיקט"...

אַ גאַנצע נאַכט האָט מען געאַרבעט ביים אָרגאַניזירן דעם סדר, ווי אויך ביים צוגרייטן דאָס נויטיקסטע פאַר די „זאַלאָזשניקעס". און צומאָרגנס אינדערפרי, בין איך צוגעפאָרן אין טורמע, כדי זיי פון דאָרט אַרויסצונעמען.

ניט־וועלנדיק מאַכן קיין טומל, האָבן מיר זיי אַרויסגעפירט מיט אויטאָבוסן פון טורמע, גלייך אין באָד אַריין. ווי דער מנהג איז געווען ביי יידן, זענען די נשים ערב יום־טוב געגאַנגען אין מקווה אינדערפרי. אָבער דאָסמאָל, צוליב דעם גרויסן געשעעניש, האָבן די יידן אַרום 11 אַ זייגער אינדערפרי, שוין אָנגעהויבן יאָגן די ווייבער, אַז זיי זאָלן פאַרלאָזן די מקווה און איבערלאָזן פּלאַץ פאַר די אורחים.

„ווייבער! צו אַלדע גוטע יאָר! — האָבן זיי געשריגן — אַוועק! לאָזט שוין אַריין אונזערע געסט!..."

מען קען זיך קוים פאָרשטעלן, ווי אַזוי עס האָבן אויסגעזען די אומגליקלעכע יידן, נאָכדעם ווי זיי האָבן זיך געשלעפט זעקס וואָכן צייט מיטן עטאַפּ. שלאָפנדיק אויפן וועג אין שייערן, שפּייכלערס און סטאָדאָלעס, האָבן זיי ניט געביטן, די גאַנצע צייט, קיין וועש און זענען געווען שרעקלעך פאַרלויזיקט און פאַרוואָרלאָזט, אַזוי אַז מען האָט געמוזט פאַרברענען אַלץ, וואָס זיי האָבן אויף זיך געטראָגן. יעדן פון זיי האָט מען געגעבן נייע וועש, אַנצוגן, שיך — און דאָס ערשטע, האָט מען זיי געפירט אין באָד אַריין.

ווי עס פירט זיך אין אַ יידישער באָד — אַ טערקישער, אָדער שוויץ־באָד — האָבן יידן „געלאָזט די פאַרע" אויף וואָס די וועלט שטייט, אָפּוואַרטנדיק מיט געדולד אַז פריער זאָלן דורכגיין די „זאַלאָזשניקעס".

יעדער ייד האָט אַליין געוואָלט האָבן דעם גרויסן זכות צו שמייסן מיטן בע־זעמל די חשובע געסט. מען האָט זיי געזייפט, געצוואָגן און געפּוצט, און יעדער איינער האָט אין גרויס התפּעלות געשריגן: „מיכאָלקאָ פּאָדאַוואַי!" — אַז דער באָד־גוי זאָל געבן, הייסט עס, די פאַרע... און בשעת־מעשה חידושן זיי זיך:

„אַ גויאישער קאָפּ דאָס איז!... ער פאַרשטייט דאָך גאָר נישט וואָס דאָ טוט זיך!".

אַלע יידן האָבן געוואָלט זיי אָפּגעבן אַזוי פיל האַרץ און נשמה, אַזוי פיל וואַ־רעמקייט און ליבע, אַז די יידן זאָלן דערפילן, ווי שטאַרק מען וויל זיי פאַרגיטיקן פאַר זייערע ליידן, און אַז די דאָזיקע וואַרעמע באַציאונג זאָל זיי מאַכן פאַרגעסן אין אַלע די צרות, וועלכע זיי האָבן ביז איצט אויסגעליטן. און דער עיקר — זיי זאָלן זיך ניט פילן אַזוי פאַראיינזאַמט, וואָס זיי זענען אָפּגעריסן פון זייערע אייגענע און נאָענטע.

דערנאָך זענען זיי אַלע אַוועק זיך אָפּטובלען אין מקווה. דאָרט איז פאָרגעקומען אַ שטיקל אינצידענט, וואָס איז כדאי דערמאָנט צו ווערן: צוליב דעם, וואָס אַלע

יאַרמולקעס זענען געווען מיט אומפלייט, האָט מען באַשלאָסן זיי צו פאַרברענען און פאַרבייטן זיי מיט נייע. אַז עס איז געקומען צום פּושיסכער רב ז״ל, האָט ער געטענהט:

„די יאַרמולקע איז געווען אויף מיין קאָפּ צענדליקער יאָרן, וואָס איך האָב אין איר געדאַוונט און געלערנט תורה, און איך וויל ניט, אַז מען זאָל זי נידן זיין לשרפה...״

אָבער דאָ האָט זיך אַריינגעמישט אונזער גרויסער ר׳ דוד הירשל חן ז״ל און האָט אָפּגעגעבן דעם פּושיסכער זיין אייגענע יאַרמולקע. צוזאָגנדיק אים, אַז די אַלטע יאַרמולקע זיינע וועט דאָ אויפן אָרט אויסגעוואַשן און אויסגעפּאַרעט ווערן און וועט זי אים צוריקגעבן אַ רייניע, אַזוי ווי ניי.

נאָכדעם ווי אַלע זענען אַרויס פון מקווה, האָט מען זיי איבערגעטאָן אין פּרישע וועש און יעדער פון זיי האָט באַקומען נאָך אַ פּעקל טאַפליטע נייע וועש אויף צום בייטן.

מען האָט זיי אויסגעקליידט אין נייע אַנצוגן, נייע קאַפאָטעס, און יעדן צוגעגעבן אַ נייע וואַליזקע, וואו עס האָט זיך געפונען דאָס באַוונדערע פעקל וועש צום בייטן, ווי אויך אַ צווייטער קאַסטיום, שיך און זאָקן א. א. וו.

אָבער, מיטן פּושיסכער רב איז געווען אַן אַנדערע צרה: ער נוצט ניט קיין שעטנז. מיר האָבן דאָס געוואוסט פריער, און דעריבער האָבן מיר פאַר אים צוגעגרייט אַ זייער שיינע קאַפאָטע פון לויטער זיידנס, ווי אויך היזיז, וואָס האָבן ניט געהאַט אין זיך דעם מינדעסטן שמץ פון שעטנז. ר׳ דוד הירשל חן האָט אים אויך געבראַכט אַ שפּאָגל־נייעם טלית־קטן אַ מתנה.

דערנאָך האָט מען זיי אַלעמען דערלאַנגט טיי מיט ציטרין און צוקער, ווי אויך קאַרטאָפל־פּלעצלעך, צוליב ערב־פּסח, וואָס מען טאָר ניט עסן קיין מצה.

די שענסטע און אָנגעזעענסטע מענטשן פון שטאָט, צוגלייך ווי די אייגענאַכסטע פּראָסטע יידן, האָבן זיי באַדינט מיט אַזאַ אהבה, מיט אַזאַ צערטלעכקייט!... יעדער איינער איז אַרום זיי אַרומגעגאַנגען ווי ביי ציטעריקע קינדער, אַזוי אַז שוין בלויז די אַטמאָספער אַליין האָט זיך אָנגעוואָרעמט און האָט אַלעמען דערנענטערט צווישן זיך, ווי אין גרויסע אומצעשיידבאַרע משפּחה.

און דאָ איז פּאַרגעקומען אַן עפּיזאָד מיטן פּושיסכער רב ז״ל, וואָס ביז היינטיקן טאָג איז ער ביי מיר פאַרבליבן אין זכרון:

דער דאָזיקער אָפּגעהיטענער יראַ־שמים, וואָס האָט די גאַנצע צייט פון זייַנע וואַגלענישן ניט געוואָלט טרינקען קיין גלאָז טיי, ווייל דאָס גלאָז איז ניט געווען קיין געטובלטס — און דאָס איינציקע כשרע גלאָז, וואָס ער האָט געהאַט מיט זיך, איז אויפן וועג צעבראָכן געוואָרן — האָט ממש באַטראַכט ווי אַ נס מן השמים, וואָס דאָ גיט מען אים צו טרינקען טיי אין אַ גלאָז, וואָס איז געטובלט געוואָרן אין מקווה פאַר אים אַליין אין די אויגן. דערצו נאָך האָט אים ר׳ דוד הירשל חן אַליין, געבראַכט אַ לעפּעלע פון זיין שטוב!... דער דאָזיקער פרומער ייד, וואָס האָט זיך אָזאַ לאַנגע צייט געמוטשעט — וואו געטאָגט ניט געענעטיקט — דערזעט זיך דאָ גאָר פלוצים אין זיין אייגענער סביבה: געווען אין מקווה, זיך איבערגעטאָן אין נייע וועש און בגדים, געטרונקען טיי מיט לימענע און צוקער, באַקומען אַ קאַרטאָפל־

פֿלעצל דערצו!... דער עיקר־צופֿרידנקייט האָט ביי אים אַרויסגערופֿן דאָס, וואָס ער וועט קענען מאַכן צוויי ברכות מיט איין מאָל: דעם „שהכול" אויפֿן טיי און דעם „בורא פרי האדמה" אויפֿן קאַרטאָפֿל־פּלעצל. דאָס אַלץ צוזאַמען הייסט דאָך גאַנצע צוויי מצוות מיטאַמאָל! ער איז דערפֿון אַריינגעפֿאַלן אין אַזאַ עמאָציע, אַז ער איז אַזש באַהערשט געוואָרן פֿון אַ מיסטישער שטימונג. און דאָ באַמערק איך, ווי ער קוקט עפּעס אויף מיר גאָר מאָדנע...

ר' דוד הירשל חן, דער גרויסער אַלטער חסיד, דער פֿאַרהיילִיקטער צדיק, יראי־שמים אין לעגענדאַרער בעל־צדקה, וואָס האָט זיין גאַנץ לעבן אָפּגעגעבן פֿאַר אַרעמע־לייט אַלץ, וואָס ער האָט פֿאַרמאָגט, און אַליין איז ער געווען אַ קבצן — דער דאָזיקער פּאָעטישער מענטש מיט דער פֿיינפֿילנדיקער נשמה, אַז ער האָט זיך אַרומגעקוקט און געזען, וואָס מען האָט דאָ צוגעגרייט פֿאַר די אויסגעמוטשעטע יידן נעבעך, וואָס פֿאַר אַ קבלת־פּנים מען האָט דאָ פֿאַר זיי אַיינגעאַרדנט, וואָס פֿאַר אַ הנאה מען האָט דאָ זיי פֿאַרשאַפֿט און וואָס פֿאַר אַ מצווה מען האָט זיך דערמיט געקויפֿט — האָט ער זיך צו מיר אָפּגערופֿן:

„יש קונה עולמו בשעה אחת!... אַ סך דאַרפֿן האַרעווען יאָרנווייז, מען זאָל זיך קונה זיין די וועלט. פֿדיון־שבויים איז זייער אַ גרויסע זאַך, אָבער אויסלייזן אַזעלכע צוויי און דרייסיק יידן, אַרויסנעמען זיי פֿון גויאישע הענט און מאַכן פֿאַר זייערט־ווענגן אַזאַ שיינעם קבלת־פּנים, איז ווער ווייסט, וואָס פֿאַר־אַן עולמות איר האָט אייך פֿאַרדינט!".

און האָט זיך בשעת־מעשה צעווייגט פֿאַר גרויס התרגשות.

און דאָ זע איך, אַז דער פֿושיסכער רב ז"ל לאָזט ממש פֿון מיר די אויגן ניט אַראָפּ. איך האָב פֿאַרשטאַנען, אַז ער האָט עפּעס מחשבות, וואָס ער וויל זיי מיר נאָך ניט מגלה זיין... און וועז איך האָב אים געפֿרעגט:

„נו, רבי, צי פֿילט איר זיך איצט בעסער?"

האָט ער מיר אָפּגעענטפֿערט מיט אַ פֿראָגע:

„זאָגט מיר: צי זענט איר דעם דברי־חיימס אַן איניקל, דעם הייליקן צאַנזער רבינס?..."

זאָג איך אים: „יאָ"!

„זענט איר דאָך אַן איניקל פֿון ר' מאָטעלע דעם גאָרנאָסטאַיפּאָלער ז"ל, און נאָך אַ שניאורסאָן דערצו?..."

און דאָ האָב איך פֿאַרשטאַנען, אַז עפּעס איז ביי אים אַ גרויסער חידוש: כ'טייטש?... אַ ייד אַן אַ בּאָרד, און בכלל קיין גרויסער צדיק בחיצוניות — לויט זיין שטאַנדפּונקט — האָב איך אים ניט אויסגעוויזן צו זיין... מיט אַ קורץ רעקל, מיט אַ האַרטן קאַפּעליוש!... איז אים טאַקע געווען אַ וואונדער:

„עפּעס אַ מאָדנע זאַך: אַן איניקל פֿון אַזעלכע גרויסע רביס, צדיקים און קדושים! און האָט אַזוי פיל געאַרבעט, מיט אַזאַ מסירות־נפֿש — פֿאַר מיין פֿדיון־שבויים! און האָט געהאַלטן פֿאַר אַזאַ גרויסע זכיה צו טאָן אַזאַ גרויסע מצווה... און דעם אמת זאָגנדיק — דעם הייליקן דברי־חיימס אַן איניקל און אַ שניאורסאָן דערצו — איז דאָך טאַקע שייך צו גרויסע זאָכן!... אָבער די באָרד... די הלבשה...

פֿאַר אים איז דאָס געווען אַ רעטעניש, ממש אַ מיסטעריע!...

איך האָב געזען, ווי אין זיינע אויגן האָט אויפגעלויכטן אַ באַזונדער פלעמל, און ער ווענדעט זיך צו מיר מיט אַזאַ מין תמימות, און גיט מיר אַ שטעל אָט די פראַגע:

„איך בעט אייך, צי זענט איר ניט אַמאָל פון „יענע"?... (בלע"ז ווערט דאָס אָנגערופן: פון די למד־וואָוו צדיקים).

זאָג איך אים: „ניין"!

מאַכט ער צו מיר:

„איך ווייס, אַז איר האָט ניט קיין רשות צו רעדן און מגלה זיין זיך, אָבער איך פאַרשטיי, מער ניט. איין זאַך:

„אַזאַ אַלטער ייד ווי איך, וואָס דער אויבערשטער האָט אים געשטראָפט אויס־צושטיין אַזוי פיל צרות און אַזוי אויסגעריסן צו ווערן, איז על־פי סברא דאַרף עפּעס זיין דערין און הקדוש־ברוך־הוא ווייסט וואָס ער טוט... ער האָט מיך געוואָלט מהנה זיין, אַז אויף דער עלטער זאָל איך זען איינעם פון די ל"ו צדיקים... איך פרעג אייך מער גאָרניט... איך ווייס, אַז איר האָט ניט קיין רשות צו רעדן..."

און ער קוקט אויף מיר מיט אַזאַ מין סאָרט התלהבות, מיט אַזאַ מין סאָרט הנאה! און וואָס מער איך זאָג אים, אַז ער האָט אַ טעות — אַלץ זיכערער איז ער ביי זיך און טראַכט ביי זיך: „מיך נאַרט מען ניט אָפּ'עט!..."

איך האָב קיינעם קיינמאָל ניט געוואָלט אָפּנאַרן און איך האָב אויך ניט געוואָלט אַז ער זאָל זיך אָפּנאַרן אויף מיין חשבון. אָבער איצט האָב איך שוין גאָרניט געקענט מאַכן, אַזוי טיף איינגעוואָרצלט איז ער געווען אין זיין גלויבן, און ער האָט אויף מיר געקוקט אַזוי ווי ער וואָלט וועלן זאָגן: „האַ! איך האָב דיך געפּאַקט!..." טענהנדיק כסדר דאָס זייניקע: „איר האָט דאָך ניט קיין רשות צו רעדן! אָבער געבענטשט זאָל זיין דער רבונו־של־עולם, וואָס ער האָט מיר געגעבן — אויף דער עלטער — דעם זכות צו זען איינעם פון „יענע" לייט..."

מיט אָט דער איבערצייגונג איז ער אַרויס פון באָד. איך בין געווען אונטערן גרויסן איינדרוק פון דער אמונה ביי אָט דעם זעלטענעם יידן, און האָב געזען בפּועל־ממש, אַז ניט־קוקנדיק אויף מיין לייקענען, גלויבט ער נאָך אַלץ אין דעם דאָזיקן וואונדער, וועלכן ער נעמט אגב אויף ווי אַ שכר בעולם הזה — פאַר אַלע זיינע צרות. זעענדיק ווי גליקלעך ער איז מיט דער אילוזיע, וואָס ער האָט זיך אַליין געשאַפן, האָבן איך, דעם אמת זאָגנדיק — געטראַכט ביי זיך:

„צי מעג איך איצט צעשטערן דעם דאָזיקן חלום? און צי האָב איך דאָס רעכט אַוועקצונעמען ביי אים די נחמה?..."

פּרוּן שבויים (די ערובניקעס)

4.

די ערשטע סדר־נאַכט פון די „זאַלאַזשניקעס" אין מושב־זקנים. — טרויער אוּן פרייד. — „מעבדות לחרות" — אין דער הגדה אוּן אין דער ווירקלעכקייט. — דער קידוש פון ר׳ לייבעלע נואַקאַראַוואַער ז״ל. — דער פּזשיסכער רב ז״ל פּרעגט זיך אַליין די קשיות. — דער יידישער ווידערשטאַנד אַן כלי־זין, נאָר מיטן כוח פון גייסט. — די יידישע סאָלידאַריטעט איז מנצח. — דער יידישער גייסטיקער כוח לאָזט זיך ניט צעברעכן. — דער פּאָליצמייסטער פּאַוולינסקי איז מודה, אַז די יידן האָבן געזיגט.

אָפּגעטובלט זיך, מטהר געווען זיך, אונטערגעוואָרעמט מיט דער זייער האָר־ציקער טביבה — זענען די עירובניקעס איינגעאָרדנט געוואָרן אין מושב־זקנים — אין זייער צייטווייליקער היים.

דער מושב־זקנים, ווי איך האָב שוין פריער דערמאָנט, איז געווען העל באַ־לויכטן אוּן יום־טובדיק פּאַרפּיצט. יעדער איינער פון די געסט האָט באַקומען זיין בעט מיט בלענדיק־ווייס בעטגעוואַנט, אוּן דערנעבן האָט זיך געפונען צוגעגרייט אַלץ, וואָס מען דאַרף האָבן אויף איבערצוטאָן זיך.

זיי האָבן זיך אַלע קודם־כל, אַוועקגעזעצט שרייבן בריוו צו זייערע פאַמיליעס. איך האָב זיי געבעטן ניט צו שרייבן קיין סך פּרטים פון דער אויפנאַמע, ווייל אין קריגס־צייט קען דאָס אַרויסרופן קאָמפּליקאַציעס פאַר דער צענזור, וואָס מען דאַרף זען מיט אַלע מיטלען אויסצומיידן. שפּעטער, האָט זיך יעדער איינער צוגע־לייגט אויף זיין בעטל אָפּרוען.

וועז עס איז צוגעפאַלן דער בין־השמשות אוּן די זון האָט שוין צוגעוואָרפן אירע לעצטע רויטע געזעגענונגס־שטראַלן, אוּן אַרום אוּן אַרום איז געווען פּינצ־טערלעך, זענען די געסט אַריין דאַוונען מנחה־ומעריב אין אַ ספּעציעלן צימער, וואו עס האָט זיך געפונען דער ארון־קודש, צוויי ספּרי־תורהס אוּן דער עמוד צום דאַוונען.

בעת דער רבי ר׳ לייבעלע מאַקאַראַוואַר ז״ל, האָט מיט זיין האַרציקן ניגון אַנגעהויבן זאָגן דעם „אשרי יושבי ביתך" — האָט זיך גלייך געשאַפן אַ וואַרעמע אַטמאָספער, אַנגעזאָפט מיט אַ הייליקן רוח. נאָך מנחה־ומעריב זענען זיי אַריינגע־גאַנגען אינעם אַלגעמיינעם זאַל, כדי אָפּצוריכטן דעם סדר. אוּן ווי זיי האָבן זיך ניט צוגעגעבן מוט אוּן ווי זיי האָבן זיך ניט באַמיט צו שטאַרקן אינערלעך — האָט דאָך יעדער איינער פון זיי געפילט, אַז ער איז אָפּגעריסן פון זיינע טייערסטע אוּן נאָענטסטע; יעדער האָט זיך דערזען אין זיין גאַנצער אייזאַמקייט אוּן עלנט־קייט, ווייט פון זיין היים, פון זיין פאַמיליע... אוּן טאַקע צו דער סדר־נאַכט, וואָס זוערט געפייערט נאָר אינעם קרייז פון דער פאַמיליע, אוּן וואָס איז אַ סימבאָל פון איר פאַראייניקונג צוזאַמען אָפּצוריכטן דעם סדר, אוּן וואָס איז אַ יום־טוב פאַר די קינדער, אַז זיי זאָלן פרעגן די קשיות „פאַרוואָס איז די היינטיקע נאַכט

אַנדערש, ווי אַלע נעכט פון אַ גאַנץ יאָר...״ — פילן אפילו די גאַנץ־קליינע קינדער, אַז די סדר־נאַכט אונטערשיידט זיך פון אַלע נעכט פון אַ גאַנץ יאָר: זיי בליבן זיצן לענגער ביים טיש, צוזאַמען מיט די דערוואַקסענע. זיי פרעגן די קשיות, מען דערציילט זיי די נסים, ווי די יידן זענען אויסגעלייזט געוואָרן פון מצרים...

און איצט זענען זיי אין דער פרעמד, פאַרשפּאַרט צווישן די פיר וועלט פון מושב־זקנים... כאַטש אַ מושב־זקנים — אָבער פאָרט אַ תפיסה!... זיי זענען דאָ אין זייערע ״מלכות״, אָן זייערע קינדער. קיינער פרעגט בייַ זיי ניט די קשיות, קיינער גנבעט ניט דעם אפיקומן; ניטאָ די פרייד, וועלן מען גיט די קינדער אויס־קויף־מתנות, כדי אָפצוקריגן די ״גנבה״...

יעדער האָט זיך אַוועקגעזעצט ביים טיש מיט אַן אַראָפגעלאָזטן קאָפּ; יעדער האָט זיך שטילערהייט פאַר זיך צוגעגרייט זיין קערה: אויסגעסדרט די ביצה, דעם זרוע, דעם מרור, חרוסת און כרפּס. אָבער טרויעריקע מחשבות האָבן געעגבערט בייַ זיי אין מוח, און עס איז קיינטיק געווען, אַז אָט די געדאַנקען זייערע האָבן זיי ניט געלאָזט רואיק גענישן פון דער פרייד, וואָס מען זיצט בייַ אַ יידישן סדר.

מען קען זאָגן אָן איבערטרייבן, אַז אין גאַנץ טשערניגאָוו האָט קיין אייניציקער הושב ניט געפּראָווט בייַ זיך דעם סדר; דער גאַנצער יידישער ישוב האָט זיך צונויפגעקליבן אונטער די פענצטער פונעם מושב־זקנים. די העלע באַלייכטונג האָט דערמעגלעכט צו זען אַלץ, וואָס עס טוט זיך אינעווייניק.

מיין פרוי האָט במשך פון אַ גאַנצער נאַכט און דעם גאַנצן זונטיקדיקן טאָג, געאַרבעט צוזאַמען מיטן דאַמען־קאָמיטעט אויף צוצוגרייטן דעם סדר. זי, מיט נאָך עטלעכע עלטערע ווייבער (די רבנים האָבן ניט געוואָלט, אַז עס זאָלן זיין נשים, אָבער אַ רבנישע טאָכטער פון דעם ״דברי־חיימס״ אַן אייניקל, איז בייַ זיי געווען אַן אויסנאַם). האָבן אַלע צוזאַמען געגרייט צום טיש און צוגעשטעלט אַלץ פאַרטיק צום סערווירן. עטלעכע יידן האָבן זיך אַדורכגעריסן דורכן המון און זענען געווען גליקלעך צו האָבן די זכיה צו באַדינען און צו סערווירן די חשובע געסט. עס איז געווען אַ גאָר אימפּאָזאַנט בילד צו זען מיט וואָס פאַר אַ שיינקייט און שפּע דער טיש איז געווען געגרייט. די ״זאַלאָשניקעס״ האָבן אויסגעזען באַזונדער יום־טובדיק אין זייערע נייע בגדים. דער המון פון דרויסן האָט ממש געשלונגען יעדעס ווארט, בעת מען האָט מכבד געווען ר׳ לייבעלע מאַקאַראָווער, אַז ער זאָל מאַכן קידוש בקול־רם. יעדער האָט קידוש געמאַכט פאַר זיך שטילערהייט, און ר׳ לייבעלע מאַקאַראָווערס מתיקותדיקער קידוש האָט בפועל־ממש פאַרכישופט די צוהערערס אַרום. ער איז געווען אַ ייד אַ יפה־תואר, אַ גרויסער בעל־מנגן; אין זיין שטריימל האָט ער אויסגעזען ווי אַ רבי און אַז ער האָט — אין דער געשאַפענער אַטמאָספער — אָנגעהויבן צו זאָגן דעם ״סברי מרנן ורבנן ורבותי״ מיט אַ ניגון, וואָס ציט זיך שוין בייַ יידן במשך פון טויזנטער יאָרן — האָט דאָס אַרויסגערופן אַ געוואָלטיקע התלהבות־שטימונג, וואָס האָט זיך איבערגעגעבן צום עולם אין גאָס, וועלכער האָט זיך געדרענגט אונטער די פענצטער. די מענטשן פון דרויסן זענען געווען אַזוי געירט פון אָט דעם בילד, אַז בייַ אַ סך פון זיי האָבן טרערן פון התרגשות זיך געגאָסן פון די אויגן.

און דאָ, מיטאַמאָל, האָט דער פּזשיסכער רב, דער הייליקער צדיק — אָנגע־

הויבן זאָגן דעם „הא לחמא עניא" מיט אַ טרויעריקן ניגון, און זייענדיק דער גרעסטער זקן פון אַלע, האָט ער זיך אַליין געפרעגט דעם „מה נשתנה הלילה הזה...". דאָס האָט געמאַכט אַ טיפן איינדרוק אויף אַלעמען און האָט אַרויסגערופן ממש אַ שטורעם ביים פאַרזאַמלטן עולם.

אַלע האָבן פאַרשטאַנען, אַז פאַר די דאָזיקע יידן נעבעך איז די דאָזיקע נאַכט טאקע אַנדערש ווי אַלע נעכט פון אַ גאַנץ יאָר... פאַראינזאַמט, אָפגעריסן פון היים און פאַמיליע, פאַרשפאַרט ווי אין אַ תפיסה... און גאָט ווייסט, וואָס עס ווארט נאָך אויף זיי! פאַר זיי איז די דאָזיקע נאַכט לגמרי ניט געווען גלייך צו אַלע נעכט פון אַ גאַנץ יאָר...

דער פּזשיסכער רב ז"ל האָט געזאָגט די פאַר ווערטער:

„מיר לעבן איצט אַליין איבער דעם יציאת־מצרים — מעבדות לחרות!... מיר זענען פאַרשלאָסן, אָבער מיר זענען פריי אין רוח און מיר פראַווען אַ יידישן סדר".

אין אָט דעם התלהבות, וואָס האָט באַהערשט די גאַנצע יידישע באַפעלקערונג, וועלכע איז געשטאַנען פון דרויסן און האָט אַזוי אַרום געהאַלפן מיטפילן די טראַגעדיע פון די אומגליקלעכע יידישע קרבנות — האָט זיך אויסגעדריקט דער ווידערשטאַנד פון אַן אונטערדריקט פאָלק!... אָט דאָ איז געלעגן די יידישע רעזיסטאַנס, וואָס האָט באַוויזן, אַז מען קען די יידן טאַקע רודפן, מען קען נעמען די שענסטע רבנים און בכבודיקסטע בעלי־בתים און מאַכן זיי פאַר שפיאָנען; מען קען אויסטראַכטן אויף זיי די ערגסטע בלבולים; מען קען מאַכן מיט די שוצלאָזע יידן, וואָס מען ווייל, אָבער עמך ישראל איז געקומען זיי אָפגעבן כבוד און אויסדריקן זיי זייער סאָלידאַריטעט, און אַזוי אַרומ נעמען אַן אָנטייל אין זייערע לייַדן, עמך ישראל איז געקומען ווייזן די רשעים מיט יאָנושקעוויטשן בראש, אַז נצח ישראל — זאָגנדיק דערמיט די אַנטיסעמיטן, אַז יידן קען מען רודפן פיזיש, אָבער זייער גייסטיקן כוח קען מען ניט צעברעכן!... ורוח האדם עולה למעלה!

דאָס איז געווען באמת זייער אַן אימפּאָזאַנט בילד, אַן אומפאַרגעסלעך בילד פון דער יידישער רעזיסטאַנס, וועמענס כוח ליגט ניט אין זיין כלי־זין און ניט אין זיין קאַמף, נאָר איז דער סוד פון זיין גייסטיקער גרויסקייט און פון זיין קיום־האומה!

און שפעטער, וועז דער פאָליצמייסטער איז אַהינגעקומען און האָט אַ קוק געטאָן אויף אָט דער באַוועגונג, וואָס האָט געשאַפן די אַטמאָספער פון אַזאַ מין רוחניותדיקן און שטאַרקן ווידערשטאַנד — האָט ער געזאָגט:

„ס' וואַמי ניטשעווּאָ ניע פאַדיעלאַיעש: יעסט או וואָס סילאַ, קאַטאָראַיאַ ווישע נאָס. ווי דאַלי סעווּאָדניאַ סאַמי לוטשי אָטווויעט יאַנושקעוויטשו אי ווי נאָס פאָביע־דילי!..." („מיט אייך קען מען גאָרניט מאַכן: עס איז פאַראַן ביי אייך אַ כוח, וואָס שטייגט אונג איבער. איר האָט היינט געגעבן דעם בעסטן ענטפער יאַנושקעוויטשן און איר האָט אונז מנצח געווען!...").

דאָס הייסט, אַז ער האָט פאַרשטאַנען און מודה געווען, אַז נצח ישראל...

ערשט אַרוים 11 אַ זייגער ביינאַכט, בין איך אַוועקגעגאַנגען מיט מיין פרוי, כדי צו פראַווען דעם סדר ביי מיר אינדערהיים.

די איבערלעבענישן פון די עטלעכע טעג, די גרויסקייט פונעם יידישן וועלטל און הויפטזעכלעך — פון די יידישע האַרעפאַשניקעס, קרעמערלעך, בעלי־מלאכה־לעך, וואָס האָבן אַלע באַוויזן אַזאַ גייסטיקן יידישן כוח, אַזאַ רירנדיקע סאָלידאַריטעט — דאָס איז ביי מיר, ביז היינטיקן טאָג, געבליבן הייליק!

אָבער דאָס האָט ניט געשטערט דעם גובערנאַטאָר לאַוורינאָווסקי זיך נוקם צו זיין אין מיר, און ער האָט מיך אַרייַנגעהאַקט אין די סאָלדאַטסקע פלודערן, וועגן וואָס איך וועל דערציילן אין קומענדיקן קאַפּיטל.

קאַפּיטל נ"ו.

די לאַגע פון די יידן אין רוסלאַנד נאָך דער קאָנסטיטוציע פון 1905. — יאָנוש־קעוויטש, דער צורר־יהודים. — בלבולים אויף יידן, אַז זיי זענען שפּיאָנען. — „זאַלאָזשניקעס" צווישן דער פּליטע פון יידישן פּאָלק. — די ווילקיר־הערשאַפט פון גרויספירשט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש. — די אינערלעכע שוואַכקייט אין דער דער רוסישער אַרמיי און די שוואַרץ־מאהדיקע פּאָליטיק. די האָפענונג פון די יידן אויף די לינקע פּאַרטייען און אויף די „קאַדעטן". — אַ פּאַרזאַמלונג פון צווי אַנטאַגאָניסטן. — גרויזענבערג שטעמפּלט די שטעלונג פון די „קאַדעטן" און קריטיקירט ווינאָווערן.

אין די פּריערדיקע קאַפּיטלען ווערן די „זאַלאָזשניקעס" (ערובניקעס), האָבן מיר געשילדערט די גרויסע טראַגעדיע, ווועלכע האָט זיך אָפּגעשפּילט אין דער צייט פון דער ערשטער גרויסער ווועלט־מלחמה.

נאָך דער ערשטער קליינער רעוואָלוציע פון יאָר 1905, בעת דער צאַר ניקאָלאי דער צווייטער איז געווען געצוואונגען צו געבן די קאָנסטיטוציע, האָט די צאַרישע רעגירונג „אויסגעלאָזט דאָס הארץ" צו די יידן, דורכפירנדיק אַ כוואַליע פּאָגראָמען אויפן יידישן פּאָלק אין רוסלאַנד. אין יידיש בלוט, האָט די צאַרישע מאַכט געוואָלט דערטרינקען די גאַנצע רעוואָלוציע.

פון יאָר 1915 אָן, ווען די צאַרישע רעגירונג האָט געהאַט צו פּאַרצייכענען מפלות נאָך מפלות, האָט מען געזוכט אַ קרבן, אויף וועמען אַרויפצוואַרפן אַלע חטאים פאַר די אַלע אומגליקן. דאָן האָט זיך געפונען אַ פּאָליאַק — יאָנושקעוויטש — דער דעמאָלטיקער שעף פון געזעראַל־שטאַב ביים גרויספירשט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש, ווועלכער איז געווען דער הויפט־שעף פון אַלע רוסישע אַרמייען.

דער דאָזיקער יאָנושקעוויטש האָט אינגערעדט פּריער ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטשן, אַז יידן פירן שפּיאָנאַזש און העלפן די דייטשן.

מיט גרויס אכזריות האָט מען געכאַפּט רבנים, צדיקים, גאונים, די שענסטע פּאַרשטייער פון דער יידישער געזעלשאַפט און אינדוסטריע, און מען האָט זיי געזענדט מען פאַר ערובניקעס. מען האָט זיי אָפּגעפירט אינעם „טיל", ווייטער פון פראָנט, אין די אינעווייניקסטע גובערניעס, און דעם עולם האָט מען געזאָגט, אַז דאָס זענען ניט קיין „זאַלאָזשניקעס", נאָר שפּיאָנען.

די רוסישע אַרמיי איז בכלל געווען אַפּאָליטיש און יאָנושקעוויטשן איז געלונגען אַדורכצופירן דעם גאַנצן בלבול מיטן כוח פון גרויספירשט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש, ווועלכער איז געווען דער פּעטער פון צאַר ניקאָלאַי דעם צווייטן.

די ציווילע מאַכט, ווועלכע איז פאַקטיש געווען דורכגעדרונגען מיטן אַנטיסעמיטיזם, האָט דאָס זייער אויסגענוצט, כדי צו פירן אַ שרעקלעכע אַנטיסעמיטישע פּראָפּאַגאַנדע אויף דעם דאָזיקן באָדן. און עס איז דערגאַנגען דערצו, אַז יעדע אינטעלעגענץ מצד די געזעלשאַפטלעכע יידישע טויער, האָט אַרויסגערופן אַ ווידערשטאַנד ביי די ביוראָקראַטן־אַנטיסעמיטן.

אַלע פּראָקוראָרן און דער יוסטיץ־אַפּאַראַט זענען געשטאַנען אין דינסט פון

יאַנושקעוויטשן און האָבן ניט צוגעלאָזט קיין שום פאַרטיידיקונג לטובת די „זאַ־לאָזשניקעס".

אין פּעטערבורג און אין מאָסקווע, וואו עס איז געווען דער צענטער פון דער יידישער פאָליטישער אַרבעט, האָט די גאַנצע זאַך אָנגעהויבן אַרויסרופן אַ שטאַרקע פאַרביטערונג. די יידישע אָנפירנדיקע כוחות האָבן אָנגעהויבן אָננעמען ענערגישע שריט, שיקן דעפוטאַציעס און פירן זייער אַן אינטענסיוון קאַמף, אָבער — מיט אַ קליינעם דערפאָלג.

דאָס איז געווען אין אַ צייט פון מלחמה און נאָך דערצו אין אַ לאַנד, וואָס אפילו אינעם רעזשים פון „סאַמאָדערזשאַוויע" (אַלייהערשאַפט), האָט געהערשט אַ שטרענגע מיליטערישע דיקטאַטור. דער גרויספירשט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש האָט געטאָן, וואָס ער האָט געוואָלט, און קיינער האָט ניט געהאַט די העזה צו זאָגן א וואָרט.

אויך די גרויסע מיליטערישע שעפֿן און די מיליטער־קרייזן בכלל, זענען ניט געווען גאָר שטאַרק באַגייסטערט פון אָט אַזאַ מין נאַרישער און מיאוסער פּראָפּאַגאַנדע, און זיי האָבן געוואוסט, אַז דער מקור פון אָט די מפלות איז געווען דאָס, וואָס רוסלאַנד איז נישט געווען צוגעגרייט צו אַ מלחמה, און וואָס אין קריגס־מיניס־טעריום האָבן זיך געפונען שלים־מזלס, וועלכע האָבן ניט געטאָן וואָס מען דאַרף (ווי צ. ב. מיניסטער סוכאָמלינאָוו א. אַנד.). זיי האָבן אויך געוואוסט די שעדלעכע השפּעה פון ראַספוטינען מיט זיין באַנדע און מיט דער צאַריצע אין דער שפּיץ. אָבער פונדעסטוועגן — די מורא און די אונטערטעניקייט צום שעף פון דער אַרמיי, צום גרויספירשט — איז געווען אַזוי גרויס, אַז זיי האָבן אויסגעפירט אַלע באַפעלן פון יאַנושקעוויטשן.

וועג די יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער האָבן מיט זיי געערעדט, האָט מען געפילט, אַז זיי זענען ניט איינשטימיק מיט אָט דער גאַנצער פאָליטיק, אָבער זיי זענען געווען אָנמעכטיק צו טאָן אַנדערש, קעגן יאַנושקעוויטשעס באַפעל.

אַלע אונטערהאַנדלונגען און אינטערווענצן ביי די פאָליטישע פאַרטייען, וועגן דער דאָזיקער פראַגע, האָבן ניט געענדערט די לאַגע.

מען דאַרף זיך פאָרשטעלן: אַ צייט פון קריג, בעת דער אַרגאַן פון קאָנטר־שפּיאָנאַזש אַרבעט באַזונדער שטאַרק, און מען זוכט שפּיאָנען; און יעדער שריט און יעדעס וואָרט ווערט איבערגעכאַפּט און פאַרצייכנט דורך די געהעריקע אינס־טאַנצן — אַז ממילא, אין אַזאַ צייט, גיין קעגן דער מיליטערישער מאַכט איז בפועל־ממש אוממעגלעך!

ביי אָט די לינקע, וועלכע די שוואַרץ־מאהניקעס און רעאַקציע האָבן תמיד באַשולדיקט און חושד געווען, אַז זיי זענען ניט קיין פאַטריאָטן, זענען קעגן דער רעגירונג א. א. וו. — איז די לאַגע געווען זייער אַ שווערע און זייער אינטערוועניג האָט ניט געקענט האָבן קיין גרויסע השפּעה.

ביי די דאָזיקע באַדינגונגען, האָבן די שוואַרץ־מאהניקעס — די שונאי־ישראל, צוזאַמען מיט די קרובהשע פאַרטייען, וואָס שטייען נאָענט צו זיי — אונטערגעכאַפּט יאַנושקעוויטשעס פאָליטיק, וועלכע איז געווען פאַר זיי אַ גוטער מאַטעריאַל אין דער פראַפּאַגאַנדע קעגן יידן.

די יידן האָבן געקענט, מער ניט, נאָר האָפן אויף דער הילף פון דער אָפּאָזיציע — די לינקע, וועלכע זענען תמיד געשטאַנען אין קאַמף קעגן דער „טשערנאָסאָטניצע" און האָבן אונז אַ סך געהאָלפן.

אָבער ווען עס איז אויסגעבראָכן דער קריג, האָט די אָפּאָזיציע געמאַכט אַ דערקלערונג, אַז זי שטעלט אָפּ דעם קאַמף קעגן דער רעגירונג, און אַז אַלע זייערע כוחות דאַרפן זיי אָפּגעבן פאַר העלפן דער אַרמיי און די אַרגאַניזמען, וועלכע אַרבעטן לטובת דער אַרמיי, ביז מען וועט ניט דערגרייכן דעם גרויסן נצחון איבער די דייטשן...

פאַר דער דאָזיקער אָפּאָזיציע איז דאָס אַרויסטרעטן קעגן דער אַרמיי און דעם נבֿובל יאַנושקעוויטש, געווען זייער אַ שווערע זאַך. זיי האָבן אָנגעהויבן פירן אַ פּראָפּאַגאַנדע אין דער אַרמיי, כדי זי צוצוציען אויף זייער זייט אינעם קאַמף קעגן דער באַנדע פון ראַספוטינען, שטורמערן און אַלע די, וואָס ווערן געהאַלטן פאַר דייטשע אַגענטן.

אָבער די אָפּאָזיציע האָט לחלוטין ניט רעאַגירט אויף די אַלע בלבולים, וועלכע עס האָבן אָנגעפירט יאַנושקעוויטש מיט זיין קליקע, און דאָס האָט אַרויסגערופן זייער אַ שטאַרקע פאַרביטערונג און אַ גרויסן רעוואָלט אין די יידישע פּאָליטישע הרייזן.

אויף אַלע זייערע פאַראָמלונגען האָבן די ציוניסטן געפירט אַ פייערדיקע פּראָפּאַגאַנדע וועגן דער אומגערעכטער באַציאונג מצד די לינקע. און היות ווי די „קאַדעטן" האָבן געשפילט אזאַ וויכטיקע ראָל אין פאַרלאַמענט און האָבן געהאַט ביי זיך אזעלכע גרויסע לידערס, ווי ווינאַווער א. אַנד. — האָט די יידישע געזעל־שאַפטלעכע מיינונג געפאָדערט, אַז די יידן זאָלן אַרויסטרעטן אין זייערע פאַרטיין און אַרויסרופן אַ קאַמף קעגן דעם נידערטרעכטיקן בלבול, וואָס מען פירט אויף דעם יידישן פאָלק.

אויף אַלע פאַרואָמלונגען אין פעטערבורג, וואָס איך אַליין האָב בייגעוואוינט, האָב איך געזען זייער אַ גרויסע התעוררות צווישן די פאָרשטייער פון אַלע פאַרטיין. אָבער ליידער, האָבן די סאָציאַליסטן, די „טרודאָוויקעס" (קערענסקיס פאַרטיי) קיין גרויסע השפּעה בכלל ניט געהאַט.

די איינציקע השפּעה האָבן געווויס געקענט האָבן די „קאַדעטן", וועלכע זענען בכלל געשטאַנען אין דער שפּיץ, אי פון די „זיעמסטוועס", אי פון די מוניציפּאַלי־טעטן, און פונעם „זיעמסקי וראָדסקאי סאָיוז". זיי האָבן געהאַט אַ גרויסע פאָר־שטייערשאָפט אין דומע, און אויך די גרעסטע אַראַטאָרן, וועלכע האָבן זיך זייער אויסגעצייכנט, ניט נאָר מיט זייער רעדנערישן טאַלאַנט, נאָר אויך מיט זייער מוטיקייט און דרייסטקייט.

מיר — די פאָרשטייער פון דער פראָווינץ און תחום־המושב, וואָס דאָרט געפינט זיך דאָס פאָלק — זענען מיר געווען זייער אויפגעבראַכט און מיר האָבן געפאָדערט אַן ענערגישע אַקציע מצד די יידישע מיטגלידער פון אַלע פאַרטייען, אַז זיי זאָלן אויפפאָדערן זייערע פאַרטייען אַרויסצוזאָגן זיך וועגן זייער שטעלונג צו דער גרויסער טראָגעדיע, וועלכע שפּילט זיך איצט אָפּ אויף דער יידישער גאָס.

ביי מיר פערזענלעך, איז געבליבן אין זכרון איינער פון יענע מיטינגען, אַ פאַר־

זאַמלונג פון די גרעסטע יידישע פאָליטישע און געזעלשאַפטלעכע טוער, וואו עס זענען אָפּגעהאַלטן געוואָרן צוויי זייער כאַראַקטעריסטישע רעדעס פון צוויי גרויסע אַנטאַגאָניסטן:

עס איז אַרויסגעטרעטן פריער מאָקסים ווינאַווער — איינער פון די גרעסטע יידיש־רוסישע פערזענלעכקייטן אין צאַרישן רוסלאַנד; איינער פון די גרעסטע אַדוואָקאַטן ציוויליסטן אין פּעטערבורג; דער מענטש, וואָס האָט זיך מיטבאַטייליקט און צונויפגעטעלן דעם רוסישן קאָדעקס פון אלעקסאַנדער דעם צווייטן; דער „פּער־וואָדומען", וועלכער איז אויסגעוויילט געוואָרן אין דער ערשטער דומע אין פעטער־בורג, ניט נאָר מצד די יידן, וועלכע זענען געווען אַ מינדערהייט, נאָר אויך מצד די „קאַדעטן"; דער, וואָס זיין רעדע קעגן גאָרעמיקינען — דאָס ערשטן פרעמיער אין דער ערשטער דומע — האָט אַרויסגערופן אַן ענטוזיאַזם אין דער גאַנצער וועלט; דער, וואָס איז געווען איינער פון די גרעסטע לידערס, ער האָט געהאַלטן אַ רעדע און אָפּגעגעבן אַ באַריכט, וואו ער האָט געפאָדערט פון דער עקזעקוטיוונ אין דער „קאַדעטן"־פאַרטיי, אז זיי זאָלן אַרויסטרעטן מיט אַ פראָטעסט קעגן דעם בלבול און קעגן דער נידעריקער פראָפאַגאַנדע, וועלכע ווערט אָנגעפירט דורך יאָנוש־קעוויטשן.

ער האָט, מיט זיין רעדע, געהאַט אַ זייער גרויסן דערפאָלג און האָט אַרויס־גערופן ביי די „קאַדעטן" אַ שטאַרקן מיטגעפיל. אויך דער באַרימטער אָראַטאָר, דעפוטאַט מאָקלאַקאָוו — דער פאַרטיידיקער פון בייליסן — האָט אַרויסגערופן אַ זייער וואַרעמען מיטגעפיל צו די יידן און האָט פראָטעסטירט קעגן דער שענדלעכער פראָפאַגאַנדע. ער האָט אָבער גלייכצייטיק געזאָגט:

„איך בין זייער געירירט פון ווינאַווערס רעדע, און איך פראָטעסטיר פון גאַנצן האַרצן קעגן דעם גרויסן בלבול, וואָס מען פירט אויף די יידן, אָבער מיר, קאַדעטן, אַרויסגיין אַנטקעגן דער אַרמיי, קענען מיר ניט. און וועז איך זאָל דאַרפן אויס־קלייבן: יידן, אָדער אַרמיי — בין איך פאַר דער אַרמיי!..."

און ווינאַווער האָט ווייטער דערציילט אין זיין באַריכט:

וועז נאָך מאַקלאַקאָוס רעדע אין דער עקזעקוטיוונ פון די „קאַדעטן", איז ער ווידעראַמאָל אַרויסגעטרעטן, אַרויסרופנדיק אַ גרויסן מיטגעפיל, האָט מאַקלאַקאָוו זיך צו אים דערנענטערט און געזאָגט, אז ער קען ניט בייטן זיין מיינונג, און ער האָט זיך מיט אים צעקושט.

דעמאָלט איז אַרויסגעטרעטן גרוזענבערג, דער באַוואוסטער אַדוואָקאַט, וואָס איז געווען מפורסם אין גאַנץ רוסלאַנד אַלס פאַרטיידיקער פון בייליסן און פון אַלע יידישע און ניט־יידישע גרעסטע פראָצעסן. מיט אַ פלאַמיקער רעדע איז ער אַרויס־געטרעטן קעגן די „קאַדעטן", וואָס זענען מוותר אי אויפן יושר, אי אויף דער גערעכ־טיקייט, און וואָס העלפן אונטער דעם מנובל יאָנושקעוויטשן, וועלכער פירט רוס־לאַנד פון איין מפלה צו דער אַנדערער, און איז אַ פאַרעטער. און ער האָלט, אז די „קאַדעטן" באַדעקן זיך מיט אַ שאַנדע אויף אייביק; וואָס זיי האָבן ניט קיין מוט און קוראַזש אַרויסצוטרעטן קעגן אַזאַ מין סאָרט פראָפאַגאַנדע און אַזעלכע בלבו־לים, וועלכע וועלן בלייבן ווי אַן אייביקער שאַנד־פלעק אויף זייער געוויסן און אויף זייער פאָליטישער טעטיקייט.

און וועגדעניק זיך צו ווינאָווערן, האָט ער געזאָגט:

„איר האָט פאַרטיידיקט אָט די אומגליקלעכע יידן, וואָס מען פירט זיי מיטן צטאַפּ אין די טורמעס און מען באַגיסט זיי מיט שמוץ און מיט רכילות, קענן דעם מאַקלאַקאָוון, וועלכער איז געווען זייער פּראָקוראָר און האָט דערקלערט, אַז צווישן אָט די יידן, באַרויבטע פון זייערע רעכט, באַגאָסענע מיט שמוץ, און דער אַרמיי — האָט ער אויסגעקליבן די אַרמיי... און דערנאָך האָט ער זיך נאָך מיט אייך צעקושט!..."

„איך באַגריס ניט אָט דעם פאַרטיידיקער, וואָס דער פּראָקוראָר קומט דערנאָך צעקושן זיך מיט אים!..."

***

יאַנושקעוויטש האָט געהאָט אומעטום קליינינקע „יאַנושקעוויטשלעך", וואָס האָבן געפירט די פּראָפאַגאַנדע וועגן „יידישן שפּיאָנאַזש און פאַרעטערשאַפט". אין טשערניגאָוו האָט דער גובערנאַטאָר לאָווארינאָווסקי געוואָלט די דערמאָנטע „זאַלאָזש־ניקעס", וואָס איך האָב באַשריבן אין די פּריערדיקע קאַפּיטלען, איזאָלירן, זעצן זיי אין טורמע און וויין: „אָט זעט איר?... זיי זענען שולדיק אין אונזער מפלה!..." ער איז געווען זייער אויפגערעגט איבער דער „העזה" פון אַ יידן, און נאָך אַ „קאַזינע ראַבינער" דערצו, וואָס וואָגט צו גיין קעגן דער מאַכט. ער האָט אָנגעהויבן מיך רודפן און האָט מיך אַרויסגעטאָן אין „בגדי מלכות", דאָס ווערט אָנגערופן: אַרויסגעפאַקט מיך אין די „סאָלדאַטסקע פּלודערן".

און אַזוי בין איך געוואָרן אַ סאָלדאָט, וואָס איך ווע‌ל באַשרייבן אין די קומענדיקע קאַפּיטלעך.

קאַפּיטל נ"ז.

מען פּירט די „זאַלאָזשניקעס" מיט אַ שיף קיין נאָווגאָראָד־סעווערסק, זיי איינצוזעצן אין טורמע. — דר. ראָמבאָ, דער קאָזיאָנע ראַבינער, העלפט מיט מסירות־נפש. — איך בין מרעיש־עולמות און מען באַפרייט זיי איינגאַנצן. — אונזערע אינטערעסנצן רודערן אויף די עפּנטלעכע מיינונג. — די רעגירונג האָט מורא, אַז אויסלאָנד קען זיך נאָך דערווייטן. — דער גובערנאַטאָר לאָווירנאָווסקי איז זיך אין חיר נוקם און שיקט מיך אָפּ פּאָר אַ סאָלדאַט אויפן פּראָנט. — מיין ענטפער דעם גובערנאַטאָר.

ווי נאָר עס איז דורכגעגאַנגען דער פּסח, האָט דער גובערנאַטאָר — מיטן הסכם פון דער מיליטעריש־מאַכט — אַריבערגעפירט די „זאַלאָזשניקעס" אין טורמע קיין נאָווגאָראָד־סעווערסק.

איך האָב אויסגעפירט, אַז זיי זאָלן באַקומען אַ באַוונדערן קלאַס אויף אַ שיף, וואָס האָט זיי באַדאַרפט אָפּפירן פון טשערניגאָוו קיין נאָווגאָראָד־סעווערסק, און דאָס האָט מיר די שיפס־געזעלשאַפט געגעבן אומזיסט. איך האָב געשיקט ספּעציעלע מענטשן צוצוגרייטן אַלצדינג, וואָס עס איז נויטיק געווען, זיי צו פירן, און דער ראַבינער פון נאָווגאָראָד־סעווערסק, דר. ראָמבאָ, האָט אָנגענומען אַלע ענערגישע מיטלען, אַז זיי זאָלן האָבן אַלע באַקוועמלעכקייטן, וואָס זענען נאָר געווען מעגלעך אין אַ טורמע.

דר. ראָמבאָ איז געווען איינער פון די פּראָווינציעלע קאָזיאָנע ראַבינערס, וואָס זענען גרויסע געזעלשאַפּטלעכע טוערס און קעמפּער פאַר יידישע רעכט, און האָט מיט אַ סך מסירות־נפש געאַרבעט לטובת די יידישע מאַסן. אין נאָווגאָראָד־סעווערסק האָט ער געשמט פּאַר איינעם פון די גרעסטע געזעלשאַפּטלעכע פּאָר־שטייער פון זיין קהילה, וועמענס אַרבעט האָט זיך ניט באַגרענעצט בלויז צו דער קהילה, נאָר ער איז אויך געווען איינער פון די געזעלשאַפּטלעכע עסקנים, באַרימט אין דער גאַנצער גובערניע.

אונז האָט אַ סך געהאָלפן דער גובערנסקי אינספּעקטאָר פאַר די טורמעס, וועלכער איז אַליין געווען אַ „זיעמץ" (מיטגליד פון דער „זיעמסטוע"), און הגם ער האָט געהערט צום רעכטן פליגל, איז ער פונדעסטוועגן ניט געווען קיין שונא־ישראל און האָט אונז זייער אַ סך געהאָלפן פאַרלייכטערן זייער ביטערן גורל.

אָבער איך האָב זייער ענערגיש געאַרבעט פאַר זייער באַפרייאונג און האָב ממש מרעיש־עולמות געווען, און צום סוף, זענען זיי אַלע באַפרייט געוואָרן, און אַ סך פון זיי האָבן זיך דעמאָלט באַזעצט אין טשערניגאָוו. אָבער איך אַליין, האָב ניט געהאָט די זכיה צו זען מיט מיינע אויגן, ווי זיי זענען באַפרייט געוואָרן, צוליב די סיבות, וואָס איך וועל באַשרייבן ווייטער:

דער גובערנאַטאָר לאָווירנאָווסקי האָט ניט געקענט איבערטראָגן די „חוצפּה" פון אַ יידן, וואָס שטעלט זיך אַנטקעגן דער מאַכט און די גזירות, וועלכע שטאַמען פון גרויספּירשט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש אַליין. זיין פאַרדרוס איז געווען נאָך גרעסער דערמיט, וואָס אויב אין אַנדערע ערטער איז דער בלבול דורכגעגאַנגען

מיט „דערפאַלג" און קיינער האָט ניט געהאַט די העזה זיך אַנטקעגנצושטעלן — האָט מען דאָ, אין טשערניגאָוו, גאָר געמאַכט פאַר די „זאַלאָזשניקעס" אָזא אויפנאַמע, מען האָט אַרויסגערופן אַזאָ גרויסע באַוועגונג, און דערצו נאָך זענען זיי אין טורמע ניט געזעסן... מיר האָבן געשריבן קיין פּעטערבורג, פאָדערנדיק אי פון אונזערע דעפוטאַטן פון טשערניגאָווער גובערניע, אי פון די יידישע גרויסע געזעלשאַפט־לעכע און פּאָליטישע פערזענלעכקייטן, אַז זיי זאָלן עפּנטלעך אַרויסטרעטן קעגן דעם איינזעצן אומשולדיקע מענטשן אין די טורמעס און קעגן פירן אויף זיי אַ בלבול, אַן שום גערעכט און אָן שום משפט.

די דאָזיקע באַוועגונג האָט אַרויסגערופן אַ שטאַרקע רעאַקציע אין פּעטערבורג, און די פרעסע האָט שוין אָנגעהויבן וועגן דעם צו שרייבן אין אַ טאָן, וואָס אפילו אין די באַדינגונגען פון אַ מלחמה־רעזשים, האָט עס געקענט טאָלערירט ווערן.

די רוסישע מאַכט בכלל האָט געוודפט יידן, געמאַכט אויף זיי פאַגראָמען, גירו־שים און אַלע גרויסע צרות, וואָס יידן האָבן דאָרט אויסגעליטן. אָבער זי האָט עס געוואָלט מאַכן בחשאי, אַז אויסלאַנד זאָל זיך דערפון ניט דערוויסן.

וועו עס פלעגן זיין פראָטעסטן אין אויסלאַנד, וועו עס פלעגן זיך באַווייזן אַטאַקעס אין דער אייראָפּעאישער פרעסע, האָט דאָס דער רוסישער רעגירונג אַ סך געשטערט, און דאָס האָט זיי טאָקע אָפּגעהאַלטן אין דער פינצטערער אַרבעט קעגן יידן.

אין אונזער פאַל — וועו אַלץ איז צוגעגאַנגען שטיל, מען האָט פאַרמאַכט אַלעמען די מיילער, דראָענדיק מיט רעפּרעסיעס — האָבן זיי געשלעפּט די אומ־גליקלעכע „זאַלאָזשניקעס", געפירט זיי מיט עטאַפּן אין די טורמעס א. א. וו. זיי האָבן אַזוי פיל געשראָקן מיט רעפּרעסיעס, אַז אין אַ סך גובערניעס פלעגט מען אפילו מורא האָבן צו טאָן עפּעס בגלוי, מען פלעגט זיי צושיקן שטילערהייט אַביסל עסן, אַביסל בגדים, אונטערקויפן בלחש די קליינע טשינאָווניקלעך, אַז זיי זאָלן זיין אַביסל מער מענטשלעך — אָבער דאָ, אין טשערניגאָוו, האָבן מיר געמאַכט אַ טומל, אויפגערודערט די דעפוטאַטן, סענאַטאָרן, די גאַנצע געזעלשאַפטלעכע מיינונג, די פרעסע, און די רוסישע מאַכט האָט שטאַרק מורא געקריגן, אַז וועגן דעם וועלן זיך נאָך דערווייסן די מיליטעריש פאָרשטייער פון די אַליירטע, וועלכע געפינען זיך אין אויסלאַנד, און דאָס קען אַרויסרופן אַ באַוועגונג אין דער פרעסע, וואָס קען זיין זייער ניט פאַסיק, אינדערצייט וואָס די רוסישע רעגירונג האָט געפאָדערט פון אירע אַליירטע אי געלט, אי באַוואָפענונג. און באַרימען זיך מיט זייערע מפלות האָבן זיי קיין סך אויך ניט געקענט...

דאָס אַלץ האָט אָפּגעשוואַכט די השפּעה פונעם רשע יאַנושקעוויטש, און אין די הויכע רעגירונגס־קרייזן האָבן זיך שוין באַווייזן מיינונגען, אַז מען דאַרף אָפּ־שטעלן די פינצטערע אַרבעט. און דאָס איז געווען איינע פון די הויפּט־סיבות, וואָס מען האָט באָפרייט אונזערע „זאַלאָזשניקעס".

אָבער דאָס האָט אַרויסגערופן אַ שרעקלעכן צאָרן ביים גובערנאַטאָר לאָוורי־נאָווסקי, און ער האָט זיך מיט מיר אָפּגערעכנט.

דער גובערנאַטאָר לאָוורינאָווסקי, אַליין אַ טיפּישער רוסישער ביוראָקראַט פון אַ פאַמיליע פון גרויסן אַדל־שטאַנד („דוואָריאַנסטוו"), איז שוין געווען אַ גובער־

נאַטאָר לויט די טראַדיציעס פון אינערן־מיניסטער, מאַקלאַקאָוו. זייער פּאַרטיי און זייער מורה־דרך, זענען באַשטאַנען פון די ערגסטע רעכטע רעאַקציאָנערן אין שוואַרץ־מאהניקעס.

זיי האָבן זיך גערעכנט מיט דער מיינונג פון פּורישקעוויטשן, קרושעוואַנען און אַנדערע צוררי־יהודים, אין דאָס איז געווען דער קרייז, אויף וועלכן זיי האָבן געשטיצט זייער פּאָליטיק.

אין צייט פון קריג: מען האָט מאָביליזירט יידן; מען האָט געשאַפן ספּעציעלע הילפס־אַרגאַניזאַציעס לטובת די פּאַמיליעס פון יידישע מאָביליזירטע, און ער, דער גובערנאַטאָר לאַוורינאָווסקי, האָט עס באַדאַרפט זיי גאָר שטיצן. און אין דער דאָזיקער צייט, זענען קיין פּאָגראָמען פּאַקטיש ניט געווען.

אָבער דער דרוק קעגן די יידן, די אומרעכטן קעגן זיי, זענען וויייטער געפּירט געוואָרן מיט דער זעלבער שנערענגקייט, ווי פריער.

און אַז עס איז געקומען אַ יאַנושקעוויטש און האָט געגעבן אַ מעגלעכקייט צו מאַכן אויף יידן בלבולים, האָבן זיי דאָס אונטערגעכאַפט מיט ביידע הענט.

פון ענדע 1915 ביז אָנהויב 1916־טן יאָר, כאַפּט רוסלאַנד מפּלות איינע נאָך דער אַנדערער; דאָס פּאָלק הויבט שוין אָן זיין אַביסל אומצופרידן. מען דאַרף האָבן אַ „שעיר לעזאזל", און דאָ קומט יאַנושקעוויטש און טראָגט זיי דאָס אונטער...

פּאַר אַזאָ מין סאָרט גובערנאַטאָר, ווי לאַוורינאָווסקי — דער „מאַקלאַקאָווסקי" גובערנאַטאָר, וואָס גייט האָנט אין האָנט מיט דער „טשערנאָסאָטניע" און מיט אַלע צוררי־יהודים — איז דער ענין „זאַלאָשניקעס" געווען איינע פון די גרויסע זאַכן, וואָס האָט זיך פולשטענדיק צוגעפּאַסט צו זיין פּאָליטיק. ער האָט אויפגעכאַפּט די „זאַלאָשניקעס" מיט אַזאָ מין פרייד, און אויך מיטן באַוואוסטזיין, אַז ער דינט דעם קיסר און דעם פּאָטערלאַנד אַזוי געטרייַ, אַז דערמיט פּאַרדעקט ער זייער אומגעלומפּערטע פירונג און די אַלע מפּלות, וואָס זיי כאַפּן,

נאַטירלעך, אַז מען קומט און מען מאַכט גאָר לעומת זה: מען נעמט אויף זייערע „פּאַרעטער" ווי קרבנות און מאַרטירער... און מען הויבט אויף אַ קול עד השמים צווישן די הויכע פּאָליטישע און רעגירונגס־ספּערן — דאָס האָט ער שוין ניט געקענט איבערטראָגן!... און האָט באַשלאָסן זיך מיט מיר אָפּצורעכענען אויף דער וועלט...

דאָס דערמאָנט מיך די מעשה מיט אייזשקע עפּשטיין: בעתן קיעווער פּאָגראָם, האָבן אים אַרומגערינגלט די פּאָגראָמשטשיקעס און געוואָלט אים באַראָבעווען. ער האָט דעמאָלט געהאַט ביי זיך פּינף טויזנט רובל. צו יענע צייטן איז דאָס געווען אַ מטמון מיט געלט, אָבער אים איז געלונגען דאָס געלט אַזוי צו פּאַרשטעקן, אַז זיי האָבן דאָס ניט קענען געפּינען.

האָבן זיי אים געשלאָגן מכות רצח און געשריגן: „זשיד מאָשעניק: טי ספּריאַטאַל דענגי"!... („ייד, שווינדלער, האָסט באַהאַלטן דאָס געלט!...").

דאָס „געוויסן" פון אַ פּאָגראָמשטשיק איז געווען פאַרלעצט, וואָס מען שטערט אים צו ראָבעווען... און אַזוי איז געווען אויך מיטן גובערנאַטאָר לאַוורינאָווסקי.

***

דער גובערנאַטאָר לאָווירנאָווסקי האָט מיך אַרויסגערופן און מיר געזאָגט:

„הער ראַבינער, איר האָט באַוויזן גרויסע טעטיקייט און אַזאַ ענערגיע, וואָס האָט אַרויסגערופן אַלגעמיינע באַוואונדערונג. אין אַ צייט פון קריג זענען אַזעלכע מענטשן ווי איר, זייער נויטיק אויפן פראָנט. וויל איך, אַז די „גובערנסקע פריסוטס־זויע" (סופרעוויזיע), זאָל אייך אונטערזוכן, צי איר זענט דינסטפעאיק, און דאַן וועט איר גיין אויפן פראָנט און איר וועט געווויס זיין נוצלעך אונזער פאָטערלאַנד..."

האָב איך אים געענטפערט:

„אייערע פאָפן און אייערע גלחים, און אפילו דער מער פון שטאָט, זענען פריי פון מיליטער־דינסט, אָבער אַז איר כאָפט אַ ראַבינער, וועלכן איר געפינט פאַר זייער ענערגיש, רעכנט איר, אַז ער דאַרף יאָ גיין אויפן פראָנט!... גלויב איך, אַז אַזאַ גובערנאַטאָר ווי איר, וואָס איז אַליין געווען אין מיליטער אַן אָפיציר אין דער יוגנט, און וואָס איר ווייזט אַרויס אַזוי פיל ענערגיע — איז אויב איר זייט שוין יאָ אַזאַ גרויסער פאַטריאָט, וואָלט איר זייער באַדאַרפט דאָס טאָן...

„אין אייראָפּע — האָב איך ווייטער געזאָגט — איז אַלע געווען אָפּיצירן, אויף וואָס פאַר אַ שטעלע זיי זאָלן ניט זיין — גייען זיי אויפן פראָנט, אָבער איך קען אייך זאָגן איין זאַך: איך וועל אפשר גיין אויפן פראָנט, נאָר איך גלויב ניט, אַז די רעגירונג וועט אייך גראָטולירן פאַר דעם דאָזיקן אַקט פון נקמה".

***

אין רוסלאַנד איז דער עולם ניט געגאַנגען מיט קיין גרויס חשק אין מיליטער־דינסט, און פון יעדן קלאַס האָט מען געוואָלט זיך אַרויסדרייען מיט אַלע מיטלען.

די פויערים זענען געווען אונטערן דרוק פון די „פאָמיעשטשיקעס" (גוט־באַזיצער), וועלכע האָבן זיי שרעקלעך עקספלואָטירט, און דערצו האָט די מאַכט אייגנע־שטעלט ספעציעלע טשינאָווניקעס: „זיעמסקע נאַטשאַלניקעס", וועלכע זענען גע־גאַנגען צוזאַמען מיט דער רעגירונג, און מיט די פאָמיעשטשיקעס, צו האַלטן אונ־טערדריקט די פויערים.

אָפט פלעגן פאַרקומען ספאָראַדישע פויערים־אויפשטאַנדן, און די רעגירונג מיט די זיעמסקע נאַטשאַלניקעס פלעגן אכזריותדיק דערשטיקן יעדע פרייהייטס־באַוועגונג ביים פויערים־קלאַס.

ביי די פויערים איז דעמאָלט געווען אַ באַוועגונג: „וואָליאָ אי זיעמליצאַ" („פרייהייט און ערד"), און דערויף האָבן זיי באַקומען, אַלס ענטפער, קוילן און נאַהייקעס...

די באַוועגונג פון די אַרבעטער און ליבעראַלן, וועלכע זענען געווען זייער רעווא־לוציאָנער געשטימט און האָבן געקעמפט קעגן דער „סאָמאָדערזשאַוויע" (אַליינהער־שאַפט), איז אויך דערשטיקט געוואָרן דורך דער פאָליציי, וואָס האָט גאָנץ אָפט אויך אויסגענוצט די אַרמיי.

ביי אָט די אומשטענדן, איז דאָס פאָלק בכלל ניט געגאַנגען מיט גרויס ענטו־זיאַזם צום מיליטער־דינסט, און ועל אחת כמה וכמה איז דאָס נוגע געווען די יידן: באַרויבטע פון זייערע מענטשלעכע רעכט, זייענדיק אין אַ שטייג, וואָס ווערט אָנגע־

רופן „תחום־המושב", האָבן זיי ניט געטאָרט — אַ חוץ אין די שטעט — זיין אין די דערפער. די אַלע גירושים און פאַגראָמען האָבן ביי די יידן אַרויסגערופן נאָך אַן ערגערע שנאה צו דער רעגירונג, און זיי האָבן געהאַט דאָס זעלבע געפיל, ווי די מאַסן, אַז „עס איז ניטאָ וועמען צו דינען..."

די באַציאונג צו אַ סאָלדאַט אין רוסלאַנד, איז געווען אַזוי אויסערגעווײנלעך שקלאַפעריש, אַז איראָפּע האָט זיך עס גאָר ניט פאָרגעשטעלט: אַ סאָלדאַט האָט ניט געטאָרט פאָרן, ניט נאָר מיטן ערשטן קלאַס, נאָר אפילו אויך ניט אין צווייטן קלאַס. אַ סאָלדאַט, זייענדיק אויף דער רייזע, האָט ניט געטאָרט אַריין אין בופעט פון צווייטן קלאַס; אַ סאָלדאַט האָט ניט געטאָרט זיצן אין דעם זעלבן אָרט, וואו ס'געפינט זיך אַן אפיציר; ער האָט געדאַרפט בלויז סאָלוטירן אים, אפגעבן אים „טשעסט". מיט איין וואָרט — מען איז זיך מיט אים באַאַנגעגן פונקט ווי מיט אַ שקלאַף. און נאָך ערגער איז געווען די לאַגע פון די יידן:

אַ ייד דאַרף גיין פארטיידיקן דאָס פאָטערלאַנד, וואָס איז געווען צו אים ערגער, ווי אַ שלעכטע שטיף־מאַמע און וואָס איז זיך מיט אים באַאַנגעגן זייער אכזריותדיק.

אין רוסלאַנד פלעגט מען זאָגן: דער סאָלדאַט איז גוט, וואָס שטרעבט צו זוערן אַ גענעראַל!..."

אָבער אַ ייד האָט דאָך אפילו ניט געטאָרט האָבן קיין אײַן בענדל!... אַ ייד האָט ניט געטאָרט זיצן אין קאַנצעלאַריע. און צווישן דעם שקלאַפן־רעזשים פון סאָלדאַטן, איז דער ייד געווען „אַ סאָלדאַט פון סאָלדאַט"!...

פון רעליגיעזן שטאַנדפונקט ווידער, איז געווען אַ פראָגע: עסן פון קעסל?... דאָס הייסט דאָך עסן טרפות!... און דער ענין פון חילול־שבת! אויב דער רוסישער סאָלדאַט האָט געהאַט זונטיק אַ פרייען טאָג, האָבן אָבער יידן באַדאַרפט אַרבעטן אום שבת.

אויב דער רוסישער בירגער — וואָס האָט געהאַט אַלע רעכט, אַלע מעגלעכ־קייטן — האָט ניט געוואָלט „גיין אין די סאָלדאַטן", איז נאָך געווען מער פאַר־שטענדלעך, פאַרוואָס אַ ייד האָט מיט אַלע מעגלעכקייטן אויסגעמיטן צו גיין אין מיליטער־דינסט.

די עטוואָס מער אַנטוויקלטע עלעמענטן, זענען געוואָרן אָפּיצירן, אָדער קאַפּא־ראַלן, אָבער די מאַסע פון די סאָלדאַטן, איז באַשטאַנען פון פויערים און פון זייער פראָסטע עלעמענטן, און עס האָט דאָרט געהערשט אַזאַ מין סארט אַטמאָספער, אַז פאַר אַ יידן, וואָס איז געווען פיל־וויניק גייסטיק מער אַנטוויקלט און ער האָט פאַרמאָגט אַ געוויסע קולטור — איז דאָס זיין אין פאַלק געווען ממש אַ גיהנום. און אפילו די סאָלדאַטן פון נידעריקסטן שטאַנד, האָבן זיי אויך — פון צייט צו צייט — טראָק־טירט מיטן עפּיטעט: „זשידאָווסקאַיא מאָרדאַ"!...

יידן האָבן געשטרעבט ניט צו גיין אין מיליטער. זיי האָבן געטאָן, וואָס זיי האָבן געקענט, כדי חלילה ניט אַריינצופאַלן אַלס סאָלדאַט. אַ סאָלדאַט, וואָס האָט אָפּגעדינט דריי יאָר אין אַזאַ מין אַטמאָספער, איז געווען זייער אַ שלעכטע „סחורה" פאַר די שדכנים...

ביי אזעלכע באַדינגונגען, אַז עס איז באַוואוסט געווארן אין טשערניגאָוו, אַז דער ראַבינער איז געקומען געווארן פאַר אַ פראָסטן סאָלדאַט — האָט דאָס אַרויסגערופן זייער אַ גרויסן שטורעם. אזן — ווי מען זאָגט: „די שטאָט איז געגאַנגען כאַ־דאָראָם!...“

די שטאָט האָט געוואָלט באַלד שיקן אַ דעלעגאַציע צום גובערנאַטאָר, האָב איך — מיט אַ גרויסן ווידערשטאַנד — עס ניט דערלאָזט. דעמאָלט איז, פון איין זייט, אַוועקגעפאָרן קיין פּעטערבורג אַ דעלעגאַציע פון דריי פערזאָן, פון דער געמיינדע, ווָאס זיי האָבן באַדאַרפט אַרויסרופן אַ פראָטעסט, ווָאס מען נעמט אַ ראַבינער פאַר אַ סאָלדאַט, דערפאַר ווָאס ער פאַרטיידיקט זיינע ברידער, און — אַראָפנעמען די גזירה.

פון דער צווייטער זייט, איז געפאָרן אַ דעלעגאַציע קיין קיעוו צום שעף פון דער אַרמיי, בעטן אַז מען זאָל מיך באַשטימען אַלס פעלד־ראַבינער, אַזוי ווי עס פּירט זיך אין גאַנץ אייראָפּע.

זיי האָבן געטענהט: „אויב עס זענען פאַראַן פעלד־גלחים, פעלד־פאָפּן און פעלד־פאַסטאָרן, טאָ פאַרוואָס זאָלן ניט זיין קיין פעלד־ראַבינערס?...“ אָבער דער אַרמיי־שעף האָט אָנגעוויזן, אַז אין די געזעצן פון דער אַרמיי איז ניט פאַראַן דער טיטל פון אַ פעלד־ראַבינער, דעריבער קען ער גאָרניט מאַכן.

איך האָב זיך געגרייט צום פאָרן, האָב צוגעגרייט מלבושים און די גרויסע סאָלדאַטסקע שטיוול, נאָר אין שטוב — מיט אַן אמת זאָגנדיק — איז געווען חושך! און אַלע יידן זענען געווען זייער פאַרביטערט פון אַזאָ מין סאָרט לאָגע.

מיך האָט מען אָוועקגעשיקט אין ריאַזאַן — אַ זעקס שעה רייזע פון מאָסקווע, און דאָרט בין איך געווען אַ סאָלדאַט אין „ריאַזאַנסקי פּאָלק“.

קאַפּיטל נ"ח.

די שטאַט ריאַזאַן. — די יידישע באַפעלקערונג אין ריאַזאַן. — זי „קאַנטאַניסטן" אַדער ניקאַלאַיעווער סאַלדאַטן. — דער מאַרטירער־וועג פון די „קאַנטאַניסטן". — זייער גייסטיקער מהות. — זייער באַציאונג צו יידישקייט. — זייער דאַוונען בציבור. — ווי אַזוי „קאַנטאַניסטן" האָבן אויסגעדריקט געפילן און שטימונגען. — זיי דרינגן מיר אויס מיטגעפיל צוזאַמען מיט דער יידישער באַפעלקערונג, צוליב נעמען מיך אין מיליטער. — אַ מעשה מיט אַ „קאַנטאַניסט": ר' לוי יצחק בערדיטשעווער האָט שווערקייטן ביי דער פמליא־של־מעלה, יום־כפור צו נעילה. — אַ ניקאַלאַיעווער סאַלדאַט פועלט ביים רבונו־של־עולם, אַז ער זאָל נכפר זיין אויף אַלע עוונות פון די יידן, און בעט אויס אַ גוט יאָר.

איך בין געקומען קיין ריאַזאַן, די ראשי־הקהילה, וואָס האָבן באַקומען בריוו און טעלעגראַמעס פון פּעטערבורג פון ווינאָווערן, גרוזענבערגן, סליאָזבערגן א. אַנד. אַז מען זאָל מיך דאַרט מקרב זיין און פאַרלייכטערן מיין לאָגע — האָבן מיך אויפ־גענומען מיט גרויס התקרבות; זיי האָבן זיך זייער פיל באַשעפטיקט מיט מיר, אַבער איך האָב באַמערקט, אַז מען קוקט אויף מיר עפּעס מיט „רחמנות־בליקן", און מיר איז דאָס געווען זייער שווער — זיין אַן אָביעקט פון רחמנות.

בכלל האָט ריאַזאַן מיט זיך פאַרגעשטעלט אַ שינוי און גאָר אַן אַנדער וועלט, ווי עס איז געווען ביי אונז אין תחום־המושב: ריאַזאַן איז געווען איינע פון די שטעט, וואו עס איז געווען פאַרבאָטן פאַר יידן צו וואוינען. אין אַ גובערניע, וואו עס האָבן זיך געפונען מיליאָנען מענטשן, האָט מען געקענט אָנצייכן בלויז אַ פאָר טויזנט יידישע משפחות.

אין ריאַזאַן האָבן געמעגט וואוינען: אַדער יידן מיט אַן אוניווערזיטעט־דיפלאָם, ווי — דאָקטוירים, אַדוואָקאַטן, אינזשיניערן א. א. וו. — נאָר זיי זענען געווען ווייניק אין צאָל, אַדער די א. ג. „ניקאָלאַיעווער סאַלדאַטן" („קאַנטאָניסטן") מיט זייערע קינדער, און זיי זענען געווען דער רוב פון דער יידישער באַפעלקערונג.

די „קאַנטאָניסטן", וואָס לויטן געזעץ פון צאָר ניקאָלאַי דעם ערשטן, זענען זיי געווען געוואָרן מיט געוואַלד ביי די יידישע פאַמיליעס, אין עלטער פון אַכט ביז צוועלף יאָר, האָט מען זיי פריער געמוטשעט אין אַזעלכע ספּעציעלע שולן, וואו מען האָט זיי געגעבן אַ מיליטעריש אויסשולונג, אַדער מען האָט זיי אָפּגעגעבן אַרבעטן ביי פויערים, און צו אַכצן יאָר, זענען זיי ערשט אַוועקגעאַנגען אין מיליטער־דינסט אויף פרישע פינף און צוואַנציק יאָר.

אָט־אַ די „רעקרוטסקע פאַווינאָסט" (מיליטערישע פאַרפליכטונג) האָבן די פאַר־מעגלעכע קלאַסן אַרויפגעלייגט אינגאַנצן אויף די קבצנים און אויף די אָרעמע מאַסן, און זיי האָבן אפילו געהאָט ספּעציעלע „כאַפערס", אַוועקצורייסן די קליינע קינדער פון זייערע עלטערן. זיי אַלייך. די רייכע לייט, האָבן זיך מיט געלט אויסגעקויפט דערפון.

דאָס איז געווען אַ ספּעציפיש־יידישע טראַגעדיע פון יידישע קינדער, וועגן וועלכער עס איז שוין פאַראַן אַ גאַנצע ליטעראַטור.

און אָט די ניקאָלאַיעווער סאָלדאַטן, וואָס זיי זענען געווען „תינוקות שנשבו בין הגויים", זענען געווען אָן אַ שום יידישער בילדונג, און אַ סך פון זיי האָבן אפילו פאַרגעסן דעם אלף־בית.

מען האָט זיי אָפגעגעבן אַרבעטן עבודת־פרך; מען האָט זיי געצוואונגען צו שמד, און די, וואָס זענען פאַרבליבן יידן, זענען באַטראַכט געווארן ווי מאַרטירער.

דער צאר, אַלעקסאַנדער דער צווייטער, האָט אָפגעשאָפט די גזירה, און האָט די ניקאָלאַיעווער סאָלדאַטן געגעבן אַ פאַרגיטיקונג פאַר זייער פיין (אַז אָך און וויי צו אַזאַ פאַרגיטיקונג!...), אַז זיי מעגן וואוינען אין גאַנץ רוסלאַנד, וואו נאָר זיי האָבן געוואָלט.

דאָס איז געווען די פריזוילעגיע, וועלכע דער צאַר האָט געגעבן, אָבער מצד די יידן, האָט מען געקוקט אויף זיי ווי אויף מאַרטירער, וועלכע האָבן זיך מוסר־נפש געווען אויף צו פאַרבלייבן יידן.

זיי אַליין, די „קאַנטאָניסטן", ניט־האָבנדיק קיין שום יידישע און אַלגעמיינע דערציאונג — זענען געווען זייער פאַרגרעבט. כאַראַקטעריסטיש, וואָס מען פלעגט דערציילן, אַז ווען זיי פלעגן קומען יום־כפור אין שול אַריין צו נעילה, ווען יידן פירן אַן „אָטאָקע" קעגן רבונו־של־עולם, און שרייען „שמע ישראל" זיבן מאָל, איז אין גרויסן אימפעט, ווייל זיי האָבן ניט געקענט די עברי — האָבן זיי געשריגן כסדר: „הוראָ! הוראָ! רבונו־של־עולם!"

און די רביס פלעגן זאָגן, אַז דער „הוראָ" פון אַ „ניקאָלאַיעווער סאָלדאָט", וואָס האָט זיך מוסר־נפש געווען אַלע זיינע יאָרן, כדי צו בלייבן אַ יידּ, איז ביים רבונו־של־עולם טייערער, ווי די כוונות און די תפילות פון די גרויסע צדיקים.

עס איז געווען דאָרט איינער אַ קאַנטאָניסט, וואָס ווען ער איז געגאַנגען אין שול אַריין, פלעגט ער קלאַפן מיט ביידע הענט, ווי מיט אַ פויק. האָט מיר דאָרט געזאָגט איינער פון די ניקאָלאַיעווער סאָלאָטן, אַז יענער איז אין פאַלק געווען אַ „בארַאבאַנשטשיק" (אַ פויקער), און איז דערצו אַזוי צוגעוואוינט, אַז גייענדיק צו דער תפילה, איז ער געגאַנגען ווי צו אַ מיליטערישן פאַראַד.

און אַן אַנדערער האָט אויסגעדריקט זיין תפילה, בלאָזנדיק אין פויסט אַריין, ווייל אין פאַלק איז זיין פונקציע געווען צו רופן צום אַפעל.

איך געדענק, אַז בעת אַן אסיפה, האָט איינער פון זיי אַזוי געפילדערט און געקאַמאַנדעוועט ווי אַ גאַנצער „יאַ טעבע דאָם". האָב איך געפרעגט מיינעם אַ שכן, אויך אַ ניקאָלאַיעווער סאָלדאָט, וואָס קערט יענער אַזוי די וועלט?... האָט ער מיר געענטפערט: „באַטיושקאַ, ניע שוטי!" („פאָטערל, שפאָס ניט"), ער איז געווען ביי אונז אַ „יעפרייטאָר" (דאָס הייסט — אַ צוויי־בענדלדיקער)....

אָט־אַ די יידן זענען געווען זייער טייערע יידן און אמתע אוהבי־ישראל, און זייער ערלעכע יידן. און ניט־קוקנדיק אויף זייער פאַרגרעבטקייט און עם־הארצישקייט, האָבן יידן זיי זייער געשעצט און ליב געהאַט.

זייערע קינדער, וואָס האָבן שוין באַקומען אַן אייראָפעאישע בילדונג, זענען אויך דערצויגן געווארן אין אַ גלויבן, און מיט אַ גרויסער ליבשאפט צום יידנטום, וועלכעס זיי האָבן, אגב, נאָך ניט אינגאַנצן פאַרשטאַנען. קיין יידישע שולן זענען דאָרט ניט געווען; קיין גרויסע רבנים, וואָס זאָלן האָבן אַ השפעה, האָבן זיי אויך

ניט געהאַט. וואָס דען?... ביי זיי איז געווען זייער טייער דאָס גיין אין בית־המדרש, דאָס אָפהיטן די יידישע מנהגים, און זיי זענען געווען זייער געטרייע יידן.

אין דער אַטמאָספער האָב איך זיך געפונען, און זיי האָבן מיר געוואָלט אַלע זייער העלפן. זיי זענען געווען זייער אויפגערעגט, אַז מען זאָל נעמען אַ יידישן רַאַבינער — כאָטש אַ „קאָזיאָנע" רַאַבינער — און מאַכן אים פאַר אַ פראָסטן סאָל־דאַט, און ניט פאַר אַ פעלד־רַאַבינער.

***

איידער איך וועל צוקומען דערציילן, ווי אַזוי איז געווען מיין מיליטער־דינסט, מוז איך דאָ דערמאָנען, איינע פון די שענסטע מעשיות, וואָס איך האָב געהערט וועגן די ניקאָלאַיעווער סאָלדאַטן:

די חסידים דערציילן, אַז איינמאָל — אין יום־כּפור — איז דער בערדיטשעווער רב, ר׳ לוי יצחק ז״ל, געווען אַ גאַנצן טאָג פאַרשפּאָרט אין זיין שטיבל אין בית־מדרש.

די חסידים האָבן געוואָלט דערלאַנגען אים „קוויטלעך" (בקשות): קראַנקע און עלטערן פון די קראַנקע, האָבן געוואָלט אויסבעטן ביי אים אַ רפואה־שלימה און גיוואָרט, ער זאָל זיי בענטשן, און די אַלע חסידים זענען פאַרשמאַכטע געשטאַנען פאַר זיין שטיבל, און זיי האָבן פאַרשטאַנען, אַז עס איז עפעס אַ גרויסע צרה אויף דער וועלט...

יעדער חסיד האָט געוואוסט, אַז אין יום־כּפור, זיצט דער לעגענדאַרער אוהב־ישראל און דער סניגור־ישראל אַ גאַנצן טאָג און אַרבעט און פאַרטיידיקט פאַרן רבונו־של־עולם די יידן, און בעט פאַר זייערטוועגן אַ חתימה טובה.

זיי האָבן פאַרשטאַנען, אַז עס איז שוין צייט צו גיין צו נעילה, און אויב דער רבי גייט ניט אַרויס־עט צו דאַוונען נעילה, איז אַ סימן, אַז ער האָט גרויסע שוועריקייטן ביי דער פּמליא־של־מעלה, און אַז עס גייט, חלילה־וחס, אַ יאָר פון גזירות און צרות אויף יידן...

דער גאַנצער עולם איז געווען פאַרכאַפּט מיט אַ גרויסן פּחד. און הונדערטער יידן קוקן נעבעך אויף דער טיר; אין יעדן איינציקן קלאַפּט דאָס האַרץ: „גאָט ווייס, וואָס דאָרט טוט זיך!..."

עס איז שוין געוואָרן נאַכט און דער פּחד פון די יידן ווערט פון מינוט צו מינוט גרעסער, אַז עס איז געווען בפועל־ממש פינצטער אין דער שול.

מיטאַמאָל — שוין שפּעט — עפנט זיך אויף די טיר: ר׳ לוי יצחק איז צוגעגאַנגען און אָנגעהויבן זאָגן: „אשרי יושבי ביתך", און מיט אַ גרויסער דבקות אָנגעהויבן דאַוונען. און יעדעס וואָרט, וואָס גייט אַרויס פון זיין מויל, ווערט אונטערגעכאַפּט פון די יידן, מיט דער האָפענונג, אַז דער רבי וועט אַרויספירן יידן פון אַלע צרות.

וואָס דער רבי דבקהט זיך מער, מיט מער פלאַם פאַרכאַפּט עס דעם גאַנצן עולם! און אַז עס קומט צו זאָגן „שמע ישראל"! האָבן די קולות בפועל־ממש אויפגעריסן די הימלען!...

און דער רבי האָט אָנגעהויבן בלאָון שופר; דער עולם איז פאַרשמאַכט און

קוקט אויפן רבין. און דער בערדיטשעווער רב, זכותו יגן עלינו, מיט אַ פייערלעכן פנים, אַ פריילעכן — זאָגט:

„נו, יידן! אַ גוט יום־טוב! מיט גאָטס הילף, וועט דאָס זיין אַ גוט יאָר פון פרנסה און אַלדאָס גוטס!...“

אָבער די עלטערע חסידים האָבן געוואָלט וויסן, וואָס איז דאָרט געהאַט געשען?... זיי האָבן פֿאַרשטאַנען, אַז עפּעס איז געווען „ניט גלאַטיק“... האָט זיי דער בערדיטשעווער רב, זכותו יגן עלינו, געזאָגט:

„יידן! עס איז געווען הייַנט זייער אַ שווערער טאָג ביי אונז: די קטיגורים אונזערע — די פראָקוראָרן, האָבן באַוויזן, אַז יידן האָבן געטאָן זייער אַ סך שלעכטס: די קרעמערס מאַכן פאַלשע וואָגן און באַגנבענען די קונים; די בעלי־הלוואות נעמען גרויסע פראָצענטער און מאַכן נעבעך אומגליקלעך די אָרעמע־לייט! און ער האָט אָנגעוויזן אויף אַזוי פיל עבירות, וואָס יידן האָבן געטאָן, אַז עס איז געווען סכנות־נפשות!...

„וואָס איך האָב דאָרט גערעדט און געטענהט פאַרן רבונו־של־עולם, האָט גאָרניט געהאָלפן. און כ׳האָב שוין געזען, אַז עס האָלט שלעכט, אַז עס וועט זיין אַ יאָר פון גזירות און צרות אויף יידן!...

„מיטאַמאָל, איז געווארן נאַכט. ס׳איז געווארן אַ גרויסער רעש אין די הימלען: עס האָט זיך אַדורכגעריסן עפּעס אַ מין ליכט, וואָס האָט פאַרבלענדעט אַלע שטנס מיט אַלע קטיגורים. און אין דער פּמליא־של־מעלה איז געווארן אַ שעת־רחמים.

„און דער רבונו־של־עולם האָט געזאָגט:

„איך בין מוחל אַלע יידן אויף אַלע זייערע עוונות“! — און האָט גוזר געווען אַ חתימה טובה.

„האָט זיך באַוויזן — דערציילט דער בערדיטשעווער רב — אַ מאַדנע סאָרט זאַך: אין איין שטאָט, איז געקומען אַ „קאַנטאָניסט“. אים האָט מען אַוועקגענומען אַלס קינד פון אַכט יאָר. און נאָכדעם, ווי עס איז דורכגעאַנגען פופציק יאָר, האָט ער געוואָלט קומען כאָטש אויף קבר־אבות און נקבר ווערן צווישן יידן. צופוס איז ער געגאַנגען די גאַנצע צייט, ביז ער איז געקומען אין שטעטל. ער האָט קיינעם ניט געפונען פון זיינע באַקאַנטע; אַלע זיינע קרובים זענען שוין געווען אויפן עולם־האמת. און ווי אַזוי האָט ער געקענט האָבן באַקאַנטע, אַז צו אַכט יאָר האָט מען אים צוגעכאַפּט פאַר אַ ניקאָלאַיעווער סאָלדאָט?!...

איז ער געשטאַנען אַ פאַרשמאַכטער, און ניט געוואוסט וואו אַהין זאָל ער גיין?... דאָ האָט ער דערהערט עפּעס אַ גרויס און שטאַרק קול, און אַ רעש, וואָס האָט זיך געטראָגן פון שול. און דאָס איז געווען יום־כפור.

נאָכגייענדיק נאָכן קול, איז ער אַנגעקומען אין שול: ער האָט דאָרט דערזען פאַרביטערטע און קבצנישע יידן, וואָס שטייען; האָבן פאַרמאַכט זייערע געשעפטן, פאַרלאָזט זייערע היימען, שטייען זיי אין שול און זענען מתפלל פאַרן רבונו־של־עולם.

עס איז געווען אַקוראַט צו נעילה, וועט עס פאַרשפּאַרן זיך שוין די הימלען. און די אָרעמע האָרעפאַשניקעס, און די יידן באַרויבטע פון זייערע רעכט, שטייען און שרייען: „שערי שמים פתח!...“ „עפן אונז אויף צוריק דעם הימל! מיר ווילן

ניט צוריק אַראָפנידערן אויף דער פֿאַרבלוטיקטער און פֿאַרזינדיקטער ערד!..״

און די קולות ווערן וואָס אַמאָל, אַלץ העכער און גרעסער, פון חזן מיטן קהל צוזאַמען. דער אימפּעט פון דער קדושה פון יום־כּפּור און דאָס רייסן זיך פון די יידן צו שערי־שמים, האָט פֿאַרכאַפּט נעבעך דעם אָרעמען ״קאַנטאָניסט״, און ער האָט אָנגעהויבן הויך אויפן קול צו שרייען צום רבונו־של־עולם:

״רבונו־של־עולם! אַ קינד פון אַכט יאָר האָט מען מיך אַרויסגעריסן פון מיין טאַטנס שטוב. פופציק יאָר האָט מען מיך געמוטשעט, מער ניט, ווי דערפֿאַר וואָס איך בין אַ ייד!... איך האָב געוואָלט בלייבן אַ ייד און בין געקומען אַהיים נקבר יוערן לקבר ישראל. איך האָב קיינעם ניט געפונען, און איך אַליין, דאַרף פון דיר גאָרניט ניט!... אָבער די פינצטערע, אָרעמע יידן, וואָס זענען נעבעך אַזוי גע־מוטשעט און געפֿיניקט — איך בעט דיך פאַר זיי: האָב אויף זיי רחמנות, און גיב זיי אַ גוט יאָר!...

״איך קען ניט דאָוונען! איך קען ניט קיין עברי! אָבער איך געדענק, מער ניט, נאָר דעם אלף־בית. וועל איך דיר זאָגן דעם אלף־בית, און זו אַליין, שטעל — רבונו־של־עולם — דיר אויס די בעסטע תפילה, וואָס מען קען זאָגן פאַר יידן, און גיב זיי אַ גוט יאָר!... דאָס בעט איך ביי דיר!...״

און דער בערדיטשעווער רב האָט פאַרענדיקט מיט די פֿאַלגנדיקע ווערטער:

״די דאָזיקע פּשוטע ווערטער פון אַ יידן, וואָס האָט זיך מוסר־נפש געווען פאַר יידישקייט, און האָט געבעטן רחמים פאַרן יידישן פֿאָלק — דאָס האָט געמאַכט אַזאַ מין סאָרט רעש אין דער פֿמליא־של־מעלה, אַז דאָס האָט פאַרניכטעט אַלע שטנס און קטיגורים״.

און ער האָט געזאָגט:

״אַ גוטע וואָך אייך, יידן! אַ גמר חתימה טובה און אַ גוט יאָר!...״

קאַפּיטל נ"ט.

ווײַן לעבן אין פּאַלק. — דער „דיאַדקע" קנעלט זײַן „תורה" מיט די זעלנער. — היגיענע, דיסציפּלין און שטראַף אין קאַזאַרמע. — מיינע „וויסע הענט" רופן אָרויס חשד. — אײַך קויף מיך אַפּ מיט „כל דכפין"... און מיר ווערן „גוטע ברידער". — דער פּעלדפּעבעל ווערט מײַן „מליץ־יושר". — איך באַווײַז מײַן „בקיאות" ביי „סלאַווענסאַסט" און רוף אַרויס דרך־ארץ. — אַ נאַכט אין קאַזאַרמע. — דער קאַנטראַסט צווישן מײַן פּריוואַט און סאַלדאַטסקע לעבן. — די שווערע אירגונגען. — מען שיקט מיך אַפּ אין מאַסקווער מיליטעריש שפּיטאָל. — אַ מעשה מיט אַ פּרייוויליקן פּייערלעשער.

איך בין געקומען אין פּאַלק, ד. ה. אין „ריאַזאַנסקי פּאַלק". צוגענומען ביי מיר די פּאַפּירן, האָט מען מיך באַלד אַוועקגעשיקט אין באַקלײַדונגס־מאַגאַזין, וואו מען האָט ביי מיר צוגענומען מײַנע פּריוואַטע בגדים און מען האָט מיר געגעבן די „בגדי־כלכות": דעם סאַלדאַטסקן מונדיר מיט די „אַניצעס", און דאָס טוט מען זיך אַן אויפן אָרט, פּאַר אַלעמען איז די אויגן (דער ענין פון צניעות איז דאָרט געווען ווייניק באַקאַנט). נאָכדעם איז געקומען דער „צירולניק" — אַ סאַלדאַט, אַ שערער — און האָט מיר אָפּגעגאָלט דעם קאָפּ.

וועגן ענין „היגיענע", „דעזינפעקציע" א. א. וו. איז דאָס אין די סאַלדאַטסקע לאַגערן ניט געווען „נויטיק". דערנאָך האָט מיך אַ סאַלדאַט אָפּגעפּירט אין מײַן פּאַלאַטקע, וואו מיר זענען געווען איינגעקוואַרטירט צוועלף מענטשן. באַלד איז געקומען דער „דיאַדקא", (אונזער „מורה־הוראה" — להבדיל) וואָס איז געווען אונזער לערער, און ער האָט מיר באַלד אָנגעזאָגט, אַז פון איצט אָן, בין איך אַ סאַלדאַט און טאָר ניט אַרויסגיין פון קאַזאַרמע אָן אַ ספּעציעלע דערלויבעניש. ער האָט מיר געזאָגט אַ סך מוסר און אַ דרך־העבודה, ווי אַזוי איך דאַרף זיך נוהג זיין.

די אָטמאָספּערע גופא אין דער פּאַלאַטקע איז געווען אַ שרעקלעכע: דאָס איז געווען אַ פּאַלק פון רעזערוו פון צייט פון קריג. די יונגווארג איז שוין לאַנג געהאָט אַוועק אויפן פראָנט און דאָ זענען געווען די מאָביליזירטע אין מיטעלן עלטער.

אין מײַן פּאַלאַטקע זענען געווען בלויז פּויערים, אַלע כמעט „בעזגראַמאָטנע" (אַנאַלפאַבעטן); זיי זענען קיינמאָל אין קיין שולע ניט געגאַנגען, און וועגן לייענען ביכער אָדער אַ צייטונג, האָט גאָר קיין רייד ניט געקענט זיין.

דער רוב פון זיי זענען געווען זייער פּאָראָרעמטע, פּאַרגרעבטע און פּאַרהונגערטע — איז ביי זיי בכלל די סאַלדאַטסקע קיך געווען אַ „דעליקאַטעס". דעמאָלט, אין סוף יאָר 1915 און אין אָנהויב 1916, איז די אַפּראָוויזאַציע נאָך געווען ניט קיין שלעכטע. עס האָט זיך נאָך ניט געפילט קיין מאַנגל אין שפּייז; מען האָט געגעבן יעדן סאַלדאַט צוויי מאָל אין טאָג פלייש, קאַשע מיט אייל. סאַלדאַטסקע ברויט האָט מען באַקומען, וויפיל מען האָט באַדאַרפט און צוויי מאָל אין טאָג צוקער מיט טיי. אָבער דער טיי איז געווען אַזוי שוואַך, אַז ער האָט געהאַט אַ שם־דבר פּאַר

„פעלדפעבעלסקי טשיי". יעדער דאָקטאָר, אַז ער האָט פאַרווערט צו טרינקען שטאַרקע טיי, פלעגט זאָגן: „איר וועט טרינקען אַ פעלדפעבעלסקי טשיי".

קיין גאָפל און קיין מעסערס האָבן זיי ניט באַדאַרפט: די הענט האָבן געקענט פונקט אַזוי גוט אויספירן די פונקציע, און דער לעפל האָט תמיד געשטעקט אין דער כאָליעווע פון די שטיוול.

וואָס שייך אַ מעסער, האָט יעדער איינציקער געהאָט אַ גרויסן טאַשן־מעסער, וואָס מיט אים פלעגט ער שניידן דאָס ברויט מיטן פלייש. און דאָס זעלבע מעסער האָט אויך געדינט אויף אַראָפּצוקראַצן די בלאָטע פון זיינע שטיוול און אַלס צייַן־שטעכער.

ביי זיי — ביי די פאַרהונגערטע פויערים, וואָס אינדערהיים האָבן זיי קיין ביסן פלייש אין די אויגן ניט אָנגעזען — איז דער „קעסל", ד. ה. דאָס עסן דאָרט, געווען ממש אַ מאכל־מלכים, בעסער ווי אינדערהיים!...

אינדערהיים האָט דער פויער געהאָט דעם קאָנטשיק פון די „זיעמסקע נאַ־טשאַלניקעס", און דאָ האָט ער געהאָט דעם קאָנטשיק פון די „דיאַדקעס" (אינס־טרוקטאָרן).

דער „דיאַדקע", וואָס איז אַליין געווען אַ פויער, ווי זיי, אָבער ער האָט שוין געהאָט געדינט אין די סאָלדאַטן פריער נאָך, און האָט זיך דאָרט אויסגעלערנט אייניקע זאַכן — איז געווען זייער „מלמד". ער האָט מיט זיי ניט געלערנט שרייבן, די מיליטער־געשיכטע אויך ניט (דאָס האָט ער אַליין אויך ניט געקענט). נאָר וואָס דען?: „סלאָוועסנאָסט", וואָס איז דער „זנאַמיא"? ווי הייסט די „צאַריצע", דער „נאַסליעדניק" (טראָן־פאָלגער)? מיט וועלכער האַנט דאַרף מען שיסן? ווי אַזוי האַלטן די פינגער און אַלץ אַזעלכע סאָרט „לומדות".

אַלע טאָג, נאָכן מאָרשירן, גימנאַסטיק און שיסן, פלעגן זיך די סאָלדאַטן אַוועק־זעצן אין אַ רעדל, דער „דיאַדקע" אינדערמיט, און ער האָט געדרשנט און געלערנט.

ביי די סאָלדאַטן, וואָס האָבן קיינמאָל גאָרניט ניט געלערנט, איז דאָס געווען דער ערגסטער מאַמענט פונעם סאָלדאַטישן רעזשים. און אַז עס פלעגט אונטער־קומען דער אָפּיציר צו פירן די „עקזאַמענס", איז געווען זייער זעלטן, אַז מען זאָל אים ענטפערן ווי געהעריק. פלעגן זיי נעבעך יעדן טאָג זיצן אין קאַרצער: אַלערלייַ שטראָפן און פורענויות האָבן זיי געהאָט, פאַרוואָס זיי זענען ניט געווארן קיין „לומדים" דאָרט.

און איך געדענק, אַז איינמאָל איז דורכגעגאַנגען אַ „פאָדפראָפאָרשטשיק" (סוב־לויטענאַנט): דאָס זענען געווען אָפּיצירן, וואָס האָבן שטודירט זעקס חדשים אויף צו זיין אַ „פאָדפראָפאָרשטשיק" — האָט ער אַ רוף געטאָן איינעם פון צווישן זיי און אים אַ פרעג געטאָן:

„ווי אַזוי רופט מען אונזער קעניגין, די צאַריצע?..."

איז דער סאָלדאַט געווען נעבעך זייער פאַרצווייפלט און האָט אויסגערופן:

„זאָפּאָמיאַטאָוואַל"! (פאַרגעסן!)...

וועגדעט ער זיך צו מיר מיט דער זעלבער פראַגע און איך זאָג אים דעם גאַנצן טיטל מיטן נאָמען.

דער סאָלדאַט האָט געקוקט אויף מיר מיט אַזאַ מין סאָרט דרך־ארץ, ווי ער

וואָלט וועלן זאָגן: „פֿאַראַן מענטשן, אויף דער וועלט, געלערנטע!... און איך בלייב תמיד אַ פּויער!...“

דערנאָך האָט דער אָפּיציר אים באַלד געזאָגט מוסר:

„גיב אַ קוק: שניאורסאָן איז אַ „זשיד“, און ווייסט וואָר עס איז אונזער צאַריצע! און דו — „סוקין סין“ (הינטישער זון), דו עסט דעם „צאַרסקי כליעב“, (קייסערס ברויט) און ווייסט ניט, ווי מען רופט אונזער קייסערין?!...“

דער סאָלדאַט האָט בשעת מעשה אים געענטפערט:

„וואָשע וויסאָקאָראָדיע!“ איך בין שוין אַלט פּינף און פערציק יאָר און האָב קיינמאָל ניט געזען קיין בוך און קיינמאָל אין קיין שולע ניט געלערנט. און אַז איך קום אַהער אויף עטלעכע חדשים, ווילסטו אַז איך זאָל וועלן אַן „אוטשאַני“? (געלערנטער).

אים האָט מען נעבעך אריינגעזעצט אין קאַרצער אַלס שטראָף. שפּעטער, איז דער דאָזיקער סאָלדאַט — כמידוע — געקומען צו מיר אין צימער און מאַכט צו מיר:

„פֿאָ כאַרטשאָם, כאָט וויעק זשיווי זדיעס, נאָ סלאָוועסנאָסט זאָמוטשילאַ“ (צוליבן עסן, איז כאָטש הונדערט יאָר דאָ צו לעבן, אָבער די סלאָוועסנאָסט האָט מיך שוין פֿאַרמוטשעט).

אין אָט אַזאָ מין סאָרט אָטמאָספער בין איך אריינגעפֿאַלן. אין אונזער פֿאַלאַטקע האָב איך געהאַט מיין בעטל (וועגן ליילעכער אַדער ציכן איז בכלל ניט געווען וואָס צו רעדן — דאָס איז אינגאַנצן ניט געווען); אַ שותפותדיקער טיש איז געווען פֿאַר אַלע. איך האָב דאָרט געהאַט אַ קליין רענצל, וואו עס האָבן זיך געפונען מיינע פּריוואַטע זאַכן.

זיי האָבן מיך באַגעגנט פּריער מיט חשד און געזאָגט:

„טי אימיעש באַרסקיע רוטשקי ביעליע, פֿאָווידים טשטאָ טי ניע קאָפּאַל זיעמלי קאַק מי!... טי באַרין!...“ („דו האָסט פּריצישע הענט, ווייסע, מען זעט אַז דו האָסט ניט געקאָפּעט די ערד, אַזוי ווי מיר!... דו ביזט אַ פּריץ!....“).

אָבער איך האָב באַלד אַוועקגעשטעלט אויפן טיש פּינף פונט צוקער, טיי, קאַלבאַסע, ווייסע ברויט, וואָס דאָס איז געווען אַ זעלטנהייט אין דער קאַזאַרמע, און האָב געזאָגט:

„כל דכפין ייתי וייכול“ — דאָס האָט געמאַכט אַן אויסערגעווינלעכן רושם און מיר זענען געוואָרן מיט זיי „גוטע בריידער“...

איך האָב זיי ניט געבעטן, אָבער זיי פלעגן מיר אַליין פּוצן מיינע שטיוול, רייניקן מיר די ביקס; און אַז עס איז געווען מיין ריי צו וואַשן די קלאָזעטן, פלעג איך זיי ניט בעטן, זיי פלעגן אַליין זיין מיינע ממלאי מקומי.

און אַז מען פלעגט מיר געבן עסן די קאָשע, וואָס איך האָב ניט געקענט פֿאַרטראָגן, האָב איך אַלץ אָפּגעגעבן מיינע נאָענטסטע שכנים. די קאָשע פלעגן זיי באַלד אויפעסן, און דאָס פלייש, ניט־איינגעוויקלטערהייט אַריינלייגן אין קעשענע אויף שפּעטער.

דער פעלדפעבעל אַליין, בכבודו ובעצמו, האָט זיך צו מיר באַצויגן זייער גוט;

אייניקע פון מיינע נייע פריינט אין ריאַזאַן, האָבן אים געגעבן מתנות, אַז ער זאָל זיך מיט מיר גוט באַגיין.

ער פלעגט — ווי חסידים זאָגן — אויף מיר ממתיק דינים זיין. איך בין געווען ניט קיין גרויסער שיסער, און אַז מען פלעגט מיר געבן דערפאַר א שטראָף: (אין רענצל אויף די פלייצעס לייגט מען אַריין א פוד די וואָג, און אַזוי מוז מען שטיין זעקס שעה צייט). איז — די ערשטע זאַך — האָט ער געגנבעט די וואָג און געמאַכט זי גרינגער, און פלעגט מיר ניט „מקצר־ימים" זיין, נאָר מקצר־שעות זיין: פון זעקס שעה, פלעג איך אָפשטיין בלויז א צווי שעה, און בכלל איז ער געווען פאַר מיר א „מליץ־יושר".

און אפילו דער „דיאַדקע", אַז ער האָט געזען מיין גרויסע „לומדות" פון „סלאָ־וועסנאָסט", האָט ער געהאַט פאַר מיר גרויס דרך־ארץ. און דערצו, אַז ער פלעגט טרינקען מיין טיי מיטן צוקער, פלעגט ער בשעת־מעשה אַראָפגנבענען עטלעכע שטיקלעך צוקער צו זיך אין קעשענע אַריין.

און אַז איך פלעג אים זאָגן: „וואָס דאַרפסטו גנבענען? אַז עס איז אָפן, קענסטו דאָך נעמען וויפיל דו ווילסט?" — פלעגט ער מיר ענטפערן: „זנאַיעש: עטא אוזשע פריוויטשקא!..." („דאָס איז שוין אזא געוואוינהייט")...

די אַלע מיינע נייע קאָלעגן האָבן זיך צו מיר באַצויגן מיט גרויס חשד, אָבער בכלל, איז די אַטמאָספער געווען אַן אומדערטרעגלעכע:

זייער אופן פון רעדן און זידלען זיך מיט ספעציעלע רוסישע רויע אויסדרוקן, וואָס מען קען דאָס ניט איבערחזרן אפילו אויפן פאַפיר! אַזוי איז דאָס געווען די גאַנצע צייט. און אַז זיי פלעגן רעדן מיט מיר — פלעגן זיי ביי יעדן וואָרט איבערחזרן דעם עפיטעט „זשיד", אָבער דאָס איז ניט געווען מחמת שנאה.

און אַז מען פלעגט זיך שוין לייגן שלאָפן אויף די נאַרעס, פלעגט זיך הערן א כאָר פון כראַפּען!... און ווער עס פלעגט נאָך רעדן פון שלאָף! און דערצו איז געווען א ריח, אַז השם ירחם!...

8 א זייגער אינאָוונט פלעגן זיך פאַרלעשן אַלע לאָמפּן, און אַזוי פלעגט מען ליגן ביז 5 פאַרטאָג.

אין דער נאַכט, פלעגט זיין שווער אַנטשלאָפן צו ווערן. און טאָמער האָט מען זיך אויפגעכאַפט אינמיטן דער נאַכט, איז געווען בפועל־ממש דערשטיקט צו ווערן!...

דער איבערגאַנג פונעם לעבן, וואָס איך האָב געפירט פריער, און מיין סיטואַציע אַלס ראַבינער און געזעלשאַפטלעכער טוער — אויף אַזא מין סאָרט לעבן — איז געווען זייער שווער.

און אַז איך פלעג האָבן אַן „אָטפוסק" (אורלויב) און בין געקומען שבת אין שול אַריין, האָב איך אָנגענומען אַלע מיטלען, אַז מען זאָל מיך ניט דערקענען, און פלעג בלייבן אין מערב, צווישן אַלע סאָלדאַטן.

דעם אמת זאָגנדיק, אָט די יידן, וואָס זענען געווואוינט געווען צו זיצן אין מזרח — אַז זיי קומען אין א פרעמדער שטאָט און זיי געפינען זיך נעבן דער טיר, אין מערב — ווי מען זאָגט — פילן זיי זיך תמיד ניט אַזוי גוט... הייַנט, א ראַבינער, וואָס האָט תמיד מקרב געווען סאָלדאַטן און פלעגט זיי פונאַנדערטיילן אויף שבתים און יום־טובים, צו די יידן, וועלכע פלעגן האָבן סאָלדאַטן צו דער סעודה — זיין

אַליין איצט אין דער דאָזיקער לאַגע, איז געווען אַביסל טראָגיש... אָבער איך בין געגאַנגען עסן אין אַ יידישן רעסטאָראַן.

אָבער דער קאָמאַנדיר פון פּאָלק האָט אין מיר דערקענט עפּעס ניט קיין פּראָסטן סאָלדאָט: איז דאָס געווען, אַז איינער פון די קהל־לייט זאָל דאָרט האָבן עפּעס געטאָן?... דאָס ווייס איך ניט. און ווען עס איז געווען אַ גרויסער פּאָראַד און ער איז פּאַרבייגעגאַנגען נעבן מיר, האָט ער זיך אָפּגעשטעלט און האָט מיך געפרעגט: „פון וואַנען קומסטו?"

האָב איך אים געענטפערט. האָט ער מיך געפרעגט: „טי ביל ראָווינאָם?..." („ביזט געווען אַ ראָבינער?"), אָבער אויף דער דאָזיקער פראָגע האָב איך אויסגעמיטן אים צו ענטפערן.

און איינמאָל, גייענדיק צוריק אין דער קאָזאַרמע, בעת אַלע סאָלדאָטן האָבן געזונגען מאַרשירנדיק, ספּעציעלע סאָלדאָטסקע לידעלעך, און די גרויסע „פייפערס" האָבן אונטערגעפייפט, האָט דער „פאָדפראָפאָרשטשיק" צו מיר געשריגן: „שניאור־כאָן! פּאִי!" („זינג!"). און אַריינקומענדיק אין קאָזאַרמע, האָט ער מיך געבעטן, אַז איך זאָל קומען צו אים בייַנאַכט אין זיין וואוינונג, וואָס האָט זיך געפונען ניט וויַיט פון דער קאָזאַרמע.

דאָס האָט געמאַכט זייער אַ גרויסן רושם אויף אַלע מיינע קאָלעגן, אָבער דער־מאָלט איז געגאַנגען אַ שלאָקס־רעגן און אַ בלאָטע איז געווען, אַזוי ווי עס גיט זיך אויס אין די אמתע רוסישע בלאָטעס!

איך האָב אָפּגעטרייסלט מיינע שטיוול איידער איך בין אַריין, און האָב זיך באַמיט מיט אַלע כוחות, אַז זיי זאָלן זיין טרוקן, אָבער ווען איך בין אַריין צו אים אין צימער, זענען דאָך געבליבן שפּורן פון בלאָטע.

שרייט צו מיר מיין „מכניס־אורח":

„אַ גדיע וואָינסקאַיאַ וויזשליוואָסט?..." (און וואו איז די מיליטעריש העפּ־לעכקייט?).

דער „ברוך־הבא", וועלכן ער האָט מיר געמאַכט, איז ניט געווען ווי פון אַ גרויסן דזשענטעלמען...

נאָכדעם, ווי ער האָט זיך באַרואיקט, האָט ער אָנגעהויבן רעדן וועגן מיליטעריש פראָגן פון אונזער קאָזאַרמע און האָט מיך געפרעגט, צי זענען מיר צוקרידן מיט אונזער זיין דאָ א. א. ו.ו.

די גאַנצע צייט פון אונזער געשפּרעך איז ער געזעסן און איך בין געשטאַנען. געזעגענענדיק זיך פּאַר מיין אָוועקגיין, האָט ער מיר געזאָגט:

„איך וועל זען, צי וועסטו קומען צוריק, צי ניין..."

איך האָב ניט פּאַרשטאַנען, וועגן וואָס דאָ האַנדלט זיך, אָבער אויף מאָרגן אינדערפרי, איז געקומען דער פעלדפּעבעל און געזאָגט, אַז מען שיקט מיך אַוועק קיין מאָסקווע אין „וואָיעננע האָספּיטאַל" (מיליטעריש שפּיטאָל), מחמת איך זע שלעכט און דערביבער קען איך ניט שיסן...

אַז איך בין ניט געווען קיין גרויסער שיסער, דאָס האָב איך געוואוסט; אַז מען האָט באַדאַרפט מאַכן גימנאַסטיק, האָט מיר פּאַרכאַפּט דער אָטעם און איך האָב „געפּאַכעט מיט דער נשמה", דאָס האָב איך אויך געוואוסט, אָבער אַז מען

זאָל מיך שיקן אין שפּיטאָל, האָב איך ניט פֿאַרשטאַנען, און ביז היינט ווייס איך ניט, ווער דאָס האָט געמאַכט. אָבער געווויס, פון דער קהילה האָט עמעצער דאָרט „גע־אַרבעט"... און אַזוי האָט מען מיך אַוועקגעשיקט קיין מאָסקווע אין מיליטעריש־שפּיטאָל. און דער „דיאַדקע" האָט מיר געזאָגט: „מיר האָבן באַלד פֿאַרשטאַנען, אַז אַ „ביעלאָרוטשקע" ווי דו, קען ניט בלייבן אין לאַגער".

עס איז ביי מיר געבליבן אין זכרון, ווי מען האָט אונז איינמאָל געגעבן אַ באָפּעל אַרויפּצוקלעטערן אויף אַ הויכן לייטער, און איך בין קוים דערקראָכן ביז צום דאַך...

דערנאָך האָט מען געהייסן אַלעמען אַראָפּשפּרינגען.

עס האָט מיר אַזוי פֿאַרכאַפּט דעם אָטעם, אַז דער פּעלדפּעבל האָט עס באַ־מערקט און ער האָט מיר באַפֿוילן, אַז איך זאָל בלייבן און ניט שפּרינגען. האָב איך זיך דערמאָנט די מעשה פון איינעם אַ יידן, וועלכער האָט זיך פּרייוויליק געהאַנגט פֿאַרשריבן אין „דאָבראָוואָלנע פּאָשאַרנע" (פּרייוויליקע פּייערלעשער).

איינמאָל, האָט מען אים געגעבן אַ באָפּעל, אַז ער זאָל אַרויפּגיין אויף אַ גרויסן דאַך. מען האָט אונטערגעשטעלט אַ שאָטקע און מען האָט געשריגן: „פּריגאַט!" (שפּרינגען!).

דעם יידן נעבעך, וואָס האָט זיך געפונען אַזוי הויך — אַז ער האָט אַ קוק געטאָן אויף דער ערד — האָט זיך פֿאַרדרייט דער קאָפּ. ער ווייס נעבעך ניט אויף וועלכער וועלט ער איז. ענטפֿערט ער:

„אַ פּריגאַט ריעטשי ניע מאָשעט ביט (וועגן אַרונטערשפּרינגען קען גאָר קיין רייד ניט זיין), איך קלער, מער ניט, ווי גיי איך אַרויס אַ לעבעדיקער פון אייערע הענט!..."

קאַפּיטל ס׳.

מען שיקט מיך אָפּ אין מיליטערישן שפּיטאָל. — אַ יידישע דעלעגאַציע פון טשער־ניגאָוו פאָרט קיין פּעטערבורג אינטערווענירן פאַר מיין באַפרייאונג. — ר׳ מענדל שניאורסאָן — מיין שוואָגער — באַטייליקט זיך אין דער דעלעגאַציע. — אינטער־ווענצן ביים פאָרזיצער פון דער דומע, ביים בירגערמייסטער און אַ ריי רוסישע דעפּוטאַטן. — שינגאַריאָוו, דער גרויסער קעמפער קעגן דער רעאַקציע, שטעלט אַוועק די פראַגע וועגן באַפרייען ראַבינערס פון מיליטער־דינסט. — הענריק סליאָזבערג אַרבעט אויס אַ דעקרעט וועגן גלייכע רעכט פאַר פעלד־ראַבינערס, מיט גייסטלעכע פון אַנדערע רעליגיעס. — מען לאָזט מיך אַרויס צו יום־כפּור. — ווי אַזוי אַ ייד גרייט זיך צום הייליקן יום־הדין. — די הכנות צום תענית. — כל־נדרי אין שול. — יידן זענען „מרעיש־עולמות". — די גרויסע „אַטאַקע" צו נעילה: שערי־שמים פתח!..." — יידן נעמען סאָלדאַטן צום „אָפּפאַסטן". — אַ יידישע אַטמאָספער.

פון פּאָלק האָט מען מיך אַוועקגעשיקט אין מאָסקווער מיליטערישן שפּיטאָל, און די יידישע געמיינדע פון טשערניגאָוו האָט געשיקט אַ דעלעגאַציע קיין פּע־טערבורג.

די גאַנצע געמיינדע איז געווען אויפגעבראַכט דערויף, וואָס דער גובערנאַטאָר האָט מיך געמאַכט פאַר אַ קרבן פאַר דער אויסלייזונג פון די „זאַלאָזשניקעס" (ערוב־ניקעס). אַלע געזעלשאַפטלעכע טוער זענען געווען אויפגערודערט, ווייל אויב אַלע גלחים אָרטאָדאָקסן, קאַטאָליקן, מוסולמענער א. אַנד. שיקט מען אַוועק אַלס פעלד־גייסטלעכע, טאָ פאַרוואָס זאָל אַ ראַבינער ניט געניסן פון די זעלבע רעכט אַלס פעלד־ראַבינער, אויב מען האָט אים גענומען אין מיליטער אַריין?...

פאַר מיין אַוועקפאָרן, האָב איך ניט דערלאָזט בשום־אופן צו קיין שום אינטער־ווענצן ביים גובערנאַטאָר, און איך האָב בכלל ניט געוואָלט, אַז מען זאָל מאַכן אַ טומל.

דעמאָלט האָט די געמיינדע באַשלאָסן צו שיקן אַ דעלעגאַציע פון דריי פּערזאָן קיין פּעטערבורג, מיטן אַדוואָקאַט יאַקאָוו גורוויטש אין דער שפּיץ. זיי האָבן אויך איינגעלאַדן מיין שוואָגער — ר׳ מענדל שניאורסאָן, אין דער דעלעגאַציע.

ער איז געווען ראַבינער אין ראַדאָמיסל (קיעווער גובערניע), דירעקטאָר פון אַ יידישער גימנאַזיע, און איז געווען שטאַרק פּאָפּולער ביי אַלע קרייזן פון דער באַפעלקערונג. ער איז געווען מפורסם פאַר אַ גרויסן למדן און גרויסן ערודיט אין דער נייער און אַלטער העברעאישער ליטעראַטור; אַ באַגאַבטער רעדנער און איינער פון די זעלטענע יידישע געזעלשאַפטלעכע טוער, מיט אַ גרויסער פּאָפּו־לאַריטעט.

דערצו איז ער געווען אַ „יפה־תואר" — אַ שיינער מענטש, מיט אַ זייער אימ־פּאָזאַנט און שיין בערדל.

בכלל, פון אַלע באַוואוסטע און באַליבטע קאַזיאָנע ראַבינערס אין דעמאָלטיקן

רוסלאַנד, זענען געווען מפורסם אינגאַנצן צוויי שיינע בערד: איינע האָט געהערט וולאַדימיר טיאָמקינען ז"ל, און די צווייטע — ר' מענדל שניאורסאָנען.

אויף אַלע גאַסן, וואו ער פלעגט נאָר דורכגיין, פלעגט מען זיך אָפשטעלן קוקן אויף זיין שיין פנים מיטן ש"ינעם בערדעלע, אויף זיין הוט מיט דרייטע ראַנדן, וואָס האָט תמיד צוגעצויגן אַלעמענס אויפמערקזאַמקייט.

ער האָט געהאַט גרויסע פאַרבינדונגען אין פּעטערבורג, האָבן טאַקע די טשער־ניגאָווער יידן אים געבעטן, אַז ער זאָל העלפן דער שטאָט, און מען האָט געהאַלטן אַז דאָס איז אַן ענין, וועלכער איז נוגע אַלע רבנים.

ווי נאָר די דעלעגאַציע איז אָנגעקומען קיין פעטערבורג, האָט זי זיך תיכף ומיד געשטעלט אין פאַרבינדונג מיט די גרויסע יידישע פערזענלעכקייטן און געזעל־שאַפטלעכע טוער, ווי: מאַקסים ווינאָווער, אָסקאָר גרוזענבעוו, הענריק סליאָזבערג, דעפוטאַט פרידמאַן א. אַנד.

זיי זענען געגאַנגען צו ראַדזיאַנקאָן — דעם פרעזידענט פון דער גרויסער דומע, צו אַסטראָוו, טשעלנאָקאָוו — מאָסקווער בירגערמייסטער און דעפוטאַט, צו שינ־גאַריאָוון און אויך צו אַנדערע דעפוטאַטן פון טשערניגאָווער גובערניע.

דאָס איז געווען שוין אין דער צייט נאָך דער גרויסער פּראָפאַגאַנדע און פּראָטעסטן, וואָס האָבן זיך געשיט פון אַלע זייטן צוליב די בלבולים פון דעם צורר־היהודים — יאַנושקעוויטש, מיט זיין גאַנצער שענדלעכער אַרבעט פון נעמען „זאַלאָזשניקעס", וואָס האָט אַרויסגערופן ביי דער עפנטלעכער מיינונג, צווישן די פּראָגרעסיווע עלעמענטן, אַן ענערגישן ווידערשטאַנד. און די גאַנצע זאַך איז דער־שינען ביי די פּראָגרעסיווע עלעמענטן, ווי אַן אַנטיסעמיטישע רעאַקציע, וועלכע זיי האָבן ניט געקענט טאָלערירן.

שינגאַריאָוו — איינער פון די זעלטענע שענסטע פאָליטישע געשטאַלטן אין רוסלאַנד, וואָס איז געווען פרעזידענט פון דער אַרמיי־קאָמיסיע אין דער דומע — זייענדיק אַליין אַ „זיעמסקי וואַטש" (דאָקטאָר), פון די שענסטע אידעאַליסטישע טיפן, וואָס די רוסישע מעדיצינישע וועלט האָט אַרויסגעגעבן, איז ער אויך געווען אַ באַרימטער אָראַטאָר אין דומע און האָט אַרויסגעוויזן גרויסע פּאַיקייטן אין מי־ליטערישע ענינים.

מיט גרויס מסירות־נפש, מיט פלאַם־פייערדיקע רעדעס, האָט ער געקעמפט קעגן די אַלע רעאַקציאָנערע כוחות אין דער רעגירונג.

די ערלעכקייט און צדקניות פון אָט דעם מענטשן איז געווען אַזוי גרויס, אַז ער איז געווארן איינע פון די פאָפולערסטע פערזענלעכקייטן אין צאַרישן רוסלאַנד.

ער האָט זיך זייער פאַראינטערעסירט מיט אַלעם, וואָס אים האָט איבער־געגעבן די יידישע דעלעגאַציע, און באַזונדער האָט ער אַרויסגערופן מענדל שניאור־סאָנען, כדי צו וויסן ביי אים אַלע פרטים, און מיט אַלע האָט ער געמאַכט גרויסע אינטערוועניצן. און די ערשטע זאַך, האָט ער אַוועקגעשטעלט אויפן סדר־היום די פּראָגע וועגן באַפרייען די ראַבינערס פון מיליטער־דינסט און מאַכן זיי פאַר פעלד־ראַבינערס, אַזוי ווי עס איז אין אַלע אַנדערע רעליגיעס.

און עד־לחשבון — ביז עס וועט אויסגעאַרבעט ווערן עפעס אין דעם זין, האָט דער קריגס־מיניסטער טעלעגראַפירט קיין ריאַזאַן, אַז מען זאָל מיך באַפרייען פונעם

פֿאַלק, פון מיליטער־דינסט, און איך זאָל זיין מאָביליזירט אין „סאָיוז גאָראָדאָוו“ (פֿאַרבאַנד פון די מוניציפּאַל־ראַטן פון גאַנץ רוסלאַנד).

דער דאָזיקער פֿאַרבאַנד פון די מוניציפּאַליטעטן האָט געשאַפֿן אַן אָרגאַניזאַציע אונטערן נאָמען: „סאָיוז גאָראָדאָוו“, וועמענס אַרבעט איז געווען צו העלפֿן אַלע מיליטערישע שפּיטאָלן צוגעגרייטן אַלץ, וואָס עס איז נויטיק לטובת די פֿאַרוואונדעטע סאָלדאַטן; העלפֿן דעם מיליטער מיט באַשפּייזונג און בכלל, מיט צוגרייטן אַלע זאַכן, וואָס עס איז נויטיק פֿאַר דער מיליטערישער אינדוסטריע.

דאָס איז געווען איינע פון די גרעסטע אָרגאַניזאַציעס פון הילף פֿאַר דער אַרמיי, וואָס האָט אַנטוויקלט אַ גרויסע נאַציאָנאַלע אַרבעט לטובת די באַדערפֿענישן פון דער אַרמיי, און איז געווארן איינע פון די גרעסטע אָרגאַניזאַציעס בעת דער מלחמה.

פון זיין זייט, האָט הענריק סליאָזבערג, צוזאַמען מיט אַנדערע געזעלשאַפֿטלעכע טוער, געאַרבעט איבער דעם דעקרעט פון מיניסטעריום, אַז יידישע רבנים זאָלן ווערן פעלד־ראַבינערס און זאָלן באַפֿרייט ווערן פון מיליטער־דינסט, צוגלייך מיט אַלע גייסטלעכע פון אַנדערע רעליגיעס.

דורך דער צייט, וואָס די דאָזיקע אַלע געשעענישן האָבן זיך אָפּגעשפּילט אין פּעטערבורג, בין איך געווען אין מיליטערישן שפּיטאָל אין מאָסקווע. מען האָט מיך דאָרט אָפּגעהאַלטן איבער צוויי וואָכן. די ערשטע צייט האָבן זיי אויסגעפונען, אַז איך בין אפילו קורצזיכטיק און קען ניט זיין קיין גרויסער שיסער, אָבער פונ־דעסטוועגן, אַז איך וועל שוין שיסן, וועט עפּעס אַריינפּאַלן דעם שונא אויך...

נאָר היות דער דאָקטאָר האָט אויסגעפונען, אַז איך בין זייער נערווּעז, האָבן זיי מיך אַוועקגעשיקט אין דער נערוון־אָפּטיילונג.

מיט אַן אמת זאָגנדיק, האָב איך קיינמאָל ניט געליטן אויף נערוון און איך האָב ניט פֿאַרשטאַנען, וואָס איז ביי זיי פֿלוצים אויסגעקומען, מאַכן מיך פֿאַר אַ שטיקל „משוגענעם“... האָט מיר דעמאָלט געזאָגט אַלטערמאַן ע״ה מיט אַ שטיקל ליצנות:

„אַזאַ ייד, ווי איר זאָל זיין אַ סאָלדאָט, זענט איר טאַקע ניט נאָרמאַל!....“ ווייל אין רוסלאַנד, וועדליג די באַציאונגען צו יידן — איז אַ ייד געווען אַ סאָלדאָט, מער ניט, אָדער אַ „דאָבראָוואָליעץ“ (פריוויליקער), אָדער אַ פּרא־אדם...

איך האָב געשריבן בריוו צום ראָבינער מאַזע און צו דר. טשלענאָוו, אַז זיי זאָלן מיך אַרויסשלעפּן פון דאָרט. זיי האָבן געטאָן, וואָס זיי האָבן געקענט, אָבער דערווייל האָט מען מיך אַרויסגעלאָזט אויף צוויי טעג, ווייל עס איז געווען ערב יום־כּפּור.

בין איך ערב יום־כּפּור אָנגעקומען אין שול און האָב אויסגעקליבן אַ מנין פון ציוניסטן. ווען איך בין אַריינגעקומען, האָט מען מיר געגעבן עפּעס אַ געלן פֿאַרשמעלציקטן טלית, און אין מיינע סאָלדאַטסקע בגדים, בין איך געשטאַנען שטילערהייט נעבן דער טיר.

מיך האָט דערזען זלאָטאָפּאָלסקי ע״ה און אוסישקין ע״ה אויך — זענען זיי ביידע צוגעלאָפן, מיך אַריינגענומען צווישן זיך — אין מזרח.

מען האָט אָנגעהויבן דאַוונען: מען האָט אָנגעהויבן זאָגן „כל נדרי“

בשעת־מעשה איז פֿאַר מיר, אין מיינע מחשבות דורכגעגאַנגען דאָס גאַנצע בילד פון אַ יידישן יום־כּפּור אין טשערניגאָוו. און ניט נאָר יום־כּפּור גופא, נאָר אויך דער ערב יום־כּפּור.

אין יענע יאָרן, וואָס האָט אַ ייד דען ניט געטאָן אין ערב יום־כּפּור?...

ער שטייט אויף 5 אַ זייגער פֿאַרטאָגס און „קנאַקט" סליחות; נאָכדעם שלאָגט ער אָפּ כּפּרות (די ערלעכע יידן פֿלעגן שלאָגן כּפּרות פֿאַרטאָגס). נאָכדעם איז ער געגאַנגען הערן אַ פּאָר וועדטער ביים רבין, צו מיין פֿאָטער ז"ל — וואָס פלעגט זיי זאָגן אַביסל חסידות. דערנאָך גייט אַ ייד דאַוונען.

ער דאַוונט אָפּ שחרית און גייט „בעטן" לעקאַך און געבן לעקאַך.

דער גבאי גיט אים אַ גרויס שטיקל לעקאַך מיט אַביסל בראָנפן. ער טרינקט אויס לחיים און מען וויינטשט זיך בשעת־מעשה אַ „גמר חתימה טובה". און דאָס שטיקל לעקאַך, וואָס מען האָט אים געגעבן, איז געווארן ביי אים אַ „מקור", וואָס ווי ער פֿאַקט אַ יידן, גיט ער אים לעקאַך און וויינטשט אים אַ זיס יאָר.

און דאָן גייט ער דורך אַ „סטראָי" פון די טעלערס: דאָס איז פֿאַר דער תלמוד־תורה, דאָס איז פֿאַר גמילות־חסדים, דאָס איז פֿאַרן מושב־זקנים, דאָס — פֿאַר ארץ־ישראל א. א. וו. און ער גייט נעבעך דורך דעם גאַנצן „סטראָי". פֿאַר אַלעמען אַ ברכה! און ער כאַפּט אַ ברכה!... ער לייגט אַריין אין יעדן טעלער צו עטלעכע קאָפּיקעס. און אָנגעלאָדן מיט אַזוי פיל ברכות פון אַזוי פיל יידן. קומט ער אַהיים און זעצט זיך עסן די ערשטע סעודה.

ער עסט אָפּ דעם ערשטן מאָלצייט מיט די טראַדיציאָנעלע קרעפלעך, און האַלט אין איין וויינטשן אַ גמר התימה טובה אַלעמען ביים טיש.

אָפּגערוט זיך אַ האַלבע שעה, גייט ער מיט די קינדער אין באָד אַריין.

בכלל, אין באָד — אַ ייד, ערב־שבת — איז מרעיש־עולמות!... אַז ער זיצט אויף דער אויבערשטער באַנק און „פֿאַרעט" זיך. ער שרייט, אָבער דער געשריי מיט אַ קרעכץ, איז נאָך גרעסער אין ערב יום־כּפּור.

און אַז ער שמייסט זיינע קינדער מיטן בעזעם, און זיי שרייען: „קאַראָול"!... שרייט ער צו זיי:

„ניט שריי, ניט שריי, מיין קינד!... גאָט וועט דיר העלפן, וועסט האָבן אַ גוט יאָר!..."

און ער שמייסט, אויף וואָס די וועלט שטייט!

און אַז ער גיסט זיך שוין אָפּ צום לעצטן מאָל, מיט אַן עמער קאַלט וואַסער, זאָגט ער צו זיינע שכנים:

„נו, זאָל גאָט אַזוי מחיה זיין אַלע יידן, אַזוי ווי ער האָט מיך היינט מחיה געווען מיטן קאַלטן וואַסער!..."

אָנטוענדיק זיך, דערציילט ער אַ מעשה פון צדיקים, וואָס איז שייך צום יום־טוב. און ווען ער קומט אַהיים, טרינקט ער אויס אַ גלאָז טיי מיט לימענע און איז שוין אַ פֿאַרטרויערטער און האָט מורא, אַז עס גייט אַזאָ יום־הדין, און גאָט וויים, וואָס עס וועט זיין...

ער גייט דאַוונען מנחה און באַגעגנט ביים אַריינגאַנג אין שול די קבצנים, וואָס שטייען אַרום און בעטן נדבות. און ער גיט אַלעמען אַ קאָפּיקע און כאַפּט אַריין

אַביסל ברכות. טראַכט ער בשעת־מעשה, אַז ער האָט געכאַפּט אַ גרויסע „מציאה“ !... אַזוי ווי־ניק געלט געגעבן און אַריינגעכאַפּט אַזוי פיל ברכות...

ער דאַוונט מנחה און שטילערהייט כליפּעט ער שוין אונטער באַצייטנס... און אויף אים ליגט שוין די אימה פון יום־הדין. ער לייגט זיך אַוועק און דער שמש שלאָגט אים די מלקות. ער ווייגט אונטער אַביסל און זאָגט ווידוי...

און אַז ער שטייט אויף, איז כאָטש די שמיץ זענען ניט געווען אַזוי שטאַרק, זעט אָבער זיין פּנים אויס ווי מען וואָלט אים טאַקע געשלאָגן די אמתע מכות־רצח...

און ער גיט דעם שמש עפּעס אין דער יד אַריין, וואָס ער האָט אים געשלאָגן די מלקות. און זיין קליינער יינגל פרעגט אים:

„טאַטע! מען האָט דיך געשלאָגן, און דו גיסט נאָך געלט דערפאַר ?...“

און ער ווייל געבן צו פאַרשטיין דעם יינגל, אַז אַזעלכע סאָרט פּעטש קענען האָבן זייער אַ גרויסע ווירקונג אויפן רבונו־של־עולם, אַז ער זאָל געבן אַ גוט יאָר!

דער יינגל פאַרשטייט עפּעס ניט דאָס, וואָס ער זאָגט אים, און ער — בשעת־מעשה — הויבט מיט די פּלייצעס:

„נו, גיי רעד מיט אַ יאָלד !...“

דער „יאָלד“ — דאָס איז דאָס יינגעלע, וואָס איז אינגאַנצן אַלט אַ זיבן אַדער אַכט יאָר...

דער ייד גייט אַהיים און טוט זיך אָן די שבתדיקע בגדים, און נעמט פאַרפאַסטן; און ער גיט צו פאַרשטיין די קינדער: „אַזוי ווי עס איז אַ מצווה צו פאַסטן מאָרגן, אַזוי איז אַ גרויסע מצווה צו עסן איצט...“

און דער יינגעלע זיינער פאַרשטייט דאָס ניט און זאָגט אים:

„עס ווייניקער איצט, וועסטו עסן ביידערנאַכט !...“

און, מיט אַ גרויסן קרעכץ. זאָגט דער ייד, אַ הויב־טוענדיק מיט די פּלייצעס:

„היינטיקע צייטן, די קינדער, זענען ווילדע נפשות! ווילן גאָרניט פאַרשטיין !“

דערנאָך הויבט מען אָן גרייטן זיך צום תענית: מען נעמט דאָס טאַבאַק־פּוש־קעלע, מען גיסט אַהין אַריין עטלעכע טראָפּנס ספּירט אַדער אַדעקאָלאָן און מען זאָגט, אַז טאָמער, חלילה, הויבט מען אָן צו חלשן, איז דאָס אַ גרויסע סגולה אויף צו כאַפּן צוריק דעם אָטעם...

און איינער טרינקט קאַלטע טיי אָן צוקער; אַ צווייטער טרינקט וואַסער מיט אַביסל צוקער; אָן אַנדערער, אַביסל קאַוועע אַדער ציקאָריע: יעדער איינציקער אויף זיין שטייגער, ווייל יעדער וויל צוגרייטן זיך, אַז ער זאָל, חלילה, ניט האָבן צער פון דורשט.

די פרוי בענטשט ליכט און זאָגט בשעת־מעשה תחינות, ווייניט מיט אַ הויכן קול און זי וואַרפט אָן אַ פּחד אויף די גאַנצע שטוב.

אָנגעטאָן זיך אַלע אין בגדי־שבת: ער — מיט אַ קיטל, מיט שטעק־שיך, באַוואָפנט מיט מחזורים, סידורים, תהילימס און מיט פאַרשידענע אַנדערע ספּרים, גייט די גאַנצע פאַמיליע אין שול.

מען קומט אין שול אַריין. איז זי אַזוי אָנגעשטאָפּט מיט מענטשן, אַז עס איז ממש ניטאָ וואו אַ שפּילקע צו וואַרפן. די ליכט, וואָס יעדער איינער ברענגט, שטעלן פאָר אַ וואַנט, וואָס גיט אַרויס ליכט און וואַרעמקייט איבער דער שול, אַז

אַ געוואַלט!... יעדער אייגציקער שטייט אין זיין ווינקל אויף זיין אָרט, און אויף יעדנס פנים זעט מען אַ זאָרג, אַן אומרו: די מורא פֿאַרן יום־הדין!

אפילו די גרויסע גבירים, וואָס שטייען אין מזרח, זענען איצט אויך פול מיט מורא. און ניט איין גביר טראַכט ביי זיך: וועט ווייס?... ער האָט צופיל עקספלואַטירט זיינע אַרבעטער, געזומען צו גרויסע פראָצענטער... ניט גוט באַהאַנדלט זיינע בעלי־חובות; ניט אַרויסגעהאָלפן וויפיל מען דאַרף די נויטן פון שטאָט און די יחידים וואָס זענען געקומען אים בעטן הילף. ער דאַרף האָבן גרויס רחמים, אַז אויפן יום־הדין זאָל עס אים ניט באַשוווערן זיינע זינד...

און אַז איך קוק אויף די אַלע מענטשן, האָרעפּאַשניקעס, קליינע קרעמערלעך, קליינע בעלי־מלכהלעך, קבצנים, דלפנים — מענטשן וואָס זענען אַ גאַנץ יאָר באַרויבט פון זייערע רעכט, אָביעקטן פון פּאָגראָמען, רדיפות, וואָס אַלע זייערע יאָרן לעבן זיי אַזוי שווער. אָט די אַלע „מאַטעריאַליסטן" — זיי האָבן דאָס אַוועקגעוואָרפן זייערע היימען, זייערע שטיבער, זייערע געשעפטן — שטייען זיי דאָ אַלע אין די ווייסע קיטלען, אין זייערע טליתים, אין די ווייסע זאָקן און אַן שיך; יעדער אינער שטייט און וויל עפעס טאָן: דער כאַפט אַריין אַ קאַפּיטל תהילים; דער — אַ פּרק משניות. און אַלע זיצן זיי און „אַרבעטן" און קערן די וועלט, און האָבן מורא פאַר זייערע עוונות.

און מיטאַמאָל, שטעלט זין אַוועק דער חזן און הויבט אָן צו זאָגן „כל־נדרי". אָט־אָ דעם נוסח־ניגון, וואָס באַגלייט במשך פון טויזנטער יאָרן — די יידן אויף זייערע גירושים פון איין מדינה אין דער אַנדערער. און אין דער זעלבער צייט, זינגען מיליאָנען יידן אויף דער גאַנצער וועלט — וואו עס איז נאָר פאַראַנען אַ יד — זינגען זיי דעם זעלבן ניגון. און דער ניגון פאַרכאַפּט דעם גאַנצן עולם און עס ווערט ממש אַן אמתער פחד!...

מען הויבט אָן צו דאַוונען, מען שלאָגט זיך על־חטא! און איך שטיי און קוק אויף אָט דער יידישער עדה, דעם האָרעפּאַשנעס עולם, וואָס אַלע זיינע טעג זענען מיעג פון צרות, דאגות, עגמת־נפש און הונגער! וואָס מיט שווייס און בלוט, דערנערט זיך דער ייד קוים אין דחקות, מיט זיין הויזגעזינט. און ער האָט מורא פאַר גאָט, אַז ער האָט געזינדיקט!... און קלאַפּט זיך „על־חטא", וואָס במתנת־יד וכדומה... וואָס ער וויס אפילו ניט וואָס דאָס מיינט, און ווייניט בשעת־מעשה.

און אָט דאָס איז דאָס „זינדיקע" פאָלק, און דאָס זענען די „זינדיקע" יידן, זואָס דאַרפן אַזוי ווייניג און קערן די וועלט אין ערב יום־כפור?!...

אָפּגעזאָגט די יעלות, אָפּגעזאָגט אַלע תפילות פון מחזור — דאָ קומען אויך די יונגע, דער נייער דור — די גימנאַזיסטן, די סטודענטן, וועלכע ווערן אויך פאַרכאַפּט פון דער אַטמאָספער פון קדושת־יום־טוב.

איך גיי אַרויף אויף דער בימה, אַלס ראַבינער, אין אַ זיידענעם קיטל, אָבער מיט אַ הויכן צילינדער, מיט אַ שיינעם שוואַרצן ראָק (די ראַבינערס אין רוסלאַנד זענען ניט געווען געקליידט ענלעך ווי די גויים, ווי מען זעט עס איצט אין מערב־איראָפּע), און איך זאָג מיין דרשה, דערצייל דעם יונגוואַרג, גיב זיי צו פאַרשטיין די נאַציאָנאַל־היסטאָרישע באַדייטונג פונעם יום־טוב. דערקלער זיי, אַז דער עם־ישראל איז שוין טויזנטער יאָרן, ווי ער גייט דורך מיט דעם דאָזיקן נוסח, וועלכער

באַגלייט אים אויף אַלע זיינע וועגן פון זיין גלות, גירושים און צרות. און אָט דאָס איז דער מאָמענט, וואָס דאָס יידישע פאָלק ווערט פאַראייניקט אויף דער גאַנצער וועלט, וואו עס איז נאָר פאַראַן אַ ייד. און אין דער זעלבער שעה, מיטן זעלבן נוסח, וועגדן זיך יידן צו זייער גאָט און גיסן אויס פאָר אים זייערע פאַרביטערטע און פאַר־יאושטע הערצער.

יעדער ייד וואַרפט איצט אַוועק זיינע געשעפטן, זיין היים — און פיר און צוואַנציק שעה שטייט ער פאַראייניקט מיט גאָט, מיט אַ פאַרהייליקט געמיט צוליבן יום־טוב.

די גאַנצע אַטמאָספער פון שול, בעת איך רעד צו די יונגע — פאַרכאַפט מיך און אויך גלייכצייטיק די יונגינקע צוהערער, וועלכע זענען געקומען אין שול אַריין, אפשר דאָס איינע מאָל אין יאָר.

און צומאָרגנס אינדערפרי — יום־כפור — גיי איך שוין צו דער צווייטער שול, רעדן וועגן זעלבן ענין — יום־כפור. און צו נעילה גיי איך שוין צו פ"צ־שול, די אַרבעטער־שול, וואָס דאָרט געפינט איר די אייגענע יידישע בעלי־מלאכהלעך, יידישע טרעגערס און האַרפּאַשניקעס. און אַלע גייען זיי אַנגעטאָן אין וווייסע קיטלען, מיט וווייסע זאָקן, און שטייען אַרומגערינגלט מיט זייערע קינדער.

שטיי איך בשעת־מעשה ביי נעילה, ווען יידן פירן די גרויסע „אָטאָקע" פאַרן רבונו־של־עולם און שרייען און וויינען: „שערי־שמים פתח!..."

און די יידן שרייען צום רבונו־של־עולם: „מיר ווילן ניט אַראָפגיין אויף דער בלוטיקער פאַרזינדיקטער ערד! מיר ווילן זיין וואָס נענטער צו דיר און וואָס העכער פון דער זינדיקער ערד!..."

און דאָ הויבט אָן בקולי־קולות דער חזן מיטן ציבור צוזאַמען צו שרייען: „שמע־ישראל"! און „ברוך שם"! און מען ענדיקט מיט „לשנה הבאה בירושלים!.."

און דאָ זע איך אַרויס בפירוש דעם קולמינאַציע־פונקט פון דער התדבקות פון די יידן מיט זייער גאָט.

און דערנאָך דאַוונט מען אויך אָפּ מעריב; מען איז דאָכט זיך הונגעריק, אָבער אַ ייד שטעלט זיך נאָך אַוועק און איז מחדש די לבנה.

אָן אַנדערער ייד כאָפּט אַ סאָלדאַט צו זיך אויף אָפּפּאָסטן.

און איך, בשעת־מעשה, טראַכט ביי זיך וווייטער מיינע מחשבות; פאַרשידענע בילדער גייען פאַרבי אין מיין דמיון, פאַרשידענע זכרונות וועגן גרויסן יום־כפור, און אויך אַז איך בין געקומען דערצו — ווי יעדער יידישער סאָלדאַט — אויף צום אָפּפּאָסטן ביי אַ פרעמדן טיש..

איך האָב אַ קוק געטאָן אויף מיינע סאָלדאַטסקע בגדים און דערמאָנט זיך, אַז איך בין דאָ אַליין, אָן דער פאַמיליע, אָן מיינע בתי־מדרשים, אָן מיינע יידן, מיינע פאָלקס־מאַסן, און עס האָבן זיך מיר געשטעלט, ניט־ווילנדיק, טרערן אין די אויגן...

דאָס האָט באַלד באַמערקט הלל זלאַטאָפּאָלסקי ע"ה און ער איז צוגעגאַנגען מיך אַביסל מקרב זיין און מנחם זיין.

מוצאי יום־טוב האָב איך ניט געוואָלט צו קיינעם גיין, ניט געוואָלט זיין אייני־געלאָדן, בין איך אַוועק אַליין אין אַ יידישן רעסטאָראַן.

נאָכדעם, איידער גיין צוריק אין שפיטאָל, בין איך פאַרגאַנגען צו זלאַטאָ־פאָלסקין ע״ה. דאָרט האָב איך באַגעגנט אַלטערמאַנען און ד״ר גליקסאָן, פּוגאַטשאָוו, סעמיאַטיצקי א. אַנד. — זיי האָבן געהאַלטן אין נעמען אַביסל משקה, האָבן זיי מיך באַגעגנט מיט אַ זמרל:

„לחיים, לחיים, רביניו!
האָט אַ גוטע וואָך!
זאָל גאָט אויסלייזן אייך
פון פאָניעס הענט!...
לחיים!...״

און איך האָב זיך ווייטער געפילט אין אַן עכט יידישער אַטמאָספער.

קאַפּיטל ס"א.

די אינטערוועניאָן פון דער טשערניגאָווער דעלעגאַציע, געקרוינט מיט דערפאָלג. — אַן אומגעריכטער סיורפריז: טעלעגראַמע פון קריגס־מיניסטער אַפּצושיקן מיך אין רשות פון „סאָיוז גאָראָדאָוו". — סאַנקציעס קעגן דעם גובערנאַטאָר לאָווירנאָוו. — דער קאָמענדאַנט פון דער ראָטע גראַטולירט מיר מיט מיין נייעם גראַד. — דער „דיאַדקע" ווייס, אַז יידן־„ביעלאָרוטשקעס" דרייען זיך אַרויס פון מיליטער־דינסט... — איך שטעל „כיבוד" פאַר מיינע „חברים". — די מענטאַליטעט פון רוסישן פויער. — מיין אויפֿענטהאַלט בײַם קאָלאָנעל פון פאָלק. — די יידישע באַפעל־קערונג אין ריאַזאַן. — די רוסישע אינטעליגענץ אין קאַמף קעגן אַנטיסעמיטיזם. די שוואַרץ־מאהדיקע כוחות אין דינסט פון דער אַנטיסעמיטישער פראַפּאַגאַנדע: צוויי קעגנצעלעכע לאָגערן. — דאָס יאָר 1916. — ערב דער רעוואָלוציע. — די ערשטע צוויי טויזנט יידישע פֿליטים אין ריאַזאַן. — אַנטאַנאָוו — דער גרויסער ליבעראַל און יידן־פֿרײַנט, לייגט מיר פאָר פופּציק רובל אַ חודש פאַר מיין מיטאַרבעט. — איך זאָג זיך אָפּ פון האָנאָראַר און וויל אַרבעטן בחינם. — דער אָנהויב פון מיין נייער תקופה אין „סאָיוז גאָראָדאָוו".

איך בין פּטור געווארן פון מאָסקווער מיליטערישן שפּיטאָל און אומגעקערט זיך אין מיין קאַוואַרמע אין ריאַזאַן.

איך האָב פאַרבראַכט אַ האַלבן טאָג און דעם אויפדערנאַכט אין שטאָט, אין דער סביבה פון מיינע נייע פרײַנט און געזעלשאַפטלעכע טוער אין ריאַזאַן, אינעם הויז פון באַוואוסטן ציוניסטישן טוער, לעאָן לעוואַנטין, וואו עס האָבן זיך אויך געפונען אייניקע פּשוטע אָבער זייער הארציקע ניקאָלאַיעווער סאָלדאַטן.

די טבע פון אַ מענטשן איז, אַז ווען מען גיט אים אַ פּינטל זיך צוויישן פרײַנט, פילט מען זיך זייער גוט. אין מיין שטאַנד פון אַ סאָלדאַט, וואָס מוז תיכף צוריקגיין אין דער באַלאַטקע פון די פראָסטע פויערים־סאָלדאַטן — איז געווען פאַר מיר זייער אַ גרויסע פרייד און אמתדיקע הנאה צו פאַרברענגען מיט מענטשן, וואָס האָבן מיר אַרויסגע־ווינען אַזוי פיל פרײַנטשאַפט און וואַרעמקייט.

אָבער דאָ האָט מיך דערוואַרט אַן אויסערגעווייניגלעכער סיורפריז: כ'האָב באַ־קומען אַ טעלעגראַמע פון קריגס־מיניסטער, אַז ער שיקט מיך אָפּ אין רשות פון „סאָיוז גאָראָדאָוו" (פאַרבאַנד פון די שטאָט־ראַטן) אין דער פיליאַלע פון ריאַזאַן, אונטער דעם אָרדער פון בירגערמייסטער אַנטאַנאָוו, וועלכער איז געווען עקזעקוטיוו־מיטגליד פון גרויסן פאַרבאַנד אין מאָסקווע און פאָרזיצער פון דער פיליאַלע אין ריאַזאַן.

די טעלעגראַמע האָט מען מיר איבערגעגעבן אין דעם זעלבן אויפדערנאַכט.

דאָס האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע פרייד ביי אַלע מיינע פרײַנט, און זיי האָבן אין איין קול געזאָגט:

„נו, אַ דאַנק גאָט! מיר האָבן שוין אַ קאַנדידאַט פאַר אונזער געמיינדע, וועלכע מיר ווילן איצט אָרגאַניזירן אויף נייע פרינציפּיעלע דעמאָקראַטישע יסודות!..."

דאָס איז געווען דער ערשטער דערפאָלג פון דער דעלעגאַציע פון טשערניגאָוו

קיין פּעטערבורג, וועגן וועלכער איך האָב געשריבן אין מיינע פּריערדיקע קאָפּיטלען. די דעלעגאַציע האָט אַרויסגערופן ביי די יידישע געזעלשאַפּטלעכע און פּאָליטישע טויער אַ גרויסן אינטערעס, און גלייכצייטיק — פּאַרדרוס, קעגן דעם גובערנאַטאָר לאַווערינאָוו, וועלכער האָט מיר אָנגעטאָן די „סאָלדאַטסקע פּלודערן" אַלס אַן עונש פֿאַר דער באַפּרייאונג פון די „זאָלאָשניקעס" (אויך באַשריבן אין די פּריערדיקע קאָפּיטלען).

די דעלעגאַציע האָט פֿאַראינטערעסירט ניט נאָר די יידישע געזעלשאַפּטלעכע און פּאָליטישע פּירער, וואָס האָבן געפּירט אַ גרויסע אַרבעט לטובת באַפּרייַען די ראָבינערס פון מיליטער־דינסט, אַז זיי זאָלן קענען וועלן פּעלד־ראָבינערס, צוגלייך ווי אין אַלע אַנדערע רעליגיעס, נאָר אויך די ליבעראַלן און „קאַדעטן", צווישן וועלכע עס האָבן זיך געפונען: מיליוקאָוו, שינגאַריאָוו, ניעקראַסאָוו, טשעלניאַקאָוו, אַסטראָוו א. אַנד. — די ליבעראַלן, וואָס האָבן געפּירט אַ קאַמפּאַניע קעגן דער אַרבעט פון יאָנושקעוויטשן וועגן די „זאָלאָשניקעס". זיי האָבן זיך פֿאַרבונדן מיטן פֿרעזידענט פון מיניסטאָרן־ראָט, מיטן קריגס־מיניסטער א. אַנד. אַז מען זאָל מיך באַפּרייַען און אַז עס זאָל אַרויס אַ דעקרעט, אַז די ראָבינערס זענען מער ניט אונטערגעוואָרפן דעם צוואַנג־מיליטער־דינסט, נאָר זיי וועלן געגעבן די רעכט אַלס פּעלד־ראָבינערס.

די ערשטע זאַך וואָס די רעגירונג האָט געטאָן איז געווען, אַז דעם גובערנאַטאָר פון טשערניגאָוו — לאַווערינאָוו — האָט מען איבערגעפּירט אויף אַן אַנדער אָרט, און ביז עס וועט אינגאַנצן אַנטשלאָסן וועלן דאָס פּראָבלעם פון די ראָבינערס, האָט מען מיך דערווייל אָפּגעשיקט אין „סאָיוז גאָראָדאָוו", וואו איך האָב זיך באַדאַרפט באַשעפטיקן לטובת די פֿאַרוואונדעטע אין די שפּיטאָלן, אַז זיי זאָלן האָבן די געהעריקע באַשפּייזונג, באַהייצונג און אַלץ וואָס מען דאַרף. איך האָב אויך באַדאַרפט באַאָרגן די סאָלדאַטן אויפן פּראָנט מיט אַמוניציע.

צומאָרגנס אינדערפרי בין איך געקומען אין פֿאָלק. מען האָט מיר גלייך געזאָגט, אַז אויף מיר וואָרט דער קאָפּיטאָן — דער קאָמאַנדאַנט פון מיין ראָטע. מיר איז געווען זייער קאַלעמוטנע: איך האָב מורא געהאַט, צי האָב איך זיך ניט מיט עפּעס פֿאַרזינדיקט אויף די דינים פון מיליטערישער דיסציפּלין... און דער סאָלדאַט, וואָס האָט מיך געפירט, האָט געקוקט אויף מיר, ווי אַ „יון אויף סליחות"...

ביי מיין אַריינקומען אין קאָנצעלאַריע, ווען איך האָב זיך אויסגעוויזן אויף „אָקטונג" ווי אַ סטרונע, האָט מיר דער קאָפּיטאָן געזאָגט, אַז ער איז מיר מודיע וועגן אַ באָפֿעל, וואָס איז אָנגעקומען פון קריגס־מיניסטער, אַז פון היינט אָן בין איך פריי, און אַז איך זאָל אָפּגעבן אַלע מיינע זעלנערשע זאַכן אין דער גאַרדעראָבע, נאָכדעם האָט ער מיר געהייסן אונטערחתמענען אַ פּאַפּיר, זאָגנדיק מיר בשעת־מעשה, אַז ער גראָטולירט מיר מיט מיין נייעם גראָד וואָס מען האָט מיר געגעבן, און ער האָט פֿאַרענדיקט בזה הלשון:

„איך בין זיכער, אַז דו וועסט קענען טאָן לטובת די פֿאַרוואונדעטע אויפן פּראָנט און פֿאַר אַמוניציע פֿאַר די סאָלדאַטן, מער ווי דו וואָלסט געקענט אויפטאָן אַלס סאָלדאַט. ביזט אַ קורצזיכטיקער, קיין גרויסע גימנאַסטיקעס האָסטו קיינמאָל ניט געמאַכט, און אַ סאָלדאַט וואָלסטו געווען זייער אַ שלעכטער..."

דערנאָך האָט ער נאָך צוגעגעבן, אַז איך קען עסן וואַרעמס אין קאָזאַרמע און נאָך דעם וואַרעמס, 3 א זייגער. דאַרף איך זיך מעלדן צום קאָלאָנעל, וועלכער האָט די דאָזיקע פֿאַראַרדענונג אַרויסגעגעבן.

אָבער אַנדערש איז געווען, ווען איך בין געקומען אין מיין פֿאַלאַטקע:

מיינע „חברים" האָבן מיך באַגעגנט גאַנץ פיין, און דער „דיאַדקע" (אונזער „מורה הוראה") האָט מיר געזאָגט:

„מיר האָבן פֿריער געוואוסט, אַז אַזא „ביעלאָרוטשקע" ווי דו, וועסט דאָ ניט בלייבן און וועסט אינגיכן אַוועקגיין... אונזערע פֿראָוואָסלאָווענע „ביעלאָרוטשקעס" — אַריסטאָקראַטן, דוואָריאַנעס — זיי זענען ניט קיין פֿראָסטע סאָלדאַטן; זיי זענען אָפּיצירן און עקספּלואַטירן אונז דאָ, ווי זיי עקספּלואַטירן אונז בכלל. אָבער איר — „ביעלאָרוטשקי־זשידי", וואָס איר האָט ניט קיין רעכט צו זיין קיין אָפּיצירן — דו־רייט איר זיך אַרויס פון מיליטער־דינסט".

ווי דער שטייגער איז בי מיר געווען, האָב איך פֿאַר זיי גלייך אַוועקגעשטעלט אַ 'כּיבוד" פון אַ סך צוקער, טיי, קאָלבאָסע, ווייסע בולקע און אַביסעלע משקה (וואָדקאַ). דאָס האָט ביי זיי אַרויסגערופן זייער א גוטע שטימונג און זיי האָבן מיר גהאָלפֿן אינגליגן מיינע זאַכן. פֿאַר מיין אַוועקפֿאָרן, האָט מען געגעבן אי דאָס וואַרעמס, אי די וועטשערע — אויפן וועג, וואָס איך האָב זיי, אגב, באַלד אַוועקגעגעבן, און דאָס האָט אַרויסגערופן נאָך א האַרציקערע באַציאונג. זיי האָבן זיך מיט מיר געזעגנט און מיך באַגלייט מיט גרויס פריינטשאַפט.

בכלל, די רוסישע סאָלדאַטן, וואָס צום גרעסטן טייל זענען זיי באַשטאַנען פון פויערים און קליינבירגער, וועלכע האָבן ניט געהאַט קיין שום דערציאונג און זענען געווען עמי־הארצים, אַז השם ירחם! — וואָס די צאַרישע רעגירונג האָט זיי ניט געגעבן קיין שולן, קיין שום בילדונג, אָבער האָט זיי געגעבן דערפֿאַר „מאָנאַפּאָל־קעס" (קראָמען אויף צו פֿאַרקויפֿן וואָדקאַ, אַז זיי זאָלן שיכורן) און געגעבן זיי די זיעמסקע נאַטשאַלניקעס, וועלכע האָבן זיי געהאַלטן אונטער אַ שרעקלעכן דרוק — הגם זיי זענען געווען זייער אַן אָפּגעשטאַנענער עלעמענט, זענען זיי אָבער טיף אין הארצן געווען זייער נאָבל און אויפריכטיק און אַז א רוסישער פויער איז ניט געווען שיכור, איז ער עלול געווען אויף די שענסטע זאַכן.

ווען מען פלעגט זיין אין וועג, אינמיטן דער נאַכט, און מען האָט געבלאָנדזשעט, און אַז מען האָט אָנגעקלאָפּט אין טיר פון א רוסישן פויער, פלעגט ער גלייך אַרויס־גיין און אָפּגיין צוזאַמען א וויאָרסט אָדער צוויי, כדי צו זיין אייער מורה־דרך. און האָט דאָס געטאָן בחינם; מען האָט אים גאָרניט געדאַרפט געבן דערפֿאַר.

אמת, עס איז געווען שווער צו זיין מיט זיי צוזאַמען: זיי זענען געווען ווילד, רוי, אומבאַוואוסטזיניק. אָבער אין תוך, אין דער טיפענישׂ פון דער נשמה, איז דאָס געווען זייער א וואויל פֿאָלק, און אין געוויסע מאָמענטן זענען זיי אינסטינקטיוו געווען מסוגל אויף גרויסע העלדישע מעשים.

פון רוסישן פויער זענען אַרויס די גרעסטע רוסישע דענקער און אינטעליגענץ, און זיי האָבן דערנאָך באַוויזן דעם כוח פון רוסלאַנד.

און מיט די דאָזיקע מענטשן — מיינע צייטווייליקע חברים — האָב איך זיך געזעגנט זייער האַרציק.

אַרום 3 אַ זייגער האָט מען מיך אַריינגעפירט צום קאָמאַנדיר פון פאָלק — צום קאָלאָנעל (איך בין שוין דעמאָלט געווען אין מיינע ציווילע בגדים) און ער האָט זיך געווענדעט צו מיר מיט די פאָלגנדיקע ווערטער:

„הער ראַבינער, אייער גאַנצע געשיכטע איז מיר באַקאַנט פון מיינע יידישע פריינט אין ריאַזאַן. איך באַדויער, וואָס דער טשערניגאָווער גובערנאַטאָר האָט גענומען מיליטער־דינסט ווי אַ סאַנקציע. איך פאַרשטיי אויך, און מיר איז אויך געווען ניט אַנגענעם, וואָס די פראָטעסטאַנטן, פראַוואָסלאַוונע און קאַטאָליקן האָבן זייערע פעלד־גייסטלעכע אין פאָלק, און איר, ראַבינערס, אַנשטאָט צו דינען אַלס פעלד־ראַבינערס און אונטערהאַלטן דעם מאָראַל פון יידישן סאָלדאַט און פאַר־לייכטערן זיינע וואונדן און לינדערן זיינע ווייטיקן — דאַרפט איר אַליין זיין פשוטע סאָלדאַטן. איך בין זייער צופרידן וואָס זיין עקסעלענץ, דער קריגס־מיניסטער, האָט אייך געגעבן די מעגלעכקייט, איר זאָלט זיין נוצלעך דעם צאַר און פאָטערלאַנד אויפן געביט צו העלפן דעם רוסישן סאָלדאַט, סיי ווען ער איז אויפן שלאַכט־פעלד און נויטיקט זיך אין אַמוניציע, און סיי אין שפיטאָל, ווען ער דאַרף האָבן באַהייצונג און דערנערונג".

„איך גראַטוליר אייך מיט אייער נייער פונקציע און ווינטש אייך גליק!..."

דאָס דאָזיקע באַווייזט אויך, אַז די רוסישע אַרמיי איז געווען ווייט פון פאָליטיק און אין אַ געוויסן זין איז זייער באַציאונג ניט אַלע מאָל געווען אַנטיסעמיטיש און מער מענטשלעך.

***

ווי מיר האָבן געשריבן פריער, האָט מיך די מיליטערישע מאַכט אַוועקגעשיקט אין רשות פון אַנטאָנאָוו — דעם ריאַזאַנער בירגערמייסטער. ער איז געווען אַ גרוי־סער גוט־באַזיצער, גרויסער ליבעראַל און איינער פון די וויכטיקע פירער פון „סאָיוז גאָראָדאָוו".

זייענדיק זייער רייך, מיט פיל ענערגיע, מיט אַן אומאָפהענגיקן כאַראַקטער, האָט ער געשפילט אַ גרויסע ראָל אינעם לעבן פון ריאַזאַן.

זיין באַציאונג צו יידן איז געווען זייער אַ גוטע.

אין ריאַזאַן איז געווען זייער ווייניק יידן. דאָס איז געווען אַ שטאָט — ווי מיר האָבן שוין געשריבן פריער — אין איינער פון יענע גובערניעס, וואו יידן איז געווען פאַרבאָטן צו וואוינען, אַ חוץ פאַר די ניקאָלאַיעווער סאָלדאַטן, וועמענס שפּראַך איז געווען רוסיש, און אַ חוץ פאַר יידן מיט אוניווערזיטעט־בילדונג, וועלכע האָבן, אגב, אויך באַנוצט רוסיש אַלס די אומגאַנגס־שפּראַך.

די דאָזיקע יידן זענען געווען ענלעך צו דער איבעריקער באַפעלקערונג, אי מיט דער שפּראַך, אי מיט זייער קליידונג, און איר האָט געקענט גיין אין גאַס אין ריאַזאַן און ניט קענען מאַכן קיין אונטערשיד צווישן יידן און קריסטן.

די צאָל יידישע איינוואוינער איז געווען אַזוי ווייניק, אַז זיי האָבן ניט געמאַכט קיין שום קאָנקורענץ דער ניט־יידישער באַפעלקערונג, ניט אין דער אינדוסטריע, ניט אין האַנדל און אויך ניט אין די ליבעראַלע פראָפעסיעס, און ממילא האָבן זיי ניט אַרויסגערופן צו זיך קיין קנאה און קיין שנאה.

ביי זיי איז געווען אַ קאָואַליציע ראַבינער, וועמענס שפּראַך איז געווען רוסיש. און בכלל, אין די שטעט פלעגט זיין זייער וויניק אָרטאָדאָקסישע רבנים. און אפילו דאָרט, וואו עס איז יאָ געווען אַ רב, ווי למשל אין ריאַזאַן, האָט ער ניט געצויגן אויף זיך קיין באַזונדערע אויפמערקזאַמקייט.

דער רוסישער „פּאָפּ" האָט געהאַט אַ בּאָרד, און דער רב האָט געהאַט אַ באָרד מיט קליינע פּאות דערצו...

און דעריבער, אין די שטעט, מחוץ פונעם „תּחום־המושב", האָט זיך דער אַנטי־סעמיטיזם ניט אַזוי שטאַרק געפילט.

עס איז באַוואוסט, אַז די רוסישע אינטעליגענץ פון אַמאָליקן צאַרישן רוסלאַנד־איז געווען זייער ליבעראַל געשטימט.

זיי האָבן געקעמפט קעגן דעם צאַרישן רעזשים, קעגן דער רעאַקציע, וועלכע עס האָט אַרויסגערופן אַלעקסאַנדער דער דריטער. און אינעם קאַמף קעגן דער רעאַקציע איז אויך אַריינגעגאַנגען דער קאַמף קעגן די פּאָגראָמען, קעגן יידישע באַגריענעצונגען, וואָס דאָס איז אויך געווען איינע פון די רעאַקציאָנערע דערשיינונגען.

ביי זיי איז ניט געווען קיין לאָזונג: „רוסלאַנד פאַר די רוסן!..." נאָר צווישן זיי האָבן זיך געפונען די א. ג. „סטאַראָאָבריאַדצי", וואָס זענען געווען זייער אַ רע־ליגיעזע סעקטע, און האָבן שוין געהאַט אַ נעגאַטיווע באַציאונג צו יידן — אַ באַציאונג וואָס איז אַרויסגעגאַנגען פון דער קירכע, מיט די אַלע מעשיות, וואָס „יידן האָבן געטאָן מיטן כריסט..."

און צווישן זייער אייגענער אינטעליגענץ זענען געווען אפילו אַזעלכע מענטשן, ווָאס פאַר פּאָגראָמען זענען זיי ניט געווען, אָבער קיין גרויסע ליבשאַפט צו יידן האָבן זיי אויך ניט געהאַט.

בכלל, אין די שטעט מהוין דעם „תּחום־המושב", האָט זיך די יידן־פראַגע ניט אַוועקגעשטעלט אין אַ שאַרפער פאָרם.

זינט עס זענען אַרגאַניזירט געוואָרן די „אָקטיאַבריסטן" און זינט עס זענען געגרינדעט געוואָרן די שוואַרץ־מאה־גרופּן, מיט פּורישקעוויטשן, קרושעוואַנען און מאַרקאָוו א. אַנד אין דער שפּיץ, וועלכע האָבן געפירט אַ גרויסע פּראָפּאַגאַנדע קעגן יידן, האָט דער רוסישער אַנטיסעמיטיזם אָנגעהויבן צו ווערן — פון אַ רעגירונגס־אַנטיסעמיטיזם — אַ פאָלקס־אַנטיסעמיטיזם, אַז אפילו אין די שטעט, וואו יידן זענען געווען זייער וויניק אין דער צאָל, האָט זיך דאָך געפילט, הגם אין אַ לייכטער פאָרם, די פּראָפּאַגאַנדע קעגן יידן.

אָבער בכלל, אין די דאָזיקע שטעט, האָט זיך יידן, פון איין זייט, געלעבט זייער גוט בגשמיות: דאָרט האָט מען ניט געפילט די אָרעמקייט, וועלכע האָט געהערשט אין „תּחום־המושב" און אויך דער אַנטיסעמיטיזם האָט זיך באַזונדערס שטאַרק ניט געפילט.

אין לויף פון יאָר 1916, וועו אין דער לופט האָט זיך שוין געפילט דער הויך פון דער רעוואָלוציע, האָבן די ליבעראַלן אַרויסגעוויזן מער פריינטשאַפט צו יידן, און אַ רעאַקציע צו דער פינצטערער אַרבעט פון די פּאָטריאָטישע שוואַרץ־מאהדיקע אָרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן געפירט אַ שרעקלעכע פּראָפּאַגאַנדע קעגן יידן.

די לאַגע וועלט געביטן אין ריאַזאַן פון יאָר 1916 אָן. בעת מען האָט אַוועקגע־

שיקט די היימלאָזע, וועלכע זענען עוואַקואירט געוואָרן פון די שטעט, וואו די דייטשע אַרמייען זענען צוגעטרעטן, און אין ריאַזאַן זענען אָנגעקומען צוויי טויזנט יידישע פליטים.

שטילערהייט, האָט זיך צווישן די „סטאַראָאָבריאַדצעס" און שוואַרץ־מאהניקעס געפירט אַ פּראָפאַגאַנדע קעגן יידן, און די „קאַדעטן" און די רוסישע ליבעראַלן האָבן געפירט אַנטקעגן אָט די שוואַרצע כוחות אַ העפטיקן קאַמף.

איינער פון די ליבעראַלן, וואָס האָט זיך אויסגעצייכנט מיט אַ פיינער פאָליטיק לגבי יידן, איז געווען אַנטאָנאָוו. ער האָט, אין דער מוניציפּאַליטעט, ניט דערלאָזט צו קיין באַלייִדיקונגען און קיין באַגרענעצונגען קעגן די יידן — אין די ראַמען פון די מעגלעכקייטן פונעם געזעץ, וואָס איז דעמאָלט חל געווען.

בעת איך האָב זיך אים פאָרגעשטעלט, האָט ער מיך אויפגענומען בסבר פנים יפות. ער האָט מיך באַגריסט, אויסדריקנדיק זיין האָפענונג, אַז איך וועל אים בייהילפיק זיין אין זיין גרויסער און פאַרצווייגטער אַרבעט.

„איך האָב באַקומען וועגן אייך בריוו פון מיליוקאָווּ, שינגאַריאָווּ, ניעקראַסאָווּ, טשעלניאַקאָווּ, ווינאָווּערן א. אַנד. — האָט ער געזאָגט — נו, די דאָזיקע רעקאָמענדאַציעס זענען אַזוי גרויס, אַז איר גיט מיר די מעגלעכקייט צו קלערן, אַז איך וועל האָבן אין אייער פערזאָן אַ מיטהעלפער אין מיין גרויסער אַרבעט אין דער אַרמיי און שפּיטאָלן".

ער האָט מיר גלייך פאָרגעלייגט, אַז ער וועט מיר געבן פופציק רובל מאָנאַטלעך, אָבער דערויף האָט איך אים געענטפערט:

„איך בין אַ סאָלדאָט און פאַרלאַנג ניט מער ווי די גראָשנס, וועלכע מען גיט אַלע סאָלדאַטן. און די דאָזיקע גראָשנס דאַרף איך אויך ניט האָבן, איך וועל אַרבעטן אומזיסט, מער ניט, נאָר לטובת דעם פאָטערלאַנד!".

דאָס האָט אויף אים געמאַכט זייער אַ שטאַרקן רושם; ער האָט מיר באַלד אָפּגעגעבן אַ באַזונדער צימער, מיט אַ סעקרעטאַר, און מיר געזאָגט:

„אין עטלעכע טעג אַרום, וועל איך אייך איינלאַדן און מיר וועלן צוזאַמען אויסארבעטן אַ פראָגראַם וועגן אייער מיטאַרבעט".

און אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן מיין נייע תקופה אין „סאָיוז גאָראָדאָוו".

קאַפּיטל ס״ב.

מיינע נייע פונקציעס אין „סאָיוז גאָראָדאָוו״. — דער מאַנגל אין קוילן אין ריאַזאַן פאַר די שפּיטאָלן. — אַנטאָנאָוו טרויט מיר אָן די מיסיע צוצושטעלן קוילן פאַר די קראַנקע. — איך שטעל מיך אין פאַרבינדונג מיט יידישע פערזענלעכקייטן, וואָס רעקאָמענדירן מיך קיין מאָסקווע. — טשעלניאַקאָוו, דעפּוטאַט און בירגערמייסטער פון מאָסקווע און פרעזידענט פון „סאָיוז גאָראָדאָוו״, נעמט מיך אויף אויף אַן אוידיענץ. — ער גיט מיר ספּעציעלע פולמאַכטן איינצוקויפן קוילן אין כאַרקאָוו. — מיין באַגעגעניש מיט בראַסלאָווסקין. — מיין קאָנטראַקט מיט גאָרני אויף די ערשטע אַכציק וואַגאָנעס. — דער קאַמף פאַר די וואַגאָנעס. — גאָרני פילט ניט אויס דעם קאָנטראַקט. — מיינע טעלעגראַמעס צו פרינץ אָלדענבורסקי. — איך שרייב „אָפענע בריוו״ אין אַלע רעדאַקציעס קעגן גאָרני. — די רעגירונג נעמט ניט מער קיין ליפערונגען ביי גאָרני. — גאָרני קומט צו מיר ווי אַ שולדיקער און מאַכט „שלום״ מיט מיר. —. צען קאָזאַקן באַגלייטן יעדן צוג מיט מיינע קוילן. — איך פאַרפלייץ די שפּיטאָלן מיט קוילן. — „טייוולאָנים־יידן קענען אַלץ באַווייזן!״.

איבערנעמענדיק מיינע נייע פונקציעס, האָב איך דאַן שוין אָנגעהויבן קלערן, ווי אַזוי צו אָרגאַניזירן מיין נייע אַרבעט.

דעם אמת זאָגנדיק, זענען אין „סאָיוז גאָראָדאָוו״ געווען אַ סך אָנגעשטעלטע, אַ סך פונקציאָנאַרן, אַזוי אַז אַנטאָנאָוו האָט פּראָסט פּשוט ניט געוואוסט, וואָס ער זאָל טאָן מיט מיר... און איך אַליין האָב באַדאַרפט אויסאַרבעטן אַ פּראָגראַם, וואָס זאָל באַרעכטיקן מיין עקזיסטענץ דאָרט.

צו יענער צייט האָבן געפעלט קוילן אין ריאַזאַן. עס איז געווען ווינטער, און אין די גרויסע שפּיטאָלן, וואו עס האָבן זיך געפונען אַזוי פיל קראַנקע און פאַר־וואונדעטע סאָלדאַטן, איז געשטאַנען די סכנה, אַז זיי זאָלן חלילה פאַרפרוירן ווערן פון קעלט און אומקומען פון זייערע שווערע וואונדן.

אפילו אין מאָסקווע גופא האָט אויך אויסגעפעלט קוילן.

רעדנדיק מיט מיר, זאָגט אַנטאָנאָוו:

„מיר האָבן געפירט אַ גרויסע אַרבעט, אָבער עס איז אונז גאָרניט געלונגען: מיר האָבן ניט קיין קוילן, און דערפון קענען מיר נאָך האָבן אַן אויפשטאַנד פון דער באַפעלקערונג. און ווי קען מען — מיט אַן אמת — קוקן אויף אַזאַ מין סאָרט אומגליק, אַז פאַרוואונדעטע סאָלדאַטן זאָלן ליידן קעלט!...״

און ער ווענדט זיך צו מיר:

„איר האָט אַ סך פאַרבינדונגען און פריינט, און מיר ווייזט אויס, אַז איר זענט ענערגיש: נעמט אויף זיך, פאָרט קיין כאַרקאָוו און ברענגט אונז קוילן!... און פאָרנדיק פון ריאַזאַן קיין כאַרקאָוו, שטעלט אייך אָפּ אין מאָסקווע; טשעלנאַקאָוו וויל אייך זען״.

ער אַליין, אַנטאָנאָוו, האָט ניט געגלויבט אינעם דערפאָלג פון מיין רייזע, אָבער דאָס איז ביי אים געווען אַ מיטל מיר צו געבן עטוואָס אַרבעט. און דערצו ביי

די בעסטע רוסן — האָבן זיי תמיד געטראַכט, אַז אַ ייד איז אַ „בריה" און וועט קענען אויפטאָן דאָ, וואו קיינער קען גאָרניט מאַכן...

און איך בין אַוועקגעפאָרן מיטןווילן, אַז „על כל צרה שלא תבוא" — זאָל איך ברענגען קוילן!...

באַוואָפענדיק זיך מיט כלערליי פאַפירן, פולמאַכטן פון „סאיוז גאָראָדאָוו", פון דער מוניציפּאַליטעט און פון דער „זיעמסטוע", בין איך געפאָרן און האָב זיך אָפּגעשטעלט אין מאָסקווע.

פריער האָב איך געזען דעם הרב יעקב מאַזע ע"ה, ווי אויך דר. טשלענאָוו ע"ה, יואָס זיי האָבן מיר געגעבן אַלערליי רעקאָמענדאַציעס צו יידן אין כארקאָוו, אַז מען זאָל מיר העלפן אין מיין מיסיע.

און דער ראַבינער מאַזע האָט פאַרענדיקט זיינס אַ בריוו צו איינעם אַ יידן, מיט די פאָלגנדיקע ווערטער:

„איך בעט תמיד מיינע פריינט צו העלפן מיינע פראָטעזשירטע מיט געלט און שטיצע. אָבער דאָ, בעט איך אייך בלויז, אַז איר זאָלט העלפן דעם יידן באַקומען קוילן!... און ער וועט אָפּצאָלן גאַנץ פיינע געלט דערפאַר!"

דערנאָך בין איך אויפגענומען געוואָרן ביי טשעלנאַקאָוון.

טשעלנאַקאָוו איז געווען דעפוטאַט פון מאָסקווע, בירגערמייסטער פון מאָסקווע און גרויסער פאַרוויצער פונעם פאַרבאַנד „סאיוז גאָראָדאָוו".

דאָס איז געווען איינער פון די אויסגעצייכנטע טוערס ביי דער מוניציפּאַליטעט און פונעם פאַרלאַמענט (דומע). אַ גרויסער אַראַטאָר און ענערגישער פירער, וואָס האָט געשפּילט תמיד זייער אַ גרויסע ראָל, וועלכע האָט זיך נאָך פאַרגרעסערט אין צייט פון קריג. ער האָט אַ סך געקעמפט פאַר פאַרבעסערן די אַמוניציע, באַ־שפייזונג און מעדיקאַמענטן פאַר די סאָלדאַטן אויפן פראָנט און אין די שפּיטאָלן.

דאָס האָט אים געבראַכט גאַנץ אָפּט צו צוזאַמענשטויסן מיט דער רעגירונג און מיטן קריגס־מיניסטער, קעגן וועלכע די ליבעראַלן און קאַדעטן האָבן געפירט זייער אַ שווערן קאַמף.

וועגן מיר האָט מיט אים געדעדט די דעלעגאַציע פון טשערניגאָוו — וועגן וועלכער איך האָב געשריבן אין די פריערדיקע קאַפּיטלען — און ער האָט אויך זייער ענערגיש אינטערוועניירט, אַז די רעגירונג זאָל אַרויסלאָזן אַ דעקרעט, אַז די ראַבינערס זאָלן וועלן פעלד־ראַבינערס.

ער האָט מיך זייער גוט אויפגענומען, ווי זיינעם אַ „פראָטעזשע" און האָט מיט מיר געדעדט וועגן די „זאָלאָשניקעס" און וועגן דער גאַנצער אַנטיסעמיטישער פּראָפּאַגאַנדע, וואָס איז געגאַנגען — צו יענער צייט — פון די שוואַרץ־מאהניקעס.

דאָס איז געווען איינער פון די שענסטע רוסישע ליבעראַלן, וואָס האָבן זיך אויסגעצייכנט אין קאַמף קעגן דער רעאַקציע, און מען פלעגט זיי רופן דאָרט: „סלאַוואַיאַ אינטעליגענציאַ" („די באַרימטע אינטעליגענץ").

מיט אַביסל הומאָר, האָט ער געדעדט מיט מיר וועגן מיין מיסיע, און ער האָט מיר דערציילט, וואָס זיי זעלבסט האָבן געטאָן אין מאָסקווע, מיט גרויסע מיטלען, און האָבן ניט באַקומען קיין קוילן...

איך האָב אים געענטפערט, אַז איך האָף דורכצופירן מיין מיסיע מיט דערפאָלג און אים געבעטן, ער זאָל מיר זאָגן, וויפיל וואַגאָנעס דאַרף ער האָבן.

שמייכלענדיק, זאָגט ער צו מיר: „מיר געפעלט זייער אייער קוראַזש און אייער גלויבן אין זיך, און איךווינטש אייך, איר זאָלט מצליח זיין...“

און אַזוי בין איך אָנגעקומען קיין כאַרקאָוו.

זאָגן דעם אמת, האָב איך אפילו ניט פאַרשטאַנען, וואָס עס איז אַזעלכעס אַנטראַציט, צי גאָר פשוטע קוילן; ניט וואָס הייסט „קאָק“ א. א. וו. דאָס האָב איך אמאָל געלערנט אין נאַטורוויסנשאַפט, אָבער אין דער פראַקטיק האָב איך וועגן דעם גאָרניט געוואוסט.

און איך — ניט האָבנדיק קיין ספעציעלע צוגרייטונג און וויסן בנוגע דעם — בין איך געפאָרן, ווי שלום־עליכם האָט געזאָגט: „ווי יענער ייד, וואָס גייט אויף דער בערזע אָן געלט, אָן וויסן, נאָר גייט מיטן נאָז אויסשמעקן עפעס...“

זיץ איך, א פאַרזאָרגטער, אין קאַפּע, קומט צו מיר צו א פריינט, בראַסלאָווסקי, אַליין א נאַפט־סוחר, און וועלכער האָט געשפילט זייער אַן אָנגעזעענע ראָל אין כאַרקאָוו.

ער האָט מיך געקענט אַלס ראַבינער אין טשערניגאָוו, פון קיעוו, וועו איך האָב געהאַלטן רעפעראַטן. און אַז ער האָט מיך אָנגעקוקט אין מיינע „בגדי־מלכות“, דאָס הייסט, אינעם אוניפאָרם פון „סאָיוז גאָראָדאָוו“, איז ער צו מיר צוגעלאָפן און האָט מיך א פרעג געטאָן:

„וואָס טוט איר עפעס דאָ?...“

דערצייל איך אים מיינע זאָרגן. וועט ער אין כעס און מאַכט צו מיר:

„מיר וועלן זיי באַווייזן דעם כוח פון אונזערע ראַבינערס! איר קענט ניט אוועקפאָרן פון דאָנען אָן עפעס!...“

ער האָט מיך אוועקגעפירט אין דער אינטערנאַציאָנאַלער באַנק און אין דער אוניאָן־באַנק, וועלכע האָבן געהאָט פאַרבינדונגען מיט די בעליבתים פון די קוילן־גרובן און צו ענדע, האָב איך באַקומען א קאָנטראָקט מיט איינעם, גאָרני, אַז ער דאָרף מיר ליווערן קוילן.

אַנטאָנאָוו האָט מיך געהאָט געבעטן, אַז איך זאָל אים אינקויפן פון צוואָנציק ביז דרייסיק וואָגאָנעס, נאָר אַזוי ווי איך האָב געוואָלט געבן טשעלנאָקאָוון א סכום וואָגאָנעס, האָב איך אויף יעדן פאַל, געמאַכט א קאָנטראָקט אויף אַכציק וואָגאָנעס.

איצט האָט זיך געשטעלט די צווייטע אויפגאָבע: צו באַקומען א באַזונדערע דערלויבעניש אויף וואָגאָנעס, אין וועלכע עס האָט זיך געפילט א גרויסער מאַנגל און וואָס זענען דאָרט געווען זייער שווער צו באַקומען.

פון אַלע אָפּטיילונגען פון דער מיליטער־אינדוסטריע, וואָס אַרבעט אויפן קריג, זענען אָנגעקומען פאָדערונגען אויף וואָגאָנעס. און דאָס איז געווען אוממעגלעך צו באַקומען.

אינצווישנצייט, האָבן אָנגעהויבן שטאַרק שטייגן די פריזן אויף קוילן, און דאָס איז געווען די סיבה, וואָס גאָרני האָט ניט געוואָלט אויספילן דעם קאָנטראָקט. עס זענען פאַר מיר געשטאַנען צוויי קאַמפּן: איינער — מיט דער אייזנבאַן־

דירעקציע, אויף צו באַקומען די וואַגאָנעס. און דער צווייטער: מיט גאָרנישט, ער זאָל צושטעלן די קוילן.

דאָ האָב איך פאַרשטאַנען אַז „חוצפה אפילו כלפי שמיא מהניא"... און איך האָב באַלד אַוועקגעשיקט אַ טעלעגראַמע צום פרינץ אַלדענבורסקי, פון דער צאַרישער פאַמיליע, וואָס ער איז געווען דער שעף־קאָמענדאַנט פון אַלע מיליטערישע שפיטאָלן.

און געשריבן האָב איך דאָס פאָלגנדיקע:

„וואַשע וויסאָטשעסטוואָ! אין ריאַזאַנער גובערניע, אין צענדליקער שפיטאָלן, געפינען זיך אונזערע העלדן־סאָלדאַטן, וואָס האָבן פאַרגאָסן זייער בלוט פאַרן צאַר און „ראָדינו" (פאָטערלאַנד) — פאַרוואונדעטע און קראַנקע; און זיי דראָט אַ סכנה פאַרפרוירן צו ווערן! ניטאָ קיין קוילן מיט וואָס צו הייצן!... איר, אַלס באַשיצער פון רוסישן העלד און פאַרוואונדעטן סאָלדאַט, בעט איך אייך געבן אָן אָרדער, אַז די באַן־דירעקציע זאָל מיר גלייך געבן פיר צוגן צו צוואַנציק וואַגאָנעס יעדער, אַז דער רוסישער פאַרוואונדעטער העלד זאָל ניט ליידן פון קיין קעלט".

אונטערגעשריבן:

באָפולמעכטיקטער פון „סאָיוז גאָראָדאָוו"

י. שניאורסאָן.

בראַסלאָווסקי, אויך דער דירעקטאָר פון באַנק, פאַוועל ברוק, און אַנדערע מיינע פריינט, זענען געווען זייער אומרואיק צוליב אָט דער טעלעגראַמע. אָבער ווי גרויס איז געווען זייער איבערראַשונג, ווען אויף מאָרגן האָב איך באַקומען אַ טעלעגראַמע, אַז „יעווּ וויסאָטשעסטוואָ", פרינץ אָלדענבורסקי, האָט געגעבן אַ באַפעל אין דער באַן־דירעקציע, אַז מען זאָל מיר באַלד געבן פיר צוגן אויף צו נעמען די קוילן.

די טעלעגראַמע האָט געמאַכט אַ גרויסן רושם. אָבער, זיי האָבן מיר צוגעזאָגט און.. ניט געגעבן, מיט אַלערליי תירוצים.

האָב איך, אין עטלעכע טעג אַרום, געגעבן אַ נייע טעלעגראַמע:

„די רוסישע פאַרוואונדעטע אין די שיפּטאָלן האָבן ניט קיין באַהייצונג! זיי האָבן געהאַט שמערצן, ניט נאָר אויפן פראָנט, נאָר אויך דאָ ליידן זיי — אין „טיל". אָבער די אייזנבאַן־דירעקציע, ניט קוקנדיק אויפן אָרדער פון אייער וויסאָטשעסטוואָ, פילט ניט אויס אייער באַפעל. מיר בעטן רחמים ביי אייער וויסאָטשעסטוואָ, צו געבן אַ באַפעל און צווינגען, אַז דער באַפעל זאָל אויסגעפירט ווערן און מען זאָל אונז געבן פיר צוגן!"

עס זענען אַריבער דריי טעג און מען האָט מיך געזוכט פון דער אייזנבאַן־דירעקציע. זיי האָבן, ווי ס'וויזט אויס, דערהאַלטן אַ שטרענגן באַפעל פון פרינץ אָלדענבורסקי, און זיי האָבן מיר פאָרגעלייגט, אַז מען גיט מיר באַלד די פיר „נאַריאַדן" און אויף יעדע וואָך — במשך פון פיר וואָכן — זאָל איך באַקומען צו צוויי צוגן.

אָבער דערמיט האָבן זיך נאָך מיינע דאגות ניט געענדיקט: דער ה' גאָרני גיט ניט קיין קוילן!...

האָב איך באַלד אָנגעשריבן אַן „אָפענעם בריוו" אין די רעדאַקציעס פון די כאַרקאָווער גאַזעטן — געווענדעט צו גאָרני: אַז אין דער צייט, וואָס די רוסישע

סאָלדאַטן שלאָגן זיך אויפן פראָנט, פאַרגיסן זייער בלוט פאַרן פאָטערלאַנד — יצן דאָ מענטשן, וואָס שאַרן דערפון גאָלד! פירן ספעקולאַציע מיט די קוילן!... גאָרנישט — אַ געוועזענער דייטש, וואָס איז געווארן אַ רוס, און איז דאָ אַ גרויסער אָנפירער פון די קוילן־מינעס, ווייל דאָ ניט פירן — ווי אַן אַלטער דייטש — אַ מלחמה קעגן דעם רוסישן סאָלדאָט?!...

„די דייטשן שלאָגן רוסלאַנד אויפן פראָנט, און זייערע פאָרשטייערס — אַזוי ווי ה' גאָרני — טוען דאָס זעלבע דאָ אַנטקעגן די פאַרוואונדעטע סאָלדאָטן, אויפן „טיל"; „יעווא וויסאָטשעסטווא", פרינץ אָלדענבורסקי, האָט אַרויסגעגעבן אַ באַפעל מיר צו געבן די נויטיקע וואַגאָנעס, אָבער גאָרני ווייל ניט ליפערן די קוילן"...

דאָס האָט געמאַכט אַ שרעקלעכן רושם. און דער שעף פון דער אַרמיי פון כאַרקאָווער קרייז האָט געפאָדערט ביי גאָרנין דערקלערונגען וועגן אָט דעם ענין.

אין דער זעלבער צייט, איז אָנגעקומען פון דעם אַרמיי־שעף אַ באַפעל, אַז קיין עזום ליפערונגען זאָלן ביי גאָרנין ניט אָנגענומען ווערן, ביז ער וועט ניט צושטעלן די ליפערונג פון אונזערע 80 וואַגאָנעס.

גאָרני איז געקומען צו גיין מיט אַן אַראָפגעלאָזטן קאָפּ, אַ פאַרציטערטער. בראָסלאָווסקי האָט געמאַכט „שלום" און מען האָט אָנגעהויבן לאַדעווען די וואָגאָנעס.

אין יענער צייט, האָט אינעם רוסישן אייזנבאַן־וועזן געהערשט זייער אַ גרויסע אומאָרדענונג, און מען האָט ניט געקענט זיין זיכער, אַז אויב מען שיקט אָפּ וואָגאָנעס, צי וועלן זיי אָנקומען צו דער צייט, אָדער צי וועלן זיי בכלל אָנקומען...

האָב איך באַקומען אַ דערלויבעניש, אַז אויף יעדן צוג זאָל איך נעמען צען קאָזאַקן אויף צו באַגלייטן, און דאָס — אויפן חשבון פון „סאיוז גאָראָדאָוו". דאָס האָט געהייסן: אויף יעדע צוויי וואָגאָנעס — אַ קאָזאַק.

די לצים, אַז זיי זענען געקומען אויף אַ סטאַציע, וואו מען האָט אָפּגעשטעלט דעם צוג, און ווען זיי זענען אַראָפּגעגאַנגען, האָבן זיי מיט זייערע בייטשן אָנגעמאַכט אַזעלכע צרות, אַז יעדער וואָקזאַל־שעף האָט געוואָלט פון זיי וואָס גיכער פּטור ווערן און די קוילן זענען אָנגעקומען צו דער צייט!...

אָנטאָנאָוו באַקומט די עֿרשטע צוואַנציק וואָגאָנעס, נאָך באַגלייט מיט די קאָזאַקן מיט בערד און מיט בייטשן; נעמט ער זיך צו צען וואָגאָנעס, און די אַנדערע צען שיקט ער אָפּ אין די אַנדערע שטעט אַרום און אַרום.

ווען עס איז אָנגעקומען שוין דער דריטער צוג, באַקום איך אַ טעלעגראַמע פון אָנטאָנאָוון: „שטעלט אָפּ די לאָדונגען! ניטאָ וואו אָפּצולייגן די קוילן!..."

האָב איך דעם לעצטן צוג אַוועקגעשיקט טשעלנאָקאָוון.

קומענדיק קיין ריאַזאַן, בין איך אויפגענומען געווארן ביי אָנטאָנאָוון, מיט אַזאַ מין סאָרט ענטוזיאַזם, און ער האָט מיר אויך גלייכצייטיק געזאָגט, אַז טשעלנאָקאָוו האָט געבעטן אַרויסרופן אים, ווי נאָר איך וועל קומען, ווייל ער ווייל מיר פּערזענלעך דאָנקען דערפאַר.

און וועדליג ווי מען האָט מיר דערציילט, האָט ער זיך אויסגעדריקט:

„די דאָזיקע טייוולאָנים־יידן קענען אַלץ באַווייזן!..."

שפּעטער, האָט טשעלנאָקאָוו געקלונגען טעלעפאָניש און האָט מיר געזאָגט:

„איר האָט באַווייזן אַזעלכע זאַכן, וואָס מיר האָבן ניט געקענט דורכברעכן

מיט די גרעסטע כוחות. און אַלס פאָרזיצער פון „סאָיוז גאָראָדאָוו" באַגריס איך אייך און דאַנק אייך! איך בין צופרידן, וואָס איר אַרבעט ביי אונז!..."

און אַזוי האָט זיך געענדיקט די ערשטע תקופה פון מיין אַרבעט: די שפּיטאָלן זענען געהייצט; די סאָלדאַטן שוויצן; אַנטאָנאָוו איז העכסט צופרידן און איז געוואָרן אַ „בעל־צדקה": ער שענקט פאַר אַנדערע שטעט וואַגאָנעס מיט קוילן, וועלכע עס איז ניטאָ וואו אַהינצוטאָן..

און מיין פּאָזיציע אין ריאַזאַן באַפעסטיקט זיך.

קאַפּיטל ס"ג.

אין די ריאַזאַנער שפּיטאַלן שוויצט מען פון היץ. — אַנטאַנאָוו ווערט אַ „בעל־צדקה" און פאַרטיילט קוילן אין אַנדערע שטעט. — דער מאַנגל אין פליש. — אַנטאַנאָוו באַפולמעכטיקט מיך אויפצוקופן פליש פאַר די שפּיטאַלן. — מיינע שוואָכע ידיעות וועגן פליש. — איך פאַר קיין בוזאַלוק קופּן בהמות. — די קאַנקורענץ ביי די בהמות־מעקלער. — איך בעט אַ דערלויבעניש ביים אוראַלער אָטאַמאַן צו קומען קיין אוראַל, וואו יידן איז פאַרבאָטן צו זיין. — איך באַקום אַן אָפּוואָג. — איך ריזיקיר און פאָר קיין אוראַל. — מיין באַגעגענעניש מיטן אוראַלער רב. — ער קויפט פאָר מיר צוואַניציק וואַגאָנעס מיט בהמות, אָבער די אַרטיקע וועטערינאַרן ווילן ניט באַשטעטיקן. — דער רב עצהט מיר גיין צום אָטאַמאַן, כדי מבטל צו מאַכן דעם איסור. — איך באַקום אַן אויסנעם ביים אָטאַמאַן. — ער נעמט אַראָפּ דעם פאַרבאָט און הייסט אויסליידיקן צוואַנציק וואַגאָנעס און זיי אַנלאַדוועווען מיט מיין „סחורה". — ער דראָט מיט טורמע דעם באַן־שעף, אויב ער וועט ניט אויספירן דעם באָפעל. — מען גיט אונז קאָזאַקן צו באַגלייטן דעם טראַנספּאָרט.

ריאַזאַן האָט קוילן! מ'הייצט אויף וואָס די וועלט שטייט!... און די קראַנקע אין די שפּיטאַלן שוויצן פון היץ.

אַנטאָנאָוו, דער בירגער־מייסטער, איז געווען אַ „בעל־צדקה" און האָט געגעבן אין אַנדערע שטעט אַביסל קוילן. און אין אַ צייט פון די שווערע פרעסט, וועט עס פעלט הייצונג און מען גיט אַנדערע בירגערמייסטערס די מעגלעכקייט צו פאַרמיידן אַ קריזיס אין די שפּיטאַלן, האָט דאָס זייער אַ גרויסן אָפּקלאַנג. אַנטאָנאָוס פאָפולאַריטעט איז געוואָרן זייער גרויס, אָבער איך אַליין, בין געווען אַ „נחבא אל הכלים" און האָב דאָס אַלץ געגעבן אויפן השבון פון אַנטאָנאָוון.

אין שטאָט האָט מען געריידט, אַז „די לאַגע איז געוואָרן לייכטער אין זכות פון אַ יידן"...

אין אַזאַ גרויסער שטאָט ווי ריאַזאַן, וואו די יידן האָבן באַטראַפן קוים אַ האַלבן פראָצענט און זיי האָבן זיך ניט אונטערשיידט, ניט מיט דער הלבשה, ניט מיט דער שפּראַך, פון דער אַלגעמיינער באַפעלקערונג, ווייל רוסיש איז געווען זייער אומגאַנגס־שפּראַך — און אין קאָמערץ־ און אינדוסטריע־וועזן זענען זיי געווען אַן אומבאַדייטנדיקער פראָצענט — האָבן זיי ניט געקענט אַרויסרופן קיין אַנטיסעמיטיזם. נאָר אויב עס זענען יאָ געווען אַנטיסעמיטן, איז דאָס געווען צוליב דער פראָפאַגאַנדע פון פעטערבורגער און מאָסקווער רעאַקציאָנערער פרעסע, און פון דער קירכע, וועלכע האָט תמיד אויפגעוועקט באַזונדערע געפילן פאַרן טויט פון יעזוסן, וועלכער איז פאַרקויפט געוואָרן דורך יהודה־איש־קריות.

די געפילן פון אַנטיסעמיטיזם זענען געווען מער במחשבה ווי במעשה.

אין די אייניקע שבחים, וואָס מען פלעגט זאָגן אויף מיר, האָט זיך אויך געפילט: „אַ ייד איז אַ טייוול! ער קען אַלצדיק באַווייזן!..."

אָבער אַנטאָנאָוו איז געווען געירדט פון מיין ענייות און האָט מיך אַלץ מער

מקרב געווען. ער האָט מיר באַלד געגעבן אַ נייע ביוראָ נעבן זיך און האָט מיך געמאַכט פאַר אַ ראַטגעבער אין אַלע ענינים, וואָס האָבן אַ שייכות צום „סאָיוז גאָראָדאָוו" און צום פראָוויאַנטירונגס־אַמט.

די מלחמה האָט אַלץ מער און מער פאַרשאַרפט די באַשפייזונג־פראַגע פאַר דער באַפעלקערונג: פון טאָג צו טאָג, זענען פאַרשידענע פראָדוקטן פאַרשוואונדן געווארן פונעם מארק. מיטאַמאָל, האָט אין ריאַזאַן און אין גאַנצן דעפאַרטאַמענט אָנגעהויבן אויסצופעלן פלייש.

צוליב דעם וואָס ריאַזאַן איז געווען זייער ווייט פון פראָנט, האָבן זיך אין גאַנצן דעפאַרטאַמענט געשאַפן אַ סך שפיטאָלן, וואו עס זענען געלעגן צענדליקער טויזנטער פאַרוואונדעטע סאָלדאַטן. און אויב עס זאָל אויספעלן פלייש, וואָלט דאָס געקענט אַרויסרופן אַ רעוואָלט צווישן דער באַפעלקערונג.

דער „סאָיוז גאָראָדאָוו" פון אין זייט, די שטאָט־פאַרוואַלטונג פון דער אַנדער־רער זייט, האָבן צונויפגערופן פאַרזאַמלונגען, מיט אַ „ויצעקו", אַז מען דאַרף האָבן פלייש!

אַנטאָנאָוו האָט זיך געווענדעט צו מיר, אַז איך זאָל פאָרן אין די ערטער, וואו עס איז אַנטוויקלט די פי־צוכט (האָדעווען בהמות), און אָננעמען אַלע מיטלען אויף צו ראַטעווען די שפיטאָלן פון מאַנגל אין פלייש.

עס איז גרינג צו פאַרשטיין, אין וואָס פאַר אַ לאָגע איך האָב זיך דעמאָלט געפונען: אין מיין דערציאונג האָט מען מיך געלערנט, אַז אויב מען רירט אָן אַ בהמה אָדער אַ פערד, דאַרף מען זיך וואַשן די הענט... איך האָב ממש געציטערט ווי אַ בלאַט, אַז איך האָב דערזען אַ גרויסן אָקס מיט די הערנער און מיט די אַרויס־געזעצטע אויגן.

וויסן וועגן פלייש האָב איך מער ניט געוואוסט, ווי פונעם יידישן „קאָרא־באַטשנעם סבאָר", וואָס מען האָט אַרויפגעלייגט אויף יידן אַ באַזונדערן שטייער פאַר כשר פלייש. און צו די עצם קצבים איז אויך געווען ביי יידן אַ באַזונדערע באַציאונג...

נו, און אַז איך דאַרף זיך אַרייננוואַרפן אין דעם עולם אי פון די קצבים, אי פון די אָקסן־הענדלער, און קויפן אָט־אָ די בהמות און ווערן אַ מבין אויף פלייש, האָב איך זיך דעמאָלט געפונען אין אַ גרויס פאַרלעגנהייט: צי וועל איך קענען אויספירן מיין מיסיע, ווי מען דאַרף?

און וואָס קען מען העלפן? מען איז דאָך אַ סאָלדאַט, אָנגעטאָן אין מלוכהשע פלודערן און, איך האָב אויף זיך דאָס געמומען.

איך האָב זיך צוגעגרייט: פון איין זייט, האָט מיך באַגלייט אַ מומחה אין די זאַכן, וואָס ער איז געווען אין דינסט פון דער מוניציפּאַליטעט, און פון דער אַנ־דערער זייט, האָט מיך באַגלייט אַ וועטערינאַר.

מיינע פריינט האָבן מיר געהאָלפן צונויפקלייבן אַלערליי ידיעות אין הלכות־פלייש, און דעם מאַרשרוט, וואו מען דאַרף פאָרן.

דער בירגערמייסטער, אַנטאָנאָוו, האָט מיר אָנגעווויזן, אַז מען דאַרף פאָרן אין בוזאַלוק, דאָס איז נאָך סאַמאַרע, ניט־וויט פון אוראַל; דאָרט איז דער מקור פון גידול־בהמות און דאָרט וועל איך געהאָלפן וועלן.

מען קען זיך פֿאַרשטעלן, אַז ווען איך האָב געשריבן אַהיים, אַז איך — אַ ראַבינער און געזעלשאַפטלעכער טוער, בין מיטאַמאָל געוואָרן אַ „סוחר" פון בהמות — וואָס פֿאַר אַ רושם דאָס האָט געמאַכט אויף מיין פֿרוי און אויף מיינע פֿריינט.

מיין ערשטער אָפּשטייג איז געווען אין סאַראַטאָוו. דאָרט האָב איך זיך באַראַטן מיט מיינע פֿריינט, וועלכע זענען, אגב, געווען זייער אויפֿגערעגט, וואָס מען נעמט אַ ראַבינער און מען מאַכט פון אים אַ פּלייש־הענדלער...

זיי האָבן מיר געהאָלפֿן פֿאַרבינדן זיך מיט די פּלייש־סוחרים און מיט מענטשן, וועלכע זענען בקי אין דעם געביט און זיי האָבן מיך אָנגעלאָדן מיט אַ גרויסן באַגאַזש עצות און רעקאָמענדאַציעס קיין בוזאַלוק. און אַזוי בין איך אַוועקגעפֿאָרן אַהין.

אָנקומענדיק קיין בוזאַלוק, בין איך פֿאַרפֿאָרן צו אַ קליינעם פֿאַרמער, אַ פּויער, וועלכער איז געווען אַליין אַ מעקלער פון בהמות, און ער האָט שוין געאַרבעט פֿריִער פֿאַר ריאַזאַן. און ער האָט עס באַדאַרפט זיין אי אונזער מעקלער, אי אונזער „מורה־דרך", וויייזן וואו און וואָס מען דאַרף טאָן.

אין בוזאַלוק האָב איך געוואָרט עטלעכע טעג, זוכנדיק דערווייל אַ פֿאָר יידן. האָב אַזעלכע אָבער ניט געפֿונען.

דאָס איז געווען אין וויגטער־צייט. דאָרט, אונטער 28־30 גראַד, הייסט עס ביי זיי, אַז עס איז „קילבלעך". און אַז עס איז נאָך ניט קיין פֿראָסט. און דאָרט, אַז עס פֿאַלט אויס אַ שניי פֿאַר איין שעה, קען ער אָנשיטן דריי אָדער פֿיר מעטער די הויך.

אָנגעטאָן זענען זיי דאָרט אַזוי, אַז אַ חוץ דעם פּוטער, וואָס איך האָב געהאַט אויף מיר, האָט מען מיר נאָך צוגעגעבן אַ בערענעם פּעלץ; און אַנשטאָט די שטיוול, לאַנגע זאָקן פון פּוטער און אויף זיי — „וואַליקעס". און אַ פּוטערנעם היטל אויפן קאָפּ, מיט אַ באַשליק דערויף.

איך בין דאָרט אָפּגעזעסן אַכט אָדער צען טעג, און האָב געקויפט אַביסל בהמות, ניט וויפיל מיר האָבן באַדאַרפט, און מען האָט נאָך צו זיי באַדאַרפט געפינען וואָגאָנעס כדי זיי אַריבערצופֿירן.

דאָס האָט געדויערט ביי אונז אַ צווויי וואָכן. און פון דעמאָלט איז ביי מיר פֿאַרבליבן אין זכרון די פֿאָלגנדיקע געשעעניש:

מען פֿאָרט אַרויס און עס וווייזט זיך אויס, אַז דער וועטער איז גוט. מיטאַמאָל, ווערט אַ שניי, אַ זאַוויערוכע, אַז מען זעט גאָרניט ניט, מער ניט ווי ס'זאָל זיין מילך פֿאַר די אויגן. מען זעט אפֿילו ניט דעם קוטשער.

עס קען אַמאָל אָפּגילטן, אַז עס זאָל זיך באַלד אָפּשטעלן, און אַן אַנדער מאָל קען עס געדויערן אַ פֿאָר טעג און מען קען ניט פֿאָרן וווייטער, און מען ווערט אַזוי פֿאַרגליווערט...

אָבער, צום גליק, האָט זיך דאָס אָנגעהויבן בעת אונזער רייזע, ניט ווייט פונעם אָרט, וואו מיר זענען אַרויסגעפֿאָרן. איך האָב באַלד אָפּגעשטעלט דעם קוטשער און האָב אים געהייסן פֿאָרן צוריק. אָבער דעם וועג האָבן מיר ניט געזען; אַלץ איז פֿאַרשיט געוואָרן מיט שניי.

מיר האָבן זיך געלאָזט פֿאָרן, ניט וויסנדיק אין וועלכער ריכטונג, אָבער אָפּ־

פאָרנדיק אַ שטיקל וועג, האָבן מיר דערהערט דאָס האַווקען פון די הינט. אָריענ־טירנדיק זיך פון די הינטס בילערייען, האָבן מיר זיך געלאָזט פאָרן אין זייער ריכטונג און אין אַ שעה אַרום זענען מיר אָנגעקומען אינעם אָרט, פון וואַנען מיר זענען אַרויסגעפאָרן.

איך האָב געזען, אַז קיין גרויסע סכומים בהמות קען איך דאָ ניט באַקומען. לאָזן זיך אין טיף פון די מדבריות איז געווען אַ גרויסע ריזיקע און עס איז ניט געווען זיכער, אַז מען וועט געפינען, וואָס מען דאַרף.

פון אַלע רעגימענטן זענען אַהערגעקומען די אינטענדענטן, זוכנדיק פלייש פאַר זייערע סאָלדאַטן. עס איז דאָרט אָנגעגאַנגען אַ כאַפעניש און אַן אויסערגעוויינלעכע קאָנקורענץ אויפן פלייש, און מען האָט מיר געראַטן איך זאָל פאָרן קיין אוראַל.

אוראַל איז געווען די „הייליקע" שטאָט, וואו יידן האָבן ניט געהאַט קיין רעכט אַהינצוקומען. דאַן האָב איך טעלעגראַפירט צום „אוראַלער אַטאַמאַן" אין נאָמען פון „סאָיוז גאָראָדאָוו", און אים געבעטן אַ דערלויבעניש צו קומען אַהין אויף אַ טאָג צוליב אַ מיסיע פאַר די שפּיטאָלן און פאַר דער באַשפּייזונג פון דער אַרמיי.

ער האָט מיר באַלד געענטפערט טעלעגראַפיש: „לא, מיט אַן אלף!..."

איך האָב זיך געפונען אין אַזאַ מין דילעמע: אָדער אַוועקפאָרן צוריק און ניט אויספירן מיין מיסיע, אָדער ריזיקירן יאָ פאָרן קיין אוראַל, און פאַר יעדן פרייז, אַדורכפירן מיין מיסיע.

און איך האָב זיך אַנטשלאָסן און בין אַוועקגעפאָרן קיין אוראַל.

פאָרנדיק ביינאַכט, האָב איך קיין אויג ניט צוגעטאָן: מיט אוראַלסקע קאָזאַקן מאַכט מען ניט קיין לצנות און מען קען האָבן ריסוק־אברים, ווי עס באַדאַרף צו זיין... נו, אָבער איך בין שוין אין וועג: וואָס גאָט וועט געבן, דאָס וועט זיין!...

ביי מיין אָפּשטייגן אויפן אוראַלער וואָקזאַל, האָט יעדער זשאַנדאַרם־קאָזאַק אויף מיר אָנגעוואָרפן אַ מורא. איך האָב ניט ריזיקירט צו פאַרפאָרן אין אַ האָטעל. מיט אַ קליין רענצעלע, בין איך אַריינגעגאַנגען אין אַ שענק (קאַפע־הויז) און געבעטן געבן מיר אַ גלאָז טיי, אָבער דער קעלנער האָט מיר גלייכצייטיק צוגע־שטעלט אויך אַ „שקאַליקל".

איך קוק זיך אַרום אויפן עולם, און קיין גרויסע „תלמידי־חכמים" האָט איך צווישן זיי ניט דערקענט. אָבער מיטאַמאָל, זיצנדיק פאַרזאָרגט, צוגרייטנדיק מיין „סטראַטעגיע", ווי אַזוי דאָ צו אַרבעטן, דערזע איך פונווייטנס עפּעס אַ קליין מענטשעלע מיט שוואַרצע אייגעלעך, מיט אַ שוואַרץ בערדל, מיט אַ קאַרטוזיקל, און קוקט עפּעס אויף מיר אַזוי דורכדרינגענדיק. דאָס איז געווען דער שוחט און דער רב פון אוראַל.

אָבער איך האָב געקלערט ביי מיר: „צי איז דאָס ניט עפּעס אַ שפּיאָן, אָדער אַן „אָכראַניק", דאָס הייסט — אַ מיטגליד פון דער „אָכראַנקע"?...

ער קומט גלייך צו צו מיר, ניט־קוקנדיק אויף מיינע באַגלייטער:

„זאָגט מיר, זענט איר ניט שניאורסאָן?"

זאָג איך אים: „פונוואַנען ווייסט איר?"

„וואָס הייסט?!... איך געדענק אייער פאָרטרעט פון „ראַווינסקי סיעזד" (רבנים־צוזאַמענפאָר), וואָס איר האָט דאָרט מרעיש־עולמות געווען! און איך האָב געזען

אייער פאָרטרעט, ווען איר זענט געווען אין אַ דעלעגאַציע צום צאַר, אין יאָר 1913".

„און וואָס טוט איר דאָ?" — פרעגט ער מיך.

דערצייל איך אים די גאַנצע מעשה.

זאָגט ער מיר: „הערט! מיר וועלן זיי ווייזן, וואָס עס קען טאָן אַ יידישער ראַבינער און נאָך אַ שניאורסאָן דערצו, אַז מען גיט אים אַ שליחות ציבורית!..."

ווייז איך אים אָבער די טעלעגראַמע, אַז מען האָט מיר אָפּגעזאָגט צו קומען.

זאָגט ער מיר: „מיר געפעלט אייער חוצפה. אויב חוצפה אפילו כלפי שמיא מהניא, זאָל זי ניט העלפן אַנטקעגן דעם אַטאַמאַן, דעם כוליגאַן?... שפייט זיי אין פנים אַריין און מיר וועלן אַרבעטן!..."

ער האָט צונויפגענומען נאָך עטלעכע מענטשן, און במשך פון פיר שעה צייט, האָט ער מיר געקויפט צוואַנציק וואַגאָנעס בהמות, און זאָגט מיר דערצו:

„איר זאָלט וויסן, אַז אייערע באַגלייטערס זענען כאַבאַרניקעס און זיי פאַרקויפן אייך!..."

איך האָב באַדאַרפט אַוועקפאָרן 6 אַ זייגער, און דאָ איז שוין אַ זייגער 12 מיטאָגצייט, אָבער די וועטערינאַרן אויפן אָרט האָבן געפּסלט די קניה און האָבן געפּונען, אַז די בהמות זענען ניט „בקו־הבריאות". דערין זענען זיי געווען אונטער־געקויפט פון אַנדערע אינטענדענטן, וועלכע האָבן געוואָלט די „סחורה" פאַר זייערטוועגן.

אָבער אונזער שוחטל מאַכט צו מיר:

„ווערט ניט נתפעל און שפייט אויף זיי אַלעמען! גייט גלייך צום אַטאַמאַן און פאָדערט, אַז ער זאָל אַראָפּנעמען דעם איסור זייערן".

פרעג איך אים: „ווי אַזוי קען איך גיין צום אַטאַמאַן? ער האָט דאָך מיר אפילו ניט דערלויבט קומען אַהערצו!"

ענטפערט ער מיר:

„ער ווייס ניט פון זיינע הענט און פיס, וואָס מען האָט אונטערגעשריבן פאַר זיינעטוועגן. און אַז איר וועט גיין צו אים, וועט ער אייך אַלצדינג טאָן, וואָס איר וועט אים בעטן".

און ער מאַכט צו מיר:

„אַ שניאורסאָן, אַ ראַבינער און אַ געזעלשאַפטלעכער טוער דאַרף האָבן מוט און דורכברעכן אייערס! גייט גלייך צום אַטאַמאַן און גאָט וועט אייך העלפן!"

און אַזוי בין איך אַוועקגעגאַנגען צום אַטאַמאַן.

מיט אַן אמת זאָגנדיק, בין איך געווען זייער אָנגעשטרענגט און האָב מורא געהאַט פאַר אַ סקאַנדאַל. נאָר אָט דאָס קליינע שוואַרצע יידעלע האָט מיך אַזוי פיל אינספּירירט, אַז ווי איך בין געקומען אין פּאַלאַץ פונעם אַטאַמאַן, וואָס איז אַרומגערינגלט מיט אַלערליי שומרים: קאָזאַקן, פּאָליציאַנטן, סאָלדאַטן, זשאַנדאַר־מען און אַלערליי אָנשיקענישן — בין איך גלייך צוגעגאַנגען צום אַדיוטאַנט פונעם אַטאַמאַן און האָב אים געבעטן, אַז איך וויל אַ דרינגענדיקע אוידיענץ ביים אַטאַמאַן, אין נאָמען פון „סאָיוז גאָראָדאָוו".

צו מיין גרויס דערשטוינונג, קומט ער גלייך צוריק פון אַטאַמאַן, זאָגנדיק:

„גאָספּאָדין אופּאָלנאָמאָטשעני סאָיוזאַ גאָראָדאָוו, יעוואָ וויסאָקאָפּרעוואָסכאָדי־

טעלסטוּאָ וואָס אָזשידאַיעט" („הער באַפולמעכטיקטער, זיין הויכוואוילגעבוירן דער־וואַרט אייך").

און מען האָט מיך אַריינגעפירט אין קאַבינעט פון אַטאַמאַן.

אָננעמענדיק זיך מיט מוט און דרייסטקייט, וועגד איך זיך צו אים:

„וואָשע וויסאָקאָפרעווּאסכאָדיטעלסטוּאָ", איך האָב דאָס גליק צו זיין אין דעם לאַנד פון אוראַל, וואָס אין שפּיץ שטייט איר — דער פאַרשטייער פון זיין מאַיעס־טעט, דעם צאַר פון רוסלאַנד. און איך פיל דאָ דאָס, וואָס מען פילט ניט אין גאַנץ רוסלאַנד. דער יונגער דור, די יונגע קאָזאַקן שלאָגן זיך רומפול און דרייסט אויפן פראָנט און רופן אַרויס כבוד פאַר דעם רוסישן געווער, און זייערע פאַטערס און פרויען אַרבעטן אין „טיל" (הינטערשטע רייען) לטובת רוסלאַנד.

„דו האָסט אַוועקגעשטעלט דאָ אָזאַ מין סאָרט אַרדענונג און אַינספּירירט אָזאַ מין סאָרט פאַטריאָטיזם, וואָס דער אוראַל דאַרף זיין שטאָלץ מיט דיר. איך וועל זיך צו דיר אין נאָמען פון צענדליקער טויזנטער ראַנירטע סאָלדאַטן, וואָס האָבן כּאַראַקטער זייער בלוט פאַרן צאַר און פאָטערלאַנד און איצט ליידן זיי פון אַ מוראדיקן מאַנגל אין פלייש. איך האָב געקויפט דאָ צוואַנציק וואַגאָנעס בהמות, איך האָב דאָ מיינעם אָ וועטערינאַר, וואָס איז געשיקט געווארן דורך אונז, עֶר זאָל געבן זיין הסכם. און איצט האָבן דיינע וועטערינאַרן פאַרבאָטן לאַדעווען אָט די בהמות.

„איך געפין, אַז עס איז אַן אומרעכט און איך בעט, אַז דו זאָלסט מיר העלפן דערין".

ער האָט באַלד זיך פאַרבינדן טעלעפאָניש מיטן הויפט־אינספּעקטאָר פון די וועטערינאַרן פון אוראַלער קרייז און האָט אים געגעבן אָ באַפעל, אַז מען זאָל גלייך אַראָפנעמען דעם פאַרבאָט און מען זאָל אויפלאַדעווען די בהמות.

דערנאָך זאָג איך אים אָבער:

„און וואָס טו איך, אַז מען גיט קיין וואַגאָנעס ניט? און יעדער טאָג איז זייער טייער, ווייל די קראַנקע סאָלדאַטן וואַרטן אויף דעם פלייש".

האָט ער באַלד אָנגעקלונגען דורכן טעלעפאָן צום וואָקזאַל־שעף און האָט אים געזאָגט:

„איך גיב דיר אַן אָרדער, אַז היינט, ביז 2 אָ זייגער נאָכמיטאָג, זאָלן געגעבן ווערן די וואַגאָנעס און מען זאָל לאַדעווען! און אַז היינט זאָלן אַוועקגיין אַלע צוואַנציק וואַגאָנעס!..."

זאָגט אים דער וואָקזאַל־שעף:

„איך האָב ניט קיין רעכט אָן מיין הויכע נאַטשאַלסטוּאָ פון דער אייזנבאַן!"

ענטפערט ער אים:

„אַז איך — דער אוראַלסקי אַטאַמאַן, באַפעל — דאַרף דאָס אויסגעפירט ווערן באַלד!... און אויב 2 אָ זייגער עס וועלן ניט זיין געלאַדעווען די וואַגאָנעס, וועל איך דיך באַלד אייזנצען אין טורמע און דיך איבערגעבן אין די הענט פון מילי־טערישן געריכט".

און ער גיט נאָך צו:

„אין דער צייט פון קריג, זענען די בעלי־בתים מיר — די שעפן פון דער אַרמיי!..."

דער וואָקזאַל־שעף האָט געזען, אַז „דער שפּיל איז פֿאַרן טייוול"; עס האָט זיך אים זייער ניט געוואָלט גיין אין טורמע, און ער ווייס, אַז דער אוראַלטער אַטאַמאַן איז ניט קיין מענטש פון לצנות. האָט ער די וואַגאָנעס, וועלכע זענען שוין געשטאַנען אָנגעלאַדעוועט פֿאַר אַנדערע צוועקן — געהייסן אויסלאַדעווען צוריק, און מען האָט אונז געגעבן די צוואַנציק וואַגאָנעס, אין וועלכע מיר האָבן אָנגעלאָדן אַלע בהמות, וואָס מיר האָבן איינגעהאַנדלט.

דער אַטאַמאַן האָט אונז אויך מיטגעגעבן — אויף מיין בקשה — אויף יעדז וואַגאָן אַן אַלטן קאָזאַק, ער זאָל אונז באַגלייטן ביז ריאַזאַן. און די קאָזאַקן זענען אָפּגעצאָלט געווארן דורך אונז גופא.

אין דער מלחמה־צייט האָט אין דער באַן־צירקולאַציע געהערשט אַ שטאַרקע אומאָרדענונג און די פראַכט־וואָגאָנען פלעגן זיך אָפּשטעלן אינמיטן וועג אויף לאַנגע וואָכן. אָבער אַז עס זענען אָנגעקומען צוואַנציק וואַגאָנעס, אין דער באַגלייט־טונג פון צוואַנציק קאָזאַקן מיט די בייטשן, וועלכע האָבן געפאָדערט, אַז מען זאָל זיי פירן ווייטער — האָט יעדער באַן־שעף, וועלנדיק פון זיי פּטור ווערן — געזוכט וואָס גיכער זיי אַוועקצושיקן. און אַזוי איז די „סחורה" אָנגעקומען במשך פון צען טעג.

קאַפּיטל ס"ד.

מיין פֿאַראַדאַקסאַלע לאַגע אין אוראַל. — איך בין אַן „אומלעגאַלער" און וועל איינגעלאַדן אויף אַן אָפּיציעלער פֿאַרזאַמלונג ביים אַטאַמאַן. — מען שטעלט מיר פֿאָר אַ „באַרימטן" אָקס. — איך וועל ניט נתפעל און מייד אויס צו האָבן אַ מגע־ומשא מיט דער בהמה. — די מעשה מיטן פּריץ און זיין כלב. — די באַראַטונג מיט די הויכע פונקציאָנאַרן וועגן סטאַביליזירן די פּריינז. — איך רוק אַרויס אַ רייע פֿאַרשלאָגן, וועלכע וועלן אַנגענומען. — איך באַקום פונעם אַטאַמאַן אַ באַזונ־דערע קופּע אין שלאָף־וואָגאָן צו מיין אָפּפֿאָר. — מיין געזעגענונג מיטן אוראַלער רב, דעם טייערן ייד. — מיינע מעדיטאַציעס ביינאַכט בעת מיין רייזע.

די גאַנצע געשיכטע מיטן אוראַלער אַטאַמאַן איז נאָר איינער פון די צאָלרייכע עפּיזאָדן, וועלכע האָבן געקענט טרעפן בלויז אין רוסלאַנד: ער פֿאַרוועלט מיר קומען אין אוראַל, און אַז איך בין שוין געקומען אַהינצו, נעמט ער מיך אויף גרויסאַרטיק, העלפט מיר אַראָפּנעמען אַלע איסורים פון די אַדמיניסטראַציע־וועטע־רינאַרן, גיט מיר וואָגאָנעס, באַגליטערס. אָבער וואָס איז נאָך מער אינטערעסאַנט געווען, איז ווי ער האָט מיך געבעטן איך זאָל קומען אַרום 3 אַ זייגער נאָכמיטאָג אויף אַ פֿאַרזאַמלונג פון די טשינאָווניקעס און פון די פֿאַרשטייערס פון די בהמה־האָדעווערס.

נאָטירלעך, האָב איך אים זייער אָפּגעדאַנקט פֿאַרן גרויסן כבוד און בין אַוועק אויפן וואָקזאַל זען, וואָס עס טוט זיך דאָרט מיט מיין „סחורה".

מיך האָט באַגעגנט מיט גרויס ענטוזיאַזם מיין רב־שוחט.

„נו, זאָגט ער — איך האָב דאָך אייך געזאָגט, אַז דער כוח פון אַלטן רבין איז גרויס, און אַז אפילו אָזאַ ערל — אַ קאָזאַק — האָט אויך פֿאַרשטאַנען, אַז מען דאַרף האָבן פֿאָר אייך דרך־ארץ". און ער איז געווען זייער צופֿרידן, וואָס דער אַטאַמאַן האָט מיך איינגעלאַדן צו דער פֿאַרזאַמלונג. און ער האָט מיר געגעבן אייניקע זייער נוצלעכע עלעמענטן פון דער מסכתא פלייש...

דער וואָקזאַל־שעף האָט מיך אויפגענומען מיט גרויס דרך־ארץ און האָט מיר געוויזן, אַז עס איז שוין פֿאַרענדיקט דאָס אויפלאַדעווען פון מייַנע בהמות. און די קאָזאַקלעך, וואָס איך האָב זיי גוט מכבד געווען מיט אַ היבשע צאָל בוטלעס בראָנפן, האָבן מיר געזאָגט:

„איר מעגט זיין רואיק! אין עטלעכע טעג אַרום וועלן די סאָלדאַטן אין ריאַזאַן עסן אוראַלער פלייש!..."

און דאָ האָט זיך געטראָפן מיט מיר אַזאַ מעשה, וואָס ביז היינטיקן טאָג, קען איך זי ניט פֿאַרגעסן:

מיינע באַגלייטערס זענען געווען זייער צופֿרידן מיט מיין גרויסן דערפֿאָלג, און צוזאַמען מיט די פֿאַרקויפערס פון די בהמות האָבן זיי געוואָלט מיך „מכבד" זיין מיט ווייַן מיר אַ גרויסן אויסערגעווייַנלעכן אָקס, ווי אַזוי איך דאַרף אים אָנטאָפן, און ווי געזונט און פעט ער איז...

נו, און אַז איך האָב אויף מיין לעבן קיין געשעפטן מיט קיין בהמות ניט געהאַט...

און דאָ שטייט פאַר מיר אַ גרויסער מגושמדיקער אָקס, מיט הערנער, אומגעווײנלעך־גרויסע, און מיט אַרויסגעסטאַרטשעטע אויגן — האָב איך ניט געוואָלט האָבן קיין „התקרבות" אפילו מיט אָט דעם „באַרימטן" אָקס. אָבער זיי זענען צו מיר צוגעשטאַנען און האָבן מיך ממש געצוואונגען, אַז איך זאָל אַ קניפּ טאָן פון התלהבות...

איך בין, מיט גרויס פּחד, צוגעגאַנגען און איידער איך האָב נאָך באַווײזן צו אים צורירן זיך — האָט ער אַ שפּרינג געטאָן מיט אַזאַ אימהדיקן ריטש, אַז עס איז געווען ממש סכנות־נפשות !...

האָב איך אינסטינקטיוו אַרויסגעלאָזט אַן „אוי !"

אַלע אַנוועזנדיקע האָבן געקוקט אויף מיר מיט אַזאַ רחמנות, מיט אַ באַהאַל־טענעם געלעכטער, און מיין וועטערינאַר האָט אויסגערופן :

„וואָס פאַר אַ חרפה און בושה פאַר אַ מענטשן, דערשרעקן זיך פאַר אַן אָקס !..."

און דאָ האָט זיך מיר דערמאָנט די מעשה מיטן יידן, וועלכער איז אָפט גע־גאַנגען צו זײַן פּריץ.

דאָרט איז געווען זייער אַ בייזער הונט, און דער ייד פלעגט תמיד אויסשפּייען פאַר אים און בשעת־מעשה אָפּזאָגן דעם פסוק : „לא יחרץ כלב לשונו" !...

אָבער דער כלב האָט געהערט זיין פסוק פאַר אַ „פּיאַטאַק זילבער" און האָט געבילט אויף וואָס די וועלט שטייט ! און נאָך מיט וואָס פאַראַ קולות !... און דער ייד האָט נעבעך שטאַרק געליטן פונעם הונט.

און יעדעס מאָל, וועז ער איז געקומען צום פּריץ, פלעגט ער ניט פרעגן : „באַרין דאָמא ?..." ווי דער שטייגער איז. („צי איז דער פּריץ אינדערהיים ?") — נאָר : „סאָבאַקא דאָמא ?..." („צי איז דער כלב אינדערהיים ?"). און טאָמער האָט מען אים געזאָגט, אַז דער הונט איז דאָ, פלעגט ער ענטפערן : „אויב אַזוי, גיי איך ניט !..."

***

פון וואָקזאַל בין איך אַוועק מיטן שוחט פריער עפּעס איבערבייסן, און בין געגאַנגען גלייך צום פאַלאַץ פון אַטאַמאַן צו דער פאַראַמלונג.

אין דער זיצונג האָבן זיך באַטייליקט אַלע הויכע פונקציאָנאַרן פון דער אוראַלער אַדמיניסטראַציע : פאַרשטייערס פון די רעגימענטן, ווי אויך אינטעגדענטן פון פאַרשידענע געגנטן. עס זענען אויך געקומען אַ גרויסע צאָל הענדלערס און האַנד־ווערס, וואָס פאַרנעמען זיך מיט „גידול־בהמות" און זייער פאַרקויף.

דער אַטאַמאַן האָט פרעזידירט, און האָט געבעטן, אַז אַזוי ווי עס איז פאַראַן איצט אַ גרויסע אומאַרדענונג ביים פאַרקויפן דאָס פלייש, און די קאָנקורענץ דער־פירט צום שטייגן פון די פּרייזן, וויל ער, אַז מען זאָל זיך אַרויסזאָגן ווי אַזוי בעסער צו אָרגאַניזירן דעם האַנדל.

די האָדעווערס און די הענדלערס האָבן געטענהט, אַז זיי דערלייגן געלט, מחמת פון טאָג צו טאָג ווערט טייערער די פּאָשע, און עס קאָסט זייער טייער דאָס האָדע־ווען זיי. און זיי האָבן דערקלערט, אַז די פאַרמיטלערס הויבן די פּרייזן און אַז דאָס איז ניט זייער שולד.

די פאַרמיטלערס האָבן געטענהט, אַז זיי צאָלן טייער, מוזן זיי נעמען טייער.

און דאָ האָט זיך אָנגעהויבן אַ גרויסער וויכוח צווישן די אינטעגדענטן פון די פאַר־
שידענע געגנטן, וואָס האָבן אויפגעוויזן די גרויסע קאָנקורענץ, וועלכע דערפירט
צום יקרות.

און דאָ וועגדט זיך דער אַטאַמאַן צו מיר:

„אַזוי ווי איר זענט דאָס ערשטע מאָל אין אוראַל און איר האָט שוין געזען
אַלץ, וואָס האָט דאָ פאַסירט, וואָלט איך געוואָלט הערן אייער מיינונג".

מיין לאַגע איז געווען ניט פון די בעסטע:

געקומען אַהער אומלעגאַל, צוגענומען ביי אָנדערע די וואָגאָנעס, אין אויף גיך
געמאַכט אַ גרויסע קניה. און האָב, נאַטירלעך, געצאָלט טייערער, אַבי דאָס צו
באַקומען! און איצט דאַרף איך זיך אַריינמישן אין קריג צווישן די פאַרשידענע
הענדלערס און אינטעגדענטן...

האָב איך אים געענטפערט:

„דו פרעגסט ווי איז מיין איינדרוק? איך קום פון צענטער פון רוסלאַנד,
וואָס דאָרט ניט אומעטום זענען די שעפּן — מיליטער, נאָר די ציווילע מאַכט.

„דאָ, אין אוראַל, האָב איך געזען, אַז מיטן גרויסן אויטאָריטעט פונעם אַטאַמאַן,
הערשט דאָ זייער אַ גרויסע אָרדענונג, און מען טראַכט — מער ניט — איר, וואָס
איר זענט ווייט פונעם פראָנט — ווי אַזוי צו העלפן דער אַרמיי און אירע באַדער־
פענישן".

דאָ האָט מיר דער אַטאַמאַן איבערגעשלאָגן:

„אוודאי, מאַכט ער — טויגן די ציווילע אויף כפרות!..."

און איך זעץ פאָר:

„עס האָנדלט זיך, ווער עס מאַכט דעם יקרות!?... אויב מיינע אייגדרוקן זענען
ריכטיק, איז ניט די אָדעוועדס פון די בהמות — אַלטע קאָזאַקן — זיי מאַכן
ניט טייער דאָס פלייש! זייערע קינדער שלאָגן זיך אויפן פראָנט, און זיי זענען
דאָ געבליבן און טוען אַלץ, וואָס זיי קענען, אַז די אַרמיי זאָל האָבן פלייש, און
אויך אַלץ, וואָס אוראַל קען געבן לטובת די באַדערפענישן פון דער אַרמיי. און
דער יקרות איז ניט צוליב זייער שולד".

דאָ האָבן די אַלטע קאָזאַקן מיט בערד, אויפגעהויבן זיך פון די ערטער און
געזאָגט:

„פאָקאַרניעישע בלאַגאָדאַרים, וואָשע בלאַגאָראָדיע"! („מיר דאַנקען אייך אונ־
טערטעניק, אייער וואויילגעבוירן"!).

„שולדיק זענען מיר! אָט מיר, וואָס קומען פון „סאַיוז גאָראָדאָוו", צי פון
אַנדערע ערטער, אָדער די אינטעגדענטן פון אַלע געגנטן, און אַנדערע, וואָס יעדער
איינער שטרענגט אָן אַלע זיינע כוחות, כדי צוצושטעלן פלייש פאָר זיינע סאָלדאַטן.
און עס ווערט אַ שרעקלעכע קאָנקורענץ! דאָס רופט אַרויס אַ יקרות ביים פאָר־
קויפן די קעלבלעך און דערנאָך אויף דער פּאַשע. און עס ווערט טייערער!..."

און וועגדניק זיך צום אַטאַמאַן, זאָג איך אים:

„וואָשע וויסאָקאָפרעוואָסכאָדיטעלסטווא! דו, וואָס דו שטייסט מיט אַזא גרוי־
סער אויטאָריטעט און קאָמפּעטענץ, איז שפּיץ פון „אוראַלסקאָיע קאָזאַטשעסטווא",
און האָסט אַנטוויקלט ביי דער־באַפעלקערונג אַזא מין סאָרט גרויסן פאַטריאָטיזם,

וואָס אַלע אַרבעטן פאַר דער מלחמה — וואָלט איך פאַרגעשלאָגן, אַז דו זאָלסט שאַפן — פון איין זייט — אַ קאָמיטעט פון די האָדעוואַרס, אַז מען זאָל באַגרענעצן דעם יקרות און ניט הויבן די פרייזן אויף די פּאַשע און אויף די בהמות, און — פון דער אַנדערער זייט — דאַרף מען אַרגאַניזירן אַ קאָמיטעט, וואָס אין אים האָלן אַריינגיין אַלע פאַרשטייערס פון אַלע רעגימענטן. און אונטער דיין פּאַטראָנאַש זאָל דאָרט פונאַנדערגעטיילט ווערן צווישן אַלעמען דאָס פלייש און די צאָל בהמות, וואָס קענען געגעבן ווערן פאַר יעדן אינציקן רעגימענט. דאָס וועט פאַרמיידן אַ קאַנקורענץ און עס וועט זיין אַ ריכטיקע און יושרדיקע פאַרטיילונג פון די פּראָדוקטן".

דאָס ווערט אָנגערופן, אַז איך האָב פשוט פאַרגעלייגט צו שאַפן צוויי סינדיקאַטן, אָבער אין יענער צייט, האָט מען אין צאַרישן רוסלאַנד ניט געטאָרט דערמאָנען וועגן סינדיקאַטן.

און אַזוי ווייטער האָב איך אַנטוויקלט מיין פּראָיעקט אויף צו אָרגאַניזירן דעם נאָרמאַלן מאַרק פון פלייש.

און דאָ וועגד איך זיך צום אַטאַמאַן און זאָג אים, וואָס פאַר אַ גרויסער כבוד עס איז געווען פאַר מיר אַליין און פאַר די, וועלכע האָבן מיך באַפולמעכטיקט — איינגעלאָדן צו ווערן צו דער דאָזיקער פאַרזאַמלונג. און איך דאַנק אים אָפּ אין נאָמען פון די אַלע שפּיטאָלן, פאַר דער גרויסער הילף, וואָס ער האָט מיר געגעבן. און אַזוי ווי מיין צוג דאַרף אינגיכן אָפּפאָרן, בעט איך אים ער זאָל מיר דערלויבן נעמען אָפּשייד.

ער האָט מיר געזאָגט:

„איך גיב באַלד אַן אָרדער, אַז מען זאָל אייך צוגרייטן אַ קופּע אין צוג, און דער צוג זאָל אויף אייך ווארטן". — און ער האָט מיר זייער געדאַנקט פאַר מיין פּראָיעקט. און ער האָט זיך געוועגדעט צו דער פאַרזאַמלונג, זאָגנדיק:

„איך בין פולקאָם איינשטימיק צום פּראָיעקט פונעם באַפולמעכטיקטן פון „סאָיוז גאָראָדאָוו".

און וועגדט זיך צו די אָרומיקע:

„קיינער איז ניט קעגן? נו, אַזוי איז עס באַשלאָסן!..."

פאַרשטייט זיך, אַז קיינער האָט אַ וואָרט ניט געזאָגט, און אַזוי האָט עס געהייסן, אַז דער פאָרשלאָג איז אינשטימיק אָנגענומען געוואָרן... אָט דאָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַר דער רוסישער ביוראָקראַטיע.

איך האָב זיך מיט אים געזעגנט, דאַנקענדיק אים; און ער האָט מיר געגעבן אַ מתנה אויפן וועג — „אוראַלסקי קאַוויאַר" — וואָס האָט זיך גערעכנט פאַרן בעסטן אין רוסלאַנד.

פאַרנדיק צום וואָקזאַל, בין איך פאַרפאָרן צו מיין רב־שוחט. ער האָט געוואוינט אינפאַך און זייער באַשיידן; ער אַליין איז געווען זייער אַ גרויסער תלמיד־חכם און אַ ייד אַ נחבא אל הכלים.

דאָרט זענען געווען זייער וויניק יידן, און איך האָב בשעת־מעשה געטראַכט: „לא אַלמן ישראל!..."

פֿאַר מיר איז דאָס געווען באמת אַ נס: געפינען אַזאַ מין סאָרט יידן, וואָס האָט מיר אַזוי פיל געהאָלפן אין מיין מיסיע.

זעענדיק, אַז ער איז אַ גרויסער קבצן, האָב איך געוואָלט אים באַפרידיקן אַביסל, אָבער ער האָט מיר געענטפערט:

„רבי יצחק, איר זאָלט נישט אַז „שכר מצווה — מצווה!" אַ ייד ווי איר, וואָס מען האָט אים געגומען אין סאָלדאַטן, דאַרף מען העלפן; און איך בין זייער גליקלעך, אַז איך האָב עס געקענט טאָן!"

באַגלייט מיט זיין האַרציקער ברכה, בין איך אַוועקגעפאָרן אויפן וואָקזאַל. דער באַן־שעף האָט מיך אַריינגעפירט אין מיין קופּע, און אַזוי בין איך גאָפאָרן צוריק קיין ריאַזאַן, אָפשטעלנדיק זיך אויף אַ פאָר טעג אין סאַראַטאָוו.

מיינע פריינט זענען געווען זייער צופרידן, ווען זיי האָבן זיך דערוואוסט פון די „נסים" מיט די אָקסן, און ווי אַזוי אין אַזאַ מין סאָרט „הייליקער" שטאָט, זואו אַ ייד טאָר זיך ניט באַוויזן — געפינט זיך פונדעסטוועגן אַ פּיצינקע יידישע געמיינדע מיט אַ רב אַ שוחט. וואָס לערנט גלייכצייטיק די יידישע קינדער תורה און פירט אַלע רעליגיעזע צערעמאָניעס; און איז אַזאַ פיינער ייד, וואָס ניט־קוקנדיק אַז ער איז אַזאַ קבצן, איז ער אַזאַ שונא־בצע און האָט בשום־אופן ניט געוואָלט נעמען קיין שכר־טירחה. און אַ פייערדיקע בריה דערצו, אַ מאדים אַ ייד, וואָס האָט געקענט אַזוי קונציק העלפן מיר דורכפירן מיין שווערע אויפגאַבע.

פאָרנדיק אין צוג אין שלאָף־וואַגאָן, זענען ביי מיר אין מוח דורך מיינע זכרונות, פון מיין לערנען אין ישיבה, פון די חסידישע קרייזן, וואָס איך האָב ניט געהאַט קיין שום אַנונג וועגן דברים גשמיים. און שפּעטער, זייענדיק ראַבינער און געזעל־שאַפטלעכער טוער, האָבנדיק פאַר זיך טאָג־טעגלעך דעם קאַמף פאַר די יידישע רעכט און די זאָרג צו אַרגאַניזירן די הילף פאַר יידן, אי אין זייער אַרבעט, אי פאַרגרינגערן זייער אָרעם לעבן, פירן די תלמוד־תורהס, ישיבות, פאָלקס־שולן א. א. וו.

און דאָ, מיטאַמאָל, בין איך געוואָרן אַ הענדלער, פריער פון קוילן און דער־נאָך פון בהמות. אינדערצייט וואָס דאָרט, אין מיין קהילה טשערניגאָוו, האָבן זיך שוין געפונען אלמנות און יתומים נאָך די געפאַלענע יידישע זעלנער אויפן פראָנט, וואָס זיי נויטיקן זיך נעבעך איצט אין מענטשן, וועלכע זאָלן זאָרגן פאַר זיי און זיי העלפן; אינדערצייט וואָס אַ סך יידישע געזעלשאפטלעכע טוער, דאָקטוי־רים, אינזשיניערן און סתם יידן, זענען מאָביליזירט... נאָר כך דרכו של עולם!

קאַפּיטל ס״ה.

דיאַזאַן איז צופרידן מיט מיין אַרבעט. — די מלחמה אין רוסלאַנד גייט „מיט דער פוטער אַראָפּ". — די רעגירונג שטערט געזעלשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס בדרענגען הילף אויפן פראָנט. — די אַטאַקעס קעגן דער רעגירונג. — ראַספוטין דערשיינט אויפן פּאָליטישן האָריזאָנט. — מיליוקאָוו קריטיקירט אין דער דומע דעם פרעמיער־מיניסטער. — עס בלאָזןווינטן פון דער רעוואָלוציע. — יידן, אַלס רוסישע פאַטריאָטן, צייכענען זיך אויס אויף אַלע געביטן. — נאָך די קוילן מיטן פלייש, מוז איך שאָפן מעל. — איך פיר דורך רעקוויזיציעס. — בראָדסקי גיט אַ היפשע צאָל וואָגאָנעס מעל. — ר׳ אלתר שאָפירא, דער לובנער רב. — ווי אַזוי ר׳ אלתר מיט זיין קראַנקן מאָגן, עסט מאכלי־שבת.

איך האָב געשריבן אַנטאָנאָוון — דעם בירגערמייסטער און פּאָרזיצער פון „סאָיוז גאָראָדאָוו" — ראָפּארטן, אי פון סאָראָטאָוו, אי פון בוזאַלוק און אוראָל. מיינע באַגלייטערס: דער וועטערינאָר און דער „ספּעץ", זענען געפאָרן גלייך פון אוראָל קיין ריאַזאַן. און אידער איך בין נאָך געקומען אַהין, האָבן זיי דאָרט דערציילט, ווי אַזוי מיר האָבן אויסגעפירט אונזער מיסיע און ווי שיין דער אוראָלער אַטאַמאַן האָט מיך אויפגענומען און האָט מיר געהאָלפן, אַז מיין סחורה זאָל ווערן אָפּגע־שיקט. און דאָס האָט געמאַכט זייער אַ גרויסן רושם אין דער מוניציפּאַליטעט און אין „סאָיוז גאָראָדאָוו". נאָטירלעך, אַז ווען איך בין געקומען, האָט מען מיך דאָרט אויפגענומען מיט גרויס וואָרעמקייט און דאָנקבאַרקייט.

זייער צופרידנקייט האָט געפונען אַ באַזונדערן אָפּקלאַנג אין דער באַוועגונג און שטימונג, אין וועלכער עס האָבן זיך דעמאָלט געפונען די רוסישע ליבעראָלע קרייזן.

רוסלאַנד האָט אין יענער צייט געליטן אין דער מלחמה, איין מפלה נאָך דער אַנדערער; אָלץ איז געווען זייער שלעכט אָרגאַניזירט. עס זענען געווען גאַנצע פּאָלקן, וועלכע האָבן ניט געהאַט אפילו קיין ביקסן, ניט קיין באַקליידונג, שפּייז, אדער אַמוניציע בכלל.

די צאַרישע רעגירונג האָט ניט געהאַט קיין צוטרוי צו די געזעלשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס און זי האָט געשטערט יעדע באַוועגונג פון די רוסישע פאַטריאָטן אויף צו העלפן דער רעגירונג אין איר שווערער לאַגע.

דער „פאַרבאַנד פון די מוניציפּאַליטעטן", וואָס האָט זיך אָנגערופן „סאָיוז גא־ראָדאָוו", דער „פאַרבאַנד פון די רוסישע זיעמסטוועס", דער „פאַרבאַנד פון די אינ־דוסטריעלער", וועלכע זענען געשאַפן געוואָרן אויף צו העלפן דער רעגירונג אין איר סאַניטאַרער אַרבעט, גרייטן שפּייז פאַר דער אַרמיי און אויפהויבן התעוררות ביי די אינדוסטריעלער, אַז זייערע פאַבריקן זאָלן מאַכן גרויסע אָנשטרענגונגען אויף פאַבריצירן אַמוניציע, וואָפן, און אָלץ וואָס איז נויטיק אויפן פראָנט — די אַלע אָרגאַניזאַציעס האָבן אָנגעטראָפן גרויסע שטערונגען מצד דער רעגירונג, וואָס ניט נאָר זי האָט געצוימט זייער אַרבעט, נאָר האָט זי נאָך פשוט פאַראַליזירט.

אָבער די לאַגע ווערט פון טאָג צו טאָג, אָלץ ערגער; עס ווערן פאַרשוואונדן

פונעם שפייז־מאַרק יעדן טאָג אַנדערע פּראָדוקטן; די שפּיטאָלן זענען ניט געווגנד אַרײַנצונעמען די גרויסע צאָל פאַרוואונדעטע און זענען שלעכט אָרגאַניזירט; עס פעלן פּשוט די נויטיקסטע מעדיקאַמענטן, און אויפן פראָנט ווערט די לאָגע פון טאָג צו טאָג ערנסטער.

ביי די דאָזיקע באַדינגונגען האָבן די אויבנדערמאָנטע אָרגאַניזאַציעס אָנגעהויבן פירן זייער אַ שארפן קאַמף קעגן דער רעגירונג.

די דעפוטאַטן, וועלכע זענען געווען מיטגלידער פון די אויבנדערמאָנטע אָרגאַניזאַציעס, זענען שארף אַרויסגעטרעטן אין פּאַרלאַמענט קעגן דער רעגירונג, און די דאָזיקע קריטיק איז פאַרעפנטלעכט געוואָרן אין דער גאַנצער פרעסע.

די מוניציפּאַליטעט, די „זיעמסטוועס" און די אינדוסטריע־קאָמיטעטן האָבן געפירט אַ באַזונדערע אַטאַקע קעגן דעם קריגס־מיניסטעריום. די אָרגאַניזאַציעס האָבן דורכגעפירט זייער אַ גרויסע אַרבעט אין בויען, אָרגאַניזירן אַ ייַע שפּיטאָלן און באַזאָרגן זיי מיט שפּייז, מעדיקאַמענטן און אַנטשפרעכנדיקן מעדיצינישן פּערסאָנאַל. זיי האָבן אויך אַ סך געהאָלפן אויפן פראָנט גופא, באַזאָרגן די סאַניטאַרע באַדערפענישן פאַר די פאַרוואונדעטע סאָלדאַטן, און דאָס אַליין האָט זיי געשאַפן אַ סך מיליטאַנטן אין דער אַרמיי און האָט זיי געמאַכט זייער פאָפולער אין דער געזעלשאַפטלעכער מיינונג.

די לאָגע אויפן פראָנט ווערט ממש קאַטאַסטראָפאַל!... דאָס פאָלק איז זייער אויפגערעגט, און דאָס גיט די דערמאָנטע אָרגאַניזאַציעס אַ מעגלעכקייט אַרײַנצוזדרינגען אויפן פראָנט, העלפן דער אַרמיי מיט אַמוניציע, נאָכקומען אַלע באַדערפּענישן און אַנטוויקלען דאָרט אַ קאָלאָסאַלע אַרבעט.

אָבער דאָס אַליין רופט ארויס נאָך אַ גרעסערע קעגנערשאַפט מצד דער צאַרישער מאַכט, און דער קאַמף ווערט נאָך מער פאַרשאַרפט.

אין אָט דער צייט, האָט זיך געיאַוועט אויפן פּאָליטישן האָריזאָנט די טראָגישע — פאַר רוסלאַנד — פיגור פון ראַספוטינען, באַגלייט מיט אַ „שדים־טאַנץ" פון די מיניסטעריומס, וועלכע האַלטן זיך אין אין בייטן. און דאָס האָט אַרויסגערופן נאָך אַ גרעסערן האַס לגבי דער רעגירונג.

די פאָליטישע קרייזן האָבן אָנגעהויבן חושד זיין אייניקע מיטגלידער פון דער רעגירונג, אַז זיי זענען פראָ־גערמאַניש געשטימט.

די רוסישע ליבעראַלן, די פאַרשטייערס פון די מוניציפּאַליטעטן און „זיעמסטוועס", און אויך פון דער „דומע" — האָבן אָנגעהויבן פירן אַן אַטאַקע קעגן דער רעגירונג, אַז זיי דערפילט ניט איר חוב און טוט ניט אַלץ וואָס מען דאַרף, כדי צו געווינען דעם קריג.

און דער גרויסער לידער פון דער אָפּאָזיציע — פאָוועל מיליוקאָוו, איז אין אַ גרויסער רעדע אין פאַרלאַמענט, אָנגעפאַלן אויף שטירמערן — דעם פרעמיער־מיניסטער, פאַרוואַרפנדיק אים, אַז ער האָט געטאָן זאָכן, וועלכע זענען קעגן די אינטערעסן פון געווינען די מלחמה. ער האָט אים געשטעלט אַ גאַנצע רייע פראַגן, און אויף יעדער איינציקער, האָט ער יעדעס מאָל צוגעגעבן זיינע באַרימטע היס־טאָרישע ווערטער:

„איזמינאַ לי עטאָ, אילי גלופאָסט?..." („צי איז דאָס פאַרראָט, אָדער טפשות?").

די דאָזיקע רעדע איז פֿאַרבאָטן געוואָרן צו פֿאַרעפֿנטלעכן, אָבער טראָץ אַלעם, איז זי פונאַנדערגעטיילט געוואָרן אין מיליאָנען עקזעמפּלאָרן צווישן די פֿאָלקס־מאַסן און צווישן די סאָלדאָטן.

די אָפּיצירן, וואָס זענען באַשטאַנען ניט נאָר פון פֿראָפּעסיאָנעלע, נאָר אויך פון די מאָביליזירטע קלאַסן פון צווישן דעם פֿאָלק — אויף זיי האָט דאָס געמאַכט אַן אויסערגעווינלעכן רושם, און דאָס האָט, אין אַ געוויסער מאָס, צוגעגרייט די צוקונפטיקע רעוואָלוציע. אין אָט דער צייט, האָט מען אין רוסלאַנד געזאָגט, אַז מיליוקאָוס רעדע איז געווען א סיגנאַל פֿאַר דער רעוואָלוציע.

אינעם „פֿאַרבאַנד פון די מוניציפּאַליטעטן", „פֿאַרבאַנד פון זיעמסטוועס" און אינעם „פֿאַרבאַנד פון מלחמה־אינדוסטריעלער" — אין אָט די אַלע אָרגאַניזאַציעס האָט זיך געפונען א גרויסע צאָל יידן.

די דאָזיקע אָרגאַניזאַציעס זענען געווען פֿאַראינטערעסירט וואָס מער צו פֿראָדוצירן און וואָס מער צו שאַפֿן, און זיי האָבן געזען אַנגענומען יידן, וועלכע זענען אַריינגעטרעטן ביי זיי.

א סך יידן האָבן אַרויסגעוויזן זייער גרויסע פּאָליטישע און האָבן געאַרבעט בלב ובנפש אין די אָרגאַניזאַציעס, וועלכע זענען געווען זייער צופֿרידן פון זיי. זייער אַרבעט האָט זיך אַרויסגעוויזן אַזוי שטאַרק נוצלעך, אַז אפילו די אָפּיציעלע קרייזן און די „שוואַרץ־מאהניקעס" האָבן ניט געוועדט קעגן.

די יידן זענען געווען ניט נאָר אין „טיל" (הינטערשטע רייען), נאָר אויך אויפן פראָנט, וואו זיי האָבן מיט מסירות־נפש באַזאָרגט די הילף לטובת די ראַנירטע אויפן סאַמע פראָנט, און אויף די שפּיטאָל־צוגן, וואָס זענען געווען אויפן פראָנט, כדי צונויפצוקלייבן די פֿאַרוואונדעטע. דאָס איז געווען אַזוי מערקווירדיק, אַז אויף איינע פון די פֿאַרזאַמלונגען פון „סאָיוז גאָראָדאָוו" אין מאָסקווע, האָט מען, מיט גרויס ענטוזיאַזם, געוועדט וועגן די יידן, וועלכע אַרבעטן דאָרט מיט אַזאַ מסירות־נפש! און דערביי האָט מען דאָרט אויך דערציילט, אַז אין איינע פון די אַטאַקעס, וועלכע די דייטשן האָבן געפירט קעגן א רוסישן רעגימענט, האָבן פיל יידן פון „סאָיוז גאָראָדאָוו" — געכאַפּט די ביקסן און געשלאָגן זיך ווי די לייבן, אַנטקעגן דעם שונא, דעם דייטש. דאָס זענען געווען די העלדישע מעשים, וואָס האָבן געהאַט א גרויסע היסטאָרישע באַדייטונג פאַרן גורל פון רוסישן פאָלק.

אין דער אַרמיי זענען יידן געווען זייער באַגרענעצט: זיי האָבן ניט געהאַט קיין רעכט צו ווערן אפילו קאַנצעלאַריע־שרייבערס; אויך אַ „בענדל" פון א פראָסטן סאָלדאָט האָבן זיי ניט געקענט באַקומען, און אויף יעדן וואָרט, האָט מען געהערט: „זשיד"! זענען טאַקע יידן ניט געגאַנגען מיט גרויס חשק „אין סאָל־דאַטן" און האָבן אויסגעמיטן דאָס דינען. און עס איז באַוואוסט די באַציאונג פון יידן צום מיליטער־דינסט אין רוסלאַנד.

אָבער ווען אין די געזעלשאַפֿטלעכע אָרגאַניזאַציעס האָט מען געגעבן יידן די מעגלעכקייט צו אַרבעטן פֿאַרן וואויל פון רוסלאַנד, איז — ניט־קוקנדיק זואָס דאָס זענען געווען יידן באַגרענעצטע אין זייערע רעכט, אונטערגעוואָרפן פאָגראָמען און רדיפות — אַז מען האָט זיי פונדעסטוועגן געגעבן די געלעגנהייט צו זיין מיט

אַלע בירגער גלייך, האָבן זיי אַרויסגעווינען אַ שטאַרקן פאַטריאָטיזם, וואָס איז באַוואונדערט און געלויבט געוואָרן דורך אַלעמען.

***

פון דעם אַלעם, וואָס איך האָב פריער געזעדט, וועט זיין פאַרשטענדלעך, ווי וויט די ליבעראַלע קרייזן אין ריאַזאַן זענען געווען צופרידן פון דעם דערגרייכטן רעזולטאַט. און מען האָט אפילו פאַרגעסן, אַז דאָס האָט געטאָן אַ ייד...

אָבער, אַ מאָדנע פאַלק, דאָס יידישע פאָלק!... אין רומעניע — פאָגראָמען, די „אייזערנע גוואַרדיע", און אַלערליי צרות און רדיפות, וואָס יידן האָבן געהאַט דאָרט אויסצושטיין. איז דאָכט זיך, אַז יידן האָבן ניט באַדאַרפט האָבן קיין גרויסע צוגעבונדנקייט און בענקעניש נאָך רומעניע... אָבער איצט, ווען זיי זענען אין פראַנקרייך אויף דער עמיגראַציע, הערט מען זיי אַלע רעדן רומעניש; האָבן זיי אַלע ליב רומעניע און דערמאָנען מיט נאָסטאַלגיע וועגן אמאָליקן רומעניע. און עד־היום, זענען זיי רומענישע פאַטריאָטן.

אין רוסלאַנד, הגם יידן האָבן געהאַט אַריבערצוטראָגן אַזעלכע שרעקלעכע פּאָגראָמען און אוממענטשלעכע באַגרענעצונגען אין די עלעמענטאַרסטע מענטש־לעכע רעכט, הגם זיי זענען אויסגעשטאָנען בלבולים און באַליידיקונגען, ווי נאָר מען האָט זיי אָבער געגעבן אַ מעגלעכקייט עפעס טאָן — האָבן זיי באַוויזן, אַז זיי זענען רוסישע פאַטריאָטן און האָבן געטאָן זייער חוב, צוגלייך ווי אַלע רוסישע בירגער, אָן שום אויסנאַם.

***

דער עולם איז זייער צופרידן: עס איז פאַראַן פלייש! און אין די שפיטאָלן איז דאָ וואָס מען דאַרף!... און ס׳איז אַראָפּ אַ דאגה! אָבער, אין יענע צייטן, ווי כ׳האָב שוין פריער דערמאָנט, האָט יעדן טאָג געפעלט אַן אַנדער אַרטיקל. מיטאַמאָל, פעלט אויס אין ריאַזאַן קמח — מעל.

נו, אַזוי ווי איך בין שוין געווען אַ „ספעציאַליסט" אין קוילן, בהמות — וועגדט מען זיך ווידער צו מיר, אַז איך זאָל עפעס טאָן וועגן שאַפן מעל.

מען גיט מיר אַלע פולמאַכטן און אפילו אויך די מעגלעכקייטן צו רעקוויזירן דאָרט, וואו מען דאַרף; דאָס איז לטובת די שפיטאָלן, רעגימענטן, וואָס האָבן זיך געפונען אין ריאַזאַן, און אויך לטובת דעם „סאַיוז גאָראָדאָוו".

אָנגעלאָדן מיט די אַלע פולמאַכטן, נעם איך זיך מיין „וואַנדער־שטעקן" אין האַנט און פאָר ווייטער קיין סאַראַטאָוו.

די מילנערס — זיי מאַכן גוטע געשעפטן און ווילן ניט געבן קיין מעל אויפן אָפיציעלן פרייז, מיטן אויסרייד, אַז זיי האָבן ניט...

איך האָב זיך באַראַטן מיט מיינע פריינט און האָב צווישן זיי באַקומען אַלע ידיעות וועגן מצב פון די מילן אויפן אָרט.

די גרעסטע מיל האָט דאָרט געהערט צו איינעם אַ געוויסן שמידט. דערצו איז ער נאָך געווען אַ געזעלשאַפטלעכער טוער אין אַלע קאָמיטעטן, און ער האָט געוואָלט אָפקומען ביי מיר מיט זיין „יחוס"...

נו, איך — זענדיק אים, האָב אים, די ערשטע זאַך, געזאָגט אַז איך קום צו

אים רעקווּיזירן פּערציק וואָגאָנעס מעל. איך האָב אים דערביי דערציילט די מעשה מיט גאָרני אין כאַרקאָוו, וועגן וועלכן איך האָב געשריבן אין מיינע פּריערדיקע קאָפּיטלען.

ער האָט געזאָגן, אַז דער „שפּיל איז פּאַרן טיוול"! האָט ער אָנגעהויבן דינגען זיך מיט מיר, און מיר זענען געוואָרן מוסכם אַז ער זאָל מיר געבן צוואַנציק וואָגאָנעס, און ער זאָל זיי מיר גלייך אויפלאָדעווען, איידער איך פּאָר אַוועק פון דאָנען. און — ווי עס איז געווען מיין שטייגער — שיקן די וואָגאָנעס מיט באַגלייטערס.

איז מיט אים אויסגעקומען, לויט ווי איך געדענק, ווי אין טשערניגאָוו, וועגן מיר האָבן געקליבן אויף מעות־חטין: ביי איינעם אַ יידּ, איז געווען זייער שווער צו באַקומען, אין אַמאָליקע צייטן, פּינף רובל. אים איז געווען שווער צו געבן, אָבער ער האָט זיי געגעבן.

נאָר כדי צו טרייסטן זיך, האָט ער אונז געפּירט צו אַלע זיינע שכנים און האָט הנאה געהאַט, אַז מען האָט ביי זיי אויך געמומען גאַלט...

דער דאָזיקער שמידט, האָט מיך אַוועקגעפּירט צו אַנדערע, קלענערע מילנערס, און האָט „אויסגעגלייכט" זיך, אַז יעדער פון זיי זאָל געבן צו פּינף וואָגאָנעס. און האָט בשעת־מעשה שטאַרק הנאה געהאַט, וואָס מען האָט יענע אויך געצוואונגען צוצושטעלן מעל...

אַזוי, אין עטלעכע טעג אַרום, האָב איך אַוועקגעשיקט 35 וואָגאָנעס מעל פון סאַראַטאָוו, און פון דאָרט בין איך געפאָרן קיין לובני.

דאָרט איז אַ קלענערע שטאָט; עס זענען געווען דאָרט אַ סך מילנערס און גאָר „מיוחסים", מחמת זייער כחורה האָט געהאַט זייער אַ גוטן שם, אַלס פון ערשט־קלאַסיקער קוואַליטעט.

אַז איך בין געקומען מיט מיין אוניפאָרם־מונדיר און האָב געזאָגט, אַז מ'וועט רעקווּיזירן, איז אין אַזאַ יידישער שטאָט געווארן אַ „ויצעקו": „וואָס טוט מען מיט דעם גזלן!..." און ווען איך האָב אויף איינעם פון זיי געוואָלט דורכפירן אַן אָפּי־ציעלע רעקווּיזיציע, זענען זיי באַלד געלאָפן צו זייער באַרימטן און באַליבטן רב, ר' אלתר שאַפּיראָ, וועלכער איז געווען זייער געשעצט און מפורסם אין דער וועלט אַלס גרויסער רב. ער איז געווען דער שוואָגער פונעם גאָרנאָסטאַיפּאָלער רבין ז"ל, און צופּעליק איז דאָס געווען אַ שטיף־זיידע פון מיין פּרוי.

ער האָט מיך געפּרעגט: „וויַ אַזוי קומט אַ יידּ נעמען אויף זיך, ראַבעווען אוּן באַגזלענען יידן?..."

האָב איך אים דערציילט, אַז איך פאָר פאַר געזעלשאַפּטלעכער ארבעט, פאַרן „סאָיוז גאָראָדאָוו", און אַז דאָס איז באַשטימט פאַר די פאַרוואונדעטע סאָלדאָטן אויפן פראָנט. און דער יושר איז, אַז אַזעלכע יידן פּיר מילן, זאָל יעדער אייניציקער פון זיי געבן לכל־הפּחות צו צוואַנציק וואָגאָנעס.

עס איז געוואָרן אַ פּרישער „ויצעקו", אַז השם ירחם!... אָבער ר' אלתר איז געווען זייער אַ שיינער און אַן אמתדיקער ייד און ער האָט באַלד פאַרשטאַנען, אַז דאָ האַנדלט זיך ניט סתם וועגן מסחר, וואָס מען דאַרף פאַרדינען, נאָר עס גייט דאָ וועגן ממשותדיקער הילף פאַר די פאַרוואונדעטע סאָלדאָטן אויפן פראָנט.

און, זייענדיק אַן אישׁ־האמת און אַ גרויסער בעל־יושר, האָט ער געמאַכט אַ פשרה, אַז אַלע צוזאַמען זאָלן זיי מיר צושטעלן פערציק ווַאגאָנעס מעל.

פון דאָרט בין איך געפאָרן קיין קיעוו, און דאָרט אין דער מיל פון בראָדסקי, האָט מען מיר געגעבן אויך אַ היפשע צאָל ווַאגאָנעס; זיי האָבן באַלד פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז אַ גרויסער ענין, וואָס מען קען דאָס ניט אָפזאָגן און האָבן געגעבן פינף און צוואַנציק ווַאגאָנעס.

און אַזוי האָב איך טעלעגראַפירט אַנטאָנאָוון, אַז פון אַלע זייטן שיק איך אים צוזאַמען הונדערט ווַאגאָנעס מעל. דאָס איז געווען די־והותר. און אַנטאָנאָוו האָט נאָך דערפון געקענט אַראָפגעבן אַ מתנה עטלעכע ווַאגאָנעס טשעלנאַקאָוון פון מאָסקווע.

דער רב, ר' אלתר שאַפּירא, האָט געשטאַמט פון די ברידער שמואל־אבא און פּנחס קאָרעצער, וואָס זיי זענען געווען ביי יידן זייער הייליק: מען האָט זיי גערופן „די געשמיסענע".

ער איז געווען אַ גרויסער למדן, אַ ירא־שמים און אַ גרויסער תם, און איז באמת געווען פאַרהייליקט אין דער שטאָט.

דאָס איז געווען אַ יידּ, אַ קראַנקער אויפן מאָגן, אַז השם ירחם!... און ניט ווען ער אַליין פלעגט עסן, נאָר אַז ער פלעגט בלויז זען עמעצן אַנדערש עסן — פלעגט ער גלייך באַקומען שלשול.

איך בין געבליבן אויף שבת און בין געווען ביי אים, בין איך באמת נתפעל געוואָרן זעענדיק, ווי שבת אינדערפרי, נאָכן קידוש, האָט מען אים געגעבן צוקערגעבעקס מיט אַ קוגל, און ער האָט געגעסן. דערנאָך, ביים טיש, עסט ער געפילטע פיש, געהאַקטע הערינגלעך, אייער, לעבערלעך מיט ציבעלעס, מיט רעטאַך און מיט געזונט־שמאַלץ. דערנאָך עסט ער „פּעטשיא" געפרוירן און געווארעמט, דערנאָך אַ יויך און טשאָלנט. און צום סוף, נאָכאָמאָל אַ לאָקשן־קוגל, זייער אַ פעטן, מיט שמאַלץ. און דאָס אַלץ פאַרענדיקט ער נאָך מיט אַ צימעס און מען בענטשט!...

ער, קיין גרויסער אכלער איז ער ניט געווען, אָבער פונדעסטוועגן האָט ער „טוען" געווען לכבוד שבת פון יעדן מאכל אַביסעלע...

נו, און אַז איך האָב אים געפרעגט:

„זאָגט מיר, פעטער, אָט אַזאַ יידּ, מיט אַזאַ קראַנקן מאָגן, ווי אַזוי עסט איר דאָס אַזעלכע פעטע זאַכן אום שבת!?..."

ענטפערט ער מיר:

„מאכלי־שבת שאָטן קיינמאָל ניט!..."

דערנאָך, ווי אַ יידּ — עס איז געווען אַ זומערדיקער הייסער טאָג — איז ער געגאַנגען שלאָפן.

אויפגעשטאַנען פון שלאָף, און דער טאָג איז געווען זייער אַ הייסער — האָט אים די באָבע אַריינגעטראָגן איבערגעקאָכטע וואַסער, וואָס איז געשטאַנען אויפן אייז, און האָט אים געבראַכט אַ פלוימען־צימעס. האָט ער אינעם גלאָז וואַסער אַריינגעגאָסן די פלוימען־יויך און האָט דאָס געטרונקען מיט גרויס הנאה.

שטעלט זיך פאָר, אַז ער עסט אָפּ אַזעלכע מיני סאָרטן מאכלי־שבת מיט רעטאַך און נאָך אַזעלכע זאַכן, פאַרשטייט מען דאָך, אַז עס איז פאַסקודנע אין מויל. אָבער

נעמענדיק אַ גלאָז קאַלטע וואַסער מיט פלוימען־יויך, האָט ער זיך פּשוט מחיה געווען, און זאָגט צו מיר:

„גלויב מיר, אַז די אומות־העולם האָבן אויף זייער לעבן ניט געהאַט אַזאַ הנאה, ווי אַ ייד איז זיך מחיה שבת נאָכן שלאָף מיט אַזאַ מין סאָרט אויסערגעוויינ־לעכן געטראַנק!"

און מאַכט צו מיר:

„דו ווייסט, איך בין אַ גרויסער „בעל־תאווה", אָבער עס איז דאָך לכבוד־שבת!..."

ווי אַזוי דער דאָזיקער ייד מיט אַזאַ קראַנקן מאָגן, האָט געקענט אויסהאַלטן די אַלע מאכלי־שבת מיטן רעטאַך, מיטן שמאַלץ א. א. וו. — האָב איך קיינמאָל ניט פאַרשטאַנען!

נאָר דאָס איז דער כוח פון אמונה ביי עם ישראל!...

דערנאָך, נאָך הבדלה, זאָגט ער צו מיר:

„רב יצחק, מען דאַרף נעמען לערנען אויך אַ פּאָר ווערטער פון דברי־תורה!..."

און האָט מיט מיר אָנגעהויבן לערנען די שאלות ותשובות, וועגן אליהו הנביאס ווייב:

„מען ווייס דאָך: אליהו הנביא איז ניט געוואָרן — און מען ווייס ניט ביז היינ־טיקן טאָג, צי לעבט ער, צי לעבט ער ניט; צי די ווייב זיינע מעג חתונה האָבן, אָדער זי איז אַן עגונה און טאָר ניט חתונה האָבן!..."

פרעג איך אים:

„זאָגט מיר, פעטער, — אליהו הנביאס ווייב איז שוין אַלט צוויי טויזנט יאָר. וועלכער משוגענער וועט וועלן חתונה האָבן מיט אַ יידענע, וואָס איז שוין צוויי טויזנט יאָר אַלט?... און וואָס דאַרף איך זיך ברעכן דעם קאָפּ אויף דערויף?"

ענטפערט ער מיר בפּשיטא:

„דאָס ווערט אָנגערופן: „להגדיל תורה ולהאדירה" — מען דאַרף, הייסט עס, לערנען!..."

קאַפּיטל ס"ו.

די לאַגע אין רוסלאַנד. — עס פעלן „הענט" אין ריאַזאַן. — כאַאָס און אומ־אָרדענונג. — דער קרוינפּרינץ איז קראַנק אויף העמאָפּיליע. — די „צאַריצע" קערט וועלטן אים צו היילן. — ראַספּוטין שטעלט אָפּ די בלוט־שטורצן. — ראַס־פּוטינס אומבאַגרענעצטע מאַכט. — זיין שיטה פון זינד און תשובה. — ראַספּוטינס איינפלוס אויף דער „צאַריצע" שוואַכט אָפּ דעם פּרעסטיזש פון צאַר און רעגירונג. — דעזאָרגאַניזאַציע אויף אַלע געביטן. — נאָך די קוילן, בהמות און מעל, גייט אַ סדרה: צוקער. — אַדוו. מאַזאָר, נחמן סירקין און אַנדערע העלפן מיר. — גענעראַל־גובערנאַטאָר, מאַראָזאָווסקי, פּאָדערט דערווייטערן מיך, אַלס ייד, פון דער פאַרוואַלטונג פון „סאָיוז גאָראָדאָוו". — ער בעט ביי טשעלנאַקאָוון צוקער פאַר אַ מאָסקווער שפּיטאָל. — „נאָר דער דערווייטערטער ייד קען שאַפן צוקער" — ענטפערט טשעלנאַקאָוו.

צוריקקומענדיק קיין ריאַזאַן, האָב איך נאָך בולטער דערפילט, ווי דער מצב ווערט, פון טאָג צו טאָג, אַלץ ערגער. די מאָביליזאַציעס פאַרן פראָנט האָבן צוגע־נומען אַלע יונגע און פּראָדוקטיווע כוחות, סיי אין דער אינדוסטריע, אין קאָמערס און אין די רעגירונגס־אינסטיטוציעס. און עס האָבן בפועל־ממש געפעלט מענטשן אויף דורכפירן אַן אַרבעט, וואָס איז פון טאָג צו טאָג געוואָרן שווערער.

אין די פאַבריקן האָט מען נישט מאָביליזירט די אַרבעטער, וועלכע זענען געווען נויטיק פאַר דער נאַציאָנאַלער פּראָדוקציע, אָבער אין דער אַגריקולטור זענען גע־בליבן מער ניט, ווי די אַלטע־לייט און פרויען.

און ביי דעם אָפּגעשטאַנענעם אַגריקולטור־סיסטעם, האָט זיך דער מאַנגל אין פּראָדוקטן אָנגעהויבן זייער שטאַרק צו פילן. איז קיין וואונדער ניט געווען, וואָס עס האָבן כסדר אויסגעפעלט אַנדערע פּראָדוקטן, אויך קליידער, עסנוואַרג, מעדי־קאַמענטן א. א. וו. אַזוי אַז די לאַגע איז געוואָרן ממש אומדערטרעגלעך.

די רעגירונג איז ניט געווען אָרגאַניזירט פאַר אַזאַ מין סאָרט אומגעהויערער אַרבעט, וואָס עס האָט געפאָדערט די מלחמה.

און נאַטירלעך, האָט זיך דאָס אָפּגערופן אויך אויפן „טיל" (הינטערשטע רייען).

די רעגירונג, ווי כ'האָב געשריבן אויבן — האָט ניט געהאָלפן די געזעלשאַפט־לעכע אָרגאַניזאַציעס, נאָר פאַרקערט, זי האָט זיי געשטערט, וויפיל זי האָט געקענט.

און דערצו, האָט זיך נאָך געשאַפן אַ נייע פּאָליטישע סיטואַציע, וועלכע האָט געמאַכט אַן איבערקערעניש אין גאַנץ רוסלאַנד:

די „צאַריצע" — אַלעקסאַנדראַ פעאָדאָראָוונאַ — איז געווען אַ דייטשקע. געווען זייער אַ פאַרביסענע, אַ נערוועזע, און האָט געהאַט זייער אַ שטאַרקן איינפלוס אויפן צאַר. אין אַלע אירע בריוו, וועלכע זענען שפּעטער פאַרעפנטלעכט געוואָרן, האָט זי געפאָדערט פון אים, אַז ער זאָל ניט געבן קיין שום הנחות די ליבעראַלן און זאָל אויפהאַלטן זיין „סאַמאָדערזשאַוויע" (אַליינהערשאַפט).

זי האָט זיך געמישט אין אַלע מלוכה־ענינים, און עס זענען געווען אַזעלכע פאַלן, אַז ווען דער צאַר האָט אפילו מסכים געווען מיט איינעם פון זיינע מיניס־

טאָרן אין אַ געוויסן ענין — האָט ער געביטן זיין מיינונג נאָכדעם, ווי ער האָט זיך פֿאַרשטענדיקט מיט דער „צאַריצע".

אין רוסלאַנד האָט מען אויף איר געקוקט מיט חשד, אַז זי איז פונדעסטוועגן נאָענט צו די דייטשן.

דער יורש־עצר — אַלעקסיי — האָט געהאַט די קראַנקהייט „העמאָפיליע", וואָס די מוטער זיינע האָט געבראַכט פון איר פֿאַמיליע, און מען האָט ניט געקענט אָפּשטעלן זיינע בלוט־שטורצן.

די גרויסע פיינט פון דייטשלאַנד האָבן אפילו געזאָגט, אַז דאָס האָט ווילהעלם, (דער „שדכן" פון צאַרישן פּאַרפֿאָלק) מיט כוונה עס געטאָן, וויסנדיק אַז דאָס איז אַ פֿאַמיליע־קראַנקהייט פון דער „צאַריצע", כדי אירע קינדער זאָלן ירשענען די יעלבע קראַנקהייט.

דאָס איז געווען אַ גרויסע טראַגעדיע פֿאַר אַ מוטער — אַ קעניגין — אַז דער יורש־עצר, איר אײנאונאײנציקער זון, דער בן־יחיד, זאָל זיין אָזוי האָפענונגסלאָז קראַנק (ער האָט שוין אפילו ניט געקענט גיין), און זי האָט „אײנגעלייגט וועלטן" אים צו ראַטעווען. מען האָט אויסגענוצט אַלערליי ספּעציאַליסטן פון רוסלאַנד און בון אַנדערע לענדער, עס האָט אַבער ניט געהאָלפֿן. און אַזוי ווי זי האָט געוואָלט אים אויסהיילן מיט וואָס פֿאַר אַ מיטלען עס זאָל ניט זיין, האָט זי זיך אונטער־געגעבן אונטערן אינפלוס פון „זנאַכאַרעס", מכשפים און אַלערליי שאַרלאַטאַנעס.

מען האָט איר געבראַכט איינעם אַ טיפֿ, וואָס ער האָט באַהאַרפט ראַטעווען דעם קרוינפּרינץ, אָבער פאַקטיש איז דאָס געווען דער, וואָס האָט געמאַכט דער צאַרישער פֿאַמיליע פֿאַרלירן דעם טראָן... דאָ האַנדלט זיך וועגן ראַספוטינען, איבער וועמען עס איז שוין אַן אַ שיעור געשריבן געוואָרן.

ראַספוטין איז געווען אַן אמתער פויער, אַן אַנאַלפאַבעט, אַ שמוציקער פֿאַרשוין, וואָס מיט זיינע דורכדרינגענדיקע און שאַרפּע אויגן, האָט ער היפּנאָטיזירט די, מיט וועלכע ער איז געקומען אין פֿאַרבינדונג. אַ באַזונדער שטאַרקן אינפלוס האָט ער געהאַט אויף שלאַפּע, נערוון־לייַדנדיקע און לייכטזיניקע כאַראַקטערן, וועלכע האָבן פּעסט געגלויבט אין זיין „הייליקייט" און אין זיין מאַגישן כוח אויף ראַטעווען זיי.

אין דער געגנט, וואו ער האָט געוואוינט, איז ער געווען באַוואוסט אין אייניקע קרייזן, אַלס „כליסט". דאָס הייסט אַזעלכער, וואָס מיט גאָטס הילף און מיט זיין היפּנאָז, קען ער אָפּשטעלן קראַנקהייטן.

אַלע האָבן געוואוסט די גרויסע טראַגעדיע און די גרויסע ליידן פון דער „צאַריצע" און צווישן די זוכערס אויף פֿאַרלייכטערן און היילן דעם קרוינפּרינץ, ענען געווען אַזעלכע, וואָס האָבן אָנגעוויזן אויף ראַספוטינען.

און איינמאָל, ווען מען האָט בשום־אופן ניט געקענט אָפּשטעלן אַ בלוט־שטורץ פון דעם קראַנקן קרוינפּרינץ, איז ראַספוטין אַריינגעקומען אין זיין צימער, אין זיין קאַצאָפּסקער בלוזע, מיט די פֿאַרשמירטע הויזן, מיט די הויכע שטיוול און מיט זיין רויטער פלאָמיקער בערד. ער האָט אָנגעהויבן קוקן אויפן „נאָסליעדניק" מיט זיינע אַדורכנעמענדיקע בליקן און גלעטנדיק אים דעם קאָפּ, האָט ער בשעת־

מעשה געשעפטשעט עפעס אַ „תפילה" און אויגנבליקלעך, האָט זיך דער בלוט־שטורץ אָפגעשטעלט !...

נאַטירלעך, האָט אַזאַ מין סאָרט אויסערגעווייניגלעך געשעעניש געמאַכט אַ גע־וואַלדיקן אייַנדרוק אויף דער „צאַריצע", און זייַענדיק אַליין נערוועז־פסיכאָפאַטיש, האָט זי אָנגעהויבן גלויבן אין זיינע מאַגישע כוחות אָן שום גרענעץ.

און ראַספוטין איז פון דעמאָלט אָן געוואָרן אַן אָפטער אייַנגייער אין די צאַ־רישע פאַלאַצן.

אַליין איז ער געווען אַ „בעזגראַמאָטנער" (אַנאַלפאַבעט), און דערצו אַ גרויסער שיכור, אָבער ער האָט פאַרמאָגט אין זיך אַ פויערישע כיטרעקייט; ער איז געווען אַ מין סאָרט „סאַמאָראָדאָק", וואָס אַ דאָנק זיינע אייַנגעבוירענע אייגנשאַפטן, האָט ער אינטואיטיוו פאַרשטאַנען געוויסע פאָליטישע סיטואַציעס.

דעם צאַרס הויף־מענטשן האָבן אויסגענוצט ראַספוטינען פאַר זייערע פערזענ־לעכע אַמביציעס. און דערצו, זייענדיק אַ גלויביקער און אַ פרעדיקער, איז זיין שיטה געווען אין לעבן, אַז דערנענטערן זיך צו גאָט קען מען — מער ניט — נאָר וועָן מען זאָל פריער זינדיקן און דערנאָך ווערן אַ בעל־תשובה... דעמאָלט דער־קענט מען די גרויסקייט פון דער אמונה.

ניט פאַרשטענדלעך איז דער פאַקט, אַז פרויען פון דער העכסטער רוסישער אַריסטאָקראַטיע, האָבן געפונען פאַר מעגלעך צו זינדיקן מיט אַזאַ מין סאָרט שמו־ציקן שיכור ! צי זיי האָבן דערגרייכט הויכע מדרגות אין דער אמונה, וויים איך ניט, אָבער — פון איין זייט, איז דאָס ביי זיי געווען עפעס אַ נייעס, און פון דער אַנדערער זייט, — דורך אַזעלכע מין סאָרט פאַרהעלטענישן האָבן זיי באַקומען פון אים פראָטעקציע, אַז זייערע מענער זאָלן, אַ דאַנק אים, דערגרייכן זייערע אַמביציעס צו ווערן זיי האָבן געשטערעט.

ראַספוטין ווערט אַרומגערינגלט יעדן טאָג, אַלץ מער מיט די אַלע, וואָס זוכן מיניסטאָרישע פאָרטפעלן, און מיט אַ סך מענטשן, ווערן האָבן אים אויסגענוצט אויף צו באַקומען געוויסע פריוויליגיעס. און ער איז געוואָרן זייער מעכטיק.

יעדע נאַכט האָט ער פאַרבראַכט אין אַנדערע נאַכט־קאַבאַרעטן, וואו — טויט־שיכורער — האָט ער געגעבן צעטלען מיט באַפעלן צו די מיניסטאָרן, געשריבן אויף אַן אומלעזבאַרן אופן, וואָס מ׳האָט לחלוטין ניט געקענט איבערלייענען. און טאָמער האָט אַ מיניסטער גיוואָגט אים אָפצוזאָגן, האָט ער באַלד דאָס געזאָגט דער „צאַריצע", און דער מיניסטער איז גלייך „געפלויגן" פון זיין אַמט.

ער היילט אָפט דעם קרוינפרינץ, ער גיט עצות אי וועגן דער מלחמה, אי וועגן די מלוכה־ענינים, און די צאַריצע פירט דאָס אַלץ דורך.

וועָן איינער פון די לעצטע פרעמיער־מיניסטאָרן האָט דערוויזן דעם צאַר די שעדלעכקייט פון ראַספוטינען און האָט געפאָדערט, אַז דער צאַר זאָל באַשטעטיקן איינעם פון זיינע פראָיעקטן — האָט אים דער צאַר אָפגעזאָגט, ענטפערנדיק אים: „די צאַריצע איז קענן דעם און איך האָב גרויס צוטרוי צו איר מיינונג !..."

ראַספוטין שיכורט; אַרום אים קלייבן זיך אַלע קאַריעריסטן און אַלע „גע־שעפטס־מאַכער", וואָס ווילן באַקומען קאָנצעסיעס אויף פאַרשידענע געביטן.

אַנדערע מיניסטאָרן האָבן געהאָט דעם מוט ניט צו נעמען אין אָכט די פאָדע־

רונגען פון ראַספּוטינס אַנאַלפאַבעטישע צעטעלעך, און אָט די מיניסטאָרן פאַלן און ווערן פאַרביטן מיט ראַספּוטינס קאַנדידאַטן, וועלכע ווערן גלייך באַשטעטיקט דורך דער צאַריצע.

ער אַליין האָט ניט געמוען קיין געלט־באַלוינונג פאַר אַלץ וואָס ער האָט געטאָן, אָבער זיין השפּעה איז געווען אַזוי גרויס, אַז אים איז אפילו געלונגען, אַז עס זאָל נאָמינירט ווערן אַ צווייטער אינערן־מיניסטער, וועלכער איז, אגב, געווען שוין דער לעצטער אינערן־מיניסטער אין צאַרישן רוסלאַנד — פראָטאָפּאָפּאָוו, וואָס ער, מיט זיינע שטותים, האָט דערפירט צו דער רעוואָלוציע.

דער גרויסער איינפלוס פון ראַספּוטינען, וועלכער איז אַליין דערמאָרדעט געוואָרן דורך אַ פאַרשוווערונג פון די הויף־לייט, צוזאַמען מיט די „שוואַרץ־מאה־ניקעס" האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע פיינטלעכע און רעוואָלוציאָנערע באַוועגונג לגבי דעם צאַרישן הויף. אויך אויפן פראָנט, צווישן די אָפיצירן, זענען פאַרשפרייט געוואָרן אומצאָליקע טראָקטן וועגן ראַספּוטינען. און אפילו די הויף־מענטשן, וואָס אַ סך פון זיי זענען געווען ערלעכע לייט — האָבן דאָס ניט געקענט פאַרטראָגן, און דער צענטער פון דער וואַנצער אומצופרידנקייט איז געווען די „דומע", ווי אויך די מוניציפּאַליטעטן און די „זיעמסטוועס".

די רעגירונג ווערט, פון טאָג צו טאָג, ניט־נאָר ווייניקער פאָפולער, נאָר פאַר־לירט איר גאַנצן פרעסטיזש. דאָקגען הויבט זיך דער פרעסטיזש פון די געזעלשאַפט־לעכע אָרגאַניזאַציעס: „פאַרבאַנד פון סאָיוז גאָראָדאָוו", „זיעמסטוועס" און „פאַר־באַנד פון מלחמה־אינדוסטריעלער". די רעגירונג האָט מער ניט דעם מוט זיי צו שטערן, און זייער אַרבעט ווערט כסדר אַלץ פאָפולערער אי צווישן פאָלק, אי אין דער אַרמיי, אי אויפן פראָנט.

עס גייט אָן אַ פיבערדיקע אַרבעט, אַז רוסלאַנד זאָל קענען ביישטיין אַזאַ גרויסן און מעכטיקן שונא, ווי עס איז געווען דייטשלאַנד.

***

אין אָט דעם מצב, ווי עס איז אונטערגעשטראָכן אויבן, האָט די מוניציפּאַליטעט און אויך דער „סאָיוז גאָראָדאָוו", אַנטוויקלט אַ גרויסע אַקטיוויטעט אין ריאָזאַן.

פון פראָנט קומען אָן וואָס מער פאַרוואונדעטע סאָלדאַטן; מען דאַרף פאַרגרע־סערן די שפּיטאָלן! אַלץ פעלט! מען דאַרף אַלץ באַזאָרגן. אין די שטעט גופא, ווי אין ריאָזאַן און אין אַנדערע שטעט, הויבט זיך אָן צו פילן אַ מאַנגל אין אַלץ.

רוסלאַנד איז נאָך געווען זייער רייך און האָט נאָך געהאַט גרויסע זאַפּאַסן אין רעזערוו, אָבער עס איז ניט געווען קיין אָרדענונג: די פּראָדוקטן און אינדוסטריע־פאַבריקאַציע איז ניט צוגעשטעלט געוואָרן און איז ניט אָפּיציעל פאַרראָגיסטרירט געוואָרן, אַזוי אַז מען האָט זיי ניט געקענט געפינען. און דערצו האָט געהערשט אַ מוראָדיקער כאַאָס אינעם טראַנספּאָרט־וועזן, און דאָס אַלץ צוזאַמען האָט געמאַכט די לאַגע אין ריאָזאַן, צוגלייך ווי אין אַנדערע שטעט — אַלץ שווערער און שווערער.

די מוניציפּאַליטעט פון ריאָזאַן און דער „סאָיוז גאָראָדאָוו" האָבן אויף זיך געמומען די אויפגאַבע צו באַזאָרגן די ציווילע באַפעלקערונג מיט אַלעם נויטיקן,

ווי אויך פֿאַר די שפּיטאָלן צושטעלן מעדיקאַמענטן און באַאָרגן זיי מיט פּערסאָנאַל און באַשפּייזונג.

ווי מיר האָבן געשריבן פריער, האָט די מאָביליזאַציע צוגענומען אַ סך פונקציאָנאַרן פון די ריאָאָנער רעגירונגס־אינסטיטוציעס, און עס האָבן געפּעלט הענט.

אַזוי ווי מיינע ערשטע דריי מיסיעס: קוילן, פּלייש און מעל — זענען אויסגעפירט געווָארן בשלימות, האָט די ריאָזאָנער מוניציפּאַליטעט מיטן „סאָיוז גאָראָדאָוו", באַשלאָסן צו קאָנצענטרירן די גאָנצע אויבנדערמאָנטע אַרבעט אין איין ביורא, אין וועלכן מען האָט מיך אָוועקגעשטעלט אין שפּיץ.

דאָס איז געווען, אין יענער צייט, זייער אַ שווערע און פֿאַראַנטוואָרטלעכע אַרבעט, אָבער מען איז אַ סאָלדאָט און מען דאַרף אַלצדינג טאָן!...

די ערשטע זאַך, האָט מען מיך „מכבד" געווען מיט... צוקער: עס האָט געפּעלט צוקער, און נאָכן האָבן אַרגאַניזירט מיין ביורא אין דער מוניציפּאַליטעט, האָב איך ווידעראַמאָל געמוזט אָוועקפֿאָרן קיין קיעוו וועגן צוקער.

אין קיעוו האָב איך געהאָט אַ סך גוטע פריינט, וואָס האָבן מיר געהאָלפֿן איז מיין מיסיע. קיין לייכטע זאַך איז דאָס ניט געווען: צוקער איז שוין דאָן געהאָט געווען אַ יקר־המציאות און אַז מען האָט געגעבן איינעם אַ וואָגאָן צוקער, האָט ער געמאַכט אַן עשירות דערפון. און ביי דער לאַגע — געפינען פופציק וואָגאָנעס צוקער — איז געווען ממש אַן אומדערגרייכבאַרע זאַך.

פון איין זייט, האָב איך געהאָט די הילף פון מיינע פריינט: דער גרויסער אַדוואָקאַט מאָזאָר, אויך דער באַרימטער, צו יענער צייט, נחמן סירקין א. אַנד. וואָס זיי האָבן מיר געהאָלפֿן, און ביי איינעם האָב איך געמוזט מאַכן אַ רעקווירזיציע; דאָס איז מיר אָנגעקומען זייער שווער, אָבער צום סוף, האָב איך זיך מסתפק געווען מיט פינף און צוואַנציק וואָגאָנעס צוקער, ווי תמיד, געשיקט זיי מיט באַגלייטערס און באַלד געלאָדעוועט!

די דאָזיקע מיסיע איז נאָך מער אָפּגעשאַצט געווָארן אין ריאָזאַן, מחמת דער־מאָלט איז שוין געווען אַ שטאַרקער מאַנגל אין צוקער. איז טאַקע די פֿאָלגנדיקע געשעעניש געווען אַ כאַראַקטעריסטישער קוריאָז פֿאַר יענער צייט:

אין צענטער פון „סאָיוז גאָראָדאָוו" אין מאָסקווע, זענען געווען אַ סך יידן, פונקציאָנאַרן פון אַלערליי סאָרטן, אי אין מאָסקווע גופא, אי אויף די פראָנטן, ווו זיי זענען געשיקט געווָארן פון „סאָיוז גאָראָדאָוו", אָבער אין דער פאַרוואַלטונג זענען קיין יידן ניט געווען.

וועג מיך האָט ריאָזאַן אויסגעקליבן אַלס מיטגליד אין דער פאַרוואַלטונג פון „סאָיוז גאָראָדאָוו", האָט דער מאָסקווער ענערגיאַל־גובערנאַטאָר, מאָראָזאָווסקי, פּראָטעסטירט און האָט געפּאָדערט, אַז מען זאָל אַראָפּנעמען די קאַנדידאַטור פון אַ יידן.

טשעלנאָקאָוו איז קיגן דעם שארף אַרויסגעטרעטן. אָבער אין ריגע, אין איינעם פון די שפּיטאָלן אויפן נאָמען פון דער צאַרין אַלעקסאַנדראַ פיאָדאָראָוונאַ — האָט געפּעלט צוקער און מאָראָזאָווסקי האָט געבעטן ביי טשעלנאָקאָוון, אַז ער זאָל צושיקן אַהין וואָס גיכער, צוויי וואָגאָנעס צוקער. דעמאָלט האָט אים טשעלנאָקאָוו געענטפערט דאָס פאָלגנדיקע:

„עס איז פֿאַראַן איינער, וואָס קען דיר צושיקן דעם צוקער, דאָס איז דער

שניאורסאָן, קעגן וועמען דו ביזט אַרויסגעטרעטן, אַז ער זאָל זיך ניט געפינען אין דער פאַרוואַלטונג פון „סאָיוז גאָראָדאָוו".

און אַזוי ווי דער זעלבער שפּיטאָל אין ריגע האָט דערוואַרט אייניע פון די גרויספּירשטינס אָלס גאַסט, און דער צוקער איז געווען זייער נויטיק — איז דער סוף געווען, אַז מיט אַ שמייכל פון מאָראָזאָוסקין, האָט זיך ליקווידירט די פראַגע וועגן דעם ייד שניאורסאָן...

דאָס איז אַ כאַראַקטעריסטישע דערשיינונג פאַר דעם דעמאָלטיקן רוסלאַנד: מען ליגט אין דער אדמה; אייז מפּלה נאָך דער אַנדערער, אויפן פראָנט; עס הערשט אַ כאַאָטישע אומאָרדענונג און אַ גרויסע אומרויקייט אין גאַנצן לאַנד, און די רע־ווָאָלוציע־כוואַליע לויערט פון אַלע זייטן!... און אין אָט דער קריטישער צייט, ליגט גאָר אין קאָפּ פונעם געזעלשאַפּטלעכן גובערנאַטאָר אין מאָסקווע, וועגן דערווייטערן אַ ייִדן פון „סאָיוז גאָראָדאָוו", און אין דער זעלבער צייט, היות עס פעלט צוקער אין אַ שפּיטאָל אויף דער „צאַריצעס" נאָמען — דאַרף מען אָנקומען צום זעלבן ייִדן נאָך צוקער...

קאַפּיטל ס"ז.

ערב דער באַלשעוויסטישער איבערקערעניש. — די אומצופרידנקייט וואַקסט. — דער וועג צום אונטערגאַנג. — די אַפּאָזיציע אַרבעט. — מיליוקאָווס דעקלאַראַציע. — מיין פאַראַדאָקסאַלע לאַגע: אַפּיציעל עקזיסטיר איך ניט, ניט־אַפּיציעל שטיי איך אין שפּיץ פון דער אַרבעט. — די קאַאַפּעראַטיוו צו באַקעמפן שפּעקולאַציע. — די רעקוויזירטע דייטשע וואורשט־פאַבריק. — אַ ייד, וואָס מאַכט חזיר־וואורשט. — אַ יידישער טערק, וואָס עסט קאַשע און טוט אָפּ אויף „טערקיש". — איך ראַטעווע אים פון תפיסה. — ער ווערט נאַטשאַלניק פון דער „טשרעזוויטשייקע" — איך בין קאַנדידאַט אויף אַ „זאַלאָזשניק". — דער טערק ראַטעוועט מיך. — אַלעקסאַנדער קערענסקי דערשיינט אויף דער טריבונע.

די לאַגע אין רוסלאַנד ווערט וואָס אַ טאָג אַלץ שווערער. עס פאַרשווינדן אי עסנוואַרג, אי הלבשה, שוכוואַרג, מעדיקאַמענטן א. א. וו.

רוסלאַנד איז געווען נאָך זייער רייך און געהאָט אַ שפּע מיט פּראָדוקטן, אָבער פון איין זייט, האָט דאָרט געהערשט אַזאַ מין אומאָרדענונג, אַז די „רעכטע האַנט האָט ניט געוואוסט, וואָס די לינקע טוט", און עס האָט זיך באַוויזן — הגם נאָך אין אַ שוואַכער מאָס — אָבער פונדעסטוועגן, דער „שוואַרצער מאַרק". עס האָבן כסדר געפעלט אַ סך פּראָדוקטן און איך בין ווידער געפאָרן קיין טשערקאַס, קרע־מענטשוג, יעקאַטערינאָסלאַוו א. א. וו. דאָרט וואו איך האָב געקענט באַקומען, אָדער דורך רעקוויזיציע, אָדער אויף אַ פּשרותדיקן אופן, געוויסע פּראָדוקטן און שיקן זיי קיין ריאַזאַן.

זייענדיק אין וועג, האָב איך אומעטום באַמערקט, וואָס פאַר אַ ווינט פון רעוואָ־לוציע בלאָזט פון אַלע זייטן; אַלע זענען געווען אומצופרידן און שטילערהייט זענען געגאַנגען שמועסן וועגן דעם, אַז „די רעגירונג וויל פאַרשפּילן די מלחמה און האָט פאַרבינדונגען מיט דייטשלאַנד..." מען רעדט וועגן ראַספּוטינען, וועגן דער „צאַ־ריצע", און מען פילט עפּעס, אַז עס גרייט זיך אַן אויסברוך...

ווען איך בין געקומען צוריק אין ריאַזאַן, האָב איך שוין באַמערקט, ווי די אומצופרידנקייט, די חשדים און די פאַראַכטונג פאַר דער גאַנצער רעגירונג און פאַרן גאַנצן צאַרישן הויף איז געוואַקסן פון טאָג צו טאָג. די לאַגע איז געווען זייער אַ דראָענדיקע און ממש אַ טראַגישע.

אויפן פראָנט: איין מפּלה נאָך דער אַנדערער; מען אַנטלויפט אין אַן אומ־אָרדענונג; עס פעלט אַמוניציע, ביקסן, מעדיקאַמענטן; אַלץ איז דעזאָרגאַניזירט, און וואָס מער דער פראָנט דערנענטערט זיך צום „טיל" (הינטערשטע רייען), אַלץ מער ווערט דעמאָראַליזירט דער „טיל" און עס פילט זיך אַ מאַנגל אין דעם נויטיקסטן.

דער דאָזיקער מצב האָט אַרויסגערופן אַ באַוועגונג צווישן די אַלטע מיניסטאָרן און הויף־לייט, וועלכע האָבן פאַרשטאַנען, אַז די מאָנאַרכיע איז אין אַ גרויסער סכנה. מיט גרויס מסירות־נפש זענען זיי געגאַנגען רעדן מיטן צאַר וועגן דער לאַגע, וואָס ווערט וואָס אַ מאָל, אַלץ מער קאַטאַסטראָפאַל און כדי אים צו מאַכן אויפמערקזאַם, אַז דעם רעזשים דראָט אַן אונטערגאַנג, אַז דער צאַר דאַרף זיך

באַפרייען פון דער צאַרינס אייגפלוס און דאַרף דורכטרייבן ראַספּוטינען, צוזאַמען מיט אַלע מיניסטאָרן, וועלכע זענען דורך אים רעקאָמענדירט, און מיט זיין גאַנצער קאַמאַריליע.

אָבער דער צאַר איז געווען אַזוי שטאַרק אונטערן אייגפלוס פון דער „צאַריצע", אַז ער האָט ניט געוואָלט פון גאָרניט הערן. און ראַספּוטין און די „צאַריצע" האָבן וויטער „געפירט דאָס רעדל".

צווישן די אַלטע הויכע הויף־לייט („דוואָריאַנסטוווע"), האָבן זיך געפונען אַ סך ערלעכע מענטשן, וואָס הגם זיי זענען געווען מאָנאַרכיסטן־רעאַקציאָנערן, האָבן זיי אין גרויסן ניט געקענט איבערטראָגן די געפאַלענע מדרגה, אין וועלכער עס האָט זיך געפונען די רעגירונג מיטן צאַר, און זיי האָבן אונטערגעשטיצט די אָפּאָזיציע.

זיי האָבן ניט געוואָלט קיין רעוואָלוציע, נאָר האָבן געפאָדערט, אַז מען זאָל אָפּרייניקן דעם צאַרישן הויף פון די שעדלעכע עלעמענטן און עס זאָל אָרגאַניזירט ווערן אַ רעגירונג פון „אָבשטשעסטוואַנאיע דאָוויעריע, דאָס הייסט, פון די מעסיקע ליבעראַלע עלעמענטן, וואָס זאָלן האָבן דעם צוטרוי פון פאָלק.

און צווישן דער רעגירונג גופא, און אפילו אויך אין די רייען פון דער אַדמיניסטראַציע, האָט זיך שוין בילט אָנגעהויבן פילן אַ נעגאַטיווע באַציאונג סיי צום צאַר און סיי צום גאַנצן רעזשים. דאָס האָט פאַרשטאַרקט דעם קאַמף, וואָס איז געגאַנגען אין דער „דומע", מוניציפּאַליטעטן, „סאָיוז גאָראָדאָוו" א. אַנד. און וואָס איז געווען געוועדעט קעגן דער רעגירונג, אָבער עס איז נאָך ניט געווען אַ פראַגע זועגן אַ רעוואָלוציע.

דער לידער פון דער אָפּאָזיציע אין דומע — פאָוועל מיליוקאָוו — וועט מ'האָט דערקלערט די מלחמה, האָט ער געמאַכט פאָלגנדיקע דעקלאַראַציע:

„מיר פירן איצט אַ מלחמה און מיר זענען ניט אין אָפּאָזיציע צו „יעווא זועלי־טשעסטוואָ", נאָר „יעוואָס וועליטשעסטוואָ" — ניט קעגן דעם צאַר און דעם רעזשים, נאָר קעגן דער אָפּאָזיציע פונעם צאַר. דאָס הייסט: מיר וועלן איצט קעמפן מיט אים צוזאַמען, אַז די מלחמה זאָל ווערן געפירט ביז צו אַן ענדגילטיקן זיג!..."

אָבער די רעגירונג האָט זיך ניט אונטערגעגעבן און דער קאַמף צווישן איר און די געזעלשאַפטלעכע אַרגאַניזאַציעס איז געוואָרן, פון טאָג צו טאָג, אַלץ מער פאַרשאַרפט. מען האָט געפילט, אז אָט־אָט דערנענטערן זיך גרויסע געשעענישן!

***

די גאַנצע זאַרג פון דער באַפעלקערונג אין ריאַזאַן וואָס איז געווען: עסנוואַרג, הלבשה, מעדיקאַמענטן און זאַכן פון עלעמענטאַרסטע באַדערפענישן — האָט זיך קאָנצענטרירט אין די הענט פון דער מוניציפּאַליטעט און „סאָיוז גאָראָדאָוו", אין דאָס איז געווען זייער אַ גרויסע אַרבעט: די שטאָט, די צווייַ רעגימענטן, וועלכע זענען דאָרט געווען און די גרויסע שפיטאָלן מיט די פאַרוואונדעטע סאָלדאָטן.

ווי כ'האָב געשריבן אויבן, האָט מען מיך אַוועקגעשטעלט אין שפיץ פון אָט דער אַרבעט. די אַדמיניסטראַציע, גובערנאָטאָר, פאָליציי א. א. וו. — האָבן מיך „טאָ־לערירט"...

אין רוסלאַנד האָבן יידן דעמאָלט ניט געהאַט קיין רעכט צו זיין וויילער און ניט צו ווערן אויסגעוויילט אין די מוניציפּאַליטעטן, און קיינמאָל איז דאָרט קיין ייד קיין פונקציאָנאַר ניט געווען.

און אָט דער פּאַראַדאָקס, אַז מען זאָל אַוועקשטעלן אין שפּיץ פון איינעם פון די צענטראַלסטע אַמטן אַ ייד, האָט זיך געקענט דערקלערן, ניט מער, ווי בלויז דערמיט, וואָס פון איין זייט, איז מען געלעגן „טיף אין דער אדמה"; עס האָט אַלץ געפעלט, און די דערמאָנטע אָפּטיילונג האָט זייער גוט געאַרבעט, און פון דער צווייטער זייט, די שטאַרקע אומצופרידנקייט און די רעוואָלוציאָנערע פוואַליע, וועלכע האָט אַרומגעכאַפּט אַלע שיכטן פון דער ריאַזאַנער באַפעלקערונג.

ווען רוסלאַנד האָט, צום אָנהויב, געליטן מפּלות, האָט דער אַנטיסעמיט יאַנוש־קעוויטש — שעף פון גענעראַל־שטאַב פון ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש — געכאַפּט „זאַלאָזשניקעס"־יידן און האָט באַוויזן, אַז זיי זענען דאָס די „שפּיאָנען", דער אומ־גליק פאַרן לאַנד, און זיי זענען דאָס די סיבה, וואָס די דייטשן האַלטן אָפּ איין זיג נאָכן אַנדערן.

אין די ערשטע צייטן, האָט דער דאָזיקער אַרגומענט געווירקט אויף אייניקע עלעמענטן, דאָך ניט אויף אַלע. אָבער ווען די מלחמה האָט זיך פאַרוואַנדלט פאַר רוסלאַנד אין אַ קאַטאַסטראָפע, און די ליבעראַלע עלעמענטן האָבן אָנגעהויבן פירן אַ קאַמף קעגן דער רעגירונג און האָבן אָנגעהויבן דערווייזן, אַז ניט־נאָר די רע־גירונג איז ניט פעאיק צו פירן אַ מלחמה, נאָר עס זענען אין איר פאַראַן עלעמענטן פון פאַרראַט — האָט זיך די פּראָפּאַגאַנדע שטאַרק פאַרגרעסערט, און ממילא זענען פאַרשוואונדן געוואָרן די גאַנצע בלבולים, וועלכע עס האָט פאַרשפּרייט יאַנושקע־וויטש. און די לעצטע צייט, איז די באַציאונג בנוגע יידן געוואָרן אַ סך אַ בעסערע.

דאָס האָט מיר געגעבן די מעגלעכקייט צו פירן מיין אַרבעט, מיט דער גרויסער הילף פון אַנטאָנאָוון, דעם בירגערמייסטער און פאָרזיצער פון „סאָיוז גאָראָדאָוו" אין ריאַזאַן, און פון דער אַדמיניסטראַציע.

אָפיציעל האָב איך פאַר זיי ניט עקזיסטירט, אָבער אין דער זורקלעכקייט, האָבן זיי זיך אַלע צו מיר געווענדעט וועגן אַלערליי ענינים אין שייכות צו מיין אַרבעט. און זייער אָפט האָט געטראָפן, אַז דער גובערנאַטאָר פלעגט רעדן צו מיר טעלעפאָניש וועגן די דאָזיקע ענינים, ווי אויך די הויכע פונקציאָנאַרן, פּאָליציי־באַאַמטע א. א. וו.

אין מיין אַרבעט, האָב איך דער ערשטער איינגעפירט אין ריאַזאַן אַ קאָאָפּע־ראַטיוו, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן מיט דער הילף פון דער מוניציפּאַליטעט און „סאָיוז גאָראָדאָוו", און אַ דאַנק וועלכן די באַפעלקערונג האָט געקענט באַקומען אַלע פּראָדוקטן צו אַ נאָרמאַלן פּרייז, און דאָס איז געווען אַ רעגולאַטאָר אויף האַלטן די פּרייזן אין שטאָט.

דאָס איז געווען איינע פון די וויכטיקסטע אַקטיוויטעטן אויפן געביט פון באַ־זאָרגן די באַפעלקערונג מיט אַלץ, וואָס זי דאַרף. מיר האָבן תמיד געפונען די

נויטיקע סחורה אויף איינצוטיילן דער באַפעלקערונג און דאָס האָט געצוואונגען די „געשעפטס־לייט" צו פֿאַרקויפֿן זייערע באַהאַלטענע סחורות און אַראָפּנידערן די אויפּגעשרויפּטע פּרייזן.

דאָרט איז געווען איינע אַ פֿאַבריק פֿאַר וואורשט־אויסאַרבעטונגען, און איר בעל־הבית איז געווען אַן אַלטער דייטש. די אַדמיניסטראַציע האָט באַשלאָסן צו רעקוויזירן די דאָזיקע פֿאַבריק, וואָס האָט זיך געריכטעט פֿאַר איינע פון די שענסטע פֿאַבריקן אין יענער געגנט, האָבנדיק אַ זייער מאָדערנע אינריכטונג מיט גוטע מאַשינען, אין אַלץ איז אויסגעפֿאַרטיקט געווארן דורך מאַשינען און ניט מיט די הענט. די רייניקייט און די היגיענע דערפון איז געווען אַזעלכע, ווי עס קענען בלויז אַרגאַניזירן די פּעדאַנטן — די דייטשן.

איך האָב געפֿאָדערט ביים גובערנאַטאָר, אַז די רעקוויזירטע פֿאַבריק זאָל אָפּגעגעבן ווערן דער מוניציפּאַליטעט און דאָרט זאָלן מיר פֿאַבריצירן די פּראָדוקטן לטובת דער באַפעלקערונג אוון די שפּיטאָלן. אָבער „עבירה גוררת עבירה..": איז ניט־נאָר וואָס איך אַליין האָב דאָרט געאַרבעט, נאָך איך האָב נאָך אַרויסגערופן אַ גרויסן ספּעציאַליסט צו פֿאַבריצירן די וואורשטן א. א. וו. — איינעם אַ יידן פון טשערניגאָוו.

אין טשערניגאָוו איז דער דאָזיקער ייד געווען אַ גרויסער מייסטער אויף אויסצוארבעטן כשרע וואורשט פון אַלערליי מינים, און זיין „פּעקל־פּלייש" און די „גריווענעס", וועלכע ער פלעגט מאַכן, זענען געווען א שם־דבר.

נו, און אָט דער ייד האָט געמאַכט דערנאָך פֿאַר דער באַפעלקערונג „זשאַמבאָן", „וועטשינאַ" (חזיר־פלייש), וואורשטן און אַלערליי „פּעקל־פּלייש", אַזוי אַז דער עולם האָט ממש געלעקט די פינגער...

און אַזוי האָבן מיר געפּירט אונזער ארבעט, ביז... צום באַלשעוויסטישן אויס־ברוך.

רערנדיק וועגן דער באַציאונג פון דער רעגירונג צו מיר און וועגן דער קאָא־פּעראַטיוו, ווייל איך דאָ דערמאָנען אַ מעשה שהיה, מיט אַ יידן — אַ טערק:

אין ריאָזאַן האָט זיך געפונען אַ יונגער יידישער בחור — אַ טערק, וועלכער אַלס טערקישער אונטערטאָן, האָט — לויטן געזעץ — באַדאַרפט געגומען ווערן אַלס קריגס־געפֿאַנגענער, מחמת טערקיי איז געווען אין קריג מיט רוסלאַנד.

ער איז געקומען צו מיר ווייגען און בעטן, כ'זאָל אויף אים רחמנות האָבן און ראַטעווען אים פון תפיסה. איך האָב זיך געווענדעט צום גובערנאַטאָר, בעטנדיק אים אַז — אויף מיין גאַראַנטיע — זאָל ער אים לאָזן אַרבעטן ביי אונז אין קאָאָפּעראַטיוו און ער זאָל זיין אונטער דער שמירה פון דער פּאָליציי.

דער גובערנאַטאָר איז מסכים געווען און דער בחור איז געבליבן ביי אונז אין קאָאָפּעראַטיוו אַלס מיטאַרבעטער.

אָבער נאָך דער רעוואָלוציע שוין, האָט מען אים געכאַפּט ביי אַ גנבה: ער איז געווען אַ זולל־וסובא, אָבער ער האָט זייער ליב געהאַט אַ סך קאַשע, און צו קאַשע דאַרף מען האָבן „פּאָדסאָלנעטשנאיע מאַסלאָ" (אַ מין פלאַנצן־בוימל).

און אַזוי ווי ער איז געווען אַ טערק, האָט ער נאָך דערצו ליב געהאַט צוקער, און ער פלעגט גנבענען פודער־צוקער. דאָס איז שוין געווען נאָך קערענסקיס רע־

ווּאַלוציע, און די מוניציפּאַליטעט, אין וועלכער עס זענען געווען פֿאַרטרעטן סאָ־ציאַליסטן און קאָדעטן, האָט געפּאָדערט אַז מען זאָל דעם פֿאַרשוין איינזעצן אין טורמע.

איך האָב אים זייער פֿאַרטיידיקט, זאָגנדיק אַז ער איז אַ יתום, אַן איינזאַמער, און האָט קיינעם ניט. איך האָב אויפגעוויזן, אַז ער האָט ניט געגנבעט קיין געלט, נאָר וואָס דען? — ער איז אַ נאַשער!... טאָ צי דאַרף מען דערפֿאַר איינזעצן אַזאַ בחור אין טורמע? און וועלכער איז נאָך דערצו אַ טערק!...

און אויף אַזאַ אופן, האָב איך אים געראַטעוועט.

נאָר ער האָט מיר צוגעזאָגט, מיט אַ שבועה, אַז ער נעמט אויף זיך אַן עונש, מער זאָל ער קיין קאַשע ניט עסן...

נאָך דער באַלשעוויסטישער איבערקערעניש, איז דער דאָזיקער בחור — דער „ליבהאָבער פון קאַשע" — געוואָרן נאַטשאַלניק פון דער „טשרעזוויטשייקע" אין ריאַזאַן.

ער האָט חתונה געהאַט מיט אַ טאָכטער פון אַ שוחט אין שטאָט, וואָס יענער האָט זיך שטאַרק געיחוסט מיט דעם שידוך. און דער זעלבער בחור, וועמען ער איז געקומען צו דער „מאַכט" — האָט ער איינגעזעצט אין טורמעס און „געהאַקט קעפּ", אויף וואָס די וועלט שטייט!...

ער איז געווען אַ מאָדנער טיפּ: ער איז געקומען צו מיר בעטן, אַז איך זאָל אים געבן צוויי קילאָ מצות אויף פּסח, און אַז קיינער טאָר דערפון ניט וויסן. דעם שוועך זיינעם האָט ער ניט אַריינגעלאָזט איבערן שוועל, מחמת ער איז אַ פֿאַר־שטייער פון רעליגיע, וואָס דאָס איז דער „אָפּיום פֿאַרן פֿאָלק!..."

און אַז ס׳איז ביי אים געבוירן געוואָרן אַ טאָכטער, האָט ער, אין שול, שטילער־הייט, מיך געבעטן, אַז איך זאָל פֿאַר אים עולה לתורה זיין, און מען זאָל איר מאַכן דעם „מי־שברך" און געבן דעם נאָמען, ווי עס איז דער מנהג ביי יידן, אָבער אויך — אַז קיינער זאָל דערפון ניט וויסן...

זייענדיק מיט אים אין אַזעלכע פריינטלעכע באַציאונגען, האָב איך דאָך קיין־מאָל ניט אויסגעפירט אַרויסצורייסן ביי אים וועמען עס איז פון זיינע קרבנות. דאָס איז געווען אַ פאַנאַטיקער, און ער איז עס געווען דער „שוחט", ניט זיין שוועך, — מער ניט, ווי אויף מענטשלעכע קעפּ!... און ער האָט דאָרט געפירט אַ שרעק־לעכן טעראָר.

נאָר וועמען עס איז געווען אַ פֿאַרזאַמלונג פון „סאָוויעט" אין ריאַזאַן, און מען האָט געוואָלט נעמען פופצן „זאָלאָשניקעס" (ערובניקעס) פון דער מוניציפּאַליטעט און פון צווישן די געזעלשאַפֿטלעכע טוער, בין איך געווען אין דער שפּיץ פון דער־ליסטע אַלס „קאַנדידאַט". אָבער וועמען האָט אָפּגעשטימט דאָס דאָזיקע צעטל, איז געווען אַ מערהייט פון איין שטימע, אַז מען זאָל אונז דערווייל ניט טשעפּען... און דאָס איז געווען די שטימע פון דעם טערקישן ייד!

און ער איז געקומען צו מיר און האָט מיר געזאָגט:

„טאָוואַרישטש שניאורסאָן! פֿאַרט אַוועק וואָס גיכער פון דאַנען! איך ווייס ניט, צי וועל איך קענען וווייטער אייך העלפן!..."

***

די לאַגע ווערט דראָענדיק: רוסלאַנד קאָכט ווי אַ קעסל! און מיר באַקומען אַ ידיעה, אַז אין פּעטערבורג איז אויסגעבראָכן אַ „בעזקראָוונאַיאַ רעוואָלוציאַ" (אַ רעוואָלוציע, אָן בלוט־פאַרגיסונג). און אַלעקסאַנדער קערענסקי האָט אָנגעהויבן האַלטן זיינע היסטאָרישע און היסטערישע דרשות.

קאַפּיטל ס"ח.

1917 — ספּאַנטאַנער אויסברוך פון דער רעוואָלוציע. — די אָפּאָזיציע בריטערט זיך אויס. — קערענסקי קריגט אַוואַציעס. — פּאָליטיי און „אַכראַנקע" ווערן פּאַרטרעטן מיט די לידערס פון דער ליבעראַלער אָפּאָזיציע. — אַנטאַגאָוס באַ־זייטנדיקע ראָל. — פּרעזידענט יעלאָגין באַשטימט מיך פּאַר דער וואָל־קאַמפּאַניע. — צום ערשטן מאָל ווערן, צווישן פיר און אַכציק ראַטמענער, אויסגעוויילט צווי יידן. — די יידישע נעמיינדע אין ריאַזאַן פאַרגרעסערט זיך אַ דאַנק די פּליטים. — די רעוואָלוציע שאַפט אָפּ פאַרבאַטן קעגן יידן. — די ערשטע יידישע עמאַנציפּאַציע אין רוסלאַנד. — די ערשטע וואָלן צו דער קהילה. — די ערשטע אסיפה וועלט געפירט אין דויי שפּראַכן. — אַ פּשוטער יד מאַכט אַ שחחיינו איבער „מאַמע־לשון". — יידישע התלהבות, יידישע עקשנות און — נצח־ישראל!

דעם 17־טן פעברואַר 1917 איז אויסגעבראַכן, ווי אַן עקספּלאָזיע, די רעוואָ־לוציע. זי איז געווען ווי אַ ספּאַנטאַנער אויסברוך. מען האָט געוואוסט, אַז זי דאַרף קומען, אָבער מען האָט ניט געגלויבט, אַז דאָס וועט זיין אַזוי גיך. עס זענען ניט געווען פריער, ניט קיין דעמאָנסטראַציעס, ניט קיין שטרייקן פון אַרבעטער; עס איז ניט געווען — ווי אָפט אין רוסלאַנד — די אַגראַר־פּאָגראָמען קעגן די „פּא־מיעשטשיקעס" (גוטבאַציצער), און עס איז זייער שווער צו געפינען דעם פּסיכ־לאָגישן מאָמענט, וואָס טיילט אָפּ די מינוט פון דער אומבאַגרענעצטער מאַכט פונעם צאַר און זיין רעגירונג — און דער איינציקער מינוט, ווען ער וועלט אַן די גאַנצע מאַכט, און ניט ער און ניט זיין רעגירונג, עקזיסטירן שוין ניט מער — און די פּאָרשטייער פון פּאָלק נעמען איבער די מאַכט.

ווי כ'האָב געשריבן אין מיינע פריערדיקע קאַפּיטלען, האָט דאָס פּאָלק מער שוין ניט געגלויבט, אַז דער צאַר און זיין רעגירונג קענען דערפירן די מלחמה צו אַן ענדגילטיקן זיג. דער צאַרישער הויף מיט דער רעגירונג זענען געווען דיס־קרעדיטירט אין דער עפּנטלעכער מיינונג, און מען האָט שוין געהאַט חשדים בנוגע זיי, אַז צווישן זיי זענען פאַראַן דייטשע שפּיאָנען און אפילו בוגדים.

און וויסנדיק, אַז דער צאַר איז אַרומגערינגלט מיט ראַספּוטינען און זיין קאַמא־ריליע און מיט אַלע ערגסטע עלעמענטן, האָט דאָס פּאָלק געוואָלט, אַז מען זאָל פאַרטרייבן די אומפּאעיקע רעגירונג, קעגן וועלכער זי האָט געהאַט אַ סך חשדים, אָבער אים איז ניט געגאַנגען אין אַן אַגיטאַציע קעגן דער מאַנאַרכיע און דעם צאַר גופא.

די פּויערים, און אַזוי אויך די יוגנט, מיטל־יוגנט און אַרבעטער, זענען געווען מאַבילייזירט אויפן פראָנט. אין די פאַבריקן זענען פאַרבליבן בלויז די אַרבעטער, וועלכע מען האָט רעזערווירט פאַר דער מלחמה־אינדוסטריע, ווי: אַמוניציע, באַ־וואָפענונג און פּראָדוקטן, וועלכע זענען אומבאַדינגט נויטיק צום פירן די מלחמה.

ביי יענעם מיליטערישן רעזשים, האָבן די לינקע פּאַרטייען ניט געקענט אינ־גאַנצן אַנטוויקלען זייער רעוואָלוציאָנערע טעטיקייט. אָבער די מפּלות אויפן פראָנט זענען געוואָרן פון טאָג צו טאָג אַזוי צאַלרייך, און דאָס צוריקציען זיך פון די אַר־

מייען איז צוגעגאַנגען אין אַזאַ מין סאַרט אומאַרדענונג, אַז דאָס האָט אַרויסגע־
רופן אַן אויסערגעווייניגלעכע אומצופרידנקייט ביי אַלע פאָלקס־שיכטן.

די אָפּאָזיציע, מיט וועלכער עס האָבן אָנגעפירט די ליבעראַלן; די גרויסע שטורם־רעדנער, וועלכע עס האָבן געהאַלטן אין דער „גאָסודאַרסטוואנאַיאַ דומא“ (פּאַרלאַמענט); מיליוקאָוו, קערענסקי, נעקראַסאָוו, ראָדיטשעוו, טשערנאָקאָוו א. אַנד. און וואָס זענען געווארן אָפּגעדרוקט אין מיליאָנען עקזעמפּלאַרן; דער קאַמף, וואָס איז אַרויסגעגאַנגען אין דער עפּנטלעכקייט, אין די מוניציפּאַליטעטן, זיעמסטוועס, „סאָיוז גאָראָדאָוו“ — איז געווארן אַזוי פּאָפּולער, אַז די רעדנער זענען געלייענט געווארן אי אויפן פּראָנט, אין דער אַרמיי, אי צווישן דער באַפעלקערונג. און, ווי כ'שרייב אויבן, איז דאָס אַלץ געווען געוועדט קעגן דער רעגירונג, דעם פּאָר־טיידיקונגס־מיניסטער און דער גאַנצער ביוראָקראַטיע, אָבער ניט קעגן דעם צאַר.

די אַלטע רעאַקציאָנערן־קאַנסערוואַטאָרן, אָבער ערלעכע פּאַטריאָטן — די „דוואָריאַנסטוו“, און אפילו אַ טייל פון די „טשערנאָסאָטניקעס“ (שוואַרץ־מאהני־קעס) — האָבן אויך אונטערגעהאַלטן די אָפּאָזיציע, וואָס איז געווארן פון טאָג צו טאָג שטאַרקער און פּאָפּולערער און וואָס האָט געפונען אַלץ אַ ברייטערן אָפּ־קלאַנג סיי צווישן די מאַסן, סיי אין דער אַרמיי.

עס איז געווארן אַזוי פיל קלאָר, אַז רוסלאַנד גייט צום גרונד, און עס איז געווארן אַזוי פיל פּאַרשטענדלעך, אַז נאָר דאָס פּאָלק מיט זיינע כוחות, קען רא־טעווען רוסלאַנד, אַז דער דאָזיקער גדאַנק האָט געטליעט אין די מאַסן, ביז — מיטאַמאָל — איז אַרויסגעשפּרונגען די רעוואָלוציע!...

און מיטאַמאָל, ווי דורך אַ כישוף, איז פּאַרשוואונדן געווארן די טרויעריק־באַרימטע „אכראַנקע“, פּאָליציי, זשאַנדאַרן, און אַ רעגימענט פון דער אַרמיי איז געקומען אין „טאַווריטשעסקי דוואָרעץ“ (פּאַרלאַמענט) מיט אויסרופן: „דאָ זדראַוי־סטוואויעט נאַראָד“ („זאָל לעבן דאָס פּאָלק!“), און האָט אָפּגאַמירט קערענסקין.

דאָס איז געווען אַזוי אומדערווארט, אַז — ווי מען האָט דערציילט — האָט קערענסקי מורא געהאַט אַרויסצוגיין צו די מאַניפעסטאַנטן, מיינענדיק אַז קאָזאַקן זענען געקומען אים אָרעסטירן. און — לויט ווי מען דערציילט — איז דעמאָלט צוגעגאַנגען צו אים פּאַוועל מיליוקאָוו און האָט אים געזאָגט:

„די אַרמיי איז געקומען אייך באַגריסן! גייט אַרויס צו זיי!...“

דעמאָלט איז אָלעקסאַנדער פיאָדאָראָוויטש קערענסקי אַרויס צו זיי, און דאָס איז געווען די התחלה פון זיינע רעדעס פּאָרן פּאָלק.

און אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן די רעוואָלוציע: קיין שום בונטן, קיין שטרייקן, קיין שום עקסצעסן און ניט קיין געשלעגן צווישן דער רעוואָלוציאָנערער מאַסע און דער „אכראַנקע“, אָדער פּאָליציי; עס זענען ניט געווען קיין אויסגעשרייענ, אָדער לאָזונגען ניט קעגן צאַר און ניט קעגן דער מאָנאַרכיע, נאָר בלויז דער ווילן, אַז עס זאָל אויסגעווייטלט ווערן אַ נייע רעגירונג פון צווישן פּאָלק, וואָס זאָל קענען דערפירן די מלחמה ביז צו אַן ענדגילטיקן זיג.

און דאָס איז געווען באמת אַ „בעזקראָוונאַיאַ רעוואָלוציאַ“ (אַ רעוואָלוציע אָן בלוט־פאַרגיסונג), יעדן טאָג האָבן אָנגעהויבן קומען מיט מאַניפעסטאַציעס צום פּאַרלאַמענט נייע טיילן פון דער אַרמיי; עס זענען געווען ריזיקע דעמאָנסטראַציעס

פון די פֿאַרטייען און פון די מאַסן, אָבער דאָס איז אָלץ דורכגעגאַנגען רואיק, מיט אַ גרויסן ענטוזיאַזם, און איז געשטאַנען אויף אַ הויכן, ווירדיקן ניוואָ.

די איבערקערעניש אין פּעטערבורג האָט אַרויסגערופן אַ סך באַגייסטערונג אין גאַנץ רוסלאַנד. אָלע לעבעדיקע כוחות פון פֿאָלק זענען אַרויס אין גאַנצן רייען און עס האָבן זיך אָנגעהויבן באָלד די גרויסע פרידלעכע מאַניפעסטאַציעס, און גלייך ווי אין פּעטערבורג, זענען אומעטום באָלד פֿאַרשוואונדן געוואָרן די „אַכראַנקע", די פֿאָליציי, שאַנדאַרן, שפּיאָנען א. א. וו.

די גובערנאַטאָרן און די הויכע רעגירונגס־פונקציאָנאַרן אין יעדער גובערניע, זענען פֿאַרביטן געוואָרן מיט די לידערס פון דער ליבעראַלער אָפּאָזיציע, אַזוי אויך אין דער פֿאָליצי.

נאָר אין זאַך האָט מען גיט פֿאַרשטאַנען: מען האָט, אין אַלע רעגירונגס־אינסטיטוציעס, אַרויסגעשטויסן די דערפֿאַרענע פונקציאָנאַרן און פֿאַרביטן זיי מיט אומדערפֿאַרענע מענטשן, וואָס האָבן ניט געהאַט די נויטיקע פּראַקטיק אויף דעם געביט, און דאָס האָט זיך אָפּגעראָטן שפּעטער אין אַ טראַגישער פֿאָרם.

און — גאַנץ רוסלאַנד פייערט די רעוואָלוציע!

***

ריאַזאַן — ווי גאַנץ רוסלאַנד — האָט מיט גרויס התלהבות באַגעגנט די רעוואָלוציע, און ווי אומעטום, איז דער גובערנאַטאָר מיט די הויכע פונקציאָנאַרן פֿאַרטרעטן געוואָרן מיט די פירערס פון דער אָפּאָזיציע. עס קומען פֿאָר גרויסע פייערלעכע מאַניפעסטאַציעס! און, ווי אומעטום, זענען אויך דאָ — ווי דורך א צויבער־שטעקל — פֿאַרשוואונדן געוואָרן, אי די פֿאָליציי, אי די „אַכראַנקע", און אויף זייער אָרט זענען באַשטימט געוואָרן אָנהענגער פון די ליבעראַלע ריכטונגען.

אָנטאָנאָוו, וועלכער האָט געפירט זייער אַ גרויסע אַרבעט אי אין דער מוניציפּאַליטעט, אי אין „סאָיוז גאָראָדאָוו", אי אין זיעמסטוע, און איז געוואָרן איינער פון די וויכטיקסטע פירערס פון דער אָפּאָזיציע — האָט געשפּילט, אין די דאָזיקע היסטאָרישע געשעענישן, אַן אויסערגעווייַנלעכע ראָל און איז געווען די צענטראַלע פיגור פון דער רעוואָלוציע אין ריאַזאַן.

יעדן טאָג זענען געקומען באַזונדערע טיילן פון דער אַרמיי, באַגריסן אים וויי דעם פירער פון דער אָפּאָזיציע. אָלע מאַניפעסטאַנטן האָבן זיך אָפּגעשטעלט נעבן דער מוניציפּאַליטעט און האָבן אים באַגריסט, און אויף אָלע מיטינגען האָט מען אים געמאַכט רוישנדיקע אָוואַציעס און די מוניציפּאַליטעט איז געוואָרן דער צענטער פון דער גאַנצער באַוועגונג.

מיין קאָמיטעט, אין וועלכן איך האָב געאַרבעט, איז געווען געצוואונגען נאָך אויסצובייטערן זיין אַקטיוויטעט, אָבער איך בין געווען אַ „נחבא אל הכלים" און האָב געזאָרגט, אַז דער אָפּאַראַט זאָל ניט געשטערט ווערן מיט נייע עלעמענטן, וואָס האָבן ניט קיין דערפֿאַרונג און וואָס וועלן נאָך שטערן די אַרבעט. עס האָבן זיך געגרייט די וואַלן אויף נייע דעמאָקראַטישע יסודות, אי אין די מוניציפּאַליטעטן, אי אין די זיעמסטוועס א. א. וו.

אין יאָר 1917, האָבן אין ריאָזאַן, ווי אין גאַנץ רוסלאַנד — עקזיסטירט מערערע פּאַרטייען: די ס. ד. (סאָציאַליסטן־רעוואָלוציאָנערן), די ס. ד. (סאָציאַל־דעמאָקראַטן), מענשעוויקעס, באָלשעוויקעס און די נ. ס. (פּאָלקס־סאָציאַליסטן). אָבער זייער אַרבעט איז נאָך, אין יענער צייט, ניט געווען אַזוי דיפערענצירט, און די הויפּט־ראָל האָבן געשפּילט די קאַדעטן.

זיי זענען געשטאַנען אין דער שפּיץ אומעטום אין די מוניציפּאַליטעטן און זיעמסטוועס, און זיי זענען געווען די הויפּט־פּירער, צוזאַמען מיט די אויבן־אָנגע־ויזענע פּאַרטייען, וועלכע האָבן געפּירט די אָפּאָזיציאָנעלע באָוועגונג.

אין ריאַזאַן איז דער פּרעזידענט פון די קאַדעטן דעמאָלט געווען יעלאַגין; ער איז געווען אַ פּעטער פון מאַקלאַקאָוון, אַ פּאָלקס־מענטש, וועמענס אָרנטלעכקייט און זויבערקייט האָט יעדן אָנגעזיקט.

אין זיין יוגנט האָט ער זיך ערד פּונאָנדערגעטיילט צווישן די פּויערים און ער זיך פּרוי האָבן כסדר געדינט די אינטערעסן פון פּאָלק. אָלערליי יורידישע אַרבעטן פלעגט ער אויספירן פֿאַר די פּויערים, ווי: ביטעס, אינטערוועניצן ביי דער רעגירונג וכדומה. און זיין פּרוי פלעגט, פון איר זייט, זיי העלפן מיט מעדיקאַמענטן, סאָניטאָרער הילף א. א. וו. ער איז געווען זייער הויך געשעצט ביים גאַנצן פּאָלק.

פון ערשטן טאָג אָן, איז ער געווען זייער פריינטלעך צו מיר, און וויסנדיק פון מיין פריינטשאַפט מיט מיליוקאָוון און מיט די גרויסע לידערס פון די קאַדעטן, האָט ער מיך איינגעשפּאַנט, אַז איך זאָל פירן די וואָל־קאַמפּאַניע.

מיט גרויס ענערגיע האָבן מיר דאָרט געפּירט די אַרבעט און מיר האָבן באַקומען אַ מערהייט אין שטאָט־ראַט. און דאָס איז געווען די איינציקע גובערניע, וואו קאַדעטן האָבן, נאָך דער רעוואָלוציע געהאַט אַ מערהייט אין דער מוניציפּאַליטעט.

פֿאַר אונז, יידן, איז עס נאָך געווען אַ נייעס, וואָס צום ערשטן מאָל, האָבן מיר באַקומען דאָס רעכט צו ווייל און צו ווערן אויסגעוויילט.

אַנטאָנאָוו איז געווען אַזוי פּאָפולער, אַז ער איז דורכגעגאַנגען איינשטימיק.

נעמענדיק אין אַכט, אַז דאָס איז געווען דאָס ערשטע מאָל, וואָס מען וויילט אויס אַ יידן אין ריאַזאַן — און דאָס איז געווען דער רעזולטאַט פון דער רעוואָלוציע — פון איין זייט, און אויך מיין אַרבעט אין קאָמיטעט פון „סאָיוז גאָראָדאָוו", פון דער צווייטער זייט — האָבן ניט נאָר די קאַדעטן, נאָר אויך די סאָציאַליסטן אַלע צוזאַמען, געשטימט פֿאַר מיר.

צווישן די פּיר און אַכציק ראָטמענער פון דער פּאַרוואָלטונג, איז אויסגעקליבן געוואָרן, מיט גרויס ענטוזיאַזם — אָנטאָנאָוו אַלס בירגערמייסטער און איך בין אויסגעוויילט געוואָרן אַלס פֿאַרוואָלטונגס־מיטגליד פון דער מוניציפּאַליטעט.

און אַזוי האָבן מיר אָנגעהויבן צו אַרבעטן אין דעם נייעם שטאָט־ראָט, וואָס איז אויסגעקליבן געוואָרן אויף גרויסע דעמאָקראַטישע יסודות, און וועלכן מען האָט אָנגערופן: „דער שטאָט־ראָט פון דער רעוואָלוציע".

***

אַלע יידן זענען געווען זייער צופרידן צו זען אין דער פּאַרוואַלטונג אַ יידן. און אַ צווייטער ייד — סאָלאָמאָן לעוואָנטין — איז אויסגעקליבן געוואָרן אַלס ראָט־מאַן אין דער מוניציפּאַליטעט.

וואָס מער די אַרמיי האָט זיך צוריקגעצויגן אין טיף רוסלאַנד, אַלץ מער האָט זיך פאַרגרעסערט די צאָל פון די יידישע פליטים, וועלכע זענען געקומען פון פוילן און פון פאַרשידענע מקומות פון רוסלאַנד. און עס איז געוואָרן שוין אַ היפשע יידישע געמיינדע.

מיר האָבן ניט געהאַט אַזעלכע פליטים, וואָס פאַדערן הילפס־קאַמיטעטן א. א. וו. זיי האָבן זיך אַלע צוביסלעכווייז געפונען געשעפטן, זיך איינגעאָרדנט ביי מסחר און אַרבעט, און עס איז געוואָרן אַ גאַנץ באַדייטנדיקער פראָדוקטיוועך ישוב.

הגם מצד דער רעגירונג האָט מען די יידישע פליטים טאָלערירט, זענען זיי דאָך תמיד געווען אין פחד, אַז אין איין טאָג, וועט מען זיי טרייבן צוריק, מחמת ריאַזאַן איז ניט געווען אין תחום־המושב. איז ממילא מובן, מיט וואָס פאַר אַ שמחה די דאָזיקע פליטים האָבן אויפגענומען דעם אויסברוך פון דער רעוואָלוציע, וועלכע האָט מיטאיינמאָל אָפּגעשאַפט אַלע גזירות און אַלע פאַרבאָטן קעגן יידן. און דאָס איז געווען אונזער ממשותדיקע עמאַנציפּאַציע אין דעמאָלטיקן רוסלאַנד.

דעמאָלט איז במילא אויפגעשוואומען די פראַגע וועגן אַרגאַניזירן אַ יידישע קהילה.

אין רוסלאַנד, האָבן אונטערן צאַרישן רעזשים, קיין יידישע קהילות ניט עקזיסטירט און זיי זענען געווען פאַרבאָטן. אין מיינע פריערדיקע קאָפּיטלען האָב איך געשילדערט, וואָס פאַר אַ שוועריקן קאַמף מיר האָבן געפירט אויף צו האָבן אַ יידישע קהילה, און דער אינערן־מיניסטער האָט דאָס קיינמאָל ניט באַשטעטיקט. און זעלבסט־פאַרשטענדלעך, אַז אויב מען האָט שוין יאָ אַ רעוואָלוציע און אַלץ איז שוין „כשר", האָב איך טאַקע ענערגיש אָנגעהויבן אַרבעטן אויף אַרגאַניזירן אַ יידישע קהילה.

מיט גרויס ברען זענען געגאַנגען די וואַלן צו דער קהילה; עס האָבן געפירט אַ שטאַרקע פראָפּאַגאַנדע די ציוניסטן, פון איין זייט, און די סאָציאַליסטן — בכלל, פון דער אַנדערער זייט. און נאָך מער פון אַלעמען, די אייניקע בונדיסטן, וועלכע האָבן געפירט זייער פראָפּאַגאַנדע אין יידיש.

מען קען זיך פאָרשטעלן, אַז די אַלע היימלאָזע, פון וועלכע דער גרעסטער טייל האָט געשטאַמט פון פוילן, האָבן במשך פון די צוויי יאָר, וואָס זיי זענען געווען אין ריאַזאַן, ניט געהערט קיין יידיש וואָרט און ניט געהאַט קיין יידישע אסיפה, ווי שטאַרק זיי זענען געווען צופרידן, אַז די פאָליציי טשעפּעט זיי ניט. און דאָ, מיט־אַמאָל, יידישע פאַרזאַמלונגען, וואו מען רעדט יידיש!... און מען רעדט שוין וועגן אַ יידישער קהילה! וועגן אַ תלמוד־תורה, יידישע שולן! און מען רעדט וועגן ציוניזם! און דאָס איז געווען אַזאַ מין התעוררות־הרוח, אַז די פאַרזאַמלונגען זענען תמיד געווען איבערפולט און זייער אינטערעסאַנט.

מען האָט אויסגעקליבן אַ קהילה־ראַט, וואָס איז באַשטאַנען פון פיר און צוואַנציק מיטגלידער.

איך קען ניט פאַרגעסן די דאָזיקע איבערלעבענישן פון דער ערשטער קהילה־אסיפה:

די ראַטמענער זענען אַלע געווען אָנגעטאָן אין שבתדיקע בגדים; דער אַלגע־מיינער עולם איז באַשטאַנען פון מענער און פרויען, וואָס זענען געקומען בייוואוינען

די דערמאָנטע פייערונג פון דער ערשטער קהילה. און באמת — איז דאָס געווען — פאַר דעם רוב פון די פּליטים — אַ גרויסער יום־טוב.

יידן פון פוילן, וואָס זענען געווען אויסגעווייקט אין יידישקייט, אפילו די אַנדערע יידן, ניט פון פוילן, נאָר וואָס זענען געקומען פון אַנדערע פאַרשידענע יידישע געמיינדעס, האָבן זיך פלוצלינג דערזען אין אַ גויאישער גובערניע, וואו יידן איז געווען פאַרבאָטן צו וואוינען. פול מיט דאגות, ווי אַזוי אַרגאַניזירן זיך, ווי אַזוי קומען צו זיך נאָך די רדיפות פון יאַנושקעוויטשן און פון אַלע שונאי־ישראל; פאַרזאָרגט צו געפינען פרנסה, און ווי עס איז, דערציען זייערע קינדער אין אַ געמיינדע, וואו עס זענען ניט פאַראַן קיין אַנטשפרעכנדיקע לערערס, ניט קיין הדרים, ניט קיין שולן, ניט קיין געהעריקע בתי־מדרשים (דאָרט איז געווען אינגאַנצן אויך בית־מדרש, וואָס האָט ניט געהאַט קיין ענלעכקייט צו די פּוילישע יידישע בתי־מדרשים).

און מען דאַרף דאָך זאָרגן ווי עס איז איינאַרדענען זיך! זאָרגן וועגן פרנסה און אייפסניי עפענען געשעפטן!... און מען איז דאָ אַ זר — אַ פרעמדער! און צווישן די פּוילישע יידן און צווישן די אַמאָליקע ניקאָלאַיעווער סאָלדאַטן, איז געווען אַזוי ווי אַ מחיצה — גאָר אַן אַנדערע וועלט. און מיטאַמאָל: אַ יידישע אסיפה!... אַ קהילה מיט ציוניסטן, בונדיסטן, סאָציאַליסטן, און בכלל — „עמך"־יידן!...

און דאָס אַליין האָט געמאַכט אַזאַ מין סאָרט ווירקונג, ווי מען וואָלט זיך גע־פינען אין אַ נייער וועלט.

און דאָס איז כאַראַקטעריסטיש פאַרן יידישן מהות: עס גייט אַ גרויסע רו־סישע רעוואָלוציע; עס ברעכן זיך אַלטע וועלטן! עס בויען זיך נייע! גאַנץ רוסלאַנד איז פאַרכאַפט מיט דער נייער סטרוקטור און צוקונפט.

און דאָ — רודערט זיך אַ קליין וועלטעלע — די יידישע!...

באַגרענעצט אַלע זייערע יאָרן אין די עלעמענטאָרסטע מענטשלעכע רעכט, אָביעקטן פון פּאָגראָמען, פאַרפאָלגונגען; איבערגעלאָדן מיט זכרונות פון די פינצטערע איבערלעבונגען איבער יאַנושקעוויטשעס בלבולים, איבער די רדיפות און גירושים; אויפגעטרייסלט פון דעראינערונגען מיט די „זאָלאָשניקעס" (ערובני־קעס) — זענען דאָך דאָס די זעלבע יידישע האָרעפאַשניקעס, וואָס בויען זיך איצט זייער קהילה!... און דאָס וועלט שוין אָנגערופן: „אַ רעוואָלוציע אין אַ רעוואָלוציע!".

אָבער, עפענען די אסיפה איז געווען ניט אַזוי גרינג:

די ציוניסטן האָבן געפאָדערט, אַז מען זאָל רעדן העברעאיש; די בונדיסטן האָבן דערקלערט, אַז אויב מען וועט ניט פירן די זיצונגען אין יידיש, פאַרלאָזן זיי די אסיפה, און די סתם־סאָציאַליסטן האָבן פאַרלאַנגט, אַז מען זאָל רעדן רוסיש.

„מיר זענען רוסישע בירגער — האָבן זיי געטענהט — און מען דאַרף רעדן אויף דער אומגאַנג־שפראַך פון לאַנד".

און אין אָט דעם וויכוח איז געלעגן אַזוי פיל התלהבות, אַזוי פיל יידישע היציקייט און יידישע עקשנות, אַז השם ירחם!...

אָבער איך האָב געפונען אַ קאָמפראָמיס:

איך האָב אָנגעהויבן אויף העברעאיש, געריידט אין יידיש און פאַרענדיקט

אויף רוסיש. עס איז געווען אינטערעסאַנט, אַז ווען איך האָב געריידט העברעאיש, איז — ניט נאָר די ציוניסטן, נאָר אויך די אַלטע ניקאָלאַיעווער סאָלדאַטן, וואָס האָבן זיך דאָרט געפונען, זענען געווען אַנטציקט, און זיי האָבן געזאָגט:

„פאָמילויטע, באַטיושקאַ! אָן גאָוואָריט יאַזיקאָם פראָראָקאָוו!...“ („טאַטעלעך מיינע! ער רעדט דאָך מיט דער שפראַך פון די נביאים!“).

און ווען איך האָב געריידט יידיש, האָבן די בונדיסטן אָנגעהויבן שטאַרק אפֿילאָדירן און דער גאַנצער עולם האָט זיך אויפגעשטעלט מיט אָוואַציעס.

און איינער, אַ פשוטער ייד, האָט אָנגעטאָן דאָס היטל און געזאָגט:

„רבותי! מיר האָבן דערלעבט, אַז אין אַ שטאָט, וואו עס איז געווען פאַרבאָטן אַ יידיש לעבן, זאָל פאַרקומען אַזאַ אסיפה און מען זאָל רעדן „מאַמע־לשון“! דער־לויבט מיר מאַכן די ברכה: „שהחיינו, וקימנו והגיענו לזמן הזה!...“

און עס איז געווען רירנד צו זען, ווי אַן אַלטער אַסימילאַטאָר, דר. אידעלסאָן, וועלכער האָט שוין אפשר אַ פּיפּציק יאָר ניט געהערט אין ריאַזאַן קיין יידיש וואָרט און מחמת דאָס רעדן אויף יידיש און דער „שהחיינו־ייד“ האָבן אויף אים געמאַכט אַזאַ שטאַרקן רושם — איז ער צוגעגאַנגען צו אים און מיט טרערן אין די אויגן זיך מיט אים צעקושט. און ער האָט זיך דערנענטערט צו מיר און געזאָגט:

„היינט האָב איך זיך דערמאָנט מיין פאָטער און מיין זיידן, וואָס האָבן נאָר געריידט יידיש און ניט קיין אַנדערע שפראַך. און איך האָב אפשר דערקענט מיין פאָלק!...“

דאָס וועלט אָנגערופן: „נצח־ישראל“!

קאַפּיטל ס"ט.

דער „האָניג־חודש" פון דער רעוואָלוציע. — די נייע אויפגאָבן. — צייטן בייטן זיך. — רעפאָרמען לויט די נייע באַדינגונגען. — דער דראַנג פאַר דעמאָקראַטיזאַציע. — אַ גערעטענישׂ אויף פלענער און פּראַיעקטן. — אויסניכטערונג און אַנטוישונג. — דער קאַמף צווישן די פּאַרטייען. — די דיסציפּלין בערעכט זיך. — מיין סינטעז פאַר קאָמפּראָמיסן. — נייע אַרבעט — נייע זאָרגן. — די שטרעבונגען פון דער ריאַזאַנער קהילה. — דיסקוסיעס וועגן יידישע ענינים. — מיינע אויפנאָמעס פאַר פּאַרשידענע קרייזן. — דער רעאַקציאָנערער ריכטער חלומט וועגן טראָגן די רויטע פּאָן אויף אַ מאַניפעסטאַציע. — ער ווערט דערשאָסן מיט דער רויטער פּאָן אין האַנט.

ריאַזאַן, ווי גאַנץ רוסלאַנד, האָט געלעבט איר ערשטן „האָניג־חודש" פון דער רעוואָלוציע, און מיט גרויס ענערגיע האָבן די פאָלקס־עלעמענטן — עלעמענטן פון דער אָפּאָזיציע — געזומען זיך צו דער גרויסער אַרבעט.

אַזוי ווי אַ שטראַל פון דער זון פאַרטרייבט טויזנטער שאָטנס, אַזוי האָט דער אויסברוך פון דער רעוואָלוציע פאַרטרונקען הונדערטער טויזנטער שוואַרץ־מאהדיקע און מעסיקע רעאַקציאָנערע עלעמענטן, ווי שטאַרק מעכטיק זיי זענען ניט געווען פריער, זענען זיי נאָך דער רעוואָלוציע געלעגן באַהאַלטן אין די לעכער און זענען ניט אַרויסגעקראָכן אויף דער ליכטיקער שיין. די גאַנצע מאַכט האָט זיך איצט קאָנצענטרירט אין די פאָלקס־עלעמענטן — עלעמענטן פון דער רעוואָלוציע.

די אַלטע רעגירונגס־אַדמיניסטראַציע איז פאַרביטן געוואָרן מיט די ליבעראַלע כוחות. מען האָט דורכגעפירט די וואַלן פון דער מוניציפּאַליטעט, זיעמסטווע — און אפילו אין די דערפער צווישן די פויערים — אויף דעמאָקראַטישע יסודות, און מען האָט זיך אַ וואַרף געטאָן, מאַכן אַלערליי נייע רעפאָרמען און דעמאָקראַטיזירן די פאַרוואַלטונגען.

אָבער מען האָט זיך ניט באַגנוגט דערמיט, אַז מען זאָל פאַרניכטן אַלץ, וואָס עס איז געווען צעפוילט אונטערן צאַרישן רעזשים — אַן אַרבעט, וואָס האָט געפאַדערט אַ סך ענערגיע, צייט און געדולד; מען האָט נאָר געוואָלט אינפירן נייע פּראָגרעסיווע רעפאָרמען, און מיאַכן עס וואָס גיכער. און דאָס איז געווען איינע פון די סיבות, וואָס האָבן שפּעטער אַרויסגערופן אַ סך אומאַרדענונג אין גאַנצן מלוכהשן אפּאַראַט.

דאָס האָבן מיר געפילט אין דער מוניציפּאַליטעט; די גאַנצע באַפעלקערונג אין ריאַזאַן האָט געוויילט, און די ליסטע פון די ראַטמענער פאַר דער מוניציפּאַליטעט איז געווען גאָר אַ נייע: קיין איינער פון די רעכטע פּאַרטייען, נאָר בלויז די קאַנדידאַטן פון דער אָפּאָזיציע.

די רוסישע רעוואָלוציע איז ניט געווען קיין סאַציאַלע רעוואָלוציע; דאָס איז געווען אַ ווילן פון אַ פאָלק אויסצוקומען, אַז די פירערשאַפט פון דער רעגירונג זאָל אַריבערגיין אין די הענט פונעם פאָלק, אַז זיי זאָלן קענען דערפירן דעם קריג ביז צום ענדגילטיקן נצחון.

אין שפּיץ פון דער אָפּאָזיציע זענען געשטאַנען די קאַדעטן, וואָס האָבן געבילדעט אַ מערהייט אין די מוניציפּאַליטעטן, זיעמסטוועס און אין פּאַרלאַמענט. אָבער זיי זענען געגאַנגען צוזאַמען מיט די לינקע פּאַרטייען, וועלכע זענען באַשטאַנען פון סאָציאַליסטן, און די ערשטע צייט פון דער רעוואָלוציע, איז ניט געווען קיין דיפערענצירונג צווישן די פּאַרטייען.

אויך אין ריאַזאַן איז געווען אַ מערהייט פון די קאַדעטן, אָבער אין די ערשטע צייטן, איז ניט געווען קיין קאָמף צווישן פּאַרשידענע פּאַרטייען; עס איז געגאַנגען אַ דראַנג־אַרבעט צו פאַרבייטן די רעאַקציאָנערן מיט פּאָלקס־מענטשן.

און מיר — די מיטגלידער פון דער פּאַרוואַלטונג אין שטאָט־ראַט — האָבן געהאַט זייער אַ גרויסע אויפגאָבע: אָלץ צו אָרגאַניזירן און אַוועקשטעלן די אַרבעט לויט די נייע באַדינגונגען.

אונזער אַרבעט האָט זיך נאָך מער קאָמפּליצירט דערמיט, וואָס יעדע קאָמיסיע האָט יעדן טאָג געבראַכט נייע פּראָיעקטן מיט נייע פּאַרשלאָגן. און מען האָט באַדאַרפט אָלץ צוגרייטן: אי באַריכטן, אי די נויטיקע סטאַטיסטישע עלעמענטן. און עס זענען דאָך געווען אַזוי פיל פאַנטאַסטישע פּראָיעקטן, וואָס זענען אַריינגעטראָגן געוואָרן דורך אייניקע „טרוימערס" בקדושה ובטהרה, און דאָס אַרויסברענגען מכוח אל הפועל, איז ניט געווען פון די לייכטע זאַכן.

אין מיין אָפּטיילונג האָט זיך קאָנצענטרירט די זאָרג פאַר די באַדערפענישן פון דער שטאָט און פון די שפּיטאָלן — וועגן עסנוואַרג, הלבשה, באַהייצונג, און בכלל וועגן אַלע פּראָדוקטן פון ערשטן געברויך; און אין אַנדערע אָפּטיילונגען — די זאָרג פון, אויסשליסלעך, עקאָנאָמישן כאַראַקטער.

איך האָב געהאַט די הצלחה, וואָס אין מיינע קאָמיסיעס און אין מיין אָפּטיילונג, זענען געווען די קאַדעטן פון מיין פּאַרטיי, און אויך די סאָציאַליסטן, מיט וועלכע איך האָב זיך גוט פאַרשטענדיקט.

אַנטאָנאָוו — דער בירגערמייסטער, וואָס האָט געשפּילט — ווי כ'האָב געשריבן אין די פּריערדיקע קאָפּיטלען — אַ גרויסע ראָל אין דער אָפּאָזיציע, זייענדיק אַ מיטגליד פון צענטראַלן קאָמיטעט פון „סאָיוז גאָראָדאָוו" און דער בירגערמייסטער פון דער דעמאָקראַטישער מוניציפּאַליטעט — איז געווען די צענטראַלע פיגור ניט נאָר אין שטאָט־ראַט, נאָר אויך אין דער גאַנצער גובערניע.

צו אים האָבן זיך געווענדעט אַלע: אַ גאַנצן טאָג זענען געקומען פאַרשידענע דעלעגאַציעס און בכלל יחידים, מיט פלענער, געדאַנקען, אידעען; און פון די עצם־ראַטמענער פון שטאָט־ראַט זענען אויך געקומען פאַרשידענע מיטגלידער מיט פּאַר־שלאָגן פון פאַרשידענעם כאַראַקטער. בכלל, האָבן פלענער און פּראָיעקטן געשפּריצט ממש ווי פון אַ פאָנטאַן!...

אַ סך פון זיין אַרבעט האָט ער געמוזט אַרויפלייגן אויף אונז, אַלס זיינע נאָענט־סטע מיטאַרבעטער אין דער שטאָט־ראַט־פאַרוואַלטונג.

די ערשטע חדשים, איז די גאַנצע אַרבעט געגאַנגען מיט גרויס אימפעט; מען איז נאָך געווען פאַרשיכורט פונעם גרויסן נצחון; עס האָט פאַרכאַפּט אַלעמען דער אומגעצוימטער דראַנג צו דעמאָקראַטיזירן, רעפאָרמירן און אַריינפירן וואָס מער אויסבעסערונגען.

און, מען האָט געקעמפט קעגן דער רעאַקציע!...

אָבער, עס איז דורכגעגאַנגען אַביסל צייט און מען האָט אָנגעהויבן פילן, אַז דער איבערגאַנג פון איין רעזשים אויף אַן אַנדערן, איז ניט אַזוי לייכט! מען האָט שוין אָנגעהויבן פילן אייניקע אַנטוישונגען...

אייגנטלעך, האָט מען געוואָלט פירן א קאַמף קעגן די רעאַקציאָנערן, אָבער אין די אַלע אָרגאַניזאַציעס, זענען זיי דעמאָלט ניט געווען, און אין דער אַרבעט פון די אַלע אָרגאַניזאַציעס, האָט זיך שוין געפילט אַן אונטערשייד צווישן די בור־זשואָזע ליבעראַלע פּאַרטייען — קאַדעטן — און צווישן די פּאָרשטייערס פון די לינקע סאָציאַליסטישע פּאַרטייען.

און דאָ איז מיטאַמאָל וואָס מער און מער בולט געוואָרן דער אונטערשייד אין די פּראָגראַמען פון די פּאַרטייען, וועלכע האָבן גאָר אָנגעהויבן פירן צווישן זיך א קאַמף. און דאָ האָבן זיך אָנגעהויבן יאָווען די באָלשעוויקעס, מיט זייערע פּאָדע־רונגען, מיט זייער דעמאָגאָגיע, און מיט זייער פּראָפּאַגאַנדע גאָר פון אַן אַנדערן כאַראַקטער.

אין דער אָרמיי האָט זיך געפירט א פּראָפּאַגאַנדע, און מיר האָבן שוין געזען, אַז אַלע טאָג זענען געקומען אָנדערע אָרגאַניזאַציעס פון דער „סאָלדאַטשינע", דע־לעגירט צו אָנטאָוון, אָרויסצוזאָגן זייערע סימפּאַטיעס פאַר דער רעוואָלוציע און אָרויסשטעלן נייע פּאָדערונגען. און בכלל, סאָלדאַטן וואָס זענען געקומען מיט פּאַרשידענע פּראָיעקטן. און די דיסציפּלין פונעם פּאָלק איז שוין געווען אונטער־געגרויבן...

די קאָלאָנעלן האָבן שוין ניט געהאַט דעם מוט, שטערן די סאָלדאַטן, מישן זיך אין קהלשע ענינים; און צווישן די מאַסן האָבן זיך באַוויזן די קאָמוניסטן, וועלכע האָבן שוין אָרויסגערוקט א רייע סאָציאַלע פּאָדערונגען און האָבן געפירט א קאַמף קעגן דעם נייעם רעזשים; און מען האָט שוין אָנגעהויבן צו דערפילן, אַז עס רוקט זיך אַן א שוועָרע צייט!...

⁂

אַנטאָנאָוו האָט מיך געשיקט אין אייניקע קאָמיסיעס אים פּאָרטרעטן און געבן אַלע נויטיקע דערקלערונגען, ווי אויך אַן ענטפער אויף די פראַגן, וועלכע מען האָט געשטעלט. און אַזוי — א חוץ מיין אייגענער אַרבעט, בין איך נאָך אַריינגע־צויגן געוואָרן אין אַנדערע אַקטיוויטעטן.

אין עצם־ראַט פון דער מוניציפּאַליטעט, בעת עס פלעגט קומען צו א דיסקוסיע — און פון צייט צו צייט — וואָס מער און שאַרפער — האָבן מיך די קאָדעטן געצוואונגען גאָנץ אָפט אָרויסצוטרעטן אין זייער נאָמען.

דאָס איז נאָך געוואָרן נויטיקער דערפאַר, ווייל אין מיין סעקציע, וואָס איז געווען א פּראָקטישע עקאָנאָמישע, בין איך געווען אין די בעסטע פאַרהעלטענישן מיט די סאָציאַליסטן, וועלכע האָבן זיך צו מיר זייער גוט באַצויגן.

ווי אַן אַלטער ראַבינער, האָב איך אין מיין געזעלשאַפטלעכער אַרבעט, געהאַט תמיד שאַרפע דיסקוסיעס צווישן אָפּאָזיציאָנעלע פּאַרטייען, און איצט האָט זיך

ביי מיר אויסגעאַרבעט אַ סטיל, אין וועלכן איך פלעג רעזומירן די אַלע וויכוחים און האָב אויסגעאַרבעט אַ סינטעז, וואָס איז געווען אַ מין סאָרט פשרה — קאָמפּראָמיס צווישן די דיסקוטאַנטן, און וואָס האָט ניט־נאָר פאַרשאַרפט, נאָר אין קעגנטייל, דערמעגלעכט צו געפינען דעם וועג צו פאַרשטענדעניש אויף אַ פּראַקטישן אופן.

און דאָס אַלץ האָט געפירט, אַז איך בין — ניט־וויילנדיק — געוואָרן דער לידער פון דער קאָדעטן־פּאַרטיי אין דער מוניפּאַליטעט.

דאָס האָט מיר פאַרשאַפט נייע אַרבעט און, גלייכצייטיק, נייע זאָרגן.

אין דער זעלבער צייט, האָט זיך געפירט אויך אַ גרויסע אַקטיוויטעט אין דער ניי־געבוירענער קהילה אין ריאַזאַן.

ווי כ׳האָב געשריבן אין פריערדיקן קאַפּיטל, האָט די נייע, קליינע, צונויפגעשטיקעוועטע ריאַזאַנער קהילה, ניט געהאַט קיין קבצנים — איז במילא וועגן כאָצייאַלער אַרבעט דאָרט ניט געווען קיין פראָגע. אָבער דאָרט האָט זיך געהאַנדלט וועגן קולטורעלע אויפגאַבן: עס איז אַנטשטאַנען אַ פּראָיעקט צו גרינדן אַ ביבליאָטעק דאָרט, און ממילא, באַגלייט מיטן אייביקן קאַמף צווישן די העברעאיסטן און יידישיסטן — אויך אַ תלמוד־תורה, שולן; אַרגאַניזירן קאָנפערענצן, פאָרלעזונגען א. א. וו.

דאָס דאָזיקע איז אויך געווען פון די שטרעבונגען, וועלכע וואָלטן זיך זיכער געווען רעאַליזירט, ווען ניט די באָלשעוויסטישע רעוואָלוציע. אָבער דערווייל זענען געווען אסיפות מיט קאָמיסיעס, מיט שאַרפע, היציקע דעבאַטן, וואָס זענען פאָרגעקומען אינעם קליינעם יידישן וועלטעלע — ריאַזאַן.

ביי מיר פלעגט זיין יעדן פרייטיק צו נאַכטס אַן אויפנאַמע פאַר די מיטגלידער פון דער קהילה און פאַר פּערזענלעכקייטן פון דער יידישער אינטעליגענץ. און דאָס זענען געווען די מאַמענטן, וועלכע איך דערמאָן זיך מיט גרויס געירטקייט, און וואָס די ריאַזאַנער יידן האָבן אָפּגעהיט מיט גרויס באַגייסטערונג.

דאָרט פלעגט מען רעדן וועגן יידישע ענינים, וועגן דער רעוואָלוציע און איר שייכות צום יידנטום.

עס איז געווען דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן, וואָס ווען עס קלייבט זיך צונויף אַן עדה יידן, זאָל מען ניט רעדן, ניט וועגן פאָגראָמען, ניט וועגן באַגרעזנעצונגען, רדיפות, גירושים, ניט וועגן אַנטיסעמיטיזם; מען רעדט איצט וועגן דער רעוואָלוציע, וועגן יידישער קולטור, וועגן קריג צווישן די העברעאיסטן און יידישיסטן א. א. וו.

אין דער זעלבער צייט, זונטיק, פלעגט ביי מיר זיין אַן אויפנאַמע פאַר די קרייזן פון דער מוניציפּאַליטעט, זיעמסטוע, פאַר די ריכטערס און בכלל — אינטעליגענץ, און אויך פאַר די יידן, וועלכע פאַרקערן צווישן אָט די קרייזן.

תמיד פלעגן זיך געפינען צווישן זיי אַנטאָגאָניסטן, יעלאָגין און אַנדערע פאַרשטייערס פון דער סאָציאַליסטישער פאַרטיי. אויף אַזעלכע אויפנאַמעס פלעגן זיך תמיד אָפּשפּיגלען די שטימונגען, וועלכע האָבן דעמאָלט געהערשט אין אָט די קרייזן; און גאַנץ אָפט האָבן זיך דאָרט באַהאַנדלט די ענינים־דיומא, וועלכע האָבן אינטערעסירט מיינע געסט.

דאָס איז געווען — ווי כ׳האָב געשריבן אויבן — די צייט פון גרויסע האָפענונגען, ווען אַלע פּראָגראַמען זענען נאָך געווען אין אַ פּראָיעקטיווער פאָרעם, ווען אַלע פּראָבלעמען זענען נאָך נישט אויסגעאַרבעט, ווען אַלע פּראָגראַמען זענען נאָך נישט אויסגעקריסטאַליזירט, ווען אַלע פּראָבלעמען זענען נאָך נישט אויסגעקריסטאַליזירט, ווען אַלע פּראָבלעמען זענען נאָך נישט אויסגעקריסטאַליזירט.

נונגען, אין שייכות מיט דער רעוואָלוציע. מען קען זיך פֿאָרשטעלן, ווי גרויס עס איז געווען די באַגייסטערונג פון פֿאָלק אין דער צייט, אַז אפילו מענטשן, וועלכע האָבן ניט געהאַט קיין שום בשותפותדיקע אַקטיוויטעט מיט געזעלשאַפטלעכער אַרבעט, פלעגן זיך באַטייליקן מיט ענטוזיאַזם אין די מאַניפעסטאַציעס.

כאַראַקטעריסטיש איז געווען דער פֿאָלגנדיקער פֿאַל:

אין ריאַזאַן איז געווען דעמאָלט איינער אַ גרויסער ריכטער און — גלייכצייטיק — אַ גרויסער רעאַקציאָנער.

די רעוואָלוציע האָט אים אינגאַנצן איבערגעקערט: ער פלעגט קומען צו מיר אויף דער זונטיקדיקער אויפנאַמע און מיט גרויס התפּעלות רעדן און באַוואונדערן דעם שאַפֿערישן כוח אינעם פֿאָלק.

און ער האָט מיך געבעטן — אַזוי ווי דינסטיק דאַרף זיין אַ מאַניפעסטאַציע — אפשר איז מעגלעך, איך זאָל אויסאַרבעטן, אַז מען זאָל אים געבן צו טראָגן די רויטע פֿאָן.

אין באַדייטונגספול איז געווען דער פֿאַקט, אַז שפּעטער, בעת דער באַלשעוויסטישער איבערקערעניש איז ריאַזאַן — איז דער זעלבער ריכטער — באַגלייטנדיק אַ מאַניפעסטאַציע מיט דער רויטער פֿאָן אין האַנט — דערשאָסן געוואָרן פון די באָלשעוויקעס...

קאַפּיטל ע׳.

באַרוישונג און אויסניכטערונג. — אַנטאַגאָניזם צווישן פאָליטישע פאַרטייען. — נאָך אַ דרייַ הונדערט־יעריקן שוויגן, הויבט רוסלאַנד אָן רעדן... — באַפרייטע פאָליטישע פירער קומען צוריק פון פאַרשיקונג. — דער פלאַמבירטער דייטשער וואָגאָן מיט לענינען און מיט אַנדערע גרויסע קעמפער. — אין קום קיין פעטערבורג. — די גרויסע ענדעוונגען. — ווי אַזוי האָבן יידן געלעבט פריער און נאָך דער רעוואָלוציע. — „נומערוס־קלאָוזום", „פראָוואָזשיטעלסטוואָ", גזירות, פאָגראָמען, באַגרענעצונגען א. א. וו. — די עפאָכע פון „שתדלנות". — די גרויסע יידישע פירער אין קאַמף פאַר יידישע רעכט. — די נייע פערספעקטיוון נאָך דער פעברואַר־רעוואָלוציע. — יידן באַקומען גלייכבאַרעכטיקונג — די מיסיע פון יידישע קעמפער איז פאַרענדיקט! די מאַניפעסטאַציע פון ערשטן מאַי. — די בינדישע „שבועה" אינמיטן גאַס. — א רוסישער טשינאָוניק באַדויערט, אַז „רוסלאַנד איז פאַרפאַלן!..."

ווי כ׳האָב געשריבן אין מיינע פריערדיקע קאַפּיטלען, האָט דער „האַניג־חודש" פון דער רעוואָלוציע ניט געדויערט קיין סך צייט. עס האָט זיך שוין אָנגעהויבן פירן אַן אַגיטאַציע פאַר סאָציאַלע רעפאָרמען; די לינקע — די סאָציאַליסטן — האָבן אָנגעהויבן אַ פראָפּאַגאַנדע פאַר רעאַליזירן זייער פראָגראַם, און דאָס האָט אַרויסגערופן אַן אַנטאַגאָניזם צווישן די סאָציאַליסטישע פאַרטייען און די בורזשואַזיע. דאָס הייסט, קאַדעטן, אָקטיאַבריסטן א. אַנד. און אפילו צווישן די סאָציאַליסטן גופא, זענען אויך אַנטשטאַנען גרויסע חילוקי־דעות.

די סאָציאַל־רעוואָלוציאָנערן האָבן געפירט אַ פראָפּאַגאַנדע, אַז מען זאָל פונאַנדערטיילן די ערד צווישן די פויערים, אינדערציט וואָס די סאָציאַל־דעמאָקראַטן האָבן אַגיטירט פאַר סאָציאַלע רעפאָרמען לטובת די אַרבעטער.

אַ לאַנד, וואָס האָט במשך פון דריי הונדערט יאָר ראַמאַנאָוו־דינאַסטיע, געמוזט שווייגן און ניט געטאָרט דאָס מויל עפענען, האָט — באַקומענדיק די פרייהייט — מיטאַמאָל אָנגעהויבן רעדן...

יעדן טאָג האָבן זיך באָוויזן נייע יונגע אַראַטאָרן, וואָס אַ סך פון זיי זאָגט מען פריער לחלוטין ניט געקענט; זיי האָבן מיט גרויס התלהבות געהאַלטן זייערע פלאַם־פייערדיקע רעדעס, פאַדערנדיק די נייע גרויסע סאָציאַלע געזעצן; און יעדן טאָג זענען צוגעקומען פרישע רעדנער צווישן די פאָליטישע פירער, וועלכע זענען נאָר־וואָס באַפרייט געוואָרן פון די טורמעס און אויך פון צווישן די, וועלכע זענען צוריקגעקומען פון זייער פאַרשיקונג אין סיביר און פון אַנדערע פינצטערע עקן פון רוסלאַנד.

און די לאַגע האָט זיך נאָך מער פאַרשאַרפט, ווען ס׳איז אָנגעקומען דער באַוואוסטער באָלשעוויסטישער דייטשער פלאָמבירטער וואָגאָן, אין וועלכן עס האָט זיך געפונען לענין בכבודו ובעצמו, צוזאַמען מיט די גרויסע פאָליטישע רעוואָלוציאָנערן, וועלכע האָבן זיך געהאַט אויסבאַהאַלטן אין אויסלאַנד און זענען איצט צוריקגעקומען נאָך דער רעוואָלוציע.

דאָס איז געווען אַ געניאַלער סטראַטעגישער דערפאָלג פון די דייטשן: ברענגען קיין רוסלאַנד די באָלשעוויקעס, כדי זיי זאָלן פירן אַ דעמאָראַליזירנדיקע פראָפּאַגאַנדע אין דער אַרמיי און רוסלאַנד זאָל פאַרשפּילן די מלחמה.

די אַגיטאַציע איז געווארן פון טאָג צו טאָג שטאַרקער, און די דיפּציפּלין אין דער אַרמיי און אין די רעגירונגס־אינסטיטוציעס איז געווארן אַלץ מער אָפּגעשוואַכט.

דער רוסישער פּויער האָט יאָרנלאַנג געטרוימט צו באַקומען ערד, און דאָ זאָגט מען אים: „פאַרלאָז דעם פראָנט און קום נעמען די ערד!...“ דער אַרבעטער, וואָס דאָס גאַנצע לעבן האָט ער געקעמפט פאַר באַפרייען זיך פון דער אונטערדריקונג, און דאָ זאָגט מען אים אויך: „קום! נעם! די בענק, די פאַבריקן, די גאַנצע אינדוסטריע, אַלע מאַשינען — אַלץ געהערט דיר!...“ דאָס האָט ווי אַ כישוף געווירקט, אי אויפן פראָנט, אי אין גאַנץ רוסלאַנד, און האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע דעזאָרגאַניזאַציע אין גאַנצן לאַנד.

אין דער ערשטער צייט, האָבן די סאָציאַליסטן געפירט מער אַ קאַמף מיט די קאַדעטן, ווי מיט די באָלשעוויקעס, און זיי האָבן — פון טאָג צו טאָג — אָנגעוואוירן זייער ווירקונג אויף די מאַסן.

דער גרויסער מלוכה־אַפּאַראַט האָט די ערשטע צייטן שוואַכלעך זיך געראַנגלט מיט דער גאַנצער פראָפּאַגאַנדע, אָבער סאָלדאַטן האָבן מאַסנווייז אָנגעהויבן דעזערטירן פון זייערע פּאָלקן, און דאָס האָט אַרויסגערופן אַ גרויסע אומאָרדענונג אינעם טראַנספּאָרט־וועזן, אַזוי אַז דאָס לעבן איז געווארן אַלץ שווערער און שווערער און עס האָט אָנגעהויבן אויסצופעלן ממש פון אַלץ!

⁂

אין ריאַזאַן האָט מען אָנגעהויבן פילן די קאָנסעקווענצן פון דער דאָזיקער לאַגע, און כדי צו באַזאָרגן די באַפעלקערונג מיט אַלץ, וואָס איז נויטיק, בין איך געווען געצוואונגען אָנצונעמען זייער ענערגישע מיטלען, און אין שייכות מיט דער נייַ־געשאַפענער קאָנסטראַפאַלער לאַגע, בין איך געפאָרן קיין פּעטראָגראַד.

תחילת איז ביי מיר אָנטשטאַנען די פראַגע, צי זאָל איך ניט צוריקפאָרן קיין טשערניגאָוו, וואו כ'בין פריער געווען ראָבינער?

וועג די דעלעגאַציע פון דער טשערניגאָווער קהילה האָט אין פּעטראָגראַד זיך משתדל געווען, אַז מען זאָל די ראָבינערס מאָביליזירן אַלס פעלד־ראָבינערס און ניט אַלס פּראָסטע סאָלדאָטן, איז אין רעזולטאַט — אין יאָר 1916 — דערשינען דער מאַניפעסט פון צאָר, אַז די קאָזיאָנע ראָבינערס זאָלן באָפרייט ווערן פון מילי־טער־דינסט. זיי האָבן די ראָבינערס בעסער אינגאָנצן באָפרייט, איידער לאָזן אַ יידישן ראָבינער אין פאָלק!...

אָבער מיינע פריינט אין פּעטערבורג, וואָס האָבן געגומען אַ גרויסן אָנטייל אין מיין סיטואַציע, האָבן געפאָדערט, אַז איך זאָל בלייבן אין ריאַזאַן. ריאַזאַן — האָבן זיי געזאָגט — האָט מיר געהאָלפן און געגעבן אַ מעגלעכקייט צו אָנטוויקלען אַן אינטענסיוון טעטיקייט; איצט, אַז איך בין אויסגעווייזלט געווארן אַלס מיטגליד פון דער שטאָט־ראָט־פאַרוואַלטונג און אַלס מיטגליד פון קאָמיטעט פון „סאָיוז גא־

ראַדאָוו", און היות די צייט איז זייער אַ שוועריקע, איז אַ יושר, אַז איך זאָל בלייבן אויפן פלאַץ.

פאַרנדיק קיין פּעטראָגראַד, האָב איך געטרוימט צו זען אַלע מיינע פריינט און אַלע יידישע אַרגאַניזאַציעס, מיט וועלכע איך בין געווען פאַרבונדן אַלע מיינע יאָרן. איך האָב געפונען אין פּעטראָגראַד אַ גרויסן שינוי.

***

פּעטראָגראַד — דער צענטער פון יידישער פאָליטישער און געזעלשאַפטלעכער אַרבעט אין רוסלאַנד.

פּעטראָגראַד — די הויפטשטאָט פון צאַרישן רוסלאַנד, איז געווען שטרענג פאַרבאָטן פאַר יידן. דאָרט האָבן געמעגט וואוינען בלויז דיפלאָמירטע פון די הויך־שולן, ווי: דאָקטוירים, יוריסטן, אינזשיניערן, אגראָנאָמען, דענטיסטן און בכלל דיפלאָמירטע פון ליבעראַלע פראָפעסיעס; דאָסגלייכן, סוחרים פון „פערווּאי גילדי" (האַנדלס־פאָטענטן פון ערשטער קאַטעגאָריע), און אויך די, וואָס זענען דאָרט געבוירן געווָארן; צווישן די פריווילעגירטע זענען אויך געווען די ניקאָלאַיעווער כאָלדאַטן, אָדער „קאַנטאָניסטן", וועגן וועלכע איך האָב שוין דערמאָנט אין די פריערדיקע קאַפּיטלען.

ניט־קוקנדיק אויף די אַלע פאַרבאָטן פאַר יידן צו וואוינען אין פּעטראָגראַד, איז די צאָל יידן דאָרט געווען אַ גרעסערע, ווי אין גרויסן צענטער פון יידישן ישוב — אינעם באָוואוסטן בעדיטשעוו.

כאַראַקטעריסטיש פאַר פּעטראָגראַד איז געווען דער פאָלגנדיקער פאַקט:

ווי אין גאַנץ רוסלאַנד, איז אויך דאָרט געווען איינגעפירט אַ „נומערוס־קלאָוזוס" פאַר די, וועלכע האָבן שטודירט אויף אַדוואָקאַט. אַ פראָוואָסלאָוונער, למשל — דורכמאַכנדיק דעם סטאַוש — איז ער אויטאָמאַטיש געווָארן אַדוואָקאַט. אָבער יידן — צוליב דעם וואָס יעדעס יאָר זענען צוגעקומען הונדערטער אַדוואָקאַטן — האָבן געדאַרפט וואַרטן צענדליקער יאָרן, ביז עס איז אָנגעקומען זייער ריי. און פראַקטיצירן האָבן זיי געמעגט בלויז אַלס אַסיסטענטן ביי אַנדערע אַדוואָקאַטן.

צוויי אָרדנס האָבן דאָרט עקזיסטירט: אַן אַדוואָקאַטן־פאַרבאַנד און אַ פאַרבאַנד פון אַסיסטענטן־אַדוואָקאַטן. אָבער ממילא־מובן, צוליב דער דאָזיקער לאָגע, זענען אין דעם אַסיסטענטן־אָרדן תמיד געווען ביי 90 פראָצענט יידן, און דאָס האָט ניט געשטערט די אַנטיסעמיטן צו דערקלערן, אַז דאָס איז אַ „יידישע אינוואַזיע". און די יידן אַליין פלעגן צוגעבן, אַז דאָס איז אַ „תחום־המושב" אינעם אָרדן גופא...

פּעטראָגראַד האָט געציילט אַ גרויסע יידישע אינטעליגענץ און אויך אַ באַדייטנדיקע צאָל יידישע גרויס־אינדוסטריעלער, סוחרים און באַנקירן.

קיין בריטע יידישע מאַסן, אַזוי ווי אין די ספּעציעל־יידישע געגנטן, האָט פּעטראָגראַד ניט געהאַט, און אַלע יידישע אָרגאַניזאַציעס האָבן געאַרבעט לטובת די יידישע מאַסן, וואָס האָבן געוואוינט אין „תחום־המושב".

די מלוכה־שולן זענען ניט תמיד געווען אָפן פאַר יידן, האָבן זיי געהאַט צייערע אייגענע תלמוד־תורהס, שולן, פראָפעסיאָנעלע אַנשטאַלטן א. א. וו. און צוליב דעם איז אין פּעטראָגראַד געשאַפן געווָארן אַ „קאָמיטעט צו פאַרשפרייטן בילדונג צווישן

די יידן אין רוסלאַנד", וואָס האָט געהאָלפן אין מאַטעריעלן זין, צושיקנדיק לערן־ביכער פאַר די דערמאַנטע שולן, און האָט אויך אפילו אַרגאַניזירט — אין גראָדנע, ווילנע און אין אַנדערע ערטער — ספעציעלע אויסבילדונגס־שולן אויף צו פאַרמירן לערער פאַר די אַלע לערן־אַנשטאַלטן, און צוגלייך — ווי „א.ר.ט." — אַרגאַניזירט פראָפעסיאָנעלע שולן.

יידן איז ניט אומעטום געווען מעגלעך צו האָבן סאַניטאַרע און היגיענישע הילף, צוגלייך מיט אַלע אַנדערע בירגער אין לאַנד, און זיי האָבן באַדאַרפט שאַפן אייגענע שפיטאָלן, אייגענע דיספענסערן א. א. וו. דערין האָט א סך געהאָלפן „א. ז. ע." און אויך אַנדערע פּעטערבורגער יידישע אַרגאַניזאַציעס.

עס איז אויך דאָרט טעטיק געווען דער „אי ק. א." און א ריי אַנדערע אַרגאַניזאַציעס, וועלכע האָבן געהאָלפן גרינדן יידישע קאָאפּעראַטיוון, יידישע ליי־קאַסעס, און בכלל געהאָלפן פאַרבעסערן דעם עקאָנאָמישן מצב פון יידישן קליינהענדלער, אַזוי אַז אין פעטראָגראַד האָבן זיך קאָנצענטרירט א ריי יידישע פילאַנטראָפישע ארגאַניזאַציעס, וועמענס אויפגאַבע איז באַשטאַנען אין העלפן די יידן, וועלכע האָבן געווואוינט מחוץ פעטראָגראַד.

אַבער צוליב דעם וואָס יידן זענען פון תמיד אַן געווען אַביעקטן פון פאָגראָמען, גירושים, רדיפות און אַלערלei גזירות, פלעגן זיי זיך אָפט וועגדן קיין פעטראָגראַד נאָך הילף.

עס איז דעמאָלט געווען די עפאָכע פון „שתדלנות": די באַרימטע פאַמיליע פון באַראָן גינזבורג, האָט זיך בלב ובנפש אָפּגעגעבן אויף העלפן יידן.

וואָס פאַראַ צרות עס זאָלן ניט געווען אָנגעקומען אויף יידן, פלעגט מען זיך תיכף וועגדן מיט טעלעגראַמעס און בריוו צום באַראָן האָראַצי גינזבורג; אָט דער גרויסער יידישער פאַטריאָט פלעגט זיך מיט מסירות־נפש אָפּגעבן דער אַרבעט, אויסנוצנדיק זיינע גרויסע פאַרבינדונגען אין קייזערלעכן הויף, אין די מיניס־טעריומס, ביי הויכע פונקציאָנאַרן, ביי די גרויספירשטן, און האָט אַלץ געטאָן לטובת די געפלאָגטע יידן.

און ניט אומזיסט, אויף באַראָן גינזבורגס לוויה, האָט וולאַדימיר טיאָמקין גע־זאָגט אין זיין הספד:

„עס איז ניט פאַראַן קיין איין יידישע שטוב אין רוסלאַנד, וואו מען זאָל ניט וויסן דעם נאָמען פון באַראָן גינזבורג, און עס איז ניטאָ קיין איין צרה ביי יידן, וואָס מען זאָל זיך ניט האָבן געווענדעט צו באַראָן גינזבורג נאָך הילף! און ער האָט געטאָן אַלץ, וואָס ער האָט געקענט, צו פאַרלייכטערן די יידישע צרות!"

און די זעלבע הילפס־אַרבעט האָבן ממשיך געווען זיינע קינדער נאָך דעם פאָטערס טויט.

איך געדענק, אַז ווען איך האָב באַקומען א טעלעגראַמע אין טשערניגאָוו, אַז דער באַראָן דאָוויד גינזבורג איז געשטאָרבן און די דאָזיקע נייעס האָט זיך באַלד פאַרשפרייט אין שטאָט, זענען אַלע קראָמען גלייך געווארן געשלאָסן, צום צייכן פון טרויער.

און ווען איך בין געקומען אין שול, אַלס ראָבינער פון טשערניגאָוו, מאַכן דעם הספד — איז די שול שוין געווען איבערפולט מיט מענטשן, הגם מען האָט קיינעם

ניט גערופן, אויף אַזוי ווייט איז געווען פּאָפּולער דער נאָמען פון דער פאַמיליע גינזבורג, וועלכע האָט זיך תמיד אומדערמידלעך משתדל געווען לטובת עם־ישראל!

אין זיין הילפס־אַרבעט האָט אים אַ סך געהאָלפן דער באַוואוסטער הענריק סליאָזבערג — איינער פון די גרעסטע אַדוואָקאַטן אין פעטראָגראַד.

אַליין אַ זון פון אַ מלמד, אַ גרויסער תלמיד־חכם, אַ גרויס יידיש פלאַמעדיק האַרץ, האָט סליאָזבערג אַלע זיינע יאָרן מקריב געווען אויף שרייבן באַריכטן, בקשות און פראָטעסטן קעגן די רדיפות און גזירות אויף יידן. און אָט דער גרויסער ייד האָט מער צייט אָפּגעגעבן אויף שתדלנות פאַר אַנדערע יידן, ווי אויף זיינע אייגענע געשעפטן.

זיין וואוינונג אין פעטראָגראַד, אויף קאָווענסקי פערעאולאָק, איז געווען מפורסם ביי יעדן יידן וואָס האָט זיך גענויטיקט אין זיין הילף. יידן פלעגן ניט זשאַלעווען צו שיקן אים בריוו און טעלעגראַמעס, האָפנדיק אויף אַ ישועה.

מען קען מיט זיכערקייט זאָגן, אַז אַ סך פּאָגראָמען, אַ סך גירושים און גזירות זענען אָפּגעשאַפט געוואָרן בלויז אַ דאַנק סליאָזבערגס אינטערווענצן, און ער האָט אויסגענוצט אַלע זיינע הויכע קאַנטשאַפטן און זיין אומגעהויערע פּאָפּולאַריטעט אויפן צוועק צו העלפן די גערודפטע יידן.

דאָס איז געווען אין די צייטן פון „שתדלנות".

ווען ס'האָבן אָנגעהויבן בלאָזן נייע ווינטן און באַזונדער אין דער צייט פון דער רוסיש־יאַפּאַנישער מלחמה, און די פּאָליטישע פאַרטייען אין רוסלאַנד האָבן אָנגעהויבן פירן אַן אַגיטאַציע און אַ גרויסע פּאָליטישע אַרבעט וועגן באַקומען די קאָנסטיטוציע — האָט זיך אין די יידישע פּאָליטישע קרייזן אָנגעהויבן אַ באַזונדערע פּאָליטישע אַרבעט אויף גאָר נייע יסודות, און מ'האָט שוין דעמאָלט גערעדט מיט איראָניע וועגן די „שתדלנים": „מען דאַרף ניט בעטן, נאָר מען דאַרף פאָדערן!..." א. א. וו. נאָכן יאָר 1905, ווען ס'האָט זיך אָנגעהויבן די כוואַליע פון פּאָגראָמען — האָט זיך אָנגעהויבן פירן צווישן יידן אַ גרויסע פּאָליטישע אַרבעט, ניט נאָר קעגן די פּאָגראָמען, נאָר פאַר אָפּשאַפן די באַגרענעצונגען קעגן יידן. די דאָזיקע טעטיקייט האָט זיך אויסגעברייטערט אויך צווישן דער יידישער אינטעליגענץ אין פעטראָגראַד, און אין שייכות דערמיט, האָט אַדוואָקאַט גרוזענבערג געזאָגט אויף איינעם פון זיינע פּראָצעסן וועגן די פּאָגראָמען: „די יידישע פּאָגראָמען האָבן אומ־געקערט די יידן זייער אינטעליגענץ".

און עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע באַוועגונג: עס איז געשאַפן געוואָרן אין פעטראָגראַד אַ געזעלשאַפט צו „קעמפן פאַר יידישער גלייכבאַרעכטיקונג".

נעבן די יידישע דעפּוטאַטן, ווי פרידמאַן א. אַנד. — האָט זיך געשאַפן אַ קאָ־מיטעט אויסצואַרבעטן אַלערליי באַריכטן און אַנטשפּרעכנדיקע מאַטעריאַלן אויף צו קעמפן פאַר יידישע רעכט. דאָס זעלבע איז פאָרגעקומען צווישן אַלע פאַרטייען, לעגאַלע און אומלעגאַלע, זיי זאָלן אַרויסטרעטן קעגן אַנטיסעמיטיזם, פּאָגראָמען און יידישע באַגרענעצונגען.

יידן האָבן ניט געהאַט קיין מעגלעכקייט, ניט צו אַרבעטן אין די מוניציפּאַלי־טעטן, זיעמסטוועס און אין אַנדערע רעגירונגס־אינסטיטוציעס; די גאַנצע ענערגיע פון די גרויסע יידישע פערזענלעכקייטן, ווי: ווינאַווער, גרוזענבערג, שעפטעל, גאָלד־

שטיין, סליאָזבערג א. אַנד. — האָט זיך קאָנצענטרירט אין די יידישע פאָליטישע אָרגאַניזאַציעס. עס איז באַוואוסט, ווי כ׳האָב געשריבן פריער, ווי אַזוי עס איז אָרגאַניזירט געוואָרן דער קאָוונער צוזאַמענפאָר א. אַנד. וואָס האָבן געהאַט פאָר אַ ציל אַרויסצורייסן ביי דער רעגירונג אַ דערלויבעניש צו אָרגאַניזירן די יידישע קהילות און פאַרלייכטערן די באַגרענעצונגען קעגן יידן.

און אין דער צייט, וועלן עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ פאָליטישע אַרבעט אי אין די קרייזן פון דער דומע, אי אין די פּאַרטייען, וועגן געבן יידן גלייכבאַרעכטיקונג, אין אט דער צייט, האָט מען קריטיקירט און איראָניש זיך באַצויגן צו די אַלע שתדלנים, וואָס האָבן מיט מסירות־נפש געאַרבעט לטובת יידן.

וועלן איך בין געקומען פון טשערניגאָוו קיין פעטראָגראַד וועגן יידישע ענינים, פלעגט באַלד צונויפגערופן ווערן אַ פאַרזאַמלונג פון אייניקע יידישע פאָליטישע אָרגאַניזאַציעס, און וועלן איך פלעג מאַכן אַ באַריכט וועגן דער לאַגע פון די יידן אין טשערניגאָוער גובערניע, וועגן די פּאָגראָמען, גירושים, גזירות א. א. וו. — האָט דאָס תמיד געמאַכט זייער אַ שטאַרקן רושם.

קיין פרייע פרעסע איז אין רוסלאַנד ניט געווען, און אַ סך זאַכן, וואָס מיר — חברים פון דער פראָווינץ, פלעגן דערציילן — איז זיי ניט געווען באַקאַנט. די פאַרזאַמלונג פלעגט דורכפירן אַנטשפּרעכנדיקע רעזאָלוציעס און צונויפשטעלן באַריכטן, וועלכע די פאַרשטייער פלעגן שפּעטער פאָרשטעלן אין דומע, אין דער פרעסע און אין די פאָליטישע פאַרטייען.

אַבער הענריק סליאָזבערג פלעגט אונז אייגלאַדן צו זיך, און אויב די שווערע גזירות זענען נאָך ניט דורכגעפירט געווארן — פלעגט ער תמיד אינטערוועניר־ען מיניסטעריום, און אַ סך מאָל האָט עס זייער פאַרלייכטערט די לאַגע.

און דאָס איז באַווייז, אַז סליאָזבערג וואָס האָט אַזוי פיל געאַרבעט אין אַלע פאָליטישע אָרגאַניזאַציעס — האָט מער געגלויבט אין זיין פערזענלעכער שתדלנות, ווי אין אַלע רעזאָלוציעס פון די פאָליטישע אָרגאַניזאַציעס.

און אַזוי איז פעטראָגראַד געווארן דער גרויסער צענטער פון אינטענסיווער יידישער פאָליטישער אַרבעט; אַ צענטער, צו וועלכן עס האָבן זיך געווענדעט אַלע יידן פון גאַנץ רוסלאַנד, און דאָרט האָט זיך קאָנצענטרירט דער קאַמף פאַר יידישער גלייכבאַרעכטיקונג.

און דאָ, מיטאַמאָל, איז ספּאָנטאַן אויסגעבראָכן די רעוואָלוציע; עס זענען אָפּ־געשאָפט געווארן מיטאיינמאָל אַלע באַגרענעצונגען פאַר יידן, און יידן האָבן באַ־קומען גלייכע רעכט.

די פעברואַר־רעוואָלוציע האָט געעפנט גרויסע האָריזאָנטן אין אַלע רוסישע פאָליטישע פאַרטייען, אין וועלכע יידן האָבן געמוען זייער אַ גרויסן אַנטייל. דאָרט האָבן זיך געווויזן ברייטע פערספּעקטיוון, איז נאַטירלעך, אַז די יידישע פאָליטישע אָרגאַניזאַציעס האָבן געפוסטעוועט. די יידן־קאָדעטן האָבן אָנגעהויבן אַרבעטן אין דער רוסישער קאָדעטן־פאַרטיי; אויך די סאָציאַליסטן — אין דער רוסישער סאָציאַליסטישער פאַרטיי א. א. וו.

מען קען זיך פאָרשטעלן, ווי אַזוי האָט געפילט אָזאַ מענטש ווי סליאָזבערג, אַדער אָזאַ באַרימטער גינזבורג, וואָס האָבן אַלע זייערע יאָרן געדאגהט און גע־

שתדלט פאַר יידן: איצט, ניטאָ מער קיין פּאָגראָמען, ניטאָ קיין באַגרענעצונגען, מען טרייבט ניט!...

די גרויסע יידישע פּאָליטישע פירער, ווי: ווינאַוואר, גרוזנבערג, שעפּטעל א. אַנד. וואָס האָבן געקעמפט און געפירט אַ גרויסע אַרבעט פאַר אָפּשאַפן די באַגרענעצונגען קעגן יידן און געבן יידן גלייכע רעכט א. א. ו. האָבן זיך מיטאַמאָל דערזען אין אַ נייער לאַגע: יידן האָבן באַקומען גלייכע רעכט!... דאָס איז געווען פּפֿאָנטאַנער און אומדערוואַרטעטער פאַר יידן, נאָך מער ווי די גאַנצע רעוואָלוציע איז געווען פאַר רוסלאַנד, און זייער מיסיע איז געווען געענדיקט!

איך געדענק, אַז ווען מאַקסים ווינאַוואר האָט ביי אים אויף אַ זיצונג געזאָגט: „מיר האָבן אונזער אַרבעט געענדיקט!" — האָט אים דערויף דער באַוואוסטער ציוניסט — יצחק גרינבוים — געענטפֿערט:

„און ביי אונז, ציוניסטן, הויבט זיך ערשט איצט אָן די אַרבעט!..."

איך געדענק אויך, אַז צווישן וואָכן פאַר ווינאַוואר פּטירה, רעדנדיק מיט מיר וועגן דער לאַגע פון די יידן נאָך דער באַלשעוויסטישער איבערקערעניש — האָט מיר ווינאַוואר ע"ה אַליין געזאָגט: „ווי רעכט האָט געהאַט גרינבוים!..."

אין פּעטראָגראַד, אין אָט דער צייט, זענען גאַנץ אָפּט פאַרגעקומען מאַניפעסטאַציעס, און אַ באַזונדערע דעראינערונג האָט ביי מיר איבערגעלאָזט די דאָרטיקע מאַניפעסטאַציע פון ערשטן מאַי:

עס איז באַוואוסט, אַז די יידישע יוגנט, וואָס האָט אַזוי פיל געליטן אונטערן צאַרישן רעזשים, ניט־קענענדיק אַריין אין די שולן, ניט אין די אוניווערזיטעטן: ניט־קענענדיק דורכגיין די עקזאַמענס א. א. ו. האָבן זיי זיך מיט גרויס התלהבות אַרייַנגעוואָרפן אין די רעוואָלוציאָנערע פאַרטייען. עס איז געווען נאַטירלעך זייער באַציאונג צו דער רעוואָלוציע, אַבער פונדעסטוועגן איז געווען צופיל התלהבות...

און איך געדענק, ווי וולאַדימיר זשאַבאָטינסקי ע"ה האָט אין איינעם פון זיינע אַרטיקלען אין אָדעס, געשריבן:

„יידן! איך בין זייער שטאָלץ פון אייער רעוואָלוציאָנערן גייסט, אָבער איך וויל אייך, מער ניט, בעטן אין זאַך: גייט ניט מיט דריי שפּאַן פריער פון אַלעמען!".

אַלע פאַרטייען האָבן געגומען אַ גרויסן אַנטייל אין דער מאַניפעסטאַציע פון ערשטן מאַי, אַזוי אויך די אַרבעטער, אַרמיי א. א. ו. און זי איז דורכגעגאַנגען מיט גרויס באַגייסטערונג.

אַלע האָבן זיך דאָן אומגעקערט אַהיים, און די יידישע פאַרטיי „בונד" — מיט אירע פענער, איז געגאַנגען אין איר שטאָב, וואָס האָט זיך געפונען אויף נעווסקי פּראָספּעקט — אַנטקעגן דעם ניקאָלאַיעוואר וואָקזאַל.

יידן דאַרפן דאָך תמיד זיין מער ווי „לפּנים משורת־הדין" — איז איידער זיי האָבן אַריינגעטראָגן זייערע פענער אין לאָקאַל, האָבן זיי געזונגען די בונדישע „שבועה".

אויף דער גאַס זענען געשטאַנען רוסן און געקוקט, און כ'קען ניט פאַרגעסן איינעם פון זיי — אַ טשינאָווניק — אַן אַלטער כאַראַרניק, וואָס ער, ווי אַ סך פון זיי, האָט געלעבט פונעם כאַראַר, וואָס יידן האָבן אים געגעבן אין יד אַריין, כדי זיי זאָלן מעגן דאָ וואוינען נאָך עטלעכע איבעריקע טעג... און בכלל האָט אָט דער

טשינאָווניק געקוקט אויף אַ יידן, ווי אויף אַ מקור פון פּרנסה און כּאַבאַר; און דאָ — מיטאַמאָל — אויפן „הייליקן" נעווסקי פּראָספּעקט, שטייט אַ גרופּע יידישע יינגלעך און מיידלעך און זינגען אויף יידיש גאָר!...

מיט אַן אויסדרוק פון גרויסן יאוש אויפן פּנים, וועגדט זיך דער טשינאָווניק צו זיין רוסישן שכן, נעבן אים אויף דער גאַס, מיט די פּאָלגנדיקע ווערטער:

„פּראָפּאָלאָ מאָטושקאַ ראָסיאַ!..." („פּאַרפּאַלן אונזער מאַמע־רוסלאַנד!...").

קאַפּיטל ע"א.

א וואולקאַנישע אַטמאָספער. — חילוקי־דעות צווישן פאַרטייען. — קאָמוניסטן קעגן סאָציאַליסטן. — רעקויזיציעס ביי אַנטאָנאָוון. — אַנטאָנאָוו דעמיסיאָנירט. — שינגאַריאָוו ווייל מיך מיטנעמען אַרבעטן קיין פּעטערבורג. — איך קען ניט איבערלאָזן די ריאָזאַנער מוניציפּאַליטעט. — שינגאַריאָוס פערזענלעכקייט. — ער לאָדט מיך אין צו זיך. — זיין אָרעמקייט. — „האַתה עקיבא?..“ — פראָפ. פישל שניאורסאָן קריגט אָוואַציעס, אַנשטאָט ברויט. — דער דר. ר. לאָדט אים אין אויף נאַכטעסן. — פישל שניאורסאָנס פילאָזאָפישע באַטראַכטונגען. — מען ס'ייגט מיר פאָר ווערן ריאָזאַנער בירגערמייסטער. — איך זאָג אָפּ דעם פאָרשלאָג מיט אַ ריי אַרגומענטן. — יעלאָגין גראָטולירט מיר פאָר מיין טאָקטישע האַנדלונג. — אַלע פראַקציעס זענען געוירט פון מיין דערקלערונג. — בלויז אין יידישער פאָלקס־סאָציאַליסט און צווי בונדיסטן ווילן מיך באַקעמפן, ווייל איך בין „קעגן יידישער גלייכבאַרעכטיקונג...“

די לאָגע ווערט זייער ערנסט. די מוניציפּאַליטעט, די פּאַרטייען — יעדער פאַר זיך האָט געפירט אַ באַזונדערע פראָפּאַגאַנדע, פאָדערנדיק גרויסע סאָציאַלע רעפאָרמען. די קאָמוניסטן, ווועלכע זענען אַריין אין דער מוניציפּאַליטעט אָלס מענשעוויקעס — האָבן אַרגאַניזירט אַ באַזונדערע קאָמוניסטישע סעקציע און האָבן געפירט אַ גרויסן קאַמף קעגן זייערע אַלטע חברים — די סאָציאַליסטן.

עס האָבן זיך באַוויזן נייע אַגיטאַטאָרן, וואָס האָבן געפאָדערט: „שלום מיט דייטשלאַנד!“, „אָפשטעלן די מלחמה!“, „די מאַכט פאַר די אַרבעטער“ און פאַר דער „רויטער אַרמיי!“.

אָלץ איז געווען דעזאָרגאַניזירט; עס האָט געפעלט עסנווארג און אַלדאָס נויטיקסטע; עס איז אַוועק אַ נייע „סדרה“ פון „אָטשערעדן“ (רייען פאַר די קראָמען) א. א. וו.

די אַרבעט איז געווען זייער קאָמפליצירט. יעדן טאָג זענען געקומען נייע דעלעגאַציעס פון אַרבעטער, פון אַגיטאַטאָרן, ווועלכע מען האָט קיינמאָל פריער ניט געזען, און פון דער „סאָלדאָטשינע“.

ביי מיר

ניט נאָר וואָס מען האָט געפאָדערט פון אונז סאָציאַלע רעפאָרמען, וואָס מיר האָבן ניט געהאַט קיין מאַכט אויף זיי, נאָר מען האָט געפירט דעמאָגאָגישע מיטינגען; מען האָט געהעצט דעם עולם, מען זאָל נעמען די ערד פֿאַר די פויערים, די פאַבריקן זאָל מען אָפּגעבן די אַרבעטער און מען זאָל מאַכן שלום מיט די דייטשן.

דער רוסישער פויער האָט אַלע זיינע יאָרן געטרוימט וועגן „זעמליאַצ" (ערד), איז טאַקע די פראָפאַגאַנדע פאַר אָפּשטעלן דעם קריג געווען ווי געוואונטשן, ניט נאָר פאַר די סאָלדאַטן אויפן פראָנט, נאָר אויך פאַר זייערע עלטערן און פרויען. אין אָט די קריזיז, האָבן די פייַערדיקע רעדעס פון די קאָמוניסטן עלעקטריזירט אין פאַרסמט די גאַנצע אַטמאָספער.

עס האָבן זיך שוין אָנגעהויבן הערן פאָדערונגען, אַז מען זאָל רעקוויזירן אַלע געשעפטן און זיי פונאַנדערטיילן צווישן די מאַסן, און מען האָט שוין אפילו גע־פאָדערט, רעקוויזירן ביי יעדן אינציקן, וואָס ער פאַרמאָגט...

מיטאַמאָל איז אַ באַנדע קאָמוניסטן אָנגעפאַלן אויפן פאָסט־, טעלעגראַף־ אין טעלעפאָן־אמט, וועלנדיק זיי באַהערשן. די מוניציפּאַליטעט, צוזאַמען מיט דער פּאָ־ליציי, האָבן אָנגענומען מיטלען זיי צו פאַרטרייבן.

זיי זענען געווארן פון טאָג צו טאָג, פרעכער און הוצפּהדיקער, און יעדן טאָג זענען פאַרגעקומען נייע אינצידענטן. און דאָ האָט אויך געטראָפן, אַז זיי זענען געקומען און געוואלט מאַכן אַ רעקוויזיציע ביי אַנטאָנאָוון — דעם בירגרמייסטער, אָט ביי דעם אַנטאָנאָוון, וועלכער איז געשטאַנען אין שפּיץ פון דער אָפּאָזיציע קעגן דער צאַרישער רעגירונג, אי אין דער מוניציפּאַליטעט, אי אין „סאָיוז גאַראָדאָוו". און וואָס די גאַנצע צייט איז ער געשטאַנען אויבן־אָן פון דער רעוואָלוציאָנערער באַוועגונג און האָט מיט גרויס מסירות־נפש געאַרבעט אויף דעמאָקראַטיזירונג און אויף פאַרפעסטיקן די פעברואַר־רעוואָלוציע.

אַלס איינער פון די פאָפולערסטע פירער אין ריאַזאַן, איז ער געווען זייער אַנטוישט, אַז מען זאָל זיך צו אים אַזוי באַציען, און — ער האָט דעמיסיאָנירט פון בירגערמייסטער־אַמט.

די גאַנצע מוניציפּאַליטעט, אַלע ליבעראַלע און סאָציאַליסטישע קרייזן האָבן געשיקט צו אים דעלעגאַציעס בעטן אים ער זאָל צוריקציען זיין דעמיסיע; זיי האָבן אים באַוויזן, אַז די פאַלקס־מאַסן באַציען זיך צו אים מיט גרויס אַכטונג, און אויב עס איז קעגן אים באַאַנגען געוואָרן אַן אומרעכט, איז עס נאָר מצד די קאָמו־ניסטן, וואָס פירן אַ פראָפאַגאַנדע אויף שלום מיט דייטשלאַנד, אויף אַ ציווילן קריג איז רוסלאַנד א. א. וו.

אָבער אַנטאָנאָוו האָט ניט געוואָלט צוריקגיין.

דאָ איז נאָך דורכגעפאָרן — אויפן וועג קיין פעטערבורג — מיניסטער שינ־גאריאָוו, וואָס איז דעמאָלט געווען באַשפּייזונגס־מיניסטער.

מיר, די פאַרוואַלטונג פון דער מוניציפּאַליטעט, האָבן אים באַגעגנט אויפן וואָקזאַל, אים באַגריסט און פאַרגעשטעלט אים אונזער לאַגע.

אָבער שינגאַריאָוו, וועלכער איז געהאַט דורכגעפאָרן אייניקע גובערניעס, האָט שוין גאַנץ גוט געוזען, אַז דאָס איז אַ צרה אויף גאַנץ רוסלאַנד, און קיין שום נייעס האָבן מיר דאָ ניט אַנטדעקט.

ער אַליין איז געווען זייער אויפגערעגט און האָט אונז געגעבן צו פאַרשטיין — מיט רמזים — אַז די לאַגע איז זייער אַ שווערע. און דאָס איז געווען אַ רמז, אַז דאָס איז דער רעזולטאַט פון דער שוואַכקייט מצד דער רעגירונג, וואו עס זענען פאַראַן גרויסע חילוקי־דעות צווישן די קאַדעטן־מיניסטאָרן און סאָציאַליסטישע מיניסטאָרן.

צו מיר האָט ער זיך געווענדעט: „לאָז אָפּ די אָפּיציעלע צערעמאָניעס! פאָר מיט מיר קיין פּעטערבורג און דו וועסט דאָרט זיין ביי מיר אין מיניסטעריום און מיר העלפן אין מיין אַרבעט!"

איך האָב אים געזאָגט, אַז איך בין זייער גערירט פון זיין פאָרשלאַג, אָבער איך קען ניט לאָזן די ריאַזאַנער מוניציפאַליטעט און מיין גאַנצע אַרבעט, אינדערצייט וואָס דער שעף אונזערער, אַנטאָנאָוו, האָט דעמיסיאָנירט. און דערביי האָב איך באַמערקט:

„צי גלויבסטו נאָך, אַז ביז דו וועסט קומען קיין פּעטערבורג, וועסטו נאָך זיין מיניסטער?..."

ער האָט אַ שמייכל געטאָן און האָט מיר געזאָגט:

„געוויס וואַרטן מיר אויף גרויסע ענדערונגען".

און מיר האָבן אָפּגערעדט, אַז אויב די לאַגע פון די קאַדעטן וועט זיך באַפּעס־טיקן, וועל איך דאַן קומען קיין פּעטערבורג.

שינגאַריאָוו איז געווען אַ „זיעמסקי ווראַטש" (דאָרפישער דאָקטאָר) פון די באַרימטע רוסישע דאָרפישע דאָקטוירים, וואָס זענען געווען מפורסם אויף דער גאַנצער וועלט מיט זייער הומאַניטאַרער באַציאונג און מסירות־נפשדיקע אַרבעט לטובת דעם פאָלק.

ווען ער איז געוואָרן דעפּוטאַט אין דומע, האָט ער געשמט אַלס איינע פון די שענסטע פיגורן פון די רוסישע ליבעראַלן, וואָס זייער אָרנטלעכקייט, זויבערקייט און אידעאַליזם האָבן באַצויבערט אַלעמען, וואָס האָבן זיך מיט אים באַגעגנט.

ווערנדיק דעפּוטאַט, האָט ער באַלד אַרויסגעוויזן אַ גרויסן רעדנער־טאַלאַנט אין זיינע אַרויסטרעטונגען אין פּאַרלאַמענט קעגן קאָקאָווצעוון — דעם פינאַנץ־מיניס־טער — זענען געווען אַ שם־דבר אין גאַנץ רוסלאַנד און ער איז געוואָרן אַ באַ־רימטער פירער פון דער אָפּאָזיציע קעגן דעם פינאַנץ־מיניסטער.

און היות ווי דער מענטש אַליין איז געווען זייער אַ ריינער און ערלעכער, און האָט געהאַט אַ גרויסן אָראַטאָרישן טאַלאַנט, האָט מען אפילו אין די רעגירונגס־קרייזן געהאַט פאַר אים גרויס דרך־ארץ.

זיינע פלאַם־פייערדיקע פּאַטריאָטישע רעדעס, אין די צייטן פון קריג — קעגן דעם קריגס־מיניסטער סוכאָמלינאָוו בפרט, און קעגן דער רעגירונג בכלל — האָבן געהאַט אַ גרויסן אָפּקלאַנג ניט נאָר אין פּאַרלאַמענט, נאָר אויך אין גאַנץ רוסלאַנד, און ער איז געוואָרן איינער פון די גרעסטע לידערס פון דער אָפּאָזיציע אין פּאַר־לאַמענט.

ער איז געווען אַן אוהב־ישראל, און ווען מען האָט זיך צו אים געווענדעט וועגן אַ יידישן ענין, האָט ער אַלץ געטאָן בלב ובנפש און איז געווען איינער פון די פּאָפּולערסטע דעפּוטאַטן אין רוסלאַנד.

בעת די דעלעגאַציע פון טשערניגאָוו איז געקומען זיך קלאָגן פֿאַר אים, אַז דער גובערנאַטאָר האָט זיך נוקם געווען אין מיר פֿאַר מיינע פֿראָטעסטן קעגן די אכזריותן, וואָס זענען באַגאַנגען געוואָרן לגבי די „זאַלאָשניקעס", און האָט מיך מאָביליזירט און אָפּגעשיקט אויפן פראָנט — האָט שינגאַריאָוו דעמאָלט געזומען אַ גרויסן אָנטייל.

איינמאָל — געדענק איך — ווען איך בין געקומען קיין פּעטערבורג, האָט ער מיר געגעבן אַ „ראַנדע־וואו" ביי זיך.

איך האָב דערוואַרט די באַגעגעניש מיט אים, מיט גרויס אָנשטרענגונג: דער באַרימטער ליבעראַל און אידעאַליסט, דער אוהב־ישראל — האָט זיך מיר פֿאָרגעשטעלט גאָר אנדערש, ווי איך האָב אים געזען אין דער ווירקלעכקייט.

מיין ראַנדע־וואו איז געווען באַשטימט אויף אַכט אַ זייגער אינדערפרי; איך בין אַריינגעקומען אין אַ קלייניע אָרעמע וואוינונג, וואו דער סאַלאָן מיטן עס־צימער זענען באַשטאַנען פון איין קליין צימערל, און דאָרט איז געווען צוהאָנגען אַביסל קינדער־וועש.

זיין אַרבעט־צימער — אַ קליינינקער, אַן אָרעמינקער! איך בין געווען זייער איבעראַשט, אַז דער גרויסער שינגאַריאָוו לעבט אין אַזאַ קבצנות...

זאָג איך אים „האתה עקיבא?!..."

און דערצייל אים, ווי אין דער צייט פון ר' עקיבא, וועלכער איז געווען מפורסם אין דער גאַנצער וועלט מיט זיין חריפות און גאונות — איז אַ ייד ספעציעל געגאַנגען צופוס דריי וואָכן צייט, כדי ער זאָל זען ר' עקיבאן.

און דער ייד האָט זיך פאַרגעשטעלט ר' עקיבאן מיט אַ שיין הדרתדיק פּנים, און אַז ער איז אַ הויכער, אַ גרויסער, מיט אַלאַנגער באָרד און מיט אַ בויך; ער וואוינט אין אַ שיינעם פאַלאַץ! און דאָ זעט ער גאָר, אַז ר' עקיבא איז אַ קליינינקער, אַ דאַרער, וואוינט בתוך ד' אמות של הלכה — האָט ער אויסגערופן: „האתה עקיבא?!..." דאָס ביזט דו, דער גרויסער עקיבא?"

האָט ר' עקיבא אים געענטפערט: „זו תורה וזה שכרה!..."

זאָג איך אים:

„איך האָב גערעכנט זען שינגאַריאָוון, וואָס עס קלינגט מיט אים די גאַנצע וועלט — אין אַן אַנדער סאָרט מצב, אָבער ווייזט אויס'עט, אַז מען קען ניט האָבן די וועלט און יענע וועלט צוזאַמען!"

רעדנדיק וועגן שינגאַריאָוון, דערמאָנט זיך מיר די מעשה מיט מיין ברודער — פראָפעסאָר פישל שניאורסאָן.

ווען ער איז געווען אין קיעוו, אין דער צייט פון באָלשעוויזם — האָט ער געלייענט זיינע לעקציעס אויפן קיעווער אוניווערזיטעט און זיי האָבן צוגעציגן טויזנטער סטודענטן און געלערנטע.

די לעקציעס האָבן געמאַכט זייער אַ גרויסן רושם אין די קרייזן פון די וויסנשאַפטלער. איינמאָל, בעת ער האָט געלייענט אַ לעקציע אין דער אַנווועזנהייט פון אַ מאַסע פראָפעסאָרן, דאָקטוירים און סטודענטן, האָט ער געהאַט אַ באַזונדערן דערפאָלג און האָט אַרויסגערופן שטורעמדיקע אָוואַציעס און אַפּלאָדיסמענטן.

אָבער, אין דער זעלבער צייט איז דער מאָנגל אין ברויט געווען אַ שרעק־

לעכער אין קיעוו; דאָס דאָרטיקע ברויט איז געווען ממש אוממעגלעך צו עסן און דערצו איז עס אויך ניט געווען בנמצא און דאָס זעלבע איז געווען מיט אַלע אַנדערע פראָדוקטן.

און מיין ברודער, פישל, האָט בשעת־מעשה געטראַכט זיך:

„זייער פיין: אַפּלאָדיסמענטן! אָוואַציעס!... אָבער מען דאַרף דאָך עפּעס עסן אויכ'עט!..."

און דאָ קומט צו אים צו איינער, אַ קינדער־דאָקטאָר — דר. ר. — און בעט אים:

„ה' פישל זאַלמאַנאָוויטש, קומט צו מיר, וועט איר עסן ביי מיר וועטשערע!"

פרעגט אים פישל: „וואָס עפּעס פּלוצים?"

מאַכט דער דר. ר.:

„ה' פישל זאַלמאַנאָוויטש, ביי מיר וועט איר געפינען ווייסן ברויט מיט פּוטער".

פישל האָט שוין ניט געקלערט מער וועגן זיינע אַפּלאָדיסמענטן און אָוואַציעס און איז גערן געגאַנגען צום דר. ר.; ער האָט דאָרט אָפּגעגעסן זייער אַ פיינעם נאַכטמאָל, מיט אַ גוטן אַפּעטיט. עפּעס אַ ווערטל צו זאָגן אין קיעוו אין יעגער צייט: ווייסע בולקע מיט פּוטער!?... און קאַשע מיט מילך!? — עפּעס אַ קליי־ניקייט!...

פישל בענטשט, און שפּעטער האָט ער מיר דערציילט, אַז בשעת־מעשה האָט ער ביי זיך געטראַכט:

„ווייזט אויס'עט — די וואָס טראַכטן פון גרויסע עולמות — האָבן זיי ניט קיין קאַשע און ניט קיין ווייסן ברויט!.."

„אָבער דער קליינער דר. ר. וואָס קלערט ניט וועגן די גרויסע עולמות האָט ער טאַקע אי ווייסן ברויט מיט פּוטער, אי קאַשע!..."

„ווייזט אויס'עט — האָב איך מיר געטראַכט — דאָס זעלבע איז מיט שינגאַ־ריאָוון: די גרויסע אידעאַליסטן, די גרויסע קעמפער, די פירער — ניט אַלע מאָל האָבן זיי אי ווייסן ברויט מיט פּוטער, אי קאַשע!..."

***

אין ריאַזאַן זענען געווען גרויסע דאגות, וועמען מען זאָל אויסקלויבן אַלס ממלא־מקום נאָך אַנטאָנאָוון.

די מוניציפּאַליטעט האָט זיך צונויפגעקליבן אויף אַ פּריוואַטער פאַרזאַמלונג, וועלכע איך האָב פּרעזידירט, וואו מען האָט דיסקוטירט די פראַגע פון אַ נייעם בירגערמייסטער,

נאָך די גרויסע וויכוחים האָט די מוניציפּאַליטעט איינשטימיק מיר פאָרגעלייגט זיין אַ קאַנדידאַט אויף ריאַזאַנער בירגערמייסטער.

איך האָב זייער געדאַנקט און געזאָגט, אַז איך געפין זיך ניט ראוי אויף אָט דעם פּאָסטן און איך קען ניט אַרויסשטעלן מיין קאַנדידאַטור.

קיין אַנדערע קאַנדידאַטן זענען דאָרט ניט געווען, און די פראַקציעס פון די פּאַרטייען האָבן זיך צונויפגעקליבן יעדע באַזונדער, אויף צו באַטראַכטן די לאַגע.

די פאָרשטייער פון די אַלע פראַקציעס זענען געקומען צו מיר אין מיין קאַ־

בינעט פאָדערן פון מיר, אַז איך זאָל אָננעמען זייער פאָרשלאַג וועגן מיין קאַנדי־דאַטור אויף בירגערמייסטער.

איך בין געווען זייער פאַרזאָרגט און האָב זיי געזאָגט גאַנץ אינטים די סיבות, פאַרוואָס איך קען אויף זיך ניט נעמען די פונקציע פון ווערן בירגערמייסטער אין ריאַזאַן:

„איך בין אין ריאַזאַן אינגאַנצן קוים צוויי יאָר און איך קען ניט גענוי די מנהגים, ניט די געוואוינהייטן און ניט די מענטאַליטעט פון דער באַפעלקערונג. אַנטאָנאָוו איז זיך נוהג געווען, אַז אויף אַלע פסח־ און אויף אַלע קריסטמעס־פייע־רונגען, פלעגט ער תמיד קומען אין קלויסטער, וואו ער האָט געהאַט אַ באַזונדערן פאָטעל; און אין מוניציפאַליטעט פלעגט ער אָרגאַניזירן אַן אויפנאַמע לכבוד דעם יום־טוב און די גאַנצע שטאָט איז געווען איינגעלאַדן. אַזעלכער איז שוין דער מנהג פון אַ סך יאָרן.

„איך בין אַ ייד און קען ניט קומען אין קלויסטער; דער יום־טוב פסח און קריסטמעס איז ניט מיין יום־טוב, און דאָס וועט שאַפן אַ פאַלשע סיטואַציע אין דער מוניציפאַליטעט גופא.

„פאַר מיר וואָלט געווען דער גרעסטער כבוד צו זיין בירגערמייסטער אין ריאַזאַן, אָבער מיין געוויסן דערלויבט מיר ניט זיך רעכענען אַלס פאָרשטייער פון דער ריאַ־זאַנער באַפעלקערונג!...“

אַלע זענען געווען זייער גערירט פון מיין דערקלערונג, און דער אַלטער יעלאַגין איז צו מיר צוגעגאַנגען, האָט זיך מיט מיר צעקושט און מיר געזאָגט:

„איך שטיי אויף די קני פאַר אייער טאַקט און פאַר אייער געוויסן!...“

די אַלע פראַקציעס האָבן מיר זייער געדאַנקט, באַדויערט מיין באַשלוס, אָבער זיי האָבן אים געפונען נאָבל און טאַקטיש.

אָבער דער איינציקער יידישער דעפוטאַט פון די פאָלקס־סאָציאַליסטן האָט דאָרט באַלד דערקלערט, אַז אויב מען וועט אַרויסשטעלן מיין קאַנדידאַטור, וועט ער שטימען קעגן, ווייל „שניאורסאָן איז קעגן גלייכבאַרעכטיקונג פאַר יידן!...“

אין אונזער קהילה זענען אַלע פרנסים געווען אַנטציקט און האָבן מיר באַדאַנקט פאַר מיין אַרויסטריט, אָבער די צוויי בונדיסטן האָבן דאָרט געמאַכט אַ דערקלערונג, אַז זיי וועלן פון היינטיקן טאָג אָן זיין אין אָפּאָזיציע קעגן מיר, צוליב דער זעלבער טענה, אַז „איך בין קעגן דער יידישער גלייכבאַרעכטיקונג!...“

אָט־אָ דער זעלבער בונדיסט האָט מיר געזאָגט:

„אָפיציעל זידל איך אייך, אָבער שטילערהייט, אין האַרצן, באַוואונדער איך אייך, מיין גרויסער פריינט“.

קאַפּיטל ע"ב.

יידישע אַרגאַניזאַציעס פאַר און נאָך דער באַלשעוויסטישער איבערקערעניש. — די גלייכבאַרעכטיקונג דערגרייכט: ניטאָ פאַר וועמען צו קעמפן. — יידישע יוגנט — אַ גוטער עלעמענט פאַר די באַלשעוויסטישע פראָפּאַגאַנדיסטן. — אַ יד ביי אַ מעדיצינישן עקזאַמען. — יידישע אינסטיטוציעס פוסטעווען. — די בורזשואַזע דעמאָנסטראַציעס. — באַלשעוויסטישע אַרגומענטן פאַר פראָפּאַגאַנדע־צוועקן. — פאַטעטישע פאַרזאַמלונג אין מאָסקווער גרויסן טעאַטער. — באַגעגעניש פון געט. קאַרנילאָוו מיט קערענסקין. — די רעדעס פון ביידע פירער אַנטוישן די פאַר־זאַמלונג. — מיליוקאָוס מיינונג וועגן קערענסקין. — גרוזענבערגס דעקלאַראַציע אין נאָמען פון רוסישן יידנטום. — דער „בונד" און די יידישע סאָציאַליסטן ציען זיך צוריק. — גרוזענבערג איז אויפגעבראַכט פון יידישער אומדאַנקבאַרקייט. — סאָציאַליסטן גייען זיך זייער וועג.

צוליב די ענינים פון דער מוניציפּאַליטעט, בין איך געווען אַ סך מאָל אין פעטראָגראַד. היות איך בין המיד געווען אַ „קאָכלעפל", בין איך אפט געקומען אי אין די יידישע ארגאַניזאַציעס, אי אין די אַלגעמיינע.

אמאָל, וען עס פלעגט קומען אַ ייד פון דער פראָווינץ, האָט ער געפונען גרויסע יידישע אינסטיטוציעס — אי פאָליטישע, אי פילאַנטראָפישע אדער קולטורעלע, וועלכע האָבן זיך באַשעפטיקט מיט זיין לאָגע. מיר, פראָווינציאַלן, פלעגן דאָן אפגעבן אַ דין־וחשבון וועגן אונזער ישוב, און מ'האָט זיך באקענט מיט דער אַקטיוויטעט פון דער ארגאַניזאַציע, סיי אויף צו קעמפן פאַר יידישע רעכט. סיי צו העלפן די אָרעמע יידישע מאסן.

איצט איז געווען פוסט און ליידיק, וועו מען האָט געפונען אייניקע מענטשן, זענען זיי געווען אין דער לאָגע פון די יידן, וואָס בלייבן עפעס ווי נאָך אַ חתונה... שוין אַוועקגעפאָרן התן־כלה, אַוועקגעפאָרן די מחותנים, און ס'איז ניטאָ מער וועמען משמח צו זיין...

עס איז ניטאָ פאַר וועמען צו קעמפן! אלע רעכט זענען געגעבן געוואָרן! די יוגנט איז צוגעלאָזט געוואָרן אין די לערן־אַנשטאַלטן; יידן געניסן שוין פון דער מוניציפּאַליטעט, זיעמסטוועס און פון אלע רעגירונגס־רעכט, וואָס עס באַקומען די ניט־יידן. איינער פון די ארגאַניזאַציע־סעקרעטאָרן האָט מיר אפילו געזאָגט:

„מיר זענען אַזוי ווי יענע פרייווילליקע פייערלעשער־קאַמאַנדע: מיר זענען גרייט אויף מסירות־נפש צו אַרבעטן און ראַטעווען פון אַ שריפה, אָבער עס איז קיין שריפה ניטאָ!..."

און די גרויסע לידערס? זיי זענען צעשפרייט געוואָרן אין אַלע אַלגעמיינע פאַרטייען; עס איז דעמאָלט געגאַנגען דער גרויסער קאַמף צווישן די קאַדעטן און אַנדערע, וואָס האָבן געפאָדערט, אַז די רעגירונג זאָל רעאַגירן אויף די פראָ־פאַגאַנדע פון די באָלשעוויקעס. צווישן די סאָציאַליסטישע פאַרטייען האָט מען אונטערגעהאַלטן קערענסקין, גיט אפגעבנדיק זיך קיין חשבון וועגן דער קאַטאַס־טראָפע, וואָס ער ברענגט.

אין די אַלע פֿאַרטייען האָבן יידן געגומען אַ גרויסן אַנטייל און געשפּילט דאָרט זייער אַן אַקטיוועַ ראָל, אָבער אין דער יידישער געזעלשאַפֿטלעכער אַרבעט האָבן זיי ניט געהאַט ניט קיין צייט דערויף, און עס איז שוין ניט געווען קיין זין דאָרט צו אַרבעטן.

די יידישע יוגנט האָט מיט גרויס התלהבות אויפגענומען די רעוואָלוציע, האָט געפֿירט די פֿראָפּאַגאַנדע מיט גרויס ענערגיע און האָט זיך באַטייליקט אין די סאָציאַליסטישע און באָלשעוויסטישע פֿאַרטייען.

אויב די אַרבעטער האָבן געפֿירט אַ העצע קעגן זייערע עקספּלואָאַטאָרן; אויב די פּויערים האָט מען אויפגעהעצט קעגן די גוטבאַזיצער, און צווישן די סאָלדאַטן האָט מען געפֿירט אַ שרעקלעכע פּראָפּאַגאַנדע קעגן זייערע אָפּיצירן, און מען האָט שאַרף און שטורמיש געהרופן, אַז די אַרבעטער זאָלן אַרויסגיין פון די נאַסע קעלערן און צונעמען די גוטע וואוינונגען פון די רייכע — על אחת כמה וכמה איז געווען געהאַצט דער יידּ: די קינדער פון קישיניעווער און ביאַליסטאָקער פֿאָגראָמען; די יינגט, וואָס איז יאָרנווייז אָפּגעשטאָנען נעבן דער טיר פון די גימנאַזיעס און מען האָט זיי דאָרט ניט אַריינגעלאָזט; מען האָט פֿאַרדאָרבן זייער לעבן, פֿאַרסמט זייער עקזיסטענץ, ניט־צולאָזנדיק זיי צו קיין בילדונג.

אָט־אָ די קינדער — באַרויבטע פון די עלעמענטאַרסטע רעכט פון אַ מענטשן — זיי האָבן נאָך מיט מער חשק זיך אַ וואַרף געטאָן אין די הענט פון די פּראָפּאַגאַנדיסטן־באָלשעוויקעס.

מען דערציילט, אַז איינער אַ ייד — אַן עילוי, וועָן ער איז געשטאָנען פֿאַר די לעצטע עקזאַמענס פון מעדיצינישן פֿאָקולטעט, האָבן די גרויסע אַנטיסעמיטן־עקזאַמינאַטאָרן ניט געוואָלט אים דורכלאָזן; אָבער זיי האָבן גאָרניט געקענט מיט אים מאַכן: ער האָט אויף אַלע פֿראָגן ריכטיק געענטפֿערט.

און אויף דער פֿראָגע, וואָס מען האָט אים געשטעלט: „וויפֿיל סאָרט שווייסן זענען פֿאָראַן בײַם מענטשן?" — האָט ער צוגעגעבן מיט איינעם מער.

די אַנטיסעמיטישע עקזאַמינאַטאָרן זענען געווען מלא שמחה: ענדלעך האָבן זיי אים „געפֿאַקט"! און זיי האָבן געפֿאָדערט ער זאָל זיי זאָגן וועלכע; ער האָט אויסגערעכנט אַלע מינים שווייסן און האָט צוגעגעבן:

„און דער לעצטער, דאָס איז דער שווייס פון אַ יידן, וועָן ער האָלט עקזאַמענס בײַ אייך! פון דעם שווייס קען וויסן בלויז אַ ייד, און קיין שום אַנדער פֿאָלק ניט".

„די זעלבע זאָך — ווי עס האָט מיר געזאָגט אַינער אַ סטודענט אין פּעטראָגראַד — איז איצט בײַ אונז, יידן: די רעוואָלוציע, אַרויסגערופן דורך די גאַנצע פֿאַרביטערונג בײַם פֿאָלק; די מאַסן, וואָס זענען געווען עקספּלואָאַטירט בײַם צאַרישן רעזשים; די זעלבע געפּילן, אַלס רוסישע בירגער, האָבן מיר דאָך אויך! אָבער דערצו איז נאָך פֿאָראַן אַ באַזונדער מין לייַדן: די צרות און שפּיכות־דמים, און די פּיניקונגען, וואָס מען האָט אונז, יידן, אָנגעטאָן! און דערפֿאַר איז פֿאַרשטענדלעך, פֿאַרוואָס מיר זענען תמיד געווען אין אַוואַנגאַרד".

און אַזוי ווי די יידישע טעטיקייט, אין די גרענעצן פון אַלע גרויסע אינסטיטוציעס, וואָס האָבן אַזוי פיל געטאָן פריער, איז צייטווייליק איינגעשלעפּערט געוואָרן

ביי דער רעוואָלוציע, זענען די זעלבע יידישע פירערס איבערגעגאַנגען פון די יידישע אַרגאַניזאַציעס, אין די אַלגעמיינ־רוסישע.

אָבער, אין די רוסישע אַלגעמיינע אַרגאַניזאַציעס, און באַזונדער ביי די קאַדעטן וואָס איך בין, אגב, געווען אין דער פּאַרטיי — איז דאָרט אָנגעגאַנגען אַ פּיבער־האָפּטע אַרבעט. די קאַדעטן אוּן ליבעראַלן, וועלכע האָבן די ערשטע אַרויסגערופן אין געשאָפן די באַדינגונגען, אַז עס זאָל אויסברעכן די רעוואָלוציע — האָבן זיך געכאַפּט, אַז זיי זענען צו ווייט פאַרקראָכן: זיי האָבן פאַרשטאַנען, אַז אויב זיי האָבן געקעמפט פאַר פרייהייט, האָבן זיי בשום־אופן ניט געוואָלט קיין אַנאַרכיע, און ניט געבן די מעגלעכקייט, פירן אַן אַגיטאַציע קעגן דעמ־עקזיסטענץ פונעם פאָלק.

און די שפּאָלטונג צווישן די קאַדעטן און סאָציאַליסטן איז געוואָרן פון טאָג צו טאָג גרעסער און טיפער.

דער אומגליק איז געווען, וואָס אייגנטלעך האָט דאָס פאָלק ניט געוואָלט מער פירן די מלחמה, און אַלע רוסישע פּאַרטייען — אַ חוץ די באָלשעוויקעס · זענען געבליבן טריי דעם צוזאָג און דעם אָפּמאַך מיט די אַליאירטע, און זיי האָבן ניט געוואָלט, אַז מען זאָל מאַכן אָזאַ מין סאָרט ברוך: שליסן אַ סעפּאַראַטן שלום.

דאָס האָט זיי געמאַכט שוואַכער אין דער מיינונג פון די מאַסן, וועלכע האָבן זיך בעסער צוגעהערט צו די באָלשעוויקעס, וואָס האָבן פאָרגעלייגט אַ סעפּאַראַטן שלום.

דער קריג צווישן די פאַרטייען האָט זיך זייער פאַרשאַרפט און מען האָט שוין געזען אין פּעטראָגראַד פלוצים דערשיינען אַ נייעם מין סאָרט דעמאָנסטראַציעס: אַנשטאָט די דעמאָנסטראַציעס פון אַרבעטער, פון די מאַסן, סאָציאַליסטן א. אַנד. — האָבן זיך געיאָוועט דעמאָנסטראַציעס פון בורזשואָזע עלעמענטן, וואָס האָבן געפאָכעט מיט די שיינע קאָפּעליושן אין די הענט, און מיט די ווייסע זיידענע טיכעלעך אין די הענט פון די פרויען.

דאָס זענען געווען זייער שטורמישע דעמאָנסטראַציעס אויף די גאַסן פון פעטראָגראַד, אָבער דאָס זענען ניט געווען קיין דעמאָנסטראַציעס מיט באַריקאַדן, אויף וואָס קעמפן קעגן די באָלשעוויקעס, דאָס איז געווען פשוט אַ דעמאָנסטראַציע! און האָט ניט געהאַט קיין ווירקונג. פאַרקערט: זי האָט געגעבן די באָלשעוויסטישע אַגיטאַטאָרן נייע עלעמענטן פאַר אַגיטאַציע, און זיי האָבן געשריגן:

„איר זעט: די באַנקירלעך מיט זייערע „שליאָפּעס" און די פרויען מיט זייערע זיידענע טיכעלעך האָבן מורא, אַז איר — אַרבעטער — וועט צונעמען זייערע וואוי־נונגען, געשעפטן, פאַבריקן, בענק, וואָס דאָס איז אייער בלוט און שווייס!..." א. א. וו.

אַ מאָדנע זאַך: זייענדיק אויף די אינטימע פאַרזאַמלונגען פון דער קאַדעטן־פאַרטיי א. אַנד. און זייענדיק פאַרבונדן מיט זייערע גרויסע לידערס — האָב איך באַמערקט, אַז קיינער גלויבט ניט אַז עס וועט זיך ענדערן די פאָליטיק פון דער רעגירונג.

און עס איז געווען אַ שטימונג, אַ יאושדיקע. און נאָך מער: אין/ דער זעלבער צייט, האָט קיינער ניט געגלויבט, אַז צום סוף וועלן די באָלשעוויקעס קומען צו דער מאַכט.

איינער פון די כאַראַקטעריסטישע עפּיזאָדן האָט זיך אָפּגעשפּילט אויף דער גרויסער אסיפה, וואָס איז פאַרגעקומען אין מאָסקווע אין „גרויסן טעאַטער", זואו עס האָבן זיך באַטייליקט דעפּוטאַטן, סענאַטאָרן, פאָרשטייער פון דער מוניציפּאַ־ליטעט, זיעמסטווע, „סאָיוז גאָראָדאָוו", פון דער אַרמיי, פאָרשטייער פון די פאַר־טייען א. אַנד.

דאָרט האָבן זיך באַדאַרפט באַגעגענען גענ. קאָרנילאָוו, וועלכער איז געשטאַנען אין שפּיץ פון דער אַרמיי, און קערענסקי.

איך געדענק, אַז צו אונז — קאַדעטן — איז צוגעקומען שעפקין און האָט געזאָגט, אַז מיר, אַ דעלעגאַציע פון די קאַדעטן, דאַרפן באַגעגענען גענ. קאָרנילאָוון פאַר די „טווערסקיע וואָראָטאַ".

די קאַדעטן האָבן געגלויבט, אַז קאָרנילאָוו וועט זיין די קעגנגעוויכט פון קע־רענסקי. מיר האָבן געוואַרט שעהנווייז און קאָרנילאָוו איז ניט דורכגעפאָרן.

דערנאָך האָט מען אונז געזאָגט, אַז דאָרט איז פאָרגעקומען אַ פאַל, וואָס כאַראַק־טעריזירט די אומזיכערקייט פון דער סיטואַציע, וואָס האָט דעמאָלט געהערשט: גענ. קאָרנילאָוו האָט מורא געהאַט אַרויסצוגיין פון זיין וואַגאָן, אַז קערענסקי זאָל אים ניט אַרעסטירן, און פון דער אַנדערער זייט, האָט קערענסקי מורא געהאַט אַרויס־צוקומען פון קרעמעל, אַז קאָרנילאָוו זאָל אים ניט אַרעסטירן...

צום סוף האָבן זיך אַריינגעמישט די פּאָליטישע לידערס, און אי גענעראַל קאָרנילאָוו, אי קערענסקי, זענען געקומען צו דער באַראַטונג.

דורכגייענדיק דעם זאַל פון דער באַראַטונג, פאַרביי אונז — די קאַדעטן — האָט שעפקין געפרעגט מילייקאָוון:

„צי קענען מיר זיך שוין באַגיין אָן קערענסקין?..."

האָט מיליוקאָוו געענטפערט:

„ביים איצטיקן מאָמענט, נאָך ניט: ער איז זייער פּאָפּולער און עס איז ניטאָ קיין אַנדערער, וואָס זאָל אים קענען פאַרבייטן!..."

דערנאָך האָט זיך אָנגעהויבן די אסיפה; אַלע האָבן גערעדט: עס האָט גערעדט מאַקלאַקאָוו — דער גרויסער באַוואוסטער טריבון; עס האָט גערעדט גרוזענבערג, און אויך קערענסקי, קאָרנילאָוו א. אַנד. זייערע רעדעס זענען געווען ניט קיין געראָטענע, און עס איז עפּעס געווען פאַטאַל: גענ. קאָרנילאָוו, פון וועלכן מען האָט דערוואַרט אַ שטאַרקע, קרעפּטיקע רעדע — וואָס ער וועט פאָרלייגן ענערגישע מיטלען, ווי אַזוי אָפּצושטעלן די אַנאַרכיע — האָט געהאַלטן זייער אַ שוואַכע רעדע, וואָס האָט אַנטוישט אַלע, וואָס זענען געווען פאַר אים.

נאָך גענעראַל קאָרנילאָווס רעדע, איז צוגעגאַנגען צו אונז ראָדיטשעוו און געזאָגט:

„דאָס איז ניט קיין דיקטאַטאָר!..."

אָבער מען האָט געפאָדערט אויף דער אסיפה, אַז די רעגירונג זאָל זיין שטאַר־קער און פעסטער און זאָל ניט לאָזן די באָלשעוויקעס פירן אַ דראָענדיקע אַגי־טאַציע, וועלכע שטעלט רוסלאַנד אין געפאַר; האָט קערענסקי געענטפערט מיט

אַן אויסערגעוויינלעך־נערוועזער רעדע און האָט געענדיקט מיט אַ גרויסן פּאַטאָס, וועגן פרייהייט און וועגן דער רעגירונג ביי דער מאַכט, און אַז די רעגירונג וועט מיט „פייער און שווערד" צעברעכן די פאַרברעכער.

און ער איז אַריין אין אַזאַ מין סאָרט נערוואָזיטעט, אַז ער האָט זיך אַוועקגע־זעצט אָן כוחות אין אַ מין סאָרט היסטערישן צושטאַנד.

עס איז געווען זייער שטיל אין זאַל, און דער גאַנצער עולם האָט זיך געפונען אין אַ מין צעמישונג און פאַרוואונדערונג צוזאַמען. דאָ האָט זיך אויפגעשטעלט ראָדזיאַנקאָ — דער געוועזענער פרעזידענט פון פאַרלאַמענט — און האָט זיך גע־ווענדעט צו קערענסקי מיט די פאָלגנדיקע ווערטער:

„אַלעקסאַנדער פיאָדאָראָוויטש, שליסט לכל־הפחות די פאַרזאַמלונג!..."

דאָ האָט זיך קערענסקי מיטאַמאָל אויפגעהויבן, ווי ס'וואָלט גאָרניט פאַסירט, און האָט אויסגערופן מיט אַ הויכן קול:

„איך דערקלער די פאַרזאַמלונג פאַר געשלאָסן!"

מיליוקאָוו גייט פאַרביי און זאָגט צו אונז:

„קערענסקי איז איצט פּאָליטיש געשטאָרבן!..."

אָבער דאָס פּובליקום! אויפן „רויטן פּלאַץ" זענען געשטאַנען טויזנטער מענטשן, וועלכע האָבן קערענסקין זייער אַקלאַמירט און האָבן אים געטראָגן אויף די הענט — אַזוי ווי די מאָדע איז געווען אין יענער צייט. און פּאַוועל מיליוקאָוו האָט געזאָגט צו אונז — קאַדעטן — „זיי, דער עולם, ווייסן ניט, אַז זיי טראָגן אַ מת!..."

און דאָ מוז איך פאַרענדיקן מיט אַ געשעעניש, וועלכע איך קען פשוט ניט פאַרגעסן: ווי תמיד — אין די גרויסע געשעענישן פון וועלט־מאַסשטאַב — איז פאַראַן דאָס קליינע יידישע וועלטעלע.

גרוזענבערג האָט צונויפגערופן אַלע יידן פון די פאַרטייען, אַז מען זאָל מאַכן אַ בשותפותדיקע יידישע דעקלאַראַציע, אויף דער ספּעציעלער פאַרזאַמלונג. און ער האָט דערקלערט:

„ביי היינטיקן טאָג, זענען מיר אַלע פאַרכאַפּט פון דער גרויסער רעוואָלוציע! און עס וועט זיין נאָרמאַל, אַז איך — גרוזענבערג — זאָל מאַכן די געמיינזאַמע דע־קלאַראַציע פון רוסישן יידנטום!"

מען איז געווען מסכים, אָבער יעדער האָט געדאַרפט זיך צונויפריידן מיט זיין פאַרטיי. און דאָ האָבן זיך באַדאַרפט צונויפקומען אַלע דעלעגאַטן און גרוזענבערג זאָל פאָרלייענען די דעקלאַראַציע, וועלכע ער האָט געמאַכט.

מען האָט געוואַרט אַ שעה, צוויי, דריי: קיינער איז ניטאָ... עס איז געווען צוגעגרייט זייער אַ שיינער טיי מיט פאַרבייסן, פאַר די דעלעגאַטן. און צום סוף, זענען געקומען די פאָרשטייער פון „בונד" און פון די סאָציאַליסטן. זיי האָבן געזאָגט, אַז צום באַדויערן, קענען זיי ניט מאַכן קיין געמיינזאַמע דעקלאַראַציע צוזאַמען מיט די בורזשואַזע פּאַרטייען, און זיי ציען זיך צוריק.

גרוזענבערג איז געוואָרן שטאַרק אויפגערעגט: „אַזוי באַהאַנדלט איר גרוזענ־בערגן? יאָרנלאַנג, האָב איך אייך פאַרטיידיקט אויף אַלע פּראָצעסן אָן געלט! ניט געזשאַלעוועט מיין געזונט! און דאָס איז די דאַנקבאַרקייט?!..."

גרויזענבערג האָט ניט פאַרשטאַנען, אַז מען קען האָבן גרויס דרך־ארץ פאַר אים און אים מכיר־טובה זיין פאַר אַלץ וואָס ער האָט געטאָן לטובת יידן אויף די פאַלי־טישע פראָצעסן, און דאָס שטערט ניט די סאָציאַליסטן, גיין זייער וועג און ניט גייַן צוזאַמען מיט די בורזשואַזע פאַרטייען.

קאַפּיטל ע"ג.

מען דאַרף וויסן, ווי אַזוי צו פּירן מלחמה. — די לאַזונגען פון די באַלשעוויקעס. — קערענסקי אַרעסטירט לענינען, טראַצקין א. אַנד. — באַלשעוויקעס זאָגן צו אַ „גן־עדן" אויף דער ערד אין פּאַרכאַפּן די מאַסן. — דעזערציע און דעזאָרגאַניזאַציע דערפירן צום אויפשטאַנד פון 17־טן אָקטאָבער. — די באַלשעוויקעס פאַרגעמען די אַמטן. — די „טשרעזוויטשאַיקע". — קאַמיסאַרן אין די געזעלשאַפטלעכע אַרגאַניזאַציעס. — פאַרוואָס איז אין ריאַזאַן ניט געווען קיין יעוסעקציע. — דער באַלשעוויק דונאַיעווסקי. — די „טשרעזוויטשאַיקע" טרעט אַרײַן אין אירע „פונקציעס"...

די לאַגע ווערט אומדערטרעגלעך; די אומאָרדענונג און די דעמאָראַליזאַציע האָט אַנגענומען אַזעלכע פאַרמען, אַז מען האָט געפילט אַז מען גייט צו אַ גרויסער קאַטאַסטראָפע.

אויף פירן אַ קריג מוז מען האָבן אַ רעזשים אַן אויסגעשפראָכן־מיליטעריש, אַ שטרענגע צענזור, און מען דאַרף ניט אַרויסווייזן קיין שום סימן פון שוואַכקייט, אַדער ספק אינעם אויסגאַנג פון דער מלחמה. עס איז באַוואוסט, וואָס פאַר אַ מין סאָרט שטרענגן רעזשים עס האָט געפירט קלעמאַנסאָ בעת דער ערשטער וועלט־מלחמה, און ווי אַזוי ער האָט זיך אָפּגעראַטעוועט מיט קאַיאָ, דעם גרויזענעם פּרעמיער־מיניסטער, בעת יענער האָט נאָר געפּראָווט באַרירן די פראַגע וועגן אַ שלום מיט דייטשלאַנד. און בלויז אַ זאַנק שטאַרקע אינטערוועניר פונעם סענאַט, איז געלונגען צו ראַטעווען זיין קאָפּ. און אַזוי איז אויך געווען ביי די אַנדערע אליאירטע.

אָבער אין רוסלאַנד האָבן די באָלשעוויקעס געפירט אַ פייערדיקע פּראָפּאַגאַנדע אי אין דער אַרמיי, אי אויפן פראָנט צווישן די סאָלדאַטן, אי אין די הינטערשטע רייען — אינעם „טיל", און זיי האָבן געפאָדערט פאַרבריידערונג מיט די דייטשע סאָלדאַטן.

די מלחמה, וואָס האָט שוין געדויערט דריי יאָר — מיט אַזעלכע אַנשטרענגונגען און מיט אַזעלכע מפלות — איז שוין מער ניט געווען אַזוי שטאַרק פאָפולער צווישן פאָלק, און ווען מען קומט אומגעשטערט מיט אַ געשיקטער פּראָפּאַגאַנדע און מען זאָגט צו די סאָלדאַטן: „וואַרפט דעם פראָנט און קומט נעמען די ערד, די ייִיזער, די פאַבריקן! שלעפּט אַרויס אייערע פאַמיליעס פון די נאַסע קעלער־שטובן און נעמט צו די פאַלאַצן ביי די רייכע!" — זיי האָט מען געהערט מער, ווי מען הערט בעת מען רופט צו דערפילן דעם בירגערלעכן חוב און גיין שלאָגן זיך אויפן פראָנט...

קערענסקי האָט געהאָפט, אַז מיט שייַנע פאַטריאָטישע רעדעס וועט ער באַזיגן די באָלשעוויקעס, אָבער עס האָבן זיך שוין געהאַט אָנגעהויבן די מאַסנהאַפּטע דעזערטירונגען; די סאָלדאַטן לויפן פונעם פראָנט! די צוגן זענען איבערגעפאָקט! און דאָס האָט פאַראַליזירט דאָס גאַנצע עפּנטלעכע לעבן אין לאַנד.

און ווען מ'האָט שוין געפילט, אַז די לאַגע איז באַזונדער טראַגיש און די קאַטאַסטראָפע איז נאָענט, האָט פאַוועל מיליוקאָוו, אויף איינע פון די פאַרזאַמלונגען פון די קאַדעטן, און אין אַנווועזנהייט פון קערענסקין, זיך צו אים געווענדעט

מיט אַ גרויסער רעדע, צו דערוועזן אים, אַז די רעגירונג טאָר ניט זיין מאַכטלאָז און לאָזן טאָן וואָס מען וויל. און האָט צו אים אויסגערופן די פאָלגנדיקע ווערטער:

„אלעקסאַנדער כיאַראָוויטש, עס האַנדלט זיך איצט אין עטלעכע צענדליק פּאַרעטער, וועלכע מען דאַרף ארעסטירן און מאַכן אַן ענדע! אויב איר וועט עס ניט טאָן, וועט איר ברענגען רוסלאַנד צו אַ גרויסער קאַטאַסטראָפע!..."

די זיצונג איז דורכגעגאַנגען אין אַ זייער שטורמישער אַטמאָספער און קערענסקי האָט דעם זעלבן טאָג, געהייסן ארעסטירן לענינען, טראָצקין א. אַנד.

נאָך דעם 1־טן יולי־פאַרזוך פון באָלשעוויסטישן אויפשטאַנד, איז לענין אַנטלאָפן קיין פינלאַנד. און בעת מען איז געקומען ארעסטירן טראָצקין, האָט ער מיט גרויס פאַטאָס אויסגערופן:

„איך האָב קיינמאָל ניט געגלויבט, זיצן אויך אין אַ סאָציאַליסטישער טורמע!..."

דאָס איז געווען דער טראָצקי, וועלכער האָט אַליין דער ערשטער איינגעפירט אין רוסלאַנד דעם גרויסן טעראָר! און וויפיל מענטשן האָט ער אַליין איינגעזעצט אין די באָלשעוויסטישע טורמעס!

אָבער קערענסקי האָט באַלד חרטה געהאַט אויף דעם, וואָס ער האָט געטאָן אין האָט זיי אַלעמען באַפרייט. און ער האָט געגלויבט, אַז מיט זיינע רעדעס וועט ער אויסכוירן מער, ווי מיט רעפּרעסיעס.

קערענסקי איז געווען דער ערשטער סאָציאַליסט ביי דער מאַכט, וואָס האָט געוואָלט דורכפירן אַ רעזשים פון פרייהייט און געבן די מעגלעכקייט יעדן איינציקן באַנוצן זיך מיט אָט דער פרייהייט. ער האָט אָבער ניט פאַרשטאַנען, אַז שטייענדיק אין דער שפּיץ פון אַ רעגירונג, איז פאַראַן אַ „רעזאָן ד'עטאַ" (מלוכה־אינטערעסן), און אַז עס איז פאַראַן אַ גרענעץ צווישן אָט דער פרייהייט און צווישן אַן אַגיטאַציע פון כאַרעטער, וואָס גייען קעגן די אינטערעסן פון דער מלוכה.

און די באָלשעוויקעס האָבן ווייטער אַלץ מיט מער חוצפה, געפירט אַ שרעקלעכע אַגיטאַציע, און דאָ האָט זיך אַוועקגעשטעלט די פראַגע פון אַריינטאַציע: די אַלי־אירטע, אָדער די דייטשן?

ווען רוסלאַנד וואָלט זיך צוריקגעצויגן און וואָלט מער ניט געפירט די מלחמה, וואָלטן די באָלשעוויקעס קיינמאָל ניט געקומען צו דער מאַכט. אָבער די סאָציאַליסטן און קאַדעטן זענען געבליבן טריי דער פאַרבינדונג מיט די אַליאירטע און האָבן געוואָלט פאַרזעצן דעם קריג, אָבער די רעגירונג האָט ניט אָנגענומען די נויטיקע מיטלען אויף שטערן און פאַרווערן די אַגיטאַטאָרן אין זייער פראָפּאַגאַנדע פאַרן שלום.

און אַזוי זענען דורכגעגאַנגען די לעצטע זומערדיקע חדשים, אין אַ שטאַרקער אויסערגעווייגלעכער אַגיטאַציע מצד די באָלשעוויקעס. זיי האָבן צוגעזאָגט די מאַסן אַזעלכע גליקן און אַזאַ גן־עדן אויף דער ערד, וואָס די אַרנטלעכע סאָציאַליסטן האָבן זיך ניט געקענט פאַרמעסטן מיט זיי דערין. און אַזוי האָבן זיי ביסלעכווייז פאַר־כישופט און פאַרכאַפּט די מאַסן.

די קאַדעטן און אפילו די סאָציאַליסטן האָבן געהאַט דעם געוויסן צו רעדן וועגן רעפאָרמעס, וועלכע זענען מעגלעך צו רעאַליזירן, אָבער די באָלשעוויקעס

האָבן דעמאָגראָפיש צוגעזאָגט זאָכן, וועלכע זענען ניט רעאַליזירבאַר, אַבי צו דער־גרייכן זייער ציל.

זייער צאָל איז ניט גענוגן קיין גרויסע; זיי זענען געווען אַ מינדערהייט, אָבער צווישן זיי זענען געווען גרויסע פאַנאַטיקער, אַ סך אוטאָפיסטן, וואָס האָבן טאָקע געגלויבט אין דעם, וואָס עס האָט זיי פאָרגעלייגט דער פראָגראַם פון די באָלשעוויקעס און וואָס די פירערס האָבן דאָס אויסגענוצט אויף אַ געשיקטן אופן.

און אַזוי זיך עס געפירט דער גרויסער קאַמף צווישן אָרנטלעכע סאָציאַ־ליסטן־אידעאַליסטן און קאַדעטן פון איין זייט, און צווישן פאַנאַטיקער און דעמאַ־גאָגן־באָלשעוויקעס, פון דער אַנדערער זייט.

ווי תמיד, האָבן די באָלשעוויקעס צוגעזאָגט אַלערליי „גליקן", הגם זיי האָבן געוואוסט, אַז זיי וועלן דאָס קיינמאָל ניט מקיים זיין. זיי האָבן געהייסן וואַרפן דעם פראָנט און אומקערן זיך אַהיים, און אַזוי האָבן זיי צוגעצויגן צו זיך די „סאָלדאַ־טשינע" און מאַטראָזן, וועלכע האָבן דעזערטירט; און אַזוי האָבן זיי דערפירט צום אויפשטאַנד פון 17־טן אָקטאָבער, וואָס דאָס איז געווען די באָלשעוויסטישע רעוואָלוציע.

***

אין ריאַזאַן, ווי אין גאַנץ רוסלאַנד, האָט זיך אָפגעשפילט די זעלבע טראַגעדיע, ווי אין פּעטערבורג און אין מאָסקווע. ווי פון אונטער דער ערד אַרויס, זענען אויס־געוואַקסן מיטאַמאָל פלאָמיקע פאַנאַטיקער, וואָס האָבן געפירט די זעלבע פראָ־פאַגאַנדע: „וואַרפט אַוועק די ביקסן! אַנטלויפט פון די פאַלקן! נעמט די בענק, די פאַבריקן, די הייזער!" און צו די פוערים: „נעמט די ערד און „וולאָסט סאָוויע־טאַם!" („די מאַכט צו די סאָוויעטן!...").

צווישן זיי האָבן זיך געפונען אַ סך ניט־ריאַזאַנער, וואָס זענען אָנגעקומען פון דער פרעמד און קיינער האָט ניט געוואוסט, פון וואַנען קומען זיי און ווער זענען זיי!... אָבער די סאָלדאַטן, זייערע עלטערן און פרויען — האָבן זיך צוגעהערט צו זיי מיט גרויס חשק, אינדערצייט וואָס די סאָציאַליסטן־קאַדעטן האָבן געפאָדערט דער־פילן דעם פאַטריאָטישן חוב און גיין שלאָגן זיך. און עס איז גאַנץ נאַטירלעך, אַז זיי — די באָלשעוויקעס — האָט מען גהערט מיט מער חשק.

מען דאַרף זאָגן אויך, אַז דאָס איז געווען זייער אַ לייכטזיניקער געדאַנק מצד די פירער פון אַלע פאָליטישע פאַרטייען, וואָס האָבן ניט געגלויבט, אַז אָט די „חברה" וועלן נעמען די מאַכט, וועלן דערפירן צו אַזאַ איבערקערעניש.

אָבער דער אומגליק איז געווען, וואָס אין יעדער שטאָט איז געווען אַ קליי־נינקער לענין, און זיי אַלע האָבן געפירט זייער פראָפאַגאַנדע אויף אַ שטורמישן אופן.

דערצו איז די עקאָנאָמישע לאַגע געווען זייער אַ שווערע: אַלץ האָט געפעלט, און די באָלשעוויקעס האָבן דאָס אויסגענוצט צו באַווייזן: „ווען איר הערט איצט אויף צו פירן די מלחמה, וועט איר האָבן אַלץ וואָס איר דאַרפט און אייערע קינדער וועלן ניט געהרגעט ווערן!..."

און אַזוי איז פון טאָג צו טאָג די אַטמאָספערע געוואָרן אַלץ שטיקנדיקער און ענגער. יעדן טאָג, זענען פאַראַן פרישע אַטאַקעס מצד די קאָמוניסטן, וואָס ווילן פאַרכאַפן די רעגירונגס־אינסטיטוציעס א. א. וו.

און אומעטום האָט מען גענוען די דעמאָראַליזירטע „סאָלדאַטשינע". אפילו אין ריאַזאַן, וואָס איז געווען ווייט פון ים, האָבן זיך געיאָוועט מאָטראָזן — און אפשר איבערגעטאָנען...

אין עצם־שטאָט האָבן זיך געפונען זייער ווייניק קאָמוניסטן, אָבער די, וואָס זענען געווען, האָבן פאַרכאַפט די מאַסן און האָבן פראָסט־פשוט אָנגעוואָרפן אַ פחד אויף דער באַפעלקערונג.

אין אָנהויב האָבן די סאָציאַליסטן ניט געפירט מיט זיי קיין גרויסן קאַמף. זיי האָבן געוואַרט, אַז דאָ האָנדלט זיך אין אַן אָטאָקע, געפירט קעגן די קאַדעטן און די בורזשואָזע ליבעראַלע פּאַרטייען. נאָר וועו זיי האָבן זיך שוין געכאַפּט, אַז דאָס גייט אַ סך ווייטער, איז שוין געווען צו שפּעט! און וועו עס איז געוואָרן די אָקטאָבער־איבערקערעניש, האָט זי אינעם זעלבן טאָג אַרומגענאַפּט גאַנץ רוסלאַנד.

עס האָט זיך באַלד אַרגאַניזירט דער „סאָוודעפּ" און זיי האָבן איבערגענומען אלע פּאָסטנס, איינעם נאָכן אַנדערן. קיינער האָט זיי ניט באַשטימט; אַ סך פון די קאָמיסאָרן זענען געווען פרעמדע. און מען איז באַלד צוגעטרעטן פאָרמירן די פינצטערע, אזוי טרויעריק־באַרימטע „טשרעזוויטשאַיקע".

אין אזוי האָבן זיי צעטריבן אַ סך געזעלשאַפטלעכע אַרגאַניזאַציעס און אין אַנדערע האָבן זיי אַריינגעשיקט קאָמיסאָרן.

צו אונז, אין מוניציפּאַליטעט, האָבן זיי אונז געוואָלט שיקן אַ קאָמיסאָר, אָבער איך האָב זיי געענטפערט: „אָדער מיר, אָדער אַ קאָמיסאָר!..."

אזוי ווי אין ריאַזאַן זענען געווען פיר פּאָלקן און אַ סך שפּיטאָלן, און דער מצב פון דער באַשפייזונג און פון אַנדערע נויטיקע אַרטיקלען איז — אין פאַרגלייך מיט אַנדערע שטעט, געווען אַ גלענצנדיקער — האָבן זיי אונז געלאָזט זעקס מאָנאַטן אַרבעטן אָן אַ קאָמיסאָר.

און דאָס איז געווען די איינציקע מוניציפּאַליטעט אין רוסלאַנד, וואָס האָט געקענט — ביים באָלשעוויסטישן רעזשים — זיין זעלבסטשטענדיק, אָן אַ קאָמיסאָר.

דאָקעגן, אין דער רוסיש־פראָנצויזישער באַנק, אין ריאַזאַן, וואו איך בין געווען דירעקטאָר, האָבן זיי מיר ניט צוגעשיקט קיין קאָמיסאָר.

זיי האָבן אַרויסגעגעבן אַ פאַראָרדענונג, אַז קיינער זאָל ניט צאָלן קיין וועקסלען: פון די גאַראַנטיע־סומעס אין די בענק, האָט מען קיין טשעקן ניט געצאָלט. דאָס ווערט אָנגערופן ניט „נאַציאָנאַליזאַציע", נאָר „באָלשעוויזאַציע" פון די בענק...

***

מיר, אין אונזער קהילה, האָבן פאַרגעזעצט אונזער אַרבעט און ניט געווען געשטערט פון די באָלשעוויקעס.

די זאַך איז געווען, אַז אין ריאַזאַן איז ניט געווען קיין יעווסעקציע.

דאָס ביסל יידן, וואָס האָבן געוואוינט אין ריאַזאַן, האָבן ניט געהאַט די ליידן פון „נומערוס־קלאָוזוס", עס זענען בכלל דאָרט געווען זייער ווייניק יידן, און די יידישע קינדער זענען געווען אפשר אַ טויזנטסטל חלק פון דער גאַנצער באַפעל־קערונג. איז נאָטירלעך, אַז אַלע קינדער האָבן געקענט אַריין אין גימנאַזיע, וועו

זיי האָבן געדאַרפט. דאָרט האָט מען ניט געפונען דעם טיפּ „עקסטערנע", וועגן וועלכן איך האָב שוין געשריבן אין מיינע פּריערדיקע קאַפּיטלען: דאָס ווערט אָנגערופן — די טויזנטער יובגעלייט, וואָס זיצן צו דריי אָדער פּיר יאָר, האַלטן אפּ עקזאַמענס ווי „עקסטערנעס" און מען לאָזט זיי ניט דורך...

יידן איז דאָרט געווען אַזוי ווייניק, אַז עס זענען ניט געווען קיין פּאָגראָמען דאָרט און ניט קיין גירושים. די יונגווּאַרג דאָרט איז ניט געווען אַזוי שטאַרק פאַרביטערט און ניט רעוואָלוציאָנער געשטימט. אזוי אַז צווישן דער יידישער יוגנט, וואָס איז ניט געווען גרויס אין צאָל, זענען ניט געווען קיין באַלשעוויקעס.

די יידישע סאָציאַליסטן און בונדיסטן האָבן שטאַרק געקעמפט קעגן די קאָמוניסטן, אָבער דאָס איז געווען אין אָנהויב. דערנאָך האָט זיך געיאָווען איינער אַ פטודענט, אַן אָנגעקומענער פון דער פרעמד — אַ באָלשעוויק — דונאַיעווסקי.

ער איז געווען „איינער אויפן ירידּ"... און האָט געשפילט זייער אַ גרויסע ראָל ביי די סאָוויעטן. ער האָט געפירט אַ קאַמף קעגן די מוניציפּאַליטעטן און זיעמסטוועס און האָט פשוט קיין צייט ניט געהאַט צו באַשעפטיקן זיך מיט אַזאַ קליינינקער קהילה, ווי ריאַזאַן.

אָבער, די „טשרעזוויטשאַיקע" האָט אָנגעהויבן „אַרבעטן"... און האָט שוין דורכגעפירט אַרעסטן, רעוויזיעס און אָבלאַווּעס. און דאָס האָט אָפּגעשוואַכט די אָרבעט פון דער קהילה.

קאַפּיטל ע"ד.

באָלשעוויסטישע העץ־פּראָפּאַגאַנדע. — אַ סעריע טעראָר־אַקטן, אָבלאַוועס און רעוויזיעס. — פּאָדערונגען פון קאָנטריבוציעס. — דער שלאָסער, קאָלעסניקאָוו, ווערט פּאָליציי־קאָמיסאַר. — „רויטע" סאָלדאַטן שטאַטן מיר אָפּ אַ וויזיט 3 אַ זייגער ביינאַכט. — איך רוף קאָלעשניקאָוון צו הילף. — ער פּאַרטרייבט די באַנדע. — גאָלובאָוו באַווייזט, וואָס ער קען. — ווי אַזוי ער צאָלט אָפּ אַנטאָנאָוון פאַר זיינע טובות. — ער זעצט איין זיין אייגענעם פּעטער, און דער מומעס טרערן רירן אים ניט. — אַ פּוילישער קראַנקער ייד דערשרעקט זיך פאַר גאָלובאָווס רעוואָלווער און גאָלובאָוו פּאַרטרייבט אים. — ווי אַזוי דער ייד איז געראַטעוועט געוואָרן. — אַ קאָמיסאַר מיט דריי שיכורע מאַטראָזן צעטרייבן אונזער מוניציפּאַליטעט אָן שום ווידערשטאַנד. — קאָלעסניקאָוו פירט זיך מעשה „מאַגנאַט".

דאָס לעבן ווערט פון טאָג צו טאָג שווערער. אַלע טאָג קומען אָן נייע קאָמיסאַרן, וואָס פירן אַ גרויסן קאַמף קעגן די סאָציאַליסטן און העצן די מאַסן, אַז די סאָציאַ־ליסטן פאַראַטן זיי. זיי העצן אויך די סאָלדאַטן קעגן די „גאָלדענע עפּאָלעטן" — זייערע אָפיצירן. די קאָמיסאַרן מיט די „רויטע סאָלדאַטן" — וואָס זענען אין דער אמתן דעזערטירן — מאַכן אָבלאַוועס און רעוויזיעס אין די שטובן און פירן אַ שרעקלעכן טעראָר.

צווישן די קאָמיסאַרן, ווי כ'האָב געשריבן אין מיינע פריערדיקע קאַפּיטלען, האָבן זיך געפונען פיל ערלעכע פאַנאַטיקער, וועלכע האָבן בשלימות געגלויבט אין די הבטחות וועגן דעם צוקונפטיקן באָלשעוויסטישן „גן־עדן"; אָבער צווישן זיי — ווי עס פּאַסירט אין אַלע רעוואָלוציעס — האָבן זיך אַריינגעגליטשט אונטער־וועלט־מענטשן, פאַרברעכער, וואָס די באָלשעוויקעס האָבן זיי אַרויסגעלאָזט פון די טורמעס. און דאָס זענען געווען סכנותדיקע טיפּן, וועלכע זענען געווען מסוגל אויף די ערגסטע פאַרברעכנס.

און יעדער באָלשעוויק, צוזאַמען מיט זיין באַנדע, האָבן געקענט טאָן וואָס זיי האָבן געוואָלט און קיינער האָט זיי ניט געשטערט, ניט די פּאָליציי, און אפילו דער „סאָוודעפּ" האָט ניט געהאַט די מאַכט אָפּצושטעלן אָט די אַנאַרכיע!

דער פּרעזידענט און דער גענעראַל־סעקרעטאַר פונעם עצם־„סאָוודעפּ", זענען ניט געווען פון ריאַזאַן און קיינער האָט ניט געוואוסט, פונוואַנען וואַקסן זיי און וואָס זיי האָבן געטאָן פריער... די „טשרעזוויטשאַיקע" האָט אָנגעהויבן פונאַנדער־וויקלען איר פינצטערע טעטיקייט מיט אַרעסטן, שיסערייען אָן אַ משפּט, און דער טעראָר איז געוואַקסן פון טאָג צו טאָג. דער פּחד פאַר זיי איז געווען אומבאַשרייבלעך!

אויך אין מוניציפּאַליטעט זענען די באַנדעס געקומען מיט פאָדערונגען; זיי האָבן געמאַכט אָבלאַוועס אין אונזערע קאָאָפּעראַטיוון, אין דער וואורשט־פאַבריק, אָבער דאָרט זענען מיר „אָפּגעקומען" דערמיט, וואָס יעדער איינער פון זיי האָט גענומען וואורשט, קאַשע, צוקער א. א. וו.

אָבער ביי דער באַפעלקערונג און ביי די רייכע און מיטעלע שיכטן, האָבן זיי

געמאַכט רעוויזיעס אינמיטן נאַכט און פלעגן ראַבעווען און שלעפּן, ווי אַזוי זיי האָבן געקענט! און דאָס לעבן איז געווארן ממש אומדערטרעגלעך!

דעם פּאָליציי־קאָמיסאַר, וועלכער איז נאָך דער פּעברואַר־רעוואָלוציע געהאַט אויסגעקליבן געווארן פון דער מוניציפּאַליטעט, האָבן די באָלשעוויקעס אַראָפּגעזעצט פון זיין אַמט און האָבן אויף זיין אָרט אַוועקגעזעצט אינעם אַ שלאָסער — קאָ־לעסניקאָוו.

איך האָב אים פון פריער געקענט אַלס שלאָסער, וואָס האָט געאַרבעט ביי מיר פריוואַט, ווי אויך אין דער מוניציפּאַליטעט. ער איז געווען אַ שטילער מענטש און אַ גוטער אַרבעטער, אָבער ער איז אויסגעקליבן געווארן אַלס מיטגליד פון דער מוניציפּאַליטעט און איז געווען אויך אַ באָלשעוויק.

אים איז געלונגען ניט אַריינלאָזן אין דער פּאָליציי די דאָזיקע טונקעלע פּאַר־שוינען, און עס זענען געווען פּאַלן, וואָס ער האָט אָפּגעשטעלט — מיט דער פּאָליציי — די פּאַרבעכערישע טעטיקייט פון די דאָזיקע באַנדעס.

ביי מיר פּערזענלעך איז איינמאָל געווען אַ פּאַל, ווען 3 אַ זייגער ביינאַכט האָט מען געקלאָפּט אין טיר. דאָס איז געווען אַן אָפּטיילונג פון דער „רויטער אַרמיי", דורכצופירן ביי מיר אַן „אָביסק" (רעוויזיע).

איך האָב געוואוינט אין אַ הויז, וואו אויפן ערשטן עטאַזש איז געווען די רוסיש־פראַנצויזישע באַנק, וואו איך בין געווען דירעקטאָר, און אויפן צווייטן עטאַזש האָט זיך געפונען מיין וואוינונג.

איך האָב גלייך אָנגעקלונגען צו קאָלעסניקאָוון, בעטנדיק אים, ער זאָל וניכף קומען זען, וואָס דאָס איז עפּעס פאַר אַ באַנדע, וואָס איז צו מיר געקומען. ער האָט באַלד געמומען מיט זיך פּאָליציי, אָבער ביז ער איז געקומען, האָבן זיי גע־קלאָפּט און געשריגן, אַז אויב איך וועל ניט עפּענען, וועלן זיי אויפּברעכן די טיר.

איך האָב געזען, אַז „די שפּיל איז פאַרן טייוול", האָב איך אַוועקגעשטעלט אין גרויסן זאָל אַ סך שאָכטלען מיט פּאַפּיראָסן, און אַ פּאָר בוטלעס „וואָדקאַ" מיט פאַר־בייסן, און האָב זיי געזאָגט:

„קאַמאַראַדן, זייט זיך מכבד!..."

כאַראַקטעריסטיש איז, אַז זיי האָבן געמומען, יעדער איינער, אין קעשענע די פּאַפּיראָסן, און ווען זיי האָבן געמומען „מכבד זיין" זיך, איז אָנגעקומען קאָלעסניקאָוו מיט פּאָליציי און האָט זיי שטרענג אַ פרעג געטאָן:

„ווער האָט אייך געשיקט און וואָס טוט איר דאָ? די באַנק געפינט זיך אונטער דער השגחה פון אַ קאָמיסאַר פון „סאָוודעפּ"!"

אַזוי ווי די פּאָליציאַנטן זענען געווען מער אין צאָל פון זיי, האָבן זיי מיט זיך מיטגענומען די בוטלעס „וואָדקאַ" און זענען אַוועקגעגאַנגען.

און אַזוי האָבן זיי געפירט אַ גרויסן טעראָר און דער פחד פאַר זיי איז געווען זייער גרויס.

די אַלע פאַרטייען האָבן ניט געהאַט, ניט דעם מוט, ניט דעם קוראַזש אַנטקעגן־צושטעלן זיך זיי, אַזוי אַז די באָלשעוויקעס האָבן אומגעשטערט פאַרכאַפּט די טרי־בונעס פאַר זייער פּראָפּאַגאַנדע, און עס איז ניט געווען קיינער, וואָס זאָל זיך שטעלן קעגן זיי.

ווי אין אַלע רעוואָלוציעס, וואָקסן אויס אַזעלכע סאָרט תלינים, קאָטאָרזשניקעס, וואָס דאָס לעבן פון אַ מענטשן שפּילט ניט ביי זיי קיין שום ראָל און זיי זענען מסוגל אויף אַלערליי פֿאַרברעכערישע מעשׂים.

איך געדענק, ווי מיטאַמאָל, האָט זיך דאָרט אויף דער מענטשלעכער בלאָטע באַווייזן אַ נייער טיפּ — גאָלובאָוו: ער איז געווען אַ מענטש אָן אַ פּאַך; האָט אויף זיין לעבן ניט געאַרבעט און איז געווען באַוואוסט פֿאַר זייער אַ ברוטאַלן און שעד־לעכן טיפּ. אין אָט דער צייט, האָט ער זיך באַווייזן מיט אַלע זיינע ברוטאַליטעטן, איז געשטאַנען אין שפּיץ פון אַ באַנדע דעזערטירן און אונטערוועלט־מענטשן און האָט זיך דעקלאַרירט אלס באָלשעוויק.

ער האָט פֿאַריאָגט די אַלע ניט־קאָמוניסטן און האָט אָנגעוואָרפן אַ מורא אויף אַלעמען. אין דער צייט פון דער מלחמה, פלעגט ער אַ סך מאָל קומען אין מוני־ציפּאַליטעט, בעטן אייניקע זאַכן, וואָס מען האָט אים מער־ווייניק באַפרידיקט. און דער בירגערמייסטער אָנטאָנאָוו, וואָס איז געווען זייער אַ גוטער און ליבער מענטש, פלעגט אים טאָן אַ סך טובות און האָט אים אַרויסגעשלעפּט פון אַ סך צרות.

און דאָס האָט אים ניט געשטערט, קומען מיט אַ באַנדע „רויטע" סאָלדאַטן און דורכפירן אַ רעוויזיע ביי אָנטאָנאָוון אין שטוב.

אויך ביי אונז, אין דער מוניציפּאַליטעט, האָט ער אָנגעטאָן אַ סך צרות.

ער אַליין האָט אינגעזעצט זיין אייגענעם פּעטער, פּאָדערנדיק פון אים, אַז ער זאָל געבן אַ גרויסע קאָנטריבוציע. זיין מומע, וואָס — אַלס יתום — האָט זי אים געמומען צו זיך, ער האָט אירע מילך געזויגן און זי האָט אים זיין גאַנץ לעבן גע־האַלטן וויי אַן אייגן קינד, איז געקומען צו אים מיט טרערן אין די אויגן אים געבעטן:

„אַזוי באַהאַנדלסטו דיין מומען, וועלכע האָט דיך דערצויגן און דאָס גאַנצע לעבן דיך געהאָדעוועט ווי אַ מאַמע?... און דעם פּעטער, וואָס האָט דיך אַרויסגע־צויגן פון אַלע צרות און געצאָלט פֿאַר אַלע דיינע גניבות — זעצסטו איצט אין?..."

און ער, מיט אַ ברוטאַלן געשריי, האָט אירע געזאָגט:

„מומעטשקע! הייסט דעם פּעטער אָפּצאָלן די קאָנטריבוציע, אַנדערש, וועט מען אים שיסן!..."

זי איז אַהיימגעגאַנגען ווייניקער און געקלאָגט:

„הלוואי וואָלט דיך מיין שוועסטער פֿאַרלוירן, אַיידער דו ביזט געבוירן געוואָרן, אַיידער עס זאָל אויסוואַקסן אַזאַ מין סאָרט רוצח ווי דו!"

עס איז געווען אַ וואונדער, ווי אַזוי האָבן זיך געוויזן אַזעלכע אכזרים, אַזעלכע מיני רוצחים, ווי די „רויטע" קאָמיסאָרן, ביי וועמען דאָס מענטשלעכע לעבן איז געווען גאָרניט!

דער זעלבער גאָלובאָוו האָט צונויפגערופן צו זיך אין ביורא די רייכע סוחרים. און אַוועקשטעלנדיק אויפן ט־ש אַ „מיטראַיעט", האָט ער געפּאָדערט פון אַלעמען, אַז זיי זאָלן געבן גרויסע קאָנטריבוציע־סומעס, און אויב ניט, וועט ער באַלד — דאָ אויפן אָרט — שיסן!... מען האָט געוואוסט, אַז ער איז אַ „גוזר ומקיים" און די לאַגע איז געווען זייער אַ שווערע.

אָבער דאָרט איז פאָרגעקומען אַזאַ מין סאָרט געשעעניש, וואָס איז אויף תמיד געבליבן איינגעקריצט ביי מיר אין זכרון:

קיין גאָר רייכע מענטשן צווישן די יידן אין ריאַזאַן זענען ניט געווען. אָבער עס איז געווען איינער פון די אָנגעקומענע — אַן עלטערער ייד פון פוילן, וואָס האָט געהאַט דאָרט אַ גרויס געשעפט. דאָס איז געווען איינער פון די יידן, וואָס דער צורר־היהודים — יאַנושקעוויטש — האָט אים אַוועקגעשיקט קיין ריאַזאַן אַלס גרוש. דער ייד האָט אין ריאַזאַן זיך געעפנט אַ גרויס געשעפט און איז געווען זייער רייך. אָבער, אַן עלטערער מענטש, אַ קראַנקער רחמנא־ליצלן — מיט מערידן, און דערצו האָט ער נאָך זייער געליטן אויפן מאָגן.

און דער דאָזיקער ייד, וואָס האָט אין זיין לעבן קיין רעוואָלווער אין האַנט ניט געהאַלטן, ווען גאָלובאָוו האָט אויף אים אָנגעשטעלט די לופע פון זיין רעוואָלווער — איז ער נעבעך אַריינגעפאַלן אין אַזאַ פחד און די מערידן האָבן זיך ביי אים אַזוי „פונאַנדערגעשפּילט", אַז ער האָט באַקומען אַ מוראדיקן „שלשול" מיט בלוט...

די לופט איז געוואָרן שטיקנדיק, אַ ריח־רע האָט זיך אָנגעהויבן פילן איבערן גאַנצן צימער.

דאָ איז גאָלובאָוו אַרויס מיט אַ געשריי:

„דו פאַרשיווער בורזשוי! דו קומסט אין אַ סאָוויעטישן הויז און דו פאַרפעס־טעסט די לופט!?... וואָן פון דאַנען!..."

פאַרשטייט זיך, אַז דער ייד איז נעבעך אַנטלאָפן בידים וברגלים. און גאָכדעם, ווען איך האָב אים געזען, האָט ער צו מיר געזאָגט:

„דאָס ערשטע מאָל אין מיין לעבן האָבן מיר די מערידן גענוצט צו עפּעס אין האָבן מיר געראַטעוועט ס'לעבן!..."

***

די אַרבעט אין מוניציפּאַליטעט איז געווען זייער שווער און איז געוואָרן נאָך שווערער, ווען מ'האָט געדאַרפט געפינען באַשפּייזונג און אַלץ, וואָס איז געווען נויטיק. און איך האָב געמוזט, מיט אויסערגעוויינלעכער ענערגיע, טאָג און נאַכט, זאָרגן וועגן דעם.

עס איז געווען שווער צו געפינען עפּעס, אָבער מען האָט געדאַרפט אָנווענדן איבערמענטשלעכע כוחות אויף ברענגען עס מיטן טראַנספּאָרט, ווען דער באַן־וועזן איז געווען אַזוי דעזאָרגאַניזירט.

און איך האָב אָנגענומען די זעלבע מיטלען, ווי פאַר דער באָלשעוויסטישער רעוואָלוציע:

און אַזוי ווי כ'האָב געשריבן אין מיינע פריערדיקע קאַפּיטלען — איך פלעג זיך פריער ווענדן צום פּרינץ אָלדענבורסקי און צו מיניסטאָרן — האָב איך זיך איצט געווענדעט טעלעגראַפיש פילמאָל צו לענינען אַליין, דערקלערנדיק, אַז די אַרמיי און די שפּיטאָלן וועלן בלייבן אָן באַשפּייזונג, און איך בעט אים, ער זאָל געבן אַ פאַראָרדענונג, מען זאָל מיר געבן אי די סחורה וואָס כ'האָב אָנגעוויזן, אי די וואַגאָנעס און דאָס איז מיר תמיד געלונגען. דאָס איז געווען איינע פון די סיבות, אַ דאַנק וועלכע מיר האָבן באַקומען דאָס, אין וואָס מיר האָבן זיך גענויטיקט.

אָבער דאָס לעבן איז געוואָרן ממש אוממעגלעך! די אַנאַרכיע איז געוואַקסן

פון טאָג צו טאָג, און דער טעראָר איז געווען אַזוי שטאַרק, אַז די מענטשן האָבן פאַרלוירן אי דעם מוט, אי דעם ווילן צו אַרבעטן. פאַר אַלץ האָט מען מורא געהאַט און מען האָט זיך געשראָקן ממש פאַרן אייגענעם שאָטן...

איינמאָל איז געקומען אַ באַנדע און געפאָדערט, אַז די מוניציפּאַליטעט זאָל זיך פונאַנדערגיין, אָבער ווי תמיד, איז געקומען דער קאָמיסאַר קאָלעסניקאָוו און האָט זיי דורכגעטרייבן.

און אַזוי האָבן מיר עקזיסטירט זעקס מאָנאַטן, אָבער ווייטער, ביי די אויבנ־דערמאָנטע באַדינגונגען, איז שוין ניט געווען מעגלעך צו עקזיסטירן.

אין איין טאָג, ווען די מוניציפּאַליטעט האָט אָפּגעהאַלטן אַ פאַרזאַמלונג, איז געקומען אַ קאָמיסאַר, וואָס קיינער וויסן ניט וואָר ער איז, באַגלייט מיט שיכורע מאָטראָזן מיט רויטע טשופרינעס, און זיי האָבן אַזוי גערופֿן:

„אין נאָמען פון „סאָוודעפּ", באַפעלן מיר אייך, איר זאָלט זיך שוין פונאַנדער־גיין! אין טאָמער וועט איר ניט פאָלגן, וועלן מיר אייך דאָ אויפן אָרט, דערשיסן!"

און בשעת־מעשה האָבן זיי אויסגעשאָסן דריי מאָל אינעם סופּיט. מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז אַזאַ „חברה", וואָס וועלן טאַקע דערפילן, וואָס זיי זאָגן. און דער מוניציפּאַל־ראָט איז — מיט אַראָפגעלאָזטע קעפּ — זיך פונאַנדערגעגאַנגען. און שטיל־ערהייט, האָט דער לידער פון די סאָציאַליסטן אויסגעמורמלט:

„מיר פּראָטעסטירן קעגן דעם ברוטאַלן אַקט און מיר גייען זיך פונאַנדער!..."

אָבער די מאָטראָזלעך זענען ניט שטאַרק נתפּעל געוואָרן פון אָט דער דער־קלערונג און זיי האָבן אויסגערופֿן מיט חוצפּה:

„נו, מאַכט עס גיכער!..."

און אַזוי זיך פאַרמאַכט די רעוואָלוציאָנערע מוניציפּאַליטעט, וואָס איז אויסגעקליבן געוואָרן מיט אַזאַ ענטוזיאַזם און מיט אַזעלכע האָפענונגען!

עס איז געגנג געווען דריי שיכורע מאָטראָזן אויף פונאַנדערצוטרייבן די מוני־ציפּאַליטעט, וואָס איז צונויפּגעשטעלט געוואָרן מיט אַזוי פיל מי! און דאָס איז געווען דער כוח פון די באַלשעוויקעס!

זיי האָבן געפּירט אַזאַ מין טעראָר, אַז מען האָט געקענט פאַרמאַכן אַ מוניצי־פּאַליטעט, ניט ברענגענדיק צומאָל קיין אַרדער פון דער רעגירונג, אָדער פון „סאָוודעפּ".

פּראָסטע דריי מאָטראָזן הענען געווען גענוג!

און — קיין ווידערשטאַנד!...

איך קען ניט פאַרגעסן אָט דעם קאָמיסאַר קאָלעסניקאָוו, וועגן וועלכן איך האָב אויבן געערעדט:

אַ קליינער שלאָסער, אַן שום בילדונג. און אַז מען האָט אים געמאַכט פאַר פאָליציי־קאָמיסאַר, האָט ער עס געפּירט אַזוי גלענצנדיק, ניט־ערגער פון די געווע־זענע רוסישע פאָליצמייסטערס.

איך געדענק, אַז איינמאָל האָט ער מיך אָפּגעפּירט אַהיים. ער האָט שוין געהאַט זיין אייגענעם וואָגן מיט שיינע צוויי פערד.

פאָרנדיק מיט מיר, האָט ער געהאַלטן אַ ציגאָר אין מויל און איז די גאַנצע צייט געזעסן אין אַ פאָזע, ווי פון אַ געבוירענעם מאַגנאַט.

פרעג איך אים:

„זאָג מיר: אַז דו האָסט זיך אַרויסגעוויזן פאַר אַ גוטן אַדמיניסטראַטאָר אוז פאָליציי־מאַן, נו דאָס פאַרשטיי איך נאָך!... נאָר וואו האָסטו זיך אויסגעלערנט די מאַניערן צו זיצן ווי די גרויסע פריצים, מיט אַ ציגאַר אין מויל, מיט אַזאַ וואַוש־נעקייט!

ער האָט מיר געענטפערט:

„אויף האָבן אַן אויטאָריטעט, דאַרף מען באַזיצן די נויטיקע מאַניערן!"

און אַזוי איז געווען צו באַוואונדערן די אַלע באָלשעוויקעס, וועלכע האָבן באַקומען די מאַכט:

זיי האָבן געריעדט וועגן דעמאָקראַטיע, פרייהייט, אָבער פאַקטיש איז יעדער איינער פון זיי געווען אַ קליינער דיקטאַטאָר, און זיי האָבן באַווייזן, אַז זיי קענען „פירן דאָס רעדל"...

הערצען האָט געזאָגט:

„מען קען ניט פירן קיין רעגירונג אויפן שפיץ פון אַ באַאָנעט!"

אָבער די באָלשעוויקעס האָבן דערוויזן אויף אַ סך יאָרן, אַז מען קען האַלטן אַ גאַנץ פאָלק אויפן שפיץ פון די באַאָנעטן!...

קאַפּיטל ע"ה.

די קאָמיסאָרן פון די „סאָוועטן" און זייער אַקטיוויטעט. — קערענסקיס רעגירונג און די באָלשעוויסטישע לאָזונגען. — באָלשעוויזם נוצט אויס די פרייהייט פון קערענסקיס פּאָליטיק. — דרייַ שיכורע מאַטראָזן פאָרטרייבן אַ פּאָרזאַמלונג פון צווי און אַכציק מוניציפּאָליטעט־מיטגלידער אָן וויידערשטאַנד. — אַנטאַגאָניזם צווישן די פּאַרטייען. — אָבער „קאָנטר־רעוואָלוציאָנערן"... — צווי אָרינג־טאַציעס אין רוסלאַנד: פּאָקט מיט די אַליאירטע, אָדער שלום מיט די דייטשן. — די „טשרעזוויטשאַיקע" פּאָרשפּרייט טעראָר. — פּאָרזאַמלונג פון די קאָדעטן. — מאַקסים ווינאָווערס רעדע. — די לעצטע מינוטן פון ווינאָווערן. — מיין לעצטער שמועס מיטן גרויסן ייִד.

אין ריאָזאַן, ווי אין גאַנצן אומגעהויער־גרויסן רוסלאַנד, זענען פּאַרטריבן געוואָרן די מיניציפּאַליטעטן, די זיעמסטוועס און אַלערליי מינים געזעלשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס. און דאָס איז ניט געווען אַ דעקרעט, אַ דעקלאַראַציע, אַ פּאָראָדנונג, אַ צירקולאָר פון דער רעגירונג. דאָס האָבן געטאָן אין אַלע שטעט די „קאָמיסאָרן" פון די „סאָוועטן".

ווי כ'האָב געשריבן אין מיינע פריערדיקע קאַפּיטלען, האָבן אומעטום „אויסגעשפּראָצט" קאָמיסאָרן, וואָס קיינער האָט זיי ניט געקענט, און אַ סך פון זיי זענען געווען גאָר פרעמדע. דאָס זענען געווען גרויסע פּאַנאָטיקער — אידעאַליסטן, וואָס האָבן אַליין געגלויבט מיט אַן אמת אין דער פּאָרווירקלעכונג פון די אַלע הבטחות פונעם קאָמוניזם, און אַז זיי גרייטן אַ „גן־עדן אויף דער ערד"...

די דאָזיקע „קאָמיסאָרן" זענען געווען אָזוי איבערפולט מיט האָס צום קאַפּיטאַליסטישן רעזשים און צו דער גאַנצער וועלט, אַז מיט פייער פלעגן זיי פּראָפאַגירן אויף מיטינגען און אָרויסרופן אַזעלכע סאָרט שרעקלעכע אינסטינקטן ביי די מאַסן, צו פּאָרניכטן דעם רעזשים און זיינע טרעגער די בורזשויזיע, וואָס דאָס האָט געפּירט צו אַנארכיע און צו אַ גרויסן טעראָר.

אין יעדער שטאָט איז געווען אַ „קלייניקער לענין", וואָס האָט רעאַליזירט דעם באָלשעוויסטישן פּראָגראַם, ניט־וואָרטנדיק אויף אַ פּאָראָדנונג פון „אויבן", ד. ה. פון דער רעגירונג.

„וואָרפט דאָס געווער! וייט אַהיים! די פּויערים זאָלן נעמען די ערד, וואָס זיי האָבן געטרוימט דערפון אַלע זייערע יאָרן; אַרבעטערס, נעמט די פּאַבריקן! מאַסן, נעמט אַוועק די בענק! נעמט צו דעם גאַנצן האַנדל! גייט אַרויס פון אייערע קעלערס און אייערע בוידעמס און נעמט אייך צו די פּאַלאַצן און אַלע רייכע היזער, וועלכע זענען פּאָר אייערטוועגן!..."

און זיי האָבן געפּירט אַ גרויסע פּראָפּאַגאַנדע אין דער אַרמיי, אויפן פּראָנט און אין „טיל", און האָבן אַרויסגערופן אַ גרויסע דעמאָראַליזאַציע בכלל.

די צייטווייליקע רעגירונג פון קערענסקי האָט ניט פּאָרשטאַנען לכתחילה די גרויסע סכנה פון אָט דער פּראָפּאַגאַנדע. זיי האָבן ניט פּאָרשטאַנען, אַז וועגן די דייטשן האָבן געשיקט די באָלשעוויקעס פּלאָמבירטע וואַגאָנעס מיט לענינען בראש,

האָבן זיי געהאַט די כוונה צו דעמאָראַליזירן די רוסישע אַרמיי און העלפן די דייטשן צו באַזיגן רוסלאַנד.

קערענסקי, ווי די סאָציאַליסטן, ליבעראַלן, קאַדעטן א. א. וו. — וואָס זיי זענען זעלבסט תמיד שטאַרק פאַרפאָלגט געוואָרן און האָבן שטאַרק געליטן פונעם צאַרישן רעזשים, פון ניט האָבן קיין פרייהייט — אַז זיי האָבן איצט באַקומען די פרייהייט, האָבן זיי געגעבן אַ מעגלעכקייט די באָלשעוויקעס פריי צו פירן זייער פראָפּאַגאַנדע.

און דערצו, האָבן די פירערס פון דער ערשטער פעברואַר־רעוואָלוציע זיך ניט פאָרגעשטעלט די גרויסע סכנה, וואָס עס שטעלט מיט זיך פאָר דער באָלשעוויזם.

קיינער האָט ניט געגלויבט, אַז אָט־אָ דאָס פינצטערע, פאַרשקלאַפטע רוסלאַנד, וואָס פאַרמאָגט אַזאַ גרויסן פראָצענט „בעזגראַמאָטנע" (אַנאַלפאַבעטן), זאָל ווערן אַ סאָציאַליסטישע און קאָמוניסטישע רעפּובליק.

ווען איך בין שוין געווען דאָ אין פראַנקרייך, נאָך אין יאָר 1919, און איך האָב גענומען אָנטייל אין די קאַדעטישע פאַרזאַמלונגען פון דער עמיגראַציע, בין איך געווען פאַרוואונדערט, ווי אַזעלכע גרויסע פּאָליטישע שטאַטסמענער, ווי: מיליו־קאָוו, נאַבאָקאָוו, מיאַקאָטין, מאַקלאַקאָוו, פירשט דאָלגאָרוקאָוו, די גרעפין פאַנינאַ א. אַנד. האָבן אַלץ גערעכנט, אַז דער באָלשעוויזם איז אַ פראַגע פון דריי ביז זעקס חדשים, איז נאַטירלעך, אַז נאָך אין רוסלאַנד, ביים אָנהויב — האָבן ניט די רעגירונג און ניט די פּאָליטישע פּאַרטייען פאַרשטאַנען די לאַגע און האָבן ניט געקעמפט קעגן די קאָמוניסטן.

אַזוי ווי אין ריאַזאַן האָבן דריי שיכורע מאַטראָזן געקענט פונאַנדערטרייבן אין איין מינוט אַ זיצונג פון צוויי און אַכציק מיטגלידער פון מוניציפּאַליטעט, וואָס איז אויסגעוויילט געוואָרן אין אַ מין רעוואָלוציאָנערן ענטוזיאַזם, און מען איז זיך פונאַנדערגעגאַנגען מיט אָנגעבויגענע קעפּ; און דער לידער פון די סאָציאַליסטן האָט בלויז געזאָגט צו די שיכורע מאַטראָזן, אַז ער „פראָטעסטירט קעגן דער ברוטאַ־ליטעט" — אַזוי איז געווען אין גאַנץ רוסלאַנד. און אפילו די „אוטשרעדיטעלנאָיע סאָבראַניע" (די גרינדונגס־פאַרזאַמלונג) איז אויך דורכגעטריבן געוואָרן; און דער פּרעזידענט, דער גרויסער סאָציאַליסטישער רעוואָלוציאָנער — טשערנאָוו — האָט אויך אָנגעבויגן דעם קאָפּ און איז אַוועקגעגאַנגען, זאָגנדיק אַז ער „פראָטעסטירט קעגן דעם ברוטאַלן און פינצטערן כוח"...

און זיי, די שיכורע מאַטראָזן, האָבן געקוקט דערויף, ווי מ'זאָגט: „ווי אַ יוון אויף סליחות"...

ביי די פּאַרטייען האָט זיך אָנגעהויבן צו ווייזן אַ גרויסער אַנטאַגאָניזם צווישן די סאָציאַליסטן, קאַדעטן און ליבעראַלן. די ליבעראַלע כוחות האָבן געוואָלט פירן אַ קאַמף קעגן די קאָמוניסטן, אָבער די סאָציאַליסטן האָבן ניט געהאַט גענוג מוט און קוראַזש אויף צו פירן אַ קאַמף קעגן זייערע חברים פון לינקס: אַ סך פון זיי זענען געהאַט געזעסן צוזאַמען אין די צאַרישע טורמעס. און די דאָזיקע לאַגע האָט נאָך מער פאַרשאַרפט די באַציאונגען צווישן די סאָציאַליסטן פון איין זייט, און צווישן די קאַדעטן און ליבעראַלן, פון דער אַנדערער זייט.

עס איז באַוואוסט, אַז ווען מען האָט אַרעסטירט אויף אייניקע טעג טראָצקין,

האָט אָט דער מאַן, וואָס האָט דער ערשטער איינגעפירט אין רוסלאַנד דעם סטאַר — מיט גרויס פאַטאָס אויסגערופן: „איך האָב ניט געגלויבט, אַז איך וועל נאָך זיצן אין אַ סאָציאַליסטישער תפיסה!...“

דאָס כאַראַקטעריזירט די פאַרהעלטענישן, אין אָנהויב, צווישן די סאָציאַליסטן און קאַדעטן; די סאָציאַליסטן האָבן לייכטער געקעמפט קעגן די קאַדעטן אין ליבעראַלן, ווי קעגן זייערע חברים — די קאָמוניסטן.

זייענדיק אין דער מוניציטאַליטעט אין ריאַזאַן, און זייענדיק דער לידער פון די קאַדעטן — די קאַדעטן, וועלכע האָבן געפירט די גרויסע פראָפאַגאַנדע אין האָבן אַרויסגעזוכן די רעוואָלוציע — איז מיר געווען זייער ניט אָנגענעם, אַז די קאָמוניסטן פלעגן אונז, קאַדעטן, אין אָנהויב רופן: „קאָנטר־רעוואָלוציאָנערן“.

און איך מוז זיך מודה זיין, אַז מיר איז געווען זייער אָנגענעם, ווען די קאָמוניסטן האָבן שפּעטער אָנגעהויבן רופן זייערע חברים, די סאָציאַליסטן — אויך „קאָנטר־רעוואָלוציאָנערן“...

די באַציאונגען צווישן די פּאָליטישע פאַרטייען זענען געווארן אַלץ מער פאַרשאַרפט און דאָס האָט אויך געשטערט דאָס שאַפן אַ פאַראייניקטן פראָנט אויף צו קעמפן קעגן די באָלשעוויקעס.

די קאָמוניסטן האָבן געפירט אַן אינטענסיוון פראָפאַגאַנדע און האָבן אַרייַנגעדרונגען אין אַלע אָרגאַניזאַציעס, און אומעטום האָבן זיי פאַרפעסטיקט זייערע פאָזיציעס און פארכאפט אַלץ נייע פאָזיציעס. דערצו, ווען קערענסקי און זיינע חברים, סאָציאַליסטן, וואָלטן געווען זיין אמתע שטאַטסמענער, וואָלטן זיי לכתחילה — אין אָנהויב, ווען עס האָבן זיך באַווייזן די קאָמוניסטן — געקענט לייכט שטערן זייער שעדלעכע פראָפאַגאַנדע.

און דערצו האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז צווישן די אַליאירטע, האָבן אייניקע אָנגעהויבן פירן זייער אַלטן אָנטאָגאָניזם קעגן רוסלאַנד, און זיי האָבן געזאָגט:

„זכה מלאכוו בעשה על ידי אחרים...“ — ענגלאַנד האָט תמיד מורא געהאַט פאַרן גרויסן רוטלאַנד, און אַז זיי האָבן געזען, אַז דורך די באָלשעוויקעס ווערט זיך רוסלאַנד פונאַנדערטיילן, האָבן זיי געזאָגט: „מהיכא־תיתי“, און פאַקטיש האָבן זיי געהאָפט, אַז די באָלשעוויקעס וועלן טאָן זייער אַרבעט: פונאַנדערטיילן רוסלאַנד.

און דאָס האָט אַרויסגערופן ביי די רוסישע פאַטריאָטן אַ גרויסע אָנטוישונג פון דעם גאַנצן פאַקט מיט די אַליאירטע, און רוסלאַנד האָט זיך געשפּאָלטן אויף צוויי אָריענטאַציעס:

די ערשטע: אַליאירטן־אָריענטאַציע, ד. ה. בלייבן טריי דעם פאַקט מיט די אַליאירטע און פירן די מלחמה ביזן זיג איבער דייטשלאַנד; און די צווייטע: די דייטשע אָריענטאַציע; דאָס ווערט אָנגערופן — די וואָס האָבן ניט געגלויבט אינעם פאַקט מיט די אַליאירטע און האָבן געגלויבט, אַז מ'וועט צאָלן טייער די דייטשן, אָבער רוסלאַנד וועט זיך ניט פונאַנדערטיילן.

און עס איז באַוואוסט, ווי דער גרויסער שטאַטסמאַן, דער לידער פון די קאַדעטן — פאַוועל מיליוקאָוו — דער ערשטער וואָס האָט אונטערגעשטראָכן די נויטיקייט צו ראַטעווען רוסלאַנד, האָט זיך דער ערשטער אַרויסגעזאָגט פאַר דער דייטשער אָריענטאַציע.

אָט־אַ דער פֿאַרשאַרפּטער קאַמף צווישן די צוויי שטרעמונגען האָט אַרויסגערופן אין רוסלאַנד זייער אַ געשפּאַנטע שטימונג. און דאָס האָט זיך אָפּגעשפּיגלט גאָר באַזונדער אויף אַ פֿאַרזאַמלונג, וואָס איז ביי מיר געבליבן, ביז היינטיקן טאָג, אין זכרון ווי אַ גרויסע היסטאָרישע געשעעניש.

דר. קישקין פון מאָסקווע, וועלכער איז געווען דער פֿאַרזיצער פון עקזעקוטיוו־קאָמיטעט פון די קאַדעטן, האָט צוזאַמענגערופן אַ פֿאַרזאַמלונג אין מאָסקווע פון דעם גאַנצן עקזעקוטיוו־קאָמיטעט, וואו עס זענען געווען פֿאַרטרעטן אויך די פֿאַרזיצער פון אַלע גובערנסקע קאַדעטסקע קאָמיטעטן (פון ריאַזאַן — דער שרייבער פון די שורות).

אין דעם עקזעקוטיוו־קאָמיטעט האָבן אַלע פֿאַרשטייערס פון יעדער גובערניע (דעפּאַרטאַמענט) אָפּגעגעבן אַ דין־וחשבון פונעם מצב פון זייער גובערניע באַזונדער. און די לאַגע האָט זיך פֿאַרגעשטעלט שרעקלעך: אומעטום האָט געהערשט אַ גרויסער כאַאָס, אַ טעראָר! די „טשרעזוויטשאַיקע" האָט שוין אָנגעהויבן איר פּינטלעך אַרבעט, און מ'האָט געזען, אַז אַלץ גייט צו גרונט.

און דאָרט האָט זיך שוין אָפּגעשפּיגלט דער קאַמף צווישן ביידע אָריענטאַציעס: זיין טריי דעם אָפּמאַך מיט די אַליאירטע, אַדער מאַכן שלום מיט די דייטשן.

בכלל, האָט מען דעם עקזעקוטיוו־קאָמיטעט פון די קאַדעטן תמיד גערופן: „דער מוח פון רוסלאַנד": די גרעסטע געלערנטע, וויסנשאַפֿטלייט, די גרעסטע שרייבער, היסטאָריקער, געזעלשאַפֿטלעכע און פּאָליטישע טוער, האָט מען דאָרט געזען. און אַז עס פלעגט פֿאָרקומען אַ פֿאַרזאַמלונג פון די קאַדעטן, איז יעדער אייניקער קאַדעט געווען שטאָלץ מיט זיינע לידערס.

דאָרט, אויף דער דאָזיקער פֿאַרזאַמלונג, וואו עס זענען נאָך געהאָט געבליבן געציילטע לידערס, איז דער מצב־הרוח געווען זייער אַ דערשלאָגענער און זייער אַ סקעפּטישער.

וועג מען האָט שוין אָנגעהויבן רעדן וועגן דעם, וואָס פֿאָרא ליניע עס דאַרפן אָננעמען די קאַדעטן, האָט ד'ער פֿאַרזיצער געזאָגט, אַז מאַקסים ווינאַווער נעמט דערויף אַ וואָרט.

מאַקסים ווינאַווער — דער גרויסער יידי, וואָס ער איז געווען דער ערשטער יידי, וועלכער איז אויסגעקליבן געוואָרן מצד די קאַדעטן אין דער „גאָסודאַרסטוועגאַיאַ דומאַ" (פּאַרלאַמענט), וואָס ער איז עס געווען דער מחבר פון דער באַוואוסטער דעקלאַראַציע צום צאַר, פון דער ערשטער רעוואָלוציאָנערער דומע; איינער פון די גרעסטע לידערס פון די קאַדעטן און איינער, וואָס איז געשטאָנען אין שפּיץ פון דער גאַנצער יידישער פּאָליטישער געזעלשאַפֿטלעכקייט אין רוסלאַנד; איינער פון די גרעסטע קעמפערס פאַר יידישע רעכט און איינער פון די גרעסטע אַדוואָקאַטן אין רוסלאַנד — האָט ער פֿאַרטיידיקט די „סאָיוזניטשעסקאַיאַ אָריענטאַציאַ" (אָריענטאַציע פאַר די אַליאירטע) מיט אַזאַ מין סאָרט קינסטלערישן פֿאַטאָס, אַז ער האָט גלייך אַרויסגערופן אַן אויסערגעווייניליכן ענטוזיאַזם, אַזוי אַז עס איז צו אים באַלד צוגעפֿאַלן דער פּירשט דאָלגאָרוקאָוו, און אויך די גרעפּין פּאָנינאַ און אָסטראָוו, און אַלע האָבן זיך מיט אים צעקושט. און פּראָפעסאָר קיזעוועטער — איינער פון די גרעסטע געלערנטע און איינער פון די גרעסטע שרייבערס פון „רוסקאַיאַ מיסל"

(„דער רוסישער געדאַנק"), איז צו מיר צוגעגאַנגען, זאָגנדיק מיר מיט טרערן אין די אויגן:

„ווינאַווער האָט מיר געעפנט מיין האַרץ און מיין מוח און האָט מיר געוויזן, אַז איך בין אַ רוס!..."

צופעליק בין איך אַרויסגעגאַנגען פון זאַל אין בופעט און האָב זיך באַגעגנט דאָרט מיט די צוויי גרויסע רוסיש־יידישע זשורנאַליסטן: דר. ביקערמאַן און לאַנדאַו. זיי האָבן זיך צו מיר געווענדעט מיט די פאָלגנדיקע ווערטער:

„אייער ווינאַווער קוילעט רוסלאַנד!... רוסלאַנד וועט פאַרפוילט ווערן מיט די באָלשעוויקעס!... די איינציקע וואָס קענען ראַטעווען רוסלאַנד, זענען די דייטשן".

זיי זענען ניט געווען קיין קאַדעטן און האָבן זיך ניט באַטייליקט אין דער פאַרזאַמלונג, אָבער זיי האָבן שוין געהאַט אַן אָפּקלאַנג פונעם פאַרלויף פון דער פאַרזאַמלונג.

ווען איך בין צוריק אַריין אין זאַל, האָט ווינאַווער באַמערקט, אַז ביי מיר האָט ער ניט אַרויסגערופן אַזאַ גרויסע התפעלות; גייט ער צו צו מיר און פרעגט מיך:

„עפּעס זע איך, אַז איר זענט ניט אַזוי שטאַרק מסכים מיט מיר..."

האָב איך אים געענטפערט:

„איך גלויב, אַז איצט, ווען עס גייט אַ פראַגע, פון וועלכער עס איז אָפּהענגיק דער גאַנצער גורל פון רוסלאַנד, וואָלט איך געוואָלט, אַז עס זאָל רעדן אַן אַנדערער און ניט קיין ייד!..."

און איך האָב אים ווייטער געזאָגט:

„איך געדענק, אַז ווען מ'האָט אָפּגעגעבן די דעקלאַראַציע פון דער ערשטער דומע ניקאָלאַי דעם צווייטן, האָט דער צאַר דאַן געזאָגט:

„איך וועל ניט דערלאָזן, אַז דער זשיד ווינאַווער זאָל מיר ווייזן, ווי אַזוי פירן מיין מלוכה!..." און דער מחבר פון דער דעקלאַראַציע זענט איר דאָך געווען!"

„און איצט גייט די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון די קאַדעטן — האָב איך פאַר־ענדיקט מיינע ווערטער — וואָלט איך אייך געראַטן, אַז איר זאָלט איבערגעבן אַן אַנדערן צו מאַכן דעם באַריכט".

ווינאַווער האָט אַ וויילע געטראַכט און דערנאָך געזאָגט:

„איר זענט אפשר גערעכט..."

איך האָב זיך אומגעקערט צוריק צו דער פאַרזאַמלונג פון עקזעקוטיוו־קאָמיטעט: עס האָט זיך דאָרט געהאַנדלט וועגן אויסקלייבן אַ ראַפּאָרטער (באַריכט־אָפּגעבער) פאַר דער אַלגעמיינער פאַרזאַמלונג פון די קאַדעטן, וואָס דאַרף באַלד פאָרקומען. דער גאַנצער עקזעקוטיוו־קאָמיטעט האָט איינשטימיק פאָרגעלייגט, אַז ווינאַווער זאָל מאַכן דעם ראַפּאָרט פון עקזעקוטיוו־קאָמיטעט. ווינאַווער האָט לכתחילה ניט מסכים געווען, אָבער דער גאַנצער קאָמיטעט האָט אים געבעטן, אַז ער זאָל זיך ניט אָפּזאָגן; און די גרעפין פּאַנינאַ, פירשט דאָלגאָרוקאָוו, פּראָפ. קיזעוועטער א. אַנד. האָבן אַלע געזאָגט, אַז קיינער איז ניט ביכולת אַזוי פאָרצושטעלן די נויטיקייט פון דער „סאָיוזניטשעסקאַיאַ אָריענטאַציאַ", ווי ווינאַווער.

און מאַקסים ווינאַווער האָט זיך אונטערגעגעבן דער פאָדערונג פון דער אַלגע־מיינער פאַרזאַמלונג:

עס עפנט זיך די אַלגעמיינע פאַרזאַמלונג פון די קאַדעטן; פון אַלע עקן רוס־לאַנד זענען געקומען פאָרשטייער, וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין דער פאַרזאַמלונג. די לאַגע איז געווען זייער אַ שווערע, און יעדער אָנוועזנדיקער איז געווען אין אַ סכנה, ווייל ער האָט ריזיקירט, אַז די „טשרעזוויטשאַיקע" וועט זיי אַלעמען אַרעסטירן. און פון „דאָרט", ווייסט מען, אַז „כל באיה לא ישובון..." — צוריקגיין פון דאָרט איז ניט אַזאַ לייכטע זאַך...

ווינאַווער האָט געהאַלטן איינע פון זיינע שענסטע רעדעס, וואָס ער האָט אין זיין לעבן אַרויסגעבראַכט: מיט אַן אייזערנער לאָגיק האָט ער דערוויזן, אַז עס איז ניטאָ קיין אַנדער אויסגאַנג, ווי זיין טריי דער אָפּגעגעבענער התהייבות, וואָס דרינגט אַרויס פונעם פאַקט מיט די אַליאירטע. און ער האָט פאַרענדיקט מיט די פאָטעטישע ווערטער:

„די באָלשעוויקעס האָבן רואינירט רוסלאַנד! זיי באַרוימן אַלץ, וואָס זיי קענען. אַלע הייליקייטן און אַלע אידעאַלן האָבן זיי פאַרניכטעט!... איצט פירן זיי אַן אַגי־טאַציע אויף צו מאַכן שלום מיט די דייטשן, דאָס ווערט אָנגערופן: פאַרניכטן די רוסישע נשמה, דאָס רוסישע האַרץ און די ערלעכקייט צום געגעבענעם וואָרט! רוסלאַנד וועט זיי איר נשמה ניט געבן!..."

די גאַנצע רעדע, וואָס איז געווען אַן אויסערגעוויינלעכער שעדעוור, און בפרט די לעצטע פלאַמיקע ווערטער, אַרויסגעזאָגט מיט אַזאַ מין פאַטאָס, האָבן אַרויסגע־רופן ביי אַלעמען ענטוזיאַזם, טרערן, און די אָוואַציעס זענען געווען אין לשער.

צו מיר איז דאַן צוגעגאַנגען איינער אַ קאָלאָנעל, אַ דאָקטאָר — דוראָוו, וועל־כער איז געווען רעדאַקטאָר פון „ריאַזאַנסקאָיע סלאָוואָ", און אין גרויס התפעלות, מיט טרערן אין די אויגן, מאַכט ער צו מיר:

„אַזאַ מין סאָרט ווינאַווער קען מוחל זיין די יידן זייער טראָצקי!..."

האָב איך אים געענטפערט:

„וויפיל דאַרפט איר האָבן ווינאַווערס ניט קיין יידן, אויף מוחל זיין לענינען?..."

איך — זייענדיק פאַר דער „סאָיוזניטשעסקאַיאַ אָריענטאַציאַ" — האָב פונ־דעסטוועגן זייער באַדויערט, וואָס ווינאַווער האָט אויף זיך גענומען צו רעדן פאַר רוסלאַנד.

ער איז צו מיר צוגעגאַנגען און מאַכט צו מיר:

„איך זע, נאָך אייך נאָך, אַז איר זענט ניט צופרידן!"

זאָג איך אים:

„הערט, איר האָט דאָך שוין אייער זאַך אָפּגעטאָן. איצט, קומט! לאָמיר גיין אַהיים. עס פעלט נאָך, אַז מען זאָל אייך אַרעסטירן אויך!..."

ער האָט מיך גענומען אונטערן אָרעם און זאָגט:

„נו, קומט, וועלן מיר גיין!"

און אַזוי איז געווען: מיר זענען אַרויסגעגאַנגען, און אין צען מינוטן אַרום האָט זיך באַוויזן די „טשרעזוויטשאַיקע" און די „רויטע סאָלדאַטן"; מען האָט אַרעסטירט אַ גרויסע צאָל פון דער פאַרוואַלטונג.

וועָן ווינאָוועָר האָט דאָס דערהערט, האָט ער מיר אָנגעקלינגען:
„נו, איר האָט דאָך עפּעס געוואָגט נביאות...“
זאָג איך אים:
„איר זאָלט מיך וועלן פּאָלגן, זאָלט איר היינטיקע נאַכט מאַכן פּליטה!“
און אַזוי האָט ער געטאָן, און נאָך אין דעם זעלבן אָוונט איז ער אַוועקגעפֿאָרן.

***

איך קען ניט פֿאַרגעסן, ווי צוויי וואָכן פֿאַר זיין טויט, אין פּאַריז, האָט ווינאָוועָר מיך געפרוּפן צו זיך.

ער איז שוין געלעגן אויפֿן טויטן־בעט — קראַנק אויפֿן האַרץ. ער האָט שוין געהאַט איבערגעלעבט די עפּאַכע פון „קרים“, וועגן וועלכער איך וועל שרייבן שפּעטער. ער האָט איבערגעלעבט גרויסע אַנטוישונגען — אין פּוילן און אין פראַנק־רייך; און נאָכדעם ווי צווישן אים און די קאַדעטן איז אויך געהאַט דורכגעלאָפֿן אַ „שוואַרצע קאַץ“. און גאָר באַזונדער האָט ער געהאַט אַנטוישונגען, וועָן ער האָט געפּילט, אַז די קאַדעטן האָבן געביטן זייער באַציאונג צו אים. און ער פרעגט מיך:
„איסאַק סאָלאָמאָנאָוויטש, איר זענט דאָך אַ „קאָכלעפל“ אומעטום: ווי אַזוי איז די באַציאונג פון די קאַדעטן צו מיר?...“

און ער האָט דאָס געזאָגט צו מיר, וואָס מיט אַ טאָג פריער האָב איך געפּרישׂ־טיקט מיט פראָפ. פּאָוועל גראָנסקי, וועלכער איז געווען אַ גרויסער אידעאַליסט, אַן אוהב־ישׂראל און איינער פון די פיינסטע מענטשן, וואָס איך האָב וועָן געזען: ער איז געווען דער וויצע־אינערן־מיניסטער ביי דעניקינען און איז געווען איינער פון די, וואָס זענען געווען אָנגעוואָרפן אויף דער פאַרזאַמלונג אין מאָסקווע, וועלכע איך האָב דערמאָנט אויבן.

אַז איך האָב מיט אים געפֿרעדט וועגן ווינאָוועָרס רעדע, האָט מיר דעמאָלט פראָפ. גראָנסקי געזאָגט צוויי זאַכן:
„געפֿראַל דעניקין איז ניט געווען קיין אַנטיסעמיט, אָבער ער האָט ניט שטאַרק „זיך אָפּגעגעסן דאָס האַרץ“, אַז עס איז פאַרגעקומען אַ יידישער פּאָגראָם!...“

און אין שייכות צו ווינאָוועָרס רעדע, האָט ער מיר געזאָגט:
„גענויס איז דאָס געווען איינע פון די שענסטע פּאַטריאָטישע רעדעס, וואָס זענען בכלל געהאַלטן געווארן אין רוסלאַנד; אָבער וועָן עס האַנדלט זיך אין אַ פראַגע, וואו עס איז אָפּהענגיק דער גורל און די עקזיסטענץ פון רוסלאַנד — האָט געדאַרפט רעדן ניט ווינאָוועָר!“

נאָך דעם דאָזיקן שמועס מיט פראָפ. גראָנסקי, איז מיר געווען זייער שווער צו רעדן וועגן דעם מיט מאַקסים ווינאָוועָר, וועלכער איז דאָן געלעגן אויפן טויטן בעט. אָבער איך האָב אים געזאָגט:
„אין רוסלאַנד זענען געווען צוויי גרויסע גבירים: באַראָן גינזבורג — אַ מענטש, וואָס האָט אָפּגעגעבן דאָס גאַנצע לעבן זיינס דעם יידנטום; ער האָט גערעטעוועט יידן פון פּאָגראָמען, געגעבן גרויסע צדקה און מחזיק געווען די תורה. און וואָס עס האָט זיך געמאַכט אַן אומגליק ביי יידן, פלעגט מען זיך וועָנדן צו באַראָן גינזבורג. און ער איז געווען זייער געשעצט. און זיין נאָמען איז געווען לתפארת ולתהילה בישראל.

„אָבער עס איז געווען אַ צווייטער גביר — לאַזאַר פאַליאַקאָוו — אַ גרויסער „טאַיני סאָוויעטניק" (געהיים־ראַט), איינער פון די גרעסטע און באַוואוסטסטע מענטשן אין פּעטערבורג. אָבער ער האָט מיט קיין יידן ניט געהאַט קיין שום שייכות און ער האָט גאָרניט געטאָן פאַר זיי. האָבן יידן אים אויגנאָרירט און האָבן ניט געוואָלט וויסן זיין נאָמען. איז ער געקומען קיין קאָוונע, וואָס איז געווען זיין עיר־מולדתו און ער האָט באַזוכט דאָרט דעם באַוואוסטן קאָוונער רב ז״ל, רב יצחק אלחנן. און פרעגט בשעת־מעשה ר׳ יצחק אלחנן ז״ל:

„רבי, וואָס זאָגט מען אויף מיר אין דער ליטע?״

דער גרויסער גאון און דער גרויסער חכם — ר׳ יצחק אלחנן — האָט אים געענטפערט:

„יידן זאָגן: ווען איר זאָלט זיין ווייטער פון גויים און נאָענטער צו יידן — איך וויס ניט צי יידן וואָלטן אייך מער ליב געהאַט, אָבער גויים וואָלטן אייך געוויס וויניקער פיינט געהאַט!...״

קאַפּיטל ע"ו.

די יידישע קהילות נאָך דער פּעברואַר־רעוואָלוציע. — דער וועג־הקהילות אין מאָסקווע. — זאָסלאָווסקיס רעדע צו די באָלשעוויקעס אויפן צוזאַמענפאָר. — יעדער טראַכט, ווי אַזוי צו מאַכן „פּליטה"... — די לאַגע אין ריאַזאַן. — מען חלומט, אַז די „עפּידעמיע" וועט פּאַראיבערגיין און אַלץ וועט ווערן נאָרמאַל. — דער שונא־ישׂראל, מאָסליעניקאָוו און דער באָוואָסטער אַנטיסעמיטישער דירעקטאָר פון דער רעגירונגס־באַנק, ל. גלויבן, אַז „נאָר יידן קענען ראַטעווען רוסלאַנד...". — איך וועל אַ „קאַנדידאַט" אויף אַן ערובניק. — מען עצהט צו אַנטלויפן, אַבער וואו נעמט מען אַ „פּראָפּוסק"?!... — „רויטע" סאָלדאַטן קומען מיך נעמען 3 אַ זייגער פּאַרטאָג און פּירן מיך אין „סאָוודעפּ". — דער פּרעזידענט פון „סאָוודעפּ" לייגט מיר פּאָר אַרבעטן פּאָר דער באָשפּייזונג. — מען הייסט מיר אַליין זיך אויס־שרייבן די נויטיקע „פּראָפּוסקן" און באָשיניקונגען און אַלץ וועט געמאַכט. — מען וועקט אויף דעם וואָקזאַל־שטאַף אינמיטן נאַכט און מען הייסט מיר רעזערווירן אַ באָוונדערן קופּע צו פּאָרן קיין מאָסקווע.

ווי כ'האָב שוין געשריבן אין די פּריערדיקע קאַפּיטלען — די באָלשעוויקעס. פּירנדיק אַ שרעקלעכע פּראָפּאַגאַנדע ביים איבערנעמען די מאַכט, האָבן אין אַנהויב נאָך ניט געקענט אינגאַנצן פּאַרניכטן די פּרייהייט, פּאָר וועלכער זיי האָבן געקעמפט קעגן דער פּריערדיקער רעגירונג. עס זענען געווען איינצלנע עפּיזאָדן: ווי גע־הרגעט און געשאָסן קעגנער, אַזוי ווי שינגאַריאָוון, קאַקאָשקין א. אַנד. און דאָס האָבן אָבער געטאָן באַנדעס, וועלכע זענען געווען רוצחים פון זיך אַליין. די באָל־שעוויקעס האָבן נאָך טאָלערירט, אַז עס האָט זיך נאָך געקענט פּאַרזאַמלען דער „סאָיוז גאַראָדאָוו", „זיעמסקי סאָיוז", „וואָיענ־פּראָמישלעניע קאָמיטעט" א. אַנד. און עס איז נאָך מעגלעך געווען די פּאַרזאַמלונג פון די קאָדעטן, וועלכע איך האָב געשילדערט אינעם פּריערדיקן קאַפּיטל.

אין דער זעלבער צייט, איז פּאַרגעקומען אין מאָסקווע אַ פּאַרזאַמלונג פון די פּאַרשטייערס פון אַלע קהילות אין רוסלאַנד. אונטער דעם צאַרישן רעזשים האָבן די קהילות יורידיש ניט עקזיסטירט און זיי האָבן ניט געהאַט קיין שום רעכט; די פּעברואַר־רעוואָלוציע האָט געגעבן אַ מעגלעכקייט צו אַרגאַניזירן די יידישע קהילות. אין אַלע שטעט האָבן מיט גרויס ענטוזיאַזם זיך געגרינדעט די קהילות; מען האָט געפּירט וואַל־קאַמפּאַניעס און אַלע יידישע פּאַרטייען האָבן געפּירט אַ גרויסע פּראָ־פּאַגאַנדע, און ווי דער שטייגער איז, זענען אויך פּאַרגעקומען קאַמפּן צווישן זיי פּאַרטייען.

און, ווען די קהילות זענען שוין אויסגעקליבן געווארן און אַנגעהויבן צו פונקציאָנירן, זענען די ערשטע פּאַרזאַמלונגען דורך מיט גרויס התלהבות, מיט גרויס באַגייסטערונג, און עס זענען געווען ממש „יידישע פּאַרלאַמענטן" אין אַלע שטעט.

די באָלשעוויקעס האָבן זיך באַצויגן צו זיי, ווי צו אַלע געזעלשאַפּטלעכע אַרגא־ניזאַציעס: מיט חשד און מיט אומצוטרוי; און אַז עס האָט אָנגעהויבן אַרבעטן

די „טשרעזוויטשאיקע" און עס האָט זיך אָנגעהויבן פילן דער טעראָר, און אויף דער אַרענע האָט זיך באַווייזן דער טרויעריק־באַוואוסטער דושערזשינסקי — האָט די מורא, וואָס האָט זיך געשאַפן אין גאַנץ רוסלאַנד, זיך אויף אָפּגעשפיגלט אויף דער אַקטיוויטעט פון די קהילות, אָבער פונדעסטוועגן האָט מען צונויפגערופן אין מאָסקווע אַ „וועד־הקהילות" — אַ פאַרזאַמלונג פון די פֿאַרשטייערס פון אַלע קהילות אין רוסלאַנד.

די יידישע באַלשעוויקעס האָבן געפירט אַ שרעקלעכע אַגיטאַציע אויפן צוזאַמענפאָר, אַז „דאָס האָבן זיך צונויפגעקליבן די אימפּעריאַליסטן, די תּורשואַזע און רעאַקציאָנערע עלעמענטן" א. א. וו.

אויף אָט דעם צוזאַמענפאָר האָבן געשפילט זייער אַ גרויסע ראָלע: ישראל יעפֿרויקין ז"ל, שטיף, קרייניז און דר. זאַלקינד, ווי אויך זאַסלאַווסקי, וועמענס ליטעראַרישער פּסעוודאָנים איז געווען „האָמונקולוס".

ער איז אַרויסגעטרעטן מיט אַ שטאַרקער רעדע און געזאָגט:

„די אַלע וואָלן זענען דורכגעגאַנגען אויף דעמאָקראַטישע פּרינציפּן, אַזוי ווי איר, באַלשעוויקעס, האָט שטענדיק גענפֿאָדערט ביי דער רוסישער רעגירונג, נאָר ווייל איר זענט ניט דורכגעגאַנגען, און די יידישע מאַסן האָבן אייך ניט אויסגעוויילט, זענט איר_איצט קעגן!..."

עס האָט געהערשט זייער אַן אָנגעשטרענגטע אַטמאָספֿער, וואָס האָט ניט אַרויסגערופן קיין שום התרוממות־הרוח; עס האָט זיך געפילט, אַז די אַלע קהילות גייען צו גרונט, און דערצו, האָבן אַ סך פון די פֿאַרוואַלטונגס־מיטגלידער אַליין שוין געקוקט אויף מערב, ווי אַזוי זאָל מען מאַכן „פּליטה" און אַרויס אַ לעבעדיקער...

מען האָט אויסגעקליבן אַ צענטראַלן אָרגאַן פון די קהילות אונטערן נאָמען „צ.־וועד", מיט אַ פּרעזידענט, דר. זאַלקינד. און דער שרייבער פון די שורות איז אויך געווען דאָרט אַ מיטגליד.

בכלל, איז די שטימונג פון די אַלע דעלעגאַטן פונעם „סיעזד" (צוזאַמענפאָר) געווען אַזאַ דערשלאָגענע און אַזאַ יאושדיקע, אַז בין היינטיקן טאָג, רופט דאָס ביי מיר אַרויס אַ שרעקלעכע דעראינערונג.

אונטער אַזאַ מין סאָרט דרוק, האָב איך זיך צעשיידט מיט מיינע חברים און בין געפאָרן צוריק קיין ריגאַ.

איך האָב געפונען דאָרט זייער אַ ביטערע לאָגע: די מוניציפּאַליטעט, וואָס איך האָב אין איר געאַרבעט, האָט שוין ניט עקזיסטירט; די באַנק, פון וועלכער איך בין געווען דירעקטאָר, איז געווען געשלאָסן, אָבער די „קאָמיסאַרן" האָבן זיך באַצויגן צו מיר „מיט חסד": מ'האָט מיר איבערגעלאָזן מיין גרויסע און שיינע וואוינונג.

דאָס אַלץ איז געווען פריש און קיינער האָט זיך ניט אָפּגעגעבן קיין חשבון פון דער לאָגע. עס איז אַ וואונדערלעכע זאַך: קיינער האָט ניט געגלויבט, אַז דאָס איז אויף שטענדיק, און מען האָט געקוקט דערויף, ווי אויף אַ פאַרבייגייענדיקער דערשיינונג.

די מוניציפּאַליטעט־מיטגלידער זענען כמעט יעדן טאָג געקומען צו מיר, צו גלייך ווי די דירעקטאָרן פון די בענק און די מיטגלידער פון אונזער קהילה.

ווי כ׳האָב געשריבן אין מיינע פריערדיקע קאַפּיטלען, האָבן אין רוסלאַנד די גרעסטע שטאָטסמענער און די גרעסטע פּאָליטישע פּערזענלעכקייטן געוואָנט, אַז דאָס איז אַן „עפּידעמיע", וואָס מען דאַרף איבערליידן, און אַז אינגיכן וועט די „חולאת" פֿאַרשווינדן... און יעדער איינער, סיי פון די פּריוואָטע געשעפטן און סיי פון די געזעלשאַפטלעכע אינסטיטוציעס און אָרגאַניזאַציעס, האָט געקלערט וועגן דער צייט„, וועו יעדער וועט קענען צוריק באַנייען זיין אַקטיוויטעט.

די מוניציפּאַליטעט־מיטגלידער האָבן געחלומט, אַז וועו די באָלשעוויקעס וועלן אַוועקגיין, וואָס פֿאַר אַ גרויסע ווידעראויפבוי־אַרבעט יעדער פון זיי וועט נאָך דאַרפן פירן, כדי דאָס אַלץ צוריקצושטעלן; די באַנקירן האָבן שוין געפֿלאַנעוועט, ווי אַזוי אויפצושטעלן צוריק זייערע געשלאָסענע בענק א. א. וו.

אַלע פּרייטיק צו נאַכט האָבן ביי מיר פֿאַרבראַכט די מיטגלידער פון דער קהילה, און מיר האָבן שוין „געבויט עולמות", ווי אַזוי מ׳וועט צוריק־אויפשטעלן אונזער קהילה... זונטיק פלעגן צו מיר קומען די הויפּט־אָנפּירער פון דער מוניציפּאַליטעט, זיעמסטווע א. א. וו. און מען האָט אויך געטרוימט...

מיר געדענקען זיך די פֿאָלגנדיקע צוויי אינטערעסאַנטע פֿאַלן:

אין ריאַזאַן איז געווען אייגער אַ „קאַצאַפּ", זייער אַ רייכער מאַן, מיטן נאָמען מאַסליעניקאָוו: ער איז געווען אַ גרויסער רעאַקציאָנער און נאָך אַ גרעסערער שונא־ישראל; אַלע זיינע יאָרן האָט ער געפירט אַ שרעקלעכע אַנטיסעמיטישע אַגיטאַציע קעגן יידן. און זייענדיק זייער רייך, האָט ער געהאַט זייער אַ גרויסע השפּעה.

און דער דאָזיקער פּאָגראָמשטשיק האָט ניט געקענט קוקן גלייכגילטיק, ווי אַ ייד, ווי איך, האָט אָנגעהויבן שפּילן אַ ראָלע אין דער מוניציפּאַליטעט. ער האָט מרעיש־עולמות געווען, און אַז איך פלעג קומען אין מוניציפּאַליטעט, פלעגט ער באַלד פֿאַרלאָזן די זיצונג.

אָבער נאָך דער פּעבראָר־רעוואָלוציע איז ער געלעגן שטאַרק „אין דער אדמה" און האָט שוין ניט געקלערט וועגן יידן, נאָר בלויז ווי אַזוי זיך אַליין צו ראַטעווען.

וועו די באָלשעוויקעס זענען געקומען צו דער מאַכט, האָט ער פֿאַרלוירן אַ גרויסן טייל פון זיין פֿאַרמעגן. דאָך איז נאָך ביי אים געבליבן גענוג; אָבער ער האָט שוין ניט געהאַט קיין כוח און קיין העזה צו פירן קיין אַנטיסעמיטישע פּראָפּאַגאַנדע. אין האַרצן האָט ער געגלויבט, אַז די באָלשעוויסטישע אַרבעט איז אַ ריין־יידישע, און אַז אויב יידן וועלן נאָר וועלן, וועט מען קענען פּטור ווערן פון די באָלשעוויקעס... האָט ער זיך אָנגעטאָן אַ כוח — ווי אַ גרויסער פּאַטריאָט — קומען אין דער באַגליטונג פון צווי אַנדערע חברים זיינע, צו מיר אַהיים.

ער האָט זיך פֿאַרגעשטעלט און זאָגט צו מיר:

„איך בין ניט געווען קאָרעקט קעגן איך און האָב אייך גערודפט, אָבער איצט אַנערקען איך אייער גוטע אַרבעט, וואָס איר האָט געטאָן אין ריאַזאַן, און בעט ביי אייך רחמים: „ראַטעווט רוסלאַנד און בעט אַלע יידן צו פֿאַרטרייבן די באָלשעוויקעס!..."

ער איז געפֿאַלן אויף די קני און האָט שטאַרק געווויינט, שרייענדיק:

„איר זענט די איינציקע, וואָס איר קענט ראַטעווען רוסלאַנד!...“

דאָס איז געווען אַן אַנטיסעמיט, וועלכער איז דערצויגן געוואָרן אין דער פעסטער איבערצייגונג, אַז יידן קענען אַלצדינג טאָן...

דער צווייטער פאַל איז אויך געווען זייער אַ כאַראַקטעריסטישער:

דער הויפט־דירעקטאָר פון „ריאַזאַנסקי גאָסודאַרסטוועני באַנק“ („ריאַזאַנער רעגירונגס־באַנק“) — ל... איז געווען אַ גרויסער אַנטיסעמיט, און ער איז נאָך געווען אַליין אַן אוקראַינער, וואָס בידוע זענען זיי פון תמיד אַן געבוירענע אַנטיסעמיטן און זיין באַציאונג צו מיר, ווי צו אַ דירעקטאָר פון אַ באַנק, איז געווען זייער אַ קאַלטע.

ווען די באָלשעוויקעס זענען געקומען צו דער מאַכט און האָבן אַוועקגעשטעלט ביי אים אַן „עומד על גבו“ — דאָס ווערט אָנגערופן אַ „קאָמיטאַר“ — און ער האָט פאַרלוירן זיין גאַנצע מאַכט אין דער באַנק, האָט ער אָנגעהויבן מיטאַמאָל „שארן זיך“ צו מיר און קומען אויך אין דער צייט, ווען עס זענען געקומען צו מיר די מוניציפּאַליטעט־מיטגלידער א. אַנד.

איינמאָל, זיצנדיק ביי מיר מיט דעם געווען־זענעם בירגערמייסטער אַנטאָנאָוו, ווענדעט ער זיך צו מיר מיט די פאָלגנדיקע ווערטער:

„די באָלשעוויקעס האָבן רואיניירט רוסלאַנד! איבער זיי האָט זיך אוקראַינע אָפּגעטיילט, און גאָט ווייס וואָס עס וועט נאָך זיין מיטן גרויסן רוסלאַנד! איר, איסאַק סאָלאָמאָנאָוויטש, וואָס איר זענט זייער געשעצט ביי יידן, האָט איר געדאַרפט דערפילן אייער חוב פון אַ רוסישן פאַטריאָט, און מיט די גרויסע יידישע פערזענ־לעכקייטן זען מאַכן עפּעס אַ „טאָלק“ מיט די קאָמוניסטן. און רוסלאַנד וועט עס אייך קיינמאָל ניט פאַרגעסן!“.

פרעג איך אים:

„די באָלשעוויקעס וואָס נאַציאָנאַליזירן אַלץ און נעמען אַלץ צו, צי האָבן זיי ביי יידן געלאָזט עפּעס? צי ליידן יידן ניט אַזוי פיל, וויפיל גאָנץ רוסלאַנד?“

זאָגט ער:

„די צאַרישע רעגירונג האָט זייער שלעכט געהאַנדלט מיט יידן; זיי האָבן ניט פאַרשטאַנען דעם כוח פון ייד! אָבער איר דאַרפט ניט זיין קיין נוקם־ונוטרס...“

דאָס כאַראַקטעריזירט, ווי די שוואַרץ־מאהניקעס — די גרויסע אַנטיסעמיטן — האָבן געקוקט אויף דער באָלשעוויסטישער באַוועגונג.

און דער זעלבער „פאַטריאָט“ — דער באַנקיר ל... — וואָס האָט גערעדט פריער קעגן די אוקראַינער, אַז זיי זענען בוגדים און אַז זיי גייען קעגן גרויסן רוסלאַנד — אַז עס איז דורך נאָך אַביסל צייט, און די אוקראַינער האָבן געקענט אַוועקפאָרן פון רוסלאַנד און זיך צוריקקערן קיין אוקראַינע, האָט ער צו מיר געזאָגט:

„איך בין דערצויגן געוואָרן אויף די פאָלקס־לידער פון אוקראַינע! רוסלאַנד האָט געוואָלט תמיד פאַרשקלאַפן אוקראַינע — און איך וויל אַוועקפאָרן צו זיך אַהיים“.

דאָס איז געווען אַ „גרויסער פאַטריאָט“, וואָס האָט ביי מיר געבעטן, אַז „יידן זאָלן ניט זיין קיין נוקם ונוטרס“... און אַליין האָט ער געכאַפּט „די פיס אויף די פלייצעס“ און האָט „פאַרגעסן“ אין גרויסן רוסלאַנד!...

***

מיין לאָגע אין ריאַזאַן איז געווען זייער אַ שוועכע און עס האָט זיך אָנגעהויבן פילן שוין אַ גרויסע סכנה: די „סאָוועפּן" האָבן זיך שוין אָרגאַניזירט, זיי האָבן דורכגעפירט אַלע באָלשעוויסטישע געזעצן: אַלץ רואיגירט, אַלץ רעקוויזירט. און עס האָבן צוביסלעכווייז אָנגעהויבן — אין ריאַזאַן ווי אין גאַנץ רוסלאַנד — צו פאַרשווינדן פאַרשידענע פראָדוקטן פון ערשטן געברויך; און די מאַסן האָבן אָנגעהויבן פראָסט־פשוט צו הונגערן.

מורא־האָבנדיק פאָר אַ ווידערשטאַנד און פאָר אַ רעוואָלט מצד די מאַסן, האָבן די באָלשעוויקעס נאָך פאַרגרעסערט דעם טעראָר און די „טשרעזוויטשאַיקע" האָט יעדן טאָג דורכגעפירט נייע אָרעסטן, שיסעריין א. א. וו. און „מיין טערק", וועגן וועלכן איך האָב געשריבן אין מיינע פריערדיקע קאָפּיטלען, איז געווען אַ קליי־נינקער דזשערזשינסקי און אַ גרויסער רוצח.

מיין לאָגע איז געווען נאָך ביטערער דערמיט, וואָס די „רעאַקציאָנערן" מ'שטיינס געזאָגט, דאָס הייסט — די קהילה־לייט צוגלייך מיט די מוניציפּאַליטעט־מיטגלידער, האָבן זיך תמיד פאַרזאַמלט ביי מיר; האָט דאָס נאָך אַרויסגערופן מער חשד און קעגנערשאַפט מצד די באָלשעוויקעס.

דער קאָמיסאַר, וואָס האָט באַדאַרפט באַזאָרגן די שטאָט און די אַרמיי, שפּיטאָלן א. אַנד. מיט אַלע נויטיקע לעבנס־מיטלען, איז געווען אַ גרויסער באָלשעוויק, אַ פויער, וואָס האָט ניט פאַרשטאַנען גאָרניט ווי אַזוי צו פירן זיין אָפּטיילונג פאַר באָשפייזונג. ער איז געקומען גאַנץ אָפט צו מיר, וואָס איך האָב פריער, פאַר אים, געפירט די אָפּטיילונג, און האָט זיך מיט מיר מיישב געווען, וואָס ער זאָל טאָן. אָבער, עס איז געווען אוממעגלעך אים העלפן.

מיר — באַקומענדיק פון די פויערים ברויט, ווייץ, מילך, פוטער און ענלעכע פּראָדוקטן — האָבן מיר זיי דערפאַר געגעבן אַלע נויטיקע הויז־מכשירים; אָבער די באָלשעוויקעס האָבן דאָך אַלץ ראַציאָנירט און האָבן פאַקטיש גאָרניט געגעבן, האָבן די פויערים דעריבער זי'י אויך גאָרניט געוואָלט געבן.

וועגן די לאָגע איז געווען זייער קריטיש, האָבן די באָלשעוויקעס נאָך מער פאַרשטאַרקט דעם טעראָר מיט די אַרעסטן און האָבן אָנגעווארפן אַ פּחד אויף דער שטאָט.

דער קאָמיסאַר פון דער באַשפייזונגס־סעקציע, און מיין שוין־פריער דערמאָנ־טער טערק — דער שעף פון דער „טשרעזוויטשאַיקע", „דער ריאַזאַנער דזשער־זשינסקי" — זיי האָבן מיך זייער אונטערגעהאַלטן. אָבער איינמאָל, זענען זיי ביידע געקומען מיר זאָגן, אַז עס וועט זיין זייער שלעכט און אַז איך בין אַ „קאַנדידאַט" אויף ווערן אַ „זאַלאָזשניק" (ערובניק). זיי האָבן געזאָגט, אַז זיי קענען מיר מער ניט העלפן און האָבן מיר גערעטן, איך זאָל מאַכן „פּליטה"...

אָבער מען האָט ניט אַרויסגעלאָזט קיינעם אין אַ „פּראָפּוסק" (פאַסיר־שיין), און איך האָב זיך געוועגדעט מיט אַ ביטע, אַז מען זאָל מיר געבן אַ „פּראָפּוסק". איז במחילה מכבודי, האָט מען מיך געשיקט „לעזאזל", דאָס הייסט, מען האָט מיר פשוט אָפּגעזאָגט, און די לאָגע איז ניט געווען גאָר קיין פויגלדיקע.

אָבער מיטאַמאָל, איז געווארן אַ גרויסער טומל: אַרום אַ זייגער 3 נאָך האַל־בער נאַכט, זענען געקומען צוויי „רויטע" סאָלדאַטן און מען האָט מיר געזאָגט, אַז

דער „סאָוודעפּ" פּאָדערט מיך, אַז איך זאָל באַלד מיטקומען מיט זיי, איז ממילא אַטירלעך, אַז ס'איז געווארן חושך אין שטוב און מ'האָט געקלערט, אַז מ'האָט מיך שוין געמוסט „אויפן צימבל"...

איך האָב זיך געזעגנט מיט מיין פרוי און קינדער. און מען האָט זיך געזעגנט ווי מיט איינעם, וואָס גאָט ווייס, צי ווערט ער קומען צוריק...

און אַזוי בין איך אַריינגעגאַנגען אין „סאָוודעפּ", באַגלייט מיט אַ שיינער „שמירה" פון צוויי „תכשיטים".

דאָרט איז פּאָרגעקומען אַן אויסערגעווינלעכע זיצונג פון „סאָוודעפּ", ווו עס זענען געווען אָנווועזנדיק אַלע קאָמיסאָרן, זיי זענען געווען זייער אומרואיק און מ'האָט געפילט, אַז זיי געפינען זיך אין זייער אַ שלעכטער לאָגע.

דער פּרעזידענט פון „סאָוודעפּ" האָט זיך געווענדעט צו מיר מיט די פאָלגנדיקע ווערטער:

„מיר האָבן ברויט נאָך אויף זעקס טעג פאַר דער פריוואָטער באַפעלקערונג, אין אויף אַכט אָדער צען טעג פאַר די גאַרניזאָנען אין ריאַזאַן און פאַר די מיליטערישע און פּריוואָטע שפּיטאָלן".

דער פּאָרזיצער האָט אין זייער אַ ברוטאַלער פאָרם געזידלט דעם באַשפּייזונגסקאָמיסאָר און האָט געשריגן:

„אויב עס וועט ניט זיין קיין ברויט אין זעקס טעג אַרום, וועסטו זיין אויפגעהאָנגען אויפן ערשטן בוים פון דער שטאָט ריאַזאַן!..."

דער קאָמיסאָר האָט פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז ניט קיין ליצנות און אַז דאָס וועט טאַקע אויסגעפירט ווערן בפועל־ממש.

דער פּאָרזיצער וועגדעט זיך צו מיר, זאָגנדיק:

„בירגער שניאורסאָן! (זאָגן „חבר", דאָס איז געווען צופיל) דו האָסט געאַרבעט און האָסט געהאָלפן דער קאָנטר־רעוואָלוציאָנערער רעגירונג פון קערענסקין און האָסט תמיד באַאָרגט די באַשפּייזונג אין ריאַזאַן. טו זיך אָן אַ כוח און טו די זעלבע אַרבעט פאַרן „סאָוודעפּ"!

ער האָט מיר פּאָרגעשטעלט די לאָגע און האָט מיר געזאָגט:

„באַטראַכט, וואָס קען מען טאָן?".

איך האָב געזען, אַז דער קאָמיסאָר פון באַשפּייזונג קוקט אויף מיר, ווי אויף אַ מלאך גואל ומושיע. און אפילו מיין טערק, וואָס איז דאָרט געווען אָנווועזנדיק, האָט אויף מיר געקוקט מיט אַ פּאָר ברענענדיקע אויגן, אַזוי ווי ער וואָלט וועלן זאָגן:

„איצט האָסטו אַ מיטל אַרויסצודרייען זיך!..."

איך האָב זיי געענטפערט, אַז איך האָב געאַרבעט תמיד ניט נאָר מיט בריוו און טעלעפאָנען, נאָר איך פלעג קומען אין צענטער אין מאָסקווע, אין מיין מיניסטעריום פון באַשפּייזונג, און באַקומענדיק דאָס פון זיי, פלעג איך נאָך גיין אין קאָמיסאַריאַט פון באַן־פּאַרקער, אַז כ'זאָל דאָרט באַקומען די נויטיקע צאָל וואַגאָנעס. און איך פלעג זיך נאָך דערמיט ניט באַגנוגענען, נאָר איך פלעג נאָך מיטשיקן אַלטע קאָזאַקן, וואָס זאָלן באַגלייטן די וואַגאָנעס, אַז זיי זאָלן ניט ווערן איבערגעכאַפּט אין וועג.

און איך זאָג:

„איך וואָלט אייך געראַטן, אַז איר זאָלט אַוועקשיקן אַ קאָמיסאַר קיין מאָסקווע, ויאָס זאָל קומען אין נאָמען פון „סאָוודעפ" און פון קאָמאַנדאַנט פון דער אַרמיי, און זאָל פאָרשטעלן די גרויסע נויטיקייט און די קאַטאַסטראָפאַלע לאָגע — וועט איר געווויס באַקומען אי די באַשפייזונגס־פּראָדוקטן און אויך וואַגאָנעס און באַגלייטערס. אָבער ניט מיט קיין טעלעגראַמעס און ניט מיט טעלעפאָנען וועט איר עפּעס אויספירן!..."

און איך האָב זיי דערציילט אַ סך פאַלן, וואָס איך האָב אפילו טעלעגראַפירט לענינען אַליין, און הגם איך האָב באַקומען סאַטיספאַקציע, בין איך דאָך שפּעטער אַליין געפאָרן פערזענלעך אַלץ דורכצופירן.

זיי זענען געווען אַזוי פיל אויף צרות, אַז אַזוי ווי אַ טרונקענדיקער כאַפט זיך אָן אין אַ שטרוי, אַזוי האָבן זיי זיך אָנגעכאַפּט אין מיין פאָרשלאָג. און דער פּרעזידענט פון „סאָוודעפ" וועדעט זיך צו מיר:

„טאָוואָרישטש שניאורסאָן" (אַנשטאָט „בירגער", איז געווען „טאָוואָרישטש") און ניט־לערנענדיק די גמרא, האָט ער אַזוי ווי געזאָגט:

„קריינא דאיגרתא איהו ליהוי פרוונקא" — דאָס מיינט צו זאָגן: „דער וואָס לייענט דעם בריוו, זאָל ער אַליין זיין דער שליח". דו גיסט זייער אַ שיינע עצה און זי איז זייער פראַקטיש, נאָ פאָר דו אַליין, אין אונזער נאָמען, און פיר דאָס דורך!".

איך האָב באַלד פאָרשטאַנען, אַז עס איז פאַראַן עפּעס אַ „סיעתא דשמיא", אַז איך זאָל קענען ווי עס איז אַרויסקריכן...

אָבער פונדעסטוועגן האָב איך זיי געראַטן, אַז זיי זאָלן שיקן זייערן אַן אמתן באַלשעוויק, אַ פאַרטיי־מיטגליד, וואָס ער קען האָבן מער שאַנסן אויף דורכפירן די דאָזיקע אויפגאַבע.

דער פאָרזיצער האָט ניט געוואָלט בשום־אופן נאָכגעבן און האָט מיר געזאָגט נאָכאַמאָל:

„דו האָסט איצט אַ מעגלעכקייט ווייזן, אַז דו ביזט ניט קיין שונא פונעם אַרבעטער־קלאַס".

איך האָב אויך פאָרשטאַנען, אַז מיט אָט דער חברה דאַרף מען ניט מאַכן קיין שׂהיות און איך האָב זיי געענטפערט, אַז איך קען זיך ניט אָפּזאָגן פון דער מיסיע, וואָס גיט מיר אַ מעגלעכקייט העלפן דער באָפעלקערונג. נאָר איך האָב ליב עפּעס טאָן און ניט פאַרלירן אפילו קיין איין מינוט. די לאָגע איז זייער אַ שוועריקע, די מיסיע ניט קיין לייכטע, און מען דאַרף דאָס דורכפירן וואָס שנעלער. און 6 אַ זייגער פאָר איך קיין מאָסקווע. אַלזאָ, גיט מיר באַלד די „פּראָפוסקן". שרייבט, אַז איך נאָמען פון „סאָוודעפ" און אַז אַלע מיליטעריש און רעגירונגס־אַנשטאַלטן, אַז אַלע פראָלעטאַרישע אָרגאַניזאַציעס דאַרפן מיר העלפן דורכפירן אָט די מיסיע, וואָס איז זייער אַ וויכטיקע פאַר דעם „סאָוודעפ" אין ריאָזאַן.

מיט גרויס צופרידנקייט האָט דער פּרעזידענט אויסגערופן:

„בראָוא, שניאורסאָן! אָט דאָס וועלט אָנגערופן ענערגיש!... און איר וועט

וויזן, אַז איר זענט ניט קיין שונא פון פראָלעטאַריאַט און פון די פויערישע און סאָלדאַטסקע מאַסן!...״

דער באַשפייזונג־קאָמיסאַר האָט דערזען עפּעס אַ שטראַל פון האָפענונג, אַז ער זאָל אויסגעלייזט ווערן, און האָט מיר באַלד געזאָגט:

״ניט וואַרט אויף קיינעם! שרייבט אייך אַליין אויס די אַלע בריוו און צייגע־נישן, וואָס איר דאַרפט האָבן נויטיק. מיר וועלן חתמענען, און פּאָרט וואָס שנעלער!..״

ומכיון שנתנה רשות למחבר... האָב איך זיך אַליין אָנגעשריבן די אמתע צאָל סערטיפיקאַטן און האָב זיך אָנגעהויבן שרייבן שוין אַ ״פראָפוסק״ פאַר מיר און פאַר מיין עלטערן זון, לעאָן, ווילכן איך האָב געוואָלט נעמען מיט זיך. און אַ באַזונ־דערן פאַר מיין פרוי און די איבעריקע קינדער. דער פרעזידענט פון ״סאָוודעפ״ האָט געחתמעט אפילו ניט־לייענענדיק און האָט באַלד אָפּגעשטעמפּלט אַלע סערטי־פיקאַטן און ״פראָפוסקן״.

אָבער איך האָב זיי געזאָגט:

״די וואַגאָנעס זענען אַלע פאַרנומען; איך וועל ניט קענען אַרויסגיין אין צוג״.

האָט דער פאָרזיצער געהייסן באַלד אַרויסרופן דעם וואָקזאַל־שעף און אים געזאָגט:

״שניאורסאָן פאָרט קיין מאָסקווע, דאַרף מען זען, אַז ער זאָל האָבן אַ קופּע. און טאָמער וועט ער ניט האָבן קיין אָרט אויף פאָרן, וועסט דו איינגעזעצט ווערן אין טורמע!״.

און אַזוי, אינמיטן נאַכט, האָט מען אויפגעוועקט פון שלאָף דעם וואָקזאַל־שעף, און ווי דער ערשטער צוג איז אָנגעקומען, האָבן די סאָלדאַטן פון וואָקזאַל אַרויס־געוואָרפן אַלעמען פון איין קופּע און מען האָט מיך דאָרט אַריינגעזעצט. און אַזוי בין איך געפאָרן קיין מאָסקווע.

קאַפּיטל ע"ז.

דער וואַקזאַל־שטאַך פון ריאַזאַן זאָגט מיר צו „איינצולאַדן" מיין פרוי און קינדער צו זיך און אַוועקשיקן די בסוד־סודות קיין מאָסקווע. — איך זוך אַ „פּראָפּוסק" און קען ניט באַקומען. — מיין וויזיט ביים באַשפּייזונגס־מיניסטער אין מאָסקווע. — דער קאָמיסאַר צורופֿט נעמט מיך אויף צו גיך און צו פּריינטלעך... — איך פּאַדער 20 וואָגאָנעס באַשפּייזונג און צורופֿט פּאַדערט, אַז איך זאָל מיט אים מיטאַרבעטן. — דער „שידוך" געפעלט מיר ניט. — צורופֿט סטראָשעט מיך מיטן קעלער פון „גאַראָכאָוואיא אוליצאַ", אויב איך וועל ניט וויצע־קאָמיסאַר. — איך זוך צו געווינען צייט און זאָג צו, געבן אַ תשובה. — איך זוך אַ מיטל זיך צו פאַראייניקן מיט פרוי און קינדער. — מיין וויזיט ביים גרויס־רַאַבינער ר' יעקב מאָזע ז"ל.

— די אומפאַרגעסלעכע שעהן, וואָס איך האָב ביי אים פאַרבראַכט.

וועז איך בין געקומען אויפן וואָקזאַל אין ריאַזאַן, האָט מיך באַגעגנט דער וואָקזאַל־שעף ז... און פרעגט מיך:

„וואָס איז עס עפּעס פאַר אַזאַ איבערקערעניש, אַז די סאָלדאַטן האָבן מיך אויפגעוועקט אינמיטן נאַכט מיט סטראָשונקעס, און פאָדערן פאַר דיינעטוועגן אַ באַזונדערן קופּע?..."

אַליין איז ער געווען אַ קאָדעט פון מיין פּאַרטיי — און זייער אַ פיינער מענטש. און דערצו, מיינער אַ גרויסער ידיד. האָב איך אים דערציילט אַלץ, וואָס עס איז פּאַרגעקומען און האָב אים געזאָגט, אַז דאָס קען זיין אַ „סגולה", אַז איך זאָל זיך אַ לעבעדיקער „אַרויסכאַפן". און איך האָב אים געזאָגט, אַז איך האָב אַ „פּראָפּוסק" פאַר מיין פרוי און קינדער, נאָר אַזוי ווי איך האָב געזינדיקט על חטא שלא יודעים, דאָס ווערט אַנגערופן, אַז די וואָס האָבן אונטערגעשריבן, האָבן ניט גע־וואוסט וועגן וואָס עס האַנדלט זיך — האָב איך אים געבעטן, אַז ער זאָל „איינ־לאַדן" צו זיך מיין פרוי און די קינדער צו „פּאַרברענגען" ביי אים אַ פּאָר טעג, אין נאָכער זאָל ער געפינען אַן אָרט פאַר זיי אין אַ וואַגאָן און זיי אַוועקשיקן קיין מאָסקווע, אָבער נאָטירלעך, האָט קיינער דערפון ניט געטאָרט וויסן...

און אַזוי ווי ער איז געווען מיינער אַ גרויסער פריינט, איז — ווי אַן אמתער ליבהאַלער מענטש, האָט ער — ניט־קוקנדיק אויף דער ריזיקע, מיר צוגעזאָגט אַלץ צו דערליידיקן. און באמת האָט ער דאָס געטאָן אויפן בעסטן אופן.

איך האָב זיך מיט אים געזעגנט, און ער איז געווען באמת צופרידן, וואָס איך האָב זיך אָפּגעראַטעוועט. און אַזוי בין איך געפאָרן קיין מאָסקווע.

די ערשטע זאַך, בין איך גלייך פון האָטעל צוגעפאָרן צום באַשפּייזונגס־מיניס־טער; איך האָב באַלד געבעטן, אַז דער קאָמיסאַר צורופֿט זאָל מיך אויפנעמען, אָבער ער איז נאָך ניט געווען אין קאָמיסאַריאַט, האָט מיך אויפגענומען זיין שעף פון קאַבינעט.

ער האָט מיך זייער שיין אויפגענומען און איך האָב אים דערציילט דעם ציל פון מיין קומען, אַז דער „סאָוודעפּ" האָט מיר געגעבן די מיסיע פאָרן קיין מאָסקווע און זען ראַטעווען ריאַזאַן פון דער שווערער לאַגע, אין וועלכער זי געפינט זיך.

ביי אים האָב איך זיך דערוואוסט, וואָס מען דאַרף טאָן און איך האָב זיך שוין געמאַכט מיין פּראָגראַם און מיין פּלאַן, ווי אַזוי אויסצופירן די זאַך.

אָבער איך האָב עפּעס באַמערקט פון אים אַזאַ פריינטלעכע באַציאונג, וואָס איז ניט געווען אין דער געוואוינהייט פון די באַלשעוויקעס, נאָר דאָס האָב איך באַלד פּאַרשטאַנען נאָך מיין געשפּרעך מיטן קאָמיסאַר צורופּאַ. דער טעלעפּאָן האָט גע־קלונגען און דער שעף פון קאָבינעט האָט אים געזאָגט:

„ביי מיר איז איצט דאָ שניאורסאָן פון ריאַזאַן".

און באַלד זאָגט צו מיר דער שעף פון קאָבינעט:

„דער קאָמאַראַד־קאָמיסאַר בעט איך צו זיך".

אין באַגלייטונג פון קאָב־נעט־שעף בין איך אַריין צום קאָמיסאַר צורופּאַ. ביי מיר איז באַלד געווען אַ חשד אויף אָט דער גאַנצער באַציאונג צו מיר. ביי די באַלשעוויקעס איז תמיד געווען אַזאַ מין סאָרט ביוראָקראַטיע, אַז וועָן מען האָט געדאַרפט אָנקומען צו אַ מיניסטער, אָדער אפילו צו זיינס אַן אַדיוטאַנט, האָט עס געדאַרפט דויערן לאַנגע וואָכן, און דאָ, מיטאַמאָל, האָבן זיך געעפנט די „שערי־שמים" און מ'נעמט מיך אויף אַזוי גיך...

איך האָב פאָרגעשטעלט דעם קאָמיסאַר די דראָענדיקע לאָגע פון ריאַזאַן, אַז צוויי פּאָלקן סאָלדאָטן און די גרויסע מיליטעריש שפּיטאָלן האָבן ניט קיין ברויט און אָנדערע לעבנסמיטל, און עס איז נויטיק, אַז מען זאָל זיי וואָס גיכער באַקומען. איך האָב אים פאָרגעלייגט מיין פּלאַן, וואָס האָט זיך ביי מיר אויסגעאַרבעט בעת מיין געשפּרעך מיטן שעף פון קאָבינעט.

דער קאָמיסאַר צורופּאַ האָט אַ שמייכל געטאָן און האָט מיר געזאָגט:

„דאָס וועט זיין געוועלדעט אין אייך!..."

איך האָט ניט פאַרשטאַנען, וועגן וואָס עס האַנדלט זיך. פרעג איך אים:

„וו' טשאָם דיעלאָ?" (וואָס מיינט דאָס?).

האָט ער מיר געענטפערט:

„קאָמאַראַד שניאורסאָן, מיר ווייסן אייער אַרבעט פון ריאַזאַן אין די צייטן פון קערענסקי. די זעקס חדשים, וואָס איר האָט געפירט די אָפּראָוויזאַציע־אָפּטיילונג אין ריאַזאַן אונטער דער באָלשעוויסטישער מאַכט, האָב איך געהאָט אַזוי פיל טעלעגראַמעס, בריוו און טעלעפּאָן־געשפּרעכן מיט אייך, אַז דאָס האָט אויף אונז געמאַכט אַ רושם, אַז איר זענט זייער אַ פּעאיקער און ענערגישער מענטש און איר רעאַליזירט זייער גוט. אייערע טעלעגראַמעס צו לענינען און צו מיר, זענען תמיד העווען זייער שטרענג און פאָדערנדיק. נו, האָבן מיר באַשלאָסן, אַז איר וועט ווערן נאָמינירט אַלס מיין מיטאַרבעטער, און עס איז דאָ נעבן מיר שוין צוגעגרייט אַ קאָבינעט פאַר אייך..."

דער דאָזיקער „שידוך" האָט מיר ניט אַזוי געשמייכלט. און ווערן אַ מיטאַר־בעטער אין קאָמיסאַריאַט — אפילו פון באַשפּייזונג — איז פאַר מיר ניט געווען קיין געשעפט.

איך האָב זיך אַזש אָפּגעגאָסן מיט קאָלטן שווייס און האָב אים געזאָגט:

„קאָמאַראַד קאָמיסאַר, איך האָב אַ מיסיע זייער אַ שוועָרע פון „סאָוודעפּ" אין ריאַזאַן אויסצופירן. די לאָגע איז דאָרט אַ דראָענדיקע און איך וויל פריער —

אייִדער איך דאַרף אייך געבן אַן ענטפער — דורכפירן דאָס, וואָס איך האָב געזומען אויף זיך. לאָזט מיר דורכפירן מיין אויפגאַבע און דערנאָך וועלן מיר רעדן".

ער האָט אַ קוק געטאָן אויף זיין קאַבינעט־שעף און מיט אַ שמייכל זאָגט ער אים:

„אָט דאָס הייסט אַ מענטש, וואָס האָט פאַראַנטוואָרטלעכקייט און אַ רעאַליזאַטאָר דערצו!..."

איך האָב נאָכאָמאָל אונטערגעשטראָכן די דראָענדיקע לאָגע פון ריאָזאַן און האָב געבעטן, מען זאָל מיר געבן אַ פאַראַרדענונג („נאַריאַדן") צוצושטעלן אין מיין רשות צוואַנציק וואָגאָנעס מעל; (מען האָט מיר געגעבן אַ מיסיע בלויז אויף זעקס וואָגאָנעס, אָבער איך האָב געפאָדערט צוואַנציק, כדי כ׳זאָל באַקומען לכל־הפחות זעקס). און אַזוי ווי כ׳האָב פאַראויסגעזען, האָט מען זיך אַנגעהויבן מיט מיר צו „דינגען", ביז מיר זענען דורכגעקומען אויף צען. און איך האָב געבעטן נאָך אַנדערע וואָגאָנעס, ווי: בוימל, צוקער, קאָשע א. א. וו.

און גלייכצייטיק האָב איך אים געזאָגט, אַז איך בין אַ מענטש, וואָס אַז איך נעם אויף זיך אַ זאַך, פיל איך פאַר מיין חוב זי דורכצופירן. איז — די ערשטע זאַך מוז איך דורכפירן, וואָס דער ריאָזאַנסקער „סאָוועפּ" האָט מיך באַאויפטראַגט. איך האָב אים געבעטן, ער זאָל מיר העלפן באַקומען די וואָגאָנעס, וואָרום אין רוסלאַנד, אינדערצייט וואָס מען האָט שוין אין רשות ברויט וכדומה, איז דאָס נאָך אַלץ ניט געווג. מען האָט נאָך געדאַרפט האָבן וואָגאָנעס אויף צו פירן דאָס. און אין דער דאָזיקער אומאָרדענונג, וואָס האָט דעמאָלט געהערשט, איז באַקומען וואָגאָנעס געווען שווער כקריעת ים־סוף.

דער קאָמיסאַר צורופֿאַ האָט אַ שמייכל געטאָן און געזאָגט:

„מען וועט אייך אַלצדינג טאָן, וואָס איר בעט, אָבער איר דאַרפט מיר געבן אַ תשובה אויף מיין פאַרשלאָג.

ער האָט גלייך געהייסן אַנקלינגען אין קאָמיסאַריאַט פון באַן־פאַרקער, אַז מען זאָל מיך באַלד אויפנעמען און מיר געבן אַלע „נאַריאַדן" אויף די וואָגאָנעס. און אַ חוץ דעם, האָט ער געהייסן מיר מיטגעבן אַ בריוו מיט אַ פאַראַרדענונג, אַז מען זאָל מיר געבן סאַטיספאַקציע.

דערנאָך האָט ער זיך אומגעקערט וויִטער צו דער זאַך און האָט מיר געזאָגט:

„חבר שניאורסאָן, איך האָב אייך שוין געזאָגט, ווי אונז איז באַוואוסט אייער ענערגיע און אייער דינאַמיזם, און וואָס איר בערעכט דורך טירן און פענצטער און דערגרייכט דאָס, וואָס איר דאַרפט — איז וויל איך אייך נעמען אַלס מיין מיטאַר־בעטער, דאָס וועט אַנגעראָפן — אַ ווִיצע־קאָמיסאַר!..."

אין לויף פון אונזער געשפּרעך, האָבן מיר דיסקוטירט בכלל די גאַנצע פּאָליטיק פון באַשפּייזונג; מיר האָבן געשמועסט וועגן די מיטלען אויף באַקומען פון די פּויערים אַלץ וואָס מען דאַרף נויטיק; און איך האָב אים באַווִיזן, אַז מיין אַרבעט וועט זיין ניט פרוכטבאַר, וויִיל אונזערע מעטאָדן און אונזערע מיינונגען זענען אַזוי פאַרשידן.

ער האָט מיר אָבער גלייך איבערגעשלאָגן די רייד, זאָגנדיק:

„חבר שניאורסאָן! אָדער דו וועסט האָבן אַ קאַבינעט דאָ, געבן מיין ביורא,

אַדער דו וועסט זיין אין קעלער פון „גאָראָכאָוואַיאַ אוליצאַ". דאָס ווערט אַנגערופן: „טשרעזוויטשאַיקע !..."

איך האָב געזאָגן, אַז די „שפיל איז פֿאַרן טייוול", האָב איך אים געזאָגט:

„גיב מיר צווויי טעג, אַז איך זאָל איבערטראַכטן און מאַכן אַ פלאַן". דאָס האָט באַדאַרפט זיין מיטוואָך, און אויף מיין הצלחה האָט ער קיין צייט ניט געהאַט און האָט מיר געזאָגט, אַז מיטוואָך און דאָנערשטיק איז ער זייער פֿאַרנומען און ער האָט מיר אָפּגעלייגט אויף פרייטיק, וועלן מיר זיך באַגעגענען און איך וועל אים פֿאַרשטעלן מיין פלאַן און מיין תשובה.

איך האָב באַלד דערזען דערין, אַז עס איז עפּעס אַ „סיעתא דשמיא" און האָב גלייך אָנגעקלינגען פון קאָמיסאַריאַט קיין ריאַזאַן און האָב אַרויסגעפֿונען דעם פּרעזידענט פון „סאָוודעפּ". איך האָב אים דערציילט, אַז דער מיניסטער גיט מיר אַנשטאָט זעקס, צען וואַגאָנעס, אויך אַ וואַגאָן אייל און אַ וואַגאָן, וואָס אין אים וועט זיין אי צוקער אי טיי.

ער האָט מיר געענטפֿערט דורכן טעלעפֿאָן:

„בראָוא, חבר שניאורסאָן !..." („חבר" און ניט „בירגער").

און איך האָב אים געזאָגט, אַז איך מוז נאָך דאָרט פֿאַרבלייבן, ווייל איך דאַרף באַקומען — די ערשע זאַך — די פֿאַראַרדענונג וועגן די וואַגאָנעס און אויך געפינען „באַגלייטערס" — קאָזאַקן, פֿאַר די וואַגאָנעס.

„און מיטן בריוו פון צורופֿאַן גיי איך אין קאָמיסאַריאַט פון אייזנבאַן און איך האָף, זאָג איך אים, אַז הגם דאָס וועט זיין ניט גרינג, וועלן מיר דאָך אַלץ באַקומען, און צו דער צייט וואָס איר דאַרפט דאָס, וועט איר דאָס האָבן".

אַזוי ווי די באַלשעוויקעס פֿאַרשטייען ניט קיין ליצנות, האָב איך אים געזאָגט. אַז אַלץ איז נאָר אַ האָפענונג, אָבער ניט קיין זיכערע זאַך, און מען דאַרף אַרבעטן...

מיר איז געוואָרן זייער ביטער, און איך האָב פֿאַרשטאַנען, אַז איצט איז דער מאָמענט פון „כאַפּן די פיס אויף די פלייצעס"... אָבער ווי אַזוי פירט מען דאָס דורך? איך האָב נאָך דערוואַרט מיין פרוי און די קינדער, וועלכע האָבן זיך געפונען אויפן באַנהויף ביים וואָקזאַל־שעף פון ריאַזאַן.

די איינציקע זאַך איז געווען מעגלעך: פֿאָרן קיין קיעוו (אוקראַינע). מיין פֿאַספֿאָרט איז געווען אויסגעשטעלט, אַז איך בין געבוירן אין אוקראַינע און האָב אַלע רעכט צו פֿאָרן אַהין, אָבער מען גיט מיר ניט קיין „פּראָפּוסק" (פאַסיר־שיין).

איך בין געפֿאָרן אויף בריאַנסקי וואָקזאַל אין מאָסקווע, אָבער קיין „פּראָפּוסק" גיט מען ניט...

בין איך אַוועקגעגאַנגען אין קאָמיסאַריאַט פון אייזנבאַן־פֿאַרקער, און — מיטן בריוו פון צורופֿאַן און אויך אַ דאַנק דעם טעלעפֿאָן־געשפּרעך, וואָס צורופּאַ אַליין האָט אַרויסגערופן, האָב איך באַקומען אַלץ, וואָס כ'האָב געבעטן פֿאַר ריאַזאַן, און גלייכצייטיק האָב איך אַ פּרוואָ געטאָן מאַכן אַ „רמז" וועגן בריאַנסקער וואָקזאַל, אָבער איך האָב באַלד פֿאַרשטאַנען, אַז דאָס שטעל איך אין געפֿאַר מיין גאַנצע אַרבעט, און מ'קען אַלץ אָפּזאָגן...

נו, האָב איך שוין אפילו קיין „רמז" אויך ניט געמאַכט.

אַזוי ווי מ'האָט מיך דאָ זייער שיין אויפגענומען, און דאָס אַלץ, ווייזט אויס'עט,

אַ דאַנק דעם צורופֿאַן, האָב איך געבעטן, אַז מען זאָל טעלעפֿאָניש אַרויסרופֿן דעם פֿרעזידענט פֿון „סאָוודעפֿ" אין ריאַזאַן.

איך האָב אים דערציילט. אַז כ'האָב שוין באַקומען דאָ אויך אַלץ, וואָס מען האָט געדאַרפֿט, אָבער עס איז נאָך דאָ געניג אַרבעט, אַז די פֿאַפּירן וואָס מען האָט מיר געגעבן, זאָלן אַרויס מכוח אל הפועל. דאָס ווערט אָנגערופֿן, אַז די אַלע פֿאַראַרדענונגען זאָלן דערפֿילט ווערן.

דאָס האָב איך געוואָלט — פֿון איין זייט — טאָמער וועט זיין עפּעס אַ שטערונג. זאָל ער וויסן פֿריער, און נאָכער זאָל ער ניט האָבן קיין חשד, וואָס איך בלייב איבער צו לאַנג אין מאָסקווע און מאַך גרויסע הכנות...

און איך בין אַוועקגעגאַנגען צום גרויס־רַאַבינער, ר' יעקב מאַזע ז"ל.

דער רַאַבינער מאַזע האָט מיך מיט גרויס פֿרייד אויפֿגענומען און האָט זיך צעקושט מיט מיר מיט טרערן אין די אויגן.

איך האָב געהאַט מיט אים דורכגעפֿירט — במשך פֿון זעקס וואָכן צייט — די גרויסע אסיפֿת־הרבנים, וואָס איז צונויפֿגערופֿן געוואָרן דורך דער רעגירונג אין פּעטערבורג, אין יאָר 1911, וועגן וועלכער איך האָב געשריבן אין מיינע פֿריער־דיקע קאָמיטלען.

איך בין מיט אים געווען צוזאַמען אין דער דעלעגאַציע צו ניקאָלאַי דעם צווייטן, אין יאָר 1913, וואָס איך האָב שוין דערמאָנט פֿריער. אויך בין איך מיט אים געווען צוזאַמען אויף דער גרויסער ערשטער פֿאַרזאַמלונג פֿון געזעלשאַפֿטלעכע טוער אין קאָוונע.

וועג איך בין געווען אַוועקגעשיקט „אין די סאָלדאַטן", אין יאָר 1915, אַלס עונש צוליב די „זאָלאָשניקעס" (ערובניקעס) — האָט דער הרב מאַזע זיך אַ סך געמיט מיך אַרויסצושלעפּן פֿון דער צרה. און מיר, בכלל, זענען געווען גרויסע גוטע פֿריינט; מיר האָבן זיך אָפֿט באַגעגנט מיט גרויס ידידות.

אָט־אָ דער גרויסער טריבון, דער יופי פֿון רעגירונגס־רַאַבינאַט און דער גרויסער למדן, דער גרויסער געלערנטער, וואָס איז געווען אַזוי באַליבט אין מאָסקווע אי ביי יידן, אי ביי גויים — וואָס זיינע אַן עפּנטלעכע אַרויסטרעטונג איז געווען אַ גרויס געשעעניש — אָט דער גרויסער מאַזע איז געווען אַ דערשלאָגענער, אַזוי אַראָפּגעפֿאַלן ביי זיך!... און ער האָט מיר געזאָגט:

„איך בין געבליבן אַ פּאַסטוך אָן שאָף!... אַלע זענען זיך צעלאָפֿן! אַ סך זענען געווען שוין אַרעסטירט און ס'האָבן זיך געיאָוועט נייע יידן אין די „רויטע יאַר־מולקעס", וואָס ביי זיי רעליגיע, איז געווען אַן „אָפּיום"; און ער האָט ממש געוואָרגן זיך אין אָט דער אַטמאָספערע.

איך — אַז איך האָב אַ קוק געטאָן אויפֿן הרב מאַזע, האָט זיך מיר בשעת־מעשה אויסגעוויזן, אַז איך זע דעם חורבן־הבית...

צו אים — אין דער צייט, וואָס איך האָב אים געזען — האָבן די באָלשעוויקעס באַצויגן זיך בחסד, אָבער אויך בחשד. און אַז עס זענען אָנגעקומען די יונגע „קאָמיסאַרלעך" מיט זייער פּלאָם, מיט זייער פֿאַנאַטיזם, און מער נאָך — מיט זייער חוצפּה און ברוטאַליטעט, האָט דאָס אים זייער ווייַ געטאָן און עס איז אים געוואָרן שווער די אַטמאָספערע.

ער האָט מיר דערציילט אַ סך זאַכן, וואָס עס איז געשען, פֿאַר דער צייט, מיט אים און בכלל אין מאָסקווע. אָבער דאָס איז געווען מאָזע!... ווער עס האָט אים געקענט, ווייסט ווי ער איז געווען פול מיט וויטאַליטעט און שאַרפזין! און רעדנ־דיק מיט מיר, האָט זיך אין אים אויפגעוועקט דער גרויסער לעבנס־כוח און אויך זיין גייסטרייכער „רוח־מאָזע"!... און ער האָט אָנגעהויבן באַלד דערציילן זיינע שיינע מעשות און זיינע דעראינערונגען, און איז אַוועקגעגאַנגען אין אַן אַנדער וועלט, וואָס האָט אויף אַ מינוט אונז געמאַכט פֿאַרגעסלעכע די קעגנווארט.

איך האָב דורכגעלעבט ביי אים צוויי אומפֿאַרגעסלעכע שעהן!

ווען איך האָב מיט אים גערעדט וועגן אַ „פֿראָפוסק" — צי קען ער מיר עפּעס העלפֿן — זאָגט ער מיר:

„אויב דו ווילסט זיין אַ „מאביד עצמו לדעת", דאַרפסטו מיך בעטן, איך זאָל עפּעס טאָן!... עס איז געגוג, אַז ס'זאָל רעדן מאָזע, וועלן זיי טאָן פֿאַרקערט... „ער כמה הדברים מגיעים!..."

קאַפּיטל ע"ח.

נאָכן אויספירן מיין מיסיע פֿאַרן „סאָוועפּ", פֿאָר איך מיט מיין זון צום בריאָנסקער וואָקזאַל. — מיר זוכן אָנצוקומען צו דער אוקראַיניישער גרענעץ, אָבער וואו נעמט מען אַ „פֿראָפוסק" (פּאַסיר־שיין)? — טויזנטער מענטשן וואַרטן אויף „פֿראָפוסק". — סטודענטן העלפֿן שרייבן, און איך בתוכם, שרייב מיר אַליין אויס אַ „פֿראָפוסק". — דער צאַל־אָמט לאָזט ניט דורך קיין גוטע בגדים און נעמט זיי צו צוזאַמען מיט צירונג און חפצים. — אַ טענאָר בלייבט כמעט אָן זיינע אָנצוגן. — איך היים אים זינגען. — די סאָוויעטן גיבן אים צוריק אָלע זאַכן און מאַכן אים אַ מאָלצייט. — מיין זון וועט קראַנק. — די מורא פֿאָר אַ „קאָראַנטין". — מיט זאָס גייען מיר דורך די גרענעץ ביז אוקראַינע. — דער אונטערשיד פון „סאָוויעטישן גן־עדן" ביז צום „העטמאַנאָוסקן גיהנום". — אַ פֿרייע וועלט, וואו מען עסט פון כל־טוב.

אויספֿילנדיק די מיסיע, וואָס ס'האָט מיר געגעבן דער „סאָוועפּ" פון ריאָזאַן און אָוועקשיקנדיק די אָלע פּראָדוקטן, וועלכע איך האָב פֿאָר זייערטוועגן צונויפֿגעקליבן — הערנדיק די ווילדע קולות פון די קאָזאַקלעך, וואָס באַגלייטן דעם צוג מיטן אָפּקלאַנג פון זייערע קנוטן, האָב איך באַלד טעלעפֿאָנירט צום פּרעזידענט פון ריאָזאַנער „סאָוועפּ", אָנזאָגנדיק אים די בשורה, אַז אָלץ איז דערלידיקט, ווי ער האָט מיך געבעטן. און ערב דער אוידיענץ, וואָס מיר האָט געגעבן דער קאָמיסאַר פֿאָר באַשפֿייזונג, צורופֿאַ — בין איך, צוזאַמען מיט מיין עלטערן זון אָוועקגעאַנגען צום בריאָנסקער וואָקזאַל.

איך בין גלייך געקומען צום קאָמענדאַנט פון וואָקזאַל, מיין פּרייַנט לעאָנטיעוו, וועלכער האָט מיך זייער וואַרעם אויפֿגענומען און האָט געפֿונען פֿאָר מיינעטוועגן און מיין זון, לעאָן, אַן אָרט. און מיר זענען אָפּגעפֿאָרן ביז צו דער גרענעץ, וואָס איז געווען צווישן רוסלאַנד און אוקראַינע.

אָבער, דאָרט האָב איך געפֿונען אַזאַ מין סאָרט מצב, וואָס איז געווען באמת זייער טרויעריק. און דערצו האָט מען דאָרט באַדאַרפט האָבן אַ באַזונדערן „פּראָפּוסק" (פּאַסיר־שיין).

אָלע אוקראַינער, וועלכע זענען דעמאָלט געווען אין רוסלאַנד, זענען געלאָפֿן אַהיים צו זיך, קיין אוקראַינע, אין הסכם מיטן אָפֿמאַך צווישן די דייטשן און סאָוויעטן, אַז אוקראַינער מעגן פֿאָרן צו זיך אַהיים.

מיר האָבן דאָרט אָנגעטראָפֿן טויזנטער מענטשן, וואָס האָבן געוואָרט אויף „פֿראָפוסקן", אָזוי אַז די קליינע פונקציאָנאָרן זענען ניט געווען אימשטאַנד דאָס אָלץ אויסצופילן.

די לאָגע איז געווען זייער אַ טראָגישע. עס איז געווען אוממעגלעך צו גיפֿינען אַ צימער. אָלץ איז געווען באַזעצט. און אין וואָקזאַל זענען אָלע געזעסן מיט קליינע קינדער אויף די פּעקלעך טעגווייז, וואַרטנדיק אויפן „פֿראָפוסק", אָזוי אַז עס איז אפילו ניט געבליבן קיין אָרט וואו אָוועקצוזעצן זיך.

דער עולם האָט אָנגעהויבן זיך צו דענערווירן. און כאָטש ביי די באָלשעוויקעס

טאָר מען ניט עפענען דאָס מויל און באַקלאָגן זיך, האָבן פונדעסטוועגן די פרויען און קינדער געשריגן. און דאָס האָט באַוויזיגן די מאַכט צו נעמען די יונגע סטודענטקעס פון צווישן די פאַסאַזשירן, אַז זיי זאָלן העלפן אויסשרייבן „פראָפוסקן", לויט דער ליסטע, וואָס מ'האָט זיי געגעבן און לויט די אַנטשפרעכנדיקע אינסטרוקציעס. אָבער, ממילא מובן — מיט אַ „משגיח" פון די באַלשעוויקעס...

מיר איז געלונגען זיך צו באַקענען מיט איינעם פון די באַלשעוויקלעך, און זיי האָבן מיך אויך געבעטן העלפן זיי שרייבן די „פראָפוסקן".

העלפנדיק אַלעמען — און מער די פרויען, וואָס זענען געווען מיט קינדער — האָב איך זיך בשעת־מעשה דערמאָנט, אַז: „אם לא אני לי, מי לי?..." און איך האָב פאַר זיך מיט מיין זון אויסגעשריבן אַ „פראָפוסק" כיד המלך. אָבער, דערמיט האָבן זיך נאָך ניט געענדיקט אַלע שווערקייטן.

נעמענדיק דעם „פראָפוסק", האָט מען באַדאַרפט דורכגיין דורכן צאָל־אַמט, און די צאָל־באַאַמטע האָבן ניט דורכגעלאָזן קיין זאַך.

איך האָב באַלד פאַרשטאַנען, אַז די לאַגע איז ביטער. האָב איך אָנגעטאָן אויף זיך מיין שוואַרצן שבתדיקן קאָסטיום און איבערגעלאָזן זיי דאָרט מיינע בגדי־חול. אָבער, דער קאָמיסאַר האָט באַלד פאַרשטאַנען די מעשה און ער האָט מיר געזאָגט, אַז „מ'קען ניט אַוועקפאָרן פון די סאָוויעטן מיטנעמענדיק מיט זיך די בעסטע זאַכן". און פראָסט געזאָגט: „זייט מוחל, רב ייד, און טוט אויס דעם קאָסטיום! און איר וועט אים איבערלאָזן דאָ!..." צונעמענדיק ביי מיר אין דער זעלבער צייט, דעם גאָלדענעם זייגער, דעם חתונה־רינג און אַלע זאַכן, וואָס טויגן נאָך צו עפעס...

אָבער דאָרט איז אויך געווען אַזאַ מין פאַל, וואָס צווישן די אַלע מענטשן האָט זיך געפונען אַ גרויסער אַרטיסט, אַן אוקראַיניישער טענאָר, וועלכער האָט געהאַט אַ מעכטיקע שטימע און האָט באַצויבערט מיט זיין זינגען. ביי אים האָט מען געוואָלט צונעמען זיין גאַנצע גאַרדעראָבע: פראַקן, קאָסטיומען א. א. וו. וואָס דאָס אַלץ איז אים געווען נויטיק צו זינגען גאַסטראָלן אַלס אַרטיסט.

ער האָט זיך זייער געערגערט, אַז ער וועט ניט האָבן מיט וואָס צו „אַרבעטן", אָבער איך האָב אים איינגערוימט אויפן אויער: „דו הייב אָן צו זינגען שיינע זאַכן פאַר זיי, וועסטו דערנאָך ביי זיי אַלץ פועלן!..."

דערנאָך האָב איך געזען, אַז ער זיצט שוין אין זייער צימער, וואו ער האָט פאַר זיי געזונגען פאַרשידענע זאַכן. דאָס האָט ביי זיי אַרויסגערופן אַ גרויסע התעוררות און מ'האָט באַלד פאַר אים צוגעגרייט זייער אַ שיינעם אָוונט־ברויט. און דאָס איז איינע פון די אייגנשאַפטן וואָס כאַראַקטעריזירן די באַלשעוויקעס.

ביי זיי, אַז עס איז געווען שייך צו קונסט, האָט דאָס אַרויסגערופן ביי זיי אַ מענטשלעכע באַציאונג. און איך האָב דערנאָך געזען דעם „לץ", וואָס טראָגט זיין גרויסן טשעמאָדאַן. אַלס טענאָר, האָט מען אים דורכגעלאָזט אַלץ, וואָס ער האָט געהאַט, און מ'האָט ביי אים גאָרניט צוגענומען.

אָבער, אַריבערגייענדיק שוין די גרענעץ בערום ובחוסר כל — זענען נאָך אַלץ ניט געווען גענוג די אַלע איבערלעבענישן, און מיין זון, לעאָן, האָט באַקומען

40 גראַד הינ און אונז האָט געדראָט צו פאַרבלייבן אין „קאַראַנטין" אויף דריי וואָכן...

נאָר שטייענדיק אין דער ריי אויף נעמען בילעטן צום פּאָיעזד קיין קיעוו, האָט זיך לעאָן מיט די לעצטע כוחות אַנגעשפּאַרט אויף מיין רוקן, אַז מ'זאָל ניט דערקענען ווי קראַנק ער איז, אוּן דורכגייענדיק שוין די גרענעץ פון אוקראַינע, וואו עס זענען שוין געשטאַנען דייטשע סאָלדאַטן, האָב איך דעם לויטענאַנט אַריינגעשטופּט אין האַנט אַריין שטילערהייט פינף רובל. און אַזוי זענען מיר דורכגעגאַנגען ביז צום צוג.

אָלע שכנים האָבן באַמערקט דעם מצב פון מיין זון, האָבן זיי אים געלאָזט אַן אָרט אויף ליגן אויפן העכערן דיוואַן, און אַזוי זענען מיר געפאָרן קיין קיעוו.

אַרויס פונעם סאָוויעטישן לאַנד און פאַרנדיק שוין אין דער אוקראַינישער מלוכה, וואו עס איז געווען שוין די מאַכט פון „העטמאַן" — האָט זיך דאָרט געפילט גאָר אַן אַנדערע אַטמאָספער:

נו, אַז מיר זענען געווואוינט געווען די לעצטע צייטן ביי די סאָוויעטן, צי עסן ברויט, וואָס איז געווען ווי ליים, און ניט־זעענדיק פאַר די אויגן ניט קיין פוטער, ניט קיין וויס ברויט און ניט קיין וואורשט — איז אפילו לעאָן, וואָס איז געווען אין אַ הויכער טעמפּעראַטור — ווען איך האָב אים געווינען דאָס וויסע ברויט, האָט ער זיך אויפגעזעצט און אָנגעהויבן עסן.

און דאָ האָט מען באַלד געפילט, ווי אין סאָוויעטישן לאַנד מיט זייערע גוירות, מיט זייער שטרענגקייט און זייערע עקאָנאָמישע סיסטעמען, איז ניטאָ קיין טיי, ניט קיין ברויט, ניט קיין פוטער, און מ'הונגערט און ס'איז אויף צרות...

און ווי נאָר מען גייט אַריבער די גרענעץ, איז שוין אַן אַנדער מין עקאָנאָמישער סיסטעם און עס איז דאָ וויס ברויט, פוטער, פלייש און אַלץ וואָס מ'דאַרף.

און אַזוי האָבן מיר פאַרלאָזן דעם „סאָוויעטישן גן־עדן" און אַריינגעקראָכן אינעם „העטמאַנאָוסקן גיהנום", וואו דאָרט איז פאַראַן אַ סך „עולם־הבא"...

אינהאַלט

הקדמה פון דיכטער זלמן שניאור 7

פאַרוואַרט 11

קאַפּיטל א. — לומדות און השכלה. — די גאָלדענע קייט רייסט זיך איבער. — להבדיל בין ראַבינער לראַבינער. — רעוואָלוציע דורך פאַגראָמען. — ווי אַזוי פון אַ שונא־ישראל ווערט אַן אוהב־ישראל. — ששון ושמחה ביי די סנאָוווסקער יידן. 19

קאַפּיטל ב. — אביונים, קבצנים, דלפנים — רייך אין תורה און אין בטחון. — מען הונגערט און מען צאָלט שכר־למוד. — לופט־מענטשן — קרבנות פון דעספּאָטיזם. — אַ לעקציע פון זעלבסטווירדע און נאַציאָנאַלן שטאָלץ. — פלאי־פלאים: איך פאָר אין אַ גרעפּישער קאָטש און עס כשרות ביי ערלים. — גייסטיקע גבורה ביים „עם הספר". 25

קאַפּיטל ג. — ריעפקע — אַ שטאָט וואָס האַנדלט אָן פינאַנצן. — די אינציקע דאגות פון די ריעפקער בעלי־בתים. — שנאת־ריעפקע — אַ שם־דבר. — ר' זלמנקע ווערט אַ סוחר. — צום פאַרלירן דאַרף מען אויך זיין אַ גאון. — ר' זלמנקע ווערט רב־רבי אין ריעפקע. — דער ערשטער אַריינפאָר קיין ריעפקע. — אַ טריומף־צוג, וואָס די וועלט האָט ניט געזען. — אַ סוף צו אַ דורות־לאַנגער שנאה. — שלום ושלוה אין ריעפקע. — קינד און קייט איז זיך משמח. 31

קאַפּיטל ד. — די נייע בעל־הבתישקייט. — אַ סביבה — רעליגיעז און וועלטלעך. — דעם רבינס רוחניותדיקע און „גשמיותדיקע" אַקטיוויטעט. — דער פּחד פאַרן יום־הדין. — אַ „סטראָי" פון טעלערס... יידן שטורמען די שערי־שמים. 38

קאַפּיטל ה. — שמעון־מיכל דער אַפּיקורס ערב יום־כּפּור אין שול. — זיין איראָנישע באַציאונג צו די יידישע ימים־טובים. — ווי אַזוי יידן אין ריעפקע האָבן זיך געגרייט צום הייליקן יום־הדין. — יידן קערן וועלטן. — דער פּחד אין שול ווען „אַ פּיש אין וואַסער ציטערט". — יידן שטורמען די שערי־שמים. — שמעון־מיכל לאָזט אַ טרער. 42

קאַפּיטל ו. — גמרא־בחור צו אַכט יאָר. — די פּעולה פון קאַנטשיק — מען טאָר ניט זיין קיין קינד. — אַ טאָג פון תורה ועבודה. — צי האָט אַ ייד צייט צו זיין שיכור? — מיינע בחורשע יאָרן. — די ערשטע דרשות. — מיין ברודער פישל ברענגט חסידים און „באַשווינדלט" מיך. — איך פּסקן די ערשטע שאלות. — ראָוי לחופּה. — מיין באַגעגעניש מיטן גאַרנאַסטאַי־פּאָלער רבין. 46

קאַפּיטל ז. — די פערזענלעכקייט פון ר׳ מרדכי־בערעלע דער גאָרנאָ־
סטאַיפּאָלער. — דער וועג צו דינען דעם רבונו־של־עולם. — יידן בענקען
נאָך מופתים. — די שיטה פון חסידיזם. — אַ בעל־צדקה, וואָס באַגנבעט
זיך אַליין. — ביחידות מיטן גאָרנאָסטאַיפּאָלער גאון. — איך וועל אַ חתן,
אָן מיין וויסן. 53

קאַפּיטל ח. — אַ יידישע חתונה. (1) — ר׳ מאָטעלעס שליחות.
— תנאים אָן חתן־כלה און אָן מחותנים. — מיין פּרעסטיזש שטייגט. — די
ערשטע שטראָמען פון ציוניזם. — משכילים לייגן איין וועלטן אויף „שמידן"
מיך אָפּ. — איך וועל אַ „רעוואָלוציאָנער". 59

אַ יידישע חתונה. (2) — על פּרשת־דרכים. — נייע וועלט — נייע
אַספּיראַציעס. — גייסטיקע מעטאַמאָרפאָזע. — דער ענדגילטיקער באַשלוס.
— אַדורכגעפאַלענע קאָנספּיראַציע. — די שפּראַך פון האַרץ. — וויכוח
צווישן טאַטע און זון. — דער שכל איז גובר. 62

אַ יידישע חתונה. (3) — „דיפּלאָמאַטישע" קאָמפּראָמיסן. — מען
גרייט זיך צו דער חתונה. — די ערשטע געסט. — מיין פּעטער שמואלס
„האַנט" באַווייזט מופתים. — אַ כפּרה דאָקטוירים פאַר דעם רבינס קדושה.
— דער פּאָרשפּיל. — דער פּייערלעכער אָפּפאָר. — יידן ברענגען אייגענע
געשפּאַנען. — פּאָסעסאָרן ברענגען טאָרטן. — די מורא פאַר אַ צוזאַמענשטויס.
— גאַליציאַנער און חבדער לבוש. — דער קבלת־פּנים. — „מזל־טוב! דער
חתן פּאָרט!". — באָרד און פּאות אין מאַגנאַטישע עקיפאַזשן. 68

אַ יידישע חתונה. (4) — רבישער אַנטאַגאָניזם. — די רביצין איז
ניט צופרידן. — טשערקאַס פייערט דעם גאָרנאָסטאַיפּאָלערס שמחה. — דעם
רבינס וואָרט מאַכט וואונדער. — דאָס באַזינגען. — כלה־באַדעקנס. — דאָס
אונטערפירעכץ. — די הויפּט־צערעמאָניע. — דער מאַמעס שלאָפקייט. —
די מאַמע פאַרלאָנגט נסים. — די מאַמע פירט אויס. — דער רבי איז גובר
דאָס חולאת. 75

אַ יידישע חתונה. (5) — די „גילדענע יויך" — דער סימבאָל פון
יידישן שטייגער־לעבן. — אַ חתונה־מאָלצייט „פּאַרן קיסר צו שטעקן". —
דעם גאָרנאָסטאַיפּאָלערס קדושה איז משפּיע די חתונה. — דער „כשר־טאַנץ".
— דער רבי איז ממשיך די שמחה אין מיין נייער היים. — אין חדר־המיוחד.
— מענטשלעכע רייד פון אַ צדיק־הדור. 82

אַ יידישע חתונה. (6) — נאָך דער חתונה. — צווישן צוויי וועלטן.
די ערשטע דערשיטערונג. — רייבונגען און צוזאַמענשטויסן. — פאָסיווער
ווידערשטאַנד. — דעם פּעטער שמואלס „אינטערוועניצן". — די שיידונג מיט
מיינע עלטערן. — חשבון־הנפש. 88

קאַפּיטל ט. — אין אַ פּרעמדער וועלט. — ר׳ נחום־זלמנקע — דער אַרכיטעקט און אַדוואָקאַט. — די השכלה־עפֿאָכע: נייע צייטן — נייע אידעען. — מיין פּרויז דיפּלאָמאַטיע. — באַזאַנאָוס לערע. — איך מאַך פֿאַרשריטן. — איך פּרעדיק ציוניזם. — מיין שוויגערס קאָמענטאַרן. 92

קאַפּיטל י. — צווישן האַמער און קאָוואַדלע. — אַן „איידעמל אויף קעסט". — מען רייסט זיך איבער מיין פּאָטער. — די קאָנקורענץ צעפּלאַקערט זיך. — דעם ריעטשיצערס פּסק־דין. — דער עונג־שבת אין טשערקאַס. — וועג דער אַרעמאַן וועַרט אַ יחסן. — ערב שבת אין באָד. — יידן — דאָס „אתה בחרתנו"־פֿאָלק. 97

קאַפּיטל י״א. — סטאַראָדוב אין אַלע זיינע אַספּעקטן. — ישיבה־בחורים אַלס עקסטערנען. — דער וועג צו בילדונג. — שוואַר צו זיין אַן עם־הספֿר. — די „טשאַסטנע פֿאַוויערענע". — יוריספּרודענץ און לומדישע חריפות. — דער אַלטער און נייער דור. — טראַדיציע און פֿראָגרעס. — מיין פּאָטערס אַקטיוויטעט אין סטאַראָדוב. — סטאַראָדוב אין דער פּאַזע פון אַנטוויקלונג. — מיין פּאָטערס האָפענונגען און מיינע חלומות. 104

קאַפּיטל י״ב. — צוריק אין טשערקאַס. — דעם רזשישטשעווערס ברכה. — דער קאַמף פאַר דער ישיבה. — נצחון איז זיס. — די פֿאַלגן פון אונזער ממשלה. — מיר קאַפּיטולירן. — דער סך־הכל פון אונזער אַנפּירונג. — דער שידוך צווישן האָניק מיטן רעטאַך. — מזל־טוב! דער גאָרנאָסטאַי־פֿאָלער האַלט פון מיר! — איך וויל ניט ווערן רב אין איוואַנאָווקע. — דעם הייליקן ר׳ מאָטעלעס אוהל. — צוויי לעגענדעס וועגן ר׳ מאָטעלע דעם טשערנאָבילער מגיד. 110

קאַפּיטל י״ג. — מיין שוויגערס טענות. — מיינע שוואָגערס זענען מיט מיר. — מענדל דער מהמיד. — איך וועל אַ טאַטע. — אַ כפּרה דאָקטוירים פֿאַרן רבינס ברכה. — דער פּדיון־הבן. — מען פֿאָטאָגראַפֿירט דעם רבין. — דער פֿאָטאָגראַף האָט חרטה. — דער רבי איז משלם מיט זיין ברכה פֿאַר די בילדער. — איך וועל אַ סוחר. — י״ט כסלו. — אַ שמש מיט איידעלע חושים. — מיין שותף ניוכטיק. — מיינע ערשטע פֿאַרדינסטן. — ניוכטיק עסט געפֿילטע פיש. — ער „פֿאַרבייסט" מיט אַ טאָפּ קנישעס. — „וקנה לך חבר"... 117

קאַפּיטל י״ד. — צוריק אין סטאַראָדוב. — די סביבה ביי מיין פּאָטער. — אַנטאַגאָניזם און אידעאָלאָגיע. — פּראָדקין צווישן די מתפּללים. — חסידים וואַרטן אויף משיחן און משכילים זענען אַליין די משיחים. — טעאַטער אַלס דערציאונגס־פֿאַקטאָר. — איך שטעל מיין פּאָטער אין אַן אומבאַקוועמער לאַגע. — מיינע געוויסנבעסן. — איך „זוברעווע" יומם ולילה. — איך וועל אַ סטודענט מיט סמיכות פון „איוואַנקע"... — דער דערנער־וועג פון דער יידישער יוגנט. — די קינדער פון עם־הספֿר. 124

קאַפּיטל ט״ו. — מיין זונס גראַטולאַציע־דעפּעשע. — שוועך צו זיין אַ סטודענט! — די פּטירה פון גאַרנאַסטאַיפּאַלער רבין. — איך „מוז״ ווערן אַ ראַבינער. — די רעפּאָרמען פון צאַר אַלעקסאַנדער דעם צווייטן. — יידן קעמפן קעגן די לערן־הנחות פּאַר... יידן. — אַ נייע פונקציע: „אַבשטשעפּסטועני ראַבין״. — ראַבינערס־„טשינאָווניקעס״. — צייטן בייטן זיך. · דער צאַר אַלעקסאַנדער דער דריטער. — „נומערוס־קלאָוזוס״ און גזירות אויף יידישע קינדער. — קאַמף פּאַר רעכט און עקזיסטענץ. 131

קאַפּיטל ט״ז. — צאַרישע מעטאָדן לגבי רעכטלאָזע יידן. — תחום־המושב. — „פּראָוואָזשיטעלסטוואָ״. — שתדלנישע אינטערוועניצן. — יידישע פּאַרטייי־דיקונג קעגן דער רעאַקציע. — צוויי נייע דערשיינונגען: ציוניזם און „בונד״. — רומפּולע געשטאַלטן. — גייסטיקע מדריכים — אידעאַליסטן. — דער סטימול צו ווערן אַ קאַזיאָנע ראַבינער. — מיינע שטרעבונגען און אַספּיראַציעס. — איך פּאַרמעסט זיך גאַנץ הויך. 137

קאַפּיטל י״ז. — יידן אין גאַראַדניע. — אַפּאַטיע און גלייכגילטיקייט... צו אייגענע צרות. — חברה קדישא פּירט דאָס רעדל. — תלמוד־תורה־קינדער זאָגן תהילים און באַגלייטן לוויות. — מיין ערשטע רעדע אין גאַראַדניע. — מיין פּראָגראַם. — די ערשטע רעפּאַרמען. — אַלע קינדער זענען גלייך. — סאָציאַלע און קולטורעלע דערגרייכונגען. — אחדות־פּולע טעטיקייט. — מיט־באַטייליקונג פון קריסטלעכע ליבעראַלע עלעמענטן. — מחיצה צווישן יידן און גוי ווערט שוואַכער. 143

קאַפּיטל י״ח. — וואו נעמט מען אַ קערבל צום האַנדלען... די ערשטע שפּאָר־ און לייַ־קאַסעס. — ווי צדקה ווערט פּאַרוואַנדלט אין פּאָזיטיוועך רעקאָנסטרוקציע־הילף. — די פּראָצענטניקעס זענען ניט צופרידן. — אַליין די פּראָדוצירער און אַלייו די פּאַרקויפּער. — פּרנסה בריווה. — דער כוח פון כאַבאַר. — אונזערע אָרגאַניזאַציעס צעוואַקסן זיך. — אַ ווערטל פון ר׳ שניאור זלמן מלאַדי. — ווי אַזוי ווערט מען אַ „שיינער״ ייד?... — די עצה פון ר׳ שמעון דעם שוחט. — שמעון דער שוחט חקרנט זיך אין אַבסטראַקטע פּראָבלעמען. — די שיטה פון ביטול. 150

קאַפּיטל י״ט. — דער קאָנטאַקט ווערט ענגער. — די רוסישע אינטעליגענץ דערנענטערט זיך צו די יידישע מאַסן. — די ערשטע אינטערוועניצן וועגן אַ גימ־נאַזיע אין גאַראַדניע. — ווי אַזוי אַ גאַראַדניער גביר איז זיך משתדל. — מיין ערשטע באַקאַנטשאַפּט מיט פּיסאַרעווסקין. — מיין פּראָיעקט ווערט פּאַר־ווירקלעכט. — רוסישע קוריאָזן אין דער יידישער טראַגעדיע. — איך געהער צום קאָמיטעט פון די קאַדעטן. — איך נעם אָנטייל אין די וואַל־צוגרייטונגען צו דער צווייטער דומע. — ווי אַזוי פּאָליציי ווערט פון מיר פּטור. — מען אַרעסטירט מיך. — סוויעטשינס אינטערוועניע. — דער איספּראָוניק — דער „בעל־טובה״... — מען שיקט מיך אָפּ קיין וואָראָנעזש. — די יידישע קהילה אין וואָראָנעזש. — ר׳ שמעון שוחטס משל ווען דעם בעל־התניא. 157

קאַפּיטל כ. — מיין שטראָף ווערט די סענסאַציע פון שטאָט. — גאָראָדניע קערט וועלטן פאַר מיין באַפּרייאונג. — דער פּאַראייניקטער יידיש־גויאישער פראָנט. — גאָרקין — דער טיפּ פון אַ רוסישן אינטעליגענט. — איך קער זיך אום אַהיים. — מיין וויכוח מיטן גובערנאַטאָר. — איך נעם זיך צו דער אַלטער אַקטיוויטעט. — דער בטחון ביי יידן ווערט שטאַרקער. 164

קאַפּיטל כ״א. — דער „סטאָליפּינסקי גאַלסטוק״ אַרבעט אויף אַלע כלים. — סטאָליפּינס נייע קאָנסטיטוציע. — פּאַרטייען סאָלידאַריזירן זיך צו די וואָלן. — יידישע קאַנדידאַטן. — די פאַמיליע ברוק. — מיין שליחות אין פּעטערבורג. — די יחידי־סגולה און זייער קאָלאָסאַלע אַרבעט. 170

קאַפּיטל כ״ב. — די פּסיכאָלאָגיע פון די וואָלן. — אַגיטאַציע און אויפּ־קלערונגס־אַרבעט. — די אומגעריכטע שפּאַלטונג. — די שטרייטן אויף דער יידישער גאַס. — צוויי פיינטלעכע לאַגערן: גבירים און „עמך״. — א רעוואָלוציע אין יידישן לעבן. — יידישע אָרגאַניזאַציעס גייען צו גרונט. — בראָמאָנס אַגיטאַציע. — צוויי קאַנדידאַטן — צוויי קעגנזאַצן... 177

קאַפּיטל כ״ג. — די לאָגע אין טשערניגאָוו. — די פערזענלעכקייט פון טורינען. — דער ראָבינער פריידין. — טורין ווערט ראָבינער. — די באַציאונג פון יידן צום צאַרישן מיליטער־דינסט. — די „בילדונג״ פון רוסישן פויער. — שנאה לגבי דעם ייד אין מיליטער. — א לעקציע פון זעלנערישן „שולחן־ערוך״. — כמידוע כאָפּט אַריין א פּסק. — איך ווער כמידוע קאָנקו־רענט. — אין אַלעם זענען שולדיק די „זשידעס!...״ 184

קאַפּיטל כ״ד. — טורינס קאַמף אויף דער יידישער גאַס. — ער אַרגא־ניזירט די יידישע מאַסן. — זיינע רעדעס און משלים. — ער געווינט די „שמשים״ פון דער חברה־קדישא. — דער קאַמף פאַרשאַרפט זיך. — יידישע אינסטיטוציעס גייען צו גרונט. — די וואָל־אַקציע אין טשערניגאָוו. — מען קען ניט קומען צו א הסכם. — דער קאַמף אַרום דעם אוהל פון הייליקן רבי פּרץ. — דער גובערנאַטאָר מישט זיך אַריין. — טורין קלערט אויף דעם ענין פאַרן גובערנאַטאָר. 190

קאַפּיטל כ״ה. — טורינס דעמיסיע. — קאַנדידאַטן פעלן ניט. — טשער־ניגאָוו וויל מיך פאַר א ממלא מקום. — איך נעם ניט אָן דעם פאָרשלאָג. — א דעלעגאַציע פון טשערניגאָוו לאַדט מיך אין אויף א רעפעראַט. — דער משל מיט ר׳ לוי יצחק בערדיטשעווער. 196

קאַפּיטל כ״ו. — מיין אינערלעכער גערעגל. — איך שטעל אַרויס מיין קאַנדידאַטור. — די ראָבינער־וואָלן. — דער צערעמאָניאַל. — ר׳ יהודה ראָבקין „טרייסט״ מיך. — די צעשיידונג מיט גאָראָדניע. — מיינע ערשטע שריט אין טשערניגאָוו. — די טשערניגאָווער זיעמסטווע. — כיזשניאַקאָוו

און זיין נאַכפאָלגער — רודין. — דער צאַרישער מאַניפעסט. — די מאַניפעסטאַציע. — דער פּאָגראָם. — „בעי זשידאָוו — ספּאַסאי ראָסיאו" („שלאָג די זשידעס — ראַטעווט רוסלאַנד"). — רודין ווערט געשטעמפּלט פון זיינע חברים. — רודין זאָגט זיך אָפּ פון זיין אַמט. — ווערזילאָוו פּאַרענדיקט מיינע וואַלן. 202

קאַפּיטל כ"ו. — מיינע נייע אַנהויבן. — די פּראָקאָלאַרע וויזיטן. — דער בירגערמייסטער ווערזילאָוו. — דער גובערנאַטאָר ראָדיאָנאָוו. — מען צאָלט מיר אָפּ מיט קעגן־וויזיטן. — טשערניגאָווער יידן האַלטן, אַז דער יחוס פון בעל־התניא ווערט איבער. — שמעון דעם שוחטס אָפּשאָנונג. — מיינע ערשטע שריט זענען מזלדיק. 208

קאַפּיטל כ"ח. — סטאַגנאַציע אין טשערניגאָווער יידישן לעבן. — מיר געווינען אָנהענגער. — ווי אַזוי „עמך" איז מקבל שבת. — אחדות אויף דער יידישער גאַס. — די „קאָראָבקע". — יידישע געלטער גייען פּאַר אַנטי־יידישע צוועקן. — „קאָראָבקע"־שפּעקולאַנטן. — די קאָמבינאַציעס פון דעם בעל־„קאָראָבקע". — קאַמף פּאַר אַ יושרדיקער פּאַרטיילונג. — די ערשטע רעפּאָרמען. — אַ גוטער אָנהויב. — מיר באַזיגן די שפּעקולאַציע. 213

קאַפּיטל כ"ט. — דער קליינער „פּאַרלאַמענט". — די נייע רעפּאָרמען. — קאָנקורענץ אין דער צדקה־אָקטיוויטעט. — קאָנטראָל־קאָמיטעט. — יידן זיצן אין שטאָט־ראַט און דיסקוטירן איבער יידישע ענינים. — ווי אַזוי פון אַ „הקדש" ווערט אַ מושב־זקנים. — דער פּרויען־קאָמיטעט. — דער קאַמף קעגן שנאָרעריי. — מאַרקעליס, דער נדבן, האָט ניט נושא־חן געווען ביי די שנאָרער. — די אַג־טאַציע פּאַר אָפּשאָפן צדקה. — פּרומע זענען ניט צופרידן. — די נייע באַזעס פּאַר בכבודיקער עקזיסטענץ. — פון צדקה ווערט זעלבסטהילף. 220

קאַפּיטל ל. — דער טיפּ פון אַן אַמאָליקן מלמד. — די באַדינגונגען פון לערנען אין די חדרים. — די „פונקציעס" פון די תלמידים. — דער ערשטער עטאַפּ פון „לתורה ולחופה ולמעשים־טובים". — די ניט־יושרדיקע באַציאונג צו די תלמוד־תורה־קינדער. — מיין קאַמף קעגן עקספּלואָטירן די אָרעמע קינדער. — די נייע תלמוד־תורה. — מיר בויען אַ ספּעציעלן בנין. — יידן און גויים העלפן צו מיט דער ברייטער האַנט. — דער גביר מ... גיט מיר אָפּ די שליסלען פון זיין קאַסע. — ער ווערט געוואויער פון דער צייטונג, וויפיל ער האָט מנדב געווען. 227

קאַפּיטל ל"א. — די נייע תלמוד־תורה. — די ערשטע קינדערשע ספּעקטאַקלען. — די ערשטע מיידלשע פּאַר־שול. — דער אומצוטרוי צו ווייבער „פּרנסה־געבערינס". — עס קומט אונז אָן שווער צו ווערבירן שילערינס. — צוויי ליכטיקע געשטאַלטן — אַננאַ אילּיטשנאַ און איר מאַן. — דר. קאָהען.

— די ערשטע האַנטווערקער־שול. — צוליב „פּראַוואָזשיטעלסטוואָ" (וואוין־רעכט) מוזן מיר האָבן סטאַטוטן. — די ערשטע אינטערווענצן ביים אינערן־מיניסטער, מאַקלאַקאָוו. — דער אינסטיטוט, זילאָוו, שרייבט אונטער די באַשטעטיקונג. — די לעצטע פאָרמאַליטעטן און דער וואַנדער־וועג פון די סטאַטוטן. — דער „דיעלאָפּראָיזוואָדיטעל" גייט זיך זיין אייגענעם וועג. — אַז מען שמירט, פאָרט מען... מיט דעם כוח פון אַ פינפאונצוואַנציקער. 235

קאַפּיטל ל"ב. — אָרעם אין דער מטבע — רייך אין אידעען. — אָט אַזוי בויט זיך אַ יידישע אינסטיטוציע. — די טראַגעדיע פון יידישן חינוך. — דער „אַלטער" און דער „נייער תלמוד־תורהניק". — דער פּאַראַלעל צווישן ביידע אַנשטאַלטן און דער אונטערשיד אין די רעזולטאַטן. — דער מאַנגל אין שלימותדיקער דערציאונג. — איך שטיץ אונטער די אַלטע תלמוד־תורה, וואו עס לעבט דער יידישער גייסט. — מסירות־נפש פון די אַמאָליקע יידן. — ר' איציע וועליקין, דער פּשוטער ייד און גרויסער בעל־צדקה. — ר' איציע באַגנבעט זיך אַליין. — ער פאָרט אָן אַ בילעט און פאַסט תעניתים, כדי אויסצוהאַלטן די אַלטע תלמוד־תורה. — ער קריטיקירט די לערער, זואָס רויכערן אין שבת און רעדן ניט קיין דברי־חול. 244

קאַפּיטל ל"ג. — דער פּאָזיטיווער איינפלוס פון די שולן אויף די קינדער. — די גאַסן־קינדער ווערן לייטן. — דער קאַמף מיט בעטלעריי. — אָנשטאָט צדקה — זעלבסטהילף. — די השפּעה פון די הלוואה־קאַסעס אויפן זוירט־שאַפטלעכן לעבן. — שלמה־יצחק דער בעל־עגלה באַקעמפט די אָפּאָזיציע מיט אַ רעדע וועגן זיך אַליין. — נייע דערגרייכונגען: פּראָפעסיאָנעלע אָוונט־קורסן פאַר דערוואַקסענע און קורסן פון יידישע לימודים פאַר די קינדער פון די רעגירונגס־שולן. — איך לערן פּרקי־אבות מיט די סטודענטן. — איך ווער אַרעסטירט פאַר רעוואָלוציאָנערע מאַניפעסטאַציעס. — דער גובער־נאַטאָר ראָדיאַנאָוו פאָדערט דערקלערונגען. — איך לערן מיט אים אַ פּסוק פון פּרקי־אבות. — די לעקציע פאַרענדיקט זיך מיט אַ לחיים. 250

קאַפּיטל ל"ד. — **פּרשת מאַקלאַקאָוו. (1)** — טשערניגאָווער קהילה דעמאָקראַטיזירט זיך. — צוויי און צוואַנציק הלוואה־קאַסעס אַ חוץ קעגנזייטיקע קרעדיטן. — מען אַרבעט מלמעלה ומלמטה. — דער נייער גובערנאַטאָר, וואַסילי מאַקלאַקאָוו. — זיין קאַריערע פון רודפן יידן. — זיין פינצטערער אָנזאָג. — דער ערשטער צירקולאַר וועגן גירוש פון צוואַנציק טויזנט יידישע פאַמיליעס. — פּאָליציי נעמט אַרויס טירן און פענצטער פון יידישע שטובן, ביי פינף און צוואַנציק גראַד פראָסט. — די מהומה ביי טשערניגאָווער יידן. — מיין אינטערווענץ ביים גובערנאַטאָר לאָזט זיך אויט מיט גאָרניט. — איך אַלאַרמיר די גרעסטע פּאָליטישע פּערזענלעכקייטן. — איך גיב איבער אויף אַ פרעסע־קאָנפערענץ וועגן די נייע גזירות. — קיעווער פּרעסע שטעמפּלט דעם גירוש. — פּעטערבורגער פּרעסע סאָלידאַריזירט זיך.

— מיר בילדן אַ קאָנטראָל, צי איז די גזירה אין הסכם מיט דער געזעצגעבונג.
— מיר טרעטן אַרויס אין אַן אָפענעם קאַמף קעגן דעם גובערנאַטאָר. .....

פּרשת מאַקלאַקאָוו. (2) — די אָפענסיווע קעגן מאַקלאַקאָוון. — אינטערוועניצן ביי סטאָליפּינען. — מיין „חוצפהדיקער" אַרויסטריט קעגן גובערנאַטאָר. — מאַקלאַקאָוו מאַכט מיך פּאַר אויס ראַבינער און פּאַרטרייבט מיך פון טשערניגאָוו. — די כוואַליע פון פּראָטעסטן. — סטאָליפּינס „קאָלטע דושן" צווינגען מאַקלאַקאָוון אָפּצושטעלן די גזירה. — אַ שעה פּאַר מיין אַרויסשיקן, רופט מיך דער גובערנאַטאָר צו זיך. — איך זאָג זיך אָפּ אַהינצוגיין. — דער פּאָליצמייסטער פּאַוולינסקי קומט מיך נעמען, אָבער איך גיב ניט נאָך. — מאַקלאַקאָוו לאָדט מיך אין טעלעפּאָניש. — איך פּאָר ענדלעך צום גובערנאַטאָר אין פּאָליצמייסטערס פּאָעטאָן. — די אָנטשיידנדיקע אונטערהאַנדלונגען. — אונזער עקשנות האָט געזיגט. — טראָגי־קאָמישע עפּיזאָדן פון דער צאַרישער הערשאַפט. .....

פּרשת מאַקלאַקאָוו. (3) — אונזער מעמאָראַנדום מיט די פּאָדעֿרונגען. — די אוידיענץ ביים גובערנאַטאָר. — אונזערע פּאָדערונגען וועלן באַפּרידיקט. — מאַקלאַקאָוו באַפּעלט זיין פּאָליציי צו האַנדלען אין „קריסטלעכן גייסט". — די איספּראָוויזאָרן וועלן זיס ווי צוקער. — די אָטמאָספּער בייט זיך. — די רוסישע רעאַליטעט — אַ שפּיל פון צוויי עקסטרעמען. — ששון ושמחה אין טשערניגאָוועֿר גובערניע. — מען פּאַרענדיקט מיט אַ לחיים און מיט אַ „ימח שמם וזכרם". — שמעון דעם שוחטס צוגאַנג צו דער פּראָגע.
— מיין שוויגער ע"ה האָט געוואוסט. פון וואַנען דער נס איז געקומען... .....

קאַפּיטל ל"ה. — די אויפלעבונג ביי יידן נאָך דער גזירה. — צוויי וויכטיקע באַוועגונגען — דער ציוניזם און דער „בונד". — נייע צייטן — נייע אידעען. — מיין קאַמף קעגן דער חברה־קדישא. — די הייליקע פיעטעט פּאַר מצוות חסד של אמת. — די הייליקייט וועלט פּאַרשוועכט. — שולדיק איז דער טרונק בראָנפן. — מיין קאַמף וועלט געקרוינט מיט דערפאָלג. — נייע רעפּאָרמען אין דער חברה־קדישא. — די אַלטע חברה־קדישא שווייגט ניט און טוט אונז אָפּ צו להכעיס. — דער נאַטשאַלניק מישט זיך אַריין. —
פּראָטעסטן ביים גובערנאַטאָר. — צוויי עפּיזאָדן וועגן דער חברה־קדישא. ...

קאַפּיטל ל"ו. — די ערשטע יידישע פּאָרשטייער און זייער ראָל אין יידישן לעבן. — דער אָנטייל פון די יידן אין דער רוסישער רעוואָלוציע. — אַ געמיינזאַמער פראָנט פון אָלע יידישע קלאַסן קעגן דער רעאַקציע. — יידישע קאָמפּס־אַרגאַניזאַציעס פּאַר גלייכבאַרעכטיקונג. — די קאָנסטיטוציע שטעלט די יידן אין אַ פּאַראַדאָקסאַלער לאַגע. — יידן ווילן אַליין זיין זייערע אייגענע פּאַרזאָרגער. — די ערשטע קאָנגרעסן פּאַר אַן אָפּיציעלער פּאָרשטייערשאַפּט צו רעפּרעזענטירן די יידישע קהילות. .....

קאַפּיטל ל״ז. — דער ערשטער יידישער לעגאַלער צוזאַמענפאַר — אַ היסטאָרישע געשעענישׂ אין יידישן לעבן. — די עליטע פון רוסישן יידנטום באַהאַנדלט דרינגענדע פראַגן. — וויכוחים און דיסקוסיעס. — די אָפּאָזיציע. — בראָדסקיס רעדע. — די רעפליקעס מצד די ראַבינערס אַראָנסאָן און רב יעקב מאַזע. — מען קלויבט אויס אַ יידישע רעפּרעזענטאַנץ — די „קאָנקאָווצע״. — אַ גאַלעריע ליכטיקע געשטאַלטן: נייטיטש, ווינאַווער, בראַמסאָן, ברוק, סליאָזבערג א. אַנד. — ר׳ איסר וואולפּס שבתדיקער קידוש. — ראַבינער מאַזעס משלים. — דער פינאַל פון דער „קאָנסקאָיע סאָוויעטשאַניע״. 292

קאַפּיטל ל״ח. — די זעקס און דרייסיק באַפולמעכטיקטע פון די „קאָנקאָווצע״. — די אָקטיאַבריסטן. — די עקסטרעם־רעכטע „סאָיוזניקעס״. — פאָגראָם־העצעס און שוואַרצע פרעסע. — דער חלום וועגן אַ פאַראייניקטן פראָנט וועגן צערוענען. — דער דעפּאַרטאַמענט „דוכאָווניך דיעל״ ביים אינערן־מיניסטעריום. — נייע צייט־פראָבלעמען: עגונות, חליצה א. א. וו. — פאָדע־רונג וועגן רעפאָרמירן דאָס רבנים־וועזן. — דער ליובאָוויטשער רבי, ר׳ שלום־בער ז״ל, אַלס ערשטער געזעלשאַפטלעכער טוער. — ער אָרגאַניזירט דעם „ראָווינסקי סיעוד״ און גרינדעט די ליובאָוויטשער ישיבה. — ער קומט קיין טשערניגאָוו צוליב פראָפאַנאַנדע־אַרבעט. — דער כעטער מיטן פלימעניק. 301

קאַפּיטל ל״ט. — די יידישע אינטעליגענץ קערט זיך אום צום פאָלק. — די אומצופרידנקייט אין די רעליגיעזע קרייזן. — דער אַנטאַגאָניזם פאַרשאַרפט זיך. — דער ליובאָוויטשער רבי אין שפּיץ פון רעליגיעזן יידנטום. — די סענסאַציע פון ליובאָוויטשערס קומען קיין טשערניגאָוו. — איך גיי אים מקבל־פּנים זיין. — מיין פרוי שטאַט אים אָפּ אַ וויזיט. — ביידע צדדים וועלן קריגעריש געשטימט. — ווער וועט זיין פאָרזיצער פון דער אסיפה. — די רעליגיעזע רבנים לויפן הינטערווייל־עכטס צום גובערנאַטאָר. — דער גובערנאַטאָר באַשטימט מיך אַלס פאָרזיצער. 309

קאַפּיטל מ. — די פאָרבאָרייטונגען צום צוזאַמענפאָר. — דריי דעלעגאַטן דאַרפן אַנטשיידן דעם גורל. — צי וועלן זיי קומען, אָדער ניט? — איך פעדער זיך און שליס אַן אָפּמאַך מיטן ליובאָוויטשער רבין ז״ל. — דער ליובאָוויטשער רופט אַרויס די גרעסטע סענסאַציע אויפן צוזאַמענפאָר. — יחוסדיקע געסט: ר׳ דוד־הירשל חן מיט זיינע צוויי באַרימטע זין. — דער באַוואוסטער שרייבער אברהם־יעקב סלוצקי. — די ערשטע רייבונגען. — דער נאָוואָזיבקאָוואָר רב קריטיקירט. — סלוצקיס רעפליקע. — דעם ליובאָוויטשערס אַרויסטריט. — דער ניעזשעוואָר רב העלפט מיר באַרואיקן די געמיטער. 316

קאַפּיטל מ״א. — דער פאַרלויף פון די וואַלן. — דער המון שטורעמט די טירן, כדי צו זען דעם ליובאָוויטשער רבין. — דער גובערנאַטאָר דערלויבט

עפענען די טירן. — די מענטשן־כוואַליע פֿאַרפֿלייצט די מוניציפּאַליטעט־זאַלן. — די פֿאַרזאַמלונג שליסט זיך. — די אָוואַציעס לטובת דעם רבין. — מען לייגט אים פֿאָר געלט צו פֿאַרבלייבן איבער שבת. — דעם רבינס ווירדיקער ענטפער. — דער רבי בענטשט מיינע קינדער. — דאָס אימפּאָזאַנטע בילד פון רבינס אָפּפֿאָר. — דער אָפּקלאַנג פון צוזאַמענפֿאָר. — מאַקלאַקאָוו באַשטעטיקט די קאַנדידאַטורן. — שמעון דער שוחט דריקט אויס דעם
327 אַנטאַגאָניזם צווישן קאָפּיסט און ליובאַוויטש. .....

קאַפּיטל מ״ב. — די לאַגע פון די יידן אונטער סטאָליפינס העריאַפֿט. — וויכטיקע געשעענישן אין יידישן לעבן. — דער קאַמף פון די צוויי עקסטרעמע כוחות: רעאַקציע און סאָציאַליזם. — די אונטערערדישע באַוועגונג. — ציוניזם און בונדיזם. — פֿאַרוואָס זענען יידן רעוואָלוציאָנערן? —סאָציאַליזם קעגן רעליגיע. — די רבנישע וועלט אָרגאַניזירט זיך. — דער ליובאַוויטשער רבי בראש פון אָרטאָדאָקסישן יידנטום. — זיין גרויסקייט
332 און זיין אָנזען אין דער חסידישער וועלט. .....

קאַפּיטל מ״ג. — אסיפת הרבנים. (1) — די פּראָצעדור ביים צוזאַמענפֿאָר. — דער צוזאַמענשטעל פון די דעלעגאַטן. — אַ גאַלעריע באַרימטע פערזענלעכקייטן פון רעליגיעזן און וועלטלעכן יידנטום אין רוסלאַנד. — אַ רייַ פֿאָרטרעטן פון די גרעסטע יידישע מדריכים. — ווי אַזוי דער ראַבינער מאַטע האָט אָפּגעענטפערט דעם גרויספירשט סערגיי אַלעקסאַנדראָוויטש. — די פערזענלעכקייט פון ליובאַוויטשער רבין דאָמינירט דעם „סיעזד״. — פֿאַרוואָס דער ליובאַוויטשער איז נישט געקומען צום קבלת־פנים אין דער פּעטערבורגער שול. — די פֿאַרשטייער פון דער קאַנסיסטאָריע „אונטער־
347 האַנדלען״ מיט אים. — דעם ליובאַוויטשערס ענטפער. .....

אסיפת הרבנים. (2) — דער רבנים־צוזאַמענפֿאָר באַהאַנדלט דרינגענדע פראַגן וועגן רעליגיעזע און סאָציאַלע רעפֿאָרמען אין יידישן לעבן. — די פּראַגע וועגן ברית־מילה. — צי קען מען זיין בני־ישראל, ניט זייענדיק קיין בני־ברית? — דיסקוסיעס און דעבאַטן. — דעם באָברוסיסקער רבינס אַרויסטריט. — דער ליובאַוויטשער ענטפערט מיט אַ משל וועגן ר׳ לוי
353 יצחק פון בערדיטשעוו. — דער שטרייט צווישן קאָפּיסט און ליובאַוויטש...

אסיפת הרבנים. (3) — די פראַגן וועגן חליצה און עגונות אויפן „סיעזד״. — שאַרפע צוזאַמענשטויסן אין דער דיסקוסיע וועגן חדרים און חינוך. — דער טיפּ פון אַמאָליקן יידישן מלמד. — מיין טרויעריקע דערפֿאָרונג אין ר׳ עליע „קאַנטשיקס״ חדר. — ר׳ עליע „קאַנטשיקס״ פעדאַגאָגישע מעטאָדן. — דער שטרייט־פֿאָרמעסט צווישן טיאָמקין און דעם ליובאַוויטשער רבין. — טיאָמקין באַליידיקט זיך און פֿאַרלאָזט די קאָמיסיע. — די „סיטרא קדושה״ און די „סיטרא אחרא״ באַקעמפן זיך קעגנזייטיק. — די דיסקוסיעס וועגן „געוואַלט־קידושין״. — איך פֿאָדער רעפֿאָרמען. — דער
363 ליובאַוויטשער איז קעגן. — דער „פּעטער מיטן פלימעניק״. — צוויי עפּיזאָדן.

אסיפת הרבנים. (4) — דער סך־הכל פון אונזערע דערגרייכונגען אויפן רבנים־צוזאַמענפאָר. — דער „סיעזד" שליסט זיך. — אַ דעלעגאַציע ביי סטאָליפינען. — הרב צירעלסאָנס אַרויסטריט. — סטאָליפין רעאַגירט. — די שטימונג ביים סיום אויפן „סיעזד". — ווי אַזוי ר' חיים בריסקער האָט זיך מיט מיר געזעגנט. — איך פאָר צוזאַמען מיטן ליובאַוויטשער. — דער ליובאַוויטשער רבי שיקט מיר אַריין אַ מאָלצייט אין וואַגאָן. — מיינע „חסידים" וואַרטן מיך אפּ מיט רעדעס. — מיין פעטער שמואל האָט אויף מיר רחמנות. 373

קאַפּיטל מ"ד. — ניקאָלאַי דער צווייטער, דער שוואַכלינג און דער פּחדן. — ער האָט חרטה אויף דער קאָנסטיטוציע. — זיינע באַראַרישע מעטאָדן. — סטאָליפין דער „דיפלאָמאַט". — ווי אַזוי סטאָליפין באַוואָרנט זיך קעגן זיינע קעגנער. — ער פאָפולאַריזירט דעם צאַר מיט אַ גראַנדיעזער אויפנאַמס־צערעמאָניע אין קיעוו. — מאַקלאַקאָוו איז זיך מתקנא און ווייל פאַרבעטן דעם צאַר קיין טשערניגאָוו. — מאַקלאַקאָווס אַרגומענטן און סטאָליפינס הסכמה. — די פאַרבאַרייטונגען אין טשערניגאָוו. — די באַציאונג פון די יידן צו דער געשעעניש. — דער גובערנאַטאָר רופט מיך אויף אַ געשפּרעך. — ער האָט מורא פאַר „יידישע באַמבעס"... — מיינע פאָדערונגען אין שייכות מיט דער יידישער באַטייליקונג אין דער מאַניפעסטאַציע. — מיר קומען צו אַ הסכם, אָבער איך גאַראַנטיר מיט מיין קאָפּ... 380

קאַפּיטל מ"ה. — וועי זאָל באַגריסן דעם קייסער?... — סכסוכים אַרום דער דעלעגאַציע. — די ספר־תורה אַלס העכסטער אויסדרוק פון כבוד. — כן ירבו... ווי אַזוי יידן האָבן זיך געמערט צו דער פייערונג. — מיין רעדע וועלט באַשטעטיקט. — די פייערונג אין קיעוו. — דער אַטענטאַט אויף סטאָליפינען. — סטאָליפינס האַלטונג פאַרן טויט. — דער צאַר איז ניט צופרידן מיט סטאָליפינס העלדישקייט. — אויף יידן ציטערט די הויט. — מען האָט מורא פאַר פאָגראָמען. — יידן בעטן גאָט, אַז דער קייסער זאָל ניט קומען קיין טשערניגאָוו. 388

קאַפּיטל מ"ו. — דער אָפּקלאַנג פון אַטענטאַט אויפן גאַנג פון דער פייערונג. — טשערניגאָוו זעצט פאָר די פאַרבאַרייטונגען. — אונזער דעלעגאַציע. — סוכאָמלינאָוו גיט מיר אַ לעקציע וועגן אַ הענטשקע. — איך וועל באַקאַנט מיטן פראָטאָקאָל און גיב אויך אַ לעקציע מיין שכן. — דער קייסער קומט אָן און דער פאַראַד האָט זיך אָנגעהויבן. — דער צערעמאָניאַל פון די באַגריסונגען. — איך טראָג אונטער דעם צאַר אונזער יידישע מתנה. — דער צאַר באַערט די ספר־תורה און דריקט אונז אויס זיין דאַנקבאַרקייט. — באַראָן פרעדעריקס לאַדט מיך איין צו באַזוכן דעם קעניגלעכן יאַכט. — איך נוץ ניט אויס די איינלאַדונג. — דער רושם פון צאַרס פריינטלעכער באַציאונג לגבי אונזער דעלעגאַציע. — יידן — און דער אייביקער פאַראַדאָקס. 393

קאַפּיטל מ״ז. — יידן קאָמענטירן די געשעענישן. — ווידער אַ זשאַנ־דאַרמסקער וויציץ ביי מיר אין שטוב. — אַ „פּראָפּוסק" (פּאַסיר־שיין) צו באַגלייטן דעם קייסער. — די פּייערלעכע געזעגענונג אין דער „דוואָריאַנס־קאָיע סאָבראַניע" (פון אַדעליקן קלאַס). — דער עפּיזאָד מיטן באַלקאָן אינעם „נאַראַדני דאָם" (פּאַלקס־הויז). — מען צווינגט די פּויערים צו שרייען „הורא". — דער הויף־צענזאָר דערלויבט ניט אָפּצודרוקן דעם יידישן קבלת־פּנים. — איך פּאָר צום באַראָן פּרעדעריקס און באַקום פון אים די דערלויב־בעניש. — ששון ושמחה ביי די טשערניגאָווער יידן, וואָס דער קייסער איז שוין אַוועקגעפּאָרן... — שמעון דעם שוחטס פּילאָזאָפּישער בליק אויף די געשעענישן. 402

קאַפּיטל מ״ח. — דער ביטערער גורל פון יידישן סאָלדאַט אין צאַרישן רוסלאַנד. — דער גייסטיקער אונטערשיד צווישן אַ יידישן און גויאישן סאָלדאַט. — וולאַדימיר טיאָמקין וויל דינען זיין פּאָטערלאַנד, אָבער ער ווערט באַפרייט קעגן זיין ווילן. — די באַציאונג פון דער יידישער באַפעל־קערונג צום יידישן זעלנער. — מען רייסט זיך איבער יידישע סאָלדאַטן צום סדר. — יידן האָבן טענות צו מיר, הלמאי עס פעלט אויס יידישע סאָלדאַטן. — דער יידישער זעלנער האָט וויטער געצויגן זיין גייסטיקע יניקה פון דער תורה. — אַ גויאישער סאָלדאַט שיכורט זיך אָן אין חגא, און אַ יידישער סאָלדאַט גייט אין יום־טוב דאַוונען. — די צערעמאָניע פון איינשווערן די נייע רעקרוטן. — איך פּאָדער רעספּעקט מצד די גויאישע זעלנער צו אונזער רעליגיע. — מיין רעדע פּאָר דער שבועה צו די יידישע זעלנער. — רוּדאָוו איז ניט צופרידן און מאַקלאַקאָוו ווּאָרנט מיך. — אַ רעוויזיע ביי מיר אין שטוב. 407

קאַפּיטל מ״ט. — דער סוד פון מאַקלאַקאָווס אויסערגעווייגלעכער קאַריערע. — איך זאָג „נביאות" הויבנדיק אַ טאָסט, ביי מאַקלאַקאָוון אין שטוב. — איך האָב געטראָפן: מאַקלאַקאָוו ווערט אינערן־מיניסטער. — די באַציאונג פון דער טשערניגאָווער יידישער עמיינדע צום געשעענישן. — קיעווער און פּעטערבורגער יידן פּאָדערן, אַז מיר זאָלן אים באַגריסן מיט אַ דעפּוטאַציע און מיט אַ מתנה. — די געזעגענונגס־אויפנאַמע ביי מאַקלאַקאָוון. — מאַק־לאַקאָוו גיט מיר אָפּ אַ וויזיט. — אונזער דעלעגאַציע ביי מאַקלאַקאָוון. — מיין באַגריסונגס־רעדע. — מאַקלאַקאָוו באַרימט זיך, אַז ביי זיין צייט, זענען ניט פּאָרגעקומען קיין פּאָגראָמען אין טשערניגאָווער גובערניע. — דער אַרכיריי פּאָרבעט מיך אויף אַ מיטאָג. — אַ פּליישיקער טיש אין אַ מילכיקן פּרייטיק. — דער פּראָוואָסלאָוונער טאָר ניט און דער ייד טאָר ניט, טאָ זאָלן ביידע אַביסל אונטערזינדיקן... 415

קאַפּיטל נ. — אַ פּאָגראָם אין סטאָראָדוב. — יידן באַהאַלטן זיך. — די פּויערים ווערן אונטערגעהעצט. — די יידישע זעלבסטשוץ פּאָרטיידיקט זיך.

וועלט אבער צעטריבן אין ארעסטירט פון דער פאליציי. — מיר באהאלטן זיך ביי אן אדוואקאט. — אויך אין באהעלטעניש האט די מאמע אין זינען כשרות. — א נאכט, וואס לאזט זיך ניט פארגעסן. — אונזער באשיצער הייסט אונז גיין... — די סכנה פאר אן אגראר־פאגראם. — פאליציי מישט זיך אריין. — נאכן פאגראם. — יידן רעארגאניזירן זיך. — נצח ישראל איז ממשיך זיין וועג. 422

קאפיטל נ"א. — קיעוו. דער קולטורעלער און אינדוסטריעלער צענטער. — יידישע פערזענלעכקייטן אין דער שפיץ פון דער צוקער־אינדוסטריע, טראמווייי־ און שיפס־וועזן. — גרויסע יידישע מאגנאטן און קולטור־טוער: בראדסקי, גאלפערין, זייצעוו, מארגאלין, פראפ. מאנדעלשטאם, ח. נ. סירקין, אדוו. מאזאר, הלל זלאטאפאלסקי א. אנד. — מארשאק, דער גרויסער קינסטלער און פשוטער ייד. — א פאגראם אין קיעוו. — פאסיווע ווידערשטאנדס־אקציע אויפן בוידעם. — ר' נתן האלצהעקער מיט זיין האק. — ר' אייזשקע עפשטיין נארט אפ די כוליגאנעס. — נאכן פאגראם. — יידן דארפן תשובה טאן אויף זייערע זינד. — ווי אזוי ר' אייזשקע לעגיטימירט זיך פארן „אקאלאדאטשני". 429

קאפיטל נ"ב. — דער דריי הונדערט־יאריקער יובילי פון דער ראמאנאוו־דינאסטיע. — דעלעגאציע פון דרייצן יידישע פארשטייער פארט אין צארישן הויף צו דער אויפנאמע. — דער גובערנאטאר דערקלערט מיר, ווי גרויס איז דעם קייסערס געדאנק צו די יידן... — די רוסישע רעאליטעט. — „לא מעוקצך ולא מדבשך!" — אונזערע כוליגאנישע שכנים אין וואגאן. — מיין באגעגעניש אויפן וועג מיטן ליובאוויטשער רבין ז"ל. — דער וויכוח צווישן דעם שווארץ־מאהדיקן געגנעראל מיטן ליובאוויטשער רבין להבדיל אלף אלפי הבדלות. — מיר באהאלטן אויס דעם רבין פאר א צרה. — דער כוליגאנישער געגנעראל איז אנטציקט צום רבינס חכמה. 437

קאפיטל נ"ג. — די רעליגיעזע און טראדיציאנעלע קליידונג פון די יידישע פארשטייער. — איך וויל ניט מאכן פון זיך קיין קאריקאטור און בלייב ביי מיין פראק. — דער צוזאמענקום אין „זימני דוואָרעץ" (ווינטער־פאלאץ). — די אייגנארטיקע קליידונג פון די פיר הונדערט נאציאנאליטעטן. — הויכע געסט. — דער דאלאי־לאמא באגריסט הרב מאזען אין העברעאיש. — די צערעמאניע הויבט זיך אן. — די באגריסונג מיט דעם צארס מוטער און דער קייסערלעכער פאמיליע. — מען טיילט אונז דעם ראמאנאוו־הערב אלס אן ארדן. — דער לאנטש. — פאליאקאוו שמעלצט זיך אין יידישן דערפאלג. — סליאזבערג, דער אלטער יידישער שתדלן, נוצט אויס יעדע געלעגנהייט צו לינדערן די יידישע נויט. 442

קאפיטל נ"ד. — דער צאר לאדט אין אלע דעלעגאטן אין טעאטער. — די מיניפעסטאציעס אין טעאטער. — די פאטריאטן פאלן כורעים פאר זייער

הערשער. — אַז מען וואַרפט היטלען, איז אַן אויסדרוק פון „איינהייט" צווישן צאַר מיט זיין פאָלק. — איך פאַרגעס מיין געלט אינדערהיים און האָב ניט מיט וואָס צו צאָלן ביים בופעט. — דער בירגערמייסטער ווערזילאָוו באָרגט מיר אויס אַ פאָר הונדערט רובל. — דער עולם לאָזט זיך וואוילגיין אויפן קייסערס חשבון. — די ליבנסווירדיקע סערווירערקע וויל ניט נעמען קיין געלט און איז מיך מכבד מכל־טוב. — איך לאַד זי איין אין טעאַטער. — ווער איז מיין באַגלייטערין?... — די פירשטין לאַדט מיך איין צו זיי אין הויז. — איך גיי ניט צו קיין צאַרישע אַנטיסעמיטן. — סליאָזבערג שעצט דעם „שמיני שבשמיני..." — מיין דיסקוסיע מיט מאַקלאַקאָוון. — „דער צאַר איז דער גרעסטער אַנטיסעמיט אין רוסלאַנד". 448

קאַפּיטל נ"ה. — פּדיון שבויים (די ערובניקעס). (1) —

יאַנושקעוויטש, שעף פון גענעראַל־שטאַב, באַשולדיקט צוויי און דרייסיק יידן פון פּוילן אין שפּיאָנאַזש. — מען שיקט זיי קיין טשערניגאָוו אַלס „זאַ־לאָזשניקעס" (ערובניקעס) מיטן עטאַפּ, אין סאַמע ערב־פּסח. — די שענסטע יידן: רבנים, גאונים, טרייבט מען צופוס זעקס וואָכן. — דער פּזשיסכער רב צווישן זיי. — מען זעצט זיי איין אין טורמע אַלס מלוכה־פאַרעטער. — מיין אינטערווענץ ביים גובערנאַטאָר צו באַפרייען די יידן, געלינגט ניט. — באַראַטונג פון געזעלשאַפטלעכע טוער. — מיין באַשלוס צו פאָרן צום העכסטן מיליטערישן קאָמענדאַנט. — אַלע זענען קעגן מיין פּלאַן. אַ פּולקאָווניק ווערט אונזער שאָפער. — מען באַגלייט מיך מיט ברכות, אַז כ'זאָל צוריקקומען בשלום. 456

פּדיון שבויים (די ערובניקעס). (2) —

אונזער רייזע צום נאַטשאַלניק פון שטאַב. — מיין אינטערווענץ ביי אים. — בערקע גינזבורג זאָגט כסדר תהילים. — דער נאַטשאַלניק פון שטאַב רעקאָמענדירט מיך צו טראָיצקין, דעם העכסטן מיליטערישן שעף. — מיין אוידיענץ ביי טראָיצקין. — איך לייג אים פאָר מיר אָנצוגעטרויען די „זאַלאָזשניקעס" אויף מיין פאַראַנטוואָרטלעכקייט. — ער איז מסכים זיי אַריינצוזעצן אין אונזער מושב־זקנים, בתנאי אַז אויב איינער פון זיי וועט אַנטלויפן, באַצאָל איך מיט מיין קאָפּ. — איך שרייב פאַר אים די טעלעגראַמע צום גובערנאַטאָר און צום טורמע־נאַטשאַלניק. — בערקע גינזבורג גלייבט אַז מיר זענען מצליח, ווייל די הייליקע רביס האָבן זיך פאַר מיר געמיט. 462

פּדיון שבויים (די ערובניקעס). (3) —

דער נאַטשאַלניק פון שטאַב גיט מיר די אָפּיציעלע דערלויבעניש אַרויסצונעמען די „זאַלאָזשניקעס". — איך גיב אָפּ דירעקטיוון צו מיין פרוי פון שטאַב גופא. — יידישע האָרע־פאַשניקעס פאַרוואַנדלען דעם מושב־זקנים אין אַ פאַלאַץ. — עמך, „שער און אייזן" האָט זיך פאַראייניקט צו איין גרויסער מצווה. — דער דאַמען־קאָמיטעט טוט אויף וואונדער. — יידן אַרבעטן אַ גאַנצע נאַכט, כדי צוצוגרייטן אַ היים פאַר די אורחים. — איך פיר די געסט אין באָד אַריין. — דער פּזשיסכער רב ז"ל וויל זיך ניט שיידן מיט זיין יאַרמולקע און נוצט ניט קיין

שעטנז. — מען טובלט פון זיינעטוועגן אַ גלאָז אין דער מקווה. — דער פזשיסכער רב האָט געפונען אַ למד־וואווניק. — צי דאַרף מען אים צעשטערן זיין נחמה, אָדער איבערלאָזן אים מיט זיין אילוזיע?... 470

פדיון שבויים (די ערובניקעס). (4) — די ערשטע סדר־נאַכט פון די „זאַלאָזשניקעס" אין מושב־זקנים. — טרויער און פרייד. — „מעבדות לחרות" — אין דער הגדה און אין דער ווירקלעכקייט. — דער קידוש פון ר' לייבעלע מאַקאַראָווער ז"ל. — דער פזשיסכער רב ז"ל פרעגט זיך אַליין די קשיות. — דער יידישער ווידערשטאַנד אָן כלי־זין, נאָר מיטן כוח פון גייסט. — די יידישע סאָלידאַריטעט איז מנצח. — דער יידישער גייסטיקער כוח לאָזט זיך ניט צעברעכן. — דער פאָליצמייסטער פאַוולינסקי איז מודה, אַז די יידן האָבן געזיגט. 479

קאַפיטל נ"ו. — די לאַגע פון די יידן אין רוסלאַנד נאָך דער קאָנסטיטוציע פון 1905. — יאַנושקעוויטש דער צורר־יהודים. — בלבולים אויף יידן, אַז זיי זענען שפּיאָנען. — „זאַלאָזשניקעס" צווישן דער עליטע פון יידישן פאָלק. — די ווילקיר־הערשאַפט פון גרויספירשט ניקאָלאַי ניקאָלאַיעוויטש. — די אינערלעכע שוואַכקייט אין דער רוסישער אַרמיי און די שוואַרץ־מאהדיקע פאָליטיק. — די האָפענונג פון די יידן אויף די לינקע פּאַרטייען און אויף די „קאַדעטן". — אַ פאַרזאַמלונג פון צוויי אַנטאַגאָניזמען. — גרוזענבערג שטעמפּלט די שטעלונג פון די „קאַדעטן" און קריטיקירט ווינאַווערן. 483

קאַפיטל נ"ז. — מען פירט די „זאַלאָזשניקעס" מיט אַ שיף קיין נאָווגאָראָד־סעווערסק, זיי איינצוזעצן אין טורמע. — דר. ראָמבאָ, דער קאַזיאָנע ראַבינער, העלפט מיט מסירות־נפש. — איך בין מרעיש־עולמות און מען באַפרייט זיי אינגאַנצן. — אונזערע אינטערווענצן רודערן אויף די עפנטלעכע מיינונג. — די רעגירונג האָט מורא, אַז אויסלאַנד קען זיך נאָך דערוויסן. — דער גובער־נאַטאָר לאַוורינאָווסקי איז זיך אין מיר נוקם און שיקט מיך אָפּ פאַר אַ סאָלדאַט אויפן פראָנט. — מיין ענטפער דעם גובערנאַטאָר. 488

קאַפיטל נ"ח. — די שטאָט ריאַזאַן. — די יידישע באַפעלקערונג אין ריאַזאַן. — די „קאַנטאָניסטן" אָדער ניקאָלאַיעווער סאָלדאַטן. — דער מאַר־טירער־וועג פון די „קאַנטאָניסטן". — דער גייסטיקער מהות. — זייער באַציאונג צו יידישקייט. — זייער דאַווענען בציבור. — ווי אַזוי „קאַנטאָניסטן" האָבן אויסגעדריקט געפילן און שטימונגען. — זיי דריקן מיר אויס מיטגעפיל צוזאַמען מיט דער יידישער באַפעלקערונג, צוליבן נעמען מיך אין מיליטער. — אַ מעשה מיט אַ „קאַנטאָניסט": ר' לוי יצחק בערדיטשעווער האָט שווערי־קייטן ביי דער פמליא־של־מעלה, יום־כפּור צו נעילה. — אַ ניקאָלאַיעווער סאָלדאַט פועלט ביים רבונו־של־עולם, אַז ער זאָל מכפּר זיין אויף אַלע עוונות פון די יידן, און בעט אויס אַ גוט יאָר. 494

קאַפּיטל נ"ט. — מיין לעבן אין פאָלק. — דער „דיאַדקע" קנעלט זיין „תורה" מיט די זעלנער. — היגיענע, דיסציפּלין און שטראָף אין קאַזאַרמע. — מיינע „ווייסע העמדן" רופן אַרויס השד. — איך קויף מיך אָפּ מיט „כל דכפין"... און מיר ווערן „גוטע ברידער". — דער פּעלדפּעבל ווערט מיין „מליץ־יושר". — איך באַווייז מיין „בקיאות" ביי „סלאָוועסנאָסט" און רוף אַרויס דרך־ארץ. — אַ גאַכט אין קאַזאַרמע. — דער קאָמנטראָסט צווישן מיין פּריוואָט און סאָלדאָטסקע לעבן. — די שווערע איבונגען. — מען שיקט מיך אָפּ אין מאָסקווער מיליטעריזשן שפּיטאָל. — אַ מעשה מיט אַ פּרייוויליקן פּייערלעשער. 499

קאַפּיטל ס. — מען שיקט מיך אָפּ אין מיליטעריזשן שפּיטאָל. — אַ יידישע דעלעגאַציע פון טשערניגאָוו פּאָרט קיין פּעטערבורג אינטערוועניזן פּאָר מיין באַפּרייאונג. — ר׳ מענדל שניאורסאָן — מיין שוואָגער — באַטייליקט זיך אין דער דעלעגאַציע. — אינטערוועניזן ביים פּאָרזיצער פון דער דומע, ביים בירגערמייסטער און אַ רי רוסישע דעפּוטאַטן. — שינגאַריאָוו, דער גרויסער קעמפּער קעגן דער רעאַקציע, שטעלט אַוועק די פּראָגע וועגן באַפּרייען ראַבי־נערס פון מיליטער־דינסט. — הענריק סליאָזבערג אַרבעט אויס אַ דעקרעט וועגן גלייכע רעכט פּאַר פּעלד־ראַבינערס, מיט גייסטלעכע פון אַנדערע רעליגיעס. — מען לאָזט מיך אַרויס צו יום־כפּור. — ווי אַזוי אַ ייד גרייט זיך צום הייליקן יום־הדין. — די הכנות צום תענית. — כל־נדרי אין שול. — יידן זענען „מרעישׂ־עולמות". — די גרויסע „אַטאַקע" צו נעילה: שערי־שמים פּתח!..." — יידן נעמען סאָלדאַטן צום „אָפּפּאַסטן". — אַ יידישע אַטמאָספּער. 505

קאַפּיטל ס״א. — די אינטערוועניזן פון דער טשערניגאָווער דעלעגאַציע, געקרוינט מיט דערפאָלג. — אַן אומגעריכטער סיורפריז: טעלעגראַמע פון קריגס־מיניסטער אָפּצושיקן מיך אין רשות פון „סאָיוז גאָראָדאָוו". — סאַנקציעס קעגן גובערנאַטאָר לאָווירנאָוו. — דער קאָמענדאַנט פון דער ראָטע גראַטו־לירט מיר מיט מיין נייעם גראַד. — דער „דיאַדקע" ווייס, אַז יידן־„ביעלאָ־רוטשקעס" דרייען זיך אַרויס פון מיליטער־דינסט... — איך שטעל „כיבוד" פּאַר מיינע „חברים". — די מענטאַליטעט פון רוסישן פּויער. — מיין אויפֿיענץ ביים קאָלאָנעל פון פּאָלק. — די יידישע באַפּעלקערונג אין ריאַזאַן. — די רוסישע אינטעליגענץ אין קאַמף קעגן אַנטיסעמיטיזם, די שוואַרץ־מאהדיקע כוחות אין דינסט פון דער אַנטיסעמיטישער פּראָפּאַגאַנדע: צוויי קעגנזעצלעכע לאַגערן. — דאָס יאָר 1916. — ערב דער רעוואָלוציע. — די ערשטע צוויי טויזנט יידישע פּליטים אין ריאַזאַן. — אַנטאַגאָוו — דער גרויסער ליבעראַל און יידן־פריינט, לייגט מיר פּאָר פּופּציק רובל אַ חודש פּאַר מיין מיטאַרבעט. — איך זאָג זיך אָפּ פון האָנאָראַר און וויל אַרבעטן בחינם. — דער אָנהויב פון מיין נייער תקופה אין „סאָיוז גאָראָדאָוו". 513

קאַפּיטל ס״ב. — מייגע נייע פונקציעס אין „סאָיוז גאָראָדאָוו". — דער מאַנגל אין קוילן אין ריאַזאַן פּאַר די שפּיטאָלן. — אַנטאַגאָוו טרויט מיר אָן

די מיסיע צוצושטעלן קוילן פאַר די קראַנקע. — איך שטעל מיך אין פאַר־
בינדונג מיט יידישע פערזענלעכקייטן, וואָס רעקאָמענדירן מיך קיין מאָסקווע.
— טשעלניאַקאָוו, דעפוטאַט און בירגערמייסטער פון מאָסקווע און פרעזידענט
פון „סאָיוז גאָראָדאָוו", נעמט מיך אויף אויף אַן אוידיענץ. — ער גיט מיר
ספעציעלע פולמאַכטן אייגצוקויפן קוילן אין כארקאָוו. — מיין באַגעגעניש מיט
בראַסלאָווסקין. — מיין קאָנטראַקט מיט גאַרני אויף די ערשטע אַכציק וואָגענעס.
— דער קאָמף פאַר די וואָגענעס. — גאַרני פילט ניט אויס דעם קאָנטראַקט. —
מיינע טעלעגראַמעס צו פרינץ אַלדענבורסקי. — איך שרייב „אָפענע בריוו" אין
אַלע רעדאַקציעס קעגן גאַרני. — די רעגירונג נעמט ניט מער קיין ליפערונגען
ביי גאַרני. — גאַרני קומט צו מיר ווי אַ שולדיקער און מאַכט „שלום" מיט
מיר. — צען קאָזאַקן באַגלייטן יעדן צוג מיט מיינע קוילן. — איך פאַרפלייץ
519 די שפּיטאָלן מיט קוילן. — „טייוולאָנים־יידן קענען אַלץ באַווייזן!". .....

קאַפּיטל ס"ג. — אין די ריאָזאַנער שפּיטאָלן שוויצט מען פון היץ. —
אַנטאָנאָוו ווערט אַ „בעל־צדקה" און פאַרטיילט קוילן אין אַנדערע שטעט. —
דער מאַנגל אין פלייש. — אַנטאָנאָוו באַפּולמעכטיקט מיך אייגצוקויפן פלייש
פאַר די שפּיטאָלן. — מיינע שוואַכע ידיעות וועגן פלייש. — איך פאַר קיין
בוזאַלוק קויפן בהמות. — די קאָנקורענץ ביי די בהמות־מעקלער. — איך
בעט אַ דערלויבעניש ביים אוראַלער אַטאַמאַן צו קומען קיין אוראַל, וואו יזן
איז פאַרבאָטן צו זיין. — איך באַקום אַן אָפּזאָג. — איך ריזיקיר און פאָר קיין
אוראַל. — מיין באַגעגעניש מיטן אוראַלער רב. — ער קויפט פאַר מיר צוואַנציק
יואָגענעס מיט בהמות, אָבער די אַרטיקע וועטערינאַרן ווילן ניט באַשטעטיקן.
— דער רב עצהט מיר גיין צום אַטאַמאַן, כדי מבטל צו מאַכן דעם איסור. —
איך באַקום אַן אוידיענץ ביים אַטאַמאַן. — ער נעמט אַראָפּ דעם פאַרבאָט אין
הייסט אויסליידיקן צוואַנציק וואָגענעס און זיי אַנלאַדעווען מיט מיין „סחורה".
— ער דראָט מיט טורמע דעם באַן־שעף, אויב ער וועט ניט אויספירן דעם
525 באַפעל. — מען גיט אונז קאָזאַקן צו באַגלייטן דעם טראַנספּאָרט.....

קאַפּיטל ס"ד. — מיין פאַראַדאָקסאַלע לאַגע אין אוראַל. — איך בין אַן
„אומלעגאַלער" און ווער איינגעלאַדן אויף אַן אָפּיציעלער פאַרזאַמלונג ביים
אַטאַמאַן. — מען שטעלט מיר פאָר אַ „באַרימטן" אָקס. — איך ווער נתפּעל
און מייד אויס צו האָבן אַ מגע־ומשא מיט דער בהמה. — די מעשה מיכן
פּריץ און זיין כלב. — די באַראָטונג מיט די הויכע פונקציאָנאַרן וועגן סטאַ־
ביליזירן די פּרייזן. — איך רוק אַרויס אַ רייע פאַרשלאָגן, וועלכע ווערן
אָנגענומען. — איך באַקום פונעם אַטאַמאַן אַ באָונדערע קופּע אין שלאָף־וואַגאָן
צו מיין אָפּפאָר. — מיין געזעגענונג מיטן אוראַלער רב, דעם טייערן ייד. —
532 מיינע מעדיטאַציעס ביינאַכט בעת מיין רייזע. .....

קאַפּיטל ס"ה. — ריאָזאַן איז צופרידן מיט מיין אַרבעט. — די מלחמה אין
רוסלאַנד גייט „מיט דער פּוטער אַראָפּ". — די רעגירונג שטערט געזעלשאַפּט־

לעכע אַרגאַניזאַציעס ברענגען הילף אויפן פראָנט. — די אַטאַקעס קעגן דער רעגירונג. — ראַספּוטין דערשיינט אויפן פּאָליטישן האָריזאָנט. — מיליוקאָוו קריטיקירט אין דער דומע דעם פרעמיער־מיניסטער. — עס בלאָזן ווינטן פון רעוואָלוציע. — יידן, אַלס רוסישע פאַטריאָטן, צייכענען זיך אויס אויף אַלע געביטן. — נאָך די קוילן מיטן פלייש, מוז איך שאַפן מעל. — איך פיר דורך רעקוויזיציעס. — בראָדסקי גיט אַ היפּשע צאָל וואַגאָנעס מעל. — ר׳ אלתר שאַפירא, דער לובנער רב. — ווי אַזוי ר׳ אלתר מיט זיין קראַנקן מאָגן, עסט מאכלי־שבת. 537

קאַפּיטל ס״ו. — די לאָגע אין רוסלאַנד. — עס פעלן „הענט״ אין ריאַזאַן. — כאַאָס און אומאָרדענונג. — דער קרוינפרינץ איז קראַנק איף העמאָפיליע. — די „צאַריצע״ קערט וועלטן אים צו היילן. — ראַספוטין שטעלט אָפּ די בלוט־שטורצן. — ראַספוטינס אומבאַגרענעצטע מאַכט. — זיין שיטה פון זינד און תשובה. — ראַספוטינס אינפלוס אויף דער „צאַריצע״ שוואַכט אָפּ דעם פרעס־טיזש פון צאָר און רעגירונג. — דעזאָרגאַניזאַציע אויף אַלע געביטן. — נאָך די קוילן, בהמות און מעל. גייט אַ סדרה: צוקער. — אַדוו. מאַזאָר, נחמן סירקין און אַנדערע העלפן מיר. — געגנערשאַל־גובערנאַטאָר, מאָראָזאָווסקי, פּאָדערט דערווייטערן מיך, אַלס ייד, פון דער פאָרוואָלטונג פון „סאָיוז גאָראָדאָוו״. — ער בעט ביי טשעלנאָקאָוו צוקער פאָר אַ מאָסקווער שפיטאָל. — „נאָר דער דערווייטערטער ייד קען שאַפן צוקער״ — ענטפערט טשעלנאָקאָוו. 544

קאַפּיטל ס״ז. — ערב דער באָלשעוויסטישער איבערקערעניש. — די אומ־צופרידנקייט וואַקסט. — דער וועג צום אונטערגאַנג. — די אָפּאָזיציע אַרבעט. — מיליוקאָוו דעקלאַראַציע. — מיין פאַראַדאָקסאַלע לאַגע: אפיציעל עקזיסטיר איך ניט, ניט־אָפיציעל שטיי איך אין שפּיץ פון דער אַרבעט. — די קאָאָפּעראַטיוו צו באַקעמפן שפּעקולאַציע. — די רעקוויזירטע דייטשע וואורשט־פאַבריק. — אַ ייד, וואָס מאַכט חזיר־וואורשט. — אַ יידישער טערק, וואָס עסט קאַשע און טוט אָפּ אויף אויף „טערקיש״. — איך ראַטעוו אים פון תפיסה. — ער וועט נאַטשאַלניק פון דער „נשרעזוויטשייקע״. — איך בין קאַנדידאַט אויף אַ „זאַלאָזשניק״. — דער טערק ראַטעוועט מיך. — אַלעקסאַנדער קערענסקי דער־שיינט אויף דער טריבונע. 550

קאַפּיטל ס״ח. — 1917 — ספּאָנטאַנער אויסברוך פון דער רעוואָלוציע. — די אָפּאָזיציע בריטערט זיך אויס. — קערענסקי קריגט אָוואַציעס. — פאָליציי און „אָכראַנקע״ וועלן פאַרטרעטן מיט די לידערס פון דער ליבעראַלער אָפּאָ־זיציע. — אַנטאָנאָוו באַדייטנדיקע ראָל. — פרעזידענט יעלאָגין באַשטימט מיך פאַר דער וואַל־קאַמפּאַניע. — צום ערשטן מאָל וועלן, צווישן פיר און אַכציק ראַטמענער, אויסגעוויילט צוויי יידן. — די יידישע געמיינדע אין ריאַזאַן פאַרגרעסערט זיך אַ דאַנק די פּליטים. — די רעוואָלוציע שאַפט אָפּ פאַרבאָטן קעגן יידן. — די ערשטע יידישע עמאַנציפּאַציע אין רוסלאַנד. — די ערשטע

וואָלן צו דער קהילה. — די ערשטע אסיפה וועט געפירט אין דריי שפּראַכן. — אַ פשוטער ייד מאַכט אַ שהחיינו איבער „מאַמע־לשון". — יידישע התלהבות. יידישע עקשנות און נצח־ישראל! 556

קאַפּיטל ס"ט. — דער „האָניק־חודש" פון דער רעוואָלוציע. — די נייע אויפגאַבן. — צייטן בייטן זיך. רעפּאָרמען לויט די נייע באַדינגונגען. — דער דראַנג פאַר דעמאָקראַטיזאַציע. — אַ גערעטעניש אויף פּלענער און פּראָיעקטן. — אויסניכטערונג און אַנטוישונג. — דער קאַמף צווישן די פּאַרטייען. — די דיסציפּלין ברעכט זיך. — מיין סינטעז פאַר קאָמפּראָמיסן. — נייע אַרבעט — נייע זאָרגן. — די שטרעבונגען פון דער ריאַזאַנער קהילה. — דיסקוסיעס וועגן יידישע ענינים. — מיינע אויפנאַמעס פאַר פּאַרשידענע קרייזן. — דער רעאַק־ציאָנערער ריכטער חלומט וועגן טראָגן די רויטע פּאָן אויף אַ מאַניפעסטאַציע. — ער וועט דערשאָסן מיט דער רויטער פּאָן אין האַנט. 563

קאַפּיטל ע. — באַרוישונג און אויסניכטערונג. — אַנטאַגאָניזם צווישן פּאָליטישע פּאַרטייען. — נאָך אַ דריי הונדערט־יעריקן שווייגן, הויבט רוסלאַנד אָן רעדן... — באַפרייטע פּאָליטישע פירער קומען צוריק פון פּאַרשיקונג. — דער פּלאַמבירטער דייטשער וואָגאָן מיט לענינען און מיט אַנדערע גרויסע קעמפּער. — איך קום קיין פעטערבורג. — די גרויסע ענדערונגען. — וויי אָזוי האָבן יידן געלעבט פריער און נאָך דער רעוואָלוציע. — „נומערוס־קלאָזוס", „פּראָוואָ־זשיטעלסטוואָ", גזירות, פּאָגראָמען, באַגרענעצונגען א. א. וו. — די עפּאָכע פון „שתדלנות". — די גרויסע יידישע פירער אין קאַמף פאַר יידישע רעכט. — די נייע פערספּעקטיוון נאָך דער פעברואַר־רעוואָלוציע. — יידן באַקומען גלייכ־בארעכטיקונג. — די מיסיע פון יידישע קעמפּער איז פאַרענדיקט! די מאַני־פעסטאַציע פון ערשטן מאַי. — די בונדישע „שבועה" אינמיטן גאַס. — אַ רוסישער טשינאָווניק באַדויערט, אַז „רוסלאַנד איז פאַרפאַלן!..." 568

קאַפּיטל ע"א. — אַ וואולקאַנישע אטמאָספער. — חילוקי־דעות צווישן פאַר־טייען. — קאָמוניסטן קעגן סאָציאַליסטן. — רעקווויזיציעס ביי אַנטאָנאָוון. — אַנטאָנאָוו דעמיסיאָנירט. — שינגאַריאָוו וויל מיך מיטנעמען אַרבעטן קיין פעטערבורג. — איך קען ניט איבערלאָזן די ריאַזאַנער מוניציפּאַליטעט. — שינגאַריאָוס פערזענלעכקייט. — ער לאַדט מיך איין צו זיך. — זיין אַרעמקייט. — „האתה עקיבא?.." — פראָפ. פישל שניאורסאָן קריגט אָוואַציעס. אַנשטאָט ברויט. — דער דר. ר. לאַדט אים איין אויף נאַכטעסן. — פישל שניאורסאָנס פילאָזאָפישע באַטראַכטונגען. — מען לייגט מיר פאָר ווערן ריאַזאַנער בירגער־מייסטער. — איך זאָג אָפּ דעם פאַרשלאָג מיט אַ ריי אַרגומענטן. — יעלאָגין גראַטולירט מיר פאַר מיין טאַקטישע האַנדלונג. — אַלע פראַקציעס זענען געריירט פון מיין דערקלערונג. — בלויז איין יידישער פּאָלקס־סאָציאַליסט און צוויי בונדיסטן ווילן מיך באַקעמפן, וויל איך בין „קעגן יידישער גלייכבא־רעכטיקונג..." 576

קאַפּיטל ע״ב. — יידישע אָרגאַניזאַציעס פאַר און נאָך דער באָלשעוויסטישער איבערקערעניש. — די גלייכבאַרעכטיקונג דערגרייכט: ניטאָ פאַר וועמען צו קעמפן. — יידישע יוגנט — אַ גוטער עלעמענט פאַר די באָלשעוויסטישע פראָפּאַגאַנדיסטן. — אַ ייִד ביי אַ מעדיצינישן עקזאַמען. — יידישע אינסטיטוציעס פוסטעווען. — די בורזשואַזע דעמאָנסטראַציעס. — באָלשעוויסטישע אָרגומענטן פאַר פראָפּאַגאַנדע־צוועקן. — פאַטעטישע פאַרזאַמלונג אין מאָסקווער גרויסן טעאַטער. — באַגעגעניש פון געג. קאָרנילאָוו מיט קערענסקין. — די רעדעס פון ביידע פירער אַנטוישן די פאַרזאַמלונג. — מיליוקאָווס מיינונג וועגן קערענסקין. — גרוזענבערגס דעקלאַראַציע אין נאָמען פון רוסישן יידנטום. — דער „בונד״ און די יידישע סאָציאַליסטן ציען זיך צוריק. — גרוזענבערג איז אויפגעבראַכט פון יידישער אומדאַנקבאַרקייט. — סאָציאַליסטן גייען זיך זייער וועג. 582

קאַפּיטל ע״ג. — מען דאַרף וויסן, וויי אַזוי צו פירן מלחמה. — די לאָזונגען פון די באָלשעוויקעס. — קערענסקי אַרעסטירט לענינען, טראָצקין א. אַנד. — באָלשעוויקעס זאָגן צו אַ „גן־עדן״ אויף דער ערד און פאַרכאַפן די מאַסן. — דעזערציע און דעזאָרגאַניזאַציע דערפירן צום אויפשטאַנד פון 17־טן אָקטאָבער. —די באָלשעוויקעס פאַרנעמען די אַמטן. — די „טשרעזוויטשאַיקע״. — קאַמיסאַרן אין די געזעלשאַפטלעכע אָרגאַניזאַציעס. — פאַרוואָס איז אין ריאַזאַן ניט געווען קיין יעוסעקציע. — דער באָלשעוויק דונאַיעווסקי. — די „טשרעזוויטשאַיקע״ טרעט אַריין אין אירע „פונקציעס״... 588

קאַפּיטל ע״ד. — באָלשעוויסטישע העץ־פראָפּאַגאַנדע. — אַ סעריע טעראָר־אַקטן, אָבלאָווס און רעוויזיעס. — פאָדעראַנגען און קאָנטריבוציעס. — דער שלאָסער קאָלעסניקאָוו, ווערט פאָליציי־קאָמיסאַר. — „רויטע״ סאָלדאַטן שטאַנען מיר אָפּ אַ וויזיט 3 אַ זייגער ביינאַכט. — איך רוף קאָלעסניקאָוון צו הילף. — ער פאַרטרייבט די באַנדע. — גאָלובאָוו באָווייזט, וואָס ער קען. — ווי אַזוי ער צאָלט אָפּ אַנטאָנאָוון פאַר זיינע טובות. — ער זעצט אין זיין אייגענעם פעטער, און דער מומעס טרערן רירן אים ניט. — אַ פּוילישער קראַנקער ייד דערשרעקט זיך פאַר גאָלובאָוס רעוואָלווער און גאָלובאָוו פאַרטרייבט אים. — ווי אַזוי דער ייד איז געראַטעוועט געוואָרן. — אַ קאָמיסאַר מיט דריי שיכורע מאַטראָזן צעטרייבן אונזער מוניציפּאַליטעט אָן שום ווידערשטאַנד. — קאָלעסניקאָוו פירט זיך מעשה „מאַגנאַט״. 593

קאַפּיטל ע״ה. — די קאָמיסאַרן פון די „סאָוודעפּן״ און זייער אַקטיוויטעט. — קערענסקיס רעגירונג און די באָלשעוויסטישע לאָזונגען. — באָלשעוויזם נוצט אויס די פרייהייט פון קערענסקיס פאָליטיק. — דריי שיכורע מאַטראָזן פאַרטרייבן אַ פאַרזאַמלונג פון צוויי און אַכציק מוניציפּאַליטעט־מיטגלידער אָן ווידערשטאַנד. — אַנטאָגאָניזם צווישן די פאַרטייען. — אַלע ווערן „קאָנטרעוואָלוציאָנערן״... — צוויי אָריענטאַציעס אין רוסלאַנד: פאָקט מיט די אַליאירטע, אָדער שלום מיט די דייטשן. — די „טשרעזוויטשאַיקע״ פאַרשפרייט

טעראָר. — פֿאַרזאַמלונג פון די קאַדעטן. — מאַקסים ווינאַווערס רעדע. —
599 די לעצטע מינוטן פון ווינאַווערן. — מיין לעצטער שמועס מיטן גרויסן ייד....

קאַפּיטל ע"ן. — די יידישע קהילה נאָך דער פּעברואַר־רעוואָלוציע. — דער וועד־הקהילות אין מאָסקווע. — זאַסלאַווסקיס רעדע צו די באָלשעוויקעס אויפן צוזאַמענפֿאָר. — יעדער טראָכט, ווי אַזוי צו מאַכן „פּליטה"... — די לאָגע אין ריאַזאַן. — מען הלומט, אַז די „עפּידעמיע" וועט פֿאַראיבערגיין און אַלץ וועט ווערן נאָרמאַל. — דער שונא־ישראל, מאַסליעניקאָוו און דער באָוואָסטער אַנטיסעמיטישער דירעקטאָר פון דער רעגירונגס־באַנק ל. גלויבן, אַז „נאָר ייִדן קענען ראַטעווען רוסלאַנד...". — איך וועל אַ „קאַנדידאַט" אויף אַן ערובניק. — מען עצהט צו אַנטלויפֿן, אָבער וואו נעמט מען אַ „פּראָפּוסק"?!... — „רויטע" סאָלדאַטן קומען מיך נעמען 3 אַ זייגער פֿאַרטאָג און פּירן מיך אין „סאָוודעפּ". — דער פֿרעזידענט פון „סאָוודעפּ" לייגט מיר פֿאָר אַרבעטן פֿאַר דער באַשפּייזונג. — מען הייסט מיר אַליין זיך אויסשרייבן די נויטיקע „פּראָפּוסקן" אין באַשייניקונגען און אַלץ וועלט געהתמעט. — מען וועקט אויף דעם וואָקזאַל־שעף אינמיטן נאַכט און מען הייסט מיר רעזערווירן אַ באָוונדערן קופּע צו
607 פֿאַרן קיין מאָסקווע. .....

קאַפּיטל ע"ז. — דער וואָקזאַל־שעף פון ריאַזאַן זאָגט מיר צו „אייגצולאָדן" מיין פּרוי און קינדער צו זיך און אַוועקשיקן זיי בסוד־סודות קיין מאָסקווע. — איך זוך אַ „פּראָפּוסק" און קען ניט באָקומען. — מיין וויזיט ביים באַשפּייזונגס־מיניסטער אין מאָסקווע. — דער קאָמיסאַר צורופֿט מיך אויף צו גיך און צו פּרייַנטלעך... — איך פֿאָדער צוואַנציק וואָגאָנעס באַשפּייזונג און צורופֿט פֿאָדערט, אַז איך זאָל מיט אים מיטאַרבעטן. — דער „שידוך" געפֿעלט מיר ניט. — צורופֿט סטראָשעט מיך מיטן קעלער פון „גאָראָכאָוואַיאַ אוליצאַ", אויב איך ווער ניט וויצע־קאָמיסאַר. — איך זוך צו געווינען צייט און זאָג צו, געבן אַ תשובה. — איך זוך אַ מיטל זיך צו פֿאַראייניקן מיט פּרוי און קינדער. — מיין וויזיט ביים גרויס־ראַבינער ר' יעקב מאַזע ז"ל. — די אומפֿאַרגעסלעכע
615 שעהן, וואָס איך האָב בייַ אים פֿאַרבראַכט. .....

קאַפּיטל ע"ח. — נאָכן אויספֿירן מיין מיסיע פֿאַרן „סאָוודעפּ", פֿאַר איך מיט מיין זון צום בריאַנסקער וואָקזאַל. — מיר זוכן אָנצוקומען צו דער אוקראַ־אינישער גרענעץ, אָבער וואו נעמט מען אַ „פּראָפּוסק" (פּאַסיר־שיין)? — טויזנטער מענטשן וואַרטן אויף „פּראָפּוסקן". — סטודענטן העלפֿן שרייבן. און איך בתוכם, שרייב מיר אַליין אויס אַ „פּראָפּוסק". — דער צאַל־אַמט לאָזט ניט דורך קיין גוטע בגדים און נעמט זיי צו צוזאַמען מיט צירונג און חפּצים. — אַ טענאָר בלייבט כמעט אָן זיינע אַנצוגן. — איך הייס אים זינגען. — די סאָוויעטן גיבן אים צוריק אַלע זאַכן און מאַכן אים אַ מאַלצייט. — מיין זון וועלט קראַנק. — די מורא פֿאָר אַ „קאַראַנטין". — מיט נסים גייען מיר דורך די גרענעץ ביז אוקראַינע. — דער אונטערשיד פון „סאָוויעטישן גן־עדן"
621 ביז צום „העטמאַנאָווסקן גיהנום". — אַ פּרייַע וועלט, וואו מען עסט פון כל־טוב.

Achevé d'imprimer le 10 juillet 1968
sur les presses des Editions Polyglottes,
232, rue de Charenton - PARIS-XIIe